

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYI VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

**B.A. ISLAMOV, N.S. ISMAILOVA, T.A. HASANOV,
I.T. DANABOYEV, A.S. ZIKRIYOEV**

**XORIJIY
MAMLAKATLAR
IQTISODIYOTI**

TOSHKENT – «IQTISODIYOT» – 2019

UO'K: 338(470+571)
КБК: 65.050.9(2)2

Islamov B.A., Ismailova N.S., Hasanov T.A., Danaboyev I.T., Zikriyoyev A.S. Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti. Darslik. –T.: “IQTISODIYOT”, 2019. – 733 b.

“Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” darsligida xorijiy mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishining mohiyati, mazmuni va ahamiyati, mamlakatlar orasida savdo-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga taʼsir qiluvchi omillari, xorijiy mamlakatlar oʻrtasida oʻzaro iqtisodiy munosabatlarni samarali tashkil qilishni va rivojlanishi yoʻllari ochib berilgan. Darslik nazariy bilimlar, amaliy koʻnikmalar, iqtisodiy hodisa va jarayonlarga uslubiy yondashuv hamda ilmiy dunyoqarashini shakllantiradi.

Darslik oliy taʼlim yurtlar talabalari, magistrantlar, doktorant va ushbu sohalarda shugʻullanuvchi mutaxassislariga moʻljallangan.

В учебнике «Экономика зарубежных стран» описывается сущность, смысл и значение экономического развития зарубежных стран, факторы, влияющие на развитие взаимных экономических отношений между странами, эффективную организацию и развитие взаимных экономических отношений между странами. Учебник формирует теоретические знания, практические навыки, методологические подходы к экономическим явлениям и процессам и научный взгляд.

Учебник рассчитан на студентов и магистрантов высших учебных, аспирантов, научных работников, а также кто работает в данной сфере.

The book of "Foreign Economies" describes the essence, meaning and significance of the economic development of world countries, factors affecting the development of mutual economic relations between almost all countries, the effective organization and development of economic partnership between international economic organizations. The textbook forms theoretical knowledge, practical skills, methodological approaches to economic phenomena and processes, and a scientific view.

The textbook is designed for undergraduates of higher education, graduate students, PhD students, as well as who studies at this field.

Maʼsul muharrir: prof. B.Yu. Xodiyev

Taqrizchilar: i.f.d., prof. Abdullayev R.V., i.f.d., prof. Zokirova S.A.

ISBN 978-9943-6058-1-7

UO'K: 338(470+571)
КБК: 65.050.9(2)2

© “IQTISODIYOT”, 2019.

© Islamov B.A., Ismailova N.S., Hasanov T.A.,
Danaboyev I.T., A.S. Zikriyoyev., 2019.

MUNDARIJA

	KIRISH.....	15
1-BOB.	XORIJIY MAMLAKATLAR IQTISODIYOTI” FANINING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI.....	16
1.1.	“Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fanining mohiyati, mazmuni va ahamiyati.....	16
1.1.1.	“Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fanining maqsadi, vazifalari, predmeti va uslubi.....	16
1.1.2.	Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari va tendentsiyalari	18
1.1.3.	“2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasi” dan kelib chiqqan holda fan oldida qo‘yilgan ustuvor vazifalar.....	20
	<i>Nazorat savollari.....</i>	24
1.2.	Xorijiy mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko‘ra tasnifi.....	25
1.2.1.	Jahon iqtisodiyotida mamlakatlarni tasniflashning mohiyati va mazmuni.....	25
1.2.2.	Xalqaro tashkilotlar tomonidan mamlakatlarni iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko‘ra tasniflash usullari.....	27
1.2.3.	Mamlakatlarning an‘anaviy tasnifi: rivojlangan mamlakatlar, rivojlanayotgan mamlakatlar va transformatsion mamlakatlar.....	28
	<i>Nazorat savollari.....</i>	30
1.3.	Xorijiy mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy integratsiya munosabatlari.....	31
1.3.1.	Xorijiy mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy integratsiyaning mohiyati va mazmuni.....	31
1.3.2.	Xalqaro tashkilotlar xalqaro iqtisodiy integratsiyaning asosi sifatida.....	33
1.3.3.	Rivojlangan mamlakatlarning integratsion birlashmalari.....	37
	<i>Nazorat savollari.....</i>	38
1.4.	Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotiga ta‘sir qiladigan global muammolarning umumiy tavsifi.....	39
1.4.1.	Jahon iqtisodiyotidagi global muammolarning mohiyati.....	39
1.4.2.	Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotiga ta‘sir qiladigan asosiy global muammolar.....	40
1.4.3.	Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlariga yangicha yondashuv.....	42
	<i>Nazorat savollari.....</i>	43
2-BOB.	KATTA YETTILIK MAMLAKATLARI IQTISODIYOTI.....	44

	2.1.	AQSH.....	44
	2.2.	Germaniya	77
	2.3.	Kanada.....	80
	2.4.	Fransiya	100
	2.5.	Buyuk Britaniya.....	126
	2.6.	Yaponiya.....	148
	2.7.	Italiya	168
		<i>Nazorat savollari.....</i>	192
3-BOB.		G'ARBIY YEVROPA VA SKANDINAVIYA MAMLAKATLARI IQTISODIYOTI.....	193
	3.1.	Ispaniya.....	193
	3.2.	Shveysariya.....	213
	3.3.	Gollandiya.....	227
	3.4.	Belgiya.....	244
	3.5.	Shvetsiya.....	258
	3.6.	Norvegiya	274
	3.7.	Finlandiya	293
		<i>Nazorat savollari.....</i>	310
4-BOB.		MARKAZIY YEVROPA MAMLAKATLARI IQTISODIYOTI...	311
	4.1.	Polsha.....	311
	4.2.	Vengriya	329
	4.3.	Ruminiya	345
	4.4.	Bolgariya	364
	4.5.	Chexiya	383
	4.6.	Slovakiya	398
	4.7.	Xorvatiya.....	412
	4.8.	Serbiya.....	428
	4.9.	Sloveniya	446
	4.10.	Makedoniya	461
	4.11.	Bosniya va Gertsiovin.....	475
		<i>Nazorat savollari.....</i>	491
5-BOB.		SHARQIY YEVROPA MAMLAKATLARI IQTISODIYOTI.....	492
	5.1.	Rossiya.....	492
	5.2.	Ukraina.....	511
	5.3.	Belorussiya.....	529
	5.4.	Moldova.....	545
	5.5.	Gruziya.....	559
	5.6.	Armaniston	573
	5.7.	Ozarbayjon	589
	5.8.	Latviya.....	607
	5.9.	Litva.....	623

	5.10.	Estoniya	639
		<i>Nazorat savollari</i>	653
6-BOB.		AVSTRALIYA VA OKEANIYA MAMLUKATLARI	654
		IQTISODIYOTI.....	
	6.1.	Avstraliya.....	654
	6.2.	Yangi Zelandiya.....	675
	6.3.	Okeaniya.....	691
		<i>Nazorat savollari</i>	706
		XULOSA.....	707
		ILOVA.....	709
		GLOSSARIY.....	727
		FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	731

СОДЕРЖАНИЕ

	ВВЕДЕНИЕ.....	15
ГЛАВА 1.	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕДМЕТА «ЭКОНОМИКА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН».....	16
1.1.	Сущность и значение предмета «Экономика зарубежных стран».....	16
	1.1.1. Цель, задачи, предмет и метод «Экономика зарубежных стран».....	16
	1.1.2. Особенности и тенденции развития экономики зарубежных стран.....	18
	1.1.3. Основные задачи предмета, определенные в “Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах”.....	20
	<i>Контрольные вопросы.....</i>	24
1.2.	Классификация зарубежных стран по уровню экономического развития.....	25
	1.2.1. Сущность и значение классификации стран в мировой экономике.....	25
	1.2.2. Методы классификации экономического развития стран со стороны международных организаций.....	27
	1.2.3. Общая классификация стран: развитые, развивающиеся страны и страны переходного периода.....	28
	<i>Контрольные вопросы.....</i>	30
1.3.	Экономическая интеграция зарубежных стран	31
	1.3.1. Сущность значение экономической интеграции зарубежных стран.....	31
	1.3.2. Международные организации в качестве основа экономической интеграции.....	33
	1.3.3. Интеграционные объединения развитых стран.....	37
	<i>Контрольные вопросы.....</i>	38
1.4.	Общее описание глобальных проблем, влияющие на экономику зарубежных стран.....	39
	1.4.1. Сущность глобальных проблем мировой экономики.....	39
	1.4.2. Глобальные проблемы, влияющие на экономику зарубежных стран.....	40
	1.4.3. Современный подход к процессе глобализации мировой экономики.....	42
	<i>Контрольные вопросы.....</i>	43
ГЛАВА 2.	ЭКОНОМИКА СТРАН БОЛЬШОЙ СЕМЕРКИ.....	44
	2.1. США.....	44
	2.2. Германия.....	77
	2.3. Канада.....	80

	2.4.	Франция.....	100
	2.5.	Великобритания.....	126
	2.6.	Япония.....	148
	2.7.	Италия.....	168
		<i>Контрольные вопросы.....</i>	192
ГЛАВА 3.		ЭКОНОМИКА СТРАН ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ И СКАНДИНАВИИ.....	193
	3.1.	Испания.....	193
	3.2.	Швейцария.....	213
	3.3.	Голландия.....	227
	3.4.	Бельгия.....	244
	3.5.	Швеция.....	258
	3.6.	Норвегия.....	274
	3.7.	Финландия.....	293
		<i>Контрольные вопросы.....</i>	310
ГЛАВА 4.		ЭКОНОМИКА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРОПЫ	311
	4.1.	Польша.....	311
	4.2.	Венгрия.....	329
	4.3.	Румыния.....	345
	4.4.	Болгария.....	364
	4.5.	Чехия.....	383
	4.6.	Словакия.....	398
	4.7.	Хорватия.....	412
	4.8.	Сербия.....	428
	4.9.	Словения.....	446
	4.10.	Македония.....	461
	4.11.	Босния и Герцеговина.....	475
		<i>Контрольные вопросы.....</i>	491
ГЛАВА 5.		ЭКОНОМИКА СТРАН ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ	492
	5.1.	Россия.....	511
	5.2.	Украина.....	529
	5.3.	Белоруссия.....	545
	5.4.	Молдова.....	559
	5.5.	Грузия.....	573
	5.6.	Армения.....	589
	5.7.	Азербайджан.....	607
	5.8.	Латвия.....	623
	5.9.	Литва.....	639
	5.10.	Эстония.....	653
		<i>Контрольные вопросы.....</i>	654
ГЛАВА 6.		ЭКОНОМИКА АВСТРАЛИИ И СТРАН ОКЕАНИИ.....	575
	6.1.	Австралия.....	654

	6.2.	Новая Зеландия.....	675
	6.3.	Океания	691
		<i>Контрольные вопросы.....</i>	706
		ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	707
		ПРИЛОЖЕНИЯ.....	709
		ГЛОССАРИИ.....	727
		СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	731

CONTENTS		
	INTRODUCTION.....	15
CHAPTER 1.	THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROUCHES TO STUDY FOREIGN ECONOMIES.....	16
1.1.	The essence, meaning and significance of the “Foreign Economies”	16
1.1.1.	Objectives, tasks, subject and style of "Foreign Economies" course.....	16
1.1.2.	Features and tendencies of the development of “Foreign Economies” course	18
1.1.3.	Priority of scientific tasks based on "Strategy of actions on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021"	20
	<i>Control questions.....</i>	24
1.2.	Classification of foreign countries by level of economic development.....	25
1.2.1.	The essence and content of classification of countries in the world economy.....	25
1.2.2.	The methods of classification of countries by the level of economic development by international organizations.....	27
1.2.3.	Classification of countries: developed countries, developing countries and countries in transition	28
	<i>Control questions.....</i>	30
1.3.	Economic integration of foreign countries.....	31
1.3.1.	The essence and content of international economic integration.....	31
1.3.2.	International organizations as the basis of international economic integration.....	33
1.3.3.	Integrated associations of developed countries.....	37
	<i>Control questions.....</i>	38
1.4.	General description of global problems affecting the economy of foreign countries.....	39
1.4.1.	The essence of global problems in the global economy.....	39
1.4.2.	The main global problems that affect on foreign economies.....	40
1.4.3.	New approaches to study globalization processes in world economy.....	42
	<i>Control questions.....</i>	43
CHAPTER 2.	G 7 COUNTRIES	44
2.1.	USA	44
2.2.	Germany	77
2.3.	Canada	80

	2.4.	France	100
	2.5.	Great Britain.....	126
	2.6.	Japan.....	148
	2.7.	Italy	168
	<i>Control questions</i>		192
CHAPTER 3.	WESTERN EUROPEAN AND SCANDINAVIA COUNTRIES.....		193
	3.1.	Spain.....	193
	3.2.	Switzerland.....	213
	3.3.	Netherlands.....	227
	3.4.	Belgium	244
	3.5.	Sweden.....	258
	3.6.	Norway.....	274
	3.7.	Finland	293
	<i>Control questions</i>		310
CHAPTER 4.	CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES.....		311
	4.1.	Poland.....	311
	4.2.	Hungary.....	329
	4.3.	Romania.....	345
	4.4.	Bulgaria	364
	4.5.	Czechs Republic.....	383
	4.6.	Slovakia.....	398
	4.7.	Croatia.....	412
	4.8.	Serbia.....	428
	4.9.	Slovenia.....	446
	4.10.	Macedonia.....	461
	4.11.	Bosnia and Hertsegovina.....	475
	<i>Control questions</i>		491
CHAPTER 5.	EASTERN EUROPEAN COUNTRIES.....		492
	5.1.	Russian Federation.....	492
	5.2.	Ukraine.....	511
	5.3.	Belarus.....	529
	5.4.	Moldova.....	545
	5.5.	Georgia.....	559
	5.6.	Armenia.....	573
	5.7.	Azerbaijan.....	589
	5.8.	Latvia	607
	5.9.	Lithuania	623
	5.10.	Estonia	639
	<i>Control questions</i>		653
CHAPTER 6.	AUSTRALIA AND OCEANIA COUNTRIES.....		654

	6.1.	Australia.....	654
	6.2.	New Zealand.....	675
	6.3.	Oceania	691
		<i>Control questions</i>	706
		CONCLUSION	707
		REFERENCES	709
		GLOSSARY	727
		BIBLIOGRAPHY	731

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar ularning joylarda va sohalarda samarali ijrosini ta’minlashga bevosita bog‘liqligidan kelib chiqib, Harakatlar strategiyasi doirasidagi keng ko‘lamli islohotlarning belgilangan yo‘nalish, muddat, samarada ijro etilishi markazida yuqori malakali, tajribali mutaxassislar turishishi zarurligiga e’tibor qaratilmoqda. Bu o‘z navbatida, mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta’minlash, xalqaro integratsiya va iqtisodiy munosabatlarini rivojlantirishda inson omilini yetakchi o‘ringa olib chiqish bilan birga, barcha islohotlar jamiyat farovonligini yanada oshirishga xizmat qilishi zarurligiga asoslanishi keltirib chiqaradi.

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidagi inson omili har bir insonning hayotda o‘z o‘rnini topishini ta’minlash bilan birga uning o‘z kasbiy faoliyati sohasida yetuk, raqobatbardosh kadr sifatida shakllanishida, eng avvalo, ta’lim tizimini takomillashtirib borish, xususan, ta’lim sifatini oshirish, ta’lim muassasalarining xalqaro reyting ko‘rsatkichlarini yaxshilab borish, ta’lim jarayonida talabalarning zamonaviy bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘lishlarida muhim ahamiyat kasb etuvchi sifatli o‘quv adabiyotlari bilan to‘liq ta’minlanganligiga erishish oliy ta’lim muassasalari oldi turgan bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Mazkur darslik 5231100 – “Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar” ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan “Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fanidan tayyorlangan bo‘lib, u fanning 6 ta bobdan iborat 1-qismi sifatida mualliflar tomonidan tayyorlangan.

Darslikda mualliflar jamoasining mazkur fan doirasidagi ko‘p yillik nazariy, ilmiy, amaliy va uslubiy tadqiqotlari natijalariga asoslanga, “Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fan dasturiga muvofiq holda tayyorlangan nazariy bilimlar, ilmiy-amaliy tahlillar va uslubiy yondashuvlar asosida shakllantirilgan, mavzuning mazmun-mohiyati, ahamiyati, o‘ziga xos xususiyatlari to‘la ochib berilgan, o‘quvchilar uchun tushunishda oson va ravon tilda yozilgan, keng manbalarga tayangan boy materiallar o‘z aksini topgan.

Darslikda fan dasturiga to‘la mos ravishda yoritilgan mavzular har bir davlat iqtisodiyoti asoslari, tarkibi, undagi turli iqtisodiy hodisa va jarayonlar bilan birga uning qo‘shni va xorijiy davlatlar bilan tashqi iqtisodiy va boshqa yo‘nalishlardagi hamkorliklarini o‘zida aks ettirgan bo‘lib, bu, o‘z navbatida, talabalarning mavzu va fan bo‘yicha zaruriy, zamonaviy bilimlarni egallashlari hamda ilmiy-nazariy qarashlari, mantiqiy yondashuvlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Darslikning yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, u, shuningdek, keng doiradagi o‘quvchilar auditoriyasiga egaligi, ya’ni magistrantlar, doktorant va mustaqil ilmiy izlanuvchilar, pedagshog-xodimlar, tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun ham qizqqarli va foydali hisoblanadi.

O‘z navbatida, mualliflar jamoasi o‘quvchilarning ushbu darslik bo‘yicha uning mazmuni va sifatini yanada oshirishga doir bildiradigan fikr-mulohazalari, taklif-tavsiyalarini ijobiy va samimiyat bilan qabul qilishlarini ma’lum qiladilar.

1-BOB. XORIJIY MAMLAKATLAR IQTISODIYOTI” FANINING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI

1.1. “XORIJIY MAMLAKATLAR IQTISODIYOTI” FANINING MOHIYATI, MAZMUNI VA AHAMIYATI

REJA:

1.1.1. Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fanining maqsadi, vazifalari, predmeti va uslubi.

1.1.2. Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari, tendentsiyalari va istiqbollari.

1.1.3. “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasi” dan kelib chiqqan holda fan oldida qo‘yilgan ustuvor vazifalar.

1.1.1. “Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fanining maqsadi va vazifalari

“Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fanining maqsadi talabalarda xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotining rivojlanish tarixi, bugungi holati va kelgusidagi rivojlanish istiqbollari to‘g‘risidagi bilimlarni shakllantirish, xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotining rivojlanish darajasini baholashda tahliliy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish, xorijiy mamlakatlarning jahon iqtisodiyotida tutgan o‘rnidan kelib chiqqan holda ularni muayyam guruhlar bo‘yicha tasniflash bilimlarinin oshirish, shuningdek O‘zbekistonning xorijiy mamlakatlar bilan o‘zaro iqtisodiy munosabatlarni baholash bilimlarini rivojlantirishdan iborat bo‘ladi.

Jahon xo‘jaligida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiyoti, ularning iqtisodiy rivojlanish bosqichlari va iqtisodiy rivojlanish davlari, ko‘plab yetakchi va rivojlangan mamlakatlarning “iqtisodiy mo‘jiza” yaratishidagi asosiy omillari, rivojlangan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotida tutgan o‘rni hamda ularning bugungi kundagi iqtisodiy ahvoli va holatini tahlil qilish mazkur fanning asosiy maqsadlaridan hisoblanadi.

Shunga ko‘ra, fanning o‘z oldiga qo‘yilgan maqsadlaridan kelib chiqib hamda fanning maqsadiga erishishni ta‘minlash uchun quyidagi vazifalar bajariladi:

- fanning mohiyati, mazmuni va ahamiyatini o‘rganish;
- xorijiy mamlakatlarni ularning iqtisodiy rivojlanish darajasiga qarab tasniflash turlarinin o‘rganish;
- xorijiy mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy integratsiya muammolarini o‘rganish;
- xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotining mintaqalar va integratsion birlashmalar bo‘yicha rivojlanish muammolarini o‘rganish;
- xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotining rivojlanishiga ta‘sir qiladigan global muammolarni o‘rganish;
- yuqoridagi muammolarni qiyosiy tahlildan va iqtisodiy tahlilning boshqa shakllaridan foydalanish orqali o‘rganish;

-fanda o‘rganiladigan muammolar yuzasidan bahs-munozaralarni olib borish, shuningdek ziddiyatli vaziyatlardan chiqish yechimini topish malakalarini shakllantirish va rivojlantirish;

-talabalar o‘z fikrlarini yozma shaklda aniq va mazmunli bayon qilishga o‘rganishlari uchun ularda esse yozish malakalarini shakllantirish va rivojlantirish;

- iqtisodiy samaradorlikni hisoblash malakalarini shakllantirish va rivojlantirish;

-o‘rganilayotgan mamlakatlarning iqtisodiy taraqqiyotining asosiy sabablari, tabiiy resurslari, tashqi iqtisodiy faoliyati, uning qo‘shni mamlakatlar bilan iqtisodiy hamkorligi va munosabatlari, hozirgi iqtisodiy holati va jahon xo‘jaligidagi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari;

-jamoaviy ishlash malakalarini shakllantirish va rivojlantirish.

Demak, yuqorida sanab o‘tilgan fanning vazifalari har bir mamlakatning iqtisodiyotini keng ko‘lamda yoritib berishga asos bo‘la oladi.

“Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fani 5231100 – “Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar” (mintaqalar va faoloyat turlari bo‘yicha) bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi talabalariga birinchi kursning ikkala semestrda ham o‘qitiladi. Ushbu ta‘lim yo‘nalishining ishch o‘quv rejasiga ko‘ra “Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fani quyidagi iqtisodiy fanlar bilan uzviy bog‘liqlikda o‘qitiladi: “Axborot – kommunikatsiya texnologiyalari va tizimlari”, “Iqtisodchilar uchun matematika”, “Iqtisodiy nazariya”, “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik” va boshqalar. Talabalar “Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fanini o‘zlashtirish barobarida ushbu fanlarni ham puxta o‘zlashtirishlari kerak bo‘ladi. Chunki, ushbu fanlar “Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fanini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun ko‘maklashadigan bilimlarni shakllantirish imkonini beradi.

Fan bo‘yicha o‘tkaziladigan dars mashg‘ulotlarida quyidagi pedagogik texnologiyalardan foydalaniladi: keys – stadilar, breinstorming, guruhli bahs – munozaralar, guruhli prezentatsiyalar, esse, ma‘ruzalar.

O‘tilayotgan ma‘ruzalarning kirish qismida xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotini nazariy jihatlar va xususiyalari ko‘rib chiqilsa, uning asosiy qismida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiyoti tahlil qilinadi.

“Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti” fani juda qiziqarli fan bo‘lib, bugungi kunda ko‘pchilikni qiziqtirayotgan xorijiy mamlakatlarning iqtisodiyoti bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘plab savollarga yechim topadi. Talaba ushbu fanni puxta o‘zlashtirishi uchun o‘z ustida ko‘proq ishlashi kerak bo‘lib, u nafaqat o‘zbek tili, balki rus tili va chet tillari, ayniqsa ingliz tilidagi manbalardan ham keng miqyosda foydalanishi kerak. Shuni alohida ta‘kidlashimiz joizki, ushbu fanni puxta o‘zlashtirish talabadan 5231100 – “Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar” (mintaqalar va faoloyat turlari bo‘yicha) bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha juda zarur bilimlarga ega bo‘lish imkonini beradi.

1.1.2. Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari va tendentsiyalari

Xo‘jalik jamiyatining barcha jabhalarida integratsiya va globallashuv jarayonlari

kuchayib borayotgan bir davrda xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti, ularning rivojlanish xususiyatlarini o'rganish, jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi asosiy rivojlanish tendentsiya va yo'nalishlarini aniqlab olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi jahon xo'jaligining globallashuvi sharoitida rivojlangan yangi industrial mamlakatlarning iqtisodiyoti muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki so'nggi yillarda yetakchi mamlakatlar qatorida yangi industrial mamlakatlarning iqtisodiy salohiyati va nufuzi jahon arenasida yildan-yilga ortib bormoqda. O'z navbatida, milliy iqtisodiyotlarni rivojlantirishda daromadlarni maqsadli ravishda sarflash va to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar xajmini oshirish tufayli ularning iqtisodiy taraqqiyotida "iqtisodiy mo'jiza"lar vujudga kelmoqda.

Biz quyida jahon xo'jaligida "iqtisodiy mo'jiza"ga erishgan mamlakatlarning iqtisodiy o'sish davrlari orqali quyidagi bosqichlar orqali tahlil qilib chiqamiz:

1) 1960-yillar (Germaniya va Yaponiya);

2) 1970- yillar ("To'rt ajdarho mamlakatlari"- Janubiy Koreya, Tayvan, Singapur va Gonkong);

3) 1980-yillar ("To'rtta kichik yo'lbars mamlakatlari"-Malayziya, Tailand, Indoneziya va Filippin);

4) 1990-yillar- "To'rtinchi iqtisodiy mo'jiza", ya'ni Xitoy);

5) 2000-yillar-"Cho'l ustidagi mo'jiza", arab mo'jizasi (BAA va Qatar).

Albatta, har bir mamlakat haqida gap boshlanganda, avvalo ko'z oldimizda ushbu mamlakatning O'zbekistondan qanchalik uzoqdaligi yoki yaqinligi, uning yer yuzida qaerda joylashganligi, ya'ni jahon xaritasida geografik joylanishuvi, shuningdek, hududi va aholisi ko'z oldimizda gavdalanadi. Mamlakatning qaysidir xususiyatlarini esga olish, qachondir shu mamlakat haqida o'qigan kitobni yoki ko'rgan biron bir filmni esga olamiz.

Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari mavjuddir. Mazkur o'rganilayotgan mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishida qo'llagan iqtisodiy dasturlari va islohotlarining nazariy jihatlarini ko'rib chiqish, jumladan jahon iqtisodiyoti tarixidan joy olgan: "Pul islohoti" (Germaniya), "Dodj yo'nalishi" (Yaponiya), "To'rt modernizatsiya" (Xitoy Xalq Respublikasi), "Yashil inqilob" (Hindiston) va boshqa tarixiy dastur, islohotlarning nazariy jihatlarini hamda xususiyatlari orqali chuqur tahlil qilishdan iboratdir.

Shuningdek, mazkur fan orqali jahon xo'jaligida muhim o'rin olgan "yapon modeli", "amerika modeli", "singapur modeli", "koreys modeli", "tayvan modeli", "nemis modeli", "frantsuz modeli", "xitoy modeli", "gongkong modeli", "arab modeli" kabi o'z uslubiga mos ravishda tanlab olingan iqtisodiy taraqqiyot rivojlanish modellari orqali xorijiy mamlakatlarning iqtisodiyotini qiyosiy tahlillar orqali yoritishga imkon beradi.

Shu bilan birga, xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalarini o'rganish va tahlil qilish orqali mamlakatimizning iqtisodiy rivojlanishida ulardan samarali foydalanish imkoniyatlariga taklif va tavsiyalar berish maqsadga muvofiqdir. Chunki, bizning o'z oldimizga qo'yilgan asosiy maqsadimiz – boshlagan islohotlarimiz, iqtisodiyotimizni tubdan yangilash va modernizatsiya qilish jarayonlarini davom ettirish va

chuqurlashtirish, hayotimiz darajasi va sifatini izchil oshirib borishni ta'minlash, xorijiy investitsiyalar ko'lamini yanada oshirish, jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2017- yil 22- dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasida mamlakatimizning iqtisodiyotini tubdan yangilash va jahon xo'jaligida munosib o'z o'rnini topish borasida quyidagi so'zlarini yana bir ta'kidlash lozim: "Shu nuqtai nazardan, davlatning innovatsion yangilanish dasturini shakllantirish, innovatsiya va investitsiyalardan samarali foydalanadigan yangi avlod kadrlarini, yangi sarmoyadorlar sinfini tayyorlash o'ta muhim ahamiyatga ega. Buning uchun O'zbekistonni texnologik rivojlantirish va ichki bozorni modernizatsiya qilish bo'yicha kuchli milliy goya, milliy dastur kerak. Ushbu dastur O'zbekistonni jahondagi taraqqiy topgan mamlakatlar qatoriga tezroq olib chiqishga imkon yaratishi lozim".

1.1.3. "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasi" dan kelib chiqqan holda fan oldida qo'yilgan ustuvor vazifalar

"2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasi" dan kelib chiqqan holda fan oldiga qo'yilgan ustuvor vazifalar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin¹:

- davlat xizmatchilarining kasbiy tayyorgarlik, moddiy va ijtimoiy ta'minoti darajasini oshirish, hamda iqtisodiyotni boshqarishda davlat ishtirokini bosqichma-bosqich qisqartirish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning tajribasini o'rganish;

- mamlakatni ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha vazifalarni amalga oshirishda o'zaro manfaatli hamkorlikning samarasini oshirishga qaratilgan davlat-xususiy sheriklikning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning tajribasini o'rganish;

- xorijiy mamlakatlarning "Elektron hukumat" tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlari ko'rsatishning samarasi, sifati va aholi hamda tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan foydalanish imkoniyatini oshirish bo'yicha tajribasini o'rganish;

- xorijiy mamlakatlarning makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlashva iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish bo'yicha tajribasini o'rganish;

- xorijiy mamlakatlarning tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va difersifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha tajribasini o'rganish bo'yicha tajribasini o'rganish;

- iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulkning huquqlarini himoya qilish va uning istiqbolli rolini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy

¹O'zbekiston Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni

islohotlarni davom etish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning tajribasini o'rganish;

- viloyatlar, tumanlar va shaharlarning kompleks va muvozanatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning salohiyatidan samarali hamda optimal foydalanish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning tajribasini o'rganish;

- aholining bandligi va real daromadlarini bosqichma-bosqich oshirish bo'yicha xorijiy mamlakatlarning tajribasini o'rganish.

O'zbekiston Respublikasi ham jahon hamjamiyatiga kirib bormoqda. Xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalaridagi hamkorliklar rivojlanmoqda. Xususan, xorijiy mamlakatlar, ayniqsa, rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotini o'rganish, shuningdek bozor iqtisodiyotining rivojlanishidagi yutuq – kamchiliklari, rivojlanish muammolarini hal etishdagi to'g'ri yondashuvlar bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tib borayotgan Respublikamiz iqtisodiyotini rivojlangan davlatlar darajasiga olib chiqishda tajriba sifatidagi ahamiyati kattadir.

Sanoat ishlab chiqarishda yangi turdagi mahsulotlarning paydo bo'lishi aholining hayoti va ijtimoiy ehtiyojini qanoatlantirish bilan birga qo'shni davlatlar bozoriga raqobatbardosh istemol talablarini qanoatlantiradigan mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatini berdi. Shu o'rinda O'zbekistonda zamonaviy ishlab chiqarishni yanada kengaytirishga, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashda jahon andozasi talablariga javob beradigan texnologiyalarni jalb qilishgava xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlariga keng yo'l berishga qaratilgan etibor o'z ifodasini topmoqda.

O'zbekiston amalga oshirayotgan tashqi iqtisodiy aloqalarning asosiy shakli xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy aloqada bo'lishidir. Shunga ko'ra davlatimiz valyuta-kredit munosabatlarini, yani chet-el sarmoyalarini xalq xo'jaligining ko'pgina tarmoqlariga jalb qilish, xo'jalik korxonalarini birgalikda ko'rish va savdo-sotiq ishlarini amalga oshirishga katta ahamiyat berilmoqda.

Mustaqillik sharofati ila iqtisodiy-ijtimoiy va manaviy hayotimizda o'ziga xos milliy mazmun kasb etuvchi ajdodlarimiz asriy orzusi sifatida o'z fursatini kutib kelayotgan tub o'zgarishlar davrining guvohi bo'layapmiz. Bu o'rinda barcha o'zgarishlar asosi iqtisodiy islohotlar ayniqsa sezilarli bo'layotganligini ta'kidlab o'tish zarurdir. Respublikamizda tashqi faoliyat, avvalambor tashqi iqtisodiy aloqalarning yo'nalishlari, tovar ayirboshlash, sarmoyalar hajmini ko'paytirish hamda valyuta operatsiyalarini chuqurlashtirish yo'lida dastlabki yillardanoq muvaffaqiyatli ish olib borilayotganini guvohimiz.

O'zbekistondagi iqtisodiy o'sishni va amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini jahonning rivojlangan davlatlari yuqori baholamoqda, Buning boisi, mamlakatimizdagi mavjud siyosatning tinchlik va o'zaro manfaatli hamkorlik homiysi ekanligi, o'zining qulay geografik o'rniga, noyob va boy xomashyo manbalarining ko'pligi, mavjud qazilmalarni o'zlashtirish imkoniyatlarining qulayligi bilan asoslanganligidir. O'zbekiston o'zining mustaqilligi yillarida jahon hamjamiyatiga qo'shilish jarayonini faol davom ettirdi. Respublika tashqi iqtisodiy faoliyatining strategik manfaatlarini taminlovchi, dunyoning ko'pchilik regionlaridagi davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarini rivojlantirishga va chuqurlashtirishga qaratilgani

holda jahon xo‘jaligining geografik “Modeli” va xalqaro geografik mehnat taqsimotining ko‘p yillik tajribalarida sinalgan qonuniyatlari asosida o‘z tashqi iqtisodiy munosabatlarini shakllantirmoqda.

Bugungi kunda jahon xo‘jaligi aloqalari shunday darajaga yetdiki, keyingi yillarda qitalararo tovarlar eksporti va importida mamlakatlar faolligi bir necha hissaga ortib ketdi va shu o‘rinda davlatlarning iqtisodiy geografik o‘rni rivojlanish va tashqi iqtisodiy aloqalarning muhim omiliga aylanib qoldi.

Uning muhim jihatlari birinchidan davlatlarning geografik joylashuvi; ikkinchidan, tabiiy sharoiti va resurslari; uchinchidan, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, xo‘jaligining tuzilishi, mehnat resurslari, tarixiy ananalari va boshqa xususiyatlari bilan bog‘langan bo‘lib alohida hududlar qirasida bir-biridan farq qiladi. Bu o‘rinda mamlakatdagi mavjud tarmoqlar o‘zidagi mavjud resurslar, imkoniyatlari, ishlab chiqarish xususiyatlari va jahon andozalari talablarini etiborga olgan holda, hamkor tanlashi mamlakatlar o‘rtasidagi muammolarning betaraf etish va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

Nazorat savollari

1. Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti fanining maqsadi va vazifalarini sanang?
2. Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotiga tavsif bering?
3. “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasi” dan kelib chiqqan holda fan oldida qo‘yilgan ustuvor vazifalarni aytib bering?
4. Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari, tendensiyalari va istiqbollari ko‘rsatib bering?
5. O‘zbekistonning xorijiy mamlakatlar bilan tashqi iqtisodiy aloqalarini izohlang?

1.2. XORIJIY MAMLAKATLARNING IQTISODIY RIVOJLANISH DARAJASIGA KO‘RA TASNIFI

REJA:

- 1.2.1. Jahon iqtisodiyotida mamlakatlarni tasniflashning mohiyati va mazmuni
- 1.2.2. Xalqaro tashkilotlar tomonidan mamlakatlarni iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko‘ra tasniflash usullari
- 1.2.3. Mamlakatlarning an‘anaviy tasnifi: rivojlangan mamlakatlar, rivojlanayotgan mamlakatlar va o‘tish davri mamlakatlari

1.2.1. Jahon iqtisodiyotida mamlakatlarni tasniflashning mohiyati va mazmuni

Turli mamlakatlar iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlarining turli – tumanligi iqtisodiy rivojlanish darajasini qandaydir bitta nuqtai-nazardan kelib chiqqan holda baholashga imkon bermaydi. Buning uchun quyidagi bir qancha asosiy ko‘rsatkichlar va mezonlardan foydalaniladi: mutlaq va nisbiy YaIM (YaMM); milliy daromad va

aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad; milliy iqtisodiyotning tarmoqli strukturasi; mamlakat eksporti va importi strukturasi; aholi turmush darajasi va sifati va boshqalar. Shuni ta'kidlash joizki, mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi va uning jahon xo'jaligidagi ishtiroki – bu tarixiy tushunchadir. Milliy iqtisodiyot va butun jahon xo'jaligi rivojlanishining har bir bosqichi asosiy ko'rsatkichlar tarkibiga bu yoki u o'zgartirishlarni kiritadi.

Mamlakatning jahon xo'jaligida egallagan o'rnini aniqlash uchun bir qancha yondashuvlar mavjud bo'ladi. Ular orasida eng oddiysi bo'lib jahon iqtisodiyotini aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad darajasiga qarab mamlakatlar guruhlariga bo'lishdir. Bunday yondashuv BMT, XVF, XTTB tomonidan amalga oshiriladi (mamlakatlar bo'yicha aholi jon boshiga to'g'ri keladigan mutlaq daromad ko'rsatkichlari har yili hisoblab boriladi). Masalan, XTTB daromad darajasiga qarab mamlakatlarni uch guruhga bo'ladi.

Jahon xo'jaligida mamlakatlarni tasniflash va ularning jahon takror ishlab chiqarish jarayonidagi rolini baholash uchun boshqa yondashuvlar ham mavjud.

Bugungi kunda jahonda yuqorida aytib o'tilgan ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'xshashligi bilan xarakterlanadigan bir qancha davlatlar guruhlari mavjud.

Dunyo o'z ijtimoiy-iqtisodiy tabiatiga ko'ra nihoyat darajada xilma-xildir. Bugungi kunda mamlakatlarni uch guruhga bo'lish mumkin:

i. bozor iqtisodiyotidagi sanoati rivojlangan mamlakatlar – bu mamlakatlar jahon xo'jaligining tayanchi hisoblanadi;

ii. Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasi va Okeaniyaning rivojlanayotgan mamlakatlari (yoki uchinchi dunyo mamlakatlari);

iii. o'tish davri iqtisodiyotidagi mamlakatlar – bular asosan yangi xo'jalik yuritish shakllarini rivojlantirish yo'lida bo'lgan Sharqiy Yevropa davlatlari, shuningdek Rossiyadan iborat bo'ladi.

Biroq ushbu mamlakatlar guruhlari o'rtasida nihoyat darajada aniq chegarani belgilash imkonsizdir. Masalan, bugungi kunda rivojlanayotgan mamlakatlarning butun bir guruhini – Janubiy – Sharqiy Osiyo mamlakatlari, xususan Janubiy Koreya, Gongkong va Tayvan, Braziliya va Argentina, shuningdek boshqa mamlakatlarni bir qator iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha jahonning sanoati rivojlangan mamlakatlari qatoriga kiritish mantiqlidir. Biroq ular boshqa muhim ko'rsatkichlar darajasi bo'yicha (ijtimoiy qarama-qarshiliklarning chuqurligi, mintaqaviy rivojlanishning notekisligi va boshqalar) hali ham an'anaviy tarzda rivojlanayotgan mamlakatlar guruhiga kiradi.

Bir paytning o'zida shunhasiz rivojlangan mamlakatlar qandaydir ma'noda milliy ishlab chiqarish kuchlarini sifat jihatidan rivojlantirish borasida kechikishayotgan bo'lib, bu ijtimoiy mehnat unumdorligining o'sishini to'xtatmoqda. Masalan, Sharqiy Yevropa mamlakatlari va Rossiyada bu ko'rsatkich G'arbiy Yevropa mamlakatlari rivojlanishining atigi 50% ini tashkil qiladi xolos.

1.2.2. Xalqaro tashkilotlar tomonidan mamlakatlarni iqtisodiy rivojlanish

darajasiga ko‘ra tasniflash usullari

Ma‘lumki, jahon iqtisodiyoti murakkab mintaqaviy tuzilmaga egaligi bilan ajralib turadi. Analitik maqsadlarda xalqaro tashkilotlar jahondagi barcha mamlakatlarni uchta guruhga bo‘lib o‘rganiladi:

- ✓ bozor iqtisodiyotidagi rivojlangan mamlakatlar (advanced economies);
- ✓ o‘tish davri iqtisodiyotidagi mamlakatlar (economy in transition) yoki shakllanayotgan bozorga ega mamlakatlar (emerging economies);
- ✓ rivojlanayotgan mamlakatlar (developing economies).

Bozor iqtisodiyotidagi rivojlangan mamlakatlar jahon bozorida va xalqaro mehnat taqsimotida yetakchi rol o‘ynaydi.

Rivojlangan mamlakatlar jumlasiga G‘arbiy Yevropaning deyarli barcha mamlakatlari, AQSH, Kanada, Yaponiya, Isroil, JAR, Avstraliya va Yangi Zelandiyani kabi mamlakatlar kiradi. Ushbu mamlakatlarning barchasi yuqori darajadagi iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga egaligi bilan xarakterlanadi.

O‘tish davri iqtisodiyotidagi mamlakatlarga Sharqiy Yevropa, Rossiya, Albaniya, Xitoy, Vetnam, sobiq Ittifoq mamlakatlari, Mongoliya kabilar kiradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarga Osiyo, Afrika, Okeaniya, Lotin Amerikasining ko‘plab mamlakatlari, Malta va sobiq Yugoslaviya mamlakatlari tegishli bo‘ladi. Rivojlanayotgan mamlakatlar YaIM ning umumiy darajasi rivojlangan mamlakatlar YaIM ning to‘rt dan bir qismini tashkil qiladi.

Yuqorida keltirilgan mamlakatlar tasnifidan tashqari XVF mamlakatlarni quyidagicha guruhlaydi:

- ✓ mintaqaviy guruhlar bo‘yicha (Afrika, Markaziy va Sharqiy Yevropa, Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlari, O‘rta Sharq, G‘arbiy yarimshar);
- ✓ analitik guruhlar, shu jumladan eksport tushumlari manbalari (yoqilg‘i, noyoqilg‘i, birlamchi qayta ishlov beradigan mahsulotlar) bo‘yicha;
- ✓ tashqi moliyalashtirish manbalari bo‘yicha (netto – qarzdor mamlakatlar).

Umuman olganda turli xil xalqaro tashkilotlar mamlakatlarni iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko‘ra turli guruhlash usullariga ega bo‘ladi.

1.2.3. Mamlakatlarning an‘anaviy tasnifi: rivojlangan mamlakatlar, rivojlanayotgan mamlakatlar va o‘tish davri iqtisodiyoti mamlakatlari

Rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlar-jahon iqtisodiyotining asosiy subyektlaridan biri hisoblanadi. Ushbu guruhga 30 dan ortiq mamlakatlar kiradi va ba‘zan shu mamlakatlar “sanoati taraqqiy etgan” mamlakatlar deb ataladi.

Sanoat jihatdan rivojlangan mamlakatlar xos bo‘lgan asosiy xususiyatlardan biri- daromadlarning aholi qatlamlari o‘rtasida nisbatan tekis taqsimlanishi va mamlakatlar iqtisodiyoti ijtimoiy yo‘naltirilganligidir. Xususan: aholining kam ta‘minlangan qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash; ilm-fanni rivojlantirishga katta miqdorda mablag‘ sarflash (YaIMning 2-3%); ilm-fan yutuqlarining ishlab chiqarishga sarflanishi; tibbiyot, ta‘lim, madaniyat sohalariga sarflanishi yuqoriligi

(YaIMning 3-4%).

XX-XXI asrlar boshida jahon xo‘jaligida rivojlangan mamlakatlarning tutgan o‘rni juda katta bo‘lib, bunday guruhga kiruvchi davlatlar asosan Yevropa qit‘asi va Shimoliy Amerika materigida joylashgandir. Ma‘lumki, rivojlangan «katta yettilik» davlatlar (hozirgi kunda ushbu davlatlar guruhiga Rossiya Federatsiyasini qo‘shilishi bilan «katta sakkizlik» davlatlar degan so‘zlar ham jahon iqtisodiyotida ishlatilmoqda) iqtisodiyotini rivojlanishi asosan tabiiy resurslardan qanday foydalanishlik darajasiga va Shuningdek uzoq yillarga mo‘ljallangan zamonaviy ilmiy-texnikaviy taraqqiyotdagi o‘zgarishlarga bog‘liqdir.

Jahon xo‘jaligi rivojlanishida yetakchi sanoati rivojlangan mamlakatlar (AQSh, GFR, Yaponiya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Kanada, Italiya) iqtisodiyoti muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu mamlakatlar ulushiga rivojlangan davlatlarda ishlab chiqarilayotgan jami sanoat mahsulotlarning 79-80%i va dunyo mamlakatlarida ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlarning 59-60%i, tovarlar eksportining 60-61%i va xizmat ko‘rsatish sohalarning 49- 50%i to‘g‘ri kelmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlar. Bugun kapital oqimida ularning ulushi 30 foizni tashkil etsa, 20 yildan so‘ng bu ko‘rsatkich 50 foizga yetadi. 15-20 yildan so‘ng dunyoda sarmoya qilingan har bir dollarning 60 senti rivojlanayotgan mamlakatlarga kiritiladi. Bu juda katta o‘zgarish. XX-asrning 60-yillaridan boshlab to XXI-asr boshigacha sarmoya sifatida kiritilgan har bir dollardan atigi 20 senti rivojlanayotgan mamlakatlarga to‘g‘ri kelgan.

Kelajakda rivojlanayotgan mamlakatlar infratuzilma va xizmatlar, shu jumladan ta‘lim va sog‘liqni saqlash sohasiga katta mablag‘ ajratishga qodir bo‘ladi. Savodxonlik oshishi bilan fuqarolarning pul topish imkoniyatlari ham kengayadi, bu kambag‘allikni kamaytirishga yordam beradi.

Rivojlanmagan mamlakatlarga Afrikada 33, Osiyoda 10, Amerika qit‘asida 1 va Okeaniyada 5 mamlakat kiradi. Misol uchun Afrikada Efiopiya va Burundi; Osiyoda Afg‘oniston va Bangladesh; Okeaniyada esa, Kiribati va Samo kabilar kiradi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining yangi hisobotida qayd etilishicha, rivojlanmagan mamlakatlar iqtisodiyoti zamonaviylashmas ekan, qashshoqlikni yengish qiyin.

BMT hisobotida yozilishicha, jahondagi eng rivojlanmagan 49 mamlakat global iqtisodiy tanazzul girdobi ostida qolmaslik uchun qo‘ldan kelgan barcha choralarni ko‘rgan, lekin tushkunlikdan butunlay qutulolmayapti.

Bu jamiyatlar qashshoqlikni yengish yo‘lida chet eldan sarmoya oqimini oshirib, tizimni isloh qilib, serdaromad sohalarni kengaytirgan holda, xizmat ko‘rsatish sektorini ham yaxshilashi zarur. Rivojlanmagan mamlakatlarda iqtisodiyot juda cheklangan bo‘ladi.

Bugungi kunda rivojlanmagan mamlakatlarda savdo-tijorat yomon emas, ammo eksport neft va gaz yoki arzon tovarlardan iborat. Ular faqat bularga qaram bo‘lib qolmasliklari kerak ekanligi ko‘plab xalqaro hisobotlarda keltirib o‘tiladi.

Bugungi kunda Osiyoda rivojlanmagan davlatlar iqtisodiyotda yangi sektorlar ochib, xilma-xil mahsulotlar va xizmatlar taklif etish evaziga qaddini rostlay

boshlagan.

Shuni ta'kidlash joizki, globallashuv ko'plab jamiyatlarda innovatsiya va rivojlanishga olib kelgan bo'lsa, ayrim rivojlanmagan davlatlarda buning aksi sezilmoqda.

Nazorat savollari

1. Nima uchun jahon mamlakatlari iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra tasniflanadi?
2. Xorijiy mamlakatlarni tasniflashda qandayasosiy ko'rsatkichlar va mezonlardan foydalaniladi?
3. Bozor iqtisodiyotidagi sanoati rivojlangan mamlakatlar deganda qanday mamlakatlar tushuniladi?
4. Xalqaro tashkilotlar tomonidan mamlakatlarni iqtisodiy rivojlanish darajasiga ko'ra tasniflash usullarini tushuntirib bering?
5. Rivojlanayotgan mamlakatlar deganda qanday mamlakatlarni tushunasiz?

1.3. XORIJIY MAMLAKATLAR O'RTASIDAGI IQTISODIY INTEGRASTIYA MUNOSABATLARI

REJA:

- 1.3.1. Xorijiy mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiyaning mohiyati va mazmuni.
- 1.3.2. Xalqaro tashkilotlar xalqaro iqtisodiy integratsiyaning asosi sifatida
- 1.3.3. Rivojlangan mamlakatlarning integratsion birlashmalari

1.3.1. Xorijiy mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiyaning mohiyati va mazmuni

Iqtisodiy integratsiya-turli korxonalar va tarmoqlarning, shuningdek, mamlakatlarning ishlab chiqarish sohasida bir-biriga yaqinlashuvi, ular o'rtasida uzviy iqtisodiy aloqalar o'rnatilishi, mamlakatlararo yagona umumiy xo'jalikning shakllanishi jarayonidir. Iqtisodiy integratsiya butun bir mamlakatlar milliy xo'jaliklar darajasida, shuningdek, korxonalar, firmalar, kompaniyalar, korporatsiyalar darajasida ham kuzatiladi. Iqtisodiy integratsiya ishlab chiqarish texnologik aloqalarning kengayishi va chuqurlashuvida, resurslardan hamkorlikda foydalanish, kapitallarni birlashtirishda hamda iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida bir-biriga qulay sharoitlarni yaratishda, o'zaro to'siqlarni olib tashlashda namoyon bo'ladi. Buning asosida mehnat taqsimoti yotadi, albatta. Mehnat taqsimoti tufayli ayrim mahsulotlar emas, balki detallar ham ixtisoslashgan korxonalar va tarmoqlarda ishlab chiqariladi.

Shu tariqa korxonalar va tarmoqlar o'zaro yaqin va muntazam iqtisodiy aloqa bog'laydi. Avvalo, korxonalar o'rtasida iqtisodiy integratsiya yuz beradi va ularning birlashmasi vujudga keladi. So'ngra tarmoqlararo miqyosda yuz berib, yirik ishlab chiqarish majmualari paydo bo'ladi. Bir tarmoq doirasida gorizontallik integratsiya,

tarmoqlararo esa, vertikal iqtisodiy integratsiya yuz beradi. Vertikal integratsiyaga agrosanoat majmui misol bo'ladi. U qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat, mashinasozlik, kimyo sanoati o'z ichiga oladi. Mehnat taqsimoti xalqaro miqyosda amalga oshishi bilan xo'jalik hayoti baynalmilallashadi, moddiy mahsulot yaratishda turli mamlakatlarda korxonalar va tarmoklar qatnasha boradi. Buning natijasida mamlakatlar iqtisodiyotida ixtisoslashish yuz beradi va mamlakatlar bir-birlariga mahsulotlar hamda xizmatlar yetkazib beradi. Shu sababli hozirgi davrda xalqaro integratsiya eng yuqori darajadagi yuqori ko'rinish hisoblanadi.

Mamlakatlar o'rtasidagi mintaqaviy xalqaro iqtisodiy integratsiya uzoq davom etadigan ko'p bosqichli jarayon bo'lib, turli shakllarda yuz beradi. Birinchi bosqichda turli mamlakatlar o'rtasida erkin savdo-sotiq olib boriladigan, bojxona to'lovlari, eksport kvotalari bekor qilingan erkin savdo zonalari tashkil etiladi. Natijada davlatlararo tovar ayirboshlashda integratsiyalashuv yuz beradi.

Ikkinchi bosqichda erkin iqtisodiy zonalar shakllanib, bu yerda ham bir necha mamlakatlar birlashadi. Bu bosqichda institutegratsion aloqalar savdo-sotiq bilan cheklanmasdan sanoat, bank, sug'urta ishi va texnologiya sohasida ham yuz beradi. Bu zonalar ochiq iqtisodiy hududlar hisoblanadi, iqtisodiy aloqalar erkin va ko'p qirrali bo'lib, barcha iqtisodiyot sub'yektlari imtiyozlarga ega bo'ladilar.

Uchinchi bosqichda umumiy bozor shakllanadi. Umumiy bozorni tashkil etgan mamlakatlarning milliy bozorlari bir-biri uchun ochiq bo'ladi, amalda milliy bozorlar birlashib, mamlakatlararo umumiy bozor vujudga keladi. Bu bozorda barcha tovarlar erkin, hech bir cheklovlarisiz ko'chib yuradi. Ish kuchi, kapital va tovarlar bir mamlakatdan boshqasiga o'tadi. Qaysi mamlakatda resurslarni ishlatish qulay bo'lsa, u shu yerga borib joylashadi hamda o'z faoliyatini kengaytiradi. Umumiy bozorda iqtisodiy chegaralar amalda bekor qilinadi, bojxona to'lovlari, eksport kvotalari, tovar sifatiga talab minimal darajaga keltiriladi. Umumiy bozor dastlab 1957 yildan Yevropada shakllangan.

To'rtinchi bosqichda iqtisodiy va valyuta ittifoqi doirasida integratsiya yuz beradi. Bu yerda integratsion aloqalar savdo-sotiq va ishlab chiqarish bilan cheklanmay, moliya, pul muomalasi va bank tizimiga ham kirib boradi. Yevropa Ittifoqiga kirgan 15 mamlakatdan 12 tasida 2000-2001 yillarda umumiy pul-yevro muomalaga kiritildi. Milliy pullar muomaladan asta-sekin chiqarildi, yagona soliq tizimi joriy etildi. Milliy byudjetlar saqlangan holda yagona, umumiy byudjet ham tuziladigan bo'ldi. 21-asrning boshlaridagi institutegratsiyaning eng yuqori shakli bo'lgan iqtisodiy va valyuta ittifoqi mamlakatlar iqtisodiyotini yuksak darajada birlashtiradi. Iqtisodiy umumiylikka ustuvorlik beradi, ammo ayrim mamlakatlar mustaqilligini ma'lum darajada cheklaydi (milliy parlamentlar va hukumatlarning bir qator vakolatlari Yevropa Ittifoqining umumiy organlariga berilgan).

Hozirgi davrda jahonning boshqa mintaqalarida ham integratsiya jarayonlari jadal bormoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti, AQSH, Kanada va Meksikani birlashtirgan Shimoliy Amerika uyushmasi, Janubiy Sharqiy Osiyo davlatlari uyushmasi (ASEAN), Tinch Okean region uyushmasi (ATES), Iqtisodiy hamkorlik tashkilotiga a'zo mamlakatlar o'rtasida integratsion hamkorlik kuchayib

bormoqda. 1991-2002 yillarda Markaziy Osiyo mamlakatlarining mintaqaviy integratsiyasini chuqurlashtirish yoʻlida jiddiy ishlar amalga oshirildi: zaruriy huquqiy va tashkiliy shartsharoitlar yaratildi, davlatlararo kengash tuzildi, ijroiya qoʻmita, Markaziy Osiyo hamkorlik va taraqqiyot banki tashkil etildi.

1.3.2. Xalqaro tashkilotlar xalqaro iqtisodiy integrasiyaning asosi sifatida

Butun jahon xoʻjalik hayotining baynalminallashuvi davlatlararo xoʻjalik aloqalarni tartibga solishning mexanizmini yaratish zarurligiga olib keldi. Hozirgi davrda qandaydir tartibga soluvchi tuzilma amal qilmaydigan xalqaro iqtisodiy munosabatlar sohasini topish qiyin. Jumladan, moliya, valyuta va kredit sohalarida Xalqaro valyuta fondi (XVF), Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB), jahon savdosi sohasida – Tariflar va savdo boʻyicha bosh kelishuv (TSBK)ni koʻrsatish mumkin.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish milliy-tashkiliy shakllardan boshlanadi. Xoʻjalik hayotining baynalminallashuv jarayoni dastlab milliy davlatlar faoliyatini xalqaro uygʻunlashtirishga, keyin esa davlatlararo va xalqaro tashkilotlar tuzilishiga olib keldi.

Huquqiy maʼnoda tartibga solish xalqaro tartiblarni oʻrnatishga, yaʼni meʼyoriy chegaralar va qoidalarni aniqlovchi kelishuvlarni ishlab chiqarishni yoki xalqaro aloqalarning qandaydir sohasini hal qilishda tomonlar zimmasiga majburiyatlarga amal qilishni yuklaydi. Umumqabul qilingan andozalar va qoidalarni oʻz ichiga oluvchi xalqaro tartiblar oʻz navbatida milliy tartibga solishga taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Birinchi xalqaro tashkilotlar XX asrning 20-yillarida tuzilgan boʻlsada, (Millatlar ligasi – 1919 yil, Xalqaro hisob-kitoblar banki - 1929 yil), xalqaro darajada jahon xoʻjalik aloqalarini rivojlantirish dasturlari tartibga soluvchi tuzilmalar ikkinchi jahon urushidan keyin shakllana boshladi.

1945- yil maxsus xalqaro uygʻunlashtiruvchi muassasalar – Xalqaro valyuta fondi (XVF) va Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB) tashkil topdi. Hozirgi davrda ham ularning ikkalasi muhim xalqaro tashkilotlar hisoblanib, jahon savdosi, xalqaro kredit va valyuta munosabatlari sohalarini davlatlararo tartibga solishning tartib-qoidalarini aniqlab beradi. Urushdan keyingi davrda tuzilgan Tariflar va savdo boʻyicha bosh kelishuv (TSBK), Yevropa iqtisodiy hamkorligi tashkiloti (YeIHT), NATOning iqtisodiy masalalarni uygʻunlashtiruvchi komiteti (IMUK) xalqaro iqtisodiy munosabatlarni erkinlashtirish davriga toʻgʻri keldi.

Jahon savdosini erkinlashtirish koʻp tomonlama shartnoma asosida harakat qiluvchi, xalqaro savdo tartib qoidalarini qayd qiluvchi xalqaro tashkilot TSBK doirasidagi faoliyat bilan bogʻliq. Hozirgi davrda TSBK jahon savdo aylanmasining 4/5 qismidan koprogʻini tartibga soladi. TSBK milliy va mintaqaviy darajada vaqti-vaqti bilan kuchayib boruvchi protekstonizmga qarshi turadi, milliy manfaatlarni oʻzaro kelishtirishga yordam beradi. Uning faoliyati savdoda kamsitmaslik, savdoda

tarifli va tarifsiz cheklashlarni aniqlashda teng asosda maslahatlashish kabi tamoyillarga asoslanadi. TSBK faoliyatining asosiy shakli qatnashuvchi tomonlarining ko'p tomonlama savdo muzokaralarini o'tkazish hisoblanadi.

Ammo, jahon savdosi raqobat kurashi asosida boradi, shu sababli o'zaro maqbul qarorlarni qidirib topishga va savdoni xalqaro darajada tartibga solishga koplub qiyinchiliklar bilan erishiladi.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning yana bir ahamiyatga molik sohasi – bu valyuta-kredit munosabatlaridir. Xalqaro moliyaviy munosabatlarni uyg'unlashtirish XVF, XTRB, Iqtisodiy xamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT), xalqaro rivojlanish uyushmasi (XRU), Xalqaro moliyaviy korporatsiya (XMK) va shu kabilar doirasida amalga oshiriladi. G'arbdagi yetti yetakchi mamlakatlarning har yillik kengashi bu sohada muhim rol o'ynaydi.

Valyuta–moliyaviy sohani xalqaro uyg'unlashtirishning kuchayishi ko'p jihatdan XVFning faoliyati bilan bog'liq. U o'zining nizomiga muvofiq valyuta kurslari va a'zo mamlakatlar to'lov balanslarini tartibga soladi, ko'p tomonlama to'lov tizimlari va rivojlanayotgan mamlakatlar tashqi qarzlarni nazorat qiladi, a'zo mamlakatlarga ularning valyuta-moliya muammolarini hal qilish uchun kredit beradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda tarkibiy qayta qurishlarni moliyalashtirish bilan XTTB faol shug'ullanadi. XTTB va u bilan birga jahon banki tarkibiga kiruvchi Xalqaro rivojlanish uyushmasi (XRU), Xalqaro moliyaviy korporatsiya (XMK) har xil investition ob'ektlarni o'rta va uzoq muddatli kreditlash bilan shug'ullanadi, loyihalarning moliyaviy-iqtisodiy asoslarini tayyorlaydi, rivojlanayotgan mamlakatlardagi tarkibiy qayta o'zgartirishga yordam beradi.

Davlatlararo tashkilotlar ichida barcha sanoat jihatdan rivojlangan mamlakatlarni birlashtiruvchi IHRT muhim rol o'ynaydi. Uning doirasida ichki iqtisodiy tadbirlarning boshqa mamlakatlar milliy iqtisodiyoti samaradorligiga ta'sirini, ularning to'lov balansi holatini o'rganish amalga oshiriladi, milliy iqtisodiyotning jahon xo'jaligi tamoyillariga tez moslashishini ta'minlash maqsadida makroiqtisodiy tartibga solish bo'yicha tavsiyanomalar beriladi. IHRT jahon xo'jaligi doirasida ko'p omilli aloqalarni o'rganishni amalga oshiradi, valyuta va byudjet siyosati, narxlar dinamikasi, savdo va boshqa sohalar bo'yicha ilmiy asoslangan iqtisodiy inqirognozlarni oldin oladi.

Sharqiy Yevropa mintaqasida tarkibiy qayta qurishga moliyaviy ta'sir ko'rsatish hamda yordam tashkil qilish maqsadida 1991 yil Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YTTB) tuzildi.

Shuni ta'kidlash lozimki, jahon iqtisodiy munosabatlarini xaqaro tartibga solish tizimida doimiy o'zgarishlar ro'y berib turadi.

80-yillarda iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy sabablar taqozo qilgan dunyo siyosiy vaziyatdagi o'zgarishlar, jahon xo'jalik aloqalari tizimini ko'p tomonlama tartibga solish shakllari evolyustiyasiga olib keldi. Bular ichida sobiq sostialistik mamlakatlarda vaziyatning o'zgarishi, tashqi faoliyatida mustaqil sub'ektlarni tashkil qiluvchi davlatlar sonining keskin kopayishi hamda dunyo mamlakatlari ichida ro'y beradigan o'zgarishlar muhim o'rin tutadi.

80-yillarning o'rtalarida dunyoda AQSh, G'arbiy Yevropa va Yaponiyadan iborat ancha qudratli raqobatlashuv markaz vujudga keldiki, bu ham jahon iqtisodiy munosabatlarini tartibga solishga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Jahon xo'jalik aloqalarini tartibga solishga xalqaro tashkilotlar a'zolar tarkibidagi o'zgarishlarning ham ta'siri bo'ldi. XVF, XTTB, TSBKga Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasidagi ozod bo'lgan mamlakatlar va keyin qator sobiq sostialistik mamlakatlar faol kira bordiki, bu ham jahon xo'jaligi aloqalarini tartibga solishda ma'lum o'zgarishlarga olib keladi.

Yevropa Ittifoqi (YeI) doirasida yagona bozorni bunyod etishga harakat tufayli yagona umumevro'a fuqaroligi, iqtisodiy, valyuta va siyosiy ittifoq ta' sis etiladi. Bu Ittifoqning Shartnomada belgilangan vazifalarini bajarish uchun bir qator Yevropa muassasalari tuzildi.

Yevropa Ittifoqining ijroiya organi Yevropa hamjamiyati Komissiyasi (EHK)dir. Uning a'zolarini milliy hukumatlar tayinlaydi, lekin ular o'z faoliyatlarida mutlaqo mustaqildir.

Ittifoqning qarorlar qabul qilish organi Vazirlar Kengashi hisoblanadi. Uning tarkibida ichki ishlar, moliya, ta'minot, qishloq xo'jaligi kabi Vazirlar Kengashi mavjud bo'ladi.

Yevropa hamjamiyati Komissiyasi faoliyatini nazorat qilish, hamjamiyat byudjeti va qonunlarini ma'qullash hamda ularga o'zgartirish kiritish huquqi Yevropa palament zimmasiga yuklatiladi.

Yevropa Ittifoqida 1999 yildan boshlab yagona pul-kredit siyosati o'tkazila boshlandi. Shu munosabat bilan yagona valyuta – EKYu, 2004 yildan boshlab Yevro joriy etildi va yangi muassasa – Yevropa Markaziy banki tuzilib, u milliy banklar bilan birga Yevropa banklar tizimining asosini tashkil qildi.

1.3.3. Rivojlangan mamlakatlarning integratsion birlashmalari

Rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishidagi yana bir muhim tendensiya integratsiya hisoblanadi. Jahonning yetakchi uch markazi o'rtasida iqtisodiy munosabatlar faol rivojlanayotgan bo'lsada, integratsiya jarayonlari uchlikning asosini tashkil etuvchi integratsion guruhlar va ularning a'zolari o'rtasida yanada jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Misol uchun, NAFTA doirasidagi savdo hajmi ushbu guruhning jami tashqi savdosida 1970-yilda 36 % ni, 1990-yilda 41 % ni, 2013-yilda esa 49,2 % ni tashkil etdi. NAFTAning boshqa mamlakatlar bilan savdosida Yevropa mamlakatlarining ulushi yuqori va ushbu ko'rsatkich 2013- yilda 15,2 % ga teng bo'ldi.

Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHTT). Ikkinchi Jahon urushidan keyin jahon mamlakatlari iqtisodiyoti va Shuningdek xalqaro iqtisodiy munosabatlarni keskin rivojlanib borishi bilan bog'liq holda bir qator birlashgan umumiqtisodiy tashkilotlar tashkil topdi. Ana shunday tashkilotlardan biri Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotidir. Bu tashkilot dunyoda eng yirik umumiqtisodiy tashkilotlardan biridir. Uning tarkibida jahonning 24 ta davlati, ya'ni, barcha rivojlangan kapitalistik (Janubiy Afrika Respublikasi va Isroildan tashqari) davlatlari

birlashgan. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (a'zolari - AQSh, Yaponiya, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Islandiya, Norvegiya, Shveysariya, Turkiya davlatlari, Shuningdek YeI mamlakatlariga kiruvchi 25 mamlakat) dan tuzilgan.

Osiyo-Tinch Okeani mintaqasi davlatlarining iqtisodiy hamkorlik tashkiloti. Shu hududdagi 20 dan ortiq mamlakatni (Yaponiya, Filippin, Tailand, Bruney, Yangi Zelandiya, Gonkong, Xitoy, Avstraliya) 147 birlashtirgan bo'lib, bu davlatlar hissasiga jahon mamlakatlarining yalpi milliy mahsulotini 23-24%, jahon savdosining 40-42% va dunyo aholisini 40-41% ga to'g'ri keladi. Bu hamkorlik tashkilotiga a'zo bo'lgan davlatlar 1991 yilda Osiyo zonasida erkin savdoni rivojlantirish va savdo sohasidagi samaradorlikni yanada ko'tarish maqsadida 15 yilga (2005 yilga qadar) savdo chegaralarini va chegara bojlarini bekor qilish to'g'risida qaror qabul qilishgan. Hozirgikunda Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari jahonning ko'plab mintaqalarida moliyaviy ishlarni rivojlantirish, vositachilik, axborotlashtirish va shuningdek transport xizmatlarini kengaytirish ishlariga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar.

Shimoliy Amerikaning uch yirik davlati (NAFTA davlatlari). Jahon iqtisodiyoti vaxalqaro iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishida ni 1994 yilning 1yanvarida NAFTA davlatlari birlashishi muhim ahamiyatga egadir. Bu mamlakatlar (AQSh, Kanada, Meksika) hissasiga jahon mamlakatlarining yalpi mahsulotining 31-32%, dunyo aholisining 7-8% i to'g'ri keladi (NAFTA davlatlari hududida 370 mln.dan ortiq aholi yashaydi). Bu davlatlar tomonidan ishlab chiqarilgan yillik tovar vaxizmatlar hajmi 7 trln. AQSh dollarini tashkil qiladi. NAFTA davlatlari ulushiga jahon savdosi umumiy hajmining 19-20% ga to'g'ri keladi. NAFTA davlatlari tomonidan imzolangan shartnomaning asosiy huquqiy holatlarni o'z ichiga oladi.

Nazorat savollari

1. Iqtisodiy integratsiyaga ta'rif bering?
2. Xalqaro tashkilotlarning xalqaro iqtisodiy integratsiyada tutgan o'rniga baho bering?
3. Rivojlangan mamlakatlar integratsion birlashmalarining faoliyati ahamiyatini tushuntirib bering?
4. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHTT) ning faoliyatini tavsiflab bering?

1.4. XORIJIY MAMLAKATLAR IQTISODIYOTIGA TA'SIR QILADIGAN GLOBAL MUAMMOLARNING UMUMIY TAVSIFI

REJA:

- 1.4.1. Jahon iqtisodiyotidagi global muammolarning mohiyati
- 1.4.2. Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotiga ta'sir qiladigan asosiy global muammolar
- 1.4.3. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlariga yangicha yondashuv

1.4.1. Jahon iqtisodiyotidagi global muammolarning mohiyati

Global muammolarning mohiyati shundan iboratki, ular bu yoki u darajada har qanday mamlakatning iqtisodiyoti va aholi turmushiga ta'sir ko'rsatadi, ushbu muammolarning hal etilishi bo'lsa, dunyodagi barcha mamlakatlarning hatti-harakatlariga bog'liq bo'ladi.

Global muammolarning vujudga kelishi birinchi navbatda, XX asrning ikkinchi yarmidagi iqtisodiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liqdir. Birinchi bo'lib iqtisodchilar global muammolar to'g'risida XX asrning 60-70 yillarida fikr yurita boshladilar. Aynan, shu davrdan boshlab ilmiy muomalada globalistika atamasi ilmiy tadqiqotlarning alohida yo'nalishi sifatida kirib keldi.

Mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning o'sib borish sharoitida bitta mamlakat yoki mintaqaning muammosi, agar o'z vaqtida yechimini topmasa asta-sekinlik bilan global darajaga o'sishi mumkin. Buning ustiga barcha zamonaviy global muammolar umumiy xususiyatlarga ega bo'ladi. Global muammolarning quyidagi xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

✓ barcha mamlakatlar (yoki ko'pchilik mamlakatlar) ning manfaatlariga ta'sir ko'rsatadi;

✓ jahonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishini to'xtatadi;

✓ muammoni kechiktirmadan tezlik bilan hal etilishini talab qiladi;

✓ bir-birlari bilan o'zaro bog'liq bo'ladi;

✓ jahondagi barcha mamlakatlarning harakatlarini o'zaro muvofiqlashtirishni talab qiladi.

Shuni ta'kidlash joizki, global muammolarning ustuvorligini aniqlash masalasi murakkab hisoblanadi. Bugungi kunga kelib global muammolarning ta'siri ostida uchinchi dunyo mamlakatlaridagi millionlab kishilar uchun turmush darajasi turg'unligicha qolmoqda, ayrim mamlakatlarda bo'lsa u pasayib ketgan.

1.4.2. Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotiga ta'sir qiladigan asosiy global muammolar

Aholi o'sishi muammosi. Uzoq vaqtlardan buyon aholi o'sishi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik iqtisodchilarning tadqiqot predmeti bo'lib kelmoqda. Tadqiqotlar natijasida aholi o'sishining iqtisodiy rivojlanishga ko'rsatadigan ta'sirini baholashga nisbatan ikkita yondashuv ishlab chiqilgan. Birinchi yondashuv bu yoki u darajada Maltus ta'limoti bilan bog'liq bo'lib, bu ta'limotga ko'ra, aholining o'sishi oziq-ovqat o'sishini ortda qoldiradi va shuning uchun ham dunyo aholisining qashshoqlashuvidan qutulib bo'lmaydi. Aholishunoslikning iqtisodiyotdagi rolini baholashga bo'lgan zamonaviy yondashuv kompleks yondashuv hisoblanadi. Aholi o'sishining iqtisodiy o'sishga ko'rsatadigan ta'sirining ham ijobiy, ham salbiy omillarini aniqlab beradi.

Biroq har qanday yondashuvda shu narsa ayonki, aholi o'sishining iqtisodiyotga ko'rsatadigan ta'sirini, ayniqsa zamonaviy sharoitlarda inkor etish mumkin emas.

Har yili dunyo aholisi 93 mln. kishiga o'sib, 82 mln. kishidan ortig'i rivojlanayotgan mamlakatlarda to'g'ri kelmoqda. Shuni qayd etish joizki, bu insoniyat tarixidagi mislsiz o'sishdir. Biroq, aholining o'sish muammosi nafaqat uning soniga

taʼsir koʻrsatadi balki, inson farovonligi va taraqqiyoti muammosi ham hisoblanadi.

Sanoati rivojlanganva rivojlanayotgan mamlakatlardagi koʻplab mutaxassislarning fikricha, asosiy muammo aholining oʻsishida emas balki, quyidagilarda oʻz ifodasini topadi:

Sust rivojlanganlik. Asosiy muammo rivojlanishdan orqada qolishda, rivojlanish boʻlsa soʻnggi maqsad. Iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot bu yoki u darajada aholining oʻsishini tartibga soladigan mexanizmlarni yaratadi.

Jahon resurslarining yoʻqolib borishi va atrof – muhitning buzilishi. Dunyo aholisining 25% gacha boʻlgan qismi rivojlangan mamlakatlarda yashaydi va ular jahon resurslarining 80% ini isteʼmol qilishadi.

Ekologik muammolar. Jahon bankining 1992 yildagi jahonning rivojlanishi toʻgʻrisidagi maʼruzasida taʼkidlanganidek, atrof – muhitni muhofaza qilish rivojlanishning muhim qismi hisoblanadi. Uni samarali muhofaza qilmasdan boʻladigan rivojlanish jarayoni borib – borib tanazzulga yuz tutadi.

XX asrning 70-yillarida iqtisodchilar va siyosatchilar iqtisodiy rivojlanish uchun atrof – muhit muammosining muhim ahamiyatga egaligini anglab yetishdi. Atrof – muhitning degradatsiyalashuvi, yaʼni yomonlashuvi jarayonlari oʻz – oʻzidan replikatsiyalanish xarakteriga ega boʻlib, bu jamiyatga uning buzilishi va resurslarning nobud qilinishi bilan xavf soladi.

Turli – tuman iqtisodiy faoliyat turlarida atrof – muhitni asrash uchun sarflanadigan xarajatlarning miqdori toʻgʻrisida yagona fikr mavjud emas. Biroq, koʻplab mutaxassislar ularni rivojlanish siyosatini ishlab chiqishda hisobga olish zarurligini taʼkidlashadi.

Tabiiy resurslar muammosi. Global energetika resurslari muammosi kelib chiqish xarakteriga koʻra bir-biriga oʻxshash boʻlgan ikkita muammodan iborat boʻladi: energetik va xomashyo.

70-yillarning oxiri va 80-yillarning boshida birinchi boʻlib energetik va xomashyo inqirozlari nomini olgan voqealar kuzatila boshlandi.

Bu davrda ular mavjud xalqaro iqtisodiy aloqalar tizimiga qattiq zarba berdi, koʻplab mamlakatlardagi iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni yomonlashtirdi. Biroq, amalda ular ishlab chiqarishda energiya va resurslarni tejaydigan texnologiyalarni joriy etish uchun ragʻbatlarni yaratdi. XX asrning 70-80 yillarida ishlab chiqarishning energiya sigʻimi taxminan 25% gacha pasaydi.

1.4.3. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi jarayonlariga yangicha yondashuv

Iqtisodiy adabiyotda globallashuvning koʻplab turli – tuman taʼriflari mavjud. Bizning fikrimizcha, ular bir-biriga qarama-qarshi boʻlmasdan, yana ham aniqroq qilib aytadigan boʻlsak, ular bir-birini toʻldiradi. Har bir taʼrif muallifga yaqinroq boʻlgan globallashuvning muayyan jihatlarini xarakterlaydi. Bir xillilik va aniqlikka daʼvo qilmasdan, globallashuvni yagona umumjahon ishlab chiqarish, moliyaviy-iqtisodiy va axborot makonini shakllantirish jarayoni sifatida xarakterlash mumkin.

Amaliyotda globallashuvga nisbatan turli – tuman munosabatlar mavjuddir. Uning tarafdorlari ham bor, unga qarshilar ham bor.

Globallashuv boʻyicha umumiy fikrlar shundan iboratki, u savdo va moliyaviy

oqimlar uchun chegaralarning ochiqqligini ta'minlab beradi. Globallashuv tarafdorlari uning ustuvorligini global mehnat taqsimoti sharoitlarida proteksionistik va ideologik chegaralar bilan cheklanmagn unumli raqobatning kuchayishida ko'rishadi. Umuman olganda, raqobat kooperatsiyaga qarshi bo'ladi.

Agar bu fikrlarni chuqur tahlil qiladigan bo'lsak, shunday xulosaga kelish mumkinki, globallashuvning manfaatlari va ularning manbalari har doim ham bir xil bo'lavermaydi. Aynan qanday ijtimoiy samara kutiladi: yoki raqobat samaradorlikka olib keladi, yoki mehnat taqsimoti sinergetik samara beradi.

Agar global raqobatni mamlakatlar o'rtasida emas, balki faqatgina transmilliy korporatsiyalar o'rtasida ko'rib chiqadigan bo'lsak, u holda bunday qarama – qarshilik bekor qilinishi mumkin. Kompaniyalar o'z samaradorigini oshirish maqsadida o'z rivojlanish jarayonlarida tranzaksion xarajatlarni kamaytirishga qodir bo'lgan vositalarni topishga harakat qilishadi. Bu xarajatlar tizimning o'zini tashqi muhit bilan har qanday o'zaro munosabatida yoki o'z elementlari o'rtasidagi o'zaro munosabatda yuzaga keladigan noaniqliklardan kelb chiqadi. Boshqaruv fanining rivojlanishi korporatsiyalarning ichidagi tranzaksion xarajatlarni pasaytirish va bu bilan yanad yirik barqaror kompaniyalarni qurish imkoniyatini berdi. Bir paytning o'zida marketing fani tashqi muhit bilan o'zaro munosabatlardagi noaniqlikni pasaytirishga qodir bo'lgan qodir bo'lgan texnika va usullarni yanada chuqur o'rganishga harakat qilmoqda.

Globallashuv jarayonida axborot texnologiyalarining ta'siri yuqori sur'atlarda o'sa boshladi. Korporativ axborot tizimlari maxsus toifalari, masalan ERP yoki Workflow ning rivojlanishi ichki ziddiyatlarni pasaytirishga qaratiladi. Aftidan E-business texnologiyalarining rivojlanishi tashqi ziddiyatlarni pasaytirishning yangi vositalarini izlashga bo'lgan intilish natijasi hisoblanadi.

Shu jihatdan olib qaraganda, globallashuv – bu gigant tizimlari darajasida tranzaksion xarajatlarni pasaytirish tendentsiyasidan boshqa narsamas. Birinchidan, kapitalni samarali boshqarishga bo'lgan intilish oxir-oqibatda global markaziy bank ko'rinishidagi muvofiqlashtiruvchi organi yaratish zaruriyatiga olib keladi. Bu rolga eng yuqori imkoniyatlarga ega bo'lga yagona da'vogar AQSH Federal Rezerv Tizimi bo'lishi mumkin. Bu haqiqat bo'lsa iqtisodiy jihatdan ko'plab ta'siri yuqori bo'lgan mamlakatlarning siyosiy elitalariga to'g'ri kelmaydi. Bundan ko'rinib turganidek, raqobat yana transmilliy korporatsiyalar doirasida emas balki, mamlakatlar doirasida kechadi. Aynan, mamlakatlar yuqorida aytib o'tilgan ustunliklarni ta'minlashlari zarur bo'ladi.

Nazorat savollari

1. Globalistika deganda nimani tushunasiz?
2. Jahon iqtisodiyotidagi asosiy global muammolarni sanab o'ting?
3. Aholi o'sishi muammosining xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotiga ko'rsatadigan ta'sirini baholang?
4. Ekologik muammolar xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
5. Tabiiy resurslar muammosining xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotiga

ko'rsatadigan ta'sirini tasvirlab bering?

6. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi jarayonlariga yangicha yondashuvni tavsiflab bering?

2-BOB. KATTA YETTLIK MAMLAKATLAR IQTISODIYOTI

2.1. AQSH

REJA:

- 2.1.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 2.1.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 2.1.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 2.1.4. Energetika tizimi
- 2.1.5. Sanoati
- 2.1.6. Xizmatlar sohasi
- 2.1.7. Tashqi savdosi munosabatlari
- 2.1.8. Ish kuchi
- 2.1.9. Soliq tizimi
- 2.1.10. Transport infratuzilmasi
- 2.1.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 2.1.12. Doing Business
- 2.1.13. Turizm
- 2.1.14. Ilm fan va texnologiya
- 2.1.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

38 00 N, 97 00 W; UTC-5
United States dollar (USD)
WASHINGTON

2.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra AQSh nominal YaIM hajmi 20,412 trln. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 62,150 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo

iqtisodiyotining 1 orinida turadigan mamlakat². Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 24,537 trln. AQSh dollari bashorat qilinmoqda³. AQSh 1995- yil 1- yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁴.

AQShning Millatlar Ittifoqiga qo'shilmaslik bu tashkilotning tarqalishiga sabab bo'ldi. 1945- yil 24- oktyabrga mamlakat BMTning nizomiy a'zosi hisoblanadi. Qo'shma Shtatlar EHE, ECLAC, ESCAP va barcha mintaqaviy bo'lmagan ixtisoslashgan muassasalarga a'zo. Birlashgan Millatlar Tashkilotini saqlash uchun zarur bo'lgan jami mablag'larning AQShdagi ulushi umumiy sonining qariyb 25% ni tashkil qiladi. Bu har qanday boshqa davlatdan ko'ra juda ko'pdir. Biroq, AQSh 1990-yillar mobaynida to'lovlarni to'xtatdi. AQSh 70 dan ziyod hukumatlararo tashkilotlar, shu jumladan Osiyo Taraqqiyot Banki, Xalqaro Valyuta Fondi va XTTB (Jahon Banki), turli sohalarda xalqaro kengashlar va komissiyalar ishtirok etmoqda. AQSh doimiy arbitraj sudida ham faol ishtirok etadi.

Amerika Qo'shma Shtatlari shimoliy Amerika qit'asida joylashgan bo'lib, dunyo bo'yicha o'zining barqaror moliyaviy tizimi, transmilliy kompaniyalari, YaIMning eng yuqoriligi, ta'lim tizimi, astronomiya, energetika va ilmiy-tadqiqot markazlarining judayam taraqqiy etganligi bilan ahamiyat kasb etadi. AQShning rivojlanish modeli aralash iqtisodiyot hisoblanadi. U dunyodagi keng ko'lamlil taraqqiy etgan iqtisod bo'lib, jahon transmilliy kompaniyalarning 70 foizini nazorat qiladi. Inson taraqqiyoti indeksi, Doing Business ko'rsatkichi, Global Innovatsion Indekslar bo'yicha juda yuqori o'rinlarga ega bo'lgan bu mamlakat dunyoning moliyaviy institutlari, xalqaro tashkilotlari, nodavlat tashkilotlari, jahon logistika tizimi, xalqaro kommunikatsiya, tibbiyot va ta'lim sohalariga bevosita o'zining ta'sirini o'tkazib keladi. Bu mamlakat haqiqatan jahon iqtisodiyotining yetakchi lokomativi hisoblanadi. AQShda joylashgan Federal Reserv Tizimi (Federal Reserve System) mamlakatning xususiy tashkiloti bo'lib, mamlakat va butun dunyo bo'ylab xalqaro savdo aloqalarining hamda jahon valyuta-kredit munosabatlarini eng asosiy valyutasi hisoblanadigan AQSh dollarini tashkil etuvchi qog'oz pullarni emmisiya qilish shuningdek, metal tangalarni zarb qiladigan muassasa hisoblanadi. Ushbu valyuta xalqaro tranzaksiyalarda eng ko'p foydalaniladigan valyutadir. AQSh o'zining ilm-fan va texnologiyalari, harbiy kuchlari, xalqaro tashqi kapital migratsiyasiga juda katta e'tibor qaratadi, AQSh hukumati tashqi qarzlarni to'lash uchun to'la ishonchli, dunyo miqyosida istalgan xalqaro institutlar faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi dunyodagi eng katta valyuta zaxirasiga ega mamlakat hisoblanadi. Mamlakatda BMT, Jahon Banki, Xalqaro Valyuta Fondi va boshqa o'nlab xalqaro nufuzu juda yuqori bo'lgan tashkilotlar joylashgan. Eng yaqin ittifoqchi mamlakatlardan Saudiya Arabiston, Birlashgan Qirollik, Kanada, Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Isroil, Janubiy Koreya, Turkiya, Avstraliya va boshqa mamlakatlar kiradi.

² <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/usa>

³ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁴ http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseG

2.1.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

AQSh iqtisodiy rivojlanish tarixi 17 va 18 asrlarda aholining jamoa xo‘jaliklarga tayanib ish boshlashi bilan boshlandi. Amerika mustamlakalari kichik mustaqil qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotidan voz kechib, 1776- yilda Amerika Qo‘shma Shtatlari deb nomlangan ko‘p tarmoqli bir butun mamlakat iqtisodiyotiga aylandi. 180 yil ichida AQSh jahon iqtisodiyotining beshdan bir qismini tashkil etuvchi ulkan sanoatlashgan iqtisodiyotga aylandi. Natijada, AQSh aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan Yalpi Ichki Mahsulot shuningdek, iqtisodiy jihatdan ancha ilgari ketgan boshqa davlatlar bilan raqobatlashib ularni ortda qoldirdi (Buyuk Britaniya). Milliy iqtisodiyot butun dunyo bo‘ylab millionlab muhojirlar uchun yuqori ish haqi to‘lanadigan mamlakatga aylana boshladi. Ayniqsa, dengiz portlari orqali ilk migratsiya butun dunyo bo‘ylab arzon ish kuchi (Hindiston, Afrika mamlakatlari, Lotin Amerikasi va Janubi sharqiy Osiyo) tashrif buyura boshladi⁵.

XX asrning boshida sanoatda modernizatsiyalar va mavjud innovatsiyalarni takomillashtirish amerikalik iste‘molchilar o‘rtasida turmush darajasini yaxshilash uchun eshiklarni ochdi. Yirik kompaniyalar mamlakatdagi erkinlashtirilgan iqtisodiy siyosatdan samarali foydalangan holda shtatlar bo‘ylab o‘zlarining mehnat taqsimotlari bo‘yicha ixtisoslasha boshladilar. Ayniqsa, neft qidirish, qazib olish, qayta ishlash, undan tayyor mahsulot olish, eksport qilish AQSh uchun eng katta tadbirkorlik manbasiga aylana boshladi. Shuningdek, elektr energiya manbalarini zamonaviy ilm-fan yutuqlari asosida takomillashtirib borish, oddiy uy xo‘jaligidagi lampochkadan juda katta kuchlanishli elektr energiyasiga erishish orqali sanoatni rivojlantirish modeli ham aynan ushbu mamlakat milliy evolyutsion tajribasi hisoblanadi, (Tomas Alva Edison va Nikola Tesla, oddiy va o‘zgarubchan tok). Ushbu sohalaridagi monopolistik siyosatlar mamlakatdagi boshqa tadbirkorlarni ancha sarosimaga solib qo‘yar edi. Chunki, ular ham endilikda ilmiy izlanishlar orqali tajribalar o‘tkazib sanoay uchun juda zarur bo‘lgan innovatsiyalarni patentlab amaliyotga joriy qilishga majbur bo‘la boshladilar. Milliy iqtisodiyotda qo‘rquvni ko‘tarilib, ishlab chiqarishning pasayishiga olib keldi. Biroq, raqobatga chiday olmagan kompaniyalarning aksariyati narxlarni pasaytirib aksariyati zarar ko‘ra boshladi. Sanoatning yanada liberallashtirilishi hamda diversifikatsiya qilinishi yangi ish o‘rinlarini yatailishi va dunyoning boshqa mintaqalaridan ilmiy-texnikaviy yangilik egalarini mamlakatga ko‘chib o‘tishi hamda hukumatning tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlovchi milliy qonunchiliklari hisobiga AQShni dunyoning eng ilg‘or kapital eksport qiluvchisi aylantirdi.

1910- yil noyabr oyining oxirida Senator Nelson Uilyam Aldrich va AQSh Xazina Departamenti kotibi A. Piatt Endryu hamda mamlakatning yetakchi moliyachilaridan besh nafari (Frank Vanderlip, Genri P. Davison, Benjamin Strong va Pol Warburg) Jekill orolining klublari pul-kredit siyosati va bank tizimini muhokama qilishdi. Ular ushbu uchrashuv davomida Federal Rezerv Tizimini xufiyona yaratdilar. Atlanta Federal Rezerv Bankiga ko‘ra, 1910- yilgi Jekill orolining

⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html>

uchrashuvi AQSh markaziy bankini tuzish uchun qonun loyihasi bilan yakunlandi. Ushbu qoralama qismlari (Aldrich rejasi) 1913- yilgi federal zaxira qonuniga kiritilgan. Bu esa AQSh tarixidagi eng katta o'g'rilik deb muhirlangan. 1913- yilgi moliaviy inqirozdan so'ng J.P. Morgan tomonidan bosdi-bosdi qilingan ushbu "qahramonlik" mamlakat tarixida oltin davrni boshlab berdi.

Birinchi va Ikkinchi Jahon urushlari davrida mamlakat asosan, har ikki tomonga harbiy texnikalar uchun yonilg'i, qurol aslaha, oziq-ovqat, kiyim-kechak, transport vositalari, dori-darmon, aloqa vositalari, qimmatbaho ma'lumotlar hamda juda katta miqdorda moliyaviy mablag'lar hisobiga milliy iqtisodiyotini butunlay yangicha taraqqiy etgan mamlakatga aylantirdi (J.F.Kennedi, Richard Nikson).

Birinchi Jahon urushidan so'ng AQSh jahon xaritasi bo'ylab o'zining yanada yangi ittifoqdoshlari va mustamlakalarini ko'paytirishni davom ettridi. (1912- yilda 1 GBP 12 USDga teng bo'lgan). Ikkinchi Jahon urushi davrida sobiq Ittifoq bilan bir tomoda bo'lgan AQSh 1945 yilda Yaponiyaga tashlangan ikkita atom bombasidan keyin jahon hamjamiyatida mamlakat uchun yangi rivojlanish va kengayish davri boshlandi. 1950- yillarda Buyuk Britaniyani quvib o'tgan AQSh endiikda Yevropa mamlakatlarida o'z kapital va texnologiyalarin joylashtira boshladi. Sovuq urush yillarida ham mamlakat iqtisodiy jihatdan ulkan kengayuvchan bozorlarga ega bo'la boshladi. Ikkinchi jahon urushidan boshlab petrodollar tizimi oriy qilindi va bir necha davlat uni rasmiy valyutasi sifatida ishlatmoqdi. Ko'pgina boshqa mamlakatlar bu de facto valyuta deb hisoblamoqda.

BMTning 29,5 foiz byudjetini ta'minlab beruvchi (2017) bu gigant iqtisodiyot endilikda o'z ilm-fan taraqqiyotini rivojlantirishni yangi darajasiga chiqdi. Suv ostida, quruqlikda, havoda hatto kosmosda dominant bo'lgan bu mamlakat strategik rejalashtirish, samarali muvofiqlashtirilgan hisob-kitoblar, ko'p variantli modellashtirishlar va uzoqni ko'ra bilish kabi murakkab xususiyatli taktikalar hisobiga muvoffaqiyatlarga erishmoqda. Hozirda AQSh dunyodagi sanoat ishlab chiqarishning qariyb 18 foizini tashkil qiladi.

AQSh iqtisodiyoti 2008- yilda dunyo moliyaviy bozorlarida ipoteka inqirozi va dollar qiymatining pasayishi boshlangan muammoga yuz tutdi (American Dream, NINA Loan, Freddy Mac, Fannie May). 2008 yilda AQSH prezidenti Barak Obama tashabbusi bilan "Havoga Ehsan" loyihasi tadbiq etish bilan (Bailout Bubble) deb nomlanuvchi global inqirozga yechim berdi.

2.1.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

AQShda aynan ushbu sohada ulkan hajmli mahsulotlar qayta ishlash orqali YaIM tarkibini boyitsada, katta miqdordagi moliyaviy kapitallar doimiy ravishda sektorlarni avtomatlashtirish va robotlashtirishni takomillashtirishga qaratmoqda. Fermer xo'jaliklarining samaradorligi (mexanizatsiyadan va tijoriy fermerlikdagi tashkiliy o'zgarishlardan kelib chiqqan holda) oldingidan ko'ra kichikroq ishchi kuchi orqali yuqori darajadagi xavfli ishlarni bajarish najasida ishlab chiqarish samaradorligini oshirmoqda. Hosildorlikni yaxshilashda o'g'itlar, pestitsidlar va gerbitsidlarining ko'paytirilishi hamda qishloq xo'jaligi texnikaidagi o'zgarishlar

natijasida rivojlanib bormoqda⁶.

Eng muhim ekinlar orasida Misr (makkajo‘xori), soya, bug‘doy, paxta, uzum va kartoshka mavjud. AQSh dunyoning eng yirik yog‘ochni qayta ishlovchisi hisoblanadi. O‘rmon sanoatining beshdan to‘rt qismi Duglas va janubiy qarag‘ay kabi yumshoq daraxt hisoblanadi. Bular orasida eng asosiy daraxt eman daraxtidir. Yalpi ichki mahsulot AQSh qishloq xo‘jaligi bo‘yicha 2017- yilning uchinchi choragida 153,30 mln AQSH dollarini tashkil etgan.

O‘rmonchilik

AQSh o‘rmonzorlari 226 million gektarni, yoki yer maydonining 24,7 foizini qoplagan. Asosiy o‘rmonlar orasida sharqiy, markaziy qattiq daraxtlar, janubiy, Rokki tog‘ va Tinch okeani sohillari joylashgan. Milliy o‘rmon xizmatining yerlari mamlakatning o‘rmonzorlarining taxminan 19 foizini tashkil qiladi. Arktika, Arkanzas, Florida, Jorjiya, Mayne, Oregon va Washington shtatlaridagi xususiy yog‘och kompaniyalarni joylashgan,

Baliqchilik

Boshqa davlatlar singari, Qo‘shma Shtatlar qirg‘og‘idagi 200 ta dengiz mili (370 km) baliq ovlash sanoati uchun maxsus iqtisodiy hududlar (EZZ- Exclusive Economic Zone) tashkil etilgan. Bu yerda 11,4 million kvadrat kilometr, bu dunyodagi eng yirik baliqchilik hududi bo‘lib hisoblanadi.

2.1.1-jadval

AQSh iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Shimoliy Amerika, Shimoliy Atlantika okeani va Shimoliy Tinch Okeani, Kanadada va Meksika bilan chegaradosh hudud			
Poytaxti	VASHINGTON	Budjeti	Daromadlar: \$3,363 trillion
YaIM	\$ 20,412 trln.		Xarajatlar: \$3,893 trillion
Maydoni	9,833,517 kv. km	Tabiiy resurslar	Ko‘mir, mis, molibden, uran boksit,
Oltin			oltin,temir, merkuriy, nikel, kumush,
valyuta	\$117,3 mlrd.	Global	rux, neft, tabiiy gaz, yog‘och.
zahirasi		Innovatsion	
Tashqi	\$17,91 trln.	Indeks	4 (61,40)
qarzi		HDI	10 (0,920)
Aholisi	326,625,791 kishi	Qishloq xo‘jaligi	Bug‘doy, makkajo‘xori,mevalar,
	Nyu-York 18,593		sabzavotlar,paxta; mol go‘шти,
	Los-Anjeles 12,31		parranda go‘шти, sut mahsulotlari;
	Chikago 8,745		baliq; o‘monchilik.
	Mayami 5,817		
Umumiy chegarasi	12,048 km,	Sanoati	Yuqori texnologiyali innovatorlik,
	Kanada 8,893 km		neft, po‘lat, motorli transportlar, fazo
	(2,477 km Alaska),		kemalari, oziq-ovqat, kimyo, Hi-tech,
	Meksika 3,155 km		telekommunikatsiya, elektronika,
			yog‘ochsozlik, konchilik, innovatsiya
Ishsizlik	4,9%	YaIM tarkibi	Qishloq xo‘jaligi:0,9%
Inflatsiya	0,4%		Sanoat:18,9%

⁶ <https://www.britannica.com/search?query=usa+agriculture+and+fishing>

Soliqlar	17,2% YaIM da		Xizmatlar: 80,2%
Gini index	0,481	Yirik kompaniyalari	Amazon, Apple Inc, Exxon Mobil Corp, General Electric Co, Microsoft Corp, Texaco, Standard Oil, Boeing
BERI	8 (8,02)		American Express, General Motors
Doing Business	6		
YaIM darajasi	1(nominal) 2 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	WTO, OECD, TPP, TTIP, TISA, NAFTA, APEC, ASEAN , EBRD, IBRD, IMF, OECD, OPCW, OSCE, WIPO, WTO, UNCTAD, UNESCO,
Davlat boshqaruv	Federal konstitutsion respublika	Jon boshiga YaIM darasi	\$62,150

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

FAO ma'lumotlariga ko'ra, 2016- yilda Qo'shma Shtatlar 4,888,621 tonna baliq ovlashdan, qolgan 471,958 tonnasi suv mahsulotlari yetishtirishdan olingan. AQSh, Xitoy, Peru, Hindiston va Indoneziyadan so'ng dunyodagi jami 3.8 foizni tashkil etgan beshinchi yetakchi baliq sanoat markazlari hisoblanadi.

AQSh EEZ mamlakatning 1,7 marta yer maydonini tashkil etuvchi dunyodagi eng katta va sakkizta yirik dengiz ekotizimini o'z ichiga oluvchi baliqchilik markazlari sanaladi:

- ✓ AQSh Shelf qit'asi
- ✓ Sharqiy AQSh Qit'a Shelf
- ✓ Karib dengizi
- ✓ Meksika ko'rfazi
- ✓ Kaliforniya Oqimi
- ✓ Tinch okeani-Gavayi
- ✓ Alaska ko'rfazi
- ✓ Sharqiy Bering dengiz

AQSh YaIM tarkibida qishloq xo'jaligi sektori 2018- yilning birinchi choragida 151,70 mlrd. AQSH dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2017- yilda esa, bu ko'rsatkich 149,90 mlrd. AQSH dollariga teng bo'lgan. 2005- yildan 2018- yilgacha o'rtacha ko'rsatkich 138,27 mlrd. AQSH dollarini tashkil etdi. 2016 -yilning uchinchi choragida esa, 171.40 mlrd. AQSH dollarini tashkil etib 2007- yilning uchinchi choragida rekord darajada past ko'rsatkich 108.80 mlrd. AQSH dollarini tashkil etgan.

2.1.4. Tabiiy resurslar va Energetika

AQSh hozirgi kunda dunyoning yetakchi energiya ishlab chiqaruvchilaridan biridir. XX asrning boshlarida esa, Xitoy dunyoning eng yirik energiya iste'molchisi bo'lgan. Xususan, ko'plab energiya manbalari - neft mahsulotlari asosida ishlaydi. Mamlakat tabiiy resurslardan oqilona foydalanishi uchun o'ziga xos milliy dastur hamda loyihalarga amala qiladi.

Gidrotexnika resurslari Tinch okean va tog'li hududlarda katta ahamiyatga ega.

Gidroenergetika, mamlakatning elektr ta'minotining o'ndan birini tashkil qiladi. Ko'mir yoqish natijasida esa, zavodlar mamlakat energetikasining to'rtidan bir qismini ta'minlaydi. Atom generatorlari esa, umumiy energiya resurslarning o'ndan bir qismini o'z ichiga oladi va qayta tiklanadigan energiya manbalari 13 foizini tashkil qiladi.

Minerallar

Amerika Qo'shma Shtatlari dunyoning eng yaxshi qayta ishlanadigan katta miqdorda tabiiy zaxiraga ega bo'lgan neft qazib oluvchisidan biri hisoblanadi. Mamlakat 1990-yillardan boshlab slanetsiz gazni gorizontol burg'ilash va gidravlik boyitish orqali yuqori samaradorlikka erishib kelmoqda (Ohangda, Pensilvaniya va G'arbiy Virjiniya). AQSh jahondagi yetakchi ko'mir eksport qiluvchilardan biri hisoblanadi. Ko'mir konlari asosan, Apalachi tog'larida va Vayomingda joylashgan. G'arbiy Virjiniya va Kentukkida bitumli ko'mirning deyarli yarmi ishlab chiqariladi. Illinoys, Indiyana va Ogayo shtatlari ko'mir qazib oladigan eng asosiy hududlaridan hisoblanadi.

Temir rudasi asosan, Minnesota va Michigan shtatlarida qazib olinadi. Qo'shma Shtatlarda mis, magniy, qo'rg'oshin va ruxning muhim zahiralari mavjud. Mis qazib olish Arizona, Yuta, Montana, Nevada va yangi-Meksikadagi tog'li shtatlardan olinadi. Ruxning asosiy zahiralari Tennesi, Missuri, Idahoda qazib olinadi. AQShda qazib olinadigan boshqa metallar oltin, kumush, molibden, marganets, volfram, boksit, uran, vanadiy va nikel hisoblanadi. Neft (Meksika qo'ltig'i sohilidagi Galf, Kaliforniya, Alyaska), tabiiy gaz va oltingugurt (Galf), ko'mir (Appalachi va Markaziy havzalar), temir ruda (Yuqori ko'l atrofi), fosforit (Florida), uran, rangli metallar, kaliy tuzlari qazib olinadi. Qora metallurgiyaning asosiy markazlari - Chikago, Pittsburg, Detroyt, Klivlend, Buffalo, Baltimor, Filadelfiya hududlari hisoblanadi.

Fosfatlar, kaliy, oltingugurt, tosh va gillardan iborat muhim metall bo'lmagan minerallar mamlakat sanoating yetakchi reaktorlarini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shadi (Aerokosmonavtikada NASA loyihalari hisoblanadi).

Elektr energiyaning 74% issiqlik elektr stansiyalarida, 12,1 % GESlarda, 14,1% AESlarda hosil qilinadi.

2.1.5. Sanoat

AQSh milliy daromadining 18.9 foizi sanoatda yaratilib ularning yarmi korporatsiyalar hissasiga to'g'ri keladi. 20-asrning o'rtalaridan boshlab, xizmatlar sohasi (sog'liqni saqlash, o'yin-kulgi va moliya kabi) iqtisodiyotning boshqa sektorlariga qaraganda tezroq o'sdi. Shunga qaramay, 1960-yillardan boshlab sanoatda qayta ishlash hajmi qisqargan bo'lsada, unumdorlikning o'sishi ishlab chiqarishni, shu jumladan, qurilish sohasini YaIMning oltidan bir qismiga nisbatan doimiy ravishda barqaror o'sishini saqlab qoldi. Iqtisodiy samaradorlikning salmog'i sanoatning turli sohalarida namoyon bo'la boshladi. Transport vositalarini ishlab chiqarish (avtoulavlar, samolyotlar, kosmik uskunalari) yetakchi tarmoqni tashkil eta boshladi.

Kompyuter va telekommunikatsiya kompaniyalari (dasturiy ta'minot va apparatlarni o'z ichiga olgan holda) 21-asrning boshlaridagi eng tez rivojlangan sohaga aylana boshladi Ayniqsa Apple va Microsoft keyinchalik esa Intel, Bell, Dell hamda Cisco Engineering kabi Transmilliy kompaniyalar mamalkatning haqiqiy rivojlanish tarraqqiyotini belgilab berdi. Boshqa muhim sohalarga esa, biotexnologiya, sog'liqni saqlash, oziq-ovqat mahsulotlari, kimyoviy moddalar, elektrotexnika, energiya manbalari, havo kemalari, robotlar, informatsion dasturlar, harbiy texnikalar, kemasozlik, og'ir texnikalar, qurilish texnika va texnologiyalar sohalari kiradi. Avia-raketa-kosmik, energomashinasozlik, elektron, shuningdek, neft kimyosi, atom energetika sanoati g'oyat tez suratlar bilan taraqqiy etmoqda.

Qo'shma Shtatlarda sanoat ishlab chiqarish yanvar oyida 3,5 foizga pasayishdan so'ng, 2018- yil fevral oyida 4,4 foizga oshish kuzatildi. 2011- yilning mart oyidan boshlab sanoat ishlab chiqarishida eng yuqori o'sish sur'ati ishlab chiqarish hajmi 2,5 foizga, sanoatda qazib olish esa 9,7 foizga, kommunal sohalarda esa, 10,5 foizga o'sish qayd etildi.

2.1.1-rasm. AQSh iqtisodiyotida sanoatning yillar davomida o'zgarishi (2015-2018 yillarning birinchi choragi)⁷

Qo'shma Shtatlarda sanoat ishlab chiqarish 1920- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 3,74 foizni tashkil etdi. 1933- yil iyul oyida 62 foizdan yuqori bo'lgan bo'lsa 1946- yil fevral oyiga kelib, 33.70 foizni natijani tashkil etdi.

Maxsus iqtisodiy hududlari

- ✓ Kaliforniya korxonalar hududlari (California Enterprise Zones)
- ✓ Nyu-Jersi mahalliy korxonalar zonalari (New Jersey Urban Enterprise Zones)
- ✓ Toledo-Lukas porti (Toledo-Lucas County Port Authority)
- ✓ Kolorado tashqi savdo zonasi (Colorado Springs Foreign-Trade Zone)
- ✓ Palma-Peyk hududi porti (Port of Palm Beach District)
- ✓ Qirg'oq xazinasi savdo hududi (Treasure Coast Foreign Trade Zone, Inc)⁸.

⁷ <https://tradingeconomics.com/united-states/gdp-from-industry>

⁸ <https://www.healyconsultants.com/usa-company-registration/free-zones/>

2.1.6. Xizmatlar sohasi

Moliya

AQSh dollari bu xalqaro bank operatsiyalarida eng ko'p foydalaniladigan valyutadir. Ko'pgina davlatlar uni jahon valyutasi sifatida xalqaro operatsiyalarda foydalanadi. Federal hukumat (*Federal Reserve System*) past inflyatsiya, yuqori iqtisodiy o'sish va kam ishsizlikni saqlab qolish uchun ham pul siyosatini va fiskal siyosatni qo'llashga harakat qiladi. Federal zahira sifatida ma'lum bo'lgan markaziy bank bo'lib, 1913- yilda barqaror valyuta va pul-kredit siyosatini ta'minlash uchun maxfiy tarzda (Jekil orolida) tashkil etilgan. AQSh dollari, dunyodagi yanada barqaror valyuta sifatida qabul qilingan va ko'plab mamlakatlar milliy iqtisodiyotining zahira valyutasi sifatida foydalanib kelmoqda.

Nyu-York fond birjasi ro'yxatga olingan kompaniyalar qiymatbaho qiymatlari bilan o'lgangan, dunyodagi boshqa fond birjasidan uch barobarga katta. 2018- yil oktyabr oyi holatiga ko'ra birga kapitalizatsiyasi, barcha NYFB (NYSE) kompaniyalarning umumiy kapitallashuvi 10,1 trln. AQSh dollarini tashkil etdi. AQShning ikkinchi yirik fond birjasi hisoblanadigan NASDAQ, Nyu-York fond birjasi bilan birgalikda dunyodagi eng katta uchinchi birja Yaponiyaning Tokio fond birjasi yaratdi. Banklar korporativ moliyalashtirish uchun foydalaniladigan mablag'larning yarmidan kamini taklif qilsada, bank kreditlari biznesni jalb qilish uchun mamlakatning eng katta kapital manbasi hisoblanadi. 1970-1980 yillarda davlat milliy qonunchiligida liberallashtiruvchi tendentsiya bank muassasalari va bank xolding kompaniyalari ichki hamda davlatlararo kengayishini qo'llab-quvvatladi. Mamlakatning yirik banklari orasidagi birlashmalar muvaffaqiyatli yirik mintaqaviy va milliy bank-moliya xizmatlari korporatsiyalarini shakllantirishga olib keldi.

Xususi, ham tijorat mijozlariga xizmat ko'rsatishda ushbu institutlar depozitlarni qabul qila boshladi, hisoblarni tekshiradi, qimmatli qog'ozlarni joriy qiladi, kreditlar ajratadi, ipoteka taklif qiladi, investitsiyalarni boshqaradi va homiylik kredit kartalarini beradi. Moliyaviy xizmatlar ham sug'urta kompaniyalari va xavfsizlik brokerlari tomonidan taqdim etiladi. Federal hukumat uy-joy (uy ipotekalari), fermerlik (qishloq xo'jalik kreditlari) va oliy ma'lumot (talabalar krediti) sohasidagi kredit agentliklarini homiylik qiladi. Nyu-York fond birjasi NYSE Amex Equities va NASDAQ - uchta birlashgan fond birjalariga ega. Tovar, fyuchers va variantlar bo'yicha mamlakatning yetakchi bozorlari Chikago savdo kengashi (CBOT) hisoblanadi. Chikago savdo birjasi (CME) va Chicago Board Options Exchange (CBOE) hisoblanadi. Chikago iqlim o'zgarishi bo'yicha birjasi (CCX) issiqxona gazlari chiqindilari (uglerod kreditlari) bo'yicha muddatli shartnomalarga ixtisoslashgan. AQShning bir qator shaharlarida kichik ayirbohlash shaxobchalari mavjud.

AQShda xususi tadbirkorlar va nufuzli biznes kompaniyalar sanoat mahsulotlarining aksariyat qismini ishlab chiqaradi. Federal va davlat hukumatlari asosan, xususi bozorda kerakli tovar hamda xizmatlarni xarid qiladi. AQSh biznes shirkatlari kapital ishlab

chiqarishni kengaytirish, xavfli sanoat ishlarini avtomatlashtirish hamda robotlashtirish, masofadan boshqarish hisobiga texnologiyalarni takomillashtirish orqali yangi mahsulotlarni ishlab chiqish uchun G'arbiy Yevropa va Yaponiyadagi o'z hamkorlariga qaraganda ko'proq moslashuvchan hamda ixtisoslikka ega ekanligi, xalqaro, jahon bozorlarida alohida o'ringa mos baholangan. Shu bilan birga, xorijiy kompaniyalar AQSh milliy bozorlariga kirishiga qaramay raqobatchilarning juda yuqori to'siqlariga duch kelishmoqda.

Sug'urta

AQShda hayot sug'urtasi kompaniyalarining soni oxirgi yillarda qisqargan. So'ngi yillar mobaynida bu raqam 2661 dan 1840 gacha qisqardi; 2010- yilda 55 ta hayot sug'urtasi birlashmalari boshqa kompaniya tomonidan sotib olindi. Hayotni sug'urtalash bo'yicha sug'urta mukofoti 2001 yilda 375,1 milliard AQSh dollarga teng bo'lib, 2015-yildan buyon 67 foizni tashkil etdi. 2001- yilda mulk va jarohatlar bo'yicha mukofotlar 323,4 milliard AQSh dollarni tashkil etib, 1992- yilga nisbatan 47 foizga o'sgan. Moliyaviy institutlar o'rtasidagi raqobat sog'lom va yuqori daromadlar asosida barqaror o'sdi. AQSh oilalarining aksariyat qismi yuridik zaxira kompaniyasi, Veteranlar idorasi yoki qarindoshlik, baholash, ko'mish yoki jamg'arma banki bilan hayotni sug'urtalashni afzal ko'radi. 1999- yilda Gramm-Leach-Bliley qonunining qabul qilinishi sug'urta kompaniyalari, banklar va qimmatli qog'ozlar firmalariga bir-birlarining mahsulotlarini va xizmatlarini sotishga imkon berdi; tarmoqlararo birlashish va sotib olishda cheklovlar ham ko'tarildi.

Hozirda AQShda yuzlab turdagi sug'urta xizmatlarini sotib olinishi mumkin. Hayotdan tashqari, avtoullov, yong'in, shifoxona va tibbiy xarajatlar, guruhdagi baxtsiz hodisalar hamda sog'liq, avtomobil javobgarligi, avtomobillarga zarar, ishchilarning tovon puli, okean dengizlari va ichki dengiz sohalariga oid muhim narsalar mavjud. Amerikaliklar kanadalik va yaponlardan tashqari har qanday boshqa guruhga qaraganda ko'proq hayot va sog'liqni sug'urtalaydi. 1970-yillarda ko'plab davlatlar avtomobillarni sug'urtalashning "no-fault" shaklini chiqarib tashlashdi, unda zararni sudga murojaat qilmasdan olish mumkin.

Bank

AQSHda 12 ta Federal Bank filiallari va bir qancha nufuzli xususiy banklar mavjud. 2012-yil dekabrda Federal Rezervlar Kengashi (Fed) uzoq muddatli foiz stavkalarini ushlab turish va ishsizlik darajasi pasayib ketgunga qadar qisqa muddatli stavkalarni saqlab qolish maqsadida 85 milliard AQSh dollarlik ipoteka va qimmatli qog'ozlarni sotib olgan. 2013- yilning oxirida Fed uzoq muddatli obligatsiyalarni sotib olishni oyiga \$ 75 milliardga yetkazgan. 2014- yilning yozida Fed xaridlarni yakuniga yetkazdi. 2014-yilda ishsizlik darajasi 6,2 foizga tushib ketdi va 2015-yil o'rtalariga kelib 5,5 foizni tashkil etdi. Global iqtisodiy pasayish boshlanishidan buyon ishsizlikning eng past darajasi boshlandi; inflyatsiya 1,7% ni tashkil etdi, davlat qarzi esa YaIM ulushi sifatida bir necha yil davom etgan o'sishidan so'ng yana davom etdi.

2015-yil dekabrda federal fondlar stavkasi uchun o'z maqsadini 0,25% ga ko'targan. AQSh Yalpi Ichki Mahsulotining o'sishi 2% dan past bo'lsa, Fed bu vaqtdan

boshlab uch barobar ko'paytirdi. 2017- yilning iyun oyi o'rtalarida maqsadli ko'rsatkich 1% dan 1,25% gacha ko'tarildi. Bank obligatsiyalarini tartibga soladigan va pul ta'minotiga ta'sir ko'rsatadigan Federal zaxira tizimi doirasida markaziy bank funksiyalarini 12 mintaqaviy Federal zaxira banklari amalga oshiradilar.

Ushbu banklarni AQSh prezidenti tomonidan tayinlangan rahbarlar boshqaradi. Vashingtonda joylashgan boshqaruv kengashi ma'muriyatning iqtisodiy siyosat bo'yicha qarashlariga mos kelmaydi. AQSh xazinasi, shuningdek, pul qarzlarni boshqarishni milliy qarzni boshqarish orqali (foiz stavkalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin) va o'z zaxiralarini AQSh Federal zaxira banklarida (kredit hajmiga ta'sir etishi mumkin) o'zgartirishi orqali amalga oshiradi. Barcha tijorat banklarining faqat beshdan ikki qismi Federal zaxira tizimiga tegishli bo'lsada, bu banklar tijorat banklarining barcha depozitlarining deyarli to'rtidan uchiga to'g'ri keladi.

Nufuzli banklari

- ✓ JP Morgan Chase & Co.
- ✓ Bank of America
- ✓ Wells Fargo
- ✓ Citigroup
- ✓ Goldman Sachs
- ✓ Morgan Stanley⁹

2.1.7. Tashqi savdo munosabatlari

Xalqaro savdo munosabatlari milliy iqtisodiyot uchun juda muhim bo'lib, import va eksport umumiy qiymati yalpi milliy mahsulotning qariyb uchdan biriga teng. Kanada, Meksika, Yaponiya, Xitoy va Buyuk Britaniya asosiy savdo sheriklari hisoblanadi. Elektr va ofis texnikasi, kimyo mahsulotlari, avtoulavlar, samolyotlar va aviatsiya buyumlari, shuningdek, ilmiy asbob-uskunalarini yetkazib berish bo'yicha yetakchi o'rin tutadi. Asosiy import tarkibiga ishlab chiqarilgan tovarlar, neft va yoqilg'i mahsulotlari, texnika-texnologiyalar, mashina va transport vositalari kiradi. Alyuminiy sanoat va energetika asbob-uskunalarini, qurilish va qishloq xo'jaligi mashinalari ishlab chiqarish asosan, shimoliy-sharqiy shtatlarda, elektrotexnika va aloqa vositalari ishlab chiqarish shimoliy Kaliforniyada yo'lga qo'yilgan. Avtomobilsozlikning bosh markazi Detroyt shahri hisoblanib, Los-Anjeles, San-Diyego, Boston, Nyu-York, Filadelfiya, Baltimor, Buffalo, Dallas, Atlanta shaharlarida savdo markazlari juda keng ommalashgan.

2018- yil yanvar oyida AQSh eksporti 1,3 foizga kamayib, 200,9 milliard AQSh dollarni tashkil etdi. Chunki, fuqarolik samolyotlari va neftni yetkazib berishga bo'lgan talabning pasayishi kuzatildi. 2014- yilning iyul oyidan boshlab avtoulavlar, ehtiyot qismlar va texnik motorlar eksporti eng yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'ldi.

⁹ <https://www.worldatlas.com/articles/the-largest-banks-in-the-us.html>

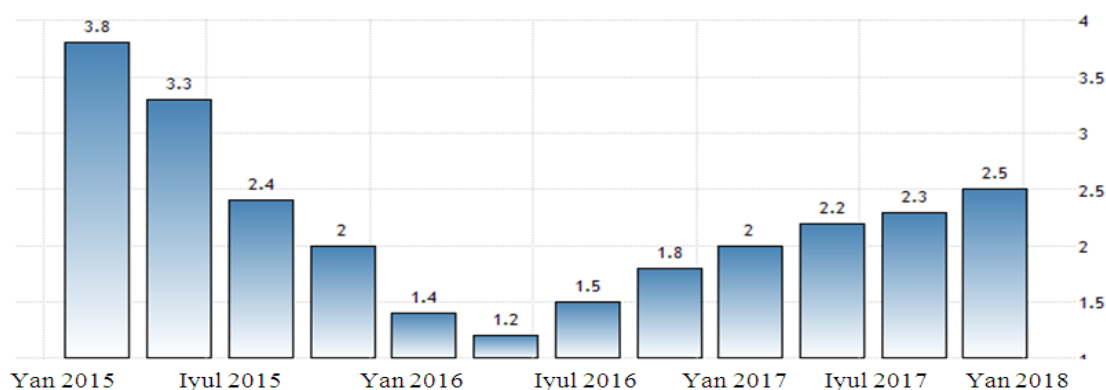
2.1.2-jadval

AQShning tashqi savdo tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$1.45 trillion (2017)	Import (USD)	\$2.25 trillion (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	sut mahsulotlari , tranzistorlar, samolyotlar, avtoullovlar uchun ehtiyot qismlar, kompyuterlar, telekommunikatsiya uskunalari , iste'mol tovarlari	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	neft mahsulotlarini kompyuterlar, telekommunikatsiya uskunalari, avtoullovlar, ofis uskunalari, avtomobil, kiyim-kechak, dori-darmon
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Yevropa Ittifoqi 18.7% Kanada 18.3% Meksika 15.9% Xitoy 8% Yaponiya 4.4% Boshqalar 34.8% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Xitoy 21.4% Yevropa Ittifoqi 18.9% Meksika 13.2% Kanada 12.6% Yaponiya 6% Boshqalar 27.9%

Manba: *countrymattersltd.com, CIA worldfactbook, focus-economics.com* rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

AQSh eksport 1950- yildan 2018- yil oralig'ida o'rtacha 53,245,38 mlrd. AQSh dollari bo'lib, 2017- yil dekabr oyida 1.45 trln.AQSh dollarini tashkil etgan. 1950- yil mart oyida esa, 772 mln. AQSh dollarini tashkil etgan. 2018- yilning yanvarida AQShda import 257,51 mlrd.AQSh dollarini tashkil etdi. 2017-yil dekabr oyida 2,25 trln.AQSh dollari miqdoridagi eng yuqori ko'rsatkich qayd etildi. Mobil telefonlar va fuqaro samolyotlarining importi kamaydi. AQShda import 1950- yildan 2018- yilgacha o'rtacha 67,377 mlrd. AQSh dollari bo'lib, 2018- yil yanvar oyida 257,510 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan.

2.1.2-rasm. AQSh YaIMning yillik o'sish darajasi (2015-2018 birinchi choragi y.)¹⁰

Qo'shma Shtatlarda yalpi ichki mahsulot (YaIM) 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning ayni ushbu choragiga nisbatan 2,50 foizga o'sdi. Qo'shma Shtatlarda yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1948- yildan 2017- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 3,19 foizni tashkil etdi. 1950- yilning to'rtinchi choragida 13,40 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2009 yilning ikkinchi choragida bu ko'rsatkich rekord darajadagi past ko'rsatkich -4,10 foizni tashkil etdi.

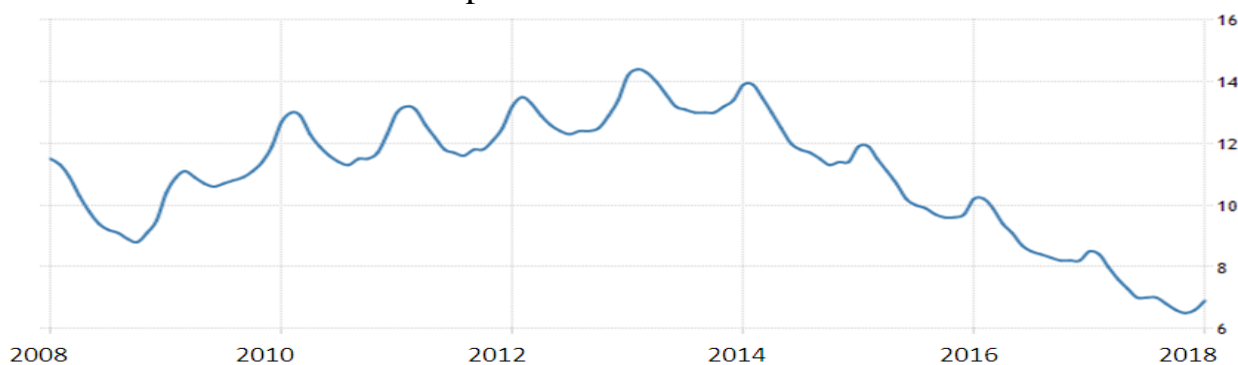
¹⁰ <https://tradingeconomics.com/usa/gdp-growth-annual>

2.1.8. Migratsiya va ishchi kuchi resurslari

AQShga 1840- yildan 1930- yilgacha 37 million yevropaliklar yetib kelgan. Immigratsiya XX asrning birinchi o'n yilligida, taxminan 9 millionga yaqinlashib o'zining eng yuqori cho'qqisiga yetdi. Birinchi Jahon urushi tugaganidan so'ng, deyarli cheksiz immigratsiya an'anasi tark etilib, 1924- yilgi Milliy Origins qonuni orqali immigratsiya siyosati asosida kvotalar tizimi yaratildi. 1952- yilgi McCarran qonuni bo'yicha har yili 1920- yilgi Amerika Qo'shma Shtatlarida istiqomat qiluvchi har bir yevropalik millatning aholining 1% dan oltidan bir qismi qabul qilinishi mumkin. Kvotalar tizimi 1965- yilda yangi qonun asosida Sharqiy yarim sharda ko'chib kelganlar uchun 170 mingtagacha shiftni va G'arbiy Yarimferadan kelganlar uchun 120 mingni tashkil qildi; 1978- yil oktyabr oyida ushbu cheklovlar dunyo miqyosida 290 ming cheklovga almashtirildi. 2002- yilda Amerika Qo'shma Shtatlariga 1,063,732 muhojir kirib keldi, ulardan 416,860 tasi soni chegaralangan. 2002- yilda 342,099 ta immigrantlar Osiyodan kelgan; Shimoliy Amerikadan 404,437 kishi; Janubiy Amerikadan 74 506 kishi; Yevropadan 174.209 kishi; Afrikadan 60269 kishi va Okeaniya 5.557 kishidan iborat.

Ko'pgina musofirlar, asosan, Lotin Amerikasidan, ayniqsa Meksikadan - turistlar, talabalar yoki ish bilan shug'ullanadigan vaqtinchalik mehmonlar sifatida mamlakatga kirib kelganidan keyin Qo'shma Shtatlarda noqonuniy ravishda yashash joyiga ega bo'lishgan. 1986-yil noyabr oyida Kongress 1982- yildan beri Qo'shma Shtatlarda yashab, ishlagan noqonuniy musofirlarga doimiy yashash uchun imkoniyat yaratadigan qonunni qabul qildi.

Buyuk turg'unlik natijasida yuzaga kelgan yuqori kurslardan so'ng yiliga an'anaviy tarzda o'rtacha 5 foizga qaytgan ishsizlik darajasi AQShning mehnat bozorlari boshqa rivojlangan mamlakatlardan barqaror o'sayotgan edi. Xizmat ko'rsatish sohasi mamlakat aholishining to'rt dan uch qismini ish o'rinlari bilan ta'minlayda. Sanoat ishlab chiqarish sohasida esa mehnat bozorining beshdan bir qismi band. AQShning ayrim sanoat tarmoqlari tomonidan tashkil etilgan kasaba uyushmalari davlat va partiya tomonidan tasdiqlanishi kerak. Hukumat sanoatning barcha muhim sohalarida monopolistik ish beruvchisi hisoblanadi.

2.1.3-rasm. AQSh ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 birinchi choragi)¹¹

¹¹ <https://tradingeconomics.com/usa/industrial-production>

AQShda ishsizlik darajasi 2018 yil iyun oyida 4 foizga o'sdi va o'tgan oygi 3,8 foizdan 2000- yil aprel oyidan beri eng past ko'rsatkichga erishib, 3,8 foizni tashkil etdi. Ishsizlar soni 499 ming kishisni tashkil qilib, 6,6 millionga yetdi. Qo'shma Shtatlarda ishsizlik darajasi 1948- yildan 2018- yil vaqt oralig'ida o'rtacha 5.78 foizni tashkil qilib, 1982-yil noyabr oyida esa eng yuqori darajadagi 10,80 foizni tashkil qildi. 1953-yil may oyida esa, rekord darajada natija qayd etilib 2,50 foizga yetgan.

2.1.9. Soliq tizimi va Bojxona bojlari

1951- yilgi Savdo bitimlarini kengaytirish to'g'risidagi qonunga binoan, prezident AQSh tariflar jadvalida ko'zda tutilgan imtiyozlar haqida AQSh Xalqaro Savdo Komissiyasini (AQSh Tarif Komissiyasi sifatida 1974- yilgacha ma'lum bo'lgan) xabardor qilishi kerak. Keyinchalik komissiya "xavf nuqtasi" nima ekanligini aniqlaydi; ya'ni, mahalliy ishlab chiqaruvchiga zarar yetkazmasdan, tarifni qanday pastga tushirish mumkinligini prezidentga ma'lum qiladi yoki mahalliy ishlab chiqaruvchining xorijiy raqobat tufayli zarar ko'rishiga yo'l qo'ymaslik uchun o'sish miqdorini ko'rsatadi. Ushbu, qonun, "qochish" moddasini o'z ichiga oladi. Aslida ma'lum bir tovarga berilgan tarif imtiyozini bekor qilish usuli, berilgan imtiyozning ta'siri, mahalliy vaqtinchalik majburiyatning "jiddiy shikastlanishi" ishlab chiqaruvchisiga bog'liq.

1974- yilda AQSh Kongressi prezidentga, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarning tovarlari bo'yicha tariflarni kamaytirishga ruxsat berdi. Biroq 1970-yillarning o'rtalarida import qilingan neftning narxi ko'tarildi. Biroq, Kongress AQSh bozorida chet el tovarlarini "damping" ga to'sqinlik qilib, savdo balansidagi muvozanatni qisqartirishga borgan. Xalqaro Savdo Komissiyasi, sotish uchun taqdim etiladigan xorijiy tovarlarga komissiyani aniq bozor qiymatidan kamroq belgilagan holda maxsus bojxona majburiyatlarini talab qiladi.

Aksariyat mahsulotlar eng ko'p afzal qilingan millat (MFN) stavkalari yoki umumiy boj stavkalari bo'yicha sotilishi mumkin. Import tarif rejaları 10 000 dan ortiq tasniflarni o'z ichiga oladi. Amerika Qo'shma Shtatlari barcha import bo'yicha 17% "foydalanuvchi to'lovi" ni o'rnatadi. Aksiz solig'i va qo'shimcha ta'mirlash to'lovlari, shuningdek, ayrim importlarga ham qo'llaniladi. Shimoliy Amerika erkin savdo kelishuvi (NAFTA) ning shartlariga ko'ra, 1993 yilda Kongress tomonidan tasdiqlangan. Shimoliy Amerika deb ataladigan tovarlarga nisbatan tariflar kelib chiqishi bo'yicha 15 yillik muddatga to'xtatiladi.

Trump tariflari Donald Trump raisligi davrida qo'llaniladigan tariflarning bir qismi hisoblanadi. 2018 yilning yanvarida Trump kompaniyasi quyosh panellari va kir yuvish mashinalari uchun tariflarni belgilab qo'ydi. Keyinchalik u shu yilning o'zida po'lat va alyuminiy tariflarini o'rnatdi. 2018 yil 1 iyunda AQSh po'lat importiga 25% Yevropa Ittifoqi, Kanada va Meksikada alyuminiy uchun 10% tarif joriy qildi¹².

Federal hukumatning deyarli barcha daromadlari soliqlardan kelib chiqadi.

¹² <https://ustr.gov/issue-areas/industry-manufacturing/industrial-tariffs>

Federal soliqlar umumiy daromadlari YaIMning beshdan bir qismini tashkil qiladi. Soliq daromadlarining eng muhim manbai - shaxsiy daromad solig'i (federal daromadlarning deyarli yarmi) hisoblanadi. Korporativ daromad solig'idan olinadigan yalpi tushumlar jami federal pul tushumlarining ancha kichik qismini (sakkizdan biri) tashkil etadi. Aktsiz solig'i bo'yicha daromadlar jami federal daromadlarning yana bir kichik qismini (o'ndan bir qismidan kam) hosil qiladi; Biroq, ayrim davlatlar o'z aktsizlari va sotish solig'ini to'laydi. Federal aktsizlar katta miqdordagi spirt, benzin yoqilg'isi va tamaki mahsulotlariga to'g'ri keladi. Boshqa daromad manbalari orasida Medicare va Ijtimoiy Sigortalar bo'yicha ish haqi soliqlari (federal daromadning qariyb beshdan ikki qismini tashkil qiladi) va mulk va sovg'alar solig'i (jami daromadning atigi 1 foizini tashkil etadi) kiradi.

2018 yil 1 yanvardan boshlab kiritilgan soliq tugatish va ish qonuni (TCJA) Qo'shma Shtatlar federal korporativ daromad solig'i stavkasini 35 foizdan 21 foizgacha qisqartirdi. Shunga qaramay, AQShning 50 ta shtatidan 44 tasi qo'shimcha daromad solig'i to'laydi, bu o'rtacha ko'rsatkichni 25,7 foizgacha oshiradi.

Qo'shma Shtatlarda tashkilotlar solig'i stavkasi 1909 yildan 2018 yil oralig'ida 32,68 foizni tashkil etdi. 1968 yilda bu ko'rsatkich 52,80 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1910 yilda esa 1 foizga yetgan past rekord ko'rsatkichga erishgan. Qo'shma Shtatlarda savdo qilish bo'yicha soliq stavkasi 0 foizni tashkil etadi. AQShda joylashgan aholini ijtimoiy muhofaza qilish darajasi 12,40% ni tashkil qiladi. Qo'shma Shtatlardagi aholining ijtimoiy himoyalani darajasi 1981 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 20,20 foizni tashkil etdi. Bu holat 1990 yilda 21,55 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2017 yilga kelib rekord darajadagi past ko'rsatkich 12,40 foizni tashkil etgan.

2.1.10. Transport

AQSh iqtisodiyoti tovarlar va xizmatlar harakati uchun yo'l transporti tizimiga juda katta bog'liq. Keng hajmdagi yuklarni tashish avtomobil yo'llari orqali boshqariladi va ular umumiy yo'llarning 4 million kilometrini tashkil etadi. Shu jumladan, dunyodagi eng uzun avtomobil yo'llaridan biri ham aynan AQShda joylashgan (91,700 km). Dunyoning ikkinchi yirik avtomobil bozorida Amerika Qo'shma Shtatlari dunyo bo'ylab har ming kishi uchun jon boshiga 765 ta avtomobil bilan dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichga erishgan. Shaxsiy avtomobillarning qariyb 40 foizi - mikroavtobuslar, kichik hajmdagi yuk tashuvchi, suv yoki yengil mashinalari tashkil etadi. Yirik transit yo'llar umumiy AQSh ish safarining 9% ni tashkil etadi. Temir yo'li yuklarni tashish juda ommalashgan, ammo nisbatan kam bo'lgan yo'lovchilar soni (yiliga taxminan 31 million) shahar tashish temir yo'lidan foydalanadi.

AQSh hayotining iqtisodiy va ijtimoiy qiyofasi mamlakatning ajoyib harakatchanligini aks ettiradi. Keng tarqalgan transport tarmog'i geografik kengliklarni ajablanarli darajada bir-biriga yaqin ijtimoiy-iqtisodiy muhitga aylantirishga yordam berdi. Rivojlanishning yana bir jihati – moslashuvchanlik bo'lib, bu harakat erkinligi ta'sirida AQSh iqtisodining dinamikasidagi asosiy omil sifatida shakllanadi. Serharakatchanlik natijasida ba'zi avtomagistrallarda halokatli

oqibatlar kuzatilishi, katta shaharlardagi ahvolning yomonlashuvini, transport tirbandligining ko'payishini, atrof-muhitning ifloslanishini va jamoat transporti tizimlarini qo'llab-quvvatlash pasayishi ushbu sektordagi asosiy muammolar hisoblanadi.

Temir yo'llar

AQSh transport tarmog'ining markaziy qismida davlatlararo va mudofaa avtomobil yo'llari tizimi sifatida tanilgan 45,000 millik (72,000 km) temir yo'l tizimi mavjud. Ushbu tizim 50,000 aholi yashaydigan shaharlarning barcha to'qqiztasini bog'laydi. 20-asrning oxiriga kelib mamlakatda 100 milliondan ziyod xususiy mulkka vakillari mavjud edi. Metropolitan joylarda ko'plab sayohatlar avtomobillar orqali amalga oshirilgan bo'lsada, jamoat transporti va temir yo'l uchastkalari eng serqatnov stansiyalari sifatida rivolana boshladi. Ko'plab shaharliklar, Nyu-York, Chikago, Filadelfiya va Boston temir yo'l tizimini qo'llab-quvvatladilar. Qo'shma Shtatlardagi temir yo'llar bir vaqtning o'zida ham yuk va yo'lovchi tashish yo'nalishlariga ega. Davlat tomonidan aholini tashish tizimini tartibga solinish temir yo'l transport vositalarining raqobatdoshligini yanada oshirishi yengil transport vositasining rolini kamaytirdi. Temir yo'llar mamlakat ichidagi yuk tashish transportining uchdan bir qismini tashkil qiladi. Ko'mir, don, kimyoviy moddalari eng muhim tashiladigan mahsulot hisoblanadi¹³.

Suv va havo transporti

Quvurlangan suv yo'llari keng va Mississippi daryosi tizimida mamlakatning ichki qismida, Buyuk ko'llar shimolda joylashgan (Lawrence Seaway) tizim va Meksika ko'rfazi sohilidagi suv yo'llari hisoblanadi. Barjalar mahalliy suv transportining uchdan ikki qismidan ko'proqini tashib, neft mahsulotlari, ko'mir va koksni tashiydi. Mamlakatning eng yirik portlari janubiy Luiziana porti hisoblanadi; Xyuston porti, Texas; Nyu-York porti, Nyu-Jersi va Nyu-Orleans portlari dunyo bozorlarini sharq tomondan bog'laydi.

Ekspress logistika kompaniyalar

- ✓ USPS
- ✓ UPS
- ✓ Fedex
- ✓ DHL
- ✓ EMS¹⁴

20-asrning o'rtalaridan boshlab Qo'shma Shtatlarda logistika xizmatlariga talab ko'paymoqda. 1970- yildan 1999- yilgacha sertifikatlangan havo kemalari bo'yicha yo'lovchi tashish 373 foizga oshdi. Ushbu o'sishning katta qismi 1978- yilda boshlangan aviakompaniyani tartibga solishdan keyin yuzaga keldi. 14 mingdan ortiq davlat va xususiy aeroportlar mavjud bo'lib, ular Atlanta va Chikagodagi, Los Angels, New Yorkda eng ko'p yo'lovchilarga xizmat qilmoqda. Memphis, Tennessee (Federal Express paket-yetkazib berish markazi) va Los-Anjeles aeroportlari eng yuk yuklarini boshqaradi.

¹³ <https://www.britannica.com/search?query=us+transport+system>

¹⁴ <http://www.extraship.com/blog/top-most-popular-couriers-in-america/>

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ XPO Logistics Inc.
- ✓ UPS Supply Chain Solutions
- ✓ DHL Supply Chain
- ✓ C.H. Robinson Worldwide
- ✓ Expeditors International of Washington
- ✓ J.B. Hunt Transport Services¹⁵

2018- yilning uchinchi choragida AQSh YaIMda transport xizmatlarining ulushi 478.20 milliard AQSh dollarini tashkil qildi. 2018- yilning 1-choragida esa 485,70 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. 2005- yildan 2018- yil vaqt oralig'ida o'rtacha 439,49 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2018- yilning birinchi choragida esa 485,70 milliard AQSH dollarini qayd etdi. 2009- yilning birinchi choragida past rekord darajadagi ko'rsatkich 386,90 milliard AQSh dollarini tashkil etdi¹⁶.

2.1.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

AQSh Jahon Banki Guruhi bilan dunyo mamlakatlaridagi iqtisodiy-ijtimoiy muammolarini hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan xalqaro hamkorlikni rivojlantiruvchi eng asosiy donor mamlakat hisoblanadi. Amerika Qo'shma Shtatlari Jahon Banki Guruhi missiyasini saxiylik bilan qo'llab-quvvatlovchi uzoq tarixga ega. AQSh asosan, rivojlanayotgan hamda o'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlariga ta'lim uchun kam foizli kreditlar va grantlar, eng kambag'allarga mamlakatlarga mo'ljallangan Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasining sog'liqni saqlash, infrastruktura, qishloq xo'jaligi, aloqa, transport, bank tizimini, iqtisodiy va institutsional rivojlanishga qaratilgan. Shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarda sog'liqni saqlash, ta'lim, infratuzilma, atrof-muhit, boshqaruv va korrupsiyaga qarshi dasturlarning eng katta moliyachisidir. Jahon banki dasturlari global barqarorlikni ta'minlovchi iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish orqali kam ta'minlangan insonlar uchun imkoniyatlarni kengaytirishda hayotni saqlab qolish va yaxshilashga yordam beradi.

Qo'llab-quvvatlangan ishonch fondi orasida:

- ✓ Afg'onistonni qayta qurish maqsadli jamg'armasi
- ✓ USAID, Jamoatchilikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha milliy dastur
- ✓ Ruanda - yo'llarni rivojlantirish loyihasi
- ✓ OITS, sil va bezgak uchun global fond
- ✓ Yashil Texnologiyalar Fondi (Green Economy)
- ✓ Xalqaro qishloq xo'jaligi tadqiqotlari bo'yicha maslahat guruhi
- ✓ (CGIAR) Multi Donor Trust Fund

¹⁵ <http://hub.controlpay.com/h/i/424720170-the-top-50-largest-logistics-companies-in-the-us-2018>

¹⁶ <https://tradingeconomics.com/united-states/gdp-from-transport>

2.1.12. Doing Business

2.1.3-jadval

AQShning Doing Business ko'rsatkichi 2018

AQSh, Easy of Doing Business 2018
DTF

Business boshlashning osonligi (1-90)	6	Vaqt (kun)	89.6
Bisnezni boshlash (daraja)	49	Qiyamati (jon boshiga tushadigan capital)	23.7
DTF bali(0-100)	91.23	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	6	oshkoraligi (0-8)	7.2
Vaqt (kun)	5.6		
Qiyamati (jon boshiga tushadigan cap %)	1.1	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	3.7
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	76.8
		Jarayonlar (soni)	4.4
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	36	Vaqt (kun)	15.2
DTF bali (0-100)	75.77	Qiyamat (mulk qiymati %)	2.5
Jarayonlar (soni)	15.8	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	17.6
Vaqt (kun)	80.6		
Qiyamati (ombor qiymati %)	0.9	Soliq to'lash(daraja)	36
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	10.0	DTF bali (0-100)	84.13
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	10.6
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	49	Vaqt (bir yil uchun soatda)	175
DTF bali (0-100)	82.14	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	43.8
Jarayonlar (soni)	4.8		

Manba: Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 209-bet.

Qo'shma Shtatlar Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining 15,82 foiz aksiyalariga egalik qilib ovoz berish huquqining 14,97 foiziga ega. Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi, Jahon Bankining kambag'al mamlakatlar uchun jamg'armasi ovoz berish huquqining 10,46 foizini egallaydi. Xalqaro moliya korporatsiyasi Bankning xususiy sektoridagi aksiyalarining 23,73% va ovoz berish huquqining 22,45 foiziga. Ko'p tomonlama investitsiyalarni kafolatlash agentligida 18,39% va ovoz berishning 15% ovozga ega.

2.1.13. Turizm

AQShda sayyohlik yil sayin millionlab xalqaro va mahalliy sayyohlarga xizmat qiladigan yirik sanoat hisoblanadi. Sayyohlar AQShga tabiiy mo'jizalar, shaharlar, tarixiy joylar va ko'ngilochar joylarni ko'rish uchun tashrif buyurishadi. Amerikaliklar shu kabi diqqatga sazovor joylarni, shuningdek, dam olish joylarini izlaydilar. AQSh turizmi 15 asrda Xristofor Kolumb tomonidan ilk marta kashf qilingan. Keyinchalik ispan, portugal va inglizlarning ushbu mintaqaga tashrif buyurishlari yangidan yangi tadbirkorlik g'oyalari hamda texnologiyalarni kashf etgan holda mamlakatni birga qurishdi. Demgiz yo'llarining juda yaxshi tashkil etilishi hududga katta miqdorda sayyohlarni jalb qila boshladi.

19-asr oxiri va 20-asr boshlarida shaxar turizmida tez sur'atlar bilan o'sdi. 1850 yillarga kelib, Qo'shma Shtatlarda sayyohlik madaniy faoliyat va sanoat sifatida

yaxshi tashkil etildi. 1890-yillarda esa Nyu-York, Chikagodagi, Boston, Filadelfiya, Washington D.C. va San-Fransisko shaharlari va AQShning barcha yirik shaharlarida sayyohlar turli xil maqsadlarda kela boshladilar. 1915 yilga kelib, mamlakatga uyushtirilgan safarlar muhim o'zgarishlarni kashf qila boshladi.

Sayyohlikni liberallashtirish va demokratlashtirish XX asrning boshlarida avtoullovda sayohat qilish inqilobga yuz tutdi. 1945-1969 yillar mobaynida Qo'shma Shtatlarda turizmga katta hissa qo'shgan holda, havo safarlari inqirozga aylandi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng mamlakatda yangicha tarzda turizm tizimi ishga tushdi. Yangi tur operatorlari, yo'nalishlar, o'rmonlar, tog'lar, muzeylar, park, kino sanoati (Hollywood), multfilm sanoati (Walt Disney), milliy bog'lar, hayvonot va qushalar dunyosi, sirk hamda yuqori darajadagi mehmonxonalar qurish orqali butun dunyo ahlini o'ziga jalb qildi. Ayniqsa kazino va otchoparlar milliy madaniy me'rosga aylandi. Sport sohasidagi yutuqlar hamda ta'limni yanada yangi cho'qqilarga olib chiqish mamlakatda xorijlik sayyohlarni yanada ko'payishini ta'minladi. Tibbiyot tizimi hamda muhandislik sohalaridagi ulkan yutuqlar esa AQShning dunyo yetakchisi ekanini yana bir bor isbotladi.

2013- yil fevral oyida Qo'shma Shtatlarda sayohat qilgan xalqaro sayyohlar safari va sayyohlik bilan bog'liq mahsulot hamda xizmatlarni sotib olish 10,9 mlrd.AQSh dollarini tashkil etdi. AQShda turizm 2004 yilda 7,3 mln.AQSh dollari miqdorida daromad keltirgan bo'lsa, 2005 yilda esa 1,19 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. 2007- yildan boshlab Amerika Qo'shma Shtatlari hukumati tomonidan e'tirof etilgan 2462 ta milliy tarixiy yodgorliklar to'laligicha yangi ta'mirdan chiqarildi (NHL). 2016 yildan boshlab, Orlando Qo'shma Shtatlarda eng ko'p tashrif buyuradigan joyga aylandi.

AQSh turizmi 2011- yil 11- sentyabr voqealaridan so'ng bir muncha pasaydi. Parvozlarni qayta boshlanganidan keyin birinchi haftada yo'lovchilar soni 45 foizga kamaydi, 11 sentyabrgacha bu ko'rsatkich 11 million kishini tashkil etgan edi. Dunyo va sayyohlik agentliklari butun dunyo bo'ylab uchish reyslarini bekor qilgan. Mehmonxona sanoati hujumlardan keyingi to'rt kun davomida taxminan 700 million dollar miqdorida daromad ko'rdi. Federal rezerv moliyaviy tizimni ushlab turgani sababli keyingi oylarda vaziyat tiklandi. AQSh Kongressi mamlakatning aviakompaniyalariga 5 milliard dollarlik grant va ularga qarash uchun 10 milliard AQSh dollarida kredit kafolati berdi.

AQSh iqtisodiyoti 2007- yilda asosan, ko'chmas mulk inqirozi, neft narxlarining pasayishi va moliyaviy muammolar tufayli sezilarli darajada sekinlashdi. Ko'pchilik iqtisodchilarning fikricha, iqtisodiyot 2007- yil oxirida yoki 2008- yil boshida turistik marketing bo'yicha milliy loyihalarni yanada takomillashtirish lozimligini taklif qilishgan. Masalan, 2015- yilga kelib Florida shahriga 100 milliondan ortiq sayyoh tashrif buyurdi, bu esa mamlakat uchun yanagi darajaga ko'tarilgan turizm sanoatidagi rekord daraja bo'ldi.

"Amerika birinchi" kompaniyasining shiori bo'lgan va sayohat taqiqlarini amalga oshirishga bag'ishlangan "Donald Trump" saylovidan keyin izolyatsion nuqtai nazarga ega bo'lgan AQSh 2017- yil davomida xalqaro sayyohlar safarlarida

3,3 foizga pasayib ketdi. AQSh Sayohat Assotsiatsiyasi 4,6 milliard dollar va 40 ming ish o'rnini tashkil etadigan yirik korporatsiya hisoblanadi. Mamlakatdagi siyosiy o'zgarishlar hatto bu kabi sayyohlik gigantlariga o'z ta'sirini o'tkazmaydi.

Jahon meros ob'ektlari

Meshaxu Milliy Parki, Yelloustoun Milliy Parki, Buyuk Kanyon Milliy Parki, Everglades Milliy Parki-Xavfli joyda, Mustaqillik Zali, Mammoth Mağarası Milliy Parki, Olimpiya Milliy Parki, Buyuk Smoky Tog'lari Milliy Parki.

Ozodlik Haykaliga tashrif buyurgan sayyohlar Qo'shma Shtatlarda har qanday boshqa davlatdan ko'ra ko'proq pul sarflashadi. Shu bilan birga Fransiya va Ispaniyadan keyin eng ko'p sayyohlarni jalb qiladigan hudud hisoblanadi. AQShda sayyohlik yil sayin millionlab xalqaro va mahalliy sayyohlarga xizmat qiluvchi yirik sanoat hisoblanadi. Bugungi kunda Qo'shma Shtatlarda ko'ngilochar bog'lar, festivallar, galereyalar, ochiq dam olish, restoran va sport kabi keng ko'lamlı turistik joylar mavjud. Jahon sayyohlik tashkilotining (UNWTO, 2010) chet ellik sayyohlar kelishi taxminan 28,2 millionni tashkil etganini qayd etdi. 2017- yilga kelib bu ko'rsatkich 612,8 mln. kishini tashkil etgan. 1950- yilda xalqaro harakatlarning kelib tushishi 2,1 milliard AQSh dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2016- yilda bu ko'rsatkich 443,7 milliard AQSh dollarni tashkil qilgan. AQShdagi ekoturizm odatda milliy parklar va qo'riqxonalar tashkil etilgan. Ekoturizmning tamoyillari va xatti-harakatlari Qo'shma Shtatlarda asta-sekin keng tarqalib bormoqda.

Atrof-muhit va yovvoyi tabiat

Shtatlarda topilgan o'simliklarning katta qismi shimoli-sharqiy qirg'oq bo'yida joylashgan. Appalachi tog' tizmasi va Smoky tog' oralig'i shimoli-g'arbiy qismni uch xil hududga ajratadi: tog' tizmasining g'arbiy qismida joylashgan Appalachian platosi, tog'lar, Piedmont yaylasi va qirg'oq tekisligi. Butun mintaqada sovuq qish va issiq yoz bo'lib, uzoq muddatli kengroq turlar hukmronlik qiladigan qishli o'rmonga boshlaydi.

O'simliklar dunyosi uchta alohida uyushmalarga ajratiladi: Appalachi eman, qarag'ay eman va aralash mezofit. Aralash mezofitik Appalachian Plateausida topilgan va ko'plab o'simlik turlariga ega, jumladan, amerikalik buqoq, lolalar. Tog'larning yuqori balandliklarida, shuningdek, qayin, olxa, chinor, olma, oq qarag'ay kabi turlari mavjud bo'lgan shimoliy-sharqdagi qalin o'rmonlar mavjud. Eng yuqori balandlik nuqtalari, asosan, qoraqarag'ali o'rmonlardir. Qo'shma Shtatlarning shimoliy-sharqida joylashgan Adirondack tog'lari shimoldagi boreal o'rmonlar va janubdagi bargli o'rmonlar orasidagi o'tish zonasining asosiy qismi hisoblanadi. Bu yerda qizil chinnigullar, pichan, qayin, chinor mavjud.

Atlantika sohillari

Janubi-sharqiy shtatlarda tropik savanna deb nomlangan Janubiy Florida tashqari, namli subtropik iqlim hukmronlik qiladi. Janubiy Florida iqlimi yuqori namli vaqtlarda nam, issiq dengiz tropik havo massalari tomonidan boshqariladigan ho'l mavsumga ega va quyosh davrida qit'a tropik havo massalari tomonidan boshqariladigan qurg'oq mavsumidir. Janubi-g'arbdagi qolgan qismi namlik va juda sovuq qishlarning yo'qligi bilan ajralib turadi. Meksika ko'rfazi esa sayyohlarga

uchun kichik kemalarda sayohat qilish imkoniyat ham mavjud.

Shimoli-gʻarbiy hudud

Qoʻshma Shtatlar shimoli-gʻarbiy qismida Kaskade togʻ oraligʻi hukmron boʻlib, har yili oʻrtacha 35 dan 50 daraja Fahrenheitda yengil havo harorati 30 dan 150 dyuymgacha boʻlgan yogʻingarchilik bilan ifodalanadi. Ushbu kuchli yomgʻirlar Duglasfir kumushli tabiatini boyitadi. Biroq, qirgʻoq mintaqalari boʻylab, muzliklar va daryolar hukmron boʻlib, qora paxta yogʻi va qizil chinnigullar kabi keng oʻrab turlaridan iborat togʻli oʻrmonlarga olib boradi. Doimiy sutemizuvchilar orasida Sitsa kiyiklari, togʻ aslani, amerikalik qora ayiq alohida ahamiyatli.

Alyaska

Alyaskaning Boreal oʻrmoni daraxtning koʻpgina navlarini, asosan, qora va oq araplarni oʻz ichiga oladi. Shuningdek, balzam teraklari, oqqushlar va qogʻoz qayinlarni ham katta yer maydonlariga yoyilgan. Yerdagi eng sovuq ekotizimdan biri ham shu yerda tashkil etilgan. Bu hududda odatda, yongʻin tez-tez sodir boʻlib, ular chaqmoq yoki odamlar tomonidan kelib chiqadi. Yongilgan organik moddalar tuproqni boyitadi va oʻsimliklarning oʻsishi biologik xilma-xillikka imkon beradi. Bu mintaqadagi iqlim juda sovuq va juda issiq yoz mavsumlari kuzatiladi. Arctik tundra keng botqoqlaridan iborat. Qish kunlari juda uzun va sovuq boʻladi.

Gavayi orollari

Bu hudud alohida vulqonli orollarning zanjiri boʻlib, xilma-xil ekotizimi bilan alohida ahamiyatlidir. U landshaftli choʻllar, marjon qoyalar va tropik oʻrmonlarni oʻz ichiga oladi. Gavayi tropik yomgʻir oʻrmonlari shamolli togʻ yonbagʻirlarida joylashgan. Sohil boʻylari iqlim tropik va okean savdo shamollari sababli ancha barqaror boʻlib qolmoqda. Daraxtlar qirgʻoq pasttekisligida joylashgan boʻlib togʻlar tepasidagi oʻrmonlar bilan oʻrab qoʻyilgan. Oʻrmonning toʻrtta turi mavjud boʻlib, ular namlik darajasi bilan farqlanadi. Quruq oʻrmonlar, hoʻl oʻrmonlar va ohia, koa daraxtlari mavjud. Togʻ tepalari yaqinida bogʻlar mavjud boʻlib, Tinch okeani ummoniga xayolan safarga chorlaydi.

Milliy bayramlari

Yangi yil bayrami, 1 yanvar; Martin Lyuter Kingning tugʻilgan kuni, yanvar oyining uchinchi dushanba kuni; Prezidentlar kuni, fevral oyining uchinchi dushanba kuni; Yodgorlik yoki bezatish kuni, mayning soʻnggi dushanba kuni; Mustaqillik kuni, 4-iyul; Mehnat kuni, sentyabr oyining birinchi dushanba kuni; Kolumb kuni, oktyabr oyining ikkinchi dushanba kuni; Saylov kuni, noyabr oyining birinchi dushanbasidan soʻng birinchi seshanba; Veteranlar yoki sivilizatsiyalar kuni, 11 noyabr; Shukrona kuni, noyabr oyining 4-kuni; Rojdestvo, 25 dekabr.

Qoʻshma Shtatlarga sayyohlar kelishi 2017- yil sentyabr oyida 7,750,318 kishidan avgust oyida 6,145,476 kishigacha pasayga. Qoʻshma Shtatlardagi sayyohlar kelishi 1996- yildan 2017- yilgacha 4,327,031 kishiga teng boʻlib, 2014- yilning avgust oyida esa, 8,364,940 kishidan yuqori boʻlib, 2001- yil noyabr oyida 2,095,665 kishi bilan past rekord daraja qayd etgan¹⁷. Bu sohadan milliy daromad esa 1999- yildan 2018- yil

¹⁷ <https://tradingeconomics.com/united-states/tourist-arrivals>

oralig'ida bu ko'rsatkich o'rtacha 13,581 mlrd. AQSh dollarini tashkil etagn. 2016- yil iyun oyida esa 21,223 mlrd. AQSh dollaridan yuqori bo'ldi.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Halekulani
- ✓ The Cosmopolitan of Las Vegas
- ✓ Montage Beverly Hills
- ✓ Old Edwards Inn and Spa.
- ✓ Trump International Hotel & Tower New York.
- ✓ Royal Palms Resort and Spa.¹⁸

2.1.14. Ilm-fan va Texnologiya

AQShda 1998- yillarda tadqiqot va rivojlantirish uchun taxminan 227 milliard AQSh dollar sarflangan. 1980- yildan beri sanoatning tadqiqot va rivojlantirish uchun moliyalashtirish ulushi federal hukumat tomonidan taqdim etilgan ulushdan oshib ketdi; 1995- yilda sanoat ulushi 46% ni va federal hukumatning 54% ni tashkil etdi; 1998- yilda 66% sanoatdan, 30% federal hukumatdan, qolgan qismi esa akademik institutlardan kelgan.

1998- yilda NASAning byudjeti 9,9 milliard AQSh dollarni tashkil qildi. 1960 yilda NASA faqatgina 1,1 milliard AQSh dollar sarfladi. 2003 yil fevral oyida Kolumbiya kosmik kemasi halokatga uchraganidan so'ng, NASA avtohalokat sababini aniqlab bo'lgach, ishga tushirishni to'xtatdi.

1987-1997 yillar mobaynida tadqiqot va rivojlanish jarayonida million kishiga taxminan 3,676 olim va muhandis qatnashdi. 1998- yilda tadqiqot va rivojlantirish bo'yicha milliy xarajatlar YaIMning 2,67% ni tashkil etdi. Milliy Ilmiy Jamg'arma (1950- yilda tashkil etilgan) ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirgan bosh davlat muassasalaridan biridir. Amerikaning Ilm-fanni rivojlantirish assotsiatsiyasi (1848- yilda tashkil etilgan) ilm-fan va texnika tushunchalarini tushunishga yordam beradi. Milliy fanlar akademiyasi (1863- yilda tashkil etilgan) va Milliy muhandislik akademiyasi (1964- yilda tashkil etilgan) ikkalasi ham Vashingtonda joylashgan bo'lib, 1996- yilda AQShda 95000 dan ortiq talaba fan va texnika sohasida magistr darajasini oldi.

AQSh jami kollej va universitetlari, 2015

- ✓ Xususiy 4 yillik ta'lim muassasalari soni 1,845ta va 4,161,815 talaba;
- ✓ yillik davlat muassasalari soni 1,070ta va 6,184,229 talaba;
- ✓ Xususiy 2 yillik ta'lim muassasalari soni 596 ta va 303 826 talaba¹⁹;

Silikon vodiysi AQShning Shimoliy Kaliforniyadagi San-Fransisko ko'rfazi hududining janubiy qismida joylashgan. Mintaqada Apple, Cisco, Google, HP, Intel va Oracle kabi dunyodagi eng yirik texnologiyalar kompaniyalari joylashgan. Bu atama dastlab mintaqadagi ko'plab silikon chip innovatorlari va ishlab chiqaruvchilari haqida ma'lumot bergan.. Hozirgi kunda Amerika yuqori texnologiyali sektori uchun metamom sifatida qo'llaniladi. Qo'shma Shtatlar va

¹⁸ <https://travel.usnews.com/gallery/the-50-best-hotels-in-the-usa-2017>

¹⁹ <https://www.infoplease.com/us/.../number-us-colleges-and-universities-and-degrees-awar...>

butun dunyodagi boshqa yuqori texnologiyali iqtisodiy markazlarning rivojlanishiga qaramay, Silikon vodiysi yuqori texnologiyali innovatsiyalar va rivojlanish bo'yicha yetakchi markaz bo'lib qolmoqda. Bu AQShdagi barcha kapital mablag'larining uchdan bir qismini tashkil etadi²⁰.

2.1.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan AQSh o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 19- fevral kuni o'rnatilgan. O'zbekiston-AQSh munosabatlari doirasidagi barcha yo'nalishlarda sifat jihatidan yangi va o'zaro manfaatli aloqalarni yo'lga qo'yishni belgilab bergan asosiy hujjat bu ikki mamlakat o'rtasida 2002-yil martda imzolangan Strategik sherikchilik va hamkorlikning asoslari to'g'risidagi Deklaratsiya hisoblanadi. Ikki tomonlama hamkorlikni muntazamlashtirish hamda qayd etilgan kelishuvlarni amalga oshirish maqsadida AQSh bilan o'zaro manfaatli va barcha sohalarida hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan keng qamrovli «Yo'l xaritasi» amalga oshirilmoqda.

2017-yil dekabr oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev va AQSh Prezidenti D.Tramp o'rtasida bo'lib o'tgan telefon orqali muloqotida o'zaro hurmat, ishonch va bir-birining manfaatlarini hisobga olish tamoyillari asosida ikki tomonlama strategik sheriklik munosabatlarini yanada mustahkamlashga sodiqligi ta'kidlandi. Ikki tomonlama siyosiy muloqotlar o'zaro tashriflarning yuqori muntazamligi bilan ham ajralib turadi. O'zbekistonga AQSh ma'muriyatining asosiy idora vakillari va turli darajadagi delegatsiyalari muntazam ravishda tashrif buyuradi va O'zbekiston - AQSh munosabatlarining dolzarb masalalari bo'yicha fikr almashish mexanizmi - yillik siyosiy maslahatlashuvlar tashkil etiladi.

2017-yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi delegatsiyasi AQShga va Vakillar palatasi a'zosi T. Kelli boshchiligidagi bir guruh kongress a'zolari O'zbekistonga tashrif buyurdi. O'zbekiston va AQSh o'rtasida ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan savdo-iqtisodiy va sarmoyaviy hamkorlik faol rivojlanmoqda. Mamlakatlar o'rtasidagi ishbilarmonlik aloqalarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishda AQSh-O'zbekiston savdo palatasi muhim ahamiyat kasb etadi. AQSh va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida imzolangan TIFA savdo va investitsiyalar to'g'risidagi bitimning amalga oshirilishi Amerika bilan savdo aloqalarini rivojlantirishga hissa qo'shmoqda. O'zbekistonda AQShning dunyoda tanikli bir qator yirik kompaniyalari faoliyat ko'rsatmoqda. Xususan, «General Motors» korporatsiyasi ishtirokida yengil avtomobillar uchun dvigatellar ishlab chiqarishga mo'ljallangan «General Motors Powertrain Uzbekistan» zavodi faoliyat ko'rsatmoqda. «Boeing» kompaniyasi «O'zbekiston havo yo'llari» Milliy aviakompaniyasini zamonaviy avialaynerlar, xususan «Boeing-787-8 Dreamliner» rusumidagi yangi avlod samolyotlari bilan ta'minlovchi asosiy va doimiy hamkor

²⁰ <https://archive.icann.org/en/meetings/siliconvalley2011/about.html>

sanaladi.«General Electric» korporatsiyasi O‘zbekistonning neft-gaz va aviatsiya sektorlarida, shuningdek, salomatlik va qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish sohasidagi muhim hamkori hisoblanadi. AQShning O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan boshqa kompaniyalari ichida «Exxon Mobil», «CNH Industrial», «Coca-Cola», «Hyatt», «Hilton», «John Deere», «Honeywell», «Caterpillar» va boshqalar ham mavjud.²¹

2.2. GERMANIYA FEDERATIV RESPUBLIKASI

REJA:

- 2.2.1. Mamlakat haqida umumiy ma’lumot
- 2.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 2.2.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 2.2.4. Tabiiy resurslari va Energetika
- 2.2.5. Sanoati
- 2.2.6. Xizmatlar sohasi
- 2.2.7. Tashqi savdosi
- 2.2.8. Ishchi kuchi resurslari
- 2.2.9. Soliq tizimi
- 2.2.10. Transport
- 2.2.11. Telekomunikatsiya
- 2.2.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 2.2.13. Doing Business
- 2.2.14. Turizm
- 2.2.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

51 00 N, 9 00 E;UTC+1
Euro (EUR)
BERLIN

Federal hukumat to'liq suverenitetni amalga oshiradi. 1990 yil 3 oktyabrda Germaniya Federativ Respublikasi va Germaniya Demokratik Respublikasi 1949 yil 23 mayda Asosiy Qonunning (Grundgesetz) 23-moddasiga binoan birlashtirilib, uning asosida GFR boshqariladi va Konstitutsiya vazifasini o'taydi. Qonunning uchdan ikkisi ovoz bilan o'zgartirilishi mumkin.Ikki palatali parlament federal kengashdan (Bundesrat) va federal dietadan (Bundestag) iborat. Bundestag a'zolari to'rt yil muddatga universal, erkin va yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanadi va qayta saylanishlari mumkin; saylovchilar va nomzodlar kamida 18 yoshda bo'lishi kerak. 1987 yilda Bundestagda 497 nafar deputat saylandi; G'arbiy Berlinni 22 ta ovoz berishda qatnashmagan deputatlar taklif qildilar.

²¹ <https://mfa.uz/uz/cooperation/countries/198/>

2.2.1 Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko‘ra Germaniya nominal YaIM hajmi 4,211,635 trln. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo‘yicha XVF ma‘lumotiga ko‘ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo‘yicha esa 50,840 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 4 orinida turadigan mamlakat²². Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 5,240 trln. AQSh dollari bashorat qilinmoqda²³. Germaniya 1995- yil 1- yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a‘zo bo‘lgan²⁴.

FRG (GDR bilan birgalikda) 1973- yil 18- sentyabrda Birlashgan Millatlar Tashkilotining to‘la a‘zosiga aylandi; ilgari BMTning barcha mintaqaviy bo‘lmagan maxsus agentliklariga tegishli bo‘lgan. Shuningdek, u Yevropa Kengashi, Yevropa Ittifoqi, EHK, NATO va OECD ning faol ishtirokchisi. Shuningdek, Germaniya Osiyo taraqqiyot banki a‘zosi va OAS doimiy kuzatuvchisi hisoblanadi. 1994- yilda Germaniya birinchi YeI mamlakatiga tegishli bo‘lgan dengiz qonuniga bag‘ishlangan konvensiyaga qo‘shildi²⁵.

Germaniya rivojlangan ijtimoiy bozor iqtisodiyoti modelidir. Yevropada eng yirik milliy iqtisodiyotga ega bo‘lgan bu mamlakat 2017- yilda yevro hududining 28 foiz tovar aylanmasini tashkil qilgan. Germaniya Yevropa Ittifoqi va Yevro hududining asoschisi hisoblanadi. Germaniya Sharqiy mamlakatlar bilan aloqani saqlab qolgan holda g‘arbning talablariga to‘la javob beradigan tizimli dastur asosida ish olib boradi. Mamlakat Katta yettilik a‘zosi bo‘lib, jahondagi iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik, innovatsion taraqqiyotga bevosita o‘zining ta‘sirini o‘tkaza oladigan darajada rivojlangan. Mamlakatda iktimoiy sohaga juda katta e‘tibor qaratilgan bo‘lib aholining turmush darajasi juda yuqori. Davlat shaharsozlik loyohalari asosida betakror infrastrukturani tashkil etgan. Transport tizimi, dengizda sayohat, havo yo‘llaridagi professional xizmatlar mamlakatning muhandislik sohasidagi ulkan yutuqlari hisobiga to‘g‘ri keladi²⁶.

Mamlakatda Yevropa Ittifoqi moliyaviy tiziminig asosi bo‘lgan Yevropa Markaziy Banki joylashgan. U ittifoqdagi butun pul mablag‘lari aylanmasini nazorat qiladi hamda tartibga soladi. 1999- yil yanvar oyida Germaniya va 10 ta Yevropa Ittifoqi mamlakatlari Yevropaning umumiy valyutasi yevroni joriy etdi. 2016- yilda Germaniya tashqi savdo hajmi 310 milliard AQSh dollarni tashkil qildi. Hozirda mamlakat jahon miqyosida eng katta kapitalni eksport qiluvchi mamlakatga aylandi. Mamlakatda xizmat ko‘rsatish sohasi umumiy yalpi ichki mahsulotning 70 foizini, sanoatning 29,1 foizini va qishloq xo‘jaligini 0,9 foizni tashkil etadi. Eksport tarkibiga milliy mahsulotning 41 foizi to‘g‘ri keladi. Germaniyaning eng yaxshi 10 ta eksport mahsulotlariga avtomobil, mashinasozlik, kimyo mahsulotlari, elektron

²² <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpdpc@weo/oemdc/advect/weoworld/ger>

²³ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

²⁴ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseG

²⁵ <http://www.un-spider.org/links-and-resources/institutions/german-agency-international-cooperation-giz>

²⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gm.html>

mahsulotlar, elektrotexnika, farmatsevtika, yuk tashish uskunalari, asosiy metallar, oziq- ovqat, kauchuk va plastmassalardan iborat.

2.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

VIII asr boshlarida Ispaniyagacha yetib borgan nemis qabilalari asosan hunarmandchilik asosida kun ko'rishgan. Ilm-fan taraqqiyotini rivojlantirishda Rim va Vizantiya Imperiyalari alohida tahsinga sazovordir. Chunki Vatikanda bo'lib turgan ijtimoiy-iqtisodiy, ilm-fan yutuqlari to'g'ridan-to'g'ri mamlakatda milliy boshqaruv tizimiga tadbiiq etilar edi. Ilk olimlarning paydo bo'lishi hamda ta'lim tizimining takomillashshuvi aynan ushbu omil hisobiga to'g'ri keladi.

Germaniya 1871- yilda yagona davlatga aylandi. Germaniyada sanoat inqilobi Angliya, Fransiya va Belgiyaga qaraganda bir asr o'tgandan keyin yuz berdi. Bu inqilob va siyosiy ittifoqining asoschisi Deutscher Zollverein (Germaniya Bojxona Ittifoqi) va temir yo'l tizimlarini kengaytirish g'oyasi bilan chiqdi. 1835-yilda Germaniya va tashqi savdo qo'shnilari bilan davlatlar o'rtasidagi tarif to'siqlari bekor qilindi. Aynan ushbu yilda Fransiyaning Nyurnberg va Fürt shaharlarini bog'laydigan birinchi nemis temir yo'li qurildi. 1840-yillarda qurilgan o'nta temir yo'l tizimining barchasi Germaniyada joylashgan edi. 1845- yildan 1870- yilgacha mamlakatda 5000 kilometrdan ko'proq temir yo'l qurildi. 1850- yilda Germaniya o'z lokomotivlari qurib uzoq olis manzilarada sinab ko'rdi.

Mamlakat Ikkinchi Jahon urushidan so'ng ikki qismga bo'lingan holda keskin rivojlana boshladi. G'arbiy Germaniya AQSh va Buyuk Britaniya tomonida bo'lsa Sharqiy germaniya Sobiq Ittifoq va Sobiq Yugoslabiya hamkorligida rivojlandi. Ayniqsa, qayta qurish dasturi markazdan boshqariladigan rejali iqtisodiyot asosida tashkil etilgan bo'lsa G'arbiy qismda erkin bozor munosabatlari uyg'unlasha boshladi. Shu tarzda rivojlangan ikki qismli mamlakat 1989- yilda birlashib Buyuk devor qulatildi. Endilikda mamlakat bir butun tizimda ishlay boshladi.

Germaniya Konstitutsiyasi, Asosiy Qonun hisoblanib (Grundgesetz), mulkka egalik qilish huquqini, harakat erkinligi, kasb tanlash erkinligini, uyushish erkinligini va qonun oldidagi tenglikni kafolatlaydi. Biroq, Konstitutsiya erkin bozorning "ijtimoiy bozor iqtisodiyoti" (Soziale Marktwirtschaft) orqali erkin bozor iqtisodiyotining ishlash tamoyillarini o'zgartirdi. Imtiyozlar, jumladan, sog'liqni saqlash, ishsizlik va nogironlik bo'yicha kompensatsiya, onalik va bolalikni muhofaza qilish qoidalari, qayta tayyorlash, pensiya va boshqa ko'plab mablag'lar jismoniy shaxslar, ish beruvchilar va davlat jamg'armalari mablag'lari hisobidan to'lanadigan "xavfsizlik tarmog'i" bilan Germaniya iqtisodiyotini tartibga solish siyosatini ko'pchilik ishchilar va korxonalar qo'llab-quvvatladi.

Germaniya ko'plab iqtisodiy hamkorlarga ega bo'lgani uchun yetarli o'sish, muvozanatli tashqi savdo, barqaror narxlar va past ishsizlik darajasiga erishish uchun yuqori darajadagi muvofiqlashtirishni talab qildi. Ko'p tashabbuskor organlari Federal Deutsche Bundesbank, tadbirkorlar va shahar hokimlari hamda kasaba uyushmalari vakillarini birlashtirdi. 1963- yilda tashkil etilgan va "besh dono odam" sifatida tanilgan umumiy iqtisodiy tendentsiyalarni baholash bo'yicha ekspertlar

kengashi har yili milliy iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda yordam berish uchun umumiy iqtisodiy rivojlanishlar modellarini baholaydi. Bundan tashqari, federal hukumat har yili yillik hisobotni ekspertlar kengashining yillik baholashiga va uning amalga oshirayotgan iqtisodiy va moliyaviy siyosatiga javob beradigan qonunchilik organiga taqdim etadi.

2.2.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida bo'lgani kabi, Germaniya ham qishloq xo'jaligini rivojlantirishning keskin muammolariga duch keldi. G'arbiy Germaniya asosan kichik oilaviy fermer xo'jaliklarining mamlakati bo'lib qoldi; 1980-yillarda qariyb 5 foiz aktsiyalarning umumiy maydoni 124 ga (50 gektar) ko'p edi, biroq ular umumiy qishloq xo'jaligining deyarli to'rtidan bir qismini tashkil qildilar. Biroq 21-asrning boshida yirik fermer xo'jaliklari Germaniyaning g'arbiy qismidagi qariyb yarmi va Sharqiy Germaniyaning taxminan uchdan ikki qismini tashkil qilgan. G'arbiy Germaniyadagi o'zgarish qishloq xo'jaligini ratsionalizatsiyalashni aks ettiradi, ko'pchilik kichik yer egalari dehqonchilikni qoldirib, qolgan fermer xo'jaliklari ko'payib bordi²⁷.

G'arbdagi yirik fermalar asosan, Schleswig-Holstein, sharqiy Quyi Saksoniya shaharlarida, Köln g'arbiy qismida Vestfaliya va Bavariya janubidagi kichik guruhlar bilan jamlangan edi. G'arbiy Germaniyaning markaziy va janubiy qismlarida kichik xo'jaliklar hukmron edi. Doimiy kengayish jarayoni 1950- yildan to XX asr oxirigacha jami uchdan to'rt qismga ko'paygan. Qishloq xo'jaligida ish bilan band bo'lganlar soni 1950- yilda jami ishchilarning beshdan bir qismidan 20-asrning oxiriga qadar 3 foizdan kamroqqa qisqardi. Bug'doy, arpa, makkajo'xori va shakar lavlagi yuqori tabiiy hosildorlikka ega bo'lgan hududlarda asosiy ekin hisoblanadi. Shimoliy Germaniya tog' va Markaziy Germaniya cho'qqilarining hosildorligi past tuproqlari odatda javdari, jo'xori, kartoshka va yem-xashak yetishtirish uchun foydalaniladi.

Mexanikadagi ilmiy yangiliklar, texnologik o'zgarishlar Germaniya qishloq xo'jaligining an'anaviy tarzda rivojlanayotgan modelini ijobiy tarzda o'zgartirdi. Avvallari Markaziy Germaniya cho'qqilarining shimoliy qismidagi unumdor tuproqlar bilan chegaralangan shakar lavlagi endi ancha keng yerlarda ekila boshlandi. Kimyoviy o'g'itlarning hududlarning iqlimi hamda yerning meleorativ holatidan kelib chiqib yaratilishi qishloq xo'jaligida yangilik bo'ldi.

Qishloq xo'jaligida yerdan foydalanishning eng keng tarqalgan shakllari donli ekinlarni yetishtirish va doimiy yaylovlardir; ikkalasi ham hayvon yemlarining muhim manbalari hisoblanadi. Qora molchilik va qo'ychilik mamlakatda go'sht muammosini to'liq bartaraf etadi. Shuningdek, sut yetkazib berish avval shimoliy qirg'oq pasttekisliklari va Alp tog'oldi hududlarida yengil iqlim sharoitida ommalashgan. Biroq, hozirgi vaqtda kichik fermer xo'jaliklari aynan ushbu sut va sut mahsulotlarini yetishtirishda yetakchi hisoblanadi. Sharqiy Germaniyada sutni qayta ishlab chiqarish orqali oziq-ovqatlar sohasidagi keng assortimentli shahar bozorlariga

²⁷ <https://www.britannica.com/search?query=germany+agriculture+and+fishing>

kirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Ekin maydonlarida keng miqyosli yem-xashakka ajratila boshlandi. G'arbiy ham sharqiy qismlarida tovuqchilik va buzoqlar boqishga ajratilib yirik jamoaviy fermerlik faoliyatiga aylanadi. Endilikda, konsentratsiyalangan qishloq xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish tizimi yer osti suvlari ifloslanishiga olib kelayotganidan ham xavotirga tusha boshlandi.

G'arbiy Germaniya tumanlarida meva-sabzavot va gul kabi ekinlar yetishtiriladi. Janubdagi issiq okeanlar tamaki va urug' makkajo'xori uchun juda samarali iqlim hisoblanadi. Hududda sabzavotlarni katta hajmda yetishtiradilar. Chunki, Elbe Gamburg va Berlining janubidagi Spreewald ko'plab botqoqliklardan iboratligi uchun yer yetishmaydi. Janubda mevachilik xo'jaligi yanada takomillashib ko'payib bormoqda. Ixtisoslashuvning boshqa muhim yo'nalishlari Gamburg janubidagi Elbe, Potsdam yaqinidagi Xavel ko'li mamlakati va Halle hududida "Altes Land" ni o'z ichiga oladi. Janubda, ayniqsa, Reyn, Moselle, Saar, Main va Neckar daryolarining vodiysida yoki yaqinida bog'lar mavjud bo'lsada, Drezden yaqinidagi Elbe vodiysi yonbag'irlarida sharob uzumlari ham turli xil navlarda yetishtiriladi.

Germaniya o'z oziq-ovqat talablarining besh to'rtidan qismini ishlab chiqardi va kafolatlangan narxlarning oshishi katta miqdorda (yog', go'sht, bug'doy va sharob) iqtisodiy o'zgarishlarga olib keldi. XXI asrning boshida Germaniyaning yirik qishloq xo'jalik mahsulotlarini masalan (don, shakar, o'simlik yog'i, sut va go'sht) yetishtirish ichki iste'moldan oshib ketdi. Natijada mahsulotlar tashqi bozorga eksport qilinib barqaror davomiy profitsitga erishildi.

Germaniya YaIM tarkibida qishloq xo'jaligi salmog'i 2018 yilning birinchi choragida 4,28 mlrd. yevroni tashkil etdi. 2017 yil 4-choragida esa, bu ko'rsatkich 4,65 mlrd. yevroni tashli etdi. 1991 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 4.67 mlrd. yevro tashkil etib, 2013 yilning ikkinchi choragida bu ko'rsatkich 6,59 mlrd. yevrodan yuqori bo'lgan. 2010 yilning birinchi choragida past rekord darajadagi ko'rsatkich 3,20 mlrd. yevroni tashkil etdi²⁸.

O'rmonchilik

Germaniyaning umumiy yerlarining uchdan bir qismi o'rmon bilan qoplangan. Markaziy Germaniya tog'li hududlarida va Alp tog'larida o'rmonlar juda ko'p. Ammo, ular Shimoliy Germaniya tekisligining serhosil hududlari kabi eng yaxshi qishloq xo'jaligi yerlaridan ajralib turadi. Shimoliy Germaniya tog' tizmasining g'arbiy qismida o'rmon hududlari juda kam, ammo, mamlakat sharqida ancha keng o'rmonli maydonlar cho'zilib ketgan. O'rmon maydonida g'ovakorlar asosiy o'rinni egallaydi; daraxtlarning katta qismi hisobga olib, uning tez o'sishi va qurilish maqsadlariga muvofiqligi hamda qog'oz, plastmassa ishlab chiqarilishi uchun sanoatda qayta ishlanadi. Mahalliy ishlab chiqarish odatda o'rmonlarga bo'lgan talabning yarmini qoplaydi. Lekin, ishlab chiqaruvchilar Avstriya, Skandinaviya yarim oroli mamlakatlari va Sharqiy Yevropadan jiddiy afzalliklarga ega bo'lgan holda raqobatlasha oladi. Germaniyaning g'arbiy qismida o'rmonlarning deyarli yarmi federal mulk hisoblansa, qolgan qismi esa xususiy qo'llarda; Sharqiy nemis o'rmonlari asosan jamoatchilikka tegishlidir.

²⁸ <https://tradingeconomics.com/germany/gdp-from-agriculture>

Baliqchilik

G'arbiy Germaniyada baliq ovlash joylarini kengaytirish maqsadida maxsus iqtisodiy hududni 320 km masofaga uzaytirish tufayli 1970 yildan boshlab sezilarli darajada pasayib ketdi. Hozirgi kunda chuqur dengiz floti muzlatgichli kemalar va litsenziyali baliq ovchilaridan foydalanadi; Bremerhaven, Cuxhaven va Gamburg uy portlari va qayata ishlash sanoat markazlari hisoblanadi. 1990-yillarda nemis baliqchilarining dengiz atroflarida deyarli yarimga qisqardi. Shimoliy dengizda suzib yuruvchi baliq ovlash deyarli yo'q bo'lib ketdi va endi nemis sirkasi uchun nemis ishtahasi asosan import qilinadigan bo'ldi. Shimoliy dengiz va Boltiq qirg'oqlarida 100 dan ortiq baliq ovlash makonlari joylashgan. Shimoliy dengizgacha cho'ziladigan loy havzalari uchun qisqichbaqalar va midiya baliqlari muhim ahamiyatga ega. Sharqiy Germaniyani birlashtirilishidan avval, chuqur dengizda baliq ovlash floti mavjud edi. Lekin, ularning aksariyati bu vaqtdan beri katta hajmli eksplotatsiya qilinib yo'qolib ketgan. Baliqni qayta ishlaydigan qirg'oq sanoat markazii Rugen orolidagi Sassnitz hududida joylashgan.

2.2.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Tabiiy resurslarga nisbatan kam bo'lgan Germaniya, xomashyosining ko'p qismini import qiladi. Leypsning janubi va janubi-g'arbiy qismida, Köln g'arbida, Halle sharqida, Brandenburg'dagi Quyi Lusatiyada esa bitumli ko'mir va qo'ng'ir ko'mir (liniyit) asosiy qazib oluvchisi hisoblanadi. Barqaror bo'lgan boshqa minerallar - Harz tog'larining atrofida tuz va kaliy qazib olinadi. Ko'pgina metallali qazilmalarni qazib olishni Germaniyaning g'arbiy qismida birlashishdan oldin iqtisodiy sabablarga ko'ra to'xtatilgan. 1990-yillarda Sharqiy Germaniyaning Mansfeld tumanida mis rudalarini qazib olish va qayta ishlash, shuningdek, Sovet Ittifoqi Ore tog'larida foydali qazilmalarni kavlab olish va qayta ishlash to'xtatildi. Shimoliy Germaniyada neft va tabiiy gaz zahiralari mavjud. Sanoati rivojlangan hududlarda joylashtirilganligitufayli suv ta'minoti ham doimiy muammo hisoblanadi. Daryo qirg'og'idagi suvni filtrlash (masalan, Renning) bir asosiy manba hisoblanadi. U tog'li suv havzalari bilan doimiy ravishda to'ldirilib boriladi. Misol uchun, Harz tog'lari Bremengacha bo'lgan Shimoliy Germaniya tog'ining ko'p qismini suv bilan ta'minlaydi, va Ore tog'lari Germaniya sanoat mintaqasini obi-hayot bilan ta'minlaydi.

Neft Germaniyaning asosiy energiya manbai hisoblanadi. Mahalliy ishlab chiqarish juda cheklangan bo'lgani uchun ko'pgina neft xomashyosini import qiladi. Ko'pgina neft mahsulotlari, Rotterdandan mahsulot liniyalari, barjalar va temir yo'l orqali olib kelinadi. 1950- yillarning o'rtalarigacha neftni qayta ishlash, xususan Gamburg va Rotterdamda qirg'oqlarda sodir bo'ldi; Biroq, Rhein va Tuna kabi daryolarda, Wilhelmshaven, Rotterdam (Niderlandiya), Lavéra (Marsel, Fransiyaning yaqinida), Cenova (Italiya) va boshqa quvurlar orqali xizmat ko'rsatadigan bozorlarga yaqin joylarda neftni qayta ishlash zavodlari ishlab chiqilgan. Trieste (Italiya). Sharqiy Germaniya Germaniyadan Germaniyaning sanoat mintaqasini ta'minlovchi Oderdagi Schwedtdagi neftni qayta ishlash zavodiga yetkazib beradi.

Rostokdan neftni sanoat bilan ta'minlaydigan quvur ham mavjud. Germaniyaga tabiiy gazni yetkazib berish muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning yuqori hajmi import qilinadi. Asosiy manbalar Gollandiyaning Friesian va Shimoliy dengizi sohalari hamda Norvegiya Shimoliy dengizi hisoblanadi. Gaz Chexiya Respublikasidan, Germaniyaning sharqiy va Berlin shaharlarida xizmat ko'rsatadigan filial orqali Rossiyadan import qilinadi.

Germaniyaning ikkinchi yirik energiya manbalaridan bo'lgan bitumli ko'mir Ruhr koni va Saar, Aaxen hamda Ibbenbüren konlaridan qazib olinadi. Ammo, ekstraksiyalarning juda qimmatligi va ko'pincha u davlat tomonidan subsidiyalanadi. Ammo, 20-asrning so'nggi yarmida mahsulotning uchdan ikki qismi qisqargan. Ko'mir endi ikkita asosiy maqsadga: elektr ishlab chiqarish va metallurgiya kokasini ishlab chiqarish uchun asosiy energiya manabaiga aylandi. Germaniya iqtisodiyotining ajoyib xususiyati qo'ng'ir ko'mir (liniyit)ning sanoatda mavjudligi hamda uni qayta ishlash tizimidir. Bu past sifatli, botqoqlangan yoqilg'i katta hajmli mashinalar bilan qazib olinadigan katta ochiq chuqurliklarda iqtisodiy tarzda ishlanishi mumkin. Barcha ko'mir konlarining yetti-sakkiztasi to'g'ridan-to'g'ri ochiq yer maydonlarida joylashgan elektr stantsiyasiga yetkaziladi.

Ko'mirning nisbatan kichik miqdori ichki isitish uchun briketlarga bostirilgan. Elektr energiyasini ishlab chiqarish Sharqiy Germaniyaning asosiy maydonlarini ham qo'llaydi.

Biroq, linyitning bo'linishi kimyo sanoati uchun muhim asos bo'lib, shahar iste'moli uchun gaz va briket manbai hisoblanadi. Birlashtirilgandan so'ng, ko'pgina sharqiy nemis quduqlari, ayniqsa, eng ko'p oltingugurtli ko'mir qazib chiqaradiganlar yopildi. Energiya hajmining kamligi federal hukumatga Rossiyadan import qilinadigan qo'shimcha gazni subsidiyalashga olib kelmoqda. Germaniya dunyodagi beshinchi yirik energiya iste'molchisi va asosiy energiyaning uchdan ikki qismi import qiladigan mamlakatdir. Shu bilan birga, Germaniya Yevropaning eng yirik elektr energiyasi iste'molchisi bo'lib, 512,9 terovatt soatni tashkil qilgan.

2.2.1-jadval

Germaniya Federativ Respublikasi iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Markaziy Yevropa, Boltiq va Shimoliy dengizi bilan chegaradosh, Daniyaning janubiy qismi, Gollandiya va Polsha o'rtasidagi hudud			
Poytaxti YAIM	BERLIN \$ 4,21 trln.	Budjeti	Daromadlar: \$1,523 trillion Xarajatlar: \$1,497 trillion
Maydoni Oltin valyuta zahirasi Tashqi qarzi	357,022 kv km \$185,3 mlrd. \$5,326 trl.	Tabiiy resurslar Global Innovatsion Indeks HDI	Ko'mir, mis, molibden, uran boksitt, oltin, temir merkuriy, nikel, kumush, rux, neft, tabiiy gaz, yog'och. 9 (58,39) 4 (0,926)
Aholisi	80,594,017 kishi (Iyul 2017) 16 shtat	Qishloq xo'jaligi	Kartoshla, bug'doy, donchilik, shakar lavlagi, mevachilik, karam, sut mahsulolatri, qora molchilik,

			parrandachilik, jun .
Umumiy chegarasi	3,714 km	Sanoati	asbob-uskunlar, mashinasozlik, kimyo, po‘lat, ko‘mir, sement, avtomobil jihoslari, oziq-ovqat va ichimliklar, tekstil, kemasozlik, metallurgiya, elektronika; va turism
	Avstriya 801 km		
	Belgiya 133 km		
	Chexiya 704 km		
	Daniya 140 km		
	Fransiya 418 km		
	Lyuksemburg 128 km		
Niderlandiya 575 km			
Ishsizlik	5,6% (July 2017)	Sohalar bo‘yicha YaIM tarkibi	Qishloq xo‘jaligi: 1,4 % Sanoat:24,2% Xizmatlar:74,3%
Inflatsiya	1,7% (2017)		
Soliqlar	43,8% YaIM da		
Gini index	30,7 (2016)	Yirik kompaniyalari	Mercedes Benz, BMW, SAP, Siemens, Volkswagen, Adidas, Audi, Allianz, Porsche, Bayer, BASF, Bosch, and Nivea
	BERI		
Doing Business	20 (2018)		
YaIM darajasi	4 (nominal)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EU, WTO, UNCTAD, EBRD, IBRD, IMF, OECD, OPCW, OSCE, UNCTAD, UNESCO, UNHCR, UNIDO, UNWTO, UN
	5 (PPP)		
Davlat boshqaruvi	Federal konstitutsion prezidentlik	Jon boshiga YaIM darasi	\$50,840 (nominal)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Hukumat siyosati quyosh, shamol, biomassa, gidrotexnika va geotermik energiya kabi energiya manbalarini qayta tiklash hamda qayta tiklashni rivojlantirishga yordam beradi. Energiyani tejash choralari natijasida 1970-yillarning boshidan energiya samaradorligi oshib bormoqda. Hukumat 2050 yilgacha mamlakatning qayta tiklanadigan manbalaridan energiya talablarini yarmiga yetkazish maqsadini qo‘ydi.

Shimoliy-sharqda (Gdańskdan Drujba quvurlari), g‘arbiy (Rotterdamdan keladigan) va janubi-sharqda (Nelaxozevdan keladigan) neft quvurlari uchun uch asosiy kirish nuqtasi mavjud. Germaniyaning neft quvurlari tegishli tarmoq emas, ba‘zida ikkita turli joyni birlashtiradi. Buyuk neftni qayta ishlash zavodlari quyidagi shaharlardagina joylashgan: Schwedt, Spergau, Vohburg, Burghausen, Karlsruhe, Köln, Gelsenkirchen, Lingen, Wilhelmshaven, Gamburg va Heide.

Germaniyaning tabiiy gaz quvurlari tarmog‘i esa boshqa shimoliy tomondan juda zich tizimda bog‘liq. Import qilinadigan gaz quvurlari asosan Rossiya, Niderlandiya va Buyuk Britaniyadan keladi. Rossiyadan tabiiy gaz importi tarixiy jihatdan ishonchli bo‘lsada, sovuq urush davrida ham, Gazprom va Ukraina kabi sobiq ittifoq davlatlari o‘rtasidagi so‘nggi kelishmovchiliklar Germaniyaga ham ta‘sir qilmoqda. Natijada, Rossiyaning Vyborgdan Boltiq dengizi bo‘ylab, Germaniyaning Greifswald gacha bo‘lgan "Nord Stream" quvur transporti qurilishi uchun yuksak siyosiy ahamiyatga ega.

Eng yirik elektr energiyasini ishlab chiqaruvchilar asosan Ruhr va Rhenish qo'ng'ir ko'mir konlarida hamda Sharqning qo'ng'ir ko'mir hududlarida, ayniqsa Quyi Lusatiyada joylashgan issiqlik stansiya va zavodlardir. Ish davomida barcha g'arbiy Germaniya zavodlari tomonidan atmosferaga chiqarilgan chang, oltingugurt dioksidi va azot oksidining emissiyasini sezilarli darajada kamaytirishga to'g'ri kelmoqda. Shunga o'xshash tarzda tartibga solinmagan va bu uchun umumiy atmosfera ifloslanishiga hissa qo'shgan kompaniyalar faoliyatini tubdan nazorat qilish hamda tartibga solish milliy dasturlari qabul qilingan. Bunga qaramasdan, kichik zavodlar o'zaro birlashtirilgandan keyin ularning bir qismi yopildi yoki talabga javob beradigan ish tizimiga yangilandi.

2.2.5. Sanoat

Germaniya sanoati urushdan keyingi davrdan tobora pasayib ketdi. Shu bilan birga, ba'zi bir Yevropa mamlakatlarida bo'lganidek, sanoatni qayta tashkil eish Germaniyada juda past darajada edi. G'arbiy nemis sanoati banklarning investitsiya va federal hukumatning uzoq muddatli pul mablag'lari hisobiga rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar o'tkazish keskin tus oldi. Germaniya sanoat mahsulotlari jahon bozorlarida katta obro'- e'tiborga ega bo'lib, chet ellarda yuqori talab asosida sotila boshlandi. Aksincha, Germaniyaning sharqiy qismidagi sanoatning ko'pchiligi erkin bozorda raqobatlashishga qodir emasligini aniqlandi.

Germaniya, Ruhr mintaqasida ishlab chiqarilgan, po'lat ishlab chiqaruvchi dunyoning yetakchi ishlab chiqaruvchilardan biridir. Biroq, 1970-yillarning boshlarida erishilgan eng yuqori ko'rsatkichlardan buyon bir qator zavodlar yopildi. (Sharqiy Germaniyaning po'lat sanoati Eisenhuettenstadtning yangilangan zavodida qayta tiklangan bo'lsada, birlashuv natijasida xodimlarning katta qismi ishlarni tashlab ketishgan). Germaniyaning asosiy tarmoqlari mashinasozlik, elektrotexnika, kimyoviy moddalar va oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlashni o'z ichiga oladi. Avtomobil ishlab chiqarish Baden-Wuerttemberg, Quyi Saksoniya, Hessen, Shimoliy Ren-Vestfaliya, Bavyera, Saarland va Turensiyada joylashgan. Germaniyaning yetakchi avtomobil ishlab chiqaruvchilari orasida Audi, BMW, Daimler AG (sobiq Daimler-Benz va DaimlerChrysler), Ford, Opel va Volkswagen kiradi. Birlashuvdan so'ng, Sharqiy Germaniyaning ekologik toza bo'lmagan Trabant va Vartburg avtomobillarini ishlab chiqarish to'xtatildi. "Volkswagen", "Opel" va "Daimler-Benz" sharqda montaj yoki ehtiyot qismlarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yishdi. Kema qurish, yirik sanoat sohasi bo'lganidan so'ng, sezilarli darajada faoliyati pasayib bordi.

Sharqiy Germaniyada elektrotexnika va elektron jihozlar ishlab chiqarish Sharqiy Berlinda joylashgan bo'lib, Dresden ikkinchi muhim markazni tashkil qiladi. Bu hudud kommunistik dunyoga eng katta uskunalar yetkazib beruvchi (masalan, kompyuterda boshqariladigan robotlar) edi. Sharqiy nemis zavodlari g'arbda joylashganlarga qaraganda eskirib qolgan bo'lsada, Dresden va Erfurt birlashtirilgandan keyin mikroelektronika jihozlarini ishlab chiqarishda salmoqli

rivojlantirishda erishdi.

XIX asrning oxirida sintetik boʻyoqlarning kashf qilinishi bilan Germaniya kimyo sanoati sohasida dunyodagi yetakchi davlat boʻldi. Gʻarbiy Germaniya kimyo sanoati koʻpchiligi Reyn yoki uning kollari boʻylab, xususan, Ludwigshafen, Hoechst (Frankfurt yaqinidagi) va Leverkusen (Shimoliy Ren-Vestfalya shtati) ichida joylashgan. Ruhr hududida ham kimyoviy zavodlar faoliyat koʻrsatmoqda. Germaniya kimyo zavodlarining aksariyati Quyi Lusatiya va Halle-Leipzigdagi ikkita qoʻngʻirrang koʻmir hududida joylashgan; mamlakat birlashtirilgandan soʻng, ayrim zavodlar ekologik sabablarga koʻra yopildi va modernizatsiya qilinib boshqa maqsadlarga aylantirildi.

Germaniya, shuningdek, optik va aniq sanoat sohalarida ham kuchli ilmiy izlanishlarni amaliyotga tatbiq etadi. Kuchli toʻqimachilik sanoat markazlari Shimoliy Reyn-Vestfaliya va janubiy Germaniyada joylashgan.

Erkin savdo hududlari

- ✓ Bremerhaven;
- ✓ Deggendorf;
- ✓ Duisburg;
- ✓ Hamburg²⁹

2.2.1-rasm. Germaniya Federativ Respublikasi sanoatining oʻsish darajasi (2015-2017 y.)³⁰

Germaniyada sanoat ishlab chiqarish 2018- yil yanvar oyida oʻtgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 5,50 foizga oshdi. 1979 -yildan 2018- yil vaqt oraligʻida bu koʻrsatkich oʻrtacha 1,60 foizni tashkil etdi. 2010- yilning dekabr oyida esa, 15,30 foizni tashkil etgan boʻlsa, 2009- yilning apreli oyida past rekord koʻrsatkich 21,80 foizni tashkil qildi.

²⁹ <https://www.companyformationgermany.com/a-guide-on-germanys-free-trade-zones>

³⁰ <https://tradingeconomics.com/germany/industrial-production>

2.2.6. Xizmatlar sohasi

Rivojlangan iqtisodiyotga ega bo'lgan boshqa ko'p mamlakatlar kabi, Germaniyaning xizmat ko'rsatish sektori (ya'ni, savdo, transport, bank, moliya va boshqaruv) yetakchi ish beruvchi hisoblanadi. Bu g'arbiy Germaniya bo'ylab shahar markazlarida joylashgan bo'lib, transport, chakana savdo, bank xizmatlari va sug'urta bilan shug'ullanadi. Germaniyani ushbu sektorlarda yana diversifikatsiyalash jarayoni juda faol tus olib bormoqda. Zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalar kabi yangi sohalarning ahamiyati sezilarli darajada oshib bormoqda. Germaniya so'ngi o'n yil ichida mamlakat miqyosida iqtisodiyotning yuqori darajasi xizmat ko'rsatuvchi xususiy firmalar (hatto savdo va transport tashqari, sug'urta, brokerlik, logistika, 2PL, 3PL, 4PL, CIPS) faoliyati kengayib bormoqda. Germaniya iqtisodiyoti yillar mobaynida dunyoning eng ko'p sanoat ishlab chiqarishga yo'naltirilgan milliy iqtisodiyotlardan xizmatlar sohasiga transformatsiyalangan mamlakatga aylandi. Bu xususan, Berlinda ishlab chiqarishning ahamiyati keskin pasayganligi bilan izohlanadi; shubhasiz, shahar ham davlat, ham xalqaro va milliy xizmat ko'rsatish sohasi uchun jiddiy markaz bo'lib kelgan.

Germaniya qarzning YaIMga nisbati 2010- yilda 80,3 foizni tashkil etib, borgan sari kamayib bormoqda. Yevrostat ma'lumotlariga ko'ra, Germaniya davlat qarzlari 2015- yilda 2,152 milliard yevro yoki yalpi ichki mahsulotning 71,9 foizini tashkil qiladi. Federal hukumat 2015- yilda 12,1 milliard yevro (13,1 milliard dollar) byudjet profitsitiga erishdi. CIA Worldfactbook ma'lumotiga ko'ra Germaniya tashqi qarzi 2017- yil bo'yicha 5.2 trln. AQSH dollarini tashkil etgan. Kredit reyting agentliklari tomonidan Germaniyaning kredit reytingi Standard & Poor's, Moody's va Fitch Ratings 2017- yilda barqaror itiqbolli AAA darajasida reytingga baholadi.

Moliya

Germaniyaning markaziy banki (Deutsche Bundesbank) bosh ofisi Frankfurtda joylashgan bo'lib, u mamlakatning asosiy moliyaviy markazi hamda Yevroitifoq Markaziy bankining asosiy moliya muassasasi hisoblanadi. Yevro valyutasiga a'zo bo'lmasdan oldin, Yevropa Ittifoqining umumiy pul birligi 2002- yilda Bundesbank belgisini (mamlakatning sobiq valyutasi) chiqargan va uning muomalasini nazorat qilgan. Yevropa Ittifoqining eng kuchli markaziy banki bo'lgan Bundesbank yevroga rejalashtirish va tayyorlashda muhim rol o'ynadi. Yevroning barqarorligini ta'minlashda Yevropa Markaziy Banklarining pul-kredit siyosatini amalga oshirish asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bundesbank tashkil etilgandan so'ng davlat nazoratidan mustaqil muassaga aylandi.

Xususiy bank sektori

Jahon iqtisodiyotida yuzlab tijorat banklari mavjud bo'lib, ulardan eng muhimlaridan biri Deutsche Bank, KfW Bankengruppe va Commerzbank hisoblanadi. Oddiy banklar tijorat faoliyat yuritishdan tashqari xususiy sektor faoliyatini moliyalashtiradi. Natijada, Frankfurt, Dyusseldorf va boshqa shaharlardagi fond birjalari boshqa davlatlarning parallel muassasalariga qaraganda sanoatni

moliyalashtirishda kamroq ta'sirga ega.

2018- yilning to'rtinchi choragida Germaniya xizmatlarning YaIM hajmi 201,98 milliard yevroga teng bo'lib, 2018- yilning 1-choragida 120,98 mlrd. yevroga pasaygan. Germaniyada xizmat ko'rsatishdan tushgan YaIM hajmi 1991- yildan 2018- yilgacha o'rtacha 85,18 mlrd. yevroga teng bo'lib, 2017- yilning uchinchi choragida 121,63 mlrd. yevroga teng bo'ldi. 1991- yilning birinchi choragida rekord darajada past ko'rsatkich qayd etilib 53,73 mlrd. yevrga yetgan.

Nufuzli banklari

- ✓ Deutsche Bank
- ✓ DZ Bank
- ✓ KfW Bankengruppe
- ✓ Commerzbank
- ✓ HypoVereinsbank
- ✓ Landesbank Baden-Württemberg³¹

2.2.7. Tashqi savdo munosabatlari

Dunyoning yetakchi eksportchilaridan biri bo'lgan Germaniya, tashqi savdo hamkorlari bilan doimiy ravishda munosabatlarni yaxshilashga juda katta e'tibor qaratadi. Savdo hajmining yarmidan ko'pi Yevropa Ittifoqi a'zolari bilan amalga oshirilmoqda. Germaniya asosiy eksport yo'nalishlari: Fransiya, AQSh, Buyuk Britaniya, Italiya va Gollandiya hisoblanadi. Sharqiy va Markaziy Yevropa bilan savdo munosabatlari yanada o'sib bormoqda. Germaniya sobiq Ittifoq va Rossiya uchun asosiy savdo sherigi hisoblanadi. Asosiy eksportga transport vositalari (shu jumladan, avtomobillar), elektr texnika va kimyoviy moddalar, ayrim oziq-ovqat mahsulotlari va sharob kiradi. Import tarkibi esa, sanoat uchun xomashyo, energiya resurslari va yarim tayyor mahsulotlar kiradi. Fransiya, Gollandiya, Italiya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Xitoy va Belgiya mamlakatlari bilan faol import munosabatlarini amalga oshiradi.

Germaniya eksporti o'tgan yilning shu davriga nisbatan 8,6 foizga o'sib 107,1 milliard yevroni tashkil etdi. 2017- yil yakunlari bo'yicha mamlakat 1,33 trln. AQSh dollarida mahsulotlar eksport qilgan. Yevropa Ittifoqiga sotish hajmi 10,7 foizga oshib, 64,9 mlrd. yevroni tashkil etdi. Yevro hududi mamlakatlari (11,2 foiz, 37,2 mlrd.yevro) va boshqa Yevropa mamlakatlarida 9,9 foizni tashkil etib, 23.8 milliard yevro qayd etgan. Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqi tashqarisidagi mamlakatlarga eksport qilish 5,5 foizga o'sib, 42,2 mlrd. yevroni tashkil etgan. Germaniya eksporti 1950 yildan 2018 yil vaqt oralig'ida o'rtacha 30,439 mlrd.yevroga teng bo'lib, 2017 yil mart oyida bu ko'rsatkich 118,173 mlrd. yevrodan yuqori bo'lgan. 1950 yil yanvar oyida bu ko'rsatkich 226,39 mln.yevroni tashkil etgan.

³¹ <https://www.german-way.com/travel-and-tourism/banks-money/top-german-banks/>

2.2.2-jadval

Germaniyaning tashqi savdo tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$1.33 trillion(2017)	Import (USD)	\$1.05 trillion(2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	mashinasozlik, kimyo, kompyuter va elektron mahsulotlar, elektrotexnika, farmatsevtika, metallurgiya, transport uskunalari, oziq-ovqat tovarlari, to'qimachilik, kauchuk va plastmassa buyumlar	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashinalar, qayta ishlash uskunalari, transport vositalari, kimyoviy moddalar, neft va gaz, metall, elektr jihozlari, farmatsevtika, oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari
Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 58% AQSh 8.8% Xitoy 6.4% Shvetsariya 4.1% Turkey 1.9% Boshqalar 20.8%	Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 57.6% Xitoy 9.9% AQSh 6.2% Shvetsariya 4.7% Rossiya 2.8% Boshqalar 18.8%

Manba: countrymattersltd.com, cia worldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari

Germaniya importi 2017- yil yakunlari bo'yicha 1,05 trln. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, bir yil avval 6,7 foizga oshgan. 2018 yil yanvar oyida bu ko'rsatkich 89,7 milliard yevrogacha o'sgan. Yevro hududi davlatlarida (6,7 foizni tashkil etib, 32,1 milliard yevro) va boshqa Yevropa mamlakatlari (7,2 foiz, 17,5 milliard yevroga) teng bo'lgan. Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqi tashqarisidagi mamlakatlardan xaridlar 6,6 foiz nisbatida ortib, 40,1 milliard yevroga ko'tarildi. Germaniyada import 1950 yildan 2018 yil oralig'ida o'rtacha 25,412. mlrd. yevroni tashkil qilgan bo'lsa, bu esa 2017 yil mart oyida 93,035 mlrd.yevroni tashkil qildi. 1950 yil may oyida import hajmi 346,78 mln. yevroga yetgan.

YaIMning yillik o'sish darajasi

Germaniya iqtisodiyoti o'tgan yilga nisbatan 2,7 foizga o'sdi. Eksportning 5,6 foizga (4-chorakka nisbatan 4,9 foizga) o'sishi, import esa 4,8 foizga (5,8 foizga nisbatan) ko'tarilganligi sababli, 2011 yilning uchinchi choragidan boshlab keng ko'lamli o'sish kuzatildi). Bundan tashqari, uy iste'mol 1,2 foizga o'sdi (uchinchi chorakka nisbatan 2 foizga) va investitsiyalar asosan mashina va uskunalari sohasida o'sish 6 foizga, (3 chorakka nisbatan 4,5 foizga) o'sdi.

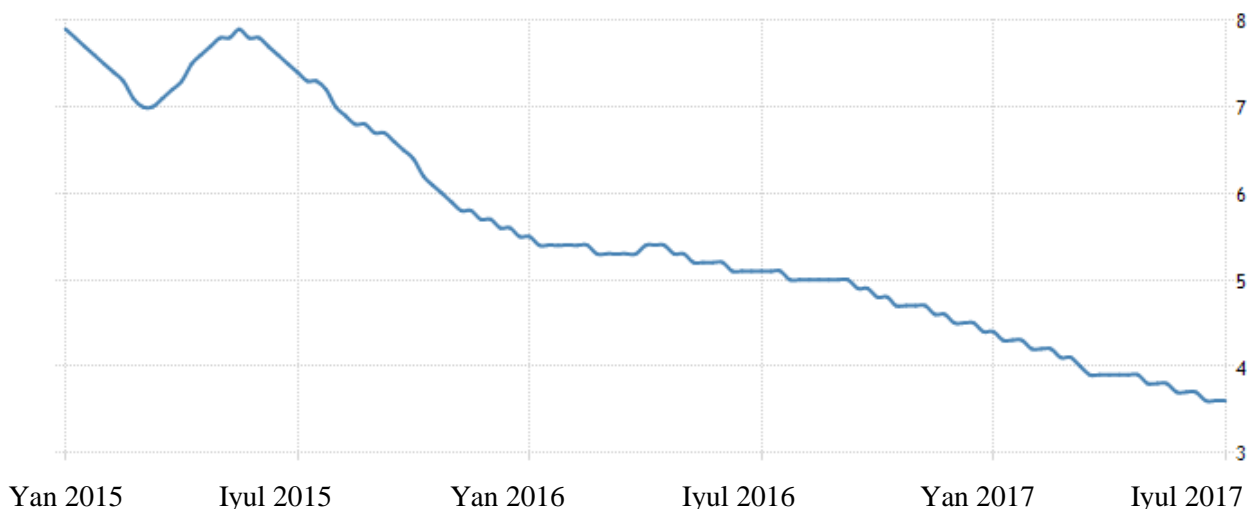
2.2.2-rasm. Germaniya Federativ Respublikasi YaIMnini yillik o'sish darajasi (2015-2017 y.)³²

Germaniya YaIMning yillik o'sishi o'tgan davrda 2,2 foizga o'sib borishi ortidan iqtisodiyotning yil davomidagi 2,3 foizga o'sganini ko'rsatdi. 2017 yildagi ko'rsatkichni hisobga oladigan bo'lsak, yalpi ichki mahsulotning o'sishi taqvimga mos ravishda 2,5 foiz darajasida (2016- yilda 1,9 foizga) va narx-navoning mos ravishda 2,2 foiz (2016 yilda 1,9 foizga) qayd etilgan. 1971 yildan 2017 yilga kelib Germaniyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati o'rtacha 2.01 foizni tashkil etib, 1973 yilning birinchi choragida 7,20 foizni tashkil etgan. 2009 yilning birinchi choragida esa bu ko'rsaykich -6,80 foizni tashkil etdi.

2.2.8. Ishchi kuchi resurslari

2017- yilning uchinchi choragida Germaniyada ish bilan bandlik darajasi 75,60 foizga yetdi. 2017- yilning ikkinchi choragida esa 74,80 foizni tashkil etdi. 1992-1997- yillarda Germaniyada ish bilan bandlik o'rtacha 68.73 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2017- yilning uchinchi choragida bu ko'rsatkich 75.60 foizni tashkil etdi. 1997- yilning ikkinchi choragida rekord darajadagi past ko'rsatkich qayd etilib 63,60 foizni tashkil etdi. 2018- yilning yanvarida 44,443 mln. kishi bo'lgan Germaniyada ishlaydiganlarning soni 44,543 mln. kishiga yetdi. 2017-yil dekabrda 44,480 mln. kishi to'liq ish bilan ta'minlangan. Germaniyada ishlaydiganlar soni 1992- yildan 2018- yilga o'rtacha 40,119.56 mln. kishini tashkil etib, 2018 -yil yanvar oyida esa 44,543 mln. kishiga yetgan. 1993- yil noyabr oyida 37,643 mln. past rekord ko'rsatkich qayd etgan edi.

³² <https://tradingeconomics.com/germany/gdp-growth-annual>

2.2.3-rasm. Germaniya Federativ Respublikasining ishsizlik darajasi (2015-2017 y.)³³

Nemis mavsumi bo'yicha moslashtirilgan ishsizlik darajasi 2018- yil yanvar oyida 3,6 foizni tashkil etdi. Bu o'tgan oydagi kabi ishsizlik darajasi 1980- yilning oktyabr oyidan beri eng past darajasida saqlanib qoldi. Germaniyada ishsizlik darajasi 1949- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 5.60 foizni tashkil etmoqda. 1950 yil aprel oyida 11.50 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1966- yil mart oyida rekord darajadagi 0,40 foizni tashkil etgan. Germaniyada ishsizlar soni 2018- yil fevral oyida 2,570.31 mln. kishidan 2018- yil yanvar oyida 2,545.94 mln. kishiga kamaydi. Germaniyada ishsizlar soni 1950- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 5,288.25 mln.kishini tashkil etgan. 1965- yil sentyabr oyida esa rekord daraja 84,97 ming kishini tashkil etagn.

2.2.9. Soliq tizimi

Germaniyaning yuqori darajadagi rivojlangan shaharlari va sanoatlashganligi uning ish bilan bandlik darajasini aks ettiradi. Savdo va moliya, jumladan, ish bilan bandlikning eng katta makroiqtisodiy ko'rsatkich hisoblanadi. XXI asrning boshida ishlovchilarning beshdan bir qismi ishlab chiqarishga jalb qilingan bo'lsa, qishloq xo'jaligi sohalarida esa 2 foizdan ko'prog'i aholi band bo'lgan Germaniyada tashkilotlar solig'i stavkasi 29,79 foizni tashkil qiladi. 1995- yildan boshlab 2018- yilga kelib Germaniyada tashkilotlar solig'i stavkasi 38,53 foizni tashkil etdi. 1995 yilda bu ko'rsatkich 56,80 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2009- yilda rekord darajada past 29,40 foizni tashkil etdi. Germaniyada shaxsiy daromad solig'i darajasi 47,50 foizni tashkil etadi. 1995- yildan 2018- yil oralig'ida bu ko'rsatkich 49,85 foizni tashkil etgan bo'lsa 1996- yilda 57 foizdan yuqori bo'lgan. 2005- yilga kelib esa bu soliq 44,30 foizni tashkil etgan. Germaniyada savdo soliq stavkasi 19 foizni tashkil etadi. Germaniyada sotishdan tushgan soliq stavkasi 2000- yildan 2018- yil vaqt oralig'ida o'rtacha 17,89 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2007- yilda 19 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2001- yilda 16 foizni tashkil etgan.

³³ <https://tradingeconomics.com/germany/unemployment-rate>

2.2.11. Transport

Germaniya juda tirband transport aloqa tarmoqlariga ega bo'lib Yevropa markazidagi jo'g'rofiy joylashuvi qo'shni mamlakatlarga xizmat qiluvchi tranzit logistika tizimini yengillashtiruvchi davlat hisoblanadi.

Suv transporti

Ren daryosi Germaniya qirg'og'idagi kuz-qishgi yomg'irlar bilan to'ldirilgan Alpin bahor-yoz baland suv bilan ajoyib oqimga ega bo'lishning suv transporti uchun juda ahamiyatlidir. Shveysariya Bazeli Fransiyaning "Grand Canal d'Alsace" kanalining yuqori qismida joylashgan. Odatda, daryo transporti bir nechta barjalarni harakatlantiruvchi surish bloklari yordamida amalga oshiriladi. Ikkinchi jahon urushidan boshlab, Rhine kollari sayohat va transport uchun ochildi. Moselda navigatsiya Saar viloyati hamda Lorraine, Neckarda Shtuttgart va Tuna uchun asosiy Yevropa bilan bog'laydigan yol hisoblanadi. Ruhr hududi orqali kanallar Emden, Bremen va Gamburg shimoliy nemis portlariga kirish imkonini beradi; Berlinga sharqdan suyuq xomashyo tashiladi.

Dengiz portlari

Gamburg umumiy yuk hajmining uchdan bir qismini (kilogrammda) Germaniyaning asosiy konteyner porti bo'lib, turli xil rudalarni va keng ko'lamdagi mahsulotlar transporti bilan shug'ullanadi. Ammo, eng katta tankerlar Gamburgning qayta ishlash sanoat markazlariga kira olmasliklari sababli, Wilhelmshaven Germaniya neft importi terminali va umuman olganda, katta portga aylangan. Weser portlari (Bremen va Bremerhaven) shuningdek, jami tonnaj va konteynerlarning katta miqdoriga xizmat ko'rsatadi. Bremenda muhim umumiy yuk tashish logistika markazi mavjud. Gamburg, Weser portlari va Emden suvi orqali og'ir yuklarni olib o'tishga qodir bo'lsada, ushbu sohada Rotterdamdan (Niderlandiyadan) va Reyn daryo yo'lining bo'go'zida joylashgan boshqa portlardan ancha kam ahamiyatga ega. Reyn-Ruhr hududiga yaqin shimoliy nemis portlariga qaraganda ko'proq yuklar tashiladi³⁴.

Elba daryosi Gamburg portiga, G'arbiy Germaniya va Oder daryosiga Polshada Szczin (Stettin)ga olib kirganligi sababli, Sharqiy Germaniya Rostokda yangi chuqur dengiz portini qurib bitkazdi. U odatda, avtomobil va temir yo'l orqali xizmat qilar edi. Ammo, bog'lanish uchun hech qanday suv yo'li mavjud emas edi. Ekspress logistika xizmatiga muhtoj bo'lgan ba'zi bir turdagi tovarlar Gamburgdagi maxsus Sharqiy Germaniya kemalariga murojaat qilishadi. Gamburg o'zining sobiq Elbe savdo-sotiq shartnomalarini ko'pchiligi bilan ahamiyatlidir. Rostok porti esa, hozirda juda tirband bo'lib qolmoqda. Yo'lovchilar, yo'l transport vositalari yoki temir yo'l vokzallari uchun Germaniyaga parvozlar Skandinaviya yo'nalishida joylashgan.

Tezyurar poezdlar

Germaniya tezyurar poezdlarning polentsiy tarmog'ini yaratdi. Inter City Express yoki ICE Deutsche Bahning eng ilg'or va innovatsion xizmatlar sirasiga

³⁴ <https://www.britannica.com/search?query=germany+transport+system>

kiradi. Bu turdagi transport mamlakat ichida yirik shaharlariga hamda unga qo'shni mamlakatlar bilan bog'laydi. Poezdning maksimal tezligi 200 km / s va 320 km / s (125-200 mph) orasida o'zgarib turadi. Aloqalar 30 daqiqali, soatlik yoki ikki soatlik interventsiyalarda taqdim etiladi. Germaniya temiryo'llari 2014-yilda 17,0 milliard yevro miqdorida subsidiyalashtirilgan.

Temir yo'llar

Ikkinchi jahon urushidan so'ng mamlakatning bo'linishi temir yo'l tizimining ham bo'linib ketishiga sabab bo'ldi. G'arbiy Germaniyada Deutsche Bundesbahn (Germaniya federal temir yo'l) eski tizimni qayta qurdi, uni elektr va dizel yonil'gisida ishlaydigan dvigatellarga almashtirdi. Mamlakatning konfiguratsiyasi shimoliy-janubiy yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratdi. Yuklagan transportda Reyn vodiysi bosqichlari va Hessen orqali murakkab yo'llar soatiga 155 kilometr (250 km) tezlikka erishish imkonini beradigan juda chiroyli (juda qimmat) yuqori tezlikda harakatlanuvchi yo'l bilan kuchaytirildi. Sharqiy Germaniya tizimi Germaniyaning imperial temir yo'li "Deutsche Reichsbahn" ("German Imperial Railroad") nomini saqlab qoldi. Urushdan keyingi modernizatsiya qilish keyingi jarayonlari sekinlashtirdi. Bu esa, mamlakatning muqobil tizimi bo'lgan sharqiy Yevropa qo'shnilari bilan temir yo'l aloqalarini va Rostok portini harakatga keltirdi. Ichki Germaniya chegara bo'ylab bir necha muhim sharq-g'arbiy yo'nalishlar olib tashlandi yoki e'tiborsiz qoldi.

Berlin tashqi halqa temir yo'li qurib bitkazildi. Berlinda poezdlar, avtobuslar va jamoat transporti tramvaylarning harakatlanish yo'nalishi butunlay bo'linib ketdi. Biroq, chegara qayta ochilganda S-Bahn (Stadtbahn), baland temir yo'l tizimi va metro U-Bahn (U-Bahn) darhol sharqdan g'arbga xizmat ko'rsatishni davom ettira olishdi. (Ikki U-Bahn liniyasi Sharqiy Berlindagi joylarni kesib o'tishni davom ettirdi ammo, oraliq stansiyalarda to'xtashga ruxsat berilmagan). Berlinda va milliy miqyosda yagona tizimni qayta tiklashning uzoq va qimmatli jarayoni 1989 yil oxirida boshlandi va sharqiy Germaniyaning temir yo'l tarmog'i uchun katta taraqqiyotga erishdi. Deutsche Bundesbahn va Deutsche Reichsbahn 1994- yilda Deutsche Bahn nomi bilan rasmiy ravishda birlashtirilgan. XX asrga qadar davlat mulkida faoliyat yurituvchi temir yo'l, eng kamida, uning bir qismini xususiy lashtirildi. Tezyurar yo'lovchi tashish temir yo'llari hozirgi kunda Germaniyaning yirik shaharlar markazlarini bir-biri bilan va boshqa Yevropa yo'nalishlarida bog'laydi.

Avtomobil yo'llar

Germaniyaning birinchi tezyurar yo'llari aslida Berlindagi taxminan 19 km (19 km) masofani qamrab oluvchi yopiq elektron eksperimental yurish yo'li hisoblanadi. 1921- yilda ochilgan ushbu magistral bir nechta boshqa davlatlarga o'zlarining yuqori tezlikda harakatlana oladigan tezyurar yo'llari bilan mashina boshqarishga ilhom berdi. 1930-yillarda Adolf Gitler tomonidan iqtisodiy, harbiy va propaganda maqsadlarda ishlatgan bu yo'llar Ikkinchi jahon urushidan so'ng zamonaviy avtoulavlar uchun namuna sifatida qaraladigan bu nemis innovatsion loyihalari keyinchalik buzib tashlandi. G'arbiy Germaniya hukumati tizimni 1950- yilda 1,125

km uzoqlikda, birlashish davrida esa, 5000 mil (8000 km) ga qadar kengaytirildi. Autobahn 20-asrning ikkinchi yarmida butun dunyo bo'ylab avtomashinali romantizmninga ega bo'ldi. Biroq, yo'l qurilishi mamlakat ekologiyasi harakatlaridan jiddiy qarshilikka duch keldi va aholining yashash joylarida yo'llarning tezligini kamaytirish uchun ba'zan ular qisqartirildi. Transport harakatining o'sishi bilan jiddiy to'siqlar - ayniqsa, sanoat hududlari markazlarida jiddiy muammo tug'dirdi.

Tovarlarni temir yo'llarga jo'natish harakati yo'llar orqali yuklarni tashish barqaror o'sishiga to'sqinlik qilmadi. Tarmoqning hozirgi uzunligi 7000 km dan ortiq (12000 km) bo'lib, bu AQSh va Xitoydan keyin dunyodagi uchinchi yirik tizimdir. Germaniya avtostrassalari Daniya, Gollandiya, Belgiya, Fransiya va Avstriyaning o'xshash tizimlari bilan to'g'ridan-to'g'ri transchegaraviy aloqalariga ega. Avtotransportning o'sish sur'ati past (temir yo'llarga ustunlik berish rasmiy siyosat) bilan Germaniyada avtomagistrallari qurilishi yuqori darajada rivojlandi. Markaziy Germaniyada ba'zi o'zgarishlar yuz berib Rostok va Gamburg portlariga yangi yuk tashish terminallari hamda omborlari qurildi. Shahar atrofida tezyurar harakatlar doirasi Berliner Ring qurib bitkazildi. Birlashtirish natijasida ko'plab transchegara yo'llar qayta ochildi va yo'l sirtlari yaxshilandi. Shu bilan birga, yangi avtoullovlar qurilishi va peyzajni himoya qilish hamda havo ifloslanishini kamaytirish maqsadida davlat tashkilotlari juda katta izlanishlar amalga oshirmoqda.

Havo transporti

Germaniyaning eng yirik aeroportlari - Frankfurt va Myunxen xalqaro aeroportlari hisoblanadi. Boshqa yirik aeroportlarga esa - Berlin Tegel, Berlin Schönefeld, Dyusseldorf, Gamburg, Hanover, Köln-Bonn, Leypsig / Halle va Berlin Brandenburg xalqaro aeroporti kiradi.

Germaniyaning yirik shaharlararo havo yo'li shirkati Luftgansa hisoblanadi. Bu kompaniya Yevropa va Shimoliy Amerika yo'nalishlariga xizmat qiluvchi boshqa bir qator tashuvchilarga ham ega. Bo'linish davrida G'arbiy Germaniyadan G'arbiy Berlingacha yo'lovchi tashish Fransiya, Buyuk Britaniya va Qo'shma Shtatlarning aviakompaniyalari bilan cheklanib qolgan edi. Berlinni birlashtirishdan keyin nemis avia tashuvchilariga va boshqa mamlakatlarga reyslar ochildi. Sharqiy Germaniya ichki havo qatnovini va mintaqadagi aeroportlarning o'sishini yengillashtirdi. Xalqaro aeroport, temir yo'l va Berlin metropoliten tizimlari hamda shahar janubidagi Berlin-Schönefeld katta stansiyalarning barchasi zamonaviy tarzda modernizatsiya qilinib yangicha uslubda ichki va xalqaro xizmatlarni ko'rsatmoqda.

1990 yillarning oxirida Schönefeldni kengaytirish ishlari boshlanib, Berlin Brandenburg aeroporti deb ataldi. Templehof aeroportining 2008 yilda yopilishi va Tegelning rejalashtirilgan yopilishi bilan Berlin Brandenburg 2011- yilga qadar Berlinning yagona savdo aeroporti bo'lishi loyihalashtirilgan edi. Biroq, rejalashtirishdagi xatolar, xarajatlarni qoplash va noto'g'ri boshqaruv Berlin Brandenburgning qurilishi tugashi bilan katta kechikishlarga olib keldi. Aeroportning ochilishi 2017- yilning oxiriga kelib davom etdi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

✓ Dachser

- ✓ DB Cargo
- ✓ DB Schenker
- ✓ DHL Express
- ✓ DHL Supply Chain
- ✓ Toll Collect³⁵

2.2.11. Telekommunikatsiya

Ikkinchi jahon urushidan keyin Germaniya rivojlangan telekommunikatsiya tizimini ishlab chiqdi. Aksincha, Sharqiy Germaniya telefon tizimi mutlaqo yetarli emas edi; telefon orqali tez-tez soʻrab murojaat qilganlar 12 yil kutishga majbur boʻldilar. Telekommunikatsiya tizimining kamchiliklari hududning birlashuvidan soʻng maʼmuriyat va iqtisodiyotni qayta qurish uchun katta toʻsiq boʻldi. Lekin, 1990- yillar oxiriga kelib, zamonaviy texnologiyadan foydalangan holda tizimni tezkor qayta qurish Sharqiy Germaniyani zamonaviy telekommunikatsiya infratuzilmasi boʻyicha jahon yetakchisiga aylantirdi. Germaniyaning yetakchi telekommunikatsion kompaniyasi - Deutsche Telekom AG hisoblanadi. Mamlakatda 1990-yillarning oxirida butun sektor faoliyati erkinlashtirilib, telekommunikatsiya kompaniyalari sonini koʻpaytirildi. Deutsche Telekom uchun Vodafone va Telefónica Germaniya kabi kompaniyalarda oʻzaro raqobat kuchaytirildi. Nemis isteʼmolchilari tomonidan telekommunikatsiya xizmatlaridan foydalanish ayniqsa, uyali aloqa xizmatlari uchun deyarli keng tarqalgan. 21-asrning ikkinchi oʻn yilligida uyali aloqa abonentlari Germaniyadagi aholining soni 1.25 dan 1 gacha koʻpayib ketgan. 2016- yilga kelib aholining deyarli 95 foizi internetdan muntazam foydalanadi.

2.2.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Germaniya va Jahon Banki Guruhi bugungi muammolar milliy chegaralarida toʻxtamaydi. Mojaro, qashshoqlik, oziq-ovqat xavfsizligi, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim oʻzgarishi xalqaro hamkorlikni talab qiluvchi global muammolar fikrimiz dalilidir. Shu maqsadda Germaniya tinchlikni oʻrnatish, barqaror global iqtisodiyotni ragʻbatlantirish va qayta tiklanadigan resurslar hamda ekologik toza ishlab chiqarishni ragʻbatlantirish uchun koʻp tomonlama saʼy-harakatlarga qatʼiy ravishda koʻmaklashib kelmoqda. Jahon Bankining Berlindagi vakolatxonasi xalqaro rivojlanish kun tartibidagi masalalar boʻyicha konsensusni ishlab chiqdi. Jahon Banki Guruhi bilan Germaniya oʻrtasida hamkorlik qilish uchun platformalar yaratish uchun harakat qilmoqda. Buni Jahon banki guruhining missiyasini va faoliyatini yaxshiroq tushunishni va hukumat, qonun chiqaruvchilar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, xususiy sektor, akademiya va ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni rivojlantirish orqali amalga oshirmoqda.

Germaniya Kansleri Angela Merkelning tashabbusi bilan shimoliy Afrika mamlakatlari (Liviya, Jazoir) hamda 21 asr boshidagi qaltis siyosiy vaziyatlarning

³⁵ www.logisticsgermany.com/Logistics_Germany

jafokashlari hisoblangan Suriya, Iroq, Falastin, Yaman kabi arab mamlakatlaridan juda katta miqdorda muhojirlar Germaniyaga intila boshladilar. O'рта yer dengizi orqali Gretsiya, shuningdek, Turkiya, Bolgariya va boshqa hududlar orqali mamlakatga, Yevro Ittifoq hududidan bosh pana so'rab yuz minglab qochoqlar tashrif buyurdi. Aynan germaniya boshchiligida ushbu muhojirlar qatlami butun Ittifoq ichida kvota bo'yicha mamlakatlarga joylashtirilib Shvetsiya, Norvegiya mamlakatlarigacha yetib bordi. Buyuk Britaniya ham aynan ushbu muammolar hisobiga hatto milliy qonunchilik markazi bo'lgan Parlamentda ham siyosiy o'zgarishlarga duch keldi (Brexit, bosh vazir Devid Kameron iste'fosi hamda partiya rahbariga suyuqasd qilinishi).

2.2.13. Doing Business

2.2.3-jadval

Germaniya Federativ Respublikasining Doing Business ko'rsatkichlari

Germaniya, Easy of Doing Business 2018
DTF

Busnes boshlashning osonligi (1-90)	20	Vaqt (kun)	28
Bisnezni boshlash (daraja)	113	Qiymati (jon boshiga tushadigan capital)	0.2
DTF bali (0-100)	83.46	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	9	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	10.5		
Qiymati (jon boshiga tushadigan capital %)	.9	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	77
Minimum capital	32.4	DTF bali (0-100)	65.71
		Jarayonlar (soni)	6
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	24	Vaqt (kun)	52
DTF bali (0-100)	78.16	Qiymat (mulk qiymati %)	6.7
Jarayonlar (soni)	9	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	22
Vaqt (kun)	126		
Qiymati (ombor qiymati %)	1.2	Soliq to'lash (daraja)	41
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	9.5	DTF bali (0-100)	82.14
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	9
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	5	Vaqt (bir yil uchun soatda)	218
DTF bali (0-100)	98.75	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	48.9
Jarayonlar (soni)	3		

Manba: Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report , Doing Business 2018, 165-bet.

Jahon bankining ijrochi direktori

Hokimlik bank faoliyatini kunlik Germaniyada ijro etuvchi direktorga (ED) topshirishga mas'uldir. ID 25 ta a'zoga ega bo'lgan Jahon Bankining ijrochi direktorlar kengashi xodimi vakili. IDlar Vashingtonda yashaydi va odatda haftada ikki marta Jahon Banki Guruhining umumiy operatsiyalariga ta'sir ko'rsatadigan qarz olish va moliyaviy masalalar, loyihalar va siyosatlar bo'yicha qaror qabul qiladi. Ursula Mueller - Germaniya uchun hozirgi KT, Klaus Maykl Xappe - alternativ ijrochi direktori hisoblanadi.

2.2.14. Turizm

Xorijiy sayyohlik Germaniyaga juda katta ulushga ega bo'lsada, nemis sayyohlari ham boshqa xorijiy mamlakat byutjetini sayyohlaridan kelayotgan daromadlar bilan oshirib bormoqdalar. Qo'shnilarining ko'pchiligiga qaraganda, Germaniya daromad olish uchun turizmga yuqori darajada tayanmaydi. Shaharlar (Frankfurt, Myunxen va Berlin) ko'plab sayyohlarni jalb qilsada, janubiy Bayreut kabi joylarda o'tkaziladigan festivallar sayyohlarni jalb qilish bilan birga, Alps, Ren va Moselle vodiylari eng jozibali sayyohlik maskanlari hisoblanadi. Sharqiy Germaniya, ayniqsa, Boltiq dengizi bo'ylab sayohat qilish ikkita mamlakat birlashuvdan boshlab sezilarli darajada oshdi.

Germaniya, dunyodagi eng ko'p tashrif buyuriladigan yettinchi mamlakatdir. 2010- yil davomida jami 4,07 mlrd. yevro daromad olgan. Bu raqamlar chet ellik mehmonlar tomonidan 68,83 million kechani o'z ichiga oladi. 2009-yilda Gollandiya, Buyuk Britaniya va Shveytsariyadan kelgan xorijiy sayyohlarning aksariyati Germaniyani afzal ko'rishadi. Sayohat va turizm raqobatdoshligi bo'yicha hisobotlarga ko'ra, Germaniya butun dunyodagi eng xavfsiz sayohat maskanlaridan biri hisoblanmoqda. 2012- yilda Germaniyaga 30,4 milliondan ortiq sayyohlar tashrif buyurdi. Berlin Yevropada uchinchi tashrif buyuradigan shaharga aylandi. Bundan tashqari, nemislarning 30 foizdan ko'prog'i o'z mamlakatlarida bayramlarini o'tkazishmoqda. Sayyohlarning eng katta ulushi Mecklenburg-Vorpommernga to'g'ri keladi. Mahalliy va xalqaro sayyohlik hamda sayyohlik birlasmalari Germaniyaning yalpi ichki mahsulotiga 43,2 mlrd. yevrolik hissa qo'shgan. Bilvosita ta'sirlarni hisobga olgan holda, ushbu soha Germaniya yalpi ichki mahsulotining 4,5 foizini tashkil qilib 2 million ish o'rni (jami bandlikning 4,8 foizini) qo'llab-quvvatlaydi. Eng yirik xalqaro savdo yarmarkalari va tadbirlar Gannover, Frankfurt va Berlin kabi bir qancha tarixiy shaharlarda o'tkaziladi.

Germaniyada sayyohlikning rasmiy organi Germaniyaning milliy turistlar kengashi (GNTB) bo'lib, butun dunyo bo'ylab 29 mamlakatdagi milliy sayyohlik agentligini tashkil etgan. GNTB tomonidan olib borilgan so'rovlarga ko'ra, Germaniyada dam olish (75%), tashqarida / qishloqda (59%), shaharlarda (59%), zuyoratda (47%), xavfsizlikda (41%), Yaxshi xarid qilish imkoniyatlari (21%), qiziqarli kecha hayoti (17%), kozmopolitlik / mehmondo'stlik (27%), yaxshi ovqatlanish (36%), yaxshi mehmonxona (35%),) va yaxshi narx / ishlash nisbati (10%) ni tashkil qilgan.

Ikkinchi Jahon urushidan so'ng sayyohlar soni ko'payib ketdi. Chunki, ko'plab sayyohlar Germaniya tarixiga kirib bordilar. Yevropa tarixi va turli nemis landshaftlarini his qila boshladilar. Mamlakatda 14 ta milliy bog'lar, jumladan Jasmund milliy bog'i, Vorpommern Lagoon hududi milliy parki, Müritz milliy bog'i, Vadden dengizi milliy bog'lari, Harz milliy bog'i, Hainich milliy bog'i, Saxon Shveytsariya milliy bog'i, Bavarian o'rmon Milliy Park va Berchtesgaden Milliy Parklari mavjud. Bundan tashqari, 14 Biosfera qo'riqxonasi va 98 tabiat bog'lari mavjud. Germaniyada eng ko'p tashrif buyurilgan sayyohlik hududlari Sharqiy Friz

va Shimoliy Friz orollari, Holshteynning Boltiq dengizi sohillari hisoblanadi. Germaniyada sayyohlik tarixi ta'lim va dam olish uchun tashrif buyuradigan shahar hamda landshaftlarga borib taqaladi. 18-asrning oxiridan boshlab, Drezden, Myunxen, Veymar va Berlin kabi shaharlar Yevropaning yirik sayyohlik markazlari edi. Shimoliy va Boltiq dengizi sohillarida joylashgan Spa va dengiz qirg'oqlari (ayniqsa, Rugia va Usedom orollari, Heiligendamm, Norderney, Sylt orollari) mavjud. Mamlakatda ko'plab sog'liqni saqlash muassasalari, mehmonxonalar va dam olish maskanlari tashkil etilgan.

Germaniya sog'liqni saqlash turizmi bilan juda yaxshi tanilgan, ko'plab kurort shaharlari, issiq bahorda qurilgan va shifobaxsh (mineral moddalar) yoki profilaktik yordamni mineral suv yoki boshqa terapiya vositalaridan foydalanish bilan ta'minlaydi. Spa shaharlari va qirg'oq dam olish maskanlari Mineralnik va palma jangalzorlari, Sog'lom iqlim kurortlari (Heilklimatische Kurorte), Kneipp tibbiyot muassasalari (Kneippkurorte -suv terapiyasi kurortlari), Seaside dam olish zonalari (Seebäder), Klimatura (Luftkurorte) va dam olish maskanlari (Erholungsorte) mavjud. Eng katta va eng taniqli dam olish markazlarida, ayniqsa, Bad-Wiessee, Baden-Baden (Kurhaus), Wiesbaden (Kurhaus), Aaxen, Travemünde va Westerland (Kurhaus)da kazinolar mavjud.

Qishki sport

Germaniyaning asosiy qishki sport hududlari Bavyera Alplari va Shimoliy Limestone Alplari hisoblanadi. Shuningdek, Markaziy Orollardagi Ore tog'lari, Harz tog'lari, Fikhtel tog'lari va Bavarian o'rmanlaridir. Birinchi sinf qishki sport infrastrukturasi tog' chang'isi uchun mo'ljallangan. Ko'pgina mintaqalarda qishki sport turlari noyabr va fevral oylari o'rtasida ta'qiqlanadi. Advent mavsumi davomida ko'plab nemis shaharlarida Rojdestvo bozorlari mezbonlik qilmoqda.

Mashhur shaharlar

Kechki turar joylar soni bo'yicha 1995- yildan 2005- yilgacha Germaniya shaharlarining o'n ikki yirik shaharlariga sayohat, har qanday sayyohlik maskanlarida eng ko'p o'sish kuzatilmoqda. Bu o'sish asosan, madaniy sayyohlikni rivojlantirishdan kelib chiqmoqda. Ta'lim yoki biznes safarlari bilan birgalikda amalga oshiriladigan bu hudud madaniy, ko'ngilochar, mehmondo'stlik, gastronomiya va chakana xizmat ko'rsatishning yanada yuqori standartlarini ta'minlash orqali ko'plab xalqaro mehmonlarni jalb etib kelmoqda. Bu shaharlarga Rostok, Gannover, Bremen, Cuxhaven, Bonn, Freiburg, Münster, Lubeck, Wiesbaden, Essen va Regensburg shaharlari kiradi. Ularfa yiliga 3 milliondan ziyodroq sayyohlar tashrif buyuradi. 2016-yil iyun oyigacha Berlinda 781 ta mehmonxona mavjud. Sayyohlar soni 2016- yilning birinchi yarmida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 10 foizga oshdi.

Ko'rgazmalar

Germaniya dunyodagi eng yirik ko'rgazmalar o'tkazadigan maydonlar qatoriga kiradi. Mamlakatda ko'plab xalqaro ko'rgazmalar va treyninglar o'tkazilib jahonning eng yirik biznes markazlaridan hisoblanadi. Har yili Germaniyada yuzlab milliy va xalqaro savdo yarmarkalari, anjumanlar va boshqa tadbirlar o'tkaziladi. 2016- yilda

13,3 million kishi 185 ta yirik savdo yarmarkalariga tashrif buyurdi. Ushbu tashrifchilarning yarmidan ko‘pi chet el mehmonlari hisoblanadi.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Mehnat kuni, 1 may; Germaniya birlashish kuni, 3-oktabr; Tavba kuni, chorshanba kuni yakshanba yakshanba kunidan oldin (Bavariya bundan mustasno); Rojdestvo 25-26 dekabr, Pasxa bayrami, yuksalish va oqdushanba kiradi. Bundan tashqari, harakatlanuvchi Karnaval / Rose Dushanba bayrami nishonlanadi.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Hotel Adlon Kempinski
- ✓ Bayerischer Hof
- ✓ Schlosshotel Kronberg
- ✓ Hotel am Steinplatz
- ✓ Mandarin Oriental
- ✓ Hotel Bachmair Weissach

2.2.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Germaniya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 6 mart kuni o‘rnatilgan. Ikki mamlakat o‘rtasida turli, jumladan oliy darajadagi siyosiy muloqot yo‘lga qo‘yilgan. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti

I.A.Karimovning Germaniyaga rasmiy tashriflari (1993-, 1995- va 2001-yillar), Germaniya Prezidenti R.Gerzogning O‘zbekistonga davlat tashrifi (1995yil) va Kantsleri G.Shryoderning rasmiy tashrifi (2002-yil) amalga oshirilgan. Tashqi ishlar vazirliklari o‘rtasida siyosiy maslahatlashuvlarning 13 ta doirasi o‘tkazilgan. Shuningdek, parlamentlararo aloqalar, huquq va xavfsizlik sohalarida hamda mudofaa vazirliklari yo‘nalishida hamkorlik faol rivojlanmoqda. Germaniya O‘zbekistonning Yevropadagi asosiy savdo-iqtisodiy hamkorlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda korporativ boshqaruvning samarador usullarini joriy etishda rivojlangan davlatlar, xususan, Germaniya tajribasi o‘rganilmoqda. Germaniyaning “Daimler”, “Siemens”, “BMW”, “Lufthansa”, “Thyssen Krupp”, “MAN”, “Knauf” singari 25 yetakchi kompaniyasi tashabbusi bilan 2002-yilda asos solingan Yevropa menejment va texnologiyalar maktabi bilan hamkorlik bu borada muhim rol o‘ynamoqda³⁶.

2017-yil yakunlariga ko‘ra, o‘zbek-german savdo aylanmasi hajmi 613,2 million AQSh dollarini tashkil etdi. Ikki mamlakat o‘rtasidagi moliyaviy va texnikaviy hamkorlikning umumiy hajmi 329,9 million yevrodan oshgan. O‘zbekistonda nemis madaniyati va tilini o‘rganishga katta qiziqish mavjud. Nemis tili respublikada eng ko‘p tarqalgan chet tillari orasida ikkinchi o‘rinni egallaydi. Hozirgi paytda oliy ta‘lim sohasida Germaniyaning 20 dan ortiq oliy o‘quv yurtlari bilan sheriklik aloqalari o‘rnatilgan bo‘lib, talabalar, mutaxassislar va pedagog kadrlar almashinuvi

³⁶ <https://www.mf.uz/uz/novosti-uzbekistana/item/1132-o-zbekiston-va-germaniya-o-rtasidagi-savdo-iqtisodiy-hamkorlik-masalalari-muhokama-qilindi.html>

yo'lga qo'yilgan. Ikki tomonlama madaniy-gumanitar munosabatlarni rivojlantirishda Toshkent va Berlin, Samarqand va Bremen, Buxoro va Bonn shaharlari o'rtasidagi hamkorlik aloqalari muhim rol o'ynaydi³⁷.

2.3. KANADA

REJA:

- 2.3.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 2.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 2.3.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 2.3.4. Energetika
- 2.3.5. Sanoati
- 2.3.6. Xizmatlar sohasi
- 2.3.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 2.3.8. Ishchi kuchi resurslari
- 2.3.9. Soliq tizimi
- 2.3.10. Transport
- 2.3.11. Telekommunikatsiya
- 2.3.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 2.3.13. Doing Business
- 2.3.14. Turizm
- 2.3.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

60 00 N, 95 00 W; UTC-5
Kanada dollari (CAD)
OTTAVA

Kanadada 10 ta federatsiya va uch shimoliy hududdan iborat. 1867 yilda Britaniya shimoliy Amerika Kelishuviga muvofiq to'rt viloyat Québec, Ontario, Novak Scotia va Nyu-Brunsvik hukmdorligini ham birlashtiradi. Federal Parlament jamoatchilik palatasi va Senat tarkibiga kiradi. 1999 yilga kelib 301 a'zosi bo'lgan yangi jamoat palatasi kamida besh yilda bir marta 18 va undan katta yoshda saylov kunigacha kamida mamlakatda 12 oy oldin yashagan fuqarolar tomonidan saylanadi.

2.3.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Kanada nominal YaIM hajmi 1,798,512 tln. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 48,470 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 10 orinida turadigan mamlakat³⁸. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 2,434 mlrd. AQSh dollari

³⁷ <https://mfa.uz/uz/cooperation/countries/201/>

³⁸ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/can>

bashorat qilinmoqda³⁹. Kanada 1995- yil 1- yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁴⁰.

Kanadaning rivojlanish modeli bozor mexanizmlari va yuksak texnologiyaga asoslangan aralash iqtisodiyotdir. Kanada hayot darajasi va turmush tarzi juda yuqori bo'lgan dunyodagi eng boy mamlakatlardan biridir. Boshqa rivojlangan davlatlar kabi, mamlakat iqtisodiyoti ham xizmat ko'rsatish sohasiga ega bo'lib YaIMning aksariyat qismini shakllantirib umumiy ish kuchining to'rtinchi qismini tashkil etadi. Kanada 2016- yilda umumiy qiymati 33,2 trln. AQSh dollariga baholangan tabiiy resurslarning to'rtinchi eng yuqori zahira ko'rsatkichga ega. U dunyodagi uchinchi yirik tasdiqlangan neft zaxiralariga ega bo'lib, to'rtinchi yirik eksportchisi sanaladi. Bundan tashqari, u tabiiy gazning to'rtinchi yirik eksportchisi hamdir. Kanada juda boy tabiiy resurslari tufayli "energiya super kuch" dasturiga amal qiladi.

2.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Kanadaning geografik jihatdan juda qulay va keng ko'lamda joylashuvi mamlakat tabiiy resurslar zahiralari boyitib boorish, qazib olish, qayta ishlash va eksport qilishga strategic jihatdan bog'liq. U shimoliy muz Okeani (Arktika) hamda Tinch va Atlantika, shuningdek Alyaska hududlariga joylashgan bo'lib, shimoliy qutbining aksariyat suvliklari bilan chegaradosh desak mubolag'a bo'lmaydi. XX asr mobaynida Kanada ishlab chiqarish sanoati va xizmatlar sektori tobora rivojlana boshladi. 20-asrning oxiriga kelib, qishloq xo'jaligi va tog'-kon metallurgiya mamlakat ish kuchining 5 foizidan kamrog'ini tashkil etgan bo'lsa, sanoat ishlab chiqarish esa beshdan bir qismini tashkil etdi. Transport, savdo, moliya va boshqa faoliyatni o'z ichiga olgan xizmatlar sohasi umumiy ish kuchining beshdan ikki qismni tashkil etdi. Ko'p yillar davomida Kanada o'z ishlab chiqarish tarmoqlarini import qilinadigan ishlab chiqarilgan mahsulotlarga nisbatan himoyalangan tariflarni qo'llab-quvvatladi (proteksionizm). Natijada, ko'pgina AQSh firmalari Kanada bozorini ta'minlash uchun o'z filiallarini tashkil etdi. Kanada iqtisodiy siyosatining yana bir muhim poydevori hukumatning sekin o'sib boradigan sohalarda iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun grantlar va subsidiyalar ajratishi bilan boshlandi. 1980-yillarda Kanadada ushbu ikki asosiy siyosatdan uzoqlasha boshladi. 1994 yilda Shimoliy Amerika erkin savdo bitimini (NAFTA) amalga oshirish bilan Qo'shma Shtatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalar va AQSh bilan erkin savdo hududini tashkil qilish (1994 yil) xalqaro me'yorlarga rioya qilish Kanada uchun ishlab chiqariladigan zavodlar uchun Meksikaning qisqartirilgan himoyasini o'z ichiga oladi. Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirish ham qisqartirildi. Ba'zi bir Transmilliy kompaniyalar o'z korxonalarida xarajatlarini arzonlashtirish maqsadiga va mamlakatdagi ish yo'qotishlar hamda siyosiy noroziliklar sababli Kanadaga ko'chirildi⁴¹.

Kanada G'arbiy yarim sharda yagona parlamentar demokratik mamlakatdir.

³⁹ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁴⁰ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseC

⁴¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ca.html>

Natijada, Kanadada dunyodagi aksariyat mamlakatlardan farqli o'z ijtimoiy va siyosiy institutlari yuqori darajada rivojlangan. Kanada milliy iqtisodiyoti Amerika iqtisodiyoti bilan yaxlitlashgan bo'lsada, noyob iqtisodiy rivojlanish modellarini doimiy ravishda ishlab chiqadi. Kanadalik iqtisodiy tizim odatda xususiy korxonalar va davlat tashkilotlarining elementlarini birlashtirishga qaratilgan bo'lib, ijtimoiy korxonaning tengsizliklarni bartaraf etish uchun keng qamrovli ijtimoiy farovonlik tizimini rivojlantirdi.

Xalqaro savdo munosabatlari Kanada iqtisodiyotining juda katta qismini, xususan, uning tabiiy resurslarini qayta ishlash orqali sanoatga bog'liq mamlakat ekanligini hududiy taraqqiyotni ta'minlaydi. 2009- yilda Kanada, jami eksportning qariyb 58 foizi qishloq xo'jaligi, energetika, o'rmonchilik va kon sanoati eksporti hisobiga to'g'ri keldi. Mashina, uskunalalar, avtomobil mahsulotlari va boshqa mahsulotlar 2010- yilda jami eksportning 38 foizini tashkil qilgan.

2.3.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Kanadaning o'ndan bir qismi o'simliklarni yetishtirish uchun juda qulay hudud hisoblanadi. Ushbu ekin maydonining taxminan beshdan to'rt qismi Prairie viloyatlarida joylashgan bo'lib, unda yoz oylarida uzoq vaqt quyoshli kunlar va yetarli yog'ingarchiliklar mukammal don ekinlarini yetkazib berish uchun ixtisoslasgan. Biroq, eng keng tarqalgan ekinlar va eng yuqori hosildorlik mamlakat janubiy g'arbiy qismidagi Ontarioda shtatida ro'y beradi. Garchi qishloq xo'jaligida Kanada ishchi kuchining 4 foizidan kamroq aholi band bo'lsada, milliy iqtisod uchun bu ko'rsatkich juda zarurdir. Bu hudud ichki bozor uchun juda katta miqdordagi va eksport bozorlari uchun oziq-ovqatni qayta ishlash, tayyor mahsulotga aylantirish, xomashyo yetkazib berish, ulgurji va chakana sanoat uchun xomashyo yetkazib berish yuqori darajada rivojlangan⁴².

Mamlakatning boshqa hududlarida fermerlikning o'ziga xos turlari mavjud. Prairies bug'doy (ayniqsa, bug'doy), yog'li urug'lar (ayniqsa kanola) va chorva mollari bilan mashhurdir. Markaziy va Sharqiy Kanadada ekinlar va chorvachilikning samarali turlari mavjud bo'lib fermerlar xo'jaliklari alohida mahsulot yoki chorvachilik turlariga ixtisoslashgan. Janubi-g'arbiy qismida Ontario katta miqdorda don, makkajo'xori, oq fasol yetishtiradi. Janubiy-g'arbidagi Britaniya Kolumbiya hududlarida meva va sabzavotlarning keng navlari yetishtiriladi. Sut yetishtirish barcha yirik shaharlar uchun juda muhim ahamiyatga ega bo'lib, iliq iqlim va tuproq sharoitlari sababli ko'plab Kanada fermerlari Yevropada ularning noqulayligi insonga xavf tug'dirgan bo'lsada, genetik jihatdan modifikatsiyalangan qora mollarni ko'paytira boshladilar. Kanada qishloq xo'jaligi mahsulotlari, xususan, bug'doy va boshqa don mahsulotlari bo'yicha dunyodagi eng yirik yetkazib beruvchilardan biri hisoblanadi. mamlakat AQSh va Osiyo mamlakatlariga qishloq xo'jaligi mahsulotlarining asosiy eksportchisi hisoblanadi. Boshqa rivojlangan davlatlar singari, qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan aholi va yalpi ichki mahsulotning ulushi

⁴² <https://www.britannica.com/place/Canada/Agriculture-forestry-and-fishing>

XX asrga nisbatan sezilarli darajada kamayib bormoqda.

O'rmonchilik

Kanada hududlarining deyarli yarmi o'rmon bilan qoplangan bo'lib, yog'ochsozlik va qog'oz uchun juda katta hajmli sanoatni ish bilan ta'minlaydigan zahiraga ega. Yog'och yetishtirish uchun eng qimmatli o'rmon hududi ulkan daraxtlarning o'sishiga yordam beradigan g'arbiy qirg'oqlaridagi yaxshi iqlim tufayli erishilmoqda. Qishloq xo'jalik mahsulotlari Kanadaning eksporti savdo hajmining yetakchi qismini o'rmonchilik fermerlariga to'g'ri keladi. Kanada AQShga ko'p miqdorda sifatli yog'och eksport qiladi. Britaniya Kolumbiyasi, Ontario va Quebec o'rmon mahsulotlarini qayta ishlab chiqarish bo'yicha yetakchi provintsiyalar hisoblanadi. Kanadaning o'rmon xo'jaligi yong'in, hasharot va kasallik xavfiga qarshi doimiy kurash olib bormoqda. Hasharotlarning ba'zi bir nazoratiga havo yo'li otqali sug'orish orqali erishildi. Biroq, bu amaliyot o'rmon qushlari va yirtqich hasharotlarni ham yo'q qildi. O'rmonlarning atrof muhitda ekologik muvozanatni saqlab turishida muhim ahamiyatga ega bo'lganligi va dam olish uchun muhim maskanlar yaratish maqsadida o'rmon sanoati tobora ko'proq ekologik zarar yetkazadigan amaliyotlarni qisqartirishni zarur bo'ladi.

Baliqchilik

Kanada Atlantika va Tinch okeani qirg'oqlari bo'ylab boy baliq ovlash joylari mavjud. Juda keng suvlikarga ega bo'lgan qit'a shelfi qismlari baliqchilik banklari sifatida tanilgan. U yerda plankton hajmi juda ko'p bo'lib, baliqlar uladan to'liq ozuqlanadi va rivojlanadi. Chunki, quyosh nurlari dengiz yuzasiga katta hajmda tushib turadi. Ushbu baliq ovlash hududlarining eng muhim qismi Nyufaundlend hisoblanadi. Bradelle Bank, Sable Bank, Georges Bank (Amerika Qo'shma Shtatlari bilan birgalikda) va boshqa bir qator baliqchilik markazlari dengiz sohil bo'ylarida joylashgan. Tinch okean sohilida qit'a shelfi juda tor bo'lib, ko'plab tog' oqimi lososlar boqish uchun juda mos keladi. Uzoq shimol va Arktika okeanining daryolarida ko'p sonli mahalliy aholi uchun oziq-ovqatga bog'liq ko'plab baliq tuelari mavjud. Baliq ovlashning juda katta hajmi vanatijada suv havzalarini ifloslanishi Janubiy Kanadadagi baliq resurslarini sezilarli darajada qisqartirgan. Darhaqiqat, 1992- yilda Kanadaliklar hukumati sharqiy qirg'oq bo'ylab bandlik uchun fojiali oqibatlariga olib keladigan baliq ovlashga qarshi monitoring joriy etdi.

2.3.1-jadval

Kanada iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017)

Shimoliy Amerika qit'asi, Sharqiy Shimoliy Atlantika Okeani bilan, g'arbda Shimoliy Tinch okeani bilan chegaradosh hudud			
Poytaxti	OTTAVA	Budjeti	Daromadlar: \$593,5 trillion
YaIM	\$1,640 trl.		Xarajatlar: \$623,3 trillion
Maydoni	9,984,670 kv km	Tabiiy resurslar	temir, nikel, sink, mis, oltin, qo'rg'oshin, nodir elementlar, molibden, olmos, kumush, baliq, yog'och, ko'mir, neft, tabiiy gaz, 18 (53,65)
Oltin valyuta zahirasi	\$85,6 mlrd.	Global Innovatsion Indeks	10 (0,920)
Tashqi qarzi	\$1,608 trl.	HDI	

Aholisi	35,623,680 kishi Toronto 5,993 Montreal 3,981 Vancouver 2,485 Kalgari 1,337 Ottawa 1,326	Sanoati	transport vositalari, kimyoviy moddalar, qayta ishlangan va ishlanmagan foydali qazilmalar, oziq-ovqat mahsulotlari, yog'och va qog'oz mahsulotlari, baliq mahsulotlari, neft, tabiiy gaz
Umumiy chegarasi	8,893 km AQSh 8,893 km Alyaska 2477 km	Qishloq xo'jaligi	bug'doy, arpa, moyli, tamaki, meva, sabzavotlar; sutli mahsulotlar; baliq; yog'ochsozlik
Ishsizlik	5 %	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 1,7%
Inflatsiya	1,4%		Sanoat: 27,5%
Soliqlar	18% YaIMda		Xizmatlar: 70,8%
Gini index	0,315	Yirik kompaniyalari	Air Canada, Teck Resources, Rio Tinto Alcan Inc, Bombardier Inc. Research In Motion, Catamaran Corp, Walmart, Costco, Canadian Tire, Suncor
BERI Doing Business	7 (8,15) 18 (2018)	Xalqaro iqtisodiy hamkor	NAFTA, OECD, WTO, CETA, TISA, ASEAN, EBRD, OECD, WMO, OSCE, UNCTAD, UNESCO, WIPO,
YaIM darajasi	10 (nominal) 16 (PPP)	Jon boshiga YaIM darajasi	\$48,47(nominal) \$48,141 (PPP)
Davlat boshqaruvi	Federal parlamentar konstitutsiyaviy monarxiya		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com)

Yakuniy nazoratni amalga oshiruvchi ko'plab xalqaro shartnomalar vaziyatni biroz yaxshiladi. Kichik baliqlarni tutishdam keltirilgan zararining o'rnini qoplash uchun baliq narxi keskin ko'tarildi.

Kanadada dunyodagi okeanlardan olinadigan baliqlarning faqat bir qismini ushlaydi. Ammo, Kanadaning nisbatan kichik aholisi va jon boshiga tushgan baliq iste'moli miqdori tufayli baliq eksporti hajmi bo'yicha yetakchilar orasida turadi.

Kanada qishloq xo'jaligi YaIM tarkibidagi ulushi 2018- yil may oyida 28,02 mlrd. CADgacha ko'tarildi. 2018- yil aprel oyida esa 27,70 mlrd. CADni tashkil etdi. 1997- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda Kanada qishloq xo'jaligi YaIM o'rtacha 23,0 mlrd. CADni tashkil etgan. 2013- yilda bu ko'rsatkich 29,05 mlrd. CADni tashkil etdi. 2002- yilning yanvar oyida kamida 17,86 mlrd. CADni tashkil qildi.

2.3.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Kanada mineral resurslarga juda boy bo'lib magmatik va metamorfik jinslarning massasi bilan ko'plab yirik konlarni o'z ichiga oladi. Metall minerallar G'arbiy Kordillera va Appalachiya bunday tog' jinslari juda keng tarqalgan. Mamlakat atroflari suvliklardan iborat bo'lgani uchun cho'kindi jinslardagi ba'zi metall minerallar va qazilma yoqilg'i konlari mavjud. Bugungi kunda g'arbiy Kanadada ichki tekisliklarda ko'mir va neftning eng katta miqdori sanoatga katta miqdorda xomashyo yetkazib bermoqda. Kanallar Kanadaning shimoliy hududlarini rivojlantirishda muhim omil bo'ldi. Ko'p joylarda yangi kon qazishmalariga xizmat

qilish uchun qurilgan magisytal yo‘llar va temir yo‘llar o‘rmon hamda rekreasion resurslarni yanada rivojlantirishga yordam berdi. Bunday rivojlanish hozirgi junda global muammolardan sanaladigan atrof-muhitga zarar yetkazmoqda.

Kanada, uran, rux, nikel, kaliy, asbest, oltingugurt, kadmiy va titanium qazib olish bo‘yicha dunyodagi yetakchi mamlakatlar orasida o‘z o‘ringa ega. Bundan tashqari, temir javhari, ko‘mir, neft, oltin, mis, kumush, qo‘rg‘oshin va bir qator ferroatlovlarning asosiy qayta ishlabchisi hisoblanadi. Ayniqsa, shimoli-g‘arbiy hududlarda oltin qazib olish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tog‘ jinslarini qayta ishlash bundan buyon avtomatlashtirilganligi sababli Kanada ishchilarining faqat kichik qismini ish bilan ta‘minlaydi. Biroq, tog‘-kon sanoati (masalan, temir va po‘lat) ancha katta ulushga ega bo‘lib qolmoqda. Kanada qazib olishning minerallarni katta qismini eksport qilar ekan, tog‘-kon sanoati jahon narxlarining o‘zgarishiga katta ta‘sir o‘tkaza oladi. Yuqori talab qilingan davrda narxlar ko‘tarilib, kon qazib olish korxonalari o‘zlarining faoliyatini oshiradilar va yangi konlarni ochadilar; talab tushganda esa, qazib olish sekinlik bilan pasayadi, konlar yopiladi va ishchilar vaqtincha ta‘til beriladi.

Kanada ko‘plab gidroelektr energiya manbalariga ega bo‘lib, jahonda o‘rnatilgan gidroenergetika quvvatining oltidan bir qismi tashkil etadi. Biroq, tegishli gidroelektr stantsiyalarining aksariyati yuqori darajada ishlab chiqish quvvatiga ega. Kanada energetikasining beshdan uch qismi gidroelektr manbalaridan ishlab chiqaradi. Ayniqsa, Kanada energiya ishlab chiqarishning sakkizdan bir qismini ta‘minlaydigan atom energetikasini ishlab chiqaradigan mamlakatdan ko‘mir yoqilg‘isidagi issiqlik energiyasi oladigan tizimni afzal ko‘rmoqda. Kanada g‘arbiy viloyatlarda (Manitoba‘dan tashqari) va Nyu-Bruntsvik va Novak Shotlandiyada katta ko‘mir zahiralari ega. Kanada o‘z neft va tabiiy gaz ehtiyojlarini qondira oladi shuningdek, katta miqdorda ortiqcha elektr manbasiga ega. Eng katta qazib oladigan neft va gaz konlari Albertada joylashgan bo‘lsada, potentsial zahiralari Arktikada va sharqiy sohillarda ham topilgan.

Qumliklarda aralashirilgan uran, neft va ko‘mirning katta konlari mavjud. Kanada sof energiya eksportchisi bo‘lgan rivojlangan mamlakatlardan biri bo‘lib, 2009 yilda energiya mahsulotlarining aniq eksporti YaIMning 2,9 foizini tashkil etdi. Eng muhimi, Alberta va Shimoliy hududlardagi yirik neft va gaz resurslari, shuningdek, qo‘shni Britaniya Kolumbiya va Saskachevanda joylashgan. AQShning "Atabask" neft qumlari Saudiya Arabistoni va Venesueladan keyin dunyodagi eng katta uchinchi neft zahirasi hisoblanadi.

2.3.5. Sanoat

Sanoat ishlab chiqarish Kanada YaIMning 27,5 foizini tashkil etadi va ish kuchining 22 foizini tashkil etadi. Kanadaning temir va po‘lat sanoati zamonaviy hamda samarali tashkil etilgan bo‘lib, avtoulovlar, tog‘-kon uskunalari shuningdek, maishiy texnika kabi uzoq muddatli tovarlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. 1960-yillarning o‘rtalarida Qo‘shma Shtatlar va Kanadada avtomobillar bo‘yicha bitim tuzildi. Nayjada Kanada avtomobilsozlik sanoati keskin rivojlanish qayd etib

kengayib bordi. Yaponiya avtomobil ishlab chiqaruvchilari Kanadada 1980- yilda zavodlar barpo etishni boshlaguniga qadar, sanoatda AQSh firmalarining bir nechtasi o'z filiallari tashkil qilgan edilar.

Yuqori texnologiyali elektron sanoat 20-asrning so'nggi 20 yilida tez sura'tlarda o'sib bordi. Katta shaharlarda sanoat ishlab chiqarishlar mavjud bo'lsada, mamlakatda mumiy ishlab chiqarishni tashkil etishning to'rtidan uch qismidan ko'prog'i Quebec shahridan Windsorga (Ontario) (AQShning avtomobil ishlab chiqarish markazining Detroit, Michigan shtatida misolida) joylashgan. Sanoat ishlab chiqarishda o'sishi asosan, AQShga mahsulot eksport qilish hisobiga to'g'ri keladi. Katta va kichik ishlab chiqaruvchilar, xususan, erkin savdo bitimlari asosida katta miqdorda foyda ko'ra boshladilar. Lekin, sanoatni avtomatlashtirish natijasida bandlik darajasi kamayib borar edi. Boy mamlakatlar uchun umumiy rivojlanish taraqqiyoti sanoatning asosiy ishlab chiqarishga, keyinchalik esa, xizmat ko'rsatish sektoriga asoslangan iqtisodiyotga o'tishi edi. Kanadada ko'pchilik boy sanoatlashgan markazlar 1960-yillardan buyon ishlab chiqarish ahamiyatini nisbatan qisqarish milliy iqtisodiyotg keskin zarba sifatida qabul qilgan xalq hisoblanadi.

2009- yilda Kanada tomonidan olib borilgan Statistika tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, ishlab chiqarish 1960- yilda 24,3 foizdan 2005 yilda 15,6 foizgacha bo'lgan YaIMning nisbiy ulushi sifatida kamaygani kuzatildi, 1961-yildan 2005- yilgacha vaqt oralig'ida sanoat ishlab chiqarish hajmi YaIM indeksining umumiy o'sishiga mos keldi. Kanadada ishlab chiqarish, 2007-2008 yillardagi moliyaviy inqirozi tufayli, ayniqsa juda og'ir kechdi. 2010- yilga kelib, Kanada ishlab chiqarishi YaIMning 13 foizini tashkil qildi, 2005- yildan buyon YaIMning 2 foizini tashkil etmoqda.

Markaziy Kanada barcha Amerika va yapon avtomobil ishlab chiqaruvchilari Magna International va Linamar Corporation kabi Kanada firmalariga tegishli bo'lgan ko'plab fabrika filiallari joylashgan. Markaziy Kanada, bugungi kunda Amerika avtomobil sanoati yuragi bo'lgan qo'shni AQSh Michigan shtatiga qaraganda ko'proq avtomobil ishlab chiqaradi. Ular obe'ktlarni AQShga qaraganda kam ish kuchi ba kam ta'minlangan aholisi uchun aynan Kanadaga joylashtirgan.

2.3.1-rasm. Kanada sanoatining yillar bo'yicha o'sish darajasi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴³

⁴³ <https://tradingeconomics.com/canada/industrial-production>

Kanadada sanoat ishlab chiqarish 2017- yil dekabr oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 1,20 foizga oshdi. Kanadada sanoatda ishlab chiqarish 1998- yildan 2017- yilgacha bo'lgan o'rtacha 43 foizni tashkil etdi. 2000- yil may oyida esa, bu ko'rsatkich 11,37 foizga yuqori bo'lib, 2009- yilning avgust oyiga kelib, 15,24 foizni tashkil etgan.

2.3.6. Xizmatlar sohasi

Kanada xizmat ko'rsatish sektori ko'p qirrali bo'lib, mamlakat aholisining to'rt dan uch qismini ish bilan ta'minlab YaIMning 70 foizini tashkil qiladi. Eng yirik ish beruvchi - chakana sektor bo'lib, Kanadaliklarning qariyb 12 foizini tashkil qiladi. Chakana savdo sanoati asosan, xarid qilish markazlarida to'plangan kichik zanjir do'konlaridan shakllangan. So'nggi yillarda Wal-Mart (AQSh), Real Canadian Superstore va Best Buy (AQSh) kabi katta do'konlarning soni ko'paygan. Xizmat ko'rsatish sohasining ikkinchi qismi biznes-xizmat va aholining faqat bir oz kichikroq qismini ijaraga olish demakdir. Bunga moliya xizmatlari, ko'chmas mulk va aloqa sohalari kiradi. Iqtisodiyotning ushbu qismi so'nggi yillarda jadal sur'atlarda o'sib bormoqda. U katta shahar markazlarida, xususan, Toronto, Monreal va Vankuverda joylashgan. Ta'lim va sog'liqni saqlash sohalari Kanadaning eng katta xizmatlar sohasidir. Ammo, ikkalasi ham asosan hukumat tasarrufi ostida faoliyat yuritadi. Mamlakatda sog'liqni saqlash sohasi jadal o'sib bormoqda va Kanadada dunyo bo'yicha uchinchi o'rinda turadi.

Kanadada mahalliy va xalqaro iste'mol uchun kontent yaratuvchi muhim telekommunikatsiya sanoati va kino, televidenie hamda ko'ngilochar sohalari mavjud. Turizm xalqaro miqyosdagi aksariyat mehmonlar Qo'shma Shtatlardan kelgani bilan hamisha ko'payib bormoqda.

Moliya

Kanada moliyaviy xizmatlari iqtisodiyotning pul munosabatlarini tashkil etish va tartibga solishda katta moslashuvchanlikni namoyon etdi. Kanadada ishlash uchun tijorat banki federal hukumat tomonidan alohida tartibga solinishi kerak. Oddiy markaziy bank funksiyalarining aksariyatini Bank-moliya siyosatini aniqlashda katta avtonomiyaga ega bo'lgan Bank tomonidan bajariladi. Rasmiy valyuta - Kanada banki tomonidan ishlab chiqilgan va tarqatilgan Kanada dollari hisoblanadi. Milliy bank yuqori darajadagi rivojlangan va moliyaviy tizimning markazini tashkil etadigan mamlakatning yirik nizomli (tijorat) banklari bilan munosabatlar orqali pul-kredit siyosatini amalga oshiradi.

Boshqa moliya institutlari masalan, kredit uyushmalari, viloyat tasarrufidagi banklar va ishonchli hamda ipoteka krediti kompaniyalari borgan sari ko'payib bormoqda. Shu bilan birga, chet el valyutasini jalb etish bo'yicha faoliyatni boshqarish bo'yicha nisbatan erkin bo'lmagan yirik banklar hali ham asosiy moliyaviy institutlarning bir qismi bo'lib qolmoqda. Kanadada Monreal, Toronto va Vinnipeg fond birjalari mavjud; Alberta va Vankuverdagi birjalar Kanada shirkati almashinuvini tashkil etish uchun 1999- yilda birlashtirilgan. Kanadalik va AQSh

birjalari oʻrtasida keng qamrovli interpenetratsiya mavjud. Onligatsiyalar bozorida anʼanaviy ravishda davlat sektori qarzdorlik roli ustunlik qiladi. Kanada sanoatining xorijiy mulkchilik darajasi juda yuqori boʻlib, asosiy resurslar (qishloq xoʻjaligidan tashqari) ishlab chiqarishning yarmini tashkil etadi.

Nufuzli banklari

- ✓ Royal Bank of Canada (RBC)
- ✓ Toronto-Dominion Bank (TD)
- ✓ Bank of Nova Scotia (Scotiabank)
- ✓ Bank of Montreal (BMO)
- ✓ Canadian Imperial Bank of Commerce (CIBC)
- ✓ The Tier II Banks⁴⁴

2.3.7. Tashqi savdo munosabatlari

Kanada tashqi savdo munosabatlari iqtisodiyot uchun muhim ahamiyatga ega. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi tarixan katta miqdordagi xomashyo, ayniqsa, baliq, moʻyna, don va yogʻoch eksportiga bogʻliq edi. Shunga qaramay, xomashyo Kanada eksportining asosiy ulushi sifatida kamaydi, qayta ishlangan, ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlar hajmi keskin ortdi. 1990- yilga Kanada eksportining taxminan beshdan toʻrtqismi qayta ishlangan mahsulotlar hissasiga toʻgʻri keladi. 1970-yillarning oʻrtalaridan boshlab yetakchi Kanada eksporti avtomobillar (umumiy eksportning taxminan toʻrtidan bir qismini tashkil etadi), avtomobil qismlari va boshqa turdagi mashinalar hamda jihozlar xususan, kompyuterlashtirilgan aloqa tizimlari kabi yuqori texnologik mahsulotlar hisoblanadi. Tayyor mahsulotlar Kanadaning asosiy eksport qilingan tovarlari boʻlib, ishlab chiqarilgan metallar va yogʻochsozlik materiallari, qogʻoz va gazeta qogʻozi hisoblanadi. Muhim import tarkibi esa, kimyoviy mahsulotlar, toʻqimachilik, neft mahsulotlari va qish mavsumida sabzavot, tropik hamda subtropik mevalar, yongʻoqlar va oziq-ovqat mahsulotlari hisoblanadi.

Qoʻshma Shtatlar Kanadaning barcha savdo-sotiqklarining uchdan ikki qismini tashkil etuvchi bosh savdo hamkori hisoblanadi. amlakatda eksport importdan koʻra koʻproq savdo ulushini tashkil etadi. AQSh savdo-iqtisodiy aloqalarga qaramlik faqat import va eksportdagi bozor ulushi emas, balki transport, xalqaro kapital koʻchish, xalqaro moliyaviy yordamlar, grantlar, gumanitar, tibbiot, xavfsizlik kabi boshqa sohalarda ham hamkorlik qiladi. Amerika Qoʻshma Shtatlarida isteʼmolchilarning oʻzgarishi Kanada ishlab chiqaruvchilari uchun norasmiy taʼsirga ega boʻlishi mumkin. Kanadaning Yevropaga kuchli aloqalari ham saqlanib qolmoqda (CETA). Ammo, yangi paydo boʻlgan savdo modellari Kanadaning anʼanaviy rivojlanish tizimiga bogʻliqligini qisqartirishi mumkin.

⁴⁴ <https://www.worldatlas.com/articles/the-largest-banks-in-canada.html>

2.3.2-jadval

Kanada tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yoʻnalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$390.1 mlrd (2017)	Import (USD)	\$416.6 mlrd (2017)
Tovarlar boʻyicha eksport tarkibi	avtotransport vositalari va ehtiyot qismlar, sanoat mashinalari, samolyotlar, telekommunikatsiya uskunalari; kimyoviy moddalar, plastmassa	Tovarlar boʻyicha import tarkibi	mashina va uskunalar, avtoullovlar va ehtiyot qismlar, xom neft, kimyoviy moddalar, elektr energiyasi, bardoshli iste'mol tovarlari
Asosiy hamkorlar	 AQSh 76.2% Yevropa Ittifoqi 7.7% Xitoy 4.1% Yaponiya 2.1% Meksika 1.5% Boshqalar 8.4%	Asosiy hamkorlar	 AQSh 52.2% Xitoy 12.1% Yevropa Ittifoqi 11.4% Meksika 6.2% Yaponiya 3% Boshqalar 15.1%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Kanada eksporti 2018- yil yanvar oyida 2,1 foizga kamayib, 45,8 milliard AQSh dollariga yetdi. Savdoning katt aqismini avtoullovlar va ehtiyot qismlar tashkil etdi; samolyotlar va boshqa transport vositalari; yogʻochsozlik va qurilish materiallarini tashkil etdi. Aksincha, energiya mahsulotlari eksport hajmi oshdi. AQShga joʻnatilgan yuklar 2,9 foizga kamayib, 34,1 milliard AQSh dollarini tashkil qildi. Bir yil davomida eksport hajmi 1,5 foizga kamaydi. Kanada eksporti 1971- yildan 2017- yil vaqt oraligʻida oʻrtacha 21,437,96 mlrd. CADdan iborat boʻlib, 1971-yil may oyida 48,419,80 mlrd. CADdan yuqori boʻldi. 1971-yil fevral oyida rekord darajadagi past raqam 1,366 mlrd CADni tashkil etgan. Kanada eksporti 2017 yil hisobi boʻyicha 390.1 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. Yirik hamkorlar sifatida AQSh va Yevropa Ittifoqi tashkil etmoqda.

Kanada importi esa, 2018- yil yanvar oyida 4,3 foizga oshib, 47.7 mlrd. AQSh dollariga kamaydi. Sanoat mashinalari uchun jihozlar xaridi kamaydi; uskunalar va ehtiyot qismlar; isteʼmol tovarlari va elektronika, elektr jihozlari va ehtiyot qismlar asosiy import tarkibi hisoblanadi. Qoʻshma Shtatlardan olib kelingan import, asosan, logistika, togʻ-kon sanoati va qurilish texnikasi va uskunalari sotib olishning pastligi sababli 1,8 foizga kamayib, 30.9 milliard CADga yetdi. Yil davomida import hajmi 2,0 foizga oshdi. Kanada importi 1971- yildan 2017- yil vaqt oraligʻida oʻrtacha 20,058,27 mlrd. CAD boʻlib, 2017 yil dekabr oyida bu koʻrsatkich 49,695,90 mlrd. CADni tashkil qildi. 1971- yil yanvar oyida esa 1,112 mlrd. CADni tashkil etgan eng yuqori rekord darajasini tashkil etgan. Kanada importi 2017- yil yakunlari boʻyicha 416.6 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan boʻlib asosiy savdo AQSh, Xitoy va Yevropa Ittifoqi bilan amalga oshirilgan.

Hozirgi kunda AQSh prezidenti Donald Trumpning jahon iqtisodiyoti boʻyicha oʻzgacha qarashlari Kanadaning NAFTA tashkiloti boʻyicha aloqalariga katta

miqdorda zarar yetkazmoda⁴⁵. Hatto, 2017- yil aprelida Kanada bosh vaziri tomonidan qilingan chiqishlar natijasida mamlakat Buyuk yettilik emas, balki 6+1 formati ham joriy qilinishi mumkinligini aytib o'tdi. Hozirda AQShning Kanada, Yevropa Ittifoqi, Rossiya, Xitoy, Hindiston va Yaponiya mamlakatlari o'rtasida joriy etilgan savdo urushlari, shuningdek, po'latga nisbatan 25 foiz ba alyumeniyga esa, 10 foiz import bojining joriy etilishi jahon savdosidagi juda katta xavflar keltirib chiqarishini xalqaro institutlar yetakchi iqtisodchi olimlari president Trampni ogohlantirdi⁴⁶.

2.3.2-rasm. Kanada YaIMning yillik o'sish darajasi (2015-2017 y.)⁴⁷

Kanadaning yalpi ichki mahsuloti (YaIM) 2017- yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning ayni choragida nisbatan 2,90 foizga oshdi. Kanada yalpi ichki mahsulotining yillik o'sish sur'ati 1962- yildan 2017- yil vaqt oralig'ida o'rtacha 3,16 foizni tashkil etib, 1962- yilning birinchi choragida esa 8,80 foizni tashkil etgan. 1982 yilning to'rtinchi choragiga kelib esa, rekord darajadagi 4,0 foizni tashkil etgan.

2.3.8. Ishchi kuchi resurslari

Kanada ishchi kuchining deyarli to'rtidan bir qismi kasaba uyushmalariga a'zo. Ularning aksariyati Qo'shma Shtatlarda joylashgan kasaba uyushmalari bilan bog'liq tarzda ish olib boradi. Kanada ittifoqchilari amerikalik hamkasblari bilan ish haqining teng darajasi uchun hamkorlik qiladi. Bu mehnatni boshqarish tangligini keltirib chiqarmoqda. Chunki, Kanada ishlab chiqarish darajalari odatda kichikroq samaradorlik bo'lgani uchun Qo'shma Shtatlardagiga qaraganda ancha past darajada. Kanada ish bilan bandlik darajasi fevral oyida 61,70 foizni tashkil qildi va 2018- yil yanvarida 61,70 foizni tashkil etdi. 1976- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 60,30 foizni tashkil etgan bo'lib, 2008- yil fevral oyida 63,70 foizni tashkil

⁴⁵ <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/donald-trump-tariffs-trade-war-canada-ambassador-death-threat-powder-kelly-craft-a8402721.html>

⁴⁶ <https://edition.cnn.com/2018/03/03/politics/trump-trade-war-china-geopolitical-reaction/index.html>

⁴⁷ <https://tradingeconomics.com/canada/gdp-growth-annual>

etdi. 1982- yilning dekabr oyida rekord darajada past bo‘lgan 56 foizni tashkil etdi. Kanadada ish bilan band bo‘lganlar soni 2017- yilga kelib 18,572,50 mln. kishiga yetdi. 2018- yilning fevralida esa 18,557 mln. kishini tashkil etgan. Kanada 1976- yildan 2018- yilgacha bo‘lgan davrda ish bilan band bo‘lganlarning soni o‘rtacha 14,122.67 mln. kishini tashkil etib, 2017- yil dekabrda 18,645.10 mln. kishidan yuqori bo‘lgan. Record daraja esa 1976- yil yanvar oyida kuzatilib 9,636,70 mln. kishini tashkil etgan.

2.9-rasm. Kanada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o‘zgarishi. (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴⁸

Kanadada ishsizlik darajasi 2018- yil fevral oyida 5,9 foizni tashkil etdi. Ish bilan bandlik 15,400 kishiga ko‘paydi. Chunki, yarim kunlik ish bilan ta‘minlanish darajasi (+54,700), asosan to‘la vaqtli ish bilan ta‘minlash esa kamayishi (-39,300) qayd etildi. Kanada ishsizlik darajasi 1966- yildan 2018- yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 7,67 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 1982- yil dekabr oyida 13,10 foizni tashkil etdi. 1966- yil iyun oyida rekord darajadagi ko‘rsatkich 2,90 foizni tashkil etdi. Kanadada ishsizlar soni 2018- yil fevral oyida 1,153 mln. kishidan 2018- yil fevral oyida 1,144 mln. kishiga qisqardi. Kanada ishsizlar soni 1976- yildan 2018- yil vaqt oralig‘ida o‘rtacha 12,48 mln. kishini tashkil etgan bo‘lsa, 1992- yilning noyabrda esa 17,48 mln. kishidan yuqori bo‘lgan. 1976- yil mart oyida rekord daraja qayd etilgan bo‘lib 691,50 ming kishini tashkil etgan.

2.3.9. Soliq tizimi

Kanadani Qo‘shma Shtatlar bilan taqqoslaganda, shaxsiy daromad solig‘i stavkalari yuqoriroq bo‘lib, yuqori ish haqi bilan birgalikda ko‘plab mutaxassislarni Qo‘shma Shtatlarda ishlashga yo‘naltiradi. Umumiy holda, soliq tushumlari yalpi ichki mahsulotning beshdan bir qismini tashkil qiladi. Shaxsiy daromad solig‘i odatda, federal hukumatning jami daromadining beshdan ikki qismi va korporativ daromad solig‘i jami miqdorining o‘ndan bir qismini tashkil qiladi. Boshqa muhim

⁴⁸<https://tradingeconomics.com/canada/unemployment-rate>

federal soliqlarga turli xil iste'mol solig'i (masalan, savdo, yoqilg'i, alkogol, bojxona, tamaki), sog'liqni saqlash va ijtimoiy sug'urta solig'i kiradi. Viloyatlar va hududlar federal hukumatdan sog'liqni saqlash va ta'limni o'z ichiga olgan turli xizmatlarni jamlash uchun soliqlar undiriladi. Kanadada tashkilotlar solig'i stavkasi 26,50 foizni tashkil etadi.

Kanadadagi tashkilotlar solig'i stavkasi 1981- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 38,15 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1981- yilda 50,90 foizni tashkil etgan. 2012- yilda bu ko'rsatkich 26,10 foizni tashkil etgan. Kanadadagi shaxsiy daromad solig'i stavkasi 33 foizni tashkil qiladi. Bu ko'rsatkich 2003- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 29,75 foizni tashkil etib, 2016- yilga kelib 33 foizni tashkil etdi. 2004- yilda esa 29 foizni tashkil etgan. Kanadaning sotishdan keladigan soliq darajasi 5 foizni tashkil etadi. Kanadadagi bu soliq darajasi 2006- yildan 2018- yilga kelib o'rtacha 5,23 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2006- yilda 7 foizdan yuqori bo'lgan edi. 2008- yilda eng past bo'lgan 5 foizni tashkil etdi.

2.3.10. Transport

Yo'llar va magistrallar

Kanada o'zining avtomagistral va yo'llar bilan dunyo yo'l qurilish tizimida eng oldingi o'rinda turadi. Hatto Xitoy va Rossiya ham aynan Kanada modellari asosida o'zlarining yirik va muzlagan yo'llarini modernizatsiya qiladi. Kanada geografik jihatdan dunyoda ikkinchi o'rinda turishi aynan ushbu sohaga juda katta muammolar yaratadi. Ochiq hududlarga kirib borish odatda, jamoat transporti uchun doimo mavjud bo'lmasada kon qazuvchi kompaniyalar tomonidan qurilgan yo'llardan foydalanishga ruxsat etiladi. Trans-Kanadaning avtomobil yo'lini 1962- yilda rasmiy ravishda ochganida, St. John's, Nyufaundlend va Labradordan 4,860 mil (72121 km) yo'lni Viktoriya, Britaniya Kolumbiyasiga olib borish imkoni paydo bo'ldi. Aholining serqatnov harakatlari ikkala qirg'oqqa ham kengayib boradi. 1997- yilda shahzoda Eduard orolini materikga bog'laydigan 8 milya (13 km) ko'priq qurib bitkazildi. Shahar tarmoqlarida avtomobil yo'llari tarmoqlari zich, avtomobillar soni ko'p bo'lib juda tarqoq joyda, har ikki aholi uchun bir nechta transport vositalari to'g'ri keladi⁴⁹.

Temir yo'llar

Kanadada aholi jon boshiga to'g'ri keladigan temir yo'l uzunligi dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan hisoblanadi (Avstraliya). Temir yo'llar Atlantika va Tinch okeani sohillarini bir-biriga bog'lab turgan bo'lsada, yirik tarmoqlar mamlakat janubida joylashgan. Hatto, shimoldan uzoqda bo'lgan g'arbda ham transkontinental yo'llar Edmonton shimoliga, Alberta va Britaniyaning Kolumbiya shahzodasi Rupertga bormaydi. Shimoliy-janub mintaqaviy yo'nalishlari Manitoba shtatining Cherkill shahrida joylashgan Gudson ko'rfaziga yetib boradi; Ontario, Moosonee, Jeyms Bay va Queblerville, Quebec markazidagi Labradorda ham harakatlar tinmaydi. Kanadaning ko'plab temir yo'l boshqarmasi faoliyat yuritadigan ikkita

⁴⁹ <https://www.britannica.com/search?query=canada+transport+system>

qit'alararo tizimga amal qiladi. Kanadalik milliy temir yo'llar tizimi (CN) 1995- yilda xususiylashtirildi.

Kanada Tinch okeani temir yo'l kompaniyasi (CP) aktsiyadorlik jamiyati hisoblanadi. Ushbu tizimlar juda raqobatbardosh bo'lishiga qaramasdan, logistika xizmatlarning jahon bozorlarigacha cho'zilgan kompaniyalarni o'ziga jalb qilishi bilan hamiyatlidir. Ularni g'arbiy sohilda Buyuk Britaniya Kolumbiya temir yo'lida, shimoliy-janub yo'nalishida esa, bir qator mintaqaviy temir yo'llari konchilik va yog'ochni qayta ishlashga xizmat qiladi. Minglab temir yo'llari, ayniqsa Prairie viloyatlarida qayta qurib montaj ishlari nihoyasiga yetkazildi. Ammo, shimolda yirik tog'-kon resurslariga boy hududlar uchun yangi temir yo'llar qurilib, umumiy yo'l masofasining nisbatan o'zgarishsiz qoldirildi.

1977- yilda Kanada hukumati ko'p yo'lovchi poezdlari uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan "VIA Rail" korporatsiyasini yaratdi. VIA Rail o'z poezdlariga ega bo'lib CN va CP yo'llaridan foydalanadi. VIA Rail kompaniyasi yangi jihozlar va takomillashtirilgan xizmatlarni joriy qilgan bo'lsada, temir yo'l yo'lovchi tashishning kamayib ketishiga sabab bo'lmadi. 1980-yillarning oxiridan boshlab, davlat tomonidan subsidiyalar qisqartirildi va yo'lovchilarning ko'plab yo'nalishlari bekor qilindi. Kanada yo'lovchilarining ko'pchiligi Windsordan Quebec shahrigacha bo'lgan aholi zich joylashgan hududlarda joylashgan. Ontario hukumati agentligining "GO Transit" kompaniyasi 1967- yilda Toronto shtatida joylashgan aholi zich hududlarda shahar poezdlarini ishga tushirdi. Shu kabi shaharlarda poezd harakatlari 1984- yilda Montrealda va 1995- yilda Vankuverda ishga tushgan.

Suv yo'llari

Kanadaning ichki va tashqi savdo munosabatlarining katta qismi suv yo'llari orqali amalga oshadi. Ichki tashish yo'nalishlarini boshqaruvchi "St. Lawrence-Great Lakes" suv havzasi 12 metr balandlikka egalik qilib, Kanadaning asosiy kanallarini o'z ichiga oladi. Monreal va Leyk Ontario orasida yettita dambali shlyuz mavjud; Welland kanali Niagara daryosini va Niagara orolini Ontario va Eri ko'li o'rtasida sakkizta shlyuz bilan almashtiradi; va Sault Sainte Marie kanali va dambalangan bog'lar Guron va Superior hududlari uchun asosiy transport hisoblanadi. 16 ta slyuzli ko'llar Monrealgacha bo'lgan 582 fut (177 metr) suv kerakli suv hajmi va tezligini ta'minlaydi. Sankt-Lawrence Seaway eng katta okean kemalaridan tashqari barchani kichik suv transport vositalariga xizmat qiladi. Bular St. Lawrence va Great Lakes maydonlari jahon dengizchilik parkining beshdan to'rt qismiga xizmat qiladi. Asosiy yuk va terminallar quyidagilardir: Skandinaviya tepaligidagi Thunder Koyu'ndan St. Lawrence portlariga, temir rudalari esa Kanadada va Qo'shma Shtatlardagi po'lat ishlab chiqaruvchilarga yetkazibberiladi.

G'arbiy sohilda esa katta miqdordagi o'rmon mahsulotlari, ko'mir va neft xomashyosi zaxiralari mavjud. Qirg'oqlarda keng ko'lamlı feribot tarmoqlari mavjud. Kanada rivojlanishi uchun Arktika orqali yuk tashishga juda kattae'tibor qaratadi. Chunki, u mineral-xomashyo resurslariga juda boy bo'lib Kanada transport salohiyatini muzliklar ustida sinovdan o'tkazadi. Arktikadan okeanga tomon yuklarni tashish bilan bir qatorda, Mackenzie daryosi bo'ylab transport vositalarini erkin

harakatlana oladi. Xalqaro standartlar bo'yicha Kanada savdosi parki juda kichik hisoblanadi. Kanadalik ro'yxatdan o'tgan savdo kemalarining aksariyati ichki yo'nalishlarda faoliyat olib boradi va dengiz kemalarining kam qismi xalqaro chuqur suvliklarda faoliyat yuritadi. Kanada Sohil Xavfsizlik Xizmati Arktik suv yo'llari, shu jumladan, barcha kemalar Kanadaning tashish to'g'risidagi qonunga muvofiq va atrof muhitni oldini olish tartib-qoidalariga rioya qilishlarini kafolatlaydi.

Kanada transportining YaIMdagi darajasi, 2017- yil dekabr oyida, 79,163 mlrd CADni tashkil etdi. Kanadaning Yalpi Transportidan tushumi 1997- yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda 60,991,65 mlrd. CADni tashkil etadi. 2017-yil dekabr oyida esa bu ko'rsatkich 79,336 mlrd. CADni tashkil etgan bo'lsa, 1997 yilning yanvar oyida esa bu ko'rsatkich 45,420 mlrd. CADni tashkil qilgan.

Havo yo'llari

Mamlakatning juda katta hudud ekanligi, masofalarning juda olisligi, bepoyon yerlar va iqlimning ekstremal o'zgarishlari Kanadada fuqaro aviatsiyasi rivojlanishini shakllantirdi. "Air Canada" Kanada asosan ichki yuk va yo'lovchi tashish xizmatining eng asosini tashkil qiladigan kompaniya hisoblanadi. Mintaqaviy bir necha mahalliy havo tashuvchi aviakompaniyalar esa Air Canada bilan bog'lanib, boshqa rejalashtirilgan tijoriy xizmatlar bilan shug'ullanadi. Kichikroq tashuvchilar cheklangan rejali xizmatlarni amalga oshirib, Kanadaning boshqa havo qismlari terminallari orqali parvozlarni amalga oshiradilar. Air Canada kabi xalqaro va ichki yo'nalishlarda faoliyat yuritadigan qator nostandart operatsiyalar ham mavjud. 1995 yilda AQSh bilan Kanada o'rtasida ochiq osmon bitimi imzolangan. Endilikda Kanadalik amerikacha aviakompaniyalarning transchegaraviy imkoniyatlari judayam kengaydi. Torontoning Lester B. Pearson xalqaro aeroporti mamlakatdagi eng ko'p ish yurituvchi terminal bo'lib, har yili Kanada yo'lovchi tashishining uchdan bir qismini va havo yuklarining beshdan ikki qismini boshqardi. Montrealda ikki asosiy aeroport bo'lib, biznesning asosiy aeroporti- Per Elliot Trudeau va shaharning shimolidan 32 km shimoldan joylashgan charter hamda yukga ixtisoslashgan-Mirabel aeroportlaridir.

Quvur transporti

Quvurlar transporti Kanadaning keng tarmoqli asosiy logistika element hisoblanadi. 1950 yildan buyon tez o'sib borayotgan bu soha shaharlararo yuk tashishda juda katta ahamiyatga ega bo'lib, deyarli modernizatsiya qilingan. Dunyodagi ikkinchi eng uzun neft va tabiiy gaz quvurlari Alberta, shimoli-g'arbiy hududlar hamda Saskatchewaning neft-gaz konlarini Montreal kabi sharqqa katta shaharlar shuningdek, bir necha yuz kilometr uzoqlikdagi Rokki tog'larni kesib o'tadi. Britaniya Kolumbiya va Amerikaning Tinch okean shimoli-g'arbiy qismida joylashgan bunday quvur transportlari 1980-yillar oxiridan 1990-yillar oxirigacha Kanadadagi quvurlarni ishlatadigan xomashyo to'rt barobarga oshdi. 2015 yilga kelib Kanadaning CETA kelishuvi bo'yicha Yevropa Ittifoqiga slants gazini yetkazib berish muammolari va imkoniyatlari o'rganilmoqda.

Kanada transport sohasida Yalpi Ichki Mahsulotidan 2018 yil may oyida 80,294 mlrd. CADni tashkil qildi. 2018 yil aprel oyida esa 80,628 mlrd. CADga oshgan. 1997

yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda 61,362,09 mlrd. CADga teng bo‘lgan bo‘lsa, 2018 yil may oyida esa 80,628 mlrd. CADdan yuqori bo‘lgan. 1997 yilning yanvar oyida 45,420 mlrd. CADdan past bo‘ldi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Centurion Trucking
- ✓ Gigg Express
- ✓ Passport Trucking
- ✓ TAK Logistics
- ✓ Highlight Group of Cos
- ✓ Titanium Transportation Group⁵⁰

2.3.11. Telekommunikatsiya

Kanada aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan telefonlarning dunyodagi eng yuqori nisbatlariga ega, deyarli barcha uy xo‘jaliklari kamida bitta telefonga ega. Kanadaning yuqori texnologiyali sohasi, ayniqsa, Ottava vodiysida (ba‘zida "Silicon Valley North" deb ataladigan) rivojlanishiga yordam berdi. Haqiqatan ham, Nyu-Brunsvik Shimoliy Amerikaning birinchi to‘liq raqamli telefon tarmog‘iga ega edi. Kanada federal radio-televideniyesi va telekommunikatsiyalar komissiyasi aloqa savdolarini tartibga soladi. Bir paytlar uchta yirik xususiy kompaniyaning ustun turgan bozori 1980 yildan buyon raqobatbardosh bo‘ldi. Chunki, ko‘plab kompaniyalar mahalliy, shaharlararo va uyali aloqa xizmatlarini ko‘rsatish uchun litsenziyaga ega bo‘ldi. Natijada, xarajatlar kamaydi va xizmatlar doirasi kengaydi. Shuningdek, 2000-yildan boshlab Telesat Kanada bozorda monopoliyani 1969 yildan beri qoldirganidan beri, sun‘iy yo‘ldosh-alloqa provayderlari o‘rtasida raqobat yanada yangi formatga ko‘tarildi. Ofislarda va uylarda kompyuter foydalanish keng tarqalgan. Kanada aholisining dunyodagi eng katta nisbati Internet foydalanuvchilarini tashkil etadi. Mamlakat, shuningdek, optik-tolali texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha jahon yetakchisi hisoblanadi.

2.3.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Kanada, barqaror farovonlik va iqtisodiy integratsiya uchun global model bo‘lib xizmat qiladi hamda Jahon Banki Guruhi bilan uzoq muddatli hamkorlikni amalga oshiradi. 1945 yildan beri Kanada va Jahon Banki Guruhi boshqa a‘zo davlatlar bilan birgalikda strategik loyihalarni moliyalash, loyihalashtirish siyosatini amalga oshirish va qashshoqlikni tugatish, barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslanib dunyoni rivojlantirish uchun dasturlarni amalga oshirdi. Kanada uchun dunyoning ko‘p qirrali rivojlanish moliyalashtiruvchi instituti a‘ziligiga uning nafaqat uning mablag‘laridan tashqari, balki qashshoqlik darajasini pasaytirish va barqaror rivojlanishga ko‘proq ta‘sir etish uchun bilim qobiliyatlarini oshirishga imkon beradi. Jahon Banki Guruhi o‘z navbatida, Kanadada qashshoqlikni kamaytirish va inklyuziv barqaror iqtisodiy o‘sish hamda rivojlanish orqali umumiy farovonlikni oshirishga qaratilgan xalqaro hamjamiyatning sa‘y-

WORLD BANK

⁵⁰ <https://www.canadianbusiness.com/.../2017-transportation-logistics-fastest-growing-com...>

harakatlarini qat'iy qo'llab-quvvatlaydi. Kanadaning rasmiy rivojlanish yordamining yarmidan ortig'i Jahon Banki kabi umumiy manfaatlar, shu jumladan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, gumanitar inqirozlar va xavfsizlik masalalari bo'yicha kelishuv tuzish kabi ko'p tomonlama institutlar orqali yo'naltiriladi. Kanada bilan yaqin hamkorlikda Jahon Banki Afg'oniston va Gaitida kabi zaif mamlakatlarga keng ko'mak ko'rsatdi. Kanadada Bankning beqarorlikka qarshi kurash va xavfsizlikni sog'lom dunyoni qo'llab-quvvatlash borasidagi sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlaydi. Kanada Jahon Bankining eng kambag'al mamlakatlar uchun jamg'armasi bo'lgan Xalqaro taraqqiyot uyushmasining (IDA International Development Association) yetakchi hamkori va qadrli hamkori hisoblanadi. Mamlakat IDA 17 to'ldirishning muvaffaqiyatli natijasi Kanadaning kuchli qo'llab-quvvatlashiga ega bo'lmasdi. IDA17 uchun, Kanada Grantlar ekvivalentida IDA bo'yicha oltinchi eng yirik ishtirokchi bo'ldi⁵¹.

Kengash darajasida, Kanada o'z manfaatlarini va Irlandiya hamda 11 ta Hamdo'stlik mamlakatlari uchun mas'uldir. Kanadaning ijrochi direktori Kanada, Irlandiya, Karib dengizi-Antigua va Barbuda, Bagama, Barbados, Beliz, Dominika, Grenada, Guyana, Yamayka, Sent-Kits va Nevis, St Lucia va Sent-Vinsent, Grenadinalar. Kanadadagi ijrochi direktori uning vazifalarida Karib dengizchilaridan birining alternativ ijrochi direktori tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Kanadaning Moliya Departamenti Global masalalar bo'yicha Kanadaning kiritilishini muvofiqlashtiradi. Kanada Jahon Bankining yuqori darajali rahbariga ijrochi direktori orqali birlashgan siyosiy maslahat kanallarini ko'rsatadi⁵².

Kanada xizmat ko'rsatish sohasi barcha boshqa faoliyatlardan ko'ra ko'proq odamlarni ish bilan ta'minlaydi. Eng jadal rivojlanib borayotgan xizmat ko'rsatish joylari orasida turizmdir. Kanada, xorijiy sayohatchilar uchun, xususan, AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Fransiya va Germaniyadan dunyoning yetakchi yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Kanadalik va chet ellik sayyohlar har yili bir necha milliard dollarlik daromad manbai bo'lgan transport, turar joy, oziq-ovqat, dam olish va ko'ngil ochish uchun aynan sayyohlikni tanlaydi.

2.3.13. Doing Business

2.3.3-jadval

Kanadaning Doing Business ko'rsatkichi (2018)

<i>Kanada, Easy of doing Business 2018</i>			
<i>DTF</i>			
Busines boshlashning osonligi (1-90)	18	Vaqt (kun)	4
Bisnezni boshlash (daraja)	2	Qiymati (jon boshiga tushadigan capital)	2.9
DTF bali (0-100)	98.23	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	2	oshkoraligi (0-8)	7
Vaqt (kun)	1.5	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	33
Qiymati(jon boshiga tushadigan capital %)	0.4	DTF bali (0-100)	79.31

⁵¹ <http://www.worldbank.org/en/country/canada/overview#2>

⁵² <http://www.worldbank.org/en/country/canada/overview#3>

Minimum capital	00	Jarayonlar (soni)	5
		Vaqt (kun)	4
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	54	Qiymat (mulk qiymati %)	2.9
DTF bali (0-100)	72.87	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	21.5
Jarayonlar (soni) 12			
Vaqt (kun)	249	Soliq to'lash (daraja)	16
Qiymati (ombor qiymati %)	1.9	DTF bali (0-100)	88.05
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	14	To'lovlar (bir yil uchun soni)	8
		Vaqt (bir yil uchun soatda)	131
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	105	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	20.9
DTF bali (0-100)	66.89		
Jarayonlar (soni)	5		

Manba: Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report , Doing Business 2018, 159-bet.

2.3.14. Turizm

Kanadada yirik mahalliy va xorijiy turizm sanoati mavjud. Dunyoning ikkinchi yirik mamlakati - Kanadaning ajoyib jo'g'rofiy xilma-xilligi sayyohlikning muhim turini tashkil etadi. Mamlakatning ko'plab sayyohlik hududlari quyidagi mintaqalarda joylashgan: Toronto, Monreal, Vankuver, Whistler, Niagara shtati, Vankuver orollari, Kanadadagi Rockies, Britaniya Kolumbiya Okanagan vodiysi va Ottawa milliy poytaxtidir. Katta shaharlar madaniyati, xilma-xilligi, shuningdek, milliy bog'lar va tarixiy joylari bilan juda mashhur. 2015-yilda Kanadaga 16 milliondan ziyod sayyoh tashrif buyurib, 17,4 milliard AQSh dollarni tashkil etgan xalqaro turizm daromadlarini ta'minladi. Mahalliy va xalqaro sayyohlik to'g'ridan-to'g'ri Kanadaning yalpi ichki mahsulotining 1 foizini tashkil qiladi va mamlakatda 309 mingta ish o'ri yaratadi.

Britaniya Kolumbiya Kanadaning eng g'arbiy mintaqasi bo'lib, Tinch okeanigacha bo'lgan hududlarni egallaydi. Sharon sohili Kanadaning qolgan qismiga nisbatan ancha issiq hisoblanadi. Britaniya Kolumbiyasi 4 mintaqaga bo'lingan:

Britaniya Kolumbiya

- ✓ Shimoliy Britaniya Kolumbiyasi
- ✓ Kootenay qoyatoshlari
- ✓ Vankuver oroli
- ✓ Victoriya

Britaniya Kolumbiya (BC) Kanadaning tog'li viloyati bo'lib, dunyodagi eng ajoyib tog' manzaralariga ega. Viloyatda Vankuver orolidan Alberta chegarasiga tarqalgan taxminan 33 ta yirik tog'-chang'i kurortlari mavjud. Whistler, Britaniya Kolumbiya, mustahkam qirg'oqlarda joylashgan bo'lib, doimiy ravishda Shimoliy Amerikadagi 1-sonli tosh markazi sifatida o'rin olib, 2016- yilgi Qishki Olimpiya o'yinlariga mezbonlik qildi.

Torontoning g'arbiy qismidagi Kanada poytaxti Vankuver juda ko'p madaniyat markazlari joylashgan shahardir. Bu hududda Osiyodan kelgan kata sonly mahalliy aholi qatlami yashaydi. Vankuver port shahri bo'lib, tog'lar va okeanning butun go'zal manzaralarini beradi.

Vankuver

- ✓ Kapilano daryosidan 70 metr balandlikda bo‘lgan 136 metrlik ko‘prik
- ✓ Stanley Park, eng yirik o‘rmon parki (8mln. sayyoh)
- ✓ Granville oroli, bozorga yaqin kichik orol, xarid qilish va teatrlar.
- ✓ Chinatown, Vankuver, Shimoliy Amerikadagi eng yiriklaridan biri.
- ✓ Robson Street, yaxshi restoranlar, eng qiziqarli xarid qilish mintaqasi.
- ✓ Gastown, sayyohlik yo‘naltirilgan korxonalar, restoranlar va tungi klublar.
- ✓ Vankuver san‘at galereyasi
- ✓ Vankuver muzeyi
- ✓ Telus hududidagi ilm-fan dunyosi

Victoria, Britaniya Kolumbiyaning tarkibiy qismi bo‘lib, har yili millionlab mehmonlarni jalb qiluvchi Kanada sayyohlik agentligi hisoblanadi. Sayyohlar uchun ommabop kit tomoshalari, ichki port hududida shov-shuvli sahna ko‘rinishlari va jahonga mashhur Butchart bog‘laridan bahra olish uchun tashrif buyurishdir.

Kanadada sayyohlar kelishi 2017- yil noyabrda 1,73 mln. kishidan 2018-yil may oyida 2,09 mln. kishigacha ko‘tarildi. Kanada sayyohlar soni 1972- yildan 2017- yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 3,005 mln kishini tashkil etib, har yili 7 mln. sayyohni tashkil etgan. 1978- yil yanvar oyida rekord darajadagi past 1,14 mln. kishini tashkil qildi. Britaniya Kolumbiyasi ko‘plab Gollivud filmlarini tasvirga olish uchun mashhur joy bo‘lib, Shimoliy Amerikadagi uchinchi yirik film markazi hisoblanadi. Uning ikki yirik shahri - Kalgari va Edmonton doimiy tarzda mashuhr insonlar bilan band bo‘ladi. Edmonton qadimdan Shimoliy Amerikadagi eng yirik savdo markazi bo‘lgan West Edmonton Mall sababli juda mashhur bo‘lgan. Edmonton, shuningdek, Kanada festival shahri deb ham atalib, yil davomida 60 dan ortiq go‘zal tadbirlarni o‘tkazadi. Edmonton qadimiy Strathcona butiklaridan xarid qilish, musiqa, san‘at va ko‘plab restoranlarni o‘z ichiga olgan tarixiy mintaqa hududida joylashgan.

Dunyoda bir tomosha ostida dinozavrlarning eng katta to‘plamlarini yig‘ish uchun Drumhellerdagi Royal Tyrrell Paleontologiya muzeyi joylashgan. Alberta shuningdek, muhim tabiiy tabiat manzaralarini ham o‘z ichiga oladi. Ulardan 5 tasi va umumiy Kanadaning 17 ta obe‘kti YuNESKOning Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Banff va Jasper milliy bog‘lari, "Waterton-Glacier" xalqaro tinchlik bog‘i, "Wood Buffalo" milliy bog‘i, "Dinosaur provinsiyasi" bog‘i va "Buffalo-Zap" poyezdlari shular jumlasidandir. Janubi-sharqda Alberta Saskatchewan bilan birgalikda mahalliy tarixga va Shimoliy-g‘arbiy politsiya poligoni uchun ahamiyatli geografik mintaqa bo‘lgan Cypress Hills Interprovincial Parkiga ega.

Milliy bayramlari

Yangi yil bayrami, 1 yanvar; Yaxshi juma; Pasxa dushanba; Viktoriya kuni, 25-maydan oldingi dushanba kuni; Kanada kuni, 1-iyul; Mehnat kuni, sentyabr oyining birinchi dushanba kuni; Shukrona kuni, oktyabr oyining 2-kuni; Xotira kuni, 11-noyabr; Rojdestvo kuni, 25 dekabr; Boks kuni, 26 dekabr. Ba‘zi viloyatlarda boshqa bayramlar kuzatiladi.

Kanadadaga sayyohlar kelishi 2018- yil aprel oyida 1,883,642 kishi tashkil

qilgan bo'lsa, may oyida bu ko'rsatkich 2,607,284 kishini tashkil qildi. 1972 yildan 2018-yilgacha bo'lgan davrda sayyohlar soni o'rtacha 2,995,003 kishiga yetib, 1978 yil yanvar oyida rekord past daraja qayd etilib 1,138,895 kishini tashkil qilgan⁵³.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Fairmont Le Chateau Frontenac.
- ✓ Shangri-La Hotel Toronto
- ✓ Fairmont Empress.
- ✓ Fairmont The Queen Elizabeth
- ✓ Fairmont Banff Springs
- ✓ The Hazelton Hotel Toronto⁵⁴

2.3.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Kanada o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 7- sentyabr kuni o'rnatilgan. O'zbekiston Kanada bilan keng qamrovli hamkorlik aloqalarini rivojlantirishga muhim e'tibor qaratmoqda va siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy va gumanitar sohalardagi o'zaro foydali hamkorlikni rivojlantirishga intilmoqda. Davlatlar o'rtasida diplomatik munosabatlar 1992-yilning 7-aprelida o'rnatilgan. Ikki tomonlama aloqalar O'zbekiston Respublikasining qarorgohi Vashington shahrida bo'lgan Kanadadagi Elchixonasi hamda Kanadaning qarorgohi Moskva shahrida bo'lgan O'zbekistondagi Elchixonasi darajalarida olib borilmoqda. 1997 yildan buyon Toshkentda Kanadaning Fahriy Konsulligi faoliyat yuritib kelmoqda.

Ikkitomonlama munosabatlarda tashqi siyosat mahkamalari o'rtasida olib borilayotgan muntazam siyosiy maslahatlashuvlar muhim ahamiyatga ega. Ikkitomonlama hamkorlikni mustahkamlash uchun "Yo'l xaritasi"ni birgalikda amalga oshirish o'zaro muloqotlarga tizimli tus berilmoqda. Davlatlar o'rtasidagi o'zaro tashriflar muntazam ravishda tashkil etilmoqda. Tomonlar o'rtasida, xususan, Kanadaning Rossiya va Yevroosiyodagi ishbilarmonlar assotsiatsiyasi (CERBA) orqali o'zaro savdo-iqtisodiy hamkorlik bosqichma-bosqich rivojlanishda davom etmoqda. Jumladan, Kanada delegatsiyasi Toshkent shahrida o'tkazilgan «UzMining Expo-2017» Xalqaro ko'rgazmasida eng faol ishtirokchilaridan bo'ldi, diplomatik munosabatlarning 25 yilligi arafasida esa, Toshkentga tog'-konsanoati sohasida faoliyat olib boruvchi Kanada biznes-jamiyati vakillaridan iborat ikki davlat hamkorligi tarixidagi eng ulkan biznes-delegatsiyaning tashrifi amalga oshirildi.

O'zbekiston Lotin Amerikasi davlatlari bilan faol aloqalarni qo'lab-quvvatlashga intilmoqda. Braziliya, Kuba, Chili va Argentina mamlakatlari bilan munosabatlarda muntazamlik kuzatilmoqda. Ishchi muloqot muntazam ravishda xabar almashish va delegatsiyalarning o'zaro tashriflari ko'rinishida amalga oshirilmoqda. Xususan, 2017-yil fevralida O'zbekiston Qishloq va suv xo'jaligi

⁵³ <https://tradingeconomics.com/canada/tourist-arrivals>

⁵⁴ <https://travel.usnews.com/Hotels/Canada/>

vaziri o‘rinbosarining Braziliyaga soya ishlab chiqarish va qayta ishlash sohasida amaliyotlarni o‘rganish bo‘yicha tashrifi tashkil etildi⁵⁵.

2.4. FRANSIYA

REJA:

- 2.4.1. Mamlakat haqida umumiy ma‘lumot
- 2.4.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 2.4.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 2.4.4. Energetika
- 2.4.5. Sanoati
- 2.4.6. Xizmatlar sohasi
- 2.4.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 2.4.8. Migratsiya va ishchi kuchi resurslari
- 2.4.9. Soliq tizimi va bojxona bojlari
- 2.4.10. Transport
- 2.4.11. Telekommunikatsiya
- 2.4.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 2.4.13. Doing Business
- 2.4.14. Turizm
- 2.4.15. Ilm-fan va Texnologiya
- 2.4.16. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

46 00 N, 2 00 E, UTC+1,
Euro (EUR)
PARIJ

Respublika prezidenti bevosita umumiy ovoz berish yo'li bilan besh yil muddatga saylanadi. Agar hech bir nomzod ovozlarning mutlaq ko'pchilik ovozini ololmasa, eng ko'p ovoz olgan ikki nafar nomzod orasida saylov okrugi o'tkaziladi. Prezident Bosh vazirni va Bosh vazirning tavsiyasiga binoan Vazirlar Kengashining boshqa a'zolarini tayinlaydi. Prezident, Milliy majlisni tarqatish vakolatiga ega, unda 20-40 kun ichida yangi saylovlar o'tkazilishi kerak. 1986 yilda qabul qilingan tizim bo'yicha Milliy Assambleya 577 nafar deputatdan iborat bo'lib, ularning har biri saylov okrugini tashkil etadi. Bosh vazir va hukumat milliy siyosatni shakllantiradi va qonunlarni ijro etadi. Hech kim bir vaqtning o'zida parlament a'zosi va ijro etuvchi a'zosi sifatida xizmat qilolmaydi.

⁵⁵ <https://mfa.uz/uz/cooperation/countries/198/>

2.4.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko‘ra Fransiya nominal YaIM hajmi 2,925,096 trln. AQSh dollari, 2017 - yil yakunlari bo‘yicha XVF ma‘lumotiga ko‘ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo‘yicha esa 44,930 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 6 orinida turadigan mamlakat⁵⁶. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 3,586 trln. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁵⁷. Fransiya 1995- yil 1- yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a‘zo bo‘lgan⁵⁸.

Fransiya Yevro hududda Germaniyadan keyingi ikkinchi yirik iqtisodiyot hiosblanadi. Kimyo sanoati Fransiyaning eng asosiy sektori bo‘lib, boshqa ishlab chiqarish faoliyatlarini rivojlantirishga va iqtisodiy o‘sishga juda katta yordam beradi. Du Pont kompaniyasi nafaqat mamlakatni balki, AQSh milliy iqtisodiyotidan haqiqatan yuksak salohiyatli va mamlakat taqdirini jal qiluvchi ilmiy yangiliklarni tadbiq etgan fransuz kompaniyasi hisoblanadi. Shu jihatdan ham Fransiya dunyodagi ajoyib aromat va atirlab ishlab chiqarishga ixtisoslashgan yago hokimlik mamlakat hisoblanadi. Fransiya sayyohlik sanoati iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, dunyodagi eng ko‘p sayyoh tashrif buyuradigan mamlakatdir (UNWTO, 2017, 86 mln. sayyoh). Fransiyaning oziga xosligi uning Yevropa Ittifoqi mamlakatlari ichida eng katta hududga ega ekanligi, g‘arbdan Atlantika okeani bilan chegaradoshligi, hamda go‘zal tog‘lari bialn ahamiyatlidir.

Shuningdek, mamlakat ikkinchi Jahon urushi davrida ittifoqchilari bo‘lmish AQSh, Buyuk Britaniya hamda sobiq Sovet mamlakatlari ichidagi hech qanday zarar ko‘rmagan; mavjud infrastrukturasi saqlanib qolgan, sanoati tinimsiz ishlagan, ilm-fan doimiy rivojlanishda bo‘lgan, tarixiy obidalari borligicha saqlangan yagona davlat hisoblanadi. Bu bilan Fransiya o‘zining azaliy raqiblari bo‘lmish Buyuk Britaniya, Ispaniya, Germaniya va Italiyadan ancha iqtisodiy jihatdan ilgarilab ketdi. Hozirgi kunda Fransiya butun Yevro Ittifoqi mamlakatlarining iste‘moldagi elektr energiyasining 75 foizini ishlab chiqarib butun mintaqa bo‘ylab uzatadi. Bu yirik kompaniya EDF deb nomlanib hatto, Buyuk Britaniya aholisini ham energetika resurslari bilan muntazam ravishda ta‘minlaydi. Sophia Antipolis Fransiya iqtisodiyotining asosiy ilmiy-texnologik markazidir. Parij dunyodagi eng go‘zal shahar bo‘lib, moda industriyasining aglomeratsiyasini namoyon etadi.

2.4.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Fransiya iqtisodiyoti yangi yerlarning ochilishi, buyuk kashfiyotlar va ilm-fan taraqqiyotidan so‘ng dunyo bo‘ylab o‘z mustamlakachilik siyosatini kengaytirdi. Shimoliy Afrika qit‘asi mamlakatlari, yaqin sharq mamlakatlari, Hindiston va Kanada kabi bir qancha mamlakatlarda o‘zlarining ittifoqchilarini ko‘paytirdilar. Ikkinchi jahon urushidan so‘ng mamlakatda umuman boshqacha uslubda taraqqiyot modeli ish

⁵⁶ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpdpc@weo/oemdc/avec/weoworld/fra>

⁵⁷ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁵⁸ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapse

boshladi. Keying o‘n yilliklar mobaynida frantsuz iqtisodiyoti milliy rejalar ketma-ketligini joriy qilib, ularning har biri taxminan 4-5 yilni qamrab olishi va o‘shish maqsadlari hamda rivojlanish strategiyalarini amaliyotga tadbiq etdi. Yevropadagi qayta qurishdan mamlakat ancha daromad oldi. Jahon savdosida o‘zining bir qatro tovarlari ixtisoslashuvi bilan mutlaq ustun bo‘lib rivojlanishda davom etdi. Ayniqsa harbiy texnika sohasida ham mamlakat sovuq urushlar sababli davlat byudjetini ancha boyitib oldi. Kemasozlik, esminslar, barjalar, avtomobilsozlik hamda fuqaro samolyotlari endilikda mamlakat iqtisodiyotidagi strategik manbaga aylandi. Mamlakatda atom energetikasi alohida ahamiyat kasb etdi. Tabiiy resurslarga juda boy mamlakat endilikda istalgan mamlakat bilan raqobatlasha oladigan darajada rivojlanib bormoqda edi. Fransiya iqtisodiyoti barcha sohalarda diversifikatsiya qilindi⁵⁹.

Fransiyada davlat sektori 1944-1946 yillardagi o‘tish davrida yana bir muhim ahamiyatli bo‘lmish bir qator milliylashtiruvlar bilan bir qatorda, Parijning Milliy Banki (Banque Nationale de Paris, BNP) va Crédit Lyonnais Renault kabi sanoat korxonalarini, gaz va elektr kabi davlat xizmatlarining innovatsion rivojlantirish rajalari bo‘ldi. Keyinchalik, 1982- yilga qadar Sotsialistik hukumat tomonidan keng miqyosli millatlashtirish dasturi joriy etilganidan so‘ng, ozgina o‘zgarishlar ro‘y berdi. Natijada, kengaygan davlat sektori sanoatdagi bandlikning beshdan biridan ko‘proqini tashkil etdi va kreditlarning to‘rtidan besh qismidan ko‘pi davlatning bank yoki moliya muassasalari tomonidan nazorat qilina boshlandi. O‘sha davrdan boshlab, o‘ng qanot va yaqinda markazsiz markazlar ko‘pchilik korxonalarini xususiy sektorga qaytardi.

Hukumat "Air France", "France Telecom", "Renault" va "Thales" kabi yirik kompaniyalarni qisman yoki to‘liq xususiy lashtirdi. Biroq, hukumat ba‘zi tarmoqlarda xususan, energetika, jamoat transporti va mudofaa sanoati sohasida juda faol ishtirok etmoqda. Fransiya rahbarlari iqtisodiy tengsizlikka barham beradigan qonunlar, soliq siyosati va ijtimoiy xarajatlar vositasida ijtimoiy tenglikka qaratilgan kapitalizmga sodiq qolishdi. Xususiy sektorning hukmronligiga qaramay, Fransiya aralash iqtisodiyotni rag‘batlantirdi. Hukumat turli xil tadbirkorlik faoliyatni himoya qilish yoki liberallashtirish maqsadida milliy iqtisodiyotga aralashib turdi. Sobiq Ittifoq va Yugoslaviyaning tarqalishi hamda Xitoy, Hindiston, janubi-sharqiy Osiyo mamlakatlari shuningdek, Lotin Amerikasi mamlakatlari bilan xalqaro savdo aloqalari mamlakatni yuksak taraqqiy etishiga sababchi bo‘ldi. Fransiyaning Yevro Ittifoqqa a‘zo bo‘lishi juda katta majburiyatlar hamda yangicha loyihalarda iqtisodiy o‘shishni ta‘minlab bermoqda.

2.4.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik

Fransiya juda katta yer maydonlariga ega bo‘lib, ularning yarmi yaylovlar yoki pastekis yerlar, qolgan chorak qismi esa o‘rmonli qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan bo‘lsa, qolgan qismi suvlik hamda tog‘liklardan iborat. Mamlakatning xilma-xilligi,

⁵⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fr.html>

tuproq va kontrastli iqlim zonalarini ushbu salohiyatni yanada oshiradi. Fransiyada yomg'irning juda ko'p yog'ishi suv ta'minotida odatda, muammo yaratmaydi. Atlantika okeanida va O'rta yer dengizi havzasida mo'l-ko'l baliqchilik qo'shimcha manbani tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi nisbatan kam odamni ish bilan ta'minlaydi - umumiy ya'ni ish kuchining 3 foizini tashkil etib YaIMga kichik miqdorda hissa qo'shadi - 2 foizga yaqin. Shunga qaramay, Fransiya Yevropa Ittifoqining yetakchi qishloq xo'jaligi mahsuloti eksport qiladigan mamlakatidir. Bu mahsulotning umumiy qiymatining beshdan bir qismini tashkil etadi va Yevropa Ittifoqining o'simlik yog'i, go'sht va sharob ishlab chiqarish hajmining uchdan bir qismidan ko'prog'iga mas'uldir. Fransiya, shuningdek, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining xalqaro standartlarda mos asosiy eksportchisi hisoblanadi va mamlakatning ko'zga ko'rinadigan eksportining umumiy qiymatining taxminan sakkizdan biri qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlariga to'g'ri keladi⁶⁰.

Fransiya taxminan 30 mln. gektar qishloq xo'jaligi maydonlariga ega. Ekilgan dehqonchilikning asosiy qismi mamlakatning shimoliy va g'arbiy hududlarida joylashgan. Doimiy yaylovlar va Masif Markaziy, Alp tog'lari va Vosges kabi tog'li hududlarda keng tarqalgan. Norvegiyaning g'arbiy hududida ham o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan doimiy ekin maydonlari mavjud.

Fransiyada qishloq xo'jaligi mahsulotlari YaIM tarkibida 2017- yilning to'rtinchi choragida 8,30 mlrd. yevrodan ortiqroqni tashkil qildi. 2017- yilga qadar bu ko'rsatkich 8,36 mlrd. yevroni tashkil qildi. Fransiyada qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti 1950- yildan 2017- yilga o'rtacha 5,35 mlrd. yevroni tashkil etib, 2015- yilning birinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 8,84 mlrd. yevroni tashkil etdi. 1951- yilning uchinchi choragida eng past darajada 2,16 mlrd. yevroni tashkil qilgan.

Donchilik

Mamlakatning ekin maydonlarining yarmidan ko'pi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining umumiy qiymatining oltidan bir qismini tashkil etadigan don ekinlari uchun ishlatiladi. Bug'doy va makkajo'xori asosiy dona ekinlaridan hisoblanadi. Arpa kabi jo'xori uncha muhim ahamiyatga kasb etmasda lekin, chorvachilik uchun ozuqa sifatida ishlatiladi. Ekinlarning asosiy qismi Parij havzasida va janubi-g'arbiy Fransiyada joylashgan bo'lsada, tabiiy sharoitlar va hududiy va mintaqaviy bozorlarning yaqinligi bunday faoliyatni rivojlantirishga juda katta ustunlik beradi. 1980-yillar boshidan boshlab sut chorvachiligi Yevropa Ittifoqi yo'riqnomalariga muvofiq qisqartirilganidek, yer maydonlari kamayib ketgan bo'lsada, asosan g'arbiy Fransiyada katta miqdordagi (qishloq xo'jaligi sohasining yettinchisi), shuningdek, g'alla ekinlariga katta ahamiyat qaratdi.

Aksincha, yog' mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshdi. 1980 yillar boshidan buyon ekin ekish maydoni to'rt baravar o'sdi va bugungi kunda qishloq xo'jalik yerlarining 26 foiziga yaqinlashmoqda. Fransiya, dunyodagi oltinchi yirik don yetishtiruvchi va Yevropa Ittifoqining yetakchi qishloq xo'jaligi salohiyati bo'lib hisoblanadi. Fransiya butun Ittifoq bo'yicha barcha qishloq xo'jaligi uchun

⁶⁰ <https://www.britannica.com/place/France/Agriculture-forestry-and-fishing>

mo'ljallangan yerlarning uchdan bir qismini tashkil etadi. Shimoliy Fransiya katta bug'doy xo'jaliklari bilan ajralib turadi.

Sut va chorvachilik

Chorvachilikni ko'paytirish mamlakatning ko'pgina mintaqalarida (O'rta yer dengizi hududlaridan tashqarida), ayniqsa, g'arbiy Fransiyaning namli hududlarida tashkil etilgan. Qora molchilik qishloq xo'jaligi mahsulotlarining umumiy qiymatining uchdan bir qismini tashkil qiladi. Umuman olganda, 1980 yillar boshidan buyon qoramol soni keskin kamayib bormoqda, asosan Yevropa Ittifoqi suti kvotalari natijasida. Ular Auvergne, Brittany, Basse-Normandie, Pays de la Loire, Rhône-Alpes, Lorraine, Nord-Pas-de-Calais va Franche-Comte kabi yirik sanoat qayta ishlash sohalariga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Natijada, sut chorvachiligiga emas, balki go'sht yetishtirishga katta ahamiyat qaratildi. Ko'pincha intensiv usullar bilan qo'ychilik va parrandalarni ko'paytirish qishloq xo'jaligi mahsulotlarining qiymatining o'ndan bir qismini tashkil etadi.

Agrobiznes

Pestitsidlar kabi oraliq mahsulotlardan sug'orishning keng tarqalgan usuliga (hozirda qishloq xo'jaligi yerlarining deyarli o'ndan bir qismi sug'oriladi) va nazorat ostida muhitda o'simliklarning o'sishi kabi oraliq mahsulotlardan foydalanishdan muhim texnik o'zgarishlar ham ro'y berdi. Shisha yoki plastik qopchoqlar sug'orish tizimida ulkan yangiliklar bo'ldi. Marketing tizimlari ham o'zgartirilib mahsulotning o'sib borayotgan qismi shartnoma bo'yicha yetishtirila boshladi.

2.4.1-jadval

Fransiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017)

Biskay va Angliya kanali bo'ylab chegaradosh, Belgiya va Ispaniyaning janubi-sharqiy qismi, Italiya va Ispaniya o'rtasidagi O'rta yer dengizi bilan chegaradosh hudud

Poytaxti	PARIJ	Budjeti	Daromadlar: \$3,363 trillion
YaIM	\$2.92 trl		Xarajatlar: \$3,893 trillion
Maydoni	643,801 kv. km	Tabiiy resurslar	Ko'mir, temir rudasi,
Olyin			boksit, rux, uran, antimony, feldspar,
valyuta	\$146,8 mlrd.	Global	florash, gips, yog'och mahsulotlari,
zahirasi		Inovation	ekin maydoni
Tashqi		Index	15 (54,18)
qrazi	\$5,36 trl.	HDI	21 (0,897)
Aholisi	67,106,161 kishi	Qishloq xo'jaligi	Bug'doy, donchilik, kartoshka,
	Parij 10.843		uzumchilik, mol gushti, sut
	Lion 1.609		mahsulotlari, parranda go'shti,
	Marsel-Aix-P 1,605		baliq;
	Lill 1.027		
	Toulouse 938,000		
Umumiy	2,751 km	Sanoati	mashinasozlik, tekstil, kimyo,
chegarasi	Andorra 55 km		asbob-uskunflar elektronika,;
	Belgiya 556 km		metallurgiya, samalyotsozlik, oziq-
	Germany 418 km		ovqat mahsulotlari va turizm
	Italiya 476 km		

	Luksemburg 69 km Monako 6 km Ispaniya 646 km Shvetsariya 525 km		
Ishsizlik Inflatsiya Soliqlar	9,5% (2016) 1% (2017)	Sohalar bo'yicha YaIM	Qishloq xo'jaligi: 2,4 % Sanoat: 18,3% Xizmatlar: 79,3%
Gini index BERI Doing Business	28,1 (2017) 18 (7,47) 31 (2018)	Yirik kompaniyalari	Total, EADS, Sanofi, Renault, Christian Dior , Peugeot, Saint- Gobain, Schneider Electric, Lafarge, L'Oreal, EDF Energy
YaIM darajasi	6 (Nominal) 10 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EU, WTO , TTIP, OECD, UNCTAD, UNIDO
Davlat boshqaruvi	Ikki palatali parlament	Jon boshiga YaIM darajasi	\$44,930 (nominal)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Shu bilan birga, bunday o'zgarishlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish hajmining sezilarli darajada ko'payishiga olib keldi. Mevachilik fransiya uchun eng dolzarb qishloq xo'jalik mahsuloti hisoblanadi. Mal shahri mamlakatninig g'arbiy mintaqasida joylashgan bo'lib asosan, olma yetishtiriladi. Janubroqda esa boshqa mevalar, sabzavot va sharobni ishlab chiqarish markazlari joylashgan.

Mamlakatda Umumiy qishloq xo'jaligi siyosati (CAP) va Tariflar va savdo bo'yicha bosh bitimning (GATT) Urugvay raundi amalga oshirilishi iqtisodiyotning agrar sektorida juda katta islohotlarga olib keldi. Dunyoning ikkinchi yirik qishloq xo'jaligi eksportchisi bo'lgan Fransiya eksportning 49 foizi Yevropa Ittifoqining boshqa davlatlariga yo'naltiriladi. Fransiya, shuningdek, ko'plab kambag'al Afrika mamlakatlari (jumladan, sobiq koloniyalari) uchun qishloq xo'jaligi eksportini ta'minlab, jiddiy oziq-ovqat yetishmovchiligiga duch kelmoqda. Bug'doy, mol go'shti, qo'y go'shti, parrandachilik va sut mahsulotlari asosiy eksport hisoblanadi.

O'rmonchilik

Fransiya o'zining 148.000 kv.km o'rmonli maydonlari bilan g'arbiy Yevropada eng katta o'rmonli maydonga ega bo'lib, 80 mingdan ortiq odamni bevosita ish bilan ta'minlaydi. O'rmonli hududlar tengsiz taqsimlangan bo'lib, ularning aksariyati Bordeauxdan Lyuksemburg chegara chizig'igacha sharq tomonda joylashgan. Aquitaine va Franche-Comte, ayniqsa, serdaraxt baland o'rmonlarga ega. Biroq, bu katta manba juda ko'p xususiy mulk egalari tufayli juda kam foydalanilmoqda. Ularning ko'pchiligi o'z mulklarini tijorat maqsadlarida boshqarishni yoqtirmaydilar. O'rmonli hududning to'rtidan biri milliy idoralar tomonidan nazorat qilinadi.

Baliqchilik

Fransiya qirg'oqlari va juda ko'plab portlariga qaramasdan mamlakatda baliqchilik sanoati nisbatan past darajada takomillashgan. 1970- yillarning o'rtalaridan boshlab yillik o'rtacha 700 ming tonna baliq tutilgan bo'lib, XXI asrga kelib, 16.500dan kamroq baliqchilar ro'yxatdan o'tkazilgan. Sektorning to'siqlari

sifatida parchalanish xarakteriga va qayiq hamda port ob'ektlarini modernizatsiyalashga, shuningdek, ovchilik, suvning ifloslanishi kabi dolzarb muammolarga bog'liq bo'ldi. Faoliyat hozirgi vaqtda Nord-Pas-de-Calais portidagi Boulogne portida va Britaniyadagi portlar ichida Concarneau, Lorient hamda Le Guilvinic kabi portlarda keng qamrovli baliqchilik markazlari mavjud. Fransiya dengiz mahsulotlari yetishtirish bilan mashhur bo'lib, so'nggi yillarda g'arbiy Fransiyaning qirg'oq suv hududlari bo'ylab juda faollashmoqda. Maren-Oleronda joylashgan oyster yotoqlari, ayniqsa, janubi-g'arbiy qismidagi qisqichbaqalar, pronz eng yuqori delikates taomlar sifatida qadrlanadi⁶¹.

2018- yilning ikkinchi choragida Fransiyada qishloq xo'jaligidan olinadigan YaIM darajasi 7,8 mlrd.yevroni tashkil etadi. 2018- yilning ikkinchi choragida bu ko'rsatkich 7,7 mlrd. yevroni tashkil etib, bir munchaga pasaydi. Fransiyada qishloq xo'jaligi yalpi miqdor 1950- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 8,6 mlrd. yevroga yetgan. 1951- yilning uchinchi choragida esa, bu ko'rsatkich rekord darajaga yetib 2,16 mlrd. yevroni tashkil etgan.

2.4.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Mamlakat energiya resurslari o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ko'mir zahiralari taxminan 140 million tonnagacha baholanib, sifati juda yuqori bo'lgan. 1958 yilda yillik ishlab chiqarish 60 million tonnaga yetdi. 40 yil o'tgach bu jami 6 million tonnagacha kamayib, 2004- yilda esa oxirgi ko'mir koni yopildi. Import qilingan ko'mir uzoq vaqt davomida mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan o'zlashtirdi. Import asosan Avstraliya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Janubiy Afrika Respublikasi va Germaniyadan keladi. 1957- yilda Fransiyaning janubi-g'arbida (Lacq yaqinida) tabiiy gaz topilgan bo'lib aholi iste'moli uchun qazib olindi. 1978- yilda zahiralari tugaganidan keyin sezilarli darajada kon zaiflasha boshladi. 1990- yillar oxiriga kelib, sanoat ishlab chiqarish asosan Shimoliy dengiz hududlarida (Norvegiya va Niderlandiya), Jazoir va Rossiyadan yuqori darajadagi gaz importini talab qiladigan darajada ahamiyatsiz edi. Fransiyada bir nechta neft zaxiralari mavjud va Akvitamin hamda Parij havzasidagi quduqlardan qazib olish juda cheklangan.

Uran juda katta hajmda boyitilib, Fransiyaning keng ko'lamlil gidroelektr manbai bilan ta'minlaydigan tog'li hududlardan oqib tushayotgan tezkor daryolardan ancha yuqori kuchlanishli elektr energiyasini ta'minlab beradi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda energetikaga bo'lgan talabning o'sishi iqtisodiy o'sish sur'atlarini tubdan o'zgartirdi. Shunday qilib, 1973- yilgacha bo'lgan davr mobaynida iste'mol hajmi tez sur'atlarda o'sdi. Keyinchalik, 1973 va 1979 yillarda neft narxining ko'tarilishi ortidan 1980-yillarning o'rtalariga borib, o'sish sur'ati tiklanmaguncha uchbu energiya manbasiga talab juda yuqori bo'ldi.

Fransiya atom energetikasi sohasidagi dunyodagi yetakchi mamlakatlardan biri bo'lib, Areva, EDF va GDF Suez havzalarida joylashgan: atom energiyasi 1973-

⁶¹ <https://www.britannica.com/place/France/Agriculture-forestry-and-fishing>

yilda 8 foizdan, 1980- yilda 24 foizni tashkil etgan holda, elektr energiyasini ishlab chiqarishning qariyb 78 foizini tashkil qiladi. 1990 yilda 75% ni tashkil qilgan bu energiya manbai barqaror tarzda ishlab kelmoqda. Radioaktiv chiqindilari qayta ishlash zavodlari ishlash tizimi ham modernizatsiya qilingan bo'lib sobiq Ittifoq davridahi Chernobl inqirozi hamda Yaponiyaning Fukusima atom reaktorlaridagi kamchiliklar boisi keskin xavf tus olgan vaziyatlar to'laqonli bartarafetilgan. Yadro energetikasiga juda katta sarmoya kiritilganligi tufayli, Fransiya dunyodagi yettita sanoatlashgan mamlakatlar orasida past darajada karbonat angidrid chiqaradigan mamlakat hisoblanadi.

Minerallar

Metallurgiya sanoatida an'anaviy xomashyoni kam darajada ta'minlangan bo'lsada, Fransiya temir rudalari va boksitning muhim qazib oluvchisi hisoblanadi. 1960-yillarning boshlarida temir rudalari 60 mln. tonnadan oshdi. Asosan, Lorrainda tog' yon bag'irlarida shakllangan konlar sanoatning yetakchi hududi hisoblanadi. Metal tarkibida juda past bo'lganligi sababli, Lorraine rudalari uzoqqa cho'zilgan holda saqlandi. Boksit qazib olish hajmi oshgan bo'lib, qo'rg'oshin, rux va kumush o'z ichiga olgan boshqa ma'danli rudalar juda oz miqdorda qazib olinmoqda. Katta miqdordagi kaliy (Elzasda ishlab chiqarilgan), natriy xlor (Lorraine va Franche-Comte konlarida va g'arbiy hamda janubiy Fransiyadagi sho'rlangan shaxtalardan) va oltingugurt (Akvitaminda tabiiy gazdan olinadigan) qazib olinadi. Ammo, yana trend zahira sifatida kamayib borayotganiga qaramasdan sanoat uchun qurilish materillari sifatida tosh, qum va shag'al yetkazib berish nisbatan kengayib bormoqda.

2.4.5. Sanoat

Frantsuz sanoati mamlakatning iqtisodiy jihatdan qayta tiklanishida juda katta ahamiyat kasb etadi. Shunga qaramasdan, 1970- yillar oxiridan boshlab bozor mexanizm munosabatlaridan so'ng ushbu sektor (qurilish, muhandaslik, texnologiya) mamlakatda ishchilarning deyarli to'rt dan bir qismini ish bilan ta'minladi. Keyingi yillarda kapital investitsiyalar va ishlab chiqarishda sanoat zonolari faoliyati ancha arzonlashdi va yanada pasayib ketdi. Shunga qaramay, sanoat sohasidagi aholi bandligi hali ham kamayib bormoqda. Mamlakatda ko'p millatli guruhlarining kengayib borishi natijasida tobora ortib borayotgan mulkchilik Transmilliy kompaniyalarga aylana boshladi. Bu esa tashqi bozorlarga frantsuz sanoatining katta ta'sir ko'rsatishga imkon beradi. Mamlakatning yetakchi tarmoqlari mashinalar, metallar, kimyoviy moddalar, avtomobillar, samolyotlar, to'qimachilik, kosmetika va qimmatbaho zargarlik buyumlari hamda elektronika mahsulotlari tashkil etdi.

Oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash sanoatining takomillashuvi Fransiyada sharob va pishloq kabi mahsulotlar uchun katta imkoniyatlar yaratdi. Avtomobil sanoatida ikki asosiy ishlab chiqaruvchisi, Peugeot SA (Citroënni ham qo'shgan holda) va Renault kompaniyalari bo'lib, ular yiliga qariyb to'rt million avtomobil ishlab chiqaradi. Ular uchun asosiy shinalar ishlab chiqaruvch kompaniya Mishel kabi yonma-yon sanoat tarmoqlarida ish bilan band bo'lib, katta miqdorda bevosita ish o'rinlari yaratdi. Bundan tashqari, Fransiya temir yo'l lokomotivlari va

poyezdlarini ishlab chiqarish uchun muhim sanoatga ega bo'lib, buning uchun tezyurar yuqori tezlikda harakatlanuvchi poezd (temir yo'l vagonlari - TGV) tarmog'i katta sanoat mahsuli hisoblanadi.

Kimyo sanoati doirasida ishlab chiqarish asosiy organik va noorganik mahsulotlardan nozik kimyoviy moddalar, farmatsevtika mahsulotlari va boshqa paraximyoviy buyumlar, shu jumladan parfyumeriya mahsulotlariga to'g'ri keladi.

Po'lat ishlab chiqarishda ustun bo'lgan metallurgiya sanoati 1970-yillarning oxiri va 80-yillarning oxirlarida qayta ishlash tajribasiga ega bo'ldi. Dastlab Lorrain hududida temir konlari mavjudligi sababli konsentrlangan po'lat ishlab chiqarish Dunkirk va Fos-sur-Merning qirg'oq joylariga ko'chirildi. Ular import qilingan ruda va ko'mirga asoslangan holda ishlar edi. Fransiya alyuminiyning muhim qazib oluvchisi hisoblanadi. Bunday asosiy metall sanoati turli xil muhandislik ishlarini qo'llab-quvvatlaydi. Ile-de-France va Auvergne-Rhône-Alpesning yuqori darajada shaharlarlashgan va sanoatlashgan hududlarida muhim konsentratsiyalari mavjud.

Oziq-ovqat va ichimliklar sanoati qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining sezilarli hajmini va xilma-xilligini aks ettiradigan fransuz ishlab chiqarishining katta qismini ifodalaydi. Garchi oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilar ko'pchilik hududlarda mavjud bo'lsada, ayniqsa yirik shahar bozorlarida va Brittany, Pays de la Loire hamda Basse-Normandie kabi g'arbiy qishloq xo'jalik hududlarida to'plangan. Shimoliy va shimoli-sharqiy Fransiyaning asosiy vinochilik hududlarida ichimlik sektori hukmronlik qiladi; bu eksportning muhim manbaini vino bo'lib faqat eksport yo'naltirilgan.

To'qimachilik va tikuvchilik sanoati kuchli xorijiy raqobatga duch kelganda uzoq vaqt davomida o'sish pasayib ketdi. Shimoliy Fransiya va Rhone-Alplar hamda Ile-de-France shtatining asosiy ishlab chiqarish maydonchalariga ta'sir ko'rsatadigan katta ish yo'qolishi va zavodlarni yopishga majbur bo'lishdi. Boshqa yirik sanoat tarmoqlaridan farqli o'laroq, ushbu faoliyat kichik firmalar tomonidan alohida xususiyatlarga ega. Keyinchalik paxta, ipak va kimyoviy elementlarni qayta ishlash texnologiyalari takomillashgan so'ng mamlakatda mashhur brendli tekstil mahsulotlari paydo bo'ldi. Hozirda Fransuz brendlari dunyoning istalgan do'konlarida sifat, estetika, va moda sifatida yuqori baholanadi.

Erkin sanoat hududlari

- ✓ The Franco-Swiss Free Zones
- ✓ Free Zone of Le Verdon
- ✓ Port de Bordeaux
- ✓ Industrial parks Synergypark⁶²

⁶² <https://www.foreignaffairs.com/articles/france/1924-12-15/franco-swiss-free-zones>

2.4.1-rasm. Fransiya sanoatining yillar bo‘yicha o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁶³

Fransiyada sanoat ishlab chiqarish 2018- yil yanvar oyida o‘tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 1,20 foizga oshdi. Bu ko‘rsatkich 1981- yildan 2018- yil vaqt oralig‘ida 0,95 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 1990- yil fevral oyida esa 12,10 foizni tashkil etdi. 2009- yil aprel oyida sanoat ishlab chiqarish 19,30 foizni tashkil etdi.

2.4.6. Xizmatlar sohasi

Fransiyada turli xizmat yoki uchinchi darajali tarmoq mamlakatni bandligi va YaIMning qariyb uchdan ikki qismini tashkil etadi. Ushbu darajalarga uzoq muddatli barqaror o‘shish hamda milliy iqtisodiyotni to‘liq liberallashtirish davridan keyin erishildi. Ayniqsa, 1960- yildan buyon ushbu sektor turli xil tadbirlar, jumladan, mahalliy boshqaruv, sog‘liqni saqlash va ta‘lim kabi ijtimoiy hamda ma‘muriy xizmatlarni qamrab oldi; nashr etish, tarqatish, transport va aloqa xizmatlari; chakana savdo va mehmonxona hamda ovqatlanish korxonalarini kabi maishiy xizmatlar; bank, moliyaviy, yuridik, reklama, buxgalteriya va ma‘lumotlar uzatish xizmatlarini o‘z ichiga olgan ishlab chiqaruvchilar yoki biznes xizmatlari hisoblanadi. mamlakatda xizmat ko‘rsatish tizimi bir xil tarzda rivojlanmagan. Masalan, bank va moliya xizmatlari sohasidagi ratsionalizatsiya ish o‘rinlarini yaratishni cheklab qo‘yildi. Aksincha, 1970-yillarning boshidan boshlab gipermarketlar va katta miqdordagi yirik hamda chakana savdo do‘konlari tobora kengayib, xarid qilishni imkoni keskin kengaytirildi. Xususan, ishlab chiqaruvchilarning katta guruhi jadal sur‘atlar bilan kengayib bomoqda. Ushbu tendentsiya qisman zamonaviy iqtisodiyotning borgan sari murakkab va raqobatbardosh tabiatini namoon etmoqda. Bundan tashqari, kompaniyaning samaradorligi va xarajatlarni tejash sabablari bo‘yicha tashqi talablarga javob beradigan (outsourcing) strategiyalari katta hajmli xizmat turlarini tashkil etmoqda. Logistika xizmatlari, hamda kosmonavtika mamlakat uchun juda katta daromad manvaiga aylanmoqda.

Davlat xizmati

⁶³<https://tradingeconomics.com/france/industrial-production>

Xodimlarning eng katta guruhi - milliy ta'lim va pochta tizimida ishlaydi. Sud tizimida bo'lganidek, frantsuz ma'muriyati Napoleon davridan beri qat'iy ierarxiya bilan mustahkamlangan. Davlat xizmatchilari turli korpuslarga va darajalarga bo'linib, ishga qabul qilish darajasiga ko'ra to'rtta toifaga ajratiladi. Ishga kirish raqobat imtihonidir. Yuqori darajadagi A toifali davlat xizmatchilari 1945- yilda tashkil etilgan milliy ma'muriyat maktabi orqali ishga qabul qilinadi. Bu esa Grunt korpusining huquqni muhofaza qilish organlariga, jumladan, Saylovlar sudi, Moliya inspeksiyasi, ma'muriy korpus, diplomatik xizmat va fuqarolik ma'murlari korpusi vakillaridir. Davlat xizmatchilarining vazifalari va huquqlari 1946- yilgi umumiy nizom bilan belgilanadi, qisman 1959- yilda o'zgartirilgan. Kasbiy kafolatlar va intizom kodeksi keng hamda Konstitutsiya tomonidan himoya qilinadi. Bunga javoban, davlat xizmatchilari shaxsiy qarashlarini ifodalashda ehtiyotkor bo'lishlari shart va barcha frantsuz fuqarolari uchun Konstitutsiya tomonidan e'tirof etilgan ish tashlash huquqi ular uchun juda cheklangan, garchi bu korpusga ko'ra o'zgarib tursadi. Davlat xizmatchilarining aksariyati kasaba uyushmalariga a'zo.

Moliya

Fransiya g'arbiy Yevropada eng yirik bank sektorlariga ega bo'lib, uning uchta asosiy instituti - Crédit Agricole, BNP Paribas va Société Générale qit'adagi eng yaxshi banklardan hisoblanadi. An'anaviy tarzda Bank faoliyati Banque de France orqali hukumat tomonidan qattiq nazorat qilinadi. Biroq, 1960-yillarda boshlangan tartibga solish shundan dalolat beradiki, filiallar va bank hisobvaraqaolari egalari soni sezilarli o'sdi. 1984 yilda qonunchilik banklarning faoliyatini nazorat qilishni yanada qisqartirdi. Bu ularga yanada kengroq xizmatlarni taklif qilish va raqobatlashuviga olib keldi. O'shandan beri, 1990- yilda YeI doirasida kapitalning erkin harakatlanishiga cheklovlarni olib tashlashni rag'batlantirish banklar faoliyatini keng miqyosda xalqaro munosabatlarini kengaytirdi. 1993- yilda Banque de Francega mustaqil davlat maqomi berilib uni davlat nazoratidan ozod qildi. Umuman olganda, bank tizimidagi bandlik asosan operatsiyalarni kompyuterlashtirish va ushbu restrukturizatsiya tufayli qisqardi. XXI asrning boshlarida mamlakat pul birligi Frank Fransiyada qonuniy valyuta sifatida yevroga yo'l berdi.

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar

Moliyaviy tartibga solish, bir Yevropa bozoriga yo'naltirilgan harakat va jahon savdosining umumiy ozodligi Fransiyadan tashqarida bo'lgan frantsuz firmalarining sarmoyalarini jalb etish hamda xorijiy investitsiya fondlarining mamlakatga teskari oqimini kuchaytirish o'z ta'sirini o'tkazdi. Sanoat sohasida Fransiya kompaniyalari boshqa rivojlangan davlatlarga, xususan, Amerika Qo'shma Shtatlariga sarmoya kiritishga qiziqishni kuchaytirmoqda. So'nggi yillarda Osiyo va Sharqiy Yevropaning rivojlanayotgan iqtisodiyotida investitsiyalar hajmi oshib bormoqda. Fransiyaga sarmoya kiritayotgan xorijiy firmalar asosan Yevropa Ittifoqi (asosan Buyuk Britaniya, Niderlandiya, Germaniya) va Qo'shma Shtatlar milliy kompaniyalaridir. Ko'pgina investitsiyalar muhandislik, elektronika va kimyoviy sohalarga taalluqli bo'lib, umuman mamlakatning yuqori darajadagi shaharlar markazlariga yo'naltirilgan. Biroq, Fransiyadagi xorijiy investitsiyalarning manbalari va tabiati

turlicha bo‘lib bormoqda. Misol uchun, Yaponiya manfaatlari sezilarli darajada oshdi va ayniqsa, Parijda va uning atrofida mulkka hamda xizmat ko‘rsatish sohasiga investitsiyalar o‘tib bormoqda. Fransiya, Axa, CNP va AGF kabi yirik kompaniyalar tomonidan boshqariladigan yirik sug‘urta kompaniyalariga ega. Lekin, pensiya rejalarini boshqaradigan bir qator muhim nafaqa jamiyatlarini ham o‘z ichiga oladi. Ushbu sektorni tartibga solish keng ko‘lamda qayta tashkil etishga olib keldi.

Sug‘urta

1996 yildan boshlab sug‘urta sektori mutlaqo xususiy kompaniyalar qo‘liga o‘tdi. Fransiyaning eng yirik sug‘urta guruhi bo‘lgan Union des Assurances de Paris (UAP) 1994 yilda xususiylashtirildi. Sug‘urta xizmatlari chakana bank xizmatlari bilan birlashishi keyingi yillarda kengayib, neologizm bank sug‘urtasi hisoblanadi. Ushbu dasturda hamkorlar UAP va BNP asosiy hamkor kompaniya hisoblanadi. Assurances Générale de France (AGF) yetakchi hayotni sug‘urtalovchi kompaniya sanaladi.

Fransiyada uchinchi tomon fuqarolik javobgarligini qoplash har bir kishi uchun majburiydir va odatda uyda yoki avtomobilni sug‘urtalash polislarida qo‘llaniladi. Bu mulkdagi baxtsiz hodisadan uchinchi tomonga (masalan, qo‘shni va ularning mol-mulkiga) zarar yetkazish xavfni qamrab oladi. Agar siz ushbu polisga ega bo‘lmasangiz, sizning shaxsiy javobgarligingiz va tegishli bo‘lgan har qanday tovonni to‘lashingiz talab etiladi. Fransiyada ko‘chmas mulkni sotib olganingizda, notarius ushbu sug‘urta kuni tugashini eslatadi.

Fransiyadagi uyni sug‘urtalash mulkni lizing yoki garovga olgan bo‘lsangiz majburiydir. Biroq, uchinchi shaxslarning javobgarligini sug‘urtalash majburiydir va siz to‘g‘ridan-to‘g‘ri sotib olmoqchi bo‘lishingizdan qat‘iy nazar, tugallanadigan kunda sizning notarialingizga ko‘rsatilishi shart.

Mamlakatda Allianz, Aviva, AXA, Generali, GMF, MAAF Assurances kabi nufuzli sug‘urta kompaniyalari mavjud⁶⁴.

2018 yilning ikkinchi choragida Fransiyadagi xizmatlarning yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 289,227 mlrd. yevroga yetdi. 2018 yilning 1-choragida bu ko‘rsatkich 288,529 mlrd. yevroni tashkil etdi. Fransiya xizmatlarning yalpi hajmi 1950 yildan 2018 yilgacha o‘rtacha 140,848,71 mlrd. yevroni tashkil etib, 2018 yilning ikkinchi choragida 289,227 mlrd. yevroni tashkil etdi. 1950 yilning birinchi choragiga kelib esa bu ko‘rsatkich 26,222 mlrd. yevro qiymatida past daraja qayd etgan.

Nufuzli banklari

- ✓ Crédit Agricole (CA)
- ✓ BNP Paribas
- ✓ Société Générale
- ✓ Caisse d’Epargne (CE)
- ✓ Banque Populaire (BP)
- ✓ Crédit Mutuel⁶⁵

⁶⁴ https://www.expatica.com/fr/finance/A-guide-to-insurance-in-France_101160.html

⁶⁵ <https://www.french-property.com/guides/france/finance-taxation/banking/which-bank/>

2.4.7. Tashqi savdo munosabatlari

Fransiya Buyuk Yettilik aʼzosi boʻlib kengayib borayotgan xizmatlarga asoslangan rivojlangan iqtisodiyotdir. Bu mamlakatning tashqi savdo munosabatlarini maʼlum bir summadan past boʻlmaslik majburiyati bilan eksport-import aloqalarida juda faol boʻlishini taqozo etadi. Jahon iqtisodiyotining juda noqulay bir davrida fransiya AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya bilan bir tomonda shuningdek, Kanada, Polsha, Rossiya va BRICS aʼzolari, Turkiya, Saudiya Arabiston mamlakatlari bilan alohida savdo-iqtisodiy munosabatlar olib borishiga majbur boʻlmoqda. Baʼzan bu mamlakat AQSh va Rossiya oʻrtasidagi (tarixdagi eng tuban diplomatik aloqalar davri) vositachi sifatida ham paydo boʻlib turmoqda.

Fransiya iqtisodiyoti Yevropa Ittifoqida Germaniyafan keyin ikkinchi oʻrinni egallaydi. Mahsulot uchun tashqi savdo balansi 1992 yildan 2001- yilgacha profitsit bilan taʼminlangan va 1998- yilda 25,4 milliard AQSh dollarga yetdi; Biroq, 2000 yilda frantsuz savdo balansi iqtisodiy inqirozga uchrab 2003- yilda 15 milliard AQSh dollarlik defitsitga erishdi. 1998- yilda yalpi savdo 730 milliard AQSh dollarni yoki YaIMning 50 foizini tashkil etgan edi. Hozirda Fransiyaning Yevropa Ittifoqi davlatlari bilan savdo munosabatlari 60 foizini tashkil qilmoqda.

Aksariyat tashqi savdo tovarlari almashinuviga asoslanadi. Qishloq xoʻjaligi tovarlari boʻyicha Fransiya xomashyo mahsulotlarini (don) aniq yetkazib beruvchisi va oziq-ovqat mahsulotlari hamda ichimliklar, jumladan, sharob; meva va sabzavotlar; sut mahsulotlari kabi agro-sanoat mahsulotlariga aylandi. Biroq, katta miqdordagi neftni import qilish zaruriyati, bu almashinuvlar uchun sezilarli kamomadga olib keldi. Fransiya koʻplab sanoat mahsulotlarini import qilgan boʻlsada, mamlakat uzoq vaqtdan buyon transport vositalari va transport uskunalari, shuningdek, qurol-yarogʻ va professional elektronika boʻyicha yirik eksportyor boʻlib kelmoqda

2.4.2-jadval

Fransiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yoʻnalishlari (2017 y.)

	Eksport		Import
Eksport (USD)	\$505.4 mlrd (2017)	Import (USD)	\$525.4 mlrd (2017)
Tovarlar boʻyicha eksport tarkibi	texnika va uskunalar, samolyotlar, plastmassalar, kimyoviy moddalar, farmatsevtika mahsulotlari, temir va poʻlat, ichimliklar	Tovarlar boʻyicha import tarkibi	mashina va uskunalar, transport vositalari, xom neft, havo kemalari, plastmassalar, kimyoviy moddalar
Asosiy hamkorlar	 Germaniya 16.7%, Belgiya 7.5%, Italiya 7.5%, Ispaniya 6.9%, Buyuk Britaniya 6.9%, AQSh 5.6%, Gollandiya 4.3%,	Asosiy hamkorlar	 Germaniya 19.5%, Belgiya 11.3%, Italiya 7.6%, Gollandiya 7.4%, Ispaniya 6.6%, Buyuk Britaniya 5.1%, Xitoy 4.9%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy maʼlumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

. Yaqin vaqtlarda dori-darmon mahsulotlarning eksporti o'sib bormoqda. Tashqi savdoning aksariyat qismi boshqa rivojlangan davlatlar bilan amalga oshirildi va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) mamlakatlari bilan bitimlarning barchasini to'liq amalga oshirdi. Ular orasida Yevropa Ittifoqi a'zo davlatlar o'rtasida tovar va xizmatlarning o'sib borayotgan almashinuvini muhim rol o'ynaydi. Fransiyaning eksport va importining uchdan bir qismidan ko'pi Germaniyaga qaratilgan. Yevropa Ittifoqi davlatlari sanoat importining muhim manbai bo'lib, yonilg'i mahsulotlari va xomashyoni uzoqroq mamlakatlardan kelib chiqadi. Aksincha, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat eksporti asosan Yevropa bozorlariga yo'naltiriladi, sanoat mahsulotlari jahon bozoriga eksport qilinmoqda.

Fransiyadan eksport o'tgan yilning shu oyiga nisbatan 3,9 foizga kamayib, 2018 yil yanvar oyida 40,3 milliard yevroni tashkil qildi. Dekabr oyida bu ko'rsatkich 6 foizga oshdi. Airbus yetkazib berish ancha past bo'lganligi sababli savdosi asosan aviatsiya mahsulotlariga (-29,4%) tushib ketdi (dekabrda 64ga nisbatan 13 ta). San'at asarlari, texnik hujjatlar, mahsulotlarni nashr etishda (-18,3%) boshqa yuklarni kamaytirish ham kuzatildi; kemalar, poezdlar, mototsikllar (-10,7 foiz); metallurgiya va metall mahsulotlari (-4,3 foiz); farmatsevtika mahsulotlari (-3,2 foiz); zargarlik buyumlari, o'yinchoqlar va mebellar (-3,2 foiz) va qishloq xo'jaligi mahsulotlari (-2,5 foiz). 1970 yildan 2018 yil vaqt oralig'ida Fransiya eksporti 18,914 mlrd. yevroni tashkil etdi. Bu esa 2017 yil dekabrda 41,897 mlrd. yevroni tashkil etgan bo'lsa, 1970 yilning may oyida esa, bu ko'rsatkich 1,165 mlrd. yevroga teng bo'lgan. Mamlakat eksport 2017 yil hisobi bo'yicha 505,4 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, asosiy yo'nalishlari Germaniya va Yevropa Ittifoqining boshqa mamlakatlariga yo'naltirilgan.

2.4.2-rasm. Fransiya YaIMning yillik o'sish darajasi (2015-2017y.)⁶⁶

Fransiyaga import 1,8 foizga oshib, 2018 yil yanvar oyida 45,8 milliard yevroga teng bo'lgan. O'tgan oyda bu ko'rsatkich 0,5 foizga oshdi. Aerobus mahsulotlarini

⁶⁶ manba: <https://tradingeconomics.com/france/gdp-growth-annual>

xarid qilishda (14 foiz), asosan, Germaniyadan Airbusning muvofiqlashtirilgan ishlab chiqarilishi doirasida eng katta o'sish kuzatildi; asosan Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari, Jazoir, Rossiya va AQShdan qayta ishlangan neft (8,7 foiz); farmatsevtika (5,5 foiz) sanoat va qishloq xo'jaligi texnikasi (3,7 foiz). Tabiiy uglevodorodlar, tog'-kon mahsulotlari, elektr energiyasi (3,6 foiz) importi bo'yicha boshqa muhim yutuqlar qayd etildi. Kompyuter, elektronika va optika mahsulotlar (2,6 foiz); va to'qimachilik mahsulotlari (2,3 foiz). Fransiyada import 1970 yildan 2018 yil oralig'ida o'rtacha 20,103 mlrd. yevroga teng bo'lib, 2018 yil yanvar oyida bu ko'rsatkich 45,817 mlrd. yevroni tashkil etdi. 1970 yilning may oyida esa 1,151 yevroni tashkil qilgan.

Fransiya iqtisodiyoti 2017- yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 2,5 foiz o'sib, ikkinchi smetadan ko'zlangan natija emas balki, o'tgan davrda 2,3 foizga o'sdi. Bu 2011- yilning birinchi choragidan boshlab keng ko'lamlil o'sish bo'ldi. 2017- yil oxiriga kelib iqtisodiyot 2 foizga o'sdi. 2011- yildan boshlab uning ko'rsatkichi 1,1 foizni tashkil etdi. Fransiyada Yalpi Ichki Mahsulot o'sish sur'ati 1950- yildan boshlab 2011- yilgacha 3,18 foizgacha o'sdi. 2017- yilning ikkinchi choragida esa, 12,50 foizga o'sib, 2009- yilning birinchi choragida rekord darajadagi 3,80 foizni tashkil etdi.

2.4.8. Migratsiya va ishchi kuchi resurslari

1998- yil may oyida parlament tomonidan immigratsiya va boshpana to'g'risidagi yangi qonun qabul qilindi. Qonunga ko'ra Frantsuz Konstitutsiyasining "ozodlik uchun kurashayotganlarni" himoya qilish to'g'risidagi qarori va o'z mamlakatda insoniyatga nisbatan kamsituvchi muomalaga duchor qilinadigan tahdidlarni o'z ichiga olgan o'zgartirish kiritildi. 1998- yilda asosan Osiyo va Yevropadan Fransiyaga 2000- yilda 22.374 muhojirga boshpana topshirildi. Xuddi shu yili boshpana maqomini tan olishni boshpana izlovchilarning 17 foizga yaqini olgan. Qochqinlar muntazam immigrantlarning barcha huquqlaridan foydalanadilar. Fransiya shuningdek, BMTning Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarligi / IOMning insonparvarlik evakuatsiya dasturi doirasida 1999- yilda kelgan 6,3 mingga yaqin kosovolik albanlarni qabul qilgan. 1999- yilda aniq migratsiya darajasi 1000 aholiga 0,53 migrant to'g'ri keledi⁶⁷.

2017- yilning iyul oyida yangi saylangan Emmanuel Makron yilning oxirigacha qochqinlarni "ko'chalardan, o'rmondan tashqarida" istashini aytdi. Kampaniya chog'ida u Fransiya qochqinlarni kutib olish sharafiga muyassar bo'lganini aytdi. Olti oy o'tgach, Parijning shimoli-sharqidagi Port-de-la-Chapelda, ko'priklar va pastki yo'llar bo'ylab va butun prezident Barak Obama bilan birga, qochqinlarning kichik guruhlar yomg'irdan va sovuqdan boshpana topmoqdalar⁶⁸.

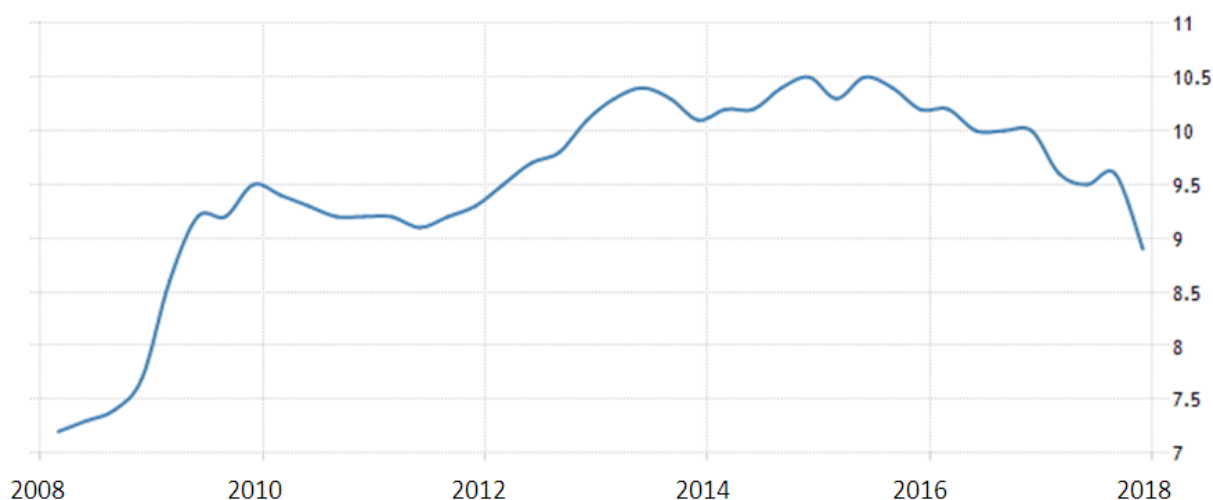
Iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar frantsuz ishchi kuchini tizimida nomutanosibliklar paydo qildi. 1960-yillardan boshlab o'g'ir mehnat qilishdan xizmat

⁶⁷ <https://www.washingtonpost.com/news/worldpost/wp/2018/03/28/refugee-crisis/?noredirect=on>

⁶⁸ <http://www.france24.com/en/20180106-refugees-still-sleeping-rough-paris-despite-macron-promises>

ko'rsatish kasblarga, ayniqsa boshqaruvda ish joylari, kasb-hunar va ma'muriy ishlarning kengayishi sezilarli darajada oshdi. Ushbu o'zgarishlarga ayollarning ish bilan bandligi darajasi ham orta boshladi. Shuning uchun barcha ishlarning deyarli yarmi endi ayollar tomonidan amalga oshirila boshlandi. Har ikki jins uchun ham yarim stavkali ish va mashg'ulotlarda bandlikning sezilarli darajada o'sish kuzatildi. Kompaniyalar erkin va kamroq rasmiylashtirilgan ish tartibini izlayotgan xodimlardan ishga moslashuvchanlik xususiyatlarining rivojlanishni qo'llab-quvvatladilar. Ushbu tendentsiyalar ishsizlikni qisqartirish bo'yicha qisqa muddatli hukumat chora tadbirlarini ham qo'llab-quvvatladi.

Fransiyadagi ish bilan bandlar soni 2017- yilning to'rtinchi choragida 27,950 mln. kishidan 2017- yilning uchinchi choragida 27,870 mln. kishiga yetdi. Fransiyada ishlaydiganlar soni 1950- yildan 2017- yilgacha o'rtacha 23,146 mln. kishiga teng bo'lib, to'rtinchi chorakda esa 27,989 mln. kishini tashkil etgan. 2017 yilning to'rtinchi choragida Fransiyada ish bilan bandlik darajasi 65,70 foizdan 65,9 foizga oshdi. Fransiyada ish bilan bandlik darajasi 2003- yildan 2017- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 64,20 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2017- yilning to'rtinchi choragida 65,70 foizni tashkil etdi. 2006- yilning birinchi choragida rekord darajadagi 63,50 foizni tashkil etdi. Fransiyada ishsizlik darajasi uch oylik davrda 2017- yil dekabr gacha bo'lgan davrda 8,9 foizgacha, avvalgi davrdagi 9,6 foizdan tushib ketgan. Bu 2009- yilning birinchi choragidan beri eng past ishsizlik darajasidir. Shu bilan birga, bandlik darajasi 0,6 foiz darajaga ortib, 65,7 foizni tashkil etdi. 1980 yil boshidan buyon eng yuqori ko'rsatkichga erishildi; uchinchi chorakda 71,7 foizdan 72,0 foizgacha o'sdi. Fransiyada ishsizlik darajasi 1996- yildan 2017- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 9,27 foizni tashkil etdi. 1997- yilning birinchi choragida 10,70 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2008- yilning birinchi choragida esa rekord darajadagi 7,20 foizni tashkil etdi.

2.4.3-rasm. Fransiya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi.)⁶⁹

Fransiyada ishsiz bo'lganlar soni o'tgan oyga nisbatan 40,2 ming kishiga

⁶⁹ <https://tradingeconomics.com/france/unemployment-rate>

kamaydi va 2018 yil fevral oyida 3,423 millionga yetdi. 2014 yilning avgust oyidan buyon eng past ko'rsatkich 25 dan 49 yoshgacha bo'lgan ishsizlar soni 30,8 ming kishi ilan 2,02 million kishini tashkil etdi; 50 va undan katta yoshdagi ishsizlik darajasi 7,5 ming kishiga kamayib 0,914 mln. kishini tashkil etgan. Yosh ishsizlar soni esa 1,9 ming kishiga kamayib, 0,458 million kishiga yetdi. O'tgan yilning shu oyiga nisbatan ishsizlar soni 56,1 ming kishiga kamaydi. Fransiyada ishsizlar 1996 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 2,853 mln. kishini tashkil etib, 2016 yilning fevral oyida 3,584 mln. kishidan yuqori bo'lagan. 2008 yil fevral oyida 1,975 mln. kishi bilan eng past ko'rsatkichga erishdi.

2.4.9. Soliq tizimi va Bojxona bojlari

Deyarli barcha import bojlari CIF (xarajat, sug'urta va yuk) qiymatlari asosida reklama valoremiasiga to'g'ri keladi. Minimal tarif stavkalari Fransiyaga tegishli afzalliklarni kengaytiradigan mamlakatlar importiga nisbatan qo'llaniladi. Boshqa mamlakatlardan import qilinadigan tovarlar uchun eng kamida uch marta belgilangan umumiy stavkalar olinadi Ko'pgina xomashyolarni bojsiz olib kirishadi, eng ko'p ishlab chiqariladigan mahsulotlarda esa 5% dan 17% gacha tariflar mavjud. 1980-yillarning boshlarida tushkunlikka tushish proteksionizm choralari (masalan, yapon elektronikasiga qarshi) uchun chaqiruvlarga sabab bo'ldi. Ammo, sotsialistik hukumat erkin savdo tamoyillariga qat'iy amal qilgan. Kuzatuvchilar, shunga qaramay, bojxona rasmiylashtiruvining muolajalari muayyan yaponiyalik importni, xususan videokameralarni, frantsuz firmalarini himoya qilishni sekinlashtirishga qaratilgan. Importning asosiy qismida talablar uchun 5,5% past ko'rsatkichga ega bo'lgan standart 18,6% QQS mavjud.

2018 yil iyin holati bo'yicha QQSni bepul va boj olinmaydigan rejimda olib kirish faqatgina asosiy yashash joyi bo'lgan uylarni yetkazib berishga tegishli. QQS tovarlarning deklaratsiyalangan qiymatining 19,6 foizini tashkil etadi va bojxona qo'shimcha 10 foiz miqdorida haq evaziga olinadi⁷⁰.

Fransiyada tashkilotlar solig'i stavkasi 33,30 foizni tashkil qiladi. Ushbu soliq stavkasi 1981- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 38,26 foizni tashkil etib, 1982- yilda 50 foizdan yuqori bo'lgan. 1993- yilda rekord darajada past 33,30 foizni tashkil etgan. Fransiyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 45 foizni tashkil etadi. Bu soliq esa 1995- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda 51,92 foizni tashkil etgan bo'lsa 1996- yilda 59,60 foizni tashkil etdi. 2017- yilda kelib shaxsiy daromad solig'i 45 foizni tashkil etdi. Fransiyada sotishdan olinadigan soliq darajasi 20 foizni tashkil etadi. Fransiyada bu soliq 2000- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 19,71 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2014- yilda 20 foizni tashkil etgan va 2001- yilda bu ko'rsatkich 19,60 foizni tashkil etgan.

2.4.10. Transport

Fransiyada transport tizimi dunyoning eng serqatnov hamda keng ko'lamli

⁷⁰ <https://www.expatsfocus.com/expatriate-france-customs-duties>

tarmoqlaridan biri hisolanadi. Uning markazi Parijda joylashgan veb-sayt sifatida qurilgan. Yuqori subsidiyalangan temir yo‘l transporti tarmog‘i umumiy yo‘lning katta qismini tashkil etadi. Avtomagistral va ichki kichik xalqa yo‘llari mamlakat ichidagi transport harakatini tartibfa soladi. Biroq, yuqori tezlikda harakatlanadigan TGV poezdlari shaharlararo avtobuslarning 2015- yilgacha ishga tushirilishiga to‘sqinlik qilsada shaharlararo qatnovlarning katta qismini aynan ushbu tezyurar tashkil etadi. Shuningdek, Fransiya Bayonne, Bordo, Boulogne-sur-Mer, Brest, Calais, Cherbourg-Octeville, Dunkerque, Fos-sur-Mer, La Pallis, Le Havre, Lorient, Marsel, Nantes, Nitsa kabi bir qator dengiz portlari va suv terminallariga ega.

Port-Vendres, Roscoff, Rouen, Saint-Nazaire, Saint-Malo, Sète, Strazburg va Toulon shaharlarida mamlakat tashqi savdosini shakllantiradigan portlar joylashgan. Fransiyada taxminan 481 aeroport (2016) va uchta vertolyot terminallari mavjud. Aeroportlarning 288 tasi foydalanishda, qolgan 199 tasi esa modernizatsiya qilinib baʼzilari yopilgan. Fransiyaning milliy aviakompaniyasi hisoblangan Air France, butun dunyo bo‘ylab 6 ta qit‘ada va 83 ta mamlakat ichida hamda 20 ta ichki yo‘nalish, 150 ta xalqaro yo‘nalish bo‘yicha parvoz qiladigan global aviakompaniyadir. Transport sektoriga milliy temir yo‘l operatori va "National Air France" aviakompaniyasining Fransiya temir yo‘llari milliy jamiyati (Société Nationale des Chemins de Fer Francais) kabi dinamik kompaniyalar kiradi. Umuman olganda, Fransiya transport tarmog‘ining zich va diversifikatsiyalangan tizimidan foydalanadi. Faqat poytaxtda nisbatan haddan ziyod ortiqcha harakat qatnovlari kuzatiladi. Quruqlik ba ichki kanallar transportiga asoslangan harakatlar uchun yo‘l tarmog‘i tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Misol uchun, barcha yuk mashishlarni va barjalarning katta qismi yuqori hajmli tovarlar miqdori va shaharlar ichki yo‘llarining deyarli barcha yo‘nalishlari dengiz yo‘llari yoki aeroportlarga olib chiqadi. Bu ustunlik temir yo‘llar va ichki suv yo‘llari hisobiga yanada kengayib bormoqda⁷¹.

Yo‘llar

Magistral yo‘llarda harakatlanish darajasi 1970 yildan buyon ikki baravar ko‘paydi. Og‘ir transportlarga yo‘l sharoitlari yaratish uchun taxminan 600.000 milya (965.000 km) keng qatnov tizimi ishlab chiqildi. Biroq, ushbu tarmoqning faqat kichik qismi asosiy magistral va avtomobil yo‘llaridan iborat. Ularning qurilishi qo‘shni davlatlarga qaraganda ancha kechroq bo‘ldi. 1960-yillarning o‘rtalariga kelib yirik rivojlanish dasturi amalga oshirildi. Taraqqiyotni tezlashtirish uchun xususiy sarmoyadorlarga va kompaniyalarga imtiyozlar berish yo‘lga qo‘yilib, ular o‘z sarmoyalari evaziga aksiyalar joriy qilishga ruxsat berildi. Shu davrdan boshlab poytaxtning asosiy xalqa yo‘nalishlari Parij, Lion, Marsel va Lill singari yirik shaharlar markazlariga qaratilgan embrional mintaqaviy tarmoqlarga birlashtirildi. Ushbu shaharlarning shimoliy-janubi o‘qi harakat trafigi juda og‘ir. Ushbu tizimni kengaytirishda xalqaro aloqalarni takomillashtirish va Kalais, Dijon, shuningdek,

⁷¹ <https://www.britannica.com/search?query=france+transport+system>

Bordo va Klermont-Ferrand o'rtasida Parijdan tashqaridagi milliy yo'nalishlarni rivojlantirishga e'tibor qaratildi. Ko'plab qishloq yo'llar asosiy tarmoq tizimini to'ldirdi. Masalan, 2004 yilda dunyodagi eng katta yo'l ko'prigi (343 metr) balandlikda ochilgan Tarn vodiysidagi Millau ko'prigi fransuz muhandislik san'ati hisoblanadi.

Temir yo'llar

19-asrning oxiriga kelib, hozirgi temir yo'l tarmog'i asosan Parijdan tarqalgan. 1980-yillarning boshidan buyon Parij va bir qator shaharlar o'rtasida tezyurar yo'lovchi poezdlarini (TGV poezdlari) joriy qilish bilan bir qatorda yangi yo'nalishlar ochildi. Janubi-sharqiy Fransiya, Parij, Lion va O'rta yer dengizi qirg'oqlari orasidagi tig'izlikning yuqori chastotasi aks ettiradigan xizmatlarga ega bo'lgan birinchi yer maydonlari edi.

Sharqiy mintaqalarga xizmat ko'rsatishning uzoq muddatli rejaları mavjud bo'lgan yangi yo'nalish ham g'arbiy va shimoliy Fransiya xizmat qiladi. Xalqaro transport xizmat Jeneva, Lozan va Bryussel, Ingliz Kanali orqali Londonga suv osti bo'ylab ikki yo'lakli express tezyurar poyezdi qurildi. Bu loyiha Eurostar deb nomlanib 1994 yilda olti yillik qurilishdan so'ng ochildi. U yo'lovchi va yuk poezdlarida, shuningdek, avtoullov hamda boshqa savdo munosabatlari uchun foydalanilmoqda. Poyezd Londonning Waterloo xalqaro bekatidan Parijgacha bo'lgan masofani 2 soat 15 min bosib o'taib, hozirda yiliga to'qqiz milliondan ziyod yo'lovchini tashimoqda. Fransiya faqatgina TGV tarmog'i yo'lovchilarning yarmidan ko'pini tashkil etadi va temir yo'lchilarga ko'plab yangi mijozlarni jalb qiladi. Biroq, Fransiya yo'lovchilar harakatining beshdan bir qismi temir yo'l transporti xizmatlarini afzal ko'radi. Yo'lovchi tashish kabi, yuklarni tashish ham asosiy xalqa yo'nalishlar bo'yicha shimoli-sharqiy Fransiyaning sanoat markazlarini bog'laydi.

Suv yo'llari

Fransiya Sein, Reyn va Rhone kabi yirik daryolar mavjudligiga qaramasdan, ichki suv yo'llari juda kam hajmdagi yuklarni tashiydi. Qurilish materiallari, qishloq xo'jaligi va neft mahsulotlari kabi tovarlar yetkazib berilishiga qaramay, ularning roli yanada arzon va tezkor muqobil xizmatlar oldida pasayib ketdi. Bundan tashqari, og'ir xomashyo va yoqilg'i mahsulotlarining ichki harakatlanishi samarasiz tarzda tashkil etilgan kichik transport operatorlar mavjudligi tufayli ko'p yo'nalishlar bekor qilindi. Suv yo'llarining ajratilmagan qismlarida harakatlanish to'xtatib qo'yilgan. Asosiy daryo va kanal tizimlari yirik barjalarning harakatlanishiga aloqasi yo'q bo'lib xalqaro savdo portlari asosan okean hududlarida joylashgan,

Fransiya ko'plab dengiz portlari bilan logistik xizmatlarni ko'rsatmoqda. Ular nafaqat keng ko'l qirg'og'i balki, tashqi savdo sheriklari bilan ham ahamiyatlidir. Boshqa g'arb mamlakatlarida bo'lgani kabi, Fransiyaning savdo hamkorlari ham past narxlarda tashuvchilar bilan raqobat qilish qiyinchiliklarini his qilmoqdalar. Ko'pincha importdan iborat yuk tashish cheklangan bo'lib, logistika xizmatlari asosan, Marsel va Le Havre, keyin Dunkerque, Calais, Nantes-Saint-Nazaire hamda Rouenda joylashgan yirik portlar zimmasida turmoqda. Bu muvozanat qisman

qisqartirilgan neftning katta miqdori bilan izohlanadi. Yo'lovchi tashish kamroq ahamiyatga ega, ammo Kalais portidan va yaqin Kanal tuneli orqali boshqariladi.

Havo transporti

Fransiya dunyoda samolyot ishlab chiqaruvchi mamlakatlarda yetakchisi hisoblanadi. Aynan transportning bu turi mamlakatda transatlantik va dunyoning boshqa istalgan nuqtalariga yetib boradigan salohiyatli havo kema;ari mavjud. Mamlakatda havo orqali yo‘lovchi tashish tez sur‘atlar bilan kengaytirilib boshqa transport turlari kabi asosiy aeroportlar Parij atrofida joylashgan. Poytaxtning ikkita yirik aeroporti (Roissi (Charles de Gaulle) va Orly) Londonning so‘ngi g‘arbiy Yevropa dagi eng yirik aeroport kompleksi bo‘lib, butun Fransiya yo‘lovchi tashishining uchdan ikki qismini boshqaradi. Boshqa frantsuz aeroportlari mamlakat hududiy va mintaqaviy aeroportlarining keng tarmog‘iga ega bo‘lsada, juda kam ahamiyatga ega. Biroq, yo‘nalishlarning aksariyati provintsiya shaharlari va shaharlari hamda mintaqadagi markazlar o‘rtasida emas, balki Fransiyada iqtisodiy faoliyatni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi. Hududda Marseille eng yirik mintaqaviy havo markazlari bo‘lib, Lion, Bordo, Toulouse va Strasburg bilan bir qatorda xalqaro miqyosda katta avia tashishlarga ega bo‘lgan yagona provintsiyal aeroportlardir. 2017 yilning uchinchi choragida Fransiyada tashishning yalpi ichki mahsuloti tarkibida 23,046 mlrd. yevrodan 2017 yilning to‘rtinchi choragida 23,438 mlrd.yevroga oshdi. Fransiyada transportdan tushadigan yalpi mahsulot 1950 yildan 2017 yilgacha o‘rtacha 10,242 mlrd. yevroni tashkil etib, 1950 yilning birinchi choragida rekord pastki 1,600 mlrd. yevrodan oshgan.

2018 yilning ikkinchi choragida Fransiyada transport xizmatlarining YaIMdagi hajmi 22,657 mlrd. yevroga tashkil etdi. 2018 yilning 1-choragida esa, bu ko‘rsatkich 22,762 mlrd. yevroni tashkil qilib, 1950 yildan 2018 yil vaqt oralig‘ida o‘rtacha 10,373,68 mlrd. yevroni tashkil etgan. 2018 yilning birinchi choragida 22,762 mlrd. yevroni tashkil etib, eng pask ko‘rsatkich 1950 yilning birinchi choragida 1,600 mlrd. yevroni tashkil etdi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Schneider Transport
- ✓ Bansard International SA
- ✓ Flytrans International Forwarders
- ✓ Gefco
- ✓ Getma
- ✓ Henry Johnson Sons and Co Ltd⁷²

2.4.11. Telekommunikatsiya

XXI asrning boshlarida Fransiyada 35 millionga yaqin asosiy telefon liniyasi mavjud edi. 2010-yilda 62 milliondan ortiq uyali telefon ishlatilib, bir kishi uchun deyarli bitta telefon raqamini tashkil etdi. Mamlakatda 40 milliondan ortiq shaxsiy kompyuter mavjud bo‘lib, frantsuzlarning deyarli 70 foizi internet foydalanuvchilari hisoblanadi. Internetdan foydalanishning nisbatan past darajadagi statistikasi qisman

⁷² http://www.logisticsfrance.com/Logistics_France

elektron savdodagi cheklovli davlat nazorati va "Minitel" deb nomlangan (1983-yilda tashkil etilgan va "France Telecom" kompaniyasiga tegishli) mavjud tarmoqning bilan bog'liq. 21-asrning ilk yillarida Minitel, yangi texnologiyalarga qarshi bo'lgan guruhlar orasida kop mijozli kompaniya bo'lsada, 2012-yilda ko'tarilgan narxlari tufayli yopildi. Hozirda mamlakat o'zining bir qator suni'y yo'ldoshlariga ega bo'lib mamlakatda mobil internet hamda , online xizmatlar ko'lami juda kengaygan. IP telefonlar aynisa ofislarda juda katta aloqa vositasi sifatida qayd etilgan. Radio xizmatlar esa, uzoq masofalarda yuqori natijalar hamda sifatda aholiga xizmat ko'rsatmoqda.

2.4.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

1945- yil 27- dekabrda Fransiya Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTBK) ga a'zo bo'ldi. 1947- yil 9- mayda infratuzilmani rekonstruksiya qilish uchun 250 mln. AQSh dollari miqdorida birinchi XRTB kreditini olgan Ikkinchi jahon urushida vayron bo'lgan edi.

Hozirda Jahon banki guruhini tashkil etuvchi beshta tashkilotning a'zosi hisoblanadi. Fransiyalik hamkorlar bilan rivojlanish masalalari bo'yicha seminarlar va konferentsiyalarni tashkil etish, ommaviy axborot vositalari va parlament a'zolari savollariga va so'rovlariga javob berish, Fransiya fuqarolik jamiyati bilan Jahon Banki Guruhining siyosati bilan bog'liq maslahatlashuvlarni amalga oshirish orqali aloqalarni yo'lga qo'yadi. Fransiyaning davlat va xususiy sektoridagi so'rovlarga javob berish, Fransiya Taraqqiyot Agentligi bilan hamkorlikni qo'llab-quvvatlashni (birgalikda moliyalashtirish, tadqiqotlar va shu kabilar) va IDA to'ldirish bo'yicha muzokaralar vaqtida tegishli jamoalar uchun. Jahon Banki Guruhiga a'zo davlatlar o'zlari a'zo bo'lgan institutning poytaxtida bir qator aktsiyalarga egalar; ushbu aktsiyalar soni Kengash raisi tomonidan qaror qabul qilinganda ovoz berish huquqini belgilaydi⁷³.

2.4.13. Doing Business

2.4.3-jadval

Fransiyaning Doing Business ko'rsatkichi 2018

<i>Fransiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
<i>DTF</i>			
Busines boshlashninig osonligi (1-90)	31	Vaqt (kun)	71
Bisnezni boshlash (daraja)	25	Qiymati (jon boshiga tushadigan capital)	6
DTF bali (0-100)	93.28	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	5	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	3.5	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	100
Qiymati (jon boshiga tushadigan capital %)	0.7	DTF bali (0-100)	60.69
Minimum capital	00	Jarayonlar (soni)	8
		Vaqt (kun)	64
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	18	Qiymat (mulk qiymati %)	7.3
DTF bali (0-100)	79.29	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	24
Jarayonlar (soni)	9		

⁷³ <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/04/21/the-world-bank-and-france-partner-to-strengthen-the-climate-resilience-of-west-africas-coasts>

Vaqt (kun)	183	Soliq to'lash (daraja)	54
Qiymati (ombor qiymati %)	3	DTF bali (0-100)	78.55
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	14	To'lovlar (bir yil uchun soni)	9
		Vaqt (bir yil uchun soatda)	139
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	26	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	62.2
DTF bali (0-100)	85.89		
Jarayonlar (soni)	5		

Manba: Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 168-bet

2.4.14. Turizm

Fransiyada sayyohlik to'g'ridan-to'g'ri yalpi ichki mahsulotga 77,7 milliard yevro miqdorida daromad keltiradi. Ularning 30 foizini xalqaro sayyohlar hamda 70 foizini esa ichki turizm xarajatlari tashkil qiladi. Sayohat va sayyohlikning umumiy hissasi yalpi ichki mahsulotga nisbatan 9,7% ni tashkil qilib, mamlakatda 2,9 mln. kishini ish bilan ta'minlaydi (ish bilan bandning 10,9%). Turizm amlakat to'lov balansiga sezilarli miqdorda hissa qo'shadi. 2013-yilda Fransiyaga 85,7 million sayyoh tashrif buyurib, dunyodagi eng mashhur sayyohlik maskaniga aylandi. Birlashgan Qirollik, AQSh, Xitoy va Ispaniyadan keyin Fransiya sayyohlik sarf-xarajatlari bo'yicha beshinchi o'rinni egallaydi.

Parij

Mamlakat poytaxti hisoblangan Parij dunyodagi eng ko'p tashrif buyuriladigan shahardir. Parijda dunyodagi eng taniqli obidalar, masalan, Eyfel minorasi, eng ko'p tashrif buyurilgan pullik yodgorlik Arc de Triomphe, Notre-Dame sobori yoki Montmartredagi Sacre-Couriurdir. Cité des Sciences et de l'Industrie Yevropa dagi eng yirik ilmiy muzey hisoblanadi. Parijdagi Parc de la Villette shahrida joylashgan Ilm-fan, texnika va sanoat madaniyat markazi (FTEH) – dunyo fan va madaniyatini targ'ib qiluvchi markaz hisoblanadi. Luvr muzeyi esa alohida tahsinga sazovor maskan hisoblanadi. Parijning yaqinida Versal saroyi, Fransiya shohlarining sobiq saroyi, hozirgi vaqtda muzey va O'rta asrlarning Provins qishlog'i joylashgan. Ikkala turistik joy YuNESKOning Jahon madaniy merosi ob'ektlari sifatida himoyalangan.

Fransuz Riviera

Fransiyaning janubi-sharqida Fransiyaning Rivierası (Fransiya: Côte d'Azur), yiliga 10 milliondan ziyod sayyoh bilan Parij shahridan keyin mamlakatda ikkinchi turistik maskan hisoblanadi. Cote d'Azur iqtisodiy rivojlanish agentligining ma'lumotlariga ko'ra, u 300 kunlik quyosh nurlaridan, 115 kilometr (71 milya) qirg'oq bo'yi va sayohlarni, 18 ta golf maydonchasi hamda 3000 ta restoran xizmatlarini taklif qiladi. Har yili Côte d'Azur dunyodagi superyaxtalar parkinging 50% ni egallaydi. Barcha ushbu suv transportining 90 foizi mintaqa sohillari bo'ylab hayotlarida kamida bir marta tashrif buyuradilar. Fransiyaning Riviera shahridagi asosiy maskanlar: Antibes va Kann; Cap Ferrat kabi juda mashhur joylar hisoblanadi. Kann kinofestivali har yili o'tkaziladigan dunyo bo'ylab juda ommalashgan tadbir hisoblanadi. Sayyohlar ko'pincha, Toulonning sharqida joylashgan Port-Cros milliy parkiga va Italiya chegarasiga yaqin Monakoga boradilar.

Fransiyada YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan 37 ta sayt mavjud bo'lib, ular oliy madaniy qiziqishlar (Parij birinchi, Strazburg, Bordo, Lion va boshqalar), qirg'oq dam olish maskanlari, chang'I sport turi va qishloq hududlari ularning ko'pchiligi go'zallik hamda xotirjamlikdan bahramand bo'lishadi (yashil turizm). Kichik va chiroyli frantsuz qishloqlaridagi sifatli meros (masalan, Collonges-la-Rouge yoki Locronan) Les Plus Beaux Villages de France ("Fransiyaning eng chiroyli qishloqlari") uyushmasi orqali targ'ib qilinadi. "Ajoyib bog'lar" yorlig'i Fransiya Madaniyat vazirligi tomonidan tasniflangan ikki yuzdan ortiq bog'ning ro'yxatidir. Ushbu yorliq ajoyib bog'larni himoya qilish va rag'batlantirish uchun mo'ljallangan. 2016-yilda 83,7 milliondan ortiq xorijiy sayyohlar Fransiya tashrij buyurgan bo'lib, Ispaniya (2006 yilda 58,5 million) va Qo'shma Shtatlar (2006 yilda 51,1 million) natija qayd etgan. Bu raqam Fransiya 24 soatdan kam vaqt qoladigan, shimoliy Yevropaliklarni yoz oylarida Ispaniya yoki Italiyaga sayohat qilishlarida Fransiya orqali o'tib ketishlarini qamrab olmaydi.

Ziyorat turizmi

Fransiya Avliyo-Jeyms yo'lida ko'plab diniy ziyoratchilarni yoki bir necha million mehmonni qabul qilgan Hautes-Pyrénées shahrida joylashgan Lourdes shahriga jalb qiladi. Taizax Jamiyati dunyodagi eng muhim xristian ziyoratgohlaridan biriga aylandi. Dunyo bo'ylab 100,000 dan ortiq yoshlar Taizeyga har yili ibodat, Muqaddas Kitobni o'rganish, baham ko'rish va keng jamoatchilik bilan birgalikda ziyorat qilishadi.

Teatrlar

Disneylend Parij, Fransiyaning va Yevropaning eng mashhur parki bo'lib, 15,405,000 mehmonni qabul qila oladi. Kurortning Disneylend bog'i va Walt Disney Studios Parki har yili judayam gavjum. Vendée-da joylashgan Puy du Founing syujetli teatrlari hisoblanadi. Boshqa mashhur syujetli parklari - Poitiers Futuroskopi, Ouvergne-Rhône-Alpesdagi Vulcania va Parij yaqinidagi Parc Asterixdir.

Fransiyaning eng mashhur joylari

Notre-Dame de Parij (13,6 million)	Château de Chambord (711.000)
Basilique du Sacre-Coeur (10,5 million)	Sainte-Chapelle (683.000)
Luvr muzeyi (8,5 million)	Metz sobori (652 ming)
Eyfel minorasi (6,2 million)	Grenobling Bastillagi (600 000)
Versal saroyi (6 million)	Markaz Pompidou-Metz (550,000)
Markaz Pompidu (3,6 mln.)	Château du Haut-Königsbourg (549.000)
Musée d'Orsay (2,9 million)	Puy-de-Doma (500,000)
Musée du quai Branly (1,3 million)	Musée Picasso (441,000)
Arc de Triomphe (1,2 million)	Carcassonne (362,000)
Mont Saint-Michel (1 million)	Arc de Triomphe (1,2 million)
Notre-Dame de la Garde (800.000)	Mont Saint-Michel (1 million)

Istiqbolli rejalari

Mamlakat iqtisodiyotida barqaror mehnat bozori va yuqori ishsizlik darajasi katta muammolardan bo'lib kelgan. Fransiyaning mehnat qonunchiligi qoidalariga rioya qilish innovatsiyalar va raqobatbardoshlikka to'sqinlik qildi. Ishsizlik darajasi yoshlar orasida ayniqsa yuqori bo'lmoqda. Davlat xarajatlari Fransiya asosiy

muammo bo‘lib, mamlakat YaIMning 57 foizini tashkil qiladi. O‘tgan yillarda davlat qarzlari o‘sib bordi va byudjet kamomadining o‘shishi davom etmoqda. 2015-yilda dunyodagi 500 yirik kompaniyaning 31 tasi bilan Fransiya Fortune Global 500-da, AQSh, Xitoy va Yaponiyadan keyin to‘rtinchi o‘rinni egallaydi. Fransiya rahbariyati mamlakatda mehnat bozorini isloh qilish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Islohotlar yoshlarning mehnat bozoriga kirishini osonlashtiradi va shuning uchun ishsizlik masalalari davlatning eng ustuvor iqtisodiy siyosatidir. Yevropa Ittifoqi va OECD Fransiya hukumat xarajatlarini kamaytirish yo‘llari haqida maslahatlar berib kelmoqda.

Fransiyada turizm daromadlari 2018 yil may oyida 4,922 mlrd. yevroni tashkil etgan bo‘lsa, iyun oyida 5,520 mlrd. yevroni tashkil etib o‘shish kuzatildi. Fransiyada turizm daromadlari 2008 yil iyulidan 2018 yilga o‘rtacha 3,766,44 mlrd. yevroni tashkil etdai. 2013 yilning iyul oyiga kelib bu ko‘rsatkich 7,259 mlrd. yevroni tashkil etgan. 2009 yil noyabr oyida 1,426 mlrd. yevro ko‘rsatkich bilan eng past natija qayd etdi.

Fransiyada sayyohlar kelishi 2015 yilda 83,800 mln. kishi bo‘lib, 2015 yilda 84,500 mln. kishiga yetdi. Fransiyada sayyohlar kelishi 2003 yildan 2015 yilgacha o‘rtacha 80,019,18 mln. kishini tashkil qilgan. 2015 yilda esa 84,500 mln. kishi eng yuqori darajaga chiqib 2003 yilda esa, 75,000 mln. kishi bilan eng past natija qayd etgan⁷⁴.

Milliy bayramlari

Yangi yil bayrami, 1 yanvar; Mehnat kuni, 1 may; Ikkinchi Jahon urushi sulh kuni, 8 may; Bastiliya kuni, 14-iyul; Taxmin, 15-avgust; Barcha Azizlar kuni, 1-noyabr; Birinchi Jahon urushi arafasida, 11 noyabr; Rojdestvo, 25 dekabr. Harakatlanuvchi dam olish kunlari dushanba o‘tkaziladi.

Fransiyada sayyohlar kelishi 2016 yilda 83960 mingdan 2017 yilgacha 87780 ming kishiga yetdi. Fransiyada sayyohlar kelishi 2003 yildan 2015 yilgacha 80019,18 ming kishiga ortib, 2015 yilda 84500 mingdan eng yuqori darajaga chiqib, 2003 yilda esa 75000 ming kishiga etgan.

Nufuzli mehmonxonalar

- ✓ Novotel Paris Centre Gare Montparnasse
- ✓ Trianon Palace
- ✓ Hotel Fabric
- ✓ Hotel Le Six
- ✓ Hotel Cour du Corbeau Strasbourg - MGallery Collection
- ✓ Novotel Paris Les Halles⁷⁵

2.4.15. Ilm-fan va Texnologiya

Fransiya kimyo texnologiya mahsulotlarini yetakchi eksportchisi hisoblanadi. 1965-yilda Fransiya o‘z seysmik yo‘ldoshini ishga tushirish uchun sobiq Ittifoq va Qo‘shma Shtatlardan keyin uchinchi davlat edi. Frantsuz endilikda o‘z sun‘iy

⁷⁴ <https://tradingeconomics.com/france/tourist-arrivals>

⁷⁵ <https://www.tripadvisor.com/Hotels-g187070-France-Hotels.html>

yoʻldoshlarini ishga tushirmagan, ammo buning oʻrniga Yevropaning fazoviy agentligiga hissa qoʻshishni afzal koʻrmoqda.

XVI asrda tashkil etilgan "Academie des Sciences" sakkizta boʻlimdan iborat: matematika, fizika, mexanika, astronomiya, kimyo, hujayra va molekulyar biologiya, hayvonot va oʻsimlik biologiyasi, inson biologiyasi va tibbiy fanlar. 1939 yilda taʼsis etilgan Markazning milliy de la Recherche Scientifique (CNRS) markazi 1370 dan ortiq laboratoriya va ilmiy markazlarni nazorat qiladi. 1996 yilda CNRS 19391 tadqiqotchi va muhandis, 7.263 texnika va maʼmuriy xodimlarni ish bilan taʼminlagan.

Fransiya asosiy va amaliy fanlar boʻyicha kurslar taklif etadigan koʻplab universitet va kollejlarga ega. Parijdagi Palais de la Découverte (1937 yilda tashkil etilgan) - bu fanni ommalashtirish uchun ilmiy markazdir. U matematika, astronomiya, fizika, kimyo, biologiya, tibbiyot va tabiiy fan boʻlimlariga ega boʻlib, planetariyni oʻz ichiga oladi. Xuddi shunday Parijda joylashgan Cité des Sciences et de l'Industrie (1986 yilda tashkil etilgan). Shahar shuningdek, Musée National des Techniques (1794 yilda asos solingan) va Musée de l'Air et de l'Espace (1919 yilda tashkil etilgan)ga ega. 1987-97 yillar mobaynida fan va muhandislik fakultetlari talabalari 37% ni tashkil etdi.

Barcha oliy taʼlim muassasalari 2015 yilda 2,584,495tani; professor-oʻqituvchilar soni 153 ming nafarni tashkil etdi. Hozirgi kunda 26 ta akademiya ichida 70 davlat universiteti mavjud, ular hozirda maʼmuriy birliklar sifatida faoliyat yuritmoqdalar. Eng qadimgi va eng muhimi bu Aix-Marsel (1409 yilda tashkil etilgan), Besançon (1691), Bordeaux (1441), Caen (1432), Dijon (1722), Grenoble (1339), Lill 1562 y.), Montpellier (1180), Nensi-Metz (1572), Parij (1150), Poitiers (1432), Rennes (1735, Nantes 1461 yilda asos solingan), Strasburg (1538) va Tuluz (1229). Shuningdek, Sorbonne deb nomlangan Parijning qadimgi universiteti Fransiyaning eng qadimgi va dunyodagi yetakchi oliy oʻquv yurtlaridan biri boʻlgan; hozirda 13 ta boʻlinadi, ulardan faqat bir qismi qadimgi Left Bank saytida joylashgan. Argers, Lill, Lion va Tuluzdagi katolik universitetlari mavjud⁷⁶.

2.4.16. Oʻzbekiston Respublikasi bilan aloqalari

Oʻzbekiston Respublikasi bilan Fransiya oʻrtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 26 fevral kuni oʻrnatilgan⁷⁷. Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning Fransiya davlat va rasmiy tashriflari (1993 va 1996-yillar) hamda Fransiya Respublikasi Prezidenti F.Mitteranning Oʻzbekistonga davlat tashrifi (1994-yil) boʻlib oʻtgan. 1996-yil iyun oyida Florensiya shahrida oʻtkazilgan Yevropa Ittifoqi davlatlari rahbarlari sammiti va 2002-yil noyabr oyida Praga shahrida boʻlib oʻtgan NATO/YeAHK sammiti doirasida Oʻzbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning Fransiya Prezidenti J.Shirak bilan

⁷⁶ <http://www.nationsencyclopedia.com/Europe/France-EDUCATION.html>

⁷⁷ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloqa-or-nat-gan-mamlakatlar-royxati.html>

uchrashuvlari ham o'tkazilgan. Ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirishda Fransiya Tashqi ishlar vazirlari L. Fabiusning 2013-yil mart oyida va J.-M. Eroning 2017-yil aprel oyida O'zbekistonga amalga oshirilgan tashriflari hamda 2012-yil oktyabr, 2014-yil noyabr va 2017-yil mart oylarida o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri A. Kamilovning Fransiyaga tashriflari muhim ahamiyat kasb etdi.

Ikki davlat Tashqi ishlar vazirliklari o'rtasidagi 10 ta siyosiy maslahatlashuvlar bo'lib o'tgan. Oxirgisi 2017-yilning aprel oyida Toshkent shahrida o'tkazildi. 2008-yil O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatida parlamentlararo hamkorlik guruhi tuzildi, 2010-yildan boshlab Oliy Majlis Qonunchilik palatasida «O'zbekiston – Fransiya» do'stlik guruhi faoliyat yuritmoqda. Fransiya Senatida «Fransiya – Markaziy Osiyo» parlamentlararo guruhi, Milliy assambleyasida «Fransiya – Markaziy Osiyo» do'stlik guruhlarini faoliyat yuritmoqda.

2008-yil iyun oyida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) hamda Fransiyaning inson huquqlari himoyachisi o'rtasida hamkorlik to'g'risida bitim imzolandi. Fransiya O'zbekistonning Yevropadagi muhim savdo-iqtisodiy hamkorlaridan biridir. 2017-yil yakunlari bo'yicha ikki tomonlama savdo aylanmasining hajmi 251,6 mln. AQSh doll. tashkil etdi. Fransiyada Temuriylar davri tarixi va madaniyatini o'rganish Assosiasiyasi hamda «Avisenna – Fransiya» Assosiasiyasi faoliyat yuritib kelmoqda. O'zbekistonning bir qancha yetakchi universitetlari hamda Fransiyaning oliy o'quv yurtlari o'rtasida hamkorlik bitimlari va protokollari imzolangan⁷⁸.

2.5. BUYUK BRITANIYA

REJA:

- 2.5.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 2.5.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 2.5.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 2.5.4. Energetika
- 2.5.5. Sanoati
- 2.5.6. Xizmatlar sohasi
- 2.5.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 2.5.8. Ishchi kuchi resurslari
- 2.5.9. Soliq tizimi
- 2.5.10. Transport
- 2.5.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 2.5.12. Doing Business
- 2.5.13. Turizm
- 2.5.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

54 00 N, 2 00 W; UTC0
Great Britain Pound (GBP)
LONDON

⁷⁸ <https://mfa.uz/uz/cooperation/countries/201/>

Birlashgan Qirollik - monarxiya shaklidagi parlamentar demokratiya. 1952 yildan buyon hukmronlik qilayotgan Elizabeth II davlat boshlig'i bo'lib, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati, qurolli kuchlar bosh qo'mondoni va Angliya qurilgan cherkovining vaqtinchalik rahbari hisoblanadi. Hokimiyat tomonidan nomzod qilib tayinlangan bo'lsada, parlamentda ko'pchilik partiyaning yetakchisi an'anaviy bo'lgan ijrochi hokimiyatga ega. Bosh vazirga ko'pincha hukumat tomonidan tayinlanib hukumatning umumiy siyosatini tasdiqlaydi. Shuningdek, 20 ga yaqin eng yuqori martabali vazirlar asosiy masalalar bo'yicha rivojlanish dasturini belgilash uchun muntazam ravishda uchrashadigan Kengash tuzadilar.

2.5.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko‘ra Buyuk Britaniya nominal YaIM hajmi 2,936,286 trln. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo‘yicha XVF ma‘lumotiga ko‘ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo‘yicha esa 44,180 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 5 orinida turadigan mamlakat⁷⁹. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 3,477 trln. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁸⁰. Buyuk Britaniya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a‘zo bo‘lgan⁸¹.

Birlashgan Qirollik kichik mamlakat bo‘lishiga qaramasdan judayam qulay geografik joyda joylashgan. Alohida orol bo‘lgan bu qirollik tarkibiga Angliya, Shotlandiya, Uels va Shimoliy Irlandiya iqtisodiyotini o‘z ichiga oladi. Shimoliy qutbning eng shimoliy qismida joylashgan bu rivojlangan davlat jahon iqtisodiyotida sanab tugamaydigan ko‘plab o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, bu mamlakat dunyo sivilizatsiya hamda globalizatsiyaning o‘chog‘i va jahon mamlakatlari o‘rtasidagi xalqaro vaqt tizimining markazi (Greenwich Mean Time, GTM), ilm-fan nazariya va yutuqlarini amaliyotga to‘liq tadbiiq eta olib o‘z taqdirini o‘zgartira olgan yagona davlat, do‘stlik ham emas shunigdek, dushmanlik ham emas shioriga asoslanib dunyo mamlakatlari bilan strategic sherikchilik aloqalarini o‘rnatadigan liberal davlatdir.

Iqlim juda tez o‘zgaruvchan bo‘lib, tarixan bu hududda Seltlar, Vikinglar, Franklar hamda Saksonlar hukmronlik qilgan. Shu jihatdan ham dunyoning ikki maktabidan biri aynan Buyuk Britaniya tuproqlarida shakllandi. Bu Anglo-Sakson

⁷⁹ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpdpc@weo/oemdc/advect/weoworld/uk>

⁸⁰ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁸¹ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseU

maktabidir (ikkinchisi Roman-German). Bu taraqqiyot maktabi istalgan tarixiy inqiroz, kulfat, urush, inqiloblarga to‘laqonli bardosh bera olgani bemaol o‘rganishimiz mumkin. Aynan, bu maktab yetakchilari ilm-fanda keng ko‘lamli katta o‘zgarishlar kirita oldilar. Fikrimiz isboti sifatida Londonda joylashgan Qirollik Institutidir (Royal Institute). Bu maskanda dunyoning yetakchi olimlari, doktorlari, buyuk kashfiyotchilar, innovatorlik g‘oya mualliflari, turli xil gipoteza sohiblari hamda ularni kundalik tajribalarda sinagan yuzlab eksperimental olimlarni yetishtirdi. Masalan, Genri Kavendish-Institut asoschisi, Hempri Devi, Maykl Faradey, Nikola Tesla, Jeyms Klerk Maxvel, Villiyam Hershel, Nyuton va boshqa o‘nlab buyuk olimlarni keltirish mumkin.

Bu olimlar biz faxrlanib yurgan ota-bobolarimiz yaratgan nazariya va boshqa tadqiqotlarni aynan XIX-XX asr amaliyotga tadbiiq eta olgan klassik maktab vakillari hisoblandilar. Chunki, bunday yutuqlar 1472 yilda batamom tugatilgan Ispaniya hududidagi Al-Andalusiya (poytaxti Kordoba) “Tirik jannat” nomi bilan 700 yil mashhur bo‘lgan islom olami vakillari tomonidan yaratilgan ilmiy nazariyalar, kitob holiga keltirilgan qimmatbaho qo‘l yozmalarni turli xil yo‘llar bilan hatto Angliyagacha talon taroj qilish orqali erishganlar. Bu davrda Yevropa mamlakatlari o‘z boshlardan “qora kunlar”ni (Dark Ages) o‘tkazaotgan edilar. Aynan bunday olamshumul yutuqlardan keyin g‘arb olamida Renessians davri boshlandi. Tayyor holga keltirilgan dallilarga tayanib yozilgan kitoblarni o‘qib o‘zlashtirish uchun arab tilini o‘rganish kifoya qilindi. Lekin, kitoblarning aksariyati lotin tiliga tarjima qilingan edi.

Buyuk iqtisodchilardan Adam Smit, David Rekardo, Jon Maynard Keyns va boshqa ko‘plab olmlar 18-19 asrlarda dunyo mamlakatlari taqdirini hal qiladigan iqtisodiy boshqaruv modellarini ishlab chiqdilar. Hozirda dunyo bo‘ylab kapitalistik ya‘ni bozor mexanizmlariga asoslangan iqtisodiyotlarning barchasi aynan ushbu maktab vakillari olg‘a surgan nazaria va amaliy bilim hamda ko‘nikmalar asosida boshqariladi.

2.5.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Klassik va Neoklassik maktablar yaratgan modellarg atayangan Britaniya 18-19 asrda keskin iqtisodiy tub burilish yasadi. Yangi yerlarni kash etilishi va mustamlakachilik aynan iqtisodiy modellarni ishlashi uchun ayni muddao bo‘ldi. Xalqaro iah kuchi migratsiyasi va xalqaro mehnat taqsimoti Buyuk Britaniya uchun jahon iqtisodiyotiga glonallashsish uchun ancha ustunlik berdi. Bu mamlakatning xalqaro savdo aloqalaridan shuni kuzatish mumkinki, deyarli barcha mahsulotlar import hisobiga to‘g‘ri kelgan. Mamlakatda sanoat to‘ntarilishidan so‘ng, ilm-fan yutuqlarini sanoatga jalb qilinishi bilan yengil sanoat, elektronika, temir yo‘l tizimi va qishloq xo‘jaligida juda katta o‘shish kuzatildi. Mamlakatning eng katta raqiblari Ispaniya, Italiya va Fransiya hisoblanar edi. Fransiyaning Yaqin sharq mintaqasida boshlab qo‘ygan mustamlakachilik harakati amalga oshmay qolishi (Napolen B. urush boshlab qo‘yishi), Portugallarning janubi-sharqiy Osio mamlakatlariga qilgan yurishlari (amalga oshmagan), Fransizlarning Hindistonga yurishlari (amalga oshmagan) aynan Buyuk Britaniya Imperiyasi uchun juda qo‘l keldi. Bu qudratli Imperiya hammasiga

erishdi. Endilikda AQSh, Kanada, Karib havzasi, Lotin Amerikasi, Afrika mamlakatlari, Yaqin sharq, Fors ko'rfazi, Hindiston, ko'plab janubi-sharqiy Osiyo mamlakatlari, Gong Kong, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Tasmaniya va boshqa onlab orollar deyarli barchasi Britaniya Qirolligi tasarrufida edi (umumiy hisoblaganda dunyoning 76 hududini tashkil etgan).

Buyuk Britaniya milliy iqtisodiyoti Ispaniya va Fransuzlar bilan dengiz orqali urushlardan ancha talofat ko'rdi. Hatto, mamlakat Markaziy Banki (Bank of England) kemasozlikni yanada kuchaytrish uchun katta miqdorda pul mablag'i ajratadi. Ikki buyuk urushda ham mamlakat g'olib chqdi. Eng katta zarba birinchi va ikkinchi Jahon urushi Britaniya iqtisodiyotini tubdan isloh qilishga majbur qildi.

Undan so'ng sovuq urush yillarida ham mamlaktda tashqi iqtisodiy aloqalar rivojlanish bilan birga harbiy sohaga aksariyat pul mablag'lari sarflanayotgan edi. Bosh vazir Vinston Cherchilning ushbu iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda hissi juda katta.

Neoliberal iqtisodning yangi davri 1979 yilda Margaret Tetcherni saylashi bilan boshlandi. U 3 may kuni umumiy saylovni g'alaba bilan boshlagan va besh yillik mehnat hukumatidan so'ng Konservativ partiyani hukumatga qaytarib berdi. 1980-yillarda davlatning ko'plab sanoat va kommunal xo'jaligi xususiylashtirildi, soliqlarni qisqartirdi, kasaba uyushmalari islohotlari amalga oshirildi. Bozorlarni tartibga solinishi, mamlakatda politsiyaning rolini kuchyaytirildi. Dastlabki yillarda yalpi ichki mahsulot 5,9% ga kamayib, 1988 yilda eng yuqori cho'qqi 5% gacha ko'tarildi. 1997 yil may oyida Toni Bler boshchiligida ishlaydigan ishchi 18 yillik konservativ hukumatdan keyin yer yuzidagi umumiy saylovlarda g'alaba qozondi. Saylovdan to'rt kun o'tgach, G'aznachilikning yangi kansleri Gordon Braun Angliya Bankiga pul-kredit siyosatini nazorat qilish erkinligini berdi, bu vaqtga qadar hukumat tomonidan boshqarilgan edi.

2001 yil Jorj Bush tomonidan "Amerika orzusi" (Funni May va Freddie Mack kompaniyalari) jahon loyihasi Angliyadagi ikkita Banknig inqirozga uchrashi bilan (Lehman Brothers va AON) ma'lum bir davrga muzlab, Barak Obama prezidentlik kursiga o'tirgandan keyin zarar summalari yana qarzdorlik sharti bilan ehson qilindi. 2009 yil mart oyida Angliya Banki foiz stavkalarini 0,5% gacha kamaytirdi va iqtisodiyotni kreditlashni kuchaytirish hamda sohani yaxshilash uchun miqdoriy cheklovlar boshladi. Buyuk Britaniyada 2009 yilning 4-choragida moliyaviy inqiroz zararlarni bartaraf etib qisman iqtisodiy o'sishga erishdi.

Ikkinchi Jahon urushidan buyon eng katta iqtisodiy inqiroz eng yuqori cho'qqisi qayd etildi. Ishsizlikni qo'llab-quvvatlash inqiroz davrida pasayib ketdi va 2010 yilgi umumxalq saylovlarida koalitsiya hukumati konservatorlar hamda liberal demokratlar tomonidan shakllantirildi. Bu esa, byudjet kamomadini yumshatish uchun chuqur sarf-xarajatlarni kamaytirdi. Buyuk Britaniyaning 2016 yil iyun oyida Yevropa Ittifoqini tark etish rajasiga qaramay, Brexit nomi bilan ma'lum bo'lganidek, funt sterling AQSh dollariga nisbatan 31 yillik rekorddan pastga tushib ketdi va iste'molchilarning ishonchi keskin kamaydi. Menejerlar indeksi. Angliya Banki foiz stavkalarini yangi tarixiy pasayish nisbatan 0,25% ga kamaytirishga kelishdo. Bank

Buyuk Britaniyadagi davlat obligatsiyalarini 60 mlrd. Britaniya funt sterlingi va korporativ obligatsiyalarni esa 10 mlrd. Britaniya funt sterlingi miqdorida sotib oldi. Bu esa, Buyuk Ressesiyadan boshlab 435 mlrd. Britaniya funt sterlingini tashkil qiladi⁸².

2.5.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Birlashgan Qirollik g'arbiy Yevropa davlatlari orasida qishloq xo'jaligi sohasida ham o'zgacha rivojlanish xususiyatiga ega. Aynan ushbu soha ish bilan band bo'lgan aholi sonining (2 foiz atrofida) tashkil etadi. Birinchi navbatda milliy siyosat va keyinchalik Yevropa Ittifoqining umumiy qishloq xo'jaligi siyosati (CAP) tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan rentabellikning yuqori darajasi va mexanizatsiyalashning yuqori darajasini ta'minlab, qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirishda ilgari ketdi. Qishloq joylarda muqobil ishga joylashish imkoniyatlarini yaratish uchun sanoat markazlari kengaytirila bishlandi. Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yer maydoni (qariyb to'rt dan uch qismi) ham kamayib, shudgor qilinadigan ulush yaylovlar foydasiga tushdi.

Rasmiy qishloq xo'jaligidagi olib borilayotgan islohotlar CAP talablariga mos keldi va hosildorlik oshirish, bozorlarni barqaror mahsulot bilan ta'minlash, dehqon-fermerlar turmush darajasini yaxshilash va iste'molchini muntazam ravishda qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan ta'minlash hamda tovarlar narxlarini o'rtacha qismini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu maqsadlarga erishish uchun CAP mahalliy mahsulotlarga minimal narxlar tizimini va import bahosini esa muvofiq ravishda belgilab mahalliy fermerlarni qo'llab-quvvatladi. Eksportni jahon bozor narxi va Yevropa Ittifoqi bahosi o'rtasidagi farqni tashkil etadigan subsidiyalar orqali rag'batlantirdi. Bir nechta mahsulot, ayniqsa mol go'shti va qo'ylar uchun to'g'ridan-to'g'ri fermerlar qo'shimcha to'lovlar amalga oshirildi⁸³.

Eng muhim dehqonchilik ekinlari bug'doy, arpa, shakar lavlagi, kartoshka va kolza hisoblanadi. Bug'doy, arpa va kolza hosilining katta miqdori chorvachilik uchun yetishtirilsada, qoldiqning ko'p qismi unli freymalar (bug'doy), distillash (arpa) va o'simlik yog'ini (kolza) ishlab chiqarish orqali inson iste'moli uchun sanoatda qayta ishlanadi. Asosiy chorvachilik mahsulotlari qoramol va buzoqlardan, qo'y va qo'zichoqlardan va parrandadan olinadi. Birlashgan Qirollik shakar va pishloqdan tashqari asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlarida yuqori darajada o'zini o'zi ta'minlashga erishdi.

2017- yilning to'rtinchi choragida Birlashgan Qirollik qishloq xo'jaligidan YaIM 2,627 mlrd.GBP kamaydi. 2017- yilning uchinchi choragida bu ko'rsatkich 2,653mlrd.GBPni tashkil etdi. Birlashgan Qirollikdagi qishloq xo'jaligi Yalpi Ichki Mahsulot 1990-1997 yillar oralig'ida o'rtacha 2,45 mlrd. GBPni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yilning to'rtinchi choragida esa 2,851 mlrd. GBP qayd etilgan.1996 yilning ikkinchi choragida rekord darajada past bo'lib 2,041 mlrd. GBPni tashkil etgan.

⁸² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uk.html>

⁸³ ⁸³ <https://www.britannica.com/place/UnitedKingdom/Agriculture-forestry-and-fishing>

O‘rmonchilik

Birlashgan Qirollikning yer maydonining o‘ndan bir qismi samarali o‘rmonchilikka bag‘ishlangan. Hukumat tomonidan qo‘llab-quvvatlangan o‘rmon xo‘jaligi komissiyasi ushbu o‘rmonlarning qariyb yarmini boshqaradi, qolgan qismi esa xususiy kompaniyalar tasarrufida. Mahalliy yog‘ochni qayta ishlash Birlashgan Qirollik talabining beshdan bir qismini ta‘minlaydi. Yangi ekilgan daraxtlarning ko‘pchiligi tog‘li hududlardagi ignabarglardir ammo, komissiya tegishli joylarda keng tarqalgan daraxtlarni ekishni tavsiya etmoqda.

Baliqchilik

Birlashgan Qirollik Yevropaning yetakchi baliqchilik sektoriga ega davlatlaridan biri bo‘lsada, sanoat uzoq muddatli pasayish davrida bo‘lgan. Baliq ovlash chegaralari 1970 yillarning o‘rtalarida dengizdan 200 milya masofaga (370 km) qadar kengaytirildi. Yevropa Ittifoqining boshqa a‘zolari tomonidan egallangan hududning katta qismi Britaniya suvlari tarkibida bo‘lganligi sababli, butun jamoa bo‘ylab baliq ovlashni tizimi qonunchilik bilan tartibga solindi. Boshqa tomondan, Birlashgan Qirollik ba‘zi uzoqroq suvlarda (masalan, Islandiyadan tashqarida) baliq ovlash imkoniyatini yo‘qotdi va bu Yevropa Ittifoqining boshqa mamlakatlariga qaraganda ancha suv maydonlarag ega mamlakatligicha qoldi. Angliya baliqchilik sanoati hozirgi kunda mamlakatning umumiy talabining yarmini ta‘minlamoqda. Eng muhim baliq - Norvegiya lobsteri, qisqichbaqa va istiridgichlar, shu jumladan kod, dereotu, makkerel, plaice, shuningdek, tunes va salmon kabi eng qimmat baliqlar hisoblanadi. Estuarin baliqchilik sanoatida asosan, losos - keng tarqalgan.

Birlashgan Qirollikdagi qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining YaIM tarkibida 2018 -yilning ikkinchi choragida 2,909 mlrd. GBPni tashkil etdi. 2018- yilning birinchi choragida bu ko‘rsatkich 2,910 mlrd. GBPni qayd etgan bo‘lsa, 1990- yildan 2018- yil oralig‘ida o‘rtacha 2,672,97 mlrd. GBPni tashkil etgan. 2014- yilning to‘rtinchi choragida bu miqdor 3,074 mlrd. GBPni tashkil etgan bo‘lib, 1996- yilning ikkinchi choragida esa, past rekord darajadagi 2,214 mlrd. GBPni tashkil etgan⁸⁴.

2.5.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Birlashgan Qirollik iqtisodiy jihatdan foydali mineral-xomashyo resurslari deyarli cheklangan. Bir paytlar mamlakatda temir rudalar qazib olish og‘ir sanoatning yetakchi manbasi edi. Hozirda qazib olinadigan boshqa muhim metallarning tarkibiga qalay va rux kiradi. Qum va shag‘al, ohaktosh, gips, dolomit, bo‘r, gil va gil slanetsi, kaolin, jelestin kabi foydali qazilmalar yetarli darajada. Qum, shag‘al, ohaktosh, gips va boshqa eziladigan minerallar qurilishda ishlatiladi.

Aksincha, Buyuk Britaniyaning boshqa YeI a‘zolaridan ko‘ra neft, tabiiy gaz va ko‘mir kabi katta energiya manbalariga ega. Ko‘mir Britaniya iqtisodiyoti uchun muhim bo‘lgan yoqilg‘i sanaladi. Bir milliondan ziyod ishchi 300 million tonnadan ortiq ko‘mir qazib olgan. 1913- yilda sanoat eng yuqori cho‘qqiga erishdi. Joriy ishlab chiqarish beshdan to‘rt qismga kamayib, ishsizlik yanada o‘sdidi. Elektr stantsiyalari ko‘mir uchun asosiy mijozlardir ammo, boshqa yoqilg‘idan

⁸⁴ <https://tradingeconomics.com/united-kingdom/gdp-from-agriculture>

foydalanishning o'sishi va ishlab chiqarishga sarflanadigan harajatlarning tobora ortib borishi bilan energetika tizimi sezilarli darajada bosim ostida qoldi.

Shimoliy dengizdagi neft qazib olish va uning sanoatga yetkazib berish yoqolg'ini yanada ekspluatatsiya qilishning jadal rivojlanishiga olib keldi. 1975 yilda qazib olish boshlanganidan beri, juda katta miqdorda neft xomashyosi mamlakat energetika tizimini ta'minlab berdi. Bu ko'rsatkich har yili o'sib bormoqda va Birlashgan Qirollik neft mahsulotlariga deyarli o'zini o'zi taiminlaydi. XXI asrning boshlarida kuniga qariyb uch million barrellik o'rtacha neft xomashyosi bilan mamlakat dunyodagi eng yirik ishlab chiqaruvchilardan biri sanaladi. To'lov balansi neft daromadlaridan sezilarli darajada foydalandi va kelajakda neft kamayishi bois chet elda katta miqdorda investitsiya qilindi. 1990- yillar oxirida tasdiqlangan zaxiralar taxminan 700 million tonnagacha baholandi.

2.5.1-jadval

Buyuk Britaniya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017)

G'arbiy Yevropa, shimoliy Atlantik okeani va Shimoliy dengiz o'rtasida Irlandiya orolining shimoliy qisminidagi hudud

Poytaxti	LONDON	Budjeti	Daromadlar: \$996,3 mlrd
YaIM	\$2,936 trl.		Xarajatlar: \$1,097 trillion
Maydoni	243,610 kv km	Tabiiy resurslar	Ko'mir, neft, tabiiy gaz, temir rudasi, tuh, oltin, tin, ohaktosh, tuz, gil, gips, potash, silica sand, slate, arable land
Oltin valyuta zahirasi	\$146,8 mlrd		
Tashqi qarzi	\$5,36 trl		
Aholisi	64,769,452 kishi London 10,313 Manchester 2,646 Birmingham 2,515 Glasgow 1,223 Liverpool 870,000	Sanoati	Mashina uskunalari, elektrli jihozlar, temir yo'l jihozlari, kemasozlik, samalyotsozlik, avtomobilsozlik, radio aloqa jihozlari, metallurgiya, kimyo, neftni qayta ishlash, qogoz mahsulotlari, tekstil oziq ovqat, mahsulotlari
Umumiy chegarasi	443 km Irlandiya 443 km	Qishloq xo'jaligi	Kartoshka, sabzavot, qora molchilik, qo'ychilik, jun, baliq,
Ishsizlik	4,3%, (Iyul 2017)	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 0.6 %
Inflatsiya	2,5% (2017)		Sanoat: 19.2%
Soliqlar	24,3% YaIM da		Xizmatlar: 80.2%
Global innovatsion indeks	5 (60,89)	Yirik kompaniyalar	Greenenergy, John Lewis Partnership, IPMG, Stemcor, Swire, McLaren Technology Group, Laing, O'Rourke, Brakes Group, JCB, Arcadia Group, Virgin Atlantic, Firstsource, European Metal, Recycling, Iceland Ltd, Argos, Dixons Carphone, Wilko, Tesco,
HDI	16 (0,909)		
Gini Indeks	22 (7,41) 2018		
BERI			
Doing Business	7 (2017)		
YAIM jon boshiga	5 (Nominal) 9 (PPP)	Xalqaro hamkor hamkorlik	WTO, OECD, TTIP, TISA, European Union, AIIB, G7. G20.
Davlat boshqaruvi	Parlamentar monarxiya	Jon boshiga YaIM daraja	\$44,180 (Nominal)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com).

britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Shimoliy dengizdan ofshor tabiiy gaz yetkazib berish 1967- yilda mavjud bo'lganda, ular ilgari ko'mirga asoslangan yonilg'i yetkazib berishdi. Milliy tarqatish quvurlari tarmog'i yaratildi. 1990-yillarning oxirlarida tasdiqlangan tabiiy gaz zaxiralari 26,8 trillion kub metr (760 milliard kub metr) etib baholandi. Neft va tabiiy gazda o'zini ta'minlash va ko'mir qazib olishni qisqartirish Britaniyaning energetika sektorida tub burilish yasadi. Endilikda atom energetikasi elektr energiyasini ishlab chiqarishga katta hissa qo'shdi. Hidroelektr energiyasi (asosan Shotlandiyada) kamroq ulushga ega bo'lib, lekin an'anaviy bug' elektr stantsiyalari elektr energiyasining katta qismini ta'minlaydi. Hozirda Buyuk Britaniyaning elektr energiyaga bo'lgan talabining aksariyat qismini Fransiya yetkazib beradi (EDF).

2.5.5. Sanoat

Umuman olganda Britaniya sanoat ishlab chiqarish jahon iqtisodiyoti alohida tahsing sazovor. Chunki bu davlat ilm-fan cho'qqilarini zabt etgan holda, juda yuqori texnologiyalar asosida eng zamonaviy rejalashtirilgan modellarni istalgan kapital miqdori zahirasi bilan intellektual xodimlar yordamida ishonchli marketing tizimida butun dunyo mamlakatlari orasida faqat bir o'zi ishlab chiqaradigan mahsulotlarni sotadi (RI, Rolls-Royce, Ultra project, IELTS, CIPS, Radio texnika jihozlari). Mamlakatning muhandislik va arxitektura sanati dunyo bo'ylab tahsinga loyiqdir.

Hozirda sanoat sektori YalMning beshdan bir qismini tashkil etmoqda. Ishlab chiqarishdagi pasayish 1980-yillarning boshida ishsizlikning tez o'sishi hisobiga yuz berdi. Yalpi ichki mahsulotga nisbatan ularning nisbiy ahamiyati jihatidan eng muhim ishlab chiqarish sanoati muhandislik hisoblanadi; oziq-ovqat, ichimliklar (alkogol ichimliklar) va tamaki; kimyoviy moddalar; qog'oz, bosma va nashriyotchilik; metallar va minerallar; to'qimachilik, kiyim-kechak, poyabzal va teri mahsulotlari kiradi. Eng tez rivojlangan tarmoqlar kimyo va elektrotexnika sohalari hisoblanadi. Kimyo sanoati, farmatsevtika va maxsus mahsulotlar orasida eng katta o'sish kuzatildi. Mashinasozlik va metall buyumlar, elektrotexnika va asbob-uskuna muhandislik va transport muhandislik, jumladan, avtoulavlar va aerokosmik jihozlar tezlikda o'sib bordi. Elektron mahsulotlar esa, tez orada boshqa mamlakatlar sanoatining eng asosiy xomashyosiga aylandi. (Rossiya, Kanada, Hindiston). Boshqa tomondan, avtomashinalarni ishlab chiqarish o'sishi xorijiy, xususan, yapon kompaniyalari orasida Angliyaga sarmoya kiritgan kompaniyalar orasida keskin kuzatilgan.

Buyuk Britaniya sanoatining yetakchi tarmog'i qurilish bo'lib, unda yo'l, ko'priklar, ofislar, aholi yashash uylari, qimmatbaho villalar, sport komplekslari, teatr va oliygohlar hisoblanadi. Sanoatda sement mahsulotlari, po'lat jihozlar (H, I, U beam), armaturalar, gips (British Gipsym), og'ir texnikalar, shisha sanoati, pishgan g'isht, elektr jihozlar bilan ta'minlaydi. Arxitektura sohasida alohida o'rin egallaydigan bu ingliz maktabi dunyo bo'ylab juda katta loyihalar qurilishida bevosita ishtirok etgan. Mamlakatning yetakchi qurilish kompaniyalariga SKANSKA, Bowis, Kier Group, Ibex Interiors, OD Projects, Coniston Group kiradi. Bu mamlakat dunyo bo'yicha sog'liqni saqlash va xavfsizlikni amaliyotga tadbiq

etish samaradorligi jihatidan birinchi o'rinda turadi. Health and Safety deb nomlanuvchi qonunga butun jamiyat birdek rioya etadi. Ayniqsa, sanoatda bu faoliyat juda qattiq nazorat ostida. Bu esa, mamlakatning barcha sektorlari xavfsiz ekanligi, natijada o'limning kamayishini ta'minladi.

Qurilish ishchilarining qariyb yarmi o'z-o'zini ish bilan ta'minlaydi. Qurilish ishlarining yarmidan ko'pi yangi loyihalarda, qolgan qismi ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatishdan iborat. Davlat tomonidan moliyalashtiriladigan va xususiy mulkchilikka ixtisoslashtirilgan uy-joylardan sezilarli o'zgarish yuz berdi. Shuningdek, 'ijarachilarning ijarachilarini ijarachilarga' aylantirishni rag'batlantirish borasida katta sa'y-harakatlar amalga oshirildi. Natijada 1997 yil boshidan beri egalik qiladigan uylar ulushi sezilarli darajada oshdi.

Buyuk Britaniyaning kosmik sanoati o'lchov usuliga qarab dunyodagi ikkinchi yoki uchinchi kosmik sanoati hisoblanadi. Sanoatning bu turida to'g'ridan-to'g'ri 276,000 kishi atrofida, bilvosita esa 113 ming kishi ishlaydi. Bu esa yiliga 20 milliard funt sterling daromadga ega. Bu sohada muhim ishtirok etadigan Britaniya kompaniyalari BAE Systems (dunyodagi ikkinchi yirik mudofaa pudratchisi) va Rolls-Royce (dunyodagi ikkinchi eng yirik samolyot ishlab chiqaruvchi) hisoblanadi. Buyuk Britaniyada faoliyat yuritadigan xorijiy aviatsiya kompaniyalari orasida EADS va Buyuk Britaniyada 13 mingdan ziyod ishchi bo'lgan "Airbus" sho'ba korxonasi mavjud.

2.5.1-rasm. Buyuk Britaniya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁸⁵

Birlashgan Qirollikda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2018 yil yanvar oyida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 1,6 foiz o'sdi. Shunga qaramay, raqamlar bozor bahosidan 1,8 foizga o'sdi. Neft quvurlari ta'mirlash uchun yopilganidan keyin qayta qazib olish yana davom ettirildi (dekabrda - 14,3 foizga nisbatan 4,1 foiz). Bundan tashqari, ishlab chiqarish ham tezlashdi (2,7 foiz, ya'ni 1,4 foiz). Boshqa

⁸⁵ <https://tradingeconomics.com/australia/industrial-production>

tomondan, elektr, gaz, bug' energetikasi (0,8 foizga nisbatan 4,5 foiz) va suv ta'minoti, kanalizatsiya va chiqindilarni boshqarish (0,6 foizga nisbatan -1,2 foiz) kuzatildi. Birlashgan Qirollikda sanoat ishlab chiqarish 1969- yildan 2018- yilga qadar o'rtacha 0,86 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1973- yil fevral oyida esa bu ko'rsatkich 22,60 foizni tashkil etgan. 1980- yilning dekabr oyida rekord darajadagi ko'rsatkich 11,90 foizni tashkil qildi.

Farmatsevtika sanoati Buyuk Britaniyada 67,000 kishini ish bilan ta'minlaydi. 2007 yilda Buyuk Britaniya yalpi ichki mahsulotiga 8,4 milliard funt sterling hissa qo'shdi. Tadqiqot va rivojlantirishga jami 3,9 milliard funt sarmoya kiritgan bu soha o'zining barqaror o'sish darajasini saqlab turibdi. 2007 yilda Buyuk Britaniyadan farmatsevtika mahsulotlari eksporti 14,6 milliard funtni tashkil etdi va ichki iste'mol bo'yicha 4,3 milliard funt sterlingni tashkil etdi. Buyuk Britaniyada "GlaxoSmithKline" va "AstraZeneca" joylashgan bo'lib, ular dunyodagi uchinchi va yettinchi yirik farmatsevtika kompaniyalaridir.

2.5.6. Xizmatlar sohasi

Birlashgan Qirollikdagi eng e'tiborli iqtisodiy rivojlanish xizmat ko'rsatish sohasining o'sishi bo'lib, hozirgi kunda YaIMning uchdan ikki qismini va jami ish bilan band aholining to'rtidan uch qismini ta'minlaydi. Bu real daromadlarning o'sishi, iste'mol xarajatlarining shakllanishidagi o'zgarishlarni va biznes xizmatlarini tashqi bozorlarda izlash va kengaytirishni aks ettiradi. Garchi ayrim xizmatlar, masalan, jamoat transporti, kir yuvish xizmati, kino va teatrlar kabi xususiy tovarlar foydasiga kamaygan bo'lsada, bu xizmatlarni tarqatish, saqlash, va sotish Britaniya uchun klassik iqtisodiyot bo'lib qolmoqda. Boshqa rivojlangan xizmat ko'rsatish sohalari mehmonxonalar va ovqatlanish, havo safarlari va dam olish bilan bog'liq boshqa tadbirlar, (ayniqsa, chakana savdo) va moliya sohalaridir. Ayniqsa, hisob-kitob tizimlari va dasturiy ta'minot, boshqaruv konsultatsiyasi, reklama va bozor tadqiqotlari, shuningdek, ko'rgazma va konferentsiya majmualari bilan ta'minlash kabi boshqa biznesni qo'llab-quvvatlash xizmatlarida tezkor o'sish kuzatildi.

Angliya, dunyoning eng mashhur san'at auksion uylarining asosiy qismi hisoblanadi. London birjalari (LJSE), London buxgalterlar uyi (London Accountancy Hall), London xaridlar uyushmasi (CIPS), London audit (PriceWaterhouseCoopers, Deloid), dunyo bo'ylab ingliz tili darajasini baholab beradigan korporatsiya (IELTS), havfsizlik va ehtiyotkorlik bo'yicha (CSCS), sug'urta, bank xizmatlari, brokerlik, dilerlik, logistik, autsorsing, 2PL, 3PL, 4PL, express pochta xizmatlari, online hamrohlik, televideniye, radio, ta'lim, tibbiyot deyarli barcha sohalarda alohida kompaniya rivojlanish tarixi va modeliga ega. Barcha faoliyat turlari mualliflik huquqlari bilan himoyalangan va davlat ro'yxatidan o'tgan korporatsiyalardir.

2017- yilning to'rtinchi choragida Birlashgan Qirollikdagi Xizmatlar YaIMning miqdori 349,531 mlrd. GBP miqdorga oshdi. 2017- yilning uchinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 348,077 mlrd. GBPni qayd etdi. Birlashgan Qirollik xizmatlari sohasi YaIM tarkibida 1990-yildan 2017-yil vaqt oralig'ida o'rtacha 260,417.84 mlrd. GBPni tashkil qilgan bo'lsa, 2017- yilning to'rtinchi choragida esa bu miqdor

349,531 mlrd. GBPni tashkil etdi. 1990- yilning uchinchi choragida rekord darajada past ko'rsatkich 175,893 mlrd. GBPni tashkil etgan.

Moliya

London an'anaviy tarzda jahon moliyaviy markazi (HUB) bo'lib kelgan. Qayta qurish va tartibga solish sektorni 1980-1990 yillarda, bank, sug'urta, London fond birjasi, yuk va tovarlar bozorlaridagi muhim o'zgarishlar kuzatildi. Moliyaviy institutlar o'rtasidagi deyarli farqlar mavjud emas. Misol uchun, uy-joy kreditlari asosan qurilish jamiyatlari mas'uliyati bo'lib xizmat qiladi, ammo, borgan sari banklar va sug'urta kompaniyalari kreditlashning ushbu sohasiga kirishdi. Bino-jamiyat bo'linmalarini virtual banklarga shaxsiy naqd pul mablag'lari bilan aylantirish va shu uchta turdagi muassasalarni ko'chmas mulk xizmatlariga diversifikatsiya qilish bilan bog'liq o'zgarishlar yuz berdi.

20-asrning oxirida moliyaviy xizmatlar sohasida bir milliondan ortiq odam ish bilan ta'minlandi va YaIMning o'ndan bir qismiga hissa qo'shdi. Londondagi ba'zi o'rta shaharlar, xususan Lids va Edinburgda moliyaviy xizmatlar tezlik bilan o'sib ulg'aygan bo'lsada, London bu sohada ustunlik qilishni davom ettirdi. Xalqaro moliya operatsiyalari markazi sifatida keng ko'lami va ta'sirini oshirdi. Ayirboshlash kursi va qimmatli qog'ozlar savdosi kabi kapital oqimlari ko'paydi. Natijada, Londoni dunyodagi boshqa shaharlardan ko'ra ko'proq xorijiy bank filiallari ochildi. Rivojlanayotgan raqobat va texnologik o'zgarishlar o'sishni tezlashtirdi. Xalqaro fond birjasi qayta tashkil etilib, investorlarning qimmatli qog'ozlar va aktsiyalarni sotib olish vahamda sotish bo'yicha yo'riqnomalarini bajargan brokerlikning tarixiy ikki bosqichli tuzilmasini yaratdi. Ushbu qimmatli qog'ozlarga "bozor" qilgan "ish beruvchi"lar faoliyati bekor qilindi. Natijada yangi kompaniyalar ingliz va xorijiy banklarni eski brokerlar va ish beruvchilar bilan bog'ladi. 1986 yilda qabul qilingan "Moliyaviy xizmatlar to'g'risida"gi qonun, 1987- yilda qabul qilingan "Binolar jamiyatlari to'g'risida" gi qonun va 1987 yilgi "Banklar to'g'risida" gi qonun yangi moliyaviy tashkilotlarni tartibga sola boshladi.

1997- yilda hukumat moliyaviy xizmatlar sohasini tartibga solish bo'yicha Moliyaviy Xizmatlar Tashkilotini (FSA) ta'sis etdi; u bir nechta alohida nazorat tashkilotlarining o'rnini egalladi, ularning ba'zilari o'zini o'zi boshqarishga asoslangan. Boshqa vazifalar qatorida, FSA Angliya bankidan Buyuk Britaniyaning tijorat banklari nazoratini o'z zimmasiga oldi. FSA 2008- yilda boshlangan moliyaviy inqirozga javoban ko'plab taniqli Britaniya banklari uchun hukumatni qutqarishga olib kelgani uchun tanqid qilindi. Natijada, 2012- yilgi Moliyaviy xizmatlar to'g'risidagi qonun FSAni bekor qildi va "uch tomonlama" moliyaviy tartibga solish tizimi (FSA, Angliya Banki va Xazina)joriy etildi. 2013- yilda uchta yangi organ - Moliyaviy ahvolni boshqarish organi FCA, Moliyaviy xizmatlarni tartibga solish va iste'molchilarni himoya qilish, Moliyaviy siyosat qo'mitasi (FPC) va Prudential Regulatory Authority (PRA) - oxirgi ikkisi Angliya Banki tarkibiga kiritilgan.

Angliya Banki Angliya va Uelsda (Shotlandiya va Shimoliy Irlandiyada banklar o'z hududlarida buning uchun cheklangan huquqlarga ega) banknotalarni chiqarish huquqini saqlab qoladi. 1997- yilda Angliya Bankiga foiz stavkalarining umumiy

tuzilishiga taʼsir koʻrsatadigan "repo" yoki "benchmark" foiz stavkasini belgilash huquqi berildi. Bankning hukumatdan olgan koʻrsatmasiga koʻra, inflyatsiya darajasi yillik 2,5 foizni tashkil etadigan foiz stavkasini belgiladi. Bank shuningdek, valyuta bozorlarida faol aralashib, hukumat bankirlari vazifasini bajaradi. Sterling ingliz funt-sterling xalqaro miqyosda sotiladigan valyutaning eng birinchisi hisoblanadi.

Birlashgan Qirollik bir qancha uyushgan moliyaviy bozorlarga ega. Qimmatli qogʻozlar bozori rasmiy roʻyxatdan oʻtgan qimmatli qogʻozlar va aktsiyalar (shu jumladan, hukumat masalalari, oldi-sotdi opsiyalari, fond indeksi imkoniyatlari va valyuta opsiyalari) bilan shugʻullanadigan Xalqaro fond birjasini tashkil etadi; kichik korxonalar uchun "Listelenmagan Qimmatli Qogʻozlar bozori"; va uchinchi bozor, kichik roʻyxatga olinmagan kompaniyalar uchun xizmat qiladi. Valyuta bozori faoliyatiga qonun loyihalari, depozit sertifikatlari, qisqa muddatli depozitlar va tobora koʻpayib borayotgan qimmatbaho qogʻozlar kiradi. Buyuk Britaniyaning moliyaviy xizmatlari sanoati 2011- yilda iqtisodiyotiga 116,363 mln. Funt sterling miqdorda hissa qoʻshdi. Buyuk Britaniyaning moliyaviy va biznes xizmatlar eksporti mamlakatning toʻlov balansiga ijobiy taʼsir qilmoqda.

London xalqaro biznes va tijorat uchun muhim markaz boʻlib, global iqtisodiyotning uchta "buyruq markazlaridan" biri hisoblanadi (Nyu-York va Tokio). Londonda ofislari mavjud 500 dan ortiq bank mavjud boʻlib, u bank, sugʻurta, yevrobond, valyuta savdosi va energetika kelajagi boʻyicha yetakchi xalqaro markaz hisoblanadi. Londondagi moliyaviy xizmatlar sohasida asosan London shahri va Canary Wharf tumanida (borough, 32tadan biri) joylashgan. Shaharda Londondagi qimmatbaho qogʻozlar birjasi, Londondagi Xalqaro moliya aylanmasi va tanlovlar birjasi, London metal birjasi, Lloyds London va Angliya Banki joylashgan. Canary Wharf 1980-yillarda rivojlanishga kirishdi va hozirda Barclays Bank, Citigroup va HSBC kabi Buyuk Britaniya Moliyaviy Xizmatlar Instituti kabi yirik moliya institutlariga ega. London shuningdek, boshqa biznes va professional xizmatlar uchun muhim markaz boʻlib, dunyodagi oltita eng yirik huquqiy kompaniyaning toʻrtta shtab-kvartirasi joylashgan.

2018- yilning ikkinchi choragida Birlashgan Qirollikdagi xizmatlardan yalpi ichki mahsulot hajmi 360,420 mlrd. GBPni tashkil etdi. 2018 yilning birinchi choragida esa, bu koʻrsatkich 358,521 mlrd. GBP ni tashkil etgan edi. 1990- 2018 yillar oraligʻida bu koʻrsatkich oʻrtacha 267,925,61 mlrd. GBPni tashkil qildi. 2018- yilning ikkinchi choragida esa, 360,420 mlrd. GBPni qayd etib, 1990- yilning uchinchi choragida esa, rekord darajada past koʻrsatkich 178,666 mlrd.GBP ni tashkil qilgan edi⁸⁶.

Nufuzli banklari

- ✓ Bank of England
- ✓ Barclays
- ✓ HSBC
- ✓ Lloyds Banking Group
- ✓ The Royal Bank of Scotland Group
- ✓ Natwest⁸⁷

⁸⁶ <https://tradingeconomics.com/united-kingdom/gdp-from-services>

⁸⁷ uk.businessinsider.com/the-50-largest-banks-in-europe-2018-5

2.5.7. Tashqi savdo munosabatlari

Britaniya savdo munosabatlari 15-16 asrlarda yangi yerlarning kashf etilishi bilan rivojlana boshladi. AQSh yerlarida turli xil dehqonchilik va tabiiy resurslar qazib olish natijasida dengiz yo‘li orqali savdo munosabatlari ilk o‘shish darajasini ta‘minlab berdi. Ispaniya qirolligi, Italiya imperatorlari va Portugaliya qirolliklari buyruqlari bilan butun Yevropaning barcha mamlakatlarini larzaga solayotgan arablar savdo kemalari yo‘llarini o‘rganish hamda buyuk afsona Hindistonning kashf etilishi jahon savdo munosabatlarini keskin o‘zgartirib yubordi. Ispaniyalik (Portugaliya hali davlat sifatida shakllanmagan edi) sayyohlar Magellan Lotin Amerikasini kashf etgan bo‘lsa, Vaskodo Gama Hindistonni kashf etgan ilk dengizchi-sayyoh bo‘ldi.

Italiya esa, shimoliy Afrika mamlakatlarini zabt etgan bo‘lsa, Fransiya Afrikaning boshqa mamlakatlarini mustamlakaga aylantirdi. Germaniya Janubiy Afrikada va uni atroflarida joylashdi. Bu mamlakatlar asosan, tabiiy boyliklar, yer maydinlari, neft konlari, tog‘-kon metallurgiya, paxta, don, go‘sh bilan savdo sotiq qilgan bo‘lsalar, Buyuk Britaniya xalqaro savdoda ilk g‘oya- qul savdosi bilan kirib bordi. Afrika mamlakatlaridan qora tanli sog‘lom aholi qatlamini mamlakatga jo‘natib, har 4000 taga yetishi bilan AQShga dengiz yo‘li orqali jo‘nata boshladi. Shu bilan mamlakat infrastrukturasi yanda yaxshilangan Britaniya, o‘z mustamlakalarida tekin ish kuchi hisobiga xalqaro mehna taqsimoti va mutloq ustunlik bilan ishtirok eta boshladi.

Savdo munosabatlari uzoq vaqtdan beri Buyuk Britaniyaning iqtisodi uchun muhim ahamiyatga ega. Import va eksportning umumiy qiymati mamlakat YaIMning deyarli yarmini tashkil etadi. (Taqqoslash uchun, tashqi savdoning qiymati AQShning yalpi ichki mahsulotining beshdan bir qismiga to‘g‘ri keladi). Buyuk Britaniya eksport hajmi va importi so‘nggi yillarda barqaror o‘smoqda. Asosiy eksport tarkibiga mashinalar, avtomobillar va boshqa transport uskunalari, elektr va elektronika uskunalari (jumladan, kompyuterlar), kimyoviy moddalar va neft mahsulotlari kiradi. Xizmatlar, ayniqsa moliya xizmatlari, yana bir muhim eksport hsioblanadi. Mamlakat oziq-ovqat mahsulotlarining o‘ndan bir qismini va mashinasozlik va transport vositalarining uchdan bir qismini import qiladi.

2.5.2-jadval

Buyuk Britaniya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo‘nalishlari (2017 y.)

	Eksport		Import
Eksport (USD)	\$412.1 mlrd (2017)	Import (USD)	\$581.6mlrd (2017)
Tovarlar bo‘yicha eksport tarkibi	Ishlab chiqarilgan mahsulotlar yoqilg‘ini tamaki mahsulotlari tamaki mahsulotlariga yoqadi	Tovarlar bo‘yicha import tarkibi	Ishlab chiqarilgan tovarlar mashinasozligi yoqilg‘i mahsulotlari
Asosiy hamkorlar	 AQSh 14.6% Germaniya 10.1% Shvetsariya 7% Xitoy 6% Fransiya 5.9% Gollandiya 5.8%	Asosiy hamkorlar	 Germaniya 14.8% Xitoy 9.8% AQSh 9.2% Gollandiya 7.5% Fransiya 5.8% Belgiya 5%

 Irlandiya 5.5%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Buyuk Britaniyadan tovarlar va xizmatlar eksporti 2018 yilning yanvar oyida 53,65 mlrd. Funt sterlingga, o'tgan oyda esa 52,78 mlrd.GBPga teng bo'lgan. Asosiy savdo hamkorlari orasida Yelga tovarlar eksporti 0,8 foizga o'sdi, chunki savdo hajmi asosan Germaniya (10 foiz), Italiya (10,6 foiz) va Ispaniya (7,3 foiz) ga o'sdi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi bo'lmagan mamlakatlarga tovarlar eksporti 5,4 foizni, ya'ni AQSh (20,7 foiz), Xitoy (4,3 foiz), Gonkong (21,3 foiz) va Janubiy Koreyada (20 foiz) oshdi. Birlashgan Qirollik eksporti 1955 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 23,485.13 mlrd. GBPni tashkil etdi. 2017 yil sentyabr oyida esa 53,877 mlrd. GBP tashkil etgan. 1955 yil iyun oyida esa bu ko'rsatkich 962 mln. GBP eng past darajada natija qayd etgan.

Buyuk Britaniyaga tovarlar va xizmatlar importi 2,8 foizga o'sib, 2018 yil yanvar oyida 56,72 milliard funt sterlingga yetdi. O'tgan oyda 55,28 milliard funt sterling tashkil etib, tovarlar sotib olishda 3,5 foizga, avtomobil va yonilg'i 5.6 foizga; xizmatlar importida 0,1 foizga oshdi. Savdo sheriklari orasida Yevropa Ittifoqidan tovarlar importi asosan, Germaniya (2,8 foiz), Fransiya (5,1 foiz), Niderlandiya (1,8 foiz) va Ispaniya (7,7 foiz) ga o'sdi. Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqi bo'lmagan davlatlardan xaridlar 4,1 foizga o'sdi. Chunki, import ko'proq Norvegiya (12 foiz), Yaponiya (27,9 foiz) va Shveytsariyadan (25,6 foiz) ko'paydi. Buyuk Britaniya importi 1955 yildan 2018 yil vaqt oralig'ida o'rtacha 24,939,05 mlrd. GBPni tashkil etdi. 2018 yil yanvar oyida esa import 56,724 mlrd. GBPga yetgan bo'lsa, 1955 yil iyun oyida 1,031 mlrd. GBP bo'lgan rekord daraja qayd etilgan.

2.5.2-rasm. Buyuk Britaniya YaIMning yillik o'sish darajasi (2015-2018 yil birinchi choragi)⁸⁸

2017 yilning to'rtinchi choragida Britaniya iqtisodiyoti o'tgan yilning shu davriga nisbatan 1,4 foiz o'sib, ikkinchi smeta hisobidan va avvalgi davrda 1,8 foiz

⁸⁸ <https://tradingeconomics.com/unitedkingdom/gdp-growth-annual>

o‘shishga erishdi. Bu 2012 yilning ikkinchi choragidan boshlab o‘shning eng zaif tempi hisoblanadi. 2017 yilda YaIM o‘rtacha 1,7 foiz darajaga o‘tib, 2016 yilda 1,9 foizni tashkil etdi. Birlashgan Qirollik Yalpi Ichki Mahsulot o‘shish sur‘ati 1956 yildan 2017- yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 2,45 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 1973 yilning birinchi choragida 9,70 foizni tashkil etdi. 2009- yilning birinchi choragida esa rekord daraja -5,90 foizni tashkil etdi.

2.5.8. Ishchi kuchi resurslari

Birlashgan Qirollikda ish bilan bandlik darajasi dekabr oyida 75,20 foizdan 2017- yilga kelib 75,20 foizgacha ko‘tarildi. Bu ko‘rsatkich 1971- yildan 2017- yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 71,14 foizni tashkil qildi va 2017- yil iyun oyida 75,30 foizni tashkil etdi. 1983- yil mart oyida rekord darajada past bo‘lib 65,60 foizni tashkil etdi. Birlashgan Qirollikdagi ish bilan bandlar soni 2017- yil dekabrda 32,247 mln. kishidan 2017- yilning dekabrda 32,248 mln. kishiga oshdi. Birlashgan Qirollikdagi ish bilan bandlar soni 1971- yildan 2017- yil vaqt oralig‘ida o‘rtacha 26,910.54 mln. kishiga teng bo‘lib, dekabr oyida 32,248 mln. kishidan yuqori bo‘lgan. 2017- yil aprel oyida 23,630 mln. kishi tashkil etib past rekord daraja qayd etgan.

2.5.3-rasm. Buyuk Britaniya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o‘zgarishi (2008-2018 yil ikkinchi choragi)⁸⁹

Buyuk Britaniyadagi ishsizlik darajasi 2018- yilning yanvar oyiga qadar 4,3 foizni tashkil etdi. Avgust-oktyabr oylarida o‘zgarishsiz qoldi va bozor talablari 4,4 foizdan past bo‘ldi. Ishsizlar soni 24 mingga oshdi, bandlik esa 168 mingtaga oshdi. Birlashgan Qirollikdagi ishsizlik darajasi 1971- yildan 2018- yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 7,06 foizni tashkil etib, 1984- yilning fevral oyida esa 12 foizni tashkil etgan. 1973- yil noyabr oyida bu ko‘rsatkich rekord darajadagi 3,40 foizni tashkil etdi. Birlashgan Qirollikda ishsizlik nafaqalari uchun da‘vo qilayotganlar soni 2018- yilning fevral oyida 9,2 ming kishi bilan 837,8 ming kishiga yetdi. Bu o‘tgan

⁸⁹ <https://tradingeconomics.com/unitedkingdom/unemployment-rate>

oyga nisbatan 1,6 ming kishiga kamaygan. Birlashgan Qirollikdagi ishsizlar 1971 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 1,533,33 mln. kishini tashkil qilib, 1986 yil iyul oyida 3,090 mln. kishidan yuqori bo'lgan. 1973 yilning dekabr oyida bu ko'rsatkich 422,60 ming kishi bilan rekord ko'rsatkichga ega bo'lgan.

2.5.9. Soliq tizimi

Birlashgan Qirollikda soliqqa tortish kamida ikki turdagi hukumat darajasida to'lovlarni o'z ichiga oladi: mahalliy boshqaruv va markaziy hukumat (HM Revenue & Customs). Mahalliy davlat boshqaruvi markaziy hukumat mablag'lari, ish stavkalari, kengash badallari va qo'shimcha ravishda haq to'lash hamda ko'chma avtoulovlarda to'lovlar bilan ta'minlanadi. Markaziy boshqaruvning tushumlari asosan, daromad solig'i, milliy sug'urta to'lovlari, qo'shilgan qiymat solig'i, korporativ soliq va yoqilg'i solig'idan kelib chiqadi. Birlashgan Qirollikdagi tashkilotlar solig'i stavkasi 19 foizni tashkil etadi. 1981 yildan 2018 yil vaqt oralig'ida bu soliq o'rtacha 31.61 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1982 yilda 52 foizni tashkil etgan. 2017 yilda rekord darajadagi 19 foizni tashkil etdi. Birlashgan Qirollikdagi shaxsiy daromad solig'i stavkasi 45 foizni tashkil etadi. Birlashgan Qirollikda shaxsiy daromad solig'i stavkasi 1995 yilda 2018 yilga nisbatan 42,50 foizni tashkil etdi. Bu 2010 yilda 50 foizdan yuqori bo'lib 1996 yilda 40 foizni tashkil etgan.

2.5.10. Transport

Birlashgan Qirollikda deyarli barcha transport tizimi mavjud. Aholi zichligi juda yuqori bo'lgan Qirollik transport tarmoqlarini modernizatsiya qilishga sezilarli qiyinchiliklarga duch keldi. Mamlakatda portlar, doklar, temir yo'l terminallari va avtomagistrallar juda yuqori sifat va xavfsizlik talablaridan kelib chiqib qurilgan. Mamlakatda o'ng qo'l qoidasi amal qiladi. Avtomobil egaliklarining o'sishi (XXI asrning oxiriga kelib, barcha uy xo'jaliklarining qariyb uchdan ikki qismi bittadan avtomobilga ega), mahalliy avtobus tarmoqlari kengaytirildi. Ichki yuklar temir yo'l tarmoqlariga biirktirildi. Avtomobil va magistral yo'llarni (M25) kengaytirish ilk jahon standartlarini kashf etishda samarali maktab vazifasini o'tadi. Tezlik kameralari, alohida yo'laklar, xavfsizlik, texnik yordam dyarli barcha xizmat yuqori daraja atashkil etildi.

Shaharlararo temir yo'l xizmatlari yaxshilandi, yirik metropoliten shaharlarida xizmatlar formati takomillashtirildi. Xuddi shunday, havo qatnovi ham, ayniqsa, xalqaro qatnovlar ko'lami kengaydi. Yuk tashish va dengiz safarlarida pasayish tendentsiyasi kuzatilgan bo'lsada mamlakatda xorijiy xususiy kompaniyalar ulushi keskin oshdi. Ko'pgina tashqi savdo munosabatlari hali ham dengiz transporti orqali amalga oshiriladi. Biroq, Angliya va Fransiya o'rtasidagi Kanal tunnel temir yo'lining 1994 yilda ochilishi o'zaro faoliyatda yo'lovchi va yuk tashish tizimini yuqori daraja olib chiqdi (Eurostar). Ushbu poezdlar avtoulovning yarmigacha va Dover-Folkestone-Calais murabbiy yo'nalish va yuk mashinalari tashishining uchdan bir qismini - Buyuk Britaniyani hisobida turibdi. Bundan tashqari, suv osti tunel

London va Parij yoki Bryussel o'rtasida yuk va tezyurar yo'lovchi poezdlari xizmatini ta'minlaydi. Buyuk Britaniya, Irlandiya va Yevropa ning portlari o'rtasida yo'lovchilar va yuklarning katta miqdordagi harakatlari dengiz orqali amalga oshirilmoqda. Neft va tabiiy gaz, ularning har biri milliy tarqatuvchi quvur tarmog'iga ega bo'lib, yo'l va temir yo'l xizmatlari tarmoqlariga tayanmaydi⁹⁰.

Nufuzli kuryerlik kompanioyalari

- ✓ Royal mail
- ✓ BBa Aviation
- ✓ Clakson
- ✓ TNT
- ✓ DHL
- ✓ Aramex⁹¹

Logistika va ombor xizmatlari 2016 yilda Angliya iqtisodiyotiga 64,179 mln. Funt sterling faromad keltirdi. Buyuk Britaniyada 46,904 km (29,145 mil.) Asosiy yo'llar, avtomobil yo'llari tarmog'i 3,497 km (2,173 mil) bo'lgan radiusli yo'l tarmoqlari mavjud. Yana 213,750 km (132,818 mil) aylanma yo'llar mavjud. Mamlakatning Rail Railway kompaniyasi "Tarmoq Rail" Buyuk Britaniyadagi 16.116 km (10.014 mil) temir yo'l tarmoqlarining aksariyat qismini egallaydi va boshqaradi. Shuningdek, bu kompaniya shimoliy Irlandiyadagi 303 km yo'nalishda temir yo'llariga ham egalik qilib tartibga soladi. Bu sektor xususiylashtirilganidan buyon poezdlar tarmog'i 20 ta temir yo'l operatsion tizim faoliyat ko'rsatmoqda. Transport sohasidagi investitsiyalar ba'zan o'sib borayotgan talabni qondira olmadi. Masalan, London atrofidagi M25 avtomobil yo'lini 1986 yilda ochilganidan keyin tezda yuk tashish imkoniyatlari kengaytirdi. Shaharning temir yo'llarida, jumladan, Londonning "Underground" dagi tirbandlik; shaharlarda tezligi tobora pasayib borayotgan transportlar; mamlaktdagi 14 yo'nalishli yer osti metrolarining bir nechta yo'nalishlari (Central Line, Northern Line) fikrimiz dalilidir. Londonga transport xizmatin kengaytirish va aeroportlarni kengaytirish bo'yicha doimiy bosimlar mavjud.

2018 yilning ikkinchi choragida Birlashgan Qirollik transport xizmatining YaIMdagi hajmi 19,323 mlrd. GBPni tashkil etgan. 2018 yilning birinchi choragida esa bu raqam 19,103 mlrd. GBPni tashkil etgan bo'lsa, 1990 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 16,146,50 mlrd. GBPni tashkil etdi. 2007 yilning to'rtinchi choragida esa bu xizmat 19,874 mlrd. GBPni tashkil qildi. 1991 yilning birinchi choragiga kelib rekord darajadagi past bo'lgan ko'rsatkich 10,071 mlrd. GBP qayd etilgan⁹².

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Autologic
- ✓ Parcellforce
- ✓ Unipac Shipping

⁹⁰ <https://www.britannica.com/search?query=UnitedKingdom/+transport+system>

⁹¹ <https://parcelcompare.com/courier-services>

⁹² <https://tradingeconomics.com/united-kingdom/gdp-from-transport>

- ✓ Clipper Logistics Group
- ✓ Dfds Seaways
- ✓ OBS Logistics⁹³

2.5.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

Birlashgan Qirollik va Jahon Banki Guruhi zo‘ravonlikning oldini olish, boshqaruv, sog‘liqni saqlash va ta‘lim kabi keng miqyosli masalalar bo‘yicha siyosatni ishlab chiqish uchun birgalikda harakat qilmoqda - kambag‘al mamlakatlarda millionlab insonlar immunizatsiyalash, suv va o‘qituvchilar bo‘lib, boshqa imtiyozlar qatoriga kiradi. Bank Guruhining mutaxassisliklari, bilimlari va tarmoqlari hamda mamlakatlarida ishlash qobiliyati butun dunyoda inson, iqtisodiy va barqaror rivojlanish maqsadlariga yordam beradi. Birlashgan Qirollik 1945 yil dekabrda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB) - Jahon Bankiga a‘zo bo‘lib, Bretton-Vuds institutlarini (Jahon Banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi) topishga yordam berishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Bugun Birlashgan Qirollik qashshoqlikni kamaytirish borasidagi global harakatlarda asosiy aksioner va muhim ta‘sirchan sherik bo‘lib qolmoqda⁹⁴.

Jahon Bankining Londondagi vakolatxonasi xalqaro rivojlanish kun tartibida atroflicha fikr almashish va Jahon banki guruhi bilan Birlashgan Qirollik o‘rtasida hamkorlik qilish uchun platformalar yaratish ustida ishlamoqda. Buni WBG missiyasi va faoliyati haqida yaxshiroq tushunish va hukumat, parlament a‘zolari, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, xususiy sektor, akademiya va ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni o‘rnatish orqali amalga oshiradi. Jahon Banki Guruhi ovoz berish tizimiga ega. Bankning barcha a‘zolari ovoz berish huquqiga ega ovozlar (a‘zolarning bankdagi ustav fondining har bir ulushi uchun bitta ovoz) va asosiy ovozlar (barcha asosiy ovozlarning miqdori 5.55% ovoz berish va barcha a‘zolarga ovoz berish). Ovoz berish taqsimotining taqsimoti Jahon banki guruhidagi agentlikdan ajralib turadi⁹⁵.

2.5.12. Doing Business

2.5.3-jadval

Buyuk Britaniya Doing Business ko‘rsatkichi

<i>Buyuk Britaniya, Easy of Doing Business 2018</i>			
		<i>DTF</i>	
Busines boshlashning osonligi (1-90)	7	Vaqt (kun)	79
Bisnezni boshlash (daraja)	14	Qiymati (jon boshiga tushadigan capital)	24.9
DTF bali (0-100)	98.54	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	4	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	4.5		
Qiymati (jon boshiga tushadigan capital %)	0.0	Mulkni ro‘yxatdan o‘tkazish (daraja)	47
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	74.51

⁹³ http://logisticsuk.org/Logistics_UK

⁹⁴ <http://www.worldbank.org/en/country/unitedkingdom/overview#2>

⁹⁵ <http://www.worldbank.org/en/country/unitedkingdom/overview#3>

		Jarayonlar (soni)	6
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	14	Vaqt (kun)	21.5
DTF bali (0-100)	80.39	Qiymat (mulk qiymati %)	4.8
Jarayonlar (soni)	9	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	24.5
Vaqt (kun)	86		
Qiymati (ombor qiymati %)	1	Soliq to'lash(daraja)	23
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	9.0	DTF bali (0-100)	86.70
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	8
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	9	Vaqt (bir yil uchun soatda)	110
DTF bali (0-100)	93.29	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	30.7
Jarayonlar (soni)	3		

Manba :Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 209-bet

2.5.13. Turizm

Birlashgan Qirollik 2017-yilda 37,119 millionlik sayyoh bilan dunyoning eng katta 8-sonli sayyohlik maskani hisoblanadi. Buyuk Britaniyada xorijlik sayyohlar tomonidan 22,072 milliard AQSh dollarid daromad keltiradi. Visit Britain ma'lumotlariga ko'ra, AQShliklar eng ko'p tashrif buyuradigan mintaqaga bolib 2016 yilda 2,8 milliard funt sterling mablag' sarflaganlar. Shunga qaramay, Yevropalik sayohatchilar soni Shimoliy Amerikadan qit'asiga nisbatan 21,5 million kishidan ko'proqdir. Amerika va Kanadalik sayyohlar 3.5 mln. kishini tashkil etadi. Mamlakatning asosiy sayyohlik yo'nalishlari London shahri, London Tower esa, mamlakatda eng ko'p tashrif buyuradigan diqqatga sazovor joylardandir. Turizm Britaniya iqtisodiyoti uchun juda muhimdir. 2014-yilda mamlakatga 32,6 milliondan ortiq sayyohlar tashrif buyurgan. London 2014 yilda 17,4 million mehmon bilan dunyodagi ikkinchi eng ko'p ko'rilgan shahar, Gonkongda birinchi o'rinni egallagan (27,8 million mehmon).

"Visit Britain" ma'lumotlariga ko'ra, 2015 yilda sarf-xarajatlar 26,877 mln. Funt sterlingni tashkil etgan holda, ichki turizm Buyuk Britaniya turizm xarajatlarning eng katta qismi hisoblanadi. Milliy statistika agentligi, shuningdek, 2009 yilda 126 million sayohat amalga oshirilganini e'tirof etmoqda. Buyuk Britaniyadagi ichki sayohat uchun eng ko'p bo'lgan davr, bank ta'tillari va yoz oylarida, avgust oyining eng samarali vaqt hisoblanadi. Buyuk Britaniyada, Blackpool, Lancashire va Suonsi (Uels) kabi qirg'oq dam olish joylariga borib, dam olish lagerlari deb nomlanuvchi turarjoyda qoladigan ko'plab oilalar bilan sayohat qilish juda uzoq tarixga ega. Ushbu urf-odat, xorijiy tur paketlar bayrami operatorlaridan raqobat tufayli, operatsion xarajatlarning o'sishi va 1980-1990 yillarda ko'plab dam olish lagerlarini yopishga majbur qilgan tez o'zgaruvchan talab tufayli sezilarli darajada kamayib ketdi.

Mamlakatdagi barqaror iqtisodiy o'sish, ichki infrastrukturani tubdan isloh qilishga erishildi. Ayniqsa turizm sanoati alohida yuksak e'tinorda. Mamlakatning sayyohlik bo'yicha o'ziga xos siyosati deyarli barcha muzey va galereyalar tekin. Zamonaviy aeroportlar, termnallar, yuqori darajada xizmatlar, xodimlarning barchasi ingliz tilida gapalsha olish darajasi, barqaror transport yo'l chipta narxlari, istalgan hududlarda ma'lumot xizmati agentlarinig 24 soat aloqada turishi, tekin yo'l

xaritalari, 4 xil tekin gazetalar, 24 soat xizmat qiladigan avtobus xizmatlari, ayrim metro bekatlaridagi 24 soat xizmat, tinimsiz xizmat ko'rsatadigan savdo markazlari, adashib qolganlar uchun maxsus instruktorlarning mavjudligi, tekin Wi-Fi markazlari, ovqatlanish joylari, chakana savdo markazlari (Tesco, Morrisons, Lidl, Sainsbury's, ASDA, Wilkinson, WH&Smith), Londondagi 3 xil drajadagi taksilari (Radia taxi, Taxi Cab, Mini Cab), ikki qavatli va qo'shimcha ulanmali qizil avtobuslari (Double Decker), qizil rangli taksafon qutilari, ko'chalarda temir betondan o'rnatilgan qizil rangli pochta qutilari, mehmonxonalar, parklar (Hyde Park, Regents park, Central Park, Zoo park), Temza daryosi sohillarining deyarli barcha diqqatga sazovor joylari, ODEON kino zallari, teatrlari, shifoxanalari, yoyma klassik bozorlari (Portabella Market, Notting Hill) va boshqa yuzlab qiziqarli joylar sayyohlarni yillar mobaynida Britaniyaga jalb qilmoqda.

Meros shaharlari

✓ Canterbury: Angliya ona cherkovi, shuningdek, boshqa o'rta asrlardagi binolar va Rim yodgorliklari

✓ Chester: Amfiteyatiro va 11-asr Benedictine Abbey, hozirgi kunda sobori bilan muhim Rim va O'rta asr devorlari

✓ Uning yopiq o'rta asrlik do'koni "qatorlari", poyezd va Chester hayvonot bog'i uchun mashhur.

✓ Dover: hududga kirish imkoni mavjud katta port. Bundan tashqari, urush davridagi tunnellar va qadimgi qal'alar

Diqqatga sazovor joylari

London shahridagi Tower Bridge, St Paulning sobori, Westminster Abbey, Roman hamamlari, Canterbury sobori, Stonehenge, Westminster saroyi, Chatsworth uyi, Lids qasri, Hampton mahkama saroyi, Blenheim saroyi, Portsmut tarixiy tersanesi, Stourhead, Beaulieu saroyi va Abbey hisoblanadi.

Eng diqqatga sazovor joylaridan China Town, National Geographic do'koni, Startford Olimpiya stadioni, Chelsi, Arsenal, Westhem va Tottenham futbol stadionlari, Wimley Xalqaro arenasi, tennis kortlari, Golf maydonlari va eng mashhur O2 Arena hisoblanadi.

Ahamiyatli jihati shundaki, London dunyo bo'yicha eng qimmatbaho mahsulotlar sotiladigan birinchi va ikkinchi Orinda turadigan savdo markaziga mezbonlik qiladi. Ular Knightbridgedagi Harrods va Bond Streetdagi Selfridges hisoblanadi. Bond street dunyo bo'yicha ijarasi eng qimmat bo'lgan ko'cha hisoblanib, eng mashhur jahon brendlarin iuchratish mumkin. Oxford sirki bilan boshlanib Gayd park bilan tugaydi.

✓ Mamlakatda dunyoning eng mashhur kitob do'konlari ozgacha manzara kashf etib, ular: Foyles, Borders, Waterstones va WH& Smith.

✓ Tamaddi markazlari: Macdonalds, Subway, Tea, Starbuck, La tea

✓ Mobil aloqa kompaniyalari: O2, Vodafone, 3G, T-mobile, Virgin Media.

London Muzeyi (London Wall) va London Milliy Galereyasi (Regents street) (32 bo'limdan iborat) mamlakat hamda butun dunyo tarixini bir kun ichida ochib bera oladigan ulkan san'at, madaniyat, ilm-fan, urf-odatlarni biriktirgan ichmi ich

joylashgan xonalardan iborat. Ayniqsa, Misr, Hindiston, Afrika mamlakatlari, Shimoliy Amerika qit'asi, Markaziy Osiyo, Janubi –sharqiy Osiyo mamlakatlari tarixi tahsinga sazovordir.

Nufuzli restoranlari

- ✓ Kiln, Soho
- ✓ Sabor, Mayfair
- ✓ A Wong, Victoria
- ✓ Core by Clare Smyth, Notting Hill
- ✓ L'Enclume, Cumbria
- ✓ Moor Hall, Lancashire⁹⁶

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Muqaddas juma; Pasxa bayram (Shotlandiya bundan mustasno); O'tgan yozgi dam olish, oxirgi dushanba, avgust yoki 1-sentyabr (Shotlandiya bundan mustasno); Rojdestvo, 25 dekabr; va Boksing kuni, Rojdestvildan keyin 1-hafta. Shuningdek, Shotlandiyada 2 yanvar kuni va avgust oyining 1-dushanba kunlari bank bayramlari bo'ladi. Shimoliy Irlandiya Patrik kunini, 17 mart kuni; va Orangeman kuni, 12-iyul, 1690-yil Boyn urushiga bag'ishlangan.

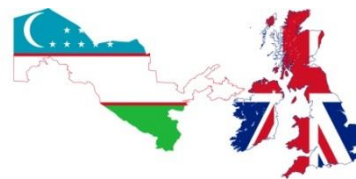
Birlashgan Qirollikdagi turizm daromadlari 2017 yilning noyabr oyida 1,790 mlrd.GBPni tashkil qilib, dekabr oyida esa 1,560 mlrd. GBPni tashkil etdi. Birlashgan Qirollikdagi turizm daromadlari 1980-yildan 2017-yilgacha o'rtacha yiliga 1,001.40 mlrd. GBPni tashkil qilmoqda. Bu ko'rsatkich 2017-yilning avgustida 2,938 mlrd. GBPdan yuqori bo'lib, 1981 yil fevral oyida 126 mln.GBPni tashkil qilib past rekord darajada qayd etgan.

Nufuzli mehmonxonalar

- ✓ Hilton London Canary Wharf
- ✓ Crowne Plaza London
- ✓ Premier Inn London Marriot
- ✓ Marriot Gishtimir
- ✓ Thames River bank
- ✓ Park Plaza⁹⁷

2.5.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Buyuk Britaniya o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 18 fevral kuni o'rnatilgan⁹⁸. Ayni paytda ikki tomonlama hamkorlikning ijobiy dinamikasi kuzatilmoqda. Mamlakatlar o'rtasida muntazam ravishda turli darajadagi tashriflar amalga

⁹⁶ <https://www.independent.co.uk/.../best-restaurants-uk-top-100-kiln-london-estrella-dam>

⁹⁷ <https://www.tripadvisor.co.uk/HotelsList-London-Hotels-On-The-River-zfp27034.html>

⁹⁸ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloqa-ornatgan-mamlakatlar-royxati.html>

oshirilmoqda. Oxirgi bir necha yil davomida O‘zbekistonga Britaniyaning 50 dan ziyod delegatsiyalari tashrif buyurgan. Tomonlar tashqi siyosiy idoralar o‘rtasidagi maslahatlashuvlar hamda Afg‘oniston bo‘yicha muloqotni amalga oshirib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri A.Kamilov rahbarligidagi delegatsiyaning 2013-yil 20-22-noyabr kunlari Buyuk Britaniyaga amalga oshirgan tashrifi davlatlararo aloqalarni faollashtirishdagi muhim voqea bo‘ldi. Parlamentlararo hamkorlik o‘zaro aloqalarning istiqbolli yo‘nalishlaridan sanaladi. Ikki davlat parlamentlarida o‘zaro hamkorlik bo‘yich guruhlar mavjud bo‘lib, 2010-yil 22-sentabrda imzolangan Oliy Majlis guruhi bilan “Britaniya-O‘zbekiston” Umumpartiya parlament guruhi o‘rtasida imzolangan Anglashuv memorandumini ular faoliyatining huquqiy asosini yaratib bergan. O‘zbekiston-Britaniya Savdo va sanoat kengashi savdo-iqtisodiy munosabatlarning samarali mexanizmi bo‘lib, uning 23-majlisi Toshkentda bo‘lib o‘tdi.

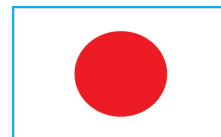
2016-yil 16-18-noyabr kunlari bo‘lib o‘tdi. 2016-yilning oktabrida, 2017-yilning yanvar-dekabr oylarida Oliy Majlis Senati raisining Birinchi o‘rinbosari S.Safoyev London shahriga tashrif buyurdi. Tashriflar doirasida, jumladan rivojlanishga va respublikaning ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan brifinglar, Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki, TIV, Buyuk-Britaniya Parlamenti va Britaniyaning bir qator yirik kompaniyalari hamda ilmiy doiralari bilan uchrashuvlar o‘tkazildi. Madaniy-gumanitar hamkorlik ham izchil rivojlanmoqda, jumladan ta‘lim sohasida. Toshkentda 2002-yildan buyon Xalqaro Vestminster universiteti faoliyat yuritib kelmoqda, Kembrij universiteti bilan hamkorlikda esa poytaxtimizda Yuqori texnologiyalar o‘quv-eksperimental markazi tashkil etilmoqda. 2017-yil yanvar-sentyabr oylari yakunlariga ko‘ra O‘zbekiston bilan Buyuk Britaniya o‘rtasidagi savdo aylanmasi 115,9 million AQSh dollarini tashkil etib, shundan eksport 33,5 million AQSh dollari, import 82,4 million dollarga teng bo‘ldi⁹⁹.

⁹⁹ <https://mfa.uz/uz/cooperation/countries/201/>

2.6. YAPONIYA

REJA:

- 2.6.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 2.6.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 2.6.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 2.6.4. Energetika
- 2.6.5. Sanoati
- 2.6.6. Xizmatlar sohasi
- 2.6.7. Tashqi savdosi munosabatlari
- 2.6.8. Ishchi kuchi resurslari
- 2.6.9. Soliq tizimi
- 2.6.10. Transport
- 2.6.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 2.6.12. Doing Business
- 2.6.13. Turizm
- 2.6.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

36 00 N, 138 00 E; UTC+9
Yapon yenasi (JPY)
TOKIYO

Yaponiya parlament tizimiga 1947 yilgi konstitutsiyaga muvofiq amal qiladi. 1889 yilgi Konstitutsiyadan eng muhim o'zgarish - suveren hokimiyatni imperatordan xalqqa o'tkazildi. Imperator endi "davlatning ramzi va xalqning birligi" deb ta'riflandi. Konstitutsiya Milliy Dietning ustunligini hukumatning qonun chiqaruvchi tarmog'i deb hisoblaydi va qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi hamda sud hokimiyatini ajratib turaib fuqarolik erkinligini kafolatlaydi. Milliy Diyet ikki tomonlama ishlaydi. Vakolatxonalar uyi (pastki palata) uyni tarqatib yuborish bilan tugallanmagan holda (vakolatxona vakolatxonasi) 4 yil muddatga tayinlanib tarkibida 500 dan 480 a'zolari mavjud. 1947 yilda konstitutsiya ayollarga ovoz berish huquqi berdi.

2.6.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

"Statistics Time" xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Yaponiya nominal YaIM hajmi 5,167,051 trln. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 40,850 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 3 orinida turadigan mamlakat¹⁰⁰. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 5,962 trln. AQSh dollari bashorat qilinmoqda¹⁰¹. Yaponiya 1992 yil 26 yanvarda Butunjahon Savdo

¹⁰⁰ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/jpn>

¹⁰¹ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

Tashkilotiga a'zo bo'lgan¹⁰².

Yaponiya iqtisodiyotining qudratining uning yapon millatidan tashkil topganligi bilan tavsiflanadi. Etnik tarkibi 99 foiz bo'lgan bu millat dunya mamlakatlarining barchasini ortda qoldirdi, hatto Germaniyani ham. Millat qudratini ta'minlab beradigan kuch bu tarixan shakllangan va ishonib keladigan Samuraylardir. Imperatorga sodiqlik, vazirlarga sodiqlik, qo'mondonlarga sodiqlik XX asrda Boshliq, Rahbar, Menejerga sodiqlikka almashtirildi. Qishloq xo'kaligidan tortib og'ir sanoatgacha, hozirda xizmatlar sohasiyu, ta'lim-tarbiya masalalarida alohida ebolyutsion rivojlanish maktabini yaratdi. Berilgan vazifani to'laqonli sifat bilan, o'z vatida, kam sarf-xarajatlar bilan keng ko'lamlilik ishlar aynan ushbu millat vakillari tomonidan bajarilgan.

Hozirgi kunda Yaponiya dunyodagi uchinchi yirik avtomobil ishlab chiqaruvchi, axborot kommunikatsiya jihozlari ishlab chiqishda birinchi, eng yirik elektronika jihozlari, robot texnologiyalar, optik tolalar, uglerod tolalar, nanotexnologiyalar, raqamli takomillashgan sanoat mahsulotlari, dasturiy ta'minotlar, kosmonavtika, dengis sanoati, genetika va embriologiya sohalarida betakror natijalarga erishgan innovatsion mamlakatlar qatorida turadi. Bugungi kunda Yaponiya sanoati Xitoy va Janubiy Koreyaning ba'zi raqobatlariga duch kelmoqda. Lekin, kuchli va qimmat yapon brendlari xalqaro savdo munosabatlarida yuksan o'rinlarini saqlab qolmoqda. Gibril transport vositalari va masofadan boshqariladigan algortimli robotika texnologiyalari dunyo mamlakatlari uy-xo'jaligi, sanoati hamda muhandislik faoliyatida juda katta samaradorlik mahsulini oshirib bermoqda.

2.6.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Yaponiyaning 5 ta orollardan tashkil topishi, ammo, hudduda hech qanday tabiiy resurslarning mavjud emasligi Yapon barcha Imperatorlarni azaldan tushkunlikka solib qo'ygan. Mintaqadagi sanoat inqilobi, ishsizlik, narxlarning oshib ketishi mehnatkash yapon yer maydonlarini kengaytirishga chorlar edi. Qo'shni mamlakatlari hisoblangan Rus Imperatorligi, Xitoy Imperatorligi, Koreya va janubi-sharqiy Osiyoning boshqa mamlakatlari bilan azaldan yer ustida urushlar bo'lib turga. Juda katta harbiy salohiyatga ega 1939 yillarda Yapon Imperatorligi o'z ittifoqchilarining (Germaniya, Italiya, Turkiya) Yevropa marzakizadagi "shou dasturlari" dan foydalanib Xitoy (Manchuriya), Koreya, Saxalin, Kuril orollari va janubiy qismdagi boshqa mamlakatlarda allaqachon joylashib olgan edi.

Ikkinchi Jahon urushidan so'ng sobiq ittifoqning ilk tashabbusi hamda oz vaqt o'tishi bilan AQShning Nagasaki va Xirosimo shaharlariga tashlagan atom bombalaridan so'ng Yaponiya iqtisodiyotida tub burilish yasaldi. Sobiq Ittifoq yapon armiyasini Xitoydan, Koreyadan, Saxalindan hatto kuril orollaridan juda mashaqqat quvib chiqardi. Eng achinarlisi shundaki, Yapon Imperatori barcha mintaqalarda joylashgan harbiy polk qo'mindonlariga taslim bo'lishini buyurgan bo'lsada birirta yapon Generali bu buyruqni bajarmasdan oxirigacha Ittifoqqa qarshi hujum qilgan. Qisqa vaqt ichida AQSh harbiy qismi Yaponiyani egallaydi, shuningdek, kengayib

¹⁰² <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloqa-orinatgan-mamlakatlar-royxati.html>

borayotgan sotsializm ittifoqchilarini ko'rgan AQSh davlat rahbarlari Koreyani ikkiga bo'linishi bilan chegaralandi. Bu tarixiy voqealar jahon iqtisodiyotida yangi sarlovha ochdi.

1960- yildan keyin iqtisodiy rivojlanishning o'ttiz yillik davrida Yaponiya mudofaa xarajatlarini iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlamadi. Shuning uchun Yaponiya urushdan keyingi iqtisodiy mo'jiza deb ataladigan tez iqtisodiy o'sishni ta'minladi. Iqtisodiyot, savdo va sanoat vazirligi rahbarligida 60-yillarda o'rtacha 10%, 1970-yillarda 5%, 1980-yillarda esa 4% o'sib borishi bilan Yaponiyani o'zini dunyodagi 1978 yildan 2010 yilgacha Xitoy Xalq Respublikasi tomonidan eng yuqori bo'lgan ikkinchi yirik iqtisodga aylandi. 1990 yilga kelib, Yaponiyada aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad G'arbning aksariyat mamlakatlariga teng bo'lgan yoki oshgan.

Yaponiya rivojlanish tarixi uch xil davrda o'zining ajoyib o'sishiga erishgan. Birinchidan, butun ichki iqtisodiy rivojlanishga Edo (1603 yilda) asos solindi, ikkinchidan, birinchi Yevropa bo'lmagan kuch sifatida Meiji restavratsiya (1868 yilda), uchinchi Ikkinchi jahon urushidan so'ng (1945 yilda) millat dunyoda ikkinchi yirik iqtisodiyotga aylandi. AKT sohasi Yaponiya iqtisodiyotiga katta yutuqlar yaratdi. Yaponiya dunyodagi ikkinchi yirik musiqa bozoridir (ko'proq Yaponiya Hot 100 ga qarang). Manga-kafe biznesining 2002 yilda Yaponiyada 2000 dan ortiq do'konlari kengaytirildi. Yaponiya endilikda trixiy raqibi Xitoy bozorlarida investitsiyalar kiritib ichki raqobatbardoshligini kuchaytirmoqda. Yapon sanoati Osiyo bozorlarining aksariyatida mashhurdir. Yaponiyada sanoatining ulushi YaIMning 10 foizidan oshdi. Yaponiyaning 47 prefekturasining mahalliy gurmlari qishloq xo'jaligi, o'rmonchilik va suv xo'jaligi vazirligi (Yaponiya) tomonidan boshqariladi va rivojlantiriladi¹⁰³.

Tokiodagi Racecourse - dunyodagi eng boy manzaralardan biri. Yaponiyaning tog'li, vulqonli orollari o'sib borayotgan iqtisodiyoti va katta aholini qo'llab-quvvatlash uchun yetarli tabiiy resurslarga ega emas. Shuning uchun importga nisbatan muhandislik rivojlantirilib, tadqiqot va ishlab chiqarishga yo'naltirilgan sanoat mahsulotlari kabi solishtirma afzalliklarga ega bo'lgan tovarlar eksport qiladi. Xomashyo va neft mahsulotlarini ishlab chiqarish mamlakat sanoating yetakchi manbasidir. Yaponiya Yevropa Ittifoqi va Qo'shma Shtatlar kabi dunyodagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun o'zlarining ichki ehtiyojlarini qoplash yetarli bo'lmagan uch import mamlaktdan biri hisoblanadi. Yaponiya baliq va baliq mahsulotlarini import qiluvchi dunyodagi yagona yirik milliy shirkatdir. Tokio Metropolitan Markaziy ulgurji bozori Yaponiyada taniqli Tsukiji baliq bozorini o'z ichiga olgan eng yirik tovar bozoridir.

Yaponiya, qimmatbaho metallarga boy mamlakat deb qaraldi. Marko Poloning oltin yodgorliklari va saroylaridagi hisoblari bilan, balki keng miqyosli chuqur qazib olish mumkin bo'lgan katta volkanik mamlakatga xos bo'lgan kon rudalarning nisbiy ko'pligi tufayli sanoat davrida mamlakat ancha rivojlangan. Yaponiya, ushbu

¹⁰³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ja.html>

minerallarni eksport qilish taqiqlangunga qadar, yillar davomida kumush, mis va oltinning yirik eksportchisi bo'lishi kerak edi.

2.6.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Mamlakat tog'li hududi tufayli qishloq xo'jaligi ekin yerlari bilan ta'minlash cheklangan. Yaponiyadagi samarasiz va yetishmaydigan yerlar chorvachilik va urug'lantirishni talab qiladi. Ammo, Yaponiyaning nisbatan yaxshi iqlimi mamlakatni chuchuk suv ta'minoti bilan ta'minlaydi. Yomg'irlar Yaponiyaning sug'orish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan keng daryo tarmog'i bilan birgalikda, keng miqdordagi nam guruchni yetishtirish imkonini beradi.

Yaponiya agrar sektori mamlakat YaIMning 1,4 foizini tashkil etadi. Yaponiya yerlarning faqat 12 foizi dehqonchilik uchun mosdir. Bu esa, jahonning eng yuqori darajadagi hosildorlik darajasining birligiga, natijada 56000 km² dan kam (14 mln. Gektar) yerlarda taxminan 50% gacha qishloq xo'jaligi o'z-o'zini ta'minlash qobiliyatiga ega bo'ladi. Guruch Yaponiyaning deyarli barcha don mahsulotlarini o'z ichiga oladi. Yaponiya dunyodagi ikkinchi yirik qishloq xo'jaligi mahsulotlarini import qiluvchi mamlakatdir. Qishloq xo'jaligi 1990 yillardan beri nisbatan barqaror bo'lib qoldi, biroq ko'p yillar davomida yalpi ichki mahsulotning faqat kichik qismini tashkil qilib kelmoqda. Qishloq xo'jaligi sektori milliy aholi daromadiga qo'shgan hissasi bilan taqqoslaganda, mehnatga layoqatli aholining katta qismini ish bilan ta'minlamoqda biroq, ko'plab fermerlar ekin ekish va xizmat ko'rsatish sohasida ish bilan band bo'lgan qishloq xo'jaligini tark etdilar. Fermer xo'jaliklarini tark etgan yosh fermerlar endilikda samarali ta'lim hisobga sanoatda ishlay boshladilar¹⁰⁴.

Yaponiyalik qishloq xo'jaligi ko'plab kichik va samarasiz fermer xo'jaliklari bilan ajralib turadi. Katta fermer xo'jaliklari umuman Hokkaydoda mavjud bo'lib, unda 2500 gektar yoki undan ko'p birliklar juda keng ekin maydonlari mavjud. Mamlakatning asosiy ekinlari guruch hisoblanadi. Boshqa muhim fermer xo'jaliklariga bug'doy, arpa, kartoshka, meva, sabzavot va choy kiradi. Hukumatning qishloq xo'jaligi siyosati eng muhim tovarlar uchun o'z-o'zini ta'minlashga da'vat qildi. Garchi bu maqsad faqat guruch va shirin kartoshka uchun erishilgan bo'lsada (har ikkala tovarlar uchun ham mahalliy ishlab chiqarish zarur bo'lganidan kamroq edi). Shunday qilib, aslida, mamlakat oziq-ovqat talablarining deyarli yarmi import qilmoqda.

Yog'ochsozlik

Yaponiya yog'och resurslari keng va bargli o'rmonlar mahsuli bo'lib, ularning katta qismi tog'li hududlarda joylashgan. O'rmon maydonlarining aksariyati xususiy mulk bo'lib, nisbatan kichik foizda taqsimlangan. Qolgan qismi ommalashgan daraxtzorlardir. Bu hududlarda Ikkinchi jahon urushidan avval va Ikkinchi jahon urushida juda katta miqdordagi o'rmonlarni qayta tiklash ishlari amalga oshirildi. Biroq, Yaponiya o'rmon sanoati deyarli rivojlana olmadi. Bu sifatli daraxtzorlarning yetishmasligi bilan bog'liq. Bu faoliyat ichki ishlov berish sohasi yuqori rentabellikga ega bo'lib, ko'p mehnat talab qilishi, yuqori sarf-xarajatlar, keksaygan ishchi kuchi va

¹⁰⁴ ¹⁰⁴ <https://www.britannica.com/place/Japan/Agriculture-forestry-and-fishing>

boshqa samarasiz sektorlari bilan ajralib turadi. Hatto, qayta tiklanadigan maydonlarda cheklovlarni kiritish bilan birga, mahalliy ishlab chiqarish Yaponiyaning yog‘ochga bo‘lgan talabni ta‘milay olmay katta hajmli yog‘ochni import qiladi.

Baliqchilik

Yaponiya oziq-ovqat manbai sifatida dengiz mahsulotlariga tayanadi. Yapon olimlari dengiz mahsulotlari inson miya faoliyati uchun birinchi o‘rinda turadigan taomligini bir necha asrlar oldin kashf qilishgan. Uzoq umr yashashi, yuqori intellektual salohiyat ham kam kasalliklarga uchrash aynan ushbu mahsulot hisobiga bo‘lishi kerak. Yaponiya o‘zining xalqaro mavqeiga qaramasdan, shuningdek, atrofi to‘liq suvliklar bilan chegaralangan bo‘lsada, baliqchilik sektori doim jiddiy muammolarga duch kelgan. Mahalliy baliq ovlari xususan, ichki dengizda ovlash va suvlarni ifloslanishi oqibatida yo‘qo‘lib ketayotgan baliqlar endilikda mamlakat sohillari bo‘ylab 200 mkm (370 km) bo‘lgan erkin iqtisodiy hududlar faoliyatiga cheklovlar bilan kurashishi kerak. Baliqchilik bilan shug‘ullanadigan ishchilar soni keskin kamaydi va qishloq xo‘jaligida bo‘lgani kabi, ishchilarining soni ham keskin pasaydi. Shunday qilib, mahalliy ishlab chiqarish o‘nlab yillar davomida pasayib ketishi natijasida baliqchilik mahsulotlari importi eksportdan oshib ketdi. Baliq suvi, kabuklu baliqlarni (ayniqsa, istiridyeler va istiridye) va yosunlarni ahamiyati ortib bormoqda¹⁰⁵.

2.6.1-jadval

Yaponiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi 2017y.

Sharqiy Osiyo, Shimoliy Tinch okeani va Koreya yarim orolining sharqiy qismidagi hudud

Poytaxti	TOKIYO	Budjeti	Daromadlar: \$1,684 trillion
YaIM	\$5,167 trl.		Xarajatlar: \$1,909 trillion
Maydoni	377,915 kv km	Tabiiy resurslar	Mineral resurslar va baliqchilik
Oltin	47 prefektura	Global Innovastion Indeks	14 (54,72)
valyuta zahirasi	\$1,217 trl.	HDI	17 (0,903)
Tashqi qarzi	\$3,24 trl.	Sanoati	Zamonaviy avtomobilsozlik, elektronik jihozlar, mashina jihozlari, po‘lat, kemasozlik, kimyo, tekstil, oziq-ovqat mahsulotlari
Aholisi	126,451,398 kishi Tokyo 38,001 Osaka 20,238 Nagoya 9,406	Qishloq xo‘jaligi	Meva, guruch, baliq, jun, sabzavot, sut mahsulotlari, qora molchilik, gulchilik, kartoshka, qand lavlagi, choy, bug‘doy
Umumiy chegarasi	1,836,4 km	YaIM tarkibi	Qishloq xo‘jaligi: 1.1 % Sanoat: 29.6% Xizmatlar: 69.4%
Ishsizlik	2,8%		
Inflatsiya	0,7%		
Soliqlar	26,5%		

¹⁰⁵ <https://www.britannica.com/place/Japan/Agriculture-forestry-and-fishing>

Gini index	37,9	Yirik kompaniyalari	Toyota Motors, Japan Post Holdings, Nippon Telegraph and Telephone, JX Holdings, Hitachi, Nissan Motors, Panasonic, Honda, Tokyo Electric Power, Mitsubishi Corporation, Seven & Holding
BERI	27 (7,33)		
Doing Business	34 (2018)		
YAIM	3 (nom) 4 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	APEC, WTO, OECD, G20, G7, TPP, ASEAN, IMF, WBG, UNCTAD, UNIDO, UNWTO,
Davlat boshqaruvi	Konstitutsiyaviy monarxiya	Jon boshiga YaIM darajasi	\$40,850

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Yaponiyada qishloq xo'jaligidan Yalpi Ichki Mahsulot 2016- yilda 4272.10 milliard JPYga kamaydi. 2015- yilda esa, 4700.10 milliard JPYga oshdi. Yaponiyadagi qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti 1994 yildan 2016- yilgacha o'rtacha 6530.29 milliard JPYga yetdi va 2000 -yilda 7549.80 milliard JPYdan yuqori bo'ldi. Eng past record daraja esa, 2016- yilda 4272.10 milliard JPYni tashkil etgan¹⁰⁶.

2.6.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Yaponiyaning mineral zahiralari juda kam bo'lib aksariyat qismini import qiladi. Mamlakatda ko'mir, temir javhari, sink, qo'rg'oshin, mis, oltingugurt, oltin va kumush miqdori eng oz miqdorda minerallar (nisbiy jihatdan), volfram, kromit va marganetsning oz miqdori bilan. Yaponiyada ham katta miqdorda ohaktosh mavjud. Nikel, kobalt, boksit (alyuminiy rudasi), nitratlar, tosh tuzi, kaliy, fosfatlar, xom neft va tabiiy gaz deyarli yo'qligi kuzatiladi. Ko'mir zaxiralari Hokkaydo va Kyushu shaharlarida to'plangan. Neft zaxiralari etarli emas, ichki neft ishlab chiqarish Yaponiyaning neft iste'molining sezilarli bo'lmagan qismi uchun hisobga olinadi. Asosiy neft va gaz bilan ishlaydigan kamar Yaponiya Shimolidagi Honshu shimolidan Hokkaydo Ishikari-Yufutsu pasttekisligiga qadar uzanadi. Sharqiy Chiba prefekturasi va Toxoku orolining sharqiy qismida tabiiy gaz zahiralari mavjud. Yaponiya temir javhari sifatsiz bo'lib, asosan shimoliy va g'arbiy Honshu shaharlaridan olinadi. Yaponiyaning eng muhim metal javhari bo'lgan mis zahiralari deyarli yo'q bo'lib ketgan; qo'rg'oshin va rux ko'pincha mis bilan bog'liq.

Yaponiyaning umumiy elektr energiyasining katta qismini issiqlik zavodlari tashkil qiladi. O'nlab yillar davomida neft eng muhim yoqilg'i manbai bo'ldi, ammo, yoqilg'idan foydalanadigan korxonalarining ishlab chiqarilishi Yaponiyaning xorijiy neftga qaramligini kamaytirish borasidagi sa'y-harakatlarning bir qismi sifatida sezilarli ravishda oshdi. Ayniqsa, issiqxona gazlari va chiqadigan boshqa ifloslantiruvchi moddalar miqdorini kamaytirish vositasi sifatida suyultirilgan gazni yonilg'i quyish stansiyalari muhim ahamiyatga ega.

Konchilik

Yaponiyaning ko'plab sanoat davrida qazib olinadigan eng muhim mineral

¹⁰⁶ <https://tradingeconomics.com/japan/gdp-from-agriculture>

bo'lgan ko'mir endilikda kichik hajmda qazib olinmoqda. Ko'mir sanoati iqtisodiy rentabelligi ancha past bo'lgan sektor bo'lib, ikkinchi jahon urushidan beri arzon xorijiy ko'mir va neft mahsulotlaridan foydalanish hisobiga zarar ko'rmoqda. Aksariyat ko'mir konlari Hokkaydoda joylashgan. Mamlakatning deyarli barcha neft va tabiiy gaz resurslari Niigata prefekturasi hisobiga to'g'ri keladi. Tabiiy gazning kichik qismi Chiba va Fukusima prefekturalarida ham qazib olinadi.

Yaponiya energiya iste'moli darajasi 1990-yillarning o'rtalariga borib, o'nlab yillar mobaynida barqaror o'sib borgan. Aholi jon boshiga iste'mol qilinadigan elektr energiyasini iste'mol qilish ko'plab sanoati rivojlangan mamlakatlar uchun mos keladi. Ammo, neft va tabiiy gaz yoqilg'isi uchun ancha past darajada bo'lmoqda. Eng katta energiya manbai - neft; deyarli barcha talablar import bilan ta'minlanadi. Uning muhim qismi Yaponiya kompaniyalari tomonidan qayata ishlab chiqarilgan mahsulotlar hissasiga to'g'ri keladi. Katta miqdorda import qilingan ko'mir umumiy iste'molning juda kichik qismini tashkil etib, tabiiy va suyultirilgan gaz uchun eng katta ko'rsatkichdir.

2015- yilda Yaponiya energetikasining yarmi neftdan, beshdan biri ko'mirdan, 14 foizi esa, tabiiy gazdan ishlab chiqarilgan. Yaponiya atom energiyasining to'rt dan bir qismini elektr ishlab chiqarishni amalga oshirdi ammo, Fukusima-Daiichi atom reaktori falokati tufayli Yaponiya yadroviy dasturini tugatish bo'yicha katta istak paydo bo'ldi. 2016-yil sentabr oyida Yaponiya butun mamlakat bo'ylab 50 ta atom elektr stantsiyasini yopdi va bu mamlakatni yadro qurolidan xoli bo'lishga olib keldi.

Yaponiyaning tog'li hududlari mamlakatning keng ko'lamli gidroelektr salohiyatiga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, ko'pgina gidroelektr stantsiyalari yil oxirida bir necha oydan ko'proq vaqt mobaynida to'liq quvvat bilan ishlay olmaydilar. Chunki, mavsumiy o'zgarishlarning yog'ingarchilik miqdori va yetarli suv omborxonalarini qurish qiyin bo'lmoqda. Gidrotexnik inshoot Markaziy Honshu (Shinano, Tenryu, Tone va Kiso daryolari bo'ylab), Toxoku va ba'zi qismlarida Kyushu markazida joylashgan. Ushbu tarqatish shakli Yaponiyaning gidroelektr stantsiyalarining muhim industrial zonalarga nisbatan yaxshi joylashishini ta'minlaydi.

Yaponiya tog' Yalpi Ichki Mahsulotda kon sanoatining ulushi 2016 yilda 213,80 mlrd. JPYni tashkil etgan bo'lsa, 2015- yilda esa, bu ko'rsatkich 233,30 mlrd. JPYni tashkil etdi. Bu sektordan yalpi daromad esa, 1994 yildan 2016 yil vaqt oralig'ida gacha bo'lgan davrda o'rtacha 358,70 mlrd. JPYni tashkil etdi. 2001 yilda bu ko'rsatkich 515,20 mlrd. JPYni tashkil etgan bo'lsa, 2009 yilda rekord darajada past bo'lgan ko'rsatkich 179,70 mlrd. JPYni tashkil etdi.

2.6.5. Sanoat

Ikkinchi jahon urushidan beri Yaponiya iqtisodiy rivojlanishining eng muhim xususiyati sanoat ishlab chiqarishning jadal rivojlantirish bo'ldi. Ya'ni miqdoriy o'sish, sifat, diversifikatsiya, modernizatsiya, innovatsiya, avtomatizatsiya va robotlashtirish natijasida ochiq havoda, gibrid holatda, vakumda hatto, raqamli

texnologiyani ichida ishlab chiqarish samaradorligining yuqoriligi bo'yicha taraqqiy etgan. To'qimachilik va oziq-ovqat tovarlari ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan yengil sanoatning rivojlanish darajalari muhim ahamiyatga ega.

Yaponiya dunyodagi kemasozlik sanoati rivojlangan va yetakchi avtomobil ishlab chiqaruvchilardan biri bo'lib, po'lat, sintetik kauchuk, alyuminiy, sulfat kislota, plastmassa, sement, qog'oz, turli xil kimyoviy moddalar, neft kimyosi kabi asosiy mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi hisoblanadi. 20-asrning oxirida avtomobillar, temir va po'latdan, mashinalardan (shu jumladan robotlardan) va aniq jihozlardan (ayniqsa, kameralardan) ishlab chiqarishda eng katta o'sishga erishildi. Keyinchalik mamlakat rivojlangan elektron mahsulotlar, jumladan, kompyuterlar va mikroelektronika, telekommunikatsiya uskunalari hamda iste'mol tovarlari bo'yicha sifat va barqarorlik qayd etdi.

Yaponiya sanoat ishlab chiqarishi juda muvaffaqiyatli bo'lib, turli xil ilg'or texnologiyalar bilan ajralib turadi. Sanoat mamlakat YaIMning 30 foizini tashkil qiladi. Sanoat Tokio shahri atrofidagi Kantō mintaqasi (Keihin sanoat hududi) va Osaka (Hanshin sanoat hududi) atrofidagi Kansai hududi va Nagoya (Chūkyō-Tokay sanoat hududi) atrofidagi Tokay sanoat markazlari hisoblanadi. Boshqa sanoat markazlari orasida Honshūning janubi-g'arbiy qismida va Setoichki dengizidagi (Setouchi sanoat hududi) shimoliy Shikoku va Kyūshū (Kitakyūshū) shimoliy qismida joylashgan. Bundan tashqari, Taiheiyō Belt deb ataladigan sanoat markazlarining uzoq torbelbasi Tokiodagi va Fukuoka o'rtasida joylashgan.

Yarim o'tkazgichlar, optoelektronika, optikmedia, faks va nusxa ko'chirish mashinalari va biokimyoda fermentatsiya jarayonlarini o'zichiga olgan ko'plab sohalarda yuqori texnologik rivojlanishga ega. Biroq, ko'plab yapon kompaniyalari AQSh, Janubiy Koreya va Xitoyning raqobatchi gigant kompaniyalari bilan to'qnash kelmoqda.

2.6.1-rasm. Yaponiyada sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil ikkinchi choragi)¹⁰⁷

¹⁰⁷ <https://tradingeconomics.com/japan/industrial-production>

Yaponiyada sanoat ishlab chiqarish 2018 yil fevral oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 1,40 foizga oshdi. Yaponiyada sanoat ishlab chiqarish 1954 yildan 2018 yil vaqt oralig'ida o'rtacha 5.11 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1960 yil fevral oyida esa 30 foizdan yuqori bo'lib 2009- yil fevralida 37,18 foizga tushib ketdi.

2.6.6. Xizmatlar sohasi

Yaponiya xizmat ko'rsatish sektori umumiy iqtisodiy ishlab chiqarishning to'rtinchi qismini tashkil etadi. Mitsubishi UFJ, Mizuho, NTT, TEPCO, Nomura, Mitsubishi Mulk, AEON, Mitsui Sumitomo, Softbank, JR East, Seven & I, KDDI kabi yirik korporatsiyalar, bank, sug'urta, ko'chmas mulk, chakana savdo, transport va telekommunikatsiya xizmatlarini o'z ichiga oladi. Dunyoning eng yirik kompaniyalaridan biri hisoblangan havo transporti Yaponiyada alohida ham tarixan ham amaliy rivojlanish dasturiga ega. Dunyoning eng ko'p nashr qilinadigan gazetalar savdosi yapon kundalik hayoti bilan judayam ko'rkamlik baxsh etadi. Koizumi hukumati 2015- yilgacha xususiylashtirish uchun mamlakatning eng yirik jamg'armalari va sug'urta xizmatlarini ta'minlovchi "Japan Post" ni tashkil etdi. Oltita yirik nashriyotlari - Mitsubishi, Sumitomo, Fuyo, Mitsui, Dai-Ichi Kangyo va Sanwa guruhlaridir.

Yaponiya "Forbes Global 2000" ning 251 kompaniyasi yoki 12,55 foizni tashkil qiladi. Yaponiya YaIM xizmatlaridan 2016 yilda 22,201,40 mlrd. JPY daromad ko'rgan. 2018 yil boshida bu ko'rsatkich 21,864,70 mlrd. JPYni qayd etdi. Yaponiyadagi xizmatlarning umumiy hajmi 1994 yildan 2016 yil vaqt oralig'ida o'rtacha 80,534,22 mlrd. JPYni tashkil etgan bo'lsa, 2008 yilda bu ko'rsatkich 96,295,10 mlrd. JPYni tashkil qildi. 2016 yilda past rekord daraja 21,864,70 mlrd. JPYni tashkil etgan.

Moliya

Ikkinchi Jahon urushidan keyingi dastlabki o'n yilliklarda Yaponiya moliyaviy tizimining murakkabligi boshqa rivojlangan davlatlardan bir necha jihatdan sezilarli darajada farq qildi. Ayniqsa, bank sohasida va qimmatbaho qog'ozlarning nisbatan kichik mavqeiga ega edi. Biroq, bu farqlar asta-sekin kamayib bordi. Chunki, endilikda bozorlar tartibga solinib, xalqaro miqyosda mamlakat iqtisodiyoti liberallashtirildi, bozor mexanizmlariga o'tilda, xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lish orqali katta miqdorda moliyaviy ko'mak va muamolarni yechish bo'yicha tavsiyalar berib turildi.

1980-yillarda Yaponiya moliya tashkiloti yirik xalqaro kuchga aylandi: Yaponiya banklari xalqaro banklar ustidan hukmronlik qilishdi, Tokio fond birjasi kapitalizatsiya bo'yicha dunyodagi eng yirik qimmatbaho qog'ozlar bozorlaridan biri sifatida paydo bo'ldi. Shu bilan birga, bu o'sishning katta qismi "pufakchali" iqtisodidagi spekulasyonlarga asoslangan bo'lib, juda yuqori darajadagi ko'chmas mulk narxining oshishiga olib keldi. 1990-yillarning boshlarida "ko'piklarning portlashi" bank va qimmatli qog'ozlar bozori uchun XXI asrning boshiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Uzoq muddatli tiklanish davriga sabab bo'lgan inqiroz mamlakatdagi valyuta kredit munosabatlarini yangi bosqichga olib chiqishni taqozo etdi. Shu bilan birga, 1980-

yillarning oʻrtalarida boshlangan yigirma yil davomida moliyaviy tizimni tartibga soluvchi qonunlar asta-sekin qayta koʻrib chiqilgan va banklar, qimmatli qogʻozlar hamda sugʻurta kompaniyalari faoliyati erkinlashtirildi.

Tokiyo fond birjasi bozor kapitallashuvi bilan dunyodagi eng yirik toʻrtinchi fond birjasi hisoblanadi. Shuningdek, Osiyodagi 2-nci yirik aksionerlik jamiyati boʻlib, 2,292 ta kompaniyalar roʻyxatga olingan. Nikkei 225 va TOPIX Tokio fond birjasining ikki muhim qismidir. Tokio fond birjasi va Yaponiyaning yana bir yirik fond birjasi boʻlgan Osaka fond birjasi 2013 yil 1 yanvardan boshlab dunyodagi eng yirik fond birjalaridan biriga aylandi. Yaponiyaning boshqa fond birjalari orasida Nagoya fond birjasi, Fukuoka fond birjasi va Sapporo Securities Exchange mavjud.

Bank xizmatlari

1882-yilda tashkil etilgan Yaponiya Banki yapon yenasini muomalaga chiqaradigan yagona bankdir. Shuningdek, u hukumatning iqtisodiy va moliyaviy siyosatini aniqlash, amalga oshirish va tartibga solish, monitoring qilishda muhim rol oʻynaydi. 90-yillar oxirigacha bank Moliya vazirligining bilvosita nazorati ostida boʻlgan. Ammo, oʻsha paytda qabul qilingan qonun vazirlikning avtonomligi boʻldi. Bundan tashqari, 1990 yillar oxirida Moliya vazirligi tomonidan ilgari bajarilgan auditorlik va nazorat operatsiyalarini bajarish uchun yangi Moliyaviy Boshqarish Agentligi (2000 yildan buyon Moliyaviy Xizmatlar Agentligi deb nomlangan) tashkil etildi.

Tijorat banklari mamlakatdagi tadbirkorlik faoliyatlarini deyarli oʻnlab yildirki boshqarib kelmoqda. Biroq, 90-yillarning oxiridan boshlab, tartibga yoʻnaltirilgan islohotlar Yaponiya bank tizimini anʼanaviy ravishda qarz beruvchi tashkilotlarning bir qismiga aylantirgan toʻsiqlarni buzgan va koʻplab yirik tijorat banklari birlashish va sotib olishlar bilan almashtirildi. Bir qator ishonchli banklar va uzoq muddatli kredit byurolari, baʼzi davlat moliya institutlari, shu jumladan Yaponiya xalqaro hamkorlik banki, Yaponiya kichik va oʻrta biznes uchun moliya korporatsiyasi hamda Yaponiya taraqqiyot banki - oʻnlab xorijiy banklar, koʻplab oʻzaro jamgʻarma, kredit banklari, kredit uyushmalari faoliyati kengaytirildi. XXI asrning boshlarida sodir boʻlgan muhim voqealardan biri mamlakatdagi istalgan bankning eng katta depozitlariga ega boʻlgan "Japan Post Bank" ning 10 yillik xususiylashtirish dasturidir (2007 yil tugatilgan). Yaponiya moliya tizimi uzoq vaqtdan beri markaziy bank, tijorat banklari va sanoat oʻrtasida yuqori darajadagi oʻzaro bogʻliqlik bilan ajralib turdi. Anʼanaga koʻra, ishlab chiqaruvchilar oʻzlarining qarzdorlik talablarining katta qismini banklarga tayanganlar. Ishlab chiqaruvchilar oʻz kapitalining ahamiyati ortib borayotgan boʻlishiga qaramasdan, xususiy va davlat moliya institutlari qarzga olingan mablagʻning katta qismini qayta molayalashtirdilar.

Yaponiya 2016 yilda YaIM tarkibida xizmatlar 22201,40 milliard JPYni tashkil etdi. 2018 yil birinchi choragida 21864,70 milliard JPYni tashkil etib, bir oz pasayish kuzatildi. Yaponiyadagi xizmatlarning umumiy hajmi 1994 yildan 2016 yilgacha oʻrtacha 80534,22 milliard JPYni qayd etdi. 2008 yilda esa, bu koʻrsatkich 96295.10 milliard JPYni tashkil etgan. 2016 yilda rekord past daraja qayd etilib 21864.70 milliard JPYni tashkil etgan.

Nufuzli banklari

- ✓ Mitsubishi UFJ Financial Group
- ✓ Japan Post Bank
- ✓ Mizuho Financial Group
- ✓ Sumitomo Mitsui Financial Group
- ✓ The Senshū Bank
- ✓ The Master Trust Bank of Japan¹⁰⁸

2.6.7. Tashqi savdo munosabatlari**2.6.2-jadval****Yaponiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yoʻnalishlari (2017 y.)**

	Eksport		Import
Eksport (USD)	\$683.3mlrd (2017)	Import (USD)	\$625.9mlrd (2017)
Tovarlar boʻyicha eksport tarkibi	motorli transport vositalari, temir va poʻlat mahsulotlari, yarim oʻtkazgichlar, avtomobil qismlari, energiya ishlab chiqarish uchun moslamalar plastik materiallar	Tovarlar boʻyicha import tarkibi	Neft, suyuq tabiiy gaz, kiyim-kechak, yarim oʻtkazgichlar, koʻmir, audio va vizual apparatura
Asosiy hamkorlar	 AQSh 20.2% Xitoy 17.6% Yevropa Ittifoqi 11.4% Janubiy Koreya 7.2% Taiwan 6.1% Boshqalar 37.4%	Asosiy hamkorlar	 Xitoy 25.8% Yevropa Ittifoqi 12.4% AQSh 11.4% Avstraliya 5% Janubiy Koreya 4.1% Boshqalar 41.3%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Yaponiya iqtisodiyoti uchun tashqi savdo muhim ahamiyatga ega. Import koʻpincha yoqilgʻi, oziq-ovqat mahsulotlari, sanoat xom-ashyosi va sanoat jihozlaridan iborat. Eksport turlari oʻzgargan boʻlib, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning deyarli barchasi mijoz talabini hisobga oladi. Avtomobillar asosiy bozorlar sifatida AQSh, Kanada, Avstraliya, Germaniya va Buyuk Britaniya bilan birga yetakchi eksport mahsuloti hisoblanadi. Ofis texnikasi, ilmiy va optik uskunalar eksporti ham juda muhimdir (Konika, Xerox). Janubiy Koreya, Xitoy va Tayvan Yaponiyaning temir va poʻlatdan asosiy xaridorlari orasida, plastik materiallar hamda mineral oʻgʻitlar asosan, Janubiy Koreya va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlariga yetkaziladi.

Toʻqimachilik materiallari Xitoy, AQSh, Gonkong, va Saudiya Arabistoni mamlakatlariga yoʻnaltiriladi. Yaponiya umumiy eksportining atigi kichik bir qismi (taxminan 0,5%) oziq-ovqat mahsulotlaridan iborat. Yaponiyada oʻsib borayotgani

¹⁰⁸ <https://www.relbanks.com/rankings/largest-japanese-banks>

tashqi savdo saldosi bilan byudjet muammolari AQSh prezidenti Donald Trampning talabnomasiga asoslanib TPP mintaqaviy integratsion guruhdan mamlakati chiqib ketish tahdidi bilan aloqalar keskin tus olmoqda. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar Yaponiyaning tovar eksportining ko'p qismini tashkil etadi va dunyo bo'yicha esa 15 foizini tashkil etmoqda.

Yaponiya eksporti yanvar oyida 12,3 foizga o'sib, 1,9 foizga ko'paygan holda, 2018 yil fevral oyida 6,463 milliard JPYni tashkil etib nisbatan 1,8 foiz oshdi. Transport vositalarining savdosi 11,4 foizga o'sdi, avtomobillar (17,9 foiz), mashinalar va elektr texnika vositalari esa 0,6 foiz va 3,1 foizga kamaydi. Asosiy savdo sheriklarining eksporti Yevropa Ittifoqiga (11,5%), AQSh (4,3%) va Janubiy Koreyaga (0,7%), Xitoyga (9,7%) va Tayvan (6,3%) ga to'g'ri keldi. Yaponiyada eksport 1963 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 3,291,57 mlrd. JPYni tashkil etgan. Bu esa, 2008 yil mart oyida 7,681,69 mlrd. JPYdan yuqori bo'lib, 1963 yil yanvar oyida rekord darajadagi ko'rsatkich 105,08 mlrd. JPYni tashkil etdi.

Yaponiya importi o'tgan yilga nisbatan 16,5 foizga o'sib, 2018-yil fevral oyida 6,460 mlrd. JPYga teng bo'ldi. Yanvar oyida 17,1 foizga ko'tarilib, 7,9 foizga o'sdi. Importning asosiy qismi: mineral yonilg'i (10,8 foiz); elektr mashinasozligi (12,3 foiz); boshqalar (22,3%), ulardan kiyim-kechak va aksessuarlar (38,4%) va ilmiy, optik asboblari (12,6%); mashinalar (21,2 foiz); kimyoviy moddalar (22,9 foiz); oziq-ovqat mahsulotlari (21,2 foiz); ishlab chiqarilgan mahsulotlar (22,3 foiz); xomashyo (20,3 foiz)ni tashkil etdi. Shu bilan birga, transport vositalarining importi 4,2 foizga kamaydi. Asosiy savdo sheriklari orasida Xitoy (39,2%), Janubiy Koreya (17,9%), Tayvan (8,6%), Avstraliya (18,4%), AQSh (5,2%), Germaniya (10,3%) va Saudiya Arabistoni foizga).

2.6.2-rasm. Yaponiya YaIMning yillik o'sish darajasi (2015-2018 yil ikki choragi)¹⁰⁹

Yaponiyada yalpi ichki mahsulot yillik o'sish darajasi 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning xuddi shu choragiga nisbatan 2 foizga oshdi. 1981 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha bu ko'rsatkich 2,02 foizni tashkil etgan bo'lsa,

¹⁰⁹ <https://tradingeconomics.com/japan/gdp-growth-annual>

1988 yilning birinchi choragida 9,40 foizni tashkil etgan. 2009 yilning birinchi choragida 8,80 foizni tashkil etib past ko'rsatkich qayd etgan.

2.6.8. Ishchi kuchi resurslari

Yaponiyada ish bilan bandlik darajasi yanvar oyida 59,10 foizni tashkil qildi. 2017 yil dekabrda bu raqam 58,90 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1980 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda 59,72 foizni tashkil etdi. 1991 yil iyun oyida bu ko'rsatkich 63,50 foizni tashkil etgan, 2012 yil yanvar oyida rekord darajada past bo'lgan 55,90 foizni tashkil etdi. 2018 yil yanvar oyida ish bilan band bo'lganlar soni 65,950 mln. kishini qayd etgan bo'lsa, 2018 yil fevral oyida esa, bu ko'rsatkich 66,460 mln. kishiga yetdi. 1953 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda Yaponiyada ish bilan band bo'lganlarning soni o'rtacha 56,325,46 mln. kishini tashkil qilgan.

2.6.3-rasm. Yaponiya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)¹¹⁰

Yaponiyada ishsizlik darajasi 2018 yil fevral oyida 2,3 foizdan 2,5 foizgacha o'sib, o'tgan oyda 2,4 foiz qayd etilgan. Shu bilan birga, talabnoma beruvchilarning ish stavkalari kutilmagan tarzda o'tgan oyda 1,57 dan 1,59 dan pasaygan. Yaponiyadagi ishsizlik darajasi 1953 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 2,73 foizni tashkil etdi. 2002 yil iyun oyida bu ko'rsatkich 5,50 foizga yuqori bo'lib, 1968 yilning noyabrida 1 foizga yetgan past rekord daraja bo'lgan. Yaponiyada ishsizlar soni 2018 yil fevral oyida 1,600 mln. kishidan 2018 yil yanvar oyida 1,690 mln. kishiga oshdi. Yaponiyadagi ishsizlar soni 1953 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 1,663.20 mln. kishiga ortib, 2002 yilning avgustida 3,680 mln. kishidan yuqori bo'lgan. Bu sektorda rekord daraja 1965 yil mart oyida kuzatilgan bo'lib, 490 ming kishidan kam bo'lgan.

2.6.9. Soliq tizimi

¹¹⁰ <https://tradingeconomics.com/japan/unemployment-rate>

Soliq tizimi hukumatning umumiy daromadlarining yagona, eng katta manbai hisoblanadi. Ikkinchi jahon urushidan beri soliq tizimi to'g'ridan-to'g'ri soliqlarga nisbatan katta bog'liqlik bilan ajralib turmoqda. Jismoniy shaxslar uchun yuqori darajadagi progressiv daromad solig'i va yuqori korporativ soliqlar daromadlarining katta qismini tashkil etdi. Yaponiyada tashkilotlar solig'i stavkasi 30,86 foizni tashkil qiladi. 1993 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha bu soliq 42,01 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1994 yilda bu soliq 52,40 foizni tashkil etdi.

2016 yilda rekord darajada bo'lib 30,86 foizni tashkil etdi. Yaponiyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 55,95 foizni tashkil qiladi. 2004 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda bu soliq 51,36 foizni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2016 yilda 55,95 foizni tashkil etdi.

2005 yilda esa 50 foizni tashkil etdi. Sotishdan tushgan soliq stavkasi Yaponiyada 8 foizni tashkil etadi. 2006 yilda bu soliq o'rtacha 6,15 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2014 yilda 8 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2007 yilda bu ko'rsatkich 5 foizni tashkil etgan.

2.6.10. Transport

19-asrning ikkinchi qismiga qadar yapon xalqining ko'pchiligi piyoda yurishgan. Avtomobil transporti erkaklar yoki hayvonlar transporti vagonlar, aravalar yoki palanquin (kago) bilan cheklangan. Birinchi temir yo'l 1872 yilda Tokio va Yokohama o'rtasida qurilgan bo'lib, ko'p o'tmay boshqa yo'nalishlar ham ishga tushdi. Mamlaktada ko'plab tunnellar va ko'priklarni qurish talab qilinar ed. Shu bilan bir vaqtda temir kemalar va zamonaviy portlar qurildi. Biroq, yo'l qurilishi boshqa transport vositalarining rivojlanishidan orqada qolmadi, natijada shaharlarning aksariyat qismi hozirgi kunda to'liq tizimda ishlaydi.

Yaponiya hozirgi kunda dunyoning eng rivojlangan transport va aloqa tarmoqlaridan biriga ega. Ayniqsa, Tokio transport uchun katta ahamiyatga ega. Shuningdek, Kakaanshin metropoliya maydoni ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular Okaka, Kōbe, Kyoto va Nagoya shaharlaridan iborat. Boshqa shaharlar, xususan, Kita-Kyūshū, Fukuoka, Sapporo, Sendai va Xirosima mintaqaviy transport markazlari bo'lib xizmat qiladi¹¹¹.

Yaponiya 1.2 million kilometrlik yo'l qoplamali transport tarmog'iga ega. Yo'lning yagona, tezkor, bo'lingan, cheklangan miqdordagi qatnov tarmog'i katta shaharlarni birlashtiradi va yig'imlar pullik yig'uvchi korxonalar tomonidan amalga oshiriladi. Yaponiya hukumati odamlarni yangi va ishlatilgan arzon gibridd avtomobillarni sotib olishga undaydi. Energiya samaradorligini oshirish uchun avtomobil egalari uchun to'lovlar va yoqilg'i yig'imlari qo'llaniladi. Temir yo'l transporti - Yaponiyada transportning asosiy vositasi. Yuzdan ziyod Yaponiya temir yo'l kompaniyalari mintaqaviy va mahalliy yo'lovchi tashish bozorlarida raqobatlashmoqda; Masalan, JR korxonasi, Kintetsu temir yo'li, Seibu temir yo'li va

¹¹¹ <https://www.britannica.com/search?query=japan+transport+system>

Keio korporatsiyasi.

Ko'pincha ushbu korxonalar strategiyasi stantsiyalar yonidagi ko'chmas mulk yoki do'konlarni o'z ichiga oladi va ularning ko'plab katta stantsiyalarida ular yaqinidagi yirik do'konlarga ega. Yaponiyaning Fukuoka, Kobe, Kyoto, Nagoya, Osaka, Sapporo, Sendai, Tokio va Yokohama shaharlarida metro tizimlari mavjud. Shinkansen poezdlarining 250 ga yaqin tezyurar poyezdlari yirik shaharlarni birlashtiradi. Barcha poezdlar o'z vaqtida harakatlanadi va ba'zi poezd xizmatlari uchun 90 soniya kechiktirilishi mumkin. Yaponiyada 175 ta aeroport mavjud bo'lib, ular xalqaro logistikaning bir qismi hisoblanadi. Tokioning eng yirik aeroporti - Osiyodagi ikkinchi eng katta aeroportdir. Mamlakatdagi eng yirik xalqaro yo'nalishlar: Narita (Tokio shahri), Kansai xalqaro aeroporti (Osaka / Kobe /Kyoto maydoni) va Chu-Tsentrair xalqaro aeroporti (Nagoya viloyati).

Nufuzli kuryerlik kompaniyalari

- ✓ Overseas Courier Service
- ✓ Proco Air Service Inc
- ✓ Hubnet Express
- ✓ Kintetsu World Express, Inc
- ✓ Linehaul Express Ltd
- ✓ Overseas Courier Service Company¹¹²

Yo'llar

Yaponiyada o'ng qo'l qoidasi amal qiladi. Yaponiya avtotransport tizimining rivojlanishi mamlakatning umumiy iqtisodiy taraqqiyoti orqasida takomillashib bormoqda. Ko'p sonli mamlakat uchun bu avtomobil yo'llari ba'zan kamlik qiladi. Yo'llarni qurish aholi uchun chegaralangan yer uchastkalari tomonidan to'sqinlik qilmoqda. 1960-yillarning boshlarida ochilgan birinchi cheklangan avtotrassa va 21-asrning boshlarida butun mamlakat bo'ylab shunday avtomagistrallar tarmog'i yuqori formatda modernizatsiya qilindi. Tokiodagi va Okaaning metropoliya hududlari o'zlarining tegishli hududlarida keng ko'lamli avtoyo'llar tarmog'iga ega. Yaponiya shaharlaridagi yer usti ko'cha modellari ko'p hollarda, transport oqimiga to'sqinlik qiladi. Kyotto va Nara kabi shaharlar ichki qismlarida o'zgarishlarga qaramasdan, qadimiy Xitoyning shahar rejasining tor ko'chalarini saqlab qolishdi. Ko'pgina qishloq yo'llarida ham yer taqsimotining qadimgi namunasi amalda bo'lib, yo'l to'siqlari to'rtburchak shaklga keltirilgan. Feodal shaharlari, ayniqsa qal'alar shaharlari biroz o'xshash ko'cha bezaklariga ega bo'lishi mumkin, garchi ko'p holatlarda (odatda konsentrik halqalar shaklida) sobiq defansion yo'nalishlarni ta'qib qilish uchun o'zgartirildi.

Yaponiya tekisliklardagi va boshqa aholi yashash joylarida bir birlikdagi avtomobillar yo'llari juda yuqori tirbandlikka ega. Yuk mashinalari, boshqa yirik motorli transport vositalari mamlakatlarga qaraganda, avtomobil transportining juda katta qismini tashkil etadi. Mahalliy yuk tashishning katta qismi yuk mashinalarida amalga oshiriladi. Ko'pgina oilalarning ikkita yoki undan ortiq avtoulavlari mavjud.

¹¹² <http://www.tokyotomo.com/japan/couriers.htm>

Ula katta shaharlardagi sanoat sohasida yo‘l to‘sig‘iga olib keladigan o‘tmishga qaraganda ko‘proq masofa yo‘l yuradi. Temir yo‘llar hali ham yuklarni tashishda asosiy rol o‘ynasa ham, avtomobillar sonini kamaytirish muammosiga amaliy yechim mavjud emas. Zararli chiqindi gazlar va transport shovqining ortishi jiddiy muammolaradn hisoblanadi. Ularni yengillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar orasida avtomobil uchun ifloslanishni nazorat qilishning qattiq me‘yorlari va aholi zich joylashgan hududlarda avtoulowlarda shovqin to‘siqlarini o‘rnatish orqali yechim topilgan.

Yaponiyaning eng yirik portlari

- ✓ Nagoya
- ✓ Yokohama
- ✓ Tokio
- ✓ Kobe

Yaponiya 2016 yilda Yalpi Milliy Daromadga transport xizmatlarining hissasi 24250,60 milliard JPYni tashkil qilgan. 2015 yilda bu ko‘rsatkich 24766,70 milliard JPYni tashkil qildi. 1994 yildan 2016 yilgacha vaqt oralig‘ida xizmatlarining hissasi o‘rtacha 24071,47 milliard JPYni tashkil qilgan. 2007 yilda bu ko‘rsatkich 27093,60 milliard JPYni qayd etgan. 1999 yilda rekord ko‘rsatkich qayd etib, o‘rtacha 22407,80 milliard JPYni tashkil qilgan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Fukuyama transporting Co.
- ✓ Hitachi transport system
- ✓ Iino kaiun kaisha
- ✓ Isewan terminal service
- ✓ Japan freight railway company
- ✓ Nippon express Co.¹¹³

2.6.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Yaponiya San-Fransisko tinchlik shartnomasi imzolanganidan so‘ng, Jahon Bankiga 1952 yil avgust oyida qo‘shildi. 1953 yildan boshlab Yaponiyada elektr energiyasi ishlab chiqarish, sanoatning asosiy tarmoqlari, transport, suv va infratuzilmani rivojlantirish kabi iqtisodiy asosni rivojlantirish uchun Jahon Banki kreditlari bilan bir qator loyihalar amalga oshirildi. Yaponiyada Jahon Savdo Guruhi va Xalqaro Valyuta Jamg‘armaning yillik majlislari 1964 yilda Yaponiyaning urushdan keyingi qayta qurish va xalqaro hamjamiyatga qaytishi yaqqol namoyon bo‘lgan ramziy yil bo‘ldi. Shu yili Tokaido Shinkansen (o‘q otish poyezdi) liniyasi ishga tushdi (qarz miqdori 80 mln. AQSh dollari) va Tokio Olimpiadasi o‘tkazildi. 1966 yilda Yaponiya Jahon bankining so‘nggi kreditini imzoladi va kelgusi yilda qarzdor maqomini oldi¹¹⁴.

¹¹³ http://www.logisticsjapan.com/Logistics_Japan

¹¹⁴ <http://www.worldbank.org/en/country/japan/overview#2>

2012 yilda Buyuk Sharqiy Yaponiyadagi zilzila va tsunamidan tiklanish hamda rekonstruksiya qilish yoʻlida harakat qilayotgan Yaponiya yana bir yillik yigʻilish oʻtkaziladigan mamlakatga aylandi. Yaponiyadan jahonga boʻlgan intellektual hissalarining bir qismi sifatida yigʻilishlar mavzusi Buyuk Sharqiy Yaponiyadagi zilzila va tsunamidan olingan saboqlar 50 yil davomida Yaponiyaning umumiy tibbiy sugʻurta tajribasiga asoslangan Global Sogʻliqni saqlashga bagʻishlangan. Yaponiya hozir Jahon Banki uchun ikkinchi yirik kapital yetkazib beruvchi va Jahon Banki uchun koʻplab sohalarda muhim sherik boʻlib hisoblanadi. Yaponiya Jahon Banki va hamkorlari global, mintaqaviy hamda davlat darajasida rivojlanish natijalariga erishishga koʻmak beradigan mablagʻlarga tayanadigan yirik donorlardan biri hisoblanadi. Ushbu ishonch jamgʻarmalari quyidagilardan iborat:

- ✓ Yaponiya Siyosati va Inson Resurslarini Rivojlantirish Fondi (PHRD)
- ✓ Yaponiya ijtimoiy rivojlanish jamgʻarmasi (JSDF)
- ✓ Iqlim investitsiya jamgʻarmalari (CIF)

Yaponiya Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining 8,90% aksiyalariga egalik qilib, umumiy ovoz berishning 8,43 foizini tashkil qiladi. Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi, Jahon Bankining eng kambagʻal mamlakatlar uchun jamgʻarmasi ovoz berish huquqining 8,55 foizini egallaydi. Xalqaro moliya korporatsiyasi, Bankning xususiy sektor tarmogʻida ovoz berish huquqining 5,88 foizini va ovoz berish huquqining 5,58 foizini tashkil etadi. Koʻp tomonlama investitsiyalarni kafolatlash agentligi aksiyalarning 5,07% va ovoz berishning 4,21% ovozga ega¹¹⁵.

2.6.12. Doing Business

2.6.3-jadval

Yaponiyaning Doing Business koʻrsatkichi 2018

<i>Yaponiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
		<i>DTF</i>	
Busines boshlashning osonligi (1-90)	34	Vaqt (kun)	97.7
Bisnezni boshlash (daraja)	106	Qiymati (jon boshiga tushadigan capital)	0.0
DTF bali (0-100)	84.37	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	9	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	12.2		
Qiymati (jon boshiga tushadigan capital %)	7.5	Mulkni roʻyxatdan oʻtkazish (daraja)	52
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	73.92
		Jarayonlar (soni)	6
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	50	Vaqt (kun)	13
DTF bali (0-100)	76.36	Qiymat (mulk qiymati %)	5.8
Jarayonlar (soni)	12	Yer maʼmuriyati sifat indeksi (0-30)	24.5
Vaqt (kun)	197		
Qiymati (ombor qiymati %)	0.5	Soliq toʻlash(daraja)	68
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	11	DTF bali (0-100)	76.71
		Toʻlovlar (bir yil uchun soni)	14

¹¹⁵ <http://www.worldbank.org/en/country/japan/overview#3>

Elektr energiya taʼminoti (daraja)	17	Vaqt (bir yil uchun soatda)	151
DTF bali (0-100)	88.89	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	47.4
Jarayonlar (soni)	3.4		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisobot, A World Bank Group Flagship Repor , Doing Business 2018, 176-bet.

2.6.13. Turizm

Yaponiya oʻzining boy tarixi, madaniyati, festivallari, milliy urf-odati va sanaʼti bilan asrlar davomida dunyo hamjamiyatining diqqat markazida boʻlgan. Shuningdek, Ikkinchi Jahon urushidan soʻnggi qayat tiklanish natijasida mamlakatda madaniy va tarixiy yodgorliklarga alohida eʼtibor qaratildi. Milliylikni saqlab qolgan holda yaponlar endilikda dunyo malakatlari uchun betakror sayyohlik markaziga aylandi. Ichki turizm Yaponiya iqtisodiyoti va madaniyatining muhim qismi boʻlib qolmoqda. Koʻpgina oʻrta maktablarda bolalarni Tokiodagi Disneylend yoki Tokio minorasiga tashrif sifatida koʻrishlari mumkin.

Koʻplab oʻrta maktab oʻquvchilari odatda Okinava yoki Xokkaydoga sayohatga boradilar. Ichki qatnovlar bilan birgalikda keng qatnovchi temir yoʻl tarmoqlari, baʼzan samolyotlar orqali ichki yoʻnalishlarda nisbatan qisqa masofalarni uchun oʻzgartirishlar kiritilgan boʻlib, ular samarali va tezkor transport harakatini taʼminlydi. Yaponiya sayyohlik agentligining maʼlumotlariga koʻra, Xitoylik sayyohlar Yaponiyadagi eng katta daromad keltiradigan millat xisoblanadi. 2011 yilda taxminan 196,4 mlrd. Yeni (2,4 mlrd. AQSh dollarini) yoki chet ellik mehmonlarning umumiy xarajatlarining qariyb toʻrtidan birini sarflagan. Yaponiya hukumati 2020 yilga borib, har yili 40 million xorijiy sayyohni olishga umid qilmoqda.

Yaponiya muzeylari

- ✓ Hyogo prefekturasi sanʼati muzeyi,
- ✓ Adachi sanʼat muzeyi,
- ✓ Milliy sanʼat muzeyi,
- ✓ Osaka, Moerenuma parki,
- ✓ Zamonaviy sanʼat muzeyi,
- ✓ Toyama, Oshima rasm kitoblari muzeyi

2016-yilda Yaponiya Osiyoda va Tinch okeanida eng koʻp sayyoh boʻlgan beshinchi mamlakat boʻlib, 8,3 milliondan ziyod sayyoh. janubi-gʻarbiy Osiyo mamlakatlari uchun oson viza talablari sababli Yaponiya 11,25 million mehmon qabul qilib rekord oʻrnatdi. Bu esa hukumatning 10 million mehmonga moʻljallangan rejali dasturiga nisbatan yuqori boʻldi. Hukumat Tokioda 2020 yilgi Yozgi Olimpiada oʻyinlarida yiliga 20 million odamni jalb qilishni rejalashtirmoqda. Eng mashhur joylardan baʼzilari Tokiodagi Shinjuku, Ginza, Shibuya va Asakusa hududlari, Osaka, Kobe va Kyoto shaharlarida shuningdek, Ximeji qalʼasini oʻz ichiga oladi.

Yaponiya Jahon meroslari

- ✓ Qadimgi Kyoto tarixiy yodgorliklari,
- ✓ Shirakava-goʻe va Gokayama tarixiy qishloqlari,
- ✓ qadimgi Nara tarixiy yodgorliklari,
- ✓ Nikkoʻning maʼbudalari va maʼbudalari,

- ✓ Buddist yodgorliklari, Hiroji-ji hududida,
- ✓ Himeji-jō, Yakushima, Shirakami-Sanchi.

Yaponiyadagi turizm daromadlari dekabr oyida 20775000 JPY dan 2017 yilning noyabr oyida esa, 20575000 JPYni tashkil etdi. O'tgan yil dekabr oyida 18713000 JPYga pasaygan bo'lsa, 1985 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 4693498,73 JPYga teng bo'lgan. 2017 yil aprelida 23192000 JPYdan yuqori va rekord past daraja 1987 yil yanvar oyidaqatd etilib, 821000 JPYni tashkil etdi.

Yaponiyadagi sayyohlar kelishi 2018 yilning yanvarida 2501500 kishidan 2509300 kishigacha ko'tarildi. Yaponiyalik sayyohlar 1991 yildan 2018 yilgacha 681129,97 kishigacha ortib, 2017-yil iyulda 2681500 kishigacha va 1991 yil fevralida esa 225806 kishi bo'lib, rekord ko'rsatkichga erishdi. Yaponiya 1992 yil 30 iyunda YuNESKOning Umumjahon merosi to'g'risidagi Konventsiyani qabul qildi. 2017 yil iyulidan boshlab Jahon madaniy merosi ro'yxatiga yigirma bitta joy kiritilgan: 17 madaniy ob'ekt va to'rtta tabiiy hudud.

Nufuzli restoranlari

- ✓ Sekihotei
- ✓ Fukamachi
- ✓ Sato no Ie Hanase
- ✓ Ai to Ibukuro
- ✓ Pizzeria Tonino
- ✓ Haramasa¹¹⁶

Manzarali go'zal joylari

Yaponiya madaniy merosini himoya qilish uchun mamlakat hukumati Madaniy ishlar bo'yicha agentlik orqali muhim ob'ektlarni tanlab oladi va ularni Madaniy xossalardan himoya qilish to'g'risidagi qonunga muvofiq madaniy xususiyatlar deb ataydi. Belgilangan elementlar bir nechta toifada tasniflanadi.

Bu toifadagi qabrlar, qadimiy qabristonlar, saroylar, qal'alar, tarixiy va ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan obidalar; bog'lar, ko'priklar, qirg'oqlar, tog'lar va ajoyib go'zallikdagi boshqa joylar; hayvon, o'simliklar va yuqori ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan geologik yoki mineral tuzilmalar kabi tabiiy xususiyatli ko'rkam joylardir.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Kattalar kuni, 15-yanvar; Nomzodlarni ta'xis etish marosimi, 11-fevral; Vernal Equinox kuni, 20 yoki 21 mart; Greenery Day, 29-aprel; Konstitutsiya kuni, 3-may; Bolalar bayrami, 5 may; Keksalar kuniga hurmat, 15 sentyabr; Kuzgi Equinox kuni, 23 yoki 24 sentyabr; Sog'liqni saqlash - sport kuni, 10-oktabr; Madaniyat kuni, 3-noyabr; Mehnat va shukrona kuni, 23 noyabr; Imperatorning tug'ilgan kuni, 23-dekabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Suiran, Kyoto
- ✓ Hyatt regency hakone resort & spa
- ✓ Beniya mukayu, yamashiro

¹¹⁶ <https://www.timeout.com/tokyo/restaurants/best-restaurants-tokyo>

- ✓ Sankara hotel & spa, yakushima
- ✓ St regis osaka
- ✓ Park hyatt tokyo¹¹⁷

2.6.14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Yaponiya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 26- yanvar kuni o‘rnatilgan¹¹⁸. Yaponiya O‘zbekiston mustaqilligini 1991- yil 28-dekabrda e‘tirof etdi va 1992- yil 26- yanvardan boshlab mamlakatlarimiz o‘rtasida diplomatik munosabatlar o‘rnatildi. Mustaqillik e‘lon qilingandan so‘ng O‘zbekiston-Yaponiya munosabatlari sifat jihatdan yangi pog‘onaga ko‘tarildi. 1994- yilning may oyida O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimovning Yaponiyaga uyushtirgan dastlabki rasmiy tashrifi o‘zaro ishonch va ikki mamlakat xalqlarining ma‘naviy qadriyatlariga nisbatan hurmatga asoslangan do‘stona aloqalarni rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratdi. Mamlakatimiz Prezidentining 2002- yil iyul oyida Yaponiyaga uyushtirgan ikkinchi tashrifi chog‘ida O‘zbekiston Respublikasi va Yaponiya o‘rtasida do‘stlik, Strategik sheriklik va hamkorlik to‘g‘risida qo‘shma bayonot imzolandi. Hujjatda tomonlarning do‘stona munosabatlar va strategik sheriklikni tenglik, o‘zaro hamjihatlik tamoyillariga muvofiq va xalqaro huquqning umume‘tirof etilgan me‘yorlari asosida rivojlantirishga tayyorligi o‘z ifodasini topgan. Savdo-sotiq, sarmoyalar, ta‘lim va boshqa sohalardagi aloqalarni kengaytirish ustvor vazifa sifatida belgilagan.

Yaponiya bosh vaziri Dzyun‘ichiro Koidzumining 2006 yil avgust oyida O‘zbekistonga uyushtirgan rasmiy tashrifi O‘zbekiston bilan Yaponiya o‘rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirishga yangi turtki bo‘ldi. Mamlakatlarimiz o‘rtasida madaniy-gumanitar sohada ham samarali hamkorlik rivojlanmoqda. Oxirgi paytlarda Yaponiyada o‘zbek san‘at ustalari bir qator madaniy tadbirlari o‘tkazildi. Xususan, Yaponiya parlamentida o‘tkazilgan “O‘zbek fotografiyasining 125 yilligi” ko‘rgazmasi; Buyuk Ipak yo‘li mavzusiga bag‘ishlangan turkum tadbirlar; “Fukushima-O‘zbekiston” uyushmasining tashkil topgan kuni bilan bir vaqtda o‘tkazilgan O‘zbekiston madaniyati kunlari; “Yaponiyada o‘zbek kinosi kunlari”; “Jata World Tourism Congress And Travel Fair - 2010” Xalqaro sayyohlik ko‘rgazmasi doirasida “O‘zbekiston sayyohlik sanoatining taqdimot marosimi” kabi tadbirlarni alohida ta‘kidlab o‘tish mumkin¹¹⁹.

2002- yil O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimovga Vaseda va Soka universitetlarining faxriy doktori unvonlari berildi. O‘zbek madaniyatiga hurmat yuzasidan va buyuk qalam sohibining o‘chmas ijodini e‘tirof etgan holda 2004 yil Soka universiteti hududida atoqli shoir va mutfakkir Alisher Navoiyning haykali o‘rnatildi. Har yili 9 fevral kuni ushbu universitetda g‘azal mulkinging sultoni

¹¹⁷ <https://theluxurytravelexpert.com/2016/07/18/top-10-most-exclusive-hotels-in-japan/>

¹¹⁸ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloha-orinatgan-mamlakatlar-royxati.html>

¹¹⁹ <http://old.press-service.uz/uz/news/4815/>

haykalining poyida navoiyxonlik o'tkaziladi. Mamlakatimizda 11 O'zbekiston-Yaponiya qo'shma korxonasi faoliyat yuritmoqda. Yurtimizda, shuningdek, eksport-import operatsiyalarini amalga oshirish, sarmoyaviy loyihalar doirasida uskuna va jihozlarni yetkazib berish kabi sohalarda ish olib boruvchi Yaponiyaning 14 yetakchi firma va kompaniyasi o'z vakolatxonasini ochgan¹²⁰.

Iqtisodiyot, menejment, yurisprudensiya, telekommunikatsiyalar, sog'liqni saqlash, biznes, qishloq xo'jaligi, sayyohlik, bank-moliya sektori, transport va boshqa sohalarda faoliyat yuritayotgan ikki mingdan ziyod o'zbek mutaxassislari "JICA" tashkiloti loyihasi bo'yicha Yaponiyada malaka oshirib qaytdilar. Yaponiya hukumat granti doirasida har yili 15 nafar o'zbekistonlik talaba mazkur mamlakatning nufuzli oliy o'quv yurtlarida ta'lim oladi. 1999-2016-yillar davomida 361 kishi mazkur dastur bo'yicha oliy ma'lumotga ega bo'ldi¹²¹. Ikki mamlakatning madaniy-gumanitar sohadagi o'zaro hamkorlik munosabatlarini yanada rivojlantirish va kengaytirish maqsadida 2016-yil 3-avgust kuni Yaponiya Bosh vaziri Shindzo Abening rafiqasi Akie Abe hamda yapon madaniyat va san'at namoyandalaridan iborat delegatsiya mamlakatimizga tashrif buyurdi.

2.7. ITALIYA

REJA:

- 2.7.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 2.7.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 2.7.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 2.7.4. Energetika
- 2.7.5. Sanoati
- 2.7.6. Xizmatlar sohasi
- 2.7.7. Tashqi savdosi munosabatlari
- 2.7.8. Ishchi kuchi resurslari
- 2.7.9. Soliq tizimi va Bojxona bojlari
- 2.7.10. Transport
- 2.7.11. Telekommunikatsiya
- 2.7.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 2.7.13. Doing Business
- 2.7.14. Turizm
- 2.7.15. Ilm-fan va texnologiya
- 2.7.16. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

42 50 N, 12 50 E; UTC+1
Euro (EUR)
RIM

¹²⁰ <http://uza.uz/uz/society/ozbekiston-yaponiya-ishbilarmon-doiralari-uchrashuvi> 22.08.20123434? Sphrase_id=1092699

¹²¹ <http://uzbekistan-geneva.ch/o-zbekiston-yaponiya-strategik-hamkorlikni-yanada-chuqurlashtirish-yo.html>

1946 yil 2 iyunda Plebiskitda Italiya xalqi 1861 yildan beri mavjud bo'lgan konstitutsiyaviy monarxiyani tugatish va respublikani tuzish uchun ovozga qo'ydi. Shu bilan birga, yangi konstitutsiya loyihasini ishlab chiqishga va tasdiqlashga kirishgan ta'sis majlisi saylandi; Bu esa 1948 yil 2 yanvarda kuchga kirib unga ko'ra, Yangi prezident saylovi prezidentlik muddati tugashidan 30 kun oldin o'tkazilishi kerak. Prezidentning vakolatlari va vazifalari, o'z navbatida, prezidentning roziligi bilan Vazirlar Kengashini tanlaydigan Bosh vazir nomzodini o'z ichiga oladi; prezidentlik vakolat muddati oxirgi olti oy ichida tashqari, parlamentni tarqatish vakolatiga ega; 1994 yil mart oyida yangi tizim bo'yicha ilk saylovlar alyanslarini soddalashtirishga olib keldi va markaziy hukumatni yangi boshqaruvga olib keldi. "Go Italy" (Forza Italia) harakati asoschisi Silvio Berlusconi bosh vazir bo'ldi.

2.7.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

"Statistics Time" xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Italiya nominal YaIM hajmi 2,181,970 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 35,910 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 8 orinida turadigan mamlakat¹²². Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 2,554 mlrd¹²³. AQSh dollari bashorat qilinmoqda. Italiya 1995- yil 1- yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan¹²⁴.

Italiya jahon iqtisodiyotida o'ziga xos rivojlanish modeliga ega. U bozor mexanizmlari to'liq amal qiladigan rivojlangan mamlakat. Uning geografik qulay joyda joylashgani, ya'ni O'rta yer dengizining Gibraltar bo'g'ozini orqali Atlantika okeaniga shuningdek, Suvaysh kanali orqali Qizil dengiz va Hind okeaniga chiqish olishi uni jahon iqtisodiyotida alohida ustunliklarga erishganini ta'minladi. Rivojlangan to'g'kon metallurgiya va mashinasozlik sanoati mamlakatni ikkinchi Jahon urushidan keyin taraqqiy etdi. Ayniqsa, yuqori darajada texnologiyalarni joriy qilib xalqaro savdoda o'z ustunligiga ega bo'lgan Italiya barcha sektorlarni isloh qilib o'zining raqobatchi mamlakatlariga yetib oldi.

Vatikan aynan mamlakat iqtisodiyotini jadalrivojlanishida muhim ahamiyat

¹²² <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppc@weo/oemdc/advec/weoworld/itl>

¹²³ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

¹²⁴ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseU

kasb etadi. Rim Papasining nafaqat davlat boshqaruvida balki, dunyo Rim katoliglarini birlashtirib yetarlicha obro‘-e‘tibor qozondi. Mamlakatdagi bu rivojlanish 22 asr oldin shakllangan Rim Imperiyasi, Buyuk Sezar avlodlari hamda dunyo nasroniylarining eng muqaddas uyi bo‘lganligi katta ustunlik berdi.

Hozirda, mamlakat bir qator taraqqiy etgan Transmilliy kompaniyalari, dunyoga mashhur shaharlari (Milan, Florensiya, Rim), moliyaviy markazlari, xalqaro logistika terminal va portlari, barqaror sifat uyg‘unligi, hunarmandchilik (qo‘l mehnati), kimyo sanoati, aviatsiya, sport, turizm, sanoat texnologiyalari va ta‘lim tizimi orqali dunyo hamjamiyatida alohida ahamiyat kasb etadi. Sardiniya, Korsika va Sitsiliya orollari esa Italiya iqtisodining ajralmas qismidir.

Inson taraqqiyoti indeksiga ko‘ra, mamlakat juda yuqori turmush darajasiga ega. "The Economist" jurnaliga ko‘ra dunyoda 8-chi eng yuqori sifat tamg‘asiga ega. Italiya dunyoda uchinchi o‘rinda turadigan oltin zaxiralariga egalik qiladi va Yevropa Ittifoqi byudjeti bo‘yicha uchinchi o‘rinda turadi. Mamlakat nufuzli va innovatsion biznes sektori bilan yaxshi tanilgan, mehnatkash (Italiya Yevropadagi uchinchi eng yirik ishlab chiqaruvchisi) va raqobatbardosh qishloq xo‘jaligi sektori (Italiya dunyoning eng katta sharob ishlab chiqaruvchisi) va yuqori sifatli dengiz sanoati, asbob-uskunalar va moda dizaynlari markazi hisoblanadi.

Hozirda mamlakat bir qator mamlakatlarda kelayotgan ko‘p miqdordagi qochoqlar va muhojir muammolari va mamlakat ichidagi ichki iqtisodiy muammolar hisobiga Yevropa Ittifoqidan katta miqdorda moliyaviy ko‘mak ajratish talabini qo‘ymoqda. Mamlakatdagi muntazam yer silkinishlari va boshqa tabiiy ofatlar milliy iqtisodiyotga keskin zarba bermoqda.

2.7.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi yuqorida ta‘kidlaganimizdek, juda qadimdan shakllangan. Jahon tarixida Rim imperiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Uning hududi butun Yevropani o‘ziga qamrab olgan 6 asrlik imperiyadir. Betakror arxitektura va davlat boshqaruvi Imperiyada arslar davomida iqtisodiy barqarorlikni ta‘minladi. Dastlab qishloq-xo‘jaligi sektorida innovatsion uslublar, inshootlar qurish jarayonlari, hunarmandchilik rivojlanib bordi. Hozirgi Buyuk Britaniya, Avstriya, Ispaniya, Polsha, Bolgariya va Yaqin sharq mamlakatlari yerlarini qamrab olgan imperiya o‘zining oltin va kumush tangalariga ham ega edi. Rim Imperiyasida savdo munosabatlari judayam yaxshi yo‘lga qo‘yilgan edi.

Davlat boshqaruvi Vizantiya imperiyasiga o‘tgandan keyin hududda o‘zgacha rivojlanish kuzatildi. Endilikda dengiz yo‘llari kashf etilib xalqaro savdo aloqalarin kuchayrishga katta e‘tibor qaratildi. Aynan, bu maqsadga barakali savdo-sotiqqa erishayotgan arab karvon va dengiz kemalari sabab bo‘ldi. Ular ham endilikda o‘zlari dengiz yo‘li orqali yangi hudud va bozorlarni kashf qilmoqchi bo‘ldilar. Bu tarixiy o‘zgarishga Italiyalik tarixchi Marko Poloninig 13 asrda Xitoygacha qilgan sayyohlik davrida Usmoinylar Imperiyasi ustunlari, arab savdogarlari, eronlik bir guruh hunarmandlar, ikki daryo oralig‘i hunarmandchiliklari, uyg‘urliklar taomlariyu va xitoylik tinib–tinchimas kashfiyotchilar haqida yozgan buyuk asari sabab bo‘lgan.

Marko Poloning tadqiqotlariga ko'ra imperiya Hindiston haqida yanada ko'proq ma'lumotga ega bo'lgan. Uning Yevropa dengizchilari tomonidan kashf etilishi hududdagi barcha mamlakatlar o'rtasidagi xalqaro savdo munosabatlarini tubdan o'zgartirdi. Keyinchalik mamlakat shimoli Afrika mamlakatlarini o'z mustamlakasiga aylantirib katta miqdordagi tabiiy boyliklarga ega bo'ladi. Sahroga ilk tanklarni ham Italiya tushurgan.

Italiya iqtisodiyoti Ikkinchi Jahon urushidan keyin eng qudratli davlatlardan biri bo'lish o'rniga Yevropaning eng zaif iqtisodiyoti sifatida savdo-iqtisodiy aloqalarni amalga oshira boshladi. Buning eng katta sababi sifatida Ikkinchi Jahon urushi davrida mag'lub Germaniyaning eng yaqin Ittifoqchisi bo'lgan Italiya jahon hamjamiati tomonidan qo'llab-quvvatlanmadi. U tutgan yo'l aynan, BMT tashkil topgandan keyin ham ba'zi mustamlakachilik faoliyatini to'xtatmaganlikda deb ifodalanmoqda.

Italiyaning kuchli tomonlari sifatida 1970- yillardan boshlab kuchaygan sanoat ishlab chiqarishi bo'ldi. Zaif tomonlarini izohlaydigan bo'lsak, mamlakatda xomashyo va energiya manbalarining yetishmasligi edi. Italiya energiya ehtiyojlarining to'rtidan uch qismini import qiladi. Shunga qaramay, kimyo sektori ham rivojlanib, to'qimachilik sohasi Italiyaning eng yirik sanoatlaridan biriga aylandi. Urushdan keyingi liberal savdo siyosati bilan kuchli tadbirkorlik tashabbusi eksportga ayo'naltirilgan ishlab chiqarish faoliyatini yuqori darajada kengaytirdi. Biroq, noqulay byurokratiya va yetarli darajada rejalashtirish mamlakat miqyosida iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qildi. Xizmatlar sohasida, ayniqsa, sayyohlik juda muhim ahamiyatga ega. 20-asrning oxirida, Italiya boshqa Yevropa Ittifoqi davlatlari bilan muvozanatni saqlab qolish uchun yuqori inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turdi va xususiyashtirishni ham o'z ichiga olgan konservativ fiskal siyosatni joriy qildi¹²⁵.

Italiya ilg'or davlatlardan biri bo'lishga intilib, xalqaro savdo munosabatlarini o'zining ixtisoslashuvlari asosida rivojlantirib bordi. Italiya siyosiy beqarorlik, iqtisodiy turg'unlik va tizimli islohotlarning yetishmasligi bilan milliy iqtisod rivojida orqada qola boshladi. 2008- yilgi moliyaviy inqirozdan avval mamlakat kam ta'minlanganlik darajasining o'sish tendensiyalari kuzatildi. Aslida, 2001 va 2007 yillar orasida Italiyada iqtisodiy o'sish o'rtacha 1,2 foizga oshdi. Jahon inqirozi hanuzgacha Italiya iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. 2009-yilda iqtisodiyot 5,5 foiz qisqarib, o'n yilliklar ichida YaIMning eng yuqori pasayishi bo'ldi. O'shandan beri Italiyada qayta tiklanish tendensiyasi kuzatilmayapdi. Italiyaning iqtisodiy rivojlanish tarixi uch asosiy bosqichga bo'lingan:

✓ Mamlakatni birlashtirishdan so'ng boshlang'ich kurash davri yuqori emigratsiya va barqaror o'sish bilan tavsiflanadi;

✓ 1890-dan 1980-yillarga qadar kuchli taraqqiyotning markaziy davri; (1930 yillardagi Buyuk Depressiya va ikki jahon urushi davri)

✓ 2008- yilda yuzaga kelgan global moliyaviy inqirozdan so'ng ikki barobar pastga tushib ketgan va bu mamlakat so'nggi yillarda asta-sekinlik bilan rivojlanishi

¹²⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/it.html>

bilan bog‘liq.

2.7.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik

Italiya iqtisodiyotining boshqa tarmoqlari singari, qishloq xo‘jaligi tarixiy ravishda mintaqaviy va ijtimoiy tengsizliklar qatoriga kirdi. 1950- yilgi yerosti islohoti aktlariga qadar, Italiyaning ekin maydonlari ko‘pchiligi egallab olingan va bir necha dashtli dindorlar tomonidan idora etilgandi. Ammo, qishloq xo‘jaligi ishchilarining ko‘pchiligi ish haqi to‘laydigan ishchilar kabi qiyin ahvolga tushib qolishgan yoki o‘zlari uchun yetarli bo‘lmagan kichik yer maydonlari bilan kurashgan. Qishloq xo‘jaligi sohasida ishlaydigan huquqlari cheklangan bo‘lib, ishsizlik darajasi Kalabriya hududlaridagi yer islohoti natijasida ortib bordi. Islohotlar yersiz g‘alla qishloqlari orasida yirik yer uchastkalarining qayta taqsimlanishiga olib keldi, shu bilan katta miqdorda mehnatni talab qildi va yerdan yanada samarali foydalanishni rag‘batlantirdi¹²⁶.

Qisman muvaffaqiyatli bo‘lishiga qaramasdan, bu islohotlar hayotga tatbiq etish uchun juda kichik bo‘lgan yer uchastkalariga tarqalgan va odatda bepoyon tog‘li hududlarda joylashgan ko‘plab fermer xo‘jaliklarini tashkil etdi. Islohotning yana bir salbiy tomoni - bu qishloq aholisining ijtimoiy tuzilmasiga zarar yetkazish oqibatidir. 1975- yildan boshlab tog‘li dehqonlarga yordam berildi. 1978 yilda ularga yana maslahatlar va sug‘orish uchun yordam berildi. Bugungi kunda ko‘plab fermer xo‘jaliklari xususiy oilalarga tegishli.

Italiyaning tekisligi qishloq xo‘jaligida yerlarning faqat to‘rttdan bir qismini tashkil etadi. Bu qishloq xo‘jaligi faqat sug‘orish va tuproqni boshqarish orqali tabiiy landshaftni, resurslarni o‘zgartirish natijasida mahsulot yetishtirishni ko‘rsatmoqda. Eng unumdorli hudud - Yomg‘ir yog‘ishi butun yil davomida teng ravishda taqsimlanadigan Po vodiysi hisoblanadi. Ammo, yomg‘ir janubiy yo‘nalishlarda kam yog‘adi. Puglia, Sitsiliya va Sardiniya sohillarida yetishadigan zaytun va uzum Italiyaning eksportining ikki daromadli mahsuloti hisoblanadi. Quruq yoz havosi mahsulot yog‘li tarkibini kuchaytiradi. Biroq, zaytun tanalari iqlim o‘zgarishlariga chidamlidir. Italiya zaytun yog‘ini eng yirik eksportchisi sanaladi.

Yaylovlar

Foydalaniladigan yer maydonlarining taxminan oltidan bir qismi yaylovlar tashkil etadi. Italiyada go‘sht yetishtirish ravishda zaif faoliyat hisoblanadi. 21-asrning boshlarida qoramollar soni ancha past bo‘lib, aksariyat go‘sht Fransiyadan import qilinadigan semiz buzoqlar hisobiga to‘g‘ri keladi. Fermer xo‘jaliklarini taqsimlashda sezilarli geografik farqlar mavjud; yirik qoramol va qo‘ychilik xo‘jaliklari asosan shimolda joylashgan bo‘lib, mahalliy iste‘molni ta‘minlaydi. Sut yetishtirish ichki iste‘molni qondirib asosan, Gorgonzola va Parmesan kabi pishloqlar eksport qilinadi.

O‘rmonchilik

¹²⁶ <https://www.britannica.com/place/italy/Agriculture-forestry-and-fishing>

Italiyaning oʻrmon xoʻjaligi oʻtmishda rimliklar tomonidan haddan tashqari rivojlanish tarixiga ega. Keyinchalik, XIX asrda mamlakatda temir yoʻl tizimida yangi tarmoqlar yaratilishi bilan koʻp miqdorda sifatli yogʻoch shpallari talab qilindi. Yerning uchdan bir qismi oʻrmon va boshqa daraxtzorlarga boʻlinadi. Italiyaning oʻrmon maydonining koʻp qismi keng qatlamli daraxtlardan tashkil topgan boʻlib, sanoatda ulardan yuqori sifatli mahsulotlar olinadi. Puglia, Sitsiliya va Sardiniya hududlari boʻylab oʻrmonlar juda keng tarqalgan. Qalin oʻrmonlar asosan, Alp togʻliklarida xususan, Avstriya chegarasiga yaqin Trentino-Alto Adige shtatida joylashgan. Kestanali oʻrmonlar shimoliy Apennines va Kalabriya Silada keng tarqalgan. Shimoliy Italiya togʻi, Puglia va Sitsiliyaning janubiy yarmi oʻrmondan deyarli mavjud emas¹²⁷.

Baliqchilik

Italiya baliq sanoati 20-asrning soʻnggi 40 yillarida ikki baravar koʻpaydi, XXI asrning boshlarida keskin pasayish yuz berdi. Oʻrta yer va Qora dengizdan tutilgan baliqlar hajmi 1980 va 2010 yillar oraligʻida deyarli yarmiga qisqarib ketdi. Hozirda baliqchilik sanoati dengiz va chuchuk suv baliqchilik xoʻjaliklarini tashkil etadigan xususiy kompaniyalar tasarrufida boʻlib, faoliyat toʻliq liberallashgan.

2017- yilning toʻrtinchi choragida Italiya qishloq xoʻjaligi YaIM tarkibida 7,154.11 mlrd. yevroni tashkil etdi. 2017- yilning toʻrtinchi choragida esa, bu koʻrsatkich 7939,90 mlrd. yevroni tashkil etgan. 1996- yildan 2017- yil oraligʻida qishloq xoʻjaligi mahsulotlarinig YaIM tarkibida oʻrtacha 6,893 mlrd. Yevro hosil qildi. 2003- yilning uchinchi choragida bu koʻrsatkich past rekord daraja qayd etib 6,493,70 mlrd. yevroni tshkil etdi.

2.7.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Apenin yarim orolida joylashgan Italiya geologik jihatdan yosh yer hosil boʻlishi xususiyatiga ega. Shu sababli mamlakatda bir nechta foydali qazilmalar xususan, temir rudalari mavjud. Katta miqdorda qayta ishlanishi zarur boʻlgan konlar Italiya togʻ-kon va metallurgiya sanoati uchun asosiy manba hisoblanadi. Tabiiy resurslarining yetarli darajasi Italiyani 19-asr oxirida boshlangan qishloq xoʻjaligidan industrial sanoat iqtisodiyotiga oʻtishni taʼminladi. Temir rudalar va koʻmir konlari mashinasozlik, temir yoʻl va sanoat infratuzilmasining boshqa muhim sektorlari uchun zarur boʻlgan poʻlat ishlab chiqarishga taʼsir qildi. Italiyaning temir konlarinig yarmi eng eski geologik hududlardan biri hisoblangan Elba orolida joylashgan. Konchilikning yana bir muhim yoʻnalishi Valle dʼAosta Alpin mintaqasida Cogne; u dengiz sathidan 610 metr balandlikda joylashgan.

XXI asrning boshlarida qurilish materiallari va oʻgʻitlarga boʻlgan talabning oʻsishi ohak va boshqa minerallar (oʻgʻitlar va sement ishlab chiqarish uchun muhim sanoat), rangli granit va marmar bilan birgalikda shimoliy hududlarda konchilik sanoatining qisman kengayishiga olib keldi. Italiyada 1984- yildan buyon temir konlarida kam miqdorda temir qazib olingan. Toskana shahrida past sifatga ega boʻlgan kichik miqdordagi koʻmir konlari mavjud. Italiya koʻmirining katta qismini

¹²⁷ <https://www.britannica.com/place/italy/Agriculture-forestry-and-fishing>

asosan, Rossiya, Janubiy Afrika, AQSh va Xitoydan import qiladi.

Italiya energiya resurslarining yetishmasligi yarimorolda sanoatlashtirish jarayoniga to'sqinlik qildi. Ko'mir, neft va tabiiy gazning cheklangan zahiralari yangi energiya manbalarini rivojlantirishda innovatsiyalarga olib keldi. XIX asrning oxirlarida gidroelektr energiyasini kashf etishga ko'maklashgan ko'mirning katta xarajatligi bo'ldi. 1885- yilda Italiya Tivolidan Rimgacha 5000 voltli tarmoq bo'ylab gidrotexnikaning yutuqlari hisoblangan elektr energiyasini yirik shahar markaziga yetkazib beruvchi birinchi mamlakatlardan bo'ldi. Hududda uncha katta bo'lmagan yog'ingarchiliklar gidroenergetika sohasida o'sishni davom ettirsada, u 1920 yilga qadar mamlakatning energiya ta'minotini aksariyat qismini o'z ichiga olgan edi. Ikkinchi jahon urushidan keyin Italiya elektr energiyasining yarmidan ko'pi gidrotexnikaga tayangan. Endilikda, yangicha rivojlanish tizim uchun bu miqdor juda kamlik qilar edi. Mamlakat tezkor industrializatsiya ta'minotini uchun yuqori kuchlanishli elektr energiyasiga muhtoj edi. XXI asrga kelib, gidroelektr energiyasi ishlab chiqarishning ortib borayotgan talabiga mos kela olmadi. Mamlakatda elektr energiyasi ishlab chiqarish 20 foiz iste'molni qoplar edi. Bu esa, mamlakatda atom va geotermik energiya bilan quvvatlanadigan issiqlik elektr energiyasini ishlab chiqarishga olib keldi.

2.7.1-jadval.

AQSh iqtisodiyotining umumiy tavsifi

Janubiy Yevropa, Tunisning shimoli-g'arbidagi O'rta yer dengiziga cho'zilgan Apenin yarim orolidagi hudud

Poytaxti	RIM	Budjeti	Daromadlar: \$872,6 mlrd
YaIM	\$2,181 trillion		Xarajatlar: \$917,7 mlrd
Maydoni	301,340 kv km	Tabiiy resurslar	Ko'mir, merkuriy, rux, azbezt, tabiiy gas, neft, arable land, kaliy, marmar, asbest
Oltin valyuta zahirasi	\$136 mlrd.	Global Innovatsion indeks	29 (46,96)
Tashqi qarzi	\$2,444 trl.	HDI	26 (0.887)
Aholisi	62,137,802 kishi	Qishloq xo'jaligi	Kartoshla, bug'doy, donchilik, shakar lavlagi, mevachilik, karam, sut mahsulolatri, qora molchilik, parrandachilik, jun .
Umumiy chegarasi	1,836,4 km Avstria 404 Fransiya 476 Vatikan 3,4 Marino 37 Sloveniya 218 Shvetsariya 698	Sanoati tarkibi	Turism, mashinasozlik, temir va po'lat, kimyo, oziq-ovqat, avtomobilszolik, asbob-uskunflar, kiyim-kechak, oyoq kiyimlar , tekstil, va keramika
Ishsizlik	11,1%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 2,1 % Sanoat:24,1% Xizmatlar:73,8%
Inflatsiya	1% 2017	Yirik kompaniyalari	Fiat, Chrysler, Pirelli, Automobiles, CNH Industrial, Ducati, Piaggio,Enel, Edison, A 2A, Terna En,Leonardo, Telespazio, Armani, Versace, DolceGabbana, Gucci, ,
Soliqlar	26% (2017)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EU, WTO, OECD, AIIB, EBRD, OECD, UNCTAD, UNIDO, UNWTO, WIPO,
Gini index	48 (6,44)	Jon boshiga	\$35,91
BERI	46 (2018)	YaIM darajasi	
Doing Business			
YAIM	8(nominal) 12 (PPP)		
Davlat boshqaruvi	Fuqarolik huquqiy tizimi		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Mamlakatda tabiiy gaz eng muhim kashfiyot bo'ldi. U birinchi marta 1920-yillarda topilgan bo'lib, eng muhim ekspluatatsiyasi Po vodiysida hisoblanadi. Keyinchalik tadqiqotlar Adriyatik qirg'og'i bo'ylab offshor ta'minotiga qaratildi. Importga bo'lgan ishonchning oshishi 1970- yillarda boshlangan va XXI asrning boshlarida Italiyaning tabiiy gazining uchdan to'rt qismi asosan, Jazoir, Rossiya va

Niderlandiyadan 30.000 km uzunlikdagi quvur liniyasi orqali import qilingan. Tabiiy gazdan foydalanish 1990-yillarda Italiyada elektr energiyasi ishlab chiqarish uchun yetakchi energiya manbai bo'lgan neft hisobiga o'sdi. 21-asrga kelib tabiiy gaz Italiyaning jami energiya ishlab chiqarishining yarmidan ko'pini ta'minladi. Umuman

olganda, atom energetikasi Italiyaning jami energiya iste'molining 90 foizini tashkil qilgan.

Milliy elektr ishlab chiqarish sanoati 1999- yil noyabr oyida Yevropaning eng katta xalqqa arzı (IPO) bo'lgan Enel'in% 32'sini sotgan paytda qayta qurish qilingan. Bundan tashqari, kelajakda sotish uchun uchta alohida ishlab chiqaruvchi kompaniya tashkil etilgan. 2001 yilda Italiyaning umumiy quvvati 68,5 mln. KVt ni tashkil qildi. 1990- yillar oxiriga kelib, gidroelektr energetika quvvati mamlakatning to'rt dan bir qismini tashkil etadi, 1960 yillarning boshidan buyon o'rnatilgan quvvatning 60% ni tashkil etadi. 2000 yilda milliy elektr quvvati 256 mlrd. KVt soatni tashkil etdi. An'anaviy issiqlik qurilmalari 80% ishlab chiqarildi; gidroelektr, 17 %; va boshqa manbalar qariyb 3%.ni tashkil etgan. 2015- yilda elektr energiyasini iste'mol qilish 315.8 mlrd. KVt soatni tashkil etdi. 1993 yildan boshlab Italiyaning Milliy Energiya Rejasi o'n yil oxiriga qadar tiklanadigan energiya sektoriga (xususan, biomassa, quyosh va shamol energetikasi) 44,5 mlrd. yevroga baholangan.

2.7.5. Sanoat

Ikkinchi jahon urushidan keyin Italiya iqtisodiy rivojlanishining eng diqqatga sazovor xususiyati sanoat ishlab chiqarishni eksportga yo'naltirish bo'ldi. Italiya sanoatidagi asosiy xususiyat bu po'lat hisoblanadi. Mamlakatda mineral resurslarning yetishmasligiga qaramay, Italiya hukumati EKSPga a'zo bo'lishni afzal ko'rdi. Skeptiklar italiyalik po'latning tez o'sishi bilan 1980- yili EEKda G'arbiy Yevropa ishlab chiqarilgan mahsulotning 21,5 foizini tashkil etdi (u keyin to'qqiz a'zodan iborat bo'ldi). Bundan tashqari, Yevropa po'lat ishlab chiqaruvchilari orasida Italiya G'arbiy Germaniyadan ikkinchi o'rinni egalladi. Po'lat MetalMeccanica deb nomlanuvchi metallurgiya va mashinasozlik sanoatining negizini tashkil etdi. Natijada, 1951 va 1975- yillar orasida mexanik eksport hajmi 20 barobar o'sgan va sanoatda ish bilan band bo'lganlar soni ikki barobarga ko'tarilgan. Avtomobilsozlik sohasida ishlayotganlar soni uch barobar oshdi va metallurgiya mahsulotlari eksporti 25 barobar oshdi. Asrning oxirgi o'n yilliklarida pasaygan po'lat sanoati emdilikda 1992-1997 yillarda xususiylashtirildi.

MetalMeccanicaning asosiy tarmoqlari qurol ishlab chiqarish, to'qimachilik mashinalari, dastgoh asboblari, avtomobillar va boshqa transport vositalari hamda maishiy texnika uskunalari edi. Avtomobil sanoatida 1899- yil Turinda tashkil etilganidan Fiat konserni mamlakatda hukmronlik qilingan. Milanda va Brescia Alfa Romeo Neapol yaqinidagi zavodni ochgunga qadar boshqa avtomatlashtiruvchi markazlar hisoblanar edi. Bu esa, sanoatni markazsizlashtirishga olib keldi. Italiyada avtomobil ishlab chiqarish 1950-yillarda boshlanib, 1970-yillarning o'rtalarida turg'unlasha boshlagan. 1980-yillardagi Yaponiya importi va iqtisodiy inqirozi hamda 1990-yillarning boshlarida sovuq urush tugaganidan so'ng Sharqiy Yevropada yangi bozorlar ochilgan bolsada, mamlakat sanoatida o'sish sustlashdi.

Shunga qaramasdan, yirik firmalar shimoliy-sharqiy va shimoliy-markazi Italiyada joylashgan kichik va o'rta sanoatning mavjudligi bilan ajralib turdi. Veneto, Emilia-Romagna va Toskana shaharlarida joylashgan sanoat hududlarida to'plangan

bu markaz "Italiya uchinchi" deb nomlanib, uni "Milan", Turin shahri tashkil etgan sanoat uchburchagi bilan ifodalaydi. "Cenova" va "ikkinchi Italiya" dan tashkil topgan. Uchinchi Italiyada joylashgan har bir ishlab chiqarish hududi odatda, an'anaviy ishlab chiqarish usuli ham mavjud bo'lsada, to'qimachilik va qog'oz mahsulotlari kabi yengil sanoatga ixtisoslashgan. Misol uchun, Prato, Toskana, mutaxassisligi to'qimachilik mahsulotlari; Sassuolo va Cento, ikkalasi ham Emilia-Romagna, keramik plitkalar ishlab chiqarish va mashinasozlikda qatnashadilar; Veneto shahri dunyoga Nogara yog'och mebellar bilan juda mashhur.

2.7.1-rasm. Italiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)¹²⁸

Italiyada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2018 yil yanvar oyida 4 foizga o'sdi va dekabr oyida bu ko'rsatkich 5,4 foizga yetib, 1,9 foizga o'sdi. Italiyada sanoat ishlab chiqarish 1991- yildan 2018- yil vaqt oralig'ida o'rtacha 0,05 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1994- yil avgust oyida esa, bu miqdor 17,50 foizni tashkil etdi. 2009 yilning mart oyidagi past ko'rsatkich 25,90 foizni tashkil qildi.

Erkin sanoat hududlari

- ✓ Livorno, 1675–1860
- ✓ Free Zone of Venice
- ✓ Aosta Valley
- ✓ Campione d'Italia
- ✓ Articoli
- ✓ Port of Trieste¹²⁹

2.7.6. Xizmatlar sohasi

Jahon iqtisodiyotining ajralmas qismi, yadrosi hisoblangan xalqaro pul-kredit munosabatlarining ilk ko'rinishi aynan, Italiyada paydo bo'lgan. Keyinchali Banco deb atalgan, ya'ni "stol ustidagi hisob-kitoblar" ma'nosini anglatuvchi bu xizmat zamonaviy Banklarni tashkil etdi. Keyinchalik, Yevropaning boshqa mamlakatlari xususan, Germaniya va Angliyagacha yetib bordi (Rothsilde's Family). Zamonaviy

¹²⁸ <https://tradingeconomics.com/italy/industrial-production>

¹²⁹ <https://www.nctm.it/news/articoli/southern-special-economic-zones-in-italy-and-the-eu-state-aid-regime>

banklarning kelib chiqishi Florensiya, Lucca, Siena, Venetsiya va Genoa kabi boy shaharlarga O'rta asr va Uyg'onish davriga (15 asrgacha Yevropada "qora davr" hukum surgan, Dark Ages) oid Italiyani kuzatish mumkin. Bardi va Peruzzi oilalari 14-asrda Florensiyada banklarni boshqarib, Yevropaning boshqa ko'p qismlarida filiallar ochishgan. Italiyaning eng mashxur banklaridan biri 1397 yilda Giovanni di Bicci de' Medici tomonidan tuzilgan Medici banki hisoblandi. Sobiq Jorj banki 1407-yilda Genoa shahrida tashkil etilgan bo'lsa, 1472 yilda tashkil etilgan Banca Monte dei Paschi di Siena dunyodagi eng qadimgi rivojlangan bank hisoblanadi. Bugun moliyaviy xizmatlar kompaniyalari orasida UniCredit kapitallashtirish bo'yicha Yevropaning eng yirik banklaridan biri bo'lib, AJA'dan so'ng dunyodagi eng katta ikkinchi sug'urta guruhi - Assicurazioni Generali hisoblanadi.

Xizmat ko'rsatish sektori Italiyada band bo'lganlar soni bo'yicha eng muhim sector sanaladi. Ushbu soha ta'rif turizm, mehmonxonalar, restoranlar, savdo-sotiq, transport va kommunikatsiya, uy-ro'zg'or ishchilari, moliyaviy xizmatlar va davlat boshqaruvini qamrab olib, ish kuchining yarmidan ko'p qismi ushbu sohada faoliyat yuritadi.

Moliya

Italiya markaziy bank mamlakat monetar siyosatini ta'minlaydigan yagona tizim hisoblanadi. 2002 yilda yevro joriy qilinganidan beri, Italiya banki Yevropa Ittifoqi siyosatiga muvofiq yevro banknotalarini ishlab chiqarish va aylanishi uchun javobgardir. Pul-kredit siyosatini olib borilishi, iqtisodiyot va moliya vazirining boshchiligidagi Mintaqaviy kredit hamda jamg'armalar qo'mitasiga berilgan. Amalda, Italiya Banki keng vakolatlarga ega (Maastricht shartnomasi va yevro hududini tartibga soluvchi boshqa bitimlarning cheklovlari doirasida) va yevro hududining iqtisodiy siyosatini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi. Bankning asosiy funktsiyasi kreditni nazorat qilishni o'z ichiga oladi.

Italiya Bank-kredit institutlarining uchta asosiy turi mavjud. Birinchidan, tijorat banklari mavjud. Ular orasida uchta milliy bank, bir nechta xorijiy banklar, mashhur kooperatsion banklar bo'lib, ularning faoliyati viloyat darajasidan tashqari va oddiy xususiy banklarga qaram emas. Ikkinchidan, viloyat yoki mintaqaviy miqyosda tashkil etilgan jamg'arma kassalarining alohida toifasi mavjud. Nihoyat, obligatsiyalar chiqarish orqali o'rta va uzoq muddatli mablag'lar to'playdigan hamda sanoat, jamoat ishlari, qishloq xo'jaligi uchun o'rta va uzoq muddatli kreditlarni yetkazib beruvchi investitsiya institutlari mavjud. 1990- yilgi "Banklar to'g'risida" gi qonun banklarning jamoatchilikka egalik qilish darajasini pasaytirdi va tashqi kapitalni oshirishga yordam berdi. Italiyada cheksiz miqdordagi chet el sarmoyasini jalb qilish uchun sarmoyaviy harakatlar bo'yicha qolgan nazoratlarni ham olib tashladilar.

Mamlakatda o'rta va uzoq muddatli kreditlarni taqdim qiluvchi ko'plab turli xil institutlar mavjud. Ushbu maxsus kredit tashkilotlari asosiy maqsad sifatida rivojlanish moliyalashtirish xarajatlarini kamaytirish yoki imtiyozli sohalarga yoki ustuvor tarmoqlarga (qishloq xo'jaligi yoki tadqiqotlar) yoki kichik va o'rta biznesni rag'batlantirish vazifasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Maxsus kredit institutlarining ushbu tarmog'idan tashqari, kredit tizimi ham mavjud bo'lib, unda

hukumat foiz yukining bir qismini egallaydi.

Italiyada obligatsiyalar bozori yaxshi rivojlangan. Hukumat tomonidan moliyalashtiriladigan moliya muassasalari va foiz stavkalarini subsidiyalashning maxsus tuzilmalari natijasida kapital bozori va fond birjalarining o'lishi G'arbiy sanoati rivojlangan boshqa mamlakatlarga qaraganda kamroq edi. Italiyada fond birjasining rivojlanishi dastlab arkaik struktura va bozorlar qoidalari, aktsiyalarni ro'yxatdan o'tkazish bilan bog'liq soliq muammolari bilan to'sqinlik qildi. 1998 yilda yangi Birja o'z faoliyatini boshladi va boshqaruvchi sifatida Borsa Italiana ish boshladi.

1980 yillarning boshida Italiyaning Markaziy banki inflyatsiyaning yuqori sur'ati bilan kurashish uchun foiz stavkasini 19,0% rekord darajaga ko'targan. Mamlakatda pul-kredit siyosatining evolyutsiyasida "muhim bosqich" deb qaraladigan ushbu siyosatni o'zgartirishdan keyin inflyatsiya darajasi doimiy ravishda pasayib ketdi. 1990 yillarda amalga oshirilgan qat'iy pul-kredit siyosati inflyatsiya darajasini yanada pasaytirdi. 1998 yilda ushbu ko'rsatkich 1,8% ga kamaydi. Italiya Markaziy banki butunlay hukumat ta'siridan ajralib turadi va ittifoqning barcha a'zo davlatlari uchun bir xil bo'lgan ECB ko'rsatmalariga rioya qilishi kerak. Ushbu qoidalarning asosiy maqsadi umumiy valyutani himoya qilishdir. Yevro-tizimining bir qismi sifatida Italiya banki Yevro hududi uchun pul-kredit siyosatini ta'minlashga yordam beradi.

Mamlakatda yevro valyutasi 1999 yilning 1 yanvaridan muomalaga kirdi. Biroq, oldingi pul birligining og'irligi o'rtacha hisoblangan taqdirda, tarixiy qadriyatlar ancha orqaga ketdi deb hisoblashmoqda.

Sug'urta

Italiyaning sug'urta bozori an'anaviy ravishda 19-asrning boshiga qadar yaxshi shakllangan bo'lsada, sanoatda hukmronlik qiladigan kompaniyalarning nisbati boshqa xizmatlarga qaraganda pastroq edi. Italiyada sho'ba korxonalarini orqali faoliyat yuritadigan qator xorijiy sug'urta kompaniyalari mavjud: ular frantsuz va nemis kompaniyalari hisoblanadi. Italiyaning bozori Shimoliy Amerika va Shimoliy Yevropaga nisbatan, hayot su'ugrtasi nisbatan ancha past darajada edi. So'nggi yillarda iste'molchi Italiya Ijtimoiy ta'minot tizimi foydalari shaxsiy jamg'armalar bilan to'ldirilishi kerakligi va sug'urta reklama kompaniyalari xizmatlarini tarqatish yo'li bilan rivojlanish juda tez o'sdi. Mamlakatning keng tarmoqli bank tizimi aynan ushbu sohasi rivojiga ulkan hissa qo'shdi. Italiya sug'urta tizimi sohasida xorijiy ta'sir va sanoatni mustahkamlash hamda Italiya kompaniyalari ustinlik qilish bilan sotib olish takliflarini kuchaytirmoqda.

Qurilish

Ikkinchi jahon urushidan keyin uy-joy mulkdorlari uchta asosiy omilga ta'sir ko'rsatdi:

- ✓ urushdan keyingi iqtisodiy iqtisodiy o'lish,
- ✓ qishloq joylardan shaharga ko'chib o'tish,
- ✓ xususiy qurilish sohasiga davlat tomonidan rag'batlantirish.

Urushda taxminan 500 mingta uy vayron bo'lgan, yana 250 ming kishi jiddiy zarar ko'rdi. 1961-1965 yillar mobaynida o'rtacha 380 mingta uy qurilgandan keyin,

g'aroyib binolar paydo bo'ldi. Binoning katta qismini spekulativ qurilishda ishtirok etgan va tartibga solingan xususiy kompaniyalar tomonidan amalga oshirilgan. Bu esa, periferik shaharlardagi aholi soni oshib ketishiga va xizmatlarning yetishmasligiga olib keldi. Muammoni yuzlab minglab janubiy italiyaliklarning ishni izlab topish uchun katta shimoliy shaharlarigacha ko'chishi sabab bo'ldi.

1990 yillar oxirida qurilish sektori asosan jamoat ishlariga investitsiyalar va uy-joylar uchun moliyaviy imtiyozlarning mavjudligi bilan bog'liq muammolarni ko'rsatdi. Italiya iqtisodiyoti 2000 yillarning birinchi o'n yilliklarida o'sish pasayganligi sababli, qurilish sanoati ayniqsa og'irlashdi. 2017 yilning to'rtinchi choragida Italiyadagi qurilishdan YaIM tarkibi 16,267 mlrd. yevroga oshdi. 2017 yilning uchinchi choragida 16,142 mlrd.ni tashkil qildi. 1996 yildan 2017 yilgacha bu ko'rsatkich o'rtacha 19,750,88 mlrd. yvroni tashkil etdi.

Nufuzli banklari

- ✓ UniCredit
- ✓ Intesa Sanpaolo
- ✓ Banca Monte dei Paschi di Siena
- ✓ Banco Popolare
- ✓ UBI Banca
- ✓ Banca Nazionale del Lavoro¹³⁰

2.7.7. Tashqi savdo munosabatlari

Italiya buyuk savdo an'anasiga ega. Tarixiy davrda Italiya sharqiy Yevropa davlatlari, Liviya va Falastin xalqlari bilan faol aloqalar o'rnatgan. Bu aloqalar Sovuq urush davri, 1991 yilda Fors ko'rfazi urushi davri va katta siyosiy tanglik davrlarida ham saqlanib kelinmoqda. 1957 yildan boshlab EKga a'zo bo'lish Italiya savdo-sotiq salohiyatini yanada oshirdi. Bu esa, iqtisodiy o'sishning tezlashishiga olib keldi. Biroq, o'sha paytdan boshlab iqtisodiyotning tobora kengayib borayotgan savdo balansi saqlanib qolindi. 1985-1989 yillar orasida Italiyaning ochiq savdo sherigi yo'q edi. 1990-yillarning o'rtalarida Italiya yana ijobiy muvozanat qayd etdi. Boshqa Yevropa Ittifoqi a'zolari bilan savdo qilish Italiya bitimlarining yarmidan ko'pini tashkil eta boshladi. Boshqa muhim savdo sheriklari orasida AQSh, Rossiya, Xitoy va neft eksport qiluvchi davlatlar tashkiloti (OPEK) a'zolari bor.

2.7.2-jadval

Italiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

	Eksport		Import
Eksport (USD)	\$436.4 mlrd (2017)	Import (USD)	\$372.2 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	Muhandislik mahsulotlari, to'qimachilik va kiyim, ishlab chiqarish mashinalari, avtoulavlar, transport uskunalari, kimyoviy moddalar; oziq-	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	Muhandislik mahsulotlari, kimyoviy moddalar, transport vositalari, energetika mahsulotlari, minerallar va rangli metallar, to'qimachilik va

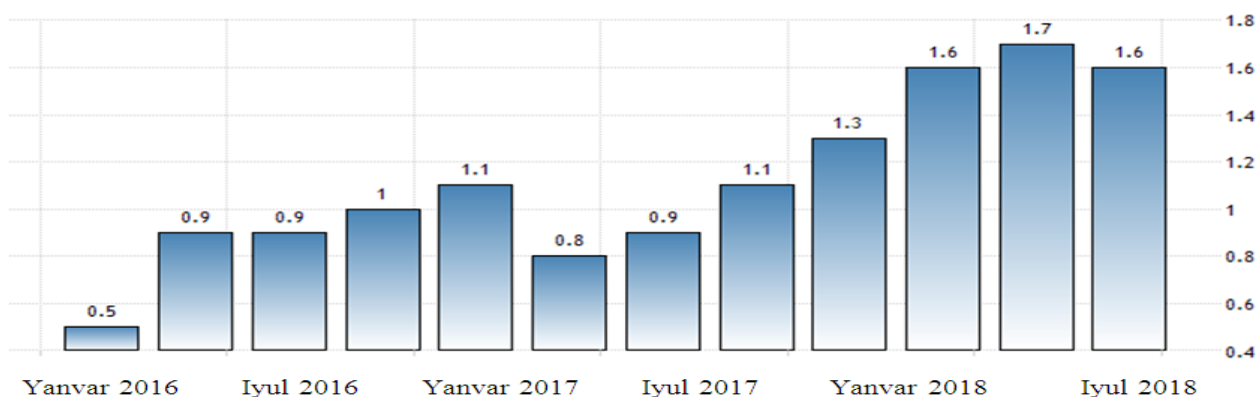
¹³⁰ <https://www.worldatlas.com/articles/the-biggest-italian-banks-by-total-assets.html>

	ovqat mahsulotlari, minerallar, rangli metallar		kiyim-kechak; oziq-ovqat, ichimliklar, tamaki
Asosiy hamkorlar	Germaniya 12.6% Fransiya 11.1% AQSh 6.8% Shvetsariya 5.7% Buyuk Britaniya 4.7% Ispaniya 4.4%	Asosiy hamkorlar	Germaniya 14.7% Fransiya 8.4% Xitoy 8.4% Rossiya 6.3% Gollandiya 5.8% Ispaniya 4.5%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Italiya eksporti 2018 yilning yanvar oyida o'tgan yilgi ayni mavsumda 31,68 mlrd yevrodan 34,69 mlrd. yevroga o'zgardi. Farmatsevtika, kimyoviy-dorivor va botanika mahsulotlarini (25,9%) sotish 9,5 foizga o'sdi; asosiy metallar va metall mahsulotlari (17,1 foiz); moddalar va kimyo mahsulotlari (14,4 foiz); oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlari (12,8 foiz), kiyim-kechak, to'qimachilik mahsulotlari va aksessuarlar (8,0 foiz). Boshqa tomondan, qishloq xo'jaligi, o'rmonchilik va baliq eksporti 2,0 foizga kamaydi. Eksport asosan Shveysariyaga (22,0 foiz), Polsha (21,5 foiz), Hindiston (19,6 foiz), Chexiya (19,3 foiz) va Belgiya (14,4 foiz) ga to'g'ri keladi. Shu bilan birga, OPEC (-13,4 foiz), ASEAN (-7,2 foiz), Yaponiya (-5,3 foiz) va AQSh (-1,4 foiz) eksporti 1991 yildan 2018 yilgacha 23,945,19 mlrd. yevroni tashkil qildi. 2017-yil mart oyida esa, bu ko'rsatkich 42,284,43 mlrd. yevrodan yuqori bo'ldi. 1991-yil avgust oyida rekord darajada qayd etilib eksport 59,46,40 mlrd. yevroni tashkil qildi.

Italiya importi yiliga 7,8 foizga o'sib, 2018 yil yanvarida 32,26 mlrd. yevroni tashkil etdi. Asosan, mineral moddalar va kimyo mahsulotlarini xarid qilish hisobidan (18,4 foiz) yetdi. Metallar va metall mahsulotlari (17,4 foiz); oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlari (10,1 foiz); transport (9,1 foiz) va kiyim-kechak, to'qimachilik va aksessuarlar (8,8 foiz). Ayni paytda mineral mahsulotlar importi 8,7 foizga kamaydi. Importning farqli jihati shundaki, Shveysariya (-13,0 foiz), Rossiya (9,9 foiz), ASEAN (-9,7 foiz), Ispaniya (-4,5 foiz) va AQSh (-2,4 foiz) importi kamaydi. Italiyada import 1991 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 23,112,43 mlrd. yevroga teng bo'ldi.

2.7.2-rasm. Italiya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)¹³¹

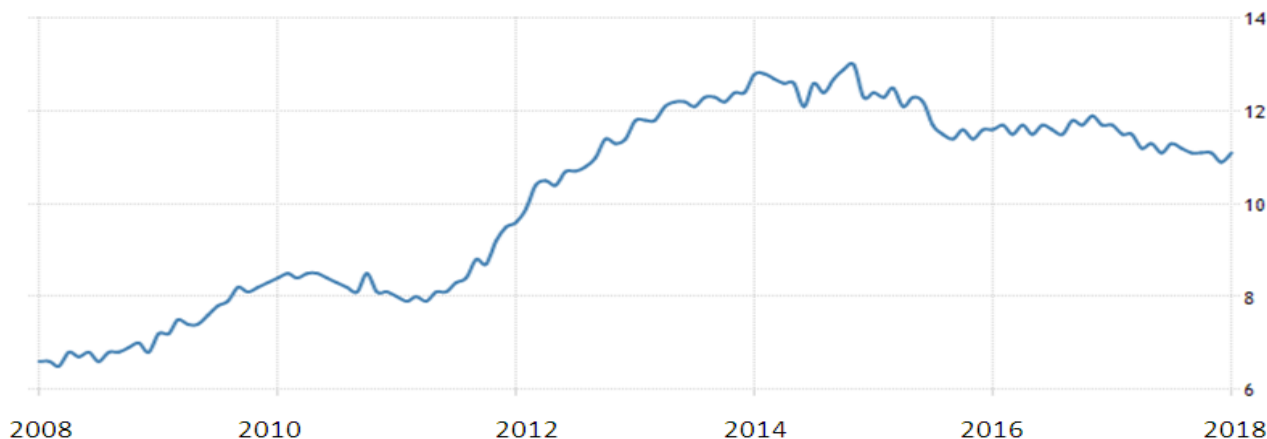
¹³¹ <https://tradingeconomics.com/italy/gdp-growth-annual>

Italiya iqtisodiyoti 2017- yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilga nisbatan 1,6 foizga o'sib, oldingi ko'rsatkichga nisbatan 1,7 foizni tashkil etdi. 2017 yilni hisobga olgan holda, yalpi ichki mahsulot hajmi 2016 yilda 0,9 foizga o'sib, 1,4 foizni tashkil etdi. 2017- yilga kelib ishlayotganlar soni 1,5 foizga o'sdi. 2010 yildan buyon bu ko'rsatkich 1,7 foizga o'sgan bo'lsada, Yevro hududning o'rtacha 2,5 foizidan kamroq bo'lgan. Italiyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1961 yildan 2017- yilga o'rtacha 2,44 foizni tashkil etdi. 1961 yilning to'rtinchi choragida bu miqdor 10,30 foizni tashkil etib, 2009 yilning birinchi choragida 7,20 foizni tashkil etdi.

2.7.8. Ishchi kuchi resurslari

Ayollar mehnatkashlarning beshdan ikki qismini tashkil qiladi ammo, ular erkaklarnikidan ko'ra muddatli va yarim stavkali ish bilan band. Erkak bandlikning faolligi butun Italiya bo'ylab davom etmoqda. Biroq, ayollarning mamlakat janubiy qismlarida ishlash darajasi ancha past. Ikkinchi jahon urushidan keyin o'nlab yillar mobaynida italyalik ishchilari ish xavfsizligining yuqori darajasidan manfaatdor. 1980-yillardan boshlab, hukumat inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turganligi sababli ishsizlik darajasiga ta'sir ko'rsatdi.

Italiyada ish bilan bandlik darajasi 2017- yil dekabr oyida 55 foizdan 58 foizga oshdi. Italiyada ish bilan bandlik darajasi 2004- yil aprel oyidan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 57,21 foizni tashkil etdi va 2008- yilning aprel oyida esa 59 foizga oshdi. 2013 -yil sentyabr oyida past rekord darajada bo'lgan 55,30 foizni tashkil etdi. Italiyada ish bilan band bo'lganlar soni 2016 yil yanvar oyida 23,065 mln.kishini tashkil qiladi. 2017-yilda bu ko'rsatkich 23,067 mln. kishini tashkil qildi. Italiyada ish bilan band bo'lganlarning soni 2004 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 22,619,82 mln.kishiga teng bo'lib, 2017-yil noyabr oyida 23,182,52 mln. kishidan yuqori bo'ldi. 2013- yil sentyabr oyida esa bu ko'rsatkich 22,118,75 mln. kishini tashkil qildi.

2.7.3-rasm. Italiya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi

(2008-2018 yil birinchi choragi)¹³²

Italiyada mavsumiy ishsizlik nisbati 2018- yilning yanvar oyida 11.1 foizni tashkil qilgan bo'lsa, avvalgi oyda 10.9 foiz qayd etgan. Dekabr oyiga nisbatan ishchi kuchining o'sish sur'ati yuqori bo'lganligi 25 mingta ish o'rni yaratilganligi qayd etdi. Italiyada yoshlarning ishsizlik darajasi 2011 yil dekabridan buyon eng past ko'rsatkichga nisbatan 31,5 foizgacha pasaydi. Italiyada ishsizlik darajasi 1983 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 9,43 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yil aprel oyida bu ko'rsatkich 13 foizni tashkil qildi. 2007 yilning aprel oyida rekord darajada 5,80 foizni tashkil etdi. Italiyada ishsizlar soni 2018 yil yanvar oyida 2,790,89 mln. kishini tashkil qilgan bo'lsa, 2018 yil yanvar oyiga qadar 2,882,33 mln. kishiga yetdi. Italiyada ishsizlar soni 2004 yildan boshlab 2018 yil vaqt oralig'ida o'rtacha 2,331,09 mln. kishini tashkil etib, 2014 yilning noyabr oyida esa bu miqdor 3,338,73 mln. kishidan yuqori bo'ldi. 2007 yil aprel oyida past rekord daraja qayd etilib 1,387,91 mln. kishini tashkil qilgan.

2.7.9. Soliq tizimi va Bojxona bojlari

Hukumat soliqlarni yig'ishda bosh islohotlarni amalga oshirdi. Tarixiy nuqtai nazardan, daromad solig'i soliqlarni to'lashdan va tovarlarning qora bozoridan kelib chiqqan holda barqarorlikka erishishda muvaffaqiyatsiz bo'ldi. Italiyada tashkilotlar soling stavkasi 24 foizni tashkil etadi 1981 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda bu soliq o'rtacha 40,31 foizni tashkil etdi. Bu holat 1994 yilda 53,20 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2017 yilda rekord daraja qayd etib 24 foizni tashkil etgan. Italiyada shaxsiy daromad solig'i darajasi 48,80 foizni tashkil qiladi. Italiyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 1995 yildagi 2018 yilga nisbatan 47 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1996 yilda bu ko'rsatkich 51 foizdan yuqori bo'lgan. 2005 yilda bu ko'rsatkich 44,10 foizni tashkil etgan. Italiyada sotishdan tushum darajasi 22 foizni tashkil etadi. 2000 yilda 2018 yilgacha bo'lgan davrda bu miqdor 20,68 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 2013 yilda 22 foizni tashkil etgan edi. 2001 yilda satishda olinadigan soliq stavkasi 20 foizni tashkil etgan.

Italiya Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lish tarif strukturasi katta ta'sir ko'rsatdi. 1957 yilda Rim paktidan so'ng Evropa Ittifoqi a'zolari va ularning qaramog'idagi importlar bo'yicha vazifalar asta-sekin qisqartirildi va 1969 yilga kelib, bir yildan ortiq vaqtdan beri g'oyib bo'ldi. 1981 yilda Yevropa Ittifoqiga kirgan Gretsiyadan tovarlarga bo'lgan vazifalar bosqichma-bosqich kamayib, 1986 yilga kelib yo'q qilindi. Italiyaning tarif strukturasi hozirgi Yevropa Ittifoqiga tobe qilish, shuningdek, hududlardan import qilinadigan mahsulotlarga soliqlarni qisqartirishga olib keldi Yevropa Ittifoqi tashqari AQSh misol bo'ladi.

YeIga a'zo bo'lmagan mamlakatlardan ishlab chiqarilgan tovarlarga import bojlari 5% dan 8% gacha, xomashyoga boj to'lanmaydi. Boshqa import solig'i mahsulotga va spirtli ichimliklar, tamaki, shaker, neft mahsulotlariga aksiz solig'iga qarab 0-20% oralig'ida qo'shilgan qiymat solig'ini o'z ichiga oladi.

¹³²<https://tradingeconomics.com/italy/unemployment-rate>

2.7.10. Transport

Italiya avtoulovlar saqlanadigan "avtostrada" deb nomlangan avtomobil yo'llarini qurish bo'yicha dunyodagi birinchi mamlakat bo'ldi. Milandagi Varese va hozir A8 va A9 avtostrasining ba'zi qismlarini bog'laydigan Milan-Laghi avtomobil yo'li qurilish muhandisi va tadbirkor Piero Puricelli tomonidan ishlab chiqilgan. 1921-yilda davlat-kommunal tezkor yo'l qurish uchun ilk ruxsat oldi va 1924 va 1926 yillar mobaynida qurilishni tugatdi. 1930-yillarning oxiriga kelib, butun Italiya bo'ylab 400 kilometrdan ortiq ko'p va juft yo'nalishli avtomobil yo'llari qurildi, shahar va qishloqlarning barchasi tarmoqqa bog'landi. Bugungi kunda Italiyada 668,721 km xizmat ko'rsatish yo'llari mavjud bo'lib, shulardan 6661 km avtomobil yo'llari (asosan, pullik yo'llar, milliy va mahalliy yo'llar) davlatga qarashli bo'lib, Atlantia kompaniyasi tomonidan boshqariladi¹³³.

Temir yo'l tarmog'i, ayniqsa, shimolda 16,862 km. ni tashkil etadi. Shundan 69% elektrlashtirilgan, 4 377 km lokomotiv va temiryo'l vagonlaridir. Bu ko'rsatkich Italiyani dunyoda 12-o'ringa bahlaydi. "Ferrovie dello Stato" temir yo'llar infratuzilmani esa Rete Ferroviaria Italiana tomonidan boshqaradi. Mamlakatda bir qator xususiy temiryo'llar mavjud bo'lib, shahar ichidagi xizmatlarni taqdim etayotgan bo'lsada, milliy temir yo'l magistrallari yirik shaharlarni birlashtiradigan tezkor temir yo'l xizmatini taqdim etadi. Florensiya-Rim tezyurar temir yo'li Yevropada ochilgan birinchi tezyurar liniya bo'lib, uning yarmidan ko'prog'i 1977 yilda ochilgan. 1991 yilda TAV loyihasi Italiyaning eng muhim va tezkor temir yo'llarini rejalashtirish va qurish uchun yaratilgan (Milan-Rim-Naples va Turin-Milan-Venetsiya). Yuqori tezlikdagi poezdlar orasida ETR sinfidagi poezdlar mavjud, ular Frekitsarinskaya 1000 ga 400 km/soatgacha yetib boradi.

Suv transporti

Suv transporti Italiyaning faqatgina ichki suvlari Po-daryosi bo'lsada, uni O'rta yer dengizi savdo hamkorlari bilan bog'lab turishning eng muhim vositasi hisoblanadi. XIX asrda Venetsiya, Palermo va Napoli portlari katta ahamiyatga ega bo'lib Italiya savdo kemalari O'rta dengizida ustunlik qildi. Italiyaning qirg'oq bo'yidagi 7,400 km ko'plab portlar tomonidan joylashtirilgan import - eksportning katta qismi mamlakatni dengizga olib chiqadi. Asosiy quruq yuk portlari - Venetsiya, Kalyari, Civitavecchia, Gioia Tauro va Piombino asosan, neft mahsulotlari - Genoa, Augusta, Trieste, Bari va Savona. Napoli va Livorno ikkala turdagi yuklar logistikasini boshqaradi. Tijoriy portdagi transportning yarmi qirg'oqning faqat o'ndan bir qismiga to'g'ri keladi. Piedmont va Lombardiya sanoatlari dengiz portlari xususan, eng keng va muhim Italiya porti bo'lgan Genoa shahri atrofida tog'lar sababli keng ko'lamliliklarga duchor bo'lmoqda.

Temir yo'l transporti

Temir yo'l qurilishi asosiy davrida 1860 yildan 1873 yilgacha birlashish davri

¹³³ <https://www.britannica.com/search?query=italy+transport+system>

boshlandi. Infratuzilmani o'rnatishdagi og'ir xarajatlar hukumatga 1865 yilda o'z ulushini sotishga sabab bo'ldi. Shu vaqtgacha Milan, Genoa va Turinga xizmat ko'rsatadigan tarmoqlar mamlakat shimolida yaxshi rivojlangan edi. Keyin Po vodiysidan Venetsiyaga bog'langan aloqa; Adriatik sohilidagi BARRIGA; Napoleon orqali Tirreniya qirg'og'idan pastga, Reggio di Calabria'ya; va Rimdan Adriatikning Ancona va Pescara shaharlarigacha boradi. Keyinchalik Sitsiliya va Sardiniya tarmoqlari ham qurildi. Modernizatsiya davri 1905 yilda tarmoqni yanada kengaytirish va takomillashtirish bilan tugadi. XX asr davomida yangi temir yo'l liniyalari qurilishi davom ettirildi. Erkin elektrifikatsiya qilingan lokomotivlar uzun tunnellardan o'tib, bug' kuchidan yuqori samaradorlikka erishdi. Ushbu modernizatsiya Italiyaning gidroenergetika tizimi rivojlanishidan keyin shakllandi. Temir yo'l tarmog'i yarimorol bo'ylab yaxshi taqsimlangan bo'lsada, uning shimoliy va janubiy qismlari o'rtasida muhim tafovutlar mavjud. Shimolda janubga qaraganda tez-tez xizmat ko'rsatish, tezroq poezd va undan ko'p juft chiziqlar mavjud. Boshqa Yevropa tarmoqlari bilan taqqoslaganda Italiya poezdlari yuk kam tashib ko'pgina yo'lovchilarga xizmat qiladi. Temir yo'l tarmog'ining sakkiz foizi davlat tomonidan "Ferrovie dello Stato" (1992 yil) xususiylashtirilgunicha nazorat ostida bo'lgan.

Italiya temir yo'llari Turinni Fransiyada Fréjus, Shveytsariya bilan Simplon tunnel, Verona bilan Avstriya va Germaniyani Brenner Pass orqali, va Venedikni Tarvisio orqali Sharqiy Yevropa orqali bog'laydigan bir qator tog' yo'llari bilan bog'laydi. Hozirda temir yo'l tarmog'i 16 000 km.ni tashkil etadi.

Avtomobil transporti

Italiya avtomobil yo'llari to'rtta ma'muriy toifaga - avtostrada va avtoulovlar, milliy, viloyat va shahar yo'llariga (strade statali, strade provinciali va strade comunali) bo'linadi. Italiyada yo'l qurilishi 1955-1975 yillarda rivojlanib bordi. 1951-1980 yillarda avtomobil yo'llari va shaharlar ko'chalari bundan mustasno bo'lib, yuzaga keladigan yo'llar 72 foizga oshib, 295,000 km.ni tashkil etdi. Ushbu davrda avtoulovning boshqa har qanday G'arbiy Yevropa iqtisodiyotiga nisbatan tezroq o'sishi kuzatildi. Buning aksariyati Fiat tomonidan arzon modellarni ommaviy ishlab chiqarishga bog'liq bo'ldi. Mamlakat janubdagi yo'l qurilishida Janubiy rivojlanish jamg'armasi tomonidan ajratilgan mablag'lardan foydalanildi.

Havo transporti

Italiya aeroportlari orqali o'tadigan yuklarning katta qismi Milan yaqinidagi Malpensa aeroportida yoki Rim yaqinidagi Leonardo da Vinceriya aeroportida (Fiumicino) amalga oshiriladi. Milodagi Linate aeroporti va Venetsiyadagi Marko Polo (Tessera) aeroportida ham bu aeroportlar deyarli teng ravishda yo'lovchi tashish hajmini qoplaydi. Turin, Genoa, Verona, Bologna, Rimini, Pisa, Neapol, Brindisi, Palermo, Katanya va Kalyari kabi boshqa mintaqaviy aeroportlar ko'pincha ichki aviaqatnovlar uchun foydalaniladi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Autamarocchi
- ✓ F.lli Foppiani Trasporti
- ✓ KN: Kuehne and Nagel.

- ✓ Panalpina Trasporti Mondiali
- ✓ Italsempione SPA. Via Restelli
- ✓ Saving Shipping & Forwarding¹³⁴

2.7.11. Telekommunikatsiya

Italiya XXI asrning boshlarida 15 millionga yaqin keng tarmoqli internet aloqasi, 22 million shaxsiy kompyuter va 20 million asosiy telefon liniyasini ishlatgan. Barcha italiyaliklarning deyarli yarmi muntazam internet foydalanuvchilari bo'lib, uyali telefonlar esa ajoyib tarzda aloqa vositasi sifatida kirib brogan. Italiyada Yevropaning eng yirik simsiz aloqa bozorlaridan biri bo'lib, 2015 yilda 90 milliondan ziyod faol uyali telefon bilan Italiyada uyali telefonlarning yarmidan ko'prog'ini tashkil etgan. Italiyaning yirik telekommunikatsion bozori Yevropada mobil aloqaning eng yuqori darajasidan biri bo'lib, tolaning keng polosali tarmog'ini rivojlantirishga qaratilgan ilg'or davlat dasturlaridan foyda ko'rdi. DSL segmenti abonentlar tolaning plyonkasiga ko'chirilishi bilan shartnoma tuzishga kirishgan bo'lsada, keng tarmoqli abonentlar soni barqaror o'sib bormoqda. Ushbu hisobotda Italiya telekom bozorining asosiy jihatlari tahlil qilinadi, bu mamlakat va statsionar tarmoq xizmatlari bo'yicha so'nggi ma'lumotlar hamda statistikallarni taqdim etadi

Telecom Italia kompaniyasiga maxsus vakolatlar berishga qaratilgan hukumat hisoblanadi. Global Cloud Xchange kompaniyasi Italiya Gongkongni bog'laydigan EAGLE dengiz osti kabel tizimini qurishni amalga oshirgan. YeI va Rim aqlli tarmoq tarqatilishini baholaydi; regulyator tolali tarmoqqa ochiq kirishga murojaat qiladi; FibreCo'ning 15 ta shaharda 20 millionga yaqin tolni joylashtirishni muvofiqlashtirish; Telecom Italia 2018- yilga qo'shimcha 138 ta shaharga yetkazib berishni o'z zimmasiga olgan.

2.7.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

1947- yilda Italiya Xalqaro tiklanish va taraqqiyo tbanki – Jahon Bankiga a'zo bo'ldi. Ikkinchi jahon urushidan keyin Italiya iqtisodiyotni tiklash uchun kredit olish uchun ilk davlatlardan biri bo'ldi. Bugungi kunda, Italiya Jahon Banki Guruhini tashkil etuvchi beshta tashkilotning a'zosi hisoblanadi. Italiya va Jahon Banki boshqa a'zo davlatlar bilan loyihalarni moliyalashtirish, dizayn siyosatini ishlab chiqish va rivojlanayotgan mamlakatlarda qashshoqlikni bartaraf etish bo'yicha dasturlarni amalga oshirish uchun ish olib boradi. Jahon Bankining Rimdagi vakolatxonasi xalqaro rivojlanish kun tartibidagi masalalar bo'yicha konsensusni ishlab chiqish va Jahon Banki hamda Italiya o'rtasida hamkorlik qilish uchun platformalar yaratish ustida ishlamoqda¹³⁵.

Jahon Banki guruhining missiyasini va faoliyatini yaxshiroq tushunishni hamda hukumat, qonun chiqaruvchilar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, xususiy sektor, akademiya va ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni rivojlantirish orqali amalga oshiradi. Shuningdek, u ko'pincha Italiya hamkorlari bilan birgalikda konferentsiyalar, seminarlar va rivojlanish bilan bog'liq

¹³⁴ tradecommissioner.gc.ca/italy-italie/visit-info-visiteur/6630.aspx?lang=eng

¹³⁵ <http://www.worldbank.org/en/country/italy/overview#2>

masalalar bo'yicha boshqa tadbirlarni tashkil etish va rivojlantirish kabi ma'rifiy faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi. Ofis butun dunyo bo'ylab Jahon Banki xodimlariga murojaat qilish yoki Bank e'lon qilgan ma'lumotlarning ko'pchiligiga murojaat qilishni istagan Italiyada guruhlar uchun kirish punkti bo'lib xizmat qilib, ommaviy axborot vositalarining so'rovlariga javob beradi. Shuningdek, u Italiya va Jahon Banki o'rtasida hamkorlikda moliyalashtirish, ishonch jamg'armalari va o'zaro manfaatdor sohalarda hamda mintaqalarda birgalikda tahliliy ishlar orqali hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirishga intiladi.

Italiya Markaziy banki boshqaruvchisi Ignazio Visko Jahon Banki Boshqaruvchilar kengashida Italiya bankini, Bankning yuqori darajadagi qaror qabul qilish organini anglatadi. Odatda moliya yoki rivojlanish vazirlari, yiliga ikki marta uchrashadilar. Hokimlar Jahon Banki Guruhining a'zolarini qabul qilish va to'xtatib qo'yish, ustav kapitalini ko'paytirish yoki kamaytirish, Bankning sof daromadlarini taqsimlashni aniqlash va Jahon Banki guruhining umumiy strategik yo'nalishi bo'yicha qaror qabul qilish huquqiga ega¹³⁶.

2.7.13. Doing Business

7.3-jadval

Italiyaning Doing Business ko'rsatkichi 2018 y.

Italiya, Easy of Doing Business 2018
DTF

Busines boshlashning osonligi (1-90)	66	Vaqt (kun)	82
Bisnezni boshlash (daraja)	106	Qiyamati (jon boshiga tushadigan capital)	0.0
DTF bali (0-100)	89.42	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	6	oshkoraligi (0-8)	7
Vaqt (kun)	13.7		
Qiyamati (jon boshiga tushadigan capital %)	7.5	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	23
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	81.70
		Jarayonlar (soni)	4
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	96	Vaqt (kun)	16
DTF bali (0-100)	67.26	Qiyamat (mulk qiymati %)	4.4
Jarayonlar (soni)	12	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	26.5
Vaqt (kun)	225.5		
Qiyamati (ombor qiymati %)	3.6	Soliq to'lash(daraja)	112
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	11	DTF bali (0-100)	68.29
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	14
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	28	Vaqt (bir yil uchun soatda)	238
DTF bali (0-100)	85.27	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	48.0
Jarayonlar (soni)	4		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report , Doing Business 2018 ,176-bet.

2.7.14. Turizm

Italiya sayyohlik eng yirik va muqaddas hududi sifatida tanilgan. 21-asrning boshlaridan mamlakat yiliga 40 milliondan ziyod xorijiy mehmonni jalb qiladi.

¹³⁶ <http://www.worldbank.org/en/country/italy/overview#3>

Aksincha, italiyaliklarning beshdan biridan kamrog'i o'z ta'tillarini chet elda o'tkazadi. Italiyadagi sayyohlik sanoati 1987 yildan boshlab Fors ko'rfazi urushi va jahon miqyosidagi iqtisodiy inqiroz davrida pasayish yuz berdi. Biroq, 1990-yillarda bu xorijiy va mahalliy sayyohlar soni bo'yicha daromadlarni ko'paytirdi. Bundan tashqari, 2000 yilda Rim-katolik cherkovi tomonidan uchinchi ming yillikning kelib chiqishiga bag'ishlangan yubiley bayramlari Rimga va Vatikan jamoatiga joylashgan millionlab sayyohlarni jalb qildi. Papa Frensis 2016 yili Vatikanga ko'proq din peshvolarini jalb etgan voqea sifatida marhamatni favqulodda yubiley deb e'lon qildi.

Italiyaning 48,6 million sayyohi (2016 yil) sayyohlar keladigan eng ko'p sayyoh bo'lgan beshinchi mamlakatdir. Odamlar asosan boy madaniyat, oshxonalar, tarix, moda va san'at, go'zal qirg'oq bo'yi va sayohlarni, tog'larni, yodgorliklarni tomosha qilish uchun keladi. Bundan tashqari, dunyoning ko'plab mamlakatlariga qaraganda Italiyada ko'proq Jahon meros ob'ektlari mavjud. Turizm Italiyaning eng tez rivojlangan va eng daromadli sanoat tarmoqlaridan biri bo'lib, taxminan 189,1 milliard yevro daromadga ega. Portofino, Sanremo va Cinque Terre kabi Italiya Riviera uyi hududning eng diqqatga sazovor joylaridir.. Italiyaning ushbu qismida juda ko'p tarixiy shaharlar mavjud: Italiyaning ishlab chiqarish poytaxti Turin, mamlakatning biznes va moda poytaxti hamda Gvineya muhim porti. Aosta, Bergamo, Brescia va Komo kabi boshqa shaharlar mintaqaning mehmonlarini Garda, Komo va Maggiore ko'llari kabi go'zal manzaralar bilan boy madaniy merosga ega.

Sestriere, Courmayeur, Breuil-Cervinia, Livigno va Bormio kabi muhim tosh markazlari alohida taxsinga loyiq. Sayyohlik sanoati milliy va xalqaro patronaj ostida rivojlandi. Rim, Florensiya, Venetsiya va Neapolning buyuk madaniy markazlaridan tashqari, qirg'oq dam olish maskanlari va orollar yoki shimoliy Alp tog'lari hamda ko'llari kutilgan onlarni baxsh etadi. Liguriya va Amalfi riviarlar; shimoliy Adriatik qirg'oqlari; Tirren dengizidagi (Elba, Kapri va Ischia) kichik orollari; Sardiniyaning Zumrad qirg'og'i; Sitsiliya; Gran Paradiso milliy bog'i va Dolomitlar; Abruzzo milliy bog'I kabi bir qancha sayyohlik obye'ktlari mavjud.

Sitsiliya

Mamlakatning eng yirik orollari ichida eng taniqlisi hisoblanadi. Uning arxeologiyasi, dovrug'i, boy tarixi, qudrati, dengiz manzarasi va noyob taomlari bilan jahonga mashhur. Palermo, Messina, Kataniya kabi muhim shahar mavjud. 1693 yildagi favqulodda zilziladan keyin qurilgan ko'p sonli Barok shaharlari Val di Noto obisalarining mutloq yangi ko'rinishi taklif qilingan.

Sardinya

Sardinya Italiya qirg'oqlaridan 250 kilometr g'arbda joylashgan katta oroldir. Bu orol bir necha mashhur ayyohlik joylarni o'z ichiga oladi.

Italiyada 1-5 yulduzdan iborat ko'plab mehmonxonalar mavjud. 2005 yilda 3320 ta mehmonxonada 1,020 ming xona va 2,028 ming o'rindiqlar yotqizilgan.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Epiphany, 6 yanvar; Ozodlik kuni, 25-aprel; Mehnat kuni, 1 may; Taxmin, 15-avgust; Barcha Avliyolar kuni, 1-noyabr; Milliy birdamlik kuni, 5 noyabr; 8-dekabr kuni nopok tushunchalar; Rojdestvo, 25 dekabr; Stefan kuni, 26-

dekabr. Pasxa dushanba kuni ko'chma bayramdir. Bundan tashqari, har bir shaharda Avliyo-Peterburg bayram qilinadi.

Italiyadagi turizm daromadi iyun oyida 2016-yil may oyida 3,76 mlrd. yevrodan 4,14 mlrd. yevroni tashkil qildi. Italiyada turizm daromadlari 1995 yildan 2018-yilgacha o'rtacha 2,51 mlrd. yevroni tashkil qilgan bo'lsa, 2017-yilning avgust oyida 5,43 mlrd. yevrodan yuqori bo'ldi va 2001 yil dekabr oyida rekord darajada past ko'rsatkich 1,12 mlrd. yevroni tashkil qildi.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Belmond Hotel Caruso, Amalfi Coast
- ✓ Aman Venice
- ✓ Monastero Santa Rosa Hotel & Spa, Amalfi Coast
- ✓ Il Sereno, Lake Como
- ✓ Belmond Hotel Splendido, Portofino, Italian Riviera
- ✓ Four Seasons Hotel Firenze, Tuscany¹³⁷

2.7.15. Ilm-fan va texnologiya

Qadimgi respublika va imperiyaning haligacha mavjud suv ta'minoti, hammomlari va boshqa tarmoqlari Rimliklar muhandislik va arxitektura mahoratiga dalolat beradi. Uyg'onish davrida ilm-fanning qayta tug'ilishi Leonardo da Vinchi (jismoniy, meteorologiya, geologiya va gidrologiya kashfiyotlari, shuningdek, "uchish apparati" uchun juda ham foydali bo'lmagan dizaynlar qatorida) Galiley Galiley tomonidan astronomiya va Evangelista Torricelli tomonidan barometrnin rivojlanishi. Keyinchalik italyan olimlari va kashfiyotchilari dunyoga elektr akkumulyator (1800), elektrokaplama jarayoni (1805) va radiotelegraf (1895) yilda kashf qilganlar.

1987-1997 yillarda Italiya tadqiqot va rivojlanish bilan shug'ullanadigan million kishi uchun 1318 nafar olim va muhandis, 798 nafar texnikachi edi. Tadqiqot va ishlab chiqarish xarajatlari YaIMga nisbatan 2,2 foizni tashkil etdi. 1923-yilda tashkil etilgan Milliy tadqiqot kengashi (Consiglio Nazionale delle Ricerche-CNR) mamlakatning asosiy tadqiqot tashkilotidir. CNR institutlari va tegishli xususiy va universitet tadqiqot markazlari matematika, fizika, kimyo, geologiya, texnologiya, muhandislik, tibbiyot, biologiya va qishloq xo'jaligida ilmiy ish olib boradi. Ayniqsa, Rimdagi Yadro fizikasi milliy instituti va Yadro tadqiqotlar markazining Enriko-Fermi markazi diqqatga sazovordir.

Italiyada fundamental va amaliy fanlar bo'yicha kurslar taklif qiluvchi 47 universitet mavjud. 1930-yilda tashkil etilgan Istituto e Museo di Storia della Scienza di Firenze, Florensiyada joylashgan. 1987-97 yillar mobaynida fan va muhandislik talabalari universitetlarning 30% ini tashkil qilgan¹³⁸.

¹³⁷ <https://theluxurytravelexpert.com/2017/10/23/top-10-best-luxury-hotels-in-italy/>

¹³⁸ <http://www.nationsencyclopedia.com/europe/italy-science-and-technology.html>

2.7.16. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Italiya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 24 mart kuni o‘rnatilgan¹³⁹.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti

I.A.Karimovning 1996-yil iyun va 2000-yil noyabr oylarida Italiyaga bo‘lgan rasmiy tashriflari o‘zbek-italiya aloqalariga zamin yaratdi. 1997-yil may oyida Italiya Prezidenti O.Skalfaronining O‘zbekistonga javob tashrifi uyushtirildi. Tashqi ishlar vazirliklari o‘rtasida doimiy muloqot olib borilmoqda. 2015-yil noyabr oyida Toshkentda Tashqi ishlar vazirlari darajasida siyosiy maslahatlashuvlarning to‘rtinchi doirasi bo‘lib o‘tdi. 2011-yildan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida “O‘zbekiston-Italiya” parlamentlararo hamkorlik guruhi, Italiya parlamentining Deputatlar palatasida esa “Italiya-O‘zbekiston” do‘stlik guruhi faoliyat yuritmoqda.

2012-yil iyun oyida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Italiya parlamentining Deputatlar palatasi o‘rtasida hamkorlik Memorandumi imzolandi. Italiya Respublikasi parlamenti Deputatlar palatasining atrof-muhitni muhofaza qilish va jamoat ishlari bo‘yicha komissiyasi raisi Agostino Gilya rahbarligidagi delegatsiyaning mamlakatimizga tashrifi doirasida Xalqaro hamkorlik markazida 15 iyun kuni O‘zbekiston va Italiya ishbilarmon doiralarning biznes-forumi bo‘lib o‘tdi¹⁴⁰.

O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan tashkil etilgan ushbu tadbir O‘zbekiston-Italiya savdo-iqtisodiy va sarmoyaviy hamkorligini yanada kengaytirish masalalariga bag‘ishlandi. Anjumanda ikki mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalar, savdo, sarmoya, yoqilg‘i-energetika, sog‘liqni saqlash, bank-moliya, to‘qimachilik va yengil sanoat, avtomobilsozlik, qurilish, kimyo, transport va transport kommunikatsiyalari, elektrotexnika, ta‘lim kabi sohalar uchun mas‘ul vazirlik va idoralari, kompaniya va konsernlari rahbarlari ishtirok etdi¹⁴¹.

2009-yildan boshlab Toshkent shahrida Turin politexnika universiteti faoliyat yuritib kelmoqda. 2013-yil yanvar oyida Samarqand shahri hokimiyati va Florensiya provinsiyasi ma‘muriyati o‘rtasida Do‘stlik va hamkorlik shartnomasi imzolangan. Mamlakatimizda italyan kapitali ishtirokidagi 49 ta korxonalar va Italiya kapitali 100% bo‘lgan 5 ta korxonalar ro‘yxatga olingan. Bu korxonalar alkogolsiz ichimliklar, vino, upa-elik, trikotaj mahsulotlari, xalq iste‘mol mollari, muzqaymoq i.ch., paxta chiqitlarini qayta ishlash, savdo-sotiq va vositachilik ishlari bilan shug‘ullanadi. O‘zR Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi huzurida 4 ta italyan firmasining vakolatxonalari ham rasmiylashtirilgan.

¹³⁹ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloha-ornatgan-mamlakatlar-royxati.html>

¹⁴⁰ <https://mfa.uz/uz/cooperation/countries/201/>

¹⁴¹ <http://uza.uz/uz/business/ozbekiston-italiya-biznes-forumi-15.06.2012-22522>

Nazorat savollari

1. AQSh va Kanada iqtisodiyotlarining o'ziga xos jihatlarini aytib bering?
2. Germaniya Federativ Respublikasi va Buyuk Britaniya iqtisodiyotlarini tavsiflab bering?
3. Fransiya va Italiya iqtisodiyotlariga ta'rif bering?
4. Yaponiya iqtisodiyotini qanday tasavvur qilasiz?

3-BOB. G'ARBIY YEVROPA VA SKANDINAVIYA MAMLAKATLARI IQTISODIYOTI

3.1. ISPANIYA

REJA:

- 3.1.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 3.1.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 3.1.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 3.1.4. Energetika
- 3.1.5. Sanoati
- 3.1.6. Xizmatlar sohasi
- 3.1.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 3.1.8. Ishchi kuchi resurslari
- 3.1.9. Soliq tizimi
- 3.1.10. Transport
- 3.1.11. Telekommunikatsiya
- 3.1.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 3.1.13. Doing Business
- 3.1.14. Turizm
- 3.1.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

40 00 N, 4 00 W; UTC+1,
Euro (EUR)
MADRID

Ispaniya 1966 yildan 1978 yilgacha Ispaniyaning Davlat Organik Qonuniga muvofiq boshqarildi. 1978 yil 31 oktyabrda Kortes tomonidan tasdiqlangan yangi konstitutsiya va saylovchilar tomonidan 6 dekabrda o'tkazilgan umumxalq referendumi va 27-dekabr 1978 yil shoh Xuan Karlos I tomonidan tasdiqlangan yangi konstitutsiya Franco rejimining barcha qonunlarini bekor qildi. Parlament tasdiqlanib, ikki palata-Generales (General Courts) tarkibiga kirib, 350 a'zoga ega bo'lgan Congreso de los Diputados (deputatlar kongressi); va senatda 259 a'zosi mavjud.

3.1.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Ispaniya nominal YaIM hajmi 1,506,439 mlrd. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan

milliy daromad bo'yicha esa 32,560 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 13 o'rinida turadigan mamlakat hisoblanadi¹⁴². Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 1,875 mlrd. AQSh dollariga yetishi bashorat qilinmoqda¹⁴³. Ispaniya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan¹⁴⁴.

Ispaniya aralash kapitalistik rivojlangan iqtisodiyot. Ispaniya iqtisodiyoti Germaniya, Buyuk Britaniya, Italiya va Fransiyadan keyin Yevropada beshinchi, Yevro hududda esa to'rtinchi o'rinni egallaydi. 2016 yilda Ispaniya dunyoning o'ninchi yirik eksportchisi va o'n oltinchi yirik importyori bo'lgan. Ispaniyaning geografik jihatdan judayam qulay joylashganligi, (Pireney yarim orol) uning jahon hamjamiyatida betakror tarixi, san'ati, madaniyati, qishloq xo'jaligi, sanoat va turizmining rivojlanishi bilan ahamiyatlidir. Maydoni jihatdan ancha katta bo'lgan Ispaniya judayam qulay iqlimi tufayli barcha sektorlarida iqtisodiy o'sishga erishgan. Qadimdan tashqi savdoga alohida e'tibor qaratgan mamlakat hunarmandchilik, qishloq xo'jaligi va kemasozlik sohalarini yuksak darajada taraqqiy etishiga erishdi.

Ispaniya jahon sivilizatsiyasida oltin harflar bilan bitilgan ulkan taraqqiyot, mexanizatsiya, modernizatsiya, diversifikatsiya, modifikatsiya, innovatsiya va sog'lom yashash tarzi bilan dunyo taqdirini o'zgartirgan yagona mamlakat hisoblanadi. Chunki bu hudud jahon tarixida "Tirik Jannat" nomi bilan qolgan Al-Andalusiya va Kordoba buyuk imperiya maskani hisoblanadi. Jahon globalizatsiyasi aynan mana shu hududdan judayam yangi formatga ko'tarilgan deb hech shubhasiz, ayta olamiz.

2012-2015 yillar mobaynida Global raqobatbardoshlik bo'yicha hisobotda Ispaniya Birinchi darajali infratuzilma bo'yicha dunyoda 10-o'rinni egalladi. Eng yaxshi infratuzilmaga ega bo'lgan va Yaponiyadan yoki Qo'shma Shtatlar kabi mamlakatlardan oldinda bo'lgan 5-Yevropa Ittifoqi mamlakati. Xususan, mamlakat tezyurar temir yo'l sohasida dunyoning yetakchi ikkinchi tarmog'i (Xitoydan keyin) va butun dunyoda ispan texnologiyalari bilan yuqori tezlikli loyihalarni amalga oshirib kelmoqda. Ispaniyaning Valensiya porti O'rta Yer dengizi havzasida eng band bo'lgan dengiz porti, Yevropada 5-o'rinni egallagan va dunyodagi eng kuchli 30-o'rinni egallagan. Dunyoning eng kuchli 100 ta dengiz bandargohi reytingida to'rtta Ispaniya porti mavjud; Natijada, Ispaniya ushbu reytingda yetakchi mamlakatlar Yaponiya bilan bir qatorda turadi.

3.1.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Bu hudud g'arbdan Atlantika okeani, janubiy qismi esa strategik joy hisoblangan Gibraltar bo'g'ozini va O'rta yer dengizi orqali Suvaysh kanali hamda Qizil dengiz shuningdek, Hind Okeani yo'nalishlarida tashqi savdoga intilgan. Asrimizning 710 yili Abbosiylar xalifaligi boshchiligida musulmonlar Marokash orqali Gibraltar bo'g'ozidan o'tib mahalliy nemis qabilalarini shimolga quvib ushbu

¹⁴² <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/spa>

¹⁴³ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

¹⁴⁴ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseU

hududda buyuk Saltanatni quradilar. Uning chegarasi Fransiyaning janubiy qismlarini ham egallab oladi (Portugaliya hali tashkil etilmagan). Mahalliy aholi islom olami yashash tarzidan hayratlanib katta jamoaga qo'shila boshlaydi¹⁴⁵.

Bosh qarorgohi Iroqda joylashgan (Bayt-ul Hikma, Kingdom of Wisdom) bu saltanat endilikda dunyo bo'ylab kengayib borayotgan islom nurini bir joyga yig'ilishiga olib keldi. Ya'ni bilimli, olimu-fuzalolar, faylasuflar ham endilikda Iroq orqali aynan Kordobaga tashrif buyurar yoki ilmiy-izlanishlari muhokama qilinar edi. Aynan yurtdoshlarimizdam o'nlan buyuk mutafakkir olimlar ishlari ham aynan shu joyda butun Yevropaga tarqalgan (Ibn Sino, Al Xorazmiy, Al Beruniy, Al Farobiy qo'l yozmalari Granada, Seviliya va Kordoba muzeylarida saqlanmoqda)¹⁴⁶. Kartografiya, tibbiyot, falakiyot, geodeziya, algebra, musiqa, mantiq va boshqa fanlarning ilk betakror asoslari to'liq formatda yozildi. Aynan, barcha grek faylasuflari ilmiy qarashlariga izohlar yozildi. Ijod va tadqiqotlar arab tilida bo'lgani uchun uni Yevropa strategik markazi hisoblangan Vatikan lotin tiliga tarjima qilishni buyuradi. Barcha ruxoniylar ham endilikda arab tilini o'rgana boshlaydi.

1492 yilda Kastilliyalik Qirolicha Izabella va Ferdinant boshchiligidagi hamda Angliya, Germaniya, Fransiyaning kuchlari yordamida barcha ilm ahli va sahobalar tark mamlakatni etadilar. Shu bilan, asosiy kitob va qo'lyozmalar g'arb olimlari qo'lga o'tib ketadi. Bu tarixiy dalillar Yevropa olimlari hamda BBC, National Geographic TV kanallri orqali endilikda ommaga namoyon qilinmoqda. Eng qiziqarlisi, musulmon olimlar Ispaniya hududi tark etishi bilan qayerdandir Xristofor Kolumb paydo bo'lib, Amerika qit'asini kashf etadi. Qiziq! Aslida, bu Al-Idrisiy nomli ilk buyuk musulmon go'g'rofiy olim tomonidan kashf qilingan xarita asosida aniqlangan edi. Keyinchalik Portugaliyaning tashkil etilishi hamda Italiya, asosiy uchtalik o'rtasida dunyoning boshqa yeralri kashf qilina boshlandi. (Magellan, Vasko Do Gama, Abel Tasman).

Ispaniya iqtisodiyoti XVIII asr oxirlarida sanoatlashtirishga kirishdi. 19-asrda sanoatlashish ancha kengayib sezilarli iqtisodiy o'sishga ershildi. Shu bilan birga, mamlakatning yirik tarmoqlari xususan, to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqaradigan Kataloniya va po'lat ishlab chiqarish sohalari bosim ostida qoldi. Iqtisodiy o'sishning umumiy sur'ati G'arbiy Yevropaning yirik davlatlari, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya va hatto Italiya kabi davlatlarga nisbatan kam rivojlanmoqda edi. Biroq, tashqi sharoitlarga katta bog'liqlik sifatida Ispaniya iqtisodiy o'sishini Franco davri tugaganidan keyin iqtisodiy o'zgarishlarga erishdi. G'arbiy dunyoda uzoq muddatli inflyatsiya va iqtisodiy noaniqliklarni boshlagan 1973 yildagi neft xuruji Ispaniya iqtisodiy o'sishini to'xtatdi. Frantsoning 1975 yildagi o'limi ortidan siyosiy beqarorlik kabi muammolarni keltirib chiqardi. O'zgarishning eng aniq belgisi ishsizlikning juda yuqori darajasi edi. Ishsizlik darajasi 1975- yilda 4 foizdan 1980- yilga kelib 11 foizga oshdi. 1985- yilda esa 20 foizdan ortiq ko'rsatkich qayd etdi.

2008-2009 yillarda boshlangan global moliyaviy inqiroz yevro hududida aynan,

¹⁴⁵ George Galloway, *Islamic expansion in Sspain, 17-bet*

¹⁴⁶ National geographic va BBC channel ilmiy ommabop ko'rsatuvlari asosida keltirilgan.

Ispaniyaning eng og'ir urush yillar davrini eslatdi. AQSh prezidenti tomonidan taklif qilingan bu moliyaviy boshqotirma Ispaniyaning Atlantika sohillarida minglab qurilishi tugamasdan qolgan uy-joylarini aholi qurbi ko'tarolmas darajaga olib kelishi bilan yakunlandi (Fannie Mae, Freddie Mac, NINA Loan). Ispaniyalik banklar portlash uyqusiga botib ketish oqibatlarini bartaraf etishda allaqachon, milliy iqtisodiyotni izdan chiqarib bo'lgan edi. Hukumatning iqtisodiyotni rag'batlantirish uchun dastlabki urinishlari yetarli emasligini ko'rsatdi va Ispaniyaning qarzlari mamlakatning qarz olish qobiliyati mezonlari juda xavfli darajada ko'tarildi (Bailout Bubble). 2013-2014 yillarga kelib iqtisodiy ahvol yaxshilandi. O'sha paytdan e'tiboran mamlakat savdo-sotiq kamomadining o'ttiz yillik davridan keyin ijobiy saldosiga erishildi. Bu qo'lga kiritgan rekord profitsit 2016 yillarda yanada mustahkamlandi.

3.1.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

1960-yillardan buyon qishloq xo'jaligining qisqarishi tufayli Ispaniya ko'plab fermalarni yo'qotdi. Ispaniya qishloq xo'jaligi G'arbiy Yevropa me'yorlari bo'yicha nisbatan orqada qoldi: gektariga sarmoya kiritish Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) uchun o'rtacha beshdan bir qismga to'g'ri keladi. Ispaniya 1986 yilda AET ga a'zo bo'lganligi sababli, Ispaniya qishloq xo'jaligi sektori Yevropa siyosatiga hurmat ko'rsatishga majbur bo'ldi. Natijada, uzumchilik va sut yetishtirish bo'yicha ko'plab kichik fermerlar rag'batlantirildi. 1990-yillarning o'rtalaridan boshlab Ispaniya qishloq xo'jaligi mahsuldor yerlarining (xususan, organik dehqonchilikka bag'ishlangan yerlar) miqdori sug'orish va ekin maydonlarini innovatsion qayta ishlash orqali ortdi¹⁴⁷.

Sabzavotlar, mevalar va donalar asosan ekinlar Ispaniya qishloq xo'jaligining to'rtidan uch qismini tashkil qiladi. Ispaniyaning asosiy ekinlari arpa va bug'doy, (Kastilya-Leon, Kastilya-La-Mancha va Andalusiya tekisligida), guruch Valensiya qirg'og'ida hamda janubiy Kataloniyada o'stiriladi. Shimolda yetishtiriladigan makkajo'xori yirik ozuqa mahsulotidir. Shuningdek, boshqa ekinlar qatorida paxta; tamaki, shakar lavlagi (asosan, Duero va Guadalquivir vodiylarida); zaytun va baklagiller (loviya, yasmiq va no'xat) yetishtiriladi.

Mamlakatda meva yetishtirish muhim ahamiyatga ega, ayniqsa, sitrus mevalar, ayniqsa, apelsin (Valensiya va Mursiya). Boshqa mevali daraxtlar orasida olma, o'rik, banan, nok, shaftoli va o'rik mavjud. Ispaniya, shuningdek sabzavot (ayniqsa, pomidor, piyoz va kartoshka) va yong'oq (bodom) yetishtiradi. Ispaniya dunyoning eng yirik vino ishlab chiqaruvchilardan biri bo'lgani sababli, uzumchilik katta ahamiyatga ega. Asosiy sharob ishlab chiqaradigan hududlar - La Rioja, Kataloniyada Penedès, Kastilya-La-Mancha Valdepeñas, Valladoliddagi Duero vodiysi, Andalussiyada Malaga va Jerez de la Frontera hisoblanadi.

Agrobiznes so'nggi bir necha yil ichida yuqori tarzda o'sib borayotgan yana bir

¹⁴⁷ <https://www.britannica.com/place/Spain/Agriculture-forestry-and-fishing>

segment bo'lgan. 2016 yilda agrobiznes eksporti YaIMning 3 foizini va Ispaniya eksportining 15 foizidan ortig'ini tashkil etib, 40 milliard yevroni tashkil qildi. 2004-2015 yillarda Ispaniya agrobiznesining eksporti 95% o'sgan sharob va zaytun yog'i bilan shakllangan edi. 2012 yilga kelib Ispaniya dunyodagi eng katta zaytun moyi ishlab chiqaruvchisiga aylandi. Mamlakat 2015 va 2016 yillarda dunyoning eng yirik vino eksportchisi bo'lgan. Biroq, zaif marketing va past brendlar asosiy muammo bo'lib qolmoqda. Chunki, ispan zaytun moyi va sharobining asosiy importchilari Fransiya va Italiya bo'lib, ular muhim belgilarga alohida e'tibor qaratadilar. Yevropa Ittifoqida eng yirik yetishtiruvchisi va eksportchi bo'lgan Turin sitrus mevalaridan (apelsin, limon va mayda narenciyali mevalar), shaftoli va o'riklardan iborat. Shuningdek, bu Yevropa Ittifoqida qulupnayning eng yirik eksportchisi hisoblanadi.

O'rmonchilik

O'rmonlar Ispaniyaning umumiy yer maydonining uchdan bir qismini qamrab oladi. Bularning katta qismi Kantabriana tog'larida joylashgan. O'rmon xo'jaligi Ispaniya qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishi uchun juda oz miqdorni tashkil etadi. Muhim o'rmon mahsulotlari mantar, okalipt, eman, qarag'ay va terakdir. Asrlar mobaynida eroziya, o'tin yig'ish va yaylovni yaratish mamlakatning ko'plab o'rmonlarining yo'qolib ketishiga olib keldi, chunki hukumat hali ham davom etayotgan 1990-yillarda o'rmonlarni qayta tiklash ishlarini davlat loyigasiga kiritgan. Global iqlim o'zgarishlari (Global Warming, Albert Gore) mamlakat sohillarida juda katta miqdorda yong'inlar milliy iqtisodiyot va insonlar hayotiga havf tug'dirmoqda (2017 yil iyin).

Baliqchilik

Ispaniya qirg'oqlari taxminan 5000 kilometr masofani bosib o'tib, uzoq vaqt davomida baliq ovlash sohasiga ixtisoslashgan edi. Bu sohilda baliq ovlash joylari va Tinch okean va Hind okeanlari kabi uzoq masofalarga yetib boradi. Asosiy baliq ovlash portlari shimoli-g'arbda, ayniqsa Vigo va A Coruna shaharlarida joylashgan. Ispaniya baliq ovlash flotining faoliyati bir qator boshqa davlatlar ayniqsa, Marokash va Kanadada to'qnashuvlariga olib keldi¹⁴⁸.

2017 yilning to'rtinchi choragida Ispaniyaning qishloq xo'jaligining YaIM tarkibidagi ulushi 7,925 mlrd. yevroga ko'tarildi. 2017 yilning uchinchi choragida esa 7,508 mlrd. Yevroni tashkil etdi. Yalpi Ichimlikning qishloq xo'jaligida 1995 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 6,208,37 mlrd. yevroni tashkil etdi. 2017 yilning to'rtinchi choragida esa, ushbu sektorning YaIMdagi ulushi 7,925 mlrd. yevroni tashkil qildi. 1995 yilning birinchi choragida esa, eng past rekord daraja qayd etilib 4,136 mlrd. yevroni tashkil etagn.

3.1.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Ispaniya Yevropaning eng muhim tog'-kon sanoati rivojlangan mamlakatidan biridir. Ko'mir asosan, Kantabriana tog'larida, sharqiy Ieriya Kordillera va Sierra Morena - mamlakatning umumiy mineral resurslarining katta qismini tashkil qiladi.

¹⁴⁸ <https://www.britannica.com/place/Spain/Agriculture-forestry-and-fishing>

Boshqa yirik rudalarga temir, mis, qo'rg'oshin, rux, volfram, uran, simob va oltin kiradi. Ispaniya boshqa Yevropa Ittifoqi davlatlari bilan raqobatlashish uchun, kon sanoatini qayta tashkil qilishga majbur bo'ldi. Asturiasda bu ehtiyoj ayniqsa, ko'mir qazib olish bo'yicha davlat siyosatiga qarshi kuchli noroziliklarni keltirib chiqardi.

3.1.1-jadval

Ispaniya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Ispaniya - G'arbiy Yevropa, O'rta yer dengizi, Shimoliy Atlantika okeani, Biskay ko'rfazi va Pireney tog'lari bilan chegaradosh; Fransiyaning janubi-g'arbida joylashgan hudud			
Poytaxti YaIM	MADRID \$1.506 trl	Budjeti	Daromadlar: \$492,4mlrd Xarajatlar: \$535,9mlrd
Maydoni Oltin valyuta zahirasi Tashqi qarzi	505,370kv km \$63,14 mlrd \$2,094 trl	Tabiiy resurslar Global innovation index	ko'mir, temir javhari, mis, qo'rg'oshin, rux, uran, volfram, simob, fluorosin, gips, sepiolit, kaolin, gidroenergetika 28 (48,81)
Aholisi	48,958,159 kishi	Qishloq xo'jaligi	don, sabzavot, zaytun, sharob uzum, shakar lavlagi, sitrus; mol, cho'chqa, parrandachilik, sut mahsulotlari; baliq
Umumiy chegarasi uzunligi	1,952,7 km Andorra 63,7 km, Fransiya 623 km, Gibraltar 1,2 km, Portugaliya 1,22 km, Marokash 15,9 km	Sanoati tarkibi	to'qimachilik va kiyim-kechak (shu jumladan, poyabzal), oziq-ovqat va ichimliklar, metall va metall ishlab chiqarish, kimyoviy moddalar, kema qurilishi, avtomobillar, dastgohlar, sayyohlik, loy va refrakterlar, poyabzal, dori-darmonlar
Ishsizlik Inflatsiya Soliqlar	17,1% 2% 37,7% YaIM da	YaIM	Qishloq xo'jaligi: 2,6 % Sanoat: 23,2 % Xizmatlar: 74,2 %
HDI Gini index BERI Doing Business	25 0.31 7,01 28 (2018)	Yirik kompaniyalari	3scale, Abengoa, Acerinox, Almirall, Banesto, Bankinter, CATUAV, Chupa Chups, Cintra, Correos, Cortefiel, Copisa, Enagás, Endesa, Ebro trucks
YAIM darajasi	13(nominal) 15(PPP)	Xalqaro Iqtisodiy Hamkorlik	EU, WTO, OSCE, OECD, EBRD, IMF, OECD, OPCW, UNESCO, UN, UNCTAD, UNIDO, WTO, UNWTO,
Davlat boshqaruvi	Konstitutsiyaviy monarxiya	Jon boshiga YaIM darajasi	\$32,560 (nominal) \$36,416 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Tog'-kon sanoatining uzoq vaqtdan buyon qazib olinishiga qaramay ko'mir zahiralarini yetarli darajada. Bundan tashqari, Ispaniyada deyarli neft yo'q va tabiiy gaz konlari ham cheklangan. Natijada, bir vaqtlar mineral-eksport qiluvchi davlat hozirda katta hajmdagi uglevodorodlar import qiladi. Issiqlik energiya stansiyalari, ko'mir

konlari yoki import qilingan neftni qabul qiluvchi portlar, Ispaniya elektr ehtiyojlarini qariyb yarmini ta'minlaydi.

Mamlakat shimoliy daryolari umumiy elektr energiyasining oltidan bir qismini tashkil etadigan gidrotexnika kuchiga tayanadi. Energiya yetishmovchiligini hal qilish uchun Ispaniya hukumati 1960-yillarda atom energetika sohasida juda muhim dasturni qabul qildi. Birinchi atom stansiyasi 1968 yilda ishga tushdi va 1980-yillarda bir nechta qo'shimcha qurilmalar onlayn rejimga o'tdi.

2006 yilda bir nechta AES yopildi va hukumat qayta tiklanadigan energetikaga o'tishga intildi. Aslida, XXI asrning boshlarida Ispaniya qayta tiklanadigan energetika sohasida, jumladan, quyosh va shamol energetikasining Yevropa Ittifoqining yetakchi eksponatlaridan biriga aylandi. 2007 yilda Sevilya yaqinida quyosh issiqlik elektr stansiyalari ochildi. Mamlakat bo'ylab shamol energetikasiga asoslangan tizim katta quvvatda elektr energiyasi bilan ta'minlamoqda. 2016 yilda Ispaniyaning elektr energiyasi iste'moli o'rtacha 6,523 kVt / kishi edi. Ispaniyaning elektr quvvati iste'moli Yevropa Ittifoqida o'rtacha 15% ni (EU15: 7,409 kVt / kishi) 88% ni tashkil etdi. Ispaniyada qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqaruvchisi sifatida, hamda bunday texnologiyani eksport qiluvchi sifatida yetakchi kompaniyalar mavjud.

3.1.5. Sanoat

Ispaniyaning erta sanoatlashishi yuqori tarifli to'siqlar ortida bo'lib o'tdi. Investitsiyalar yetishmasligi va qisman ichki talabning pastligi tufayli o'sish past darajada qoldi. Tarixan sanoatda ishlab chiqarish shimoliy qirg'oqqa, Basklar mamlakatida, Kataloniya va Madrid maydonlariga qaratilgan bo'lsada, Ispaniyaning boshqa qismlari kichik sanoatni rivojlantirishga erishgan. 1960-yillarda iqtisodiyotni liberallashtirilishi va xorijiy investitsiyalar oqimini milliy iqtisodiyotga jalb qilinishi, sanoatining diversifikatsiyalashiga yordam berdi. Ushbu o'zgarishning eng yorqin misoli avtomobilsozlik sanoati bo'ldi. 1960-yilgacha Ispaniyada bir nechta avtomobil ishlab chiqarilgan bo'lsada, 1980-yillarning oxiriga kelib Ford, Renault, General Motors va Ispaniyaning SEAT firmasi (asosan Volkswagen kompaniyasiga tegishli) zavodlarida 1,5 mln. dona avtomashina ishlab chiqarildi.

Avtomobilsozlik mamlakatdagi eng yirik ish ta'minoti bo'ldi. 2008 yilga kelib, avtomobilsozlik sanoati eng ko'p eksport qilinadigan sektor bo'ldi. 2015 yilda umumiy ishlab chiqarishning qariyb 80 foizi eksportga to'g'ri keldi va shu yilda Ispaniya dunyodagi eng yirik avtomobil ishlab chiqaruvchi 8-davlat va Germaniyadan keyin Yevropada ikkinchi eng yirik avtomobil ishlab chiqaruvchisiga aylandi. 2016 yilga borib, avtomobilsozlik sanoati Ispaniyaning yalpi ichki mahsulotining 8,7 foizini ishlab chiqardi va ishlab chiqarish sanoatining to'qqiz foizini tashkil qildi.

Germaniyaning bir qancha kompaniyalari 2016-yilda Ispaniyaga 4,95 milliard yevro miqdorida investitsiya kiritib, AQShdan keyingi ikkinchi mamlakatga aylandi. Ushbu investitsiyaning asosiy ulushi - avtomobilsozlik sanoatiga, temir, po'lat va kemasozlik hukmron bo'lgan og'ir sanoatga yo'naltirildi.

Ushbu og'ir sanoatning katta qismi ilm-fan va texnologiyaga ixtisoslashgan firmalarga almashtirildi, bu esa hukumatning biotexnologiya, qayta tiklanadigan energiya manbalari, elektronika va telekommunikatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli investitsiyalarini aks ettirdi. Kataloniya va qo'shni Valensiyada paxta va jun to'qimachilik, qog'oz, kiyim-kechak va poyafzal ishlab chiqarish sezilarli darajada saqlanib qolmoqda. Boshqa yetakchi tarmoqlar orasida kimyoviy moddalar, o'yinchoqlar va elektr jihozlari (televizorlar, muzlatgichlar va kir yuvish mashinalari) ishlab chiqarish kiradi.

Oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, qurilish va mebel ishlab chiqarish kabi iste'molchilarga yo'naltirilgan ishlab chiqarish tarmoqlari o'rmonga yaqin bo'lgan yirik shaharlarda yoki qishloq joylarida iste'mol bozorlariga yaqin joylashgan. 21-asrning boshlarida Madrid va Kataloniya metallurgiya, sarmoya va kimyoviy mahsulotlarga ustunlik qilishda davom etdi. Ammo, turli sohalarda sanoat ishlab chiqarishida Navarra, La Rioja, Aragon va Valensiya yetakchi hisoblanadi.

3.1.1-rasm. Ispaniya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)¹⁴⁹

Ispaniyada sanoat ishlab chiqarishi 2018 yil yanvarida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 1,2 foizga o'sdi. Dekabr oyida bu ko'rsatkich 5,8 foizga o'sdi va bozorda kutilgan natijalar 5,1 foizni tashkil etdi. Bu, asosan, energiya ishlab chiqarishda (dekabrda 8,6% ga nisbatan - 5,9%) va uzoq muddatli iste'mol tovarlari ishlab chiqarishning pasayishi (3,7% ga nisbatan 5,3%) hisobiga tog'ri keldi. 2017 yil apreldan boshlab sanoat ishlab chiqarishining eng past ko'rsatkichi kuzatildi (1,1 foizga nisbatan 1 foiz), uskunalar (4,8 foizga nisbatan 10,8 foiz) va oraliq tovarlar (5,5 foizga nisbatan 4,3 foiz). Har oyda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 2,6 foizga kamaydi.

3.1.6. Xizmatlar sohasi

G'arbiy Yevropa mamlakatlariga qaraganda Ispaniyada xizmat ko'rsatish sohasi kamroq rivojlangan. Biroq, u ispan iqtisodiyotining asosiy qismi hisoblanadi.

¹⁴⁹ <https://tradingeconomics.com/spain/industrial-production>

Ispaniyada sayyohlik sohasi yetakchi sohalaridan biri bo'lib, mamlakat sayyohlik yo'nalishi bo'yicha dunyodagi eng katta ulushga ega bo'lgan davlatlardan biri sanaladi.

Moliya

Franko rejimida Ispaniya banklari sanoatning o'sishida asosiy rol o'ynadi va mamlakat sanoatining aksariyat qismini boshqarishga kirishdi. Bank sektori juda yuqori darajada tartibga solingan. Banklar 1960 yillarda iqtisodiyotga qo'llaniladigan bir xil liberallashtirishni boshdan kechirdi. 1978 yilda Ispaniyada xorijiy banklarga ishlashga ruxsat berildi va 1990-yillarda o'nlab xorijiy banklar filiallar tashkil etishdi. Biroq 1990-yillarning oxiriga kelib, ayrim xorijiy banklar mamlakatni tark etgandan so'ng, boshqa banklar tomonidan sotib olingan xorijiy banklarning bozordagi ulushi kamaydi.

Yevro hududning inqirozi oqibatida, Yevropa Ittifoqi Ispaniya banklarining to'lov qobiliyatiga ega bo'lishidan qo'rqib, pul mablag'larini chet elda almashtirgan holda, kapital parvoz 21-asrda ham ichki, ham xalqaro hisob egalari sifatida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Markaziy bank - Banco de España (Ispaniya banki) Yaqinlashuv mezonlariga rioya qilgan holda Yevropa Ittifoqining iqtisodiy va pul birligiga qo'shildi. Banco de España Yevropa Markaziy Banklarning tizimiga kirdi. Hukumat banki bo'lishdan tashqari Banco de España mamlakatning xususiy banklarini nazorat qiladi. 1999 yilda Ispaniya yevroni rasmiy pul birligi sifatida qabul qildi va 2002 yilda yevro pesetani milliy valyuta sifatida almashtirdi.

XXI asrning boshlarida Banco de Santander Markaziy Hispano dunyodagi yetakchi moliya institutlari qatoriga kirdi. Shunga qaramasdan, Ispaniya banklari XXI asrning birinchi o'n yilligida sezilarli darajada o'sib bordi.

Ispaniya an'anaviy ravishda kajas de ahoros (jamg'arma kassalari) deb nomlanuvchi banklarning ikkinchi to'plamiga ega bo'lib, bu mamlakat jami omonat mablag'larining yarmini va barcha bank kreditlarining qariyb to'rttdan birini tashkil etadi. Bu notijorat tashkilotlari dastlab provintsial yoki mintaqaviy darajada joylashgan va o'zlarining viloyatlarida muayyan miqdorda mablag' sarflashlari kerak edi. Ammo, hozir ular mamlakatning barcha hududlariga ochiqdir. Ortiqcha mablag'lar zaxiraga olingan yoki mahalliy farovonlik, ekologik tadbirlar va madaniy-ma'rifiy loyihalar uchun foydalanilgan. "La Caixa" nomi bilan tanilgan Barselona joylashgan La Caja de Auros de Pensiones (Pensiya va jamg'arma banki) ning eng yirik banklaridan biri.

Ispaniya xizmatlarining YaIMdagi hajmi 1995 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 138,968,70 mlrd. yevroga teng bo'lib, 2017 yilning birinchi choragida 194,540 mln. yevroni tashkil etdi. 1995 yilning birinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 68,153 mlrd. yevroni tashkil etgan.

Nufuzli banklari

- ✓ Banco Santander
- ✓ BBVA
- ✓ CaixaBank
- ✓ Banco de Sabadell

- ✓ Bankia
- ✓ Banco Popular Espanol¹⁵⁰

3.1.7. Tashqi savdo munosabatlari

Ispaniya 20-asrning oxirlariga kelib tashqi savdo munosabatlari tez sur'atlarda o'sdi. Tashqi savdo aylanmasida importning ortib borishi davom etdi. Turizm va boshqa xizmatlardan tushadigan daromadlar mamlakatning moddiy tovarlaridagi savdo balansini muvozanatlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ispaniya tashqi savdo aylanmasining eng katta ulushi Yevropa Ittifoqi doirasida amalga oshiriladi. Uning ikki yirik hamkori Fransiya va Germaniya bo'lib, Portugaliya, Buyuk Britaniya va Italiya bilan muhim savdo-iqtisodiy aloqalarni amalga oshiradi. Yevropaning tashqarisida eng katta va muhim savdo hamkorlari Qo'shma Shtatlar va Xitoydir. Ispaniya, shuningdek, Yaponiya bilan muhim savdoni amalga oshiradi. 20-asrning o'rtalarida Ispaniya asosan qishloq xo'jaligi mahsulotlari va minerallarini eksport qiluvchi va sanoat mahsulotlarini import qiluvchi edi.

XXI asrning boshlariga kelib, bu model mamlakat iqtisodiyotining o'sib borayotgan murakkabligini aks ettirgan. Asosiy import qilingan mahsulotlar mashinasozlik va elektrotexnika, avtotransport, kimyo va neft mahsulotlari, metallar, dengiz mahsulotlari va qog'oz mahsulotlari hisoblanadi. Asosiy eksport nafaqat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini, balki avtomobillar, mashinalar va elektr jihozlarini, qayta ishlangan temir mahsulotlari, kimyo mahsulotlari, kiyim-kechak va poyafzallarni o'z ichiga olgan.

Ispaniyaning navbatdagi hamkorlari -Hindiston, Janubiy Koreya, Tayvan, Marokkash va Misrdir. Afrikada neft qazib olinadigan mamlakatlar Nigeriya, Jazoir, Liviya muhim hamkorlardir. Argentina, Meksika, Kuba (turizm), Kolumbiya, Braziliya, Chili (ozuq-ovqat mahsulotlari) va Meksika, Venesuela va Argentina (neft) kabi Lotin Amerikasi davlatlari juda muhim savdo hamkorlaridir.

2008-yilda boshlangan inqiroz va ichki bozorning (Ispaniya) pasayishi natijasida tashqi savo keskin pasaydi. U an'anaviy yo'nalishlarini diversifikatsiya qildi. Keyinchalik o'rta va yuqori texnologiya mahsulotlarini sotishda AQSh va Osiyo kabi yuqori raqobatbardosh bozorlarda sezilarli darajada o'rin egaladi.

3.1.2-jadval. Ispaniya tashqi savdo tovarlari tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

	Eksport		Import
Eksport (SD)	\$301.5mlrd (2017)	Import(USD)	\$333.4 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	Mashinalar, avtoulavlar; oziq-ovqat, farmatsevtika, dori-darmon, boshqa iste'mol tovarlari	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	Yoqilg'i, kimyoviy moddalar, yarim tayyor mahsulotlar, oziq-ovqat tovarlari, iste'mol tovarlari, mashinalar va jihozlar, tibbiyot vositalari

¹⁵⁰ <https://www.statista.com/statistics/693883/leading-banks-assets-spain/>

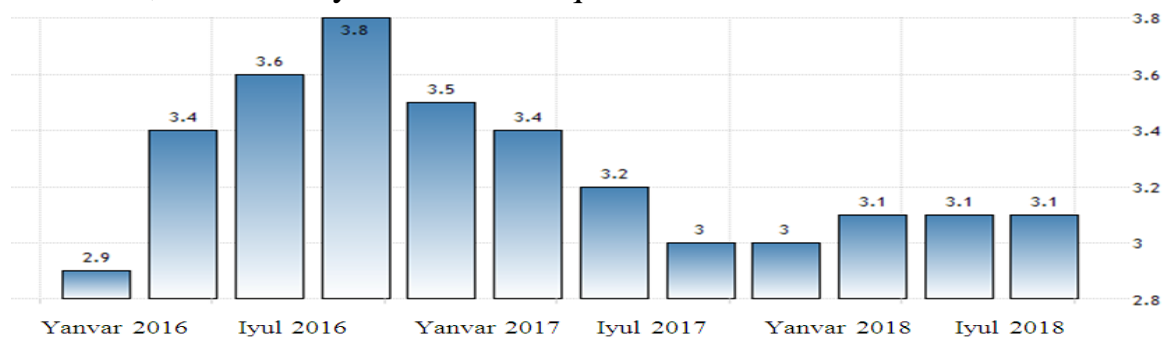
Asosiy hamkorlar	Asosiy hamkorlar
 Fransiya 15.7%	 Germaniya 14.4%
 Germaniya 11%	 Fransiya 11.7%
 Italiya 7.4%	 Xitoy 7.1%
 Buyuk Britaniya 7.4%	 Italiya 6.5%
 Portugaliya 7.1%	 Gollandiya 5%
 AQSh 4.5%	 Buyuk Britaniya 4.9%

Manba: countrysmeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Ispaniya eksporti yil boshiga nisbatan 6,5 foizga o'sdi va 2018 yil yanvarida 22,83 milliard yevroni tashkil qildi. Bu yanvar oyi uchun rekord darajada yuqori bo'ldi. Sotish hajmi asosan asbob-uskunalar bilan ta'minlandi (4,3 foiz); oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlari (0,4 foiz); avtomobil mahsulotlari (3,3 foiz), faqatgina qismlar (15,3 foiz) va kimyo mahsulotlari (8,6 foiz). Yevropa Ittifoqiga eksport umumiy sotishning 68 foizini tashkil etdi va o'tgan yilga nisbatan 6,7 foizga o'sdi. Asosiy savdo hamkorlari orasida Portugaliyaga (17,6 foiz) jo'natilgan yuklar; Buyuk Britaniya (6,4 foiz); Germaniya (5,7 foiz) va Fransiya (3,2 foiz). Shu bilan birga, uchinchi mamlakatlarga sotishlar 6 foizga o'sdi, AQShga (0,6 foiz); Xitoy (3,3 foiz) va Meksika (29,9 foiz). Ispaniya eksporti 1962 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda 64 mlrd. yevroga teng bo'lib, 1972 yil mart oyida 26,22 mlrd. yevroni tashkil etgan va 2017 yil mart oyida esa, 14,28 mln. yevroni tashkil qilgan.

Ispaniya importi yanvar oyida 8,9% ga ortib, 2018 yil yanvar oyida esa 26,77 mlrd. yevroni tashkil qildi. Bu yanvar oyi uchun rekord ko'rsatkichdir. Yuqori xaridlar asbob-uskunalar (3,7 foiz) uchun qayd etilgan; energiya mahsulotlari (15,1 foiz); kimyo mahsulotlari (13,1 foiz) va avtomobil mahsulotlari (9,7 foiz), asosan, avtomobil va mototsikl (18,5 foiz). Yevropa Ittifoqi importidan jami xaridlarning 51,5 foizini tashkil etadigan import 8 foizga o'sdi: yevro zonasi importi 10,5 foizga, Yevropa Ittifoqining boshqa mamlakatlaridan esa, 1,5 foizga tushdi. Eng yirik import sheriklari orasida Germaniya (14,2 foiz); Fransiya (8,6 foiz) va Italiya (17,6 foiz).

Yevropa Ittifoqi tashqarisida xaridlar 9,9 foizga, ya'ni Xitoydan (10 foiz) oshdi; Braziliya (111 foiz); Saudiya Arabistoni (30,8 foiz) va Hindiston (1,1 foiz) AQShdan tushgan (6,1 foiz). Ispaniyada import 1962 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 8,19 mlrd. yevroga teng bo'lib, 1967 yil mart oyida esa, 27,68 mlrd. yevroni tashkil etgan. Ispaniya eksporti yil boshiga nisbatan 6,5 foizga o'sdi va 2018 yil yanvarida 22,83 milliard yevroni tashkil qildi

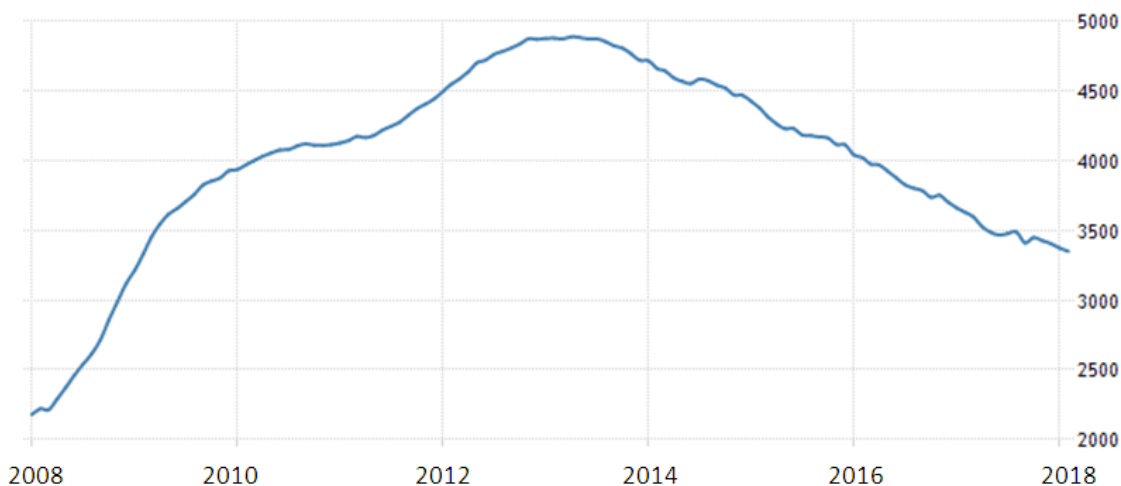
3.1.2-rasm. Ispaniya YaIMning yillik o'sish darajasi

(2015-2018 yil ikkinchi choragi)¹⁵¹

Ispaniyada yalpi ichki mahsulot (YaIM) 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning xuddi shu choragiga nisbatan 3,10 foizga oshdi. Ispaniyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1996 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 2,20 foizni tashkil etdi. Bu 2000 yilning birinchi choragida 5,60 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2009 yilning ikkinchi choragida 4,30 foizga yetgan.

3.1.8. Ishchi kuchi resurslari

Ispaniyaning 1978- yilgi Konstitutsiyasida kasaba uyushmalarining faoliyat yuritish huquqi va barcha fuqarolarning ularga qo'shilish huquqi e'tirof etilgan. Bunda ommaviy savdolashish va ish tashlash huquqi kafolatlangan. 1985- yilda kuchga kirgan Kasaba uyushmalari haqidagi konstitutsiyaviy qoidalar «Ishchilarning maqomi» shu yili kuchga kirgan «Kasaba uyushmalari federatsiyasi» ning Organik qonuniga kiritildi.

3.3-rasm. Ispaniyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)¹⁵²

2017 yilning so'nggi uch oyida Ispaniyada ishsizlik darajasi 16,55 foizga oshdi. O'tgan davrda bu ko'rsatkich 16,39 foizni tashkil etdi. Ishsizlik darajasi 2008 yildan buyon eng past darajaga yetgan. Mintaqalar orasida Seuta (26,03 foiz), Extremadura (25,12 foiz) va Melilya (24,62 foiz) eng yuqori ishsizlik darajasini ko'rsatdi. Navarre (9,63 foiz) esa eng past darajani qayd etdi. Madridda ishsizlik darajasi 13,75 foizni, Kataloniya 12,63 foizni tashkil qildi. 2016- yilning so'nggi choragida Ispaniyada ishsizlik darajasi 18,63 foizga oshgan. 1976- yildan 2017- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha bu ko'rsatkich 16,56 foizni tashkil qilgan.

2017- yilning to'rtinchi choragida Ispaniyada ish bilan bandlik darajasi 62,80 foizgacha kamaydi. Ispaniyada ish bilan bandlik darajasi 2002- yildan 2017- yilgacha o'rtacha 60,96 foizni tashkil etdi. 2013 yilning birinchi choragida rekord darajadagi

¹⁵¹ <https://tradingeconomics.com/spain/gdp-growth-annual>

¹⁵² <https://tradingeconomics.com/spain/unemployment-rate>

eng past ko'rsatkich 54,91 foizni tashkil etdi. Ispaniyada ish bilan band bo'lganlar soni 2017- yilning to'rtinchi choragida 18,998 mln. kishini qayd etdi. 2017- yilning ikkinchi choragida 20,2 mln. kishi band bo'lgan. Ispaniyada ishlaydiganlar 1976 yildan 2017- yilgacha o'rtacha 14,828.56 mln/ kishiga tenglashib, 2007- yilning uchinchi choragi 20,510 mln. kishini qayd etgan. Ispaniyada ishsizlar soni 2018 yil yanvar oyida 3,373,60 mln. kishidan 2018 yil fevraligacha 3,350 mln. kishiga kamaydi. Ispaniyada ishsizlar 1977 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 2,543 mln. kishini tashkil etgan..

3.1.9. Soliq tizimi

Ispaniyada uchta soliq darajasi mavjud. Soliqlar milliy hukumat, hududiy hukumatlar va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan qo'llanilishi mumkin. Soliq stavkalari progressiv bo'lib, daromadning taxminan uchdan uch qismidan tortib to yarmigacha hisoblanadi. Ispaniyada korporativ soliq va qo'shilgan qiymat solig'i mavjud. Ispaniyada tashkilotlar solig'i stavkasi 25 foizni tashkil etadi. Ispaniyada tashkilotlar solig'i stavkasi 1981- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda 32,88 foizni tashkil etdi va bu holat 1984- yilda 35 foizdan yuqori bo'lgan. 2016- yilda bu soliq stavkasi rekord darajaga (25 foiz) yetgan. Ispaniyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 45 foizni tashkil qiladi. 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda bu soliq stavkasi o'rtacha 47,92 foizni tashkil etdi. Soliq stavkasi 1996- yilda 56 foizni tashkil etib, 2007 yilda esa 43 foizni tashkil etgan. Savdo soliqlari 2000 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 18,05 foizni tashkil etgan bo'lib, 2012- yilga kelganda bu soliqlar 21 foizni tashkil etdi.

3.1.10. Transport

XIX asrga borib Ispaniyaning katta qismida transport harakati juda qiyin kechdi. Daryolar tashish uchun yetarlicha emas edi va ko'plab tog' tizmalari quruqlikda sayohat qilish uchun katta to'siqlar yaratdi. Temir yo'l qurilishida vaziyat yaxshilandi. Birinchi tarmoq Barselona va Mataro o'rtasidagi 1848 yilda, uch yil o'tib ikkinchisi Madrid va Aranjes o'rtasida qurilgan. Ispaniya hukumati yirik subsidiyalar va boshqa yordam ko'rsatgan bo'lsada, temir yo'llarning aksariyat qismi xorijiy sarmoyadorlar tomonidan qurildi. 19-asrning oxirida, fransiyalik sarmoyadorlarning ikkita guruhi Ispaniya temir yo'llarining to'rtidan besh qismini nazorat qilgan.

Ispaniya uzoq muddatli investitsiya dasturini e'lon qildi, uning asosiy maqsadi superspeed poezdlari, Alta Velocidad Española (AVE) ning joriy qilinishi edi. "Sevilya-Madrid" ko'rgazmasida birinchi marta harakatini boshlagan ushbu yuqori tezlikda harakatlanuvchi poyezdlar "Sevilya" dan Madridga uch soatdan kamroq vaqt sarflagan. Madrid va Barselona o'rtasida AVE poezdi yo'nalishi 2008 yilda ochilgan¹⁵³.

Zamonaviy yo'l tarmog'ining qurilishi temir yo'llarning qurilishi bilan yakunlandi va asosan XX asrning ikkinchi yarmida amalga oshirildi. Birinchi avtomagistral 1967 yilda boshlangan. Temir yo'llar kabi, yo'l tizimi ham radialdir.

¹⁵³ <https://www.britannica.com/search?query=spain+transport+system>

Ispaniya yo‘llaridagi qatnov 20-asrning oxirida sezilarli darajada oshdi va avtoulovlar harakati shahar ko‘chalarida keskin og‘irlashdi. Chunki, avtomobil soni keskin oshib ketgan edi. Bunga javoban, 90-yillar va 21-asrning boshlarida markaziy hukumatlar mamlakatni deyarli to‘liq yo‘llar tarmog‘i bilan qoplash rejalarini ishlab chiqdi. Ularning ayrimlari xususiy investitsiyalar hisobiga moliyalashtirildi va avtomagistralni moliyalashtirish uchun pulli tizim taklif etildi.

Havo transporti

Ispaniya Yevropaning eng yirik mamlakatlaridan biri bo‘lib, Madridning Barajas aeroporti transatlantik hudud bo‘ylab asosiy savdo aeroporti hisoblanadi. Barselona ham katta aeroportga ega bo‘lib, turizm sohalari ham xalqaro reyslarga xizmat qiladi. Ispaniyaning eng yirik havo yo‘li shirkati Iberia, mahalliy va xalqaro yo‘nalishlarda parvoz qiladi. Bir nechta mahalliy va xorijiy aviakompaniyalar muntazam ravishda rejalashtirilgan va charter reyslar bilan shug‘ullanadilar. 20-asrning oxiriga kelib, havo qatnovining ko‘payishi havo harakatining to‘siq bo‘lishiga olib kelmoqda.

Dengiz transporti

Ulkan darajada suv bilan o‘ralgan Ispaniya keng ko‘lamli qirg‘oqlarni qamrab olgan. Ayniqsa, dengiz orqali xalqaro savdoga bog‘liq mamlakat hisoblanadi. Importning to‘rt dan uch qismi va eksportning uchdan ikki qismi portlar orqali amalga oshadi. Ispaniyada dunyodagi eng katta savdogar dengiz kemalaridan biri va dunyoning eng muhim baliq ovlash flotlaridan biri mavjud. Ispaniyaning ko‘plab umumiy tashish portlari, xususan Algeciras (Kadiz viloyati), Barselona, Bilbao, Las-Palmas, Santa-Cruz de Tenerife, Tarragona va Valensiya shaharlarida joylashgan. Boshqa muhim portlar orasida Huelva, Cartagena, A Coruna va Ceuta mavjud. Baliq ovlash floti asosan Galisiya va Basklar hududlarida jamlangan.

Nufuzli transport kompaniyalari va logistika kompaniyalari

- ✓ Correos
- ✓ Dhl Express Iberia
- ✓ Secur
- ✓ Bido Bido
- ✓ MRW
- ✓ Halcourier¹⁵⁴

3.1.11. Telekommunikatsiya

1980 va 90-yillar mobaynida telekommunikatsiya va axborot texnologiyalari tarmoqlari, asosan, Madrid va Barselona shaharlarida tez rivojlangan. Telefónica (2000 yilda bir nechta kompaniyalarga aylantirildi) va Grupo Corporativo ONO ikkita yirik kompaniya, mamlakatning telefon va kabel televideniya bozorlariga ustunlik qildi. Garchi telekommunikatsiya sohasining dastlabki qismida hukumat nazorati ostida bo‘lgan bo‘lsada, 1998 yildan boshlab soha liberallashtirildi va butunlay xususiylashtirildi. Turli telekommunikatsiya

WORLD BANK

¹⁵⁴ <http://en.classora.com/reports/d140908/ranking-of-the-best-logistics-companies-in-spain>

mahsulotlarini iste'molchilar foydalanishda G'arbiy Yevropaning qolgan mamlakatlarini ortda qoldirdi. Internetdan foydalanish 1990-yillar oxirida va 21-asr boshida tez sur'atlar bilan o'sdi. Hozirda mamlakatda sun'iy yo'ldoshi aloqa tizimi va televideniya mavjud. Yuqori tezlikli internet tarmog'i va optik tolali aloqa kabellari bilan to'liq ta'minlangan.

3.1.12. Jahon banki bilan hamkorlik

Ispaniya 1958- yilda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki - Jahon bankiga a'zo bo'lib, 1977- yilgacha qarzdor bo'ldi. Ispaniya shuningdek, Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasining (IDA), ko'p tomonlama investitsiyalarni kafolatlash bo'yicha agentlik (MIGA), Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) va Investitsiyaviy bahslarni hal qilish xalqaro markazi (ICSID)ga ham a'zo. Jahon banking Rimdagi vakolatxonasi xalqaro rivojlanish kun tartibidagi masalalar bo'yicha konsensusni ishlab chiqish va Jahon banki guruhi bilan Ispaniya o'rtasida hamkorlik qilish uchun platformalar yaratish ustida ishlamoqda. Buni Jahon banki missiyasini va faoliyatini yaxshiroq tushunishni va hukumat, qonun chiqaruvchilar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, xususiy sektor, akademiya va ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni rivojlantirish orqali amalga oshiradi¹⁵⁵.

Shuningdek, ko'pincha Ispaniya bilan hamkorlikda konferensiyalar, seminarlar va rivojlanish bilan bog'liq masalalar bo'yicha boshqa tadbirlarni tashkillashtirish va qo'llab-quvvatlash kabi ma'rifiy faoliyatni moliyalashtiradi. Butun dunyo bo'ylab Jahon banki xodimlariga murojaat qilish yoki bank e'lon qilgan ma'lumotlarga kirishni istagan Ispaniyada guruhlar uchun kirish nuqtasi bo'lib xizmat qiladi va ommaviy axborot vositalarining so'rovlariga javob beradi. Shuningdek, Italiya va Jahon banki o'rtasida hamkorlikda moliyalashtirish, ishonch jamg'armalari hamda o'zaro manfaatdor sohalarda, mintaqalarda birgalikda tahliliy ishlar orqali hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirishga intiladi. Iqtisodiyot va raqobat masalalari vaziri Luis de Guindos Jurado Jahon banki Boshqaruvchilar kengashida, bankning yuqori darajadagi qaror qabul qilish organidir.

3.1.13. Doing Business

3.1.3-jadval

Ispaniyaning Doing Business ko'rsatkichi 2018

Ispaniya, Easy of Doing Business 2018
DTF

¹⁵⁵ <http://www.worldbank.org/en/country/spain/overview#2>

Biznes boshlashninig osonligi (1-190)	28	Vaqt (kun)	95
Biznesni boshlash (daraja)	86	Qiymati (jon boshiga tushadigan. kapital) 100.1	
DTF bali(0-100)	86.65	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	7	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	13		
Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital %)	4.8	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	53
Minimum kapital	12.5	DTF ball (0-100)	73.88
		Jarayonlar (soni)	5
Qurilish uchun ruxsat olish (darajasi)	123	Vaqt (kun)	12.5
DTF ball (0-100)	63.50	Qiymat (mulk qiymati %)	6.1
Jarayonlar (soni)	15	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	22.5
Vaqt (kun)	208		
Qiymati (ombor qiymati %)	5.4	Soliq to'lash(daraja)	34
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	11.0	DTF ball (0-100)	84.44
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	9
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	42	Vaqt (bir yil uchun soatda)	152
DTF ball (0-100)	82.99	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda)	46.9
Jarayonlar (soni)	5		

Manba: Jahon banki guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 201-bet.

Odatda, moliya yoki rivojlanish vazirlari yilida ikki marta uchrashadilar. Hokimlar Jahon banki guruhining a'zolarini qabul qilish va ustav kapitalini ko'paytirish yoki kamaytirish, bankning sof daromadlarini taqsimlashni aniqlash va Jahon banki guruhining umumiy strategik yo'nalishi bo'yicha qaror qabul qilish huquqiga ega. Iñigo Fernandez de Mesa Ispaniya tashqi ishlar vaziri sifatida xizmat qilmoqda.

Jahon banking ijrochi direktori

Hokim Ispaniyaning bankdagi manfaatlarining kunduzgi ishlarini nazorat qilish uchun javobgarlikni delegatsiya ijro etuvchi direktoriga topshiradi. IDlar Vashingtonda yashaydi va odatda haftada ikki marta Jahon banking umumiy operatsiyalariga ta'sir ko'rsatadigan qarz olish va moliyaviy masalalar, loyihalar va siyosatlar bo'yicha qarorlar qabul qiladi. Ispaniyaning ijrochi direktori Kosta-Rika, El Salvador, Gvatemala, Gonduras, Nikaragua va Venesuela vakili. Fernando Jimenez Latorre Jahon banking Ispaniyaga tegishli bo'lgan 25 kishilik ijrochi direktorlar kengashidan biridir.

3.1.14. Turizm

Ispaniyada sayyohlik sanoati mamlakatning iqtisodiy hayotidagi uchinchi muhim omil bo'lib, yalpi ichki mahsulotining 10-11 foizini tashkil etadi. 1960 va 1970 yillardan buyon mamlakat yozgi sayyohlar uchun juda mashhur Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, Italiya, Benilüks va Amerika Qo'shma Shtatlaridan kelgan sayyohlar bilan, ayniqsa, bayram kunlari juda gavjum. Shunga ko'ra, Ispaniya sayyohlik sanoati dunyoda narxlar bo'yicha ikkinchi o'rinda turadi. Ispaniya har yili 55 milliondan ortiq mehmonlarni qabul qiladi - bu butun mamlakat aholisiga nisbatan 10 milliondan ko'proq kishini tashkil qiladi. Ispaniya markaziy hukumati sayyohlik siyosati va turizmni chet elda targ'ib qilish uchun ma'suldir. Mintaqa rasmiylari o'z

viloyatlarida sayyohlikni targ'ib qiladi.

Ushbu turdagi turizm Ispaniyada birinchi bo'lib ishlab chiqilgan va bugungi kunda Ispaniya iqtisodiyoti uchun eng ko'p daromad keltiradi. Butun yil davomida yengil iqlim va O'rta yer dengizi va Atlantika okeanining keng qumli plyajlari va ikkta arxipelagidan (Balear orollari va kanareykalar orollari) o'nlab yillar davomida Shimoliy Yevropadan sayyohlarni jalb qilmoqda. Ispaniyaga tashrif buyuruvchi sayohlarning asosiy qismlari Angliya (so'nggi yillarda Ispaniyaga jami kelganlarning 24% atrofida), Germaniya va Fransiya (har biri taxminan 15-16%), Skandinaviyada va Italiyada (taxminan 7%), Gollandiya (taxminan 5%)ni tashkil qiladi.

Kosta-Brava, Kosta-Daurada va Kostaning del Maresme, Kataloniyaning Avtonom Jamiyatida, Salou va Barselona shahri singari ajoyib dam olish joylari bilan Fransiya, shuningdek, ichki Ispaniya bilan juda mashhur. Kostaning RÉÁL, (Ispaniya va Iskandariyaning eng rivojlangan sohillaridan biri, Buyuk Britaniyadan va Germaniyadan sayyohlar uchun juda mashhur, Benidorm bilan Ispaniyaning yetakchi yozgi shahri) va Kostaning del Azahar ham Valensiya jamoasida. Mursia viloyatidagi Kosta-Kaliada va O'rta yer dengizining lagunidagi Mar Menor.

Madaniy turizm

Bir necha sivilizatsiyalarning chorrahasi sifatida Ispaniya bir qator tarixiy shaharlarni taklif qiladi. Asosiy yoʻnalishlarga Ispaniya Yevropaning yetakchi shaharlaridan biri boʻlgan Madrid va Barselona kiradi. Ikkala tomon ham bir-biridan farq qiluvchi sayyohlarni taklif qilishadi. Savdo, taʼlim, oʻyin-kulgi, media, moda, ilm-fan, sport va sanʼatdagi ahamiyati dunyodagi eng yirik ikki shaharning maqomiga aylanadi. Oʻn uch Ispaniya shaharlari YuNESKO tomonidan Jahon merosi shaharlari deb eʼlon qilindi: Alcalá de Henares, Avila, Cáceres, Córdoba, Kuenka, Ibiza, Merida, Salamanca, San-Kristobal de La Laguna, Santiago de Compostela, Segovia, Tarragona va Toledo. 2016-yil oktabrdan boshlab Ispaniya 45 ta saytga, uchinchi faqat Italiyaga (51) va Xitoyga (50) ega. Ushbu 45 ta saytdan 40 tasi madaniy, 3 tasi tabiiy va 2 tasi aralash (madaniy va tabiiy mezonlarga muvofiq), tashkilot tanlov mezonlari boʻyicha aniqlanadi. Sevilya, Granada, Santander, Oviedo, Gijon, Bilbao va San-Sebastyan kabi birinchi sinf shaharlardir. Ularning barchasi tarixiy joylar va jonli madaniy kun tartibiga ega.

Festivallar

Koʻpgina bayramlar patron sa'y-harakatlarini, afsonalarini, mahalliy urf-odatlarini va folklorni aylantiradi. Eng taniqli kishilar orasida Sevilya (Feria de Abril in Spanish), Almontedagi Romera al-Rocio, Huelva, Pamplonadagi buqalar, Valensiyada Fallas, Buenoldagi Tomatina, Valensiya va Saragosa shahridagi Fiestas del Pilar. Karnaval Ispaniya boʻylab ham mashhur. Kanar orollari (Santa Cruz de Tenerife karnavali) va Kadiz alohida tahsinga loyiqdir. Mashhur San-Sebastian Xalqaro kinofestivallari, Malaga ispan filmlari festivali, Seminar (Valladolid xalqaro kinofestivali), Mostra-de-Valensiya va Sitges kinofestivali, dunyodagi eng taniqli kinofestivallar mavjud. Fantaziya va dahshatli filmlarga ixtisoslashgan xalqaro festival, Musiqiy festivallarda Sarnar, Festimad, Primavera ovozi, Bilbao BBK Live, Monegros choʻl festivali va SOS 4.8 festivali mavjud.

Qishki turizm

Ispaniya togʻli mamlakat boʻlib, Pyrenees, Sistema Markaziy, Sistema Iberia va Sierra Nevada kabi taniqli togʻli markazlaridan iborat. Andorra, Aragon va Navarra Qirolligi tarixiy jihatdan togʻlar oraligʻida joylashgan boʻlib aynan ushbu sport turi uchun juda qulay muhit yaratadi.

Muzeylar

Museo del Prado - bu 12-asrdan to 19-asrning boshlariga qadar ispan qirolining kolleksiyasiga asoslanib, dunyoning eng zoʻr sanʼat asarlaridan biri boʻlgan muzey va sanʼat galereyasidir. Toʻplam bugungi kunda koʻp sonli tasviriy asarlar va tarixiy hujjatlarga qoʻshimcha ravishda 7,600 ta rasm, 1000 ta haykaltaroshlik, 4,800 bosma va 8,2 ming rasmni oʻz ichiga oladi. Al-Prado dunyodagi eng koʻp tashrif buyuradigan katta sanʼat muzeylaridan biridir. Goya, Velázquez, El Greco, Rubens, Titian, Hieronymus Bosch, Xose de Ribera va Patinir tomonidan eng yaxshi asarlar toʻplamiga ega; Roger van der Weyden, Raphael Sanzio, Tintoretto, Veronese, Caravaggio, Van Dyck, Albrecht Dürer, Claude Lorrain, Murillo va Zurbaran kabi asarlar mualliflaridir.

Ispaniyaning boshqa yirik muzeylari

- ✓ Bilbao go'zal san'at muzeyi
- ✓ Malaga shahridagi Carmen Thyssen muzeyi,
- ✓ Dalí Teatr va muzeyi Figueres,
- ✓ Bilbao Guggenheim muzeyi,
- ✓ IVAM (Valensiya), Picasso Malaga muzeyi,
- ✓ Centro Pompidou Malaga, Musee de Belles
- ✓ San'at de Valencia, Sevilya tasviriy san'at muzeyi

San-Fernando Qirollik Akademiyasida hozirgi vaqtda 15 va 20-asrga oid rasmlarning chiroyli san'ati to'plami mavjud bo'lgan muzey va galereya sifatida faoliyat yuritadi. Giovanni Bellini, Correggio, Rubens, Zurbaran, Murillo, Goya, Xuan Gris, Pablo Serrano ajoyib Ispaniya tarixini tasvirlaydi.

Milliy bayramlari

Yangi yil 1 yanvar; Avliyo Jozef kuni 19 mart; Epiphany 31-mart; 1-may Artizan Jozef kuni; Jeyms kuni 25-iyul; Taxmin kuni 15-avgust; Milliy bayram kuni va Hispanik kuni, 12 oktyabr; Barcha Avliyolar kuni 1-noyabr; 8-dekabr kuni nopok tushunchalar; Rojdestvo 25 dekabr. Ko'chma diniy bayramlar muqaddas Payshanba, Yaxshi Juma, Pasxa Dushanba va Corpus Christni ichiga oladi.

Ispaniyaga kelgan sayyohlar soni o'tgan yilning shu davriga nisbatan 1,0 foizga oshib, 2018 yil iyun oyida 8,54 mln. kishini tashkil etdi. Bu o'tgan yilga nisbatan 1,3% ga ko'pdir. Bu esa, Fransiyadan kelgan mehmonlarning soni (5,3% dan 903 mingga), Gollandiya (156% dan 406 mingga), Italiya (3,1% ga - 421 ming), AQSh (11,8% dan 391 mingga) va Irlandiya (1,5% dan 268 mingga). Buyuk Britaniyadan (-1 foizdan 2,16 milliongacha), Germaniya (-14,3 foiz va 1,22 million) va Shvetsariyadan (17 foiz 162 mingtaga) kamaygan. Yilning birinchi yarmida sayyohlar soni 1,8 foizga oshdi va 37,11 millionga yetdi. Ispaniyada sayyohlar kelishi 1995 yilda 2016 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 4561,71 ming kishidan iborat bo'lib, har yili eng yuqori darajadagi 10510,53 ming kishini tashkil etgan va 2017 yil iyul oyida 1397,41 ming kishidan eng past ko'rsatkichga erishgan¹⁵⁶.

Nufuzli mehmonxonolari

- ✓ Tryp Valencia Oceanic Hotel
- ✓ Melia Plaza
- ✓ NH Valencia Center
- ✓ Hotel Melia Valencia
- ✓ NH Ciudad de Valencia
- ✓ Hotel Las Arenas Balneario Resort¹⁵⁷

3.6.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Ispaniya o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 17 mart kuni

¹⁵⁶ <https://tradingeconomics.com/spain/tourist-arrivals>

¹⁵⁷ <https://www.tripadvisor.ru/SmartDeals-g187427-Spain-Hotel-Deals.html>

oʻrnatilgan¹⁵⁸. Oʻzbekiston — Ispaniya oʻrtasida 15-asrdayoq aloqa oʻrnatilgani, 1404 yilda Kastiliya qirolining elchisi Rui Gonsales de Klavixo Samarqandga kelgani va Amir Temur saltanati haqida esdaliklar yozgani tarixdan maʼlum. Oʻzbekiston mustaqillikka erishganidan keyin Ispaniya bilan savdo-iqtisodiy va madaniy-maʼrifiy sohalarda hamkorlik yoʻliga qoʻyila boshladi. Hozirgi kunda Oʻzbekiston va Ispaniya oʻrtasidagi munosabatlar jadal surʼatlar bilan rivojlanmoqda. 2003-yil yanvar va 2009-yil may oyida Oʻzbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimovning Ispaniyaga tashriflari boʻlib oʻtdi. Ispaniya Tashqi ishlar vaziri X.M.Garsiya Margalio taklifiga koʻra, 2013-yilning 4-7-noyabr kunlari Oʻzbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri boshchiligidagi delegatsiya Ispaniyaga tashrif buyurdi. Tashrif davomida Tashqi ishlar vazirliklari siyosiy maslahatlashuvlari oʻtkazildi. Ispaniyaning Tashqi ishlar vaziri X.M.Garsiya Margalio 2014-yil 20-22-aprelda Oʻzbekistonga tashrif buyurdi¹⁵⁹.

Ispaniyaning kompaniya va firmalari bilan hamkorlik sohasida Buxoro viloyati suv taʼminoti tizimini takomillashtirishga kirishildi. 15 mln. yevro qiyma-tiga ega boʻlgan bu loyiha Ispaniya hukumatining imtiyozli va tijorat krediti hisobidan amalga oshiriladi. "Oʻzmevasabzavotuzumsanoatxolding" kompaniyasi bilan "Altiyeri Vinikola" firmasi Oʻzbekistonda vino ishlab chiqaradigan "YANIS" qoʻshma korxonasini barpo etdi. "Oʻzfarmsanoat" konserni bilan Ispaniyaning "Krupak" kompaniyasi bint va jarrohlik dokasi ishlab chiqaradigan korxonaga barpo etish uchun 7,9 mln. yevro miqdorida pul sarfladi.

2017-yil 12-15 noyabrda Ispaniyaga Oʻzbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirining javob tashrifi oʻtkazildi.

Bugungi kunda Oʻzbekiston Davlat jahon tillari universiteti qoshida ispan tili fakulteti faoliyat yuritmoqda. Mazkur universitetning Madrid, Granada, Alkala de Enares va Malagi universitetlari bilan hamkorlik aloqalari jadal rivojlanmoqda. Mamlakatimizda Ispaniya sarmoyasi ishtirokidagi 11 korxonaga faoliyat yuritmoqda.

¹⁵⁸ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloqa-ornatgan-mamlakatlar-royxati.html>

¹⁵⁹ <https://mfa.uz/uz/cooperation/countries/201/>

3.2. SHVETSARIYA

REJA:

- 3.2.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 3.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 3.2.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 3.2.4. Energetika
- 3.2.5. Sanoati
- 3.2.6. Xizmatlar sohasi
- 3.2.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 3.2.8. Ishchi kuchi resurslari
- 3.2.9. Soliq tizimi
- 3.2.10. Transport
- 3.2.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 3.2.12. Doing Business
- 3.2.13. Turizm
- 3.2.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

47 00 N, 8 00 E; UTC+1
Swiss franc (CHF)
BERN

Shvetsariya Konfederatsiyasi federal ittifoq bo'lib, 2000 yilgacha 1874 yilgi Konstitutsiyaga asosan, federal majlisda oliy organ, qonun chiqaruvchi organ va Federal Kengashda ijro etuvchi hokimiyatga ega edi. 2000 yil 1 yanvardan boshlab yangi federal Konstitutsiya kuchga kirdi va 1874 yildagi konstitutsiyasini o'zgartirdi. Yangi konstitutsiya konstitutsiyaviy qonunining to'rtta ustunini rasmiy ravishda ajratib turadi.: demokratiya; qonun ustuvorligi; ijtimoiy farovonlik; va federalizm.

3.2.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yilning ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Shvetsariya nominal YaIM hajmi 741,688 mlrd. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 86,840 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 20 o'rinida turadigan mamlakat hisoblanadi¹⁶⁰. Ushbu reyting kompaniyasi tomonidan mamlakatning YaIM hajmi 2023- yilga borib 923,3 mlrd.

¹⁶⁰ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppdc@weo/oemdc/advec/weoworld/switzerland>

AQSh dollariga yetishi bashorat qilinmoqda¹⁶¹. Shvetsariya 1995- yil 1- yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan¹⁶².

Shvetsariya uchta rivojlangan mamlakat orasidagi geografik jihatdan noqulay hududda joylashgan. U bozor mexanizmlari to'liq amal qiladigan xizmat ko'rsatishga ixtisoslashgan iqtisodiyoti rivojlangan mamlakat hisoblanadi. Mamlakat Katta Yigirmalik mamlakatlari a'zosi. Shvetsariya jahon hamjamiyatida betaraf mamlakat sifatida tanilgan. Hatto Birinchi va Ikkinchi Jahon urushi davrida ham mamlakatga hech qanday zarar yetmagan. Mamlakat asosan, xalqaro hamjihatning turli xil sammit va yig'inlari o'tkaziladigan joyga aylandi. Hozirda Jahon bankining xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi tendensiyalar, muammolar va yechimlar haqidagi har yillik sammiti "Dunyo Iqtisodiy Forumi" (World Economic Forum) ham aynan Shvetsariyaning Davos shahrida o'tkaziladi.

Mamlakat hududi judayam kichik bo'lgani uchun qishloq xo'jaligi va sanoatni rivojlantirishda xomashyo muammosiga duch keladi. Har yili mavjud yog'ingarchilik va tuproq holatiga qarab ekish turini va hajmini aniqlaydilar. Savdo va transport sohalari esa Shvetsariyaning Yevropa markazida joylashuvi hamda to'g'ridan-to'g'ri dengiz yo'llari mavjud bo'lmaganligi tufayli xalqaro savdo koridorlaridan foydalanadi. Shvetsariyadagi ajoyib tabiat, jumladan, muzliklar va Alpin ko'llar, tog'lar sayyohlik salohiyatini keskin oshiradi. Ikkinchidan, mamlakat ichki bozorini yuqori malakali va samarali tadbirkorlikni o'zlashtira olmasligi Shvetsariyani jahon bozorlariga chiqishga majbur qildi. Shunday qilib, xomashyolarni import qilish va tayyor mahsulotni eksport qilish uchun yuqori sifatli, qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan tayyor mahsulotlarga aylantirish yaxshi tashkil etilgan. Samarali transport tizimini ishlab chiqish va sayyohlik sanoatini rivojlantirish mamlakatning yuqori darajadagi ixtisoslashuviga olib keldi. Erkin bozor munosabatlariga yo'naltirilgan qo'l mehnati, hunarmandchilik keyinchalik sanoatning bir qismiga aylanishi mamlakatni dunyodagi birinchi sifatli soat ishlab chiqaradigan kompaniyalar bilan boyitdi. Shvetsariya odatda, ishsizlik darajasini past darajada va inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turadi.

3.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Shvetsariya federal davlat sifatida 1848- yilda tashkil etilgan. O'sha vaqtga qadar, Syurix va Bazel shahar-kantonlari sanoat va savdo asosida iqtisodiy rivojlana boshladi. Zamonaviy davrda dastgoh tizimi mavjud bo'lgan bo'lsada, mashinalar ishlab chiqarilishi 1801- yilda Sankt-Gallenda boshlandi. Buyuk Britaniyadan import qilingan uchinchi avlod mashinalari esa mamlakatda yangi texnologiyalar ustida ishlashga undadi. Biroq, mamlakat topografiyasidan kelib chiqib, ko'mir zaxiralari mavjud emasligi, bug' dvigatellari o'rniga gidravlik kuch tizimida ishlaydigan texnikalar keng ommalashdi¹⁶³.

Mamlakatda minerallar va boshqa xomashyoning yetishmasligi hamda uning

¹⁶¹ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

¹⁶² https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseU

¹⁶³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sz.html>

cheklangan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi tufayli Shvetsariya oziq-ovqat, yem-xashak mahsulotlarini eksporti bilan moliyalashtiradigan sanoat xomashyosiga bog'liq bo'lgan. Shvetsariya ishlab chiqaruvchilari mahsulot ishlab chiqarish hajmiga qaraganda uning sifati bo'yicha yuqori natijalarga erishdilar. Iqtisodiyotning boshqa muhim tarmoqlari qatoriga xalqaro bank, sug'urta, turizm va transport kiradi. 1980-yillarning boshlarida butun dunyo miqyosidagi iqtisodiy inqiroz tufayli Shvetsariya aksariyat boshqa davlatlarga qaraganda kamroq zarar ko'rdi¹⁶⁴.

Shvetsariya iqtisodiy sektorlarga nisbatan odatiy Birinchi Jahon modeliga mos keladi. Ishchilarning faqat kichik qismi boshlang'ich yoki qishloq xo'jaligiga (1,3% aholi, 2016- yilda) jalb qilingan bo'lsa, ikkinchi darajali yoki ishlab chiqarish sohasiga (2016- yilda 27,7%) jalb qilingan. Ishlaydigan aholining aksariyati iqtisodiyotning uchinchi yoki xizmat ko'rsatish sohasiga (2016- yilda 71,0%) jalb qilingan. Shvetsariya iqtisodiy amaliyotlarining aksariyati asosan, Yevropa Ittifoqi siyosatiga muvofiq keltirilgan bo'lsada, savdo-iqtisodiy munosabatlarini himoya qilishning ayrim turlari milliy tizim asosida ishlaydi.

3.2.3. Qishloq va o'rmon, baliqchilik

Shvetsariya yerlarining taxminan uchdan bir qismi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini g'alla, yem-xashak, sabzavot, meva yetishtirish va shuningdek, tokzorlar va yaylovlarga aylantirilgan. Ayrim yaylovlar Monte Rosa hududi, jumladan, tog' yaylovlari uchun foydalaniladi. Shvetsariyaning kichik hududlarida geologik sharoit tufayli fermer xo'jaliklari hosil yetishtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Buning o'rniga, ekinlarning juda ko'p zarur turlari cheklangan maydonlarda o'stiriladi. Barcha fermer xo'jaliklarining qariyb uchdan ikki qismi o't va g'alla yetishtirishni afzal ko'radi.

Mittellandning g'arbiy qismida va Yura tog'larining shimoliy qismida katta miqdordagi don ekinlari yetishtiruvchi hududlar paydo bo'ldi. Bu esa, namli sharqiy mintaqa hisoblanadigan Thurgau va Sankt-Gallen kantonlarida ozuqa ekinlari ekilishi bilan birga mevalar ham yetishtirila boshlandi. So'nggi paytgacha Alpin qishloq xo'jaligida pasayish qurboni bo'lgan 6,900 metr balandlikdagi Alp tog'lari hisoblandi. Tog'li hududlar xavf ostida qolgan bo'lsada, Janubi-sharqiy kantonida joylashgan Tikinoda aralash O'rta yer dengizi mamlakatlari taraqqiyotiga erishildi. Bog'dorchilik asosan, Jeneva, Neuchatel va Biel sohillarida ko'plab ko'llar bo'ylab joylashgan. Mamlakat Monte Rosa hududidagi tog'lik yaylovlar qoramolchilik uchun juda mos hudud hisoblanadi¹⁶⁵.

O'rmonlar mamlakat umumiy maydonining taxminan uchdan bir qismini tashkil qilib ekologik muhitni saqlab qolish maqsadida o'rmonchilik qonuniga muvofiq daraxtzorlarni kamaytirish taqiqlanadi. Bu o'rmonlar suv havzalari uchun juda muhim bo'lib kichik bir hududdagi yovvoyi hayvonot olamini saqlab qolish,

¹⁶⁴ <http://www.nationsencyclopedia.com/Europe/Switzerland-ECONOMY.html>

¹⁶⁵ <https://www.britannica.com/place/switzerland/Agriculture-forestry-and-fishing>

qo'ziqorinlar saylini yanada uzaytirish, ko'chkilardan himoya qilish va Syurix tog'lari kabi shaharlarga yaqin dam olish maskanlarini kengaytirish vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, selektiv kesish amaliyotiga ega bo'lgan kichik o'rmon xo'jaligi esa yer egalari daromadlarini to'ldiradi.

3.2.1-jadval

Shvetsariya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Markaziy Yevropa, Fransiyaning sharqi, Italiyaning shimolidagi hudud

Poytaxti YaIM	BERN \$ 741,688 mlrd	Budjeti	Daromadlar: \$340,6 mlrd Xarajatlar: \$337,8 mlrd
Maydoni Oltin valyuta zahirasi Tashqi qarzi	41,277 kv km \$679,3 mlrd \$1,664 trl	Tabiiy resurslar Global innovation index HDI	gidroenergetika, yog'och, tuz 1 (67,69) 2018 2 (0,939)
Aholisi	8,236,303 kishi	Qishloq xo'jaligi	donlar, mevalar, sabzavotlar; go'sht, tuxum, sut mahsulotlari
Umumiy chegarasi	1,770 km Avstriya 158 Fransiya 525 Italiya 698 Lixtenshteyin 41 Germaniya 348	Sanoati	mashinalar, kimyoviy moddalar, soatlar, to'qimachilik, nozik asboblar, turizm, bank, sug'urta, farmatsevtika kabi sohalarda faoliyat ko'rsatmoqda
Ishsizlik Inflatsiya Soliqlar	4,54% 0,1% 32,8%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 0,7 % Sanoat: 25,2% Xizmatlar: 73,8%
Gini Index BERI Doing Business	0,296 2 (8,41) 33 (2018)	Transmilliy kompaniyalari	Novartis, Glencore International, Nestle, Roche Holding, Holcim, ABB, Transocean, Swisscom, Syngenta, TE Connectivit
YaIM jon boshiga	20 (nominal) 40 (PPP)	Xalqaro Iqisodiy hamkorlik	EFTA, WTO, OECD, EBRD, OSCE, UNCTAD, UNIDO, UNWTO, WIPO
Davlat boshqaruvi	Federal respublika	Jon boshiga YaIM darajasi	\$86,840 (nominal)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ma'lumotlariga ko'ra, Shvetsariya qishloq xo'jaligining 70 foizidan ko'prog'ini subsidiyalashtirilib YaIMning 35 foiziga teng. Shvetsariya Federal assambleyasi tomonidan qabul qilingan 2007 yilgi qishloq xo'jaligi dasturi, 63 million CHF bo'yicha 14,092 milliard CHFga subsidiyalarni ko'paytirdi.

3.2.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Shvetsariyaning tabiiy resurslari oz bo'lsada (tuz faqatgina qazib olinadigan resurs) sanoatini kuchaytirish uchun mahalliy uglevodorodlar mavjud emas, Alp tog'larida yuqori yog'ingarchilik, vodorodli muzliklar, yirik to'g'onlarning orqasida muzlik eritmalarini saqlash va ko'plab balandliklar gidroelektr energiyasini ishlab chiqarish uchun ideal muhit yaratadi. Elektr sanoati mamlakat iqtisodiyotining muhim bir tarmog'iga aylandi,. Bu yerda qariyb 45 ta suv ombori va bir necha yuzlab yirik gidroelektrostantsiyalar foydalanishga topshirildi. Mittellanddagi daryolarning quyi qismida ko'plab past bosimli zavodlar joylashgan. Alpesda yirik tunnel va yer osti kuchlari katta vodiylarda qurilgan yirik elektrotexnik o'zgarishlar ro'y berdi. Yevropaning eng yuqori to'g'onlaridan ikkitasi Valaisning Rhône vodiylarida: Mauvoisin 777 fut (237 metr) balandlikda va Grande Dixence 935 fut (285 metr) balandlikda qurilgan. Valais Shvetsariyada gidroenergetika sohasida eng muhim ishlab chiqaruvchi bo'lib, o'rnatilgan quvvatning deyarli uchdan bir qismini tashkil etadi.

3.2.5. Sanoat

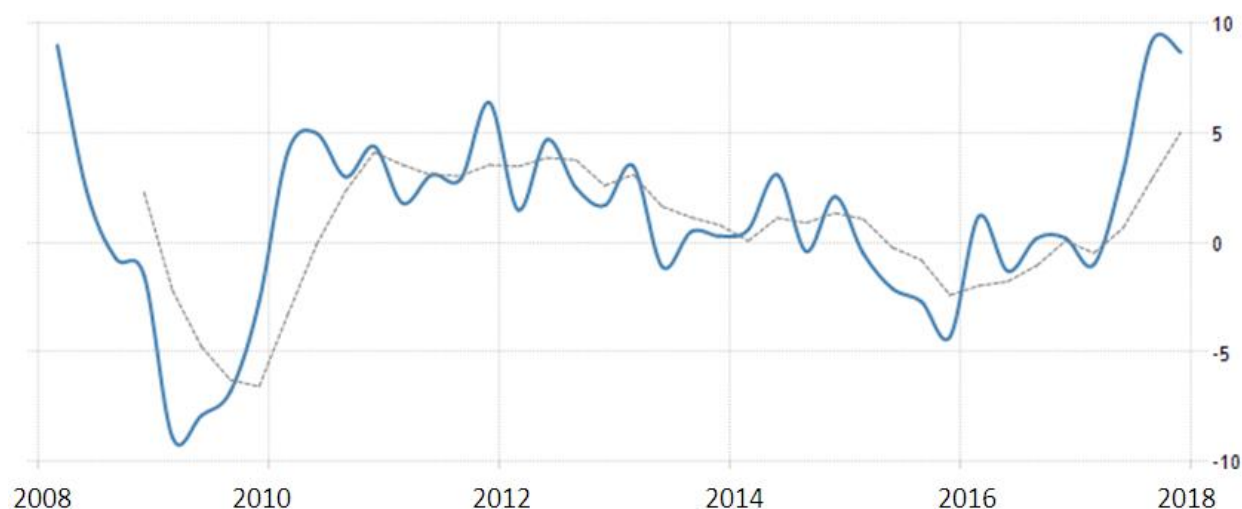
Shvetsariyaning sanoatlashishi 19-asrning ikkinchi yarmida boshlangan bo'lib, omon qolishi mexanizmi yaxshi ishlangan formulaga asoslangan: motorlar, turbinalar va soatlar kabi maxsus mahsulotlar ishlab chiqarish; yetkazib berish sanasini kafolatlash; samarali bank tarmog'i orqali kerakli moliyalashtirishni taklif qilish; samarali savdodan keyingi ishonchli xizmat taqdim etish; butun dunyo bo'ylab mahsulotni sotish va shu tariqa kengayuvchan bozor iqtisodiyotiga erishish yo'lini tanladi. Novartis firmalari, Chiba ixtisoslashtirilgan kimyoviy moddalar, Clariant va Roche Holdings kompaniyalari (barchasi, Bazel shtab-kvartirasi) bo'lgan kimyoviy-farmatsevtika sanoati Shvetsariya raqobatbardoshligining yaxshi namunasi. Shvetsariyaning bir qancha sanoati singari, kimyo-farmatsevtika sanoati tadqiqot va rivojlantirishga katta miqdorda kapital sarflaydi. Bir qator firmalar mamlakat universitetlari Surix va Lozannadagi Federal Institut Texnologiyalari bilan hamkorlik qiladilar.

Soatsozlik

Mamlakat tog'li hududda joylashganligi tufayli aholining bozorlarga, shahar ko'chalarida yura olishi judayam qiyin bo'lgani uchun qadimdan aynan hunarmandlar qo'l mehnati va vaqt talab qiladigan soatsozlikka ixtisoslashgan bo'lishgan. Bu esa ularni tog'liklar orasida kamroq harakatlanishi hamda yuqori daromad olishini ta'minlagan ekan. Shvetsariya yuqori sifatli soatlarni eksport qilish bo'yicha yetakchilardan hisoblanadi. Shuningdek, jahonning yuqori darajadagi soatlarini ko'pchiligini shvetsariyalik kompaniyalar ishlab chiqarib 2016 yilda Shvetsariyaning eksporti 2.15 milliard CHFga yetdi. Shvetsariya soatlari ishlab chiqaruvchilari yil yakunlari bo'yicha 19,2% ga oshdi. Ushbu soatlarning eksporti asosan Osiyo (55%), Yevropa (29%), Amerika (14%),

Shvetsariyaning sanoat sektori yalpi ichki mahsulotning 30 foizdan ortig'ini kimyoviy moddalar va asosiy mahsulotlarni tashkil qiluvchi kapital mahsulotlaridan iborat. Bundan tashqari, elektr va mexanik muhandislik Shvetsariyaning iqtisodiy

tuzilmasiga muhim hissa qo‘shib 300 ming kishidan ziyod mahalliy va xorijiy ishchi kuchi bilan ta’minlaydi.

3.2.1-rasm. Shvetsariya sanoatining yillar bo‘yicha o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)¹⁶⁶

Shvetsariyada sanoat ishlab chiqarish o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 8,7 foizga o‘sib, 2017 yilning to‘rtinchi choragida 9,2 foiz natijani qayd etdi. Mahsulot ishlab chiqarish hajmi (9,3 foizlik 3-chorakda 9,7 foiz), tog'-kon sanoati (1,2 foizga nisbatan 4,2 foiz) va elektr ta'minoti (5 foizga nisbatan 5,9 foizga) pasaygan. Shvetsariyada sanoat ishlab chiqarish 1991 yildan 2017 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 2,21 foizni tashkil etib, 2007 yil uchinchi choragida 13,60 foizni tashkil etdi. 2009- yilning birinchi choragida esa bu ko‘rsatkich 8,90 foizni tashkil etdi.

3.2.6. Xizmatlar sohasi

Shvetsariyaning xizmat ko‘rsatish sektori iqtisodiy tuzilmasining eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib, mamlakat YaIMning 70 foizini tashkil qiladi. Shvetsariya federal statistika idorasi hisobotiga ko‘ra, moliya va bank xizmatlari Shvetsariya iqtisodiyotiga 11,6 foiz miqdorida qo‘shimcha xizmat ko‘rsatishning asosiy tarkibiy qismidir. Mamlakatning Shveysariya sayyohlik kompaniyasi Shvetsariyaning iqtisodiy tuzilmasining yana bir muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning sof daromadi 2017 yilda 31,7 mlrd. yevroni tashkil etgan.

Sug'urta xizmati iqtisodiyotning yana bir muhim qismi hisoblanib, jahon miqyosida faoliyat olib boradilar. Bu kompaniyalar qayta sug'urtalash kabi muayyan sohalarda yetakchi hisoblanadi. Shvetsariya ushbu innovatsion xizmat turlarini kashf qilgan mamlakat hisoblanadi. Shvetsariyaning fuqarolari boshqa har qanday millatlardan ko‘proq sug'urta qilishadi. Shvetsariyaning ko‘plab sug'urtachilari - Axa Winterthur, Zurich Insurance, Vaudoise va boshqalar. Shvetsariyaning ko‘pgina sug'urtalovchilari o‘z hayotlarini, mulk, faoliyat, kashfiyotlarni sug'urta qiladi.

Moliya

¹⁶⁶ <https://tradingeconomics.com/switzerland/industrial-production>

Mamlakataning rasmiy pul birligi Shvetsariya franki bo'lib, Lixtenshteynda ham ishlatiladi. Shvetsariyaning bank qonuniga ko'ra (1934) markaziy joylashuv, siyosiy barqarorlik va maxfiylik to'g'risidagi qonunlar mijozlar va ularning hisoblari to'g'risida ma'lumotni ruxsatsiz oshkor qilish uchun jinoiy jazo tayinlangan. Bu qonun Shvetsariyani dunyodagi eng muhim moliyaviy markazlardan biriga aylantirishda muhim omil bo'ldi. Shu bilan birga, maxfiylik qonunlari Shvetsariya banklarida hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun uyushgan jinoyatchilik tashkilotlarini hamda Shvetsariya bank qonunchiligini o'zgartirishga olib keldi. Eng yirik banklar, Shvetsariya Yunayted banki (UBS, 1998 yilda Shvetsariya Banki va Shvetsariya Banki korporatsiyasining birlashuvidan tashkil topgan) va Credit Suisse Group dunyoning yirik moliyaviy tashkilotlari qatoriga kiradi.

Globalashuv jarayonida, Shvetsariya banklariga xos bo'lgan xususiyatlar – biznesga ishonch, shaffof va yuksak darajadagi professionalligi dunyodagi eng yirik moliya institutlari tomonidan taqlid qilingan. Bundan tashqari, 1990-yillardagi Sovuq urush tugaganidan so'ng yuzaga keladigan keskinlikning kamayishi Shvetsariyaning betarafligi bilan bog'liq vaziyat xavfsizligini ta'minlamagan. Shunday qilib, 90-yillar davomida bank sektorining konsolidatsiyasi va qayta tashkil etilish samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratildi.

Bank

2016 yilda moliyaviy sektor Shvetsariyaning yalpi ichki mahsulotining 11,6 foizini tashkil qildi va taxminan 196 ming kishini ish bilan ta'minladi (ulardan 136 mingtasi bank sektorida ishlaydi). Bu Shvetsariya ishchilarining umumiy sonining 5,6% ni tashki etadi. Shvetsariya betarafligi va xorijiy davlatlar tomonidan e'tirof etilgan milliy suverenitet bank sektori rivojlanishi uchun barqaror muhitni yaratdi. Shvetsariya jahon urushlari orqali Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lmagan va 2002 yilgacha Birlashgan Millatlar Tashkilotining a'zosi ham bo'lmagan. Hozirgi vaqtda kelib chiqish mamlakatidan tashqarida o'tkaziladigan jamg'armalarning qariyb 28 foizi (ba'zan "offshor" mablag'lar deb ataladi) Shvetsariyada saqlanadi. 2017- yilda Shvetsariya banklari 5,8 trillion Shvetsariya frankini boshqargan.

Xalqaro hisob-kitoblar banki, dunyoning markaziy banklari o'rtasidagi hamkorlikni osonlashtiradigan tashkilot, Bazel shahrida joylashgan. 1930-yilda tashkil etilgan BIS Shvetsariyada, Birinchi jahon urushining ikki tomonida turgan mamlakatlar uchun muhim bo'lgan betarafligi tufayli tomonlar pul mablag'larini vaqtincha saqlagan. 2016- yil may oyida Shvetsariyada faoliyat yuritayotgan xorijiy banklar 870 milliard shvetsariya frankining aktivlarini boshqargan. 2017- yilda bu raqam 987 milliard shvetsariya frankiga baholanmoqda.

Nufuzli banklari

- ✓ UBS
- ✓ Credit Suisse
- ✓ Swiss Raiffeisen
- ✓ Zurich Cantonal Bank
- ✓ Julius Baer

✓ Banque cantonale de Genève (BCGE)¹⁶⁷

3.2.7. Tashqi savdo munosabatlari

Shvetsariyaning asosiy eksporti mashina va uskunalar, kimyo-farmatsevtika mahsulotlari, soatlar va to'qimachilik va kiyim-kechak. Xom-ashyo, oziq-ovqat, o'simlik moylari hisoblanadi. Yoqilg'i resurslari umumiy importning qariyb to'rtadan bir qismini tashkil qilib, temir yo'l, yuk mashinasi yoki quvur transporti orqali tashiladi. Boshqa yetakchi import tovarlari, avtomobillar, kimyo mahsulotlari ishlab chiqarilmoqda. An'anaga ko'ra, Shvetsariya xalqaro savdoni liberallashtirish va unga yordam berishga bag'ishlangan birinchi navbatchilar qatorida bo'lib, iqtisodiyotida juda bog'liqlik mavjud. Shvetsariyaning ko'pgina savdosi Yevropa Ittifoqi bilan amalga oshib, mamlakat importining taxminan to'rtadan uch qismi va eksportining beshdan uch qismini tashkil etadi. Uning alohida savdo hamkorlari orasida Germaniya yetakchi bozor bo'lib, Shvetsariya eksportining qariyb beshdan bir qismini va importining to'rtadan bir qismini qamrab oladi. Boshqa yetakchi eksport bozorlari orasida Fransiya, Italiya, AQSh va Buyuk Britaniya mavjud. Asosiy ta'minotchilar orasida esa Fransiya, Italiya va Xitoy kiradi.

Shvetsariya eksporti avvalgi oyga nisbatan 1,8 foiz darajaga o'sib, 2018- yil fevral oyida 19,33 mlrd. CHFga yetgan. Unda asosan, kimyo va farmatsevtika mahsulotlarini (4,1 foiz) sotishdan yuqori bo'ldi; zargarlik buyumlari va bijuteriya (22,6 foiz); oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlari (2,7 foiz)ni tashkil etdi. Shunga qaramasdan, eksport: mashinalar va elektronika (-2,3 foiz); soatlar (-0,7 foiz); aniq vositalar (-2,3 foiz); va metallar (-2,1 foiz). Asosiy savdo sheriklari orasida eksport asosan ,Germaniya (1,2 foiz), Italiya (10,3 foiz), Fransiya (8,9 foiz) va Ispaniya (39,1 foiz) ga o'sdi. Shu bilan birga, AQSh (-0,2 foiz), Buyuk Britaniya (-23,6 foiz), Xitoy (-13 foiz) va Yaponiya (-6,4 foiz). Shvetsariyada eksport 1950 yildan 2018 yilgacha bo'lgan oraliqda o'rtacha 65,30.57 mlrd. CHFga teng bo'lib, 2017- yil dekabrda esa 19,80 mlrd.CHFni tashkil qildi.

3.2.2-jadval

Shvetsariyaning tashqi savdo tovarlari tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

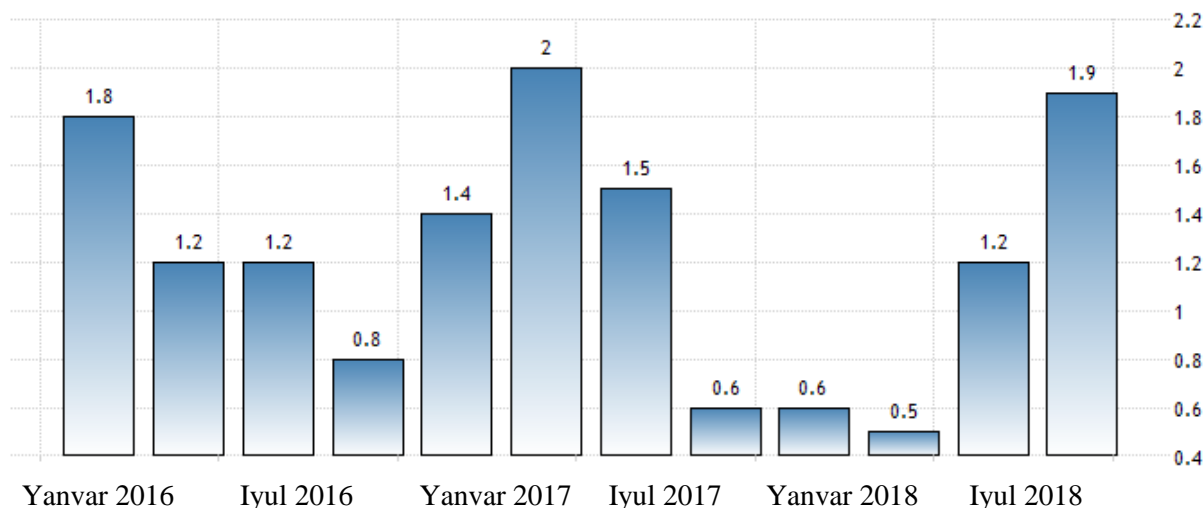
	Eksport		Import
Eksport (USD)	\$0.22 trl (2017)	Import (USD)	\$0.20 trillion(2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	mashinalar, kimyoviy moddalar, metallar, soatlar, qishloq xo'jaligi mahsulotlari	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashinalar, kimyoviy moddalar, transport vositalari, metallar; qishloq xo'jalik mahsulotlari, to'qimachilik

¹⁶⁷ <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/careers/companies/banks-in-switzerland/>

Asosiy hamkorlar	Asosiy hamkorlar
Germaniya 14.2%	Germaniya 20.7%
AQSh 10.6%	Buyuk Britaniya 12.8%
Gong Kong 8.7%	AQSh 8.1%
Hindiston 7.3%	Italiya 7.8%
Xitoy 6.9%	Fransiya 6.7%
Fransiya 6.1%	Xitoy 5.1%
Italiya 5.4%	
Buyuk Britaniya 4.8%	

Manba: *countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com* rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Shvetsariyaga qilingan import 2018- yil avvalgi oyga nisbatan 9,8 foizga kamayib, fevral oyida 16,12 mlrd. CHFga yetdi. Bu esa, kimyo va farmatsevtika mahsulotlarini (-20 foiz) sotib olish hajmining pasayishi bilan izohlanadi; mashina va elektronika (-5,6 foiz); metallar (-2,1 foiz); transport vositalari (-33,6 foiz); va to'qimachilik mahsulotlari, kiyim-kechak, poyabzal (-1,3 foiz)ni qayd etdi. Aksincha, zargarlik buyumlari xomashyolari importi 2,9 foizga o'sdi. Asosiy savdo sheriklari orasida import asosan Germaniya (-1,7 foiz), Italiya (7,4 foiz), Fransiya (-4,5 foiz), Ispaniya (-18,3 foiz) va Buyuk Britaniya (-6,5 foiz) 26,6 foiz; va AQSh (-45,3 foiz). Xitoydan import 2,8 foizga o'sdi. Shvetsariyadagi import 1950 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda 6,32 mlrd. CHFga teng bo'lib, 2018- yil yanvar oyida esa 17,87 mlrd. CHFga yetgan. 1950- yil fevral oyida bu ko'rsatkich 273,20 mln. CHFni tashkil qilgan.

3.5-rasm. Shvetsariya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)¹⁶⁸

Shvetsariyaning YaIM 2017- yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning xuddi shu choragiga nisbatan 1,90 foizga o'sdi. Shvetsariyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1981- yildan 2017- yilgacha o'rtacha 1,72 foizni tashkil etib, 1990- yilning birinchi choragida esa bu ko'rsatkich 5,80 foizni tashkil qildi. 2009- yilning ikkinchi choragida eng past daraja qayd etilib -3,40 foizni tashkil etgan.

¹⁶⁸ <https://tradingeconomics.com/switzerland/gdp-growth-annual>

3.2.8. Ishchi kuchi resurslari

Shvetsariyada ish bilan bandlik darajasi 2017- yilning uchinchi choragida 79,80 foizdan 2017- yil 2-choragida 79,90 foizgacha o'sdi. 1996 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda bu ko'rsatkich o'rtacha 78,95 foizni tashkil etib, 2016 yilning to'rtinchi choragida esa 81,30 foizni tashkil etdi. 1997- yilning ikkinchi choragida rekord darajadagi ko'rsatkich qayd etilib 76,90 foizni tashkil etdi. 2017- yilning to'rtinchi choragida Shvetsariyada ish bilan band bo'lganlarning soni 5,012 mln. kishiga ortdi. 2017- yilning uchinchi choragida esa 5,025 mln. kishiga yetdi. Shvetsariyada ishlaydiganlar soni 1975- yildan 2017- yilgacha o'rtacha 4,043 mln. kishini tashkil qilib, 1976- yilning uchinchi choragida esa 5,063 mln kishini tashkil qilgan.

3.2.3-rasm. Shvetsariyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)¹⁶⁹

Shvetsariyada ishsizlik darajasi kutilmagan tarzda 2018 yil fevral oyida 3,2 foizgacha, o'tgan oyda esa 3,3 foizni tashkil etdi. Ishsizlar va ish beruvchilarning soni kamayganligi sababli, bu 2017 yilning noyabridan buyon ishsizlikning eng past darajasi bo'ldi. Mavsumiy omillarga moslashtirilganda, ishsizlik darajasi avvalgi oydagi 3 foizdan 2,9 foizgacha qisqardi. Shvetsariyada ishsizlik darajasi 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 3.33 foizni tashkil etdi. 1997 yil mart oyida esa 5.40 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2000 yil noyabr oyida rekord darajada past bo'lgan 1,60 foizga yetgan. Shvetsariyadagi ishsizlar soni 2018 yil fevral oyida 134,439 ming. kishiga kamaydi. 2018 yil yanvar oyida esa 134,419 ming kishini tashkil qildi. Shvetsariyada ishsizlar soni 1975 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 88,31 ming kishini qayd etgan. 1997 yilning fevraliga kelib 195,38 ming kishiga yetgan va 1975 yil yanvar oyida past rekord bo'lgan -4,371 kishini tashkil qilgan.

¹⁶⁹ <https://tradingeconomics.com/switzerland/unemployment-rate>

3.2.9. Soliq tizimi

Shvetsariyada tashkilotlarga solinadigan soliq stavkasi 17,77 foizni tashkil etadi. 2003 yilda bu ko'rsatkich 25 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2017 yilda esa rekord darajada 17,77 foizni tashkil etdi. Shvetsariyadagi Shaxsiy daromad solig'i stavkasi 40 foizni tashkil etadi.

2004 yildan 2018 yilga nisbatan 40.11 foizni tashkil etgan bu soliq 2005 yilda 40,40 foizni tashkil etgan. 2008 yilda esa 40 foizni tashkil etgan. Shvetsariya 2018 yil 1 yanvardan 7 foizdan 8 foizgacha QQSni 7,7 foizga qisqartirdi. Shvetsariyadagi sotuvlar bo'yicha soliq stavkasi 2006 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 7,82 foizni tashkil etdi va bu ko'rsatkich 2011 yilda 8 foizni tashkil etdi. 2007 yilda rekord darajada past bo'lgan 7,60 foizni tashkil etgan.

3.2.10. Transport

Shvetsariya yo'l tizimining zich tarmog'iga ega. Shvetsariyaning jamoat transporti tarmog'i umumiy uzunligi 24,5 ming kilometrni tashkil etib, 2600 dan ortiq stansiya va to'xtash joylariga ega. Alp tog'lari Yevropa transporti uchun muhim yo'l hisoblanadi. Chunki, Alp tog'lari Janubiy Yevropadan Shimoliy Yevropani ajratib turadi.

Alpin temir yo'llari qurilishi 1882 yilda Gotthard temir yo'lida tunnel qurish bilan boshlandi. 1906 yilda Simplon tunnel va 1913 yilda Lotsburg tunnellari tomonidan ta'qib qilindi. 2007 yilda Alp tog'lari orqali yangi temir yo'l bog'lanish (NRLA) doirasida Lotsburg bazasida tunnel ochildi va 2016-yilda Gotthard bazasi tuneli 1-iyun kuni ochildi. Shvetsariya yo'l tarmog'i yo'l harakati to'lovlari va transport vositasi solig'i bilan qoplanadi¹⁷⁰.

Shvetsariya avtomobil yo'llari tizimi, bir kalendar yil uchun 40 shvetsariya frankiga ega bo'lgan yo'l soliq diskini xarid qilishni talab qiladi. Shvetsariya avtomobil yo'llari tarmog'i umumiy uzunligi 1638 kilometrni tashkil etadi (2000 yildan boshlab) va dunyodagi eng baland avtomobil yo'llarining zichliklaridan biri bo'lgan 41.290 km^2 maydonga ega. Surix aeroporti Shvetsariyaning eng yirik xalqaro reyslar tarmog'i bo'lib, 2017 yilda 25,7 million yo'lovchiga xizmat ko'rsatgan. Ikkinchi yirik aeroport esa - Jeneva Cointrin 16.4 million yo'lovchini (2017) va uchinchi yirik Bazeli-Mulhouse-Freiburg aeroportini 6.34 million yo'lovchilarga xizmat qilgan.

Shvetsariya ijtimoiy transport infratuzilmasini yaxshilash uchun milliardlab franklarni sarfladi. Jamoat transporti uchun modal bo'linish Yevropadagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri bo'lib, 2016 yilda 22,7% ni tashkil qiladi. Aholisi 100,000dan yuqori bo'lgan ko'plab shaharlarda jamoat transporti uchun modal bo'linish 50% dan yuqori. Shvetsariya temir yo'l tarmog'ining juda yuqori zichligiga ega bo'lib, o'rtacha 1000 km^2 (122 km) masofani tashkil etadi (Yevropada o'rtacha 46 km). 2016 yilda

¹⁷⁰ <https://www.britannica.com/search?query=switzerland+transport+system>

har bir Shvetsariya fuqarosi temir yo‘l orqali o‘rtacha 2487 km yo‘l bosdi, bu esa ularni temir yo‘l transportida tez-tez ishlatib turadigan foydalanuvchilarga aylantirdi. Poezdlar keskin gradyanlarga ko‘tarilmaydilar, shuning uchun bosqichma-bosqich yuksaklikka erishish uchun yo‘llarni ko‘paytirish kerak bo‘lmoqda. Alplar orqali transversallar "Spiral" deb ataladigan yashirin dairesel tunnellar yordamida amalga oshirildi. Juda tog‘li hududlarda temir yo‘l muhandislari yanada tejamkor tor o‘lchamlarini qurishni afzal ko‘rdilar.

20-asrning boshlarida qurilgan Graubünden kantonida joylashgan Rheetian temir yo‘lining ko‘plab temir yo‘l vodiysi butun dunyodan temir yo‘l ixlosmandlarini jalb qiladigan sayyohlik bazasi va zarur transport tizimiga aylandi. Shvetsariyada ikki yo‘lli milliy yo‘llar tarmog‘i mavjud. Ushbu yo‘llarda odatda o‘rta bekat yo‘q. Ba’zi liniyalarni nazorat ostida erkin foydalanishadi, chunki barcha tirbandlik rampalar orqali kirishi va chiqishiga to‘g‘ri keladi. Shvetsariyaning shimoli-sharqidagi va shimoli-g‘arbiy qismidagi Sankt-Margreten shahridan janubi-g‘arbiy qismida Jenevagacha va shimoli-g‘arbiy qismida joylashgan Bazel shtatining Chiasso shtatining Shinjon shimoli-sharqidagi Ticino qishlog‘ida ishlaydigan A2 Gotthard Road Tunneli ishga tushdi. Mamlakatda Asia, Publi Bike va Smide kabi yangi kompaniyalar paydo bo‘lishi bilan 2017 yilda Shvetsariyaga velosiped almashish bo‘yicha Osiyo mamlakatlari miqdoriga yaqinlashdi. Singapurning "Oike" kompaniyasi 2017 yil 5 iyulda Syurix shahrida ishga tushirilgan.

Swiss International Air Lines va Lufthansa kompaniyalari Shvetsariyaning eng yirik xalqaro aeroportlari hisoblanadi. Aeroport 2016 yilda 27,6 million yo‘lovchini ish bilan ta‘minlagan "Zurich International" ekspansion loyihasini amalga oshirdi, unda avtomobillar parkini, yarim maydon terminalini va mavjud terminal kompleksi hamda yangi terminal o‘rtasida yo‘lovchilarni tashish uchun avtomatik yer osti poezdi qurildi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Bossard Gruppe
- ✓ Dgs Druckguss Systeme ag
- ✓ Asstra Associated Traffic ag
- ✓ Dr. Acél & Partner ag
- ✓ Logistik2000 ag
- ✓ Gabriel Transport ag¹⁷¹

3.2.11. Telekommunikatsiya

2007 yilda 5 million telefon stansiyasi va 8,096 mingta uyali aloqa telefoni qayd etilib, bir kishi uchun birdan ortiq telefon to‘g‘ri kelgan. Telefon tizimi «Yevropaning eng yaxshi mahalliy va xalqaro xizmatlarini» taqdim etish va «World Factbook» ning «keng simi va radioreleli radiostansiya tarmoqlari» deb ta‘riflanadi. Mobil aloqa, Swisscom, Sunrise va Tuz kabi bir qancha kompaniyalar tomonidan taqdim etiladi. 1998 yilda respublikada radio qabul qiluvchilar soni o‘rtacha 7 mln. 100 ming kishini tashkil etdi; 2004 yilda mamlakatda 113 FM va 4 AM radio stantsiyalari bor edi.

¹⁷¹ <https://www.europages.co.uk/companies/Switzerland/logistics.html>

Bundan tashqari, 2017 yilda 112 ta televizion stantsiya va 4500 televizor qayd etilgan. 2016 yilda Shvetsariyadagi 115 ta Internet-provayder va Lixtenshteynda 4,6 mln. internet foydalanuvchilari mavjud bo'lgan.

3.2.12. Jahon banki bilan hamkorlik

Shvetsariya Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankiga (XTTB) 1992 yil may oyida qo'shilgan. Shvetsariya Xalqaro Taraqqiyot Assotsiatsiyasiga 1992 yilda a'zo bo'lgan (IDA), Xalqaro moliya korporatsiyasiga esa 1992 yilda a'zo bo'lgan. Ko'p tomonlama investitsiyalar kafolati Agentlik (MIGA, 1988) va Investitsiyaviy bahslarni hal qilish xalqaro markazi (ICSID, 1998). Bu beshta muassasalar birgalikda Jahon banki guruhini tashkil qiladi.

Jahon banking Berlingdagi vakolatxonasi Shvetsariya maslaxatchisi xalqaro rivojlanish kun tartibida atroflicha fikr almashish Jahon Banki va Shveitsariya o'rtasida hamkorlik qilish uchun platformalar yaratish uchun ish olib boradi. Buni Jahon banki guruhining missiyasini va faoliyatini yaxshiroq tushunishni va hukumat, qonun chiqaruvchilar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, xususiy sektor, akademiya va ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni rivojlantirish orqali amalga oshiradi¹⁷².

3.2.13. Doing Business

3.2.3-jadval

Shvetsariyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

		<i>Shvetsariya, Easy of Doing Business 2018</i>	
		DTF	
Biznes boshlashning osonligi (1-190)	33	Vaqt (kun)	39
Bisnezni boshlash (daraja)	73	Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital)	59.2
DTF bali (0-100)	88.38	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	6	oshkoraligi (0-8)	7
Vaqt (kun)	10		
Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital %)	2.3	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	16
Minimum kapital	25.4	DTF bali (0-100)	82.12
		Jarayonlar (soni)	4
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	62	Vaqt (kun)	16
DTF bali (0-100)	71.73	Qiymat (mulq qiymati %)	0.3
Jarayonlar (soni)	13	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	23.5
Vaqt (kun)	156		
Qiymati (ombor qiymati %)	0.7	Soliq to'lash(daraja)	19
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	9.0	DTF bali (0-100)	87.66
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	19
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	7	Vaqt (bir yil uchun soatda)	63
DTF bali (0-100)	94.41	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	28.8
Jarayonlar (soni)	3		

Manba: Jahon banki guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 203-bet.

¹⁷² <http://www.worldbank.org/en/country/switzerland/overview#2>

Shuningdek, ko'pincha shvetsariyalik hamkorlar bilan konferensiyalar, seminarlar va rivojlanishga oid masalalar bo'yicha boshqa tadbirlarni tashkil etish va qo'llab-quvvatlash kabi amaliy faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi. Shvetsariyada yashovchi guruhlar uchun Jahon banki xodimlariga butun dunyoga murojaat qilish yoki bank e'lon qilgan ko'plab ma'lumotlar asosida loyihalarni moliyalashtiradi va ommaviy axborot vositalarining so'rovlariga javob beradi. Shuningdek, Shvetsariya va Jahon banki guruhlari o'rtasida hamkorlikda moliyalashtirish, ishonch jamg'armalari va o'zaro manfaatli tarmoqlar hamda mintaqalarda birgalikda tahliliy ishlar orqali hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirishga intilmoqda¹⁷³.

3.2.14. Turizm

Turizm Shvetsariya iqtisodiyoti uchun juda muhim daromad manbai hisoblanadi. Shvetsariyalik sayyohlar uchun asosiy yo'nalishlar - Fransiya, Ispaniya, Italiya va Germaniya sanaladi. Shvetsariyalik asosiy xorijiy mehmonlar orasida to'rtidan birini tashkil etuvchi nemislar, amerikaliklar, inglizlar va yaponiyaliklar bor. Turizm daromadlarining sezilarli qismi Shveysariya fuqarolaridan keladi. Gekelemenin deyarli uchdan ikki qismi Alps va Alp tog'oldi hududlarida shakllanadi. Turistik sanoat umuman fermerlik bilan shug'ullanayotganlarga qaraganda ko'proq odamlarni ish bilan ta'minlaydi va ko'pincha xorijiy ishchilarga bog'liq bo'lmoqda. Xizmat ko'rsatish sohasining an'anaviy ravishda chakana savdosining tarkibiy qismlaridan tashqari, biznes bilan shug'ullanuvchi xizmatlar jadal rivojlanib borayotgan soha hisoblanadi. Bu qisman, sanoat sektoridagi tashqi daromad manbani aks ettiradi. Shvetsariya turizmi infratuzilmasi tog'li hududlar va shaharlarda rivojlangan bo'lib tabiiy manzara va ochiq ko'nil insonlar xizmatlari uchun yaxshi sayyohlik maskani deb hisoblaydi.

Mehmonxonalarning 14% Grisonsda, Valais va Sharqiy Shvetsariyada 12%, Markaziy Shvetsariyada 11% va Bernga Oberlandda 9% joylashgan. Yashash aholisiga nisbatan turar joylar nisbati (turizmning mahalliy iqtisodiyotga nisbatan "turistik zichligi") Grisons (8.3) va Bernese Oberland (5.3) da Shveysariyaning o'rtacha 1,3ni tashkil qildi. Yashash kechalarining 56,4% chet eldan kelgan fuqarolar hisobiga qayd etildi (milliylilik bo'yicha 16,5% Germaniya, 6,3% Buyuk Britaniya, 4,8% AQSh, 3,6% Fransiya, 3,0% Italiya). Sayyohlik umumiy moliyaviy hajmi 35,5 milliard CHFga baholanmoqda (2016 yilga nisbatan). Biroq, bularning ayrimlari yonilg'i solig'i va avtomobil yo'llarining vinyetlarini sotishdan tushadigan daromad kiritilmagan.

Milliy bayramlari

Yangi yil 1-2 yanvar; Mehnat kuni 1 may; Rojdestvo 25-26 dekabr. Ko'chma bayramlar orasida yaxshi juma, Pasxa dushanba, yuksalish va Whitmonday kiradi.

Shvetsariyadagi turizm daromadlari 2017 yilning to'rtinchi choragida 4,97 mlrd. CHFni va 2017-yilning uchinchi choragida esa 3,67 mlrd. CHFni tashkil qildi. 1983 yildan 2017 yilgacha o'rtacha bu ko'rsatkich 2,88 mlrd. CHFga teng bo'lib, 2017 yilning uchinchi choragi esa, 4,97 mlrd. CHFni tashkil qilgan. 1983 yilning to'rtinchi

¹⁷³ <http://www.worldbank.org/en/country/switzerland/overview#3>

choragida esa, rekord darajadagi ko'rsatkich 999.10 mln. CHFni tashkil qilgan. Shvetsariyaga keladigan sayyohlar soni 2017 yilning oktyabrda 1,554 mln. kishidan noyabr oyida 1,076 mln. kishiga pasaydi. Shvetsariyaga keladigan sayyohlar soni 1996 yildan 2017-yilgacha o'rtacha 1,24 mln. kishiga teng bo'lib, 2017 yil iyul oyida esa, bu raqam 2,13 mln. kishidan yuqori bo'lgan.

Nufuzli mehmonxonalar

- ✓ Waldhotel Fletschhorn
- ✓ HUUS Gstaad
- ✓ Hotel Schweizerhof
- ✓ Waldhaus Flims Mountain Resort & Spa
- ✓ Hotel Villa Honegg¹⁷⁴

3.2.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Shvetsariya o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 7 may kuni o'rnatilgan¹⁷⁵. Bugungi kunda O'zbekiston – Shvetsariya munosabatlari siyosat, iqtisodiyot, moliya va bank, madaniyat va ta'lim kabi turli sohalarda muvaffaqiyatli rivojlanmoqda. Shvetsariya taraqqiyot va hamkorlik agentligi bilan samarali sheriklik yo'lga qo'yilgan. Shvetsariyaning yetakchi kompaniyalari bilan kimyo, to'qimachilik, farmatsevtika, oziq-ovqat sanoati, sog'liqni saqlash va turizm sohasida kooperatsiya uchun imkoniyatlar mavjudligi alohida qayd etildi¹⁷⁶.

3.3. GOLLANDIYA

REJA:

- 3.3.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 3.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 3.3.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 3.3.4. Energetika
- 3.3.5. Sanoati
- 3.3.6. Xizmatlar sohasi
- 3.3.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 3.3.8. Ishchi kuchi resurslari
- 3.3.9. Soliq tizimi
- 3.3.10. Transport
- 3.3.11. Jahon banki bilan hamkorlik
- 3.3.12. Doing Business
- 3.3.13. Turizm
- 3.3.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

52 30 N, 5 45 E; UTC+1,
Euro (EUR)
AMSTERDAM

¹⁷⁴ <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/switzerland/hotels/>

¹⁷⁵ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloha-ornatgan-mamlakatlar-royxati.html>

¹⁷⁶ <https://mfa.uz/uz/press/news/2018/02/14076/?voice=n>

Niderlandiya - Orange-Nassau uyi ostida konstitutsiyaviy monarxiya. Ma'muriy hokimiyatni parlamentda ko'pchilikni qo'llab-quvvatlashi kerak bo'lgan toj va Mahkama tomonidan amalga oshiriladi. Vazirlar mahkamasi parlament a'zolari bo'lishi mumkin emas. 1532 yilda ta'sis etilgan Davlat Kengashi suveren tomonidan tayinlanadi va raislik qiladi; u vitse-prezident, maslahatchi (maksimal 28 ta) va faxriy a'zolar (25 ta maksimal). Kengash parlamentga taqdim etilishidan oldin suveren yoki vazirlar tomonidan taklif etilgan barcha qonunlarni ko'rib chiqadi. Qonunchilik hokimiyati toj va umumiy davlat (Staten-General), ikki palatali parlament tomonidan birgalikda amalga oshiriladi

3.3.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Gollandiya nominal YaIM hajmi 945,327 mlrd. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 55,190 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 17 o'rinida turadigan mamlakat hisoblanadi¹⁷⁷. Ushbu reyting kompaniyasi tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 1,168 trln. AQSh dollariga yetishi bashorat qilinmoqda¹⁷⁸. Gollandiya 1995- yil 1- yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan¹⁷⁹.

Gollandiya dunyoning eng rivojlangan kapitalistik mamlakatlari qatorida turadi. Judayam qulay geografik joylashuvi mamlakatni jahon iqtisodiyotida alohida o'zining o'rnini yaratib berdi. Asosan, dengiz kemalari va tegirmonlari qurishga ixtisoslashgan bu mamlakat rivojlanishning yangi davrida ham o'z salohiyatini saqlab qoldi. Bunday yuksak ustunlikni Meksika ko'rfazidagi issiq oqim (Gulf Stream)ning mamlakat hududlarigacha yetib kelishi va aynan ushbu havzalardan yana oqim yo'nalishiga qaytishi Gollandiyani shamol kuchlaridan foydalana olish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Gollandiya sanoat va qishloq xo'jaligida juda yuqori mahsuldorlik darajasiga ega. Gollandiya kichik mamlakat bo'lib, jahon iqtisodiyotida katta hajmli kapitallarni mintaqalar bo'ylab joylashtirishga erishgan mamlakat. Ba'zan Niderlandiya deb ataladigan bu mamlakat iqtisodiyoti mustahkam qonun ustuvorligiga va huquqiy asosga ega bo'lgan an'anaviy faoliyatlarni barchasini rag'batlantiradi. Sud tizimi mustaqil va korrupsiyadan xoli bo'lib, mulk huquqini kuchli himoya qiladi. Global savdo va investitsiyaga bo'lgan ochiqlik yaxshi tashkil etilgan va umumiy tartibga solish muhiti shaffof va samarali bo'lib qolmoqda.

Mamlakatning o'ziga xosligi kemasozlik sanoati ko'lamining juda kattaligi hamda Yevropadagi eng katta Rotterdam portining mavjudligi hisoblanadi.

¹⁷⁷ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/neth>

¹⁷⁸ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

¹⁷⁹ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/orig6_e.htm#collapseU

Mamlakatning gulchilik xo‘jaligi dunyo hamjamiyati tomonidan alohida tahsinga sazovordir.

3.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Tabiiy resurslar cheklangan sanoat mamlakati Niderlandiya, o‘z mahsulotlarini qayta ishlash uchun xomashyolarni eksportidan tayyor mahsulotlar eksportiga asoslanadi. Oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, metallurgiya, kimyo, ishlab chiqarish va neftni qayta ishlash sanoatning asosiy tarmoqlari hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyot uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki, qishloq xo‘jaligining umumiy hajmining qariyb 60 foizi eksport qilingan. Dengiz bo‘yidagi geografik joylashuvi, ko‘rilmagan port obyektlari va ko‘p hajmli ichki suv yo‘llari tufayli, Gollandiya savdo-sotiq, tashish va brokerlik davlatiga aylandi. Xalqaro savdoda ishtirok etadigan milliy iqtisodiyotning rivojlanishi chet eldagi hamkorliklar bilan savdo bitimlariga kelishishi sabab bo‘ldi¹⁸⁰.

Yevropaning qolgan qismida bo‘lgani kabi, XIX asrda ham Gollandiyani zamonaviy o‘rta sinf sanoat jamiyati shakllangan. Qishloq xo‘jaligida ish bilan band bo‘lganlar soni kamayib, mamlakat raqobatbardosh sanoat va savdo sohasida o‘z ulushini tiklash uchun qahramonona harakatlarni amalga oshirdi. Gollandiya 19 asrning oxiriga qadar Belgiyadan orqada qolgan bo‘lsa, 1920 yillarga kelib iqtisodiy taraqqiyotga ega bo‘la boshladi. Rotterdam shahri endilikda eng yirik yuk tashish va ishlab chiqarish markaziga aylandi. Kambag‘allik asta-sekin pasayib ish bilan bandlar soni ko‘paydi. Aholi uchun mehnat sharoitlarini izchil yaxshilashga imkon berildi. 1959 yilda Niderlandiya katta tabiiy gaz konlarini topdi. Qayta ishlash sanoatini kuchayishi hisobiga mamlakat Yevropaning boshqa mintaqalariga tabiiy gaz eksportidan katta miqdorda daromad ola boshladi. Kutilmagan natijalar sifatida, Niderlandiyadagi ishlab chiqarish sektorida iqtisodiy pasayish kuzatila boshlandi¹⁸¹.

3.3.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik

Mamlakatning qishloq xo‘jaligi yerlari chorvachilik, turli xil ekinlar va bog‘dorchilikka asoslandi. Gollandiyada sut va sut mahsulotlarini yetishtirish juda rivojlangan bo‘lib, sut sog‘ib olish miqdori har bir akkada va sigir boshiga hosil miqdori dunyodagi eng yuqori ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Jami sut yetishtirishning katta foizi sariyog‘, pishloq va quritilgan sut kabi mahsulotlar sifatida eksport qilinadi. Go‘sht va buzoqlar, parranda va tuxumlar katta omborlarda saqlanadigan va asosan, import qilinadigan yem-xashak bilan oziqlanadigan intensiv fermerlik xo‘jaliklarida yetishtiriladi.

Aholi iste‘moli uchun ham donlarning katta qismi import qilinadi. Shisha ostidagi issiqxonalar mavjudligi bog‘dorchilikni yanada takomillashubiga olib keldi. Issiqxona pomidorlari, bodringlari, qo‘ng‘iroq qalampirlari, kesilgan gullar va o‘simliklarning eksporti sezilarli darajada oshdi. Niderlandiyada shisha ostida jami

¹⁸⁰ <http://www.nationsencyclopedia.com/Europe/Netherlands-ECONOMY.html>

¹⁸¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/nl.html>

Yevropa bog'dorchilik maydonining katta qismini tashkil qiluvchi markazga aylandi. Ochiq bog'dorchilik, shuningdek, meva-sabzavot va gullar yetishtirish jahonga mashhur kompaniyalar tomonidan boshqariladi. Yerlarning faqat o'ndan bir qismi o'rmon bilan qoplangan. Gollandiya baliq ovlash sanoati katta hajmli bo'lmasa ham, milliy ist'emolda muhim ahamiyatga ega. XXI asrning boshlarida Gollandiyada iste'mol qilinadigan baliqlarning to'rtidan uch qismi xususiylashtirilgan milliy kompaniyalar hissasiga to'g'ri keladi. Natijada, mamlakat ko'proq import qilinadigan baliqlarni eksport qilishga ixtisoslashdi¹⁸².

Niderlandiyadagi qishloq xo'jaligi mahsuloti YaIM tarkibida 2016 yilning to'rtinchi choragida 3,259 mlrd. yevroni tashkil qildi. 2017 yilning to'rtinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 3,448 mlrd. yevroga yetdi. Niderlandiyadagi qishloq xo'jaligi hajmi YaIM tarkibida 1995 yildan 2017 yil vaqt oralig'ida o'rtacha 2,52 mlrd. yevroni tashkil etdi. 2001 yilning ikkinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 1,89 mlrd. Yevroga teng bo'lgan.

3.3.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Gollandiya energetika infrastrukturasi o'ziga xos darajada takomillashgan. Mamlakatda neft va ayniqsa tabiiy gazdan foydalanishni kengaytirish bilan 1974 yilda qazib olish xarajatlarining ortishi sababli ko'mir qazib olish (janubiy-sharqda joylashgan joy) to'xtatildi. Niderlandiya ichki va sanoat ehtiyojlarini qondirish uchun yiliga bir necha million tonna ko'mir olib keladi. Minimal konlar bo'lgan neft xomashyosini qayta ishlab chiqarish Gollandiyalik ichki talablarining kam qismini qoplaydi. Quduqlar Shimoldagi Schoonebeek va shimoli-g'arb hududlarida joylashgan. Gollandiyada neftni qayta ishlaydigan katta miqdordagi neft import qiladi va qayta ishlangan neft mahsulotlarining katta qismini eksport qiladi.

3.3.1-jadval

Gollandiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

G'arbiy Yevropa, Shimoliy dengizi bilan chegaradosh,
Belgiya va Germaniya o'rtasidagi hudud

Poytaxti YaIM	AMSTERDAM \$946 mlrd	Budjeti	Daromadlar: \$340,6 mlrd Xarajatlar: \$337,8 mlrd
Maydoni Oltin valyuta zahirasi Tashqi qarzi	41,543 kv km \$36,13 mlrd \$4,063 trl	Tabiiy resurslar Global Innovatsion Indeks HDI	tabiiy gaz, neft, ohaktosh, tuz, qum va shag'al, ekin maydonlari 2 (63,36) 7 (0,924)
Aholisi	17,084,719 kishi	Qishloq xo'jaligi	sabzavot, bezak, sut, parrandachilik va chorvachilik mahsulotlari; tarqatish materiallari
Umumiy chegarasi	1,053 km Belgiya 478	Sanoati	metall va muhandislik, elektr texnika va uskunalari, kimyoviy moddalar, neft,

¹⁸² <https://www.britannica.com/place/netherlands/Agriculture-forestry-and-fishing>

	Germaniya 575		qurilish, mikroelektronika, baliqchilik
Ishsizlik	4,7%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 1,6 %
Inflatsiya	0,2% (2016)		Sanoat: 17,9%
Soliqlar	41,8% YaIMda		Xizmatlar: 70,2%
Gini index	29,3	Yirik kompaniyalari	ING Group, EADS, LyondellBasell
BERI	16 (7,78)		Industries, Aegon, Royal Ahold,
Doing Business	28		Rabobank Group, Royal Philips Electronics, GasTerra, Royal Dutch Shell
YAIM jon boshiga	17 (nominal) 27 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EU, WTO, EFTA, EBRD, OECD, OSCE, UNCTAD, UNIDO, UNWTO, WIPO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar monarxiya	Jon boshiga YaIM darajasi	\$55,190 (nominal) \$50,338 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

1959- yilda tabiiy gaz kashfiyoti Golland iqtisodiyotining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Gaz konlari Shimoliy-sharqda Slochteren va Shimoliy dengiz sohilidagi eng katta maydonlarda aniqlandi. 1958- yilgi Jeneva konventsiyasiga muvofiq, Niderlandiyaga Shimoliy dengizning kontinental rafining 22000 kvadrat kilometrlik bloklari ajratildi. Texnologik o'zgarishlar 20-asrning so'nggi o'n yilliklarida offshor hududlarda qazib olish ko'payishiga olib keldi. Tabiiy gazning uchdan bir qismi, birinchi navbatda, Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga eksport qilinadi. Bu esa, iqtisodiy sohada to'lovlar balansini yaxshilashga yordam beradi. Niderlandiyada odatda, boshqa energiya resurslariga nisbatan katta hajmda tanqislik mavjud. Tabiiy gaz kashfiyotlari mahalliy ishlab chiqarilgan yoqilg'idan ko'proq foydalanish uchun Gollandiyada sanoat ishlab chiqarish sohasiga yo'naltirishni boshladi.

Tabiiy gazga bo'lgan ishonchning yuqoriligi Niderlandiyada atom energiyasining juda cheklanganligidir. Boshqa tomondan, tekis dengizchilik landshaft qishloq xo'jaligi sohalarida tobora ko'proq foydalaniladigan shamol turbinalaridan foydalanishga juda mos keladi. Mamlakatning boshqa resurslari orasida Budel, Delfzijl natriy va Veendam magniylari bilan qazib olinadigan rux mavjud. 2008 yilda o'tkazilgan avvalgi tekshiruvdan boshlab, Niderlandiya neft va gazni saqlashga sarmoya jalb qildi; ko'mir, neft va gaz import terminallari; va samarali elektr stansiyalari. Ushbu qo'shimcha imkoniyatlar Gollandiyada ham, Yevropa Ittifoqi bozorlarida ham moslashuvchanlik va energiya xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi. Niderlandiya Yevropada ochiq bozor va integratsiyalashgan ta'minot zanjiri tufayli global energiya savdosi uchun markaz sifatida muhim rol o'ynaydi.

Niderlandiya energiya samaradorligi va innovatsiyalarni butun ta'minot zanjiri bo'ylab, xususan Gollandiya neftni qayta ishlash, neft-kimyoy va qishloq xo'jaligi sohalarida rag'batlantirib, sanoatning raqobatdoshligini oshirishga yordam beradi. Biroq, 1990 va 2016- yillar orasida iqtisodiy o'sishdan olingan issiqxona gaz chiqindilarini muvaffaqiyatli ajratib olishiga qaramasdan, Niderlandiya IEA a'zolari orasida eng ko'p qazib olinadigan yoqilg'idan va CO2-intensiv iqtisodiyotlardan biri

bo'lib qolmoqda.

Atom energetikasi

Gollandiyadagi tadqiqotchilar 1930-yillarda atom energiyasini o'rganishga kirishdilar va 1955-yilda Dodewaard tadqiqot reaktori qurilishi boshlandi. Tadqiqotchilarning maqsadi 1962-yilga kelib atom energiya texnologiyalarini joriy etish va atom energetikasiga o'tish edi. 1968 yilda energiya tizimiga sinov yadro reaktori qo'shildi. Ushbu qurilma 1997- yilda yopildi. 1970-yillarda Gollandiyada barcha ishlatilgan yadro yoqilg'isini qayta ishlashni talab qiladigan siyosat tanlandi. 1984- yilda hukumat barcha oraliq va past darajadagi radioaktiv chiqindilar uchun uzoq muddatli (100 yil) saqlash joyini yaratishga qaror qildi. 2003- yil sentyabr oyida Radioaktiv chiqindilar markaziy tashkiloti yuqori darajadagi chiqindilar uchun vaqtinchalik saqlash joyini yaratdi.

Gollandiyaning yagona tijoriy yadro reaktori Borssele bo'lib, u 1973- yilda ishga tushirilgan va 2011- yildan boshlab mamlakatda ishlab chiqarilgan elektr energiyasining taxminan 4% ni tashkil etadi. U eski Dodewaard atom elektr stansiyasi sinov reaktori bo'lib, keyinchalik milliy tarmoqqa ulangan. 1997 yilda Delft Texnologiya Universiteti fizikasi bo'limi tomonidan yaratilgan Delftdagi 2MW tadqiqot reaktori amaliyotda sinaldi. Ushbu reaktor energiya ta'minoti uchun emas, balki tadqiqot uchun neytron va pozitron manbai sifatida ishlatilmoqda.

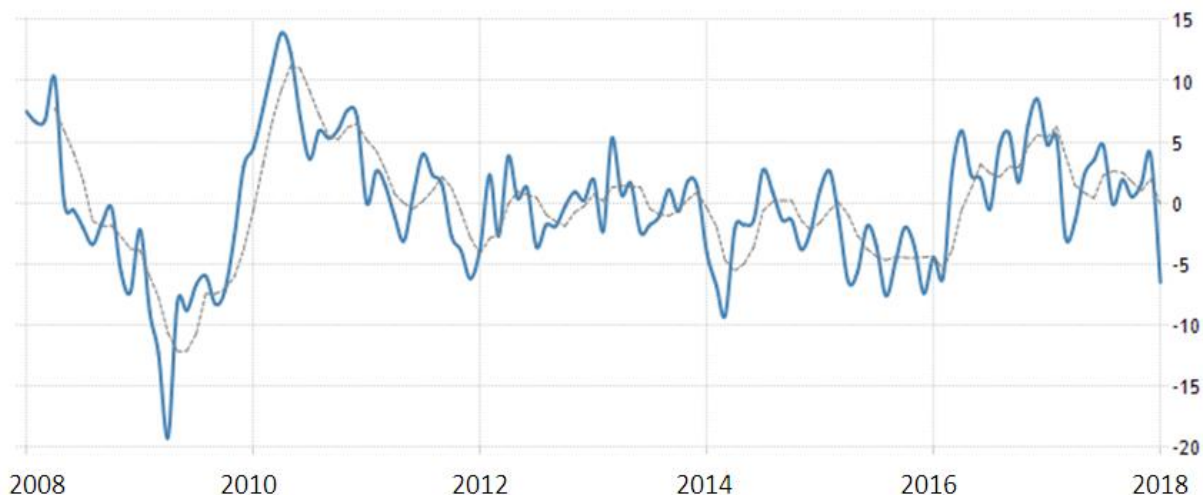
3.3.5. Sanoat

Zamonaviy Gollandiya sanoatining rivojlanishi nisbatan kechroq, ya'ni 1870-yillarda boshlandi va 1930-yillarning Buyuk Depressiyasida ishlab chiqarish ham o'sdi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi rivojlanish aholining o'sib borishi va fermerlarning mehnatga bo'lgan ehtiyojining ortishi har yili o'n minglab ish o'rinlarini yaratishni talab qilar edi. Ishlab chiqarish sanoati XXI asrning boshlarida ishchi kuchining deyarli beshdan bir qismini tashkil qildi. Ammo, ishlab chiqarish qiymatining sakkizdan bir qismini tashkil etgan sanoat endilikda og'ir sanoat bilan birgalikda yengil sanoatga ham juda katta e'tibor qaratildi. Oziq -ovqat va ichimliklar, kiyim-kechaklar, qog'oz sanoati yuqori tezlikda o'sdi. Metallurgiya, kimyo, neft mahsulotlari, elektr va elektron sanoati tarmoqlarining barchasi diversifikatsiya qilinib BMT talablariga moslashtirildi. To'qimachilik, kemasozlik va samolyotsozlik tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, bandlik sezilarli darajada kamaydi. Hukumat mikroelektronika, biotexnologiya va raqamli iqtisodiyot deb ataladigan sohalarda yangi sanoatni rivojlantirishni rag'batlantirdi.

Gollandiya xorijiy kompaniyalar uchun Yevropaning ishlab chiqarish joyi sifatida kuchli erkin iqtisodiy hududlarga ega. Aslida, ko'plab sohalarda faoliyat ko'rsatadigan Transmilliy kompaniyalar Gollandiyada - Mars, Coca-Cola, Heinz, BD Diagnostikalaridan kimyoviy moddalar, dengiz sanoati va axborot texnologiyalari (Eastman, LyondellBasell, Verizon, IBM, Dame Shipyards) sohalaridir. Niderlandiyadagi sanoat sektori Yevro Ittifoqqa birlashish tushkunligi tufayli 2% o'sish sur'atlarini boshdan kechirdi. Kamroq kredit va talab kam eksportni tashkil etdi va shuning uchun ham unumdorlik kamaydi. Bu esa ishsizlik darajasining biroz

oshishiga olib keldi. 2009 yilda bu ko'rsatkich 4 foizdan 5 foizga oshdi. Mamlakat iqtisodiyotiga qo'shgan hissasi bo'yicha Gollandiya sanoat sektori yalpi ichki mahsulotning qariyb 24,4% ni ya'ni, 8,33 milliard yevroni tashkil qilib, ishchi kuchining 18 foizini ish bilan ta'minladi.

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning o'ri beqiyos bo'ldi. 2016 yilda umumiy to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning qiymati 789 milliard AQSh dollarini tashkil etib, 2008 yilda bu ko'rsatkich 644,6 milliard AQSh dollarini tashkil etgan edi.

3.7-rasm. Gollandiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)¹⁸³

Niderlandiyada sanoat ishlab chiqarish YaIM tarkibida 2018- yil yanvar oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 6,50 foizga kamaydi. Niderlandiya sanoatining ishlab chiqarish hajmi YaIM tarkibida 2001- yilgacha bo'lgan davr oralig'ida o'rtacha 0,64 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2010- yilning aprel oyida eng yuqori ko'rsatkichga erishgan holda 13,90 foizni tashkil etdi. 2009- yil aprel oyida bu ko'rsatkich 19,20 foizni tashkil etdi.

3.3.6. Xizmatlar sohasi

Mahalliy xizmatlar sohasi odatda, o'ylanganidan ko'ra ko'proq eksportga bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish daromadlariga sezilarli hissa qo'shadi. Natijada, sotiladigan sanoat ishlab chiqarish tovarlari va savdo-sotiq uchun xizmat ko'rsatish sektori orasida tafovut, davlatlarning rivojlanganlik xususiyatini bildirmaydi. Kirish-chiqish jadvallarini qo'llash ishlab chiqarish jarayonining taqsimlanishiga imkon beradi, bu esa qaysi sohalarga Gollandiya yalpi ichki mahsulotiga va bilvosita ish bilan band bo'lishiga yordam beradi. Bir mamlakat ichida tarmoqlar ishlab chiqarish zanjirlariga ham bo'linadi, ya'ni Gollandiyada ishlab chiqarilgan barcha qo'shilgan qiymat eksportchi sektorga berilmaydi. Masalan, plastik ishlab chiqaruvchisi ko'pgina Gollandiyadagi xizmatlardan foydalansa, masalan, moliyaviy, logistika yoki marketing xizmatlari - shinalarni eksport qilish uchun qo'shilgan qiymatning bir

¹⁸³ <https://tradingeconomics.com/netherlands/industrial-production>

qismi boshqa tarmoqlarga ajratilishi kerak bo‘ladi.

Xizmat ko‘rsatish sohasida professional biznes xizmatlari eksportda qo‘shilgan qiymatga (18%) katta hissa qo‘shmoqda. Xususiy sektordagi barcha ish o‘rinlarining qariyb 25 foizini professional biznes xizmatlari (Eurostat ma'lumotlari asosida, NACE tarmoqlari M + N). Ushbu xizmatlarga tadqiqot va rivojlanish, huquqiy xizmatlar, reklama, buxgalteriya, guruh ichidagi xizmatlar, muhandislik xizmatlari va boshqalar kiradi. Eksportda qo‘shilgan qiymatdagi moliyaviy xizmatlarning ulushi qariyb 6 foizni tashkil etadi. Qo‘shilgan qiymatning katta qismi bilvosita, boshqa iqtisodiy tarmoqlarga kirish shaklidan undiriladi.

Moliya

Niderlandiyadagi tijorat banklari bir nechta katta tashvishlarga qaram bo‘lib, bir necha o‘n yillar davomida banklar va sug‘urta kompaniyalarining birlashuvi tendensiyasiga aylandi. Niderlandiya Markaziy Banki butun tizimni boshqaradi. Dunyoning eng qadimgi shaharlaridan biri bo‘lgan Amsterdam fond birjasi 1600-yillarning boshlarida tashkil etilgan. Valyuta operatsiyalarining asosiy qismi Yevropa va Shimoliy Amerika bilan olib boriladi. Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar

2018 va 2019- yillar mobaynida yalpi ichki mahsulotning o‘sishi kuchli va keng miqyosli bo‘lib qolishi bashorat qilinmoqda. 2018 yilda xususiy iste'mol tovarlari 2018-yilga borib, kuchli mehnat bozori va erkinroq moliyaviy qarashni aks ettiradi. Ishbilarmonlik sarmoyasining o‘sishi iqtisodiy ahvolni yaxshilash va tashqi talabning mustahkamligidir. Narxlarning o‘sishi va inflatsiya asta-sekin o‘sishi kutilmoqda.

Niderlandiyada xizmatlarning yalpi ichki mahsulotdagi hajmi 2017 yilning to‘rtinchi choragida 34,21 mlrd. yevroni tashkil etgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 1995 yilda 26,02 mlrd. yevroni tashkil etgan.

Nufuzli banklari

- ✓ ABN AMRO
- ✓ Rabobank
- ✓ ING
- ✓ SNS Bank
- ✓ ASN Bank
- ✓ Triodos¹⁸⁴

3.3.7. Tashqi savdo munosabatlari

Mamlakatning yirik portlari hamda sanoat iqtisodiy hududlari Gollandiyani Yevropadagi eng barqaror iqtisodiyotga aylantirdi. Jumladan, kichik hududlarda joylashgan ko‘p qo‘shni mamlakatlar tabiiy resurslar, sanoat xomashyoli va xalqaro logistika xizmatlari yuzasidan aynan Gollandiyaga nisbatan nisbiy afzaldirlar. Gollandiya tashqi savdo munosabatlarida ancha liberallashtirilgan mamlakat.

Gollandiya eksport operatsiyasining to‘rt dan uch qismini va mamlakat import operatsiyasining yarmini Yevropada amalga oshiradi. 1958 yilda (Umumiy bozor tashkil etilgandek) Gollandiya eksportining deyarli 40 foizini G‘arbiy Germaniya

¹⁸⁴ <https://www.iamexpat.nl/expat-info/official-issues/banking-in-the-netherlands>

(hozirgi Germaniya), Belgiya, Lyuksemburg, Fransiya va Italiyaga yo‘l oldi. XXI asr boshida asosiy savdo hamkorlari Germaniya, Belgiya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, AQSh, Rossiya va Xitoy edi.

3.3.2-jadval

Gollandiya tashqi savdo tovarlarining tarkibi va yo‘nalishlari (2017 y.)

	Eksport		Import
Eksport (USD)	\$528.2 mlrd (2017)	Import (USD)	\$429.5 mlrd (2017)
Tovarlar bo‘yicha eksport tarkibi	tabiiy gaz, mashinalar va jihozlar, kimyoviy moddalar, yoqilg‘i; oziq-ovqat mahsulotlari	Tovarlar bo‘yicha import tarkibi	mashinalar va transport uskunalari, kimyoviy moddalar, yoqilg‘i, oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak
Asosiy hamkorlar	 Germaniya 24.5% Belgiya 11.1% Fransiya 8.4% Buyuk Britaniya 9.3% Italiya 4.2%	Asosiy hamkorlar	 Germaniya 14.7% Xitoy 14.5% Belgiya 8.2% Buyuk Britaniya 5.1% Rossiya 5.7% Norvegiya 4.1%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma‘lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari

Niderlandiya eksporti 2018 yil yanvarida yiliga 7,6 foizga o‘shib, 40,28 milliard yevroni tashkil qildi. Bu esa, ishlab chiqarilgan mahsulotlarning yuqori savdosi bilan bog‘liqdir (5 foiz); xomashyo (9,7 foiz) va kimyoviy moddalar va boshqa mahsulotlar (11 foiz). Yevropa Ittifoqi tashqarisidagi mamlakatlarga eksport 11 foizga o‘shdi va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari 6,3 foizga o‘shdi. Niderlandiyadagi eksport 1960 yildan 2017 yilgacha o‘rtacha 12,91 mlrd. yevroni tashkil qildi. 2017 yil mart oyida esa 43,478 mlrd. yevroni tashkil qilgan. 1960 yilning yanvar oyida rekord darajada past ko‘rsatkich qayd etilib 494,60 mln.yevroga yetgan.

Niderlandiya importi 2018 yil yanvar oyida 36,1 mlrd. yevrogacha o‘shib, 10,1% ga o‘shdi. Mineral yonilg‘i va moylarni (8,1%) ; mashinasozlik va transport uskunalari (14,7 foiz) va turli ishlab chiqarilgan mahsulotlar (9,22 foiz)ni tashkil etgan. Yevropa Ittifoqidan import esa 10,7 foiz, Ittifoqi tashqarisidagi mamlakatlardan esa 9,5 foiz ortdi. Niderlandiyada import 1960 yildan 2017 yilgacha o‘rtacha 11,81 mlrd. yevroga teng bo‘lib, 2017 yil mart oyida esa 37,24 mlrd. yevroni tashkil qildi. 1960 yilning avgust oyida 584,90 mln. yevroni tashkil qilib eng past ko‘rsatkichni qayd etgan.

3.3.2-rasm. Gollandiya YaIMning yillik o'sish darajasi (2015-2018 yil ikkinchi choragi)¹⁸⁵

Gollandiya milliy iqtisodiyoti 2017 yilning to'rtinchi choragida 2,9 foizga o'sib, o'tgan davrdagi 3 foizlik o'sishdan biroz pasayib, dastlabki hisob-kitoblarga mos keldi. O'sish barqaror sarmoyalar (6,2 foizni Q3da 6,6 foizgacha), eksport (7 foizga nisbatan 6,5 foizga), uy-ro'zg'or xarajatlari (1 foizga nisbatan 2,5 foiz) va davlat xarajatlari (0,9 foiz 1,4 foiz) ni tashkil etdi. Bundan tashqari, qimmatli qog'ozlardagi o'zgarishlar 0,4 foizni tashkil qildi. 2017 yil hisobidan iqtisodiyot 2016 yilda 2,2 foizga nisbatan 3,2 foizga o'sdi. 2007 yildan buyon kengayib borayotgan ko'lamli o'sishga erishildi. Niderlandiyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1989 yildan 2017 yilga kelib o'rtacha 2,22 foizni tashkil etdi, 2009 yilning ikkinchi choragida rekord darajadagi -4,90 foizni tashkil etdi.

3.3.8. Ishchi kuchi resurslari

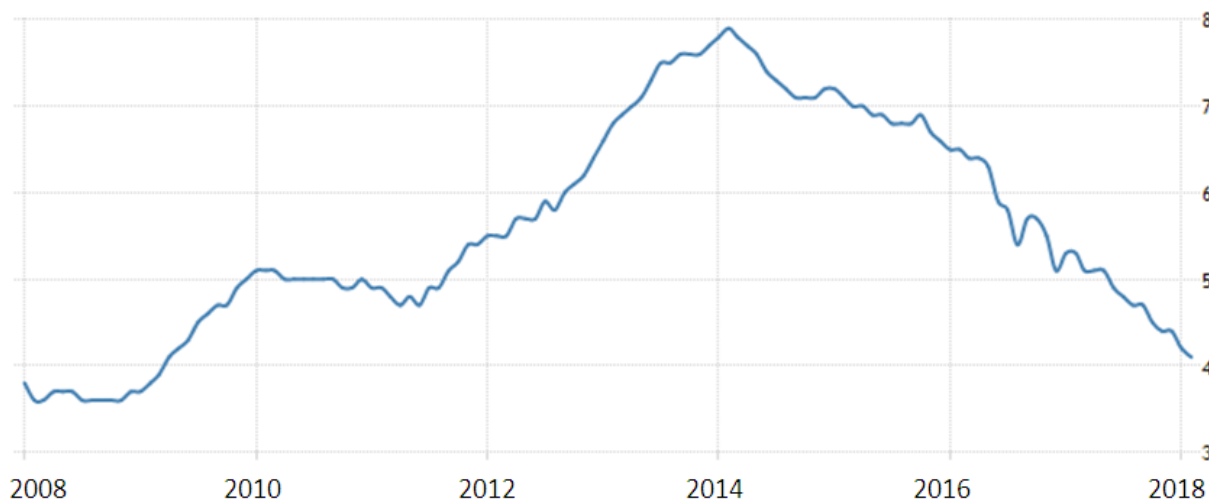
Gollandiyalik ish beruvchilar asosan alohida, lekin yaqin hamkorlik qiluvchi tashkilotlarda turli xil tartiblarda qabul qilinadi. Bitta Rim katolik va protestant hamda bir nondenominatsion ishchi. Ishchi kuchlar Sotsialistik va Rim-katolik ittifoqlari oldida Xitoydagi Kasaba uyushmalari Federatsiyasi (Federatsiya Nederlandse Vakbeweging, FNV) sifatida birlashib, Protestant ittifoqi, Xristianlar kasaba uyushmalari milliy federatsiyasini (Christelijk Nationaal Vakverbond, CNV) qoldirib, kam sonli mustaqil tashkilot hisoblanadi.

2017 yilning uchinchi choragida Gollandiyada ish bilan bandlik darajasi 76,30 foizga yetdi. 2017 yilning ikkinchi choragida 75,70 foizni tashkil etdi. Niderlandiyada ish bilan bandlik darajasi 1992 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 72,33 foizni tashkil etdi va 2008 yilning to'rtinchi choragida 77,60 foizni tashkil etdi.

1993 yilning birinchi choragida rekord darajada 63,50 foizni tashkil etdi. Niderlandiyada ish bilan band bo'lganlar soni fevral oyida 8,68 mln. kishini tashkil qilgan. 2000 dan 2017 yilgacha o'rtacha 7,97 mln. kishini tashkil etib, 2017 yil iyun

¹⁸⁵<https://tradingeconomics.com/netherlands/gdp-growth-annual>

oyida esa bu ko‘rsatkich 8,56 mln. kishiga yetgan. 2008 fevral oyida yuqori va rekord darajada past bo‘lib 6,85 mln. kishini tashkil etgan¹⁸⁶.

3.3.3-rasm. Gollandiyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)¹⁸⁷

Gollandiyada mavsumiy ishsizlik 2018 yilning fevral oyida o‘tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 4,2% natijani qayd etgan. Bu 2009 yilning aprel oyidan beri eng past ishsizlik darajasidir, chunki ishsizlar soni bir oydan beri 13 ming kishiga qisqarib, 367 ming kishi ish bilan 8,69 millionga yetdi. Niderlandiyadagi ishsizlik darajasi 2003 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 5,44 foizni tashkil etdi va shu yilning fevral oyida 7,90 foizni tashkil etgan. 2008 yil fevral oyida bu ko‘rsatkich rekord darajadagi 3,6 foizni tashkil etgan. Niderlandiyadagi ishsizlar soni fevral oyida 380 mingdan fevralda 367 minggacha pasaydi. Niderlandiyadagi ishsizlar miqdori 2003 yildan 2017 yilgacha o‘rtacha 475.87 ming kishini tashkil qilib, 2014 yil fevral oyida esa 699 mingdan yuqori bo‘lgan. 2008 yil avgust oyida past rekord darajagi 310 ming kishi natija qayd etilgan.

3.3.9. Soliq tizimi

Gollandiyada tashkilotlar solig'i stavkasi 25 foizni tashkil etadi. 1981 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda bu soliq o‘rtacha 33,62 foizni tashkil etdi. 1982 yilda 48 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2011 yilga kelib, 25 foizni tashkil qilgan. Gollandiyada Shaxsiy daromad solig'i darajasi 52 foizni tashkil etadi. 1995 yilda 2018 yilga kelib bu soliq stavkasi 54 foizni tashkil etib, 1996 yilda 60 foizdan yuqori bo‘lgan. 2001 yilda 52 foizni tashkil etib rekord past daraja qayd etgan. Gollandiyada sotuvlar bo‘yicha soliq stavkasi 21 foizni tashkil qiladi. 2000 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda ushbu soliq stavkasi 19,66 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2012 yilga kelib 21 foizni tashkil etgan va 2000 yilda 17,50 foizga tushgan.

3.3.10. Transport

¹⁸⁶ <https://tradingeconomics.com/netherlands/employment-rate>

¹⁸⁷ <https://tradingeconomics.com/netherlands/unemployment-rate>

Niderlandiya juda zich joylashgan rivojlangan davlat bo'lib, transport iqtisodiyotning asosiy omili hisoblanadi. Bunga javoban, avtomobil yo'llari, temir yo'l, havo va suv tarmoqlari orqali aloqani ta'minlovchi juda tirband va zamonaviy infratuzilmaga ega. 2015-2016 yillar uchun Global Rivojlanish bo'yicha hisobotida Jahon iqtisodiy forumi Gollandiya xalqaro transport infratuzilmasi bo'yicha dunyoda to'rtinchi o'rinni egalladi. Umumiy yo'l tarmog'i 139 ming km, shu jumladan, 3,530 km. tezyurar yo'llar hisoblanadi. Gollandiyada dunyodagi eng nozik yo'l tarmoqlaridan biri mavjud.

Germaniya va Fransiyaga qaraganda ancha kichik hudud bo'lishiga qaramay, eng yirik shaharlar va shaharlarni birlashtirgan yaxshi rivojlangan temir yo'l tarmog'i, shuningdek jismoniy jihatdan transport vositasidan ajratilgan 35 ming kilometrlik trekka ega bo'lgan keng qamrovli velosiped infratuzilmasiga ham ega. Rotterdam porti Sharqiy Osiyodan tashqaridagi Yevropaning eng yirik dengiz porti hisoblanadi. U Germaniya, Shvetsariya va Fransiya daryolaridagi Rhine va Meuse daryolari orqali bog'langan.

Gollandiya 139,000 km umumiy yo'llari bilan dunyoning eng yaxshi yo'l tarmoqlaridan biri - Germaniya va Fransiyadan keyingi o'rinda turadi. 2013 yilda 5191 Respublika yo'llari, 7788 km viloyat yo'llari, 125.230 km esa shahar va boshqa yo'l tarmoqlari qayd etilgan. Barcha sayohatlarning 27% velosipedda - dunyodagi har qanday mamlakatning eng yuqori modal hissasidir. Bundan tashqari, Gollandiyaliklarning 36 foizi velosipedni odatdagi kunlarda eng ko'p transport vositasi deb hisoblaydi. Odamlarning 85 foizi kamida bitta velosipedga ega. Barcha Gollandiyaliklarning taxminan 18 million velosipedga ega bo'lishi taxmin qilinmoqda. Bu bir kishi uchun birdan ortiq va taxminan ikki barobarni tashkil etadi. Yo'llarda 9 million avtomobillar harakatlanadi.

Boshqa Yevropa mamlakatlarida bo'lgani kabi, Niderlandiyada 6,830 km uzunlikdagi temiryo'l tarmog'i, yoki 3,013 km yo'nalishi elektrlashtirildi. Tarmoq asosan yo'lovchi tashish yo'nalishida joylashgan va deyarli barcha yirik shaharlar bilan bog'laydi. Amsterdam aeroporti Schiphol, Gollandiyaning asosiy xalqaro aeroporti va yo'lovchilar uchun Yevropaning uchinchi eng yirik aeroportidir. Schiphol Gollandiyalik flagmani KLM aviakompaniyasi va KLM Cityhopper shirkati hamda boshqa Gollandiyalik Corendon Dutch Airlines, Martinair, Transavia va TUI Airlines Gollandiya uchun asosiy markazdir. Aeroport shuningdek, Delta Air Lines va Jet Airways, hamda EasyJet hamda Vueling havo yo'llari uchun asos sifatida xizmat qiladi.

Gollandiyada o'n uch dengiz porti mavjud bo'lib, ulardan uchtasi xalqaro ahamiyatga ega. 2016 yilda 463 million tonna yukni tashish bilan Rotterdam porti Yevropaning eng yirik porti bo'lib, dunyodagi sakkizinchi yirik avtomobil tarmog'i hisoblanadi. Amsterdamdagi dengiz porti mamlakat ichida ikkinchi va Yevropada beshinchi o'rinda turadi. Bundan tashqari, 1998 yildan beri Flushing va Terneuzen portlari Zeeland Seaports nomi ostida faoliyat yuritadi. 2016 yilda 41 million tonnaga yaqin yuk tashish ishlari amalga oshirib, hozirgi kunda uchinchi yirik Gollandiya dengiz portidir. Taqqoslash uchun: Londoning yaqin portida o'sha yili 44 million

tonna yuk tashilgan.

Niderlandiya transport sohasining YaIMdagi ulishi 2017 yilning to'rtinchi choragida 7,823 mlrd. yevroga ko'tarildi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, 7,488 mlrd. yevroni tashkil qilgan. 1995 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 6,20 mlrd. yevroga teng bo'lib, 2017 yilning to'rtinchi choragida 7,82 mlrd. yevroni tashkil qilgan. 1995 yilning ikkinchi choragida bu ko'rsatkich rekord darajadagi 4,31 mlrd. yevroni tashkil etgan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ All-in Logistics
- ✓ ABC European
- ✓ Air & Sea Distribution
- ✓ Future Airfreight
- ✓ BVAircargo.nl
- ✓ Allsta Express Benelux BV¹⁸⁸

3.3.11. Jahon banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Gollandiya Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki - Jahon bankining asoschilaridan biri bo'lib, Ikkinchi jahon urushidan keyin Jahon banki kreditini olish uchun birinchi davlatlardan biri bo'lgan. Ushbu dastlabki kreditlar iqtisodiyotni qayta tiklash, Royal Dutch Airlines aviakompaniyasini modernizatsiya qilish va kengaytirishga yordam berdi va Gollandiya Rekonstruktsiya bankining (Herstelbank) ishchi kapitalini to'ldirdi. Bugungi kunda Niderlandiya Jahon banki guruhini tashkil etuvchi beshta tashkilotning a'zosi hisoblanadi. Gollandiya va Jahon banki boshqa a'zo mamlakatlar hukumatlari bilan loyihalarni moliyalashtirish, dizayn siyosatini ishlab chiqish va rivojlanayotgan mamlakatlarda qashshoqlikni bartaraf etish bo'yicha dasturlarni amalga oshirish uchun harakat qilishadi¹⁸⁹.

Jahon bankining Parijdagi ofisidagi Gollandiyadagi maslaxat xalqaro rivojlanish dasturining kun tartibiga kelishish va Jahon banki guruhi bilan Niderlandiya o'rtasida hamkorlik qilish uchun platformalar yaratish uchun harakat qilmoqda. Buni Jahon banki guruhining missiyasini va faoliyatini yaxshiroq tushunishni hamda hukumat, qonun chiqaruvchilar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, xususiy sektor, akademiya va ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni rivojlantirish orqali amalga oshiradi. Shuningdek, ko'pincha, Gollandiyalik sheriklar bilan hamkorlikda, konferensiyalar, seminarlar va rivojlanish bilan bog'liq masalalar bo'yicha boshqa tadbirlarni tashkil etish yoki qo'llab-quvvatlash kabi ma'rifiy faoliyatni amalga oshiradi. Shuningdek, tomonlar o'zaro manfaatli tarmoqlar va mintaqalarda birgalikda moliyalashtirish, ishonch jamg'armalari hamda birgalikdagi tahliliy ishlar orqali Niderlandiya va Jahon banki guruhi o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirishga intilmoqda.

Hukumatning fiskal rag'batlantiruvchi rejasi kelgusi 2019-yilda iqtisodiy o'sishni mustahkamlashi kutilmoqda. Ichki talabning buzilishi, qattiq tashqi talab va

¹⁸⁸ http://www.logisticsnetherlands.com/IFA_Brokerage_BV_Logistics_Netherlands

¹⁸⁹ <http://www.worldbank.org/en/country/netherlands/overview>

barqaror investitsiyalarning barqaror o'sish sur'atlarining o'sishi kutilmoqda. Maxsus iste'mol soliq yukining kamayishi bilan bog'liq. Biroq, eksportning o'sishi davom etishi mumkin bo'lgan kuchli yevroda pasayish xavfi saqlanib qolmoqda. Fokus-iqtisodchilarning ta'kidlashicha, 2018 yilda yalpi ichki mahsulot 2,4 foiz o'sib, o'tgan oyga nisbatan 0,2 foiz daraja, 2019 yilda esa 2,0 foizni tashkil etadi. Mos keladigan yevro hududi pul siyosati talabni qo'llab-quvvatlashda davom etadi. Yaqinda bo'lib o'tgan hukumat koalitsiyasining kelishuvida ko'zda tutilgan moliyaviy choralar, ayniqsa, 2018 yilda qo'llab-quvvatlanmoqda. Inklyuziv o'sishni ta'minlash uchun kadrlar bozoridagi islohotlar ishchilarning sifatli ish joylarini egallashini osonlashtiradi. Nostandart ishlarga ishonchni kamaytirish yo'llari qopqoq to'lovlarini kamaytirish va ishdan bo'shatish tizimining samarali ishlashini ta'minlashni o'z ichiga oladi. Kreditlash oqimini yaxshilash va ARGEga bo'lgan davlat xarajatlarini ko'paytirish investitsiyalarning yuqori sur'atlariga olib keladi va yevro hududidagi eng katta joriy hisob-kitoblar miqdorini qisqartirishga yordam beradi.

Niderlandiyadagi ijro etuvchi direktorga (ED) kunlik biznesni nazorat qilish uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. EDlar Vashingtonda yashaydi va odatda haftada ikki marta Jahon banki guruhining umumiy operatsiyalariga ta'sir ko'rsatadigan qarz olish va moliyaviy masalalar, loyihalar va siyosatlar bo'yicha qaror qabul qiladi..

3.3.12. Doing Business

3.3.3-jadval

Niderlandiyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Niderlandiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
<i>DTF</i>			
Biznes boshlashning osonligi (1-90)	32	Vaqt (kun)	110
Biznesni boshlash (daraja)	20	Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital)	29.5
DTF bali (0-100)	94.28	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	4	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	3.5		
Qiymati (jon boshiga tushadigan capital %)	4.4	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	30
Minimum kapital	0.0	DTF bali (0-100)	80.04
		Jarayonlar (soni)	5
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	76	Vaqt (kun)	2.5
DTF bali (0-100)	69.33	Qiymat (mulk qiymati %)	6.1
Jarayonlar (soni)	13	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	28.5
Vaqt (kun)	167		
Qiymati (ombor qiymati %)	3.7	Soliq to'lash(daraja)	20
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	10.0	DTF bali (0-100)	87.59
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	9
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	52	Vaqt (bir yil uchun soatda)	119
DTF bali (0-100)	81.58	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	40.7
Jarayonlar (soni)	5		

Manba :Jahon banki guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018. 189-bet.

3.3.13. Turizm

Gollandiya sayyohlik tizimi boy tabiati, milliy ixtisoslashuvi, madaniyati hamda tarixi bilan dunyo mamlakatlari e'tiborida. 2016 yilda Niderlandiyaga 11,3 million sayyoh tashrif buyurgan. 2017 yilda Gollandiyalik sayyohlik sanoati mamlakatning yalpi ichki mahsulotiga nisbatan 5,4% ni va jami ish bilan bandligini 9,6% ni tashkil etdi. Yalpi ichki mahsulot va ish bilan ta'minlanganlikning umumiy hissa qo'shishi uchun dunyo miqyosida 147 va 83-o'rinlarni egallagan sayyohlik Gollandiyalik iqtisodiyotning nisbiy kichik qismidir. 2011-yilda Shimoliy Gollandiya xorijiy sayyohlar uchun eng mashhur mintaqa bo'lgan. 11,3 million sayyohdan 6 milioni Shimoliy Gollandiyaga tashrif buyurgan. Ikkinchi o'rinni Janubiy Gollandiya egalladi. Nemislar, inglizlar va Belgiya xorijiy sayyohlarning aksariyat qismini tashkil etdi. Ular tegishli ravishda 3, 1,5 va 1,4 mln.kishini tashkil qilgan. Gollandiyada yetti Jahon meros obyektlari mavjud. Gollandiya o'zining ijodiy va boy tarixiy merosi bilan mashhurdir.

Amsterdamdagi Kanallar

Amsterdamdagi eng yaxshi sayyohlik joylarining ko'pchiligi qayiq safari yoki suv taksi bilan ko'plab yirik muzeylar va san'at galereyalari bilan osongina bog'lanishiga qaramay, suv yo'llarini kesib o'tadigan kichik, sokin ko'chalar bo'ylab sayr qilish mumkin. Bunday joylardan biri Grachtengordel bo'lib, uning ko'pgina ko'priklari XVII asrda qurilgan. 400 yoshli ko'chalarni kashf qilinganda ajoyib me'morchilik, kichik butik do'konlar, kafe va mehmonxonalar, shuningdek, juda ko'p rangli bog'lar bilan uyg'unlik kashf etiladi.

Yevropa bog'i

Gollandiya muqarrar ravishda mamlakatning eng mashhur gullari, lolalari dunyo ahlining barchasini qo'lidan o'tgan. Yevropa bog'i sifatida tanilganidan boy go'zal guldorlikdan lazzatlanish juda yaxshiroqdir. Lisse chetida, Niderlandiyaning "Atirgul belbog'i" deb ataladigan "Keukenhof" dunyodagi eng yirik bog'dir. U yerdagi eski oshxona (yoki "keuken") bog'i bo'lgan va 70 ga yaqin maydonini qamrab o'z hududiga qamrab olib davlat mulki hisoblanadi. Uning ajoyib restoranlari, quyoshli peshtoqlari va ko'rgazmalari bilan bir qatorda 700 dan ortiq turfli navlarini ham ifoda etib, dunyodagi eng katta ochiq-havo gul-shousiga mezbonlik qiladi. Keukenhofning jozibasiz o'zining katta tijorat issiq uylari tufayli deyarli bir yil davomida yuzaga keladigan rangning cheksiz xilma-xilligida yotadi. Ularda gullaydigan lolalarning minglab gullari, ilmoqlari va zaytun moylari bilan birga abadiy estetik zavq oladilar.

Rijks muzeyi

Amsterdamdagi ajoyib Rijks muzeyi (Gollandiya milliy muzeyi) 1809 yildan beri noyob san'at va qadimiy buyumlar to'plangan. Ajablanarlisi, bugungi kunda uning keng qamrovli to'plami 7 millionga yaqin asarlarni, shu jumladan 250 dan ortiq xonada 5000 ta rasmni, 35 mingdan ortiq kitobga ega bo'lgan katta kutubxona mavjud. Qadimgi ustalarning noyob to'plamidan tashqari, u Gollandiyada san'at va madaniyatni rivojlantirish bo'yicha to'liq hisobotni taqdim etadi. Gollandiyada an'anaviy hunarmandchilik, o'rta asr haykali va zamonaviy san'atga boy bo'lgan bu hudud asosiy tur yo'nalishlari qatoriga kiritilgan. Ushbu muzeyning cheksiz

hazinalarini kashf qilish - kunning eng yaxshi qismini - yoki uzoqroq vaqtni o'tkazishga tayyor bo'ling.

Xoge Veluwe milliy bog'i

Eng katta Arnhem va Apeldoorn orasidagi Hoge Veluwe milliy bog'i mavjud. Taxminan 13,8 ming gektar maydonni qamrab olgan ushbu milliy bog' mamlakatdagi eng katta doimiy zaxiradir. Ayni paytda mahalliy sayyohlar uchun eng mashhur kunlik sayohatlardan biri bo'lib hisoblanadi. Bir vaqtlar bu hududda zich o'rmonlar va ajoyib haykaltaroshlik bog'lari bilan bir mamlakat mulki va ov hayvonlari zaxirasi mavjud bo'lgan. Hozirgi kunga kelib bu hududlar ko'plab qizil va chinnigullar bilan qoplangan.

Milliy bayramlari

Yangi yil 1 yanvar; Qirolicha kuni 30-aprel; Milliy ozodlik kuni 5 may; Rojdestvo 25-26 dekabr. Ko'chma diniy bayramlar orasida Good Friday, Holy Shanba, Pasxa Dushanba, Ossence va Whitmonday kiradi.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Hotel Okura Amsterdam
- ✓ Kamer 01
- ✓ Hotel Pulitzer Amsterdam
- ✓ Ambassade Hotel
- ✓ Breitner House
- ✓ Sofitel Legend The Grand Amsterdam¹⁹⁰

3.3.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Niderlandiya o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 24 noyabr kuni o'rnatilgan¹⁹¹. O'zbekiston Respublikasi bilan Niderlandiya Qirolligi o'rtasida 2001-yil 18-oktabrda imzolangan Daromadlarning ikki yoqlama soliqqa tortilishiga yo'l qo'ymaslik va daromad hamda kapital soliqlarini to'lashdan bosh tortishni oldini olish to'g'risida Konvensiyaga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida 2017-yil 6-fevralda Gaaga shahrida imzolangan Bayonnoma 2017-yilning 31-dekabr kuni kuchga kirdi. Mazkur Bayonnomada soliqlarni to'lashdan bosh tortishni oldini olish maqsadida usbu Konvensiyaga soliq sohasida axborot almashishning samarali mexanizmlarini kengaytirishga qaratilgan o'zgartirish kiritish nazarda tutilgan¹⁹².

O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan tashkil etilgan ushbu tadbir O'zbekiston– Niderlandiya savdo-iqtisodiy va sarmoyaviy hamkorligini yanada kengaytirish masalalariga bag'ishlandi. Tadbirda ikki mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalar, savdo, sarmoya, yoqilg'i-energetika, qurilish, qishloq va suv xo'jaligi, oziq-ovqat, farmatsevtika, kimyo,

¹⁹⁰ <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/netherlands/hotels/>

¹⁹¹ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloha-ornatgan-mamlakatlar-royxati.html>

¹⁹² <http://www.uzembassy.kz/uz/article/ozbekiston-bilan-niderlandiya-ortasidagi-bayonnomachga-kiradi>

transport va transport kommunikatsiyalari, elektrotexnika, to‘qimachilik kabi sohalari uchun mas’ul vazirlik va idoralari, kompaniya va konsernlari rahbarlari ishtirok etdi. O‘zbekiston bilan Niderlandiya o‘rtasida savdo sohasida eng ko‘p qulaylik yaratish tartibi joriy etilgan. 2011 yilda o‘zaro tovar ayirboshlash hajmi qariyb 100 million AQSH dollarini tashkil qildi. Sarmoyaviy hamkorlik ko‘lami muttasil kengaymoqda. Mamlakatimizda O‘zbekiston– Niderlandiyaning 36 ta qo‘shma korxonasi faoliyat ko‘rsatmoqda. Anjumanda ikki mamlakat o‘rtasida savdo-iqtisodiy va sarmoyaviy, yoqilg‘i-energetika, farmatsevtika, qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat kabi sohalardagi hamkorlikni yanada rivojlantirish, Niderlandiya kompaniyalarini mamlakatimizdagi xususiylashtirish jarayoniga keng jalb etishga oid masalalar muhokama qilindi¹⁹³.

¹⁹³ <http://www.uz.uz/uz/business/ozbekiston-niderlandiya-biznes-forumi-05.04.2012-21389>

3.4. BELGIYA

REJA:

- 3.4.1 Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 3.4.2 Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 3.4.3 Qishloq va o'rmonxo'jaligi, baliqchilik
- 3.4.4 Energetika
- 3.4.5 Sanoati
- 3.4.6 Xizmatlar sohasi
- 3.4.7 Tashqi savdo munosabatlari
- 3.4.8 Ishchi kuchi resurslari
- 3.4.9 Soliq tizimi
- 3.4.10 Transport
- 3.4.11 Jahon banki bilan hamkorlik
- 3.4.12 Doing Business
- 3.4.13 Turizm
- 3.4.14 O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

50 50 N, 4 00 E; UTC+1,
Euro (EUR)
BRYUSSEL

Belgiya - 1831 yilgi konstitutsiyaga muvofiq meros monarxiyadir. Ushbu hujjat so'nggi yillarda golland va fransuz tilida so'zlashuvchi jamoalar tomonidan tan olinishi va avtonomiyaga berilishi uchun tez-tez o'zgartirildi. Ijroiya kuchi vazirlarga, davlat xizmatchilariga, sudyalarga, ofitserlarni tayinlash va ozod etish podshohga beriladi. 1991 yil iyun oyida parlament qirol oilasining ayol a'zolariga taxtga kirishga ruxsat berdi.

3.4.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Belgiyaning nominal YaIM hajmi 562,229 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 18,047 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 25 o'rinida turadigan mamlakat hisoblanadi¹⁹⁴. Ushbu reyting kompaniyasi tomonidan mamlakatning YaIM hajmi 2023 yilga borib 685,8 mlrd.

¹⁹⁴ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/blg>

AQSh dollariga yetishi bashorat qilinmoqda¹⁹⁵. Belgiya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan¹⁹⁶.

Belgiya xizmat ko'rsatish sohasiga asoslangan rivojlangan erkin bozor iqtisodiyotidir. Mamlakat ko'p jihatdan xalqaro savdo munosabatlariga bog'liq bo'lib, azaldan dunyo hamjamiyatining ichida bo'lgan. Shu jihatdan ham, Belgiya Yevropa Ittifoqining markaziy kengashi hisoblanadigan Yevro Parlament aynan Brusselda joylashgan. Mamlakat hududida 28 Yevropa Ittifoqi davlatlari va 19 yevro zona a'zolari taqdiri milliy qonunchilik, qarorlar, forum hamda diplomatik protokollar asosida hal qilinadi (Ittifoq moliyaviy tizimi Germaniyada joylashgan Yevropa Markaziy Banki tomonidan tartibga solinadi).

Belgiyaning ko'plab sohalari eksportga yo'naltirilgan bo'lib, xalqaro savdo munosabatlariga dengi yo'li orqali chiqa oladigan ustunlikka ega. Rivojlangan Germaniya va Fransiyadek mamlakatlar orasida geografik joylashuvi uni sanoat sohasidagi kuchli hamkorlik munosabatlarini rivojlantirdi. Mamlakat eksporti yalpi ichki mahsulotining deyarli uchdan ikki qismiga teng. Belgiyaning markaziy joylashuvi, zamonaviy xususiy kompaniyalari, rivojlangan transport tarmog'i va diversifikatsiyalangan sanoat va tashqi savdo munosabatlari bazasini yuqori darajada takomillashtirdi.

3.4.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Bir yarim asr mobaynida Belgiyaning nafaqat geografik joylashuvi va transport vositalaridan kelib chiqib, ayni paytda jahon savdo-sotig'ining o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun ishlab chiqarishni shakllantirish qobiliyatiga ega bo'lganidek, sanoat mamlakati maqomini saqlab qoldi. Belgiya parlamenti 1950 yillardan beri uzoq muddatli ishlab chiqarish korxonalarini eskirgan o'simlik uskunalari modernizatsiya qilish uchun iqtisodiy kengayish qonunlarini qabul qildi. Belgiyaning yuqori darajada rivojlangan transport tizimlari o'z qo'shnilari bilan chambarchas bog'liqdir. Antverpenning bosh porti dunyodagi eng mashxurlaridan biri. Belgiya yuqori malakali va samarali mehnat qobiliyatiga ega, va iqtisodiyoti diversifikatsiya qilingan.

19-asrning boshlarida Yevropa qit'asida sanoat inqilobga qarshi kurashgan birinchi mamlakat, Belgiya o'z tarmoqlarini qo'shnilari bilan birlashtirish uchun portlar, kanallar, temir yo'l va avtomobil yo'llarining mukammal transport infratuzilmasini yaratdi. Sanoat asosan, shimolda, Bryussel atrofida va Valonning eng yirik ikkita shaharlarida Liège va Charleroi shaharlarida keng rivojlandi. Belgiya qayta ishlangan va qayta eksport qilinadigan xomashyo hamda yarim tayyor mahsulotlarni import qiladi.

Ikkinchi jahon urushi davrida fransuz tilida gaplashadigan "Wallonia" rivojlangan sanoat hududiga aylandi. Charim sanoatida Gollandiyalik Flanders asosan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bilan alohida rivojlanish

¹⁹⁵ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

¹⁹⁶ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseU

brendlarini yaratdi (DeSillas, Ponete cómodo). Ushbu tengsizlik urush davrida susaya boshladi. Belgiya Galopin doktrinasi tufayli Ikkinchi Jahon urushidan keyin sanoat infratuzilmasi qayta tartibga solindi. Yangicha uslubda rivojlanish tizimi Flandersda oʻrnatildi. Sobiq Ittifoqdan keyingi yillarda Yevropa Ittifoqi va Bryusselda joylashgan NATO shtab-kvartirasi ta'xis etilgani tufayli, Flandersning koʻp qismida yengil sanoatning jadal kengayishiga yordam berdi. Ayniqsa, Yevropaning ikkinchi yirik porti boʻlgan Bryussel va Antverpen oʻrtasida choʻzilgan transport koridor Rotterdamdan keyingi oʻrinda turadi¹⁹⁷.

3.4.3. Qishloq va oʻrmon xoʻjaligi, baliqchilik

Mamlakat aholisining bir qismi qishloq xoʻjaligi bilan shugʻullanadi. Belgiya yer maydonlarining qariyb toʻrtdan bir qismi qishloq xoʻjaligi va doimiy ravishda yetishtiriladigan hosillar uchun ajratilgan. Mamlakatning beshdan bir qismi daraxtzorlar va yaylovlarni oʻz ichiga oladi. Asosiy ekinlar – shakar, hindiba, zigʻir, donli ekinlar va kartoshkadir. Meva, sabzavot va bezak oʻsimliklarini yetishtirish ham juda muhimdir. Belgiya qishloq xoʻjaligi faoliyati asosan, chorvachilikka qaratilgan boʻlib, sut va goʻsht mahsulotlari umumiy xoʻjalik qiymatining uchdan ikki qismini tashkil qiladi. Yem-xashakli ekinlardan arpa, yulaf, hatto bugʻdoy mamlakatning barcha janubiy-sharqida yetishtiriladi. Kondroz xoʻjaliklarida 75 dan 250 gektargacha, Ardennesda esa ular 25 dan 75 gektargacha dehqonchilik uchun ajratilgan.

Belgiyaning shimoliy-markaziy hududi - Hainaut, Flaman Brabant, Valon Brabant va Xesbayning ochiq hududi – katta yaylovlarni oʻz ichiga oladi. Shuningdek, bu mintaqada bugʻdoy, shakar lavlagi va suli kabi ekinlarni jadal diversifikatsiyalash orqali yetishtiriladi. Mahalliy innovatsion oʻzgarishlarga shimoliy Hesbayada joylashgan intensiv bogʻlar kiradi. Shimoliy-dengizdagi Flandriya fermer xoʻjaliklarining koʻpchiligi bugʻdoy, shakar lavlagini qayta ishlasa, ularning baʼzilari 25 dan 75 gektargacha boʻlgan hududlarda boshqa ekinlar yetishtiradilar. Javdar, kartoshka - bosh ekinlar; bugʻdoy, shakar lavlagi, hindiba, shingil, zigʻir va bezak oʻsimliklari (masalan, azaleas, gullar va begoniaslar) janubi-gʻarbiy Flandersda yetishtiriladi¹⁹⁸.

Ardennes va Kempenland oʻrmonlari Belgiyaning nisbatan kichik oʻrmon sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilishini qoʻllab-quvvatlaydi. Ikkinchi jahon urushidan keyin oʻrmon sanoati rivojini mexanizatsiyalashtirish yoʻli bilan qoʻllab-quvvatlashga imkon berdi. Bu esa, Belgiyaning import qilinadigan yogʻochga boʻlgan ehtiyojlarini kamaytirish imkonini berdi. Belgiyaning baliqchilik sanoati nisbatan kichik hajmdan iborat. Zeebrugge va Ostend asosiy baliq ovlash portlari boʻlib, Shimoliy dengiz qirgʻoqlarigacha choʻzilgan. Midiya mahsulotlarini yigʻish ham Belgiyada muhim soha hisoblanadi, chunki molliuskalar butun mamlakat boʻylab restoranlarda

¹⁹⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/be.html>

¹⁹⁸ <https://www.britannica.com/place/belgium/Agriculture-forestry-and-fishing>

mashhur menyudagi mahsulot hisoblanadi.

2017 yilning to'rtinchi choragida Belgiya qishloq xo'jaligidan olinadigan YaIMning miqdori 456 mln. yevroga kamaydi. Bu ko'rsatkich 2017 yilning 3-choragida esa, 638 mln. yevroni tashkil etgan. Yalpi ichki mahsulot tarkibida qishloq xo'jaligining ulushi 1995 yildan 2017 yilga qadar o'rtacha 693.37 mln. yevroni qayd etgan bo'lsa, 2017 yilning to'rtinchi choragida rekord darajadagi 456 mln. yevroni tashkil etdi.

3.4.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Tarixiy jihatdan ko'mir Belgiyaning eng muhim mineral resurslaridan hisoblanadi. Hududda ikkita yirik ko'mir koni mavjud. Sambre-Meuse vodiysidagi ko'mir janubiy-markaziy Belgiya bo'ylab Fransiya chegarasida Mons, Charleroi, Namur va Liège shaharlaridagi konlarda topilgan. XIII asrdan boshlab qazib olingan bu ko'mir zaxiralari 19-asrda Belgiyaning sanoatlashishiga katta ta'sir ko'rsatdi. 1960-yillarga kelib ko'mir zahiralari tugadi va mintaqaning ko'plab konlari yopildi.

Belgiyaning suv resurslari mamlakatning janubiy qismida joylashgan. Uning ko'p qismi Ardennessda shakllanib shimolgacha oqib boradi. Mamlakat yer osti suvlarining to'rtidan uch qismi esa mamlakat janubida shakllangan. Aholining eng katta miqdori shimolda joylashganligi sababli suv bilan ta'minlash va talab o'rtasida sezilarli darajada mintaqaviy farq mavjud. Bu muammo kanallarni, suv omborlarini va quvurlarni o'z ichiga olgan aniq suv o'tkazmalari tizimi orqali hal etilgan. Ko'p miqdorda suv resurslari mavjud bo'lsada, sanoat va ichki iste'molchilar talablari doimiy ravishda o'sib bormoqda. Bundan tashqari, suvning ifloslanishi jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Janubda harakatlanadigan oqimlar bo'ylab gidrotexnika sanoati rivojlandi. Biroq, yadro reaktorlari Belgiyaning elektr energiyasining yarmidan ko'pini ishlab chiqargani sababli stansiyalarda sovutish uchun suv ishlatish juda muhim manba hisoblanadi. 21-asrning boshlarida mahalliy va tijorat ehtiyojlarini kengaytirish bilan birga suv sifatini va ta'minotini ham liberallashtirish orqali hal etildi.

Interkonnektor Birlashgan Qirollik va kontinental Yevropa o'rtasida tabiiy gaz quvur liniyasi hisoblanadi. Angliya Bakton Gaz Terminali va Belgiyada Zeebrugge o'rtasida Shimoliy dengizni kesib o'tadi. Quvurning qurilishi 1998 yilda yakunlandi. U Buyuk Britaniya va kontinental Yevropa gaz bozorlarida ham energiya savdosini yengillashtirish uchun ikki tomonlama transport imkoniyatini beradi. Buyuk Britaniyadan gaz eksport qilish "old oqim" deb ataladi va Buyuk Britaniyaga gazni import qilish "teskari oqim" deb ataladi. Angliyaning Interkonnektorning eksport hajmi yiliga 20 milliard kubometrni tashkil etadi. 2007 yil oktyabr oyidan boshlab zavodni yangilash loyihasi tugallandi.

3.4.1-jadval

Belgiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Shimoliy dengiz bilan chegaradosh G'arbiy Yevropa,
Fransiya va Niderlandiya o'rtasidagi hudud

Poytaxti YaIM	BRUSSEL \$563 mlrd	Budjeti	Daromadlar: \$236,9 mlrd Xarajatlar: \$249,1 mlrd
Maydoni Oltin valyuta zahirasi Tashqi qarzi	30,528 kv km \$23,57 mlrd \$1,281 trln	Tabiiy resurslar Global Innovatsion Indeks HDI	Ko'mir, neft, tabiiy gaz, temir rudasi, ruh, oltin, tin, ohaktosh, tuz, gil, 27 (49,85) 22 (0,896)
Aholisi	11,491,346 kishi	Qishloq xo'jaligi	shakar lavlagi, sabzavotlar, mevalar, don, tamaki; dana, cho'chqa go'shti, sut
Umumiy chegarasi	1,297km Fransiya 556 Germaniya 133 Luksemburg 130 Niderlandiya 478	Sanoati	transport vositalari, ilmiy asboblari, ishlov berilgan oziq-ovqat va ichimliklar, kimyoviy moddalar, farmatsevtika, toza metallar, to'qimachilik, shisha, neft mahsulotlari
Ishsizlik Inflatsiya Soliqlar	8,5% 0,7% 15,8% YaIMda	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 0,7 % Sanoat:22,3% Xizmatlar:77%
Gini index BERI Doing Business	27,7 17 (7,69) 42 (2018)	Yirik kompaniyalari	Fortis NV, InBev SA, Delhaize Le Lion Group, KBC Groupe ex. Almanij NV, Electrabel SA, KBC Bankverzeckerin, Tractebel, Solvay, Agrer, DHL Airmays,
YAIM jon boshiga	25 (Nominal) 38 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EU, WTO, EBRD, OECD, OSCE, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, WIPO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika	Jon boshiga YaIM darajasi	\$49,270 (Nominal) \$41,700 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Markaziy Yevropa Quvuri tizimi

Markaziy Yevropa quvuri tizimi Ittifoqning havo va yer osti transport vositalariga yoqilg'i yetkazib berish uchun ishlatilgan. Ular dastlab harbiy maqsadlarga qaratilgan bo'lib, Yevropa yonilg'isini xavfsiz va tezkor taqsimlanishiga ko'maklashgan. Belgiya, Fransiya, Germaniya, Lyuksemburg va Niderlandiya orqali o'tadigan quvurlarning umumiy uzunligi 5,314 kilometr dan ziyod. Hozirgi kunda tizim orqali olib o'tilayotgan yonilg'ining taxminan 90 foizi aholi foydalanishi uchun mo'ljallangan, jumladan, Amsterdam aeroporti Schiphol, Bryussel aeroporti, Frankfurt am Main aeroporti, Lyuksemburg-Findel xalqaro aeroporti, Köln Bonn aeroporti va Zürich Airporti. Shimoliy dengizi orqali tabiiy gazini Belgiyaning Zeebrugge shahridagi zahira terminaliga ko'chirildi. Zipipe tizimining umumiy qiymati 24,2 milliard NOKni tashkil etadi. Bu Gassled shirkatiga tegishli bo'lib,

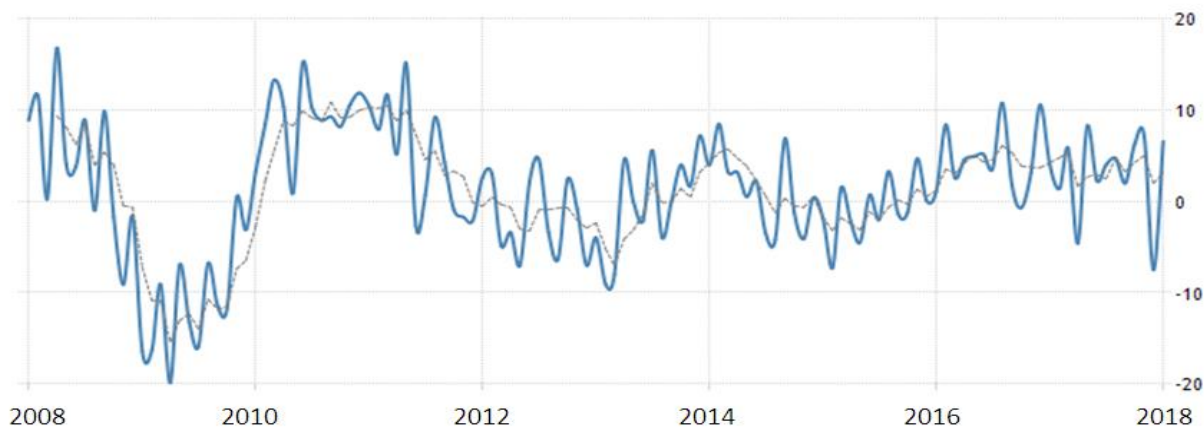
Gassco tomonidan boshqariladi. Texnik xizmat ko'rsatuvchi provayder Statoil hisoblanadi. Zeebrugge qabul qiluvchi terminali Fluksys (51%) va Gassled hamkorlari (49%) egalik qiladi.

3.4.5. Sanoat

Mamlakatda tabiiy resurslar chegaralangan miqdorni tashkil etadi. Shunga qaramay, an'anaviy sanoat tarmoqlarining aksariyati iqtisodiyotda, shu jumladan po'lat, to'qimachilik, qayta ishlash, kimyoviy moddalar, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, farmatsevtika, avtomobillar, elektronika va mashinasozlik ishlab chiqarishda namoyon bo'ladi. Og'ir sanoat tarkibiy qismiga qaramasdan, sanoat sohasi YaIMning 22,3 foizni tashkil qiladi.

Sanoat ishlab chiqarish Sharqiy Flanders, Limburg va Hainaut viloyatlaridagi asosiy iqtisodiy faoliyatdir. Antwerp bilan Bryussel o'rtasidagi koridor, Sambre-Meuse vodiysidagi eski sanoat konsentratsiyasini ushlab turadigan yirik ishlab chiqarish hududi sifatida paydo bo'ldi. Metallurgiya, po'lat, to'qimachilik, kimyoviy moddalar, shisha, qog'oz va oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash sanoati ustundir. Belgiya kobalt, radium, mis, sink va qo'rg'oshinning dunyodagi yetakchi ishlab chiqaruvchilardan biri sanaladi. Asosan, Antverpen hududida joylashgan neftni qayta ishlash zavodlari neftni qayta ishlaydi. Antverpen shuningdek, olmos kesish va qayta ishlash sohasida yetakchi sanoat hisoblanadi.

Belgiyada yaratilgan zargarliklar asrlar davomida xalqaro miqyosda tanilgan. Katta yoshdagi malakali ayollarga bog'liq bo'lgan ushbu sanoat sekinlashib ketishiga qarshi kurashish uchun yosh yangi xodimlarni tayyorlash uchun Mons va Binchega maxsus maktablar tashkil etildi. Xorijiy investitsiyalar XX asrning oxirlarida Belgiya iqtisodiyotining mashinasozlik sektorida sezilarli darajada o'sishiga olib keldi. Mamlakatda xorijiy avtomobil ishlab chiqaruvchilar uchun yig'ish va butlash zavodlari, shuningdek og'ir elektronika mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi xorijiy firmalar mavjud. Bundan tashqari, Belgiyada mashinasozlik va ixtisoslashtirilgan plastmassa ishlab chiqaruvchi bir qator muhim ishlab chiqaruvchi kompaniyalar mavjud.

3.10-rasm. Belgiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)¹⁹⁹

¹⁹⁹ <https://tradingeconomics.com/belgium/industrial-production>

Belgiyada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish o'tgan yilning shu davriga nisbatan 7,5 foizga pasayganidan keyin 2018 yil yanvarida 6,6 foizga o'sdi. Qayta ishlab chiqarish (15,9% dan dekabrda - 38,7% ga) va ishlab chiqarish (6,7% , 8,4% ga), ya'ni kimyoviy va kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarishning yuqori o'sishiga erishildi (7%, 4,8%); asosiy dori vositalari (90,5% va 81,7%); asosiy metallar (10,7% va 4,5%); oziq-ovqat va ichimliklar (7,4% va 0,2%); motorli transport vositalari (10,5% va 5,7%); mashina va uskunalar (4% va -0.3%); tayyor metall mahsulotlari (9,7% va 1,9% ga nisbatan); yog'och va yog'och mahsulotlari (6,1% va 13,1%) va to'qimachilik mahsulotlari (5,2% va 8,5%)ni tashkil etdi.

Bundan tashqari, ishlab chiqarish elektr, gaz, bug' energiyalari ta'minoti uchun (5,5% va 0,8% ga) o'sdi. Boshqa tomondan, suvni yig'ish, qayta ishlash va yetkazib berish uchun sekinlashdi (2,8% va 3,8% ga). Har oyda sanoat ishlab chiqarish indeksi 7,1 foizga o'sib, dekabr oyida tushumga nisbatan 9,7 foizga kamaydi. Belgiyada sanoatda ishlab chiqarish 2001 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davr oralig'ida o'rtacha 2,65 foizni tashkil etdi. 2001 yil yanvar oyida esa bu ko'rsatkich 21,90 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2009 yil aprel oyida esa 19,90 foizni tashkil etgan.

3.4.6. Xizmatlar sohasi

Belgiya jahon hamjamiyati diqqat markazida xalqaro xizmatlar ko'rsatadigan hudud sifatida turadi. BMTning bir nechta tashkilotlarining bosh qarorgohlari joylashgan hamda Yevropa Ittifoqi Parlamentining joylashuvi Brysselning yil bo'yi mamlakatga tashrif buyuradigan prezidentlar, diplomatlar, elchilar, konsullik vakillari, tashkilot a'zolari hamda ommaviy axborot vositalari va boshqa ko'plab soha vakillari bilan doim gavjum bo'ladi. Belgiya ulgurji va chakana savdo, transport va saqlash, mehmonxona, bank va moliya, sug'urta, televideniya va restoran, xordiq chiqarish, xavfsizlik xizmatlarini yuqori standartda taklif qiladi.

Moliya

19-asrning boshlarida Bryusselda Yevropadagi muhim fond birjasi tashkil etilgan. 2000 yilda Amsterdam va Parij birjalari bilan birlashtirilib, Euronext – Transmilliy birinchi to'liq valyuta bozoriga aylandi. Belgiya uzoq vaqtdan buyon muhim xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va kapital qo'yilmalarini joylashtirishni maqsad qilib olgan. 21-asrda Belgiya energetika, moliya va biznesni qo'llab-quvvatlash, xavfsizlik, transport, logistika, turizm sohalariga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga alohida ahamiyat qaratmoqda.

Moliyaviy sektorning iqtisodiy ahamiyati 1960 yildan buyon sezilarli darajada oshdi. Mamlakatda, xususan, Bryusselda ko'plab Belgiya va xorijiy banklar faoliyat ko'rsatmoqda. Belgiya Milliy banki moliyaviy siyosatni amalga oshiradi, valyuta emmisiya qilib uning munosabatlarini tartibga soladi, federal hukumatga yillik hisobot beradi, moliyaviy sektordagi barcha aholiga bank xizmatlarini ko'rsatadi. Bu bank Yevropa Markaziy banki (Germaniyada) pul-kredit siyosatining asosiy jihatlarini shakllantirishga javobgardir.

Belgiyada yevro valyuta 1999 yilning 1 yanvaridan boshlab amaliyotga joriy

qilindi. Biroq, oldingi pul birligining qudratini oʻrtacha hisoblangan taqdirda, muhim tarixiy qadriyatlar ancha orqaga ketishi mumkin.

2017 yilning uchinchi choragida xizmatlar sohasidan keladigan daromadlar YaIM tarkibida 18,051 mlrd. yevroni tashkil qildi. Belgiyada xizmatlarning Yalpi darajasi 1995 yildan 2017 yilga oʻrtacha 16,88 mlrd. yevroni tashkil etgan boʻlsa, 2017 yilning toʻrtinchi choragida bu koʻrsatkich 19,120 mlrd. yevroni qayd etgan.

Nufuzli banklari

- ✓ Argenta
- ✓ BNP Paribas Fortis
- ✓ AXA Bank
- ✓ Delen Private Bank
- ✓ Beobank
- ✓ Keytrade Bank²⁰⁰

3.4.7. Tashqi savdo munosabatlari

Belgiya tashqi savdo hajmining qariyb 80 foizi Yelga a'zo davlatlar bilan amalga oshiradi. Ushbu yuksak ulushni hisobga olgan holda Belgiya Ittifoqdan tashqaridagi mamlakatlar bilan kengaytirishga intiladi. Belgiya hukumati qoida tariqasida antiproterapist boʻlib, mehmondoʻst va ochiq savdo hamda investitsiya muhitini saqlab qolishga intiladi. Yevropa Komissiyasi barcha a'zo davlatlar uchun savdo masalalari boʻyicha muzokara olib bormoqda, bu esa oʻz navbatida Belgiya bilan ikki tomonlama savdo kelishmovchiligini kamaytiradi. Belgiya hukumati yangi xorijiy investitsiyalarni ishga joylashtirish uchun vosita sifatida ragʻbatlantirmoqda. Flandriya, Bryussel va Valloniya mintaqaviy rivojlanishda hozirda salohiyatli xorijiy sarmoyadorlarni jalb qilib, koʻplab imtiyozlar taklif qilmoqda. Belgiyadagi xorijiy kompaniyalar jami ish kuchining taxminan 11% ni, AQSh esa taxminan 5% ni tashkil qiladi. Yevropa Ittifoqining 1992 yilgi yagona bozor dasturi tomonidan jalb qilingan koʻplab xorijiy firmalar va advokatlar 1989 yildan buyon Bryusselda joylashdilar.

Belgiyaning asosiy importi neft xomashyosi, avtoulavlar, kimyoviy moddalar, toʻqimachilik va oziq-ovqat mahsulotlari hisoblanadi. Asosiy eksport tarkibi esa avtomobillari, kimyo va farmatsevtika mahsulotlari, mashinalar, plastmassalar, olmos, oziq-ovqat va chorvadorlik, toʻqimachilik mahsulotlari, temir va poʻlatdir.

3.4.2-jadval

Belgiya tashqi savdo tovarlarining tarkibi va yoʻnalishlari (2017 y.)

	Eksport		Import
Eksport (USD)	\$250.8mlrd (2017)	Import (USD)	\$251.7mlrd (2017)
Tovarlar boʻyicha eksport tarkibi	mashina va uskunalar, kimyoviy moddalar, tayyor olmos, metall va metall buyumlar, oziq-ovqat mahsulotlari	Tovarlar boʻyicha import tarkibi	xomashyo, mashina va uskunalar, kimyoviy moddalar, olmos, neft, farmatsevtika, oziq-ovqat mahsulotlari, transport uskunolari
Asosiy	 Germaniya 19.1%	Asosiy	 Gollandiya 1.8%

²⁰⁰ <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/careers/companies/top-banks-belgium/>

hamkorlar	hamkorlar
 Fransiya 16.2%	 Germaniya 13.9%
 Gollandiya 13.3%	 Fransiya 10.4%
 Buyuk Britaniya 7.2%	 Buyuk Britaniya 6.2%
 AQSh 5.2%	 Xitoy 5.6%
 Italiya 4.8%	 Irlandiya 4.8%

Manba: *countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com* rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Belgiya eksporti 2017 yil dekabrda 29,98 mlrd. yevroni tashkil etib, keyingi oyda 32,69 mlrd.yevroga oshdi. Belgiya eksporti 1993 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 21,21 mlrd. yevroni tashkil qildi. 2017-yil mart oyida esa, bu ko'rsatkich 36,45 mlrd. yevroni tashkil qilib, 1993 yil avgust oyida rekord darajadagi yuqori ko'rsatkich qayd etib 73,31 mlrd. yevroni tashkil etgan.

Belgiyada import operatsiyalari 1993 yildan 2018 yil vaqt oralig'ida o'rtacha 3,31 mlrd.yevroni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2017 yil mart oyida 34,39 mlrd. yevroni tashkil qildi. 1993 yil iyul oyida esa yuqori rekord daraja bo'lgan 69,75 mlrd. yevroni tashkil qilgan.

3.4.2-rasm. Belgiya YaIMning yillik o'sish darajasi (2015-2018 yil birinchi choragi)²⁰¹

Belgiyada YaIMning yillik o'sish darajasi 2018 yilning uchunchi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 1,9 foizga oshdi va dastlabki hisob-kitobdan avvalgi davrga nisbatan 1,6 foiz yuqoridir. Belgiyada har yilgi o'sish sur'ati 1981 -yildan 2017- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 2,25 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1995- yilning birinchi choragida 19,40 foizni tashkil etdi. 2009 -yilning ikkinchi choragida -3,80 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2016- yil yanvar oyida 1,4 foizni tashkil etgan.

3.4.8. Ishchi kuchi resurslari

Xizmat ko'rsatish sohalarida moliya va qurilish kompaniyalari eng yirik ish beruvchilar hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi va tog'-kon sanoati faqat ishchi kuchining

²⁰¹ <https://tradingeconomics.com/belgium/gdp-growth-annual>

juda kichik qismini qamrab oladi. Belgiya ishchilarining yarmi kasaba uyushmalariga a'zo. 2017- yilning uchinchi choragida Belgiyada ish bilan bandlik darajasi 63,40 foizga yetdi. 2017- yil 2-choragida esa 62,80 foizni tashkil etdi. Belgiyada ish bilan bandlik darajasi 1992- yildan 2017 -yilgacha o'rtacha 60,49 foizni tashkil etdi. 1994 yilning ikkinchi choragida past rekord darajadagi ko'rsatkich 55,70 foizni tashkil etgan. Belgiyada ishlaydiganlarning soni 2017- yilning uchinchi choragida 3,91 mln. kishidan 2017- yilning to'rtinchi choragida 3,95 mln. kishiga oshdi. Belgiyada ishlaydiganlar soni 1980- yildan 2017-yilgacha o'rtacha 3,44 mln.kishini tashkil etdi. 1983- yilning to'rtinchi choragida esa rekord darajada past bo'lgan 3,01 mln. kishini tashkil etgan.

3.4.3-rasm. Belgiyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²⁰²

Belgiyada ishsizlik darajasi 2017- yil dekabr oyida 6,60 foizni tashkil etgan. Belgiyada ishsizlik darajasi 1983- yildan 2018- yilga qadar bo'lgan vaqt oralig'ida o'rtacha 8.36 foizni tashkil etdi. 2001 yil fevral oyida rekord darajada past 6 foizni tashkil etdi. Belgiyada ishsizlar soni 2018- yil yanvar oyida 354,405 kishidan fevral oyida 335,998 kishigacha kamaygan. Belgiyada ishsizlar soni 1980- yildan 2018- yilgacha o'rtacha 422,546 kishini tashkil etgan bo'lsa, 1985- yilning fevral oyida esa bu ko'rsatkich 533,460 kishini qayd etgan.

3.4.9. Soliq tizimi

Belgiya hukumati daromad solig'i, shuningdek tovarlar va xizmatlardan soliqlar undiradi. Ushbu soliqlar, ijtimoiy ta'minot darajasi bilan birga, milliy daromadning asosiy qismini tashkil qiladi. Mintaqalar va mahalliy hokimiyat idoralari ham soliqlarni yig'ishi mumkin. Belgiyada korporativ soliq stavkasi 34 foizni tashkil etadi. 2018 yilga qadar bu soliq 38,68 foizni tashkil etgan. Belgiyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 53,70 foizni tashkil qilib, 1995 yildan 2018 yilga qadar 55,81 foizni tashkil etgan. 1996 yilda bu soliq 60,60 foizni tashkil etgan. Belgiyada

²⁰²<https://tradingeconomics.com/belgium/unemployment-rate>

soʻtishdan olinadigan soliq stavkasi 21 foizni tashkil etadi.

3.4.10. Transport

Belgiyada temir yoʻl transporti tarixiy jihatdan Belgiyaning milliy temir yoʻl kompaniyasi fransuz tilidagi SNCB va Gollandiyalik NMBS deb nomlangan tarmoq tomonidan boshqarilgan. 2005 yilda jamoat shirkati ikkita kompaniyaga boʻlingan: temir yoʻl tarmogʻini boshqaruvchi Infrabel hamda yuk va yoʻlovchi tashish xizmatlarini boshqaradigan SNCB / NMBS kompaniyasidir. Ikkala kompaniyani ham SNCB / NMBS Holding deb nomlangan uchinchi kompaniya boshqaradi. Belgiya juda rivojlangan transport infratuzilmasiga ega boʻlib ular mustahkam yoʻl-transport, havo, temir yoʻl va suv tarmoqlarini tashkil qiladi.

Mamlakatda 118,414 kilometrlik avtomobil yoʻllari mavjud boʻlib, ular 13 ming 842 kilometrlik asosiy yoʻllardan 1,747 kilometr avtomobil yoʻllari va 102,775 kilometr boshqa yoʻllar bilan qoplangan. Umumiy yoʻllarning 3,536 km xalqaro, temir yoʻl 2,563 km, 2,950 km ichki yoʻllar yuqori qatlamda modernizatsiya qilingan. Hududiy hokimiyat Belgiyada yoʻl tarmogʻini boshqaradi. Flaman hududi, Valli hududi va Bryussel poytaxti hududi oʻzlarining tegishli yoʻl tarmoqlarini boshqaradilar. Natijada, Flanders va Wallon tillarida yozilgan yoʻl belgilar Gollandiyaliklar uchun va Bryussel hududida fransuz tilida yozilgan²⁰³.

Belgiyada 30 ga yaqin avtomagistrallar mavjud boʻlib, ulardan baʼzilari Gollandiya, Germaniya, Lyuksemburg va Fransiya kabi qoʻshni davlatlar oʻrtasidagi aloqani ifodalaydi. Belgiyada turli hududlarni bogʻlaydigan oʻnta ichki va tashqi halqa yoʻllari mavjud. Belgiyaning uchta mintaqasida ikkinchi darajali tarmoqlar mavjud. Milliy yoʻllar "N" harfi bilan aniqlanadi. Bryusseldan toʻqqizta asosiy milliy yoʻllar boshlanadi va ikkinchi darajali milliy yoʻllar kesib oʻtadi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Kuehne+Nagel
- ✓ DB Schenker
- ✓ C.H Robinson
- ✓ CEVA Logistics
- ✓ Sinotrans²⁰⁴

3.4.11. Jahon banki bilan hamkorlik

Belgiya Jahon bankining 1945- yil 31- dekabrda tuzilgan 28 hukumatdan biri hisoblanadi. Bugun Belgiya Jahon banki guruhini tashkil etuvchi beshta tashkilotning aʼzosi hisoblanadi. Jahon banki Bryussel vakolatxonasidagi Belgiya maslaxatchisi xalqaro rivojlanish kun tartibida atroflicha fikr almashish va Jahon banki guruhi bilan Bryussel oʻrtasida hamkorlik qilish uchun platformalar yaratish ustida ishlamoqda. Buni Jahon banki missiyasini va faoliyatini yaxshiroq tushunishni hamda hukumat, qonun chiqaruvchilar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari,

²⁰³ <https://www.britannica.com/search?query=belgium+transport+system>

²⁰⁴ <https://www.flandersinvestmentandtrade.com/.../antwerp-home-9-world's-top-10-logistic...>

xususiy sektor, akademiya va ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni rivojlantirish orqali amalga oshiradi²⁰⁵.

Shuningdek, Belgiya hamkorlari bilan konferensiyalar, seminarlar va rivojlanish bilan bog'liq masalalar bo'yicha boshqa tadbirlarni tashkil etadi va moliyalashtiradi. Butun dunyo bo'ylab Jahon banki xodimlariga murojaat qilish yoki bank e'lon qilgan ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lishni istagan Belgiya guruhlar uchun kirish nuqtasi bo'lib xizmat qiladi. Yakunida ommaviy axborot so'rovlariga javob beradi. Shuningdek, Belgiya va Jahon banki o'rtasida hamkorlikni moliyalashtirish, ishonch jamg'armalari va o'zaro manfaatli tarmoqlar va mintaqalarda birgalikda tahliliy ishlar orqali hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirishga intilmoqda.

3.4.12. Doing Business

3.4.3-jadval

Belgiyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Belgiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
		<i>DTF</i>	
Biznes boshlashning osonligi (1-90)	16	Vaqt (kun)	201
Bisnezni boshlash (daraja)	49	Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital)	100
DTF bali (0-100)	94.43	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	3	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	4		
Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital %)	5.6	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	138
Minimum kapital	16.8	DTF bali (0-100)	51.40
		Jarayonlar (soni)	8
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	39	Vaqt (kun)	56
DTF bali (0-100)	73.36	Qiymat (mulk qiymati %)	12.7
Jarayonlar (soni)	10	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	22.5
Vaqt (kun)	212		
Qiymati (ombor qiymati %)	1.0	Soliq to'lash(daraja)	56
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	12	DTF bali (0-100)	77.69
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	11
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	103	Vaqt (bir yil uchun soatda)	136
DTF bali (0-100)	67.30	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	57.1
Jarayonlar (soni)	6		

Manba :Jahon banki guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 154-bet.

3.4.13. Turizm

Bryussel va Flemish shaharlarining Bryussel, Ghent, Antwerp, Leuven, Mechelen shaharlari ko'plab madaniy sayyohlarni jalb qilmoqda. Belgiya Jahon Savdo Tashkilotining 2017 yilgi sayyohlik va sayyohlikning raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari bo'yicha barcha qo'shni mamlakatlardan pastroq 21-o'rinda turadi. Mamlakat "tabiiy va madaniy resurslar" ga yuqori baho bergan bo'lsada, "narx raqobatbardoshligi" va "malakali ishchi kuchi mavjudligi" uchun dunyoda faqat 114-o'rinni egallaydi. So'nggi yillarda xalqaro sayyohlar soni nisbatan barqaror bo'lib

²⁰⁵ <https://www.worldbank.org/en/country/belgium/overview#2>

qoldi, 2016 yilda esa umumiy daromad 9,9 milliard AQSh dollariga yetgan.

Grand Pleys, Bryussel

Gollandiyadagi La Grand Pleys yoki De Grote Markt 14-17-asrlarda yozilgan chiroyli gildaralar va boshqa binolar bilan o'ralgan. Bir tomoni gotik arxitekturasi asarlari bo'lgan o'rta asrlardagi mashhur shahar binosidir. "Grand Pleys" YuNESKOning Jahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan.

Bruges kanali va bog'lari

Bruj betakror bog'lari daryosi qirg'og'ida boshlanib, borgan sari Zwin va Shimoliy dengizga bog'laydigan bir qator suv yo'llarini o'ziga birlashtirmoqda. Bugungi kunda, kanallar Bruges tarixining chiroyli yodgorliklari ular bilan sayohat qilish Belgiyada eng mashhur turlardan hisoblanadi.

Flandersning urush maydonlari

Ko'plab mehmonlar uchun Ypres atrofidagi Flanders janjallari maydonlarida sayohat qilish katta qiziqish uyg'otadi. Tarixiy jihatdan urush maydonlari katta haj maskani hisoblanadi. Ypres shaharchasida saqlanayotgan xandaklar ushbu hududda shahid bo'lgan minglab askarlar uchun keng qabristonlarga aylanib ketgan.

Ghentning Gravenstein va Eski shahar

Bu juda ta'sirli qal'a hisoblanib, bir vaqtlar Flandriya sayyohlarining ulkan uyi sanalgan. Suriya qurgan salibchilarning qal'alaridan bino qurish uchun ilhom manbai bo'lgan. Bugungi kunda Gravensteen Yevropaning eng yaxshi omon qolgan tarixiy namunalaridan biri bo'lib, juda yaxshi darajada saqlanib qolgan. Katta hajimli qalin va baland devorlari Lieve daryosi suvidan ko'tarilib, eski shahar Gentning o'rtasidagi ko'chalarning tepasiga ko'tariladi.

Milliy bayramlari

Yangi yil 1 yanvar; Mehnat kuni 1 may; Mustaqillik kuni 21 iyul; Xotira kuni 15 Avgust; Barcha Avliyolar kuni 1-noyabr; Rojdestvo 25 dekabr;. Harakatlanuvchi bayramlar - Pasxa dushanba, osmonga ko'tarilish va Whitmonday.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Adagio Brussels Grand Place
- ✓ Hotel Metropole
- ✓ Warwick Brussels
- ✓ NH Collection Brussels Centre
- ✓ Novotel Brussels Off Grand Place Hotel
- ✓ Radisson RED Brussels²⁰⁶

3.4.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Belgiya o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 10 mart kuni o'rnatilgan²⁰⁷. 2016-yilning 10-may kuni O'zbekiston

²⁰⁶ <https://www.tripadvisor.com/SmartDeals-g188634-Belgium-Hotel-Deals.html>

²⁰⁷ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloqa-ornatgan-mamlakatlar-royxati.html>

Respublikasi Tashqi ishlar vazirligida O‘zbekiston-Belgiya vazirliklararo siyosiy maslahatlashuvlarining beshinchi raundi bo‘lib o‘tdi. Maslahatlashuvlarda ishtirok etish uchun mamlakatimizga Belgiya Qirolligi Tashqi ishlar vazirligining ikki tomonlama munosabatlar bo‘yicha Bosh direktori Geert Muylle boshchiligidagi delegatsiya keldi. Muzokaralar chog‘ida siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsiya, madaniy-gumanitar va boshqa sohalardagi ikki tomonlama munosabatlarning muhim jihatlari muhokama qilindi. Ta’kidlanganidek, turli darajalardagi O‘zbekiston-Belgiya muntazam muloqoti nafaqat tomonlarni qiziqtirgan sohalardagi aloqalar holatini aniqlash, balki xalqaro tashkilotlar doirasidagi va boshqa jabhalardagi hamkorlikning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash va rivojlantirish imkonini yaratadi²⁰⁸.

2018-yilning 16-fevral kuni O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri Abdulaziz Kamilov Belgiya Qirolligining Favqulodda va Muxtor Elchisi (qarorgohi Moskva shahrida) etib tayinlangan Jan-Artur Rejiboni qabul qildi. Suhbat davomida O‘zbekiston-Belgiya munobatlarini ikki va ko‘p tomonlama shakllarda, jumladan O‘zbekiston-Yevropa Ittifoqi, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar doirasida rivojlanishning holati va istiqbollari muhokama qilindi. Uchrashuvda davlatlararo aloqalarni chuqurlashtirish, jumladan milliy parlamentlar va tashqi siyosat idoralari darajasida munosabatlarni mustahkamlash, O‘zbekiston va Belgiyaning ishbilarmon doiralari o‘rtasidagi aloqalarni kengaytirish, madaniy-gumanitar almashinuvlarni rivojlantirish yuzasidan fikr almashildi. Dolzarb xalqaro muammolarni muhokama qilish chog‘ida mintaqaviy xavfsizlik masalalari, xususan 2018-yilning 26-27-mart kunlari Toshkent shahrida o‘tkazish rejalashtirilayotgan Afg‘oniston bo‘yicha xalqaro konferensiyaga tayyorgarlik jarayoniga alohida e’tibor qaratildi²⁰⁹.

2018-yil 5-8 iyun kunlari Bryusselda O‘zbekiston va Yevropa Ittifoqi o‘rtasidagi ikki tomonlama savdo-iqtisodiy aloqalar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Tashqi savdo vaziri boshchiligidagi O‘zbekiston Respublikasi delegatsiyasi Belgiya va Gollandiya ishbilarmon doiralari vakillari bilan bir qator uchrashuvlar o‘tkazdi. Fresh Produce Centre uyushmasi Gollandiya va xorij mamlakatlar bozorlarida gollandiyada meva va sabzavotlarni yetishtiruvchilarning manfaatlarini ilgari suradi. Uyushma a'zolarining umumiy ishlab chiqarish hajmi yiliga 3,3 milliard yevroni va 152 davlatga eksport qilish hajmi yiliga 9,5 milliard yevrolik mahsulotni tashkil etadi. Shuningdek, uyushma a'zolari har yili 6 mlrd. yevrodan ortiq mahsulotlarni mamlakatga olib kiradi. Uchrashuvda agroklastarlarni yaratish sohasida, qishloq xo‘jaligi tarmoqlariga innovatsion usullarni joriy etish va Yevropa bozorlariga o‘zbek qishloq xo‘jalik mahsulotlarini eksport qilish uchun Gollandiyaning transport logistika, sanitariya va fitosanitariya chora-tadbirlar borasidagi ilg‘or ishlanmalaridan foydalanish bo‘yicha ikki mamlakat hamkorligini rivojlantirish masalalari ko‘tarildi. Shuningdek, Gollandiya va O‘zbekistonning ixtisoslashgan oliy o‘quv yurtlari o‘rtasida talabalar almashinuvi va amaliyot o‘tashni tashkil etish, hamda Gollandiyadagi yetakchi mutaxassislarini O‘zbekistonga jalb qilish maqsadida

²⁰⁸ <https://mfa.uz/uz/press/news/2016/05/7355/>

²⁰⁹ <http://www.uzembassy.kz/uz/article/belgiya-elchisi-bilan-uchrashuv>

hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘yish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi²¹⁰.

3.5. SHVETSIYA

REJA:

- 3.5.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 3.5.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 3.5.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 3.5.4. Energetika
- 3.5.5. Sanoati
- 3.5.6. Xizmatlar sohasi
- 3.5.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 3.5.8. Ishchi kuchi resurslari
- 3.5.9. Soliq tizimi
- 3.5.10. Transport
- 3.5.11. Jahon banki bilan hamkorlik
- 3.5.12. Doing Business
- 3.5.13. Turizm
- 3.5.14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

62 00 N, 15 00 E; UTC+1,
Shwed Kron
STOKGOLM

Shvetsiya konstitutsiyasi 1809 yilda konstitutsiyaviy monarxiya sifatida ishlab chiqilgan va 1975 yilning 1 yanvaridan kuchga kirdi. Qonunchilik hokimiyati parlamentga (Riksdag) berilgan. Monarx partiyalar o'rtasida energetika sohasida hamkorlik qilishni 1917 yil boshlarida Liberallar va Ijtimoiy Demokratlar koalitsiyaga kiringandan so'ng ishtirok etdi. Riksdag' 1971 yilgacha, uch yillik muddatga xizmat qilgan 350 a'zoga ega bo'lgan yagona boshqaruv organi tashkil etildi. 1975 yilgi Konstitutsiyasi 349 a'zoga ega bo'lib, parlament muddati 1994 yilda to'rt yilga uzaytirildi. Bosh ijrochi hokimiyatni Riksdag' spikeri tomonidan rasmiy ravishda taklif qilingan va parlament partiyalarining ovozlari bilan tasdiqlangan bosh vazir tomonidan bajariladi. Bosh vazir odatda hukumat partiyalarini aks ettiradigan 18-20 a'zodan tashkil topgan idora rahbarlarini tayinlaydi.

3.5.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi

²¹⁰ <https://mft.uz/uz/news/uzbek-delegation-met-with--communities-of-belgium-and-the-netherlands>

hisobotiga ko'ra Shvetsiya nominal YaIM hajmi 600,771 mlrd. AQSh dollari, 2017-yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 58,350 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 24 o'rinida turadigan mamlakat hisoblanadi²¹¹. Ushbu reyting kompaniyasi tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 745,0 mlrd. AQSh dollariga yetishi bashorat qilinmoqda²¹². Shvetsiya 1995- yil 1- yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan²¹³.

Shvetsiya milliy daromadining butun jamiyat bo'ylab tarqatilishini ta'minlaydigan nisbatan yuqori daromad solig'i hisobidan moliyalashtirilgan saxovatli umumiy farovonlik ta'minlangan raqobatbardosh aralash bozor iqtisodiyoti hisoblanadi. Ba'zan, bu rivojlanish Nordik modeli deb nomlanadi. Mamlakatning judayam qulay geografik joylashuvi G'arbiy Yevropa mamlakatlari orasida juda katta ustunlik beradi. Mamlakatning sharqdan Boltiq dengizi bilan chegaralanishi jahon bozorlariga suv yo'li orqali chiqa olishi mavjud mehnat taqsimotini tarixan shakllantirgan. Mamlakat juda yuqori darajada yashash tarzi, ilmiy-amaliy fond va jamiyatlari, tadqiqot markazlari, atrof muhiti va suv resurslarini ifloslanishini oldini olish bo'yicha dunyoda birinchi o'rinda turadi.

Shvetsiya Skandinaviya deb nomlangan bu yarim orolda joylashganligi XX asr oxirlarida yirik sanoat hududlari va erkin portlarni tashkil qilish orqali milliy iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantira oldi. Mamlakat ikkita Jahon urushida betaraf tomon sifatida ish olib bordi. Barcha resurslar va kompaniyalarning qariyb 90 foizi xususiy mulk bo'lib, 5 foiz davlatga, 5 foizi iste'molchi yoki ishlab chiqaruvchi kooperativ sifatida faoliyat yuritadi. Hozirda Shvetsiya jahon hamjamiyati tomonidan katta obro' - e'tiborga ega mamlakat hisoblanadi. 2015-2017 yillar mobaynida mamlakat bosh vaziri tomonidan O'rta yer dengizi orqali Yevropa Ittifoqiga kirib kelayotgan qochoq va muhojirlarning bir qismini mamlakatga joylashtirib, yashash joyi hamda ish bilan ta'minlashda kata jonbozlik ko'rsatdi. 2016-2017 yillarda Jahon iqtisodiy forumining raqobatdoshligi indeksida Shvetsiya 5-o'rinni egalladi²¹⁴.

3.5.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

XIX asrda Shvetsiya yirik qishloq xo'jalik iqtisodiyotidan sanoatlashgan va shaharlashgan ilk mamlakatga aylandi. Qashshoqlik sekinlik bilan tugatilayotgan edi. Shu bilan birga xalqaro kapital migratsiyasi uzoq mamlakatlarga ko'chib yurish yetarli darajaga chiqa boshladi. Mamlakatning katta qismi AQShni tark etib, mamlakatda iqtisodiy islohotlar va zamonaviy davlat boshqaruv tizimini yaratish, banklar va korporatsiyalar 19-chi asrning yarmidan boshlab kuchga kirdi. Shu vaqt ichida Shvetsiyada 1860-yillarda boshlangan kuchli industrializatsiya jarayoni bilan Skandinaviya mintaqasining "sihatgohi"ga aylandi. Bundan tashqari, Shvetsiya Riksdag'i "Ozodlik davrilari" juda faol parlamentga aylandi. Hukumat mamlakat yalpi ichki mahsulotining qariyb 4 foizini tashkil qilgan chorak bank aktivlarini o'z

²¹¹ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/swd>

²¹² <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

²¹³ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseu

²¹⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sw.html>

zimmasiga oldi. Bu bitim "Stokgolm Qarorlari" deb nomlandi. 2007 yilda AQSh Federal Rezervida ta'kidlanishicha, "1970-yillarning boshida Shvetsiya Yevropada eng yuqori daromad darajasiga ega edi. Bugungi kunda uning ta'siri mamlakat taraqqiyotida katta yutuqlarga olib keldi.

Shvetsiya betaraf davlat sifatida Ikkinchi jahon urushida faol ishtirok etmaganligi sababli, ko'pgina Yevropa davlatlari singari uning iqtisodiy bazasini, moliyaviy tizimini va butun mamlakat infrastrukturasi qayta tiklash shart emas edi. Shvetsiya iqtisodiyoti yog'ochsozlik, gidroenergetika va temir rudalari bilan ta'minlangan rivojlangan sanoat eksportiga yo'naltirilgan iqtisodiyotdir. Ular tashqi savdoga yo'naltirilgan iqtisodiyotning resurs bazasini tashkil qiladi. Shvetsiya bugungi kunda xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo'lgan muhandislik, ma'dan, po'lat va yog'och sanoatini rivojlantiradi.

3.5.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Shvetsiyadagi o'simlik mavsumi janubda 240 kundan shimolda esa 120 kungacha o'zgarib turadi. Shvetsiya yer maydonining o'ndan bir qismi aynan ushbu sektorda band. Arktika hududlarida parrandachilik judayam rivojlangan. Yer maydonlarining katta qismi Shvetsiya janubiy qismida joylashgan bo'lib, bug'doy, arpa, shakar lavlagi, moyli o'simliklar, kartoshka va shtapelli sabzavotlar yetishtiriladi. Shvetsiyada qoramolchilik donli ekinlardan ko'ra ko'proq ahamiyatga ega. Dunyoga mashhur fermer xo'jaliklari ilmiy tadqiqot institutlari bilan hamkorlikda genetik yangi o'zgarishlarni qayd etib, Mandira sigirlari mamlakatning barcha hududlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Shved fermalarining samaradorligi dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Biroq, ekologik muammolar o'g'itlardan foydalanishni kamaytirishga zarurat tug'dirdi. Bu turli tuproqlar va turli iqlim zonalar bilan bog'liq bo'lib, mamlakatning aksariyat qismini o'rmonchilikka diversifikatsiya qilish juda mos keldi. Mamlakatning shimoliy va tog'li qismlarida qishloq xo'jaligiga qaraganda o'rmonchilikka yerlarni ajratish ko'proq iqtisodiy naf keltira boshladi²¹⁵.

Shvetsiya qishloq xo'jaligi turlarini va mahsuldorligini cheklaydigan ko'p qisqa muddatli mavsumiy o'zgarishlarga ega. Arpa va yulaf asosan, parranda hayvon yemi uchun mo'ljallangan. Shvetsiya qishloq xo'jaligi sektori (shu jumladan, o'rmon va oziq-ovqat sanoati) 177 600 kishini ish bilan ta'minlaydi, bu Shvetsiya ishchilarining 1,5 foizini tashkil qiladi. Hozirda umumiy miqdorda 72 ming fermer va boshqa qishloq xo'jalik korxonalar mavjud bo'lib, bu ko'rsatkich 1970 yillardagi ulushning teng yarmidir.

Baliqchilik sanoati Shvetsiya iqtisodiyotining kichik qismini tashkil etadi. Xalqaro shartnomalar asosida Shvetsiya Shimoliy dengizdagi an'anaviy baliq ovlash hududlarini yo'qotdi. Sosli, macerel va losos, shuningdek, qisqichbaqalar va tunes ham kam miqdorda ovlanmoqda. Gothenburg mamlakatning eng katta baliq ovlash

²¹⁵ <https://www.britannica.com/place/sweden/Agriculture-forestry-and-fishing>

porti va bozori hisoblanadi.

Shvetsiyaning qishloq xo'jaligi mamlakat YaIM tarkibida 2017 yilning to'rtinchi choragida 12,810 mlrd. SEKni tashkil qildi. 2017yilning uchinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 12,726 mlrd. SEKni tashkil qilgan bo'lsa, 1981 yildan 2017- yil oralig'idagi o'rtacha ko'rsatkich 10,95 mlrd. SEKni tashkil qilgan.

3.5.1-jadval

Shvetsiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Shimoliy Yevropa, Boltiq dengizi bilan chegaradosh, Fin, Kattegat ko'rfazi va Skagerrak, Finlyandiya va Norvegiya o'rtasida joylashgan hudud

Poytaxti YaIM	STOKGOLM \$600 mlrd	Budjeti	Daromadlar:\$261 mlrd Xarajatlar: \$256,2 mlrd
Maydoni Oltin valyuta zahirasi Tashqi qarzi	450,295 kv km \$59,39 mlrd \$939,9 mlrd	Tabiiy resurslar Global Innovatsion Indeks HDI	temir javhari, mis, qo'rg'oshin, rux, oltin, kumush, volfram, uran, marsenik, dala shpati, yog'och, gidroenergetika 2 (63,82) 14 (0,913)
Aholisi	9,960,487 kishi	Qishloq xo'jaligi	arpa, bug'doy, shakar lavlagi; go'sht, sut
Umumiy chegarasi	2,211 km Finlyandiya 545 Norvegiya 1,666	Sanoati	temir, nozik uskunalar (radio va telefon apparatlari,) yog'och xomashyosi va qog'oz mahsulotlari, qayta ishlangan oziq-ovqat mahsulotlari, avtoulavlar
Ishsizlik Inflatsiya Soliqlar	6,2% 0,9% , 2016 50,7% YaIMda	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 1,6 % Sanoat:33,2% Xizmatlar:65,2%
Gini index BERI Doing Business	26 6 (8,26) 31 (2018)	Yirik kompaniyalari	Ericsson, ASEA / ABB, SKF, Alfa Laval, AGA, Dyno Nobel, Volvo, Ericsson, Skanska,Electrolux, Volvo, ,Preem,Telia, Sandvik, ICA, Atlas, Cellulosa, Scania
YAIM jon boshiga	24 (nominal) 39 (PPP)	Xalqaro Iqtisodiy Hamkorlik	EU, OSCE, WTO, OECD, EBRD, IBRD, IFC, IMF, OSCE, UNESCO, UNCTAD, UNIDO,, WIPO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar monarxiya	Jon boshiga YaIM darajasi	\$58,350 (nominal)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

3.5.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Shvetsiyaning energetika sektori kuchli infratuzilmaga ega energiya ishlab chiqarish va aholi jon boshiga Yevropadagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biridir. Davlat tomonidan boshqariladigan Svenska Kraftnat elektr tarmog'ini alohida ahamiyat kasb etadi. Mamlakat suv zaxiralariga juda boy bo'lib, umumiy quvvatning 46,5 foizi gidroenergetika bilan ta'minlangan. Atom energiya 45,1 foizni tashkil etib, qolgan qismi issiqlik turbinali zavodlar ta'minlaydi. 1980 yilda, shvetsiyaliklar 2010 yilga kelib AESlarni to'xtatish uchun referendumda ovoz berdi. Lekin, qaror atrof

muhit va aholi xavfsizligi jihatidan zarur bo'lishiga qarmay, Parlament muxolifati jamoatchilik fikri o'zgarganini ta'kidlaydi. Ushbu qonun bir oz vaqt o'tishi bilan bekor qilishga qaror qilindi.

Sydkraft bitta atom stansiya egalik qiluvchi xususiy kompaniya bo'lib, Yevropa Adliya sudi uning rejalashtirilgan yopish e'tiroziga tahdid qilmoqda. Shvetsiyaning elektr energiyasini sotish bozori 2000 yilga kelib barcha uy xo'jaliklarini ta'minlash niyatida boshlangan. Baltic Gas Interconnector, Germaniya, Daniya va Shvetsiya o'rtasida tabiiy gaz dengiz osti quvur tarmog'i loyihasi edi. Quvur tabiiy gazni uzluksiz yetkazib berishni ta'minlash uchun Janubiy Skandinaviya va Yevropa davlatlarining mavjud quvur tarmoqlarini birlashtiradi.

Qurilish 1965 yilda boshlanib, qayta ishlash 1967 yilda boshlangan. 1994 yilda Saudiya Arabistoni Shayx Muhammad Al Amoudi OK Petroleum sotib va 1996 yilda Preem Raffinaderi deb nomi o'zgartirildi. Neft tanker (qoralama 19 metr (62 fut) beruvchi) uchun port atrofida bir quvuri aloqasi bor joydan 6 km (3.7 milya) g'arbiy hisoblanadi. Qayta mahsulotlar Preemraff yaqin, yoki temir yo'l orqali portga yetkaziladi.

Germaniyada quvur tarmog'i Rostok hududida bo'lishi kerak edi. Germaniyaning quruqlik qismida kompressor stansiyasini va mavjud gaz tarmog'iga ulanish kerak edi. Rejalashtirilgan offshor uchastkasining uzunligi taxminan 200 km (120 ml) ni tashkil etdi. Daniya hududining terminal nuqtasi Avedorda bo'lishi kerak va quvur tarmog'i Avedoren elektr stansiyasiga ulanishi rejalashtirilgan.

Preemraff Göteborg Gothenburg shved shahrida neftni qayta ishlash zavodi hisoblanadi. Preem neft Shvetsiyada mahsulotlari va Shvetsiyaning qayta ishlash quvvatiga 80% vakili Lysekil, uning ikki qayta ishlovchisi Göteborg, Preemraff Göteborg va Preemraff Lysekil eng yirik yetkazib beruvchi bo'lib hisoblanadi. Gothenburg neftni qayta ishlash zavodi ISO 14001 standartiga muvofiq sertifikatlangan. Ushbu imtiyoz Shvetsiya va tashqi bozorlarda uchun ham, suyultirilgan gaz, benzin, dizel va neft ishlab chiqaradi.

Bio energetikasi

Shvetsiya o'rmonlari boshqa Yevropa davlatlariga qaraganda yerlarning 30 foizini, global o'rtacha bilan taqqoslaganda 53 foizini tashkil qiladi. Shvetsiyada bioenergetikaning qariyb 90 foizi o'rmonchilik sektoridan keladi. Bioenergetika (torf) Shvetsiyaning umumiy energiya ta'minotining 22 foizini tashkil etadi. Ularning aksariyati sanoat jarayonlarida va mintaqaviy isitish tizimlarida ishlatiladi.

Yashil energetikasi

Yashil energiya tizimi yoqilg'i manbasi kichik energiya stansiyasi kabi ishlab, vodorod va kislorodni energiya olish uchun birlashtiradi. Bu o'simliklar ichida suratga olish kerak bo'lgan quyosh nuri va suvdur. 2012 yilda Stokgolmdagi KTH Qirollik Texnologiya Institutiga bir kashfiyot diqqatga sazovor bo'ldi. Tadqiqot guruhi suvni juda tez kislorodga oksidlovchi molekulyar katalizatorni qurdirdi. Biroq, tadqiqotning ushbu yo'nalishida tijoriy jihatdan foydali texnologiyalarga olib kelishi mumkin. Hozirda mamlakatda ko'plab laboratoriyalar aynan ushbu energiya manbasini yanada takomillashtirish ustida ishlamoqdalar.

Quyosh energetikasi

Shvetsiya quyosh-hujayra energiya tizimi hali ham cheklangan bo'lsada, davlat mablag'lari hisobidan o'sish va katta loyihalarni moliyalashtirish boshlangan. 2015 yilga kelib jami o'rnatilgan quvvati 79,4 MVtni tashkil etadi. 2013-2016 yillarda Shvetsiya energetika agentligi quyosh kameralari, issiqlik quyosh energiyasi va quyosh yoqilg'isiga oid tadqiqotlar uchun 123 mln. AQSh dollari investitsiya kiritgan.

To'liq energetikasi

Barqaror jamiyatga o'tishda to'liq energetikasi kelajakda muhim texnologiya bo'lishiga mamlakat olimlari ishonadi. Ammo, hozirda u yetarli nisbatda rivojlanmagan. Dengiz tadqiqotlari uzoq muddatda texnologiya tijoriy jihatdan mavjud bo'lishi mumkinligini oldindan bashorat qilmoqda. Shvetsiya 2012- yilda Shvetsiya hukumatining 2020- yilgi dasturidan bir necha yil oldin qayta tiklanadigan energetikaning 50 foizga yetkazish maqsadiga erishdi. Qayta tiklanadigan energetikaning 52 foizi, jumladan, elektr energiyasi, tumanlarni issiqlik va yoqilg'i bilan ta'minlash bo'yicha Ittifoqda eng yuqori ko'rsatkichga ega.

3.5.5. Sanoat

Mamlakat sanoat ishlab chiqarish sektori eksportga yo'naltirilgan bo'lib, Shvetsiya asosiy daromadlarining bir qismini tashkil qiladi. Mashinasozlik, telekommunikatsiya, farmatsevtika, sanoat mashinalari, elektronika, kimyo mahsulotlari, uy-ro'zg'or buyumlari va maishiy texnika, o'rmonchilik, temir va po'latsozlik mamlakat iqtisodiyotidagi asosiy tarmoqlar hisoblanadi. Shunga qaramay, xususiy sektorda ishlaydigan ishchilar soni davlat xodimlari sonidan kamchilni tashkil qiladi.

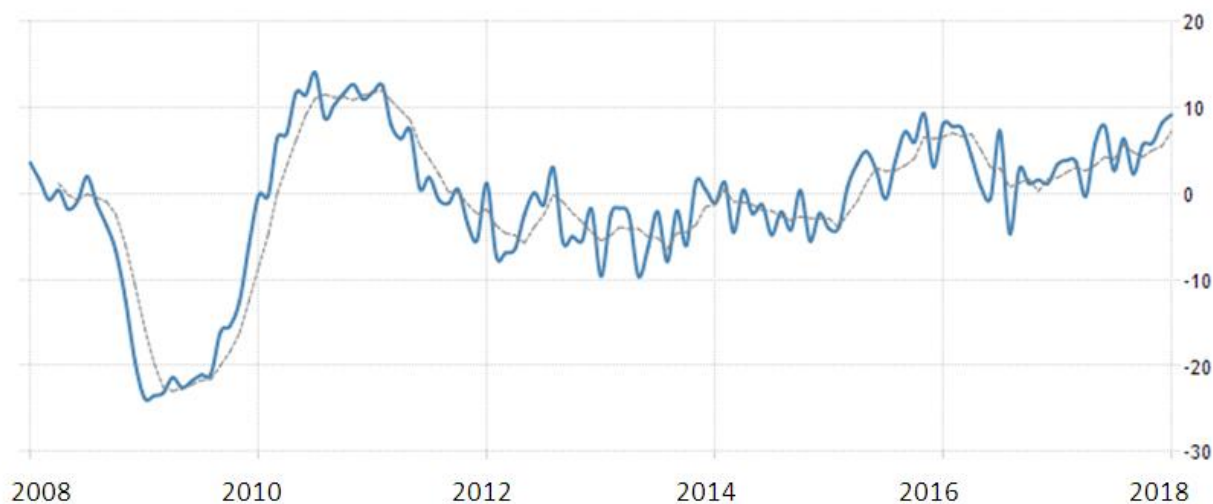
Shvetsiya yog'ochsozlik mahsulotlarini jahonga eksport qiluvchi yirik mamlakatdir. Yog'och yo'l transporti va temir yo'l tarmog'i orqali tashiladi. Asosiy xomashyo sifatidagi resurslar sanoatda qog'oz ishlab chiqarish uchun yo'naltiriladi. Shvetsiya sanoati ishlab chiqaruvchilari qog'oz, taxta va prefabrik uylar va mebellar kabi turli xil yog'och mahsulotlar ishlab chiqarish bo'yicha yetakchidir. Pulpa va qog'oz sanoati dastlab Vinniya ko'rfazida va Vankner ko'lida, daryolar sohillarida rivojlangan. Yaqinda bir qancha tejamkor zavodlar janubiy Shvetsiyaning qirg'oqlarida joylashtirildi. Mamlakatdagi qog'oz mahsulotlari dunyo bo'yicha eng sifatli Sigma tamg'asiga ega.

Shvetsiya metallurgiya sanoati hali gidroenergetika tizimi rivojlanmasdan oldin ham ko'mir yoqilg'isi asosida temirni qayta ishlash tizimida namunadir. Shunday qilib, temir va po'lat sanoati asosan, Bergslagen hududida joylashgan. 20-asrda Oxelösund va Luleå shaharlarida qurilgan temir va po'lat eritish korxonalarida qirg'oq bo'ylab joylashgan edi.

Hozirgi vaqtda xususiy ishlab chiqarish korxonalarida sanoat mahsulotining aksariyat qismini ishlab chiqaradi. Avtomobilsozlik sanoati, shu jumladan muhandislik, eng katta ishlab chiqarish sanoati bo'lib, tayyor mahsulotlar qo'shimcha qiymatining yarimini tashkil etadi. Mashinasozlik va aviasozlik sanoati Janubiy-Shvetsiyaning asosiy zavodlarida takomillashgan. Shvetsiyadagi avtomobil ishlab

chiqaruvchilari Volvo va Saab 21-asrning boshlarida kuchli xalqaro nufuzga ega bo'ldi. 2011 yilda Saab bankrot deb topilib, uning aksariyat qismi boshlang'ich kompaniyasini National Electric Vehicle Sweden (NEVS) kompaniyasi tomonidan sotib olindi.

Elektronika sanoati Stokgolmda va Vasterasda jamlangan. Stokgolm aloqa uskunalari ishlab chiqarish bo'yicha yetakchi markazdir. Shvetsiyaning janubiy qismidagi o'rmonli joylardagi kichik metal jihoz va plastmassa ishlab chiqarish sanoati, shisha sanoati moslashuvchanlik va ijodkorlikni davom ettirish orqali muntazam rivojlanishda. G'arbiy qirg'oqdagi Stenungsund neft-kimyo sanoatining markazi hisoblanadi. Dori-darmon va biotexnologiya sohalari jadal sur'atlar bilan kengayib bormoqda. Qurilish sektori va oziq-ovqat sanoati ham mamlakat YAIMda muhim rol o'ynaydi.

3.13-rasm. Shvetsiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²¹⁶

Shvetsiya sanoat ishlab chiqarishi 2018 yilning yanvar oyida o'tgan yilga nisbatan 9,2 foizga o'sib, yuqori o'sish kuzatilmoqda. 2015 yilning noyabr oyidan buyon 9,3 foizga o'sishi bilan sanoatdagi eng katta daromadga erishdi. Tog'-kon sanoati va konchilik ishlariga (33,9 foizga nisbatan 9,9 foiz), metall rudalari uchun esa (1 foiz -2,4 foizga) kamayganligi natijasida tog'-kon sanoati sezilarli darajada qayta tiklandi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish, ayniqsa avtomobillar, treylerlar va yarim tirkamalar yuqori sur'atlariga (29,2% va 16,2% ga) asosli ravishda barqaror o'sdi (8,4 foizga nisbatan 9,3%); transport vositalariga (21,7 foizga nisbatan 17,2 foiz), mashinalar va uskunalar (18,4 foizga nisbatan 13,8 foiz). Mavsumiy nuqtai nazaridan oylik ravishda sanoat ishlab chiqarish dekabr oyida 1,2 foizga o'sgan.

3.5.6. Xizmatlar sohasi

Moliya

²¹⁶<https://tradingeconomics.com/sweeden/industrial-production>

Shvetsiya Banki Markaziy Bank hisoblanib mamlakatning monetar siyosatini yuritadi. Mamlakt milliy valyutasi shved kronasi hisoblanadi. Bundan tashqari, Shvetsiyada faoliyat yuritayotgan jamg'arma kassalar, banklar va xorijiy banklar mavjud. Shved bank tizimi kichik tijorat banklarga asoslanadi. 1990 yillar boshidagi moliyaviy inqiroz natijasida tijorat banklar faoliyatiga ruxsat berildi. Bir nechta xorijiy banklar, shu jumladan Citibank, Shvetsiyadagi filiallarni ochdi va bir nechta banklar chakana bank bozorida raqobatga kirishdi. Shvetsiyaning to'rtta banki Nordea, Skandinaviska Enskilda Banken (SEB), Svenska Handelsbanken va Swedbank xalqaro valyuta munosabatlarida juda faol hisoblanadi. Danske Bank Shvetsiyaning eng yirik xorijiy banki va beshinchi yirik bankidir. Banklar faoliyati barcha zarur standartlarni ta'minlash uchun Shvetsiya Moliyaviy nazorat organi tomonidan monitoring qilinadi.

Shved banklarining moliyaviy hisoboti faqat xalqaro miqyosda tan olingan auditorlar tomonidan amalga oshiriladi. Shvetsiya Banklar assotsiatsiyasi Shvetsiyadagi banklar va moliya institutlarini anglatadi. Uyushma Shvetsiya va Yevropada tartibga soluvchi siyosatchilar bilan yaqindan hamkorlik qiladi. Shuningdek, Shvetsiya bank sektoriga to'lov infratuzilmasi va xavfsizlik masalalari kabi umumiy manfaatlar masalalari bo'yicha umumiy qoidalarni belgilaydi. Assotsiatsiya aholini bank sektori bilan tanishtiradi. Shvetsiya Yevrozonaning bir qismi emas; shuning uchun shved tijorat banklari yevro-kassa hisoblari va to'lov xizmatlarini taqdim etadilar. Moliyaviy xizmatlarini taklif xorijiy bank yoki filiallari operatsiyalarini o'tkazish shved Moliyaviy nazorat Vakolati Finansinspektionen (FI) ruxsati bilan amalga oshiriladi. Avtorizatsiya ariza jarayonining bir qismi sifatida FI firmaning kapitali holati, biznes-reja egalari, boshqarish shartlari haqida to'liq ma'lumot taqdim etadilar.

Shvetsiya YaIM tarkibidagi xizmatlar ulishi 2018 yilning ikkinchi choragida 551,977 mlrd. SEKni tashkil qilgan. 2018 yilning birinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 543,979 mlrd. SEKni tashkil qildi. Shvetsiyada xizmatlar 1981 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 314,733 mlrd. SEKni qayd etgan.

Nufuzli banklari

- ✓ Nordea Bank AB
- ✓ Svenska Handelsbanken AB
- ✓ Skandinaviska Enskilda Banken
- ✓ Carnegie Investment Bank AB
- ✓ Forex Bank AB
- ✓ Skandiabanken²¹⁷

3.5.7. Tashqi savdo munosabatlari

Shvetsiya jahon iqtisodiyotida rivojlangan iqtisodiy siyosati va bir guruh Transmilliy kompaniyalari bilan qatnashadi. Mamlakatning eng yirik dengiz portlari, xalqaro logistika markazlari hamda erkin savdo zonalari uning tashqi savdo

²¹⁷ <https://www.wallstreetmojo.com/top-banks-in-sweden/>

munosabatlarini yanada rivojlantirishga yo'naltiradi. Shvetsiyaning o'ziga xosligining yana bir tomoni shimoliy dengizda joylashgan Shpetzbergin oroli alohida ahamiyat kasb etadi. Bu orolda joylashgan dunyoning yagona muzliklar orasidagi qishloq xo'jalik ekinlari don-urug'larini saqlash ombori innovatsion g'oya sifatida e'tirof etiladi (Swallboard Seed Warehouse).

O'sish, so'nggi yillarda qayd etilgan yuqori sur'atlardan biroz pasayishiga qaramasdan, 2018 yilda mustahkam bo'lishi mumkin. Iqtisodiyotda mehnat bozorining yanada keskinlashishi, kengayib borayotgan fiskal siyosati va mustahkam barqaror investitsiyalar hisobidan qo'llab-quvvatlanadi. Shu bilan birga, uy xo'jaligining yuqori qarzi va uy-joy bozori bilan bog'liq tashvishlar iqtisodga nisbatan soya tushishini davom ettiradi. "FocusEconomics" tahlilchilarining fikricha, 2018 yilda yalpi ichki mahsulotning o'sishi 2,7 foizni tashkil etadi, bu o'tgan oying bashoratiga nisbatan o'zgarmaydi. 2019 yilga borib esa bashorat 2,2 foizni tashkil qiladi.

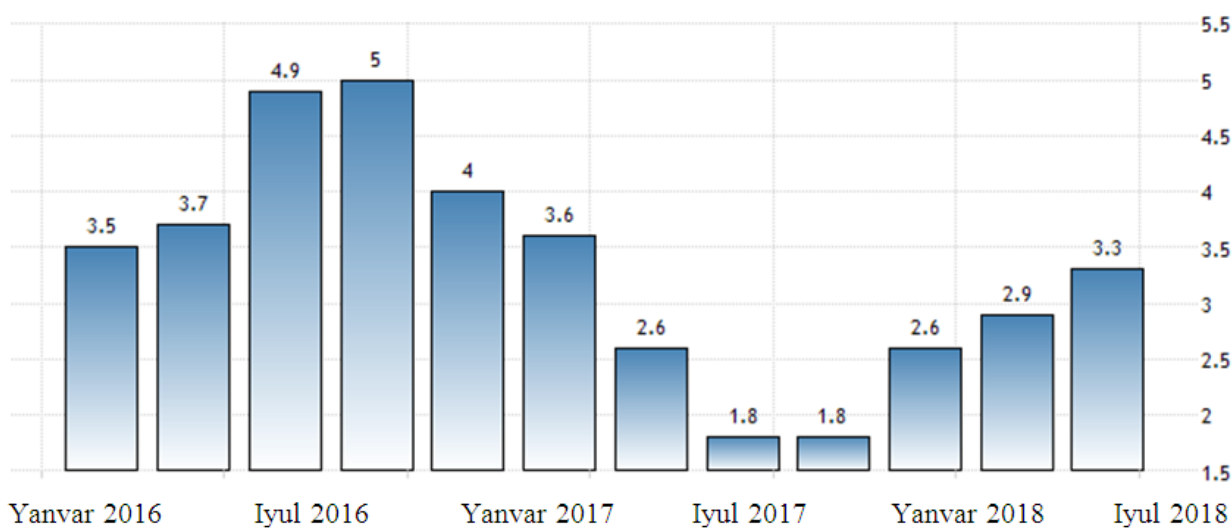
3.5.2-rasm.

Shvetsiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

	Eksport		Import
Eksport (USD)	\$147.3mlrd (2017)	Import (USD)	\$134.9mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	mashinalar, motorli transport vositalari, qog'oz mahsulotlari, pulpa va yog'och, temir va po'lat mahsulotlar, kimyoviy moddalar, harbiy qurollar	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashinalar, neft va neft mahsulotlari, kimyoviy moddalar, motorli transport vositalari, temir va po'latdan; oziq-ovqat, kiyim-kechak
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Germaniya 11% Norvegiya 10.2% Finlandiya 6.9% AQSh 6.8% Daniya 6.8% Buyuk Britaniya 6.2% Gollandiya 5.4% Xitoy 4.6% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Germaniya 18.7% Gollandiya 8.8% Norvegiya 8.2% Daniya 7.2% Buyuk Britaniya 5.2% Belgiya 5.0% Finlandiya 4.7% Xitoy 4.6%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Shvetsiya eksporti 2018- yil yanvar oyida 115,0 mlrd. SEKni tashkil qilgan. 1960- yildan 2018- yilgacha vaqt oralig'ida bu ko'rsatkich o'rtacha 39,289 mlrd. SEKga teng bo'lib, 2017- yil noyabr oyida esa, 121,9 mlrd. SEKdan yuqori bo'lgan. 1963 yil fevral oyida rekord darajadagi 970 mln.SEK qayd etilgan.

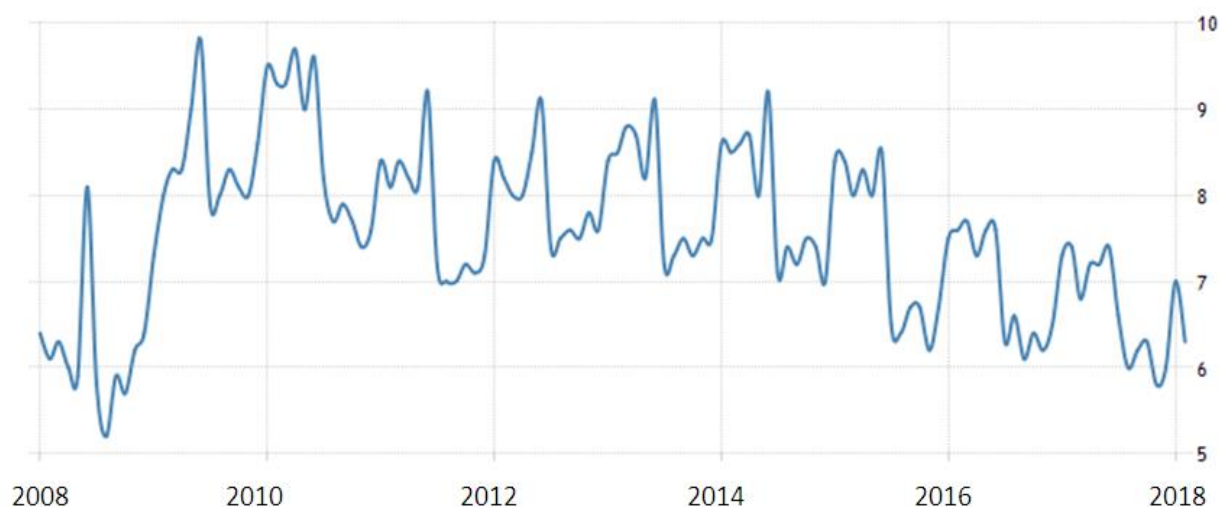
3.14-rasm. Shvetsiya YaIMning yillik o'rish darajasi (2015-2018 yil ikkinchi choragi)²¹⁸

Shvetsiya importi 2018 yil yanvar oyida 118,3 mlrd.SEKni tashkil etgan bo'lsa, shu yil fevral oyida 112,0 mlrd. SEKni tashkil etgan. Shvetsiya importi 1960- yildan 2018- yilgacha o'rtacha 35,71 mlrd. SEKni tashkil etib, 2017- yil noyabr oyida esa, 12,18 mlrd. SEKdan yuqori bo'lgan. 1960- yil iyul oyida eng past ko'rsatkich bilan 1,02 mlrd. SEKni tashkil qilgan.

3.5.8. Ishchi kuchi resurslari

Shvetsiyada ish bilan bandlik darajasi 2017- yil yanvar oyida 66,80 foizga kamaygan bo'lsa, 2017- yil dekabr oyida 67,30 foizni tashkil etdi. Shvetsiyada ish bilan bandlik darajasi 2018- yilda 2017- yilga nisbatan 66,04 foizni tashkil etdi. 2007- yil iyul oyida esa 69,90 foizni tashkil etgan. 2010 -yil yanvar oyida bu ko'rsatkich rekord darajada bo'lib, 62,60 foizni tashkil etdi. Shvetsiyada ishlaydiganlarning soni 2017- yil fevral oyida 4,969 mln. kishidan 2018- yil fevral oyida 5,039 mln. kishiga yetdi. Shvetsiyada ish bilan band bo'lganlarning soni 2001 yilgacha 2018 yilgacha o'rtacha 4,583 mln. kishini tashkil etib, 2017- yil iyul oyida esa 5,164 mln. kishidan yuqori bo'ldi. 2001- yil yanvar oyiga kelib rekord 4,236 mln. kishi qayd etilgan.

²¹⁸ <https://tradingeconomics.com/sweeden/gdp-growth-annual>

3.15-rasm Shvetsiyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²¹⁹

Shvetsiyada ishsizlik darajasi 2018- yilning fevral oyida o'tgan yilning ayni mavsumida 7,4 foizdan va 7,0 foizni tashkil etuvchi bozorning kutilayotgan natijalarining 6,3 foizga pasaydi. Ishsizlar soni o'tgan yilga nisbatan 55,0 ming kishiga kamaydi va 337 ming kishiga qisqardi. Bandlik esa 136,0 ming kishiga ortib 4,56 mln.kishini tashkil qildi. Bu esa ish bilan ta'minlanish darajasi 66,7 foizdan 67,7 foizgacha oshganini ko'rsatmoqda. Mavsumiy ishsizlik darajasi o'tgan oydag 6,5 foizdan past bo'lgan holda 5,9 foizni tashkil etdi. Shvetsiyada ishsizlik darajasi 1980 yildan 2018- yilgacha o'rtacha 5.94 foizni tashkil etdi.

Shvetsiyada ishsizlar soni 2001- yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 353.63 ming kishini tashkil etib, 2009- yil iyun oyida 503 ming kishidan yuqori bo'lgan. Rekord daraja aynan 2001- yil noyabr oyida 243 ming kishidan kam ko'rsatkich orqali qayd etilgan.

3.5.9. Soliq tizimi

Shvetsiyada tashkilotlar solig'i stavkasi 22 foizni tashkil qiladi. Bu soliq 1981 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 34,66 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1989 yilda 60,10 foizni tashkil etdi. 2013 yilda bu soliq stavkasi 22 foiz natija qayd etgan. Shvetsiyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 61,85 foizni tashkil qiladi. 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 56,78 foizni tashkil etgan bu soliq 2017 yilga kelib 61,85 foizni tashkil etgan. 2000 yilda esa 51,50 foizni tashkil etgan. Shvetsiyada sotishdan keladigan soliq darajasi 25 foizni tashkil etadi.

3.5.10. Transport

Skandinaviya yarim oroli mamlakati sifatida Shvetsiya turli takomillashgan transport infratuzilmasiga ega. Hozirda xalqaro transport aloqalariga katta to'sqinlik

²¹⁹<https://tradingeconomics.com/sweeden/unemployment-rate>

qilib borayotgan Islandiya faol vulqonlari milliy tarmoq yoʻnalishlariga nisbatan ishinchsizlik bildirilmoqda. Shvetsiya transport tizimi avtobus, poezd, qayiq yoki samolyotlarda amalga oshiriladi. Bugungi kunda Shvetsiya oʻzining barcha qoʻshnilari kabi markazlashgan tizimli tarmoqlariga ega. Mamlakatda oʻng qoʻl qoidasi amal qiladi. Shvetsiya 1736-yilgacha chap qoʻl qoidasiga amal qilgan (Shvetsiyadagi Vänstertrafik). Avtoulovlar Shvetsiya boʻylab Oʻresund koʻprigidan Stokgolm, Gothenburg, Uppsala va Uddevalla shaharlaridan oʻtadi. Avtoyoʻllar tizimi hali ham kengaytirilmoqda. Eng uzun uzluksiz avtomobil yoʻllari Värnamo-Gävle (E4; 585 km) va Rabbalshede-Vellinge (E6, 412 km, 2013-yilgacha uzaytirilishi uchun Norvegiyada Trelleborg va Oslo oʻrtasidagi avtomobil yoʻlini toʻldiradi)²²⁰.

Shvetsiyada temir yoʻllar

Shvetsiyaning eng yirik temir yoʻl operatori - Shvetsiya temir yoʻllari (SJ). Ular Shvetsiya boʻylab sayohat qilishning eng tez, lekin eng qimmat usuli boʻlgan SJ yuqori tezlikda poezdlar (SJ 2000/3000) toʻrt xil xizmatni taklif qiladilar. SJ shaharlararo poezdlari Shvetsiyada oʻrta va uzoq masofaga moʻljallangan sayohatlarda. SJ mintaqaviy yoki shahar ichidagi poezdlar Stokgolmda yoki Gothenburg'da doimiy ravishda temir yoʻl orqali ketadigan yoʻlovchilar uchun moʻljallangan. Bundan tashqari Narvikdan Malmiga boradigan SJ tungi poezdi harakat qiladi. Stokgolmda sakkizta yoʻnalishli uchta temir yoʻl tizimi mavjud. Mintaqaviy va shaharlararo temir yoʻl xizmatlari Stokgolmni Uppsala, Gavle, Eskilstuna, Linköping va Vasteras kabi koʻplab yaqin shaharlar bilan bogʻlaydi.

Hududiy avtobus xizmatlari (Lanstrafiken)

Shvetsiyaning aksariyat shaharlari oʻzlarining mahalliy avtobus va poezdlar xizmatlariga ega (Volvo), ular koʻpincha bir xil narx chiptasi tizimida ishlaydi. Bu tizim Lanstrafiken deb ataladi. Stokgolmda Lokaltrafik (SL), avtobus va temir yoʻl tizimlari uchun operator, Gothenburg Vasttrafik, Malmö va Skane uchun Skanetrafik mavjud.

Shaharlararo avtobus xizmatlari

Odatda poezdga qaraganda avtobusda sayohat qilish ancha arzon. Shunga qaramay, avtobusga chiqishdan oldin chiptani sotib olish zarur. Talabalar yoʻl kartochkalariga egalari, yoshlar (16-25) va nafaqaxoʻrlar uchun maʼlum chegirmalar mavjud. Eng mashhur ekspress avtobus xizmati - Swebus Express. Ushbu operator Shvetsiya boʻylab xizmatlarni amalga oshiradi va qoʻshni davlatlar bilan yirik shaharlarni bogʻlaydi. Bu express xizmat va bepul Wi-Fi, elektr tok manbai bonus hisoblanadi. Biroq, bu qulaylik narxga bogʻliq boʻlib, u eng qimmat avtobus operatori hisoblanadi. Stokgolmni janubga bogʻlaydigan yana ikkita xizmat Svenska Buss va Nettbuss Express hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda xizmat mamlakatning shimoliga sayohat qiluvchi Ybuss hisobiga aholi poezddan kamroq foydalanmoqda.

Taksilar

Taksidan telefon orqali qoʻngʻiroq qilish mumkin, taksidan olib ketilishi yoki

²²⁰ <https://www.britannica.com/search?query=sweeden+transport+system>

ko'chada kutib olishi mumkin. Shvetsiyalik taksilar odatda tezkor narxlardagi o'lov birligi ishlatishadi. Shuning uchun transport vositasiga chiqmasdan oldin haydovchidan qancha masofaga ketishini tekshirish kerak. Stokgolm Arlanda aeroportidan markazga olib keladigan taksilar 520 SEK (taxminan 57 yevro) miqdorida yo'l haqi oladi.

Havo transporti

Stokgolm Arlanda aeroporti xalqaro sayohat uchun ishlatiladigan asosiy aeroportidir. Ichki qatnovlar temir yo'l va avtobuslar xizmatidan raqobat tufayli juda qimmat. Aeroportdagi transferlar uchun Arlanda Express (aeroportda temir yo'l liniyasi) mavjud bo'lib, taxminan 240 SEK (26 yevro)ni tashkil etadi va sayohat 20 daqiqa davom etadi. Shuningdek, "Flygbussarna" (aeroport avtobuslari xizmati) 110 SEK (12 evro) uchun 30/40 daqiqa vaqt sarflaydi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Logistimania ab Moving & Forwarding
- ✓ Logistics Ab
- ✓ Dalby Lager & Logistik Ab
- ✓ Seafrigo Nordic Ab
- ✓ Riksteatern²²¹

3.5.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Shvetsiya Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki – Jahon banki – 1951- yilning 31- avgust kuni a'zosi bo'ldi. Bugun Shvetsiya Jahon banki guruhini tashkil etuvchi beshta tashkilotning a'zosi hisoblanadi. Shvetsiya va Jahon banki boshqa a'zo davlatlar bilan loyihalarni moliyalashtirish, dizayn siyosatini ishlab chiqish va rivojlanayotgan mamlakatlarda qashshoqlikni tugatish bo'yicha dasturlarni amalga oshirish uchun ish olib boradi²²².

Jahon bankining Parijdagi ofisida skandinaviy loyihalar

Xalqaro rivojlanish dasturining kun tartibida konsensusni rivojlantirish va Jahon banki guruhi bilan Shvetsiya o'rtasida hamkorlik qilish uchun platformalar yaratish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Buni Jahon banki guruhining missiyasini va faoliyatini yaxshiroq tushunishni va hukumat, qonun chiqaruvchilar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, xususiy sektor, akademiya va ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni rivojlantirish orqali amalga oshiradi. Shuningdek, hamkorlar bilan konferensiyalar, seminarlar va rivojlanishga oid masalalar bo'yicha boshqa tadbirlarni tashkillashtirish va moliyalashtirishni o'z ichiga oladi. Shvetsiyadagi guruhlar uchun Jahon banki xodimlariga butun dunyoga bo'ylab murojaat qilishni yoki bank e'lon qilgan ma'lumotlarning ko'payishiga erishish uchun kirish

²²¹ <https://www.europages.co.uk/companies/Sweden/logistics.html>

²²² <http://www.worldbank.org/en/country/sweden/overview#2>

nuqtasi bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, Shvetsiya va Jahon banki o‘rtasida hamkorlikda moliyalashtirish, ishonch jamg‘armalari va o‘zaro manfaatli tarmoqlar hamda mintaqalarda birgalikda hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirishga intilmoqda.

Moliya vaziri Magdalena Andersson Shvetsiyani Jahon banki Boshqaruvchilar Kengashida, bankning yuqori darajadagi qaror qabul qilish organida ifodalaydi. Odatda moliya yoki rivojlanish vazirlari, yiliga ikki marta uchrashadilar. Shvetsiyaning Xalqaro rivojlanish bo‘yicha vaziri Isabella Levin alternativ gubernator sifatida xizmat qiladi.

3.5.12. Doing Business

3.5.3-jadval

Shvetsiyaning Doing Business ko‘rsatkichi (2018 y.)

Shvetsiya, Easy of Doing Business 2018
DTF

Biznes boshlashning osonligi (1-90)	10		
Biznesni boshlash (daraja)	13	Vaqt (kun)	52
DTF bali (0-100)	94.67	Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital)	31.2
Jarayonlar (soni)	3	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Vaqt (kun)	7	oshkoraligi (0-8)	8
Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital %)	0.5		
Minimum kapital	11.1	Mulkni ro‘yxatdan o‘tkazish (daraja)	9
		DTF bali (0-100)	90.1
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	27	Jarayonlar (soni)	1
DTF bali (0-100)	77.79	Vaqt (kun)	7
Jarayonlar (soni)	8	Qiymat (mulk qiymati %)	4.3
Vaqt (kun)	117	Yer ma‘muriyati sifat indeksi (0-30)	27.5
Qiymati (ombor qiymati %)	2		
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	9	Soliq to‘lash(daraja)	27
		DTF bali (0-100)	85.28
Elektr energiya ta‘minoti (daraja)	6	To‘lovlar (bir yil uchun soni)	6
DTF bali (0-100)	96.21	Vaqt (bir yil uchun soatda)	122
Jarayonlar (soni)	3	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	49.1

Manba :Jahon banki guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 203-bet.

3.5.13. Turizm

Shvetsiya turizmi mamlakat iqtisodiyotining nisbatan kichik qismi, YaIM 2,9 foizida tashkil etadi. Bu esa 264 milliard shved kronasi daromad keltirgan bo‘lib, undan 98,8 milliardini xorijiy mehmonlar hisobiga to‘g‘ri kelmoqda. Shvetsiyaga asosan, Daniya, Norvegiya va Finlyandiya kabi qo‘shni davlatlardan sayyohlar tashrif buyuradi. Germaniya, Fransiya va Buyuk Britaniya sayyohlari ham alohida ahamiyatga ega. Shvetsiyaning sayyohlik joylari orasida Vasa muzeyi, Millesgarden va Jahon merosidagi Drottningholm Palace teatri mavjud. Shvetsiyadagi san‘at, adabiyot va musiqa kabi boshqa sayyohlik joylari ham bor. Shvetsiyada sayyohlik yo‘nalishida mashhur bo‘lgan boshqa meroslarga quyidagilar kiradi: Oland orolining qishloq xo‘jaligi landshaftlari, Stokgolm yaqinidagi Mälaren shahri yoki Björkö va Adelsk orollarida Birka Hovgärden

hududlari, Shvetsiyaning shimolidagi Gammelstad cherkovi, Luleå shahri Drottningholm saroyi va qirollik Domeni Teatri joylashgan.

Qishki sport

Qish mavsumida Jukkasjärvi muz mehmonxonasi shimoliy shtat Kiruna yaqinida ochiladi. Kiruna shuningdek, Aurora Borealis (Shimoliy yorug'lik)ni tomosha qilish uchun tashrif buyuradilar. Shvetsiya shimolidagi sayyohlar qishda ko'pincha Sami haydovchilari bilan muzliklarda sayohat qilishadi. Shvetsiya va Shimoliy Osetiya shaharlarida yam-yashil dam olish joylari, shuningdek, shimoliy hudud bo'yab ko'plab kros-tog' chang'isi dam olish maskani mavjud.

Vasa muzeyi

Stokgolmdagi Vasa muzeyi Shvetsiyaning eng mashhur muzeyi bo'lib, har yili millionlab mehmonlarni jalb qiladi. Muzey 1990 yilda ochilganidan buyon 20 milliondan ziyod kishi tashrif buyurgan. 1628-yilda Shvetsiya imperiyasi floti, Vasa jang kemasi me'rosi ushbu hududda saqlanadi.

Skansen va Djurgården

Dunyodagi eng qadimiy ochiq muzeylardan biri bo'lgan Skansen, 1720 yildan 1960 yilgacha bo'lgan davrda turli shaharlarda qishloq va shahar madaniyatini ifodalovchi mahalliy xo'jaliklardan iborat tarixiy qishloqdir. Bu yerda yig'ilgan cherkovlar, maktabxonalar, mahallalar, do'konlar, tegirmonlar, ishchilar uylari, hunarmandlarning do'konlari (kitobni chop etish, matbaa do'koni, poyabzal, tandir, tarnovli makaron va shisha idishlar), fokusli temir yo'l va bir nechta uy xo'jaliklari joylashgan.

Drottningholm

Lovet orolidagi Fairytale Drottningholm saroyi YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiradi va Stokgolm shahridan 11 kilometr g'arbda (qayiqda 45 daqiqa) joylashgan. XVII asrga kelib, saroy Shvetsiya qiroli oilasining rasmiy qarorgohi hisoblangan. Chiroyli terasali bog'da Bohemiya bronza haykallari joylashgan.

Milliy bayramlari

Yangi yil 1 yanvar; Epiphany 6 yanvar; Mehnat kuni 1 may; Yoz oylarida, yaqin kunlardagi shanba, 24-iyun; Barcha Avliyolar kuni 5-noyabr; Rojdestvo 25-26 dekabr. Ko'chma diniy bayramlar orasida yaxshi juma, Pasxa dushanba, yuksalish va Whitmonday bayrami.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Comfort Hotel Xpress Stockholm Central
- ✓ Quality Hotel Airport Arlanda
- ✓ Park Inn by Radisson Stockholm Hammarby Sjostad
- ✓ Hotel C Stockholm
- ✓ Clarion Hotel Stockholm
- ✓ Stallmastaregarden Hotel²²³

²²³ <https://www.tripadvisor.ru/SmartDeals-g189806-Sweden-Hotel-Deals.html>

3.5.14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Shvetsiya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 8 aprel kuni o‘rnatilgan²²⁴. 2001-yil 29-mayda imzolangan O‘zbekiston Respublikasi hukumati bilan Shvetsiya Qirolligi hukumati o‘rtasida investitsiyalarni rag‘batlantirish va o‘zaro himoyalash to‘g‘risidagi bitim hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qilayotgani ta’kidlandi. 2017 yil 22 fevral kuni «International Hotel Tashkent» mehmonxonasida o‘zbek-shved biznes forumi hamda Shvetsiyaning yirik kompaniyalari ishtirokida kooperatsion birja bo‘lib o‘tdi. Anjuman o‘tkazilishidan ko‘zlangan asosiy maqsad ikki mamlakat kompaniyalari o‘rtasida savdo aloqalarini yo‘lga qo‘yish, Shvetsiya kompaniyalarining O‘zbekistonda biznes yuritish bo‘yicha tajribalarining taqdimotini o‘tkazish, yangi qo‘shma korxonalarni tashkil etish masalalarini muhokama qilish va investitsiya loyihalarini hayotga tatbiq etishdir.

Delegatsiya tarkibiga Shvetsiyaning tog‘-kon, energetika, transport, telekommunikatsiya, va infratuzilmalarni rivojlantirish sohalaridagi yirik kompaniyalari vakillari kirgan. Shuningdek, avtomobilsozlik, energetika va energiya tejash, elektr texnikasi, oziq-ovqat sanoati sohalaridagi sarmoyaviy loyihalarni birgalikda amalga oshirish, ichki va tashqi bozorlarda talabgor bo‘lgan mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi qo‘shma korxonalar tashkil etish masalalari muhokama qilindi. Ta’kidlanishicha, bugungi kunda O‘zbekistonda Shvetsiya sarmoyasi ishtirokida 8ta korxonalar faoliyat yuritadi. Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiya va savdo vazirligida Shvetsiyaning bitta kompaniyasi ro‘yxatdan o‘tgan²²⁵.

2018 yil 14 iyunda O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi Favqulodda va Shvetsiya Qirolligi (Stokgolmda yashash) Ingrid Tersman Muxtor tashrif buyurdi. Toshkentga Elchining tashrifi parlamentlararo hamkorlikni chuqurlashtirish, siyosiy, savdo-iqtisodiy, sarmoyaviy, madaniy-gumanitar sohalarda, ikki tomonlama munosabatlarni va boshqa Yevropa Ittifoqi davlatlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik doirasida, xalqaro hamkorlikning dolzarb masalalarini muhokama qilish uchun tashrif buyurdi²²⁶.

²²⁴ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloha-ornatgan-mamlakatlar-royxati.html>

²²⁵ <https://kun.uz/uz/news/2017/02/22/toskentda-uzbekiston-svecia-isbilarmon-doirlarining-biznes-forum>

²²⁶ <http://organic-service.uz/uz/news-posts/shvetsiyaning-ozbekistondagi-elchisi-toshkentga-keldi/>

3.6. NORVEGIYA

REJA:

- 3.6.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 3.6.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 3.6.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 3.6.4. Energetika
- 3.6.5. Sanoati
- 3.6.6. Xizmatlar sohasi
- 3.6.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 3.6.8. Migratsiya va ish kuchi resurslari
- 3.6.9. Soliq tizimi va Bojxona bojlari
- 3.6.10. Transport
- 3.6.11. Jahon banki bilan hamkorlik
- 3.6.12. Doing Business
- 3.6.13. Turizm
- 3.6.14. Ilm-fan va Texnologiya
- 3.6.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

62 00 N, 10 00 E; UTC+1,
Norvegiya Kron
OSLO

Norvegiya - konstitutsiyaviy monarxiya tuzumidagi davlat bo'lib, 1814 yil 17 mayda qabul qilingan qonunga tayanadi. 1990 yilgacha hukmronlik monarxiya eng katta o'g'liga o'tdi. 1990 yil may oyida konstitutsiyaviy tuzatishlar ayollarga taxtga o'tirishga imkon berdi. O'zgarishlar faqatgina 1990 yildan so'ng tug'ilganlarga ta'sir qildi. Suveren boshchiligidagi Norvegiyaning Evangelialik Lyuteran cherkovi a'zosi bo'lishi kerak bo'lgan. Qirollik kuchi bosh vazir va kamida yetti nafar boshqa davlat vaziridan tashkil topgan vazirlar kengashi orqali amalga oshiriladi. 1884 yilda parlament boshqaruvi joriy etilgandan buyon, Storting oliy hokimiyatga aylandi va moliya ustidan yagona nazorat o'rnatilgan bo'lib, Shohning veto huquqini belgilangan tartibda bekor qilish qudratiga ega bo'ldi.

3.6.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Norvegiyaning nominal YaIM hajmi 443,252 mlrd. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 82,710 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 28 o'rinida turadigan mamlakat hisoblanadi²²⁷. Ushbu reyting kompaniyasi tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 520,6 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda²²⁸. Norvegiya 1995- yil 1- yanvarda Butunjahon

²²⁷ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/norway>

²²⁸ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan²²⁹.

Norvegiya bozor munosabatariga asoslangan rivojlangan iqtisodiyot. U asosan, xizmatlar sohasini jadal rivojlantirgan Skandinaviya yarim oroli mamlakatidir. Norvegiya o'zining muhim neftni qayta ishlash sanoatining yuqoriligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

1980-yillarning oxirida neft narxi tushib ketganiga qaramay Norvegiya keyingi yigirma yilliklarda ko'p hajmli qazib olish va yuqori narxlarda sotish orqali kata miqdorda foyda ko'rdi. Neft narxining pasayishi oqibatida energetika xavfsizligini ta'minlash maqsadida Norvegiya 1990- yilda Hukumat Neft Fondini tashkil etdi. Mamlakatda mavjud byudjet profitsiti xalqaro kapital migratsiyasi hamda xorijiy investitsiyalar uchun ajratildi. 2001- yilda boshlangan xalqaro moliya-iqtisodiy inqiroz davrida Norvegiya boshqa sanoati rivojlangan davlatlarga qaraganda ancha barqaror o'zgarishlar qayd etdi.

Norvegiya 1945- yilning 27- noyabridan beri BMT a'zosi; mamlakat EHMga va barcha mintaqaviy bo'lmagan ixtisoslashgan muassasalarga qatnashadi. Norvegiya mutaxassislari BMTning texnik yordam dasturi doirasida ko'plab mamlakatlarda xizmat qiladilar va Norvegiya mutaxassislari BMT kuchlari bilan Kongo Demokratik Respublikasida (avval Zaire) xizmat qildilar. Norvegiya BMTning 30 ta tinchlikparvar amaliyotida ishtirok etdi. 1963- yilda tajriba sifatida boshlangan Norvegiya tinchliksevarasi Koreyasi 1965- yilda Norvegiyaning xalqaro yordam dasturining doimiy qismiga aylandi. Norvegiya Yevropa Kengashi, EFTA, NATO, Nordic Kengashi va OECD a'zosi bo'lib, Dengiz qonunini imzolagan.

1972- yilning sentyabrida Yevropa Ittifoqiga a'zolik to'g'risida referendum elektoratning deyarli 54% tomonidan rad etildi. Biroq, 1973- yil may oyida Norvegiya hukumati Norvegiya va Yevropa Ittifoqi a'zolari o'rtasida sanoat mahsulotlarini erkin sotishni ta'minlovchi Yevropa Ittifoqi va Yevropa ko'mir va Po'lat Jamiyati bilan maxsus aloqalar shartnomasini imzoladi. Yevropa Ittifoqi a'zoligi bo'yicha yana bir referendum 1994- yil noyabr oyida bo'lib o'tdi va saylovchilarning 52 foizi a'zolikka qarshi ovoz berdi.

²²⁹ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

3.6.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Norvegiya uzoq qirg'oqlari va keng o'rmonlari bilan an'anaviy ravishda baliqchilik mamlakatidir. Lekin, Birinchi jahon urushi tugagandan buyon transport va ishlab chiqarish faoliyatini sezilarli darajada oshirdi. Norvegiyaning keng miqdordagi ichki foydali qazilmalaridan tashqari, chet elda daromad olish imkoniyatlarini izlashga majbur bo'ldi. Shuning uchun baliq ovlash va logistika kabi muhim sohalarga qiziqish uyg'otdi. Shimoliy dengizdagi yirik neft zaxiralarining 1970-yillar oxiridan beri ekspluatatsiyasi Norvegiya iqtisodiyotiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Birinchi Jahon urushida Norvegiya betaraf bo'lishi bilanoq mahalliy tadbirkorlar katta hajmda iqtisodiy daromadlarini yo'qotdilar. Norvegiya Ikkinchi jahon urushining dastlabki kunlarida ham betarafligini e'lon qildi. Norvegiya uchun strategik jihatdan urushdan tashqarida qolish juda muhim ahamiyatga ega edi. Osloda hukumat amallari fashistlar rahbari va sobiq Norvegiya mudofaa vaziri Germaniyalik ishgo'lga yordam bergan. 1940-yillarning oxirida Norvegiya o'zining sobiq betarafligini tark etib, Qo'shma Shtatlardan Marshall Plani yordamini qabul qildi va NATOga qo'shildi. Qirol Haakon 1957- yilda vafot etgan va Olav V. qirol Harold V 17- yanvar 1991- yil vafot etgan otasining o'rnini egallagan.

Iqtisodiy siyosat yo'nalishi, xususan, soliqqa tortish va xususiy sektorga davlat aralashuvining darajasi bilan bog'liq bo'lgan Norvegiya keyingi Jahon urushi mamlakat tarixidagi eng muhim muammo yaratdi. Iqtisodiy rejalashtirish joriy etildi va bir nechta davlat korxonalarini tashkil etildi. 1970-yillarning o'rtalariga kelib, Mehnat partiyasi hukmron bo'lgan hukumatlar o'z tashqi va harbiy siyosati uchun keng miqyosda jamoatchilik fikrini qabul qildilar. Sanoat inqilobidan oldin Norvegiya iqtisodiyoti asosan, qishloq xo'jaligi, yog'och va baliqchilikka asoslangan mamlakat hisoblanar edi. Norvegiyadagi xususiy biznes va sanoat korxonalarining 1 foizdan ko'prog'i 100 dan ortiq xodimlarga ega edi. Shunga qaramasdan, ular xususiy ishlab chiqarish ishchi kuchining kamida beshdan ikki qismini tashkil qiladi. Kichik korxonalar odatda oilalarga tegishli, aksariyat yirik korxonalar aksionerlik jamiyatlari hisoblanadi. Faqatgina bir nechta yirik tarmoqlar davlatga tegishli, ayniqsa Statoil, davlat neft sanoati, temir yo'llar va pochta aloqasi. Hukumat shuningdek, gidroelektrostansiyalarda va elektr energiya stansiyalarida katta ulushga ega²³⁰.

3.6.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Mamlakat qishloq xo'jaligi YaIM tarkining 2,5 foizini tashkil qiladi. Iqtisodiyotni mulkchilikni xususiylashtirish va diversifikatsiyalash natijasida aynan ushbu sohada ham muhim o'zgarishlar qayd etildi. XXI asr boshida kamida 0,5 gektar yer bilan ta'minlangan fermer xo'jaliklari soni 1950- yillarga nisbatan 50 foizga kamaytirildi (200 ming atrofida). Tugatilgan yer maydonlarning aksariyati erkin sanoat hududlariga aylantirildi. Shunga qaramay, mamlakatda ko'plab kichik hajmdagi fermer xo'jaliklari faoliyat yuritadi. Ularning yarmidan ko'prog'i 25 gektardan ortiq ekin yerlariga egalik qilsa, fermerlarning 10 foizi esa 125 gektardan

²³⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/norway/fr.html>

ortiq maydonlarga egalik qiladi. Ishga yollash uchun mehnat juda kam va ishlarning katta qismi fermer-mulkdorlar tomonidan amalga oshiriladi. Biroq, keng miqyosda mexanizatsiyalash fermer xo'jaliklarining ishlab chiqarish hajmini o'sishga olib keldi. Chorvachilik asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotidir va mamlakat qora molchilik mahsulotlari bo'yicha o'zini ta'minlasada, donli ekinlar asosan importga bog'liq.

Ostantsent mintaqasi qishloq xo'jaligining markazi sharqqa va janubga Shvetsiya chegarasiga cho'ziladigan past tekisliklarda joylashgan. O'simlik mavsumida tegishli yog'ingarchilik bilan, Norvegiyada eng yuqori iyul harorati, nisbatan boy dengiz konlari va yaqin atrofdagi bozorlardan tashkil topgan tuproq, yer intensiv ravishda qayta ishlov beriladi. Hatto, don mahsulotlarini yetishtiradigan yirik, og'ir mexanizatsiyalangan fermalar ham mavjud bo'lib, bunday kengliklarda yaxshi samaraga erishish murakkabdir. Uy sabzavot va mevalar daromadlarini to'ldirish uchun bir qator fermerlar o'rmon xo'jaligini ikkinchi darajali kasb sifatida qarashadi; o'rmonchilikda fermer xo'jaliklarining kam qismi shug'ullanadi²³¹.

3.6.1-jadval

Norvegiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Shimoliy Yevropa va Shimoliy Atlantika okeani bilan chegaradosh hudud			
Poytaxti	OSLO	Budjeti	Daromadlar: \$200,6 mlrd
YaIM	\$443 mlrd		Xarajatlar: \$189,4 mlrd
Maydoni	323,802 kv km	Tabiiy resurslar	yog'och, temir, mis, qo'rg'oshin, ruh, kromit, nikel, oltin, kumush, ohaktosh
Oltin valyuta zaxira	\$60,45 mlrd	Global Innovatsion Indeks	19 (53,14)
Tashqi qarzi	\$642,3 mlrd	HDI	1 (0,949)
Aholisi	5,320,045 kishi	Qishloq xo'jaligi	arpa, bug'doy, kartoshka; mol go'shti, sut; baliq, tovuqchilik,
Umumiy chegarasi	2,566 km Finlyandiya 709 Shvetsiya 1,666 Rossiya 191	Sanoati	neft va gaz, transport, suv mahsulotlari, oziq-ovqat qayta ishlash, kema qurilishi, qog'oz sanoati, metallar, kimyo moddalari yog'och, konchilik, to'qimachilik
Ishsizlik	4.3%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 2,5 %
Inflatsiya	2%		Sanoat: 31,7%
Soliqlar	14,7% YaIMda		Xizmatlar: 65,8%
Gini index	25.9 (2017)	Yirik kompaniyalari	Havfisk, Helgø Matsenter, Jotun, Kommunal, Landspens, Hafslund, Kongsberg Gruppen, Lerøy, Gjensidige, Ferd, Møller Gruppen, , Norsk
BERI	11 (8,01)		
Doing Business	8 (2017)		
YAIM jon boshiga	28 (nominal) 48 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	OECD, WTO, European Economic Area, EBRD, IBRD, IMF, OSCE, UNWTO, WIPO, WTO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar monarxiya	Jon boshiga YaIM darajasi	\$73,450 (nominal)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrococosm.com, statista.com)

²³¹ <https://www.britannica.com/place/norway/Agriculture-forestry-and-fishing>

asosida.

Hedemarken va Ostfolddagi ma'lum hosildor joylardan tashqari, ekinlar jo'xori, javdar va arpa kabi qattiq urug'lar bilan cheklangan. Markaziy va Shimoliy Norvegiya hududlarining Sami sohili bo'ylab baliq ovlash juda samarali faoliyatdir. Tunes, halibut va boshqa sovuq suvli baliqlar juda ko'p miqdorda ovlanib dunyo bo'ylab yetakchi brendlarda eksport qilinadi.

Norvegiyaga 18 asrda kartoshkaning kirib kelishi mamlakat dehqonchilik sohasida tub o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Norvegiyadagi iqtisodiy sharoitlar feodal tizimning shakllanishiga qaramasdan, bir necha shohlar yerni sodiq kishilarga berishdi. Ko'plab qishloq xo'jaligi oilalari faqirlar sifatida qashshoqlik darajasiga tushib, Shimoliy Amerikaga ko'chib o'tishga turtki bo'ldi.

Norvegiyaning g'arbiy qismida, Karm orolida juda hosildor qishloq xo'jalik yer maydonlari mavjud. Hardanger ichki hududiy joylari ko'proq olma va gilosga ixtisoslashgan. Trondelag Fyord (Trondxeymssfjorden) va Trondxeym shahri atrofida tekis, fertil yerlar bilan Norvegiyaning odatda qishloq xo'jaligi mintaqasi sanaladi. Norvegiyaning umumiy hududining 20 foizi qishloq xo'jaligi yerlari bo'lsada, mahsuldor o'rmonlar umumiy maydonning uchdan bir qismini tashkil etadi. O'rmon xo'jaligi Norvegiyaning umumiy tovar eksportining muhim qismini hisobga oladigan yog'ochni qayta ishlash sanoati uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Baliqchilik

Sohil bo'yida baliqchilik o'rmon xo'jaligi kabi xuddi shunday rol o'ynaydi. Shu bilan birga, u yirik baliqchilik sanoatining asosini tashkil qiladi va ko'p fermerlar uchun mavsumiy ish bilan ta'minlaydi. Barcha baliqchilarning faqatgina yarim baliqlari, ularning yagona kasbidir. Ko'pgina kemalar baliqchilarning o'zlariga tegishli bo'lib, kerakli ekipaj a'zolari ko'p yillik daromad an'alarini davom ettirishda yalpi daromadlar bilan to'lanadi. Muhim muammo shundaki, unda baliq juda yuqori sanitar va gigiyeniya talablariga mos kelishi kerak. Norvegiyaning asosiy dengiz mahsulotlariga yangi baliq, quritilgan va sho'rlangan baliq, muzlatilgan baliq filesi, marinadlangan va boshqa qayta ishlangan shakllar kiradi. Shimoliy Alesund shahri baliq ovlashga ixtisoslashgan²³².

Norvegiyaning kontinental rafi 386 ming kvadrat kilometrdan (1,000,000 kvadrat kilometr) ko'proq bo'lgan hududda, mamlakatning quruqlikdagi maydonidan uch barobar ko'p. Bu yerda joylashgan boy tabiiy resurslar Norvegiya bilan Rossiya o'rtasidagi chegara kelishmovchiligi uchun katta mas'uliyat yuklangan. Ikki mamlakat o'rtasidagi muzokaralar 1970-yillarning o'rtalarida boshlangan va Barents dengizidagi iddaolarini ajratib turuvchi yo'nalishdagi raqobatbardosh yondashuvlarni o'z ichiga olgan. 2010 yilda ikki davlat muzokaralar uchun maydonni (taxminan 175.000 kv.km) teng qismlarga ajratgan chegarani qabul qildi. Bu mamlakatning baliqchilik sanoatiga keskin xavf soladi.

Norvegiyaning qishloq xo'jaligi mamlakat YaIM tarkibida 2017 yilning to'rtinchi choragida 5,181 mlrd. NOKni tashkil etdi. 1978 yilda esa, bu ko'rsatkich 5,323 mlrd.

²³² <https://www.britannica.com/place/norway/Agriculture-forestry-and-fishing>

NOKni tashkil qilgan bo'lsa, Norvegiyada Qishloq xo'jaligi Yalpi Mahsuloti tarkibi 2017 yilga kelib o'rtacha 4,460 mlrd. NOKni tashkil qilgan. 2008 yilning uchinchi choragida 6,155 mlrd. NOKni tashkil qilib, 1986- yilning uchinchi choragida esa 2,752 mlrd. NOKni qayd etgan holda past rekord darajani tashkil qilgan.

3.6.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Norvegiya dunyodagi katta hajmda neft eksport qiluvchi mamlakatlardan biri bo'lib, yetarli darajada energiya zahiralari ega. Norvegiyaning kontinental rafida neftning birinchi tijorat jihatidan muhim kashfiyoti, 1969- yilda Shimoliy dengizdagi Ekofisk konida aniqlangan. Xorijiy neft kompaniyalari to'rt yil davomida burg'ulash ishlaridan so'ng faoliyatini qisqartirdi. Kuchli geologik tadqiqotlar yangi konlarni aniqladi. Shunga qaramay, 90-yillarning o'rtalariga kelib eksport daromadining yarmi va davlat daromadlarining o'ndan bir qismi offshor neft va gazdan kelib tushgan. XXI asrning birinchi o'n yilligida neft va gaz qazib olish umumiy davlat daromadlarining deyarli beshdan bir qismini tashkil etdi. Neft qazib olish 2001- yilda eng yuqori cho'qqiga ko'tarildi. XXI asrning ikkinchi o'n yilligida o'sish barqaror saqlanib qoldi, tabiiy gaz esa 1993- yildan beri sezilarli darajada o'sishda davom etmoqda.

Norvegiyadagi offshor operatsiyalarida amalga oshirilgan ulkan sarmoyaning to'rtidan bir qismi hozirgacha topilgan eng katta neft hududlari Bergenning g'arbiy chekkasida joylashgan Troll maydonini rivojlantirishga o'tildi. Uning rivojlanishi dunyodagi eng yirik energetika loyihalaridan biri sanaladi. Bir million tonna suv va 1,550 metr balandlikda (475 metr) suvning almashtirilishi bilan Troll A ishlab chiqarish maydonchasi 1995- yilda yengil beton konstruksiyasiga aylandi. Troll sohasidagi gazni yetkazib berish Norvegiyani tabiiy gazni kontinental Yevropaga yetkazib beruvchi yetakchi kompaniya sanaladi.

Norvegiya Yevropa Ittifoqiga qo'shilmaslik uchun referendum negizida sanoat vaziri Ola Skaek Brayk boshchiligida milliy energiya siyosatini o'rnatish uchun tezlik bilan harakat qildi. Norvegiya OPEKdan chiqishga, o'z energiya narxlarini dunyo bozorlariga mos ravishda saqlashga va "pul sovg'asi" deb nomlangan daromadni oqilona sarflashga qaror qildi. Norvegiya hukumati o'z neft kompaniyasi bo'lmish Statoilni tashkil etdi. Shuningdek, Norsk Hydro va yangi tashkil etilgan Saga Petroleum kompaniyasiga burg'ulash va qazib olish huquqlarini berdi. Shimoliy dengiz hududlarida neft va gaz qazib olish, geologiya-razvedka uchun ko'plab texnologik qiyinchiliklarga duch keldi. Norvegiya kompaniyalari ushbu muammolarni bartaraf etish uchun imkoniyatlar yaratishga innovatsion investitsiyalar jalb qildi.

Stavanger va Osloning g'arbiy chekka hududlarida erkin sanoat markazlarini yaratadigan, asosan yo'qolgan kema qurish sanoatining qoldiqlaridan bir qator muhandislik va qurilish kompaniyalari paydo bo'ldi. Stavanger, shuningdek, offshor burg'ulash sanoati uchun yerga asoslangan maydonchaga aylandi. Hozirgi vaqtda Shimoliy dengiz o'zining eng yuqori neft qazib olish davridan o'tmoqda. Bundan tashqari, Shimoliy dengizda gaz zahiralari ega bo'lgan dunyodagi uchinchi yirik gaz eksportchisi (99bcm) hisoblanadi. Shuningdek, mamlakat yer yuzidagi kontinental shaffofligi ostida joylashgan dunyoning

eng yirik ko‘mir zahiralari ham ega.

Norvegiya Shimoliy dengiz sohasidagi tabiiy resurslarga nisbatan suveren huquqlarini tasdiqladi. Kashmir 1966 yil 19-iyunda, Ocean Explorer birinchi kon ochildi. 1969 yil 21 avgustda Okean Viking neft topgunga qadar birinchi ilk kashfiyotlari samarasiz bo‘ldi. 1969 yil oxirida Shimoliy dengizda yirik neft va gaz zaxiralari mavjudligi aniqlandi. 1980 yilda "Ekofisk" kompaniyasi 427,442 barrel neft qazib chiqargan. Keyinchalik yirik tabiiy gaz zaxiralari aniqlandi va Shimoliy dengizda bu katta miqdorda neft qazib chiqarildi. Bu esa, Norvegiyaning Yevropa Ittifoqi tashqarisidagi alohida strategik rivojlanish yo‘lidir.

Tashqi ishlar vaziri Jan Petersen, Norvegiya va Rossiyaning qirg'oqlaridan Barents dengizining dunyodagi qolgan uchdan bir qismi neft va gazni tashkil etishi mumkinligini aytdi. Bundan tashqari, 2005 yilda Norvegiya ekologik muammolarni hisobga olgan holda 2001 yilda geologik qidiruv ishlarini olib borish moratoriyi hukumatni o‘zgartirishdan so‘ng bekor qilindi. Snovvit terminali va suyultirilgan tabiiy gaz konida qayta ishlash davom etmoqda.

Gidroenergetika

Norvegiyaning ko‘plab yirik ko‘llari kamida 500 metr balandlikda joylashgan; mamlakatning beshdan bir qism energiya hududi dengiz sathidan 2,950 metr yoki undan ortiq balandlikda joylashgan; yog'ingarchilik juda ko‘p bo‘ladi. Gidroelekt stantsiyalari Norvegiyaning elektr energiyasining deyarli barcha ehtiyojlarini qondiradi.

Norvegiyada elektr energiyasi ishlab chiqarish deyarli butunlay gidroelektrostantsiyalar hisobiga to‘g‘ri keladi. 2016- yilda 188,8 TWh bo‘lgan umumiy ishlab chiqarishning 176 TWh gidroelekt stantsiyalari, 0,86 TWh issiqlik energiyasidan, 0,5 TWh esa, shamol energiyasi hisobidan ishlab chiqarildi. 2017 yilda jami iste'mol 194,8 TWh tashkil edi. Norvegiya dengiz sathidan keladigan shamol kuchini ishlatib, elektr energiyasini ishlab chiqaradigan birinchi mamlakatdir. Hammerfestning janubidagi Kvalsundda 300 kVt suv osti turbinasi ishlab chiqarila boshlandi. Mamlakatning elektr energiyasining asosiy qismi Yevropaning eng yirik alyuminiy ishlab chiqaruvchi elektrometallurgiya sanoati tomonidan import qilinadi.

3.6.5. Sanoat

XXI asrning boshlariga qadar Norvegiyaning raqobatbardoshligi jahon bozorida chiqib ketishiga qadar magniyning muhim ishlab chiqaruvchisi edi. Yetakchi metal eksportchilari orasida bo‘lishdan tashqari, Norvegiya temir-ruda qotishmalarning muhim qayta ishlovchi sanoat hududlaridan hisoblangan. Yevropaning ilmenit (titanium rudasi) eng yirik konlari Norvegiyaning janubi-g‘arbiy qismida joylashgan. Mamlakat dunyodagi olivin ishlab chiqaruvchilari orasida va nepheline syenit hamda o‘lchamli toshning muhim yetkazib beruvchisi (ayniqsa larvikit) hisoblanadi. Piritlar, mis va rux sanoatda yuqori darajada qayta ishlanadi.

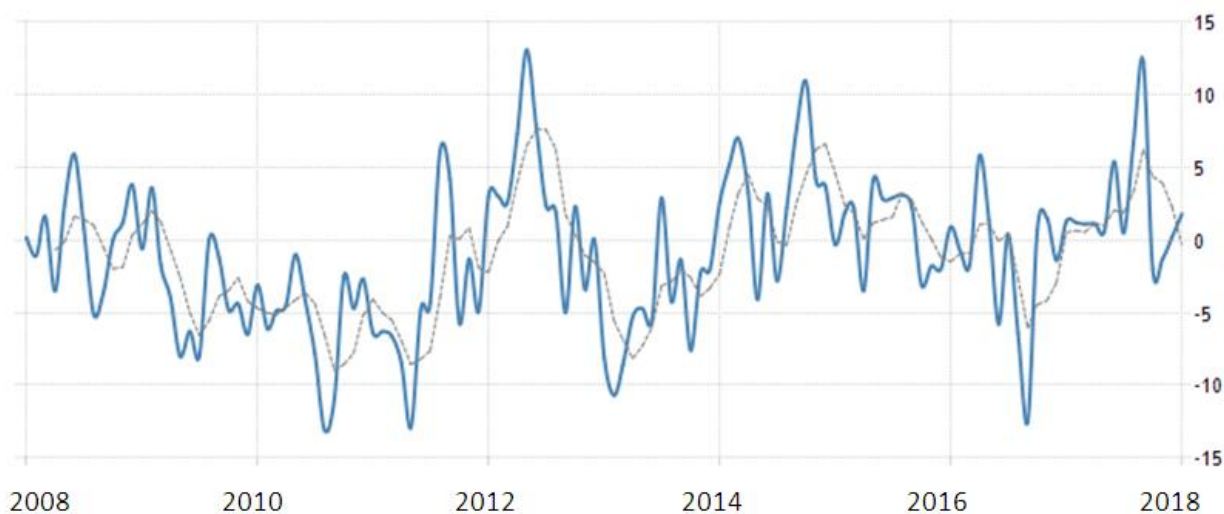
Tog'-kon sanoati va uni qayta ishlash (neft mahsulotlaridan tashqari) Norvegiyaning eksport daromadining beshdan bir va to‘rttdan bir qismini tashkil etadi. Metall va muhandislik ikkita asosiy kichik guruh ularning har biri eksportning

o'ndan bir qismini tashkil etadi. 21-asrning boshida ishlab chiqarish quvvatining uchdan bir qismini hisobga olgan holda neftni qayta ishlaydigan investitsiyalar darajasi muhandislik sohasiga to'g'ri kelgan. 1980 yilda boshlangan an'anaviy kema qurishining kamayishi bilan neft sanoati uchun uskunalari ishlab chiqarishning ahamiyati keskin ortdi. Yetkazib berish kemalari va yarim yoyilgan burg'ulash platformalari butun dunyo bo'ylab eksport qilinishga erishildi. Ishlab chiqarilgan Condeep platformalari (Troll A) Norvegiya notekis qirg'oqlaridagi dengizga yaxshi mos keladi. Ostantsent hududlari konchilik alohida ahamiyat kasb etadi. Stavanger Norvegiyaning g'arbidagi yetakchi sanoat hududidir. Ålesund ko'plab yog'och muhandislik kompaniyalarini o'z ichiga olib, Norvegiya mebel sanoati asosiy qismini toshli qirg'oqqacha joylashtirdi.

Norvegiya dunyodagi yetakchi sanoat markazi hisoblanib, dengiz sanoati, gidroenergetika, atrof-muhit, energetika, texnologiya va telekommunikatsiya sohasida jahonning rivojlangan markazidan biri hisoblanadi. Neft qazib olish va tosh sanoati yirik kompaniyalarda ishlaydigan xodimlarning aksariyat qismi kapital talab qiladigan tarmoqlardir. Jami 23000 xodimdan kamida 100 kishidan iborat bo'lgan kompaniyalarda 24 000 dan ortiq kishi ish bilan ta'minlangan. Ishlab chiqarish sanoati sohasida 65 foizga yaqin yoki 190 mingdan ortiq kishi 50 dan ortiq xodimlarga ega kompaniyalarda ishlaydi. Shu bilan birga, struktura turli sanoat tarmoqlari o'rtasida farq qiladi. To'qimachilik va tayyor kiyim-kechak, yog'och mahsulotlari, mashinasozlik hamda grafik sanoati kabi ko'pgina kichik korxonalar metall, qog'oz, kimyo sanoati sohasidagi xodimlarning aksariyati yirik kompaniyalarda ishlaydi.

An'anaviy tarzda ichki bozor sanoati (elektr va notelektrik mashinalari, quyma va quyish mahsulotlari, to'qimachilik, bo'yoq, laklar, kauchuk buyumlar va mebel) deb tasniflangan mahsulotlar ham muhim hissa qo'shmoqda. Elektrokimyoviy va elektrometallurgiya mahsulotlari - alyuminiy, ferroalloys, po'lat, nikel, mis, magniy va mineral o'g'itlar asosan Norvegiyaning arzon narxlardagi elektr quvvatlariga asoslangan. Norvegiya o'zining boksit zaxiralari bo'lmasada, alyuminiyning yetakchi qayta ishlovchisi bo'lishiga erishdi.

Norvegiya sanoatining deyarli yarmi Oslofjord hududida joylashgan. Boshqa sanoat markazlari shimoldagi yirik shaharlar atrofida Trondxeymda joylashgan. Norvegiyada 2016- yilda 412 ming barrel neft ishlab chiqaradigan ikkita neftni qayta ishlash zavodi mavjud edi. Aasgard maydoni kabi 2000 yildagi mahsulotlarning 58 foizi neft va tabiiy gazga to'g'ri keladi. Sanoatning qariyb 35 foizi davlatga tegishli bo'lib qolgan qismi mamlakatning yirik Transmilliy kompaniyalari hisobiga to'g'ri kelmoqda.

3.6.1-rasm. Norvegiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²³³

2018- yilning to'rtinchi choragida Norvegiya sanoat ishlab chiqarishining YaIMdagi ulushi 45,566 mlrd. NOKni tashkil qildi. 2017- yildan 2018- yil vaqt oralig'ida bu ko'rsatkich 51,869 mlrd. NOKni tashkil etgan bo'lsa, 2014- yilning uchinchi choragida 38,577 mlrd. NOKni qayd etib, eng past rekord ko'rsatkichni tashkil qildi.

Norvegiyada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish yillik o'sish darajasi 1,8 foizga o'sib, o'tgan yilning shu davriga nisbatan 0,2 foizga o'sdi. Bu esa tog'-kon sanoati va qazib olinadigan resurslar hajmining (dekabrda -4,3 foizga nisbatan 4,2 foiz) va elektrenergiya, gaz va bug' energetikasining o'sishi (5,2 foizdan 2,2 foizgacha)ga to'g'ri keldi. Ayniqsa, oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlarining (-4,4 foizga nisbatan - 6,9 foiz) pasayishi natijasida ishlab chiqarish va xizmatlar bilan bog'liq xizmatlar (1,8 foiz -4,2 foiz) va ishlab chiqarish (-0,4 foizga nisbatan 3,2 foiz) qayta ishlangan neft, kimyoviy moddalar va farmatsevtika mahsulotlari (5,7 foizga nisbatan -1,7 foiz), mashinalar va uskunalar (-2,6 foiz va -3,6 foiz)ni tashkil etdi. Oylik ishlab chiqarish 3,4 foizga oshdi. Norvegiyada sanoat ishlab chiqarish 2018 yilda 1991 yilga nisbatan 0,40 foizni tashkil etdi va 1994 yil iyun oyida esa bu ko'rsatkich 15,40 foizdan yuqori bo'ldi. 2010 yilning avgust oyida esa 13,10 foizni tashkil etdi.

3.6.6. Xizmatlar sohasi

Norvegiyada XIX asrning so'nggi yigirmanchi yiliga kelib xizmat ko'rsatish sohasi 60 foizdan oshdi. Geografik juda qulayligi xalqaro logistika, terminal, transportlarga xizmat ko'rsatish, transchegaraviy strategik xizmatlar alohida ahamiyatga ega.

Moliya

Norvegiya Markaziy Banki barcha odatdagi funksiyalar, mamlakat milliy pul-kredit munosabatlarini taribga soladi. Shuningdek, hukumatga valyuta siyosatini

²³³<https://tradingeconomics.com/norway/industrial-production>

amalga oshirish bo'yicha maslahat beradi. Davlat tomonidan moliyalashtirilayotgan banklar uy-joy, sanoat, qishloq xo'jaligi va boshqa iqtisodiy sohalarga imtiyozli kreditlar beradi, ammo, kredit bozorini jamg'arma kassalari, tijorat banklari va sug'urta kompaniyalari bilan bo'lishadi.

1984 yilda xorijiy banklarga Norvegiyada filiallar ochishga ruxsat berildi. Mamlakatning moliya tizimi faol fond bozorini o'z ichiga oladi. Norvegiya milliy valyutasi krona hisoblanadi. Ko'pchilik yirik shirkatlar hukumatga qarashli bo'lgan bo'lsa, erkin bozor munosabatlari ularni xususiylashtirib xalqaro faoliyat ko'lamini kengaytirdi. Hukumat xalqaro kapital banki xavfsizlik fondiga investitsiya qilinib, eski aksiyalar qimmatsiz deb topildi. Tanqidchilar fikriga ko'ra, inqiroz mulkni yo'qotish hatto, mulk sotilmasa ham, yo'qotish deb hisoblanadigan yangi qoidalar bilan yomonlashdi. Biroq, 90-yillarning o'rtalariga kelib hukumat tomonidan qutqarib qolingan banklar samarali daromadga qaytolmaganligi tufayli yana xususiylashtirilgan.

Sug'urta

Norvegiya sug'urtasi faqatgina o'zaro yordam uyushmalarining aksiyadorlik kompaniyalari tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Xorijiy hayot sug'urtasi kompaniyalari Norvegiyada faoliyat yuritishni to'xtatdi. Hayotni sug'urtalash bo'yicha siyosat va pensiya dasturlari daromad solig'idan ozod qilinadi va boshqa sug'urta ishlarini bajaradigan firmalar tomonidan yozib bo'lmaydi. 1767 yilda katta shaharlarda majburiy yong'inni sug'urtalashni boshladi va bu fond hali ham mavjud. Ishchilarning kompensatsiyasi, uchinchi tomonning avtotransport javobgarligi, farmatsevtika mahsuloti javobgarligi va aviatsiya mas'uliyati majburiyatlari ham majburiy sug'urta hisoblanadi.

Dengiz sug'urtasi uchun aksiyadorlik jamiyati endi o'zaro birlashmalarga qaraganda muhim ahamiyatga ega. Norvegiyadagi bir qator xorijiy sug'urta kompaniyalari biznesni amalga oshirayotgan bo'lsada, Norvegiyada xorijiy kemalarning to'g'ridan-to'g'ri sug'urtasi, xususan, Londonda to'g'ridan-to'g'ri sug'urta mavjud. Avtomobil va o'g'irlik kabi ko'plab boshqa sug'urta turlari Norvegiya tomonidan sug'urtalanadi.

Nufuzli banklari

- ✓ Bank Norwegian AS
- ✓ Luster Sparebank
- ✓ Storebrand Bank
- ✓ BN Bank ASA
- ✓ Sparebanken
- ✓ DNB²³⁴

3.6.7. Tashqi savdo munosabatlari

Norvegiya milliy daromadining asosiy qismini tashkil etuvchi tashqi savdo, asosan, G'arbiy Yevropaga eksport qilinadigan tovarlar yoki butun dunyo bo'ylab yuk tashish xizmatlari savdosiga to'g'ri keladi. Norvegiyaning rivojlanayotgan neft sanoatidagi ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi sohalarida qisqarishga qaramasdan,

²³⁴ <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/careers/companies/banks-in-norway/>

milliy iqtisodiyot uchun to'lovlarining ijobiy saldosini ta'minlamoqda. Norvegiya neft eksportining katta qismi Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarga yo'naltiriladi. Boshqa muhim eksport mashinalar va transport vositalari, metall va metall mahsulotlari hamda yuksak taraqqiy etgan baliqchilik sanoati mahsuli hisoblangan baliq mahsulotlaridir.

Norvegiya dunyodagi eng boy mamlakatlarning yetakchi guruhiga kiradi. Norvegiya davlat moliyalari neft sektorining sezilarli daromadlari bilan mustahkamlanadi. An'anaviy iqtisodiy faoliyat (dunyodagi eng yirik to'rtinchi avialayner), baliq va baliqchilik mahsulotlarini yetkazib berishdir. Norvegiya ham metallarning muhim eksportchisi hisoblanadi.

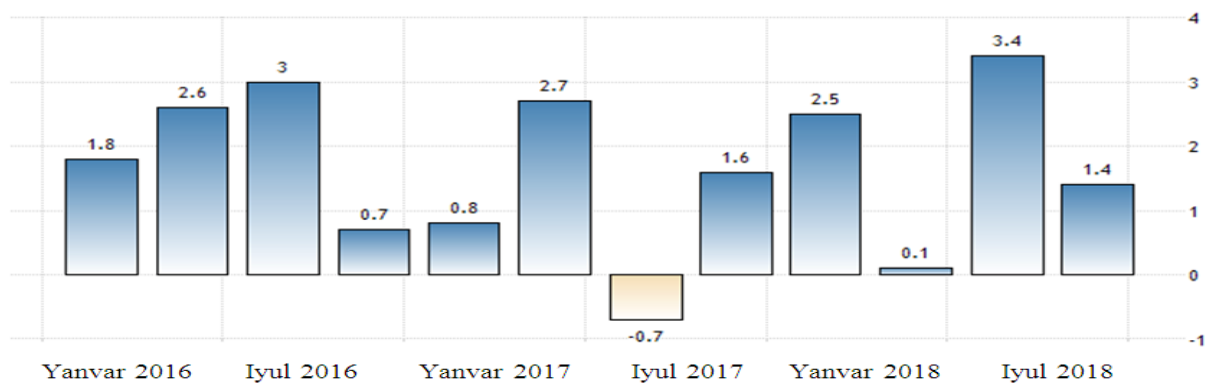
3.6.2-jadval

Norvegiyaning tashqi savdo tovarlari tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$92.4mlrd (2017)	Import (USD)	\$73.02 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	neft va neft mahsulotlari, mashina va uskunalar, metallar, kimyoviy moddalar, kemalar, baliqlar	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashina va uskunalar, kimyoviy moddalar, metallar, oziq-ovqat mahsulotlari
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Buyuk Britaniya 22.2% Germaniya 17.9% Gollandiya 10,2% Fransiya 6.6% Shvetsiya 6.1% Belgiya 5.0% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Shvetsiya 12.0% Germaniya 11.8% Xitoy 9.8% (2015) Buyuk Britaniya 6.7% AQSh 6.6% Daniya 6.0%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Norvegiyaning Yevropa Ittifoqiga amalga oshiradigan eksport tovarlari tarkibi; alyuminiy resurlari (4.6 foiz) va neft mahsulotlari (8,1 foiz) hamda gaz esa (8,6 foiz)ga o'sgan. Kimyoviy moddalar (19,7 foiz); Norvegiyada eksport 1960 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 25,92 mlrd. NOKni tashkil etdi. 2017 yil yakunlari bo'yicha mamalakat eksporti 92,4 mlrd AQSh dollarini tashkil etib asosiy yo'nalishlari sifatida Yevropa Ittifoqi va Buyuk Britaniya qayd etilmoqda. AQSh va Xitoy bilan tashqi savdo aloqalari alohida e'tirof etish mumkin.

3.6.2-rasm. Norvegiya YaIMning yillik o'sish darajasi

(2015-2018 yil ikkinchi choragi)²³⁵

Norvegiyaga olib kelingan import hajmi 2018- yil fevral oyida 51,03 mlrd. AQSh dollariga teng bo'ldi. Neft mahsulotlari (29,3%), kimyo (12%), ishlab chiqarilgan mahsulotlar (10%), oziq-ovqatlar (9,3 foiz) va turli ishlab chiqarilgan mahsulotlar (3,1 foiz)ni tashkil etdi. Norvegiyaning import operatsiyalari tarkibi 1960 yildan 2018 yil vaqt oralig'ida o'rtacha 17,492 mlrd. NOKni tashkil qilgan bo'lsa, 2017 yil noyabr oyida bu ko'rsatkich 84,80 mlrd. NOKni qayd etgan.

Norvegiya Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyatiga a'zo bo'lgan davlat sifatida to'rtta erkinlikka (tovarlar, aholi, xizmatlar va kapitalning erkin aylanishi) va shu bilan birgalikda mintaqaviy siyosatga (transport, raqobat, ijtimoiy siyosat, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, atrof-muhit, statistika va kompaniya qonunlari) javobgardir. Natijada AÇA shartnomasida yuqori darajadagi iqtisodiy integratsiya, umumiy raqobat qoidalari, davlat yordami va davlat xaridlari qoidalari ko'zda tutilgan. Qishloq xo'jaligi va baliq ovlash AÇA shartnomasi bilan qamrab olinmagan. Biroq, 19-moddada taraflarning qishloq xo'jaligi savdosini bosqichma-bosqich liberallashtirishga majburiyatlari belgilab qo'yilgan, bu esa ushbu asosda alohida bitimlar tuzish yo'li bilan amalga oshiriladi. Yevropa Erkin Savdo Uyushmasining (EFTA) a'zosi sifatida Norvegiya EFTA doirasida bozor erkinligi to'g'risidagi bitimni imzolashga intiladi. Bu shuni anglatadiki, Shvetsariya, Norvegiya, Islandiya va Lixtenshteyn EFTA orqali tegishli uchinchi davlat bilan erkin savdo bitimini muzokara qila oladi.

Norvegiya iqtisodiyoti o'tgan yilning shu davriga nisbatan YaIM yillik o'sish darajasi 3,4 foiz o'sish qayd etdi. 2017 yilning to'rtinchi choragida esa bu ko'rsatkich 1,4 foiz o'sishni tashkil etdi. Norvegiyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1979 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 2,56 foizni tashkil etdi. 1980 yil birinchi choragida esa 10,20 foizni tashkil etib, 2009 yilning ikkinchi choragida 4,30 foiz bilan eng past daraja qayd etgan.

3.6.8. Migratsiya va ishchi kuchi resurslari

1866- yildan boshlab Shimoliy Amerikaga Norvegiyadan ko'chib kelgan katta ishchi kuchi migratsiyasi qabul qildi. Jumladan, 1910- yilda taxminan 880 ming Norvegiyalik muhojirlar. AQSh va Kanadada hali ham xorijda istiqomat qilayotgan 400 ming nafar norvegiyaliklarning ko'pchiligi istiqomat qiladi. Xorijga safar qilayotgan Norvegiyaliklar 2015- yilda 23,784 kishini tashkil qilgan; immigrantlar soni 25,494 tani tashkil etdi. Ko'p muhojirlar Shvetsiyaga (7 631), Daniya (2,756), AQSh (2,203) va Buyuk Britaniya (1,980) kishini tashkil etgan. Immigratsiya asosan Qo'shma Shtatlar (1,908), Buyuk Britaniya (1,250), Daniya (2,356) va Shvetsiya (5,053)ni tashkil etgan. 2002 yilda 17480 ta boshpana so'rovnomalari topshirildi, 2001 yilda berilgan 14,782 dan ortig'i sezilarli darajada oshdi. Asosiy kelib chiqish mamlakatlari Rossiya Federatsiyasi, Xorvatiya va Iroqdir. Qochqin maqomini tan

²³⁵<https://tradingeconomics.com/norway/gdp-growth-annual>

olish juda kam. 2000 yildagi aniq ko‘chish darajasi 9,7 mingni tashkil etdi, 1999 yilga nisbatan 49 foizga pasaygan.

21-asrning boshlarida faol ishlaydigan norvegiyaliklarning taxminan to‘rtinchi qismi xizmatlar sohasida ishlagan, qolgan aksariyat qismi esa sanoatda (ishlab chiqarish, tog‘-kon sanoati va neftga oid faoliyatni o‘z ichiga olgan) ishlagan. Qurilish sektori faol ishchi kuchining o‘ndan bir qismini ish bilan ta‘minlagan bo‘lsada, ularning umumiy miqdori qishloq xo‘jaligi va baliq ovlashdan oshib ketdi. Bu esa, qisqarish nisbati amalga oshayotgan jarayon edi.

2017 yilning to‘rtinchi choragida Norvegiyada ish bilan bandlik darajasi 66,80 foizga kamaydi. 2017 yilning 3 choragida 67,20 foizni tashkil etdi. Norvegiyada ish bilan bandlik darajasi 1988 yildan 2017 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 68,50 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2008 yilning ikkinchi choragida 72,40 foizni tashkil etdi. 1993 yilning birinchi choragida past rekord bo‘lib 63 foizni tashkil etdi. Norvegiyada ishlaydiganlarning soni 2017 yil yanvarida 2,661 mln. kishini tashkil qilgan bo‘lsa, 2017 yilning yanvarida 2,666 mln. kishiga oshgan. Norvegiyada ish bilan band bo‘lganlar soni 2006 yil dekabr oyida o‘rtacha 2,6 mln. kishidan yuqori bo‘lgan. Bu ko‘rsatkich 2006 va 2017 yillar oralig‘ida 2,5 mln. kishini tashkil etgan. 2006 yil fevral oyida rekord daraja kuzatilib 2,3 mln. kishidan kam bo‘lgan.

3.6.3-rasm. Norvegiyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²³⁶

Norvegiyadagi mavsumiy o‘zgarishlarga uchragan ishsizlik darajasi 2017 yilning fevral oyiga qadar, 2017 yilning sentyabr-noyabr oylari darajasida va bozor kutishlariga muvofiq 4 foizni tashkil etdi. Ishsizlarning soni avvalgi uch oylik davrdan boshlab 111 ming kishiga yetdi, ish bilan bandlar soni esa 4 mingdan 2,666 million kishiga oshdi. Bir yil avval ishsizlik darajasi 4,2 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 1997 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 3,59 foizni tashkil etdi. Bu holat 2016 yil iyulida 4,90 foizni tashkil etib, 2008 yilning aprel oyida esa 2,30 foizni tashkil etgan.

²³⁶<https://tradingeconomics.com/norway/unemployment-rate>

Norvegiyada ishsizlar soni 2018 yil mart oyida 83,626 kishini tashkil etgan. Norvegiyada ishsizlar soni 1983 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 98,855 kishini tashkil etgan bo'lsa, 1993 yilning aprel oyida esa, 188,587 darajasidan yuqori bo'lgan. 1987 yil aprel oyida eng past daraja bilan 38,220 kishi qayd etilgan.

3.6.9. Soliq tizmi va Bojxona bojlari

Norvegiyada korporativ soliq stavkasi 24 foizni tashkil qiladi. 1981 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda bu soliq o'rtacha 34,26 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1982 yilda esa 50,80 foizni tashkil etdi va 2017 yilda 24 foizni tashkil etdi. Norvegiyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 38,52 foizni tashkil qiladi. 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda bu soliq stavkasi o'rtacha 41,79 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2000 yilga kelib 47,50 foizni tashkil etgan. 2017 yilda esa rekord darajadagi past ko'rsatkich bo'lgan 38,52 foizga yetgan. Norvegiyada sotishdan tushgan soliq stavkasi 25 foizni tashkil etadi.

Bojxona bojlari

Norvegiya tashqi savdoga katta darajada bog'liq bo'lib, savdo to'siqlarni bekor qilishni an'anaviy tarzda qo'llab-quvvatlamogda. 1950 yillar davomida importni bevosita nazorat qilish asta-sekin bekor qilindi. Sanoat xomashyosi va eng ko'p ishlab chiqarilgan tovarlar bo'yicha tarif stavkalari pasaydi; tugallanmagan to'qimachilik mahsulotlari bo'yicha majburiyatlar 15-25% miqdorida olinadi.

GATT va EFTA a'zosi bo'lgan Norvegiya imzolagan, dunyoning har bir burchagida ko'plab mamlakatlar bilan o'zaro savdo shartnomalari mavjud. 1973 yilda Norvegiya Yevropa Ittifoqi (hozirgi Yevropa Ittifoqi) bilan maxsus kelishuv shartnomasi imzoladi, unda 1973-1977 yillar mobaynida ikkala tomon ham sanoat tovarlari bo'yicha barcha tariflarni bekor qildi. Tarifni asta-sekin kamaytiradigan boshqa tovarlar baliq, qishloq xo'jaligi mahsuloti va sharob edi. Norvegiya saylovchilari 1994 yilda referendumda Yelga a'zolikni rad etishlariga qaramay, Norvegiya Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyati (EEA) a'zosi sifatida Yevropa Ittifoqi bilan erkin savdo bitimini saqlab qoldi.

3.6.10. Transport

Norvegiyaning yarim orol bo'ylab cho'zinchoq shakli va uning ko'pgina tog'lari, kamroq aholisi va jiddiy iqlimi mamlakat transport xizmatlariga alohida talablar qo'yadi. Faqat Osloda mintaqaning jamoat transporti vositalarini tejash uchun yetarli trafik zichligi mavjud. Katta kemalar qirg'oq bo'yidagi ko'plab portlarni bog'laydi. Norvegiyaning eng yirik va eng band portlari Bergen, Oslo, Stavanger, Kristiansund va Trondxeymda joylashgan. Norvegiyalik kema egalari dunyodagi eng katta hamkorlardan biri bo'lib, dunyo miqyosidagi umumiy yuk hajmining o'ndan bir qismini tashkil etmoqda. Filo tashkil etadigan taxminan 1400 ta kemadan Norvegiya bayrog'i ostidagi uchdan ikki qismi dunyo suvlarida harakatda. Yuk tashish Norvegiyaning xorijiy valyutadagi daromadlarining yarmidan ko'pini tashkil qiladi. Norvegiyaning quruqlikdagi transport xizmatlari juda qimmatga tushadi va hukumat ularni tashkil qilish hamda faoliyatiga subsidiya berish orqali rivojlantirgan. Avtobus

tashish jamoat transportida muhim rol o'ynaydi. Ko'plab o'nlab parom yo'li bilan ta'minlangan transport tarmoqlari deyarli doimiy tarzda band²³⁷.

Mamlakatdagi xususiy avtomobillar soni jadal sur'atlarda o'sib, katta shaharlarda avtoullov muammolari va tirbandliklarni yuzaga keltirmoqda. Jamoat yo'llarining qariyb uchdan ikki qismi qattiq ko'rinishga ega. Qo'shimcha yo'llar uchun talab va ko'plab tor yo'llarda keng qamrovli rekonstruksiya qilingan. Leydrel-Aurland tuneli (24,5 km) 2000 yilda ochilgan, dunyoning eng uzun yo'l tunnelidan biriga aylandi. Oslo va Bergenni bog'laydigan yo'nalish bo'ylab joylashgan bu ikki shahar o'rtasida qish oylarida o'tkazilmaydigan tog' magistral yo'llari o'rniga ishonchli transport aloqasini ta'minlaydi.

Yo'llarning yarmidan ko'pi elektrlashtirilgan keng tarqalgan temir yo'l tizimi Norvegiya davlat temir yo'llari (Norges Statsbaner) tomonidan boshqariladi. Vestlandet hech qachon Shvetsariya-Shimoliy yo'nalishli temiryo'l yo'nalishlariga ega bo'lmagan. Oslo va Trondxeymni bog'laydigan yo'nalish bo'yicha Stavanger va Bergendan Osloga, Andalsnesdan Dombasgacha bo'lgan yo'nalishlarda zamonaviy avtomagistrallar qurilgan. Bodo'dan Trondxeymgacha bo'lgan aloqa 1962 yilda tugatilgan. Shimoldan shimolgacha yagona temir yo'l Shvetsiya temir yo'l tizimini Narvikga uzaytirish bo'lib, asosan, eksport uchun temir rudalar tashiladi. Oslodan. Shvetsiya temir yo'llari bilan uchta boshqa yo'nalishlardan biri Trondxeym va Norvegiyani Shvetsiya va Daniya temir yo'llari orqali bog'laydi. Norvegiya Arktika bo'ylab savdo reyslar kashshof bo'lgan Skandinaviya Aviaxizmati tizimiga (SAS) sherikdir. Bir nechta xususiy aviakompaniya Norvegiyaning 50 dan ziyod aeroportlari o'rtasida rejalashtirilgan fuqarolik transporti bilan tobora oshib borayotgan ichki xizmatni kengaytirmoqda. Xalqaro reyslar uchun asosiy aeroportlar Oslo, Stavanger va Bergen yaqinida joylashgan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

✓ Jp ekspres Dag Og Natt 24 timer

✓ Wallenius Wilhelmsen Logistics AS

✓ Collicare Logistics AS

✓ Bring Logistics AS

✓ Stormberg Logistics AS²³⁸

3.6.11. Jahon banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Norvegiya 1945- yil 27- dekabrda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki - Jahon bankiga a'zo bo'ldi. Bugun Norvegiya Jahon banki guruhini tashkil etuvchi beshta tashkilotning a'zosi hisoblanadi. Norvegiya va Jahon banki boshqa a'zo mamlakatlar hukumatlari bilan loyihalarni moliyalashtirish, dizayn siyosatini ishlab chiqish va rivojlanayotgan mamlakatlarda qashshoqlikni bartaraf etishga qaratilgan dasturlarni olib borish uchun ish olib bormoqda. Xalqaro rivojlanish kun tartibida kelishuvga

²³⁷ <https://www.britannica.com/search?query=norway+transport+system>

²³⁸ <https://www.europages.co.uk/companies/Norway/logistics.html>

erishish va Jahon banki guruhi va Norvegiya o'rtasida hamkorlik qilish uchun platformalar yaratishdan iborat. Buni Jahon banki missiyasini va faoliyatini yaxshiroq tushunishni va hukumat, qonun chiqaruvchilar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, xususiy sektor, akademiya va ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni rivojlantirish orqali amalga oshiradi.

3.6.12. Doing Business

3.6.3-jadval

Norvegiyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

Norvegiya, Easy of Doing Business 2018
DTF

Biznes boshlashning osonligi (1-190)	8	Vaqt (kun)	66
Bisnezni boshlash (daraja)	19	Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital)	11.4
DTF bali (0-100)	94.30	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	4	oshkoraligi (0-8)	7
Vaqt (kun)	4		
Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital %)	0.9	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	14
Minimum kapital	4.8	DTF bali (0-100)	87.26
		Jarayonlar (soni)	1
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	21	Vaqt (kun)	3
DTF bali (0-100)	78.83	Qiymat (mulk qiymati %)	2.5
Jarayonlar (soni)	11	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	20
Vaqt (kun)	110.5		
Qiymati (ombor qiymati %)	0.6	Soliq to'lash(daraja)	28
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	10.0	DTF bali (0-100)	85.18
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	4
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	23	Vaqt (bir yil uchun soatda)	83
DTF bali (0-100)	87.46	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	37.5
Jarayonlar (soni)	4		

Manba : Jahon banki guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 190-bet.

Shuningdek, u Norvegiyalik hamkorlar bilan hamkorlikda konferensiyalar, seminarlar va rivojlanishga oid masalalar bo'yicha boshqa tadbirlarni tashkil etish va qo'llab-quvvatlash kabi faoliyatni amalga oshiradi. Norvegiya ishchi guruhlari Jahon banki xodimlariga butun dunyoga murojaat qilishni yoki bank e'lon qilgan ko'plab ma'lumotlar asosida ommaviy axborot vositalarining so'rovlariga javob beradi. Shuningdek, Norvegiya va Jahon banki o'rtasida hamkorlikda moliyalash, ishonch jamg'armalari va o'zaro manfaatdor sohalarda hamda mintaqalarda birgalikda tahliliy ishlar orqali hamkorlik qilish uchun imkoniyatlarni kengaytirishga intilmoqda²³⁹.

Xalqaro taraqqiyot vaziri Nikolay Astrup Norvegiyani Jahon banki Boshqaruvchilar kengashi, bankning yuqori darajadagi qaror qabul qilish organi sifatida ifodalaydi.

3.6.13. Turizm

Mamlakat iqtisodiyotida turizm kichik ulushga ega. Norvegiyaning turizm

²³⁹ <http://www.worldbank.org/en/country/norway/overview#2>

sanoati oz sonli aholisi, qattiq iqlimi va Yevropaning qolgan qismiga nisbatan kam rivojlangan mamlakat hisoblanadi. Shu sababli Yevropaning boshqa mamlakatlaridan farqli o'laroq, mamlakatda ozgina saroy va qal'a, kichikroq qishloq xo'jalik hududlari va uzoqroq sayohat maskanlari mavjud. Mintaqaviy jihatdan turli xil me'morchilik, hunarmandchilik va turli xalq san'at muzeylari, odatda, etnologik istiqbolga asoslangan. Osloda joylashgan Bygdoy shahridagi Norsk Folkomusi bularning eng kattasi hisoblanadi.

Norvegiyaning asosiy sayyohlik joylari – qushlar, tog'lar, qit'aning tashqi qismlari, qishloq va kichik shaharlarning zarar yetmagan tabiatidir. Norvegiyaning asosiy diqqatga sazovor joylari Arctic Circle bo'ylab tarqalgan turli xil landshaftlardir. Qorli tog'lari, chang'i dam olish joylari, ko'llar va o'rmonlar bilan ayniqsa sport turizmi dunyo bo'ylab juda yuqori darajada tashkil etilgan. Norvegiyada mashhur sayyohlik joylari orasida Oslo, Ålesund, Bergen, Stavanger, Trondxeym va Tromso shaharlari mavjud. Norvegiyadagi tabiatning katta qismi keng beg'ubor tabiat bo'lib, ko'p sayohatchilar va chang'ichilarni o'ziga tortadi.

Norvegiya nemislar, shvedlar va daniyaliklar uchun mashhur sayyohlik joyidir va turizm sohasi ishchilarning 5 foizidan ko'prog'ini ish bilan ta'minlaydi.

Lofoten orollari

Lofoten dengizda Arktika bo'ylab cho'zilgan katta ko'l kabi shakllangan bo'lib, ko'plab tog' cho'qqilari shimoliy osmondagi cherkov chizig'i kabi qaraydilar va ular orasidagi baliqchilar hamda rassomlarning an'anaviy sayyohlik turlarini uchratish mumkin.

Bergen

Bu hudud yangi dengiz mahsulotlari, boshqa mahalliy taomlar muzeyi va galereyalarning harakatlanuvchi san'at sahnasiga juda mos keladi. Fyordlarning bu poytaxt ko'chalari, yettita tog'li fon bilan yog'och naqshli oymakorlik sana'ti bilan uyg'unlashgan.

Troms

Tromshalvo'ya yarim orolidagi shahar "Arktika poytaxti" deb ataladi va Polaria Markazidan, Polar muzeyidan farq qiladigan ko'plab narsalarni tomosha qilish mumkin. Mahalliy Mack pivo zavodi 1877 yili tashkil topgan bu hududda yarim tun quyoshi va shimoliy chiroqlar bilan hech qayerda uchramaydigan tabiat manzaralari bilan boydir.

Svalbard orollari

Yevropaning shimoliy qismidagi bu ulkan orol guruhi yovvoyi hayotni keyingi bosqichga olib chiqadi va ayni paytda bu hududda infraqurkutura juda yaxshi tashkil etilgan. Bu yerda siz ekzotik, tabiatga asoslangan faoliyatda butun yil davomida qatnashishingiz mumkin, Svalbard mahalliy aholisi judayam mehmondo'st bo'lib, ko'pincha sarguzashtlarga juda boydir. Longyearbyenning asosiy shahri mini-metropoldir, chunki, u katta shaharlarda topish mumkin bo'lgan xizmatlar tizimini juda yaxshi narxlarda taklif qiladi.

Milliy bayramlari

Yangi yil bayrami 1 yanvar; Mehnat kuni 1 may; Milliy istiqlol bayrami 17

may; Rojdestvo 25 dekabr; Boksing kuni 26 dekabr. Ko‘chma diniy bayramlar muqaddas payshanba, muqaddas juma, Whitmonday.

Nufuzli mehmonxonalar

- ✓ Farris Bad Hotel
- ✓ Stavanger Leilighetshotell AS Solbakkeveien 12
- ✓ Grand Hotel Oslo By Scandic
- ✓ Arctic Panorama Lodge
- ✓ Opus XVI
- ✓ Grand Hotel²⁴⁰

3.6.14. Ilm-fan va Texnologiya

Norvegiya yuqori darajadagi rivojlangan millat bo‘lib, 1987-1997 yillarda asosiy ilmiy tadqiqotlar va texnologik rivojlanish uchun YaIMning 1,6 foizini investitsiya qildi. 1998- yilda yuqori texnologiyali eksport 1,9 mlrd. AQSh dollar qiymatida baholanib, ishlab chiqarilgan mahsulotlarning 16% ni tashkil etdi. Davlat mablag‘lari tadqiqot xarajatlarining taxminan 60% ni yoki markaziy hukumatdan to‘g‘ridan-to‘g‘ri grant sifatida yoki Davlat Favqulodda Xizmatining pul mablag‘lari hisobidan olinadi.

Norvegiyaning qishloq xo‘jaligi tadqiqotlari kengashi, Norvegiya fan va gumanitar tadqiqotlar kengashi, Norvegiyadagi ilmiy va sanoat tadqiqotlari kengashi va Norvegiya baliqchilik tadqiqotlari kengashi, har biri alohida vazirliklarga qarashli to‘rtta asosiy ilmiy kengash hisoblanadi. Kengashlar stipendiya dasturlari orqali tadqiqotchilarni ishga yollaydi va universitetlarga ilmiy grantlar ajratadi. Ular Norvegiya Ilmiy Siyosat Kengashi tarkibiga kiradi, barcha tadqiqot mavzularida hukumatga maslahat kengashi kiradi. Hozirgi o‘rganishning asosiy yo‘nalishlari - arktika tadqiqotlari, xususan, shimoliy chiroqlarning o‘rganilishi; okeanografiya, ayniqsa, okean oqimlari; dengiz biologiyasi, baliq migratsiyasiga alohida e‘tibor berish va meteorologiya sohalaridir.

1760-yilda yaratilgan Norvegiya Fanlar va Xatlar jamiyati tabiiy fanlar bo‘limiga ega. Mamlakatda 12 ta boshqa ilmiy va texnikaviy bilimlar jamiyati hamda 24 ta ilmiy-texnik tadqiqotlar institutlari mavjud. Osloda joylashgan Botanika bog‘i va muzeyi (1814 yilda tashkil etilgan), Norvegiya fan va sanoat muzeyi (1914 yilda tashkil etilgan) va mineralogiya-geologiya, paleontologiya va zoologiyaga bag‘ishlangan boshqa muzeylar. Mamlakatda asosiy va amaliy fanlar bo‘yicha kurslar taklif etadigan oltita universitet va kollej mavjud.

3.6.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Norvegiya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 10- iyun kuni o‘rnatilgan. Xalqaro hamkorlik markazida 2009- yil 11- noyabr kuni O‘zbekiston va Norvegiya ishbilarmon doiralarning

²⁴⁰ <https://www.tripadvisor.com/Hotels-g190455-zff12-Norway-Hotels.html>

biznes-forumi bo‘lib o‘tdi. Tadbir O‘zbekiston-Norvegiya savdo-iqtisodiy va sarmoyaviy hamkorligini yanada kengaytirish masalalariga bag‘ishlandi. Unda ikki mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalar, savdo, sarmoya, yoqilg‘i-energetika, soliq, bojxona, bank-moliya, konsalting xizmati, aviatashuv, kimyo, atrof muhitni muhofaza qilish, geologiya va mineral resurslar hamda sayyohlik sohalari uchun mas‘ul vazirlik va idoralari, kompaniya va konsernlari rahbarlari ishtirok etdi. Anjumanda O‘zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirining o‘rinbosari Shavkat To‘laganov, Norvegiya Qirolligi Tashqi ishlar vazirligining MDH mamlakatlari departamenti bosh direktorining o‘rinbosari Bard Svendsen davlatlarimiz o‘rtasidagi hamkorlik aloqalari ko‘plab sohalarda izchil rivojlanib borayotganini ta’kidladi.

Norvegiyalik ishbilarmonlar mamlakatimiz iqtisodiyotiga sarmoya jalb etishning ustuvor yo‘nalishlari, yurtimizda davom etayotgan keng ko‘lamli xususiy lashtirish jarayoni, iqtisodiyotimizda izchillik bilan amalga oshirilayotgan islohotlar, bank-moliya tizimi, neft-gaz sohasi hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasidagi o‘zgarishlar, shuningdek, “Navoiy” erkin industrial-iqtisodiy zonasida yaratilgan qulay sarmoyaviy muhit va imkoniyatlar bilan atroflicha tanishtirildi. O‘zbekiston va Norvegiyaning o‘zaro savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish borasidagi imkoniyatlari katta. Joriy yilning yanvar-sentyabr oylarida o‘zaro tovar ayirboshlash hajmi o‘tgan yilning shu davridagiga nisbatan ikki barobar ortdi.

Forumda O‘zbekiston va Norvegiyaning iqtisodiy salohiyati, imkoniyatlari yuzasidan atroflicha fikr almashildi. Ikki mamlakat o‘rtasida savdo-iqtisodiy va sarmoyaviy hamkorlikni yanada rivojlantirishga, Norvegiya kompaniyalarini mamlakatimizdagi xususiy lashtirish jarayoniga keng jalb etishga oid masalalar muhokama qilindi²⁴¹.

Anjumanda ishtirok etgan Norvegiyaning o‘nga yaqin yirik kompaniyalari vakillari o‘zbekistonlik ishbilarmonlar bilan hamkorlik o‘rnatish, siyosiy muloqot, parlamentlararo hamkorlik, iqtisod va sanoat, hamda ilg‘or texnologiyalar, madaniyat va san‘at sohaslarida hamkorlikni yanada mustahkamlashni ko‘zlaydi.

²⁴¹ <http://uza.uz/uz/programs/sog-lom-bola-yili/ozbekiston-norvegiya-biznes-forumi-11.11.2009-10246/>

3.7. FINLANDIYA

REJA:

- 3.7.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 3.7.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 3.7.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 3.7.4. Energetika
- 3.7.5. Sanoati
- 3.7.6. Xizmatlar sohasi
- 3.7.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 3.7.8. Migratsiya va ishchi kuchi resurslari
- 3.7.9. Soliq tizimi va Bojxona bojlari
- 3.7.10. Transport
- 3.7.11. Jahon banki bilan hamkorlik
- 3.7.12. Doing Business
- 3.7.13. Turizm
- 3.7.14. Ilm-fan va Texnologiya
- 3.7.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

64 00 N, 26 00 E, UTC+2,
Euro (EUR)
XELSINKI

Finlyandiya respublika konstitutsiyasi parlament tizimini kuchli prezidentlik bilan birlashtiradi. Qonunchilik vakolatlari 1992 yilda tashkil etilgan Eduskunta (parlament) ga tegishli. Parlament a'zolari to'rt yil muddatga saylanadi va 18 ta odil ovoz berish huquqiga ega bo'lgan 15 ta ko'p partiyali saylov okrugi tomonidan tanlanadi. Finlyandiya Yevropada birinchi bo'lib milliy saylovlarda ayollar ovoz berish huquqiga ega bo'ldi (1906). 2003 yilgi saylovlardan so'ng to'qqizta partiyalar vakillik qilib, beshta yirik (va an'anaviy) partiyalar 181 o'rindan iborat. 1994 yilgi prezidentlik saylovi mamlakatning 1917 yilda mustaqillikka erishganidan beri birinchi to'g'ridan-to'g'ri ovoz berishi edi.

Finlyandiyaning siyosiy tizimi an'anaviy ravishda prezident va bosh vazir o'rtasidagi ijro etuvchi hokimiyatni taqsimlash sababli ko'pchilik Yevropa parlament demokratiyalaridan farqli o'laroq fransuzlarga o'xshab qoldi. 2000 yil 1 martda yangi Konstitutsiya kuchga kirdi. Yangi konstitutsiya parlamentga hukumatning kuchini oshiradi va prezidentga nisbatan hukumatning kuchini oshiradi. Finlyandiya raisligining kuchi dramatik tarzda cheklandi, bosh vazirning qudrati ortdi.

3.7.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasining 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Finlyandiya nominal YaIM hajmi 289,557 mlrd. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 52,420 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 42 o'rinida turadigan mamlakat hisoblanadi²⁴². Ushbu reyting kompaniyasi tomonidan mamlakatning 2023- yilga borib YaIM hajmi 356,8 mlrd.

²⁴² <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/finland>

AQSh dollari bashorat qilinmoqda²⁴³. Finlyandiya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga Finlyandiya iqtisodiyoti asosan xususiy mulkka va erkin tadbirkorlikka asoslangan rivojlangan bozor iqtisodiyotidagi mamlakatdir²⁴⁴.

Finlyandiya 1955 yil 14 dekabrda beri BMT a'zosi; Shuningdek, u OECD a'zosi va 1995 yil boshida Yevropa Ittifoqiga qo'shilgan. Finlyandiya BMTning rivojlanish sohasidagi faoliyatida ishtirok etadi va boshqa ko'p tomonlama agentliklari orqali rivojlanish maqsadlariga yo'naltirilgan mablag'larning muhim qismini tashkil qiladi. Bundan tashqari, Finlyandiya Afrika Taraqqiyot Banki va Osiyo Taraqqiyot Bankida rol o'ynaydi. Afrika mamlakatlarida ko'plab ikki tomonlama loyihalarda ishtirok etadi.

Finlyandiya 1961 yilda EFTA bilan bog'langan edi. 1967 yilda Finlyandiya va EFTA a'zolari o'rtasida savdo qilish uchun tariflar hamda boshqa to'siqlar olib tashlandi; 1986 yilda Finlyandiya EFTA ga to'liq a'zo bo'ldi. Shartnomaga binoan sobiq Ittifoq Finlyandiyadan EFTA mamlakatlariga berilgan tarif foydasiga ega. YeIning aksariyat sanoat mahsulotlari bo'yicha tariflari bosqichma-bosqich amalga oshirildi. 1969 yilda Finlyandiya OECD ga a'zo bo'ldi; to'rt yil o'tib, Finlyandiya CMEA bilan iqtisodiy va texnik hamkorlik bo'yicha maxsus bitim imzolagan ilk kommunistik bo'lmagan mamlakat bo'ldi.

3.7.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Markaziy Yevropadan boshqa Skandinaviya mamlakatlariga nisbatan geografik jihatdan uzoqda joylashgan Finlyandiya qog'oz ishlab chiqarishdan tashqari sanoatlashish nuqtai nazaridan ortda qoldi. XIX asrning oxiriga qadar yog'och eksporti faqat xomashyo sifatida amalga oshirildi. Ammo, nisbatan kambag'al mamlakat sifatida 1867-1868 yillardagi aholining 15 foizini yo'qotgan yirik ocharchilik kabi iqtisodiy inqirozga duch keldi. 1930 yillarga qadar, Finlyandiya iqtisodiyoti asosan, agrarlashgan edi. 1950 yillar oxirida aholining yarmidan ko'pi va ishlab chiqarishning 40 foizi asosiy sektorda faoliyat yuritardi. Finlyandiyaning iqtisodiy rivojlanishi eksportga yo'naltirilgan Osiyo mamlakatlari bilan ko'p jihatdan hamkorlik aloqalarni amalga oshirgandan keyin rivojlandi. Betaraflikning rasmiy siyosati Finlyandiya va Komekon bozori bilan savdo qilish imkonini berdi. Sobiq Ittifoq bilan ikki tomonlama tashqi iqtisodiy aloqalar yuqori darajalarga ko'tarildi va shartnomalarga kelishish o'sha davr uchun juda katta diplomatik mo'jizalarni talab qilgan²⁴⁵.

Ikkinchi jahon urushidan keyin aholining katta qismini qishloq xo'jaligi, konchilik va o'rmon xo'jaligi bilan shug'ullanib, to'liq sanoatlashgan. Urushdan keyingi dastlabki o'n yilliklar mobaynida mamlakat birlamchi ishlab chiqarish sanoatni rivojlantirishga imkon berdi. Bu o'z navbatida xizmat ko'rsatish va axborotga yo'naltirilgan iqtisodiyotga erishni ta'minladi. 1980-yillarda Sharqiy va

²⁴³ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

²⁴⁴ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseF

²⁴⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fnl.html>

G'arbiy Yevropa bilan kuchli savdo iqtisodiy munosabatlar hajmi keskin o'sib bordi. Finlyandiya Fransiya, Germaniya va Buyuk Britaniya va boshqa G'arbiy Yevropa iqtisodiyotiga o'xshash aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yuqori darajada industrializatsiyalangan, aralashgan iqtisodiyotga ega.

3.7.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Finlyandiya qishloq xo'jaligi mamlakat YaIMning 2,7 foizini tashkil etadigan katta ahamiyatli soha hisoblanadi. Ushbu sektordagi ish kuchining barqaror ravishda qisqarishi Finlyandiya iqtisodiyotidagi salbiy omillarga sabab bo'ldi. Ko'plab yerlarda qishloq xo'jaligi faoliyati to'xtatilsada, fermer xo'jaliklarining ko'pchiligi dehqonchilikni tark etishmadi. Finlyandiya 1960 yil boshlaridan oziq-ovqat dasturini takomillashtirdi. Go'sht yetishtirish iste'molga teng, tuxum va sut mahsulotlari esa ichki ehtiyojlardan osha boshladi. Don mahsulotlari ishlab chiqarish sezilarli darajada farq qildi. Umuman olganda, bug'doy import qilinadi. Iqlim dehqonchilikni janubiy va g'arbiy viloyatlarga chegaralab qo'ygan. Finlyandiyada chorvachilik an'anaviy ravishda sutga qaratildi. Natijada sog'in sigirlar soni ko'paytirildi.

3.7.1-jadval

Finlyandiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Shimoliy Yevropa, Boltiq dengizi bilan chegaradosh, Finlyandiya ko'rfazida, Shvetsiya va Rossiya o'rtasidagi hudud

Poytaxti YaIM	XELSINKI \$290 mlrd	Budjeti	Daromadlar:\$128,4 mlrd Xarajatlar: \$133 mlrd
Maydoni	338,145 kv km	Tabiiy resurslar	yog'och, temir javhari, mis, qo'rg'oshin, sink, nikel, oltin, kumush, ohaktosh
Oltin valyuta zahirasi	\$10,8 mlrd	Global Innovatsion Indeks	8 (58,49)
Tashqi qarzi	\$544,7 mlrd	HDI	23 (0,895)
Aholisi	5,518,371 kishi	Qishloq xo'jaligi	arpa, bug'doy, shakar lavlagi, kartoshka, sut, baliq
Umumiy chegarasi	2,563 km Norvegiya 709 Shvetsiya 545 Rossiya 1,309	Sanoati	metallurgiya, elektronika, mashinasozlik va ilmiy asboblari, kemasozlik, qog'oz, oziq-ovqat, kimyo, to'qimachilik, kiyim-kechak
Ishsizlik	7,5%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 2,7 % Sanoat:27,1% Xizmatlar:70,2%
Inflatsiya	0,8%	Yirik kompaniyalari	Nokia, Neste, UPM-KymmeneAker Finnyards, Rovio Mobile, Angry Birds
Soliqlar	34,5%		KONE, Wärtsilä, Finlandiya, Fiskars Iittala ABB, Tellabs, Carlsberg Siemens
Gini index	25,6	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EU, EBRD, OECD, OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO, UNHCR, UNIDO,, WIPO, WMO, WTO
BERI	9 (8,18)	Jon boshiga YaIM darajasi	\$40,455(PPP)
Doing Business	13 (2017)		
YAIM jon boshiga	42 (nominal) 62 (PPP)		
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com,

statista.com) asosida.

Parrandachilik, qo'ychilik va asalarichilik sohalari ham kichik iqtisodiy ulush bilan ahamiyatga ega. Otlarning soni 1970-yillar oxirigacha pasayib ketib, keyinchalik, butunlay barqarorlashdi. Ikkinchi jahon urushidan beri mo'ynali qishloq xo'jalik mahsulotlari Finlyandiya katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Amaldagi barcha mo'ynalar eksport qilinadi; Finlyandiya qishloq xo'jaligi sektori Yelga kiringunga qadar juda subsidiyalangan bo'lsa, muzokaralar natijasida umumiy qishloq xo'jaligi siyosati doirasida eng ko'p investitsiya kiritilayotgan mamlakatlar orasidan o'rin oldi. Fin fermerlari dehqonchilikda yer miqdori asosida to'g'ridan-to'g'ri to'lovlarni amalga oshiradilar. 62 parallel shimolda joylashgan fermerlar saxsiy subsidiyalar olishadi²⁴⁶.

Finlyandiya o'rmonlarining to'rtidan uch qismi xususiy mahalliy mulkdorlar hissasiga to'g'ri keladi. Shunga qaramay, o'rmon mahsulotlari (ayniqsa qog'oz) mamlakatning eksport daromadlarining asosiy manbai hisoblanadi. Baliq ovlash asta-sekin iqtisodiyot uchun ahamiyatsiz bo'lib qoldi. Finlyandiya losos, dengiz va kamalak olabaliq, oq baliq, char baliqlari uchraydi. Gidrotexnika inshootlari uchun qurilgan daryolarning ifloslanishi va suv omborlari, ayniqsa, losos va boshqa baliqlarning tabiiy yashash tarziga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Finlyandiya ko'plab baliqchilik zavodlari tashkil etildi. Baliq ovlash uchun ba'zi talablar mavjud bo'lib, ular qish oylarida dengiz bo'yidagi baliqchilikda (muz ostidagi tarmoqlarni sudrab) offshor orollar atrofida amal qiladi.

2017 yilning to'rtinchi choragida Finlyandiya qishloq xo'jaligi YaIM tarkibida 1,267 mln.yevroni tashkil etdi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, 1,272 mlrd.yevroni qayd etgan bo'lsa, 1990 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 1,038 mlrd. yevroni tashkil etgan.

3.7.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Finlyandiya elektr energiyasi energetika tizimining asosiy mahsuloti bo'lib, asosan, ichki iste'mol uchun yo'naltirilgan. Finlyandiya quyosh energiyasining ichki manbalariga ega emas. Kayya hajmda neft, tabiiy gaz va boshqa energiya manbalarini, shu jumladan atom energiyasi uchun uranni import qiladi. 2009 yilda elektr energiyasini ishlab chiqarishda energiya manbalarini iste'mol qilish: 28% atom energiya, 16% gidroenergetika, 13% ko'mir, 11% tabiiy gaz, 5% torf va 10% yog'och yoqilg'i va boshqa qayta tiklanadigan energiya manbalaridir. 2017 yilda elektr energiyasining sof importi 11% ni tashkil etdi. 2017 yilda elektr energiyasini iste'mol qilishning 18% import elektr energiyasidan olingan.

Yevropa Komissiyasi Finlyandiya 2013 yil mart oyida Yevropa Ittifoqi Adliya Mahkamasida elektr direktivasini o'z vaqtida bajarmaganligi uchun 32,000 kunlik jarimani talab qildi. Finlyandiya qayta tiklanadigan energiya manbalaridan elektr energiyasini ishlab chiqarishning ulushi 2016 yilga nisbatan 40% ni tashkil etdi va 2020 yilga kelib 33% ni tashkil etishi ko'zda tutilgan.

²⁴⁶ <https://www.britannica.com/place/finland/Agriculture-forestry-and-fishing>

2017 yilning birinchi yarmida eng muhim manbalar - umumiy iste'molning 29 foizi, neft (21 foiz), atom (20 foiz), ko'mir (9 foiz), gaz (6 foiz), gidroenergetika (5 foiz) va qayta tiklanadigan (5%)ni tashkil etgan. Shamol energiyasi iste'molning bir foizini, boshqa manbalarni esa to'rt foizni qopladi. Finlyandiyaning o'z neft zaxiralariga ega emas, shuning uchun u 100 foizli neftni importiga asoslangan. 2015 yilda Finlyandiya neftining importi Rossiya (64 foiz), Norvegiya (11 foiz), Daniya (11 foiz), qolgan qismi esa Buyuk Britaniya, Qozog'iston va Jazoirga to'g'ri keladi. Neft, Finlyandiya energiyasining 24 foizini tashkil qiladi. Neftning asosiy qismi transport vositalari uchun yo'qilg'i maqsadida bo'lsa 320 mingtagacha uylar isitilishi aynan neftni qayta ishlash sanoati energetika resurslariga to'g'ri kelmoqda.

Neste Oil Finlyandiya yagona neftni qayta ishlash zavodi bo'lib, benzin va yoqilg'i kabi neft mahsulotlarini Baltiya va Shimoliy Amerikaga eksport qiladi. Neft importi 6,5 milliard yevroga baholandi va 3 milliard yevro miqdorida eksport qilindi. 2008 yildan boshlab, Finlyandiyaning atom energetikasi dasturi bo'yicha ikkita yangi stansiyasida to'rt yadroviy reaktorga ega bo'ldi. 2016 yillarda to'rtta birlik 21,4-22,7 TWh elektr energiyasini ishlab chiqaradi, bu esa energiya ishlab chiqarishning 27-35% va Finlyandiya energiya iste'molining 24-28% ni tashkil etadi. Ular 1990-yillarda 94% bo'lgan o'rtacha imkoniyatlarning omillari bilan dunyodagi eng samaralidir. Olkiluoto atom elektr stansiyasida beshinchi atom reaktori qurilishi yakunlanmoqda.

Agar rejalashtirilgan barcha loyihalar yakunlansa, atom energiyasining ulushi 2025 yilga borib, 60 foizni tashkil etadi. Rossiyaning "Rosatom" kompaniyasi kelgusidagi Fennovoima atom elektr stansiyasining asosiy egasi bo'lib, 34 foiz ulushga egalik qilmoqda. 2017 yil fevral oyida Oulu, Xelsinki, Vantaa, Hamina va Nurmijarvi shaharlar iste'moli uchun ko'mir Rossiya va Polshadan import qilindi. 2016 yilda 5,6 million tonna ishlatilgan bu yoqilg'i Finnwatch ma'lumotlariga ko'ra Finlyandiya 13 ta ko'mir markazlari mavjud. Ko'mirni eng ko'p iste'mol qiladigan kompaniyalar Pohjolan Voima, Fortum, Helsingin Energia va Rautaruukki hisoblanadi. Asosiy import yo'nalishlari 72,5% Rossiya; 7,3% AQSh; 6,6% Kanada; Avstraliya 5,9%; 3,0% Polsha, 1,4% Janubiy Afrika; 1,3% Kolumbiya va 1,1% Indoneziya sanaladi.

2016 yilda TPESda gazning ulushi 14% atrofida bo'ldi. Finlyandiya 100 foiz gazni bitta yetkazib beruvchiga qaram edi, ya'ni Rossiya. Finlyandiya gaz to'g'ridan-to'g'ri elektr isitish, neft yoki mintaqaviy isitish bilan isitiladigan uylarning uchun hech qachon foydalanilmaydi. Gazning 75% elektr yoki issiqlik va elektr energiyasini ishlab chiqarishda va sanoatda ishlatiladi. Uy sharoitlari uchun foydalanish kamdan-kam hollarda uchratiladi. Umuman, gazning 93 foizi chakana savdoga emas, to'g'ridan-to'g'ri yirik korxonalariga sotiladi. Sovuq iqlim va mamlakat sanoatining tuzilmasi tufayli Finlyandiyaning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan energiya iste'moli dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Sanoat tarmoqlari jami energiya sarfining deyarli yarmini tashkil etadi. Bu Yevropa o'rtacha iste'mol darajasidan ancha yuqori. Ichki energiya manbalari faqat Finlyandiyaning

umumiy energiya ehtiyojining uchdan bir qismiga to'g'ri keladi.

Finlyandiya energetika tizimi ko'pgina gidroelektr stansiyalaridan hosil bo'ladi. Lekin, suv satxning pasayishi to'g'onlarga jiddiy zarar yetkazadi. Issiqlik hosil qiladigan quvvat ham muhim ahamiyatga ega. Shamol kuchi boshqa Skandinaviya mamlakatlariga qaraganda kamroq ahamiyatga ega, biroq shamolli qirg'oqbo'yi hududlarida keng tarqalgan. Finlyandiyaning elektr tarmoqlari Shvetsiya va Rossiya bilan bog'liq bo'lib, uzoq muddatli hamkorlik munosabatlari takomillashtirilgan. Hukumatga qarashli bo'lgan Fortum kompaniyasi Xelsinki sharqidagi Loviisa atom stansiyasini ham boshqaradi.

3.7.5. Sanoat

Finlyandiya sanoati o'zgacha rivojlanish tarixiga ega. Mamlakatning shimoliy iqlimi sanoatga ma'lum cheklovlar qo'yadi. Qattiq qish sharoitida qurilish va issiqlik xarajatlarining yuqoriligi, muz va qor esa transportga to'sqinlik qiladi. Finlyandiya sanoatlashish 1860-yillarda boshlangan va qisqa sur'at sekinlashdi va XX asrning boshlarida aholining faqat 10 foizi ishlab chiqarishdan olingan mablag'larni o'zlashtirdi. 1960-yillarning o'rtalariga kelib, ishlab chiqaruvchi fermerlik va o'rmon xo'jaligini ish bilan ta'minlagan. O'rmon mahsulotlari Finlyandiya iqtisodiyotining muhim sohasi bo'lib qolmoqda. Rivojlanish jarayonida an'anaviy sabzavot ekinlari va maydonlar ishlab chiqarilgan yog'och va pulpaga, keyinchalik qog'oz mahsulotlari, qurilish materiallari va mebellarga diversifikatsiya qilindi.

Ikkinchi Jahon urushidan keyin Sobiq Ittifoqiga to'lanadigan to'lovlar, birinchi navbatda, umidsiz bir yuk, so'ng Finlyandiya katta baxt edi; ularning to'lovlari keyinchalik g'arbiy va sharqiy Yevropa bozorlaridagi og'ir sanoatning rivojlanishida katta foyda keltirdi. Texnologiya sanoati Finlyandiyaning yetakchi sektori hisoblanadi. Biotexnologiya ham Finlyandiya iqtisodiyotida tobora muhim rol o'ynaydi. Metallurgiya va muhandislik Finlyandiya sanoatining yana bir katta qismini tashkil etadi. Finlyandiya muzlatkichlar, yo'l qurilish tarmoqlari, ixtisoslashgan kema qurilishi va qog'ozni qayta ishlash uskunalari ishlab chiqarishda yetakchi xalqaro ahamiyatga ega. Finlyandiyaning kimyo sanoati ham jadal o'sib, iqtisodiyotning muhim qismiga aylandi.

Metall sanoati

Finlyandiya ko'plab foydali qazilmalarga ega, biroq ko'pgina yirik konlar yopildi va ko'pchilik xomashyo endi import qilinmoqda. Shu sababli, kompaniyalar endi metallni yuqori qiymatli qayta ishlashga e'tibor berishga moyil bo'ldilar. Eksportga po'lat, mis, xrom, rux va nikel, temir qoplama va temir po'lat quvurlar, mis quvur va qoplangan plitalar kiradi. Outokumpu misni qayata ishlab chiqarish va zanglamaydigan po'latdan foydalanish uchun chuqur maydalash jarayonini bilan mashhur. Finlyandiya avtosanoati asosan traktor ishlab chiqaruvchilari (Valtra, sobiq Valmet traktori), o'rmon mashinalari (Ponsse), harbiy texnika (Sisu, Patria), yuk mashinalari (Sisu Auto), avtobuslar va Valmet Avtotransport, shartnoma ishlab chiqaruvchi, Uusikaupunki zavodi Fisker elektr avtomobillari ishlab chiqaradi. Kemasozlik juda muhim sanoatdir: dunyoning eng yirik kruiz kemalari Finlyandiya

qurilgan; Shuningdek, Finlandiya kompaniyasi Wärtsilä dunyoning eng yirik dizel dvigatellarini ishlab chiqaradi. Bundan tashqari, Finlyandiya yuqori sifat va standartda poezdlar harakatini ham o'zlashtiradi.

Kimyo sanoati

Kimyo sanoati Finlyandiyaning eng yirik ishlab chiqarish tarmoqlaridan biri bo'lib, 17-asrdan boshlab asos solingan. Bu sanoatning boshqa tarmoqlarini, ayniqsa, o'rmon va qishloq xo'jaligi uchun katta hajmdagi mahsulotlarni ishlab chiqaradi. Bundan tashqari, plastik, kimyoviy moddalar, bo'yoqlar, neft mahsulotlari, dori-darmonlar, atrof-muhit mahsulotlari, biotexnologiya mahsulotlari ishlab chiqariladi. Ushbu ming yillikning boshida biotexnologiya Finlyandiya eng istiqbolli yuqori texnologiyali tarmoqlardan biri sifatida qaraldi.

3.7.1-rasm. Finlyandiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²⁴⁷

Finlyandiya sanoat ishlab chiqarish 2018 yilning yanvar oyida o'tgan yilga nisbatan 4,8 foizga oshdi va o'tgan oyga nisbatan 7,8 foizga o'sdi. Bu esa, ishlab chiqarish ham (dekabr oyida 4,9 foizga nisbatan 4,4 foizga) va tog'-kon sanoati (0,2 foizga nisbatan 40,1 foiz). Shu bilan birga, elektr, gaz, bug' energetikasi ta'minoti 4,5 foizga o'sib, dekabr oyida esa 2,8 foizga oshdi. Har oyda sanoat ishlab chiqarishi 0,1 foizga o'sib bordi. Finlyandiya sanoat ishlab chiqarish 1996 yildan 2018 yilga qadar 1,74 foizni tashkil etdi va 2006 yil iyun oyida 23,80 foizni tashkil etgan. 2009 yilning aprel oyidagi eng yuqori ko'rsatkichlardan 22,50 foiz natija qayd etildi.

Yog'ochsozlik

O'rmon mahsulotlari o'tmishda asosiy eksport sanoati bo'lib kelgan ammo, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va o'sish uning ulushini qisqartirgan. 1970-yillarda qog'oz sanoati Finlyandiya eksportining yarmini tashkil etdi. Ushbu ulush qisqarishiga qaramasdan, pulpa va qog'oz mamlakatdagi 52 ta hududda ega bo'lgan yirik sanoatdir

Finlandiya bitta erkin port—Hankova mavjud bo'lib, quyidagi Erkin Iqtisodiy

²⁴⁷ <https://tradingeconomics.com/finland/industrial-production>

Hududlari mamlakatning sanoat o'rishini ta'minlab beradi²⁴⁸.

Erkin iqtisodiy hududlar

- ✓ Lappeenranta
- ✓ Kaunas
- ✓ Hamina

Erkin Ombor

- ✓ Xelsinki
- ✓ Naantali
- ✓ Kemi
- ✓ Oulu

3.7.6. Xizmatlar sohasi

XXI asrning boshida davlat xizmatlari Finlyandiya xizmat ko'rsatishining uchdan bir qismini tashkil etdi. Xususiyl ehtiyoj, xususan, biznes va axborot texnologiyalari (IT) xizmatlari davlat xizmatlaridan ko'ra tezroq o'sdi. Boshqa ko'plab Yevropa mamlakatlaridan farqli o'laroq, xizmat ko'rsatish sohasining Finlyandiyaning yalpi ichki mahsuloti (YaIM) va ish bilan band aholi hajmiga nisbatan sekin o'sgan. Finlyandiya hukumati rivojlanishga muhtoj bo'lgan joylarga investitsiyalarni jalb qilish uchun grantlarni, kreditlarni va kapital qo'yilmalar, shuningdek, xodimlarni rivojlantirish va qayta tayyorlash kabi bevosita usullarni keskin rag'batlantirdi. 1983-yilda tashkil etilgan Texnologiyalarni rivojlantirish markazi (hozirgi vaqtda Finlyandiya Texnologiyalarini moliyalashtirish bo'yicha agentlik) 1980-yillarda va 1990-yillarda tadqiqot hamda rivojlantirishni moliyalashtirish orqali Finlyandiyaning texnologik taraqqiyotida muhim rol o'ynadi. 20-asrning oxiriga kelib, hukumat jami sarf-xarajatlarning uchdan bir qismini tadqiq qilish va rivojlantirish uchun ajratdi.

Moliya

1980 yildan boshlab Finlandiya moliya bozorida tez o'zgarish ro'y berdi. Pul bozoridagi davlatning roli pasayib ketdi va iqtisodiyoti tobora bozor mexanizmlariga yo'naltirilgan edi. Xorijiy banklarga 1980 yillarda Finlyandiyada faoliyat yuritishga ruxsat berilib, 1991 yilga kelib filiallar ochishga ruxsat berilgan. Parlament tomonidan kafolatlangan va nazorat qilinadigan Finlyandiya Banki (Suomen Pankki) mamlakatning Markaziy Banki va Markaziy Banklarning Yevropa tizimi a'zosi. 2002 yilda Yevropa Ittifoqining umumiy valyutasi yevro 1860 yildan beri Finlyandiyaning milliy valyutasi bo'lgan Markka o'rnini egalladi. Boshqa Yevropa mamlakatlari bilan solishtirganda Finlyandiya banklarga elektron tarzda o'rganilganligi sababli muomaladagi nisbatan oz valyuta bor.

2017 yilning to'rtinchi choragida Finlyandiyada xizmatlarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 29,487 mlrd. yevroni tashkil qildi. Finlyandiyada xizmatlarning yalpi hajmi 1990 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 24,550 mlrd. yevroni tashkil etdi. 1993 yilning ikkinchi choragida esa past rekord darajadagi 18,089 mlrd. yevro qayd

²⁴⁸ <https://www.state.gov/e/eb/rls/othr/ics/2009/117431.htm>

etilgan.

Sug'urta

Finlyandiyada sug'urta faoliyati juda rivojlangan va yetarlicha diversifikatsiya qilingan. Finlyandiyada 74 ta sug'urta kompaniyasi faoliyat ko'rsatmoqda, ulardan 21 tasi hayot sug'urtasi bilan shug'ullanadi. 1990 yilda mukofot daromadi jon boshiga 1,901 AQSh dollarini yoki YaIMning 6,5 foizini tashkil etdi. Ishchilarning tovon puli, ishchilar pensiyasi, yadroviy javobgarlik, kema egalarning javobgarligi, ish beruvchining javobgarligi va uchinchi avtoullov sug'urtasi majburiydir. Sug'urtalashning boshqa shakllari orasida yong'in, o'g'irlik, suvga zarar, dengiz, janoza, chorvadorlik, sadoqat kafolati va kredit mavjud.

Finlyandiyaning hayotni sug'urtalash bo'yicha sug'urta kompaniyalari yetakchi uchlik 1996 yildan boshlab Sampo (33% bozor ulushi), Pohjola (24%) va Tapiola (13%) tashkil qiladi. Finlyandiya sug'urta kompaniyalarining Federatsiyasi noaniq sug'urtalovchining aktivlari 900 mln. AQSh dollarini tashkil etadi. 1995 yilda hayotni sug'urtalash bo'yicha mukofotlar 45% ga oshdi va ixtiyoriy pensiya ta'minoti 30% dan oshdi. 2016 yilda Finlyandiya uy xo'jaliklarida 326 mlrd. AQSh dollarini tashkil etadi.

Nufuzli banklari

- ✓ Aktia Savings Bank
- ✓ BNP Paribas Fortis
- ✓ Nordea Bank Finland PLC
- ✓ OP Corporate Bank PLC
- ✓ Danske Bank
- ✓ Bank of Aland²⁴⁹

3.7.7. Tashqi savdo munosabatlari

Finlyandiyaning nisbatan kichik ichki bozori, ixtisoslashgan ishlab chiqarish va energiya manbalarining yetishmasligi tufayli tashqi iqtisodiy aloqalar juda muhimdir. Finlyandiya tashqi savdo aylanmasi asosan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari bilan keng amalga oshiriladi. Finlyandiyaning eksport savdosining eng katta qismini og'ir texnika va ishlab chiqarish texnikalari tashkil etadi. Import asosan sanoat uchun ishlatiladigan xomashyo, iste'mol tovarlari va mineral ishlab chiqariladi. Tashqi savdoni rivojlantirish milliy iqtisodiy sharoitlarga va umumiy davlat moliya balansiga asosiy ta'sir ko'rsatadi. Tashqi savdo, shuningdek, Finlyandiya YaIMning muhim qismini tashkil etadi. Iqtisodiyot va savdo o'sishi bilan bir qatorda, tashqi savdo chora-tadbirlarini ishlab chiqish bilan Finlyandiya sanoatining raqobatbardoshligi va biznes sektorining ish sharoitlari hamda xalqaro kompaniyalar investitsiyalari uchun jozibadorligini oshirdi.

3.7.2-jadval.

Finlyandiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$71.5mlrd (2017)	Import (USD)	\$65mlrd (2017)

²⁴⁹ <https://www.wallstreetmojo.com/top-banks-in-finland/>

Tovarlarni bo'yicha eksport tarkibi	Elektr va optik asboblarni, mashinalarni, transport uskunalarini, qog'oz va pulpani, kimyoviy moddalar, asosiy metallarni, yog'och	Tovarlarni bo'yicha import tarkibi	Oziq-ovqat mahsulotlarini, neft mahsulotlarini, kimyoviy moddalar, transport uskunalarini, temir, g'alla to'qimachilik va matolar,
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> AQSh 13.1% Germaniya 10.7% Shvetsiya 7.6% Gollandiya 6.7% Rossiya 5.7% Buyuk Britaniya 5.2% Xitoy 4.8% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Germaniya 14,9% Shvetsiya 11,2% Rossiya 11,2% Xitoy 7.4% Gollandiya 6.1% Fransiya 4,1%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlarini asosida mualliflar ishlanmalari.

Tashqi savdoga global iqtisodiy tendensiyalar, jami talabning o'zgarishi, narxlarning umumiy tendensiyasi, milliy soliq tizimining raqobatbardoshligi va xalqaro savdoni tartibga soluvchi qonunchilik ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro bozorlarda manevralar uchun milliy bino va savdo-sotiq rivojlanishini nazorat qilish qobiliyati oxirgi yillarda sezilarli darajada pasaydi. O'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlar tufayli bozorlarni xalqarolashtirish, Yevropa Ittifoqiga integratsiyalashuvi, iqtisodiy hamda valyuta ittifoqiga a'zolik, milliy iqtisodiy siyosat sanoat siyosati islohotlari bilan kelajakda tobora uyg'unlashadi.

Finlyandiya eksporti yanvar oyida 5,180 mln. yevroga ko'tarildi. 2017-yil dekabr oyida esa, YaIM tarkibida eksport 4,725 mln. yevroni tashkil qildi. Finlyandiya eksporti 1975 yildan 2018-yilgacha o'rtacha 2,724 mlrd. yevroni tashkil qildi. 2008 yilning aprel oyida esa bu ko'rsatkich 6,451 mlrd. yevroni qayd etgan. 1975 yil avgust oyida esa 5,030 mlrd. yevro qiymatida eksport qilingan bo'lsa, 2017 yilning dekabr oyiga kelib esa, 71.5 mlrd. AQSh dollarini tashkil qildi.

Finlyandiya importi 5,330 mlrd. yevroga oshib 65 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. Finlyandiya importi 1975 yildan 2018 yilgacha o'rtacha oyiga 2,500 mlrd. yevro miqdorini tashkil etgan. 2017 yilning dekabr oyida Finlyandiya importi keyingi oyga nisbatan 5,030 mlrd. yevrodan 5,330 mlrd. yevroga oshdi. Finlyandiya importi 1975 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 2,500 mlrd. yevroni tashkil etdi.

3.7.2-rasm. Finlyandiya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)²⁵⁰

Finlyandiya yalpi ichki mahsulot (YaIM) 2018 yilning ikkinchi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 2,90 foizga oshdi. 1976 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda bu ko'rsatkich o'rtacha 2,19 foizni tashkil etdi va 1979 yilning uchinchi choragida esa 7,60 foizni tashkil etdi. 2009 yilning birinchi choragida bu ko'rsatkich 9,20 foizni tashkil etdi.

3.7.8. Migratsiya va ishchi kuchi resurslari

1866- yildan 1930- yilgacha jami 361, 020 kishi AQShga immigratsiya qildi. AQSh immigratsiyani cheklashdan so'ng muhojirlar Kanadaga ko'chib kelganlar. Ikkinchi Jahon urushidan so'ng, taxminan 250,000 dan 300,000 ga yaqin finlar Shvetsiyaga doimiy ko'chib kelgan. Ushbu migratsiya 1980-yillarda kuchli Finlandiya iqtisodiyotidagi o'sish tufayli tugadi.

Ikkinchi jahon urushida sobiq Ittifoqning Kareliya ishg'olidan so'ng 400 mingdan ortiq kishi tark etdi. 1960 va 1975 yillar orasida qishloq joylaridan, ayniqsa sharqdan va shimoli-sharqdan shaharlar, sanoatlashgan janubgacha aholi ko'chish kuzatilgan. 1980 yilga kelib, barcha Finlarning 90 foizi Finlyandiyaning janubiy qismida joylashdi.

1997 yil may oyidan boshlab Finlyandiya 14 ming qochoq bor edi. Ularning aksariyati sobiq Yugoslaviya, Somali va Vetnamlik edi. Finlyandiya boshpana mamlakatiga muqobilga muhtoj bo'lganlar uchun har yili 500 qochqinni qabul qiladi. 1995 va 1996 yillarda sobiq Yugoslaviya qochqinlariga qayta joylashtirish uchun 500 ta qo'shimcha joy berildi. 1990-yillarning ikkinchi yarmida Finlyandiya yiliga o'rtacha 700-900 boshpana izlovchini qabul qildi. Ariza beruvchilarning taxminan 60% ga yashash huquqi berilgan. 1999 yil iyul oyiga kelib, Finlyandiya boshpana berish uchun 1000 dan ortiq slovak rimasi fransuz hukumatiga Slovakiya fuqarolari uchun vaqtinchalik to'rt oylik vizalar rejasini amalga oshirishni so'rab murojaat qildi. 1999 yil avgustda Makedoniyadan Finlyandiya 993 kishi evakuatsiya qilindi; evakuatsiya muddati 11 oyga vaqtinchalik muhofaza qilinib, maksimal uch yilga yangilanishi mumkin edi. 1999 yilda aniq ko'chish miqdori 1000 aholi uchun 0,4 migrant bo'lgan.

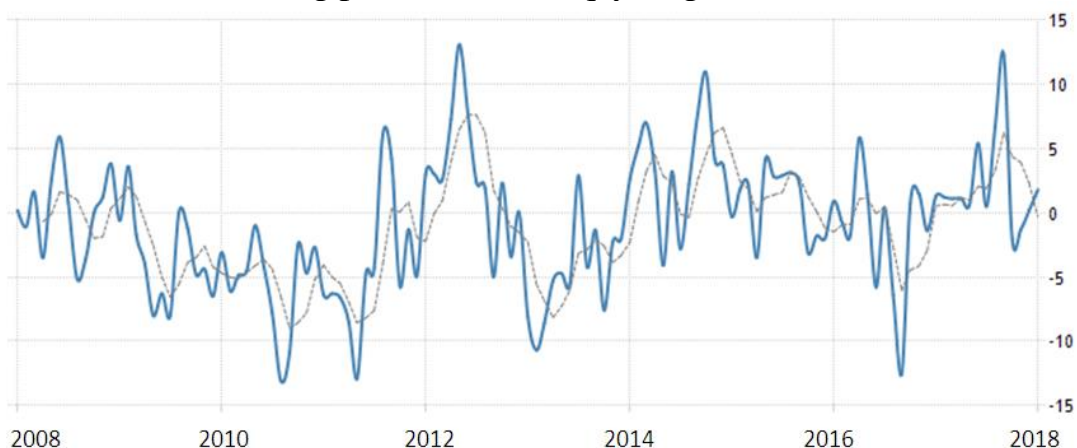
2018 yilda 20 dekabrda Ichki ishlar vazirligi ishchi guruhining 750 kishidan iborat qochqinlar kvotasini ajratish to'g'risidagi qarorini tasdiqladi. Finlyandiya 2018 yilgi kvotada Turkiyadan Suriyalik qochqinlarni va Kongo qochqinlarini Zambiyadan olishga qaror qildi. Suriyadagi davom etayotgan nizo va gumanitar inqiroz natijasida millionlab insonlar uylarini tark etishga majbur bo'ldi. Zambiya uzoq yillar davomida zo'ravonliklar tufayli 33000ga yaqin Kongo qochoqlarini vatanini tark etgan. Ushbu qochqinlarning aksariyati ayollar va bolalardir²⁵¹.

Finlyandiya ish bilan bandlik darajasi fevral oyida 2018 yilga kelib 67 foizdan

²⁵⁰ <https://tradingeconomics.com/finland/gdp-growth-annual>

²⁵¹ <https://reliefweb.int/report/finland/finland-receives-syrian-and-congolese-refugees-under-refugee-quota-2018>

69.80 foizgacha ko‘tarildi. Finlyandiyada ish bilan ta‘minlash stavkasi 1988 yildan 2018 yilgacha o‘rtacha 67.50 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 1988 yil iyun oyida esa bu ko‘rsatkich 79.60 foizni tashkil etdi. Rekord darajadagi eng past ko‘rsatkich 56.80 foizni tashkil etdi. Finlyandiyada ish bilan band bo‘lganlar soni 2018 yil yanvar oyida 2462 ming kishidan 2018 yil fevraligacha 2,469 mln. kishiga oshdi. Finlyandiyada ishlaydiganlar 1959 yildan 2018 yilgacha o‘rtacha esa 2,292 mln. kishini tashkil etib, 1989 yil iyun oyida 2,688 mln. kishi bilan yuqori darajaga chiqib, 1994 yil yanvar oyida esa 1,942 mln. kishi bilan eng past ko‘rsatkich qayd etgan.

3.7.3-rasm. Finlyandiya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²⁵²

Finlyandiya ishsizlik darajasi 2018 yilning fevral oyida o‘tgan yilning ayni mavsumidagi 9,2 foizdan 8,6 foizgacha tushdi. Ishsizlar soni bir yil avval 9 ming kishiga qisqarib, 233 ming kishini tashkil qildi. Ish bilan ta‘minlanganlar soni esa 79 ming kishidan 2,47 million kishiga oshdi. Finlyandiyada ishsizlik darajasi 1959 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 6.38 foizni tashkil etdi va 1994 yil may oyida 19,90 foizni tashkil etdi. 1961 yil sentyabr oyida rekord darajadagi 0,70 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2018 yil yanvar oyida esa 238 ming kishidan 2018 yil fevraligacha 233 ming kishigacha qisqardi. Finlyandiyada ishsizlar soni 1959 yildan 2018 yilgacha o‘rtacha 159.93 ming kishini tashkil qilib, 1994 yil may oyida esa 512 ming kishidan yuqori bo‘lgan. 1962 yil may oyida esa eng past ko‘rsatkich bilan 15 mingdan kam kishini tashkil qilgan.

3.7.9. Soliq tizimi va Bojxona bojlari

Soliq asosan, kommunal daromad solig‘i, davlat daromadiga soliq, davlat tomonidan qo‘shilgan qiymat solig‘i, bojxona to‘lovlari, korporativ soliq va maxsus soliqlardan olinadi. Mulk soliqlar ham bor, lekin shahar solig‘i ko‘plab shahar xarajatlarini qoplaydi. Soliq har bir ish haqidani daromad solig‘i yig‘adigan davlat soliq agentligi Verohallitus tomonidan amalga oshiriladi. Keyin soliq to‘lash majburiyatlari va soliqlar bo‘yicha soliq imtiyozlari o‘rtasidagi farqni to‘laydi yoki

²⁵² <https://tradingeconomics.com/finland/unemployment-rate>

keyinchalik soliq qarzlari sifatida yig'iladi.

Finlyandiya tashkilotlar solig'i stavkasi 20 foizni tashkil etadi. 1981 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda bu soliq o'rtacha 34,31 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1982 yilda esa 61,80 foizni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2014 yilda 20 foizni tashkil etdi. Finlyandiya Shaxsiy daromad solig'i stavkasi 51,60 foizni tashkil qiladi. Bu ko'rsatkich 1995 yilda 62,20 foizni tashkil etgan va 2010 yilda 49,00 foizni tashkil etgan. Finlyandiya sotish stavkasi 24 foizni tashkil etadi. Finlyandiya sotishdan tushgan soliq stavkasi 2000 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 22,79 foizni tashkil etdi va bu ko'rsatkich 2013 yilda 24 foizdan yuqori bo'lib, 2001 yilda 22 foizni tashkil qildi.

Bojxona bojlari

Finlyandiya Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lib, YeI va EFTA mamlakatlaridan import boj olinmaydigan mamlakatlarga kirishga ruxsat beradi. Finlyandiya Yevropaning iqtisodiy hududiga kiradi, Yevropada savdo to'siqlarini bartaraf etadigan bitim a'zosi. Finlyandiya Yevropa Ittifoqi bo'lmagan mamlakatlar bilan tuzgan savdo bitimlariga alohida tariff qo'llaydi. Bojxona to'lovlari tovarlarning CIF qiymatiga (xarajat, sug'urta va yuk) import vaqtida va joyida olinadi. Finlyandiya 0-28% gacha bo'lgan mahsulot va xizmatlar bo'yicha qo'shimcha qiymat solig'ini (QQS) undiradi. Biroq, sog'liqni saqlash, sug'urta va ta'lim kabi ba'zi narsalar QQSdan ozod qilingan.

3.7.10. Transport

20-asrning o'rtalarigacha Finlyandiyaning qiyin yer va havo sharoitlari tufayli ichki kommunikatsiyalar va tashish uchun qo'yiladigan muammolar deyarli kamaydi va ko'plab jamoalar alohida xususiy kompaniyalarga aylandi. Tashqi aloqalar, asosan, Shvetsiya hukumati davrida, Finlandiya ko'rfazida yaxshi rivojlangan portlar qatoriga kiradigan dengizlar orqali amalga oshirilar edi. Mamlakatda ko'llar, daryolar va kanallarni o'z ichiga olgan kema qatnaydigan suv yo'l tarmoqlari ham mavjud. Ko'p minglab qo'shimcha suv yo'llari kesilgan yog'ochlar portiga mos keladi, biroq, ko'plab sohalarda yuk mashinalari va temir yo'l transporti modernizatsiya qilingan. 1963 yilda sobiq Ittifoqi Finlyandiya ko'rfaziga Saimaa ko'lini bog'laydigan kanalni ijaraga berdi. Finlyandiyaning chet eldagi yuklarining ko'pchiligi o'zining tijorat savdo yuk kemalarida tashiladi. Mamlakatda yo'lovchi samolyot xizmati, Daniya, Shvetsiya, Germaniya, Estoniya, Rossiya va Polshani tutashtiradigan xalqaro avtomashinalar magistrali ham mavjud²⁵³.

Finlyandiya hozirgi kunga qadar taxminan uchdan ikki qismini tashkil etadigan yo'llar va yo'l o'tkazmalarining judayam takomillashgan yaxshi tizimi mavjud. Janubiy-sharqda joylashgan ko'llar yo'nalishlarni ham yangicha uslubda qayta tiklangan. Arktikaning shimolida yo'llar hali ham kamlik qilmoqda. Ko'priklar va avtomobil feribotlari lakeland joylarida va orol tepaliklarida yo'lga yordam beradi. Avtobus tizimi Finlyandiya bo'ylab juda rivojlangan va keng tarqalgan. Temir yo'l tizimi avtomobil yo'llaridan ko'ra kamroqdir; mamlakatning janubi-g'arbiy qismida eng yaxshi xizmat

²⁵³ <https://www.britannica.com/search?query=finland+transport+system>

ko'rsatiladigan hudud hisoblanadi. Rossiya bilan aloqalarni ta'minlaydigan temir yo'llar davlatga tegishli; temir yo'llarning 1/3 qismi elektrlashtirildi. 1982 yilda Finlyandiyaning birinchi metrosi Xelsinki shahrida ochildi. Xelsinki shahri yaqinidagi xalqaro aeroportdan tashqari, Finlyandiya ichki iqlim aeroportlariga ega, shimoldan Ivalo, Inari ko'li bo'yida joylashgan. "Finnair" milliy aviakompaniyasi mahalliy va xalqaro xizmatlarni amalga oshiradi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Oy Tf Transport Finland Ltd
- ✓ dfds seaways
- ✓ Alteams Group
- ✓ Eliron Logistics
- ✓ Stella Corona Oy²⁵⁴

3.7.11. Jahon banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Finlyandiya 1948- yil 14- yanvarda Jahon banki guruhini tuzadigan beshta tashkilotga a'zo bo'ldi. Bu urushdan so'ng iqtisodiyotni tiklash uchun kredit olish uchun dastlabki davlatlardan biri bo'ldi. Finlyandiya va Jahon bankiga a'zo boshqa mamlakatlar hukumatlari bilan birgalikda loyihalarni moliyalashtirish, monitoring siyosatini ishlab chiqish va rivojlanayotgan mamlakatlarda qashshoqlikni bartaraf etish bo'yicha dasturlarni amalga oshirish uchun faoliyat olib boradi. Jahon bankining Parijdagi vakolatxonasidagi Finlyandiya stoli xalqaro rivojlanish kun tartibida konsensusni rivojlantirish va Jahon banki guruhi va Finlyandiya bilan hamkorlik qilish uchun platformalar yaratish uchun ish olib boradi. Buni Jahon banki guruhining missiyasini va faoliyatini yaxshiroq tushunishni va hukumat, qonun chiqaruvchilar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari, xususiy sektor, akademiya hamda ommaviy axborot vositalari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan munosabatlarni rivojlantirish orqali amalga oshiradi²⁵⁵.

Moliya vaziri Petteri Orpo, Jahon banki Boshqaruvchilar kengashi, bankning yuqori darajadagi qarorlar qabul qilish organi haqida Finlyandiyaning anglatadi. Odatda moliya yoki rivojlanish vazirlari, yiliga ikki marta uchrashadilar. Ular Jahon bankining a'zolarini tan olish va faoliyatini to'xtatib qo'yish, ustav kapitalini ko'paytirish yoki kamaytirish, bankning sof daromadlarini taqsimlashni belgilash va Jahon banki guruhining umumiy strategik yo'nalishi bo'yicha qaror qabul qilish huquqiga ega. Tashqi savdo va rivojlanish vaziri Anna-Mari Virolainen alternativ gubernator sifatida xizmat qiladi.

3.7.12. Doing Business

3.7.3-jadval

Finlyandiyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

Finlandiya, Easy of Doing Business 2018
DTF

²⁵⁴ <https://www.europages.co.uk/companies/Finland/logistics.html>

²⁵⁵ <https://www.europages.co.uk/companies/finland/logistics.html>

Biznes boshlashninig osonligi (1-190)	13	Vaqt (kun)	42
Biznesni boshlash (daraja)	26	Qiymati (jon boshiga tushadigan kapital)	27.1
DTF bali (0-100)	93.11	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	3	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	14		
Qiymati (jon boshiga tushadigan capital %)	1.0	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	27
Minimum kapital	6.4	DTF bali (0-100)	80.73
		Jarayonlar (soni)	3
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	37	Vaqt (kun)	47
DTF bali (0-100)	75.74	Qiymat (mulk qiymati %)	4.0
Jarayonlar (soni)	17	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	26.5
Vaqt (kun)	65		
Qiymati (ombor qiymati %)	0.9	Soliq to'lash(daraja)	12
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	10.0	DTF bali (0-100)	90.4
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	8
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	20	Vaqt (bir yil uchun soatda)	93
DTF bali (0-100)	88.97	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	38.4
Jarayonlar (soni)	5		

Manba :Jahon banki guruhining hisoboti,A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 168-bet.

Shuningdek, Finlyandiya va Jahon Banki o'rtasida hamkorlikni moliyalashtirish, ishonch jamg'armalari va o'zaro manfaatdor sohalarda va mintaqalarda birgalikda tahliliy ishlar orqali hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirishga intilmoqda.

3.7.13. Turizm

Finlyandiya qo'shnisi Norvegiya singari shimoliy qit'ada joylashganligi tufayli ayniqsa, turizm sanoati bir muncha past taraqqiy etgan. Muzliklar va sovuq iqlim ushbu sektorga alohida e'tibor tortgan.

Finlyandiya 2016- yilda 5,92 milliondan ziyod sayyohni jalb etgan bo'lib, ularning aksariyati Rossiyadan tashrif buyurgan. 2013- yilda sayyohlikning qo'shgan qiymatlari Finlyandiya yalpi ichki mahsulotining qariyb 2,5 foizini tashkil etdi va taxminan 136,700 ish o'rni yaratilgan. Finlyandiya ko'plab ko'llari bilan mashhurdir. Ularning qariyb 200.000 (500 m² dan katta / 0.12 gektar)ni hosil qiladi. Tampere, Finlyandiyaning Lakeland shahridagi Jyväskylä, Mikkeli, Lahti, Joensuu, Lappeenranta, Kuopio va Savonlinna kabi yirik shaharlari bilan eng katta shahar hisoblanadi. Finlyandiya, shuningdek, mukammal suv sifati, dengiz bo'yidagi yashil chuqur o'rmonzorlar va o'rmonlar, daryolar va suv yo'llariga ega. Qish mavsumida Finlyandiya tog' sporti va tog' chang'isi uchun imkoniyatlarni taqdim etadi. Ko'plab mashhur tosh markazlari Lapland Shimoliy qutbning shimolida joylashgan bo'lib, Oulu viloyatining shimoli-sharqiy qismida joylashgan. Kusamo va Xelsinki faqat 200 km Shimoliy-G'arbiy Shimolidagi Jämsäda joylashgan.

Santa Klaus ko'pincha Finlyandiyaning Korvatunturi shahrida "yashaydi". Rovaniemi shahrida sayyohlar tashrif buyuradigan Santa-Claus qishlog'i bor. Naantali tashqarisida joylashgan Moomin World, Tove Janssonning Moomin haqidagi bolalar kitoblariga asoslangan mavzu parki mavjud. Qishda shimoliy Kemi shahrida qurilgan muz mehmonxonasi bilan katta qor qoplami yuzaga keladi.

Rovaniemi - Aurora Borealis yoki Shimoliy tungi ufqni yoki magnit shamollarini ko'rish uchun mo'ljallangan joyga tashrif buyuradilar. Mamlakat shimolidagi sayyohlar qishda Sami haydovchilari bilan shimolda muzliklar yoki itlar ildirilgan chanalarda sayr qilish maskanlariga sayohat qilishadi.

Muzeylari

- ✓ Finlandiya milliy muzeyi,
- ✓ Finlyandiya arxitekturasining muzeyi,
- ✓ Tabiiy tarix muzeyi,
- ✓ Finlandiya milliy galereyasi,
- ✓ Finlyandiya harbiy muzeyi

Shuningdek, Saariselkä va Levining tepaliklardagi qirg'oqlari va mamlakatning shimoliy qismida ko'plab cho'l hududlari bo'ylab toshlarni chizish mumkin. Muz xokkeyi qishda mashhur sport hisoblanadi va oyoq kim yoki muz konkeysiga bilan uchish mumkin. Aksariyat ko'llar ham muzlatiladi, shuning uchun muz baliq ovlash (pilkkiminen) juda mashhur sayohat turidir.

Xelsinki shahriga havo safarlari Xelsinki-Vantaa aeroporti orqali Katta Xelsinki shaharning Vantaa shahrida joylashgan. Xelsinki, shuningdek, Stokgolm, Shvetsiya va Estoniya bilan Tallinn o'rtasida katamaran va gidroelektr qatlamlari bilan mashhur kruiz mavjud. Silja, Viking va Tallink eng katta feribot operatorlari hisoblanadi. Xelsinki, shuningdek, beshta rollercoaster va dunyoning boshqa birinchi Intamin ZacSpin rollercoaster, shu jumladan ko'pgina boshqa sayrnomalariga ega bo'lgan Linnanmäki o'yin parkinging asosiy maskanidir.

Milliy bayramlari

Yangi yil bayrami 1- yanvar; May kuni 1- may; Mustaqillik kuni 6- dekabr; Rojdestvo 25-26 dekabr. Harakatlanuvchi dam olish kunlarida yaxshi juma, Pasxa Dushanba, Whitsun va Yozgi kun (iyun oyi oxirlari) kiradi. Epiphany ko'tarilish va barcha Avliyolar kuni kuzning shanba kunlari²⁵⁶.

Nufuzli mehmonxonalar

- ✓ Hotel Kämp. Helsinki
- ✓ Radisson Blu Plaza Hotel
- ✓ Arctic Light Hotel. Rovaniemi
- ✓ Kvarnbo Gästhem. Saltvik
- ✓ Nellim Wilderness Hotel
- ✓ Scandic Grand Marina²⁵⁷

3.7.14. Ilm-fan va Texnologiya

Innovatsiyalar davlat ilmiy-tadqiqot institutlarida, xususi tadqiqot markazlarida va oliy ta'lim muassasalarida olib boriladi. 1983- yilda Savdo va Sanoat Vazirligi qoshida tashkil etilgan Texnologiyalarni rivojlantirish markazi texnologik

²⁵⁶ <http://www.nationsencyclopedia.com/Europe/Finland.html>

²⁵⁷ <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/finland/hotels/>

tadqiqotlarni nazorat qiladi va xalqaro tadqiqotlar faoliyatini muvofiqlashtiradi. Finlyandiya Akademiyasi (1947- yilda tashkil etilgan), tadqiqotni boshqarish bo'yicha markaziy hukumat organi to'g'ridan-to'g'ri Ta'lim Vazirligiga hisobot beradi. Ilmiy tadqiqotlarni targ'ib qiladi va ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish, loyihalarni moliyalash hamda hisobotlarni nashr etish orqali milliy fan siyosatini ishlab chiqadi.

2010- yillar mobaynida tadqiqot va rivojlanishga sarflanadigan xarajatlar YaIMning 3.9 foizini tashkil etgan. Tadbirkorlik sub'ektlari, shu jumladan markaziy yoki mahalliy hokimiyatning yirik aksiyalarga ega bo'lganlari mamlakat tadqiqotlarining yarmidan ko'pini moliyalashtiradi. 1987-1997 yillar mobaynida millionlab tadqiqotchilar va tajriba taraqqiyoti bilan shug'ullanadigan har bir kishiga 2799 nafar olim va muhandis va 1.996 texnikachi bor edi. Xelsinki joylashgan asosiy ilmiy jamiyatlar Finlyandiya ilmiy jamiyatlari federatsiyasi (1899- yilda tashkil etilgan), Finlyandiya fan va adabiyotlar akademiyasi (1908- yilda tashkil etilgan) va Finlyandiya fanlar va xatlar jamiyati (1838 yilda tashkil etilgan); Texnologik rivojlanishning eng ustuvor yo'nalishlaridan biri - Finlyandiya Texnik tadqiqotlar markazi (1942- yilda tashkil etilgan). 2015- yilda yuqori texnologiyali eksport 14.9 mlrd. AQSh dollar qiymatida baholanib, ishlab chiqarilgan mahsulotlarning 39% ni tashkil etdi.

Finlyandiya asosiy va amaliy fanlar bo'yicha ta'lim beruvchi 13 ta universitetga ega. Xelsinki universiteti zoologik, botanika va geologik tarkibiy qismlarga ega bo'lgan tabiiy tarix muzeyiga ega. Hozirda muhandislik, arxitektura, IT, Menejment, Xalqaro huquq, Audit, Logistika, Marketing fakultetlari talabalari universitetlarning 76% ini tashkil qilmoqda.

3.7.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Finlyandiya o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 26-fevraldagi kuni o'rnatilgan. 2012 yil 22 fevralda Finlyandiya Respublikasi Oliy ma'muriy sudi prezidenti Pekka Ilmari Xallberg, Tashqi ishlar vazirligi va Xelsinki universiteti vakillaridan iborat Finlyandiya Respublikasi delegatsiyasi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudida bo'ldi.

Muloqot chog'ida O'zbekiston bilan Finlyandiya o'rtasidagi hamkorlik aloqalari ko'plab sohalar qatori sud-huquq tizimida ham izchil rivojlanib borayotgani ta'kidlandi. Uchrashuvda Finlyandiya delegatsiyasi davlatimiz rahbarining Oliy Majlis palatalari qo'shma majlisidagi "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" ma'ruzasida ilgari surilgan g'oyalar, belgilab berilgan davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, sud-huquq tizimini takomillashtirishga oid ustuvor yo'nalishlar bilan atroflicha tanishtirildi²⁵⁸.

2018 yilning 30-iyun kuni O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri Abdulaziz Kamilov Finlyandiya Respublikasining mamlakatimizda o'z diplomatik

²⁵⁸ http://uza.uz/uz/politics/oliy-sudda-uchrashuv-22.02.2012-20787?element_code=oliy-sudda-uchrashuv-22.02.2012-20787§ion_code=politics

missiyasini yakunlayotgan Favqulodda va Muxtor Elchisi (qarorgohi Helsinki shahrida) Niklas Lindkvistni qabul qildi. Uchrashuvda uchinchi majlisi 2002-yilda bo‘lib o‘tgan Savdo-iqtisodiy hamkorlik bo‘yicha hukumatlararo qo‘shma komissiya ishini qayta boshlash masalasi ham ko‘tarildi. O‘zbekiston va Finlyandiya ishbilarmon doiralari o‘rtasidagi aloqalarni kengaytirish va mustahkamlashga har taraflama ko‘mak berishga tomonlar tayyor ekanligi ta’kidlandi. Ushbu aloqalar Finlyandiya investitsiyasi va yuqori texnologiyalarini jalb qilish orqali qo‘shma ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish, o‘zaro savdoni kengaytirishga qaratilgan. Madaniy-gumanitar, turizm va boshqa sohalarda muntazam almashinuvlar amaliyotini davom ettirishga qiziqish bildirildi²⁵⁹.

Nazorat savollari

1. Ispaniya iqtisodiyotining o‘ziga xos xususiyatlarini tavsiflab bering.
2. Shvetsariya iqtisodiyoti tarmoqlarini izohlab bering.
3. Niderlandiya iqtisodiyotidagi yetakchi sohalarni YaIM mahsulot tarkibida ahamiyatini ifodalang.
4. Norvegiya iqtisodiyoti umumiy xususiyatlarining tasnifini yozing.
5. Finlandiya iqtisodiyotinig rivojlanish modelini aytib bering.

²⁵⁹ <https://mfa.uz/uz/press/news/2018/06/15295/>

4-BOB. MARKAZIY YEVROPA MAMLAKATLARI IQTISODIYOTI

4.1. POLSHA

REJA:

- 4.1.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.1.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.1.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik Energetika
- 4.1.4. Sanoati
- 4.1.5. Xizmatlar sohasi
- 4.1.6. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.1.7. Ishchi kuchi resurslari
- 4.1.8. Soliq tizimi
- 4.1.9. Transport
- 4.1.10. Farmatsevtika
- 4.1.11. Jahon banki bilan hamkorlik
- 4.1.12. Doing Business
- 4.1.13. Turizm
- 4.1.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari
- 4.1.15.

52 00 N, 20 00 E; UTC+1,
Polsha zloty (PLN)
VARSHAVA

1997 yilgacha Polshada hukumat shakli uzluksiz o'zgarishlarni qayd etib asosiy xususiyatlari aniq emas edi. Polsha Kommunistik davr konstitutsiyasining o'zgartirilgan shaklida ish olib borgan. Eng muhim islohot - Januzel hukumati 1989 yilning aprel oyida Senat va prezident lavozimini tuzgan. Parlament ikki palatadan iborat: Sejm yoki quyi uy 460 a'zosi va 100 o'rinni Senat. Ikkala uyning a'zolari ham to'rt yillik muddatga xizmat qiladi.

4.1.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasining 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Polshaning nominal YaIM hajmi 614.191 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 16018 AQSh dollarini tashkil etib²⁶⁰, hozirda dunyo

²⁶⁰ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppc@weo/oemdc/advec/weoworld/pol>

iqtisodiyotining 22 o'rinida turadigan mamlakat. Ushbu reyting kompaniyasi tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 793.2 mlrd. AQSh dollariga yetishi bashorat qilinmoqda²⁶¹. Polsha 1995 yil 1 iyulda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan²⁶².

Polsha iqtisodiyoti Yevropa Ittifoqining sakkizinchi yirik iqtisodiyoti bo'lib Yevropa Ittifoqining sobiq Sharqiy Bloki a'zolaridan eng kattasi hisoblanadi. 1990 yildan buyon Polsha iqtisodiy liberalizatsiya siyosatini olib bormoqda va uning iqtisodiyoti 2007-2008 yillardagi iqtisodiy inqirozdan so'ng Yevropa Ittifoqiga kirib borayotgan yagona mamlakat bo'ldi. Polsha iqtisodiyoti so'ngi 20 yil mobaynida barqaror o'sib, bu davrda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIMning o'rtacha 6 foizdan o'sib bordi.

4.1.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Polsha davlat sifatida X asrning o'rtalarida shakllangan. XVI asrning o'rtalariga kelib, Polsha-Litva Hamdo'stligi Markaziy va Sharqiy Yevropada keng maydonlarni boshqargan. XVIII asr mobaynida ichki tartibsizliklar mamlakatni zaiflashtirdi va 1772-1795 yillar oralig'ida bir qator shartnomalar asosida Rossiya, Prussiya va Avstriya Polshani o'zlariga qo'shib oladi. Polsha davlati 1990-yillar davomida iqtisodiy liberalizatsiya siyosatini izchil davom ettirdi va iqtisodiy o'sish uchun ijobiy natijalarga ega bo'ldi. Ammo bu holat aholining ba'zi tarmoqlari uchun salbiy oqibatlarga olib keldi²⁶³.

Kichik va o'rta davlat korxonalarini xususiylashtirish, yangi firmalar yaratish to'g'risidagi liberal qonun xususiy biznesni rivojlantirishni rag'batlantirdi. O'z navbatida bu islohot Polshaning iqtisodiy o'sishining asosiy omili bo'ldi. Qishloq xo'jaligi sektori tarkibiy muammolar, ortiqcha mehnat, samarasiz kichik fermer xo'jaliklari va investitsiyalarning yetishmasligi bilan cheklanib qolmoqda. 2008-2009 yillardagi iqtisodiy pasayish davrida Polsha iqtisodiy inqirozdan qochib qutulish uchun yagona Yevropa Ittifoqi mamlakatlari bilan hamkorlik qilishi bo'ldi. O'rta muddatli Polshada sarf-xarajatlarni qisqartirish bo'yicha hukumatning bo'sh moliyaviy siyosati tufayli, Yevropa Ittifoqining rivojlanish jamg'armalaridan eng yirik qarz oluvchi mamlakat sifatida iqtisodiy o'sish sur'atlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi kutilgan edi.

4.1.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Polshaning qishloq xo'jaligi o'rtacha rivojlangan bo'lib, unda yetishtiriladigan mahsulotlar asosan xususiy fermer xo'jaliklari hissasiga to'g'ri keladi. Ushbu fermer xo'jaliklarining aksariyati 5 gektardan 12 gektargacha bo'lgan yerlarga egalik qiladi. So'nggi yillarda Polshaning ushbu sohadan daromadi pasayib ketdi, chunki sanoat

²⁶¹ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

²⁶² https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/poland_e.htm

²⁶³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pl.html>

mahsulotlari narxi ko'tarildi va G'arbiy Yevropadan olib kelingan qayta ishlangan oziq-ovqat mahsulotlari sifat jihatidan Polsha mahsulotlarini bozordan siqib chiqara boshladi.

1989 yildan keyin davlatning ko'plab fermerlari inqirozga yuz tutdi, natijada qishloq xo'jaligida ish bilan band bo'lganlarning ulushi qisman fermer xo'jaliklarini tugatish, qishloq xo'jaligi ishchilarining qarishi va 90-yillarning boshida yuz bergan qurg'oqchilik tufayli kamayib ketdi. Shunga qaramay Polsha bugungi kungacha jahonda kartoshka va don mahsulotlari yetishtiruvchi yirik yettita davlatdan biri bo'lib qolmoqda. Shuningdek, boshqa asosiy ekin sifatida bug'doy yetishtirish ham yaxshi rivojlangan bo'lib u ekiladigan asosiy hududlar Quyi Sileziya, Kichik Polsha pasttekisligi, Quvayvi, Vistula deltasi va Lyublin hududlaridir. Qishloq xo'jaligida asosiy muammo sifatida esa tuproqning sifati o'zgarib turishi hamda Polshaning markaziy va shimoliy qismida katta miqdordagi yer maydonlarining nisbatan unumsiz yerlar ekanligini keltirishimiz mumkin²⁶⁴.

Bugungi kunda mamlakatdagi mehnatga yaroqli aholining 12,7 foizi qishloq xo'jaligida band bo'lib, sohaning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi esa 3,8 foizni tashkil etmoqda. Sanoat sektoridan farqli o'laroq, Polshaning qishloq xo'jaligi o'tgan yillar mobaynida xususiy kompaniyalari zimmasida qoldi. Bugungi kunda Polshada 2 million xususiy fermer xo'jaliklari bo'lib, ular barcha qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 90 foizini tashkil etadi. Mamlakatdagi barcha fermer xo'jaliklarining yarmidan ko'pi faqatgina o'z ehtiyojlari uchun ishlab chiqarib, kamroq sotadilar.

Mamlakat o'rmonli yerlarining beshdan to'rt qismida iqlim daraxtlari, qarag'ay va qora quloqlar iborat bo'lib, ular yog'ochsozlik sanoatida muhim o'rin tutadi. 2015-yilda taxminan 1,5 milliard kub metr dumaloq daraxti yetishtirildi. Polshadagi baliqchilik sanoatida esa yiliga 200-300 ming tonna baliq yetishtiriladi.

4.1.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Minerallar

Polsha mintaqadagi tabiiy resurslarga boy mamlakat hisoblanadi. Mamlakatda qo'ng'ir ko'mir qazib olinishiga qaramasdan uning asosiy foydali qazilmalari bitumli ko'mirdir. Bituminiy chiqindilarining ko'p qismi yuqori Silesian konidan olinadi. Biroq XX asrning oxirida ko'pgina konlarda qazib olish xarajatlari osha boshladi. Narxlarni pasayishi va xususiylashtirish muammolari ishlab chiqarish darajasini sekinlashtirdi.

Boshqa yonilg'i manbalari orasida oz miqdordagi neft va o'rta darajada tabiiy gaz konlari mavjud. Kfilli - Polshaning ikkinchi eng muhim minerali hisoblanib, mamlakat ushbu mineral zaxiralari va uni ishlab chiqarish bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlarni egallaydi. Shuningdek, mamlakatda boshqa metall bo'lmagan minerallar barit, tuz, kaolin, ohaktosh, bo'r, gips va marmarlarga boy. Krakovning yaqinidagi Wieliczka shahridagi tarixiy tuz koni XIII asrdan buyon doimiy foydalanilmoqda. Polshada

²⁶⁴ ²⁶⁴ <https://www.britannica.com/place/poland/Agriculture-forestry-and-fishing>

shuningdek, rux kabi metall minerallarning muhim konlari mavjud, hamda u dunyodagi eng yirik mis va kumush ishlab chiqaruvchisi ham hisoblanadi.

4.1.1-jadval

Polsha iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Markaziy Yevropa va Germaniya sharqidagi hudud

Poytaxti	VARSHAVA	Budjeti	Daromadlar: \$7975 mlrd Xarajatlar: \$91,45 mlrd
YaIM	\$614,190 mlrd	Global Innovatsion Indeks	38 (41,99)
Oltin valyuta zahirasi	\$115 mlrd	HDI	36 (0,855)
Tashqi qarzi	\$362 mlrd		
Maydoni	312,685 kv km	Tabiiy resurslar	ko'mir, oltingugurt, mis, tabiiy gaz, kumush, qo'rg'oshin, tuz, kehribar, ekin maydonlari
Aholisi	38,476,269 kishi	Qishloq xo'jaligi	kartoshka, meva, sabzavot, bug'doy; parranda, tuxum, cho'chqa go'shti, sut mahsulotlari
Umumiy chegarasi uzunligi	3,071 km Belarus 418 km, Chexiya 796 km, Germaniya 467 km, Litva 104 km, Rossiya (Kaliningrad oblasti) 210 km, Slovakiya 541 km, Ukraina 535 km	Sanoati tarkibi	mashinasozlik, temir va po'lat, kon ko'mir, kimyoviy moddalar, kema qurilishi, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, shisha
Ishsizlik	4,6%	YaIM darajasi	Qishloq xo'jaligi: 2,4 % Sanoat:40,2% Xizmatlar:64,2%
Inflatsiya	1,9%	Yirik kompaniyalari	Asseco, Bełchatów Coal Mine, Biedronka, Brainly, Browar Łomża, CD Projekt, Comarch, Elbrewery, Elektrim, Ericpol, Fablok, FŁT-Kraśnik, Gaz-System, Grupa Azoty,
Soliqlar	17,8% YaIMda	Iqtisodiy hamkorlik	EU, EBRD, IMF, OECD, WTO UNIDO, UNCTAD, UNESCO,
Gini index	31,8	Jon boshiga YaIM darajasi	\$16,180 (Nominal) \$29,300 (PPP)
BERI	29 (7,29)		
Easy of Doing Business	24		
YAIM darajasi	22 (Nominal) 23 (PPP)		
Davlat boshqaruvi	Parlament respublikasi		

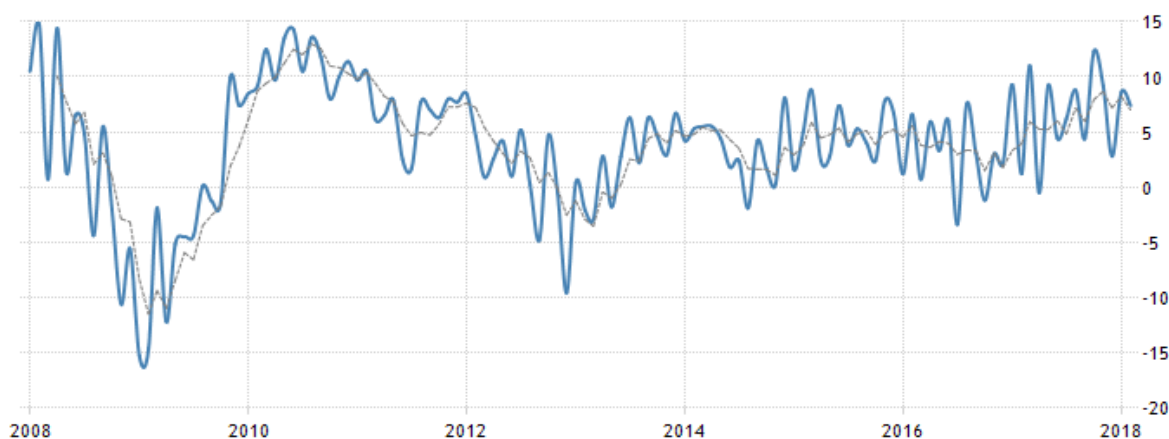
Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

4.1.5. Sanoat

Sobiq Ittifoq boshqaruvi davrida sanoat ishlab chiqarishidagi sezilarli yutuqlar bilan birgalikda ma'lum darajada sifat bilan bog'liq kamchiliklarga duch keldi. Bundan tashqari, Polshada sanoat ishlab chiqarilishi deyarli faqat miqdoriy talablarga

javob beradigan va Comecon orqali taqdim etiladigan arzon xomashyolarga bog'liq bo'lib, asosan samarasiz va jahon bozorida raqobat qilishga tayyor emas edi. Sanoat mahsuloti kommunizmning yo'q bo'lib ketishi bilan, ayniqsa, shok terapiyasining dastlabki yillarida sezilarli darajada kamaydi. Narxlarni o'sishi va Comeconning qulashi oqibatida ishlab chiqarish va tog'-kon sanoati deyarli barcha sohalarida uchdan bir qismga kamayishiga olib keldi.

Polsha sanoati pasayish sur'atiga qaramasdan, ishlab chiqarish darajasi yaxshilandi va 90-yillarning o'rtalariga kelib YaIMning deyarli ikki qismiga o'sdi. Boshqa tarmoqlar tez o'sib borishi bilan, ishlab chiqarish 90-yillar oxiriga qadar YaIMning beshdan bir qismini tashkil etdi va 2010 yilga kelib YaIMning beshdan bir qismidan boshlab o'ndan bir qismigacha kamaydi. Mamlakatda mashinasozlik va transport uskunolari, oziq-ovqat mahsulotlari, metall va metall mahsulotlari, kimyoviy moddalar, ichimliklar, tamaki mahsulotlari, to'qimachilik va kiyim-kechaklar ishlab chiqarishning asosiy tarmoqlari hisoblanadi.

4.1.1-rasm. Polsha sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²⁶⁵

Polsha sanoat ishlab chiqarishi 2018 yilning fevral oyida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 7,4 foizga o'sdi. Bu davrda ishlab chiqarish uchun (7,3 foizga nisbatan yanvar oyida 9,7 foizga) va suv ta'minoti, kanalizatsiya, chiqindilarni qayta ishlash va qayta tiklash ishlari (3,2 foizga nisbatan 4,4 foizga) sekinlashdi. Shu bilan birga kommunal soha juda tez o'sdi (14,1% dan 3,7% gacha). Bundan tashqari, ishlab chiqarishda konchilik (3 foizdan 3,8 foiz)ga nisbatan kamroq o'sdi. Sanoat faoliyati yanvar oyida 4,1 foizga o'sib, 2018 yilning dastlabki ikki oyini hisobga olgan holda o'tgan yilga nisbatan 8 foizga o'sdi. Polshada sanoat ishlab chiqarish 1992 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 6.30 foizni tashkil etdi.

4.1.6. Xizmatlar sohasi

Xizmat ko'rsatish sohasi 20-asrning oxirgi o'n yilida YaIMning qariyb 4 foizi miqdorida o'sishi bilan izohlandi. O'sish moliyaviy xizmatlar, chakana savdo, sayohatlar va boshqa xizmatlar ko'rsatildi. XXI asrga kelib xizmat ko'rsatish sohasi

²⁶⁵ <https://tradingeconomics.com/poland/industrial-production>

mamlakat YaIMning uchdan ikki qismini tashkil etdi. Polsha ishchilarining yarmidan kamini ish bilan ta'minladi. 2005 yilda sayyohlik Polsha iqtisodiyotiga 6 mlrd. AQSh dollari miqdorida hissa qo'shdi.

Moliya

Mamlakatda barcha moliya institutlari 1944-1945 yillarda davlatga qarashli bo'lib, 1949 yildan keyin markazlashgan iqtisodiy rejalashtirishning ajralmas qismini shakllantirgan. Polsha Milliy banki (Narodowy Bank Polski) hukumatning moliyaviy siyosatining asosiy agenti hisoblanib, ish haqi, kredit, investitsiya munosabatlarini markazlashgan holda boshqaradi. 1980-yillarning oxiri va 90-yillarning boshida bank sektori qayta tashkil qilindi. Milliy bank sektori va valyutani tartibga solish uchun javobgar bo'lgan mustaqil markaziy bankga aylandi. 2000 yilga kelib mamlakatda 75 ta xususiy bank mavjud bo'lib, davlat ularning o'ndan bir qismida o'z nazorat ulushini saqlab qoldi.

1990 yilgacha ichki valyuta operatsiyalari mahalliy valyutada amalga oshirilgan bo'lsa, tashqi operatsiyalar xorijiy valyutada, xususan AQSh dollari yoki sobiq Sovet Ittifoqi uchun maxsus valyuta rublda amalga oshirildi. Chet-el valyutasiga nisbatan valyuta kurslari davlat bankining ehtiyojlariga qarab moslashuvchan edi. 1990 yilda Polsha iqtisodiyotini erkin bozor tizimiga ko'chirish bo'yicha hukumat dasturi doirasida Polsha valyuta kursi xalqaro valyuta bozorlarida erkin tarzda joylashtirildi. 1995 yilda yangi, devalvatsiyalangan zlotiy joriy etildi; u eski zlotidan 10 mingga teng edi. Polsha Yevropa Ittifoqiga 2004 yilda qo'shilgandan so'ng iqtisodiy hududiga kirishga va yevroni valyuta sifatida qabul qilishga tayyor edi. Biroq, 2010 yilga kelib qonun va adolat partiyasi Polshaning yevroni qabul qilishiga qarshi kurashni davom ettirdi va mamlakatning yashash darajasi hali mintaqaning eng kuchli a'zolari bilan taqqoslanmaganligini hamda Polsha o'z valyutasini saqlab qolish uchun yaxshiroq islohotlar qilishini ta'kidladi. Polsha bank sektori Polsha Moliyaviy Boshqarish Tizimi (PFSA) tomonidan tartibga solinadi.

1992-1997 yillarda mamlakatni bozorga yo'naltirilgan iqtisodiyotga aylantirishda hukumat ba'zi banklarni xususiylashtirdi, qolganlarini qayta tashkil etdi va bu sohada raqobatbardosh bo'lgan huquqiy islohotlarni joriy qildi. Ushbu islohotlar, sohaning iqtisodiy sog'lomligi va nisbiy barqarorligi bilan bir qator strategik xorijiy investorlarni jalb etdi. 2009 yil boshida Polsha bank sektorida 51 ta mahalliy bank, 578 kooperativ banki va xorijiy banklarning 18 filiali mavjud edi. Bundan tashqari, horijiy sarmoyadorlar qariyb 40 ta tijorat bankida nazorat ulushiga ega bo'lib, bu bank kapitalining 68 foizini tashkil etdi. Polsha banklari kreditlashni cheklash, foiz stavkalarini oshirish va balanslarni mustahkamlash yo'li bilan 2009 yilgi moliyaviy inqirozga qarshi tura oldilar. Keyinchalik, sektor qayta kreditlashni boshladi, 2017 yilda bu ko'rsatkich 4 foizdan oshdi.

Polsha 1991 yilda Varshava shahrida fond birjasini tashkil qildi va 2001 yil oxiriga kelib 230 ta firma ro'yxatga olindi. Derivativlar bozori 1998 yilda boshlanib 50 dan ortiq sug'urta kompaniyalari faoliyat yuritgan bo'lib ularning eng katta qismi Polsha milliy sug'urta (Powszechny Zakład Ubezpieczeń) hisoblanadi. Postkommunistik davrning dastlabki o'n yilida Polshaga Yevropaning boshqa sobiq

sotsialistik davlatlariga nisbatan ko‘proq to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qildi. Bu 1990 yilda 89 million dollardan 2016 yilgacha 21,6 milliard dollarga ko‘tarildi.

Nufuzli banklari

- ✓ PKO BP
- ✓ Bank Polski Spółka Akcyjna
- ✓ BZ WBK
- ✓ ING Bank Śląski
- ✓ BGZ BNP Paribas
- ✓ Bank Millennium²⁶⁶

4.1.7. Tashqi savdo munosabatlari

Kommunizm qulashi, sobiq Ittifoqi parchalanmasdan oldin Komecon hududida shu jumladan, Sovet Ittifoqi va Sharqiy Yevropaga ko‘mir hamda mashinalar eksporti bilan shug‘ullangan Polshaning savdo-sotiqiga katta ta‘sir ko‘rsatdi. 1990 yilda esa, Germaniya Polshaning asosiy savdo sherigi bo‘lib qoldi. 2001 yilga kelib Polsha importining to‘rtidan bir qismi va eksportining uchdan bir qismi Germaniya hissasiga to‘g‘ri keldi. 2010 yilga kelib Polsha importining qariyb to‘rtidan bir qismi Germaniyadan kela boshladi, ammo, Polshaning Germaniyadagi ulushi qariyb to‘rtga qisqardi. Fransiya, Italiya, Xitoy, Rossiya, Buyuk Britaniya va Chexiya kabi davlatlar Polshaning asosiy savdo hamkorlari hisoblanadi. Quyidagi jadvalda Polshaning tashqi savdo munosabatlari keltirilgan.

1991 yilda rubl asosidagi COMECON savdo blokining inqirozi bilan Polsha savdo faoliyatini qayta yo‘lga qo‘ydi. 1996 yildan boshlab, savdo hajmining 70% Yevropa Ittifoqi a‘zolari bilan bo‘lgan. Qo‘shni Germaniya bugungi kunda Polshaning asosiy savdo hamkoridir. Mamlakat 2004 yil may oyida Yevropa Ittifoqiga qo‘shilgan edi. Bundan oldin u Vengriya, Chexiya, Slovakiya va Sloveniyani o‘z ichiga olgan Markaziy Yevropa erkin savdo shartnomasi (CEFTA) orqali mintaqaviy integratsiya va savdoni qo‘llab-quvvatlagan.

Polsha Jahon Savdo Tashkilotining asoschisidir. Yevropa Ittifoqiga a‘zo bo‘lib, Qo‘shma Shtatlar, shu jumladan, boshqa mamlakatlardan tovarlar uchun umumiy tashqi tarifni qo‘llaydi. Polshaning yirik importi sanoatni qayta ishlash va ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan omil xorijiy investitsiyalar hisoblanadi.

Polshaning Yevropa bilan savdo –iqtisodiy aloqalari juda yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. 2011 yilda yalpi ichki mahsulotga nisbatan yevro hududiga bo‘lgan savdo hajmi (import va eksport) 40 foizni tashkil etdi, bu 1990 yillar o‘rtalaridan ikki barobar ortdi. Polsha eksportining 28 foizi Germaniyaga, qolgan 30 foizi Yevropaning qolgan qismiga to‘g‘ri keladi. Polshaning Rossiyaga eksporti sezilarli darajada oshdi. Biroq, 2014 yilning avgust oyida Rossiyaga meva va sabzavot eksporti keskin ravishda Moskva tomonidan siyosiy sabablarga ko‘ra taqiqlanganidan

²⁶⁶https://www.google.com/search?ei=i0fpwhjlewqlixpaicg&q=major+banks+of+poland+&oq=major+banks+of+pola nd+&gs_l=psy-

soʻng sezilarli darajada kamaydi.

4.1.2-jadval

Polsha tashqi savdo tovarlari tarkibi va yoʻnalishlari (2017 y.)

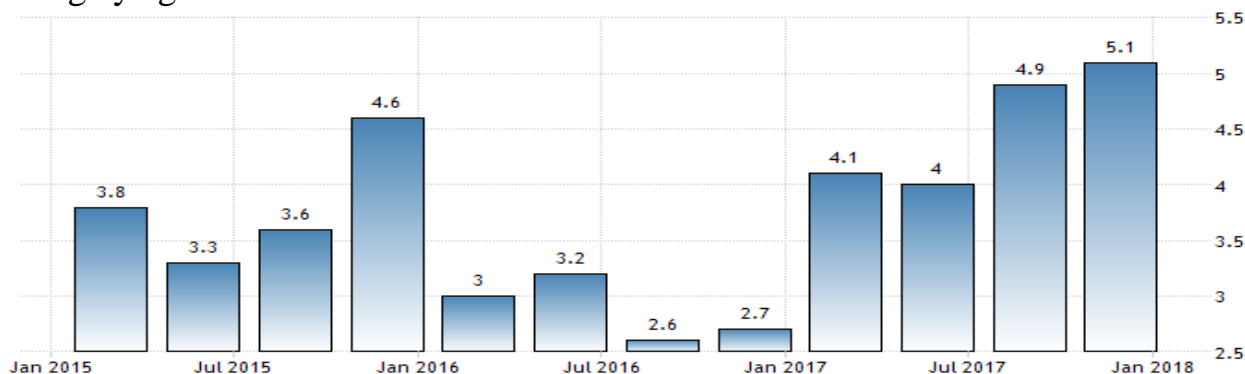
Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$221.40 mlrd (2017)	Import (USD)	\$ 221,80 milliard (2017)
Tovarlarni boʻyicha eksport tarkibi	mashina va transport vositalari 37,8%, uy xoʻjaligi 23,7%, turli xil tovarlar 17,1%, oziq-ovqat va tirik hayvonlar	Tovarlarni boʻyicha import tarkibi	mashina va transport vositalari 38,0%, uy xoʻjaligi mahsulotlar 21,0%, kimyoviy moddalar 15,0%, minerallar va yoqilgʻi 9,0%
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Germaniya 27.3% Buyuk Britaniya 6.6% Chexiya 6.6% Fransiya 5.4% Italiya 4.8% Gollandiya 4.5% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Germaniya 28.3%, Xitoy 7.9% Gollandiya 6.0% Rossiya 5.8% Italiya 5.3% Fransiya 4.2% Chexiya 4.1%

Manba: countrysmeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy maʼlumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Eksportning asosiy qismini mashinalar, metallar, toʻqimachilik va kiyim-kechak, koʻmir, oziq-ovqat, mashinalar, kimyoviy moddalar tashkil etadi. Yoqilgʻi esa asosiy import tovari hisoblanadi. Germaniya eksportning deyarli barcha toifalari uchun eng katta bozor boʻlib qolmoqda, Rossiya esa, energiya importining eng muhim manbai boʻlib qolmoqda, Germaniya va Xitoy xorijiy texnika, kimyoviy moddalarning asosiy manbalari boʻlib xizmat qiladi.

2017 yilning dekabrda Polsha eksporti hajmi \$221.40 mlrd AQSh dollarini tashkil etib 15,232 mlrd. yevrodan 16,853 mlrd. yevrogacha oshdi. 2017 yil mart oyida Polsha eksporti oʻrtacha 18,487 mlrd. yevroga yetgan va 2000 yilgacha boʻlgan davrda 2,499 mlrd.yevroni tashkil qildan.

2017-yil dekabr oyida Polshada import esa, 221,80 milliard AQSh dollarini tashkil etib 17,057 mlrd. yevroga oshdi. Polsha importi 2000 yildan 2018 yilgacha oʻrtacha 97,040 mlrd. yevroga teng boʻlib, 2017yil mart oyiga kelib 18,157 mlrd. yevroga yetgan.

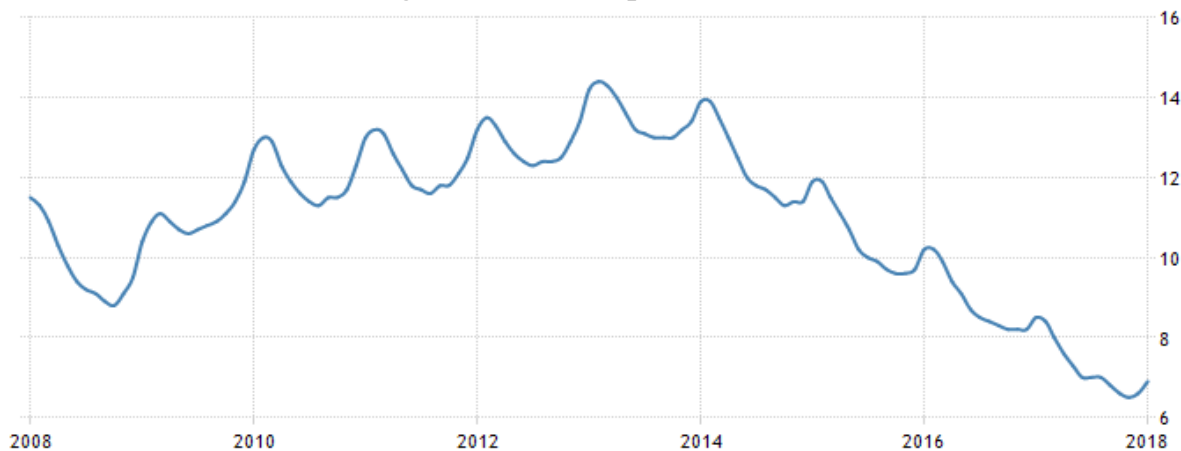
4.1.2-rasm. Polsha YaIMning yillik oʻsish darajasi

(2015-2018 yil birinchi choragi)²⁶⁷

Polsha iqtisodiyoti 2017- yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilga nisbatan 5,1 foizga o'sib, dastlabki smeta bilan taqqoslaganda 4,9 foizga oshgan. 2008 yilning uchinchi choragidan boshlab eng yuqori o'sish sur'atlari barqaror investitsiyalar (11,3% uchinchi chorakda - 3,3%); davlat xarajatlari (5,4 foizga nisbatan 1,9 foiz) va maishiy iste'mol (4,9 foizga nisbatan 4,9 foiz) sohalarida kuzatildi. Ayni paytda, eksport 6,8 foizga oshdi (3 chorakda 7,6 foiz), import esa 9,2 foizga (3 chorakda 5,7 foizga) o'sdi. Uchinchi chorakda yalpi ichki mahsulot 1 foizga o'sib, dastlabki ko'rsatkichga mos keldi va uchinchi chorakda 1,2 foizga o'sdi. 2017 yilda Polsha iqtisodiyoti 2016 yilda 2,9 foizga nisbatan 4,6 foizga o'sdi. Polshada Yalpi Ichki Mahsulot o'sish sur'ati 1995 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 4.13 foizni tashkil etdi va 1996 yilning to'rtinchi choragida 8,10 foizni tashkil etdi.

4.1.8. Ishchi kuchi resurslari

Polshada ayrim sanoat tarmoqlari tomonidan tashkil etilgan kasaba uyushmalari davlat va partiya tomonidan tasdiqlanishi kerak edi. Hukumat sanoatning barcha muhim sohalarida monopolistik ish beruvchisi bo'lganligi va kasaba uyushma tashkilotining partiya tomonidan boshqarilayotganligi sababli xodimlarni ishga olish ba'zi hollarda murakkabliklarga duch kelmoqda.

4.1.3-rasm. Polshada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi(2008-2018- yil birinchi choragi)²⁶⁸

Polshada ishsizlar soni 2018 yil yanvar oyida 6,9 foizga, o'tgan oyda esa 6,6 foizni tashkil etib mehnat bozorining kutilayotgan natijalariga to'g'ri keladi. Chunki ro'yxatga olingan ishsizlar soni 52 mingdan 1,134 millionga oshdi. Ishsizlar soni o'tgan yilga nisbatan 1,397 milliondan 263,4 ming kishiga kamaydi. Polshada ishsizlik darajasi 1990 va 2018 yillar oralig'ida o'rtacha 13.08 foizni tashkil etib, 2003 yil fevral oyida 20,70 foizni tashkil etdi va 1990 yil yanvar oyida rekord darajadagi 0,30 foizni tashkil etgan.

²⁶⁷ <https://tradingeconomics.com/poland/gdp-growth-annual>

²⁶⁸ <https://tradingeconomics.com/poland/unemployment-rate>

4.1.9. Soliq tizimi

Polshadagi tashkilotlar solig'i (Corporate Tax) stavkasi 19 foizni tashkil etadi. Bu solig'i stavkasi 1992 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 26,15 foizni tashkil etgan va 1993 yilda esa bu ko'rsatkich 40 foizdan yuqori bo'lgan edi. 2004 yilda bu ko'rsatkich 19 foizni tashkil etgan. Polshadagi Shaxsiy daromad solig'i stavkasi 32 foizni tashkil etadi. Polshada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 37,25 foizni tashkil etdi va bu ko'rsatkich 1996 yilda 45 foizni tashkil etib 2009 yilga kelib 32 foizni tashkil etgan edi.

Polshada savdodan (Sales Tax) tushgan soliq miqdori 23 foizni tashkil etadi. Polshada savdodan olinadigan soliq stavkasi 2000 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 22,42 foizni tashkil etib 2011 yilda bu ko'rsatkich 23 foizni tashkil etgan. 2001 yilda esa 22 foizni tashkil etgan edi.

4.1.10. Transport

Temir yo'llar

Polshadagi kommunikatsiya tizimi XIX asrda va XX asrning boshlarida Rossiya, Germaniya va Avstriya o'rtasida bo'lingan holda rivojlangan. Turli xil iqtisodiy va siyosiy sharoitlarda ishlab chiqilgan uchta soha hamda asosiy temir yo'llar uchta imperiya poytaxtlarida joylashgan. Ular uch tarmoqdagi temir yo'l zichligi bilan bir xil emas edi. 1918 yilda mustaqil Polsha temir yo'l tizimini Yevropa standartlari asosida qayta tiklaydi. Shu vaqtdan keyin qurilgan eng muhim temir yo'l liniyalari orasida Varshava va Poznańni Krakau bilan bog'laydigan va Uels Sileniyani yangi qurilgan Gdynia porti bilan bog'laydigan liniyaga aylandi²⁶⁹.

Polsha temir yo'llari keng tarmoqli xizmat ko'rsatib uni "State Railways" kompaniyasi boshqaradi. Ko'pgina shaharlarda asosiy temir yo'l stansiyasi shahar markazining yaqinida joylashgan bo'lib, mahalliy transport tizimiga yaxshi bog'langan. Mamlakatning g'arbiy va shimoliy qismlarida temir yo'l tarmog'i juda zich bo'lib, mamlakatning sharqiy qismida esa uncha rivojlanmagan. Varshava shahri mamlakatning yagona tezkor tranzit tizimi - Varshava metrosiga ega.

Polshadagi eng muhim aeroport Varshava shahridagi "Frederik Chopin" xalqaro aeroportidir. Varshava aeroporti LOT Polish Airlines uchun asosiy xalqaro markazdir. Varshava, Wrocław, Gdansk, Katowitsa, Krakov va Poznańda ham xalqaro aeroportlar mavjud. Polsha va Ukrainaning Yevro-2012 futbol chempionatlariga tayyorgarlik ko'rish jarayonida mamlakat bo'ylab bir nechta aeroport yangilangan va qayta ishlangan. Bu Wrocławdagi Kopernik aeroportida va Gdańskdagi Lech Valleya aeroportida ko'p sonli stendlar bilan jihozlangan yangi terminallar binosini o'z ichiga olgan.

Mamlakatda jami 412.264 km (256.170 milya) umumiy yo'llar mavjud. Polshaning umumiy yo'llari ma'muriy bo'linishga taalluqli toifalarga bo'linadi, jumladan, milliy yo'llar, vodorod poezdlari yo'llari va Gmina yo'llari. Yo'llar va avtostrayslar milliy avtomobillar tarmog'ining bir qismidir. 2016 yil 10 yanvar

²⁶⁹ <https://www.britannica.com/search?query=pl+transport+system>

holatiga ko‘ra, foydalanilayotgan avtomobil yo‘llari (avtostrady, tekislik - avtostrada) 3.274.67 km (2,034.79 mi) va ekspres yo‘llari (drogi ekspresowe, singular - droga ekspresowa) mavjud.

Yo‘llar

Avtomagistral tizimida dastlab temir yo‘llardagidek nomutanosibliklar kuzatiladi; eng yaqin tarmoq Germaniyaga tegishli bo‘lgan yo‘llarda va eng kam zich joylashgan yerlar Rossiya yo‘nalishidagi yo‘llarga tegishli. Ushbu vaziyatni bartaraf etishga urinish 1918 yildan 1938 yilgacha va yana 1945 yildan keyin yana kuchaytirilgan. Varshavada yuqori tezlikda harakatlanish uchun mo‘ljallangan zamonaviy ko‘p qavatli avtomobil yo‘llari qurilgan bo‘lib Varshava viloyat markazlariga bog‘lash uchun loyihalar amalga oshirilmoqda²⁷⁰.

Suv yo‘llari

Asosiy Polsha daryosi, Vistulaning o‘rta kursi juda ko‘p navigatsion xavflarni o‘z ichiga oladi va daryo kichik Oderga qaraganda muhim suv yo‘li hisoblanadi. Zamonaviy Gliwice kanali Oderni Yuqori Silesian sanoat hududiga bog‘lab asosan Szczekin portiga ko‘mir yetkazib beradi. Oder havzasi, Bydgoszcz kanali tomonidan ham Vistula bilan bog‘langan. Ichki navigatsiya Polshada juda kam ahamiyatga ega, biroq Polsha yuklarining 1 foizdan kamrog‘i daryolar va kanallar orqali tashiladi. Boshqa tomondan, yuk tashish yaxshi rivojlangan va uchta yirik dengiz kemalari - Szczecin (eng katta), Gdynia va Gdansk - shuningdek kichikroq baliqchilik va qirg‘oq navigatsiya portlari mavjud.

Havo transporti

20 asr so‘ngida Polshada yo‘lovchi tashish hajmi ikki baravar ko‘paydi. Mahalliy va xalqaro havo tashish xizmati 1999 yilda qisman xususiylashtirish bo‘yicha muzokaralarni yakunlagan davlatga qarashli LOT (Polskie Linie Lotnicze) tomonidan taqdim etilgan. Varshavadagi aeroportda ko‘plab xalqaro yo‘nalishlar mavjud. Boshqa aeroportlar Kraków, Gdansk, Wrocław, Katowice, Poznań va Szczecin shaharlarida joylashgan.

Yirik transport & Logistika kompaniyalar

- ✓ CEVA Logistics
- ✓ Kerry Logistics
- ✓ Yusen Logistics
- ✓ Ebrexlogistics.com
- ✓ Poland Distribution Group Sp. z o.o.
- ✓ SGS Poland

Telekommunikatsiya

XXI asrning boshlarida Polshada 11,4 million asosiy telefon liniyasi va 10 milliondan ortiq uyali aloqa foydalanuvchilari mavjud bo‘lgan. Onlayn muloqotda internet foydalanuvchilari soni (3,8 mln.) shaxsiy kompyuterlar soni (3,3 mln.) dan bir oz oshib ketdi. Bu terminalda va kompyuter stansiyalarida bir nechta

²⁷⁰ <https://www.britannica.com/search?query=pl+transport+system>

foydalanuvchining mavjudligini aks ettiradi. Televideniya va radiostansiyalardan foydalanuvchilar Polshada 15 va 20 million donaga teng.

4.1.11. Farmatsevtika

Polsha farmatsevtika bozorining umumiy qiymati 2008 yilda 24,1 milliard PLNni tashkil etdi, bu 2007 yilga nisbatan 11,5 foizga ko'pdir. Umumiy bozor qiymatining taxminan uchdan bir qismini tashkil etadigan retsept dori-darmonlar bozori 2008 yilda 7,5 mlrd funt sterlingni tashkil etgan edi. Bu qiymatga dori-darmonlar, kosmetika, gigiyena vositalari, stomatologik materiallar, diagnostik testlar va tibbiy asboblari-uskunalar kiradi. Reçetesiz dori bozor 15,8 milliard PLN qiymatini tashkil etdi.

The Statistics Portal rasmiy veb-sayti ma'lumotiga ko'ra Polsha 2008 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda Polshada farmatsevtika savdosining daromadlari 2020 yilgacha prognoz qilinmoqda. Bu davrga kelib, Polshada dorixonalar sotishning taxminan olti milliard AQSh dollarini tashkil etadi²⁷¹.

Biotexnologiya va farmatsevtika kompaniyalari

- ✓ GlaxoSmithKline. 3.7 www.gsk.com.
- ✓ Sanofi. 3.5 www.sanofi.com.
- ✓ AstraZeneca. 3.7 www.astrazeneca.com.
- ✓ Zoetis. 3.1 www.zoetis.com.
- ✓ Pfizer. 3.9 www.pfizer.com.
- ✓ Medtronic. 3.7 www.medtronic.com²⁷².

4.1.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Polsha iqtisodiyoti 2014-2017 yillar mobaynida ijobiy natijalarga erishdi. YaIMning real o'sish sur'ati 3 foizdan oshdi, qisman iste'molga yo'naltirilgan o'sishni jadallashtirishga yordam bergan davlat ijtimoiy xarajatlarining ortdi. Biroq, 2015 yildan boshlab, Polshada investitsion salohiyatni susaytirishga olib keladigan va ayrim firmalarning davlat mulkini egallashini kuchaytirgan, banklar va sug'urta, energetika va sog'liqni saqlashni o'z ichiga olgan xorijiy dominant iqtisodiyot tarmoqlariga yangi ishbilarmonlik cheklovlari va soliqlar joriy etildi. Hukumat 2016 yilda pensiya yoshini qisqartirdi va yangi soliqlarni joriy etishda va soliqlarga rioya qilishni kuchaytirishda ijtimoiy yordam dasturlari xarajatlarini qoplash va byudjet taqchilligiga qarshi yuqori bosimni yumshatishga yordam berdi. Ba'zi kredit reytinglari agentliklari kelgusi bir necha yil ichida Polshaning Elning 3 foizdan oshiq byudjet taqchilligidan oshishi ehtimoli borligini taxmin qilishmoqda. Ehtimol kelajakdagi Yevropa Ittifoqi fondlaridan foydalanishga ta'sir qiladi. Polsha iqtisodiyoti kelgusi bir necha yil ichida Yevropa Ittifoqi rivojlanish jamg'armalaridan foydalanishda kutilayotgan siklik o'sish va uy-ro'zg'or xarajatlarining barqarorligi tufayli yaxshi ishlashini ko'zda tutadi²⁷³.

WORLD BANK

²⁷¹ <https://www.statista.com/forecasts/394923/poland-pharmacy-retail-revenue-forecast-nace-g4773>

²⁷² https://www.glassdoor.com/.../warsaw-biotech-pharmaceuticals-reviews-SRCH_IL.0,6_I...

²⁷³ <http://www.worldbank.org/en/country/poland/overview#2>

Polsha o'zining avtomobil va temir yo'l infratuzilmalari, ishbilarmonlik muhiti, qattiq mehnat qonunchiligi, tijorat sud tizimi, hukumatning qonunbuzarliklari va og'ir soliq tizimida qolgan ayrim kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan bir qator tizimli muammolarga duch kelmoqda. Shu paytgacha muvaffaqiyatli ishlashga qaramasdan, uzoq muddatli qiyinchiliklarga va imkoniyatlarga javob berish uchun, jumladan, Yevropadagi eng tezkor qariyalar jamiyatlaridan birini boshqarish va texnologik o'zgarishlarni qo'llash uchun izchil siyosat zarur. Jahon banki hozirgi kunda yangi Davlat Hamkorligi Dasturi (CPF) tayyorlamoqda, u kelgusi to'rt yil mobaynida tashkilotning yordamini aniqlaydi va umumiy farovonlikni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni o'z ichiga oladi.

Asosiy strategiyasi

So'nggi 20 yil ichida Polsha sog'liqni saqlash tizimi bir qancha fundamental o'zgarishlarga duch keldi. Ko'p jihatdan - Yevropa Ittifoqiga so'nggi o'n yil ichida qo'shilgan boshqa mamlakatlar bilan taqqoslaganda, sog'liqni saqlash tizimi juda samarali ishlaydi masalan, umr ko'rish davomiyligi yaxshilanmoqda. Shu bilan birga, sog'liqni saqlash tizimi sezilarli darajada samarasizligi mas'uliyat va fidokorlikni talab qiladi.

Iqtisodiy rivojlanish

Polshaning real yalpi ichki mahsuloti o'sishi 2017 yilning birinchi yarmida 2,7% o'sishni qayt etdi. Birinchi va ikkinchi choraklarda o'sish sur'ati va tuzilishi juda o'xshash edi: kuchli xususiy iste'mol va o'rtacha miqdordagi davlat iste'moli bilan katta miqdordagi mablag' va zaif lekin, asta-sekin investitsiyalarni jalb qildi. Biroq, birinchi chorakda eksportning o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatgan omil bu kuchli ichki talab ko'proq importga aylanishi bilan isozlanmoqda. Qashshoqlik va birgalikdagi farovonlik ko'rsatkichlari kuchli ishchi kuchi va "Oilaviy 500 +" dasturi 2019 yilda davom etishi bilan qo'llab-quvvatlangan kuchli xususiy iste'mol bilan yaxshilanib boradi.

4.1.13. Doing Business

4.1.3-jadval

Polshaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

Polsha, Easy of Doing Business 2018
DTF

Biznes boshlashninig osonligi (1-190)	27	Vaqt (kun)	122
Bisnezni boshlash (daraja)	120	Qiymati (jon boshiga tushad. kapital)	18.6
DTF bali (0-100)	82.78	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	4	oshkoraligi (0-8)	4
Vaqt (kun)	5		
Qiymati (jon boshiga tushad. kapital %)	37	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	38
Minimum kapital	12.0	DTF bali (0-100)	76.49
		Jarayonlar (soni)	6
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	41	Vaqt (kun)	33
DTF bali (0-100)	75.16	Qiymat (mulk qiymati %)	0.3
Jarayonlar (soni)	12	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	19.5
Vaqt (kun)	153		

Qiymati (ombor qiymati %)	0.3	Soliq to'lash(daraja)	51
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	10.0	DTF bali (0-100)	79.42
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	7
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	54	Vaqt (bir yil uchun soatda)	40.5
DTF bali (0-100)	81.35	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	77.36
Jarayonlar (soni)	4		

Manba : Jahon banki guruhining hisoboti A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 193-bet.

Ernest & Young 2017 hisobotiga ko'ra Polsha investitsion jozibadorligi bo'yicha dunyoda 7-o'rinni egallaydi. Biroq, Ernest & Youngning 2016 yilgi Yevropaning jozibadorligi bo'yicha so'roviga ko'ra Polshada 2008 yildan buyon to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hajmining 52 foizga kamayishi va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar loyihalarining 42 foizga qisqarishi kuzatilgan.

4.1.14. Turizm

Polsha global turizm sanoatining bir qismi bo'lib sayohatchilar sonining tobora oshib borishi bilan ahamiyat kasb etmoqda. Polshada sayyohlik mamlakatning umumiy iqtisodiyotiga eng asosiy hissa qo'shayotgan tarmoqlardan biridir. Eng mashhur shaharlar Krakov, Varshava, Wroclaw, Gdansk, Poznań, Szczecin, Lublin, Toruń, Zakopane, Wieliczka dagi Tuz konlari va Oświęcimdagi nemis konsentratsion lageridagi Auschwitzning tarixiy joylaridir. Eng yaxshi dam olish joylari Polshadagi Masurian ko'li, Boltiq dengizi sohillari, Tatra tog'lari (Karpating eng baland tog'li hududi), Sudetes va Białowieża o'rmonlarini aytishimiz mumkin. Polshaning asosiy sayyohlik takliflari shaharlar va shahar tashqarisidagi tarixiy yodgorliklar, sayyohlik safarlari, malakali sayyohlik, agroturizm, tog' sayohatlarini (trekking) o'z ichiga oladi. 2017 yilda Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) tomonidan sayyohlik bo'yicha Polshaning xorijiy sayyohlar tomonidan dunyodagi eng ko'p sayyohlik qilayotgan davlatlaridan biri deb topildi.

Polsha, ayniqsa, 2014 yilda Yevropa Ittifoqiga qo'shilgandan so'ng, sayyohlar tomonidan tez-tez tashrif buyuradigan joyga aylandi. Polshada ko'p sayyohlik joylari tabiiy muhit, tarixiy joylar va madaniy tadbirlar bilan bog'liq. Har yili dunyoning turli burchaklaridan millionlab sayyohlar jalb qilinadi. Sayyohlik institutlari ma'lumotlariga ko'ra, 2006 yilda Polshaga 15,7 million sayyoh, 2007 yilda esa 15 million sayyoh tashrif buyurgan. 2016 yilda Polshaga kelganlarning soni 28,5 mln. kishini tashkil etdi. Bu raqamlarning 17,5 millioni sayyohlik maqsadlari uchun (kamida bir kecha qolib ketadigan) sayohatlar bo'lib, bu dunyodagi eng ko'p tashrif buyurilgan 16 mamlakat hisoblanadi.

Tabiiy muhit

Polsha inson taraqqiyoti nisbatan ta'sirsiz bo'lgan diversifikatsiyalangan tabiiy muhitga ega. Mehmonlar tog'lar, dengiz qirg'oqlari, o'rmonlar va ko'l zahiralari bilan qiziqarli sayohatlarni amalga oshiradilar. Eng mashhur yo'nalishlar orasida: Tatra tog'lari, Polshaning eng baland cho'qqisi (Rysy) va mashhur Orla Perch; Karkonosze, Jodugar tog'lari, Białowieża o'rmonlari, Quyi Silesian yirtqichlari, Bieszczady, Pieninydagi Dunajek daryosi, Pojezierze Mazurskie, Kampinos milliy bog'i va boshqalar tashkil etadi.

Polshadagi birinchi sayyohlar Polshada va chet ellarda muqaddas ziyoratgohlarga safar qilishgan. Savdo turizmining rivojlanishi XIX asrda boshlangan. Eng taniqli hududlar tog'lar, ayniqsa Tatra tog'lari bo'lib, masalan Tytus Chalubinskiy tomonidan o'rganildi. 1873 yilda Polsha Tatra Jamiyati va 1909 yilda sayyohlar sayyohlik tashkiloti sayyohlikni tashkil etish va rivojlantirish uchun tashkil etilgan. XIX asr, shuningdek, asosan Sudetes, Beskids va Boltiq dengizi qirg'oqlari bo'ylab berilgan kurort kurortlarining tezkor ko'rinish vaqti bo'lgan, ularning ba'zilari 1910 yildan Polsha Balneologiya Assotsiatsiyasi bilan bog'langan. Polsha 1918-yilda mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng sayyohlik jarayoni yangi davrni boshlandi va hukumat tomonidan rag'batlantirildi. Polshaning birinchi professional sayohatchisi Orbis 1923 yilda Lvovda asos solingan, 1937 yilda Gromada sayyohlik tashkiloti va sayyohlik operatori tomonidan sayohatlar tashkil etilgan.

Polshadagi birinchi sayyohlar Polshada va chet ellarda muqaddas ziyoratgohlarga safar qilishgan. Savdo turizmining rivojlanishi 19 asrda boshlangan. 19-asr shuningdek, Sudetes, Beskids va Boltiq dengizi qirg'oqlari bo'ylab berilgan kurortlarining tezkor ko'rinish vaqti bo'lgan, ularning ba'zilari 1910 yildan Polsha Balneologiya Assotsiatsiyasi bilan bog'langan. Polsha 1918-yilda mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng, Polshaning sayyohlik jarayoni boshlandi va hukumat tomonidan rag'batlantirildi.

Diqqatga sazovor joylari

Qirollik Krakov yo'li, Wroclaw hayvonot bog'I, Gdansk shahrida qadimiy shahar, Poznan shahridagi Royal-Imperial, Bialystokdagi yahudiylar merosi, G'arbiy g'orning Yevropa yo'li, Gdynia port shahridagi zamonaviy arxitektura, Bialowieza milliy bog'i, Dunajek daryosi qirg'og'i, Tatra tog'lari va boshqalar.

Polsha madaniyati

Xalqaro Frederik Chopin Pianino musobaqasi, Varshava Kuz musiqa festivali, Varshava xalqaro kinofestivali, Jazz Jamboree, Orange Varshava festivali, Ursynalia - Varshava talabalar festivali, Varshavada yahudiy madaniyati festivali

Turistik dam olish joylari

Boltiq dengizining qirg'og'ida Germaniyaning Chexiya va Pomeraniya qirg'og'iga yaqin bo'lgan Wolin oroli kabi o'nlab dengiz kurortlari mavjud. Polsha janubida Sudetes tog' tizmasining bir qismi bo'lgan Karkonosze tog'larida tosh va yurish uchun dam olish joylari mavjud. Karkonosze Karpacz va Szklarska Poręba turistik markazlarini o'z ichiga oladi. Piyoda yurish uchun boshqa mashhur dam olish joylari Karpat tog'larida: Tatra tog'larida Zakopane; Szkyrk, Krynica-Zdrój, Ustroń, Beshkiddagi Visla yoki Piezi tog'larida Shchenzica va Krościenko.

Milliy bayramlari

Yangi yil 1 yanvar; Mehnat kuni 1 may; Milliy bayram 3 may; G'alaba kuni 9-may; Xalqaro Avliyolar kuni 1-noyabr; Rojdestvo 25-26 dekabr. Pasxa dushanbasi va Corpus Christdir.

Mashhur mehmonxonalari

- ✓ Hotel Gródek. Krakow. Hotel Rialto.
- ✓ WarsawHotel Copernicus. Krakow

- ✓ Hotel SPA Dr Irena Eris Polanica Zdroj. Polanica-Zdroj
- ✓ Metropolitan Boutique Hotel. Krakow
- ✓ Sheraton Grand Krakow. Krakow
- ✓ Radisson Blu Hotel, Krakow. Krakow²⁷⁴

4.1.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Polsha o‘rtasida diplomatik aloqalar 1992 yil 19-mart kuni o‘rnatilgan. Ikki xalq o‘rtasidagi aloqalar ko‘p yillik tarixga ega. Xususan, 1863-1864 yillarda chor Rossiyasiga qarshi qo‘zg‘olon ko‘targan polyaklar O‘rta Osiyoga surgun qilingan edi. Ular Toshkent, Samarqand, Buxoro, Termiz, Qo‘qon shaharlarida yashab, mehnat qildilar. 1895 yilda Toshkentda polyak bolalari uchun maktab va kutubxona ochildi, yana 2 yildan keyin polyaklar jamoatchilik madaniyat markazi tashkil topdi, polyaklar kosteli faoliyat boshladi. Mamlakatimiz bilan Polsha o‘rtasida savdo-iqtisodiy aloqalar esa, O‘zbekiston mustaqillikka erishishi bilan oq yo‘lga qo‘yildi. 1992 yil 19 martda Varshavada ikki mamlakat o‘rtasida "Iqtisodiy hamkorlik va savdo-sotiq to‘g‘risida" shartnoma tuzildi.

O‘zbekiston Prezidenti I. Karimovning 1995 va 2003 yilda Polshaga va Polsha prezidenti A. Kvasnevskining 2002 yil O‘zbekistonga tashriflari o‘zaro munosabatlarni yangi pog‘onaga ko‘tardi, turli sohalarda yangi shartnomalar imzolandi. O‘zbek-polyak hukumatlararo komissiyasi ishlay boshladi. 2001 yil iyun oyida Poznan savdo yarmarkasida O‘zbekistondan nufuzli delegatsiya ishtirok etishi va unda mamlakatimizning iqtisodiy salohiyati taqsimoti o‘tkazilishi o‘zaro munosabatlar rivojida muhim bosqich bo‘ldi. I. Karimovning 2003 yil 10—12 iyul kunlari Polshaga qilgan rasmiy tashrifi ayniqsa samarali bo‘ldi. Tashrif yakunida ikkita kredit bitimi, bojxona ishida hamkorlik va o‘zaro yordam, xalqaro avtomobil qatnovi to‘g‘risida bitimlar imzolandi. O‘zbekiston mudofaa vazirligi bilan Polsha milliy mudofaa vazirligi o‘rtasida harbiy-texnikaviy hamkorlik to‘g‘risida deklaratsiya, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti bilan Polsha xalkaro munosabatlar instituti o‘rtasida hamkorlik memorandum, "O‘zbekturizm" milliy kompaniyasi bilan Polsha sayyohlik kompaniyasi o‘rtasida hamkorlik haqida bitim, Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki bilan Polshaning "Bank gosudarstva krayevego" o‘rtasida hamkorlik to‘g‘risida bitim imzolandi.

Tashrif davomida o‘zaro tovar aylanmasini yanada oshirish kerakligi ta’kidlandi. Jumladan, 2001 yil bu ko‘rsatkich 31,4 mln. AQSH dollarini tashkil etdi. O‘zbekiston ip gazlama, kalava ip, paxta tolasi, ro‘zg‘or paxtasi, noorganik kimyo mahsulotlari, qayta ishlangan sabzavot, meva mahsulotlari, moyli urug‘lar eksport qiladi. Polsha tomoni esa qand-shakar, mexanika asbob-uskunalari, elektr anjomlari, plastmassa buyumlar, sariyog‘ va o‘simlik yog‘i, qora metallar, poligrafiya mahsulotlari, mebel, dori-darmon jo‘natadi. "O‘zolmosoltin" uyushmasi bilan Polshaning "Bumar" tashki savdo kompaniyasi o‘rtasida hamkorlik rivojlanib

²⁷⁴ [https://translate.google.com/#en/uz/hotel%20gr%20c3%b3dek.%20krakow.%20%231%20in%20best%20hotels%](https://translate.google.com/#en/uz/hotel%20gr%20c3%b3dek.%20krakow.%20%231%20in%20best%20hotels%20)

borayotir. Mamlakatimizda Polshaning 2ta vakolatxonasi ochilgan, polyak investorlari ishtirokida esa 16 korxonada faoliyat yuritmoqda.

2018-yilning 7-iyun kuni Toshkent shahrida O'zbekiston va Polsha tashqi ishlar vazirlari vakillari siyosiy maslahatlashuvlarining yettinchi raundi bo'lib o'tdi. Polsha Respublikasi tashqi ishlar vaziri o'rinbosari Andjey Papej boshchiligidagi delegatsiya bilan TIVda bo'lib o'tgan uchrashuv davomida siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsiya, madaniy-gumanitar va boshqa sohalardagi ikki tomonlama aloqalarning hozirgi holati va ularni yanada rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari birgalikda tahlil qilindi.

Qayd etilganidek, shu kunga qadar O'zbekiston-Polsha muhobatlarida 41 hujjatdan iborat mustahkam shartnomaviy-huquqiy asos yaratildi. Tomonlar O'zbekiston va Polshaning davlat va jamoatchilik tuzilmalari, biznes, fan va ta'lim muassasalari, madaniyat va san'at vakillari o'rtasida ulkan ijobiy hamkorlik tajribasi orttirildi. Uchrashuvda alohida e'tibor o'zaro savdo va investitsion hamkorlikni kengaytirish bo'yicha amaliy qadamlarga qaratildi. Shu o'rinda Polsha delegatsiyasi tarkibida o'zbekistonlik hamkorlari bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatishdan manfaatdor Polsha yatakchi kompaniyalari vakillari borligi, Toshkent va Buxoroda biznes forumlari rejalashtirilganligi muhim ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etildi²⁷⁵.

²⁷⁵ <https://mfa.uz/uz/press/news/2018/06/15072/>

4.2. VENGRIYA

REJA:

- 4.2.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.2.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 4.2.4. Energetika
- 4.2.5. Sanoati
- 4.2.6. Xizmatlar sohasi
- 4.2.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.2.8. Ishchi kuchi resurslari
- 4.2.9. Soliq tizimi
- 4.2.10. Transport
- 4.2.11. Jahon banki bilan hamkorlik
- 4.2.12. Doing Business
- 4.2.13. Turizm
- 4.2.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

47 00 N, 20 00 E; UTC+1,
Venger forint (HUF)
BUDAPESHT

Vengriya konstitutsiyasi 1949 yilda, 1972 yil va 1988 yillarda amalga oshirilgan keng ko'lamli tuzatishlar bilan 1949 yilgi sobiq Ittifoq konstitutsiyasiga asoslangan. 1988 yil Kommunistik partiya monopoliyasini tugatib prezidentlik kengashi o'rini egalladi. Hozir esa parlamentlar boshqaruvi ostida bo'lgan respublika. Qonunchilik palatasi mavjud bo'lib 386 a'zo to'rt yilga saylanadi. Davlat rahbari besh yil muddatga parlament tomonidan saylangan prezidentdir.

4.2.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasining 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Vengriya nominal YaIM hajmi 163,541 mlrd.AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 16,720 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 57 o'rinida turadigan mamlakat²⁷⁶. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 212,2 mlrd.AQSh dollariga

²⁷⁶ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppc@weo/oemdc/advec/weoworld/hun>

yetishi bashorat qilinmoqda. Vengriya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan²⁷⁷.

Vengriya markazlashgan rejali bozor iqtisodiyotiga ega mamlakat hisoblanadi. Yevropa Ittifoqi 28 o'rtacha aholisining taxminan uchdan ikki qismidan iborat daromadlari bilan almashdi; biroq oxirgi yillarda hukumat iqtisodiyotni boshqarishda ko'proq ishtirok etdi.²⁷⁸ Budapesht uy xo'jaliklar iste'molini oshirish maqsadida istiqbolli iqtisodiy siyosatni amalga oshirdi. Mamlakat iqtisodiy rivoji uchun Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalarni qo'llab-quvvatladi. Mamlakatning jahon iqtisodiyotiga moslashuvi XXI asrning boshlariga to'g'ri keldi. Vengriya liberal xorijiy investitsiya rejimi 90-yillarning birinchi yarmida markaziy va sharqiy Yevropaga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning yarmidan ko'pini jalb qildi. Sanoat, transport va telekommunikatsiya sohalarinilarni modernizatsiya qilish boshlandi va innovatsion rivojlanish davlat dasturlari (masalan, avtomobil ishlab chiqarish) paydo bo'ldi. Shunisi e'tiborliki, XXI asrning boshlarida qariyb bir million kichik korxonalar tashkil etildi.

2003 yilda prezident Ferzent Madl, sobiq huquqshunos professor bo'lib, 2000 yilda Arpad Gonsning o'rnini egallagan. Hukumat boshlig'i - parlamentda o'tirgan eng katta partiya rahbari - bosh vazir. Antall hukumatida turli vazirlik va boshqa lavozimlar turli partiyalar vakillariga bo'lingan edi. 2003 yil boshida Vengriya Sotsialistik Partiyasining (MSzP) rahbari, Peter Mayk Myerio, 2002 yil may oyida prezidentning tavsiyasi bilan Milliy Assambleya tomonidan saylangan.

4.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Ikkinchi jahon urushidan oldin Vengriya iqtisodiyoti asosan qishloq xo'jaligi va kichik ishlab chiqarishga yo'naltirilgan edi. Vengriyaning Yevropadagi strategik pozitsiyasi va tabiiy resurslarning nisbatan yuqori bo'lmaganligi ham tashqi savdoga an'anaviy bog'liqlikni keltirib chiqardi. Misol uchun, uning eng yirik avtomobil ishlab chiqaruvchi Magomobil (Magosix ishlab chiqaruvchisi) bir necha ming birlikda mahsulot ishlab chiqargan. 1920-yillarning boshida to'qimachilik sanoati jadal rivojlana boshladi va 1928-yil Vengriyaning tashqi savdosida eng muhim sanoatga aylandi. Shu yili to'qimachilik mahsulotlarini eksport qilish qiymati 60 million pengosni tashkil etdi. MAVAG kabi kompaniyalar lokomotivlarni Hindiston va Janubiy Amerikaga bozorlariga o'z tovarlarini eksport qila boshladilar. Vengriya sobiq Sharqiy Blokning eng liberal va iqtisodiy jihatdan rivojlangan iqtisodlaridan biri bo'lganiga qaramasdan, qishloq xo'jaligi va sanoat 1970 yillarda investitsiyalarning yetishmasligi bilan rivojlana olmadi²⁷⁹.

Vengriyaning tashqi qarzi 1973 yildagi 1 milliard dollardan 15 milliard dollargacha oshib ketdi. 1993 yilda asosan iste'mol subsidiyalari va zarar ko'rib ishlaydigan davlat korxonalari hisobiga to'g'ri keldi. Vengriya iqtisodiy qiyinchiliklarga qaramasdan, qo'shma korxonalar faoliyati to'g'risida qonunini qabul qilish, daromad solig'ini o'rnatish va Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVF) va Jahon

²⁷⁷ https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/hungary_e.htm

²⁷⁸ <http://www.nationsencyclopedia.com/economies/europe/hungary-overview-of-economy.html>

²⁷⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/hng.html>

bankiga qo‘shilish yo‘li bilan yanada liberallashtirishni davom ettirishni afzal ko‘rdi. 1988 yilga kelib, Vengriya ikki bosqichli bank tizimini ishlab chiqdi va bozorga yo‘naltirilgan islohotlarni amalga oshirishga yo‘l ochib berdi.

Yevropa Komissiyasi 2012 yil 17 yanvar kuni Vengriyaga qarshi yuridik jarayonlarni boshladi. Ushbu tartiblar Vengriyaning markaziy bank qonuni, sudyalari va prokurorlar uchun pensiya yoshi va ma'lumotlarni himoya qilish idorasining mustaqilligi bilan bog'liq faoliyatlarni isloh qilinishini talab qildi.

4.2.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik

Vengriya iqtisodiyotidagi qishloq xo‘jaligining o‘rni Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrlarda barqaror ravishda kamayib bordi. Shunga qaramay, mamlakat uchun qishloq xo‘jaligi muhim ahamiyatga ega bo‘lib deyarli o‘ziga yetarli oziq-ovqat ishlab chiqara oladi. Vengriyadagi iqlim qishloq xo‘jaligi uchun juda qulay bo‘lib mamlakat hududining beshdan bir qismi o‘rmon bilan qoplangan. Mamlakatning umumiy maydonining o‘ndan bir qismiga doimiy ekinlar ekiladi. Qishloq xo‘jaligi 1990-yillarning iqtisodiy o‘tishiga qadar Vengriya eksportining deyarli to‘rtdan bir qismini tashkil etar edi. Bu davrda chorvachilik zaxiralari uchdan bir qismga kamaydi va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari eksportining yarmi qisqarishiga olib keldi²⁸⁰.

Jamoachilikning (Kollektivizatsiya) dastlabki davri (1948-61) so‘ng, vengrlik kooperativlar xususiy fermerlikni o‘zlashtira boshladilar. Xususiy yer-uchastkalarda jamoa xo‘jaliklaridan sakkiztasi tashkil etilgan bo‘lib mamlakat qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining uchdan bir qismini yetishtira boshladi. Vengriya qishloq xo‘jalik yerlarining beshdan bir qismi davlat xo‘jaliklariga tegishlidir. 1990 yildan buyon yerlar imtiyozli deb topilib, qishloq aholisining ayrimlari qayta tashkil etilgan kolxozlarda qoldi.

Bug‘doy va makkajo‘xori mamlakatning eng muhim ekinlari hisoblanadi. Boshqa ekinlar sifatida shaker lavlagi, kartoshka, pista urug‘i va mevalar (ayniqsa olma, uzum va o‘rik) larni aytishimiz mumkin. Shimoliy Tog‘lar hududida joylashgan bog‘bonlik ham muhim ahamiyatga ega. Vengriyada yirik qoramol, qo‘ylar va parranda go‘shiti yetishtirildi. Ammo hayvonot mahsulotlarini yetishtirishga qarshi kurashda hukumatning sa'y-harakatlari natijasida chorvadorlikdagi sezilarli pasayish 1990-yillarda sodir bo‘ldi. 2016 yilda qishloq xo‘jaligi yalpi ichki mahsulotning 4,3 foizini, oziq-ovqat sanoati esa deyarli 7,7 foizini egallagan edi. Vengriya qishloq xo‘jaligi deyarli o‘z-o‘zidan ta‘minlangan va an’anaviy sabablarga ko‘ra eksportga yo‘naltirilgan: qishloq xo‘jaligi eksporti umumiy hajmining 20-25% ni tashkil qiladi. Vengriyaning umumiy yer maydonining deyarli yarmi qishloq xo‘jaligi ekin maydonlari hisoblanadi. Bu raqam boshqa Yevropa Ittifoqi a‘zolarining orasida muhim ahamiyatga ega. Bu mamlakatning qulay sharoitlari, shu jumladan, kontinental iqlim va Vengriyaning landshaftining yarmini tashkil etadigan tekisliklar bilan bog‘liq²⁸¹.

²⁸⁰ <https://www.britannica.com/place/Canada/Agriculture-forestry-and-fishing>

²⁸¹ <https://www.britannica.com/place/hungary>

Vengriyaning umumiy yer maydoni 93.030 km.kv ni tashkil etadi va 690 km.kv suv sathining maydoni bo'lib, u butun Yevropaning 1% ini tashkil etadi. Mamlakat landshaftining deyarli 75 foizi tekisliklardan iborat.

4.2.1-jadval

Vengriya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Markaziy Yevropa, Ruminiya shimoli-g'arbiy qismidagi hudud

Poytaxti	BUDAPESHT	Budjeti	Daromadlar: \$56,73 mlrd Xarajatlar: \$59,03 mlrd
YaIM	\$163,541 mlrd	Global Innovatsion Indeks	39 (41,74)
Oltin vallyuta zahirasi	\$27,02 mlrd	HDI	43 (0,836)
Tashqi qarzi	\$131,8 mlrd	Tabiiy resurslar	boksit, ko'mir, tabiiy gaz, unumdor yerlar, ekin maydonlari
Maydoni	93,028 kv km	Qishloq xo'jaligi	bug'doy, jo'xori, kungaboqar, sut kartoshka, shakar lavlagi; cho'chqalar, qoramollar, parrandalar, mahsulotlari
Aholisi	9,850,845	Sanoati tarkibi	kon, metallurgiya, qurilish materiallari, qayta ishlangan oziq-ovqat mahsulotlari, to'qimachilik, kimyoviy moddalar (ayniqsa farmatsevtika), avtotransport vositalari
Umumiy chegarasi uzunligi	2,106 km Avstriya 321 km, Xorvatiya 348 km, Ruminiya 424 km, Serbiya 164 km, Slovakiya 627 km, Sloveniya 94 km, Ukraina 128 km	YaIM	Qishloq xo'jaligi: 4,5 % Sanoat:30,4% Xizmatlar:65,1%
Ishsizlik	4,4%	Xalqaro Iqtisodiy hamkorlik	EBRD, EU, OECD, AIIB, WTO, IBRD, OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, UNWTO
Inflatsiya	2,5%	Yirik kompaniyalari	Balabit, BKV Zrt., Borsod Brewery, BorsodChem, Digital Reality, Dreher Brewery, Emfesz, Ganz Works, Gramy Records, Graphisoft, Gundel, iWiW, Lehel, Magyar Posta, Malév
Soliqlar	18,2%	Jon boshiga YaIM darajasi	\$ 16,720 (Nominal), \$28,965 (PPP)
YAIM darajasi	58(nominal) 57(PPP)		
Gini BERI	30,9		
Easy of Doing Business	37 (6,63) 48 (2018)		
Davlat boshqaruvi	Parlament respublikasi		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Vengriya hududining to'rt dan uch qismini egallagan ikki tekislik - Buyuk Venger yassisi va Kichik Venger platosidir. Vengriyaning eng muhim tabiiy resursi - bu yerlar. Mamlakatning umumiy hududining taxminan 83 foizi qishloq xo'jaligida foydalanishga yaroqli, 70 - 75 foizini (mamlakatning 50 foiziga yaqin qismini) ekin maydonlari bilan

qamrab oladi, bu esa boshqa Yevropa Ittifoqi mamlakatlari bilan solishtirganda ancha yuqori. Vengriyada sanoatni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan keng miqyosli ichki energiya manbalari va xom-ashyo mavjud emas.

Mamlakatning 19 foizi o'rmonlar bilan qoplangan. Ular asosan tog' etagida, Shimoliy Vengriya va Transdanubiya tog'lari va Alpokalja kabi joylarda joylashgan. O'rmonlarning tarkibi har xil; asosan, eman yoki olxa, lekin qolganlari sher, suvak va akasiya o'z ichiga oladi. Vengriyaning yer osti suv zaxiralari Yevropada eng yiriklaridan biri. Shunday qilib, mamlakat shag'al va qaynoq buloqlar bilan bir qatorda dorivor buloqlar va suv havzalariga boy. 2003 yildan boshlab, suvning 30 darajadan pastroq bo'lganini ta'minlovchi 1250 buloq aniqlangan. Vengriyaning ichimlik suvining 90 foizi ana shunday manbalardan olinadi.

Mamlakatning asosiy daryolari - Tuna va Tisza. Tuna, shuningdek, Germaniya, Avstriya, Slovakiya, Serbiya va Ruminiya qismlari orqali ham oqadi. Vengriya bo'ylab 418 km masofani bosib o'tish mumkin. Tisza daryosi esa mamlakat bo'ylab 444 kilometr ga cho'zilgan. Vengriyaning uchta yirik ko'llari mavjud. Balaton ko'lining eng katta qismi 78 km uzunlikda va kengligi 3 dan 14 km gacha yetib 592 km.kv ga teng. Balaton ko'li Markaziy Yevropaning eng yirik ko'li va taraqqiy etgan sayyohlik hamda sayyohlik joyidir. Uning sayoz suvlari yozgi suzishni taklif qiladi, qishda esa muzlatilgan sirt qishki sport turlarini ta'minlaydi.

4.2.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Vengriyaning g'arbiy va markaziy hududlaridagi eng muhim tabiiy ekinlari uning serhosil tuprog'i va mo'l-ko'l suv manbai bo'lib, ayniqsa Balaton ko'li - sayyohlik uchun asosiy vositadir. Qazib olinadigan yoqilg'i resurslari nisbatan kam. Yuqori sifatli antrasit (qattiq ko'mir) faqat Komlo'da qazib olinadi va linyit (qo'ng'ir ko'mir) Shimoliy Tog'larda (ayniqsa O'dda) va Transdanubiya (Tatabánya) da qazib olinadi. Ko'mir Vengriyaning energiyaga bo'lgan talablarining yarmini qondirdi. Neft va tabiiy gaz 1930 yillar oxirida Transdunaviya va Ikkinchi jahon urushidan keyingi o'n yilliklar davomida Buyuk Alfoldagi, ayniqsa Szeged yaqinidagi bir necha joylarda topilgan. 1970-2000 yillarda ularning energiya ishlab chiqarishdagi ulushi uchdan bir yarimgacha ko'paydi. Biroq, Vengriya neft ehtiyojlarining faqat bir qismini ichki resurslar bilan qondira oladi. Mamlakatning yagona foydali qazilmalari boksit bo'lib, ular orasida Vengriyaning Yevropadagi eng boy konlari bo'lgan - marganets, Bakony tog'larida, shuningdek, Deskdagi mis va sink zaxiralari mavjud. Urushdan keyingi davrda Vengriyada turli metalli ma'danlarni qazib olish sezilarli darajada oshdi, ammo temir rudalari endi kam miqdorda qazilmoqda. Topilgan boshqa minerallar orasida simob, qo'rg'oshin, uran, perlit, molibden, diatomit, kaolin, bentonit, zeolit va dolomit mavjud.

4.2.5. Sanoat

Mamlakat kommunistik tuzum tarkibida jadal sanoatlashish siyosati natijasida 80-yillar oxirigacha yuqori o'sish sur'atlarini boshidan kechirdi, Bu vaqt ichida sanoatda ishlab chiqarish hajmi YaIMning beshdan ikki qismini tashkil etdi. Tog'-kon

metallurgiya, kimyo va mashinasozlik kabi sohalar Vengriyadagi rejali iqtisodiyotning afzal tomonlari sifatida o'sib bordi. Haqiqatan ham, sanoat mahsulotlarining yarmi ushbu uchta tarmoqda ishlab chiqarilgan. Zamonaviy texnologiya va infratuzilmaga ega bo'lmada, Vengriya sanoati davlat sotsializmining qulashi oqibatida jahon iqtisodiyotida raqobatlashishga tayyor emas edi. 1990 yillarning birinchi yarmida sanoat ishbilarmonligi iqtisodiy jihatdan faol aholining to'rtidan biriga to'g'ri keldi. Jami ishlab chiqarish qariyb uchdan bir qismga kamaydi, tog'-kon metallurgiya va mashinasozlikda ishlab chiqarish hajmi yarim barobarga kamaydi. 1990-yillar mobaynida muhandislik mahsulotlari qariyb uchdan biriga to'g'ri keldi va jami hajminingdeyarli beshdan bir qismiga to'g'ri kelgan. 1990 yillar boshida sanoat va umuman Vengriya iqtisodiyoti qayta qurish va modernizatsiya qilish (jumladan, xususiylashtirishni amalga oshirish va tovarlar va xizmatlarning sifatini yaxshilash), ba'zi tarmoqlar yangi sharoitlarga moslashtirildi. Eng past darajaga tushgan va birinchi o'sish ko'rsatkichlarini ko'rsatadigan sohalar qatorida oziq-ovqat, tamaki, yog'och va qog'oz sanoati bor edi. Vengriyaning an'anaviy ravishda kuchli tarmoqlari bo'lgan kimyo sanoati eng yaxshi moslashuvchanlikni namoyon etdi, bu esa 1990 yillarning o'rtalariga borib, o'n yillikning boshida ishlab chiqarish hajmining pasayishi bilan yakunlandi.

Qisman xorijiy investitsiyalar hisobidan, mashinasozlik sanoati (iqtisodiyotning yana bir muhim tarkibiy qismi) 1990-yillarning o'rtasida yaxshilanish belgilarini ko'rsatdi. Telekommunikatsiya uskunalari va avtomobilsozlik sanoati ishlab chiqarish va ta'mirlashni o'z ichiga olgan qator yangi tarmoqlar ham sezilarli darajada o'sdi. Vengriya sanoatining asosiy tarmoqlari og'ir sanoat (tog'-metallurgiya, metallurgiya, mashinasozlik va po'lat ishlab chiqarish), energetika, mashinasozlik, kimyo, oziq-ovqat sanoati va avtomobilsozlik sanoati hisoblanadi. Sanoat asosan qayta ishlash va uning tarkibiga (qurilishni o'z ichiga olgan holda) 2016 yilda yalpi ichki mahsulotga nisbatan 29,32% to'g'ri keladi. Vaqtinchalik energiya va xomashyo resurslari tufayli Vengriya ushbu materiallarning ko'pchiligini sanoat talablarini qondirish uchun import qilishga majbur bo'lmoqda.

Bozor iqtisodiyotiga o'tishdan so'ng, sanoatda qayta qurish va modernizatsiya amalga oshirdi. Mashinasozlik sanoati esa yetakchi soha sanalib, keyinchalik kimyo sanoati (plastmassa ishlab chiqarish, farmatsevtika), to'qimachilik, metallurgiya va to'qimachilik sanoati so'nggi yigirma yil ichida muhim iqtisodiy rivojlanishga erishildi. Mamlakat iqtisodiyoti so'nggi o'n yillikda sezilarli pasayishlarga qaramasdan, oziq-ovqat sanoati ishlab chiqarishning umumiy hajmining 14 foizini va mamlakat eksportining 7-8 foizini tashkil etadi. Energiya iste'molining deyarli 50 foizi import qilinadigan energiya manbalariga bog'liq bo'lmoqda. Gaz va neft quvurlari orqali Rossiyadan energetika mahsuloti 72 foizini tashkil qilmoqda, yadroviy energiya esa Pax atom elektr stantsiyasi tomonidan 12 foiz mamlakat ichidgi iste'molga yo'naltiriladi.

4.2.1-rasm. Vengriya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²⁸²

Vengriyada sanoat ishlab chiqarish o'tgan yilning shu davriga nisbatan 0,5 foizga pasayib, 2017 yil yanvariga kelib 6,9 foizga o'sdi. Istiqbolda kutilgan miqdordan 5,45 foizga o'sdi. Ishlab chiqarish asosan oziq-ovqat, metallurgiya va metallni qayta ishlash sohalarida o'sdi. Dekabr oyida sanoat ishlab chiqarishi 1,1 foizga o'sib. Vengriyada sanoat ishlab chiqarish 1991 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda oralig'ida 4.71 foizni tashkil etgan bo'sa 2000 yil may oyida bu ko'rsatkich 23.50 foizga yuqori bo'gan edi. 2009 yil fevral oyida esa sanoatda yillik o'sish 28.99 foizni tashkil etgan edi.

Avtomobilsozlik

Vengriya avtomobil sanoati yaxshi rivojlangan bo'lib, mamlakatda General Motors(Szentgotthard), Magyar Suzuki (Esztergom), Mercedes-Benz (Kecskemet) va Markaziy Yevropadagi Audi (Gyur) zavodlari mavjud. Vengriya eksportining 17 foizi Audi, Opel va Suzuki kompanilari hissasiga to'g'ri keladi. Sektorda 350 dan ortiq avtomobil ishlab chiqaruvchi korxonalarda 90 mingga yaqin kishi ishlaydi. Audi Vengriyaning eng yirik eksportchisi bo'lib, jami sarmoyalari 2016 yilgacha 3,3 mlrd. yevrodan oshgan. Audi zavodida Audi TT, Audi TT Roadster va Vengriya A3 kabriolet kabi avtomashinalar yig'iladi. Zavod Volkswagen, Skoda, Seat va Lamborghini avtomobillariga motor yetkazib beradi. Daimler-Benz, yiliga 100 ming Mercedes-Benz ixcham avtomobil ishlab chiqarish quvvatiga ega bo'lgan Kecskemet (Vengriya)da yangi yig'ish zavodida 800 million yevro (1,2 milliard dollar) sarmoya kiritdi. 1992 yil mart oyidan boshlab 2017 yilgacha Vengriyaning Szentgottostr shahrida 120 ming Astra va 4000 Vectra avtomobil ishlab chiqargan. Bugungi kunda zavodda yiliga taxminan yarim million dvigitel va silindrli motor ishlab chiqarilmoqda.

²⁸² <https://tradingeconomics.com/hungary/industrial-production>

4.2.6. Xizmatlar sohasi

Moliya

Vengriya yagona monetar siyosat yuritish maqsadida Milliy bank hamda butun milliy iqtisodiyot barcha loyihalarini moliyalashtiradi. 1987 yildan boshlab Vengriya bozor munosabatlariga yo'naltirilgan, ikki bosqichli tizimga o'tdi. Unda Milliy bank naqd pul emissiya banki bo'lib tijorat banklari esa mamlakat bo'ylab operatsiyalar aylanmasini ta'minlaydi. Keyinchalik xorijiy investitsiyalarga ruxsat berildi va "konsortsium" (qisman xorijiy) banklari tashkil etildi. 1990 yilga kelib mamlakatda ilk fond birjasi tashkil etildi.

1990 yillarda islohotlar jarayoni xususiy banklarning ta'sis etilishi bilan davom etdi. Davlat banklarida aktsiyalarni sotish (ko'pchilik banklar davlatga qarashli bo'lsada) va bank mustaqilligini kafolatlaydigan qonunni qabul qilish bilan rivojlana bordi. XXI asrga kelib, xorijiy investitsiyalarning keskin oshishi va tijorat banklari sonining ortishi bilan ham venger bank tizimi deyarli to'liq xususiylashtirildi. 1986 yilda davlat sug'urtasi tizimi ikkita alohida kompaniyaga bo'linib, keyingi o'n yil davomida o'nlab sug'urta kompaniyalari faoliyat yuritdi.

20-asrning oxirgi o'n yilligida Vengriya YaIMning xizmat ko'rsatish sohasi tarkibidagi ulushi o'rtacha 0,5 foiz darajaga ko'tarildi. 2000-yil boshida xizmatlar YaIMning deyarli uchdan ikki qismini va ishchi kuchini hisoblab chiqdi. va so'nggi 15 yil ichida transport va boshqa xizmatlarga doimiy investitsiyalar tufayli Vengriya iqtisodiyotidagi o'rni tobora o'sib bormoqda. Yevropaning markazida joylashgan Vengriyaning geostrategik joylashuvi xizmat ko'rsatish sohasi rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Chunki, mamlakatning markaziy geografik mavqei uni qulay investitsiyalarni jalb qilishga asos bo'lmoqda.

Nufuzli banklari

- ✓ OTP Bank
- ✓ UniCredit Bank
- ✓ K&H Bank
- ✓ Raiffeisen Bank
- ✓ MKB Bank
- ✓ Erste Bank ²⁸³

4.2.7. Tashqi savdo munosabatlari

4.2.2-jadval

Vengriya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$103.23mlrd (2017)	Import (USD)	\$92.24 milliard (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	mashina va uskunalar 53,5%, boshqa mahsulotlar 31,2%, oziq-ovqat mahsulotlari 8,7%, yoqilg'i va elektr energiyasi 3,9%,	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashina va uskunalar 45,4%, boshqa mahsulotlar 34,3%, yoqilg'i va elektr energiyasi 12,6%, oziq-ovqat mahsulotlari 5,3%,

²⁸³https://www.google.com/search?ei=9pdpw76_iobywalm94rqdg&q=major+banks++of+hungary&oq=major+bank

	xomashyo mahsulotlari		xomashyo 2,5%
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Germaniya 28% Ruminiya 5.4% Slovakiya 5.1% Avstriya 5% Italiya 4.8% Fransiya 4.7% Buyuk Britaniya 4% Chexiya 4% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Germaniya 25.8% Xitoy 6.7% Avstriya 6.6% Polsha 5.5% Slovakiya 5.3% Fransiya 5% Chexiya 4.8% Gollandiya 4.6% Italiya 4.5%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Vengriya importi 2017- yil dekabr oyida 92.24 milliard AQSh dollari (2,176148,87 HUF) milliondan yanvarda (2416000 HUF) gacha o'sdi. Vengriya importi 1988-1998 yillar oralig'ida o'rtacha 961916,07 HUF ga teng bo'lib, 2017- yil mart oyida 2679211,91 HUF ga yetdi. Mamlakat eksporti esa 2017- yil hisobi bo'yicha 103.23mlrd AQSh dollarini tashkil etib unda asosiy yo'nalishlar bo'lib Germaniya hamda Yevropa Ittifoqining boshqa mamlakatri hisoblanadi.

4.2.2-rasm. Vengriya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)²⁸⁴

Vengriya iqtisodiyoti 2017- yilning to'rtinchi choragida 4,4 foizga o'sib, dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra o'tgan davrga nisbatan 3,9 foizga o'sgan. Bu 2014-yilning ikkinchi choragidan boshlab eng ko'p o'sgan ko'rsatkich hisoblanadi. Unda asosan qurilish (35,5% uchinchi chorakda 30,2%); ko'chmas mulk faoliyati (2,5 foizga nisbatan 4,2 foiz); aloqa (7,1% va 7,7%); kasb-hunar, ilmiy-texnikaviy va ma'muriy tadbirlar (8,1 foizga nisbatan 7,1 foiz) va ulgurji va chakana savdo va turar-joy bilan oziq-ovqat mahsulotlari bilan shug'ullanish faoliyati (6,6 foizga nisbatan 6,9 foizga).

Har chorakda yalpi ichki mahsulot nisbatan 1,3 foizga o'sib, oldingi ko'rsatkichlarga mos keladi va o'tgan chorakka nisbatan 1 foizga o'sdi. 2017- yilda

²⁸⁴ <https://tradingeconomics.com/hungary/gdp-growth-annual>

iqtisodiyot 4,4 foizga oʻsib bu koʻrsatkich 2014- yildan boshlab 4,2 foizni tashkil etgan edi. 2016- yilga kelib milliy iqtisodiyot 2,2 foizga oʻsdi.

Vengriyada yalpi ichki mahsulotning yillik oʻsish sur'ati 1996- yildan 2017- yilgacha oʻrtacha 2,35 foizni tashkil etib, 2000- yilning birinchi choragida 5,60 foizni, 2009- yilning ikkinchi choragiga kelib rekord darajadagi -7,90 foizni tashkil etgan edi.

4.2.8. Ishchi kuchi resurslari

Vengriyada ish bilan bandlik darajasi 2012- yil dekabr oyida 59,77 foizni tashkil qildi, bu esa 2017- yilga nisbatan oʻn barobar kam. 2006- yildan 2017- yilga kelib 52,24 foizni tashkil etdi va 2017- yil oktyabr oyida 59,78 foizni tashkil etdi.

4.2.3-rasm. Vengriya ishsizlik darajasining yillar mobaynida oʻzgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²⁸⁵

Vengriyada ishsizlik darajasi uch oylik davrda 3,8 foizni, 2018 yilning yanvariga qadar, avvalgi davrdagi kabi oʻzgarmagan. Bu ketma-ket 1999 yilda boshlanganidan beri eng past ishsizlik darajasidir, chunki ishsizlar soni 1,512 dan 173,680 gacha tushib ketganda, ish bilan bandlik 11 mingdan 4,436 millionga kamaydi. Bir yil avval ishsizlik 4,3 foizga oshgan edi. Vengriyada ishsizlik darajasi 1999 yildan 2018 yilgacha boʻlgan davrda oʻrtacha 7.56 foizni tashkil etdi va 2010 yil mart oyida 11,80 foizni tashkil etgan. 2017 yil noyabr oyida rekord darajada 3,80 foizni tashkil etgan.

4.2.9. Soliq tizimi

Vengriyada 1988- yilgi soliq islohotiga asosan markaziy va mahalliy soliqlar, jumladan shaxsiy daromad soligʻi, korporativ daromad soligʻi va qoʻshilgan qiymat soligʻidan iborat keng qamrovli soliq tizimi joriy etildi. Umumiy soliq daromadlari ichida mahalliy soliqlarning nisbati faqat 5%, Yevropa Ittifoqi oʻrtacha 30%. 2010

²⁸⁵ <https://tradingeconomics.com/hungary/unemployment-rate>

yilgacha yakka tartibdagi faoliyaga soliq solish darajasi progressiv bo'lib, u daromadga asoslangan soliq stavkasida undiriladi edi (yiliga 18% daromad), bu daromad solig'i 1 iyuldan boshlab 36% ni tashkil etdi. 2016 yil Vengriyadagi soliq stavkasi 9 foizni tashkil qiladi. Vengriyada tashkilotlar solig'i (CT) stavkasi 1989 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 21,94 foizni tashkil etdi. Bu holat 1989 yilda 50 foizni tashkil etgan edi. 2016 yilda rekord darajadagi 9 foizga yetgan. Vengriyadagi shaxsiy daromad solig'i stavkasi 15 foizni tashkil etmoqda. Vengriyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 32,93 foizni tashkil etdi va 1996 yilda 44 foizni tashkil etdi. Vengriyada tijorat soliq stavkasi 27 foizni tashkil etadi. Vengriyada tijoratdan tushgan soliq stavkasi 2000 yilda 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 24,95 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2012 yilda 27 foizni, 2006 yilda esa 20 foizni tashkil etgan edi.

4.2.10. Transport

Temir yo'llar Vengriyada transport tizimining asosiy qismi bo'lib kelgan. Birinchi jahon urushi davrida mamlakat Yevropadagi eng nozik tarmoqlardan biri bo'lgan zamonaviy tarmoqqa ega bo'lgan. 1970 yillar oxirigacha muntazam ravishda kengayishda davom etdi va keyingi o'n yil ichida elektrifikatsiya boshlandi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida sanoat ishlab chiqarishi kamaygan bir davrda temir yo'l transportida yuk tashish keskin pasayib, davlat subsidiyalarida sezilarli qisqartishlar bilan birga temir yo'l infratuzilmasining yomonlashuviga olib keldi. Biroq, XX asrning oxiriga kelib Yevropa Ittifoqi temir yo'l tarmog'ini yaxshilashni va yo'l loyihalarini moliyalashtirish natijasida mamlakat bu hudud bo'ylab zamonaviy temir yo'l tarmog'iga birlashtirildi²⁸⁶.

Postkommunistik davrda yuk tashish tovarlarning umumiy tashish hajmining ortib borishini ta'minladi. Avtobuslar yo'lovchilar tashish uchun asosiy vosita bo'lib 1980 yillarning boshida xususiy avtomobillar soni keskin ravishda o'sdi. Bu o'sish kommunistik rejimning tugashidan keyin rivojlandi. 1989 yildan 1996 yilgacha Vengriya yo'llariga qo'shimcha 1,5 million avtomobil qo'shilgan, ularning aksariyati g'arbda ishlab chiqarilgan. Shu davrda Sharqiy avtomobillardan foydalanish tezda pasayib ketdi. XXI asrning boshlarida yo'l qurish va modernizatsiya qilish Budapeshtdan Vena, Xorvatiya, Serbiya, Ruminiya va Ukraina kabi avtoyo'llarni qurish bilan sezilarli darajada modernizatsiyalashtirildi.

Xalqaro havo safarlari Budapesht aeroportlardan (1986 yilda ochilgan va 1999 yilda kengaytirilgan) va Siófox (1989 yilda ochilgan) orqali o'tadi. Hududiy yo'lovchi tashish bo'yicha xizmatlar Budapesht, Nyiregyhaza, Debrecen, Szeged, Pes, Szombathely va Gyur. Milliy aviakompaniyasining "Malév Hungarian Airlines" kompaniyasi 1946 yilda tashkil etilgan.

Vengriya temir yo'l tizimi 2016 yilda 7685 km uzunlikda, 2791 km elektrlashtirildi. Vengriyadagi har bir turar-joyida elektr ta'minoti mavjud. 2873 ta

²⁸⁶ <https://www.britannica.com/search?query=hng+transport+system>

posyolka, jumladan, ularning 91,1% da gaz quvurlari mavjud. 2009 yil yanvar oyida Ukraina kabi quvurlarni yopib qo'yish oqibatida gaz taqchilligini bartaraf etish uchun, Vengriya ham Nabukko, ham "Janubiy oqim" gaz quvuri loyihalarida ishtirok etmoqda. Vengriyaning strategik gaz zaxiralari ham bor: 1,2 mlrd. Kubometrning so'nggi rezervi 2009 yil oktyabr oyida ochilgan. 2008 yilda uy xo'jaliklarining 94,9 foizi suv bilan ta'minlangan. Garchi shahar hokimiyatlarining sog'lom suv bilan ta'minlanishiga mas'ul bo'lsada, Vengriya hukumati va Yevropa Ittifoqi suv ta'minoti yoki kanalizatsiya tizimini rivojlantirishni istaganlar uchun subsidiyalar taklif qiladi. Ushbu subsidiyalarning qisman qismi barcha uy-joylarning 71,3% kanalizatsiya tizimiga ulangan.

XXI asrning boshlarida Vengriyadagi aholisining yarmidan ko'pi uyali aloqa operatorlari bo'lgan. Televizorlar va radiolar ko'p edi va shaxsiy kompyuterlar va Internetdan foydalanish kengaydi. Vengriyada 3118 km uzunlikdagi 1118 km avtomobil va avtomobil yo'llari mavjud. O'tgan o'n yilda avtomobil yo'llarining umumiy uzunligi 2006 yilda qurilgan 106 kilometrli yo'ldan ikki baravar ko'paydi. Budapesht avtostrada, slovakiya, sloveniya, xorvat, rumin va serbiya chegaralariga avtoulavlar orqali to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Mamlakatda beshta xalqaro, to'rtta mahalliy, to'rtta harbiy va bir nechta nodavlat aeroportlar mavjud. Eng katta aeroport - Budapeshtning sharqiy chegarasida joylashgan Budapesht Ferihegy xalqaro aeroporti (BUD). 2008 yilda aeroportda 3,866,452 va 2017 yilga kelib esa 3,970,951 yo'lovchilarga xizmat ko'rsatgan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Agility Hungary
- ✓ CEVA Logistics
- ✓ Cargill
- ✓ Austromar
- ✓ APL
- ✓ JFC²⁸⁷

4.2.11. Jahon banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Bank bilan mamlakat o'rtasidagi aloqalar asosan xususiy sektorga kreditlarni ajratish jarayoni davom etmoqda. Bundan tashqari xalqaro savdoni tobora rivojlantirishga ko'maklashish dasturlari amalga oshirilmoqda. Ittifoq doirasida ajratilgan yevro markazlashgan hudud byudjetini muvofiqlashtirishga qaratilgan.

Hamkorlik

Jahon Banki Vengriyaga Yevropa Ittifoqi kelajak istiqboli uchun muhim bo'lgan ikkita asosiy omil – moliyaviy xizmatlar va ta'lim tizimi takomillashtirishni taklif qiladi. Bugungi kunda to'rtta mamlakat bizning kredit portfelimiz, jumladan, kreditlar va kafolatlardan: Bolgariya, Xorvatiya, Polsha va Ruminiyadan foyda olmoqda. Har bir mamlakat uchun loyihalar "Country Partnership Framework" nomli

²⁸⁷ http://www.logisticshungary.com/logistics_hungary

to'liq strategiya hujjatiga asoslanadi²⁸⁸.

Boshqa Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar bilan ishlash birinchi navbatda mijozlar o'zlari tomonidan qoplanadigan (Reimbursable Advisory Services, Ras) yoki Yevropa Komissiyasi tomonidan tuzilgan ishonch fondi (TF) orqali moliyalashtiriladigan iqtisodiy tahlil yoki texnik yordam kabi maslahat xizmatlari orqali amalga oshiriladi. Yevropa Ittifoqidagi qarz berish majburiyatlari 2012 yildan beri 10 milliard dollardan ortiqroq tashkil etdi. Ittifoqida AKT va TF yo'nalishlarida 100 million AQSh dollaridan ortiq bo'lgan mablag'lar moliyalashtirildi.

Yevropa Ittifoqining 2020 yilgacha bo'lgan rivojlanish strategiyasi, Yevropaning 2020 yilgi maqsadlariga erishish uchun Yevropa Komissiyasining Jahon bankining texnik yordami va tahliliy hamda siyosat ishlarini bajarishi uchun Yevropa 2020 dasturiy jamg'armasi tashkil etildi. Dastur menejeri Bryusselda joylashgan va 2012 yilda tashkil etilganidan buyon Yevroittifoqning turli Yevropa komissiyasi direktorlarining 25 million yevro miqdoridagi hissasini qo'shgan. Ishonch fondi Yevropa Ittifoqi - Jahon banki guruhi Asosiy Shartnomasi asosida boshqariladi.

4.2.12. Doing Business

4.2.3-jadval

Vengriyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Vengriya, Easy of Doing Business 2018</i>			
			<i>DTF</i>
Biznes boshlashning osonligi (1-190)	48	Vaqt (kun)	257
Bisnezni boshlash (daraja)	79	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	90.3
DTF bali (0-100)	87.60	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	6	oshkoraligi (0-8)	7
Vaqt (kun)	7		
Qiymati (jon boshiga tushad. kapital %)	5.4	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	29
Minimum capital	43.8	DTF bali (0-100)	80.09
		Jarayonlar (soni)	4
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	90	Vaqt (kun)	17.5
DTF bali (0-100)	69.93	Qiymat (mulk qiymati %)	5.0
Jarayonlar (soni)	20	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	26.0
Vaqt (kun)	205.5		
Qiymati (ombor qiymati %)	0.6	Soliq to'lash(daraja)	93
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	13.0	DTF bali (0-100)	71.49
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	11
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	110	Vaqt (bir yil uchun soatda)	277
DTF bali (0-100)	63.26	Umumiy soliq va ajratmalar (foйда%)	46.5
Jarayonlar (soni)	5		

Manba: Jahon banki guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 173-bet.

Mamlakatda Doing Business muntazam ravishda milliy miqyosga qaratilgan investitsion jozibadorlik rivojlantirishda va ularning amaliyotga jalb qilish bo'yicha kata davlat dasturlari ishlab turibdi. Ular har bir joyda biznesni yuritish qulayligi haqida ma'lumot beradi va natijalarni baholaydi. Yevropa Komissiyasi bilan

²⁸⁸ <http://www.worldbank.org/en/country/hungary/overview#2>

Yevropadagi 2020-Trast fondi orqali Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda, yettita Yevropa Ittifoqi a'zosi davlatlarda: Bolgariya, Xorvatiya, Chexiya, Vengriya, Portugaliya, Ruminiya va Slovakiyada milliy Doing Business o'lchovlarini ishlab chiqmoqda. Bu esa, ushbu hudud uchun ko'p maqsadli o'zaro savdo-iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

4.2.13. Turizm

Vengriya xususan, Avstriya, Xorvatiya, Germaniya, Chernogoriya, Ruminiya, Serbiya, Slovakiya va Ukrainadan kelgan avtoulavlarga kelib tushadigan sayyohlik turizmiga aylandi. G'arbiy Yevropadan, shuningdek, AQSh, Kanada va Avstraliyadan arzon narxlardagi havo transporti orqali muhim xalqaro turizm paketlari ham mavjud. 2016 yil uchinchi choragida 2015 yildagi YaIMning 64 foizini tashkil qiladi. Vengriyada uzoq turizm tarixi mavjud va Vengriya 2015 yilda sayyohlikning eng ko'p uchraydigan mamlakatlardan birii bo'lib 2017 yilga kelib sayyohlar soni 11 foizga oshgan. Yevropaga tashrif buyuruvchilar Vengriyalik sayyohlarning 98 foizini tashkil qiladi.

Avstriya, Germaniya va Slovakiya mamlakatga eng ko'p tashrif buyuruvchilarni tashkil etadi. Sayyohlar ko'pchiligi avtoulav orqali kelishadi va mamlakatda qisqa vaqt ichida qolishadi. Vengriyaning sayyohlik mavsumi aprel-oktyabr oylarida. Iyul va avgust eng yaxshi turistik oylardir. Buharestda - mamlakatning eng mashhur sayyohlik joylari. Budapesht 1990-yillarda Markaziy Yevropaning eng mashhur sayyohlik joylaridan biri bo'ldi. Shaharda joylashgan Vena milliy galereyasi, Mattias cherkovi, Parlament binosi va shahar parki kabi bir necha muzeyga ega Budda qal'asi bor. Shahar ko'p muzeylar, uchta opera uylari va termal banyolar mavjud. Budda qal'asi, Tuna daryosi ko'magi va Andratsi avenyu butun YuNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan.

Vengriyada taxminan 1300 ta issiq buloq mavjud bo'lib, ularning uchdan bir qismi butun mamlakat bo'ylab oqib o'tadi. Vengriya issiq suvlari va betakror madaniyati sayyohlarni yanada o'ziga jalb qiladi. Faqat Fransiya, Yaponiya, Bolgariya, Islandiya va Italiya kabi mamlakatlarda termal suv buloqlari mavjud. Vengriya termal vannalari tozalash, yengillik va og'riq hamda og'riqlarni yumshatish uchun 2000 yildan ortiq davr mobaynida foydalanilib kelinadi. Rimliklar ilk bor Vengriyaning termal suvlaridan foydalangan, ular Tuna daryosining qirg'og'ida hammom qurishgan. Budapeshtda Budda tepaliklarini tekisliklardan ajratadigan geologik nuqson bor.

Taxminan 30.000 kubometrda ortiq issiqlik (21° dan 76° C gacha) mineral suv 118 ta termal buloqdan chiqadi va shaharning termal hammomlarini ta'minlaydi. Buxarestda Rim davridan buyon mashhur bo'lgan issiq suv hududlari mavjud edi. Shahardagi vannalarning ba'zilari turk davridan qolgan bo'lsa, boshqalari zamonaviydir. Ular buloqlarning shifobaxsh xususiyatlarini ishlatadigan bug'xona xonalariga ega. Hammomlarning ko'pchiligi tibbiy muolajalar, massajlar va pedikurlar taklif etadi. G'arbiy Vengriyadagi Balaton ko'li Markaziy Yevropadagi eng

katta toza suv ko'lidir. Bu Vengriyada ikkinchi muhim sayyohlik maskanidir. 1994 yilda ko'lga 2,5 million sayyoh tashrif buyurgan. Vengriyaning boshqa sayyohlik joylari orasida spaslar, bayramlar uchun ajoyib imkoniyatlar, Buyuk Venger yodgorliklari va Budapeshtda joylashgan san'at xazinalari kabi madaniy diqqatga sazovor joylar mavjud. Vengriyada 400 dan ziyod kemp dam maydoni mavjud. Mamlakatda 2500 km dan ortiq maxsus velosiped yo'llari mavjud. Vengriyada baliq ovlash mashhur bo'lib, mamlakatning 130 ming gektari daryolar va ko'llarning deyarli yarmi baliqchilar tomonidan ishlatiladi. Mamlakat qushlarni kuzatish uchun ajoyib imkoniyatlarga ega, ot minadigan va ovchilik ham juda mashhur ana'anaviy xordiq chiqaradigan sport turi hisoblanadi.

Muzeylar

Aquincum muzeyi, Budapesht muzeyi choragi, Xristian muzeyi (Vengriya), Etnografiya muzeyi (Budapesht), Geologiya muzeyi (Budapesht), Yunon pravoslav cherkovi va muzeyi, Miskolc Terror uyi, Venger milliy galereyasi, Vengriya milliy muzeyi, Vengriya tabiiy tarix muzeyi, Vengriya temir muzeyi, Koller galereyasi, Kunsthalle buharestda, Memento Park.

Milliy bayramlari

Yangi yil 1 yanvar; Avstriya boshqaruviga qarshi 1848 yilgi g'alayon ustidan g'alaba yilligi 15 mart; Mehnat kuni 1 may; Konstitutsiya kuni 20-avgust; Respublika e'lon qilingan kun 23-oktabr; Rojdestvo 25-26 dekabr; Pasxa bayrami.

Nufuzli mehmonxonalar

- ✓ Gerlóczy
- ✓ Aria Hotel
- ✓ Kempinski Hotel Corvinus
- ✓ Four Seasons Hotel Gresham
- ✓ Corinthia Hotel
- ✓ The Ritz-Carlton ²⁸⁹

4.2.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

Vengriya O'zbekiston mustaqilligini 1991 yil 26 dekabr kuni tan olgan. Ko'p o'tmay, 1992 yil 3 mart kuni mamlakatlarimiz o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatildi. Toshkent shahrida 1996 yil yanvar oyida Vengriya madaniyat-savdo vakolatxonasining ochilishi O'zbekiston – Vengriya munosabatlarini izchil rivojlantirish yo'lidagi yana bir muhim voqea bo'ldi. 1997 yil oktabr – noyabr oylarida Vengriyaning o'sha paytdagi Prezidenti Arpad Gyonsaning O'zbekistonga tashrifi hamda O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning 2002 yil oktabr oyida Vengriyaga tashrifi asnosidagi muloqot va muzokaralar yakunida ko'plab soha va yo'nalishlarda ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirish va mustahkamlashga yo'naltirilgan qator muhim hujjatlar imzolandi. Ushbu tashrif

²⁸⁹ <https://travel.usnews.com/hotels/hungary-r38/>

chogʻida Vengriya Prezidenti, Bosh vaziri, Davlat Majlisi Raisi, Budapesht shahri meri bilan samarali muzokaralar oʻtkazildi, shuningdek, Vengriya ishbilarmon doiralari bilan uchrashuv boʻldi. BMTning 2010 yil sentabr oyida Nyu-Yorkda boʻlib oʻtgan Mingyillik rivojlanish maqsadlariga bagʻishlangan sammiti doirasida Oʻzbekiston Prezidenti Islom Karimov va Vengriya Prezidenti Pal Shmitt oʻrtasida uchrashuv boʻlib oʻtdi.

Islom Karimovning 2002 yil oktabr oyida Vengriyaga rasmiy tashrifi asnosida imzolangan investitsiyalarni oʻzaro himoya qilish va ragʻbatlantirish hamda avtomobilda xalqaro yoʻlovchi va yuk tashishga oid hukumatlararo bitimlar iqtisodiy sohadagi ikki tomonlama aloqalarni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Oʻzbekiston tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vaziri rahbarligidagi mamlakatimiz iqtisodiy delegatsiyasi 2009 yil 16-17 iyul kunlari tashrif bilan Vengriyada boʻldi. Ushbu davlatning turli vazirlik va muassasalarida qator uchrashuvlar, shuningdek, Oʻzbekiston – Vengriya biznes-forumi oʻtkazildi. Toshkentda 2011 yil 22-23 aprel kunlari boʻlib oʻtgan “Oʻzbekistonda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” mavzuidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya doirasida Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasida Vengriya Davlat Majlisi Spikeri oʻrinbosari Sh.

Lejak rahbarligidagi delegatsiya bilan uchrashuv boʻlib oʻtdi. Tomonlar savdo-iqtisodiy hamkorlikka katta eʼtibor qaratmoqda. Toshkent shahrida 2010 yil may oyida Vengriya kompaniya va firmalari vakillari ishtirokida Oʻzbekiston – Vengriya biznes-forumi tashkil etildi. 2011 yilning aprel oyida esa ana shunday tadbir Budapeshtda ham boʻlib oʻtdi. Oʻzbekiston bilan Vengriya oʻrtasida savdo sohasida eng koʻp qulaylik yaratish tartibi joriy etilgan. 2016 yilda oʻzaro tovar ayirboshlash hajmi 42,5 million AQSH dollarini, shu jumladan, eksport – 8,6 million AQSH dollarini, import – 27,8 million AQSH dollarini tashkil qildi. Joriy yilning sakkiz oyida bu koʻrsatkich 23,24 AQSH dollarini tashkil etdi. Oʻzbekiston Vengriyaga oʻgʻitlar, tayyor toʻqimachilik mahsulotlari, xizmatlar va boshqa mahsulotlarni eksport qiladi. Farmatsevtika mahsulotlari, mexanik uskunalar, optik asboblardan va apparatlar hamda boshqa mahsulotlarni import qiladi.

Oʻzbekiston va Vengriya oʻzaro tovar ayirboshlash hajmini oshirishdan, keng koʻlamli savdo-iqtisodiy va investitsion hamkorlikni kengaytirishdan, mavjud salohiyatni yanada faolroq ishga solishdan manfaatdor ekanligini bildiradi. Energetika va energiya tejamkorligi, tibbiyot, logistika, kimyo, farmatsevtika, elektrotexnika, toʻqimachilik va qayta ishlash sanoati hamda iqtisodiyotning boshqa istiqbolli sohalarida aniq loyihalarni amalga oshirish orqali sarmoyaviy va kooperatsion hamkorlikni diversifikatsiya qilishdan ikki tomon ham birdek manfaatdordir.

Bugungi kunda Oʻzbekistonda vengriyalik investorlar ishtirokidagi 7 korxonada faoliyat koʻrsatmoqda, ularning 5 tasi qoʻshma korxonalar boʻlsa, 2 tasi toʻliq Vengriya kapitali asosida tashkil etilgan. Oʻzbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligida ushbu mamlakatning 5 kompaniyasi roʻyxatdan

o‘tkazilgan²⁹⁰.

2017 yil 27-iyun kuni Toshkent shahrida Vengriyaning O‘zbekistondagi elchixonasining rasmiy ochilish marosimi bo‘lib o‘tdi. Unda O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri Abdulaziz Kamilov, Vengriya Tashqi iqtisodiy aloqalar va tashqi ishlar vaziri Peter Siyarto, Vengriya Elchisi Peter Santo, ko‘plab boshqa diplomatik missiya va OAV vakillari ishtirok etdilar. 2018-yilning 27-fevral kuni O‘zbekiston Respublikasi delegatsiyasi Budapesht shahrida Vengriya Tashqi iqtisodiy aloqalar va tashqi ishlar vaziri Peter Siyarto bilan uchrashdi. Uchrashuvda ikki tomonlama shaklda va O‘zbekiston – Yevropa Ittifoqi muloqoti doirasida O‘zbekiston va Vengriya o‘rtasidagi munosabatlarni faollashtirish yo‘llari va mexanizmlari yuzasidan fikr almashildi. Muzokaralar yakuniga ko‘ra O‘zbekiston Tashqi ishlar vazirligi va Vengriya Tashqi iqtisodiy aloqalar va tashqi ishlar vazirligi o‘rtasida 2018-2020-yillarga mo‘ljallangan Hamkorlik dasturi imzolandi²⁹¹.

4.3. RUMINIYA

REJA:

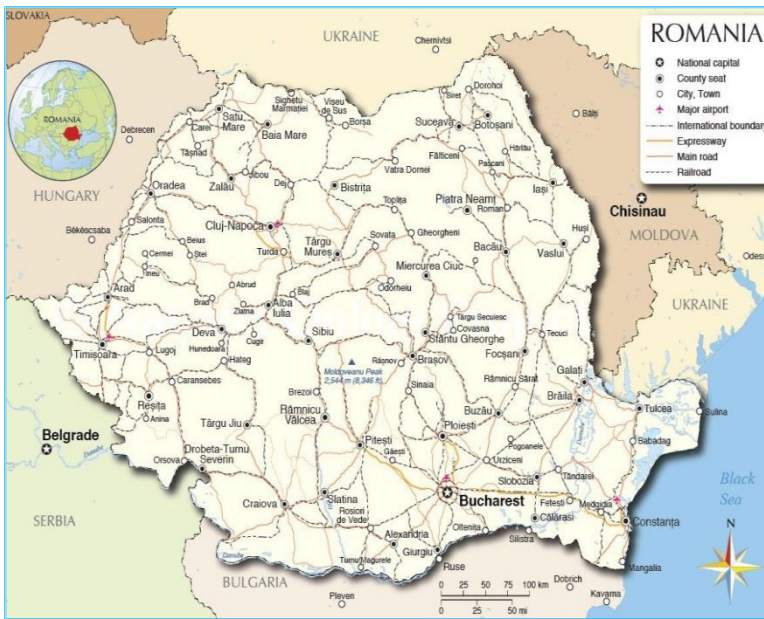
- 4.3.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.3.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 4.3.4. Energetika
- 4.3.5. Infrastruktura
- 4.3.6. Sanoati
- 4.3.7. Xizmatlar sohasi
- 4.3.8. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.3.9. Ishchi kuchi resurslari
- 4.3.10. Soliq tizimi
- 4.3.11. Transport
- 4.3.12. Jahon banki bilan hamkorlik
- 4.3.13. Doing Business
- 4.3.14. Turizm
- 4.3.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

46 00 N, 25 00 E; UTC+2,
Ruminiya Leu (Ron)
BUXAREST

²⁹⁰ http://uza.uz/uz/politics/ozbekiston-vengriya-ozaro-manfaatli-hamkorlikni-mustahkamlash-yolida-05.11.2011-19481?element_code=ozbekiston-vengriya-ozaro-manfaatli-hamkorlikni-mustahkamlash-yolida-05.11.2011-19481§ion_code=politics

²⁹¹ http://ombudsman.uz/uz/press_center/news/uzbekistan/toshkentda-vengriya-elchixonasining-ochilish-marosimi-bo-lib-o-tdi/?sphrase_id=6176

1991 yil noyabrda Ruminiya yangi milliy konstitutsiya qabul qildi. Bu sobiq Ittifoq konstitutsiyasida bo'lmagan ko'plab demokratik qoidalarni joriy qilib, ba'zilarini bekor qildi. Yangi tizim Fransiyaning Respublikasi konstitutsiyasiga asoslanadi. Mazkur tuzilma eng ko'pi bilan ikki marta to'rt yillik muddatga saylangan prezidentga asoslanadi. Prezident vakolatlaridan biri bosh vazirni tayinlaydi. Qonunchilik ikki palatadan iborat bo'lib 143 a'zosi mavjud.

4.3.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasining 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Ruminiya nominal YaIM hajmi 245,590 mlrd.AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 12,580 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 48 o'rinida turadigan mamlakat hisoblanadi²⁹². Ushbu reyting kompaniyasi tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 356,60 mlrd.AQSh dollariga yetishi bashorat qilinmoqda²⁹³. Ruminiya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan²⁹⁴.

Ruminiya Yevropa Ittifoqi yagona bozorining bir qismi sifatida yuqori daromadli, yuqori darajali inson taraqqiyot indeksi va Yevropa Ittifoqida 16-o'rinida turadigan yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlangan yuqori xarid qilish paritetiga (PPP) ta'minlangan mamlakatdir. Ruminiya iqtisodiyoti 435,454 million AQSH dollari tashkil etgan dunyodagi 41-yirik iqtisodiyot (188 mamlakatdan IMF tomonidan baholanadi) va aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIM bo'yicha sotib olish kuchi pariteti bo'yicha dunyoda 41-o'rinni egallaydi. 2017 yilda rumin iqtisodiyotining + 6% ga o'sgan. 2007 yil 1 yanvarda Yevropa Ittifoqiga qo'shilgan Ruminiya kommunizmdan 1989 yilda katta eskirgan sanoat bazasi va mamlakat ehtiyojlariga mos bo'lmagan ishlab chiqarish modelidan zamonaviy innovatsion usullarga o'tishni boshladi. Ruminiyaning makroiqtisodiy yutuqlari o'rta sinfni yaratishga va Ruminiyaning keng tarqalgan qashshoqlikka qarshi kurashishga qaratilgan.

²⁹² <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/rom>

²⁹³ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

²⁹⁴ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapser

4.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Ruminiyaning zamonaviy iqtisodiy rivojlanishi XIX asrning boshlarida G'arbiy Yevropaga dengiz savdo yo'llarini ochishi bilan asoslanadi. 1878 yilda mustaqillikka erishgandan so'ng donli yerlar, o'rmonlar va neft konlarini ekspluatatsiya qilish sanoatni rag'batlantirish siyosati bilan to'ldirildi. Ammo katta muvaffaqiyatlarga qaramasdan, Ikkinchi jahon urushi oxirida Ruminiya asosan agrar iqtisodiyotga ixtisoslashdi. Kommunistik tuzim sanoatning kengayishiga, metallurgiya, kimyoviy ishlab chiqarish va muhandislikning og'ir sanoatiga qaratilgan edi. Mamlakatni sanoatlashtirish asosan qishloq joylaridan arzon ish kuchi hisobiga rivojlantirildi. Kollektivizatsiya va past narx-navo natijasida fermerlar o'z xo'jaliklarini yo'qotibgina qolmasdan, balki fermer xo'jaligiga nisbatan kam miqdordagi daromadni ta'minlab berishgan edi²⁹⁵.

Sobiq Ittifoq hukumati bozor iqtisodiyotiga o'tishda qiyinchiliklarga duch keldi. Xususiylashtirishga ehtiyotkorlik bilan yondashgan bo'lsada davlat sarmoyalar uchun katta mablag'ga ega bo'lmagan va ko'plab davlat korxonalari xorijiy sarmoyadorlar uchun jozibador emas edi. Sovet Ittifoqi parchalanib ketgan bozorlar almashinuvi ishlab chiqarishni tiklashga olib kelishiga qaramasdan, qayta qurish jarayoni asta-sekin o'sib boradi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish eng yaxshi ishlab chiqilgan davlat loyihalari asosida sekinlik bilan kechadi. 1990-yillarda hukumat ko'plab ishsizlarni qo'llab-quvvatlashi maqsadida eskirgan sanoat uskunalari bazasida ishlatishga majbur bo'ldi. Shunga qaramay, chakana savdo va turizm bilan bog'liq ko'plab kichik tadbirkorlik loyihalari ishlab chiqildi.

1990-yillarning oxiriga kelib, Ruminiyada aralash iqtisodiyotning rivojlanishi kuzatildi va bozor iqtisodiyotiga to'liq mos keladigan tendensiya aniq namoyon bo'ldi. Og'ir sanoat, konchilik, transport va aloqa sohalarning muhim tarmoqlari hukumat nazoratida qoldi. Bozor mexanizmlarini rivojlantirish va erkinlashtirish uchun bevosita milliy iqtisodiy siyosat ishlab chiqildi. Yuqori ishsizlik va inflatsiya darajasi, ijtimoiy yashash darajasining umumiy pasayishiga olib keldi. 1989 yilda inqilobdan keyin tashqi yordamga qarab turmasdan investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha jozibadorlik me'yorlarini ishlab chiqdi. Soliq qonunchiligi takomillashtirildi hamda korrupsiyaning keng tarqalishining oldi olindi. 1997 yilga qadar qonunlar xorijiy sarmoyalarni jalb qilish uchun o'zgartirildi.

2001 yilda Xorijiy investitsiyalar bo'yicha Ruminiya agentligi tashkil etildi. 2000-yil boshida xorijiy sarmoyaning yetakchi manbalari Gollandiya, Avstriya, Fransiya, Germaniya, Italiya va AQShdan moliyalashtirilgan. Shuningdek, ushbu davrda yalpi ichki mahsulot 2002 va 2008 yillar oralig'ida to'rt barobardan ko'proq o'sdi va inflatsiya darajasi o'n yil ichida bir raqamga tushib ketdi. Konstitutsiyaga ko'ra, xususiy mulk huquqi va bozor iqtisodiyoti kafolatlanadi. Tabiiy resurslar davlat mulki hisoblanadi, lekin ularni ijaraga olishga ruxsat berildi. Mamlakatning minglab davlat korxonalari (kommunal xizmatlar bundan mustasno) Milliy

²⁹⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rmn.html>

xususiylashtirish agentligining dasturi bo'yicha faoliyat yurita boshladi.

4.3.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Qishloq xo'jaligi, an'anaviy ravishda Ruminiya iqtisodiyotining asosiy omili hisoblanadi. Mamlakat yernlaring uchdan bir qismidan ko'prog'i uzumzorlar, bog'lar va sabzavot bog'larida foydalaniladi. 1921 yilda boshlangan va 1948 yilda tugallangan yer islohoti qishloq xo'jaligi yerlarini katta mulkdorlardan qishloq xo'jalik fermerlariga tarqatdi, ammo kommunistik hokimiyat qo'lga kiritgandan so'ng iqtisodiyotni qayta qurish 1949 va 1962 yillarda amalga oshirilgan qishloq xo'jaligini majburiy jamoaviy xo'jaliklarga aylantirishni o'z ichiga oldi. 1989 yildan boshlab fermer xo'jaliklari aksionyerlar bilan taxminan 120 gektarga yaqin yer maydonlarining katta qismlari sifatida saqlanib kelinmoqda. Biroq, kolxozlar birma-bir xoldinglarga bo'linib ketgan bo'lsada, ba'zi joylarda ular bo'shashgich kooperativ tashkilotlari bilan almashtirildi. Ruminiya ushbu kolxozlarning tarqalishi va mulkchilikning noaniqligi tufayli katta muammolarga duch keldi²⁹⁶.

Ushbu kichik shaxsiy uchastkalar qishloq xo'jaligida an'anaviy ravishda yetishtiriladigan jonli ekinlarga ajratildi. 1995 yilda ko'plab donli ekinlarga qaramay 1990 yillarda qishloq xo'jaligida umumiy pasayish tendensiyasi kuzatildi. Chunki, kapital qo'yimalarning yetishmasligi va cheklangan texnologiyalar qishloq xo'jaligiga to'sqinlik qila boshladi. Bundan tashqari, janubiy va g'arbiy tekisliklarda o'rnatilgan sug'orish tizimlari 2000 yilga kelib ta'mirdan chiqarila boshlandi. Jahon banki tomonidan 2003 yildan beri agrotexnika sohasini qayta tiklash ishlari olib borilmoqda. XXI asrning boshlarida ishchi kuchining to'rtidan bir qismi qishloq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi va baliqchilikda band bo'lib sanoat sohalari Ruminiya yalpi ichki mahsulotining o'ndan bir qismini tashkil qilmoqda.

Iqlim va keng tarqalgan Ruminiya tekisligining yengilligi don ekiladigan ekinlarni rivojlantirish uchun qulaydir. Ammo, ular ham Subcarpathians va Transilvion havzasida topilgan bo'lsada, bu yerda ular butun ekin maydonlarining katta qismini egallaydi. Bug'doy, makkajo'xori, arpa, javdar va jo'xori muhim ekinlar hisoblanadi. Ikki qatorlik arpa Brashov, Kluj va Mureş hududlarida yetishtirilib pivo tayyorlash uchun ishlatiladi. Bu tendensiya hosildorlikning o'sishi orqali sanoat ekinlarini ko'proq yerlarni talab qilishiga olib keladi.

Sabzavotlar - no'xat, loviya va yasmiq - nisbatan kichik uchastkalarda ekiladi. No'xat - eng katta ekin hisoblanadi; erta hosil uchun o'z vaqtida pishib, ular bir xil yerga yetishtirish uchun ikkinchi hosili, odatda yem-xashak o'simliklariga ruxsat beradi. Sabzavot ekinlari ayniqsa, Buxarest shahri atrofida, erta kartoshka, pomidor, piyoz, karam, va yashil qalampir yetishtirishga ixtisoslashgan. Shunga o'xshash bog'dorchilik hududlari Timişoara, Arad, Craiova, Galaţi, Brăila va boshqa shaharlarda joylashgan. Eng muhim kartoshka sohalari - Braşov, Sibiu, Harghita va Mureş tumanlari. Boshqa shunga o'xshash ekinlar orasida shakar lavlagi ham bor. Tuna, Tisa va Jijiya tekisliklaridagi pista urug'i; kenevir; zig'ir; zo'rflash; soya

²⁹⁶ ²⁹⁶ <https://www.britannica.com/place/romania/Agriculture-forestry-and-fishing>

fasulyesi; va tamakilar yetishtiriladi.

Ruminiya Yevropaning asosiy sharob ishlab chiqaruvchi mamlakatlari qatoriga kiradi. Mamlakat zamonaviy usullardan foydalanib yuqori sifatli sharob ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Sayyohlar savdosining o'sishi bilan, uning sharoblari yirik xalqaro jamoatchilik tomonidan tan olindi va qadrlanmoqda. Eng taniqli uzumzorlari Odobeshti, Panciu va Nikoresti shaharlarida joylashgan bo'lsa-da, boshqa yarim yirik va undan ko'p yirik markazlar ham mavjud. Oq va qizil sharoblar turli xalqaro mukofotlarga sazovor bo'ldi.

Hayvonlar boqish boyicha Ruminiyada juda uzoq tarixga ega. Qo'ylar Alpin yaylovlari yoki Tuna tekisligi va vodiysida va boshqa yaylovlarda ham kuzatish mumkin. Yirik qoramollarning yarmi go'sht uchun boqilib asosan muhim eksport tovari hisoblanadi. 1990-yillarda chorvachilik sektori ham dehqonchilikda hosil yetishtirish bilan bir xil iqtisodiy pasayishiga duch keldi. 2000 yil boshida esa tendensiya tushib ketishi natijasida qora mol eksporti o'sa boshladi.

Ruminiya o'rmon sanoati an'anaviy ravishda yog'ochdan tayyorlangan mahsulotlarni yetkazib beradi. 1990-yillardan boshlab tayyor mahsulotlarga alohida e'tibor berildi. Mamlakatning yog'ochdan tayyorlangan buyumlari birinchi navbatda qurilish materiallari, tolalar va mebel ishlab chiqarish uchun ishlatiladi. Ruminiyaning daryolari, ko'llari, ayniqsa Razelm ko'li atrofidagi hudud va uning Qora dengiz sohilidagi hududi yaxshi rivojlangan. Kommunistik boshqaruv davrida, xorijiy suvlarida okean baliq ovlash loyihasi tezda ichki talabni to'ldirish va go'sht eksportini ko'paytirish uchun ishlab chiqildi.

1990-yillardan boshlab, baliqlarga bo'lgan talab, asosan, avtotransport vositalarining va resurslarning kamayishi hamda boshqa hayvonot mahsulotlariga nisbatan baliqlar narxining oshishi tufayli tushib ketdi. Eng katta baliq miqdori Tuna daryosidan ovlanadi. 1980-yillarning o'rtalarida Ruminiya rahbari Nikolae Chaushesku Tuna deltasini don ekinlari maydoniga aylantirishga urindi. Mahalliy aholi deltadan suv chiqarish uchun xavfli materillardan qurilgani sababli majburan boshqa joylarga ko'chirildi va bug'doy hamda guruch yerlari ham qisqartirildi. Qora mol fermalari butun mamlakat bo'ylab tarqalib ketgan bo'lib suvlarning ifloslanishi ularning aksariyatiga zarar keltirdi.

Baliqchilik, Ruminiyaning Sharqiy qismida va Qoradengiz sohilida, Konstansa, Galati va Tulcea kabi muhim baliq bozorlari bilan iqtisodiy asos hisoblanadi. Yevropa hamsi, go'sht, pontid shad, kefal, goby, viting, garfish, (Black-Sea turbot) yoki ot skameyk kabi baliqlar Konstanta kabi portlarda keng savdo qilinadi.

Ruminiyada baliqchilik sohasidagi aholi bandligining qisqarishi kuzatilmoqda. Chunki, Qora dengizdagi ovlash oqibatida olib borilishi mumkin bo'lgan tutqichlarning umumiy miqdoriga cheklovlar qo'yildi. Dengiz baliqchiligining pasayishi bilan birga, ayniqsa, lososlardagi tijorat baliqchilik xo'jaliklari Ruminiya sharqidagi daryolar va lichnilarda sezilarli darajada o'sdi. Mamlakat ichki suvlaridagi hudularda qizil ikra, alabalik va ayniqsa, tuxum, yangi yoki konserva shu jumladan, eng mashhur baliq bo'lgan tovoqlar kabi yangi suv baliqlariga juda boy.

4.3.1-jadval

Ruminiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Bolgariya va Ukrainaning Qora dengiz bilan chegaradosh janubi-sharqiy Yevropa chegaralaridagi hudud			
Poytaxti	BUXAREST	Budjeti	Daromadlar:\$55,12 mlrd
YaIM	\$245,590 mlrd	Global Innovatsion Indeks	Xarajatlar: \$59,62 mlrd
Oltin valyuta Zahirasi	\$45,07 mlrd	HDI	42 (39,16)
Tashqi qarzi	\$94,17 mlrd		50 (0,802)
Maydoni	110,879 kv km	Tabiiy resurslar	neft (zaxiralar pasayishi), yog'och, tabiiy gaz, ko'mir, temir javhari, tuz, ekin maydonlari, gidroenergetika
Aholisi	7,101,510	Qishloq xo'jaligi	sabzavot, meva, tamaki, sharob, bug'doy, arpa, kungaboqar, shakar lavlagi; chorvachilik
Umumiy chegarasi uzunligi	2,844 km Bolgariya 605 km, Vengriya 424 km, Moldova 683 km, Serbiya 531 km, Ukraina 601 km	Sanoati tarkibi	elektr mashinasozligi va jihozlari, to'qimachilik va poyabzal, engil mashina va avtomobillarni yig'ish, tog'-kon sanoati, yog'ochni qayta ishlash, qurilish materiallari, metallurgiya, kimyoviy moddalar,
Ishsizlik	5,4%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 4,4 %
Inflatsiya	1,1%		Sanoat:34,2%
Soliqlar	28,5%		Xizmatlar:63,3%
Gini index	28,3	Yirik kompaniyalari	Adevărul Holding, Angst, Apulum, Automobile Dacia, Banca Transilvania, Căile Ferate Române, Farmec, Jolidon, Mangalia shipyard, Mega Image, Metrorex, Mobexpert,
BERI	47 (6,47)		
Easy of Doing Business	77		
YAIM darajasi	48 (nominal) 41 (PPP)	Iqtisodiy hamkorlik	EBRD, EU, WTO, OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, UNWTO
Davlat boshqaruvi	Yarim prezidentlik respublikasi	Jon boshiga YaIM	\$ 23,709,349

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

4.3.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Ruminiya neft qazib oluvchi mamlakat bo'lsada hozirgi kundagi miqdor mamlakatning o'z-o'zini ta'minlash uchun yetarli emas. Garchi Yevropaning eng katta neft qazib oluvchisi bo'lgan bo'lsa-da, uning zaxiralarining aksariyati Nikolae Chaushesku davrida ishlatilgan. Natijada, bugungi kunda hudud neft va gaz mahsulotlarini import qiluvchi mamlakatga aylangan.

Ruminiyada mineral qazib olish mamlakat ichki talabiga mos keladi. Energiya ehtiyojlari, shuningdek, bitum va antrasit ko'mirni hamda neft xom-ashyosini import qilishga majbur bo'lmoqda. 2016 yilda mamlakatda taxminan 45 mln. tonna ko'mir,

4086 tonna volfram, 635 ming tonna temir javhari va 53 ming tonna ruxli ma'dan qazib olindi. Mis, qo'rg'oshin, molibden, oltin, kumush, kaolin va floritning qazib olish miqdori kamayib bormoqda.

Mamlakatning janubi-g'arbiy qismidagi Motru vodiysidagi yirik linyit maydoni Rovinari va Turceni tumanlarida joylashgan ikkita Ruminiya elektrostansiyasiga ega. Sobiq Ittifoq Ruminiyani urush tovon puli sifatida talab qilgan Ikkinchi jahon urushidan so'ng Ruminiyani eng katta muammolardan biri, boshqa yonilg'iga asoslangan elektr stansiyalarining juda cheklangan rivojlanshli iqtisodiyotga ega edi. Shunga qaramay, 1951-60 yillarga mo'ljallangan va keyingi rejalar bilan to'ldirilgan reja asosida energiya ishlab chiqarishda sezilarli o'sish kuzatildi. Ushbu o'sishning asosi - har biri 200-10000 kilovatt quvvatga ega yirik quvvatli loyihalar seriyasi bo'lmish issiqlik va gidroelektr stansiyalari qurildi (eng katta quvvat Motru vodiysi linyit maydoniga o'rnatilgan). Ruminiyaning ko'plab daryo tizimlari Tuna bilan birlashib, mamlakatga katta gidroenergetika salohiyatini beradi. Temir darvoza binosida kamida uchdan besh qism elektr energiyasi ishlab chiqariladi. 2000-yillarning boshlarida yana bir reaktor bo'lgan Cernavodâda, Duna daryosida Kanada yordami bilan ikki yadroviy reaktor ishga tushirildi.

Tabiiy gaz

Ruminiya tabiiy gaz eksportchisi hisoblanadi. Ruminiyalik olim Lazar Edeleanu dunyoda birinchi marotaba neft mahsulotlarini oltingugurt dioksidi bilan, boshqacha qilib aytganda, kimyoviy o'zgarishsiz ba'zi uglevodorodlar guruhlaridan neftni ajratib olishni usulini amaliyotga tadbiiq qilgan fan arbobi hisoblanadi. Eng yirik ko'mir zaxiralari - bitumli ko'mir (yumshoq ko'mir) bo'lib, mamlakat miqyosidagi ko'mir ishlab chiqarishning yarmi faqat Jiu vodiysi hissasiga to'g'ri keladi. Energiya bo'lgan talabni qondirish uchun past sifatli linyit zahiralari tobora ortib bormoqda. Moldaviya, Transilvaniya, Cluj shahri, Jiu vodiysi va Tuna okeanida konsentratsiyalari mavjud. Antrasit (qattiq ko'mir) Banat va Valachia hududlarida joylashgan. Tog'-kon sanoati, ayniqsa, Jiu vodiysidagi hayot uchun juda muhim hisoblanadi.

Energetika sohasida "Termoelektriya", "Hidroelektrik" va "Nuclearelectrica" kabi davlat korxonalari tomonidan boshqariladi. Qazib olinadigan yoqilg'ilar mamlakatning asosiy energiya manbaidir. Rossiyadan neft va gaz importiga qaram bo'lgani sababli, mamlakat 1980-yillardan buyon atom energiyasiga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Kernavod AESi Ruminiyadagi yagona energetika manbasi hisoblanadi. 2020- yildan keyin ikkinchi AES qurish rejalashtirilmoqda. Uyda isitish va ovqatlanish uchun qishloq hamda shaharcha uy xo'jaliklarining 48 foizi asosiy energiya manbai sifatida to'g'ridan-to'g'ri yonib turgan yoqilg'idan foydalanadi (deyarli mamlakat ichkarisida ishlab chiqarilgan yog'och). Shamol energetikasi 2016-yilda 97 MVt quvvatga erishildi. Mamlakat janubi-sharqiy Yevropada shamol energiyasi bo'yicha eng katta salohiyatga ega. Dobruja shamol fermalari qurish uchun Yevropada ikkinchi o'rinda turadi. Shuningdek, dunyodagi eng yiriklardan biri bo'lgan Covaci Solar Park kabi bir qator quyosh elektr stansiyalari qurish rejalari davlat dasturiga kiritilgan.

4.3.5. Infrastruktura

So'nggi yillarda Janubiy-Sharqiy Yevropadagi strategik joylashuvi tufayli Ruminiyada transport vositalarining hajmi, ayniqsa yuklarni tashish hajmi oshdi. So'nggi bir necha o'n yilliklar davomida yuk tashish tarkibining katta qismi temiryo'ldan yo'lga ko'chdi. Kelgusida yo'l tizimi yanada mustahkamlanishi kutilmoqda. 2016- yil iyun oyi holatiga ko'ra, Timisoara-Lugoj 26 km uzunlikdagi 694 kilometrlik avtomobil yo'llari 2017- yilda tugatilishi kerak, Lugoj-Deva esa 2016- yilda yakunlangan edi. Sibiu-Pitesti yo'l tizimida hali ham tender o'tkazmoqda. Mamlakatda sezilarli darajada kengaygan temir yo'l tarmog'i Yevropada to'rtinchi o'rinda turadi. Buxarest, Buxarest Metro va Regia Autonomă de Transport București tomonidan boshqariladigan yengil temir yo'l tizimini o'z ichiga olgan yer osti temir tizimi bo'lgan Ruminiyada yagona shahar hisoblanadi. Qurilish 1941- yilda boshlangan bo'lsada, geosiyosiy omillar tufayli Buxarest Metrosi 1979- yilda ochilgan edi. Hozirgi vaqtda Buxarest jamoat transporti tizimining eng ko'p foydalaniladigan tizimlaridan biri ish haftasi davomida o'rtacha 800 ming yo'lovchiga ega. Tarmoqning uzunligi 67 km ni tashkil etadi va 49 ta stansiya mavjud.

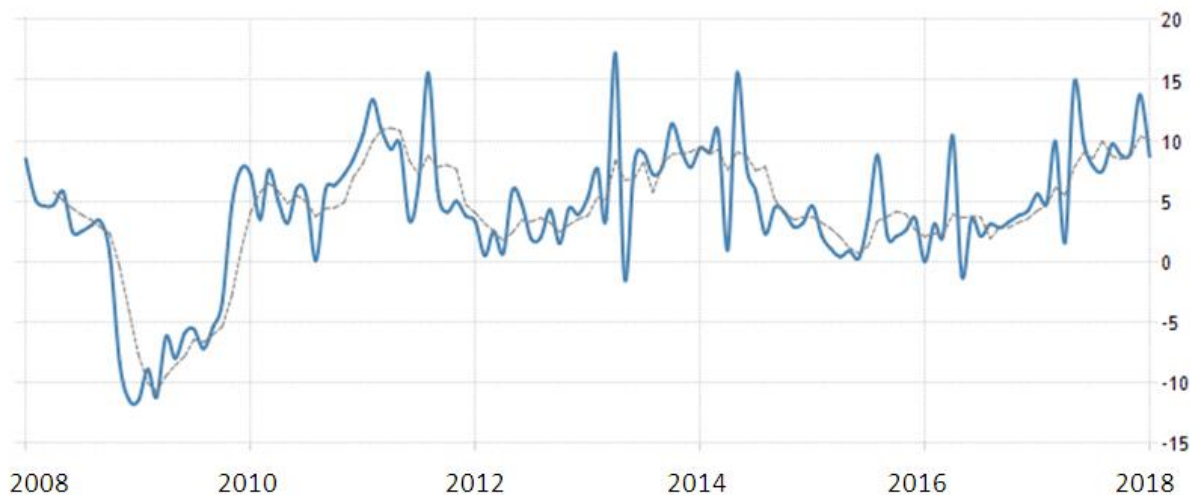
4.3.6. Sanoat

Mamlakat XXI asrning boshida juda ulkan sanoat salohiyatidan ancha past bo'lgan tizimda ishlagan. Boshqa tomondan, yengil sanoat umidli istiqbolga ega bo'lib, chet-el qo'shma korxonalariga investitsiya kiritdi. Mashinasozlik va metallni qayta ishlash sanoati iqtisodiyotining asosiy tarmog'i bo'lib qolgan. Bu tarmoq sanoatining deyarli beshdan bir qismini tashkil etadi. Zamonaviy ishlab chiqarish markazlari Buxarest, Braşov, Ploieşti, Kluj-Napoca, Kreyovo, Arad, Rashita va boshqa ko'plab shaharlar elektronika sanoati kabi zamonaviy tarmoqlarga, shuningdek, ishlab chiqarishni kengaytirish hamda diversifikatsiya qilishga kuchli tendensiya kuzatildi.

1990-yillardan boshlab, xorijiy elektronika ishlab chiqaruvchilar Metallurgiyadan farqli o'laroq (yog'-moy ishlab chiqarishni mahalliy xomashyo resurslari bilan to'ldirish uchun rudani va koksni import qilish), yog'och mahsulotlari sanoatida mahalliy daraxtlar bilan ta'minlandi. Zamonaviy yog'ochni sanoatlashtirish kombinatlari zanjiri tashqi bozorlarda yaxshi ish olib boradigan mebellar va dazmollardan iborat qator mahsulotlarni ishlab chiqarmoqdai. Qurilish materiallari sanoati mamlakat miqyosida turli resurslardan foydalanadi. Sement ishlab chiqarish esa hudud iqtisodiyotini qayta nodernzatsiya qilish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib asosiy markazlari Turda, Medgidia, Bicaz, Fieni va Tergu Jiu shaharlarida joylashgan.

Uzoq muddatli to'qimachilik sanoati 1930-yillarda tubdan isloh qilinganidan beri barqaror rivojlanishga erishdi. Yaqindan bog'liq kiyim-kechak sanoati sezilarli darajada kengayib, yangi zavodlarga katta investitsiyalar kiritildi. Ipak kurtaklari ishlab chiqarish sintetik tolalarni kiritishiga qaramasdan, oddiy ahamiyatga ega.

Oziq-ovqat sanoati, avvalo, iqtisodiyotning poydevori bo'lib, boshqa tarmoqlarning jadal rivojlanishi bilan birlashtirildi. Shunga qaramay, u mutlaq darajada o'sishda davom etmoqda va qayta ishlash zavodlari butun mamlakat bo'ylab joylashtirilgan.

4.3.1-rasm. Ruminiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)²⁹⁷

Ruminiyada sanoat ishlab chiqarilishi 2018 yil yanvari oyida 8,7 foizga o'sib o'tgan oyga nisbatan 13,8 foizga oshdi. 2017 yil sentyabridan boshlab sanoat ishlab chiqarish bo'yicha eng past ko'rsatkich bo'ldi. 2017 yil 17 dekabriga nisbatan 12,7 foizga, tovar ishlab chiqarish esa 12,3 foizdan 5,9 foizgacha o'zgargan. Buning aksincha, elektr, gaz va konditsion mahsulotlarning ishlab chiqarish pasaydi. (o'tgan yilning xuddi shu davridan keyin -7,4 foiz). Ruminiyada sanoat ishlab chiqarish 2001 va 2018 yillar oralig'ida o'rtacha 3,83 foizni tashkil etdi, aprel va 2013 yillar davomida 17,20 foizni tashkil etdi.

Avtomobilsozlik

Ruminiyada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 2015 yilda 9 foizni tashkil etdi. Qishloq xo'jaligida esa 12 foiz o'sishga erishildi. 2019 yil yakuniy iste'mol hajmining 11% gacha o'sishi kutilmoqda - shaxsiy iste'mol 14,4% va jamoaviy iste'mol hajmi 10,4% ga oshadi. Mamlakatda ichki talabning 12,7% ga ko'tarilishi kutilmoqda. 2017 yilning dekabr oyida sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi o'tgan yilning shu davriga nisbatan 6,9 foizni tashkil qildi va bu ko'rsatkich Yevropa Ittifoqi -27 hududida eng yuqori ko'rsatkichga erishdi. Ruminiya Yevropada axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasida ishlaydigan ayollar soni bo'yicha uchinchi o'rinni egallaydi. Ishchilarining 29 foizi ayollardan tashkil topgan.

4.3.7. Xizmatlar sohasi

Ruminiya mehnat resurslarining o'ndan bir qismi xizmat ko'rsatish sohasida ishlaydi. Turizm mamlakat uchun muhim daromad manbai hisoblanadi. Barqaror

²⁹⁷ <https://tradingeconomics.com/romania/industrial-production>

iqtisodiyot, etnik zo'riqish va kam ta'minlanganlik hamda yetishmovchiliklar haqidagi keng tarqalgan hisobotlar 90-yillarning boshlarida turizmning pasayib ketishiga olib keldi. Ko'pchilik mehmonlar Bolqon davlatlari va Turkiya kabi qo'shni davlatlardan tashrif buyuradi. Turar joylarni, ayniqsa, katta shaharlardagi turar joylarni yaxshilashga qaratilgan sa'y-harakatlar, turizmni tiklashga yordam berdi. 1990-yillarning oxiri va 2000-yillarning boshlarida chet ellik sayyohlar soni umumiy miqdorda ikki barobarga oshdi.

Hududning diqqatga sazovor joylari qishki sport turlaridan tortib, Qoradengizni ta'qib qilayotgan dam olish kemasigacha yozgi qirg'oq bo'yidagi tadbirlarga, jumladan, Transilvaniya tuzli ko'llarida qurilgan, ayniqsa Oka Sibiului va Sovata ko'ngil ochar joylarigacha cho'zilgan. Ikkinchi jahon urushidan so'ng Najodoriya, Mamaiya va Eforie shaharlari qurilgan bo'lib, Mangaliya hamda Techirgiolning qadimgi aholi maskanlari keng miqyosda qayta qurildi.

Lakes Taşaul, Siutghiol, Agigea, Techirghiol va Mangaliyadan iborat bo'lgan ko'llar mintaqaning diqqatga sazovor joylarini yanada kengaytirdi. Ulardan ba'zilari terapevtik xususiyatlarga ega deb hisoblangan loy va oltingugurtli buloqlarni o'z ichiga oladi. Tuna deltasi dunyo miqyosida ekologiya va tabiatga bo'lgan qiziqish ortib borayotganligi sababli tobora ommalashib bormoqda. Sayyohlarga qiziqishning o'ziga xos xususiyati tog', ko'llari va Karpatning yer osti g'orlari tizimini va shimoliy Moldaviyada joylashgan 14-16-asrlardan qolgan freskalar bilan chiroyli cherkov va monastirlarni o'z ichiga oladi. Umuman olganda, folklor liboslari va Rimliklarning eski folklorlari, xususan, Karpat tog'larida mamlakatning uzoq urf-odatlarini eslatib turadi.

2017 yilda xizmat ko'rsatish sohasi yalpi ichki mahsulotning 59% ni tashkil etdi va sektorda ishchi kuchining 57,3% ish bilan ta'minlandi. Xizmatlar sohasi moliyaviy, ijaraviy va tadbirkorlik faoliyati (20,5%); savdo, mehmonxonalar va restoranlar, transport (18%); va boshqa xizmatlar (21,7%). ni tashkil etdi. So'nggi yillarda Ruminiyada xizmat ko'rsatish sohasi kengayib, aholining 47 foizini ish bilan ta'minlagan.

Moliya

1989-yilgi inqilobdan so'ng boshlanadigan ko'ngilsizlik 1990-yillarda chet el sarmoyasi kamayganligi sababli to'xtadi. Ruminiya moliyaviy barqarorligi ushbu davrda turli inflatsiya darajasida tahdid qilingan. Inflatsiya darajasini pasaytirish maqsadida, Ruminiya valyutasi leu 2005 yilda qayta tiklandi. 1880-yilda tashkil etilgan Ruminiya Milliy banki Moliya vazirligining pul-kredit siyosatini amalga oshiradi hamda byudjet mablag'larini boshqarish va valyutani munosabatlarini amalga oshirib kelmoqda.

Nufuzli banklari

- ✓ Banca Comerciala RomanaComerciala Romana
- ✓ BRD – Group Societe Generale
- ✓ Banca Transilvania
- ✓ UniCredit Bank
- ✓ CEC Bank

✓ Raiffeisen Bank²⁹⁸

4.3.8. Tashqi savdo munosabatlari

Hozirgi kunda Ruminiya iqtisodiyotini modernizatsiya qilish tashqi savdo aloqalarida sezilarli darajada rivojlantirmoqda. Natijada, 100 dan ortiq mamlakat bilan eksport-import yo'lga qo'yilgan. Ruminiya Yevropa Ittifoqi tomonidan 1980 yilda savdo bitimini imzolagan holda, Yevroosiyo iqtisodiy hamjamiyati bilan mustaqil ravishda muzokara olib borish uchun Comecon (Mutual Economic Assistance Kengashi)ning birinchi a'zosi hisoblanadi. Mamlakat ko'plab xalqaro ko'rgazmalar tashkil etdi.

Comeconning 1991 yildagi tarqalishi tufayli kam rivojlangan davlatlar bilan, shuningdek, sanoati rivojlangan G'arb davlatlari bilan savdo-sotiqni kengaytirishga katta e'tibor qaratdi. Biroq, inqilobdan keyingi o'n yil mobaynida Ruminiya hukumati o'tish davri iqtisodiyotiga ega bo'lgan boshqa sharqiy Yevropa davlatlarining makroiqtisodiy islohotlarini amalga oshirolmadi. Shunga qaramay, 1993 yilda Qo'shma Shtatlar 1988 yilda to'xtatib qo'yilgan Ruminiya bilan diplomatik aloqalarni tiklab iqtisodiy qulaylik yaratish maqomiga erishdi.

4.3.2-jadval

Ruminiya tashqi savdo tovarlari tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$64.92mlrd (2017)	Import (USD)	\$92.24 milliard (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	metallar va metall mahsulotlari, to'qimachilik va poyabzal, kimyo, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, mineral va yoqilg'i mahsulotlari	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashina va uskunalar 45,4%, boshqa mahsulotlar 34,3%, yoqilg'i va elektr energiyasi 12,6%, oziq-ovqat mahsulotlari 5,3%, xomashyo 2,5%
Asosiy hamkorlar	 Germaniya 28% Ruminiya 5.4% Slovakiya 5.1% Avstriya 5% Italiya 4.8% Fransiya 4.7% Buyuk Britaniya 4% Chexiya 4%	Asosiy hamkorlar	 Germaniya 25.8% Xitoy 6.7% Avstriya 6.6% Polsha 5.5% Slovakiya 5.3% Fransiya 5% Chexiya 4.8% Niderlandiya 4.6%

Manba: countrysmeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

2017- yilning dekabrda Ruminiyada eksport hajmi 64.92 mlrd. AQSh dollarini (5422,90 yevroni) tashkil qildi. Ruminiya eksporti 1991- yildan 2018 yilgacha o'rtacha 2074,76 mln. yevroni tashkil qildi. 2017-yil noyabr oyida 5785,60 mln. yevroni tashkil etgan bo'lsa bu ko'rsatkich 1991- yil fevral oyida 143,20 million yevroni tashkil etgan edi. Ruminiya importi 2017- yil yanvar oyida 92.24 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. 1992-1998 yillar oralig'ida o'rtacha 2759,35 mln. yevroni tashkil qilgan va 2017- yil oktyabr oyida 7087,20 million yevroni tashkil qildi.

²⁹⁸ <https://www.ecbs.org/banks/hungary/>

XXI asrning boshiga kelib an'anaviy to'qimachilik va kiyim-kechak savdosi eksportning beshdan bir qismiga ko'paydi. Keyinchalik metallurgiya, elektrotexnika, neft va noelektr mashinalaridan foydalanildi. Import, jumladan, to'qimachilik, mashinasozlik, elektrotexnika, kimyo mahsulotlari, neft va oziq-ovqat mahsulotlari savdosi rivojlandi. Jami tashqi savdo 1990- yillardan boshlab oshishiga qaramasdan eksport hajmi import balansidan kam bo'ldi, Natijada to'lov balansida barqaror taraqqiyot taqchilligi kuzatildi.

2000-yillarning o'rtalariga kelib Rumuniya Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lishda faol qatnashib mamlakatda erkin bozor iqtisodiyotini o'rnatish va korrupsiya, kontrabandaga qarshi kurashga katta e'tibor qaratdi. Rumuniya 2007 yilda Yevropa Ittifoqiga qabul qilingan edi.

4.3.2.-rasm. Rumuniya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)²⁹⁹

Rumuniya yalpi ichki mahsuloti 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 6,9 foizga oshdi. Dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra, sentyabr oyida bu ko'rsatkich 8,8 foizni tashkil etdi. Iqtisodiy o'sish xususiy iste'molning 12,7 foizini (uchinchi chorakdagi 12,8 dan) va investitsiyalarni (8 foizdan 12,6 foizni) tashkil etdi. Boshqa tomondan, davlat xarajatlari kamaydi (9,8 foizdan 9,9 foizgacha), aniq eksport esa o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatdi, chunki eksport 7,7 foizga o'sdi, import esa 10,9 foizga o'sdi.

So'ngi uch oylik davrda iqtisodiyot 0,6 foiz darajaga o'sib, o'tgan sentyabr choragida 2,4 foizga oshgan. Bozor narxlari bilan taqqoslaganda 2017 yil oxiriga kelib iqtisodiyot 2016 yil bilan solishtirganda 4,8 foizga o'sish kuzatildi. Rumuniyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1996 yildan 2017 yilga kelib o'rtacha 3,03 foizni tashkil etdi. So'ngi ikki chorakda esa 10,70 foizni tashkil etib 2009 yilning ikkinchi choragiga nisbatan rekord darajadagi ko'rsatkich -8,30 foizni tashkil etdi.

²⁹⁹<https://tradingeconomics.com/romania/gdp-growth-annual>

4.3.9. Ishchi kuchi resurslari

Eng yirik ish beruvchi - chakana sektor bo'lib, u aholining deyarli 12% ni tashkil qiladi. Chakana savdo tizimi asosan, xarid qilish markazlarida to'plangan kichik do'konlarning nisbatan kichik qismida joylashgan. So'nggi yillarda Cora (gipermarket) (Fransiya) va Carrefour (Fransiyaning sho'ba korxonasi) kabi katta do'konlar savdosi bu sohada kam ishchilar va chakana savdo munosabatlarini zamonaviy ko'rinishga olib chiqishga sabab bo'lmoqda.

4.3.3-rasm. Ruminiyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁰⁰

Ruminiyada ishsizlik darajasi nisbati 2018 yilning yanvar oyida yiliga 4,6 foiz, 2017 yil dekabrda esa bu ko'rsatkich 2,1 foizni tashkil etgan edi. 2004 yilning yanvar oyida boshlanganidan buyon eng past ishsizlik darajasi saqlanib qolindi. Ishsizlar soni 5 ming kishidan 424 mingga ko'tarildi. Erkaklar uchun ishsizlik darajasi 0,1 foiz darajaga kamaydi va 5 foizni tashkil etdi, ayollar uchun esa 0,1 foiz darajaga oshib 4,1 foizni tashkil etdi. Bir yil avval ishsizlik darajasi 5,1 foizga qayd etilgan bo'lsa 2004 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 6,64 foizni tashkil etdi. 2004 yil yanvar oyida 8,60 foizni tashkil qilib 2017 yil dekabr oyida rekord darajadagi 4,6 foizni tashkil qildi.

Ayollar Ruminiya ishchi kuchining beshdan ikki qismini tashkil qilib, odatda chakana, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarida judayam faoldir. Ruminiyada qiz bolalar mehnatidan foydalanish, xususan, qishloq xo'jaligi, qurilish va uy xizmatidan tashqari faoliyat ko'rsatadi 21-asrning boshlarida turli xil bolalar mehnatini tugatish to'g'risidagi qonunlar qabul qilindi; Biroq, muammo hali ham mavjud.

4.3.10. Soliq tizimi

Ruminiyada ish haqi, korporativ daromad solig'i va davlat moliyasi solig'i mavjud. 1990-yillarda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish maqsadida qo'shilgan

³⁰⁰ <https://tradingeconomics.com/romania/unemployment-rate>

qiymat solig'i (QQS), kapital solig'i va global daromad solig'i ham joriy qilingan. 2004 yilda korporativ va individual darajadagi daromad solig'i joriy etildi. 2017 yilning uchinchi choragida 65,30% ni tashkil etdi. Ruminiyada ish bilan ta'minlash stavkasi 1996 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 60,96 foizni tashkil etdi 1996 yilning uchinchi choragida 69,10 foizni tashkil etdi 2003 yilning birinchi choragida esa 55,40 foizni tashkil etgan edi.

Ruminiyada korporativ solig'i stavkasi 16 foizni tashkil etmoqda. Ruminiyada tashkilotlar solig'i stavkasi 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 22,46 foizni tashkil etdi, bu esa 1996 yilda 38 foizni tashkil etgan. Ruminiyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 16 foizni tashkil etadi. Ruminiyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 1995 yildan 2018 yilga kelib 26,33 foizni tashkil etib, 1998 yilda 48 foizni tashkil etgan edi. Ruminiyada savdo sohasiga joriy etilgan soliq stavkasi 19 foizni tashkil etadi. Ruminiyada 2000 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda ushbu soliq miqdori o'rtacha 20,63 foizni tashkil etib, 2010 yilda bu ko'rsatkich 24 foizni tashkil etgan edi.

4.3.11. Transport

Ruminiya Yevropa transportining chorrahasida joylashgan mamlakat hisoblanadi. Temir yo'llar mamlakatdagi yuk va yo'lovchilar uchun asosiy transport vositasi hisoblanadi. Mamlakat asosiy yo'llar bilan yaxshi ta'minlangan mahalliy temir yo'nalishlarga ega. Jumladan, Terneyni kesib o'tgan ikkita Cernavodadagi (Buxarestni Qora dengizdagi Konstanta porti bilan bog'lovchi) va Giurgiu (Ruminiya bilan Bolgariya bilan bog'laydigan) shular jumlasidandir. 1930-yillardan boshlab dizel lokomotivlari xizmatga o'tilgan va asosiy yo'nalishlarning uchdan bir qismi elektrlashtirilgan tizimda ishlaydi. Ruminiya milliy avtomobil yo'llarining ko'pchiligi zamonaviy standartlarga moslashtirildi³⁰¹.

Asosiy transport aloqalari tabiiy yo'llarni o'z ichiga oladi. Mamlakat ko'plab davlatlar bilan dengizchilik aloqalariga ega va keng ko'lamda kengaygan Konstansa porti hisoblanib xalq xo'jaligida katta rol o'ynaydi. Nihoyat, 1984 yildan beri Tuna-Qora dengiz kanali orqali Cernavodadan Konstanta shahrigacha bo'lgan Tuna daryosi Qoradengiz, Yaqin Sharq va G'arbiy Yevropa o'rtasida katta transport marshrutidir. Tuna daryosining asosiy portlari - Drobeta-Turnu Severin, Calafat, Turnu Mugurle, Giurgiu, Calarasi, Cernavodă, Braila, Galasi, Tulcea va Sulina. Buxarest shuningdek, aviya tashish bo'yicha asosiy markaz hisoblanadi. Mahalliy sayohatdan tashqari xalqaro tashish muhim ahamiyat kasb etdi va Konstansa, Kluj-Napoca, Arad, Timișoara va Sibiu shaharlarida xalqaro aeroportlar mavjud. Ruminiyaning TAROM milliy aviakompaniyasi (Transporturile Aeriene Române'dan olingan) parvozlarning aksariyati Yevropa, Shimoliy Afrika va Yaqin Sharq mamlakatlar yo'nalishlari hisoblanadi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Renovatio business solutions srl-d

³⁰¹ <https://www.britannica.com/search?query=rmn+transport+system>

- ✓ Unic logistics ro cee srl
- ✓ Freight exchange eulogis
- ✓ Sovtrans transport
- ✓ Elicom group international srl
- ✓ S.c. Hook s.r.l.³⁰²

Telekommunikatsiya

Ruminiyaning telekommunikatsiya sektori 2003 yilda xususiylashtirildi. Besh yil mobaynida yoʻnalishli bozor sezilarli darajada kengaydi va Internetning mavjudligi barqaror oʻsib bordi. Ruminiya, uyali aloqa abonentlari soni 6 mln.ga oshdi. Ruminiya aholisining taxminan oʻndan biri uyali xizmatdan foydalanadi..

4.3.12. Jahon banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Ruminiya 2008 yildan beri makro-fiskal balanssizliklarni sezilarli darajada pasaydi. Mamlakat 2016 yilda Yevropa Ittifoqining eng yuqori oʻsish surʼatlaridan biriga erishdi. Biroq, Ruminiya Yevropa Ittifoqidagi eng kambagʻal rivojlanish darajasini qayd etayotgan mamlakat hamdir. Ijtimoiy transferdan keyin kambagʻallik xavfi ostida boʻlgan aholi ulushi 2009 yilda 22,1% dan 2016 yilda 25,3% gacha oshdi. Boshqa tomondan qaraganda, qashshoqlik xavfi ostida aholining ulushi 2009 yildagi 43% dan 2016 yilda 38,8% gacha kamaydi. 2017 yilning birinchi yarmida iqtisodiy oʻsish, moliyaviy ragʻbatga ega boʻlgan xususiy isteʼmol, minimal va davlat sektorida ish haqi hamda nafaqalarning oʻsishi bilan bogʻliq boʻldi. Soʻnggi yillardagi iqtisodiy rivojlanishga qaramay boshqaruvning zaif masalalari Ruminiyaning raqobatbardosh afzalliklarini cheklamoqda³⁰³.

Hamkorlik Strategiyalari

1972 yilda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB) ga aʼzo boʻlishi Ruminiya 117 dan ortiq IBRD kreditlari, kafolati va keng koʻlamdagi tarmoqlarni qamrab oluvchi grantlar boʻyicha 13,6 milliard dollarlik majburiyatlarni oʻzlashtirdi. .2014-2015 yillarga moʻljallangan Davlat Hamkorlik Strategiyasi (CPS) doirasida Jahon banki Ruminiyaning tarkibiy islohotlarni tezlashtirish boʻyicha sa'y-harakatlarini qoʻllab-quvvatladi. Ruminiya uchun CPSning uzoq muddatli maqsadlari mamlakatning mustahkam, barqaror va adolatli oʻsishi hamda raqobatbardoshligini oshirish orqali Yevropa Ittifoqi bilan aloqalarni rivojlantirdi. bank Ruminiyada oʻzining barcha vositalarini: rivojlanish siyosatini kreditlashni, investitsion kreditlarni, maslahat xizmatlari va tahlilni (ASA) va ayniqsa, qaytariladigan maslahat xizmatlarini (RAS) oʻz ichiga oladi. 14 yillik hamkorlik ishtiroki qashshoqlikni kamaytirish va uch ustuvor loyiha orqali umumiy farovonlikni rivojlantirishni maqsad qiladi. Bular:

- ✓ XXI asr hukumatini yaratish
- ✓ oʻsish va xususiy sektor ish oʻrinlarini yaratish

³⁰² <https://www.europages.co.uk/companies/romania/logistics.html>

³⁰³ <http://www.worldbank.org/en/country/romaniya/overview#2>

✓ ijtimoiy integratsiyani rag'batlantirish.

Iqtisodiy oshkoralik

2017-yilda o'sish sur'atlari mustahkamlandi. Yil boshida QQS stavkasi 19 foizga qisqartirildi va hukumat tomonidan qo'shimcha choralar ko'rildi. Iste'molni qo'shimcha ravishda xarid qilish joriy hisob-kitoblar tanqisligini 2017 yil dekabr oyining oxirida 2,4 foizdan 2017 yilga qadar 3,1 foizgacha oshirildi. Shu bilan birga, daromadlar bo'yicha tengsizliklar, qisman soliq va to'lov tizimining kamaytiruvchi qayta taqsimlash ta'siri tufayli bartaraf etildi. 2018 yilda minimal ijtimoiy himoya daromadlar dasturining rejalashtirilishi joriy sinovdan o'tgan uchta dasturni birlashtirish orqali davlat byudjetini ikki barobar oshirish va foydaning yetarliligi ta'minlashga qaratilgan.

Loyihalar

Integratsiyalangan ozuqaviy moddalarni ifloslantiruvchi moddalarni nazorat qilish loyihasi (INPCP) mamlakatning oziq-ovqat mahsulotlarini (azot va fosfor) suv havzalariga tushirishni qisqartirishga qaratilgan sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlaydi. Ruminiyaga milliy miqyosda Yevropa Ittifoqi Nitratlar Direktivasi qoidalariga rioya etishga yordam beradi. Loyiha bugungi kunda Ruminiyaga faqat qishloq jamoalariga to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni moliyalashtiradigan yagona aralashuvdir. Bu harakatlar mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan dastur hisoblanmoqda.

Bugungi kunda INPKP mamlakatning 77 ta qishloq jamoalarida hayvonlarni chiqindilarni boshqarish va saqlash uchun 82 ta platformani moliyalashtirdi. Ushbu platformalar chorvachilik go'ngi boshqaruvini takomillashtirish va nitratlar hamda boshqa xavfli minerallarni tuproq, suv bilan zaharlanishdan saqlanish uchun zarur bo'lgan yangi traktorlar, qutilar va boshqa muhim vositalar bilan jihozlangan.

4.3.13. Doing Business

4.3.3-jadval

Ruminiyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Ruminiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
		<i>DTF</i>	
Biznes boshlashning osonligi (1-190)	45	Vaqt (kun)	174
Bisnezni boshlash (daraja)	64	Qiymati (jon boshiga tushad. kapital)	510.9
DTF bali (0-100)	89.62	Tariflar indeksining ishonchliligi va oshkoraligi (0-8)	7
Jarayonlar (soni)	6		
Vaqt (kun)	12		
Qiymati (jon boshiga tushad. kapital %)	0.4	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	45
Minimum kapital	0.5	DTF bali (0-100)	74.70
		Jarayonlar (soni)	6
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	150	Vaqt (kun)	16
DTF bali (0-100)	58.13	Qiymat (mulk qiymati %)	1.4
Jarayonlar (soni)	24	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	17.0
Vaqt (kun)	260		
Qiymati (ombor qiymati %)	2.1	Soliq to'lash(daraja)	42
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	13.0	DTF bali (0-100)	80.86
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	14

Elektr energiya ta'minoti (daraja)	147	Vaqt (bir yil uchun soatda)	163
DTF bali (0-100)	53.34	Umumiy soliq va ajratmalar (foйда%)	38.4
Jarayonlar (soni)	9		

Manba : Jahon banki guruhining hisobot, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 195,-bet.

4.3.14. Turizm

Ruminiya turizmi mamlakatning tabiiy landshaftlari va uning tarixiy rivojlanishi bilan bog'liq hududlarda juda kengayib bormoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, Ruminiya 2016 yilda 9.33 million xorijiy sayyohni jalb qilgan. Ruminiyaning turizm tarmog'i 2015 yilda Gruziya yalpi ichki mahsulotiga 2,09 milliard yevro miqdorida to'g'ridan-to'g'ri investitsiya kiritdi.

Bu 2014 yilga nisbatan biroz yuqoridir. Ruminiya Slovakiya va Bolgariya mamlakatlaridan oldingi 72-o'rinni egallab turibdi, Xorvatiya va Chexiya Respublikalari Ruminiya iqtisodiyotiga kiritilgan jami sarmoyaning umumiy hajmi, (ushbu sektor tomonidan belgilab berilgan investitsiyalar va sarf-xarajatlarni hisobga olgan holda) 2017 yilga nisbatan 3,4% ga o'sib, 2017 yilda 9,2 mlrd. yevroni tashkil etdi.

Sayyohlik faoliyatlari

Prahova vodiysida tog' kurortlarida tosh olish: Sinaiya, Buxteni, Azuga, Predeal va Poiana Braşov Mamaiya, Konstanta, Eforie Nord, Eforie Sud, Costineşti, Olimp, Neptun, Yupiter, Cap Aurora, Venus, Saturn, Mangalia, 2 May va Vama.

Maramureus va Bukovinaning folklor va an'analari. Aholining tog'li tabiati va xilma-xilligidan kelib chiqqan holda, viloyat aholisi Pasxa tuxumlari, bo'yoqchilik uylari kabi eski an'analar saqlangan bo'lib ba'zi joylarda ham eski mahalliy arxitekturani hali ham saqlab qolishgan.

Muzeylar

Maramureş, Transilvaniya va Bukovina tog'li hududlarida Mokenitsa bug'li quvvat lokomotiv poezdlari bilan sayohat qilish juda maroqli hisoblanadi.

Diqqatga sazovor joylari

Scărişoara Mağarası va Ayılar Mağarası, ikkalasi ham Apuseni tog'larida joylashgan; Sfxinx va Babel, bug'li tog'larida joylashgan, Chelya Nerei-Bushniya milliy bog'i, Caraş-Severin qishlog'ida, Ceamlau Massif, Neamţ tumanida, Pietra Kreyumu tog'lari, Buzau tumanidagi Berca mud volkaniyasi, Meramiy qabristoni, Sapanţa, Maramureş tumani, Parlament saroyi, Buxarest, dunyodagi eng yirik binolardan biri; Lipsani ko'chasi, qadimgi shahar Buxarestda, shaharning eng muhim tijorat hududi hisoblanadi.

Festivallari

Jorj Enesku festivali, Buxarestda; Tergu Mureşda yarim orolning / Fesziget, Golden Stag festivali, Braşovda; Callatis festivali, Mangalida; Cluj-Napoca yaqinidagi Bontida Bánffy qal'asida joylashgan Elektr qal'asi festivali.

Milliy bayramlari

Yangi yil 1 yanvar; Xalqaro mehnat kuni 1-2 may; Ozodlik kuni 23-avgust; Milliy bayram 1 dekabr; Rojdestvo kuni 25 dekabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ NH Bucharest
- ✓ Hilton Garden Inn Bucharest Old Town
- ✓ Bella Muzica
- ✓ Epoque Hotel Relais & Chateaux
- ✓ Novotel Bucarest City Centre
- ✓ Park Inn by Radisson Bucharest Hotel & Residence³⁰⁴

4.3.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Ruminiya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1995 yil 6-oktyabr kuni o‘rnatilgan.

2015 yilning 14 may kuni Toshkent shahrida O‘zbekiston-Ruminiya vazirliklararo siyosiy maslahatlashuvlari bo‘lib o‘tdi. Maslahatlashuvlarda Ruminiya Tashqi ishlar vazirligining strategik masalalar bo‘yicha davlat kotibi Daniel Ionita boshchiligidagi delegatsiya ishtirok etdi. Ruminiya tomoni O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligida ham uchrashuv o‘tkazdi.³⁰⁵ 2013 yilning 30 may kuni Buxarest shahrida O‘zbekiston va Ruminiya tashqi ishlar vazirliklarining siyosiy malahatlashuvining uchinchi raundi o‘tkazildi.

O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasida 2018 yil 26 iyun kuni O‘zbekiston va Ruminiya ishbilarmonlarining uchrashuvi bo‘lib o‘tdi. Unda o‘zaro savdo-iqtisodiy va sarmoyaviy hamkorlikni rivojlantirish masalalari muhokama qilindi. O‘zbekiston bilan Ruminiya o‘rtasida savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, transport, madaniyat, ilm-fan, sayyohlik sohalaridagi hamkorlikka oid o‘ndan ziyod bitim imzolangan. Mamlakatlarimiz o‘rtasida savdoda eng ko‘p qulaylik yaratish tartibi joriy qilingan.

Anjumanda savdo-iqtisodiy, sarmoyaviy hamkorlikni kengaytirish, birgalikda o‘zaro manfaatli loyihalarni amalga oshirishga oid masalalar yuzasidan atroflicha fikr almashildi. O‘zaro tovar ayirboshlash hajmini oshirish, qo‘shma korxonalar sonini va mahsulotlar turini ko‘paytirish masalalari muhokama qilindi³⁰⁶.

³⁰⁴ <https://www.tripadvisor.com/hotels-g294457-romania-hotels.html>

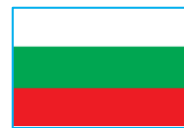
³⁰⁵ <https://mfa.uz/uz/press/news/2015/05/4477/?voice=y>

³⁰⁶ <http://naesmi.uz/uz/site/page.html?id=9206>

4.4. BOLGARIYA

REJA:

- 4.4.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.4.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.4.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 4.4.4. Energetika
- 4.4.5. Tog'-kon metallurgiya
- 4.4.6. Infrastruktura
- 4.4.7. Sanoat
- 4.4.8. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.4.9. Ishchi kuchi resurslari
- 4.4.10. Soliq tizimi
- 4.4.11. Transport
- 4.4.12. Jahon banki bilan hamkorlik
- 4.4.13. Doing Business
- 4.4.14. Turizm
- 4.4.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

43 00 N, 25 00 E; UTC+2
Bulgarian lev (BGN)
SOFIYA

1991 yilgi Konstitutsiya hech bir partiya demokratik tamoyillarga ega bo'lmagan prezident-parlament respublika boshqaruv shakli edi. Eng muhimi, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi hamda sud hokimiyatlari nomutasib edi. Davlat boshlig'i bo'lgan prezident xalqqa besh yil muddatga, eng ko'p ikki muddat bilan saylanadi. Uning vazifalaridan biri - Bosh vazirning tayinlanishidir. U Milliy Assambleya tomonidan tasdiqlanishi kerak, Prezident davlat boshqaruv tizimi yo'nalishlarini belgilaydi.

4.4.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasining 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Bolgariyaning nominal YaIM hajmi 64,781 mlrd.AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 9,230 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 75 o'rinida turadigan mamlakat hisoblanadi.³⁰⁷ Ushbu reyting kompaniyasi tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 82,940

³⁰⁷ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppc@weo/oemdc/advec/weoworld/bul>

mlrd.AQSh dollariga yetishi bashorat qilinmoqda³⁰⁸. Bolgariya 1996 yil 1 dekabrda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan³⁰⁹.

Bolgariya iqtisodiyoti erkin bozorning tamoyillari asosida ishlaydi. Mamlakat yirik xususiy sektorga va kichik jamoatchilik faoliyatlariga asoslanadi. Bolgariya - yuqori daromadli mamlakat hisoblanadi. Mamlakatda Komeconning 1991 yilda tarqatib yuborilgandan so'ng barcha qiyinchiliklarga qaramasdan so'nggi 26 yil ichida sezilarli darajada rivojlana boshladi. 1990-yillarning boshida mamlakatda xususiylashtirishning sekinlashuvi, hukumatga qarama-qarshi soliqlar hamda byurokratik tanqidlar chet el investitsiyalarini jalb qilishda salbiy ta'sir ko'rsatdi. Mamlakat Yevropa Ittifoqiga 2007 yilda qo'shilgandan so'ng qariyb 6 mlrd.AQSh dollari miqdorida tashqi savdo aloqalari amalga oshirildi. Biroq, Yevropa va jahon bozorlaridagi past samaradorlik hamda raqobatbardoshlik loyiha mablag'larining yetarli emasligi sababli xorijiy investitsiyalar uchun muhim to'siq bo'lib qolmoqda. Shunga qaramay, Bolgariya Fanlar akademiyasi Iqtisodiy tadqiqotlar institutining eng so'nggi yillik hisobotiga ko'ra Bolgariyada o'rtacha ish haqi Yevropa Ittifoqida o'rtacha ish haqining chorak qismi (1/4) ni tashkil etmoqda va bu ko'rsatkich mehnat unumdorligi formulasida hisoblab chiqilganda ikki baravar yuqori bo'lishi kerakligi tavsiya etilgan.

4.4.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Hukumat a'zolari 1995 yil yanvar oyida o'z lavozimida xizmat qilgan paytdan boshlab pul mablag'lari va ommaviy xususiylashtirishga harakat qilishni va'da qilishgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining sobiq Yugoslaviya va Iroqqa qarshi sanksiyalari (1990-2003 yillar), mamlakatning eng muhim savdo hamkorlaridan biri Bolgariya iqtisodiyotiga og'ir yuk va bosim olib keldi. Qayta tiklanishning birinchi belgilari 1994 yilda yalpi ichki mahsulotning o'sishi va inflatsiya tushib ketishi bilan yuzaga keldi. Ommaviy xususiylashtirishning birinchi bosqichi 1996 yil yanvarida boshlangan va shu yilning oxirigacha kim oshdi savdosi orqali milliy iqtisodiyot diversifikatsiya qilina boshladi. Ikkinchi va uchinchi bosqichlar 1997 yil bahorida yangi hukumat ostida o'tkazildi. 1998 yil iyul oyida UDF rahbarligi ostida hukumat va XVF qariyb 800 mln. AQSh dollari miqdoridagi uch yillik kredit bo'yicha kelishuvga erishdi. 1998 yil iyun oyida tugagan 14 oylik stend-by shartnomasini qaytadan yangilandi. Kredit mablag'lari moliyaviy bozorlarni rivojlantirish uchun yo'naltirildi. Ijtimoiy xavfsizlik dasturlarini takomillashtirish, soliq tizimini mustahkamlash, qishloq xo'jaligi va energetika sohasini isloh qilish, savdo-sotiqni yanada erkinlashtirishga oid islohotlar olib borildi. Yevropa Komissiyasi 2002 yilgi hisobotida Bolgariyani bosh vazir Ivan Kostov hukumatining bozorga yo'naltirilgan islohotlarni amalga oshirishi bo'yicha erishilgan yutuqlarni e'tirof etib, mamlakat iqtisodiyotini bozor mexanizmlarida ishlaydigan iqtisodiyot deb tan oldi³¹⁰.

³⁰⁸ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

³⁰⁹ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapser

³¹⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/blg/html>

4.4.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Sobiq ittifoq davrda Bolgariya qishloq xo'jaligi markazlashgan bo'lib, tarmoqlar davlat to'g'ridan-to'g'ri aralashuvi va boshqaruvi bilan ajralib turardi. Postkommunistik davrda qishloq xo'jaligi yerlarini xususiy mulkdorlarga qayta tiklash jarayoni sekinlik bilan samaradorlikni ta'minladi. 2004 yilga kelib Bolgariyaning qishloq xo'jaligi sohasidagi ishchi kuchi va ishlab chiqarishning 98 foizi xususiy, shu jumladan, yirik xususiy kooperatsiya tashkilotlari hissasiga to'g'ri keldi.

4.4.1-jadval

Bolgariya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Qoradengiz bilan chegaradosh Janubi-sharqiy Yevropa, Ruminiya va Turkiya o'rtasidagi hudud

Poytaxti	SOFIYA	Budjeti	Daromadlar: \$19,2 mlrd Xarajatlar: \$17,88 mlrd
YaIM	\$ 64,781 mlrd	Global Innovatsion Indeks	36 (42,84)
Oltin valyuta zahirasi	\$27,52 mlrd	HDI	56 (0,794)
Tashqi qarzi	\$39,51		
Maydoni	110,879 kv km	Tabiiy resurslar	boksit, mis, qo'rg'oshin, sink, ko'mir, yog'och, ekin erlari
Aholisi	7,101,510	Qishloq xo'jaligi	sabzavot, meva, tamaki, sharob, bug'doy, arpa, kungaboqar, shakar lavlagi; chorvachilik
Umumiy chegarasi uzunligi	1,806 km Gretsiya 472 km, Makedoniya 162 km, Ruminiya 605 km, Serbiya 344 km, Turkiya 223 km	Sanoati tarkibi	elektr, gaz, suv; oziq-ovqat, ichimliklar, tamaki; mashina va uskunalar, avtomobil ehtiyot qismlari, tog'-kon metallurgiya, kimyo, koks, qayta ishlangan neft, yadroviy yoqilg'i; outsorsing markazlari
Ishsizlik	6,9%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 4,4 % Sanoat:28,4% Xizmatlar:67,6%
Inflatsiya	1,9%	Yirik kompaniyalari	NEK EAD, Neterra, Nimer, Ontotext, Technomarket, TEREM, Vitta Foods, Vivacom, VRZ Karlovo, Girdap, Blizoo, Kamenitza, Kintex, Chimimport, Corecom, Diema,
Soliqlar	34,9%		
Gini BERI	35,4	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EBRD, IMF OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO, UNHCR, UNIDO, UNWTO,, WTO, BSEC
Easy of Doing Business	46 (6,48)		
YAIM darajasi	50	Jon boshiga YaIM darajasi	\$21,498 (PPP) \$7,392 (nominal)
Davlat boshqaruvi	75 (nominal) 76(PPP)		
	parlament respublikasi		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Aholining ayrim qismlari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan kichkina uchastkalarda dehqon xo'jaligining bevosita iste'moli uchun oziq-ovqatning katta miqdori ham ishlab chiqarila boshladi³¹¹.

2000-2003 yillardagi qurg'oqchilik qishloq xo'jaligida o'sishni cheklab qo'ydi va 2005 yildagi suv toshqini sohalarga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bolgariyaning asosiy dala ekinlari bug'doy, jo'xori va arpa hisoblanadi. Asosiy sanoat ekinlari esa shakar lavlagi, kungaboqar va tamaki hisoblanadi. Pomidorlar, bodringlar va qalampirar eng muhim sabzavot eksporti hisoblanadi. Bolgariyaning eng kata qismi meva mahsulotidan olma va uzum yetishtirish kamaydi. Ammo, sharob eksporti sezilarli darajada oshdi. Chorvachilikda qoramol, qo'y, parrandachilik; sut mahsulotlaridan esa, yogurt va pishloqning ko'plab turlari ishlab chiqariladi.

Bolgariya hududining taxminan uchdan bir qismi o'rmonlar bilan qoplangan, shulardan taxminan 40 foizi iynoza hisoblanadi. 1980-2000 yillar oralig'ida o'rmonli maydon 4,6 foizga o'sdi. 2017 yilga kelib esa ushbu ko'rsatkich 7.2 %ni tashkil etib mamlakat ushbu xomashyoga deyarli ichki talabni to'la qonli ta'minlamoqda.

2016 yilda jami 7,8 ming tonna yog'och yetishtirilgan bo'lib, ularning 52 foizi sanoatda qayta ishlash uchun va 20 foizi esa, yoqilg'i sifatida foydalanilmoqda. Davlatda yog'ochsozlik loyiha me'yorlari juda takomillashtirilgan bo'lsada, 2014 yilda Bolgariya o'rmon ekinlarining taxminan 45 foizi o'rmon xizmatida korrupsiya tufayli noqonuniy ravishda ro'yxatdan o'tkazilib o'zlashtirilgan. O'rmonlarning deyarli 7,5 foizi barcha maqsadlardan himoyalangan, 65 foizi esa ekologik va tijoriy maqsadlarda foydalanish uchun mo'ljallangan. 2017 yilda jami o'rmon resurslarining qariyb 73 foizi iqtisodiy jihatdan ijobiy samara beruvchi tarmoq sifatida baholangan..

Bolgariya 1995 yilda baliqchilik sanoatini to'xtatib qo'ygandan buyon mamlakatda ushbu soha qaytadan yangi dastur asosida moliyalashtirilmogda. 2000-yillarning boshlarida baliqchilik xo'jaligi kengaytirildi va Qoradengiz hamda Tuna daryosida ayrim baliqlarning asosiy qismi kelgusi yillarda ko'paytirish bo'yicha investitsion loyihalar tashkil etilgan. 2004 yilda mahalliy bozorlarda faqat bir nechta baliq turiga ega bo'ldi. 1999 yildan 2001 yilgacha Bolgariyaning umumiy baliq ovlashlari 18,6 ming tonnadan 8100 tonnagacha kamaydi, lekin 2003 yilda hosil 16,5 ming tonnani tashkil qilgan bo'lsa 2017 yilda esa 19.3 ming tonnani tashkil etdi.

4.4.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Bolgariya yoqilg'i-energetika sohasida gidroenergetika zavodlari va Kozloduy atom elektr stansiyasidan elektr energiyasini ishlab chiqarish bilan birga neft va tabiiy gaz (ko'pi Rossiyadan keladi) importiga ham asoslangan. Iqtisodiyot katta miqdorda energiya talab qiladigan darajaga ko'tarilgan. Mamlakat hududiy elektr energiyasini yirik ishlab chiqaruvchi hisoblanadi. Bolgariya 2016 yilda 43,07 milliard kilovatt-soat elektr energiyasini ishlab chiqardi (taqqoslashlaricha, Bolgariyada Ruminiyadan qariyb uch barobar katta bo'lgan miqdorda elektr energiyasi ishlab chiqargan). 2004 yilda Yevropa, Yaponiya, Rossiya va Qo'shma Shtatlarning manfaatlariga xaridlar orqali xususiylashtirilgan mahalliy elektr ishlab chiqarish sanoati eskirgan uskuna va

³¹¹ <https://www.britannica.com/place/bulgaria/Agriculture-forestry-and-fishing>

kuchsiz nazorat tizimidan azob chekmoqda. Oxirgi muammolarni hal qilish uchun 2008 yilda hukumat "Bulgargaz", "Bulgartransgaz", "NEK EAD" energetika kompaniyasi, "EAD" elektr tizimi operatori, "Kozloduy" atom elektr stansiyasidan tashkil topgan davlat energetika xolding kompaniyasi (Bolgar Energy Holding EAD) Maritza-Iztok II issiqlik elektr stansiyasi, Mini Maritza Iztok (Maritsa Iztok konlari) va Bulgartel EAD Davlat xolding kompaniyasining 100% aksiyalariga ega kompaniyalar barpo etildi. Bolgariyaning oddiy elektr stansiyalarining ko'pchiligi yaqin kelajakda keng ko'lamli modernizatsiya qilishni talab qilmoqda. Bolgariyada 64 ta kichik gidroelektr stansiyalari mavjud bo'lib ular birgalikda mamlakatning elektr energiyasining 19 foizini ishlab chiqaradi.

Neft qidiruvi bo'yicha Qora dengizda (Shabla bloki) va Ruminiya chegarasida atroflarida amalga oshirilmoqda. Bolgariya neftining asosiy daromadi, sharqiy-g'arbiy va shimoliy-janubiy tranzit yo'nalishlarida o'tish nuqtasi sifatida shakllantiradi. Burgas Bolgariyaning Qora dengizidagi asosiy neft tashish uchun port hisoblanadi. Bolgariyaning yirik neftni qayta ishlash zavodi "Neftochim" 1999 yilda Rossiya neft giganti LUKoil tomonidan sotib olingan bo'lib 2005 yilda modernizatsiya qilingan. Bolgariyaning yagona muhim ko'mir manbai - asosan davlat Maritsa-Iztok va Bobov Dol komplekslaridan qazib olinadi.

Bolgariya kuniga 3,520 barrel neft qazib oluvchi kichik neft mamlakatidir (dunyoda 99-o'rinda) Prospektorlar Bollivoning Tyulenov yaqinidagi birinchi neft konini 1951 yilda kashf qilishdi. Proven zahiralari 15.000.000 barrel (2,400,000 m³) ni tashkil etadi. 1990 yillar oxirida tabiiy gaz ishlab chiqarish to'xtatildi. Tabiiy gazning tasdiqlangan zahiralari 7,663 mlrd. cub m. LUKOIL Neftochim neftni qayta ishlash zavodi Bolgariyaning eng yirik neftni qayta ishlash zavodi bo'lib, yillik daromadi 4 milliard lira (2 milliard yevro) ni tashkil etadi.

So'nggi yillarda shamol va quyosh energiyasi kabi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan elektr energiyasini ishlab chiqarish barqaror o'sib borayotganligi kuzatilmoqda. Quvvatli energiya keng ko'lamli istiqbolga ega bo'lib, 3,4 ming MVt quvvatga ega. 2009 yildan boshlab Bolgariya umumiy quvvati 112,6 MVt bo'lgan 70 dan ortiq shamol turbinasini ishga tushiradi va 2016 yilda umumiy quvvati 400 MVtni tashkil qilish uchun ularning soni uch barobar ko'paytirishni rejalashtirmoqda.

4.4.5. Tog'-kon metallurgiya

Bolgariyaning tog'-kon sanoati post-kommunistik davrda pasayib ketdi. Zamonaviy asbob-uskunalarining yetishmasligi va kam mablag' sarflanishi sababli konlarni o'zlashtirishda kapital mablag'lari yetishmayapti. Konchilik 2000-yillarning boshida ishchi kuchining 3 foizidan kamrog'ini tashkil etgan bo'lib YaIMning 2 foizdan kamrog'iga to'g'ri kelgan. Bolgariyaning metallurgiya konlari quyidagicha baholangan: 2017 yil ma'lumotlariga ko'ra 207 million tonna temir ruda, 127 million tonna marganets rudasi, 936 million tonna mis javhar, 238 million tonna xromli ruda va 150 million tonna oltin rudasi qazib olinmoqda. Bolgariyaning bir nechta foydali qazilmalari tijorat yo'li bilan o'zlashtirilmoqda;

Konlarning 80 foizi ochiq qazish yo'li bilan amalga oshirilmoqda. Kremikovtzi

va boshqa joylarda temir qazib olish mahalliy po'lat sanoati uchun yetarli emas. Ammo mis, qo'rg'oshin va rux konlari rangli metallurgiya sanoatini to'liq ta'minlamoqda. Britaniya kompaniyasida Dikanyit va Gornoseltsida razvedka ostidagi oltin ma'danlari topilgan va Chelopechda mahalliy mis hamda oltin konlari ishlab turibdi. Konlarda 50 ga yaqin minerallar turlari mavjud. Rodop tog'larida katta miqdordagi uran mavjud bo'lib so'nggi 10 yil ichida hech qanday ekstraksiya amalga oshirilmagan.

Tog'-kon sanoati qiymati 760 mln. AQSh dollarini tashkil etadi va tegishli tarmoqlar bilan bir qatorda 120 ming kishini ish bilan ta'minlaydi. 2017 yilda oltin, qo'rg'oshin va misning ko'tarilgan global bahosi, shuningdek, sink va ko'mir ishlab chiqarishga yo'naltirilgan investitsiyalar 2007-2008 yillardagi moliyaviy inqirozdan so'ng tog'-kon sanoatida iqtisodiy o'sishni kuchaytirdi. 2010 yildan boshlab Bolgariya dunyodagi 19-o'rinda yirik ko'mir, 9-o'rinda eng yirik vismota, 19-o'rinda eng yirik mis va sakkizinchi yirik rux qazib oluvchisi hisoblanadi. Mamlakat Yevropada mamlakat oltin qazib olish bo'yicha to'rtinchi o'rinni va ko'mir qazib olish bo'yicha oltinchi o'rinni egalladi.

Vulko Chervenkov hukmronligi davrida qurilgan "Elatsite" mis koni va qayta ishlash zavodi Janubiy-Sharqiy Yevropaning eng yirik shaharlaridan biri bo'lib qolmoqda. U yiliga 13 million tonna ruda qazib oladi, taxminan 42 ming tonna mis, 1,6 tonna oltin va 5,5 tonna kumush qazib oladi. Mamlakat uchun qora metallurgiya juda katta ahamiyatga ega bo'lib pelin va po'lat temir ishlab chiqarishning katta qismi Pernikdagi Kremikovtsi va Stomana po'latlarida hamda Debeldagi uchinchi metallurgiya zavodi bilan rivojlantirilmoqda. 2009 yildan boshlab poytaxt Sofiyada jiddiy ifloslanish sababli Kremikovtsi po'lat fabrikalarining taqdiri muhokama qilinmoqda va ular hudud tashqarisiga ko'chirilmoqda.

Qo'rg'oshin va rux uchun eng yirik qayta ishlash zavodlari Plovdiv, Qardjali va Novi Iskarda joylashgan; rux va temir ishlab chiqarishda Bolgariya Sharqiy Yevropada birinchi o'rinni egallaydi.

4.4.6. Infrastruktura

Bolgariya milliy avtomobil yo'llari tarmog'i umumiy uzunligi 40,231 km (24,998 mln) ga teng bo'lib ulardan 39,587 km (24,598 mln.) asfalt qoplamali yo'llardir. Bolgariya, Trakya, Hemus, Struma va Maritsa kabi shaharlar 2015 yil noyabr oyidan boshlab umumiy uzunligi 760 km (470 milya) ga oshib kengaytirilmoqda. Temir yo'llar yuk tashishning asosiy shakli bo'lib avtomobil yo'llari yuklarning tobora kengayib borayotgan qismini o'z ichiga olmoqda. Bolgariya, shuningdek, 6238 km (3,876 milya) temir yo'lga ega bo'lib 2016 yilda tezyurar temir yo'l qurilishi tugatilib foydalanishga topshirildi. Sofiya va Plovdiv asosiy aviatashuv xizmati markazlari bo'lsa, Varna va Burgas esa asosiy dengiz savdo portlari hisoblanadi.

Bolgariya keng ko'lamli telekommunikatsiya tarmog'iga ega bo'lib hozirda jiddiy modernizatsiya qilinmoqda. Asossan Germaniya va Yaponiya kompaniyalari bilan qushma investitsion loyihalar amaliyotga tadbiiq etilgan. Ko'plab hududlarda telefon xizmati mavjud va markaziy raqamli magistral yo'nalish mintaqalarni

birlashtiradi. Hozirgi kunda Mtel, Telenor va Vivacom uch ta aloa kompaniyalari faol mobil operatori hisoblanadi. 2000 yildan boshlab internetdan foydalanuvchilar sonining tez o'sishi kuzatilgan bo'lib ular 430 mingdan 2004 yilda 1,545,1 minggacha, 2010 yilda esa 3,4 million (48 foizni tashkil etuvchi) 2017-yilda Bolgariyada internet foydalanuvchilari 4,2 mln. kishini tashkil etadi (59,8% penetrasyon darajasi). Bolgariya 2011 yilda Ruminiya va Janubiy Koreyadan so'ng dunyodagi eng tezkor o'rtacha 3-raqamli internet tezligiga ega bo'ldi. 2017-yilda Bolgariya dunyodagi o'rtacha yuklab olish tezligi chartida 17,54 Mbit / s bilan 27-o'rinni egalladi. O'rtacha oylik tarffik narx ko'rsatkichi 28,81 dollarni tashkil qiladi va jahonda tezlik / baho nisbati bo'yicha 0,61 ball bilan 18-o'rinni egallaydi.

4.4.7. Sanoat

Bolgariya dastlabki sanoatining asosiy qismi og'ir sanoat bo'lib 1980-yillarda boshlangan biokimyoviy va kompyuterlar muhim mahsulotlar hisoblanar edi. Bolgariya sanoati sovet bozorlariga qurilganligi sababli, Sovet Ittifoqi va Varshava bitimining oxiri 1990-yillarda jiddiy inqirozga sabab bo'ldi. Ushbu soha 2000 yildan buyon birinchi marta o'sish kuzatilgandan so'ng Bolgariya sanoat sektori diversifikatsiya qilinganidan boshlab boshida asta-sekin barqaror o'sa boshladi.

Varshava bitimi va uchinchi jahon bozorlarining yo'qolishi mudofaa sanoati uchun jiddiy zarba edi. 2000-yillarning boshlarida, sanoatning omon qolish rejasi G'arb bozorlarini qondirish va Rossiya kompaniyalari bilan birgalikda ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish maqsadida hamkorlikni yanada kuchaytrishni taqozo etardi. 1980-yillarda sovet bozorlariga xizmat qilish uchun tuzilgan elektronika sanoati G'arbning kompyuter ishlab chiqaruvchilari bilan raqobatlasha olmadi. Bugungi kunga kelib esa zamonaviy modernizatsiya qilingan sanoat Yevropa firmalari bilan tuzilgan shartnoma va xorijiy investitsiyalarni jalb qilmoqda. Avtomobil sanoati, yuk mashinalari va avtobus ishlab chiqarishni rivojlanmoqda. Elektronika jihozlarini va uy ro'zg'or jihozlari ishlab chiqarish yuqori darajaga ko'tarildi. Eng katta sanoat markazlarga Sofiya, Plovdiv, Botevgrad, Stara Zagora, Varna, Pravets va boshqa ko'plab shaharlar kiradi. Hozirda tejamkor kompyuterlar, telefonlar, tibbiy va ilmiy uskunalar ishlab chiqarilmoqda.

Bolgariyaning sanoat ishlab chiqarishi 2018 yilning yanvar oyida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 2,3 foizga yuqoriligi bilan 3,5 foizga oshdi. Ishlab chiqarish tez sur'atlarda (dekabr oyida 5,7 foizdan 10,3 foizga), asosan mashina va uskunalarni ta'mirlash va o'rnatish (12,3 foizdan 28,8 foiz), boshqa metall bo'lmagan mineral mahsulotlar (5,5 foizdan 28,3 foiz), boshqa transport vositalari (2,5 foizdan 25,2 foizga), mashinalar va uskunalar bundan mustasno (16,8 foizdan 20,8 foizgacha), metall mahsulotlari ishlab chiqarildi. Bundan tashqari, qazib olish uchun mahsulot ishlab chiqarish kamaydi (4,6% 7,0%). Sanoat ishlab chiqarish o'tgan oyda o'sish kuzatilib 1 foizga o'zgardi. Bolgariyada sanoat ishlab chiqarish 2001 yildagi 2018 yilga nisbatan o'rtacha 3.35 foizni tashkil etdi. 2004 yil may oyida esa 19,5 foizga o'sib 2009 yil may oyi kelib 22,6 foizni tashkil etgan edi.

4.4.1-rasm. Bolgariya sanoatining yillar bo‘yicha o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³¹²

Bugungi kunda transport uskunalarini ishlab chiqaradigan ko‘pgina zavodlar to‘la quvvat bilan ishlamoqda. poezdlar (Burgas, Dryanovo), tramvaylar (Sofiya), avtoulavlar (Dupnitsa), avtobuslar (Botevgrad), yuk mashinalari (Shumen), avtoulavlar (Plovdiv, Lom, Sofiya, Lovech) ishlab chiqarmoqda. Lovech hududida avtomobillarni yig‘ish zavodi joylashgan. Rousse esa qishloq xo‘jaligi texnikasi uchun asosiy markaz bo‘lib xizmat qilmoqda.

4.4.8. Tashqi savdo munosabatlari

1990-yillarda Bolgariya sobiq Ittifoqdagi bozorlardan asta-sekin uzoqlashib, Yevropa Ittifoqiga eksport hajmini oshirdi. 1999 yilda Bolgariya Markaziy Osiyodagi erkin savdo to‘g‘risidagi Shartnomaga (CEFTA) qo‘shildi, uning a‘zolari (Xorvatiya, Chexiya, Vengriya, Polsha, Ruminiya, Slovakiya va Sloveniya 2006 yilda qo‘shilgan), muhim savdo munosabatlarini o‘rnatdi. Biroq, 2004 yilda Xorvatiya va Ruminiyani Yelga qabul qilish, CEFTA savdosining ahamiyatini qisqartirdi. 2004 yilda Bolgariyaning import savdosining 54 foizi va eksport savdosining 58 foizi Yevropa Ittifoqiga a‘zo davlatlari hissasiga to‘g‘ri keldi. Bolgariya Albaniya, Xorvatiya, Estoniya, Isroil, Latviya, Litva, Makedoniya, Moldova va Turkiya bilan ikki tomonlama erkin savdo bitimiga ega.

2000-yillarning boshlarida uglevodorod yoqilg‘isi muhim import mahsulotiga aylandi, 1990-yillarning oxiridan boshlab tovarlarning umumiy importdagi ulushi 1996 yilda 29 foizdan 2016 yil 18 foizgacha sezilarli darajada pasaydi. Ushbu davrda import qilinadigan mahsulotlarning diversifikatsiyasi mashinalar va uskunalar, iste‘mol tovarlari hamda avtomobillar ishlab chiqarish hajmi oshdi. Importning katta qismi mato, metall javhari va neft kabi qayta ishlangan xom-ashyo bilan qo‘plandi. 2015 yilda mashina va uskunalar, metallurgiya mahsulotlari, kimyoviy moddalar va plastmassalar, yoqilg‘i va minerallar eng muhim import tarkibini tashkil qildi. Importning asosiy manbalari hajmi, miqdori bo‘yicha, Germaniya, Rossiya, Italiya, Turkiya va Gretsiya yaqqol ustun mamlakatlar hisoblanadi. 2005 yilda mamlakatning

³¹² <https://tradingeconomics.com/bulgaria/industrial-production>

eng katta eksport bozorlari hajmi bo'yicha Italiya, Germaniya, Turkiya, Gretsiya va Belgiya hisoblandi. Eng muhim eksport tovarlari - kiyim, poyafzal, temir va po'lat, mashina va uskunalar, yoqilg'i. 2016 yilda Bolgariya eksporti 11,7 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi va uning importi 15,9 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. Bu esa 4,2 mlrd. AQSh dollaridagi savdo balansini tashkil etdi. Savdo tanqisligi ayniqsa 2000 yillar boshida ayniqsa Rossiya bilan jiddiy tovarlar bozori keskin qisqargan vaqtga to'g'ri keldi.

2006 yilning birinchi yarim yilligida Bolgariya 2,3 milliard AQSh dollari miqdoridagi joriy kamomadga ega bo'lib, 2005 yilning shu davriga nisbatan 1,4 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Uning savdo balansini 2,78 milliard AQSh dollarini, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar esa 1,8 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Moliyaviy hisob balansini esa 2,29 milliard dollarni tashkil etdi. 2006 yilning o'rtalarida to'lovlarning umumiy balansini 883 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. Bu esa 2015 yilning shu davriga nisbatan 755 mln. AQSh dollariga tengdir. Bolgariyaning yirik tashqi qarzi postkommunistik davrda iqtisodiy tanglik keltirib chiqardi. 2005 yil oxirida Bolgariya tashqi qarz qiymati 15,2 milliard AQSh dollarini tashkil etib bu qiymat 2002 yil va undan oldingi yillarga nisbatan yalpi ichki mahsulotiga salbiy ta'sirini ko'rsatdi. Hukumat iqtisodiyotni markazlashtirilgan rejali iqtisodiyotdan yanada liberal bozorga yo'naltirilgan iqtisodga aylantirish uchun

1990-yillarda sezilarli tarkibiy iqtisodiy islohotlarni amalga oshirdi. Ushbu islohotlar davlat korxonalarini xususiylashtirish, savdo-sotiqni liberallashtirish va soliq tizimini mustahkamlashdan iborat bo'lib, dastlab ayrim iqtisodiy qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Keyinchalik sarmoyalarni jalb qilish, o'sish sur'atlarini oshirish va turmush sharoitini bosqichma-bosqich yaxshilashga yordam berdi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining Bolgariya eksporti rivojlanishi evaziga jamg'armalarining 3% dan ko'proq o'sishni ta'minladi. So'nggi yillarda ichki energiya talabining pastligi hamda xalqaro energiya narxlarining pastligi Bolgariya iqtisodiy o'sishi 4 foizga yaqinlashishiga olib keldi. 2017 yilda ijobiy tomonga o'zgargan iqtisodiyot inflatsiya darajasini pasayishiga olib keldi. Bolgariyaning ehtiyotkorlikdagi davlat moliyaviy boshqaruvi 2016 yilda muvozanatli byudjetga va 2017 yilga mo'ljallangan byudjetni taqsimlashda samarali ko'rsatkichlarni ta'minladi. Kuchli ichki talab 2017 yilning birinchi va ikkinchi choragida va 2016 yilning birinchi va ikkinchi choragida mos ravishda 3,9% va 4,2% darajasiga erishildi.

2018 yil yanvar oyida Bolgariyadan eksport 12,3 foizga o'sib \$26.1 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga eksport qilish (27,7 foiz) hajmining o'sishi YeIga a'zo bo'lmagan mamlakatlarga esa (-16,3 foiz) miqdorda kamaydi. 2000- yildan 2018- yilgacha Bolgariyada eksport 2438.24 BGN millionga ortdi va 2017- yil oktyabr oyida esa 4954.70 BGN millionga erishilib 2000 yilning yanvar oyidagi rekord darajaga 607.60 BGN millionni tashkil qilgan.

4.4.2-jadval

Bolgariya tashqi savdo tovarlari tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$26.1 mlrd (2017)	Import (USD)	\$28.47 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	kiyim-kechak, poyafzal, temir va po'lat, mashina va uskunalar, yoqilg'i	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashinalar va uskunalar, metallar va rudalar, kimyoviy moddalar va, yoqilg'i, mineral moddalar
Asosiy hamkorlar	 Germaniya 14% Italiya 9.7% Rumaniya 9.2% Turkiya 8.4% Gretsiya 7.3% Fransiya 4.7% Ispaniya 2.9% Belgiya 2.9% Niderlandiya 2.8% Buyuk Britaniya 2.6% Polsha 2.6% Avstriya 2.0% Serbiya 2.0% Xitoy 1.9% Chexiya 1.8% Makedoniya 1.8% Vengriya 1.7% Rossiya 1.5% (2016)	Asosiy hamkorlar	 Germaniya 13% Rossiya 9.1% Italiya 8.0% Ruminiya 7.1% Turkiya 6.3% Gretsiya 4.9% Polsha 4.1% Xitoy 4.0% Ispaniya 4.0% Vengriya 3.9% Niderlandiya 3.7% Fransiya 3.2% Avstriya 2.8% Belgiya 2.4% Buyuk Britaniya 2.3% Chexiya 2.2% Ukraina 1.6% Serbiya 1.5%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

2018- yil yanvar oyida Bolgariya importi 20,3 foizga ortib, BGN 4746,3 millionga yetdi. Bu esa Yevropa Ittifoqi mamlakatlaridan (23,1 foiz) va Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lmagan mamlakatlardan esa (15,6 foiz) sotib olingan. 2000 yildan 2018- yilgacha bo'lgan davrda Bolgariya importi o'rtacha 2958,47 BGN mln.ni tashkil etgan. Tashqi savdo joriy hisobining 2017- yilga nisbatan pasayishi kuzatilgan bo'lsa-da, eksportning barqaror o'sishi kutilmoqda. Bolgariyaning Yevropa Ittifoqi bozorlarida raqobatbardoshligi va yuqori tovarlar bahosining o'sishi bilan eksportning rag'batlantirilishi mustahkam iqtisodiy rivojlanish kutilmoqda. Importning o'sishi neft narxining yuqoriligi hamda iste'mol mahsulotlari va xorijiy investitsiyalar uchun ichki talabning kuchayishi bilan bog'liq bo'lib qolmoqda.

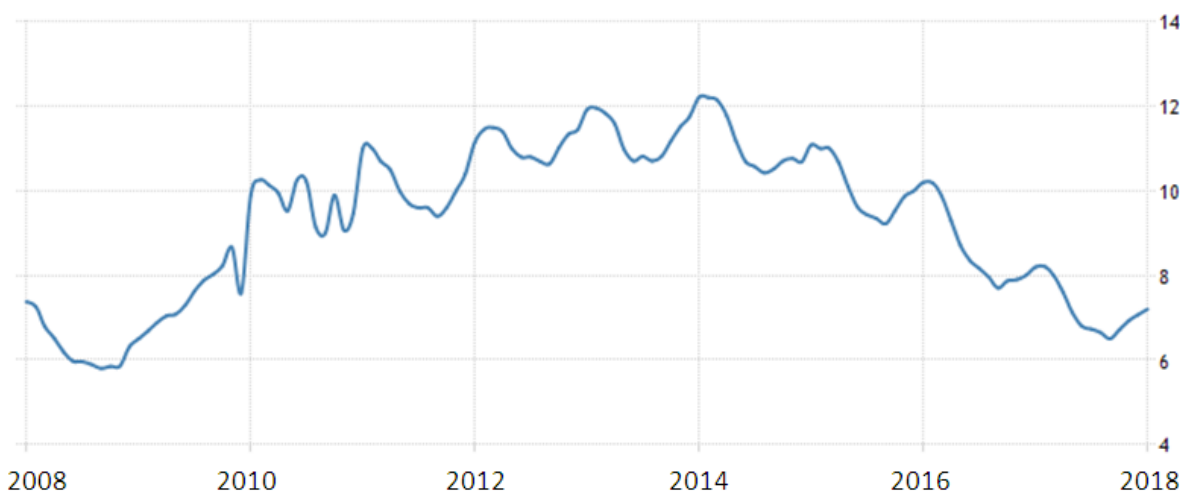
4.4.2-rasm. Bolgariya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)³¹³

Bolgariya iqtisodiyoti 2017- yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 3,6 foizga o'sgan. 2015- yil ikkinchi choragidan beri eng zaif iqtisodiy pasayish kuzatilib maishiy iste'mol uchun mahsulotlar ishlab chiqarish (3,6 foizni tashkil etdi), davlat xarajatlari 1,7 foizga pasaygan. Boshqa tomondan, sarmoyalar miqdori keskin o'sdi 4,5 foizni tashkil etdi. Ayni paytda eksport juda kam (4,1 foizga), import esa ko'tarilishni davom etmoqda (8,3 foizga nisbatan 5,1 foizga). Har chorakda yalpi ichki mahsulot 0,7 foizga o'sdi va oldingi chorakka nisbatan 0,8 foizga va o'tgan chorakka nisbatan 0,9 foizga oshganini ko'rish mumkin. 2017 yilda iqtisodiyot 3,4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2016 yilda esa 3,6 foizga o'sgan. Bolgariyadagi Yalpi Ichki Mahsulot o'sish sur'ati 1996 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 2,96 foizni tashkil etdi.

4.4.9. Ishchi kuchi resurlari

2005- yilda ishchi kuchi soni 3,3 mln. kishini tashkil etib 2004 yilda bu ko'rsatkichning 11 foizi qishloq xo'jaligida, 33 foizi sanoatda, 56 foizi esa xizmat ko'rsatish sohasida ish olib bormoqda. Ishsizlik darajasi so'ngi davrlarda ikki barobar ko'payib, 2000- yilda 19 foizni tashkil etdi. O'shandan beri xususiy va davlat korxonalarida yangi ish o'rinlari yaratilishi bilan bu ko'rsatkich sezilarli darajada pasaydi. 2005- yilda rasmiy raqam 2002- yil oxirida 16,9 foizga nisbatan 11,5 foizni tashkil etdi. 2003- yilda taxminan 500 ming bolgar ishsiz edi, biroq ish izlamaganlari uchun rasman ro'yxatga olinmadi. 2017- yilning to'rtinchi choragida Bolgariyada ish bilan bandlik darajasi 52,30% gacha kamaydi. 2017 yilning 3-choragida 53,20% ni tashkil qildi.

³¹³ <https://tradingeconomics.com/bulgaria/gdp-growth-annual>

4.4.3-rasm. Bolgariya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³¹⁴

Mamlakatda mintaqaviy o'zgarishlar, yoshlar orasidagi ishsizlik darajasi yuqoriligicha qolmoqda. Aholining muayyan guruhlari orasida harakatsizlik davom etmoqda va ko'plab odamlar iqtisodiy imkoniyatlari chegaralangan qatlam masalan, qariyalar, qishloq joylarida yashaydigan odamlar imkonsiz qolmoqdalar. 2016-yilning kuz oylarining oxirida ishsizlik darajasi 7 foizni tashkil etgan. 2016- yilda hukumat eng kam ish haqini oyiga 215 evroga oshirdi. 2016 yil oxirida oylik o'rtacha oylik ish haqi taxminan 480 yevroni tashkil qilgan bo'lsa mamlakatda 2017 yil mart oyida o'rtacha oylik ish haqi 1,036 lira (530 evro) darajasiga yetgan.

Bolgariya Fanlar akademiyasining Iqtisodiy tadqiqotlar institutining so'nggi yillik hisobotiga ko'ra, Bolgariyada o'rtacha ish haqi faqatgina Yevropa Ittifoqidagi o'rtacha maoshning chorak qismi (1/4) va ishchi unumdorligi formulada hisoblab chiqiladi. Bolgariyadagi ishsizlik darajasi 2017- yil dekabr oyida 6.2 foizdan 7,07 foizgacha ko'tarildi. Bolgariyadagi ishsizlik darajasi 1991 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 11,74 foizni tashkil etib 2001 yil fevral oyiga nisbatan 19,27 foizni tashkil etgan.

4.4.10. Soliq tizimi

2008- yil 1- yanvardagi holatga ko'ra barcha fuqarolar uchun daromad solig'i 10% etib belgilangan. Ushbu to'g'ri soliq - dunyodagi eng kam daromad stavkasidan biri hisoblanib Yevropa Ittifoqidagi eng past daromad darajasini tashkil etmoqda. Islohotlar YaIMning o'sishi va soliq yig'ishning yuqori sur'atlarini ta'minlash maqsadida amalga oshirilmoqda. Ba'zilar buni soliq sohasida "inqilob" deb atashdi, lekin o'zgarishlarga olib keldi va bu ishchilarga ishlaydigan mashg'ulotlarning yengil bahslari va noroziliklar keltirib chiqardi. Mamlakatning soliq tushumidagi o'zgarishlardan tushkunlikka tushgan kishilarga kompensatsiyalar, pereferensiyalar ajratish uchun o'zgartirildi.

2005- yilda davlat daromadi 11,2 milliard AQSh dollarini tashkil etgan va uning

³¹⁴ <https://tradingeconomics.com/bulgaria/unemployment-rate>

davlat xarajatlari, jumladan, kapital xarajatlari 10,9 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib soliqlar umumiy miqdorda 300 million AQSh dollaridan ortiq daromad keltirgan. 2004 yilda daromadlar 10,1 mlrd. AQSh dollarini va xarajatlari 9,7 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. Bolgariyada daromad soliq stavkasi 10 foizni tashkil etadi. Bolgariyadagi tashkilotlar solig'i stavkasi 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda 19,52 foizni tashkil etib, 1997 yilda bu ko'rsatkich 40,20 foizni tashkil etgan edi. 2007 yilda esa, bu ko'rsatkich 10 foizni tashkil etgan. Bolgariyadagi shaxsiy daromad solig'i stavkasi 10 foizni tashkil etadi. Bolgariyadagi shaxsiy daromad solig'i stavkasi 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 23,63 foizni tashkil etib 1996 yilda 50 foizdan yuqori bo'lgan edi. Bolgariyadagi tijorat stavkasi 20 foizni tashkil etadi. Bolgariyadagi Ijtimoiy himoya darajasi 32,40 foizni tashkil qiladi. Bolgariyadagi ijtimoiy xavfsizlik darajasi 2006 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 33,89 foizni, 2008 yilda esa 43,60 foizni, 2010 yilda 29,70 foizni tashkil etgan.

4.4.11. Transport

Bolgariya xalqaro logistik markazlardan biri hisoblanadi. 2016 yilning dekabr oyi holatiga ko'ra, mamlakat 810 kilometrlik magistral yo'llariga ega. Tuna va Qoradengiz bo'yidagi temir yo'llar Bolgariya suv transporti tizimiga tegishli bo'lgan ikki yirik port Varna hamda Burgasda joylashgan. Bolgariya transport infratuzilmasini modernizatsiya qilishni 2020 yil yakunlari bo'yicha 7,3 milliard yevro evaziga joriy qilish muddati tugagandan so'ng 10 yil ichida amalga oshirilishi reja qilinmoqda. Bu haqda Transport vazirining o'rinbosari Angel Popov 2020 yildan so'ng sohaga sarmoya kiritish istiqbollari to'g'risida konferensiyada ma'lum qildi. Uchrashuvni tashkilotchi sifatida Andrey Novakov e'lon qildi, unda Yevropa Ittifoqi transport tarmoqlariga yiliga 10 mlrd. amaldagi yevro moliyalashtirish tugaganidan keyin rejalashtirilgan³¹⁵.

Bolgariya asosiy tarmoq yo'llarini qurish uchun 4,7 milliard yevro va keng tarmoqli magistrallar uchun esa 2,6 milliard dollar rejalashtirmoqda. "Barcha ustuvor loyihalarni amalga oshirish uchun biz 2,6 milliard yevro miqdorida moliyalashtirishni ta'minlashimiz kerak. Yo'l sektori uchun bu ko'rsatkich 3,7 milliard yevrodan ortiq, deydi Angel Popov.

Yuk tashish

Yevropada ichki suv yo'llari orqali yuklarning eng ko'p miqdori Reyn-Main-Danube koridorida tashiladi. Ushbu koridorda 2050 yilgacha ekstremal ob-havo oqibatida ichki suv yo'llaridan foydalanish qisqarishi kutilmoqda. Yaqin kelajakda Reyn va Yuqori Tuna shaharlarida va quyi Tuna hududida qurg'oqchilikning yoz faslida ko'payishi natijasida suv satxining sezilarli darajada ko'tarilishi juda katta havf tug'dirmoqda. Shu bilan birga, 2007-2010 yillarda suvning past darajadagi og'ir vaziyatlari ham sezilarli zarar yetkazmoqda.

Havo transporti

³¹⁵<https://www.novinite.com/articles/185817/the+transport+infrastructure+in+bulgaria+needs+eur+7.3+billion+after+2021>.

Sofiya xalqaro aeroporti mamlakat bo'ylab umumiy yo'lovchilar soni bo'yicha 6,595,790ga yetdi va 2016 yil martida aeroport Sofiya 388500 yo'lovchiga xizmat ko'rsatdi. Bu 2015 yilning xuddi shu davriga nisbatan 16 foizga ko'p demakdir. 2016 yilda Bolgariyaning uchta yirik aeroporti - Sofiya, Varna va Burgaz yo'lovchi tashishga xizmat qildi. 2016 yil birinchi yarmida qariyb 16% o'sib, 6.45 million kishiga yetdi. 2017 yilda Bolgariya aeroportlari 8 632 120 nafar yo'lovchiga xizmat ko'rsatdi va 32,254 tonna yuk tashildi.

Temir yo'llar

2015 yil Bolgariyaning "National Company Railway Infrastructure" shirkatiga qarashli 7238 kilometrlik ochiq yo'llar mavjud bo'lib, 125 kilometr uzunlikdagi 760 mm tor o'lchamdagi temir yo'l - Septemvri-Dobrinishte tor quvur liniyasi va 4316 km asosiy yo'nalish temir yo'llar hisoblanardi. Sofiya, Plovdiv va Gorna Oriaxovitsa ichki tizim va xalqaro temir yo'l markazlaridir. Bolgariya temir yo'l tizimi 1980-yillardan beri kengaymagan, 2014 yilda esa 4,023 kilometrlik asosiy yo'nalish mavjud edi. Hozirda yo'l loyihalarni yangilash va kengaytirish ishlari davom etmoqda. 2012 yil 1 iyul kuni Plovdiv-Dimitrovgrad tez yuruvchi liniya tugagandan so'ng yuqori ish tezligi 200 km / soatgacha ko'tarildi. Iskar va Elin Pelin o'rtasida ijara olingan Siemens Taurus elektr teplovoz va lokomotivlar xizmat ko'rsatish uchun jalb qilindi. Shuningdek, Plovdiv-Burgas temir yo'lining yuqori tezlikda ishlashi va ikki barobar ko'paytirishni rejalashtirmoqda. 2020 yil oxiriga qadar umumiy uzunligi 461 km bo'lgan yuqori tezlikli liniyalar qurilishi kutilmoqda.

2000 yil o'rtalarida temir yo'llar yuk tashishning asosiy shakli bo'lib, infratuzilmani rivojlantirish bilan bog'liq muammolar ortib borayotganligi sababli ushbu transportning ulushi oshib bormoqda. Milliy yo'lovchi va yuk tashuvchi operator Bolgariya davlat temir yo'llari, shuningdek, Bolgariya temir yo'l kompaniyasi va DB Schenker Rail Bolgariya kabi bir qator xususiy operatorlar ham faoliyat yuritmoqda. 2016 yilda Bolgariya temir yo'llari 18,855 ming tonna yuk va 26,421 ming kishini tashigan.

Sofia Metro

1998 yilda Osiyoda ochilgan 52 km uzunlikdagi birinchi metropoliten (Sofiya Metro) loyihasining dastlabki olti kilometrda qo'shimcha stansiyalar qurildi va 2012 yilda ikkinchi liniya ochildi. 2015 yil aprel oyiga qadar umumiy uzunligi 36 km bo'lib, 31 stansiya va 1-liniya Sofiya aeroporti (SOF) bilan ta'minlandi. 2016-yilda tarmoqning kengayishi davom etdi, chunki uchinchi liniyada qurilish ishlari boshlandi va tizim umumiy uzunligi 40 kilometrni tashkil etdi, 35 ta stansiya esa ikkinchi bosqichga rejalashtirilgan.

Shaharlararo jamoat transporti

Bolgariyada avtobuslardan uzoq masofali sayohatlar uchun tez-tez foydalaniladi. Uzoq masofali Osiyodan Markaziy, G'arbiy va Janubiy avtobus bekatlaridan chiqib, xalqaro yo'nalishlarga Serdika stansiyasida xizmat ko'rsatadilar. Jamoatchilik avtobuslari bilan bir qatorda, Antrenörler ham Union-Ivkoni, Biomet yoki Etap-Grup kabi xususiy kompaniyalar tomonidan boshqariladi. Chiptalarni ushbu kompaniyalarning idoralarida, stansiyalarda va avtobus haydovchisidan xarid qilish

mumkin. Ba'zi kompaniyalar onlayn tarzda o'z chiptalarini taklif qilishadi. Xalqaro yo'nalishlarga Salonika, Istanbul, Bükreş, Skopje va Belgrad kiradi. Sofyada marshrutka deb nomlangan taksilar, kichik shaharlar orasidagi qishloqlarda harakatlanadi.

Quvur transporti

2005 yilda Bolgariya 2425 kilometr tabiiy gaz quvurlari, 339 kilometrlik neft quvurlari va 156 kilometr quvurlarni qayta ishlash mahsulotlariga ega edi. Gaz quvurlari tizimiga sezilarli o'zgarishlar va qo'shimchalar kiritish rejalashtirildi. 279 kilometrli Burgas-Aleksandrupolis quvur liniyasi 2006 yilda Bolgariya, Gretsiya va Rossiya o'rtasida muzokaralar olib borilganda, yuk tashilgan Bosfor boğazından bir burilishni ta'minlaydi. Ushbu liniya, Rossiya neftini Bolgariya neft portiga yetkazib berishi uchun, Yunonistonning Aleksandrupolisidagi portiga chiqish imkonini beradi.

AQSH tomonidan moliyalashtiriladigan 900 kmlik muqobil marshrut, AMBO quvuri sifatida, Bolgariya va Makedoniyadan Burgazdan Adriatik dengizi bo'ylab Albaniyaning Vlor portiga, Bosfor va Gretsiyani chetlab o'tib, 2006 yil oktyabr oyidan boshlab gaz quvurlari qurilishi kutilmoqda. Xalqaro investitsiyalar bilan Bolgariya 2005 yildan boshlab yangi mahalliy gaz tashish tarmog'ini qurishga kirishdi. Rossiyaning "Gazprom" kompaniyasi Bolgariyaning sharqiy qismidagi Dimitrovgradan gaz yetkazib berishni rejalashtirgandi. Bu quvur Xorvatiyada Adriatik dengizi orqali o'tadi. Nabukko quvuridan taxminan 400 km Ozarbayjon va Eron Markaziy Yevropaga va Bolgariyadan o'tishi rejalashtirilgan.

- ✓ **Dunyo portlar:** Nikopol, Oryaxovo, Ruse, Silistra, Svishtov, Tutakan
- ✓ **Dengiz portlari:** Ahtopol, Balchik, Burgas, Nesebar, Pomorie, Sozopol
- ✓ **Konteyner terminallari:** Varna va Burgas
- ✓ **Erkin portlari:** Balchik, Burgas, Byala, Golden Sands, Nesebar, Sozopol

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Quantum logistics
- ✓ A logistics ltd
- ✓ Projezdessin ltd.
- ✓ Rainbow fashion ilimex ltd.
- ✓ Emineler transport bg ood
- ✓ Micov ltd³¹⁶

4.4.12. Jahon banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Bolgariya so'nggi o'ttiz yil davomida muhim iqtisodiy o'zgarishlarga duch keldi. Bu juda markazlashgan, rejali iqtisoddan ochiq bozor mexanizmlariga asoslangan, yuqori va o'rta daromadli iqtisodga aylandi. Dastlabki o'tish davrida mamlakatda sekin-asta iqtisodiy qayta qurish asosida o'sish, yuqori qarzdorlik va tejamkorlik pasaydi. Biroq 1990-yillar oxirida boshlangan tarkibiy islohotlarni ilgari

³¹⁶ <https://www.europages.co.uk/companies/bulgaria/logistics.html>

surish, valyuta kengashini joriy etish va YeIga a'zo bo'lish istiqbollari o'n yillik yuksak iqtisodiy o'sish va yuqori turmush darajasini oshirdi. Kelgusi 25 yil mobaynida Bolgariya uchun Yevropa Ittifoqi daromadlarining o'rtacha darajasini ushlab, umumiy farovonlikni oshirish uchun hosildorlik yiliga kamida 4% ga o'sishi kerak. Jahon banki guruhi o'z dasturini hukumatning maqsadlari bilan aylantirilishini davom ettiradi. Bu esa, o'tish davri iqtisodiyotiga ta'sir o'tkazish potentsiali mavjud bo'lgan joyda yanada kengroq ishtirok etish uchun imkoniyatlar yaratishdan iborat³¹⁷.

Asosiy ishtirokchi

Bolgariyaning erishgan iqtisodiy-ijtimoiy yutuqlariga tayangan holda, WBG o'z biznes modelini Bolgariyaning YeIga a'zo davlat sifatida ustuvorligini hisobga olgan moslashuvchan asosni qo'llagan holda, YeIning hamkorlik maqsadini qo'llab-quvvatlash uchun tayyor. 2015 yil 1 sentyabr kuni Jahon bankining Yevropa va Markaziy Osiyo bo'yicha vitse-prezidenti Kiril Myuller va Bolgariyaning Yevropa Ittifoqi jamg'armalari va iqtisodiy siyosati bo'yicha bosh vazir o'rinbosari Tomislav Donchev Yevropa strukturaviy dasturini amalga oshirishda hamkorlik va qo'llab-quvvatlash to'g'risida yangi 2014-2020 yillar mobaynida investitsiya fondlarni moliyalashtirish Memorandumini imzoladi..

Bolgariya uchun yangi Mamlakat sheriklik tuzilmasi (CPF) Kengash tomonidan 2016 yil may oyida ma'qullangan va Yevropa Ittifoqi dasturiy aylanishi bilan uyg'un ravishda olti yil muddatga qamrab olgan. Kengash Bolgariya bilan yangi kelishuvga erishdi. 11-yildan beri birinchi marta yangi kreditlash operatsiyalari hamkorlikni rivojlanish va ustuvorliklarni baholash hamda o'zgarishlarni hisobga olgan holda muayyan maqsadlar-tadbirlarni amalga oshirish uchun har ikki yilda bir marta ko'rib chiqiladi. CPF keng qamrovli ikkita yo'nalishga qaratilgan: barqaror o'sish uchun institutlarni mustahkamlash; va aholi ijtimoiy yashash tarziga investitsiya qilish. Birinchi sohada CPF maqsadlari quyidagilardir:

- ✓ moliyaviy sektorning barqarorligini oshirish;
- ✓ energiya sektorini mustahkamlash va samaradorligini oshirish;
- ✓ tabiiy resurslarni yaxshiroq himoya qilish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish;

2017 yilning birinchi yarmida byudjet daromadlarning biroz pasayishiga qaramay, profitsit bilan davom etdi. Iqtisodiy faollik va nafaqa stavkasining oshishi hisobiga soliq va ijtimoiy daromadlar pasaydi. Tashqi savdo balansi profitsiti 2017 yilning birinchi yarmida bir yil avvalgi yilga nisbatan qisqardi.

Iqtisodiy Tahlil

2017 yilga mo'ljallangan istiqbolga dastlabki natijalarga ko'ra YaIM 3,8 foizga o'sishiga erishildi. Uy-joy xo'jalik iste'moli, mehnat bozori va kredit shart-sharoitlari yaxshilab borilmoqda. Yilning ikkinchi yarmida sarmoyalar barqaror jalb qilinishi kutilmoqda. Kelgusi 2019 yilda YaIM 4 foizga o'sishi kuzatilmoqda.

Loyihalar (Suv resurslari sohasida hamkorlik)

Suv resurslari va asosiy infratuzilmani o'z ichiga olgan davlat xizmatlari sifati,

³¹⁷ <http://www.worldbank.org/en/country/bulgaria/overview#2>

samaradorligi (agar ular o'zlarining YeI qo'shni davlatlar bilan turmush darajasiga yaqinlashsalar) Bolgariya fuqarolarining talablaridan kelib chiqib taqsimlanishi lozim bo'ladi. Bolgarlar shahar va qishloq joylarida yaxshilangan ichimlik suvga deyarli umumiy foydalanish imkoniyatiga ega. Suv tarmoqlari yangilanib, chiqindi suvlarni yig'ish hamda tozalash tizimlari kengaytirilgan. Quvurlar o'rtacha 36 yil foydalanishga mo'ljallangan bo'lib ko'pchiligi esa asbest-sementdan qurilgan. Mavjud suvnlarning 60 foiziga yaqin qismi daromad keltirmaydigan qayta ishlash faoliyati mahsulidir.

Aholisining atigi 66 foizi oqova suvlarnidan foydalanish tarmog'iga, 50 foiz esa, oqova suvlarni tozalash zavodiga ulangan. Jahon Banki ushbu sa'y-harakatlarni Bolgariyada 2017 yil sentyabr oyida xalqaro suv havfsizligi bo'yicha seminar tashkil etish orqali qo'llab-quvvatladi.

4.4.13 Doing Business

4.4.3-jadval

Bolgariyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

Bolgariya, Easy of Doing Business 2018
DTF

Biznes boshlashning osonligi (1-190)	50	Vaqt (kun)	262
Biznesni boshlash (daraja)	95	Qiymati (jon boshiga tushad. kapital)	468.4
DTF bali (0-100)	85.37	Tariflar indeksining ishonchliligi va oshkoraligi (0-8)	6
Jarayonlar (soni)	7		
Vaqt (kun)	23		
Qiymati (jon boshiga tushad. kapital %) 1.2		Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	67
Minimum kapital	0.0	DTF bali (0-100)	69.30
		Jarayonlar (soni)	8
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	51	Vaqt (kun)	19
DTF bali (0-100)	73.35	Qiymat (mulk qiymati %)	2.9
Jarayonlar (soni)	18	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	19.0
Vaqt (kun)	97		
Qiymati (ombor qiymati %)	4.2	Soliq to'lash(daraja)	90
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	13.0	DTF bali (0-100)	71.78
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	14
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	141	Vaqt (bir yil uchun soatda)	453
DTF bali (0-100)	54.80	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	27.1
Jarayonlar (soni)	6		

Manba: Jahon banki guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 157-bet.

4.4.14. Turizm

Bolgariya turizmi mamlakat iqtisodiyotiga katta hissa qo'shadigan alohida e'tirofli tarmoq hisoblanadi. Sharq va G'arbning chorrahasida joylashgan Bolgariya ko'plab sivilizatsiyalar - Trakiyalalar, yunonlar, rimliklar, Vizantiya, slavyanlar, bolgarlar va Usmonlilarning mahaliy uyiga aylangan. Mamlakat nisbatan kichik va qulay foydalanishga topshirilgan hudud orqali tarqalgan sayyohlik joylari va tarixiy obidalarga juda boy. Bolgariya xalqaro dengiz bo'yidagi va qishki dam olish

markazlari bilan mashhur. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, Bolgariya 2017 yilda 14.2 million xorijiy sayyohni jalb qilgan.

Jahonning beshta mamlakatidan - Gretsiya, Ruminiya, Turkiya, Germaniya va Rossiyalik sayyohlar taxminan 58 foizni tashkil qiladi. Ushbu tarmoq mamlakat YaIMning 17 foizini tashkil qildi va 2016 yil mobaynida 180 mingta ish o'zni yaratgan. Bolgariyadagi YuNESKOning 10 ta Jahon tarixiy merosi ro'yxatga olingan. Birinchi to'rtta xususiyat 1979 yilda Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan va oxirgi marta 2017 yilda imzolangan. Bolgariya hozirgi vaqtda ro'yxatga kiritilgan o'n to'rtta qo'shimcha obidalariga ega. "Nestinarstvo", urf-odat bo'yicha Trakya kelib chiqishi, YuNESKO nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritilgan. Rila monastiri, Qozonlakning Trakiya maqbarasi, Madara Rider, Nessebarning qadimiy shahri, Pirin milliy parki, Markaziy Bolqonning asosiy daraxtlari o'rmonlari mamlakatning betakror joylari hisoblanadi.

Tarixiy obidalar

Tsarevets va Veliko Tarnovo, Aleksandr Nevskiy sobori, Bolgariya Milliy majlisi, Shipka yodgorligi, Plovdiv rim teatri, Perperikon, Baba Vida, Balchik saroyi, Nikopolis adstrasi va Aleksandrovo Trakyan maqbarasi.

Muzey va gallereya

Milliy tarix muzeyi, Milliy arxeologiya muzeyi, Xorijiy san'at milliy galereyasi, Milliy tarix muzeyi, Milliy tarix muzeyi, Sofiya tarixi muzeyi, "Vasil Levski" milliy muzeyi, Karlovo, Milliy transport muzeyi, Rozhen observatoriyasi, Sotira, Sotsialistik san'at muzeyi va Sofiya muzeyi.

Trakya xazinalari

Thrakiyaliklar turli xil idishlar, ritonlar, yuz maskalari, pektorlar, zargarlik buyumlari, qurol va boshqalar kabi oltin kumush buyumlarni chiroyli bezak qiladilar. Ular qimmatbaho narsalar mavjud badavlat qurbonlarini dafn marosimlarini va tartibsizliklarning oldini olish uchun ham foydalanganlar. Bugungi kunda Trakya madaniyatining beshigi bo'lgan Bolgariyada 80 dan ortiq Trakyan xazinalari qazilgan. Panagyurishte xazina, Rogozen xazinasi, Valchitran xazinasi, Teres I oltin maskasi, Letnitsa xazina, Sveshtari xavzasida oltin xazina, Kotis I Borovo xazinasi, Odrysian Cersobleptes gulchambari va Zlatinica-Malomirovodir.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Mehnat kunlari, 1-2 may; Ta'lim va madaniyat kuni, 24 may; Rojdestvo, 24-25 dekabr.

Nufuzli mehmonxonalar

- ✓ Helena Park Hotel
- ✓ Hotel Anel. Sofia.
- ✓ Kempinski Hotel Grand Arena
- ✓ Premier Luxury Mountain Resort
- ✓ Grand Hotel Sofia.
- ✓ Hilton³¹⁸

³¹⁸ <https://www.tripadvisor.com/hotels-g294451-bulgaria-hotels.html>

4.4.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

Bolgariya mamlakatimiz mustaqilligini 1992-yil 6-yanvar kuni birinchilardan bo‘lib tan olgan respublika hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi bilan Bolgariya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil sentyabr kuni o‘rnatilgan. 2016 yil 25-fevral kuni Iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo‘yicha O‘zbekiston – Bolgariya hukumatlararo komissiyasining navbatdagi majlisi bo‘lib o‘tdi. Tadbirda ikki mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalar, savdo-sanoat, sarmoya, neft-gaz, fan va texnologiya, qishloq va suv xo‘jaligi, kimyo va oziq-ovqat sanoati, sayyohlik, farmatsevtika, axborot texnologiyalari va telekommunikatsiyalar, sog‘liqni saqlash, me‘morlik, transport va transport kommunikatsiyalari, logistika, atrof-muhitni muhofaza qilish, qurilish materiallari ishlab chiqarish, injiniring va infratuzilma kabi sohalar uchun mas‘ul vazirlik va idoralari, kompaniya va konsernlari rahbarlari ishtirok etdi.

Anjuman ishtirokchilari O‘zbekiston va Bolgariya o‘rtasidagi o‘zaro savdo aylanmasi hajmini yanada oshirish va nomenklaturasini kengaytirish, savdo-iqtisodiy, sarmoyaviy va ilmiy-texnikaviy hamkorlikni mustahkamlashdan ikki tomon ham manfaatdor ekanini ta’kidladi. Mamlakatlarimiz yuklar tranziti, logistika, transport va transport kommunikatsiyalari, ilm-fan, sayyohlik, qishloq xo‘jaligi, energetika va xususiy tadbirkorlik kabi sohalarda hamkorlikni rivojlantirish borasida katta salohiyatga ega ekani qayd etildi³¹⁹.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 20-sentabr kuni Nyu-York shahrida Bolgariya Respublikasi Prezidenti Rumen Radev bilan uchrashdi. Oliy darajadagi mazkur uchrashuvda O‘zbekiston – Bolgariya munosabatlarining bugungi holati va istiqbollari muhokama qilindi. Mamlakatlarimiz hamkorligida yangi sahifa ochish zarurligi, siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy, transport-kommunikatsiya, madaniy-gumanitar va boshqa sohalardagi aloqalar o‘zaro manfaatli ekani ta’kidlandi. Mintaqaviy va xalqaro masalalar yuzasidan davlatlarimizning yondashuvlari yaqin ekani ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirishga asos bo‘ladi.

Bolgariya O‘zbekistonning Yevropadagi ishonchli sheriklaridan biri. Mamlakatimizda Bolgariya investitsiyalari ishtirokida tuzilgan 14 korxonalar faoliyat yuritmoqda. 2016-yilda o‘zaro tovar ayirboshlash hajmi 23 million dollarni tashkil etgan. Uchrashuvda bu ko‘rsatkich mavjud imkoniyatlarga mos emasligi, har ikki tomon hamkorlikni rivojlantirish uchun katta iqtisodiy salohiyatga ega ekani ta’kidlandi. O‘zbekiston Bolgariya bozoriga kimyo, elektr texnikasi, to‘qimachilik va kabel mahsulotlari, qurilish materiallari, o‘g‘itlar, meva-sabzavot yetkazib berishi mumkin. Farmatsevtika, kosmetika, elektr texnikasi, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sohalorida qo‘shma korxonalar tashkil etish imkoniyatlari mavjud. Shuningdek, transport-kommunikatsiya, turizm, ta’lim, madaniyat sohalorida ham o‘zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish yuzasidan fikr almashildi³²⁰.

³¹⁹ <https://www.mf.uz/uz/novosti-uzbekistana/item/339-iqtisodiy-hamkorlik-yanada-rivojlanadi.html>

³²⁰ <http://uzbekistan.pl/news/shavkat-mirziyoyev-bolgariya-prezidenti-rumen-radev-bilan-uchrashdi/>

2018 yil “Bolgariya – O‘zbekiston” do‘stlik guruhi raisi Adlen Shukri Shevked boshchiligidagi Bolgariya Respublikasi Xalq majlisi delegatsiyasi 2-iyul kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasida uchrashuv o‘tkazdi. Muloqotda quyi palataning Xalqaro ishlar va parlamentlararo aloqalar qo‘mitasi raisi A.Jalilov Harakatlar strategiyasiga muvofiq mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy, tashqi siyosat sohasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilayotganini ta’kidladi.

4.5. CHEXIYA REJA:

- 4.5.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.5.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.5.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 4.5.4. Energetika
- 4.5.5. Sanoati
- 4.5.6. Xizmatlar sohasi
- 4.5.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.5.8. Ishchi kuchi resurslari
- 4.5.9. Soliq tizimi
- 4.5.10. Transport
- 4.5.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 4.5.12. Doing Business
- 4.5.13. Turizm
- 4.5.14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

49 45 N, 15 30 E; UTC+1,
Czech koruna (CZK)
PRAGA

Chexiya Respublikasida ikki palatali parlament va siyosiy partiyalarning erkin birlashuviga asoslangan demokratik hukumat hisoblanadi.. Inson va fuqarolik huquqlari Konstitutsiyaning bir qismi bo'lgan demokratik huquq va erkinliklar to'g'risidagi qonun bilan to'liq kafolatlanadi. Milliy Konstitutsiya 1992 yil dekabr oyida to'g'ridan-to'g'ri ovozga qo'yish bilan Chexiya parlamenti tomonidan qabul qilingan.

4.5.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

”Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko‘ra Chexiya nominal YaIM hajmi 251,577 mlrd. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo‘yicha XVF ma’lumotiga ko‘ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo‘yicha esa 23,750 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 46

orinida turadigan mamlakat³²¹. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 358,2 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda³²². Chexiya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan³²³.

Chexiya iqtisodiyoti barqaror o'sib borayotgan Yevropa Ittifoqining ijtimoiy modeli hisoblanadigan "kontinental" turini ta'minlaydigan xizmat ko'rsatish, ishlab chiqarish va innovatsiyalarga asoslangan holda eksportga yo'naltirilgan rivojlanayotgan ijtimoiy bozor iqtisodiyoti. Chexiya Yevropa Ittifoqi a'zosi sifatida yakka bozorini tashkil qilib Ittifoq iqtisodiyotining bir qismi hisoblanadi. Lekin, yevro o'rniga o'zining valyutasini bo'lmish chex korunasini ishlatadi. Chexiya - YaIMning eng yuqori o'sish sur'atlaridan biri va Yevropa Ittifoqidagi eng past ishsizlik darajasiga ega bo'lgan mamlakat bo'lib, sust o'sib borayotgan farovon bozor iqtisodiyoti modeli hisoblanmoqda. Milliy iqtisodiyotdagi o'sish tovar va xizmatlarga nisbatan tashqi talabning qisqarilishiga katta ta'sir qilmoqda.

Chexiya hukumatida olti yil muddatga saylanadigan 81 nafar Senat va deputatlar yoki 200 nafar deputatlar palatasi to'rt yil muddatga saylanadi. Har ikki yilda Senatning uchdan bir qismi qayta saylanish uchun keladi. Birinchi senatorlik saylovi 1996 yil noyabrda bo'lib o'tdi. So'nggi saylovlar 2002 yil iyun oyida bo'lib o'tdi. Parlamentning qarorini ko'pchilik qabul qildi, biroq konstitutsiyaviy qonun kamida 60% yig'ilishi kerak. Ijroiya organining rahbari besh yil muddatga parlament tomonidan saylangan prezident bo'lib, ketma-ket ikki muddatga xizmat qilishi mumkin. Prezident qurolli kuchlarning oliy qo'mondoni bo'lib, muayyan sharoitlarda parlament tomonidan qonun loyihalariga veto qo'yish huquqiga ega. Bosh vazir prezident tomonidan tayinlanadi. Prezident bosh vazirning tavsiyasi bilan hukumat vazirlarini tayinlaydi.

4.5.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Chexiya yerlari Germaniya Konfederatsiyasi davrida qit'alararo Yevropadagi eng qulay va geografik joylashuvli davlat sifatida qarb kelingan. Chexiya sanoati XIX asrga kelib Bohemiya qirolligi yerlari Avstriya imperiyasining iqtisodiy va sanoat yuragi, keyinchalik esa Avstriya-Vengriya hududlari hisoblangan. Chexiya yerlari imperiyadagi barcha sanoat mahsulotlarining aksariyat qismini (taxminan 70%) ishlab chiqardi, ularning ba'zilar deyarli monopol edi. Chexoslovakiya toji 1919-yil aprel oyida kiritilgan. Avstriya-Vengriya valyutasiga nisbati 1:1 nisbatda joriy etilgan bo'lib, Yevropaning eng barqaror valyutalaridan biriga aylandi. Birinchi Respublika dunyodagi 10 ta eng rivojlangan davlatlardan biri bo'ldi (AQSh, Kanada, Avstraliya, Shveysariya, Argentina, Buyuk Britaniya, Fransiya, Shvetsiya va Belgiya) davlatlari qatorida turgan.

Mamlakat raqobatbardosh iste'mol tovarlari ishlab chiqarish tarmog'iga ega va davlatning yirik sanoat tarmoqlarini xususiylashtiruvchi tizimni orqali erishildi. Tizimga ko'ra, har bir fuqaroga har qanday davlat shirkatining potentsial aksiyalarini ifodalovchi kvotalarni sotib olish imkoniyati berilgan. Voucher egalari keyinchalik

³²¹ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/czh>

³²² <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

³²³ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapser

tanlangan kompaniyaning sarmoyaviy bazasini ko'paytirib, fuqarolik sheriklari bo'lgan xalqni yaratish uchun o'zlarining kuponlarini investitsiya qilishlari mumkin edi. Bu Sobiq Ittifoq xususiylashtirish tizimidan farqli o'laroq, kommunal aktivlarni fuqarolarga ulashdan ko'ra xususiy kompaniyalarga sotishdan iborat edi. Ushbu siyosatning ta'siri hayratnalarli bo'ldi. Zamonaviy rivojlanish davrida tadbirkorlik sub'ektlariga davlat mulkining 97 foizi to'g'ri kelishi taxmin qilinmoqda³²⁴.

Ko'chmas mulkni eski egalariga qaytarish yo'li bilan xususiylashtirish 1992 yilda tugatilgan edi. 1998 yilga kelib, korxonalarining 80 foizdan ortig'i xususiy shaxslarga tegishli edi. Hozirgi kunda dastur yakunlandi va dastur chexialik kompaniyalarning har birining aktsiyalariga egalik qildi

4.5.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Chexiya qishloq xo'jaligi, Sharqiy Yevropada eng rivojlangan mamlakatlardan biri bo'lib hosildorlik darajasi ancha yuqori hudud hisoblanadi. Mamlakat qishloq xo'jaligi yerlarining yetishmasligidan aziyat chekmaydi, ammo uning yerlari G'arbiy Yevropadan ko'ra samaraliroq foydalanilmoqda. Xususiy fermerlar tomonidan yetishtirilayotgan hosilning qariyb to'rt dan bir qismi, jamoalar tomonidan esa uchdan bir qismi va korporatsiyalarga qariyb beshdan ikki qism to'g'ri kelmoqda³²⁵.

4.5.1-jadval

Chexiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Markaziy Yevropa, Germaniya, Polsha, Slovakiya va Avstriya bilan chegaadosh hudud

Poytaxti	PRAGA	Budjeti	Daromadlar: \$4,088 mlrd
YaIM	\$251,577 mlrd.	Global	Xarajatlar: \$4,648 mlrd
Oltin		Inovatsion	24 (50,98)
valyuta	\$161 mlrd.	Indeks	
zahirasi	\$145,8 mlrd.	HDI	28 (0,878)
Tashqi		Tabiiy	neft, tabiiy gaz, temir javhari, rangli
qarzi		resurslar	metallar, boksit
Maydoni	78,867 kv km 13 ta hdud	Qishloq	tsitrus, uzum, choy, findiq,
Aholisi	10,674,723 kishi	xo'jaligi	sabzavotlar; chorvachilik
Umumiy	2,143 km	Sanoati tarkibi	Muhandislik elektronikasi vositalar,
chegarasi	Avstriya 402 km,		metallurgiya uskunolari kimyoviy
uzunligi	Germaniya 704 km,		preparatlar, armatura, mashinasozlik,
	Polsha 796 km,		metallurgiya, mashinasozlik va asbob-
	Slovakiya 241 km		uskunalar, shisha,
Ishsizlik	2,7%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 2,5 %
Inflatsiya	2,4%		Sanoat:37,5%
Soliqlar	39,9%		Xizmatlar:60%

³²⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/czh.html>

³²⁵ <https://www.britannica.com/place/czech/Agriculture-forestry-and-fishing>

Gini index	25,9	Yirik kompaniyalari	Merci, Metrostav, Moser, OKD, Petrof, Preciosa, Skylink, Tatra, TI elektronik, Zetor, CS Link, Dominant CZ, Jablotron, Jan Becher, Jihostroj, Josef Lidl, Kenvelo, Kofola, LIAZ,
BERI	28 (31,7)		
Easy of Doing Business	27		
YAIM darajasi	46 (nominal) 47 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EU, WTO, OECD, EBRD, IBRD, IMF, UNIDO, UNWTO, OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika	Jon boshiga YaIM darajasi	\$23,750 (Nominal)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Bug'doy, shakar lavlagi, arpa, javdar, jo'xori va kartoshka eng muhim ekin hisoblanadi. Yirik qoramollar, qo'ylar va parrandalar chorvadorlikning asosiy qismidir. Bohemiyada mamlakatning pivo zavodlari tomonidan ishlatiladigan xom-ashyolar yetishtiriladi. 2000-yillarning boshlarida o'rmonlarni qayta tiklash ishlari, istiqboldagi pasayish sabab bo'lgan kislota yomg'iri ta'siri bilan bartaraf etildi. 1989 yilga kelib respublika o'rmonlarining deyarli uchdan ikkisi vayron qilingan yoki jiddiy zarar ko'rgan edi. O'shandan beri yangilangan o'rmonlarni qayta tiklash ishlari bargli daraxtlar barqaror navlari bilan samaraliroq bo'lib, mamlakatning uchdan bir qismini egallagan umumiy o'rmon maydonlarida yuqori rentabellikka olib keldi.

4.5.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Mamlakat energiya resurslar zaxiralari cheklangan bo'lsada, Chexiya katta miqdordagi bitum, antrasit va qo'ng'ir ko'mir qazib chiqaradi. Bitümlü ko'mirning ko'p qismi shimoliy-sharqiy Ostrava-Karvina ko'mir konidan olinsa-da, Plzen havzasidagi Kladno yaqinida, shuningdek Trutnov va Brno yaqinida qazib olinadigan ko'mir alohida ahamiyat kasb etadi. Bitümlü ko'mirning katta qismi sanoatga yo'naltiriladi. Qo'g'ir ko'mir qazib olish 20-asrning o'rtalariga qadar jadal sur'atlar bilan o'sib bordi va 1990-yillarga qadar uni qazib olish keskin kamayib ketdi. Sanoatni qayta qurish va xususiyashtirish yuzaga kelishi bilan qazib olishning asosiy yo'nalishlari Chomutov, Most, Teplitsa va Sokolov atrofida ekstremal g'arbda joylashgan hudular zimmasiga tushdi. Shuningdek, ushbu tabiiy resurs issiqlik elektr stantsiyalarida va kimyo sanoati xomashyosi sifatida ishlatiladi.

Slovakiya chegarasida Hodonin yaqinida kichik miqdorda neft va tabiiy qazib olinadi. Mamlakatdagi qolgan asosiy energiyaga bo'lgan talab quvur liniyalari orqali Rossiyadan (neft va tabiiy gaz) import qilinadi. 1990 yillar oxirida Trieste (Italiya) portidan neft tashuvchi quvurining yakunlanishi Chexiya Respublikasini rus neft manbalariga nisbatan hamkorlik pasayib ketdi. Dukovani va Temelinda joylashgan atom stantsiyalari hamda Slovakiyadan atom energiyasi mamlakatning ko'mirga bo'lgan qaramligini biroz qisqartirdi; Chexiyaning elektr energiyasining uchdan to'rt qismi qazilma yoqilg'idan olinadi.

Chexiya Respublikasida metal rudalari cheklangan. Qo'rg'oshin va rux konlari shimoliy sharqdagi Kutná Hora va Prřemam yaqinida hamda shimoldagi Hrubý

Jesenik tog'larida qazib olinadi. Uran elementi Prabram yaqinida va shimoliy Bohemiyada Hamr atrofida qazib olinadi. Praganing janubiy qismidagi Mokrskoda muhim oltin koni mavjud. Bohemiyada joylashgan ma'danli tog'lar oz miqdorda o'zlashtirilmoqda. Boshqa foydali qazilmalar orasida Plzen va Karlovi Vary yaqinidagi České Budějovice yaqinida kaolin va grafit moddalari aniqlangan.

Chexiya respublikada energiya manbai sifatida past darajadagi qo'ng'ir ko'mirni ifloslantiruvchi moddaga qaramligini pasaytirdi. Bugungi kunda atom energiyasi jami energiya ehtiyojining qariyb 30% ni ta'minlab, uning ulushi 40% gacha ko'tariladi. Tabiiy gaz Rossiyaning "Gazprom" (ichki iste'molning to'rtidan uch qismi) va Norvegiya kompaniyalaridan (qolgan to'rtidan bir qismi) sotib olinadi. Rossiya gazni Ukraina orqali olib kiradigan bo'lsa (Do'stlik quvuri), Norvegiya esa Germaniya orqali olib o'tmoqda. Gaz iste'moli (2015-2017 yillarda taxminan 1560 TWh) elektr energiyasidan deyarli ikki barobar ko'p.

4.5.5. Sanoat

1990-yillarning boshlarida Chexiya sanoatining aksariyat qismi G'arbiy Yevropa standartlari bo'yicha eskirgan texnologiyalar asosida ishlagan bo'lsada, aksariyat tarmoqlar, xususan, avtomobil va elektronika sanoati hozirgi zamonaviy samaradorlikni ta'minlab beradigan innovatsion modernizatsiya qilish orqali rivojlantirishga erishilmoqda. Muhandislik - sanoatning eng katta tarmog'I hisoblanadi. Bundan tashqari, oziq-ovqat va pivo ishlab chiqarish, kimyo sanoati, kauchuk, tsement, to'qimachilik, poyabzal va shisha sanoati ham muhim ahamiyatga ega. Chexiya temir va po'lat sanoati an'anaviy ravishda sharqiy Yevropaning eng yirik shirkatlaridan biri bo'lib, asosan import qilingan rudalarga asoslanadi. Sanoat ishlab chiqarish Ostrava (Moraviya) hududidagi asosiy markazida joylashgan bo'lib, Kladno, Plzeň va Chomutov yuqori miqdorda eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqariladi. Og'ir sanoat tarmog'ida avtomobillar, yuk mashinalari, traktorlar, avtobuslar, samolyotlar, mototsikllar, dizel va elektr lokomotivlar, temir yo'l va tramvay transport vositalari ishlab chiqariladi.

Chexiya Respublikasida tog-kon metallurgiya sanoati 2018 yil yanvar oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan YaIM tarkibida 410 foizga pasaygan. 2001 yilda 2018 yilda bu ko'rsatkich nisbatan 2,28 foizni tashkil etdi. Bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 25,70 foizga, 2013 yilning may oyida esa, 24,90 foizga o'sgan.

Chexiya Respublikasida po'lat ishlab chiqarish 2017 yilning dekabr oyida 383 ming tonnadan 461,4 ming tonnaga oshdi. Chexiya Respublikasida temir rudasini qayta ishlash 1992 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 510,06 ming tonna bo'lib, 1992 yil may oyida 697 ming tonnadan yuqori bo'ldi. 2017 yil sentyabr oyida 235 ming tonnadan kamroq miqdorga erishildi.

Chexiya asosiy avtosanoati Sharqiy Yevropaning eng qadimgi avtomobil ishlab chiqaruvchisi Skoda bo'lib, asosiy zavodi Mladá Boleslavda joylashgan. 1990-yillarning boshida Germaniyaning Volkswagen kompaniyasi tomonidan olib borilgan va modernizatsiya qilingan. Skoda 2000-yillarning boshlarida Chexiya Respublikasining eng katta eksportchisi bo'ldi, mamlakatning umumiy eksportining

o'ndan birini tashkil etadi va milliy brend manbasi bo'lib hisoblanadi.

4.5.1-rasm. Chexiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³²⁶

Chexiya Respublikasida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish o'tgan yilning shu davriga nisbatan 3,3 foizga o'sdi. Yevropadagi barqaror iqtisodiy siyosat hisobiga va umumiy bozor konsensusidan kelib chiqib 2018 yil yanvar oyida 5,5 foizga o'sdi. Mahsulot ishlab chiqarish tez oradi o'sa boshladi (dekabrda 9,6 foizga), ya'ni mashina va uskunalar ishlab chiqarish (13,9 foizga); metall mahsulotlari (9,8 foizga) erishildi. Ayni paytda, avtoulavlar ishlab chiqarish hajmi 5,6% o'sdi. Boshqa tomondan, ishlab chiqarish asosan ko'mir va linyit (6,2 foizga) pasaygan bo'lsa, konchilik sektori (4,1 foizdan 3,4 foizga) pasaydi. Bundan tashqari, elektr, gaz, bug' va konditsiyalarni yetkazib berishga (16,1 foizdan 2,7 foizga) pasaydi. Oylik miqdordagi sanoatda ishlab chiqarish 0,6 foizga qisqarib, dekabr oyida 0,5 foizga oshgan. Chexiya Respublikasida sanoat ishlab chiqarish 2001 yil yanvaridan 2018 yilga nisbatan o'rtacha 3,88 foizni tashkil etdi. 2001 yil yanvar oyida 19,20 foizni tashkil etib, 2009 yilning fevral oylarida ushbu ko'rsatkichdan 21,80 foizgacha o'sdi.

4.5.6. Xizmatlar sohasi

Chexiya Respublikasidagi xizmatlar sohasidan olingan daromadi 2017 yilning to'rtinchi choragida 194903 CZK miln tashkil etdi. 1996 yildan 2017 yilg oralig'ida o'rtacha 153245.76 CZK mln. Korunani tashkil etgan bo'lsa, 2019 yil to'rtinchi choragiga nisbatan 195107 CZK mln. Koruna bashorat qilinmoqda.

Moliya

Hududda sobiq Chexoslovakiya davlat banki Chexiya Milliy Banki va Slovakiya Hamkorlik Federal monobankiga aylantirildi. Biroq, birinchi navbatda, federal pul tizimi muayyan darajada saqlanib qoldi. Har bir mamlakat o'z valyuta kursini alohida belgilaydi. Ikkala respublikaning tezkor iqtisodiy ziddiyatlari faqatgina bir oydan so'ng ushbu nizolar tugatildi va alohida valyutalar muamalaga chiqarildi. Milliy bank mamlakatdagi barcha moliyaviy institutlarni nazorat qiladi. Ko'plab savdo va

³²⁶ <https://tradingeconomics.com/chzech-republic/industrial-production>

qo'shma korxonalar, moliyaviy xizmatlar qatorini ta'minlaydigan banklar valyuta tizimini liberallashtirishdan keyin paydo bo'ldi. Kreditlarni noto'g'ri yo'naltirish amaliyoti va mablag'larni o'zlashtirish 1996 yilda mamlakatning oltinchi yirik banki bo'lgan Kredit Bankining muvaffaqiyatsizlikka olib kelib, milliy bank tizimida katta moliyaviy inqirozni keltirib chiqardi. Bundan tashqari, 20-asrning oxirida bank sektoridagi beqarorlik davom etib, hukumatni yirik banklarni yanada to'liq xususiy lashtirishga erishildi.

Ma'muriy buyruqbozlik tizimidagi iqtisodiyotdan voz kechilishi bilan chet el va chex firmalari o'rtasida ko'plab qo'shma korxonalar barpo etildi. Mamlakatda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy sarmoyalar ichki jozibadorlikning yuqoriligi bilan jalb qilindi. Germaniya banklari, firma va xususiy tadbirkorlar yetakchi investorlar qatoriga kirgan bo'lsada, ulardan AQSh, Niderlandiya, Shveysariya, Fransiya va Avstriya mamlakatlari yetakchi hisoblanadi. Ularning eng katta qismi aloqa, transport va transport uskunalari hamda iste'mol tovarlari ishlab chiqarish sohalarini qamrab olgan.

Nufuzli banklari

- ✓ CSOB
- ✓ Ceska Sporitelna
- ✓ Komerční Banka
- ✓ UniCredit Bank CZ
- ✓ Moneta Money Bank
- ✓ PPF Banka³²⁷

4.5.7. Tashqi savdo munosabatlari

Sobiq Chexoslovakiya Sharqiy Yevropadagi eng yirik xorijiy savdogarlardan biri bo'lib, 1991 yilda mamlakat tarqatib yuborilgunga qadar Komecon a'zosi edi. Chexiya savdo siyosati 1990 yillar boshida mamlakat ichida va Sharqiy Yevropada yuz beradigan iqtisodiy o'zgarishlarga javoban o'zgarib bordi. 2000 yilga kelib Chexiya Respublikasining Yevropa Ittifoqiga qo'shilishidan to'rt yil oldin, sobiq Komecon a'zolariga jami eksportning deyarli to'rtidan biriga qisqargan edi. XXI asrning boshlarida Germaniya hamda Yevropa Ittifoqi. eksport va importning asosiy hamkorlari bo'lib hisoblanadi. Boshqa muhim savdo sheriklaridan esa Slovakiya va Avstriya mamlakatlari hisoblanadi. Eksport va importning eng katta ulushini mashinasozlik hamda boshqa turdagi transport vositalari tashkil etmoqda.

2017 yilga kelib, xarid qilish qobiliyati parallel ravishda Chexiya YaIM indeksi 35,223 AQSh dollarini tashkil etadi va nominal qiymati bo'yicha 19,818 AQSh dollariga erishildi. Chexiya qashshoqlik darajasi OECD a'zolari orasida faqat Daniyadan keyin ikkinchi eng past ko'rsatkichdir. Chexiya Iqtisodiy Erkinlik Indeksida (Norvegiyadan keyin) 24-o'rinni va Global Innovatsiyalar Indeksi (Avstraliyadan keyin), Global raqobatbardoshlik bo'yicha hisobotda 30-o'rinni egallab, ishbilarmonlik indeksi bo'yicha esa (25-o'rin) va Global Enabling Trade Report (Kanadadan keyin)gi o'rinlarga mos deb e'tirof etilgan.

³²⁷<https://www.google.com/search?ei=ok1pw9a5jdlywqlx06ioaq&qmajor+banks++of+cezh&gs>

Chexiya Respublikasi eksporti 2018-yil may oyidagi 361,280 mlrd. CZKdan iyun oyiga kelib, 370,963 mlrd. CZKni tashkil qildi. 1991 yildan 2018-yilgacha o'rtacha 158,334 mlrd. CZKni tashkil qilgan bo'lsa, 2017-yil mart oyida esa, bu ko'rsatkich 396,018 mlrd. CZKni qayd etgan. 1991 yil yanvar oyida 983,8 mlrd. CZK ko'rsatkich bilan rekord past darajada bo'lgan³²⁸.

4.5.2-jadval

Chexiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$ 286.2 mlrd (2017)	Import (USD)	\$ 271.3 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	mashina, transport uskunalari, elektronika	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashinasozlik komponentlari, xomashyo va yonilg'i, kimyoviy moddalar
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Yevropa Ittifoqi 84,1% Germaniya 32,4% Slovakiya 9% Polsha 5.8% Birlashgan Qirollik .3% Fransiya 5.1% Avstriya 4,1% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Yevropa Ittifoqi 77,2% Germaniya 26,4% Xitoy 12,4% Polsha 8.3% Slovakiya 5.1% Italiya 4.2%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Chexiya importi 2018 yil iyun oyida 334,9 mlrd. CZKni tashkil etdi. Bu asosan, mineral yoqilg'i-moylash materiallarini (26,6%) yuqori sotib olish hisobiga bo'ldi; ichimliklar va tamaki mahsulotlari (14,0 foiz), mashinalar va transport uskunalari (5,2 foiz) hisobiga to'g'ri keladi. Chexiya Respublikasida import 1991 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 151,248 mlrd. CZKni tashkil qildi, bu esa 2017 yil oktyabrida 352,176 mlrd. CZKdan yuqori bo'ldi. 1992 yil yanvar oyida esa, bu ko'rsatkich 142,04 mlrd. CZKga yetgan³²⁹.

4.5.2-rasm. Chexiya YalMning yillik o'sish darajasi

³²⁸ <https://tradingeconomics.com/czech-republic/exports>

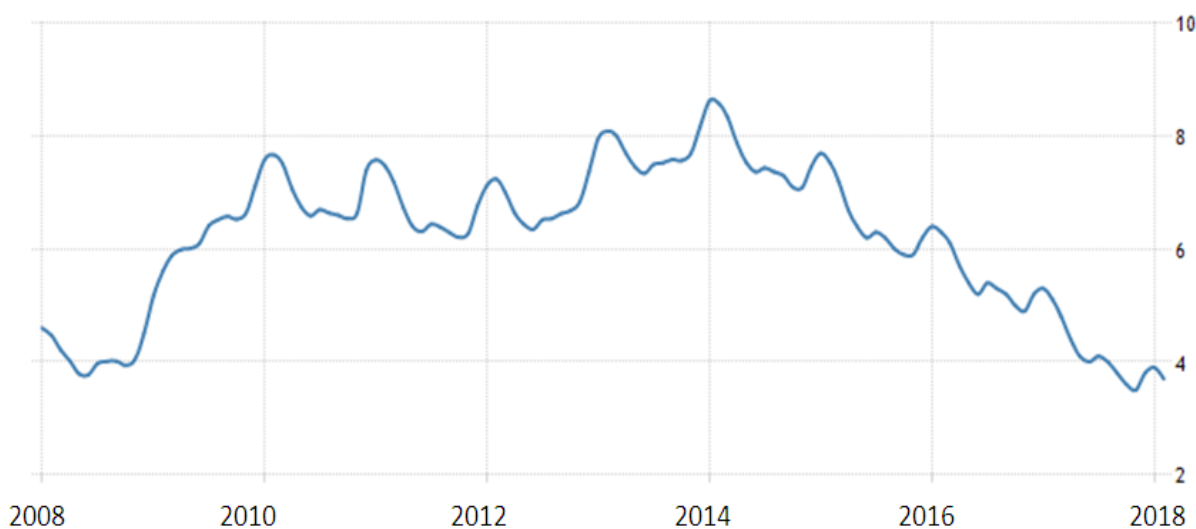
³²⁹ <https://tradingeconomics.com/czech-republic/imports>

(2016-2018 yil ikkinchi choragi)³³⁰

Chexiya Respublikasi yillik iqtisodiy oʻsish 2017 yilning soʻnggi uch oyida 5,2 foizni tashkil etdi. Ushbu koʻrsatkich uchinchi chorakda 5,1 foizga oʻsib oldingi koʻrsatkichlarga muvofiq ravishda oʻzgardi. Bu 2015 yil uchinchi choragidan buyon eng yuqori oʻsish surʼati hisoblanadi. 2017-yil yakuniga koʻra YaIM 4,5 foizga oʻsib 2016-yilga akelib 2,3 foizdan prtiqroq oʻsdi. Chexiya Respublikasida YaIMning yillik oʻsish surʼati 1997 yildagi 2017 yilga nisbatan oʻrtacha 2.50 foizni tashkil etdi. 2006 yilning ikkinchi choragida esa 7,30 foizni tashkil etgan boʻlsa, 2009 yilning ikkinchi choragida esa 5,60 foizni tashkil etdi.

4.5.8. Ishchi kuchi resurslari

Chexiya Respublikasida ish bilan bandlik darajasi 2017 yilning uchinchi choragida 74,30 foizni tashkil qildi. 2017 yilning ikkinchi choragida Chexiyada ish bilan bandlik darajasi 1998-1997 yillar oraligʻida mos ravishda oʻrtacha 66,66 foizni tashkil etgan. Bu koʻrsatkich uchinchi chorakda 74,10 foizni tashkil etgan. 2017 yilgi kelib rekord darajadagi 63,70 foiz koʻrsatkich qayd etildi. Chexiya Respublikasida kunlik ish bilan bandlik 2017 yilning uchinchi choragida 4758,50 ming kishidan 2017 yilning ikkinchi choragida 4806,40 ming kishiga yetdi. Chexiya Respublikasida toʻliq ish bilan bandlik 1998 yildan 2017 yilgacha oʻrtacha 4545.35 ming kishidan iborat boʻldi. Aynan ushbu koʻrsatkich 2000 yilning birinchi choragida 4306.10 ming kishi kuzatilgan boʻlsa, 2017 yilning uchinchi choragida 4806,40 ming kishini tashkil qildi.

4.5.3-rasm. Chexiya ishsizlik darajasining yillar mobaynida oʻzgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³³¹

Chexiya ishsizlik darajasi 2018 yil fevral oyida 3,7 foizga keskin qisqardi. Bu esa oʻtgan yilning xuddi shu oyidagi 5,1 foizdan 3,8 foizga oʻsganini koʻrishimiz mumkin. Ishsizlar soni 99,309 ming kishidan 280,9 ming kishiga pasaydi. Ishsizlar

³³⁰ <https://tradingeconomics.com/czech-republic/gdp-growth-annual>

³³¹ <https://tradingeconomics.com/czech-republic/unemployment-rate>

darajasi erkaklarda 3,8 foiz, ayollar uchun esa 3,7 foizni tashkil etdi. 2018 yil yanvar oyida ishsizlik darajasi 3,9 foizga kamaydi. Chexiya Respublikasida ishsizlik darajasi 1990 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 5.55 foizni tashkil etdi va 2004 yilning yanvar oyida 9.69 foizni tashkil etgan bo‘lib 1990 yil fevral oyida rekord darajadagi 0,09 foizg qayd etildi.

4.5.9. Soliq tizimi

Chexiyada shaxsiy daromad solig'i juda ahamiyat kasb etadi. 1992 yilda tashkilotlar solig'i stavkasi yakuniy yilda deyarli to‘rt dan bir qismga qisqardi. Mamlakatda shuningdek ayrim turdagi korxonalar, shu jumladan pochta aloqasi, moliya institutlari, sog'liqni saqlash va ijtimoiy ta'minot, radioeshittirish va nodavlat tashkilotlari uchun istisno tariqasida qo‘shilgan qiymat solig'i (QQS) qo‘llaniladi. Chexiya Respublikasidagi tashkilotlar uchun soliq stavkasi 19 foizni tashkil etadi. Chexiya Respublikasidagi tashkilotlar solig'i stavkasi 1993 yildan 2018 yilga kelib o‘rtacha 27,46 foizni tashkil etgan bo‘lib, 1993 yilda bu ko‘rsatkich 45 foizni tashkil etgan edi. 2010 yilga kelib bu ko‘rsatkich 19 foizni tashkil qildi. Chexiya Respublikasida shaxsiy daromad solig'i stavkasi 22 foizni tashkil etadi. Bu stavkasi 1995 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 27.75 foizni tashkil etgan bo‘lib 1995 yilda 43 foizni tashkil etgan edi. 2008 yilga kelib 15 foizni tashkil qildi. Chexiya Respublikasida tijorat stavkasi 21 foizni tashkil qiladi. Chexiya Respublikasida tijoratdan olinadigan soliq stavkasi 2000 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 20,42 foizni tashkil etdi. Bu esa, 2001 yilda 22 foizdan yuqori bo‘lib 2004 yilda rekord darajada past bo‘lgan 19 foizni tashkil etdi.

4.5.10. Transport

Mamlakat turar-joy aglomeratsiyasi va G'arbiy Yevropaga nisbatan geografik yo‘nalish tufayli Slovakiya bilan taqqoslaganda murakkab transport tizimiga ega. Temir yo‘llar mamlakatning barcha hududlariga xizmat qilib respublikani qo‘shnilari bilan bog'laydi hamda Pragani Yevropaning yirik shaharlari bilan hamkorlik qilishga asos bo‘lmoqda. Shahar yirik temir yo‘l metropolitenlarga xizmat ko‘rsatadi. Ko‘pgina yuklar asosiy yo‘nalishlarda harakat qilib katta shaharlar o‘rtasidagi qisqa marshrutlar sezilarli yo‘lovchi tashish uchun mo‘ljallangan. Shu bilan birga, XX asrning oxirida temir yo‘llar yuqori darajada modernizatsiya qilinishiga qaramay, yo‘lovchi va yuk tashish operatsiyalarida barqaror o‘sish kuzatildi. Yo‘llarning keng tarmog'i Bohem platosini kesib o‘tib Praga super magistrali, Brno va Bratislava bilan bog'lanadi³³².

Elbe va Vltava Chexiya Respublikasida asosiy navigatsiya daryolaridir. Dechin va Praga ularning asosiy portlari hisoblanadi. Oder, Polshaning Szczecin porti orqali Boliq dengiziga kirishni ta'minlaydi. Praga asosiy xalqaro aeroport hsioblanadi; Chexiya reyslari Brno, Ostrava va Karlovy Vary shaharlarigacha cho‘zilgan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

³³² <https://www.britannica.com/search?query=czech+transport+system>

- ✓ Cmc logistic
- ✓ Cscargo
- ✓ Broekman logistics
- ✓ Jonas speed
- ✓ Pap trutnov
- ✓ Garantrans³³³

4.5.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

Rivojlanishning yangi bosqichiga aylangan xalqaro investitsion loyihalar uzoq muddatli iqtisodiy o'sish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun asosiy omil hisoblanadi. Investitsiyalarni jadal rivojlantirishda qulay moliyalashtirish shartlaridan va korporativ rentabellikni yaxshilashda hamkorlik davom etmoqda. Xususiylar sektorga kreditni yo'naltirish jarayoni izchil davom etib, xalqaro savdoni munosabatlarini tobora rivojlantirib bormoqda. Mehnat bozori takomillashib diversifikatsiyalangan bandlik darajasi bilan qoplanmoqda. Ba'zi Janubiy Yevropa mamlakatlarida katta ish o'rinlari tanqisligi davom etmoqda. 2016 yilda Chexiya va Germaniyada 4 foiz stavka atrofida, Gretsiyada esa, 20 foizdan ko'proqqa to'g'ri kelmoqda. Mamlakat Yevropa Ittifoqi birlashma tashkilotiga qator islohotlarni amalga oshirishni taklif qildi. Jumladan, Yevropada moliya vaziri tuzildi; Yevropa barqarorlik mexanizmini Yevropa valyuta jamg'armasiga aylantirish; Yevropa Ittifoqi byudjeti doirasida ajratilgan yevro hududi byudjetini yaratish kabi ittifoq loyihlari amalga oshirildi.

Loyihalar

Jahon Banki Chexiyaga uchun asosiy loyiha "Country Partnership Framework" nomli to'liq strategiya hujjatiga asoslanadi. Davlat strategiyasi hujjatlari Bolgariya, Xorvatiya, Polsha, Ruminiyava Chexiya bilan tuzilgan. Boshqa Yevropa Ittifoqi a'zo davlatlari bilan ishlash birinchi navbatda mijozlar o'zlari tomonidan qoplanadigan (Reimbursable Advisory Services, Ras) yoki Yevropa Komissiyasi tomonidan tuzilgan ishonch fondi (TF) orqali moliyalashtiriladigan iqtisodiy tahlil yoki texnik yordam kabi maslahat xizmatlari orqali amalga oshiriladi.

Yevropa Ittifoqidagi qarz berish majburiyatlari 2012 yildan buyon 10 milliard dollardan transhni tashkil etadi. Shu davr ichida Yevropa Ittifoqida AKT va TF faoliyati 100 million AQSh dollarigacha moliyalashtirilishi mumkin. Dastur boshqarmasi Bruselda joylashgan. Yevro Ittifoqning tashkil etilganidan buyon Mamlakatda turli Yevropa komissiyasi direktorlarining tashabbusi bilan 25 million yevro miqdoridagi loyihalari moliyalashtirilgan.

³³³ <https://www.edb.eu/czech-companies/transport-transportation/logistics-and-transport-companies/>

4.5.12. Doing Business

4.5.3-jadval

Chexiyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

Chexiya, Easy of Doing Business 2018
DTF

Business boshlashning osonligi (1-190)	30	Vaqt (kun)	68
Biznesni boshlash (daraja)	81	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	23.8
DTF bali (0-100)	87.44	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	8	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	9		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %) 1.0		Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	32
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	79.68
		Jarayonlar (soni)	4
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	127	Vaqt (kun)	28
DTF bali (0-100)	62.77	Qiymat (mulk qiymati %)	4.0
Jarayonlar (soni)	21	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	25.0
Vaqt (kun)	247		
Qiymati (ombor qiymati %)	0.2	Soliq to'lash(daraja)	53
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	12.0	DTF bali (0-100)	79.26
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	8
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	15	Vaqt (bir yil uchun soatda)	248
DTF bali (0-100)	90.33	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	50.0
Jarayonlar (soni)	4		

Manba :Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 163-
bet.

Mamlakatda xalqaro investitsion jozibadorlik omili Doing Business muntazam ravishda yaxshilamib bromoqda, Doing Business hisobotlari bir mamlakatda biznesni tartibga solishda va ularning bajarilishida turli xil ko'rsatkichlar bo'yicha farqlar mavjud. Ular har bir joyda biznesni yuritish qulayligi haqida ma'lumot beradi va natijalarni baholaydi. Yevropa Komissiyasi bilan Yvropadagi 2020-Trast fondi orqali Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda, Yevropa Ittifoqining yettita a'zosi: Bolgariya, Xorvatiya, Chexiya, Vengriya, Portugaliya, Ruminiya va Slovakiya alohida tizimli Doing Business o'lchovlarini hamkorlikda ishlab chiqmoqda.

4.5.13. Turizm

1989- yilgacha Chexiya sayyohlik sanoati asosan boshqa Sharqiy Yevropa davlatlaridan tashrif buyurganlarga yordam berdi. Sobiq Itifoq tugatilishidan so'ng sayyohlarning aksariyati G'arbiy Yevropa va AQSh hissasi to'g'ri keladi. Asosiy diqqatga sazovor joylar orasida tarixiy Praga, ko'pgina mineralli hudular, qishki dam olish maskanlari va turli madaniy festivallar mavjud. O'tgan asrning 90-yillaridayoq turizm daromadlari sezilarli darajada oshdi va mamlakat daromadlariga sezilarli darajada hissa qo'shdi. Ushbu tarmoq 21-asrning birinchi yillarida mamlakat YaIMning yarmidan ko'p qismiga to'g'ri keladigan xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishida muhim rol o'ynadi.

Chexiyada sayyohlar uchun poytaxt Praga eng mashhur joy hisoblanadi. Boshqa

mashhur joylarga Karlštejn qal'asi, Kutná Xora, Brno, Český Krumlov, České Budějovice, Olomouk va Lednice-Valtitsa madaniy manzarasi kiradi. Qadimgi Praga shahri asosan Germaniya, Rossiya, Polsha, AQSh, Isroil va Buyuk Britaniyadan ko'plab chet el sayyohlarini o'ziga jalb qiladi.

Madaniy meroslar

2018 yildan boshlab Chexiya Respublikasida o'n ikkita YuNESKOning Jahon meroslari majmualari mavjud. Ularning barchasi madaniy toifaga kiradi va ular betakrorligi bilan ajralib turadi. Praga tarixi markazi va Český Krumlovning tarixiy markazi butun dunyodan sayyohlar orasida mashhurdir. Pragada ko'plab sayyohlar ancha muddatga yashash uchun tashrif buyuradi. Egzotik joylashgan va ko'pincha kechki sayr qilish diqqatga sazovor joylar va klublar sayyohlarning muayyan turlariga qo'shimcha qiziqish uyg'otadi.

Piyoda sayr qilish

Chexiya sayyohlarga Bohemian Paradise (Český ráj), Bohemian Karst (Český kras) va Shumava National Park kabi qo'riqlanadigan hududlarni taklif etadi. Shahr chetlarida qal'a, g'orlar va boshqa joylar alohida qishiqish uyg'otadi. Janubiy Bohemiyada Shumava tog'lari, shuningdek, Vysotsina, Jizerské hory va Beskydy ko'plab piyoda sayr qilish hamda chayqovchilikni o'z ichiga oladi. Rejviz qo'riqxonasi Jeseník tog'larida mashhur joy kam topiladi. Kayak dam olish maskanlari Shimoliy Sharqdan Shimoliy G'arbgacha cho'zilgan. Eng taniqli va mashhur dam olish maskanlari Krkonosha tog'larida joylashgan bo'lib Harrachovning sayyohlik markazini o'z ichiga oladi.

Uzumzor va sharob turizmi

Moraviya o'zining alohida e'tibor tortadigan vino va vinochilik turizmi bilan mashhur. Mikulov, Velke Pavlovitsa, Znojmo va Slovako shaharlari ham ushbu soha bo'yicha juda qulay va rivojlangan fermer xo'jaliklari joylashgan hududlardir.

Praga Vatslav Havel aeroporti sayyohlarga muntazam xizmat ko'rsatmoqda. Chexiya Respublikasida sayohat qilish uchun Inter-City poezdlaridan yoki avtobuslardan foydalanish odatiy holdir. Qatnov yo'llari juda yaxshi holatda xizmat qilib magistral tarmoqlarni ham o'z ichiga qamrab oladi. Har bir yirik shaharda va ko'p sayyohlik kurortlarida yaxshi turizm infratuzilmasi mavjud.

Milliy bayramlari

Yangi yil bayrami, 1 yanvar; Mehnat kuni, 1 may; Ozodlik yilligi, 9 may; Xushxabar kuni, Sit. Kiril va St Methodius, 6 iyul; Rojdestvo, 25 dekabr; Stefan kuni, 26-dekabr. Kuni suriladigan Pasxa bayrami.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Four Seasons Hotel
- ✓ Alchemist Grand Hotel & Spa
- ✓ Mandarin Oriental
- ✓ Radisson Blu Alcron Hotel
- ✓ La Ballerina

✓ Hotel General³³⁴

14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Chexiya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1993-yil 1-yanvarda o‘rnatildi. 2004-yil oktabrda Toshkent shahrida Chexiya elchixonasining ochilishi munosabatlarni yangi bosqichga ko‘ardi. 1993-yil sentabrda O‘zbekistonga

Chexiya Respublikasi sanoat va savdo vaziri V.dloigining tashrifi hamda mazkur tashrif chog‘da “O‘zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Chexiya Respublikasi Hukumati o‘tasida savdoiqtisodiy va fan-texnik sohalarda hamkorlik to‘g‘risida Bitimning imzolanishi ikki tomonlama savdo-iqtisodiy munosabatlar rivojlanishining shartnomaviy-huquqiy bazasiga asos bo‘ldi.

1997-yil 14-16-yanvarda O‘zbekiston respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning Chexiya respublikasiga rasmiy tashrifi bo‘lib o‘di. Tashrif chog‘da “Investitsiyalarni rag‘batlantirish va o‘zaro himoyalash tog‘isida” hukumatlararo Bitim, “O‘zbekiston respublikasi Tashqi iqtisodiyot aloqlar, investitsiyalar va savdo vazirligi bilan Chexiya respublikasi Sanoat va savdo vazirligi o‘tasida hamkorlik to‘g‘risida Bitim”, “O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy banki va Kommerchni banki o‘tasida hamkorlik to‘g‘risida Bitim” imzolandi. Bu imzolangan bitimlar ikki davlat o‘tasidagi iqtisodiy munosabatlarni yangi pog‘onaga olib chiqdi. 1997-yil 27-mayda Toshkent shahrida O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi bilan Chexiya Respublikasi Sanoat va savdo vazirligi o‘tasida Ahdlashuv memorandum imzolandi.

1999-yil 20-aprelda O‘zbekistonga Chexiya Respublikasi Bosh vaziri Milosh Zeman rasmiy tashrif buyurdi. Tashrif natijasida “O‘zaro manfaatli hamkorlikni kelgusida yanada rivojlantirish to‘g‘risida qo‘shma deklaratsiya” va “O‘zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Chexiya Respublikasi hukumati o‘tasida avtomobil transportida yo‘lovchi va yuklarni xalqaro tashish to‘g‘risida Bitim” imzolandi.

2000-yil 2-4-martda Chexiya respublikasiga O‘zbekiston respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi delegatsiyasi tashrif chog‘ida “O‘zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Chexiya Respublikasi Hukumati o‘rtasida ikki yoqlama soliqqa tortishning oldini olish hamda daromad va molmulk soliqlarini to‘lashdan bosh tortishni bartaraf etish to‘g‘risida Bitim” imzolandi³³⁵.

Chexiya Respublikasi Parlamenti Senatining Konstitutsiyaviy va huquqiy masalalar qo‘mitasi raisi Miroslav Antl rahbarligidagi delegatsiya 2012 yil 20 sentabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatida bo‘ldi. O‘zbekiston bilan Chexiya o‘rtasidagi aloqalar siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, madaniy-gumanitar va ilmiy-texnikaviy kabi ko‘plab sohalarda taraqqiy etmoqda. Mamlakatlarimizning iqtisodiy munosabatlari savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik, sarmoyalarni o‘zaro himoyalash va rag‘batlantirish, ikki tomonlama soliqdan qochishga oid qator

³³⁴ <https://www.google.com/search?ei=r69pw8jqlorxwakknk5i&q=major+hotels++of+czech>

³³⁵ <https://referat.uz/statya/20220-20220.html,o,,zbekiston-chexiya+iqtisodiy+aloqalari+hozirgi+bosqichda,+1-kurs>
magistranti: usmonova nargiza,1-2 bet.

hujjatlarga asoslanadi. Mamlakatimizda o‘n uchta O‘zbekiston-Chexiya qo‘shma korxonasi faoliyat yuritmoqda. Chexiyaning bir qator yetakchi firma va kompaniyalari yurtimizda o‘z vakolatxonalarini ochgan. Ular oziq-ovqat sanoati, to‘qimachilik, neft va gaz, plastmassa mahsulotlar ishlab chiqarish hamda sayyohlik sohalarida faoliyat olib borayotir³³⁶.

2018-yil 1-yanvar kuni O‘zbekiston Respublikasi va Chexiya Respublikasi o‘rtasida diplomatik munosabatlar o‘rnatilganiga 25 yil to‘ldi. Ikki davlat rahbarlari O‘zbekiston – Chexiya hamkorligi tarixidagi ushbu sana munosabati bilan bir-birlarini qutladilar. mamlakatlarimiz va xalqlarimiz o‘rtasida mustahkam do‘stlik, o‘zaro hurmat va anglashuv an‘analariga asoslangan yaqin va samarali hamkorlik shakllangani quvonarlidir. Turli sohalar va shakllarda ochiq va amaliy muloqot faol davom ettirilmoqda, savdo-iqtisodiy aloqalar, madaniyat va ta‘lim sohalarida mazmunli almashinuvlar izchil rivojlanmoqda.

2018 yilning 28 fevral kuni “O‘zbekkino” MAda Chexiya Respublikasining O‘zbekistondagi Favqulodda va muxtor elchisi Y.Siro, uning o‘rinbosari M.Pospishilova hamda Slovakiya Respublikasining O‘zbekistondagi diplomatik missiyasi rahbari o‘rinbosari P.Urban bilan uchrashuv bo‘lib o‘tdi. Uchrashuvda asosiy e‘tibor kinematografiya sohasidagi hamkorlikni rivojlantirishga qaratildi. “O‘zbekkino” Milliy Agentlikning Chexiya va Slovakiyaning yetakchi kinokompaniyalari bilan qo‘shma kinomahsulotlar tayyorlash bo‘yicha hamkorlik qilishga tayyorligi qayd etildi. Shu munosabat bilan O‘zbekistonda shu yilning kuz oylarida Chexoslovakiya kinosining festivalini o‘tkazish ko‘zda tutilgan. Uchrashuvda kinofestivalni tashkil etish va o‘tkazishga doir tartib-qoidalar ko‘rib chiqildi va ushbu masala yuzasidan muloqotni davom ettirishga kelishib olindi³³⁷.

³³⁶ <http://uza.uz/uz/laws/o-zbekiston-respublikasining-yangi-qonunlari/chexiya-parlamenti-delegatsiyasi-ozbekistonda-20.09.2012-23803/>

³³⁷ http://uzbekkino.uz/uz/press_center/news/01.03-2/

4.6. SLOVAKIYA

REJA:

- 4.6.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.6.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.6.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 4.6.4. Energetika
- 4.6.5. Sanoati
- 4.6.6. Xizmatlar sohasi
- 4.6.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.6.8. Ishchi kuchi resurslari
- 4.6.9. Soliq tizimi
- 4.6.10. Transport
- 4.6.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 4.6.12. Doing Business
- 4.6.13. Turizm
- 4.6.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

48 40 N, 19 30 E; UTC+1

Euro (EUR)

BRATISLAVA

Slovakiya Milliy Majlisining 1992 yil iyul oyida qabul qilgan konstitutsiyasi 150 a'zosi yagona tartibli qonunchilikni chaqiradi. Ovoz berish - g'olibning foydasiga ta'sir qiluvchi proporsional joy ajratadigan partiya byurosi orqali amalga oshiriladi. 1994 yildagi saylovda Meciar partiyasi 150 kishidan 61tasini olinib, faqatgina 35% ovoz bergan edi. 2002 yildagi saylovda Meciar partiyasi Milliy Kengashda 36 o'rinni egalladi va 19,5% ovoz oldi.

4.6.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Slovakiya nominal YaIM hajmi 111,485 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 20,510 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 62 orinida turadigan mamlakat³³⁸. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 153,7 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda³³⁹. Slovakiya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo

³³⁸ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpdp@weo/oemdc/advec/weoworld/lva>

³³⁹ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

Tashkilotiga a'zo bo'lgan³⁴⁰.

Slovakiya siyosiy avtonomiyasi ommabop g'oya bo'lib ko'plab slovaklar uni Chexoslovakiya federatsiyasining nisbiy xavfsizligidan tashvishga tushib qoldi. Boshqalari esa federal Chexoslovakiyada bozor iqtisodiyotiga aylanishi hududining iqtisodiy rivojlanishi uchun muhimligini ta'kidladilar. Markazlashgan rejalashtirishni o'z ichiga olgan jo'g'rofiy va tarixiy sharoit Slovakiya hududidan ikki marta kata yer maydonini egallagan Chexiya qo'shnisiga qaraganda ko'proq qishloq xo'jaligi tarmog'i va iqtisodiy jihatdan kamroq diversifikatsiya qilingan edi. Darhaqiqat, 1989 yilda kommunistik tuzum qulaganidan so'ng amalga oshirilgan xususiylashtirish jarayoni Slovakiyada ham juda sekinlik bilan o'sdi.

Hukumat yetakchi partiya yoki partiyalar koalitsiyasi tomonidan tashkil etilgan va bosh vazir hukumatning boshlig'i hisoblanadi. 2002 yilda markaziy deputatlar koalitsiyasi hukumatni tashkil qilgan. Davlat rahbari 1999 yildan keyin besh yil muddatga xalq bevosita saylagan prezidentdir. Mahkama bosh vazirning tavsiyasi bilan prezident tomonidan tayinlanadi. Rudolf Shuster Slovakiyaning birinchi to'g'ridan-to'g'ri saylangan prezidenti hisoblanadi.

4.6.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Slovakiya iqtisodiyoti 2004 yilda Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatga aylandi va 2009 yil boshida yevro valyutasini qabul qildi. Poytaxti Bratislava bo'lib mamlakatning eng yirik moliya markazi hisoblanadi. 1993 yil yanvar oyida Slovakiya Respublikasining tashkil etilishidan boshlab markaziy rejalashtirilgan iqtisodiyotdan erkin bozor iqtisodiyotiga o'tish siyosati boshlandi. 1994-1998 yillarda Bosh vazir Vladimir Makaryan hukumatining sarmoyaviy kapitalizmi va boshqa nqmutanosib moliyaviy siyosati sababli iqtisodiy o'ish sur'ati sekinlashdi. Mečiar davrida iqtisodiy o'sish va boshqa islohotlar barqaror o'sib borayotgan bo'lsada, davlat va xususiy qarzlilar hamda tashqi savdo balansi ham oshdi.

Slovakiya iqtisodiyoti avtoritar liderlik va korrupsiyaning yuqori darajasi tufayli, 1993 yilda Chexiya Respublikasidan ajralganidan keyin samarali islohotlar dastlabki yillarda sekinlik bilan amalga oshirildi. Biroq, 1998 yildan keyin amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar Slovakiya uchun barqaror o'sish ta'minlab berdi. Slovakiya Respublikasi o'ziing 5.4 million aholisi bilan kichik va ochiq iqtisodiyotga asosida rivojlanib bormoqda. Mamlakat asosan, avtomobil va elektronika mahsulotlari eksporti orqali YaIMning 80 foizidan ortiq natijaga erishmoqda. Slovakiya 2004 yilda Yevropa Ittifoqiga va 2009 yilda yevro zonasiga qo'shilgan.

4.6.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Dastlabli boshqaruv davrida Slovakiya hududida qishloq xo'jaligini sanoatlashtirishga qaratilgan davlat siyosati natijasida bugungi kunda hududining faqatgina uchdan bir qismi erishildi. Nisbatan past yerlaridagi asosiy ekinlar javdari, jo'xori, kartoshka va zig'ir bo'lib serhosil pasttekstiklarda bug'doy, arpa, shakar lavlagi, jo'xori va yem-xashak hosili eng muhim ekinlar hisoblanadi. Tamaki va mevalar Vax

³⁴⁰ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapser

vodiysida o‘stiriladi. Uzumzorlar Zapadni Slovensko kraj (mintaqa)ning Karpat orollari yonbag‘irlarida o‘sadi. Fermerlar asosan, qoramolchilik va qo‘ychilik sohalarini rivojlantirishda alohida e‘tibor qaratdi. Qo‘ylarni boqish eng sermahsul yaylovlar hisoblangan tog' vodiysida keng tarqalgan. 2017 yilda qishloq xo‘jaligi YaIMning 3,6 foizini tashkil etib (1993 yilda 6,9 foiz, 1994 yilda 10,2 foiz) ishchi kuchining taxminan 3,9 foizini tashkil qilgan³⁴¹.

Slovakiya yerlarning 60% dan ortig‘i unumdor hisoblanib janubiy qismi (Vengriya bilan chegaradosh) o‘zining boy yer maydonlari bilan mashhurdir. Bug‘doy, javdar, jo‘xori, kartoshka, shakar lavlagi, don, meva va kungaboqar mahsulotlari aynan ushbu hududda ko‘proq ekiladi. Uzumzorlar esa Kichik Karpatiya, Tokaj va boshqa janubiy viloyatlarda joylashgan. Parrandachilik ko‘paytirishda eng zamonaviy texnologiyalar tadbiq etilib mamlakat ichki talabani tp‘liq ta‘minlashga erishilgan. Yog‘ochni qayta ishlash va boshqa o‘rmon mahsulotlarini ishlab chiqarish iqtisodiyotning kichik qismini tashkil etib uzoq muddatli istiqbolda intensive daraxtzorlar tashkil etilishi nazarda tutilgan. Slovakiya o‘rmonlarining taxminan uchdan bir qismi 1989 yilga kelib vayron qilingan yoki jiddiy zarar ko‘rgan bo‘lib ularni qayta tiklash ishlari mustaqillikka erishilgandan so‘ng milliy tadqiqot institutlari hamda xalqaro investitsion loyiha , dasturlar asosida yaxshi yo‘lga qo‘yilib uning natijasi sifatida kengaytirilgan o‘rmonli joylar miqdori ancha ko‘paydi.

4.6.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Slovakiya g‘arbiy Handlová yaqinidagi tog' tizmasida va Modr Kameň janubiy hududida joylashgan qo‘ng‘ir ko‘mir va linyitning cheklangan zaxiralariga ega. Qo‘ng‘ir ko‘mir issiqlik elektr stantsiyalarida, uyda yoqilg‘i sifatida, kimyo sanoati xomashyo sifatida ishlatiladi. Rossiyadan nefti (Bratislava shahridagi asosiy neftni qayta ishlash zavodiga) va tabiiy gazni import qiladi. XXI asrda Slovakiya Avstriya, Chexiya va Vengriyaga quvurlar uzaytirildi. 2014 yil Ukrainadagi inqiroz oqibatida davlat importni amalga oshiruvchi ta‘minotni diversifikatsiya qilishga erishda. Bu loyiha natijasida g‘arbning Gbely shtatining tabiiy gazini qazib olish imkoniyatri paydo bo‘ldi.

Slovakiya tog'larida temir javhari, mis, marganets, magnezit, qo‘rg‘oshin va rux qazib olinadi. Import qilingan boksit va nikel rudalari navbat bilan Žiar nad Hronom va Sered da qayta ishlash sanoat zavodlariga jo‘natiladi. Sharqiy Slovakiyada esa iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan tuz konlari mavjud. Yadroviy energiya manbai va gidroenergetika tizimi Vax, Orava, Hornad, Slana va Tuna daryolarida bir qator suv omborlari tomonidan ishlab chiqariladi. Vengriya hukumati Bratislava shahridagi Danube Gabčíkovo va Nagymaros shaharlarida yirik gidroelektr stantsiyasini qurishga kelishib oldi. Loyiha, Tuna shpalini olib tashlashni va har bir sherik tomonidan quriladigan ikkita to‘g‘onni qurishga chaqirdi. Slovakiya o‘z loyihasini yakunlashi Nagymaros shirkatidan atrof-muhit va boshqa islohotlar tufayli XXI asrga

³⁴¹ <https://www.britannica.com/place/slovakia/Agriculture-forestry-and-fishing>

to'g'ri keladigan ikki mamlakat o'rtasidagi nizolarga olib keldi.

4.6.1-jadval

Slovakiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Markaziy Yevropa va Polshaning janubidagi hudud

Poytaxti	BRATISLAVA	Budjeti	Daromadlar: \$79,75 mlrd
YaIM	\$111,483 mlrd.	Global Innovation Indeks	Xarajatlar: \$91,45 mlrd
Oltin valyuta zahirasi	\$3,133 mlrd.	HDI	34 (43,43)
Tashqi qarz	\$75,04 mlrd.		40 (0,845)
Maydoni	49,035 kv km	Tabiiy resurslar	linyit, oz miqdorda temir javhari, mis va marganets, tuz; ekin maydonlari
Aholisi	5,445,829 kishi	Qishloq xo'jaligi	donalar, kartoshka, shakar lavlagi, shpak, meva; cho'chqalar, qoramollar, parrandalar; o'rmon mahsulotlari
Umumiy chegarasi uzunligi	1,611 km Avstriya 105 km, Chexiya 241 km, Vengriya 627 km, Polsha 541 km, Ukraina 97 km	Sanoati tarkibi	metall va metall mahsulotlari; oziq-ovqat va ichimliklar; elektr, gaz, koks, neft, yadroviy yonilg'i; kimyoviy moddalar va manmalangan tolalar; mashinalar; qog'oz va bosma; sopol va seramika; transport vositalari;
Ishsizlik	6,9%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 3,8 %
Inflatsiya	0,5%		Sanoat:34,8%
Soliqlar	19% YaIM da		Xizmatlar:61,4%
Gini index	23,7	Yirik kompaniyalari	Doprastav, Elnec, ESET, Glass LPS, I.D.C. Holding, Istrobanka, OFZ, a.s., Istebné, Slovalco, Slovnaft, Sygic, Tatra banka, Topvar, Vagónka, ZTS
BERI	31 (7,20)		
Easy of Doing Business	33		
YAIM darajasi	62 (Nominal) 70 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	WTO, EU, OECD, EBRD, IBRD, IMF, OSCE, UN, WIPO, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, UNWTO,
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika	Jon boshiga YaIM darajasi	\$ 20,510 (Nominal), \$31,200 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

4.6.5. Sanoat

Mustaqillikka erishmasdan oldin Slovakiya sobiq Chexoslovakiyada eng kam samaradorlikka erishgan hudud hisoblangan. XXI asrning boshlarida muvaffaqiyatli ishlab chiqarish sanoati Slovakiya YaIMning sezilarli qismini tashkil etdi. Sanoatda xodimlar esa, ishchi kuchining katta qismini tashkil etdi. Bratislava, Košice va Vax daryosi bo'yidagi shaharlar Slovakiyaning asosiy ishlab chiqarish markazlari hisoblanadi. Muhim sanoatda avtomobil, mashinasozlik, po'lat, seramika, kimyoviy moddalar, to'qimachilik, oziq-ovqat va ichimliklarni qayta ishlash va neft

mahsulotlari kiradi. Markaziy Yevropadagi keng ko‘lamli sovet sanoatini rejalashtirishning oxirgi yodgorliklaridan biri bo‘lgan Košice shtatidagi Sharqiy Slovakiya temir korxonalarini 1992 yilda po‘lat ishlab chiqarishda sezilarli pasayish natijasida xususiylashtirildi. 2000-yilda AQShning Steel, firmaning temir aktivlari sotib oldi. Slovakiya tog'-kon sanoati 1993 yildan buyon qayta tiklandi va asosan eksport uchun og‘ir texnikalar ishlab chiqarmoqda. Atrof-muhit ifloslanishi sanoatlashtirishning o‘ta muhim muammosi bo‘lib qolmoqda.

4.6.1-rasm. Slovakiya sanoatining yillar bo‘yicha o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁴²

Slovakiyada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 0,1 foizga pasayishi va 0,6 foizga o‘sishi kutilayotganidan keyin 2018 yil yanvarida 2,2 foizga o‘tdi. Mashina va asbob-uskunalaridan tashqari (8,2 foiz) asosiy metallar va tayyor metall mahsulotlari ishlab chiqarishning o‘sishi (dekabrda 1,2 foizga nisbatan 5,8 foizga) o‘tdi. Kauchuk va plastmassadan tayyorlangan buyumlar va boshqa metall bo‘lmagan mineral mahsulotlar (8,9 foiz); mashina va uskunalari (8,5 foiz); oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlari (16 foiz); va transport uskunalari (1,6 foiz). Boshqa tomondan, tog'-kon sanoati va konchilik ishlarida (15,7 foizga nisbatan 23,2 foizga), elektr energiyasi, gaz mahsulotlari (-4 foizga nisbatan -12,1 foiz) tashkil etmoqda. Har oyda sanoat ishlab chiqarish 0,3 foizga oshib 2001 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 5,45 foizni tashkil etdi. 2006 yilning avgust oyida 22,10 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2009 yilning yanvar oyidagi ko‘rsatkich esa 26,50 foizga osish kuzatildi.

Avtomobilsozlik sohasida Volkswagen (Bratislava), Peugeot (Trnava), Kia Motors (Zilina), 2018 yildan boshlab Nitra-dagi Jaguar Land Roverning yirik investitsiyalari tufayli Slovakiyada eng tez rivojlangan tarmoqlar qatori ko‘tarilib oldi. Boshqa yirik sanoat korxonalarini orasida Slovnaft (neft sanoati), Samsung Electronics (elektronika), Sony (elektronika), avtomobillar ishlab chiqaruvchi eng yirik avtomobil ishlab chiqaruvchi, Mondi Business Paper (qog‘oz), Hydro Aluminium (alyuminiy ishlab

³⁴² <https://tradingeconomics.com/slovakia/industrial-production>

chiqarish) va Whirlpool Corporation kompaniyalari mavjud.

4.6.6. Xizmatlar sohasi

Slovakiya iqtisodiyotida tobora muhim ahamiyatga ega bo'lgan xizmat ko'rsatish sohalari YaIMning uchdan ikki qismidan ko'proqni tashkil qiladi. Slovakiya xizmat ko'rsatish sektori oxirgi 10 yilda jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. 2018 yilning to'rtinchi choragida Slovakiyada xizmatlarning YaIM hajmi 2016 yil 1-choragida 3,416 mln. yevroga oshdi. Slovakiya xizmatlaridan YaIM 1997-yildan 2018-yilg vaqt oralig'ida o'rtacha 2,983,16 mlrd.yevroni tashkil qilgan. 2000 yilning to'rtinchi choragida esa, past rekord darajadagi ko'rsatkich 1,820 mlrd. yevroni tashkil qilgan.

Moliya

Slovakiya Milliy banki Chexiya va Slovakiya markaziy bankini 1993 yilning 1 yanvarida respublikaning asosiy moliya muassasasi sifatida faoliyat yuritadi. Bankning birinchi katta yutug'i uning yangi respublika pul tizimiga ega bo'lishi, koruna esa milliy valyutaga aylanishi bo'ldi (2009 yilda yevroga o'zgartirilgan). Bank tizimini liberallashtirilgandan so'ng kata miqdorda savdo va qo'shma korxonalar tashkil etildi. Bratislava shahrida xalqaro moliya operatsiyalarni amalga oshirish maqsadida fond birjasi tashkil etildi.

Slovakiya malakali ish kuchi resurslari xorijiy investorlarni Gollandiya, Germaniya va Avstriyadan hamda boshqa g'arb mamlakatlaridan jalb qilishga yordam beradi. 1990-yillarda Slovakiya xorijiy sarmoyalari sobiq ittifoqning boshqa mamlakatlarini ortda qoldirib moliyaviy institutlar va muassasalar faoliyatini kengaytirdi. Shuningdek, butun iqtisodiyot davlat mulki hisoblanganligi sababli xorijiy investitsiyalarni cheklovchi siyosati to'sqinlik qilar edi. Biroq, 1998 yilda hukumat soliq sohasidagi imtiyozlarni Slovakiya korxonalarida xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirishga qaratilgan, soliq preferensiyalari hamda davlat subvensiyalari yoki mamlakatdagi har qanday yangi ish uchun kreditlar hamda grantlarni e'lon qilish evaziga butunlay milliy iqtisodiyot qayta diversifikatsiya qilindi. Natijada, XXI asrning boshlarida to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari sezilarli darajada oshishi hamda valqaro kapital migratsiyasi hisobiga barcha strategil sohalarni rivojlantirishga erishildi.

Nufuzli banklari

- ✓ Slovenska Sporitelna (Erste Bank)
- ✓ VUB Banka (Intesa)
- ✓ Tatra Banka (Raiffeisen)
- ✓ CSOB Banka (KBC)
- ✓ UniCredit Bank Czech Republic and Slovakia
- ✓ Postova Banka³⁴³

4.6.7. Tashqi savdo munosabatlari

Slovakiya milliy iqtisodiyotining o'sish darajasi tashqi savdo munosabatlarini

³⁴³ <https://www.google.com/search?ei=w7rpw-ieb87gwqlh7xs&q=major+banks+of+slovakia&oq>

xalqaro va jahon bozorlariga olib chiqish bilan asoslanadi. Sobiq Chexoslovakiyaning tarqalishi natijasida Sharqiy Yevropa mamlakatlari bilan savdo-sotiq kamaygan bo'lsa, g'arb mamlakatlari bilan aksincha kengayib bordi. Mamlakat 2004 yilda Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lganidan so'ng asosan Yevropa Ittifoqining boshqa davlatlari bilan tashqi savdo munosabatlarini keskin rivojlantirdi. Slovakiya va Chexiya o'rtasidagi savdo hajmlari va tarkibi, vaqti-vaqti bilan siyosiy nizolar kelib chiqishi natijasida uzilishlarga qaramasdan davom etdi. Boshqa muhim savdo hamkorlari - Germaniya, Polsha, Avstriya, Vengriya va Rossiya uzoq muddatli strategic sherik mamlakatlar sifatida e'tirof etiladi. Slovakiyaning asosiy eksporti mahsulotlari avtomobil, mashinasozlik, temir va po'latdir.

Slovakiya 2018 yilning yanvar oyida 43,6 million yevroni tashkil qilgan savdo defitsitini o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 265,4 million yevroga nisbatan oshdi. Raqamlar 170 million yevro miqdoridagi ortiqcha ijobiy natijalarga qaramasdan, import miqdori 14,1 foizga oshib, 6053,9 million yevroni tashkil etgan bo'lsa, eksport sekinroq 7,9 foizga o'sib, 6010,3 million yevroni tashkil qildi. Slovakiya Savdo balansi 1993-yildan 2018-yilgacha o'rtacha 6.36 foizga pasaygan. 2013 yilning may oyida 609 million yevroni tashkil etgan bo'lsa, 2005 yilning dekabrda 865 foizga pasaygan.

4.6.2-jadval

Slovakiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$ 74.35 mlrd (2017)	Import (USD)	\$ 71.47 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	transport vositalari va ularga tegishli ehtiyot qismlar, mashinasozlik va elektr jihozlari, yadro reaktorlari va, temir va po'latlar, mineral moylar va yoqilg'	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashina va transport vositalari uchun transport vositalari va ularga tegishli qismlar yadroviy reaktor va pechlar, yoqilg'i va mineral moylar
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Germaniya 22.7% Chexiya 12.5% Polsha 8.5% Avstriya 5.7% Vengriya 5.7% Fransiya 5.6% Birlashgan Qirollik 5.5% Italiya 4.5% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Germaniya 19.4% Chexiya 17.4% Avstriya 9.1% Vengriya 6.3% Polsha 6.3% Janubiy Koreya 5.5% Rossiya 5.2% Xitoy 4.1%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Mamlakat asosiy eksport sheriklari Yevro hududi a'zolarining eng muhimi hisoblanadigan Germaniya, Chexiya va Polsha bilan amalga oshiriladi. Asosiy import sheriklari esa Germaniya, Chexiya, Xitoy va Rossiya hisoblanadi. 2017 yilda Slovakiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Polsha va Avstriya bilan eng yuqori muvozanat profitsiti kuzatildi. Eng katta muvozanat tanqisligi Xitoy, Janubiy Koreya, Rossiya va Yaponiya bilan tashqi savdo munosabatlarida qayd etilgan. Ushbu sahifa

Slovakiya Savdo balansi haqiqiy qiymatlar, tarixiy ma'lumotlar, prognozlar, jadvallar, statistika, iqtisodiy taqvim va yangilik asosida keltirilmoqda.

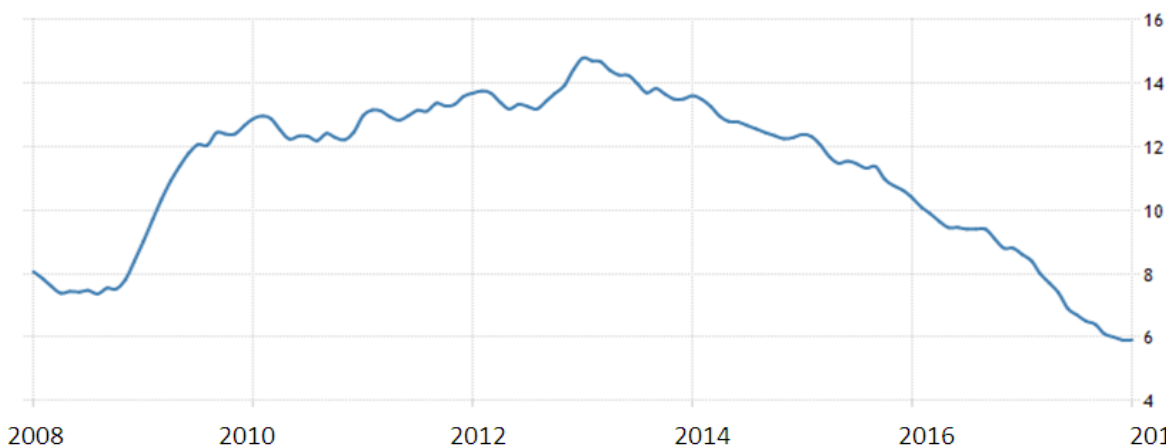
4.6.2-rasm. YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)³⁴⁴

Slovakiya iqtisodiyoti 2018 yil 2-choragida o'tgan yilning mos davriga nisbatan 3,4 foizga o'sgan va bozor kutilganidan 3,5 foizga o'sganidan keyin 4,1 foizga o'sdi. Bu 2015 yilning so'nggi choragidan beri eng kuchli kengayish bo'ldi. Mavsumiy darajasiga moslashtirilgan choraklik asosda yalpi ichki mahsulot 1 foizga o'sdi, o'tgan davrdagi kabi. Slovakiyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1996 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 3,96 foizni tashkil etdi. 2007 yilning to'rtinchi choragida bu ko'rsatkich 13,50 foizga o'sgan.

4.6.8. Ishchi kuchi resurslar

Slovakiya ish kuchining aksariyati ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida ishlaydi. Ayollarning mehnatga qobiliyatligini oshirish darajasi hozirda 60 foizga teng. Xodimlarning aksariyati 1989 yilgacha sobiq Chexoslovakiyaning Kommunistik partiyasi tomonidan nazorat qilingan kasaba uyushmalarining a'zolari edi. 1992 yil konstitutsiyasi kasaba uyushmalarini tuzish va ish tashlash huquqini kafolatlab katta miqdordagi ishchilar a'zolik badalini to'lashga majburiyatini olgan. Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida ishlaydigan ishchilar bir qator Slovakiya Respublikasining Kasaba uyushmalari konfederatsiyasiga a'zo hisoblanadi. Shahar va sanoat hududlarida yuqori ish haqi ta'minlangan bo'lib, endi rivojlanayotgan qishloq aholisining turmush darajasi past darajada yashamoqda. Ishsizlik darajasi yirik shaharlar tashqarisida ham katta muammo hisoblanadi. 2017 yilning uchinchi choragida Slovakiyada ish bilan bandlik darajasi 66,20 foizni tashkil etdi. 2017 yilgi ikkinchi chorakda 66,10 foizni tashkil etdi. 1998 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 59,74 foiz natija qayd etilgan.

³⁴⁴ manba: <https://tradingeconomics.com/slovakia/gdp-growth-annual>

4.6.3-

rasm. Slovakiya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁴⁵

Slovakiyada ishsizlik darajasi fevral oyida 5,70 foizga kamayib 2018 yil yanvar oyida 5,90 foizni tashkil etdi. 1994 yildan 2018 yilgacha davr oralig'ida 12,85 foizni tashkil etgan bo'lsa 2001 yilning yanvar oyida esa 19,79 foizni tashkil etdi. 2018 yil fevral oyida Slovakiyadagi ishsizlar soni 2018 yil yanvar oyida 161915 kishi bo'lib, 2017 yil yanvar oyida esa 163075 kishigacha oshdi. 1993 yildan 2018 yilga o'rtacha 343282,44 kishini tashkil etib, 2001 yil yanvar oyiga kelib 533676 kishiga yetgan.

4.6.9. Soliq tizimi

Slovakiya o'z daromadlarining asosiy qismini korporativ va shaxsiy daromad solig'i hamda qo'shilgan qiymat solig'idan (QQS) oladi. 2005 yilda korporatsiyalar, QQS va jismoniy shaxslar uchun soliq stavkasi joriy etilganda soliq tizimi ancha soddalashtirildi. Slovakiyada Korxonalar solig'i stavkasi 21 foizni tashkil qiladi. Slovakiyada ushbu solig'i stavkasi 1993 yildan 2018 yil oralig'ida o'rtacha 26,73 foizni tashkil etib, 1993 yilda 45 foizdan yuqori bo'lgan. 2004 yilda rekord darajadagi 19 foizni tashkil etgan edi. Xususiy daromad solig'i stavkasi esa, 25 foizni tashkil qiladi. 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 28,79 foizni tashkil etdi. Bu esa 1996 yilda 42 foizni tashkil etgan bo'lib 2004 yilda past rekord darajada bo'lib 19 foizni tashkil etgan. Slovakiyada tijorat soliq stavkasi 20 foizni tashkil etadi. Bu soliq 2000 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 20,11 foizni tashkil etib 2001 yilda esa bu ko'rsatkich 23 foizdan yuqori bo'ldi. Ayniqsa, 2004 yilda rekord darajadagi past ko'rsatkich 19 foizni tashkil etgan edi.

4.6.10. Transport

Slovakiya zamonaviy standartga ega bo'lib nisbatan past zichlikdagi transport tizimiga ega. Eng muhim element - temir yo'llar, ayniqsa yuk tashish, ayniqsa, ko'mir, rudalar, metallar va qurilish materiallari shular jumlasidandir. Vengriya davlatidan olib chiqilgan asosiy tarmoq Budapesht bilan bog'lanish uchun shimoliy-

³⁴⁵ <https://tradingeconomics.com/slovakia/unemployment-rate>

janubga to'g'ri keladi. Bugungi kunda temir yo'llar Bratislava va mintaqaviy poytaxtlarni bir-biriga bog'lab turadi. Ko'p yo'nalish tog'li hududlarda hamda daryo vodiysiga to'g'ri keladi³⁴⁶.

Sobiq Ittifoqi bilan temiryo'l aloqalari kommunistik davrda ikki tomonlama kuzatuv va elektrifikatsiya dasturlari bilan takomillashtirilgan edi. Yevropa investitsion bankining yordami bilan Slovakiya temir yo'l tizimini 21-asr boshida samarali loyihalarni amalga oshirdi. Ishda yuqori tezlikda poezdlar harakatlanishiga ruxsat berish uchun yo'llarni elektrlashtirish va yo'lni o'zgartirishlar kiritildi. Magistral tarmoqlarini rivojlantirish temir yo'l tizimiga qaraganda ancha sekinroq davom etdi. 1938 yilda boshlangan super o'tkazuvchi 1980 yilda faqat Bratislava bilan Brno va Pragada Chexiya Respublikasida bog'langan edi. Mustaqillikdan keyin yuk tashish va avtotransportning ortishi ba'zi hududlarda sezilarli darajada to'siqlarga duch keldi. Slovakiya 20-asr oxiri va 21-asr boshlarida zamonaviy qo'shimcha yo'llarni qurdi. Vengriya chegarasining g'arbiy qizmini tashkil qiluvchi Tuna daryosi Slovakiya suv transportiga egalik qiladi. Komárno va Bratislava hududlarining asosiy portlari hisoblanadi. Ikkinchi jahon urushida vayronaga aylangan Vengriya va Slovakiya o'rtasidagi Komárno yo'l ko'prigi 21-asrning boshlarida eng so'ngi yo'l tizimlariga ega bo'lgan magistrlaha aylantitildi. Slovakiya va Vengriya yo'l qurilish xarajatlarini teng taqsimladi. Slovakiyaning ichki daryolari karakati to'liq navigatsiya tizimiga birlashtirilgan va doimiy ravishda nazorat hamda monitoring olib boriladi.

Mamlakatda Bratislava, Košice, Zilina, Poprad-Tatry, Silyak va Peyšt'any aeroportlari mavjud. Bratislavadagi va Košice aeroportlari xalqaro deb topilgan bo'lsada, kichikroq aeroportlar ham xalqaro yuk tashish uchun mo'ljallangan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ CEVA Logistics
- ✓ DB Schenker Slovakia
- ✓ STD
- ✓ CSCARGO
- ✓ ESA Logistics
- ✓ Globay³⁴⁷

4.6.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

Slovakiya va Jahon Banki o'rtasida keng qamrovli loyihalar amalga oshirilgan. Davlat sektorida sarf-xarajatlar islohotlarini amalga oshirish loyihasi alohida o'rin tutadi. 2003 yilda yangi pensiya tizimi tasdiqlandi ammo, amalga oshirish kerak yangi tizim 2005 yil yanvaridan ishga tushirilgandan so'ng tezroq davom etish mehnatni rag'batlantirishni yaxshilash va qashshoqlik makrini kamaytirish uchun ijtimoiy yordam ko'rsatilmogda³⁴⁸.

Mamlakatda axborot texnologiyalari islohotlariga ehtiyoj mavjud. Faoliyatni va hisobot berishni yaxshilash uchun moliyaviy markazsizlashtirish zarur bo'lmoqda.

WORLD BANK

³⁴⁶ <https://www.britannica.com/search?query=slvk+transport+system>

³⁴⁷ <https://www.google.com/search?q=major+logistic+companies+of+slovakia&ei=yrrpw8hfnrwwqko8qy>

³⁴⁸ <http://www.worldbank.org/en/country/slovakia/overview#2>

Mintaqaviy va mahalliy siyosiy idoralarga mas'uliyatni o'z zimmasiga olish zarurdir. Ushbu va boshqa islohotlar tushunish hamda qo'llab-quvvatlashni kengaytirish uchun jamoatchilikka diqqat bilan tushuntirish kerak. Bu bir Hukumatning kengaytirilgan axborot vositalari islohotlarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadigan hamkorlik dasturidir.

Sog'liqni saqlash sohasidagi islohotlar amalga oshirildi (shu jumladan, qo'shimcha to'lovlar, yaxshilangan davolash tizimi, farmatsevtikada sarf-xarajatlarni yaxshiroq nazorat qilish). Shifoxona restrukturizatsiyasi va provayderlar to'lovi usullarini yaxshilash kabi dasturlar mamlakatda o'z samarasini bermoqda. Ta'lim sohasidagi islohotlar boshlandi ammo, samarali natijaga erishish uchun mamlakat yanada oldinga siljish kerak.

Raqobatbardoshlik va ijtimoiy integratsiyani yaxshilash masalalari dolzarbdir. Ta'lim vazirligi tahliliy va qaror qabul qilish qobiliyatini mustahkamlash kerak. Birlamchi va ikkilamchi imkoniyatlar maktablar qaysi binolarning yopilishini aniqlash uchun mahalliy qarorlar qabul qilinmoqda. Milliy mezonlarga asoslangan uchinchi bosqichda ta'lim bepul bo'lgan va u cheklangan resurslar mavjud. Uchinchi bosqichda ta'lim islohotlarini joriy etish ustuvorligicha qolmoqda. Ta'lim, jumladan, kasb-hunar ta'limi tizimini modernizatsiya qilishni rivojlantirish zarur.

Boshqaruv tizimini isloh qilish davlat tomonidan olib borildi. Keyinchalik islohotlar yanada kengaytirildi. Kadrlarni tayyorlash uchun mahorat asoslari kuchaytirilishi kerak chunki, juda ko'p yillarga asoslangan milliy dastur endi tuzildi. Davlat xizmatchilarini tayyorlash takomillashtirilmoqda.

Energiya sohasida islohotlar juda muhim xususiylashtirish bilan samaraga erishdi. Uzatish kompaniyalari me'yoriy bazasini modernizatsiya qilish va rivojlantirish energetika sohasida samaradorlikni ta'minladi. Qayta tiklanadigan energetika uchun samaradorligini oshirish rejasini ishlab chiqildi.

Jahon Bank Slovakiya uchun birinchi ijtimoiy ta'minotni yaxshilash, inson taraqqiyotini yaxshilash, atrof-muhit standartlariga javob berish va yuqoridagi maqsadlar uchun 380 mln.yevro mablag' ajratgan³⁴⁹.

4.6.12. Doing Business

4.6.3-jadval

Slovakiyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Slovakiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
<i>DTF</i>			
Busines boshlashning osonligi (1-190)	39	Vaqt (kun)	121
Bisnezni boshlash (daraja)	83	Qiyamati (jon boshiga tushad. capital)	50.8
DTF bali (0-100)	86.95	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	7	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	12.5		
Qiyamati (jon boshiga tushad. capital %)	1.1	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	7
Minimum capital	17.2	DTF bali (0-100)	91.00

³⁴⁹ <http://documents.worldbank.org/curated/en/214721468781174181/pdf/286930sk.pdf>, 6 bet.

		Jarayonlar (soni)	3
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	91	Vaqt (kun)	16.5
DTF bali (0-100)	67.82	Qiymat (mulk qiymati %)	0.0
Jarayonlar (soni)	10	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	26.5
Vaqt (kun)	286		
Qiymati (ombor qiymati %)	0.1	Soliq to'lash(daraja)	49
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	10.0	DTF bali (0-100)	79.88
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	8
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	57	Vaqt (bir yil uchun soatda)	192
DTF bali (0-100)	80.31	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	51.6
Jarayonlar (soni)	5		

Manba :Jahon Banki Guruhining hisoboti,A World Bank Group Flagship Report , Doing Business 2018, 190-bet.

4.6.13. Turizm

Slovakiyaga tashrif buyuruvchilarning ko'pchiligi sharqiy Yevropaning boshqa mamlakatlari hissasiga to'g'ri kelmoqda. Mustaqillikdan buyon G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerikadan kelgan ko'plab sayyohlar mamlakat turizm salohiyatini yuksak baholamoqda. Turistik joylar orasida ajoyib tog 'manzarasi, g'or, qal'a, boshqa tarixiy binolar va yodgorliklar, san'at festivali hamda ko'plab termal hududlar va mineral manbalar mavjudligi mamlakatning o'ziga xosligini ta'minlab beradi So'nggi yillarda Slovakiyada ushbu sohadagi innovatsion davlat dasturlari turizm sanoatining boshqa sohalarini ham kash etilishiga olib keldi. 2015 yilda 798 mln. AQSh dollari va 2016 yilda bu ko'rsatkich 2.6 mlrd. AQSh dollarini tashkil etadi. Biroq, bu soha qo'shni mamlakatlar bilan solishtirganda ancha past rivojlangan.

Slovakiya sayyohlik tabiiy landshaftlar, o'rta asr qal'alari va shaharlari, xalq me'morchiligi, spa va chang'i dam olish joylarini taklif etadi. 2017 yilda Slovakiyaga 5.9 milliondan ortiq kishi tashrif buyurgan va eng qiziqarli joylar sanaladigan Bratislava va Yuqori Tatra poytaxtidir. Sayyohlar Chexiya Respublikasidan (26% ga yaqin), Polsha (15%) va Germaniya (11%) tashkil etgan. Slovakiyaning taxminan 40 foizi o'rmon bilan qoplangan. Slovakiya o'rmonlari keng biologik xilma-xillikka ega bo'lib, hayvonlardan qo'ng'ir ayiqlar, bo'rilar, tulki, yovvoyi cho'chqalar, muskratlar, shilimshiq va sholchalar kiradi. Slovakiya himoyalangan hududlarga kiritilgan yovvoyi tabiatning yuqori foiziga ega. Ba'zi bir turdagi himoyalangan turdagi tog'liklar va joylar deyarli mavjud emas. Slovakiyaning asosiy diqqatga sazovor joylaridan biri - Tatra tog'lari (ayniqsa, Yuqori Tatra) Karpatlarning eng katta qismi hisoblanadi. Ular ko'plab noyob o'simlik va hayvonot turlariga ega bo'lib, rangli toshlar, piyoda sayr qilish va tog ' chang'i imkoniyatlari bilan shug'ullanadilar.

Slovakiya tog'larida daryo oqimlari tez harakatlanishi sababli suv turizmining noyob landshaftini taklif etadi. Bunda eshaklardan foydalanish juda uzoq an'analarga borib taqaladi. Ayniqsa, Dunajek daryosi ushbu ko'ngil ochar sport turi uchun sayohatchilar orasida juda mashhur. Slovakiyada ko'plab mineralli buloqlar va kapaklar xilma-xilligi mavjud. 2007 yilda 94 ta spas mavjud bo'lgan. Ularda 11,900 dan ortiq dam olish joylari bor edi. 2017-yilda slovak spaslaridagi 280,2 ming kishi

tashrif buyurdi, bu 2016 yilga nisbatan 11 foizga ko'pdir. Mehmon sayyohlarning 46.3 foizi xorijiy hisoblanadi. Mamlakat bo'ylab yangi suv havzalari va zamonaviy dizaynli parklari qurilib Liptovský Mikuláš'teki Tatrallandia, Poprad'daki Aquacity va Senec'teki Aquathermal'i o'z ichiga oladi.

Slovakiya tog'li hududlari juda ko'p sonli sayyohlik salohiyatiga ega bo'lib, ularning ro'yxati yangi innovatsion turizm loyihalari kashfiyotlar tufayli har yili kengayib bormoqda. Ushbu hududlar aholi boshiga tushgan g'orlarning soni Yevropadagi eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lishi hisoblanadi. O'n uchta tog' maskanlari jamoatchilik uchun ochiq bo'lib eng uzuni esa 9 km. Ulardan ba'zilari YuNESKOning Jahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan. Ularning orasida Ochtinská Aragonite Mağarasi, dunyodagi uchta aragonit g'orlardan biridir.

Qal'alar

Slovakiyada ko'plab qal'alar mavjud bo'lib, ularning asosiy qismi shahar atroflarida joylashgan. Eng mashhur taniqli qal'alar orasida Bojnits qal'asi (tez-tez suratga olish joyi sifatida ishlatiladi), Spiss qal'asi (Yevropaning eng katta mustahkam qal'asi, YuNESKO ro'yxatiga kiritilgan), Orava qal'asi, Bratislava qal'asi va Devin qal'asi xarobalari kiradi. Čachtice qal'asi, dunyodagi eng ko'p ishlab chiqarilgan ayol qotili, "Qonli ayol", Elizabeth Bathory uyi deb nomlanadi.

Tarixiy arxitektura

Slovakiya Yevropada va mamlakatning o'tmishi (Vengriyaning ko'p millatli qirolligining bir qismi, Habsburg monarxiyasi va Chexoslovakiya) Chexiya (masalan, Praga), Avstriya (Salzburg kabi) yoki Vengriya (Budapesht kabi) bilan umumiylik aks etadi. Ko'pgina shaharlarda kamida bir kvadrat bo'lgan tarixiy markaz saqlanib qolgan. Katta tarixiy markazlarni Bratislava, Trenčín, Košice, Banská Štiavnica, Levoča va Trnavada topishingiz mumkin. So'nggi yillarda tarixiy markazlar ta'mirdan chiqarildi. Slovakiyada boy xalq an'analariga ham ega: qo'shiqlar, raqslar, folklor, milliy kiyimlar, mahalliy arxitektura va boshqalar. Kompleks tarixiy qishloqlar faqat ba'zi hollarda, masalan, Chikmany, Vlkolínec (YuNESKO), Brhlovce, Španya Dolina, Podbiel, Sebechlebydagi Staraxa, Plavecký Petr, Veľké Levar va Ždiar kabi saqlanib qolgan.

Ovqatlanish va ichimliklar

Oziq-ovqat mahsulotlari G'arbiy Yevropaga nisbatan ancha arzon narxlarda xarid qilish mumkin. Slovakiya mintaqaviy sharob va pivo brendlarning ancha turlari taklif qiladi. Eng mashhur vinolar Tokaj, Kichik Karpatiya, Nitra, Topol'ani va Zaxoriya viloyatlaridan. Hubert Slovakiya ko'pikli sharob brendidir va Karpatské Brandy Špecial mashhur brendi hisoblanadi. Demänovka va Horec an'anaviy o'simliklarning likyorlari. Boshqa mashhur Slovakiya distillangan ichimliklar, slivovica (o'rik brendi) va archa rezavorlaridan tayyorlangan borovichka. Ommaviy pivo brendlari Topvar, Zlatý Bažant, Sariš va Corgen hisoblanadi.

Milliy bayramlari

Yangi yil 1 yanvar; May kuni, 1 may; Najot yilligi, 8 may; Slavniy Havoriylar kuni, 5-iyul; Slovakiya Milliy Uyg'onishining 29 yilligi; Uyg'unlik kuni, 1 noyabr; Rojdestvo 24-26 dekabr; Pasxa bayrami.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Grand Hotel Kempinski High Tatras
- ✓ Radisson Blu Carlton Hotel, Bratislava
- ✓ ustria Trend Hotel Bratislava
- ✓ Falkensteiner Hotel Bratislava
- ✓ Wellness Hotel Chopok
- ✓ Roset Boutique Hotel³⁵⁰

4.6.14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Slovakiya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1993-yil 1-yanvar kuni o‘rnatilgan. 2016-yilning 2-4-noyabr kunlari Slovakiya Respublikasining Tashqi va Yevropa ishlari vazirligi Davlat kotibi Lukash Parizek boshchiligidagi delegatsiya O‘zbekistonga tashrif buyuradi. “Davra suhbatı” davomida har ikkala tomonlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik masalalari muhokama qilindi. Tomonlar shuningdek, O‘zbekistonda muvaffaqiyat bilan ishlayotgan Slovakiyaning ko‘chmas mulk/qurilish, sog‘liqni saqlash, AT, investitsiyalar sohaslarida faoliyat ko‘rsatayotgan SITNO holding kompaniyasi, sanoat isitishi sohasida faloliyat ko‘rsatayotgan ADRIAN GROUP sro kompaniyasi, shuningdek CHEMOCVIT FIBROCHEM as (polipropilen iplar), NAFTAMATIKA (sanoat avtomatizatsiyasi) faoliyati bilan yaqindan tanishdilar³⁵¹.

Bo‘lib o‘tgan uchrashuv davomida Slovakiyadan kelgan delegatsiya a'zolari respublikada yaratilgan qulay investitsion shart-sharoitlar bilan tanishdilar, Davlat raqobat qo‘mitasi mas'ul xodimlar ushbu haqida batafsil taqdimotlar qildilar. Tashrif dasturidan vazirliklararo siyosiy maslahatlashuvlarning navbatdagi raundida ishtirok etish, O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligida ikki tomonlama munosabatlarning dolzarb masalalarini muhokama qilish hamda Samarqand viloyatida bo‘lish o‘rin olgan.

2018 yil 24-yanvar kuni O‘zbekiston tashqi ishlar vaziri Abdulaziz Kamilov Slovakiyaning favqulodda va muxtor elchisi etib tayinlangan Yan Borini qabul qildi. Suhbat davomida siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy, madaniy-gumanitar va boshqa sohalarda O‘zbekiston-Slovakiya munosabatlarning dolzarb masalalari muhokama qilindi.. Uchrashuvda tomonlar o‘zaro savdoni kengaytirish, raqobatbardosh mahsulotlarni yetkazib berish uchun katta salohiyatga egaligi va shu sababli O‘zbekiston va Slovakiya ishbilarmon vakillari o‘rtasida biznes aloqalarni rivojlantirishga tayyor ekanligi ta’kidlangandi³⁵².

³⁵⁰ <https://www.tripadvisor.com/hotels-g274922-slovakia-hotels.html>

³⁵¹ <https://gkk.uz/uz/yangiliklar/gki-news/2151-o-zbekiston-va-slovakiya-ishbilarmonlari-o-rtasida-davra-suhbati>

³⁵² <https://www.gazeta.uz/oz/2018/01/24/slovakiya/>

4.7. XORVATIYA

REJA:

- 4.7.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.7.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.7.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 4.7.4. Energetika
- 4.7.5. Sanoati
- 4.7.6. Xizmatlar sohasi
- 4.7.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.7.8. Ishchi kuchi resurslari
- 4.7.9. Soliq tizimi
- 4.7.10. Transport
- 4.7.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 4.7.12. Doing Business
- 4.7.13. Turizm
- 4.7.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

45 10 N, 15 30 E; UTC+1,
Croatian kuna (HRK)
ZAGREB

Xorvatiya parlamentar prezidentlik demokratik respublika. 1990 yil 30 mayda tashkil etilgan Xorvatiya parlamenti 1990 yil 22 dekabrda yangi konstitutsiyani qabul qildi. Ijro etuvchi hokimiyatni besh yilga saylangan prezident va bosh vazir boshchiligidagi hukumat idorasi egallaydi. 2000 yilda konstitutsiyaviy islohotlar prezident tomonidan amalga oshiriladigan vakolatlar darajasini sezilarli darajada qisqartirdi.

4.7.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko‘ra Xorvatiya nominal YaIM hajmi 61,056 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo‘yicha XVF ma‘lumotiga ko‘ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo‘yicha esa 14,790 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 78 orinida turadigan mamlakat³⁵³. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 73,940 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda³⁵⁴. Xorvatiya 2000 yil 30 novembarde Butunjahon Savdo

³⁵³ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppc@weo/oemdc/advec/weoworld/lva>

³⁵⁴ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

Tashkilotiga a'zo bo'lgan³⁵⁵.

Xorvatiya iqtisodiyoti umumiy YaIMning 70 foizini tashkil etuvchi xizmat ko'rsatish tarmog'iga asoslangan iqtisodiyotdir. Xorvatiya 90-yillarda bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich bilan o'tdi. Ammo, uning iqtisodiyoti Xorvatiya Mustaqillik urushi paytida juda tang ahvolga tushib qoldi. Urushdan so'ng mamlakat iqtisodiyoti 2001-2009 yildagi moliyaviy inqirozidan oldin yillik 4-5 foizga o'sib, milliy daromadlar ikki baravarga o'sish kuzatil edi. Keyichalik iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyot keskin yaxshilandi. Milliy qonunchilik tubdan isloh qilindi.

2003 yil aprel oyida prezident Stjepan Mesiçi va bosh vazir Ivica Racan bo'ldi. 2001 yil mart oyida Konstitutsiyaga kiritilgan o'zgartishlar, ikki palatali qonun chiqaruvchi Oliy Majlisning (House of Counties) yuqori palatasini olib tashladi. Sobor (majlis) nomi bilan tanilgan bir palatali parlamentda to'rt yil muddatga saylangan 151 nafar deputat mavjud. Parlament 2003 yil aprel oyida saylov qonunchiligining o'zgarish paketini qabul qildi, bu ozchiliklar uchun ajratilgan parlamentdagi o'rinlarning sonini beshdan sakkizgacha oshirdi. Partiyalarning parlamentda vakillik qilish uchun o'tishlari kerak bo'lgan poltsiya 10 saylov okrugining har birida ishtirok etishning 5 foizini tashkil etadi. Bosh vazir nomzod tomonidan Assambleyada hokimiyat muvozanati bilan nomzod qilib ko'rsatiladi. Ichki siyosatni ishlab chiqish parlamentning mas'uliyati hisoblanadi.

4.7.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

XIX asr boshlarida Xorvatiya Qirolligi qishloq xo'jaligida ishlaydigan aholining yuqori darajasini qayd etdi. O'sha davrda o'rmon xo'jaligi va yog'och sanoati singari ko'plab sanoat tarmoqlari juda yaxshi rivojlangan edi. Sanoat rivojiga birinchi qadam 1830-yillarda boshlangan bo'lib kelgusi o'n yilliklar ichida yirik sanoat korxonalari qurilishi amalga oshirilgan. 19-asrning ikkinchi yarmi va 20-asrning boshlarida Xorvatiyada sanoat rivojlanishi jadal kuchayib, temir yo'llar qurilishi va elektr energiyasi ishlab chiqarilishi mustahkamlandi. 1918-yilda Xorvatiya sobiq Yugoslaviya Qirolligining bir qismi bo'ldi, bu urush davrida Yevropaning kamroq rivojlangan davlatlaridan biri edi. Sanoatning aksariyati oddiy va to'qimachilik fabrikalarida, briketda, qurilish sohasi va oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash zavodlariga qaratildi. Iqtisodiyot an'anaviy ravishda qishloq xo'jaligi va chorvachilikni rivojlantirishga asoslangan bo'lib Xorvatiya aholisining yarmidan ko'pini tashkil qiladi³⁵⁶.

1980-yillarning oxirlari va 1990-yillarning boshlarida sotsializmning qulashi va iqtisodiy o'tish davri boshlanishi bilan Xorvatiya makroiqtisodiy barqarorlik dasturlari natijasida YaIMning salbiy o'sish darajasi to'xtadi va ijobiy tashqi-savdo munosabatlariga kata e'tibor qaratildi. Urushdan keyingi davrdagi milliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalash rivojlanish uchun yana bir turtki berdi. 1999 yilda xususiy sektorning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 60% ga yetdi. Ushbu davrga nisbatan

³⁵⁵ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapser

³⁵⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/crt.html>

boshqa sobiq ittifoq mamlakatlariga qaraganda ancha past natijalar qayd etildi. Bir necha yillar davomidagi muvaffaqiyatli makroiqtisodiy barqarorlik siyosati, past inflyatsiya va barqaror valyutadan soʻng, iqtisodchilar fiskal oʻzgarishlarning mavjud emasligi va davlatning iqtisodiyotiga aralashuvi keskin pashayishi natijasida barqaror iqtisodiy oʻsishga erishildi.

4.7.3. Qishloq va oʻrmon xoʻjaligi, baliqchilik

Xorvatiya qishloq xoʻjaligi umumiy yerlarining toʻrtidan bir qismini egallaydi va mamlakat yalpi ichki mahsulotining oʻndan bir qism hissasiga toʻgʻri keladi. Qishloq xoʻjaligining koʻpchiligi xususiy fermerliklarga ajratilgan boʻlib juda koʻp yer maydinlari foydali qazilmalar uchun juda boy hudud hisoblanadi. Qishloq xoʻjaligi mahsulotlari, ayniqsa, Bosniya va Gertsegovina, Italiya, Sloveniya va Serbiya kabi mamlakatlarga eksport qilinmoqda. Slavonya eng samarali qishloq xoʻjaligi mintaqasi hisoblanadi. Bu hudud katta yer maydonlari bilan ajralib turadigan dehqonchilikning zamoaviy sarmoya asosidagi loyihalari amaliyotga tadbiiq etilib tashqi bozorga yoʻnaltirilgan joylar hisoblanadi. Oldin ijtimoiy mulk ostida boʻlgan yerlarning aksariyati Xorvatiya hukumati tomonidan milliyashtirilgan boʻli fermerlarga yangicha innovatsion Yevropa sifat nazorati tizimiga mos keluvchi shartlar asosida ijaraga berildi. Mintaqaning asosiy ekinlari shakar lavlagi, makkajoʻxori, bugʻdoy, kartoshka, arpa, soya, kungaboqar va tamaki hisoblanadi. Yormalar, javdar, guruch, loviya, noʻxat ham kata miqdorda yetishtiriladi. Qoramol va parrandachilik mintaqa iqtisodiyoti uchun juda muhim ahamiyat kasb etadi. Asalarichilik va ipak qurti yetishtirish esa oʻziga xos xususiyatga ega hisoblanadi. Para-Pannon mintaqasining gʻarbiy qismida joylashgan tepaliklar kichik bogʻichlar, aralash yaylovlar va umuman past rentabellik xususiyati bilan ajralib turadi. Yetishtiriladigan mevalarga esa olxoʻri, olma, armut, nordon gilos, shirin gilos, shaftoli va oʻriklarni oʻz ichiga oladi. Uzumchilik va chorvachilik qishloq xoʻjalik kasb-hunarlarini orasida keng qamrovli faoliyat hisoblanadi³⁵⁷.

Markaziy togʻ tizmalar qishloq xoʻjaligi uchun eng samarasiz yer va iqlimi oʻz ichiga oladi. Biroq, yaylovlarning katta hududlari qoʻy va qoramol boqishga ajratilgan. Istria va Dalmatiya orollari, Adriatik qirgʻogʻi toshloq tuproq va uzoq muddatli qurgʻoqchilikka ega boʻlib, kichik ekin maydonlari va kam taʼminlangan yaylovlar bilan ajralib turadi. Qoʻy va echkilar, uzum, zaytun, bodom, anjir, mandarin va boshqa Oʻrta yer dengizi mevalari hamda sabzavotlari bu mintaqaning qishloq xoʻjaligini yanada boyitadi. Xorvatiyaning yirik oʻrmonlari mamlakatning beshdan ikki qismini qamrab olgan boʻlib, yogʻoch va paxta sanoatining asosini tashkil etadi.

Baliq va dengiz mahsulotlari, Adriatik qirgʻogʻidagi tijoratdan yigʻib olinadi. Dengizda baliq zaxiralari XX asrning oxiri va 21 asr boshlarida qisqargan boʻlsada baliq ovining aksariyati kichik yogʻli baliqlar (masalan, anchivlar va pichoqlar) oʻz ichiga oladi. Ularning deyarli mahalliy hududlarda isteʼmol qilinadi. Hozirgi kunda dengiz baliqlarga yoki oq baliqlarga (masalan, levreklarga) boʻlgan talab tobora oshib

³⁵⁷ <https://www.britannica.com/place/croatia/Agriculture-forestry-and-fishing>

borishi sababli mamlakat aynan baliqchilik fermalariga uzoq muddatli imtiyozlar ajratgan holda xalqaro hamkorliklar ham yoʻlga qoʻyilgan.

4.7.1-jadval

Xorvatiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Markaziy Yevropa va Polshaning janubidagi hudud

Poytaxti	ZAGEB	Budjeti	Daromadlar: \$79,75 mlrd
YaIM	\$61,056 mlrd.		Xarajatlar: \$91,45 mlrd
Oltin		Global Innovatsion Indeks	41 (39,80)
valyuta zahirasi	\$15,53 mlrd.	HDI	0,827
Tashqi qarzi	\$44,53 mlrd.	Tabiiy resurslar	linyit, oz miqdorda temir javhari, mis va marganets rudasi; tuz; ekin maydonlari
Maydoni	49,035 kv km	Qishloq xoʻjaligi	donalar, kartoshka, shakar lavlagi, shpak, meva; choʻchqalar, qoramollar, parrandalar; oʻrmon mahsulotlari
Aholisi	5,445,829 kishi	Sanoati tarkibi	metallurgiya oziq-ovqat; elektr, gaz, koks, neft, yadroviy yonilgʻi; kimyoviy moddalar va manmаланgan tolalar; mashinalar; qogʻoz va bosma; sopol va seramika; transport vositalari; toʻqimachilik; elektr
Umumiy chegarasi uzunligi	1,611 km Avstriya 105 km, Chexiya 241 km, Vengriya 627 km, Polsha 541 km, Ukraina 97 km	YaIM darajasi	Qishloq xoʻjaligi: 3,8 % Sanoat:34,8% Xizmatlar:61,4%
Ishsizlik	13,9%	Yirik kompaniyalari	3LHD, Adria LNG, Adris grupa, Agrokor, BioGnost, Croteam, CROTRAM, Dalekovod, Digitron, DOK-ING, Ericsson Nikola Tesla, INGRA, Kraš, Ledo, Konzum
Inflatsiya	1,4%	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EBRD, IMF, UN, OSCE, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, UNWTO, WIPO, WMO, WTO,
Soliqlar	19,7	Jon boshiga YaIM darajasi	\$ 14,790 (Nominal), \$31,200 (PPP)
Gini index	29,7		
BERI			
Easy of Doing Business	52 (6,33)		
YAIM darajasi	78 (Nominal) 84 (PPP)		
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy maʼlumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Eksportga yoʻnaltirilgan baliqchilik muhim ahamiyatga ega boʻlib, dengiz boʻyi, orkinos va midiya allaqachon xalqaro bozorlarda milliy brendlari juda mashhur. Deyarli barcha eksportbop baliq savdosi chuchuk suv havzalarida boqiladi hamda baliq ovlash turizmining yangicha tizimlari uchun milly dasturlar qabul qilinishi muhim ahamiyatga ega boʻldi. Baliqchilik fermerlari Ispaniya va Yaponiya singari mamlakatlarga eksport

qilinsa, konservalangan baliqlar asosan, atrof hududdagi mamlakatlarga sotiladi.

4.7.4. Tabiiy resurslar va Energetika

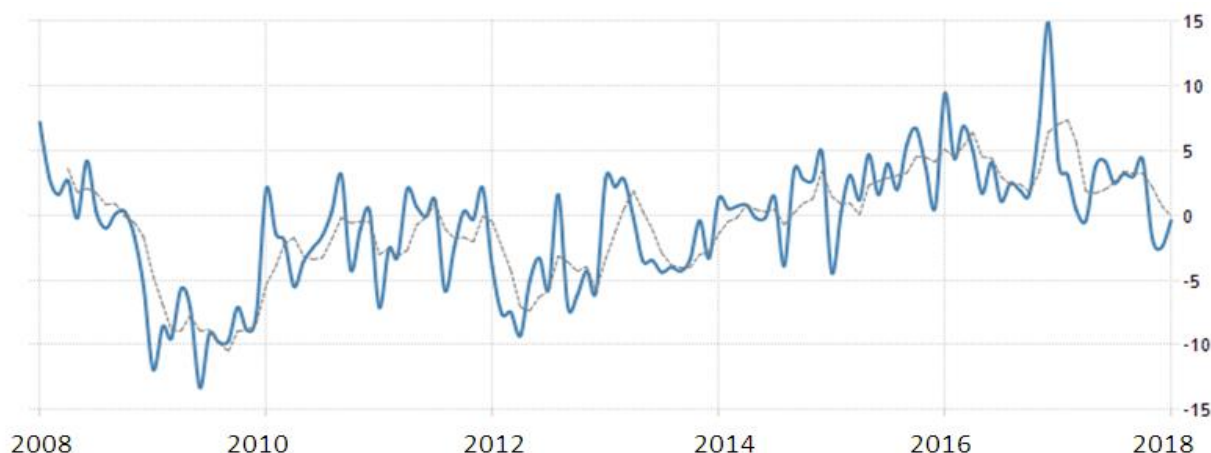
Mamlakatda neft va tabiiy gaz zahiralarning Slavoniya sharqiy Pannon vodiysida joylashgan bo'lsada, ishlab chiqarish hajmidan ko'ra neft va gaz resurslari ko'proq iste'mol qilinadi. Shuning uchun mamlakat ushbu sohaga ancha importga qaramlilik vujudga kelgan. Boksit va ko'mir qazib olish XXI asrning boshlarida to'xtatilgan. Biroq, gil, tosh, shag'al, gips va kvarts ham katta miqdorda qazib olinmoqda mamlakat bo'ylab qurilish obyektlariga yetkazib berilmoqda. Mamlakat bo'ylab boshqa foydali qazilmalarning, shu jumladan osh tuzining kichik konlari mavjud. Hirvatistan'in ko'plab daryosi gidrotexnika salohiyatiga ega bo'lsa-da, mamlakat elektr energiyasining katta qismini import qiladi. Xorvatiyada 610 km (380 milya) uzunlikdagi neft quvurlari mavjud. Rijeka neft terminalini Sisakdagi neftni qayta ishlash zavodlari hamda yiliga 20 million tonna quvvatga ega bo'lgan tizim bir nechta tranzit terminallari bilan uzviy ravishda bog'lab turadi. Tabiiy gaz tashish tizimi magistral va hududiy tabiiy gaz quvurlarining 2,113 km (1313 km) ni tashkil etadi. Okoli zavodi katta miqdorda tabiiy gazni saqlash jihozlarini, 27 ta so'ngi foydalanuvchi va 37 ta tarqatish tizimini nazorat qiladi.

Xorvatiyada energiya manbalarining ishlab chiqarish butun mamlakat bo'ylab tabiiy gazga bo'lgan talabining 85% va neft bo'yicha 19% ni o'z ichiga oladi. 2015 yilda Xorvatiyaning asosiy energiya ishlab chiqarish tizimining 37,6% tabiiy gaz, (59,7%) neft (18,0%), yoqilgi (9,4%), gidroenergetika (25,8%) va boshqa qayta tiklanadigan energiya manbalarini tashkil etadi. 2017 yilda Xorvatiyada aniq elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvati 12,725 GWh bo'lib, 28,5 foizini import qilish hisobiga to'g'ri kelgan.

4.7.5. Sanoat

Asr boshlaridagi samarasiz va mablag'larni noto'g'ri taqsimlash siyosatidan zarar ko'rgan sanoat korxonalar milliy brendlarni qayta tiklash yo'li bilan katta miqdordagi pul mablag'larini o'zlashtirilgan edi. Bu siyosatchilarning obro'-e'tiborini yanada kuchaytirish uchun ko'proq xizmat qildi. Hozirda, Xorvatiya sanoati xalqaro savdoning jadal rivojlanib borayotgan bir paytda izchil islohotlar asosida sifatli va raobatbardosh mahsulotlari bilan jadal rivojlanmoqda. Shunga qaramasdan, sanoatga katta hajmdagi xorijiy investitsiyalar (transport va ta'lim) ushbu sektorning o'sib borishini ta'minladi.

Bugungi kunda ishlab chiqarish va boshqa ikkilamchi tarmoqlar YaIMning kichik qismi bo'lib hisoblanmoqda. Sanoatda muhim sohalar hisoblanadigan oziq-ovqatni qayta ishlash va sharob tayyorlash, shuningdek, neftni qazib chiqarish va qayta ishlash, energetika, transport jihozlari hamda kommunikatsiya, axborot texnologiyalari va boshqalarni o'z ichiga olmoqda. Bundan tashqari, kimyo mahsulotlari, qurilish materiallari, metallurgiya (ayniqsa, alyuminiy, temir, po'lat), yog'och va qog'oz sanoati, mashinasozlik, elektronika, to'qimachilik, kemachilik alohida ahamiyat kasb etadi. Aksariyat korxonalar Zagreb, Rijeka, Split, Osijek, Karlovac, Zadar, Slavonski Brod, singari shaharlar atrofida qurilgan.

4.7.1-rasm. Xorvatiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁵⁸

Xorvatiyada sanoat ishlab chiqarish 2018 yil yanvar oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 0,4 foizga kamaydi. 1999 yildan 2018 yilgacha oraliqda o'rtacha 1,31 foizni tashkil etib, bu har yili yuqori ko'rsatkichga erishildi. Ushbu ko'rsatkich 2016 yil dekabr oyida 14,9 foizni tashkil etdi va 2009 yilning iyun oyidagi rekord daraja qayd etib 13,3 foizga o'sdi. Xorvatiyada sanoat ishlab chiqarish 2018 yil yanvar oyida o'tgan oyga nisbatan 13,80 foizga kamaydi. 1998 yilda esa o'rtacha 0,06 foizni tashkil etib, 2000 yil iyun oyida 9,20 foizni tashkil etgan edi. 2018 yil yanvar oyida rekord darajada past bo'lib 13,80 foizni tashkil etdi.

Xorvatiya sanoat ishlab chiqarilgan YaIMning miqdori 2017 yilning to'rtinchi choragida 2017 yildagi 11,231 million HRKga ortdi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, 10,831 million HRKni tashkil qilfi. Xorvatiyada ishlab chiqarilgan YaIM tarkibi 2000 dan 2017 yilga o'rtacha 10,055.28 million HRKga 2008 yilning ikkinchi choragida esa, 12,108 million HRKga o'sib, 2000 yilning birinchi choragida rekord darajada past natija qayd etib, 8,543 million HRKni tashkil etgan.

4.7.6. Xizmatlar sohasi

Xizmat ko'rsatish sohasi mehnat resurslarining yarmidan ko'pini ish bilan ta'minlaydi. Xodimlarining asosiy qismi chakana savdoda faoliyat yuritadi. Mamlakatda chakana savdo bozori uzoq vaqtdan buyon kichik do'konlar hissasiga to'g'ri kelsada, yangi qurilgan zamonaviy xarid qilish markazlari 2000 yildan beri avborot texnologiyalaridan keng foydalanilgan holda kengayib bormoqda.

Xorvatiyada xizmatlarning yalpi ichki mahsuloti 2017 yilning to'rtinchi choragida 14,359 million HRKga kamaydi. 2017 yilning uchinchi choragida 21,971 million HRKni tashkil etdi. Xorvatiya xizmatlaridan YaIM 2000-yildan 2017-yilgacha o'rtacha 13951 million HRKni, 2017 yilning uchinchi choragida esa, 21971 million HRKni tashkil etdi. 2000 yilning birinchi choragida rekord darajada past ko'rsatkich qayd etib 7,653 million HRKni tashkil etgan.

³⁵⁸ <https://tradingeconomics.com/croatia/industrial-production>

Moliya

Bank sektori 1990 yillar oxiridan boshlab makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida monetary siyosat takomillashtirish bilan mustahkamlandi. Sektorga ayni paytda xususiy va chet el kapitallar jalb qilingan bo'lib, Italiya, Avstriya va Nemis banklari yetakchilik qilmoqda. Xorvatiya banklari axborot va kommunikatsion texnologiyalar sohasiga katta miqdorda sarmoya kiritgan. Shuning uchun Internet, telefon va mobil banklar xizmati keng qamrovli xizmat ko'rsatadi. Plastik kartochkalar bo'yicha valyuta operatsiyalar shaharlarda odatiy hol hisoblanadi. Mamlakatda xalqaro hamjamiyat bilan aloqalar samarali yo'lga qo'yilgan bo'lib keng ko'lamli valyuta kreditlari milliy iqtisodiyotning yetakchi sohalariga yo'naltirilgan. Ijtimoiy hayot tizimi yangi darajaga ko'tarilib ishsizlik nafaqa badallari keng miqiyosda ajratildi. Moliyaviy sektorda muntazam islohotlarni amalga oshirish natijasida narx barqarorligiga erishish, investitsion jozibadorlikka va erkin faol tadbirkorlikka keng yo'l ochildi. Xorvatiya Milliy banki barcha operatsiyalarning muvofiqligini ta'minlaydigan davlat tashkilotidir.

So'nggi moliyaviy muvofiqlashtirishga qaramay, soliq qarzlari va risklar yuqoriligicha qolmoqda. 2017 yilda davlat sektorida ish haqining miqdori 6 foizga, 2016 yil oxirida kichik soliq islohoti amalga oshiriladi. Ijtimoiy sohada kechiktirilgan islohotlar va faxriylarga ajratiladiga imtiyozlar kengaytirilishi ijtimoiy tarmoqlarga sarf-xarajatlarni kamaytirdi. Qarzni qayta moliyalashtirishga bo'lgan talablar YaIMning 11 foizida yoki kelgusi uch yil davomida umumiy daromadlarning 27 foizidan yuqori bo'lib, qat'iy moliyaviy siyosatini talab etmoqda.

Nufuzli banklari

- ✓ Privredna Banka (PBZ)
- ✓ Raiffeisenbank Austria Zagreb (RBA)
- ✓ Erste & Steiermärkische Bank
- ✓ Splitska Banka
- ✓ Hrvatska Poštanska Banka (HPB)³⁵⁹

4.7.7. Tashqi savdo munosabatlari

Xorvatiya xalqaro savdoga aloqalari uchun ochiq iqtisodiy musabat bildiradi. Umumiy savdolarning qariyb uchdan ikki qismi boshqa Yevropa Ittifoqi mamlakatlari bilan amalga oshiriladi. Xorvatiyaning janubi-sharqiy Yevropadagi qo'shnilar bilan savdo-sotiq qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xorvatiya eksportining asosiy yo'nalishlari Italiya, Bosniya va Gertsegovina, Germaniya, Sloveniya va Avstriya, Xorvatiya bo'lib, asosiy import yo'nalishlari esa Italiya, Germaniya, Rossiya, Xitoy va Sloveniyadan hisoblanadi. Muhim eksport mahsulotlariga yonilg'i, kemalar, kimyoviy mahsulotlar, oziq-ovqat, mashina va to'qimachilik kiradi. Kimyo mahsulotlari va transport uskunalari importning asosiy qismini tashkil qiladi.

2015 yil davomida Xorvatiya iqtisodiyoti sekin, ammo yuqori iqtisodiy o'sish bilan boshlandi. 2016 yil mobaynida ushbu ko'rsatkich davom et0bi yil oxirida

³⁵⁹[https://translate.google.com/#tr/uz/privredna%20banka%20\(pbz\)%20%0araiffeisenbank%20austria%20zag](https://translate.google.com/#tr/uz/privredna%20banka%20(pbz)%20%0araiffeisenbank%20austria%20zag)

yakuniy tartibda 3,5% qayd etildi. 2016 yil davomida kutilgan natijalardan ko'ra yaxshiroqdir. Xorvatiya hukumati ko'p soliq tushumlari uchun qarzni qaytarish va 2016 yilning 3-choragida hamda joriy yilning 4-choragida daromadlar o'sishiga erishildi. Ishlab chiqarishdagi bu o'sish va davlat qarzining pasayishi moliyaviy bozorlar uchun ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro reyting agentliklari Xorvatiyani 2017 yil yakunlariga nisbatam barqaror kredit darajasining birinchi yangilanishi darajasiga erishganini ta'kidlagan. Hukumat, iqtisodiy o'sishi va mehnat talabi bilan bir qatorda, aholining boshqa Yevropa davlatlariga bir oy mobaynida chiqishi bilan bog'liq dasturlar joriy etdi.

Xorvatiya eksporti 2017 yil dekabr oyida 8,65 mlrd. HRKdan yanvar oyida 7,8 mlrd. HRKga kamaydi. Xorvatiya eksporti 1993 yildan 2018 yil oralig'ida o'rtacha 4,427 mlrd. HRKni tashkil etgan bo'lsa, 2017 yil noyabr oyida 10,11 mlrd. HRKdan yuqori bo'ldi. Xorvatiya asosan, transport uskunalari, mashinalar, to'qimachilik mahsulotlari, kimyoviy moddalar, oziq-ovqat mahsulotlari va yoqilg'i eksport qiluvchi mamlakat hisoblanadi. Boshqa tomondan qaraganda, Xorvatiya mashinasozlik, transport va elektr jihozlari, yoqilg'i hamda moylash materiallari, oziq-ovqat mahsulotlarini import ham qiluvchi hisoblanadi. Xorvatiya asosan, Italiya, Bosniya va Gertsegovina, Germaniya, Sloveniya, Avstriya va Serbiyaga eksport qilmoqda.

4.7.2-jadval

Xorvatiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

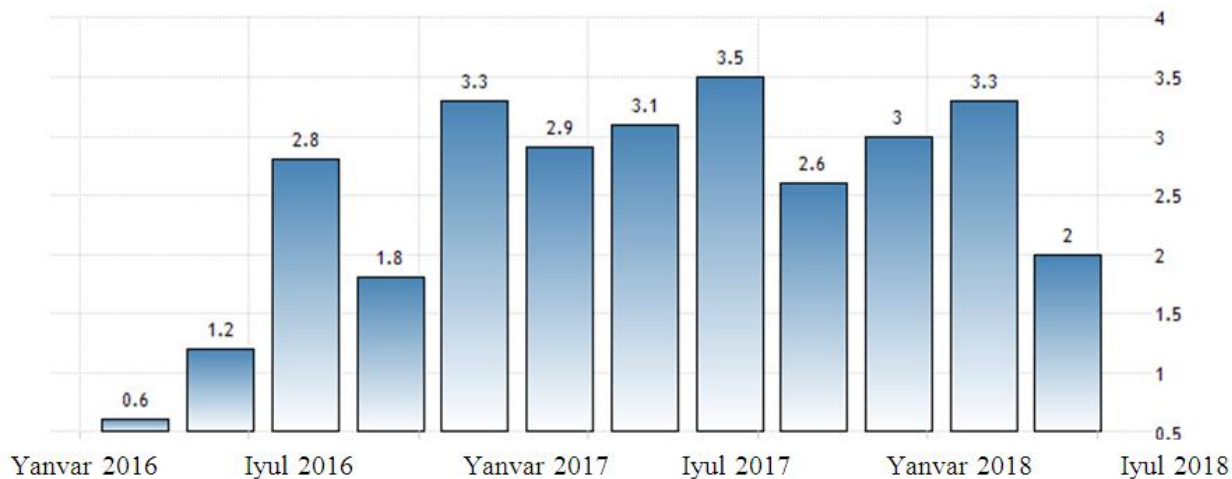
Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$ 12.41 mlrd (2017)	Import (USD)	\$ 19.98 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	transport vositalari, texnika, to'qimachilik, kimyoviy moddalar, oziq-ovqat, yoqilg'i	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashina, transport va elektr jihozlari; kimyoviy moddalar, yoqilg'i va moylash materiallari; oziq-ovqat mahsulotlari
Asosiy hamkorlar	 Italia 13.5% Sloveniya 12.3% Germaniya 11.6% Bosniya va Ger. 9.2% Avstriya 6.3%	Asosiy hamkorlar	 Germaniya 16.1% Italiya 12.6% Slovenia 10.9% Avstria 7.9% Vengriya 7.1%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Xorvatiya importi 2017-yil dekabrda 19.98 mlrd. AQSh dollarini, 12,247 mlrd. HRKni tashkil etdi. 1993-yildan 2018-yilgacha o'rtacha esa milliy valyutada 8,05 mlrd. HRK, 2017 yil marti oyida esa, 15,25 mlrd. HRKni tashkil qildi. Pastki rrekord daraja 1993 yil yanvar oyida qayd etilib 126.80 mlrd. HRKni tashkil etgan. Xorvatiyaning iqtisodiy muammolari eksportni rag'batlantiruvchi makroiqtisodiy barqarorlikni saqlab qolish va xususiy sektorning samaradorligi hamda yangi ish o'rinlarini yaratish orqali raqobatdoshligini oshirishni o'z ichiga oladi. Bashorat qilinayotgan aholi soni qisman tashqi migratsiyaga to'g'ri keladi. Qarib borayotgan aholi o'sishi hamda ularning yuqori turmush darajasiga mehnat resurslari davlat

milliy dasturlari asosida fiskal barqarorlikka katta xavf tug'dirmoqdi.

Xorijiy davlatlarning yalpi ichki mahsuloti 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 3,3 foizga o'sib, dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra 2 foizga o'sdi. 2015 yil dekabr oyidan beri eng zaif pasaygan ko'rsatkich qayd etilib, iste'mol mahsulot (uchinchi chorakda 3,7 foizga nisbatan 3,4 foiz) kamaygan, investitsiyalar (1,4 foizga nisbatan 1,7 foiz) oshgan. Ayni paytda davlat xarajatlari o'sdi (2,3 foizga nisbatan 2,6 foiz). Boshqa tomondan, ham eksport, ham eksport (3,6 foizga nisbatan 5,7 foiz), import esa 6 foizga (9,5 foizga nisbatan) nisbatan o'sdi.

4.7.2-rasm. Xorvatiya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)³⁶⁰

Mamlakat yillik o'sish darajasi 2016 yilda 2.8 foizga o'sganidan so'ng, 2017 yil oxiriga kelib 3.5 foizga o'sdi. Xorvatiyada Yalpi Ichki Mahsulot o'sish sur'ati 1998 yildan 2017 yilga o'rtacha 1,73 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2002 yilning uchinchi choragiga kelib 6,80 foizni tashkil etdi. 2018 yilning ikkinchi choragida esa, mamlakatda 2 foiz o'sish kuzatilmoqda.

4.7.8. Ishchi kuchi resurslari

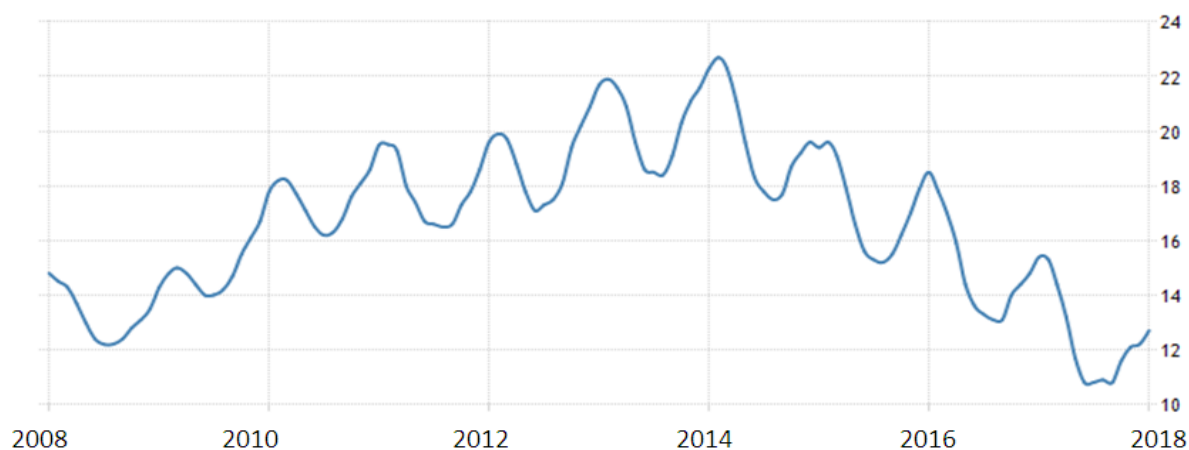
Xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish sektori ishchi kuchining asosiy qismini tashkil etadi. Ular asosan malakali va xorijiy tajribalarga ega hamda tillarni yaxshi biladigan mahoratga ega bo'lib mamlakatdagi xalqaro kompaniyalardaislash imkoniyatlarini judayam oshiradi. Biroq, Xorvatiyada aolisini ish bilan ta'minlash nisbatan yuqori ish haqi to'lash, ijtimoiy sug'urta badallari va ishchilarni lavozimidan ozod qilish bo'yicha badallar to'lash kattai xarajat talab qiladi. 1990 yilda tashkil etilgan Xorvatiya Avtonom Ittifoqlarining mamlakatdagi birlashmalarni umumiy tizimga birlashtiradi. 2017 yilning iyul oyida ish o'rinlarini yaratish, shuningdek, aniq ish kuchi migratsiyasining yuqori oqimlari tufayli mehnat bozorini yaxshilash orqali ishsizlik darajasi 10,8 foizga qisqardi. Immigratsiyaning yuqori darajasi va erta

³⁶⁰ <https://tradingeconomics.com/croatia/gdp-growth-annual>

nafaqaga chiqmaslik oqibatida davom etayotgan harakatlar mamlakatda ishchi kuchi hajmini pasayishiga olib keldi. Shunday qilib, ishsizlik va bandlik stavkalari Yevropa Ittifoqining o'rtacha darajasidan ancha past bo'lib, mos ravishda 51% va 45% daraja qayd etildi. Shaxsiy daromad solig'i bo'yicha to'lovlar, davlat xizmatidagi ish haqining 2% ga oshishi va mehnat bozori bosimining oshishi tufayli real daromadning oylik ish haqi 2017 yilga nisbatan 3,9% ga oshdi.

2017 yilning uchinchi choragida Xorvatiyada ish bilan bandlik darajasi 61 foizni tashkil etib yilning ikkinchi choragida esa 59,20 foizni tashkil qildi. 2002 yildan 2017 yil oralig'ida kelib o'rtacha 55,90 foizni tashkil etdi va 2008 yilning uchinchi choragida 62,20 foizni tashkil etdi. 2013 yilning birinchi choragida past rekord daraja qayd etib 50,70 foizni tashkil etdi.

Xorvatiyada to'liq kunlik ish bilan ta'minlanish 2017 yilning uchinchi choragida yilning ikkinchi choragi nisbatan 1,542 mln. kishidan oshdi. 2002 yildan boshlab 2017 yilgacha 1,486 mln. kishiga oshib uchinchi chorakka kelib 1,662 mln. kishidan yuqori ko'rsatkichga erishildi. 2013 yilning birinchi choragida esa, 1,370 mln. kishini tashkil etdi.

4.7.3-rasm. Xorvatiya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁶¹

Xorvatiya ishsizlar sonining eng katta pasayishi 2016 yilning noyabr oyidan boshlab 6,1% dan 12,7% gacha ko'rsatkich qayd etildi. Xorvatiyada ishsizlik darajasi yanvar oyida 12,20% dan 2017 yil dekabrda 12,70% gacha ko'tarildi. Xorvatiyada ishsizlik darajasi 1996 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 17,74% ni tashkil qilib 2002 yilning yanvar oyida 23,60% gacha o'sdi. 2017 yil iyun oyida esa rekord daraja qayd etilib 10,80% ga kamaydi. Xorvatiyada ishsizlar soni 2018 yilning yanvarida 2017 yil dekabriga mos ravishd 187363 kishidan 195400 kishiga o'zgarish kuzatildi. Xorvatiyada ishsizlar 1990 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 286224.08 kishini tashkil etib 2002 yil mart oyida kelib 415352 kishini tashkil etdi. 1990 yil yanvar oyida bu omil 147618 kishini tashkil qilgan edi.

³⁶¹ <https://tradingeconomics.com/croatia/unemployment-rate>

4.7.9. Soliq tizimi

Xorvatiyada xususiy tadbirkorlikka soliq yuki o'rtacha stavkada qabul qilingan. Bir qator rag'batlantiruvchi dasturlarga muvofiq, korxonalar o'zining foyda solig'ini kamaytirishi mumkin. Daromad solig'i, masalan, jiddiy urushlarga yoki yuqori ishsizlik darajasiga ega bo'lgan joylarga sarmoyalar qisqarmoqda. Daromad solig'i har xil faoliyat turdagi shaxslarga nisbatan undiriladi. Daromadning katta qismi qo'shilgan qiymat solig'i hisobiga to'g'ri kelmoqda. Ushbu soliq ko'plab sayyohlik xizmatlari uchun pasaytirilgan bo'lsada, ayrim mahsulotlar, masalan, kitoblar, asosiy oziq-ovqatlar va muayyan tibbiy mahsulotlar uchun bekor qilingan.

Xorvatiyada tashkilotlar solig'i darajasi 18 foizni tashkil etadi. 2001 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda 19,75 foizni tashkil etib, bu holat 2003 yilda 20,32 foizni tashkil etdi. 2017 yilda eng past 18 foizga stavka darajadagi yetgan edi. Xorvatiyada xususiy daromad solig'i darajasi 36 foizni tashkil etadi.

1995 yildan 2018 yilga nisbatan 46,34 foizni tashkil etdi va 2009 yilda bu ko'rsatkich 56,10 foizni tashkil etdi. 2017 yilda esa 36 foizni tashkil etdi. Xorvatiyada tijorat soliq stavkasi 25 foizni tashkil etadi. 2006 yildan 2018 yilga nisbatan 23,77 foizni tashkil etib 2012 yilda esa 25 foizni tashkil etgan edi. Ushbu soliq 2007 yilga kelib 22 foizni tashkil qildi.

4.7.10. Transport

Xorvatiya Adriyatik sohillari bo'ylab mukammal transport yo'nalishlariga kirish imkoniyatiga ega. Rijeka, Zadar, Sibenik, Split, Ploje va Dubrovnikning asosiy dengiz portlari Yevropani Suvaysh kanali orqali Osiyo va Avstraliya bilan bog'laydi. Xorvatiyada bir nechta xalqaro aeroportlar ham bo'lib, ularning bir qismi asosan sayyohlik uchun foydalaniladi.

1990-yillardagi urushdan beri mamlakatda avtomobil yo'llari va temir yo'llarda sezilarli sarmoyalar jalb qilindi. Zagreb bilan Split-Marshrut o'rtasidagi yo'nalishli transport vositalari shuningdek, temir yo'nalishlarda mamlakat va serbiya chegarasi hududlarida samarali xizmat ko'rsatmoqda. Serbiya va Ruminiyaga to'g'ridan-to'g'ri sharqqa yo'nalishlarga qo'shimcha ravishda markaziy Yevropa yo'llariga kirish boorish tizimi yaxshi yo'lga qo'yilgan. Biroq janub tomonga ya'ni Albaniya va Gretsiyaga transport aloqalari ancha murakkab sharoitda turibdi³⁶².

Xorvatiyaning so'nggi rivojlanishining infratuzilmasi 90-yillarning oxirlarida ayniqsa, 2000-yillarda zamonaviy avtomobillar tarmog'i modernizatsiya qilindi. 2011 yil sentyabr oyida Xorvatiya Zagrebni boshqa ko'plab mintaqalarga birlashtirgan va turli Yevropa yo'nalishlarini hamda to'rtta Pan-Yevropa koridorlarini bog'laydigan 1100 km (680 mil) avtomagistrallardan iborat. Eng serqatnov yo'lovchi avtomobil yo'llari A1, Zagrebni Split, A3 Sharqiy-G'arbiy Xorvatiya va Slavoniyadan o'tadi. Xorvatiyada keng tarqalgan davlat yo'llari tarmog'i mamlakatdagi barcha yirik aholi maskanlarini bog'lashda avtoyo'llarni yo'llari vazifasini bajaradi. Tarmoqning yuqori

³⁶² <https://www.britannica.com/search?query=crt+transport+system>

sifat va xavfsizlik darajasi bir necha YeuroTAP va YeuroTest dasturlari tomonidan sinovdan o'tgan va tasdiqlangan.

Xorvatiya 2.722 kilometr (1.691 milya) uzunlikdagi bir temir yo'l tarmog'iga ega. Shu jumladan, 985 kilometr (612 mil) elektrlashtirilgan temir yo'l hisoblanib, 254 kilometr (228 milya) ikki tomonlama temir yo'l tizimini tashkil etadi. Xorvatiyada eng muhim temir yo'llari V-XV va Xni Rijekani Budapesht va Ljubljana-Belgradgacha Zagreb orqali bog'laydigan Pan-Yevropa transport koridorlarida aniqlangan. Barcha temir yo'l xizmatlarini Xorvatiya temir yo'llari boshqaradi Zagreb, Zadar, Split, Dubrovnik, Rijeka, Osijek va Pula aeroportlarida xalqaro aeroportlar mavjud. 2011 yil yanvaridan Xorvatiya Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti aviatsiya xavfsizligi standartlariga javob beradi va Federal aviatsiya boshqarmasi ushbu toifani 1-toifaga oshirdi. Xorvatiyada eng katta yuk kemasi Port Rijeka bo'lib, eng ko'p yo'lovchilar portlari Split va Zadar hisoblanadi. Bundan tashqari, ko'plab kichik portlar Italiyaning bir necha shaharlariga mahalliy qatnovlariga qo'shimcha ravishda ko'plab orollar va qirg'oq shaharlarini bir-biriga bog'lab turuvchi keng sayyohlik tizimiga xizmat qiladi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Melius promet doo
- ✓ Solos fortuna
- ✓ Dalog
- ✓ Domus logistika
- ✓ Kuehne & nagel d.o.o.
- ✓ Intereuropa logisticke usluge d.o.o.³⁶³

Telekommunikatsiya

Xorvatiya yaxshi telekommunikatsiya infratuzilmasiga ega. Aholining yarmidan ko'prog'i muntazam ravishda Internetdan foydalanadi. Mobil telefondan foydalanish stavkalari oshgan. aholining har bir a'zosi uchun bir nechta uyali xizmat taklifi mavjud. Telekommunikatsiya bozori butunlay liberallashtirilib, ko'plab qatnov tarmog'i, uyali aloqa va Internet-provayderlar faoliyat ko'rsatmoqda. Mamlakatda E hokimiyat ham xalqaro valyuta munosabatlarini yanada rivojlantirisi uchun rivojlangan kompaniyalar bilan hamkorliklar mavjud. (NRC, Intel, RED, NT&T)

4.7.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

Xorvatiya 2013 yil iyul oyida Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'ldi. Mamlakat olti yillik iqtisodiy resessiyadan so'ng 2015 yilda rivojlanishning yangi darajasiga chiqdi. Lekin, mamlakatning davlat va korporativ qarzdorlik darajasi yuqori bo'lgan korporatsiyalar qarshisida, ishsizlik darajasi past, salbiy demografik tendentsiyalar va beqaror investitsiya muhiti sababli iqtisodiy taraqqiot dasturi loyihalari moliyalashtirilmadi. Yevropa Ittifoqining ichki bozoriga kirish iqtisodiyotning o'sib borayotgan qismini global qiymat zanjirlariga

³⁶³ <https://www.europages.co.uk/companies/croatia/logistics.html>

bog'lashga yordam berdi³⁶⁴.

Ammo, bu omillar inqirozdan avvalgi o'sish sur'atlarini ta'minlash uchun yetarli emas. Inqirozdan avvalgi YaIM ko'rsatkichi taxminan 1% past bo'lib, yoshlarning esa ishsizlik darajasi 33% dan yuqori bo'ldi. Aholi jon boshiga xarid qilish qobiliyati (PPP) bo'yicha 5,5 AQSh dollari miqdoridagi absolyut kambag'allik darajasi 2009 yildagi 4,7% dan 2016 yilda 5,6% gacha ko'tarildi. Xorvatiyaning iqtisodiy muammolari eksportni rag'batlantiruvchi makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash va xususiy sektorning samaradorligi hamdayangi ish o'rinlarini yaratish orqali raqobatdoshligini oshirishni o'z ichiga oladi.

Jahon Bankning faoliyati Xorvatiyaning Yevropa Ittifoqi bilan iqtisodiy kelishuvini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Joriy kelishuvlar, xususan, moliyaviy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash, raqobatbardoshlikni oshirish va YeIga a'zo bo'lishning iqtisodiy afzalliklarini maksimal darajada oshirish borasida muhim islohotlarni ilgari surishga qaratilgan. Bank, shuningdek, Yevropa Ittifoqiga a'zolik bilan bog'liq institutsional salohiyatni kuchaytirishga, xususan, Xorvatiyaning Yevropa Ittifoqi fondlarini o'zlashtira olish qobiliyatiga alohida e'tibor qaratdi.

2015-yil o'rtalaridan boshlab, Jahon Banki moliyaviy jihatdan barqaror ravishda yanada yaxshi xizmatlarni taqdim etish uchun o'z operatsion samaradorligini oshirish uchun uchta Xorvatiya temir yo'l kompaniyalari bilan hamkorlik qilmoqda. Bularga Yevropada barqaror Hirvat Demiryollari loyihasi, Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtiriladigan xalqaro koridorlarda infratuzilmaga katta hajmdagi investitsiyalarni umumiy sektor restrukturizatsiya qilishga va jamoat kompaniyalari barqarorligini ta'minlashga qaratadi. Hamkorlik natijasida moliyaviy muvofiqlashtirishdan so'ng, soliq qarzlari va xatarlar yuqoriligicha qolmoqda. 2017 yilda davlat sektorida ish haqining miqdori 6 foizga, 2016 yil oxirida kichik soliq islohoti amalga oshirildi, bir martalik daromadlar oshishiga ko'maklashdi.

4.7.12. Doing Business

4.7.3-jadval

Xorvatiyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Xorvatiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
<i>DTF</i>			
Busines boshlashning osonligi (1-190)	51	Vaqt (kun)	65
Bisnezni boshlash (daraja)	87	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	298.5
DTF bali (0-100)	86.39	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	8	oshkoraligi (0-8)	5
Vaqt (kun)	7		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %)	7.2	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	59
Minimum capital	12.5	DTF bali (0-100)	71.44
		Jarayonlar (soni)	5
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	126	Vaqt (kun)	62
DTF bali (0-100)	63.00	Qiymat (mulk qiymati %)	4.0

³⁶⁴ <http://www.worldbank.org/en/country/croatia/overview#2>

Jarayonlar (soni)	18	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	22.5
Vaqt (kun)	126		
Qiymati (ombor qiymati %)	9.4	Soliq to'lash(daraja)	95
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	12.0	DTF bali (0-100)	70.90
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	35
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	75	Vaqt (bir yil uchun soatda)	206
DTF bali (0-100)	76.26	Umumiy soliq va ajratmalar (foйда%)	20.6
Jarayonlar (soni)	5		

Manba :Jahon Banki Guruhining hisoboti,A World Bank Group Flagship Report , Doing Business 2018, 163-bet.

4.7.13. Turizm

Xorvatiya dengiz qirg'oqlari va ko'p sonli orollar sayyohlik xizmatlarining yana bir muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Tarixiy jihatdan muhim daromad manbai bo'lmish turizmga 90-yillardagi urush juda salbiy ta'sir ko'rsatdi. Nizolar ko'p sonli sayyohlarni mamlakatga safar qilishdan to'xtatdi va ko'plab bo'sh mehmonxonalar qochqinlar hamda ko'chirilgan shaxslarni uy-joy bilan ta'minlash uchun ishlatildi. Keyinchalik turistik sanoatni zamonaviy talablarga to'liq javob beruvchi tizimni tiklash uchun jiddiy xorijiy investitsiyalar jalb qilindi.

2016 yilda Xorvatiya 15,6 million sayyohni tashrif buyurgan bo'lsa, 2017 yilda 18.4 milliondan ortiq sayyoh tashrif buyurgan. Xorvatiya 2020 yilga qadar ushbu raqamlarni ikki barobarga oshirishni rejalashtirmoqda, 20 million sayyohlik va turizmdan 18.5 milliard dollardan ortiq daromad olish bo'yicha milliy strategiya ishlab chiqilgan. Xorvatiyada turizm Adriyatik sohillari bo'ylab joylarga jamlangan va kuchli mavsumiy bo'lib, iyul va avgust oylarida juda yuqori daraja qayd etadi. Mamlakatning sakkizta hududi milliy bog'larga aylantirildi va bu sohalarda landshaft rivojlanishdan qo'shimcha himoya bilan ta'minlandi. Ko'pgina kompaniyalar qirg'oq bo'ylab turli xil kichik portlar bo'ylab yaxtalar flotillarini tartibga soladi.

Istria

Istria yarim orolining g'arbiy qirg'og'ida Rimliklar davridan qolgan bir necha tarixiy shaharlar mavjud. Masalan, Umag shahridagi har yili Xorvatiya ochiq ATP tennis turnirida loy kortlarida o'tkaziladi. Poreč shahri Vizantiya san'ati tasvirlangan VI asr mozaikasini o'z ichiga olgan (YuNESKO tomonidan himoyalangan) Euphrasian Bazilikasiyla mashhur. Zamonaviy shahar rejasi hali ham qadimgi Roman Castrum qurilish arxitekturasini namoyon qilib sayyohlar olqishlariga sazovordir. Ana ko'chalari Dekumanus va Cardo Maximus, Marafor ikki mozorga ega Rim kvadrati, hali ham asl shakllarida saqlanib kelmoqda. Birinchi asrda bunyod etilganlardan biri rim xudo Neptunga bag'ishlangan. Dastlab XIII asrda qurilgan Gothic Franciscan cherkovi 18-asrda "Dieta Istriana" zali Barok uslubida qayta qurilgan.

Zagreb

Zagreb Markaziy Yevropadagi Pragaga yoki Budapeshtga o'xshash bo'lib balandlikda katta va yaxshi saqlanib qolgan eski shahar hisoblanadi. Poytaxt ko'plab muzeylar va galereyalar bilan mamlakatning eng yirik madaniy markazi hisoblanadi.

Ban Jelačić maydonining shimolidagi shaharning tarixiy qismi Gornji Grad va Kaptoldan iborat boʻlib, shaharning tarixiy qismi, cherkovlar, saroylar, muzeylar, galereyalar va hukumat sayyohlik majmualaridan iborat. Zagreb markazidan Jelačić maydonidan boshlab Tomichov koʻchasi boʻylab joylashgan tarixiy tumanga piyoda sayr qilish mumkin.

Muzey va galereyalarda oʻttizga yaqin toʻplamlar cherkov va xususiy kolleksiyalardan tashqari, 3,6 milliondan ortiq turli eksponatlarni oʻz ichiga oladi. Arxeologiya muzeyi turli xil manbalar orqali yillar davomida toʻplangan 400 mingga yaqin turli xil asarlar va yodgorliklardan tashkil topgan. Eng mashxur Misr kolleksiyasi, Zagreb mumyasi va dunyodagi eng qadimgi Etrusk yozuvlari (Liber Linteus Zagrabiensis) bilan birga numizmatik toʻplamdir. Xorvatiya Tabiiy tarix muzeyi dunyodagi eng muhim neandertal qoldiqlaridan birida joylashgan. Bu qadimgi Krapina odamining qoldiqlari, tosh qurollari va uy-jihoz asboblari. Xorvatiya Tabiiy tarix muzeyi fondlari turli xil kolleksiyalarda taqsimlangan 250 mingdan ortiq namunalarni oʻz ichiga oladi.

Kvarner va Highlands

Eng koʻp oʻzgaruvchan hududlardan biri sanaladigan Kvarner koʻrfazi dengizdagi katta orollarga qaragan baland togʻlar bilan ajoyib koʻrinish aks ettiradi. Opatija Xorvatiyada eng qadimgi sayyohlik maskani boʻlib, uning turistik anʼanasi XXI asrga qadar saqlanib qolgan. Venedik orollari Rab va Lošinj shaharlari mashhur sayyohlik punktlari hisoblanadi. Rabbiiy oroli madaniy meros va madaniy-tarixiy yodgorliklarga boy. Qirol Eduard VIII va xonim Valis Simpsonning tashrifidan soʻng naturishning kashshofi sifatida ham tanilgan. Bu orol tabiat sayohlarni meros va arbalest turniri Oʻrta asr festivali - Rapska Fjera kabi tadbirlarni taqdim etadi.

Zadar

Ushbu hudud suvli maskan boʻlib qirgʻoq boʻylarida dam olish sayohatiga xizmat qiladi. Kornati Milliy Parkida yuzlab samarasiz orollar mavjud. Kornat, 350,099,577 kvadrat metr maydoni boʻlgan orollarning eng katta qismi hisoblanib, bogʻ yer maydonining uchdan ikki qismini tashkil etadi. Orolning uzunligi 25,2 km boʻlgan boʻlsada, u 2,5 km dan oshmaydi. Park Murter oroli Murter shahridan boshqariladi va judayam betakror nafislik aks ettiradi.

Slavoniya

Ushbu mintaqada sayyohlik barqaror rivojlanib bormoqda. Baranja maydoni Kopacki milliy bogʻiga, turli xil hayvonot olami va qushlarga ega boʻlgan katta botqoqlikka ega. Yevropaning eng yirik va eng jozibador suv havzalaridan biri boʻlib, 260 ga yaqin turli xil qush turlarini (yovvoyi gozlar va oʻrdak, katta oq gulzor, oq tayoq, qora balchiq, oq kuylak burgut, qargʻa,) panoramik kemalar, qayiq, ot yoki piyoda sayohatchilar bilan sayyohlik tashrif buyurishadi. Ayrim sayyohlik tur paketlari esa suratga olish yoki videotasvirli hayvonlarni va qushlarni ushlab imkoniyatini beradi.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Epiphany, 6 yanvar; Mehnat kuni, 1 may; Respublika kuni, 30

may; Milliy bayram, 22 iyun; Taxmin kuni, 15-avgust; Rojdestvo, 25-26 dekabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Villa Tutturotto. Rovinj, Istria
- ✓ Palmizana Hotel. Hvar
- ✓ Hotel Lone. Rovinj, Istria
- ✓ Hotel San Rocco. Istria
- ✓ Hotel & Spa Iadera. Zadar
- ✓ Hotel President Pantovcak³⁶⁵

4.7.14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Xorvatiya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1995-yil 6-fevral kuni o‘rnatilgan. Shavkat Mirziyoyev Kolinda Grabar-Kitarovichni 2018 yil 25-iyun kuni nishonalanadigan Xorvatiya milliy bayrami – Davlatchilik kuni munosabati bilan qutladi³⁶⁶.

4.8. SERBIYA

REJA:

- 4.8.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.8.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.8.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 4.8.4. Energetika
- 4.8.5. Sanoati
- 4.8.6. Xizmatlar sohasi
- 4.8.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.8.8. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar
- 4.8.9. Ishchi kuchi resurslari
- 4.8.10. Soliq tizimi
- 4.8.11. Transport
- 4.8.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 4.8.13. Doing Business
- 4.8.14. Turizm
- 4.8.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

44 00 N, 21 00 E; UTC+1
Serbia Dinar (RSD)
BELGRAD

³⁶⁵ <https://www.tripadvisor.com/travelerschoice-hotels-ctop-g294453>

³⁶⁶ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloha-ornatgan-mamlakatlar-royxati.html>

Serbiya va Chernogoriya ikki tarkibiy davlat - Serbiya Respublikasi va Chernogoriya Respublikasi bo'lgan konfederativ parlament demokratik respublika. 2003 yil aprel oyidan boshlab Serbiya Kosovo provinsiyasi Kosovo (BMT) muvaqqat ma'muriy missiyasi tomonidan boshqarilib, o'z-o'zini boshqaruviga ega. Serbiya viloyati Vojvodina nomidan avtonomdir. Davlat uchun konstitutsiyaviy nizom 2003 yilning yanvar oyida Serbiya va Chernogoriya parlamentlari tomonidan ratifikatsiya qilingan hamda birlashgan davlat uchun Konstitutsiya 2003 yil 4 fevralda qabul qilingan. Konstitutsiya a'zo-davlatlarga 2006 yilda mustaqillik referendumi o'tkazishga imkon beradi.

4.8.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Serbiya nominal YaIM hajmi 48,279 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 6,900 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 86 orinida turadigan mamlakat³⁶⁷. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 67,830 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda³⁶⁸. Serbiya 2005 yil 15 fevralda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lish uchun ishchi guruh tuzgan. Ishchi guruhga elchi Mari-Claire SWÄRD CAPRA (Shvetsiya) raislik qiladi³⁶⁹.

Serbiya iqtisodiyoti umumiy yalpi ichki mahsulotning uchdan ikki qismini xizmatlar sohasi tashkil etadigan o'rta daromadli iqtisodiyot bo'lib, erkin bozor tamoyillariga asoslangan mamlakatdir. Serbiya asosan, o'tish davri iqtisodiyotiga ega bo'li davlat sektori muayyan sohalarda muhim bo'lib qolmoqda. Iqtisodiyot asosan, xorijiy investitsiyalar hisobiga ishlab chiqarish va eksportga yo'naltirilgan.

Mamlakat davlat boshqaruv tizimining yangidan tashkil etilishi uning xalqaro hamjamiyatda alohida o'rnini belgilab berdi. Unga ko'ra, Prezident davlat rahbari hisoblanib, parlament tomonidan to'rt yil muddatga saylanadi. Vazirlar Kengashi a'zolarini nomzod qilib ko'rsatadi va ularning faoliyatini nazorat qiladi. Vazirlar Kengashi beshta bo'limi mavjud: tashqi aloqalar, mudofaa, xalqaro iqtisodiy munosabatlar, ichki iqtisodiy munosabatlar, inson huquqlarini himoya qilish. Serbiya va Chernogoriya yagona palatasi majlisi to'rtta muddatga saylanadigan 126 nafar a'zodan iborat bo'lib, 91 a'zo Serbiyadan va 35 a'zo Chernogoriyadan tanlanadi. Bosh vazir hukumat rahbari prezident tomonidan tayinlanadi.

³⁶⁷ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advect/weoworld/lva>

³⁶⁸ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

³⁶⁹ https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_serbia_e.htm

4.8.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

1980-yillar oxirida, rejali iqtisodiyotdan ochiq bozor mexanizmiga o'tish jarayoni mamlakatda tubdan iqtisodiy islohotlar va davlat dasturlari amaliyotga tadbiq etildi. Bu davrda serbiya iqtisodiyoti yiliga 4-5 foizga o'sdi, o'rtacha ish haqi to'rt barobar, iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlar keskin yaxshilandi. Serbiya 2000 yil dekabr oyida XVFga a'zolikni qayta tiklab Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankiga a'zo bo'ldi. Serbiya savdo munosabatlarini liberallashtirish va korporativ qayta qurish hamda xususiylashtirishda muvaffaqiyatlarga erishdi. Biroq, ko'plab yirik korxonalar - elektr kommunal xizmatlari, telekommunikatsiya kompaniyasi, tabiiy gaz shirkati va boshqalar davlatga tegishligicha qoldi. Serbiya Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lib 2012 yil mart oyida nomzod maqomini olishga muvaffaq bo'ldi. 2014 yil yanvar oyida Serbiyaning YeIga qo'shilishi rasman ochildi va 2017 yil dekabridan Serbiya 12 ta tashqi savdo mavzusida muzokara boshlagan. Serbiya JST bilan muzokaralar olib borilmoqda, mamlakatning savdo-sotiq va qishloq xo'jaligi biotexnologiyalari mahsulotlarini yetishtirishga to'liq kirish taqiqlangani tufayli ishtirok etish uchun asosiy to'siqlik qilgan. Serbiya, Xalqaro valyuta jamg'armasi bilan 2018 yil fevral oyida tugashi rejalashtirilgan taxminan 1,3 milliard dollarlik Stend-by kelishuvni amalga oshirdi. Hukumat moliyaviy muvofiqlashtirish, xususiylashtirish va davlat xarajatlarini qisqartirish kabi iqtisodiy islohotlarni amalga oshirib kelmoqda³⁷⁰.

Serbiya boshqa respublikalarda bozorlaridan xom-ashyo resurslarini import qilib, sezilarli past intizomli mehnat kuchlari bilan samaradorlikni namoyon etdi. Bu ixtisoslashuv esa jahon bozorlarida raqobatlashni qiyinlashtirdi. Iqtisodiyotni xususiylashtirish 1990 yilda boshlangan bo'lib XXI asrning boshlarida ishlab chiqarishning faqat uchdan bir qismigina qishloq xo'jaligi, chakana savdo va xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan xususiy tadbirkorlikka to'g'ri kedi.

4.9.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Qishloq xo'jaligi uzoq vaqtdan buyon Serbiya iqtisodiyotining asosiy omili bo'ldi. Iqtisodiy jihatdan faol serblarning to'rtidan biridan kamrog'i fermerlikda ishlayotgan bo'lsa-da (1948 yilda qariyb to'rtidan biriga nisbatan), qishloq xo'jaligi yerlari Serbiya hududining qariyb uchdan ikki qismini egallaydi. Asosiy serhosil hudud-Vojvodina viloyati va shimoldagi Morava daryosining vodiysi, shu jumladan, Sava va Tuna daryolarining janubidagi qo'shni pasttaklardir. Serbiyada ekilgan ekinlarning to'rtidan biri donli ekinlar hisoblanadi. Makkajo'xori ekin maydonlarining uchdan bir qismini egallaydi va bug'doy esa keyingi ahamiyatga ega mahsulot hisoblanadi. Boshqa diqqatga sazovor mahsulotlarga – shaker lavlagi, pista,

³⁷⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/srb/html>

kartoshka, moybo‘yoq va zig‘ir kiradi³⁷¹.

Serbiya turli qishloq xo‘jalik mahsulotlari yetishtirish uchun juda qulay tabiiy sharoitlarga (yer va iqlim) ega. 5,056 ming ga qishloq xo‘jaligi yerlari (aholi jon boshiga 0,7 gektar), shundan 3,294 ming gektar yer maydonlari (aholi jon boshiga 0,45 gektar) hisoblanadi. 2016 yilda Serbiya 3,2 milliard dollarlik qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qildi. Eksport-import darajasi esa 178 foizni tashkil etdi. Qishloq xo‘jaligi eksporti butun Serbiya bozorining jahon bozorida sotilishining beshdan bir qismini tashkil etadi. Serbiya, Yevropa Ittifoqiga muzlatilgan meva beradigan eng yirik provayderlardan biri hisoblanadi (Fransiya bozorida eng katta va Germaniya ikkinchi yirik bozor). Vodvodinada qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish Janubi-g‘arbiy Pannon Ovozida eng ko‘zga ko‘ringan. Hudud sanaladi.

Boshqa qishloq xo‘jaligi hududlari Mačva, Pomoravlje, Tamnava, Rasina va Jablanica hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi tarkibida 70% ekin maydonlari va 30% esa chorvachilikdan olingan. Serbiya dunyodagi eng yirik olxo‘ri (582.485 tonna, Xitoydan keying ikkinchi o‘rin), soya, kartoshka, olma, mol go‘шти, parrandachilik va sut mahsulotlari yetishtiruvchi hisoblanadi. Serbiyada 56.000 gektar uzumzorlar mavjud bo‘lib, yiliga 230 mln litr sharob ishlab chiqaradi. Eng mashhur uzumchilik hududlari Vojvodina va Shumadija shaharlarida joylashgan.

Hillsides hududi hayvonlarni ko‘paytirish uchun ixtisoslashgan bo‘lib o‘rmon maydonlarida yem-xashaklar ekiladi. Sut fermasi Belgrad janubidagi Shumadiya tepaliklarining o‘ziga xos xususiyati hisoblanadi. Cheklangan joylarga esa javdari va jo‘xori ekiladi. Bog‘lar shuningdek, milliy sharob bo‘lgan konyak ishlab chiqarish uchun asos bo‘lib xizmat qiluvchi tog‘li hududlarda o‘rik yetishtirish uchun juda mosdir. G‘arbiy Yevropa bozorlaridagi talab tufayli malina muhim ekinga aylandi. Qishloq oilalari o‘z ehtiyojlari uchun bir qator ekin ekadilar. Ba‘zi joylarda tamaki yetishtiriladi. Ko‘plab qishloqlarda sabzavotlar uylar yonidagi bog‘ uchastkalarida o‘stiriladi. Serbiya o‘rmonlari ko‘p bo‘lsada, o‘rmon xo‘jaligi nisbatan kam rivojlangan.

4.8.1-jadval

Serbiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Makedoniya va Vengriya o‘rtasidagi sharqiy Yevropa hududi

Poytaxti	BELGRAD	Budjeti	Daromadlar: \$16,56 mlrd
YaIM	\$ 48,279 mlrd.		Xarajatlar: \$17,07 mlrd
Oltin		Global	
valyuta	\$10,79mlrd.	Innovatison	62 (35,34)
zahirasi		Indeks	
Tashqi	\$30,6mlrd.	HDI	66 (0,776)
qarzi			
Maydoni	77,474 kv km 119 munisipal hudud	Tabiiy	mis, sink, antimon, kromit, oltin, kumush, magniy, pirit, ohaktosh, marmar, tuz, o‘stiradigan yer
		resurslar	
Aholisi	2,103,721 kishi	Qishloq	bug‘doy, makkajo‘xori, pista, shakar lavlagi, uzum, olma, gilos), go‘sht mahsulotlari, sabzavotlar, kartoshka),
		xo‘jaligi	

³⁷¹ <https://www.britannica.com/place/serbia/Agriculture-forestry-and-fishing>

Umumiy chegarasi uzunligi	2,322 km Bosniya va Gertsegovina 45km, Bolgariya 344 km, Xorvatiya 314 km, Vengriya 164 km, Kosovo 366 km, Makedoniya 101 km, Chernogoriya 157 km Ruminiya 531 km	Sanoati tarkibi	oziq-ovqat, ishlov berish, mashinasozlik, kimyoviy moddalar, shakar, shinalar, kiyim-kechak, farmatsevtika mahsulotlari
Ishsizlik Inflatsiya Soliqlar	16% 3% 41,3% YaIM da	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	Aviogenex, BIP, C-market, Color Press Group, DDOR Novi Sad, Delta DMD, Delta Holding, Dijamant, EUnet, Jubanka, La Fantana, Eminent, Leoni, Maxi,
Gini index BERI Easy of Doing Business	31,7 65 (5,55) 43	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 9,9 % Sanoat:41,2% Xizmatlar:48,9%
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika	Yirik kompaniyalari	CEFTA, BSEC, EBRD, IBRD, IMF, OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, WTO
		YAIM darajasi	86 (Nominal) 83 (PPP)
		Jon boshiga YaIM daraja	\$ 6900 (Nominal), \$14,500 (PPP ¹)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Serbiya qishloq xo'jaligi YaIM tarkibida 2017 yil 4-choragida 67738 million RSDga kamaydi. 2017 yilning 3-choragida esa, bu ko'rsatkich 72963 million RSDni tashkil etdi. 1996 yildan 2017 yilgacha YaIM tarkibida 63173 million RSDni tashkil etdi. 2004 yilning to'rtinchi choragida bu miqdor 87289 million RSD yuqori bo'ldi. 2012 yilning birinchi choragida past daraja 42547 million RSDni qayd etdi.

4.8.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Serbiya boy tabiiy resurslarga ega bo'lib mineral yonilg'i bilan ta'minlanmagan. Shimoldagi ba'zi ko'mir qazib olish konlarni faoliyat yuritmoqda va hozirda ularni yanada kengaytirish imkoniyati mavjud. Vojvodina hududida kashf etilgan kichik neft koni mavjud. Metall rudalar orasida Serbiya Yevropaning eng yirik mis manbalariga ega. Mis rudasi konsentratsiyasi Bolgariya va Ruminiya bilan chegaradosh Karpat tog'larida joylashgan. Bu sohada ham katta miqdordagi temir javhari mavjud. Shimoliy-G'arbiy Serbiya, Krupanj shahri atrofida dunyodagi surtma ta'minotining o'ndan bir qismigacha o'z ichiga oladi, ammo mahsulotga talab katta emas. Serbiya janubi-g'arbiy qismidagi tog'li hududlar yog'och va gidroenergetika salohiyatiga ega. Shimoliy-sharqda Bor va Majdanpek atrofida konchilik hamda mis eritish ishlari olib boriladi. Linyit va bitumli ko'mir Belgradning janubi-g'arbiy qismida va sharqiy Serbiya qismida joylashgan Kolubara daryosi vodiysida qazib olinadi.

Serbiya atom elektr stantsiyasiga ega bo'lmagan manbalari hisoblanadi. Tuna sohilidagi Rerdap to'g'onida joylashgan binolar sezilarli elektr energiyasini ishlab

chiqaradi. Drina daryosi bo'yida Bajina Bâshta rivojlanishi gidroenergetika manbasi sifatida ikkinchi o'rinni egallaydi. Chunki, Drina Serbiya bilan Bosniya va Gertsegovina chegaralaridan tarkib topgan, bu esa elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun murakkab muammo yaratmoqda. Belgrad shahrining janubi-g'arbiy qismida Obrenovak shahri yaqinidagi Kolubara daryosi vodiysida joylashgan. Novi Sadning Vojvodina poytaxtida tabiiy gaz ishlatadigan kichik termoelektr stantsiyasi ishlaydi. Energiya sektori mamlakat iqtisodiyoti uchun eng katta va eng muhim tarmoqlardan biri hisoblanadi. Serbiya elektr energiyasi va asosiy yoqilg'i (neft -gaz) import qiluvchi mamlakat hisoblanadi.

Serbiya ko'p miqdordagi ko'mir, neft va gaz zaxiralariga ega. Serbiya tomonidan tasdiqlangan 5,5 milliard tonna ko'mir zaxirasi dunyoda 5-o'rinni egallaydi (Yevropada ikkinchi, Germaniyadan keyin Serbiyada elektr energiyasini ishlab chiqarish 2016 yilda 36,5 milliard kilovatt-soatni tashkil etdi. Ishlab chiqarilayotgan elektr energiyasining katta qismi issiqlik stantsiyalaridan (elektroenergiyaning 72,7 foizi) va undan kam darajada gidroelektrostantsiyalardan (27,3%) keladi. Serbiya neftining hozirgi kun ulushi 1,1 mln. tonnadan ortiq ekvivalentini tashkil etadi va mamlakat ehtiyojlarining 43% ni qondirilib qolgan qismi esa import qilinadi. Naftna Industrija Srbije (NIS) milliy neft kompaniyasi 2008 yilda "Gazprom neft" kompaniyasi tomonidan sotib olingan. Kompaniya Panjevoda 700 mln. AQSh dollarlik neftni qayta ishlash zavodini (4,8 mln. tonna) modernizatsiya qilishni yakunladi. Hozirda Novi Sad neftni qayta ishlash zavodini moylash zavodlariga aylantirmoqda. Bundan tashqari, Serbiyada 334 ta yoqilg'i quyish shoxobchalari (ichki bozorning 74%) ni tashkil qiladi.

Bosniyada qo'shimcha 36 stansiya, Bolgariyada 31 va Ruminiyada 28 ta tarmoq mavjud. Panchevo va Novi Sad neftni qayta ishlash zavodlarini transmilliy Adria neft quvuri tarmog'ining bir qismi sifatida bog'laydigan 155 kilometrlik neft xomashyosi quvurlaridan foydalaniladi. Serbiya xorijiy tabiiy gaz manbalariga juda bog'liq bo'lib qolgan. Ffaqat 17% mahalliy ishlab chiqarishdan, qolgan qismi asosan Rossiya (Ukraina va Vengriya orqali o'tadigan gaz quvurlari orqali) import qilinadi. "Srbijagas" shirkati tabiiy gaz tizimini boshqaradi, u 3 177 km. Magistral va tabiiy gaz quvurlarini va 450 mln. Kubometrni "Banatski Dvo" loyihasini o'z ichiga oladi.

4.8.5. Sanoat

Sanoatda ishlab chiqarish mamlakat shimolida ya'ni Belgrad yaqinida joylashgan. U uzoq muddatli infratuzilmani, respublikada eng yirik yakka bozorni tashkil qiluvchi rivojlangan ishchi kuchining afzalliklariga ega va mavjud korxonalarining eng katta miqdordagi mahsulot yetkazib beruvchilar iste'molchilaridan hisoblanadi. Sanoat maydoni g'arbiy Ugisidan Zapadna (G'arbiy) Morava daryosi bo'ylab, Chakak va Kraljevo orqali Kruševac, Nisgacha bo'lgan qismda joylashgan. Ushbu sohaning asosiy mahsulotlari orasida avtomobillar, yuk mashinalari, shinalar, batareyalar, radio va televidenie jihozlari mavjud. Kragujevac - Italiyaning Fiat kompaniyasi tomonidan qurilgan Serbiyaning asosiy avtomobil

zavodi hisoblanadi. Belgrad sharqida joylashgan Smederevo temir va po‘latdan tayyorlangan yirik temir yo‘l qurilmasiga ega. To‘qimachilik mahsulotlari Novi Sad va Vojvodinaning boshqa shaharlarida keng tarqalgan.

Avtomobil sanoati (Fiat Chrysler Automobiles) Kragujevac va uning yaqin atrofida joylashgan yig‘ish bo‘limlari mamlakat eksportining 2 milliard AQSh dollarini qismini tashkil etadi. Serbiya tog'-kon sanoati keng ko‘lamli bo‘lib 18-o‘rinda turdigan Serbiya Kolubara va Kostolak havzalarida yirik konlardan ko‘mir qazib chiqaruvchi (Yevropada 7-o‘rinda); shuningdek, dunyodagi eng yirik mis qazib oluvchi RTB kompaniya; Majdanpek oltin qazib olish kabilar muhim ahamiyatga ega. Serbiyada Tesla intellektual aqlli smartfonlari ishlab chiqarishi yo‘lga qo‘yilgan.

Oziq-ovqat sanoati mintaqaviy va xalqaro miqyosda yaxshi rivojlangan bo‘lib iqtisodiyotning kuchli tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro kapital migratsiyasi hamda nufuzli Transmilliy kompaniyalar Serbiya hududida o‘z ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘ydi: PepsiCo va Nestle oziq-ovqat sanoatida; Coca-Cola (Belgrad), Heineken (Novi Sad) va Carlsberg (Bačka Palanka) ichimliklar sanoatida; Shakar sanoatida Nordzucker.

Serbiya elektron sanoati 1980-yillarda o‘zining yuksak cho‘qqisiga chiqdi va bugungi kunda sanoat ishlab chiqarishining uchdan bir qismini tashkil etadi. So‘ngi o‘n yil ichida Subotica, Panasonic (Siemens shamol turbinalari) yoritgich qurilmalari), Valjevoda Svilajnac va Gorenje (elektr maishiy texnika) mamlakatning yetakchi kompaniyalariga aylandi. Serbiya farmatsevtika sanoati o‘nlab ishlab chiqaruvchi kompaniyalarni o‘z ichiga oladi. Ulardan Vršacdagı Hemofarm va Belgraddagi Galenika umumiy ishlab chiqarish hajmining 80 foizini tashkil qiladi. Mahalliy ishlab chiqarish ichki talabning 60 foizidan ko‘pini tashkil etadi.

4.8.1-rasm. Serbiya sanoatining yillar bo‘yicha o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁷²

Serbiya sanoat ishlab chiqarishi o‘tgan oyda 0,5 foizga o‘sib, 2018 yil yanvarida

³⁷² <https://tradingeconomics.com/serbia/industrial-production>

10,6 foizga o'sdi. 2016 yil fevral oyidan beri eng yuqori ko'rsatkich qayd etildi (dekabrda 0,3 foizga nisbatan 11,3 foiz). Asosan, mineral mahsulotlar, kimyoviy moddalar, asosiy metallar va qayta ishlangan neft mahsulotlari; tog'-kon sanoati va konchilik (9,3% dan 3,3% ga); elektrenergiya va gaz yetkazib berish (asosan, 8,5% - 0,1%) elektr energiyasini ishlab chiqarish hisobiga ta'minlandi. Serbiya sanoat ishlab chiqarish, 1995 yildan 2018-yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 2.11 foizni tashkil etdi. 2000 yil may oyida 110.20 foizni tashkil etdi va 1999 yil may oyida 58.73 foizga tushib ketdi.

4.8.6. Xizmatlar sohasi

Moliya

Serbiya Milliy banki (sobiq Yugoslaviya Milliy banki) Serbiya valyutasini tartibga soladi va markaziy bank ham hisoblanadi. Ko'plab tijorat va jamg'arma kassalaridan tashqari investitsion faoliyat bilan keng qamrovli loyihalarni moliyalashtiradi. Bundan tashqari, Post Saving banki iste'molchilarni orasida muhim rol o'ynaydi. 1991 yilda sobiq Yugoslaviya federatsiyasining qulashi oqibatida Serbiya siqilgan giperinflyatsiyani boshdan kechirdi. 1990-yillarda bir nechta turli valyutalar muomalaga chiqarib sezilarli inflyatsion bosimlarga duch kelgan. 2003 yilda Serbiya dinori respublikaning rasmiy valyutasig aaylandi. 1989 yilda Belgradda 1941 yildan beri mamlakatning birinchi operatsion almashinuv bazasi ochildi. Dastlab bir nechta Yugoslav kompaniyalari birjada ro'yxatga olindi, lekin xususiylashtirishning o'sishi bilan ko'pchilik korxonalar oxir-oqibat ommaviy savdoga ruxsat berildi. Bu esa, valyuta tizimidagi davlat aralashuvini pasaytirish va iqtisodiyotni liberallashtirishga olib keldi.

Nufuzli banklari

- ✓ Banca Intesa
- ✓ Komercijalna Banka
- ✓ UniCredit Banka Serbia
- ✓ Societe Generale Banka Serbia
- ✓ Raiffeisen Banka
- ✓ Eurobank³⁷³

4.8.7. Tashqi savdo munosabatlari

Serbiya ucun Italiya va Germaniya mamlakatning ikki muhim savdo hamkori hisoblanadi. Boshqa muhim savdo hamkorlari orasida Rossiya, Shveytsariya, Xitoy va Vengriya yetakchilik qiladi. Urush va iqtisodiy sanksiyalar natijasida eksport 90-yillarda to'rt dan uchga qisqardi. Ishlab chiqarishni eksport qilish, ayniqsa, sanksiyalarning ko'payishiga olib keldi, lekin boshqa iqtisodiy tarmoqlar ham kata zarar ko'rdi. Importdarajasi ham teng yarmiga kamaydi. Sobiq Yugoslaviya federatsiyasining boshqa mamlakatlaridan farqli o'laroq Serbiya xorijiy investitsiyalarni jalb qila oldi.

³⁷³ <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/careers/companies/top-banks-in-serbia/>

Qo'shma Shtatlar va Yevropa Ittifoqi tomonidan urush hamda sanksiyalarning pasayishi, insonparvarlik kapitalining yo'qolishi va korrupsiya muammolari bilan birgalikda mamlakat xorijiy sarmoyadorlar uchun umuman yoqimsiz manzara kasb etdi. Keyinchalik, Serbiya xorijiy mamlakatlar va savdo bloklari bilan keng miqyosli erkin savdo bitimlariga ega bo'ldi. Serbiya 2008 yilda Yevropa Ittifoqi bilan erkin savdo shartnomasi imzoladi. Serbiya tomonidan ishlab chiqarilgan barcha mahsulotlarning bojxona va boshqa to'lovlarsiz eksport qilinishini ta'minlaydi. Cheklangan mahsulotlar soni (shakar va sharob) uchun yillik import kvotalari amalda saqlandi. 2016 yildan boshlab Yevropa Ittifoqi davlatlari Serbiya hududidagi eng yirik savdo sheriklari bo'lib, ularning umumiy tashqi savdosining 64,4% ni tashkil qildi. 2016 yilda Serbiya, Albaniya, Bosniya va Gertsegovina, Makedoniya, Moldova, Chernogoriya va Kosovo kabi qo'shni mamlakatlarga bojxona va boshqa to'lovlarsiz Serbiyadan ishlab chiqariladigan barcha mahsulotlarni eksport qilish uchun CEFTA bitimini imzoladi. Serbiya 2009 yilda ikkinchi yirik savdo sheriklari EFTA a'zolari (Shveysariya, Norvegiya, Islandiya) bilan erkin savdo bitimini imzoladi.

Serbiya o'rtasidagi erkin savdo to'g'risidagi bitim 2000 yildan beri amalga oshirildi; cheklangan miqdordagi mahsulot uchun yiliga import kvotalari amalda qolmoqda. 2010 yildan buyon Turkiya bilan erkin savdo bitimi imzolangan. Qo'shma Shtatlar bilan savdo-sotiq umumiy imtiyozlar tizimi (GSP) doirasida olib boriladi hamda 4.650 ta mahsulot tarkibi ro'yxatga kiritilgan.

4.8.2-jadval

Serbiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$ 17.0 mlrd (2017)	Import (USD)	\$ 21.9 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	elektr mashinalari, motorli transport vositalari meva va sabzavotlar rangli metallar rezina mahsulotlari	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	Yengil avtomobillar,neft, Elektr mashinalar, umumiy maqsadlar uchun uskunalar, Tibbiyot va farmatsevtika mahsulotlari
Asosiy hamkorlar	 Italiya 13.1% Germaniya 12.5% Bosnia va Herzegovina 8% Rossia 5.8% Ruminia 4.8%	Asosiy hamkorlar	 Germaniya 12.6% Italiya 10% Xitoy 8% Rossia 7.2% Vengriya 4%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Serbiya eksporti 2018 yil yanvar oyida 392 foizga oshib 2018 yil yanvarida 1390,4 million AQSh dollarga yetdi. Ichimliklar va tamaki mahsulotlari (62 foiz). mineral o'g'itlar (109,9%) va noorganik kimyoviy moddalar (102,3%) va ishlab chiqarilgan tovarlar (55,9%), asosan temir va po'lat (105,7%) ni tashkil etdi. Ko'pincha yuklar Koreya (257,6 foiz) va Ukraina (118,5 foiz) ga to'g'ri keladi. Serbiya eksporti 2017 yilda 17.0 mlrd. AQSh dollarga yetdi.

2018 yil yanvar oyida Serbiya importi yil boshiga nisbatan 39,1 foizga oshdi va 1799 million AQSh dollarini tashkil etdi. Xaridlar asosan, ichimliklar va tamaki

mahsulotlari bilan to'ldirildi (189,4 foiz); (100,6 foiz) va ishlab chiqarilgan tovarlar (50,8 foiz), temir va po'lat (95,6 foiz); metall bo'lmagan mineral (65,9 foiz), mantar va yog'och (53,8 foiz). Import asosan, Germaniyadan (321 foiz) va Moldovadan (252,1 foiz) o'sdi. Serbiya importi 2017 yilda \$ 21.9 mlrd. AQSh dollarni tashkil etdi. Serbiya, asosiy metallar, oziq-ovqat mahsulotlari, ekinlar, kimyoviy moddalar va mahsulotlar, rezina, plastmassa buyumlar hamda elektr jihozlarini eksport qilgan. Serbiya avvalo Germaniya, Bosniya-Gertsegovina, Chernogoriya, Ruminiya, Rossiya va Makedoniyaga eksport qilmoqda.

4.8.2-rasm. Serbiya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)³⁷⁴

Serbiya yalpi ichki mahsuloti yillik o'sish darajasi 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning mos davriga nisbatan 3.0 foizga o'sdi. Bu bir yilda kengayishning eng kuchli sur'ati edi. Maishiy iste'mol uchun yuqori o'sish sur'atlari qayd etildi (1,3 foiz). va asosiy kapitalning yalpi tarkibida (6,2 foizga nisbatan 12,4 foiz) o'sish kuzatildi.

Bundan tashqari, importning hajming o'sishi ham kuzatildi (12,8 foiz, 10,8 foizga nisbatan), eksport esa asta-sekin o'sdi (7,5 foiz, ya'ni 11,6 foiz). Har chorakda yalpi ichki mahsulot o'tgan yildagi 1,6 foizga o'sib borishi natijasida 0,6 foizga oshdi milliy iqtisodiyot barqaror ravishda o'smoqda. Serbiyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1997 yildagi 2017 yilga nisbatan o'rtacha 2.77 foizni tashkil etdi. 2000 yilning ikkinchi choragida 21,10 foizni tashkil etib 1999 yilning ikkinchi choragida rekord darajadagi ko'rsatkich 21,30 foizgacha o'sdi.

4.8.8. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilish loyihalarni amalga oshirish istagida bo'lgan kompaniyalarga moliyaviy va soliq imtiyozlarini taqdim qiluvchi Serbiya hukumati uchun ustuvor vazifa sifatida belgilanadi. Serbiya yetakchi investor davlatlari: Italiya, AQSh, Avstriya, Norvegiya, Gretsiya va Germaniya bilan uzoq

³⁷⁴ <https://tradingeconomics.com/serbia/gdp-growth-annual>

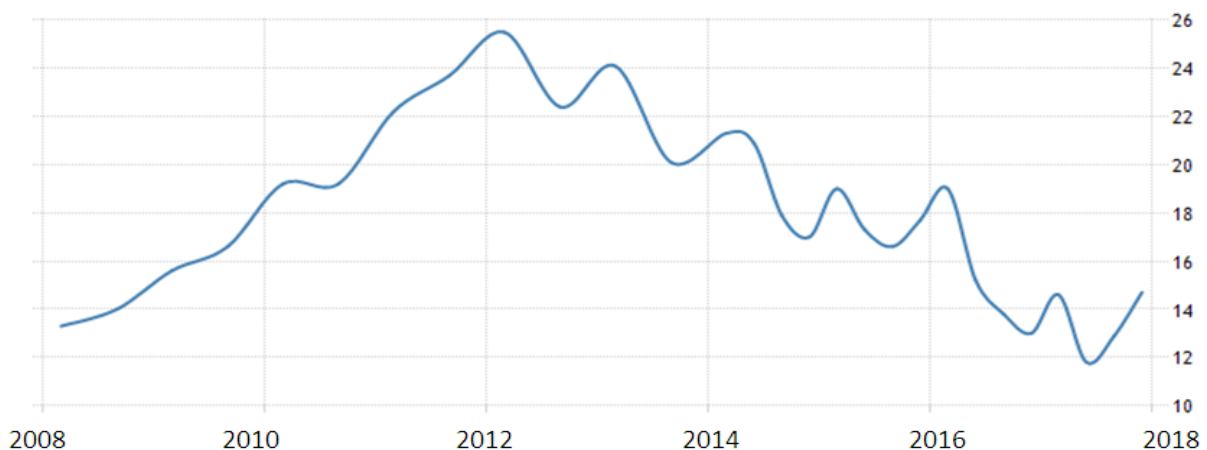
muddatli hamkorlikni yoʻlga qoʻydi. Investitsiyalarning koʻp qismi avtomobilsozlik, oziq-ovqat va ichimliklar sanoati, mashinasozlik, toʻqimachilik hamda kiyim-kechak sanoatiga yoʻnaltirildi. Bosch, Mishel, Siemens, Panasonic, Continental, Schneider Electric, Philip Morris, Lafarge Xolcim, Pepsico, Coca-Cola, Carlsberg va boshqalar shular jumlasidandir. Ishlab chiqarish sohasiga investitsiya kiritadigan kompaniyalar quyidagilardir: Energetika sohasida Rossiya energetika gigantlari, "Lukoil" va "Gazprom" yirik investitsiyalarni amalga oshirdilar. Italiya moliyaviy sektori Intesa Sanpaolo va UniCredit, Crédit Agricole va Fransiyadan Societé Generale, Avstriyadan Erste Bank va Raiffeisen kabi boshqalar. AKT va telekommunikatsiya kompaniyalarig esa Microsoft, Telenor, Telekom Austria va NCR kabi investitsiyalarni jalb qildi. Chakana savdo sohasida yirik xorijiy investorlar Gollandiyaning Ahold Delhaize hisoblanadi.

4.8.9. Ishchi kuchi resurslari

Sanoat ishlab chiqarish Serbiyada ish bilan band boʻlganlarning yarmiga toʻgʻri keladi. Xizmat koʻrsatish sohasi esa ishchilarning uchdan bir qismini tashkil etadi. Mamlakatning yalpi ichki mahsulotining deyarli yarmi uchun mas'ul boʻlgan qishloq xoʻjaligi umumiy bandlikning beshdan bir qismini tashkil qiladi. Aholining sezilarli qismi ihsiz. Boshqa sobiq ittifoq mamlakatlarda boʻlgani kabi, Serbiya ayollarining koʻpchiligi ish bilan ta'minlangan. Iqtisodiyot 1990-yillarda pasayganligi sababli, ayollarning norasmiy tarzda ish oʻrinlarini yoʻqotish holatlari koʻpayib ketdi.

2017 yilning toʻrtinchi choragida Serbiyada ish bilan bandlik darajasi 46,30 foizga kamaydi. 2017 yilgi 4-chorakda bu koʻrsatkich 48,20 foizni tashkil etdi. 2008 yildan 2017 yilga kelib oʻrtacha 41,80 foizni tashkil etdi va 2017 yilning uchinchi choragida esa 48,20 foizni tashkil etdi. 2012 yilning birinchi choragida rekord darajadagi qayd etilib 34,30 foizni tashkil etdi.

2017 yilning toʻrtinchi choragida Serbiyadagi ish bilan band boʻlganlar soni 2,881,900 kshidan 2017 yilning toʻrtinchi choragida 2,763,600 kishigacha pasaydi. 2008 yildan 2017 yilgacha boʻlgan davrda oraligʻida esa oʻrtacha 2,565,924 kishini tashkil etgan boʻlsa, 2017 yilning uchinchi choragiga kelib 2,881,900 kishiga yetgan. 2012 yilning birinchi choragida koʻrsatkich qayd etilib 2,157,618 kishiga yetgan.

4.8.3-rasm. Serbiya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁷⁵

2017 yilning to'rtinchi choragida Serbiya ishsizlik darajasi 14,7 foizni tashkil etdi, bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 13 foizni tashkil etdi. 2016 yilning ikkinchi choragidan buyon (15,2 foiz) eng yuqori ishsizlik darajasi qayd etildi. Ishsizlar soni o'tgan yilga nisbatan 65,7 ming kishiga ko'payib, 475,6 ming kishiga ko'paydi, ish bilan bandlar soni esa 32,2 mingdan 2,76 millionga oshdi. Shuningdek, yoshlar ishsizlik darajasi 31,2 foizdan 33,3 foizgacha o'sdi.

Serbiyada ishsizlik darajasi 2008 va 2017 yillar oralig'ida 17,81 foizni tashkil etdi va 2012 yilning birinchi choragida 25,50 foizga o'sdi va 201-yilning ikkinchi choragida rekord darajada 11,80 foizni tashkil etdi. Serbiyadagi ishsizlar soni 2018 yil yanvar oyida 618,83 ming dan 2017 yilning yanvarida 625,79 ming kishiga yetdi. 2002 yildan 2018 yilgacha Serbiyada ishsizlar soni 798,86 ming kishini tashkil etdi va 2003 yilning iyul oyida 970 mingdan yuqori natija qayd etilib 2017 yilning noyabrda 617,38 ming kishi bilan rekord daraja kuzatilgan.

4.8.10. Soliq tizimi

Asosiy soliqlar shaxsiy va korporativ daromad solig'i, aksiz solig'i, tijorat soliqlar, mol-mulk solig'i, moliyaviy operatsiyalarga soliqlar, ish haqi solig'i va boshqa yig'imlar qo'llashni o'z ichiga oladi. Serbiya soliq nisbati 15 foizni tashkil etadi. Serbiya soliq nisbati 2003 yildan 2018 yilgacha 12,27 foizni tashkil etdi va 2013 yilda 15 foizni tashkil etdi. 2005 yilda esa 10 foizni tashkil etdi. Serbiya xususiy daromad solig'i stavkasi 15 foizni tashkil etadi. Serbiyadagi xususiy daromad solig'i stavkasi 2006 yildan 2006 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 14,62 foizni tashkil etdi, bu esa 2007 yilda 15 foizni va 2006 yilda rekord past darajada bo'lgan 10 foizga yetgan. Serbiya tijorat stavkasi 20 foizni tashkil etadi. 2006 yilga kelib o'rtacha bu ko'rsatkich 19,08 foizni tashkil etib, 2012 yilda 20 foizni 2007 yilda 18 foizni tashkil etdi.

4.8.11. Transport

Serbiya Markaziy Yevropa va O'rta yer dengizi o'rtasidagi Yevropaning tarixiy Amber Routes (savdo uchun ishlatilgan) tomonidan kesib o'tilgandan chorrhada joylashgan bo'lsada, u transport infratuzilmasini rivojlantirishda qit'aning boshqa qismlarini ortda qoldirdi. Bunday tarmoqlarni qurishdagi qiyinchilikning bir qismi Serbiya tog'li yerlarida va savdo hamda temir yo'llarda investitsiyalarni oqlash uchun zarur bo'lgan cheklangan imkoniyatlardan samarali foydalanishga to'g'ri keladi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng, Vardar-Morava koridorida Avstriya va Vengriyaga aloqada bo'lgan xalqaro yuk tashishlarini joylashtirish zaruriyati zamonaviy

³⁷⁵<https://tradingeconomics.com/serbia/unemployment-rate>

avtomagistrallarni qurishga sabab bo'ldi. 1960-yillarda Serbiya avtomobillari soni sezilarli darajada oshgan sayin takomillashtirildi. Shunga qaramay, respublika yo'llarining yarmidan ko'pi zamonaviy magistrallarga aylantirilgan bo'lib, ba'zi qishloq joylarda rimliklar qurgan eski yo'llar hali ham mavjud.

Temir yo'llar 19-asrning o'rtalarida Vojvodina vohvida joylashgan bo'lib, unda Markaziy Yevropaga ekinlarni ko'chirish maqsadida qurilgan edi. 1874-yilda Salonika (Saloniki, Gretsiya)dan Usmoniylar Imperiyasi tomonidan boshqariladigan Kosovoga yetib bordi. Serbiya ichkarisida 1884 yilda Belgrad bilan Nisga bog'langan. So'ngra Sava daryosidan Belgrad yaqinidagi Zemungacha bo'lgan temir yo'l bu yerda vengriyalik temir yo'l tizimi bilan bog'liq edi. 1919-yilga kelib mashhur Orient Express, Belgradan Bolgariyaga, Parij va Konstantinopol (Istanbul) o'rtasidagi yo'lning bir qismi sifatida Serbiya liniyasi ishga tushirildi. Keyingi bosqichlarda qo'shimcha ulanish bosqichlari qurildi va Serbiya hozirda keng qamrovli temir yo'l tarmog'iga ega. 1999 yilda NATOning bombardimon paytida mamlakatda temir yo'l tizimi sezilarli darajada zarar ko'rgan. Mamlakatning Morava vodiysi Serbiya strategik transport oqimini nazorat qiladi. Bu tizim Yevropa, Kichik Osiyo va Yaqin Sharqdan o'rtasidagi eng qulay yo'l sifatida foydalaniladi.

Serbiya yo'l tarmog'i mamlakatda katta yuk hajmi tashiydi. Yo'llarning umumiy uzunligi 45,419 km ni tashkil qiladi. Ulardan 782 km «sinf-Ia davlat yo'li» (ya'ni avtomobil yo'llari); 4,481 km "Sinf-Ib davlat yo'li" (milliy yo'llar); 10,941 km «II-sinf davlat yo'li» (mintaqaviy yo'llar) va 23,780 km «shahar yo'llari» dir. Ushbu yo'llarining kata qismini istisno qiladigan tarmoq so'nggi 20 yil davomida moliyaviy resurslarning yetishmasligi tufayli G'arbiy Yevropa standartlariga nisbatan pastroq sifatga ega bo'lib qolmoqda.

Hozirgi kunda 124 km uzunlikdagi yangi avtomobil yo'llari qurilyapti: ikkita A1 avtomobil yo'lining 34 km uzunligi (Leskovacdan janubga Buyanovakgacha), 67 km uzunlikdagi A2 segmenti (Belgrad va Ljig oralig'ida) va A4 (23 km) Coach transport juda keng: mamlakatda deyarli har bir joy katta shaharlardan qishloqlarga avtobusda ulanadi; Bundan tashqari, xalqaro yo'nalishlar (asosan, katta serbiya diasporasi bo'lgan G'arbiy Yevropa mamlakatlari) mavjud. Mahalliy va xalqaro miqyosdagi yo'nalishlarga eng ko'p sonli Lasta va Niš-Ekspres shirkatlari kiradi. 2017 yilga kelib, 1,933,656 kishi ro'yxatdan o'tgan avtomobili yoki 3,8 kishiga 1 ta yo'lovchi avtomobili mavjud bo'lgan.

Serbiya 3,819 kilometr temir yo'lga ega bo'lib, ulardan 1,279 tasi elektrlashtiriladi va 283 kilometrlik ikki yo'lli temir yo'l hisoblanadi. Belgrad-Bar (Chernogoriya), Belgrad-Shit-Zagreb (Xorvatiya) / Belgrad-Niš-Sofiya (Bolgariya) (asosiy qism - Pan Belorussiya-Subotika-Budapesht (Vengriya) va Niš-Salonika (Gretsiya) asosiy korridorlardir. Barcha temir yo'l xizmatlarini jamoat temir yo'l kompaniyasi, Serbiya temir yo'llari boshqaradi. Muntazam ravishda yo'lovchi tashish bo'yicha ikkita aeroport bor: Belgrad Nikola Tesla aeroporti 2016 yilda deyarli 5 million yo'lovchiga xizmat ko'rsatdi va 2016-yilda 2.6 million yo'lovchini olib o'tadigan "Air Serbia" yirik aviakompaniyasidir.

Niš Constantine the Great Airport asosan, arzon narxlardagi aviakompaniyalarga

xizmat qiladi. Serbiya rivojlangan ichki suv transportiga ega, chunki mamlakatning shimoliy qismida deyarli barchasi 1,716 kilometr suv o'tkazadigan ichki suv yo'llari (Daryolari 1,043 km va dengiz yo'li 673 km) mavjud. Eng muhim ichki suv yo'li - Tuna (VII Pan-Yevropa koridorining bir qismi). Boshqa navigatsiya daryolaridan Sava, Tisza, Begej va Timis daryosi kiradi. Ularning barchasi Serbiya bilan Shimoliy va G'arbiy Yevropa bilan Rhine-Main-Tuna kanali va Shimoliy dengizi orqali, Sharqiy Yevropaga Tisza, Begej va Tuna Qora dengiz orqali yo'nalishlarni birlashtirib Sava daryosi orqali Janubiy Yevropagacha haralatlanadi. 2016 yilda Serbiya daryolari va kanallarida 2 million tonnadan ortiq yuk tashildi. Eng yirik daryo portlari - Novi Sad, Belgrad, Pančevo, Smederevo, Prahovo va Shabaklar kiradi.

Ruxsat etilgan telefon tarmoqlari Serbiyadagi uy xo'jaliklarining 89% ulangan va 8,82 mln kishini tashkil etadi. Foydalanuvchining soni Serbiya aholisining 25% dan oshib ketgan. Eng yirik uyali aloqa operatori Telekom Srbija bo'lib, u 4.06 million abonentni, so'ngra TeliaSonera bilan 2.73 million foydalanuvchini va Vip mobil operatori bilan 2.03 millionni tashkil qiladi. Uy xo'jaliklarining 58 foizi bevosita (mobil bo'lmagan) keng tarmoqli ulanishga ega, 67 foizi pullik xizmatlar bilan ta'minlangan (ya'ni 38% kabel televideniyesi, 17% IPTV va 10% sun'iy yo'ldosh).

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Lav transport i logistika (Itl)
- ✓ Route to world
- ✓ Dsv road d.o.o.serbia
- ✓ Milsped
- ✓ Delta transportni sistem - d.t.s. Serbia
- ✓ Transglobe

4.8.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Jahon Banki Guruhining (WBG) 2016-2020 yillarga mo'ljallangan Davlat hamkorligi doirasidagi asosiy maqsadi Serbiya uchun raqobat va inklyuziv iqtisodiyotni yaratish va bu orqali Yevropa Ittifoqiga integratsiyalashuvni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Ushbu strategiya mavjud dalillarga va tajribaga asoslangan hamda qashshoqlikni kamaytirish, Serbiya jamiyatining barqaror rivojlanishi uchun farovonlikni oshirishga qaratilgan. Serbiya Jahon Banki bilan hamkorlikning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat³⁷⁶:

- ✓ Moliyaviy va makroiqtisodiy barqarorlikni saqlab qolish;
- ✓ Xususi sektorning jadal rivojlanishi va yangi ish o'rinlarini yaratish ;
- ✓ Infratuzilmani yaxshilash;
- ✓ Davlat sektori boshqaruvini kuchaytirish va fuqarolarga davlat xizmatlarini ko'rsatishni yaxshilash;

Ushbu markazlashtirilgan sohalar keng qamrovli tizimli diagnostika tahlillari

³⁷⁶ <http://www.worldbank.org/en/country/serbia/overview#2>

bilan aniqlangan oltita asosiy ustuvor yo'nalishdan kelib chiqdi, bu iqtisodiy o'sishini va umumiy farovonlikni cheklovchi asosiy muammolar hisoblanmoqda.

Faol portfel bu ustuvor yo'nalishlarni transport, ko'chmas mulkni boshqarish, ishbilarmonlik muhiti, raqobatbardoshlik va yangi ish joylari, sog'liqni saqlash, suv toshqini va sel muhofazasi, tabiiy ofatlar xavfini boshqarish, moliyaviy sektorni isloh qilish, davlat sektorini modernizatsiya qilish, kommunal xizmatlarning samaradorligi va maktabgacha ta'lim tizimi sohalarini o'z ichiga qamrab olgan.

Jahon Banki Serbiyaning murakkab meros islohotlarini, jumladan, savdo-sotiqni qayta tiklash munosabatlarini, kommunal xizmatlar va jamoat transporti kompaniyalarini moliyaviy jihatdan birlashtirishni hamda yanada samarali, malakali asosiy davlat boshqaruvi zarurligini ko'rib chiqish uchun ko'p qirrali loyihalarni moliyalashtirgan³⁷⁷.

To'rt yil davom etgan intensiv muloqot va texnik maslahat, siyosatga asoslangan hamda natijaga asoslangan kreditlashni qo'llash bilan birga tobora kuchayib borayotgan natijalar bera boshladi. Bu islohotlarini rivojlantirish siyosatini kreditlash (DPL) seriyasini, depozitlarni sug'urta qilishni kuchaytirish loyihasini, raqobatbardoshlikni oshirish loyihasini, davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish va optimallashtirishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha natijalar dasturini amaliyotga tadbiiq qilgan.

Bank loyihalariga muvofiq o'rta muddatli davrda o'sish sur'atlari kutilmoqda, bu esa mehnat bozorini tiklash hamda kam ta'minlanganlikni kamaytirishga yordam beradi. O'sishni ishbilarmonlik muhitini yaxshilash va iste'molni tiklash yo'li bilan isloh qilish orqali rag'batlantiruvchi investitsiyalarning ko'payishi (moliya konsolidatsiyasi dasturi asta-sekin nihoyasiga yetishi) bilan bog'liq. O'sishning o'rta muddatda 3-4 foiz atrofida bo'lishi kutilmoqda.

Iqtisodiy o'sish va mehnat bozoridagi o'zgarishlar bilan qashshoqlikning bosqichma-bosqich pasayishi davom etishi kutilmoqda. Kambag'allik, 2011 yil uchun standartlashtirilgan 5,5 AQSh dollari miqdoridagi daromad sifatida baholangan, 2019 yilga kelib 21 foiz atrofida pasayish davom etmoqda.

Hukumatning fiskal konsolidatsiya dasturi doirasida 2017 yilda boshqa nominal elektr energiya tariflari (o'tgan yilga nisbatan ancha past bo'lsada) o'sishi kutilmoqda. Yaqinda kengaytirilgan energiya taqsimot dasturi dasturi zaif aholini himoya qilishga yordam berishiga qaratilgan.

Loyihalar

Innovatsiya va tadbirkorlik iqtisodiy rivojlanishning asosiy qismi hisoblanadi. Serbiyada yuqori malakali muhandis va tadqiqotchilar soni anchayuqori lekin, ular ko'pincha iqtisodiyotga cheklangan ta'sir ko'rsatadigan ish bilan shug'ullanadi. Serbiya davlat tadqiqotlari va rivojlanish sohasi hamda sanoat o'rtasidagi yaqin hamkorlik mamlakatning umumiy iqtisodiy foydasi uchun o'z salohiyatini ochish uchun zarurdir. Serbiya Ar-ilmii va sanoat o'rtasidagi yaqin aloqalarni

³⁷⁷ <http://www.worldbank.org/en/country/serbia/overview#3>

mustahkamlash uchun Jahon Banki Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtiriladigan loyiha doirasida Innovatsion Fond bilan hamkorlik qiladi: Serbiya Tadqiqotlari, Innovatsiyalar va Texnologiyalar Transfer Loyihasi. Ushbu loyiha Serbiyadagi ilmiy tadqiqot natijalarini tijoratlashtirishning ikki turini qoʻllab-quvvatlaydi.

Birgalikdagi Grantlar Dasturi (CGS) orqali moliyalashtiriladigan kichik loyihalar Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtirilgan dasturlarda asosiy omil boʻlgan jamoatchilik Ar-ilmiy tashkilotlari va xususiy sektor oʻrtasidagi bozor munosabatlari modelini aks ettiradi. Hozirgacha 14 ta loyiha CGS dasturi doirasida 3 million yevro miqdorida moliyaviy yordam koʻrsatdi.

Masalan, Belgraddagi Fizika instituti va "Kvadra Graphic" serbiyalik kichik va oʻrta biznes (SME) innovatsion va xavfsiz identifikatsiya kartalarini chop etish uchun kuchlarni birlashtirdi. "Biz biologik materialni yig'ib, uni ID kartalariga biriktiramiz. Nanostrukturalar kartalarni qalbakilashtirmaslikka majbur qiladi. Tabiat, har qanday mavjud vositalar bilan ishlab chiqarish mumkin boʻlmagan nanostrukturalarni yaratadi", deydi fizika institutining Innovatsiya markazi direktori Sasha Lazovich.

Texnologiyalar transferi jamg'armasi (TTF) davlat tadqiqotlarini sanoatga oʻtkazishni rag'batlantirmoqda. Innovatsion tadqiqotchilarga tijorat salohiyatini oʻrganish, bu imkoniyatlarni bozorlar va potentsial tijoratlashtirish boʻyicha hamkorlar bilan bog'lash imkoniyatini beradi. Hozircha toʻqqizta loyiha amaliyotga tadbiiq etilgan boʻlib ularning miqdori 525 ming yevrodan oshdi. Ushbu dasturlar xususiy sektorning talablariga javob beradigan jamoat Ar-ge sohasini qayta yoʻnaltirishga yordam beradi va Serbiyaning Yevropa tadqiqot jamiyatida raqobatbardosh oʻrnini oshiradi.

4.8.13. Doing Business

4.8.3-jadval

Serbiyaning Doing Business koʻrsatkichi (2018 y.)

<i>Serbiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
			<i>DTF</i>
Busines boshlashning osonligi (1-190)	51	Vaqt (kun)	65
Bisnezni boshlash (daraja)	87	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	298.5
DTF bali (0-100)	86.39	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	8	oshkoraligi (0-8)	5
Vaqt (kun)	7		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %)	7.2	Mulkni roʻyxatdan oʻtkazish (daraja)	59
Minimum capital	12.5	DTF bali (0-100)	71.44
		Jarayonlar (soni)	5
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	126	Vaqt (kun)	62
DTF bali (0-100)	63.00	Qiymat (mulk qiymati %)	4.0
Jarayonlar (soni)	18	Yer maʼmuriyati sifat indeksi (0-30)	22.5
Vaqt (kun)	126		
Qiymati (ombor qiymati %)	9.4	Soliq toʻlash(daraja)	95
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	12.0	DTF bali (0-100)	70.90
		Toʻlovlar (bir yil uchun soni)	35

Elektr energiya ta'minoti (daraja)	75	Vaqt (bir yil uchun soatda)	206
DTF bali (0-100)	76.26	Umumiy soliq va ajratmalar (foйда%)	20.6
Jarayonlar (soni)	5		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisobot, A World Bank Group Flagship Report , Doing Business 2018, 197-bet.

4.8.14. Turizm

1980-yillarda sobiq Yugoslaviya Bolqonda muhim sayyohlik punkti bo'lgan. Geceleme davomida qariyb 12 million kishi istiqomat qilar edi, ularning taxminan 1,5 millioni chet ellik sayyohlar edi. Hududning tarqatilishi bilan ajralib ketishi bog'liq voqealar ham dam olish, ham biznes turizmi uchun sezilarli pasayishiga olib keldi. Yigirma birinchi asrda sayyohlik qayta tiklana boshladi: 2000 yilda xorijiy sayyohlar soni 90 foizga oshdi va 2002 yildan 2004 yilgacha bo'lgan davrda xorijiy sayyohlik daromadlari qariyb 220 million AQSh dollarini tashkil etdi. 2010 yilga kelib, xalqaro sayyohlik daromadi 798 millionga yetdi, 2016 yilda esa u 1,151 millionga baholandi.

2016 yilda sayyohlik sektori yalpi ichki mahsulotning 1% dan kamrog'ini tashkil etdi. Serbiya turizmi 75000 kishini ish bilan ta'minlaydi, mamlakatda ish kuchining 3% ni tashkil etadi. 2017 yilda turizmdan tushgan valyuta tushumlari 1,44 milliard dollarga baholandi. Serbiya ommaviy sayyohlik yo'nalishi emas, biroq, xilma-xil turistik xizmatlarga judayam boy hududdir. 2017-yilda turar-joy binolarida 3 milliondan ziyod sayyohlar ro'yxatga olingan.

Sayyohlik asosan, mahalliy turistlarning tashrif buyuradigan mamlakatlari va xorijiy sayyohlarni afzal ko'rgan Belgradga qarashli tog'lar hamda spaslarga qaratilgan. Eng mashhur tog'li dam olish joylari Kopaonik, Stara Planina va Zlatibor. Shuningdek, Serbiyaning ko'plab spaziyalari mavjud, ularning eng kattasi Vrnjakka Banja, Soko Banja va Banja Koviljača. Belgradda sakkizinchi va konferentsiya turizmi (2017 yilda 835,791 nafar xorijiy sayyoh tashrif buyurgan, mamlakatga boradigan barcha xalqaro tashriflarning yarmidan ko'pi) va kamroq darajadagi Novi Sad tomonidan joylashgan. Serbiya taklif qilayotgan boshqa sayyohlik maskanlari, avavvorcha varoš kabi tabiiy mo'jizalar butun mamlakat bo'ylab ko'plab pravoslav monastirlariga, xristian ziyoratlari va Tuna bo'ylab seyreden daryo obyektlari mavjud. Serbiyada o'tkazilgan EXIT (60 dan ortiq mamlakatdan kelgan xorijiy mehmon bilan 25-30 ming kishi) va Guča trubaga festivali kabi serbiyada o'tkazilgan xalqaro miqyosda musiqa festivali mavjud.

Belgrad

Poytaxt Belgrad o'zining 1,8 million aholisi bilan iqtisodiy jihatdan eng rivojlangan shahar bo'lib, deyarli barcha makroiqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha mamlakatning qolgan hududlarini rivojlantirib bormoqda. Belgrad Serbiya YaIMning qariyb 40%, tashkil etib shahrdagi jami xodimlarning 36 foizi hissasiga to'g'ri keldi. Belgrad Serbiya va mintaqaning asosiy avtoulavlari hamda asosiy magistral yo'llaridan biri Belgrad orqali o'tadi. 2016-yilda Nikola Tesla aeroporti 5,7 milliondan ziyod yo'lovchiga xizmat ko'rsatdi va 2015-yilda sezilarli darajada o'sib borgan ishlardan so'ng o'tgan yilga qaraganda deyarli 31 foizga o'sdi.

Mehmonlar statistikasi

Belgraddagi ishbilarmonlik faolligi shaharga ko‘proq tashrif buyuruvchilarni jalb qilmoqda. Rasmiy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, 2017 yilda Belgradga 913 ming sayyoh tashrif buyurib umumiy tushum 1,96 mln. AQSh dollari tashkil etgan. Talabning oshishi xorijiy sayyohlar bilan to‘ldirildi va keyingi besh yil ichida yillik o‘shishning 10% ni tashkil etdi.

Belgradda turar-joy binolarida jami 15.541 ta rasmiy ravishda ro‘yxatga olingan. Mehmonxonalar jami turar joylarining 65% ga egalik qiladi, yotoqxonalar va xususiy turar joylar (shu jumladan, kvartira) 24% va 7% ulushga ega. Hozirda Belgradda faoliyat yuritadigan 90 mehmonxona mavjud. To‘rt yulduzli mehmonxona mehmonxonalar bozorining umumiy sonidagi ulushi (53%), uch yulduzli mehmonxonalar (25%), besh yulduzli mehmonxonalar esa 9% ni tashkil etadi. Ikki yulduzli va bitta yulduzli mehmonxona umumiy xona sonida 13% ni tashkil qiladi. Mehmonxona talabining barqaror va kuchli o‘shishi ayniqsa, to‘rt yulduzli mehmonxonalar va so‘nggi paytlarda esa uch yulduzli segmentda (2016 va 2017 yillarda) yangi mehmonxona ochilishiga yordam berdi. Biroq, yangi xususiyatlar kichikroq hajmda qurilmoqda (50 ta xonaga qadar).

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 va 2 yanvar; Pravoslav Rojdestvo, 7 yanvar; Pravoslav Yangi yil, 13 yanvar; Serbiya birlashishi, 28 mart; FR Yugoslaviya kuni, 27 aprel; Mehnat kuni, 1 may; G'alaba kuni, 9-may; Sit Vitus kuni, 28-iyun; Serbiya qo‘zg‘oloni, 7-iyul.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Hyatt Regency Belgrade
- ✓ Square Nine Hotel Belgrade
- ✓ A Hoteli- Hotel Izvor
- ✓ Hotel Metropol Palace, a Luxury Collection Hotel
- ✓ Hotel Premier Aqua
- ✓ Prezident Hotel³⁷⁸

4.8.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Serbiya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1995-yil 18-yanvar kuni o‘rnatilgan. 2017-yilning 7-avgust kuni O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligida Serbiya Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi Siyosiy direktori, Prezidentning Maxsus vakili Zoran Vuyich bilan uchrashuv bo‘lib o‘tdi. Suhbat davomida ikki tomonlama munosabatlarga doir masalar muhokama qilindi. Asosiy e‘tibor siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsion, madaniy-gumanitar va boshqa sohalardagi hamkorlikni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlariga qaratildi. Muzokaralar chog‘ida O‘zbekiston-Serbiya hamkorligining shartnomaviy-huquqiy bazasini shakllantirishdagi qo‘shma ishlar borishi batafsil ko‘rib chiqildi. Serbiya tomoni 2017-yilning avgust va noyabr oylarida Samarqand shahrida bo‘lib o‘tadigan “Jahon tamadduni tarixida Markaziy Osiyo Renesansi” va

³⁷⁸ <https://www.tripadvisor.com> › Europe › Serbia › Serbia Hotels

“Markaziy Osiyo: umumiy o‘tmish va mushtarak kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo‘lida hamkorlik” xalqaro konferensiyalariga taklif qilindi³⁷⁹.

4.9. SLOVENIYA

REJA:

- 4.9.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.9.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.9.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 4.9.4. Energetika
- 4.9.5. Sanoati
- 4.9.6. Xizmatlar sohasi
- 4.9.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.9.8. Ishchi kuchi resurslari
- 4.9.9. Soliq tizimi
- 4.9.10. Transport
- 4.9.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 4.9.12. Doing Business
- 4.9.13. Turizm
- 4.9.14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

46 07 N, 14 49 E; UTC+1
Euro (EUR)
LYUBLYANA

Sloveniya 1991 yil 23 dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyaga asoslanadi. Prezident Janez Dnovsek, 2002 yil noyabr oyida saylangan. Bosh vazir - Anton Rop, prezident lavozimini egallagan Dmovsek ustidan Bosh vazir bo‘ldi. Konstitutsiya Milliy majlisni 90 o‘rinli oliy qonun chiqaruvchi organ hisoblanadi. Deputatlar to‘rt yillik muddatga saylanadi.

4.9.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko‘ra Sloveniya nominal YaIM hajmi 59,933 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo‘yicha XVF ma‘lumotiga ko‘ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo‘yicha esa 27,540 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo

³⁷⁹ <https://mfa.uz/uz/press/news/2017/08/11892/>

iqtisodiyotining 80 orinida turadigan mamlakat.³⁸⁰ Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 74,600 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda³⁸¹. Sloveniya 1995 yil 30 iyulda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan³⁸².

Mamlakat bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida qishloq joylarida turmush darajasini yaxshilashga, yer egalarining an'anaviy egalik qilish munosabatlarining o'zgarishlariga qaramay jadal rivojlanib bordi. XXI asrning boshlarida Sloveniya iqtisodiyoti asosan xizmat ko'rsatishga asoslangan davlatga aylandi. Iqtisodiyotning aksariyati xususiylashtirildi va muhim daromad manbai avtomobil qismlari, farmatsevtika va elektr texnika ishlab chiqarishga ixtisoslashdi.

Davlat boshqaruvida tubdan yangi tizim ishga tushdi. Konstitutsiya Milliy majlisni 90 o'rinli oliy qonun chiqaruvchi organ hisoblanib, deputatlar to'rt yillik muddatga saylanadi. 40 o'rinli milliy kengash maslahatchi rolga ega va kengash a'zolari ijtimoiy, iqtisodiy, kasbiy va mahalliy manfaatlarni ifodalaydi. Ular besh yillik muddatga saylanadi va Milliy Assambleyaga qonunlar taklif qilishi, uning qarorlarini ko'rib chiqishini va konstitutsiyaviy referendum o'tkazilishini talab qilishi mumkin. Ijroiya organi respublika prezidenti, shuningdek, Qurolli Kuchlarning Oliy Bosh qo'mondoni va besh yillik muddatga saylanib, ikki muddat bilan chegaralanadi. Prezident sayloviga Milliy Majlisga chaqiradi, qabul qilingan qonunlarni e'lon qiladi va Bosh vazir nomzodlarini Milliy Assambleyaga taklif qiladi. Prezidentga maslahat beradigan Vazirlar Kengashi Bosh vazir tomonidan tayinlanadi va Milliy Assambleya tomonidan saylanadi.

4.9.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Uzoq vaqtdan beri hunarmandchilik san'atlari an'anasiga tayangan holda Slovenlar XX asrning boshlarida iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va diversifikatsiyalashni boshladi. Sobiq Yugoslaviyaning bozorga yo'naltirilgan "o'zini-o'zi boshqarish" shaklida sotsializm (kommunizm) shaklida Sloveniya katta muvaffaqiyatga erishdi. Federatsiya davrida Sloveniyaliklar sobiq Yugoslaviya aholisining 10 foizidan kamrog'ini tashkil etgan bo'lsalarda, ular mamlakat umumiy boyliklarining 20 foizini va eksportining 30 foizini ishlab chiqardi. 1980-yillarga kelib, sobiq Yugoslaviya iqtisodiy tizimi qarz va turg'unlikdan voz kechdi. Belgrad markaziy hukumatining yanada gullab-yashnayotgan shimoliy respublikalaridan kamroq manfaatdor bo'ldi va janubiy respublikalarga esa, subsidiyalar tarqatish siyosatini doimiy ravishda muvofiqlashtirib bordi³⁸³.

Sloveniya sobiq Yugoslaviyadan ajralib chiqishi xavfsiz bo'lgan bozorlardan mahrum bo'lib yagona iqtisodiy makonga aylandi. Chunki, sloveniyalik korxonalar ushbu murakkab bir holatda dunyodagi turg'un va barqaror kompaniyalar bilan raqobat qilishga majbur bo'lishdi. Korxonalarining ichki zaif tomonlari jumladan,

³⁸⁰ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/lva>

³⁸¹ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

³⁸² https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapses

³⁸³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/slv/html>

hududlarni ko'kalamzorlashtirish, cheklangan professional ko'nikmalar, kam raqobatbardoshlik, kapitalizatsiya, eskirgan ishlab chiqarish vositalari va innovatsiyalarga qarshilik ko'rsatilib mamlakat eksport salohiyatiga keskin ta'sir qildi. Zamonaviy infratuzilma va islohotlar Sloveniyaning an'anaviy ravishda kuchli ijtimoiy-iqtisodiy intizomini o'z ichiga olib tashqi savdo munosabatlari kuchaytirishga katta ahamiyat qaratdi. Mamlakat shu davrdan boshlab g'arb bilan savdo-iqtisodiy aloqlarni tiklab milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, transatlantik muassasalarga integratsiyalashuvni jadal sur'atda amalga oshirdi.

Sloveniya Butunjahon Savdo Tashkilotining ta'sischi a'zosi bo'lib, 1996 yilda CEFTA-ga a'zo bo'ldi. 2004 yil 1 mayda Yevropa Ittifoqiga qo'shildi. 2004 yil iyun oyida Yevropa valyuta kurslari mexanizmiga qo'shildi. Yevro esa 2007 yil 14 yanvardan muomalaga kiritilgan. Sloveniya shuningdek, SECI (Janubi-Sharqiy Yevropa Hamkorlik Tashabbusi) va Markaziy Yevropa Tashabbusi, Royaumont Process va Qora Iqtisodiy Kengash a'zosi hisoblanadi.

4.9.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Hududning an'anaviy boshlang'ich tarmoqlari YaIMning 2,5 foizini tashkil qilib, aholi sonining atigi 6 foizini ish bilan ta'minlaydi. Sloveniyaning bir qismi Alpe-Adria hududida joylashgan bo'lib, hozirgi kun zamonaviy organik dehqonchilik sohasida katta tashabbus bilan samarali faoliyat ko'rsatmoqda. 1998 yilda organik sektor Sloveniya qishloq xo'jaligining 0,8 foizini tashkil etgan bo'lsa 2017 yilga kelib esa bu ko'rsatkich 1.8 foizga oshdi. Yevropa Ittifoqi dehqonchilik tizimida bu ko'rsatkich o'rtacha 5,3 foizga teng.

4.9.1-jadval

Sloveniya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Janubiy Avstriya, Avstriya va Xorvatiya o'rtasidagi Alp tog' hududlari

Poytaxti	LYUBLYANA	Budjeti	Daromadlar: \$19,2 mlrd Xarajatlar: \$20,01 mlrd
YaIM	\$59,933 mlrd.	Global	
Oltin		Innovatsion	32 (45,80)
valyuta	\$911,2 mln.	Indeks	
zahirasi	\$46,3 mlrd.	HDI	25 (0,890)
Tashqi		Tabiiy	linyit, qo'rg'oshin, rux, qurilish
qarzi		resurslar	toshlari, gidroenergetika, o'rmonlar
Maydoni	20,273 kv km	Qishloq	bug'doy, qahva, jo'xori, olma, nok;
Aholisi	1,972,126 kishi	xo'jaligi	qoramollar, qo'ylar, parrandalar
Umumiy	1,211 km	Sanoati tarkibi	qora metallurgiya va alyuminiy,
chegarasi	Avstriya 299 km, Xorvatiya 600 km, Vengriya 94 km, Italiya 218 km		qo'rg'oshin, rux; elektronika, yuk mashinalari, energiya uskunalari, yog'och buyumlari, to'qimachilik, kimyoviy moddalar, dastgohlar

Ishsizlik	6,8%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 2,3 %
Inflatsiya	1,6%		Sanoat:32,4%
Soliqlar	42%		Xizmatlar:65,3%
Gini index	26,4	Yirik kompaniyalari	adema, Adria Mobil, Akrapovič, Alpina Žiri, Amebis, AMIS, BTC, Elan, Gorenje, Istrabenz, Krka, Litostroj, Mercator, Mobitel, Petrol Group, Port of Koper, Solinair
BERI	33 (6,84)		
Easy of Doing Business	30		
YAIM darajasi	80 (nominal) 97 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EBRD, IBRD, IMF, OECD, OSCE, UNCTAD, UNESCO, UNHCR, UNIDO, UNWTO, WTO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika	Jon boshiga YaIM darajasi	\$ 27,540 (Nominal), \$34,063 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

XXI asrning boshlarida qishloq xo'jaligi Sloveniyaning yalpi ichki mahsulotiga nisbatan kamroq hissa qo'shdi va mamlakatdagi ish kuchining o'ndan bir qismini ish bilan ta'minladi. Sloveniya oziq-ovqatga bo'lgan ichki talabining to'rtidan besh qismini ishlab chiqarsada, oz qismini import qilishga majbur bo'lmoqda. Hozirgi zamonaviy texnologiyalardan oqilona foydalanish hisobiga agrar sohadagi yutuqlar juda katta. Bug'doy, makkajo'xori, arpa, kartoshka, olma, uzumchilik hududning eng asosiy qishloq xo'jalik mahsulotlari hisoblanmoqda. Sloveniya hududi katta o'rmon bilan qoplangan bo'lib, yerlarining beshdan uch qismi daraxtzorlardir. Biroq, o'rmonlarning aksariyati zavod va avtomobillar chiqindilaridan zararlangan bo'lib yog'och sifatini pasaytirgan. Shu uchun yog'och import qilinib sanoat ishlab chiqarish juda katta muammolarga duch kelmoqda.

Sloveniya qishloq xo'jaligi YaIM tarkibida 2017 yilning to'rtinchi choragida 173,30 mln. yevroga o'sdi. Uchinchi choragida esa, 166,70 mln. yevroni tashkil etgan edi. Yalpi ichki mahsulotdan Sloveniya qishloq xo'jaligidan 1995 yildan 2017 yil oralig'ida o'rtacha mos ravishda 163,37 mln. yevrodan, 204,80 mln. yevroni tashkil etgan. 2002 yilning ikkinchi choragida va 2003 yilning birinchi choragida bu ko'rsatkich eng past natija, ya'ni 116.60 mln. yevroni atrofida tashkil etgan.

4.9.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Qurilish sohasida ishlatiladigan aksariyat mahsulotlar mamlakat hududida ishlab chiqariladi. Hozirda atrof-muhit himoyasi bilan bog'liq dasturiy cheklovlar qo'llanilgani sababli Sloveniyada ma'dan konida muhim o'zgarishlar paydo bo'lmoqda. Ushbu jarayonda uran, qo'rg'oshin, rux va qo'ng'ir ko'mir konlarini o'z ichiga olgan bir qancha sloven konlari yopilgan bo'lib, Velenje linyit koni hali ham eng asosiy tog'-kon metallurgiya sohasida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Sloveniya ko'mir zaxiralari kamayib bormoqda. Tabiiy gaz esa, Rossiyadan quvur yo'li orqali import qilinib yonilg'i energetikasi sohasidagi juda katta ahamiyatga ega. Qayta tiklanadigan yoqilg'i bilan ishlaydigan termoelektrikli

dvigatellar Sloveniya energetikasining taxminan beshdan ikki qismini tashkil etadi. Drava, Socha va Sava daryolaridagi bir qator gidroelektrostantsiyalar mamlakatning umumiy quvvatining to'rtidan bir qismini ishlab chiqaradi..

Elektr energiyasini ishlab chiqarish asosan atom energiyasi, gidroenergetika (36,5%) va ko'mir (21,6%) dan iborat. Boshqa manbalarga quyosh PV, bioyoqilg'i va tabiiy gaz kiradi. Krško (Xorvatiya chegarasi yaqinida) zavodida ishlab chiqarilgan atom energetikasi esa mamlakatning uchdan bir qism energiya manbasini tashkil etadi. Sloveniyada elektr energiyasining importi va eksporti sezilarli darajada o'sib bormoqda. 2016-yilda ishlab chiqarilgan mahsulotning 21 foizini eksportga yo'naltirilgan. Sloveniya, barcha neft mahsulotlarini (asosan, transport sektori uchun) va tabiiy gazni import qiluvchi energiya hisoblanadi.

Qayta tiklanadigan energiya

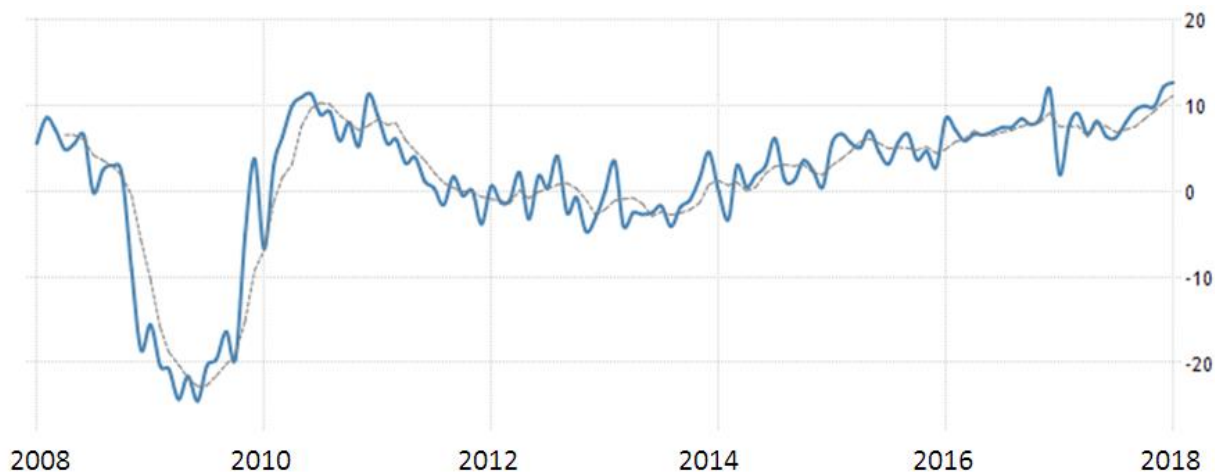
Sloveniya bashorati bo'yicha, 2020 yilga qadar qayta tiklanadigan energiya manbalari elektr energiyasining taxminan 40 foizini qondiradi. Sloveniya, 2020 yilga kelib shamol energiyasini eng kichik kiritish mumkin bo'lgan Yevropa Ittifoqi mamlakatidir: elektr iste'molining 1,3%, Irlandiya harakat rejasi shamol uchrashuvini mamlakatning elektr talabining 36% dan ko'proq qismini ko'rsatadi. Sloveniya YeIning qayta tiklanadigan energetik majburiyatlarini 6,1TWh (2020) asosan gidroenergetika bilan 5,1 TWh va biomassa 0,7 TWh energiya bilan qoplash niyatida. EWEA hisob-kitoblariga ko'ra, 2020 yilga qadar shamol elektr talabining 6 foizdan 9 foizigacha bo'lishi mumkin. 5 MVt va undan pastroq bo'lgan loyihalarga yangi qabul qilingan oziq-ovqat tarifini cheklashi shamol energetikasini rivojlantirish istiqbollari to'sqinlik qilishi mumkin

2016 yilda yetkazib beriladigan energiya tizimida neft mahsulotlari 34% ni, atom energiyasini 22%, qayta tiklanadigan energiya manbalarini (shu jumladan, gidroenergetika) va 17% gacha bo'lgan ko'mirni, 10% tabiiy gaz bilan to'ldirdi³⁸⁴.

4.9.5. Sanoat

Sloveniyaning zamonaviy sanoat tarixi 19-asrda katta shaharlar (Vena, Praga va Graz) Habsburg monarxiya hukmronligi ostida bo'lgan hududlarga xorijiy investitsiya jalb qilish bilan boshlandi. 1910 yilgacha ishchilarning o'ndan bir qismi sanoatda ish bilan band edi. 1918 yildan keyin sobiq Yugoslaviya bozori ayniqsa to'qimachilik, temir va boshqa metallarni ishlab chiqarish, ko'mir qazib olish va yog'och mahsulotlarini ishlab chiqarishni hajmini keskin oshirdi. Kichik tarmoqlar yaxshi transport, elektrifikatsiya va yuqori malakali ishchi kuchi tufayli rivojlandi. Shuning sababli 1939 yilga kelib sanoat xodimlarining soni ikki barobarga oshdi. Kommunistik rejim hukmronligi ostida sanoat deyarli majburan rivojlantirildi. Metallurgiya va dvigatellar ishlab chiqarish sanoatning eng ilg'or tarmog'i bo'lib, to'qimachilik va elektronika jihozlari keying o'rinlarda rivojlandi.

³⁸⁴ <http://www.stat.si/StatWeb/en/News/Index/6672>

4.9.1-rasm. Sloveniya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁸⁵

Sloveniyada sanoat ishlab chiqarish 2016 yil dekabr oyida 8,2 foizga, 2017 yil yanvar oyida 12,7 foizga o'sdi. Sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishning eng past daromadi 1999 yilda kuzatildi. Ishlab chiqarishning tez sur'atlarda o'sishi natijasida 2018 yil boshida 12,7 foiz natijaga erishildi. Boshqa tarmoqlar, tog'-kon sanoati (0,8 foizga, 3,1 foizga), elektr, gaz va bug' berishda (0,7 foizga nisbatan 0,7 foiz) pasayish kuzatildi. Dekabr oyida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2,7 foizga o'sdi. Sloveniyada sanoat ishlab chiqarish 1999 yildan 2018 yil oralig'ida o'rtacha 2.69 foizni tashkil etdi. 2009 yilning iyunida esa, 24,50 foizga pasayish kuzatilgan edi.

Ishlab chiqarish sektori sobiq Yugoslaviya strategik ehtiyojlariga yo'naltirilganligi sababli barcha Sloveniya sanoat korxonalari rivojlangan bozorlarda raqobatlasha olmadi. Hozirgi kunda Sloveniya ish kuchining deyarli yarmi ishlab chiqarish sohasida band. Qishloq xo'jaligida bandlik deyarli beshdan biriga qisqarishga erishildi. Shunga qaramay Sloveniya metall mahsulotlar, avtomobil qismlari, mebel, qog'oz, poyafzal, sport anjomlari, elektronika uskunalari va to'qimachilik kabi barqaror muvozanatli ishlab chiqarish bazasini tubdan isloh qildi. 21-asrning boshlarida Sloveniya eksporti tarkibi maxsus elektronika jihozlari va dori-darmon mahsulotlari hisoblandi. Sloveniyada xorijiy investitsiyalar miqdori ortib xalqaro miqyosda tegishli avtomobilni yig'ish zavodlarining kapital migratsiyalarini mamlakatga jalb qilish bilan ahamiyatlidir. 2017 yil yakuni bo'yicha sanoat ishlab chiqarish YaIMning 32.4%ni tashkil etib umumiy ishchi kuchining beshdan ikki qismini ta'minlamoqda.

4.9.6. Xizmatlar sohasi

Xizmat ko'rsatish sektori Sloveniya iqtisodiyotining eng katta qismi hisoblanadi. 1990 yillar boshidan buyon turizm muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Sloveniyada xizmatlarning yalpi ichki mahsuloti 2017 yilning to'rtinchi choragida 1815,70

³⁸⁵ <https://tradingeconomics.com/slovenia/industrial-production>

mln.Yevroni tashkil qildi. 2017 yilning uchinchi choragida esa 2086.10 mln.yevroni tashkil etdi. 1995 yildan 2017 yilg oralig'ida mos ravishda o'rtacha 1409.53 mln. yevrova 2086.10 yevroga yetgan. 2017 yilning uchinchi choragida va 1995 yilning birinchi choragida rekord darajada qayd etilib 829,80 mln. yevroni tashkul etdi.

Sloveniya yalpi ichki mahsulot tarkibida xizmatlarning ulushi 2017 yilning to'rtinchi choragida 1815,70 mln. yevroni tashkil qildi. 2017 yilning uchinchi choragiga kelib esa, 2086.10 mln. yevroni tashkil etdi. 1995 yildan 2017 yil oralig'ida mos ravishda o'rtacha 1409.53 mln. yevro va 2086.10 mln. yevroga teng bo'ldi. 1995 yilning birinchi choragida rekord eng past daraja 829,80 mln. yevro qatd etilgan edi.

Moliya

Sloveniya Banki mamlakatning markaziy banki hisoblanadi. Sloveniya milliy valyutasi ya'ni 2007 yilda Sloveniyadagi barqaror yevro orqali muammosi hal qildi. Sloveniya Yevropa Ittifoqiga kirishidan sarmoya nazorati to'liq bekor qilindi. Avstriya, Germaniya, Fransiya, Shveysariya va Italiya yetakchi xorijiy sarmoyadorlariga aylandi. Lyublyana shahrida esa, xalqaro valyuta kredit munosabatlarini amalga oshirish maqsadida fond birjasi ishga tushdi.

Nufuzli banklari

- ✓ Abanka d.d.
- ✓ Nova kbm
- ✓ Banka celje
- ✓ Banka sparkasse
- ✓ Banka intesa sanpaolo
- ✓ Delavska hranilnica d.d. Ljubljana³⁸⁶

4.9.7. Tashqi savdo munosabatlari

Sobiq Yugoslaviya bozori tarqatilgandan so'ng, Sloveniyaning tashqi savdo munosabatlari o'zining yangi asosiy sherigi - Yevropa Ittifoqi bilan integratsiyalashuvi bilan rivojlantirildi. Mamlakat savdo-sotiqning boshqa a'zolari, xususan, Germaniya, Italiya, Fransiya va Avstriya, shuningdek, Xorvatiya bilan uzoq muddatli bitmlar tuzish orqali takomillashtirdi. 21-asrning boshida Sloveniyaning boshqa sobiq Yugoslaviya respublikalari bilan savdo-sotiq hajmi ham ortdi. Mashinasozlik va transport uskunalari, kimyoviy mahsulotlar, mineral yonilg'i va metallar savdo munosabatlarining asosiy tarkibiga aylandi. Sloveniya eksportiga avtomobil va avtomobil qismlari, elektronika texnikasi, farmatsevtika va kimyoviy mahsulotlar, mebellar kiradi. Sloveniya eksportining katta qismi mamlakatning Adriatika porti Koper orqali amalga oshiriladi.

Sloveniya tashqi savdosi asosan, Germaniya, Avstriya, Italiya, Fransiya va Yevropa Ittifoqining boshqa davlatlari bilan amalga oshiriladi. Bu esa, G'arbga qarshi savdoni butunlay qayta yo'naltirish, markaziy va Sharqiy Yevropaning o'sib borayotgan bozori munosabatlari natijasi hisoblanadi. Sloveniya iqtisodiyoti tashqi savdoga juda

³⁸⁶ <https://thebanks.eu/banks-by-country/slovenia>

bog'liq. Savdo YaIM taxminan 120% ni tashkil etadi (eksport va import birlashtirilganda).

4.9.2-jadval

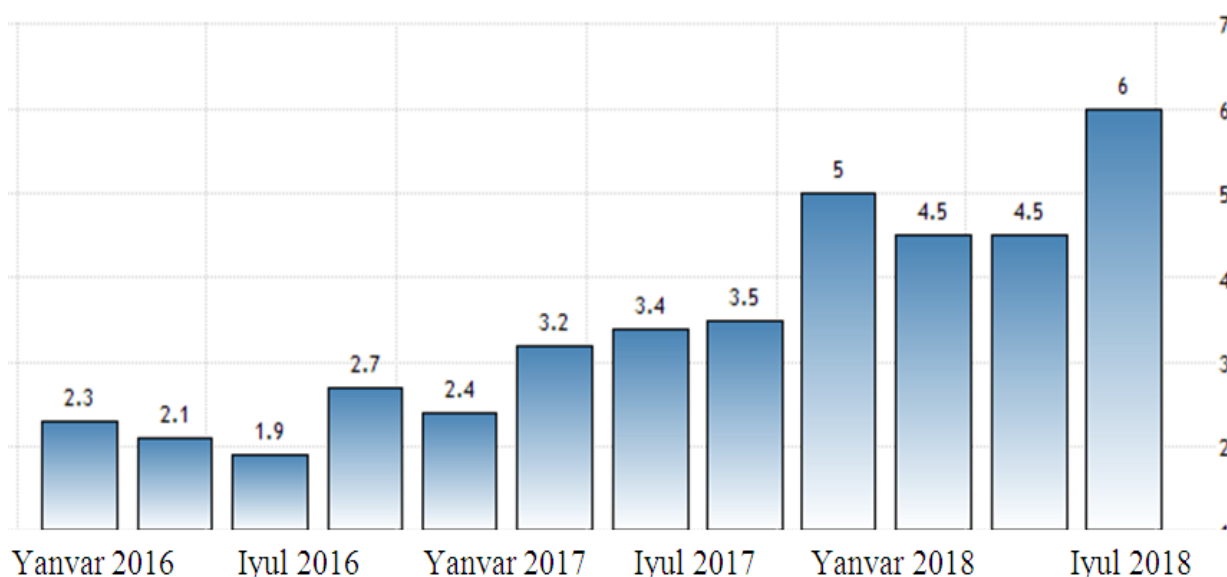
Sloveniya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$ 28,01 mlrd (2017)	Import (USD)	\$ 26,86 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	ishlab chiqarilgan mahsulotlar, mashinalar va transport uskunolari, kimyoviy moddalar, oziq-ovqat mahsulotlari	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashina va transport vositalari, ishlab chiqarilgan mahsulotlar, kimyoviy moddalar, yoqilg'i-moylash materiallari, oziq-ovqat mahsulotlari
Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 75.7% Germaniya 19.1% Italiya 10.6% Avstriya 8% Xorvatiya 6.8% Slovakiya 4.7% Vengriya 4.4% Fransiya 4.2%	Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 70.7% Germaniya 16.5% Italiya 13.6% Avstriya 10.2% Xitoy 5.5% Xorvatiya 5.1% Turkiya 4%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Sloveniya eksporti 2018 yil yanvar oyida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 13,6 foizga o'sib 2,8 milliard yevroni tashkil qildi. Yevropa Ittifoqiga savdo hajmi 15,1 foizga oshdi va 1,9 milliard yevroni tashkil qildi. Yevropa mamlakatlaridan tashqari esa 8,2 foizga yetib, 0,5 milliard AQSh dollariga yetdi. Sloveniya eksporti 1992 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 1212,05 mln. AQSh dollari tashkil etdi. 2017 yil oktyabr oyiga kelib 2599,74 mln. yevroni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 1993 yilning avgust oyida 346,40 mln. AQSh dollarini tashkil etgan.

Sloveniya importi yiliga nisbatan 12,5 foizga o'sib, 2018 yil yanvar oyida 2,4 mlrd. yevroga oshdi. Yevropa Ittifoqi tashqarisida (32,2% ga, 0,5 mlrd. yevro) va Yevropa Ittifoqi hududida (7,8%)ni tashkil etdi. 1992-1998 yillar oralig'ida esa, o'rtacha 1280,79 mln. AQSh dollari tashkil etdi. 2017 yil noyabrda 2591,66 mln. yevroni tashkil etib, 1992 yilning yanvar oyida rekord darajada 320,80 mln. AQSh dollarini tashkil etgan.

4.9.2-rasm. Sloveniya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)³⁸⁷

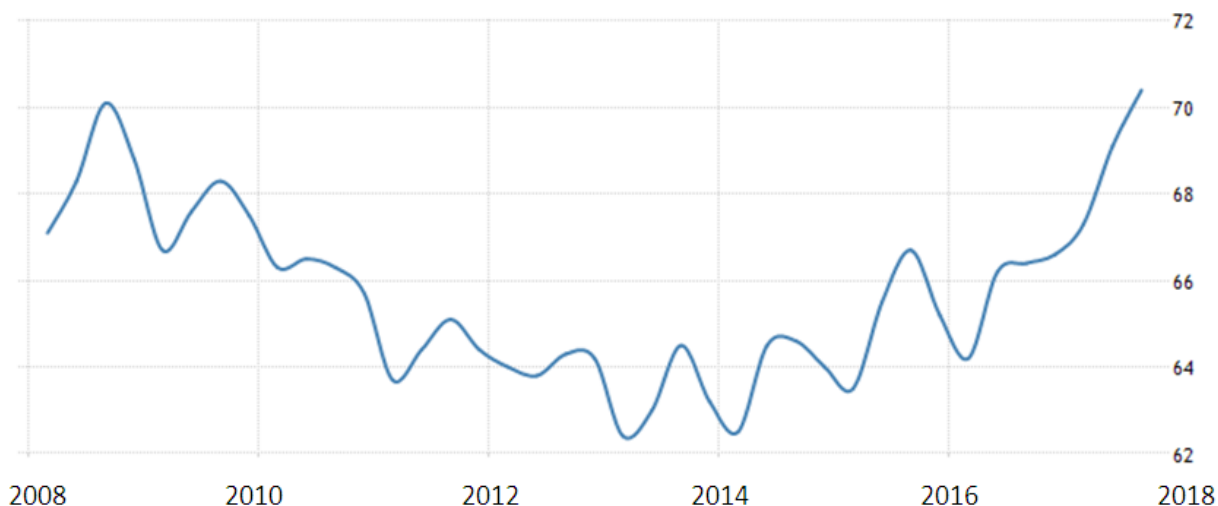
Sloveniya iqtisodiyoti 2017 yilning so'nggi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 6 foiz o'sdi va o'tgan davrda 4,5 foizdan yuqori bo'ldi. 2008 yilning ikkinchi choragidan boshlab uy xo'jaliklarida sarf-xarajatlarning o'sishi (3 foizga nisbatan 3,3 foiz), 2008 yil 2-choragidan boshlab eng katta o'sish kuzatildi. Davlat xarajatlari (1,7 foizga nisbatan 5,6 foiz); asosiy sarmoyaning shakllanishi (7,4 foizga nisbatan 11,9 foiz); eksport (11,9% ga nisbatan 12,3%); import va import (10,7 foizga nisbatan 11,1 foiz). I chorakda uchinchi chorakda 1,2 foizga o'sgan holda, iqtisodiyot 2 foizga o'sdi.

Bu 2007 yilning uchinchi choragidan boshlab eng yuqori o'sish sur'ati hisoblanadi. 2017-yil yakuniga ko'ra, yalpi ichki mahsulot 5 foizga o'sdi. 2016 yilda 3,1 foizni, 2007 yilda esa 6,9 foizni tashkil etdi. Sloveniyada YaIMning yillik o'sish sur'ati 1996 yilga nisbatan o'rtacha 2,68 foizni tashkil etdi. 2007 yil birinchi choragida 7,80 foizga oshdi va 2009 yilning ikkinchi choragida rekord darajadagi past miqdor 9,80 foizni tashkil etdi.

4.9.8. Ishchi kuchi resurslari

Sloveniyadagi kommunizm qulashi bilan kasaba uyushmalari paydo bo'ldi. Ish kuchining uchdan ikki qismi kasaba uyushmalariga a'zo bo'ldi. Ikki eng yirik kasaba uyushmalari - Sloveniya Mustaqil kasaba uyushmalari assotsiatsiyasi va Sloveniya yangi kasaba uyushmalari konfederatsiyasi faoliyatini kengaytirdi.

³⁸⁷ <https://tradingeconomics.com/slovenia/gdp-growth-annual>

4.9.3-rasm. Sloveniya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁸⁸

Sloveniyada 2017 yilning uchinchi choragida ish bilan bandlik darajasi 2017 yilning ikkinchi choragida 69,10 foizdan 70,40 foizgacha o'sdi. Sloveniyada ish bilan ta'minlanish darajasi 1996 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davr oralig'ida esa o'rtacha 64,94 foizni tashkil etdi. 2017 yilning uchinchi choragida 70,40 foizni tashkil etdi. 2000 yilning birinchi choragida rekord darajadagi ko'rsatkich qayd etilib 61,60 foizni tashkil etdi. Sloveniyada ish bilan ta'minlanganlar soni 2018 yilning yanvar oyida 854,391 kishiga kamaydi. 2017-yil dekabr oyida esa 856,201 kishini tashkil etdi. 1999 yildan 2018 yil oralig'ida o'rtacha 821,249 kishini tashkil etib, 2008 yil oktyabr oyida esa 888,111 kishiga yetgan.

Sloveniyada ishsizlik darajasi 2018 yil yanvar oyida o'tgan yilgi 11,2 foizdan 9,3 foizga pasayib 15,817 kishiga kamaydi va 87 919 kishini tashkil etdi. Aholi bandligi 31,731 kishiga ortib, 854,391 kishiga yetdi. Yanvar oyiga kelib, 11,212 kishi yangi ishsizlar sifatida ro'yxatga olingan, bu o'tgan yilga nisbatan 13,6 foizga kamdir. Yangi ro'yxatga olinganlar orasida 7,411 ishsizlik muddati tugaganligi sababli ishsiz qoldi; 909 kishi birinchi ish izlab, doimiy ishdan bo'shatishlar va bankrotlik tufayli 1,455 kishi ishsiz edi. 2017 yilning dekabrda ishsizlik darajasi 9 foizga kamaygan. 1991 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davr oralig'ida o'rtacha 11,67 foizni tashkil etdi. 1993 yil oktyabr oyida esa 15,50 foizga yuqori bo'lib, 2008 yil sentyabr oyiga kelib past rekrod darajada bo'lgan holda 6,30 foizni tashkil etdi.

Sloveniyada ishsizlar soni 2018 yil yanvar oyida 87,919 kishiga o'sdi. 2017-yil dekabrda 82,379 kishi edi. 1992 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 105,178 kishini tashkil etib, 1993 yil oktyabrda 137,257 kishiga yetgan. 2008 yil sentyabr oyida eng past darajada 59,303 kishini tashkil etgan edi.

Chet el to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar Sloveniyada 2017-yil noyabr oyida 80,80 mln. AQSh dollariga oshdi. Sloveniyada xorijiy investitsiyalarning umumiy miqdori 1994 yillarda 43,62 mln. AQSh dollarni tashkil etdi va 2002 yilning noyabrda esa

³⁸⁸ <https://tradingeconomics.com/slovenia/unemployment-rate>

769,80 mln. yevroni tashkil etidi. 2018 yil yanvariga kelib 47,10 mln.yevroga oshgan.

4.9.9. Soliq tizimi

Markaziy hukumat o'z daromadlarining asosiy qismini qo'shilgan qiymat solig'idan va progressiv daromad solig'idan oladi. Mahalliy boshqaruv organlari daromadlarining katta qismini daromad solig'i va mulk solig'i tashkil etadi. Barcha mahsulotlar bo'yicha 1990 yillarda yagona qo'shilgan qiymat solig'i joriy etilgan edi. Umumiy holda, soliq to'lashdan bo'yin tovlash Sloveniyada keng tarqalgan muammo deb hisoblanadi.

Sloveniyada korporativ soliq stavkasi 19 foizni tashkil qiladi. 1995 yildan 2018 yilg oralig'ida o'rtacha 22 foizni tashkil etdi. 1996 yilda 25 foizni, 2013 yilda 17 foizni tashkil etdi. Sloveniyada xususiy daromad solig'i stavkasi 50 foizni tashkil etadi.1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 47.75 foizni tashkil etdi.1996 yilda 50 foizdan yuqori bo'lgan hamda 2007 yilda past rekord darajada bo'lib 41 foizni tashkil etdi. Sloveniyada savdo-sotiqdan olinadigan soliq stavkasi 22 foizni tashkil qiladi. 2000 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 20.53 foizni tashkil qildi va bu ko'rsatkich o'tgan yilgi 22 foizdan yuqori bo'lib, 2001 yilda esa 19 foizni tashkil etdi.

4.9.10. Transport

Sloveniyaning sharqiy Alp tog'lari va tranzit yo'llari antik davrdan beri juda muhim ahamiyatga ega. Rim imperiyasi yo'llari va turar-joy tarmog'ining kirish yo'llari hali ham ko'rinib turadi. 1840-yillarda Vabondagi Habsburg hukumati Avstriya poytaxtdan Triestegacha Sloveniya orqali o'tadigan yodgorlik Janubiy temir yo'lni ishga tushirdi.

Bugungi kunda ikkita yirik magistral temir yo'l koridorlarida Sloveniya Erondan Yevropaga, ikkinchi qismi esa Ispaniyadan Rossiyaga o'tadi. Avtocestas (express ways) - Italiyaga, Avstriyaga va Vengriyaga boradigan yo'llarga sayohat qilish juda maroqli. Xorvatiyaga olib boradigan yo'l yo'nalishlari takomillashtirildi. 2000 yilda Sloveniya va Vengriyaga bevosita ulanish uchun temir yo'l liniyasi qurildi.

1991 yilda ochilgan va Sloveniyani Avstriya bilan bog'lab turgan Karavank tog' tizmasi (8 km) hozirgi kunda katta ahamiyat kasb etmoqda. Uning avtomobil yo'llarini yaxshilashga qaratilgan sa'y-harakatlariga qaramay, Sloveniya, Lyublyana va Maribor yaqinida yo'l-transport xavfsizliklarini ta'minlash bilan shug'ullanmoqda. Sloveniya temir yo'l vagonlarining ko'pchiligi modernizatsiya qilindi. Maribor, Celje va Ljubljana shaharlariga aloqador yuqori tezlikdagi shaharlararo xizmat joriy etildi. Mamlakatning asosiy xalqaro aeroporti Brjickda Ljubljana shimolidan taxminan 20 km shimolda joylashgan bo'lib, Maribor va Portoroz aeroportlari ham xalqaro standartlarga javob beradi. "Adrian Airways" milliy aviakompaniyasi ko'plab yirik Yevropa shaharlariga bevosita xizmat ko'rsatmoqda.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ F.a. Maik
- ✓ Globus
- ✓ Jurcic & co
- ✓ Ko-trans
- ✓ Petrans
- ✓ S.rojko

Telekommunikatsiya

Sloveniya telekommunikatsiya bozori 2001 yilgacha to'liq xususiylashtirilsa-da, sektorning bir nechta kompaniyalari ushbu sohada ustunlik qilib kelmoqda. Sloveniyada Internet foydalanuvchilari soni Yevropada eng yuqori ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Sloveniyada deyarli barcha xonadonlar favqulotda telefon xizmatlaridan foydalana olishadi va uyali telefonlarning barcha tizimlarida ishladigan kompaniyalar faoliyat ko'rsatmoqda.

4.9.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

Mamlakat milliy iqtisodiyoti o'tgan yili sezilarli darajada yaxshilandi. O'sishning yangi tarmoqlari paydo bo'ldi va kengaydi. Shu bilan birga Yevropa Ittifoqi va Buyuk Britaniya o'rtasidagi kelgusi munosabatlar to'g'risidagi kelishuv - "Brexit" deb nomlanuvchi noaniqlik Yevropaning iqtisodiga zarar yetkazmoqda. Jahon Banki Sloveniyaga hama ikki asosiy faoliyat- moliya va ta'lim sohasini moliyalashtirmoqda.

Yevropa Ittifoqi 2020 mehnat bozorining istisnolari portfeli

Yevropada 2020 Ishonch Fondi tomonidan moliyalashtirilayotgan Jahon banki, OECD bilan birgalikda, Yvropa Ittifoqiga a'zo 7 davlatda ishsizlar va faol bo'lmagan aholini profilaktika qilishning yangi usulini taklif etish va maqsadli siyosat takliflarini ishlab chiqish uchun Mehnat bozori portretlarini ishlab chiqdi. Har bir "portret" mehnat bozoriga biriktirilmagan yoki chegaralanmagan shaxslarning profillarini taqdim etadi. Profillar so'rov ma'lumotidan yaratiladi va o'zlarini ishsiz, nafaqaga chiqqan yoki faol bo'lmagan deb belgilaydigan kishilarga qaratiladi. Portretlar shaxsiy statistika saqlaydi. Ular daromad va ish bilan ta'minlaydigan siyosatning potentsial egalari bo'lgan alohida guruhlarni aniqlash uchun batafsil mehnat bozori, demografik va ijtimoiy sharoitlarni o'rganadilar. Mehnat bozori tahlilini va qashshoqlik profilini tahlil qilishni asoslab beruvchi tahlil, qashshoqlik / farovonlik holati va mehnat bozori ko'rsatkichlari linzalari orqali shaxslarga qarashning pragmatik usulini taklif etadi. Bu esa, Jahon Bankining eng asosiy hamkorlik dasturini tashkil etadi.

4.9.12. Doing Business

4.9.3-jadval

Sloveniyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Sloveniya, Easy of Doing Business 2018</i>			
<i>DTF</i>			
Business boshlashning osonligi (1-190)	37	Vaqt (kun)	38
Bisnezni boshlash (daraja)	46	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	107.1
DTF bali (0-100)	91.48	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	4	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	7		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %) 0.0		Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	36
Minimum capital	39.6	DTF bali (0-100)	77.05
		Jarayonlar (soni)	5
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	100	Vaqt (kun)	49.5
DTF bali (0-100)	67.01	Qiymat (mulk qiymati %)	2.0
Jarayonlar (soni)	14	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	23.5
Vaqt (kun)	239.5		
Qiymati (ombor qiymati %)	2.9	Soliq to'lash(daraja)	58
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	12.0	DTF bali (0-100)	77.78
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	245
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	19	Vaqt (bir yil uchun soatda)	31.0
DTF bali (0-100)	89.16	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	59.94
Jarayonlar (soni)	5		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 199-bet.

4.9.13. Turizm

Turizm sohasi mamlakat iqtisodiyotida yangi ish o'rinlari, chakana savdo va boshqa xizmat ko'rsatish sohalarining keskin rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy mehmonlarning ko'pchiligi Sloveniyaning sharqiy O'rta yer dengizi hududlarida joylashadi. Hozirgi vaqtda Sloveniya o'zining turli xil topografiyasidan kelib chiqqan holda toshlikda sayr, piyoda sayr qilish, qayiqda suzish, baliqchilik va ovchilik kabi ko'plab dam olish maskanlarini tubdan isloh qilib, imkoniyatlaridan keng foydalanmoqda. 1986 yilda Jahon madaniy merosi deb ataladigan Shkocjandagi kalker g'orlar tizimi sayyohlarning eng qiziqarli maskaniha aylandi. Sayyohlar uchun yana bir maskan - Triglav tog'i bilan bog'liq Milliy park. Issiq buloqlar va mineral-suv havzalari juda ommaga mashhur. Bu kabi spalar, Neoklasik davridan Rogaška Slatina, Habsburg binolarida joylashgan.

Boshqa taniqli dam olish maskanlari orasida Adriatik dengizi Portoro-Portoroz va Alp tog'lari Bled, Bohinj, Bovec va Kranjska Gora shaharlariga ham bor. Ular sayohatchi olimlari uchun sevimli joylar hisoblanadi. Sloveniya sayyohlarga turli xil landshaftlarni taklif etadi: shimoli-g'arbiy Alp, janubi-g'arbda O'rta yer dengizi, shimoli-sharqda Pannoniyen, janubi-sharqda Dinarika. Ular taxminan, Sloveniyaning an'anaviy hududlariga, ya'ni sobiq Habsburg toj kosmik yerlariga (Carniola,

Carinthia, Styria va Littoral) asoslangan. Har biri alohida nafisatli o'z tabiiy, geografik, me'moriy va madaniy xususiyatlarini taklif etadi. Sloveniyada tog'lar, ko'llar, g'orlar va daryolari mavjud bo'lib Yevropadagi eng jozibali joylar sarasiga kirgan.

Mamlakat poytaxtida Lubliana, Barok va Art Nouveau juda ko'p sonli binolariga ega bo'lib, mahalliy arxitektor Joze Plechnikning bir qancha muhim asarlaridan iborat. Boshqa diqqatga sazovor joylar orasida Leyk Bled va Socha vodiysidagi Julian Alplari, shuningdek, mamlakatning eng baland cho'qqisi, Triglav tog'i joylashgan. Sloveniyaliklarning mashhur Karst platosidan keyin Sloveniya qirolligida ham 28 milliondan ortiq sayohlar Postojna g'origa tashrif buyurishdi. YuNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan Shtokjan g'ormalari 15 daqiqali o'ziga xos xususiyatga ega.

Shu yo'nalishda Adriatik qirg'og'i bo'lib, u yerda eng muhim tarixiy yodgorliklardan Venetsiyalik Gotika O'rta Pire shahridir. Yaqin atrofdagi Portoroj shahri, qimor turizmi bilan shug'ullanadigan mashhur zamonaviy sayyohlik kurortidir. Ilgari baliqchi Izola shahri ham mashhur sayyohlik hududiga aylantirildi; ko'p sayyohlar ham Koper portining qadimiy O'rta asr markazini qadrlashadi. Styria o'zining oq sharoblari ayniqsa, Lyutomer Riesling, Pohorje tosh markazi, Maribordagi yozgi madaniy festivallardan so'ng va qovoq sayli ham juda mashhur. Karavank tog' tizmasi va Kamnik Alp tog'lari ham Pohorje tog'lari kabi muhim sayyohlik maskanlari hisoblanadi. Biroq, Julian Alp tog'laridan farqli o'laroq, bu joylar, asosan, qo'shni viloyatlaridan tashrif buyuradigan ayyohlar bilan gavjum. Eng katta-Logar vodiysi 1980-yillardan buyon katta iqtisodiy taraqqiyotga erishdi.

Sloveniya muhim sayyohlik markazlari bo'lib xizmat qiluvchi bir necha kichik O'rta asr shaharlariga ega. Ulardan eng mashhurlari Ptuj, Skofja Loka va Piran. Ko'pincha g'arbiy Sloveniyada joylashgan (Stanjel, Vipavski Križ, Šmartno) mustahkamlangan qishloqlar, ayniqsa, tabiiy muhitda tashkil etilgan madaniy tadbirlar tufayli muhim turistik yo'nalishlarga aylangan.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1-2 yanvar; Avvalgi kun, Madaniyat kuni, 8-fevral; Qarshilik kuni, 27-aprel; Mehnat kunlari, 1-2 may; Milliy davlatchilik kuni, 25 iyun; Taxmin kuni, 15-avgust; Islohotlar kuni, 31-oktabr; Barcha Avliyolar kuni, 1-noyabr; Rojdestvo kuni, 25 dekabr; Mustaqillik kuni, 26 dekabr. Pasxa bayrami.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Celica Hostel
- ✓ Hotel Piran
- ✓ Mind Hotel Slovenija
- ✓ Kempinski Palace Portoroz
- ✓ Hotel Marko
- ✓ Ahotel Hotel Ljubljana³⁸⁹

³⁸⁹ <https://www.tripadvisor.com/hotels-g274862-slovenia-hotels.html>

4.9.14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Sloveniya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1995-yil 16-yanvar kuni o‘rnatilgan. Toshkentda 6 dekabr kuni O‘zbekiston va Sloveniya ishbilarmon doiralarning biznes-forumi bo‘lib o‘tdi. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi tomonidan tashkil etilgan ushbu tadbir O‘zbekiston-Sloveniya savdo-iqtisodiy va sarmoyaviy hamkorligini yanada kengaytirish masalalariga bag‘ishlandi. Tadbirda ikki mamlakatning iqtisodiyot, savdo, sarmoya, bank-moliya, sanoat, axborot texnologiyalari, farmatsevtika, sayyohlik, qurilish, mashinasozlik, energetika va mebelsozlik sohalari uchun mas’ul vazirlik va idoralari, kompaniya va konsernlari rahbarlari ishtirok etdi. O‘zbekiston bilan Sloveniya o‘rtasidagi farmatsevtika, axborot texnologiyalari, mebelsozlik kabi sohalardagi hamkorlikni kengaytirish va mustahkamlash ustuvor yo‘nalishlardan hisoblanadi. O‘zbekistonda sloveniyalik sarmoyadorlar ishtirokida tuzilgan sakkiz qo‘shma korxonalar faoliyat ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda sloveniyalik sarmoyadorlar O‘zbekiston bilan farmatsevtika, oziq-ovqat sanoati, qishloq va suv xo‘jaligi, sayyohlik kabi sohalarda hamkorlik qilishga katta qiziqish bildirmoqda³⁹⁰.

2017-yilning 7-avgust kuni O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligida Serbiya Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi Siyosiy direktori, Prezidentning Maxsus vakili Zoran Vuyich bilan uchrashuv bo‘lib o‘tdi. Suhbat davomida ikki tomonlama munosabatlarga doir masalar muhokama qilindi. Asosiy e‘tibor siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsion, madaniy-gumanitar va boshqa sohalardagi hamkorlikni rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlariga qaratildi. Muzokaralar chog‘ida O‘zbekiston-Serbiya hamkorligining shartnomaviy-huquqiy bazasini shakllantirishdagi qo‘shma ishlar borishi batafsil ko‘rib chiqildi. Serbiya tomoni 2017-yilning avgust va noyabr oylarida Samarqand shahrida bo‘lib o‘tadigan “Jahon tamadduni tarixida Markaziy Osiyo Renesansi” va “Markaziy Osiyo: umumiy o‘tmish va mushtarak kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo‘lida hamkorlik” xalqaro konferensiyalariga taklif qilindi³⁹¹.

2018 yilning 11-iyul kuni O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligida Sloveniya Respublikasining Favqulodda va Muxtor Elchisi (qarorgohi Moskva shahrida) Primoj Sheligo bilan uchrashuv bo‘lib o‘tdi. Suhbat davomida turli sohalarda va “O‘zbekiston-Yevropa Ittifoqi” shaklida ikki tomonlama aloqalar holati va uni yanada rivojlantirish istiqbollari yuzasidan fikr almashildi. Uchrashuvda savdo-iqtisodiy hamkorlik bo‘yicha hukumatlararo komissiya kabi samarali institutlarni yaratish va ularning muntazam faoliyatini boshlash to‘g‘risida takliflar bildirildi.³⁹²

³⁹⁰ http://uza.uz/uz/business/ozbekiston-sloveniya-biznes-forumi-06.12.20119905?element_code=ozbekiston-sloveniya-biznes-forumi-06.12.2011-

³⁹¹ <https://mfa.uz/uz/press/news/2017/08/11892/>

³⁹² <https://mfa.uz/uz/press/news/2018/07/15404/>

4.10. MAKEDONIYA

REJA:

- 4.10.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.10.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.10.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 4.10.4. Energetika
- 4.10.5. Sanoati
- 4.10.6. Xizmatlar sohasi
- 4.10.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.10.8. Ishchi kuchi resurslari
- 4.10.9. Soliq tizimi
- 4.10.10. Transport
- 4.10.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 4.10.12. Doing Business
- 4.10.13. Turizm
- 4.10.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

41 50 N, 22 00 E; UTC+1
Macedonian Denar (MKD)
SKOPJE

1991 yil 20 noyabrda Makedoniya sobiq Yugoslaviya davlatidan mustaqillikka erishdi va 1991 yil 17 noyabrda Konstitutsiyani qabul qildi. Makedoniyaning 120 o'rinlik yagona palatasi majlisiga Sobranje nomi berildi. Sakkiz nafar a'zolar bir martalik saylov okruglarida, 35 nafari esa mutanosib vakillikda saylanadi. Prezident besh yil muddatga saylangan.

4.10.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko‘ra Makedoniya nominal YaIM hajmi 31,530 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo‘yicha XVF ma’lumotiga ko‘ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo‘yicha esa 11,200 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 101 orinida turadigan mamlakat³⁹³. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 37,653 mlrd. AQSh dollari

³⁹³ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppc@weo/oemdc/advec/weoworld>

bashorat qilinmoqda³⁹⁴.

Makedoniya Respublikasi Yevroning eng baland, yiliga o'rtacha 4 foizdan o'sish sur'atlarini qayd etgan mamlakat (hatto siyosiy inqiroz davrida ham). Uni Ruminiya va Polsha kabi mamlakatlar bilan solishtirish mumkin. Bolqon yarim orolining qolgan qismi bilan bir qatorda, Makedoniya 1945 yildan so'ng, sobiq Yugoslaviyaning «sotsialistik o'zini o'zi boshqarish» tizimi doirasida ishlab chiqilgan islohotlar ajoyib iqtisodiy o'zgarishlarga asos bo'ldi. Shunday bo'lsada, Makedoniya sobiq Yugoslaviya respublikalarining ichida eng qashshog'i bo'lib qoldi. Mamlakat eski tizimdagi federatsiya milliy boyliklaridan iqtisodiy yordamga muhtoj bo'lgan hududlar ro'yxat so'ngida turgan.

Mamlakatda davlatchilik tizimi ham tubdan isloh qilindi. Vazirlar Kengashidan (Sobranje shahridagi barcha deputatlarning ko'pchilik ovozi bilan saylanadi) iborat. Bosh vazir majlis tomonidan saylanadi. 2001 yil noyabr oyida parlament Konstitutsiyani o'zgartirib, etnik albanlarning siyosiy, diniy va madaniy huquqlarini ko'proq e'tirof etishni o'z ichiga oldi.

4.10.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Makedoniya iqtisodiyoti Imperiyaning boshlanishidan Üsküp va Salonika viloyatining bir qismi bo'lgan vaqtlarda deyarli har doim qishloq xo'jaligida yaylov va uzumchilikka ixtisoslashgan tizimda ishlagan.

Sanoatlashish davrida mintaqa iqtisodiyotida yangi ish o'rinlari va yangi tovarlar salmog'i keskin osha boshladi. Makedoniya Usmoniylar imperiyasi davrida to'qimachilik mahsulotlari va boshqa bir qancha tolali mahsulotlar ishlab chiqarish uchun mas'ul edi. Tovarlarni ishlab chiqarishning eskirgan texnikasi saqlanib qolgan bo'lsada, hunarmandchilik keskin rivojlandi. Makedoniya iqtisodiyotining to'xtovsiz o'sishi Serbiya Shohligi boshqaruvi ostida boshlangan. Makedoniya iqtisodiyoti eksport uchun Yevropaga juda yaqin va xorijiy investitsiyalar obyekti bo'lib hisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyoti yevrozonada uzoq vaqt zaiflashuvi natijasida katta miqdorda zarar ko'rdi. Ishsizlik darajasi taxminan 23% ga oshdi. YaIMning tarkibiy o'zgarishlari doirasida mamlakat bir qator islohotlar amalga oshirdi.

Makedoniya mamlakat bo'ylab tabiiy gaz quvurlari va tarsimlash tarmog'ini qurish ustida ishladi. Hozirgi kunda Makedoniya Bolgariya orqali Rossiyadan kichik hajmda tabiiy gaz import qiladi. 2016-yilda Makedoniya Yunonistonning LNG import terminaliga o'tadigan Trans Adriatik quvur liniyasiga ulanadigan interkontratorni qurish bo'yicha o'zaro kelishuv memorandumini imzoladi. Makedoniya, 2011 yil yanvar oyida Xalqaro Valyuta Jamg'armasining ogohlantiruvchi kredit liniyasiga muvofiq birinchi mamlakat bo'ldi. Ushbu dastur Makedoniyaga faqat 2 yil davomida 475 mln. yevro (taxminan 675 mln. AQSh dollari) miqdorida kredit taqdim etdi. Kredit liniyasi 2010 yil oktyabr va dekabr oylarida XVF bilan keng maslahatlashuvlar o'tkazilgandan keyin tasdiqlandi. XVF

³⁹⁴ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

PCLdan qo‘shimcha pul mablag‘lari olishni kutmaydi. Makedoniya mintaqada eng yaxshi iqtisodiy erkinlikka ega mamlakatga aylandi.

4.10.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik

21-asrning boshlarida qishloq xo‘jaligi sektori Makedoniyaning yalpi ichki mahsulotining o‘ndan bir qismiga hissasini qo‘shdi va mamlakatdagi ishchilarning oltidan bir qismini ish bilan ta‘minladi. Asosiy ekinlar tamaki, mevalar (olma va uzumlar) sabzavotlar, bug‘doy, guruch va makkajo‘xori hisoblanadi. Uzumchilik va sut yetishtirish ham muhim ahamiyatga ega. Makedoniya ko‘plab oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaradi. Fermerlar guruch, tamaki, bug‘doy, jo‘xori, pilla, pushti, sesam, tut daraxti, sitrus va sabzavotlarni o‘sadi; mol go‘shiti, parrandachilik, qo‘y va sut mahsulotlari ishlab chiqariladi. Mamlakat an‘anaviy ravishda shakar ko‘k, meva, sabzavot, pishloq, qo‘zichoq va tamaki mahsulotlarini eksport qiladi³⁹⁵.

4.10.1-jadval

Makedoniya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Yunoniston shimolidagi janubi-sharqiy hudud			
Poytaxti	SKOPJE	Budjeti	Daromadlar: \$3,038 mlrd
YaIM	\$ 31,530 mlrd.	Global Innovatsion Indeks	Xarajatlar: \$3,327 mlrd
Oltin valyuta zahirasi	\$2,794 mlrd.	HDI	35,40
Tashqi qarzi	\$8,07 mlrd.		82 (0,748)
Maydoni	25,713 kv km	Tabiiy resurslar	past sifatli temir javhari, mis, qo‘rg‘oshin, rux, kromit, marganets, nikel, volfram, oltin, kumush, asbest, gips, yog‘och,
Aholisi	2,103,721 kishi	Qishloq xo‘jaligi	(bug‘doy, jo‘xori, arpa, shakar ko‘kasi, ayçiçek, kolza, yonca, yonca); sabzavotlar (kartoshka, karam, piyoz, pomidor, qalampir); (olma, olxo‘ri, mangalar, zaytun), uzum; chorvachilik
Umumiy chegarasi	838 km Albaniya 181 km, Bolgariya 162 km, Gretsiya 234 km, Kosovo 160 km, Serbiya 101 km	Sanoati tarkibi	oziq-ovqat, ichimliklar, to‘qimachilik, kimyoviy moddalar, temir, po‘lat, tsement, energiya, farmatsevtika, avtomobil qismlari
Ishsizlik	22,9%	YaIM tarkibi	Qishloq xo‘jaligi: 9,9 %
Inflatsiya	0,3%		Sanoat:29,7%
Soliqlar	29% YaIMda		Xizmatlar:60,4%
Gini index	33,6	Yirik	Aktiva, Alkaloid, Biserka, DON
BERI	48 (38,07)		Market, ELEM, FAS Sanos, Granit,

³⁹⁵ <https://www.britannica.com/place/macedonia/Agriculture-forestry-and-fishing>

Easy of Doing Business	11	kompaniyalari	Jug Turist, Makedonijapat, Makpetrol, Maxi D, MEPSO, ONE.VIP, OKTA, Teteks, Tinex, Veropoulos Skopje
YAIM darajasi	101 (Nominal) 158(PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	WTO, CEFTA ,EBRD,IBRD,UNHCR IMF, WTO, UNWTO, OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO, IFC, UNIDO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika	Jon boshiga YaIM darajasi	\$15,200 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Sobiq Yugoslaviya hududida bo'lgani kabi, qishloq xo'jaligi hududi ham kommunistik rejimda qisman jamoalashtirildi. Bolgariya kabi boshqa Sharqiy Yevropa mamlakatlarida jamoalashtirish deyarli yakunlandi. Hukumat 1999 yilgi hosil uchun qarzini to'lamaguncha va ularni yoqilg'i narxining oshishiga to'lay olmas ekan, norozilik namoyishlarini uyushtirish bilan tahdid qilgan xususiy fermerlarning bosimiga duch keldi. Shuningdek, ular qishloq xo'jaligi eksporti uchun subsidiyalarni va qishloq xo'jalik mahsulotlariga yangi qo'shilgan qiymat solig'i stavkasini 19 foizdan 5 foizgacha qisqartirishni talab qildilar.

4.10.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Makedoniyada rux, temir, mis, qo'rg'oshin, xrom, marganets, antimon, nikel, kumush va oltin konlari mavjud bo'lsada, mamlakatning kon sanoati linyit (qo'ng'irko'mir) qazib olishga yo'naltirilgan. Makedoniyaning to'rtidan uch qismi energiyasi issiqlik hisobiga (asosan linyit) ishlab chiqariladi. Qolgan energiya quvvati gidroenergetikadan keladi. 2016 yilda Makedoniyada energetika bozoridagi o'zgarishlar ichki gaz taqsimlash tarmog'ini qurish, elektr energiyasi bozorini erkinlashtirishni davom ettirish va elektr hamda gaz aloqalari uchun mintaqaviy hamkorlikni kengaytirishni o'z ichiga olmoqda.

Makedoniyaning davlat energetika shirkati 2000-yillarda alohida ajratilgan va qisman xususiylashtirildi. Avstriyaning EVN kompaniyasi 2006 yilda bozorga kirib kelganidan keyin Makedoniyada elektr energiyasi taqchilligi bartaraf etildi. Davlatga tegishli elektr ishlab chiqaruvchisi MEPSO Makedoniyaning elektr uzatish tizimi operatori hisoblanadi.

Makedoniyada elektr energiyasi ishlab chiqarish tizimi 800 MVt quvvatga ega ikki issiqlik elektr stantsiyasidan iborat bo'lib, 650 megavatt bo'lgan sakkizta katta va bir nechta kichik gidroelektr stantsiyadan iborat. "REK Oslomej" kichikroq issiqlik elektr stantsiyasi amalda keng foydalabilmoqda va eskirgan uskunalarni modernizatsiya qilindi. 2016 yilda bir necha marta "REK Bitola" katta issiqlik elektrostantsiyasi faoliyati kengaytirildi. Umumiy quvvati 7 mln. tonna 15 yilga mo'ljallangan ikkita ochiq konlar hisobga rivojlantirilmoqda. Zamonaviylashtirishga kiritilgan ayrim investitsiyalarga qaramasdan, so'nggi o'n yilda elektr energiyasining mahalliy ishlab chiqarilishi qariyb 25 foizga kamaydi va elektr energiyasining

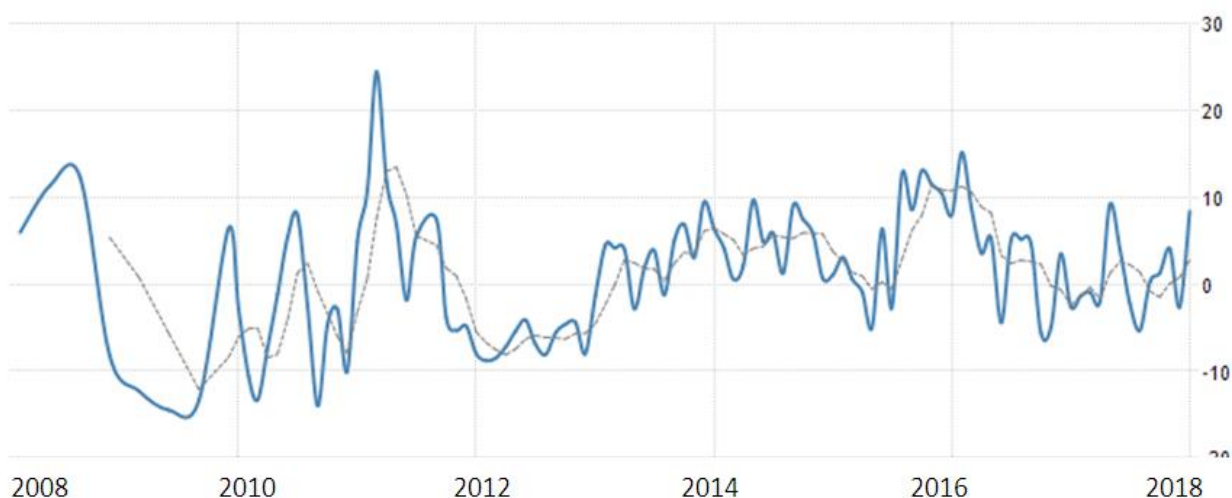
importi umumiy iste'molning 34 foizigacha oshdi. 2016 yilda elektr energiyasining umumiy ishlab chiqarilishi 5303 GVt.ga teng bo'lib, umumiy iste'mol ehtiyojining 82 foizini qondirdi. Makedoniya, Yevropa elektr energiyasi tizimlari bilan o'zaro bog'liqlikni ta'minlaydigan Yevropa elektr energiyasi ishlab chiqarish va yetkazib berishni muvofiqlashtirish bo'yicha Ittifoqning (UCPTE) to'liq a'zosi.

2016 yil 1 iyulidan 2016-2020 yillar davrida elektr energiyasi bozorini bosqichma-bosqich liberallashtirish bo'yicha hukumat rejasiga binoan qo'shimcha 158 yuridik shaxs 271 firmaning avvalgi guruhiga qo'shildi va ular erkin bozorda energiya yetkazib beruvchisini tanlash huquqiga ega bo'ldi. Mamlakatda 20 ga yaqin litsenziyali energiya yetkazib beruvchi kompaniyalar mavjud. Biroq, ulardan faqat to'rttasi faol. Elektr energiyasi tanlovli kompaniyalariga narxini 20-30 foizga pasaytiradigan erkin bozor narxlarida yetkazib beradilar.

Yiliga 2,5 million tonna bo'lgan 213 kilometrlik neft quvuri Gretsiyaning Saloniki shahridagi neftni saqlash joylarini Skopje tashqarisidagi OKTA neftni qayta ishlash zavodi bilan bog'laydi va birinchi navbatda Makedoniyada neftni savdo qilish agenti sifatida ishlaydi.

4.10.5. Sanoat

21-asrning boshlarida Makedoniyada sanoat ishlab chiqarish YaIMning beshdan bir qismini tashkil etdi va ish bilan band aholining 13 foizini tashkil etdi. Makedoniyada nikel, qo'rg'oshin va rux kabi foydali qazilmalar mavjudligi sababli, qora va rangli metallurgiya uzoq vaqt davomida mamlakat ishlab chiqarish sektorining asosiga aylandi. Ushbu sanoat bilan bog'liq muhim mahsulotlar orasida ferronikel, yassi haddelenmiş po'lat va temir quvurlar ham mavjud. Avtomobil qismlari, elektr jihozlari, maishiy texnika va kiyim-kechaklar, yog'ochni qayta ishlash hamda plastmassa ishlab chiqarish sanoati yaxshi yo'lga qo'yilgan.

4.10.1-rasm. Makedoniya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁹⁶

³⁹⁶ <https://tradingeconomics.com/macedonia/industrial-production>

Makedoniyada sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi o'tgan yilning shu davriga nisbatan 2,6 foizga kamayib, 2017 yil yanvarida 8,4 foizga oshdi. Ishlab chiqarish uchun mahsulot ishlab chiqarish ko'paydi (dekabrda 1,6 foizga nisbatan 16,9 foiz), asosan oziq-ovqat mahsulotlari (7,1 foizi 12 foiz), to'qimachilik mahsulotlari (30 foizga nisbatan 9,8 foiz); kimyoviy moddalar (24,6% 30,1%); kauchuk va plastmassa mahsulotlari (0,1 foizga nisbatan 58,2 foiz) va metall bo'lmagan mineral mahsulotlar (56,3 foiz va 7,3 foiz). Tog'-kon metallurdiya(-0,3% ga nisbatan 1,8% ga), elektr va gaz (11,2% ga nisbatan 28,4%) tashkil etdi. Makedoniyada sanoatda ishlab chiqarish 2005 yildagi 2018 yilga nisbatan o'rtacha 1,61 foizni tashkil etib, 2011 yilning mart oyida 24,50 foizga oshgan. 2009 yilning iyun oyida 14,50 foizga pasaydi.

4.10.6. Xizmatlar sohasi

Makedoniyaning milliy valyutasi - denar. Makedoniya Respublikasining Milliy banki emissiya banki bo'lib, tijorat faoliyatini litsenziyalaydi shuningdek, banklar tizimni monitoring va nazorat qiladi (ularning ba'zilari faqat mahalliy operatsiyalar yuritish uchun ruxsat etiladi). "Jamg'arma uylari" bank tizimi chet ellik investorlar hisobiga shakllantiriladi. Makedoniy denari 2016 yil dekabr oyida 58,90 ga, 2008 yilning iyulida esa 38,10ga rekord darajaga pasaydi. Moliyaviy kamomad 2017 yilda YaIMning 3 foizini tashkil etdi. 2018 yil ikkinchi choragida asta-sekin 2,2 foizgacha qisqaradi. 2019-yilga kelib jamoat va davlat tomonidan kafolatlangan qarzning 55 foizga yetishi kutilmoqda.

Sug'urta

Sug'urta bozori kuchli rivojlanish salohiyatiga ega bo'lib yangi faoliyat turi hisoblanadi. Mamlakayda 13 ta davlat sug'urta kompaniyasidan, 12 ta xalqaro sug'urta kompaniyalaridan va 5 ta xususiy sug'urta kompaniyasidan iborat. Yaqinda bozorga kiruvchilar - Avstriyaning asoschisi Grawe va Winner Insurance Group hisoblanadi. Bozorning eng muhim sug'urta kompaniyalari - QBE Makedoniya, Vardar Sug'urta, Evroins Sug'urta, Tabak Sug'urta, Eurolink Sug'urta va boshqa kompaniyalardir.

Investitsiyalar

Makedoniyada xorijiy investitsiyalarning hajmi 2017-yil sentabrda 54,19 mln. yevroga pasaydi. Makedoniyadagi xorijiy investitsiyalar miqdori 2003 yildan 2017 yil orakig'ida o'rtacha 30,01 million yevroni tashkil qildi. 2006 yilning noyabrda 344,80 mln. yevrodan oshdi 2010 yil eng past ko'rsatkich 61,71 million yevroni qayd etgan.

Lizing kompaniyalari

Makedoniyada Lizing to'g'risidagi qonun 2002 yilda kuchga kirdi. Moliya vazirligi moliyaviy lizingni amalga oshirish uchun litsenziyalarni bera boshladi. 2010 yil aprel oyi holatiga Makedoniyada to'qqizta faol lizing kompaniyalari faoliyat ko'rsatmoqda. Chet el sarmoyasi umumiy mulk tarkibida ustun turadi. Lizing bozorlari hali ham Markaziy Osiyoning boshqa ko'plab mamlakatlariga qaraganda

kam rivojlangan.

Bank

Makedoniya bank tizimi 18 xususiy, 9 ta omonat banklari va davlatga qarashli Makedoniyani rivojlantirish taraqqiyot bankidan iborat. Uchta yirik bank - "Komercijalna Banka", "Stopanska Banka Skopje" (asosiy bank aksiyadorlari - Milliy bank) va bank tizimi tarkibiga kiradigan NLB Tutunska Banka (NLB guruhi asosiy aksiyador) bo'lib, umumiy bozor faoliyatining 60% tashkil etadi. Ushbu uchta yirik bankning orqasida raqobat yuqori darajada. So'nggi ikki yil davomida katta o'zgarishlarga uchrab mahalliy banklarning aksariyati xorijiy investorlar tomonidan sotib olindi. Eng yangi bitimlar "Demir-Halk Bank" (Nederlands) tomonidan "Export and Credit Bank AD Skopje" va "Steiermaerkische Bank und Sparkassen AG" kompaniyalari tomonidan Avstriya Investbank AD Skopje-dagi 100% aktsiyalardan 60 foizdan ortiq qismini sotib olish hisobiga shakllandi.

Nufuzli banklari

- ✓ Alpha Bank
- ✓ EC BANK
- ✓ Eurostandard Bank
- ✓ Investbanka
- ✓ ProCredit Bank
- ✓ UNIBank³⁹⁷

4.10.7. Tashqi savdo munosabatlari

2010 yilda Makedoniyaning asosiy savdo hamkorlari Germaniya, Gretsiya, Serbiya, Bolgariya va Italiyadir. Mamlakatning asosiy eksport tarkibida temir va po'lat (ayniqsa, ferronikel va yassi mahsulot), kiyim-kechak, aksessuarlar va oziq-ovqat mahsulotlari mavjud. Import esa mashinasozlik, neft, temir va po'latdan iborat edi. 2010 yilda jami tovarlar importi 8,752 mlrd. AQSh dollarini, Savdo balansi esa 2,149 mlrd. AQSh dollarini, YaIMning 23,4% ni tashkil etdi. 2011 yilning dastlabki 8 oyida jami savdo hajmi 7,470 milliard AQSh dollariga yetdi. Savdo balansi \$1,778 milliardni tashkil etdi. Makedoniyaning umumiy savdosining 56,5 foizi Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga to'g'ri keladi.

2010 yilda Makedoniya va Amerika Qo'shma Shtatlari o'rtasidagi umumiy savdo 116,6 million AQSh dollarni tashkil etdi va 2011 yilning dastlabki 8 oyida bu ko'rsatkich 65 million dollarni tashkil etdi. AQShdan asosan, parranda go'shti, elektr mashinalari va uskunalari Makedoniya importchilari uchun jozibador edi. Makedoniyaning asosiy eksportchilari Germaniya, AQSh bo'lib tamaki, kiyim-kechak va po'lat asosiy mahsulotlar hisoblanadi.

Makedoniya Ukraina, Turkiya va Yevropa erkin savdo uyushmasi (EFTA-Shveysariya, Norvegiya, Islandiya va Lixtenshteyn) bilan ikki tomonlama erkin savdo bitimiga ega.

³⁹⁷ <https://www.ecbs.org/banks/macedonia/>

4.10.2-jadval

Makedoniya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yoʻnalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$ 5.805 mlrd (2017)	Import (USD)	\$ 6.446 mlrd (2017)
Tovarlar boʻyicha eksport tarkibi	oziq-ovqat, ichimliklar, tamaki; toʻqimachilik, turli ishlab chiqaruvchilar, temir, temir, avtomobil qismlari, avtobuslar	Tovarlar boʻyicha import tarkibi	mashina va uskunalar, avtomobillar, kimyo, yoqilgʻi, oziq-ovqat mahsulotlari
Asosiy hamkorlar	 Germaniya 48.1% Bolgaria 5.7% Serbia 4% Belgiya 3.5% Gretsiya 3.5%	Asosiy hamkorlar	 Birlashgan Arab Amirligi 39.6% Xitoy 22.4% Janubiy Koreya 4.7% Turkiya 4.6%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy maʼlumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Bosniya va Gertsegovina, Xorvatiya, Serbiya, Chernogoriya, Kosovo va Moldova Respublikasi bilan ikki tomonlama bitimlar Markaziy Yevropa erkin savdo shartnomasi (CEFTA) ga aʼzo boʻlish bilan iqtisodiy hamkorlik kuchaytirildi. Makedoniya, shuningdek, Albaniya, Avstriya, Bosniya va Gertsegovina, Bolgariya, Belorussiya, Belgiya, Lyuksemburg, Germaniya, Misr, Eron, Italiya, Hindiston, Ispaniya, Serbiya, Chernogoriya, xalqlar bilan toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy investitsiyalarni ragʻbatlantirish va himoya qilish toʻgʻrisidagi bitimni imzoladi.

Makedoniya eksporti oʻtgan yilning shu davriga nisbatan 47,1 foizga oshib, 514,6 mln.AQSh dollari tashkil etdi. Mineral yonilgʻi (2,7 foiz); kimyoviy moddalar (44 foiz); (68,4 foiz), mashinasozlik va transport vositalarini (48,9 foiz) tashkil etdi. Makedoniya eksporti 2017 yilda 5.805 mlrd. AQSh dollari tashkil qildi. 1994 yildan 2018 yil ikkinchi choragida oʻrtacha 5,511mlrd AQSh dollari tashkil etdi.

Makedoniya importi yil boshiga nisbatan 42,7 foizga oshib 683,9 million AQSh dollari tashkil etdi. Xaridlar asosan, xomashyo materiallariga (9,2 foizga) oʻsdi; mineral yoqilgʻi (32,8 foiz); mashina va transport vositalari (38 foiz) va kimyoviy moddalar (44,2 foiz). Eng muhim savdo sheriklari: Germaniya, Buyuk Britaniya, Gretsiya, Bolgariya va Serbiya hisoblanadi.

4.10.2-rasm. Makedoniya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)³⁹⁸

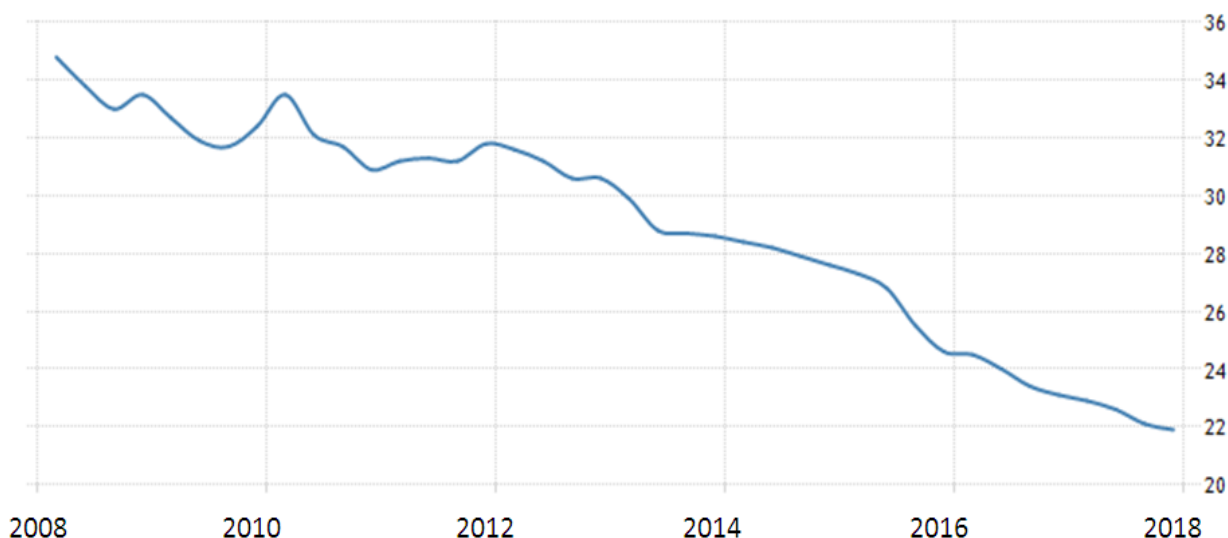
Makedoniya iqtisodiyoti 2018 yil birinchi chorakdagi 0,2 foiz o'sdi. 2017 yilning so'nggi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 1,2 foizga o'sdi. Bu butun yil davomida o'sishdir. Chunki, butunlay ulgurji va chakana savdo, transport xizmatlarini ko'paytirishga erishildi. Maishiy xarajatlar (2,9 foizdan 2,7 foiz), yalpi kapitalning shakllanishi (9,4 foizdan 1 foizgacha), davlat xarajatlari esa kamroq (3,6 foizdan 2,1 foizgacha) kamaydi. Bundan tashqari, tashqi talab ijobiy hissa qo'shdi, chunki eksport 12,1 foizga (3 chorakda 5,5 foiz), import esa 9 foizga (3 chorakda 2,1 foizga) tezroq sur'atlarda o'sdi. 2017 yil yakunlari bo'yicha iqtisodiyot yilda 2,9 foizga o'sdi. Makedoniyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 2001 yil bilan 2017 yillar oralig'ida o'rtacha 2,70 foizni tashkil etdi. 2005 yilning ikkinchi choragida 10,70 foizni tashkil etib past rekord daraja 12,70 2001 yil uchinchi choragida qatd etildi.

4.10.8. Ishchi kuchi resurslari

2017 yilning to'rtinchi choragida Makedoniyada ish bilan bandlik darajasi 44,30 foizga yetdi. 2017 yilning uchinchi choragida bu ko'rsatkich 44,24 foizni tashkil etdi. Makedoniyada ish bilan bandlik darajasi 2004 yildan 2017 yilga kelib o'rtacha 38,69 foizni tashkil etdi va 2017 yilning to'rtinchi choragida esa 44,30 foizni tashkil etdi. 2004 yilning to'rtinchi choragida 31,20 foizni tashkil etgan.

Makedoniyada ish bilan band bo'lganlarning soni 2017 yilning to'rtinchi choragida 2017 yilning 3-choragi oralig'ida 743,451 kishidan 745,206 kishigacha ko'tarildi. Makedoniyada ish bilan band bo'lganlar soni 2004 yildan boshlab 2017 yilgacha o'rtacha 638,608 kishini tashkil etib, 2017 yilning to'rtinchi choragi kelib 745,206 kishini tashkil qildi. 2004 yilning to'rtinchi choragida eng past darja 498,867 kishini tashkil etgan.

³⁹⁸ <https://tradingeconomics.com/macedonia/gdp-growth-annual>

4.10.3-rasm. Makedoniya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)³⁹⁹

Makedoniyadagi ishsizlik darajasi 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning shu davridagi 23,1 foizdan 21,9 foizgacha pasaydi. Ushbu ko'rsatkich 1993 yilda boshidann beri eng past ishsizlik darajasidir. Ishsizlar soni 10,6 ming kishiga kamaydi va 208,5 ming kishi ish bilan ta'minlandi. Makedoniyada ishsizlik darajasi 1993 - 2017 yillar oralig'ida o'rtacha 31,33 foizni tashkil etdi. Bu holat 2005 yilning birinchi choragida 38,70 foizni tashkil etgan bo'lib 2017 yilning to'rtinchi choragida esa rekord darajadagi 21,90 foizni tashkil etgan.

Makedoniyada ishsizlar soni 2017 yilning to'rtinchi choragida 211,363 kishidan 2017 yilga qadar 208486 kishiga kamaydi. 2004 yildan boshlab 2017 yilga o'rtacha 285,868 kishini tashkil etib, 2005 yilning ikkinchi choragida 330,724 kishiga yetgan. 2017 yilning to'rtinchi choragida past darajada bo'lib 208,486 kishini tashkil etgan.

4.10.9. Soliq tizimi

Makedoniyadagi korporativ soliq stavkasi 10 foizni tashkil qiladi. 2006 yildan 2018 yil oralig'ida o'rtacha 10,54 foizni tashkil etdi. 2006 yilda 15 foizni tashkil etib, 2008 yilga kelib bu soliq qaytib 10 foizni tashkil etdi. Makedoniyada xususiy daromad solig'i stavkasi 10 foizni tashkil etadi. 2004 yildan boshlab 2018 yilgacha 12,53 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2005 yilda 24 foizdan yuqori bo'lgan va 2008 yilda esa eng past daraja 10 foizga yetgan. Makedoniyada savdo stavkasi 18 foizni tashkil etadi.

4.10.10. Transport

Makedoniyaning rivojlangan yo'llari tufayli, ijara mashinasi bilan tanishish ancha

³⁹⁹ <https://tradingeconomics.com/macedonia/unemployment-rate>

osonroq. Avtomobil kompaniyalari, shu jumladan xalqaro kompaniyalarning mahalliy filiallari aeroportda hamda turistik joylarda AQSh va Buyuk Britaniyadagi kabi to'lovlarga ega. To'g'ri belgilangan pasport va haydovchilik guvohnomasi zarur va to'la qamrovli sug'urta tavsiya etiladi, agar siz to'rtburchak haydovchiga o'xshab, tayoq yo'liga chiqishingizni rejalashtirmoqchi bo'lsangiz albatta⁴⁰⁰.

Poezd va avtobuslar

Shaharlararo temir yo'l qatnovi iqtisodiy va umuman qulay biroq, mamlakatning tog'li tabiati tufayli tarmoq cheklangan. Skopje - Bitola va Skopje - Gevgelai orasidagi eng tezkor chiziqlar mahalliy poezdlar bilan juda sekin. Mehmonlar Ohrid poezddan o'tishlari mumkin emasligini va uzoqdan qatnaydigan avtobuslar faqat jamoat transporti vositasidir.

Makedoniyaning avtobus xizmati yildan-yilga yaxshilanib, eng qulay va havodor sharoitda yaxshilanishiga qaramasdan, mahalliy aholi sayohatlar paytida toza havo tanlashni afzal ko'rmoqda. Skopje shaharchasida mahalliy avtobuslar uchun qulay bo'lgan tarmoqqa xizmat ko'rsatadigan ikkita stantsiyaga ega. Shaharlararo shaharlararo marshrutlar poytaxtning barcha asosiy yo'nalishlariga soatlik chiqishlari bilan xizmat qiladi va sayohat qilishning iqtisodiy usuli hisoblanadi. Mamlakatdagi birinchi avtomagistral A-1ning Kumanovo-Petrovec uchastkasi bo'lib, 1979 yilda Markaziy Yevropani Afina bilan bog'laydigan "Birodarlik va Birlik" magistral qismi doirasida ochilgan.

2016 yilda mamlakatda 260 kilometr uzunlikda (142 milya) avtomobil yo'llari qurildi va qurilish ishlari davom ettirilmogda. 2010 yilda hukumat 550 kilometrlik (340 milya) avtomobil yo'llari modernizatsiya qilindi.

Aeroportlar

Makedoniyada havo transporti Novi Sad-Belgrad-Niš-Skoplje o'rtasida avia-pochtani tashish marshruti yaratilgan Birinchi Jahon Urushi tugaganidan so'ng boshlanadi. Keyinchalik, sobiq Yugoslaviya bayrog'i Aeroput kemasi 1930 yilda Skopje aeroportida to'xtash bilan Belgrad va Salonikiya o'rtasida muntazam reyslar ochdi. 1933 yilda Aeroput Afinaga marshrutni kengaytirdi, 1935 yilda Skopje Niš, Bitola va Podujevo bilan 1936 yilda tizimli bog'langan

Respublikaning Belgrad shahridan Morava-Vardar yo'nalishi, Gretsiya, Saloniki, Shimoliy-g'arb, shimoliy-sharq bo'ylab zamonaviy magistral yo'l va temir yo'llar bilan ta'minlangan. Makedoniyaning Yunoniston bilan tarixiy temir yo'l aloqasi Bitola orqali o'tadi. Mavrovo-Ohrid hududida sayyohlikni rivojlantirish maqsadida g'arbda yangi yo'l qurilishini ta'minladi. Skopje va Ohrid aeroportlari xalqaro yo'nalishlarga xizmat ko'rsatadi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ CEVA Logistics
- ✓ FYR Macedonia
- ✓ TD Makosped AD Skopje
- ✓ iTLogistics
- ✓ Rotra

⁴⁰⁰ <https://www.iexplore.com/articles/travel-guides/europe/macedonia/transportation>

✓ Delamode Group⁴⁰¹

WORLD BANK

4.10.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

Makedoniya 2014-17 yillarda keng ko‘lamli va jiddiy siyosiy inqirozni boshidan kechirdi. Yevropa Ittifoqi va AQSh diplomatlari asosiy siyosiy partiyalar o‘rtasidagi muloqotni osonlashtirdi, natijada "Prjinokelishuvi" paydo bo‘ldi. Ushbu saylovlar 2016 yil dekabr oyida bo‘lib o‘tdi va natijada 2017 yil iyun oyida yangi hukumat tuzildi.

2017-2020 yillarga mo‘ljallangan Hukumat dasturida ko‘rsatilgan keng ko‘lamli islohotlar dasturi iqtisodiy o‘rish, ish o‘rinlarini yaratish, adolatli soliqqa tortish, kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash va eng zaif aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirishga qaratilgan. Bundan tashqari, Hukumat keying uch, olti, to‘qqiz oyichida Yevropa Ittifoqi va NATOga a‘zo bo‘lish jarayonini tezlashtirish uchun amalga oshiriladigan bir qator tadbirlarni o‘z ichiga olgan milliy tadbirlar rejasini qabul qildi⁴⁰².

Umuman olganda, Jahon Banki Guruhi Hukumatga moliya, ta‘lim va konsultatsiya xizmatlarining to‘liq ko‘lamini qo‘llab-quvvatlab, transport, energetika samaradorlik, davlat moliyasini boshqarish va ijtimoiy himoya kabi bir qancha sohalarda yordam ko‘rsatmoqda.

4.10.12. Doing Business

4.10.3-jadval

Makedoniyaning Doing Business ko‘rsatkichi (2018 y.)

<i>Makedoniya, Easy of Doing Business 2018</i>			
<i>DTF</i>			
Busines boshlashning osonligi (1-190)	11	Vaqt (kun)	97
Bisnezni boshlash (daraja)	22	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	200.1
DTF bali (0-100)	93.94	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	4	oshkoraligi (0-8)	5
Vaqt (kun)	7		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %)	0.1	Mulkni ro‘yxatdan o‘tkazish (daraja)	48
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	74.49
		Jarayonlar (soni)	7
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	26	Vaqt (kun)	30
DTF bali (0-100)	78.01	Qiymat (mulk qiymati %)	3.2
Jarayonlar (soni)	11	Yer ma‘muriyati sifat indeksi (0-30)	25.0
Vaqt (kun)	96		
Qiymati (ombor qiymati %)	6.1	Soliq to‘lash(daraja)	29

⁴⁰¹ https://www.google.com/search?q=major+logistics+companies+of+macedonia&hl=ru-nl&ei=8w9sw_ygfm2y0gxdryboaw&start=10&sa=n&biw=931&bih=576

⁴⁰² <http://www.worldbank.org/en/country/macedonia/overview#2>

Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	13.0	DTF bali (0-100)	84.72
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	7
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	53	Vaqt (bir yil uchun soatda)	119
DTF bali (0-100)	81.42	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	13.0
Jarayonlar (soni)	3		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 182-bet.

4.10.13. Turizm

Makedoniya Respublikasida sayyohlik mamlakat iqtisodiyotining katta omili hisoblanadi. Tabiiy va madaniy sayyohlik maskanlarining turfaligi xalqaro sayyohlikni jadal rivojlantirmoqda. 2017 yilda Makedoniyaga 998 841 nafar sayyoh tahrif buyurgan bo'lib, ulardan 630 594 tasi xorijiy sayohlatdir. Mamlakat mehmonlarni doimiy ravishda gavjum. 2016 yil yanvar-mart oylarida mahalliy sayyohlar soni o'tgan yilning shu davriga nisbatan 23,5 foizga o'sdi. Xorijiy sayyohlar soni 2015 yil mart oyida 2016 yil mart oyiga nisbatan 44,7% ga oshdi. 2017 yilda Ohrid ko'li 289 mingga yaqin mahalliy va chet el sayyohlarini qabul qildi.

2011 yil yanvar-iyul oylarida Makedoniyaga tashrif buyurgan xorijiy sayyohlar soni 2010 yilning shu davriga nisbatan 25 foizga ko'paydi. Ushbu sayyohlarning mamlakatda o'tkazgan o'rtacha kechalari 33,2 foizga oshdi. 2012-yilda eng ko'p sayyohlar keladigan Makedoniya hududi janubiy-g'arbiy qismida 251,462, keyin Skopye (164,077) va sharqiy (106,978) hududlari bo'lgan. Pelagonia viloyatiga 72,054 kishi kelgan, qolgan hududlar esa 30 ming kishidan oshgan. Makedoniyadagi sayyohlar kelishi 2017 yilning dekabrda 516 kishidan 493 nafargacha kamaydi.

2018-yil birinchi choragida o'rtacha 53800 kishini tashkil qildi. Respublikaning shimoliy qismida Vardar daryosida joylashgan bo'lib, yirik shahar Skope hududi hisoblanadi. Skopje, Scupi va Skopje Aqueduct kabi ko'plab arxeologik joylari Usmoniylar imperiyasi inshootlari va yodgorliklari hisoblanadi. Ayniqsa, Mustaf Posho masjidi kabi qadimgi bimo ko'p yillik tarixga ega. Bugungi kunda Skopje 500 mingdan ziyod aholisi bilan muzeylar, madaniyat va sport tadbirlari bilan zamonaviy shaharga aylanmoqda.

Ohrid YuNESKOning Jahon merosiga qarashli hududi, mamlakatning janubi-g'arbiy qismidagi Ohrid ko'lining sharqiy qirg'og'ida joylashgan. Shahar sayyohlar va musaffo atmosferaga bog'liq bo'lgan mamlakatdagi eng mashhur sayyohlik maskanidir. Ohri shuningdek, Samuil qal'asi va Antik teatri, Sankt-Panteleimon cherkovi, Muqaddas Sophia cherkovi, Kaneoning Seynt-Yuhanno cherkovi, Sankt-Naum monastiri, Robevi oilaviy uyi va Plaosnik kabi tarixiy yodgorliklarga ega. Tropiz, Pestani, Elsani va Ljubanistani o'z ichiga olgan qirg'oq bo'ylab bir qancha go'zal baliqchilik va tog' pldi qishloqlari mavjud.

Vardar daryosining sharqiy qismidagi Shtip shahri mamlakatning sharqiy qismida joylashgan. Shtip, Astibo, Bargala va Estipeon kabi ko'plab arxeologik joylar tomonidan kamida 2000 yil davomida mavjud bo'lgan. Shahar, shuningdek, Kezovica Mineral Spa shifobahsh suvlariga ham ega. Bugungi kunda Shtip Makedoniya sharqidagi asosiy madaniy va iqtisodiy markazdir. Kratovo -

mamlakatning sharqiy qismida joylashgan kichik shahar hisoblanadi.

Milliy bog'lar va tabiiy zaxiralar

Makedoniya Respublikasi uchta milliy bog' va 33 ta tabiiy zahiraga ega: Mamlakatning shimoli-g'arbiy qismida joylashgan Mavrovo uchta milliy bog'lardan eng kattasi hisoblanadi. Hududga juda ko'p daryo vodiylari, daralari, g'orlari va boshqa ekzotik tuzilmalari mavjud. Prespa ko'lining shimoliy qirg'og'ida joylashgan Ezereni Qushlarning qo'riqxonasi sayyohlarning asosiy dam olish maskanidir, Bu go'zal tabiiyda 120 dan ortiq turli qushlar yashaydi. Kavadarci'nin 30 km janubi-sharqida joylashgan Tikveš Strict Tabiiy Zahiralar, taxminan 100 kvadrat kilometrlik maydonni o'z ichiga olgan tabiiy rezervardir. Qo'riqxonada yirtqich qushlarning 23 turi mavjud. Tikveš Yevropaning eng muhim ornitologik joylaridan biri hisoblanadi. Kruševoning yaqinidagi Lokvi-Golemo Konjari tabiiy zahirasi - bu ulkan botqoqning so'nggi qoldig'i bo'lgan tabiiy zaxiradir.

Festivali

Bolqon xalq qo'shiqlari va raqslari festivali, yillik folklor musiqa va raqs festivali, Galičnik to'y festivali, tanlangan er-xotin an'anaviy "Galička" uslubidagi to'yda turmushga chiqqan Galičnikda o'tkaziladigan yillik festival. Xalqaro bolalar musiqa festivali "Yulduzlar" Xalqaro bolalar festivali shular jumlasidandir.

Milliy bayramlari

Rojdestvo, 7 yanvar; milliy bayram, 2 avgust; Referendum kuni, 8-sentabr.

Nufuzli mehmonxonalari

Risto's Guest House

Jovanovic Guest House

Lile Pestani Accommodation

Villa Dudinka⁴⁰³

4.10.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Makedoniya o'rtasida diplomatik aloqalar 1994-yil 31-dekabr kuni o'rnatilgan. 2018-yil 10-fevraldan boshlab turizm vizalarini rasmiylashtirishning soddalashtirilgan tartibi quyidagi davlatlar fuqarolari uchun joriy etilgan.

⁴⁰³ https://www.google.com/search?hl=ru-nl&ei=k-lrw6sqczlfwqli05pwdg&q=major+hotels++of+macedonia&oq=major+hotels++of+macedonia&gs_l=psy-

4.11. BOSNIYA VA GERTSEGOVINA

REJA:

- 4.11.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 4.11.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 4.11.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 4.11.4. Energetika
- 4.11.5. Sanoati
- 4.11.6. Xizmatlar sohasi
- 4.11.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 4.11.8. Ishchi kuchi resurslari
- 4.11.9. Soliq tizimi
- 4.11.10. Transport
- 4.11.11. Infrastruktura
- 4.11.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 4.11.13. Doing Business
- 4.11.14. Turizm
- 4.11.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

44 00 N, 18 00 E; UTC+1
Bosnian Mark (KM/BAM)
SARAYEVO

1995 yil Dayton Accords (Kelishuvi) hozirgi hukumat tizimiga katta hissa qo'shdi. 1992 yil fevral oyida Lissabon taklifi Bosniya va Gertsegovinani "etnik kantonlar" ga ajratishni taklif qildi ammo, musulmonlar tomonidan rad etildi. 1993 yil yanvar oyining boshida Vents-Ouen taklifi, Bosniya va Gertsegovinani hali ham yagona davlat bo'lib, Markaziy Osiyoning zaif hududi bo'lgan Saraybosna bilan to'qqiz "etnik ko'pchilik" viloyatlariga bo'lingan edi. 1993 yil 7 yanvar kuni Xarvatlar va musulmonlar tomonidan qabul qilingan. 1993 yil 20 yanvarda ratifikatsiya qilingan Bosniya serblar parlamenti tomonidan chuqur qayg'uga qaramay 55 ta dan 15t a ovozga ega bo'lgan

4.11.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018- yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Bosniya va Gertsegoi nominal YaIM hajmi 20,340 mlrd. AQSh dollari, 2017- yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga

tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 5,810 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 113 orinida turadigan mamlakat⁴⁰⁴. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 26,990 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁴⁰⁵. Bosniya va Gertsegovi 1999 yil 15 iyulda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lish uchun ishchi guruhi tuzilgan⁴⁰⁶.

Bosniya va Gertsegovi cheklangan bozor mexanizmlariga o'tish iqtisodiyoti hisoblanadi. Milli iqtisodiyot asosan, metallurgiya, energetika, to'qimachilik va mebel eksportiga, shuningdek, pul jo'natmalari hamda xorijiy yordamga tayanadi. Yuqori darajada markazsizlashtirilgan hukumat iqtisodiy siyosatni muvofiqlashtirish va islohotlarni amaliyotga kenr tadbiiq qilishga to'sqinlik qiladi. Shuningdek, milliy bozorni ortiqcha nomenklatura va segmentlangan xorijiy investitsiyalar oqimiga to'sqinlik qildi. Mamlakat iqtisodiyoti ushbu mintaqadagi eng past raqobatbardosh tizim hisoblanadi. Avvalo, Avstriya va Italiyadagi chet el banklari mahalliy bank sektorining ko'p qismini nazorat qilmoqdalar. Hozirda mamlakat innovatsion iqtisodiyotga qadam qo'ygan hududdagi barcha raqobatga mos ravishda rivojlanib bormoqda.

Sobiq Yugaslaviya tarqalganidan so'ng davlat tizimida bir qator islohotlar amalga oshirildi. Yangi Hukumat 1993 yil 20 yanvarda ratifikatsiya qilingan Bosniya serblar parlamenti tomonidan chuqur qayg'uga qaramay 55 ta dan 15t a ovozga ega bo'lgan. Ouen-Stoltenberg rejasi 1993 yil iyun oyida Jenevada prezidentlar Tudjman va Milosevich tomonidan Bosniya va Gersegovinani uchta etnik "davlat" ga ajratish haqida taklifiga asoslangan edi. Dayton shartnomasi bo'yicha, Bosniya va Gertsegovina uchun Konstitutsiya tashkil etilgan bo'lib, u ikkita tarkibiy tuzilma bo'lgan yagona davlatni tan oldi. Bosniya va Gertsegovina Federatsiyasi (FBH) mamlakatning 51% ni Bosniyalik musulmon va Bosniyalik Xorvatiyaliklar bilan birlashtirgan bo'lsa, Serbiya (RS) mamlakatning 49% ni Bosniyalik serblar ko'pchiligini egalladi. Konstitutsiyada markaziy hukumat ikkita etnik guruh a'zosi, vazirlar kengashi, konstitutsiyaviy sud va markaziy bankdan tashkil topgan ikki palatali qonun chiqaruvchi organga ega bo'ldi.

4.11.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Bosniya va Gertsegovina 1990 yillar o'rtalaridan boshlab katta daromad keltiradigan mamlakatga aylana boshladi. Bugungi kunda u Yevropa Ittifoqida potentsial nomzod mamlakat bo'lib, sekin o'sishi va global moliyaviy inqiroz davrida barqaror o'sish modeliga tayanadi. Bosna va Gertsegovina iqtisodiy modelning muvozanati uchun asosiy iqtisodiy muammolar: davlat siyosati va rag'batlantirishlar xususiy sektorga emas, iste'molga ham emas, shuningdek, eksportga emas balki, import o'rnini bosuvchi tarmoq vakillariga qaratilgan edi.

Mamlakatga xususiy investitsiyalar uchun qulay bo'lgan tadbirkorlik muhitiga

⁴⁰⁴ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/>

⁴⁰⁵ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁴⁰⁶ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#

o'tish davlat dasturini ishlab chiqdi. Mamlakatda urushga aylangan qayta qurish va iqtisodiyotiga erkinlik bilan bog'liq bozor islohotlarini joriy etishning ikki tomonlama muammosi bosqichma-bosqich hal qilindi. Bosna va Gertsegovinadagi millatlararo urush 1992 yildan 1995 yil oralig'ida sanoat ishlab chiqarishni 80 foizga qisqartirishga va ishsizlikning kuchayishiga olib keldi. Bu ko'rsatkich 2008 yildagi jahon iqtisodiyotidagi moliyaviy inqirozning pasayishigacha davom etdi. 2013 yildan beri Bosniya va Gertsegovina ijobiy iqtisodiy o'sishga erishdi, ammo 2014-yilda jiddiy suv toshqinlaridan zararlar to'la tiklandi.

Bosniya va Gertsegovina 2007 yil sentyabr oyida Markaziy Yevropa erkin savdo bitimiga to'liq a'zo bo'ldi. Xalqaro moliya tashkilotlari inqiroz tufayli zarar ko'rgan iqtisodiyotdan keyingi davrda qayta tiklashda juda katta rol o'ynadi. Natijada inflyatsiya pasdi, eksport o'sdi va iqtisodiyotning barcha sektorlari diversifikatsiya qilindi. YaIM miqdori 2000 yildan so'ng keskin o'sish kuzatila boshladi. Biroq, xususiylashtirish dasturi ijrosi ta'minlanishi hududning barcha tarmoqlariga murakkab vazifa bo'lib qoldi. Bundan tashqari, norasmiy sektorda ishchilar soni va ishsizlik darajasi ham o'ta yuqori darajada qayd etilgan. Hozir kun milliy iqtisodiyotida xorijda ishlayotgan Bosniyaliklar pul o'tkazmalari muhim daromad manbai bo'lib qolmoqda.

4.11.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Bosniya va Gertsegovina muhim qishloq xo'jaligi mintaqasi hisoblanadi. Yerlarining uchdan bir qismini ekin ekish yoki yaylovlarni tashkil etadi. Eng unumdor tuproqlari mamlakat shimolida, Sava daryosi vodiysida joylashgan. Hillier joylarda yer mahsulotlar yetishtirish va qora mol uchun foydalaniladi. Asosiy ekinlar kartoshka, bug'doy, o'rik, karam va olma yetishtirish hisoblanadi. Bosniya va Gertsegovina yerlarning aksariyat qismida tamaki yetishtiriladi. Qo'ychilik eng yirik chorva mahsuli bo'lib hisoblanadi. Fermer xo'jaliklari zamonaviy agrotexnika hamda intesiv usulda keng samara beradigan Yevropa standarti tizimida ishlaydi. Mamlakatning taxminan beshdan ikki qismi o'rmon xo'jaligida yog'ochsozlik, mebel va boshqa yog'och mahsulotlari hisobiga muhim eksport manbaiga aylandi. Hududda baliqchilik salohiyati tobora kengayib bormoqda. Saničani ko'li janubiy Yevropaning eng yirik tijorat baliqchilik xo'jaliklaridan biridir.

Prijedorda meva yetishtirish, bog'dorchilik, qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirish, tegirmonchilik va non mahsulotlari, chorvachilik, qayta ishlash sanoati hamda sut sanoati takomilashgan texnologiyalar asosida ishlamoqda. Prijedor yaqinidagi Prijedor shaharchasi 8340,6 gektarni (5845,0 ta xususiy mulk va 2495,6 davlat mulki) egallaydi. Yer maydonlari va bog'lari 340,26 gektarni tashkil etib, bog'lar 23,86 gektarni va uzumzorlar esa 5 gektarni tashkil qiladi. Hududning barcha ekin maydonlari 402,06 gektarni tashkil qiladi.

Bosniya va Gertsegovinadagi YaIM tarkibida qishloq xo'jalik mahsulotlari 2017 yilning uchinchi choragida 857226000 BAMga yetdi. 2017 yilning ikkinchi choragida esa bu ko'rsatkich 434508000 BAMni tashkil etdi. Mamlakat qishloq

xo'jaligi YaIMda 2008 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 433146000 BAMga yetdi, 2013 yilning uchinchi choragida esa, 909254000 BAMni tashkil qilgan edi⁴⁰⁷.

4.11.1-jadval

Bosniya va Gertsegovina iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Adriatik okeani va Xorvatiya bilan chegaradosh janubi-g'arbiy Yevropadagi hudud

Poytaxti	SARAYEVO	Budjeti	Daromadlar: \$7,329 mlrd
YaIM	\$ 20,340 mlrd.		Xarajatlar: \$7,464 mlrd
Oltin		Global	
valyuta	\$5,37 mlrd.	Innovatsion	86 (30,23)
zahirasi		Indeks	
Tashqi		HDI	81 (0,750)
qarzi	\$10,45 mlrd.		
Maydoni	51,197 kv km	Tabiiy	
		resurslar	
Aholisi	3,856,181 kishi	Qishloq	bug'doy, jo'xori, meva, sabzavotlar;
		xo'jaligi	chorvachilik
Umumiy	1,543 km		po'lat, ko'mir, temir, qo'rg'oshin, rux,
chegarasi	Xorvatiya 956	Sanoati tarkibi	marganets, boksit, alyuminiy,
	Chernogoriya 242		avtomobilsozlik, to'qimachilik, tamaki
	Serbiya 345		mahsulotlari, yog'och mebellar,
			maishiy texnika, neft sanoati
Ishsizlik	20,5%	YaIM	Qishloq xo'jaligi: 7,8 %
Inflatsiya	2,2%	tarkibi	Sanoat:26,8%
Soliqlar	44,7% YaIM da		Xizmatlar:65,4%
Gini index	33,8	Yirik	Basic materials, Banjalučka Pivara,
BERI	66 (5,49)	kompaniyalari	Bosnalijek, Dnevni avaz,
Easy of	81		Energopetrol, ERONET, Gramofon,
Doing			HT Mostar, Oslobođenje, Pivara
Business			Tuzla, Robot General Trading,
YAIM	113(nominal)	Xalqaro	EBRD, IBRD, IFC, IMF, OSCE, UN,
darajasi	110 (PPP)	iqtisodiy	UNCTAD, UNESCO, UNIDO,
		hamkorlik	UNWTO, WTO (kuzatuvchi),CEFTA
Davlat	Parlamentar	Jon boshiga	\$5810 (nominal)
boshqaruvi	respublika	YaIM	\$9,980 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

4.11.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Bosniya va Gertsegovina Banja Luka va Kozara tog'larida, Mostar yaqinidagi boksit va Sarajevo, Zenika, Tuzla va Kozara tog'lari atrofidagi hududlarda linyit va bitumli ko'mir zaxiralariga ega. Rux, simob va marganets elementlari kichikroq miqdorda mavjud. Mamlakatda gidroenergetika salohiyati juda kata baholanib bir nechta stantsiyalari mavjud. Bosniya va Gertsegovina hozirda elektr energiyasi eksportchisi

⁴⁰⁷ <https://tradingeconomics.com/bosniaandhertzegovina/agriculture>

hisoblanadi. Elektr energiyasi ishlab chiqarishning yarmidan ko'pi gidroenergetika, qolgan qismi to'rtta linyit elektr stantsiyasi hisobiga to'g'ri keladi. 2140 MVt quvvatga ega gidroenergetika quvvati (2034 MVt o'tkazish quvvati) va 1781 MVt quvvatga ega linyit (1590 MVt) yetkazish imkoniyati). Biroq so'nggi yillarda bu nisbat odatiy ishlab chiqarish darajasida aks ettirilmagan. Chunki, 2011-2013 yillarda gidroenergetika uchun tabiiy sharoiti juda noqulay yillar bo'lgan.

Gacko'da ikkinchi elektr liniyasi tiklash ishlari rejalashtirilgan edi. Lekin, Chexiya kompaniyasi CEZ va Respublika Srpska elektr kompaniyasining Elektroprivreda Republike Srpske kompaniyasi o'rtasida 2014 yil sentyabrida nihoyasiga yetkazilgan uzoq munozara sabab bo'ldi. Ugljevikda Sloveniya bilan energetika sohasidagi hamkorlik boshlanib samarali quvvat bilan ishlamoqda.

Qayta tiklanadigan energiya manbalari

Yangi ko'mir sanoati quvvati bilan bir qatorda, Bosniya va Gertsegovina ko'p miqdorda innovatsion gidroenergetika tizimida ishlaydigan elektr quvvatini rejalashtirdi. Bu ko'mir korxonalariga qaraganda teng yoki ko'proq tortishuvlarga sabab bo'ladi. 2020 yilga qadar Bosniya va Gertsegovinada qayta tiklanadigan energetikaning miqdori 40 foizni tashkil etadi. Mamlakatning geotermik potentsiali 40 GVt / yil energiya jamiyati ichida ikkinchi o'rinda turadi. Biroq gidroenergetika salohiyatini ehtiyotkorlik bilan davolash kerak, chunki bu ko'rsatkich ekologik barqaror salohiyatga emas, balki umuman potentsialga bog'liq. 2012 yilgi ISO tadqiqotlari shuni taxmin qiladiki, 2019 yilgacha 350 MVt quvvatga ega shamol quvvati yetkazib berish tarmog'iga ulanish uchun tasdiqlanishi mumkin va turli loyihalar rejalashtirilgan, biroq ularning hech biri yozilish vaqtida hali qurilmayapti.

Oxirgi 2-3 yil ichida 2 MVt Quyosh fotovoltaik tizimlari o'rnatildi. An'anaviy yog'och biomassasi Bosniya va Gertsegovinadagi keng tarqalgan bo'lib foydalaniladi. Uy xo'jaliklarining 82 foizi kosmik isitish, ovqat pishirish yoki suvni isitish uchun biomassadan foydalanadilar. Qishloq joylarida ulushi 92 foizni, shaharlarda esa 72 foizni tashkil etadi. Bosniya va Gertsegovinadagi tabiiy gaz qazib olish imkoni yo'q, shuning uchun Rossiya, Ukraina, Vengriya va Serbiya orqali Beregovo - Horgos - Zvornik import yo'nalishlariga bog'liq. Mamlakatda gaz ishlatish faqat Sarayevo, Zenica, Zvornik va Visoko shaharlarida mavjud bo'lgan tarqatish tarmog'i bilan chegaralanadi.

Neft borasida esa, Xorvatiya chegarasida Brod qayta ishlash zavodi hisoblanadigan JANAF Adriatik neft quvur liniyasi orqali neft xomashyosi import qiladi. Slavonski Brodda chegaraning Xorvatiya tomonidagi neft zavodi mahalliy aholi tomonidan havoning yuqori darajada ifloslanishi muammosiga sabab bo'lmoqda.

4.11.5. Sanoat

Sanoat ishlab chiqarish tarixi Bosniya va Gertsegovina iqtisodiyotining katta qismini ifodalaydi. Urushdan keyin mamlakat sanoatni qayta tiklash uchun keskin

kurash olib bordi. Mamlakatning turli burchaklarida ishlab chiqarilayotgan metallurgiya mahsulotlaridan temir va po'lat, yog'och va yog'och mahsulotlari, oziq-ovqat mahsulotlari va to'qimachilik mahsulotlari mavjud. Tog'-kon metallurgiya bilan bog'liq faoliyat Bosniya va Gertsegovina sanoatining asosiy qismini tashkil etadi. Avtomobillarni montaj qilish, to'qimachilik, tamaki mahsulotlari, yog'och mebellari va maishiy texnika ham muhim tarmoqlar hisoblanadi. 1995 yilda fuqarolik urushi tufayli katta zarar ko'rgan yoki yopilgan sanoat qayta quvvatlandirildi. 1998 yilda sanoat ishlab chiqarishi taxminan 35 foizga o'sdi. Shunga qaramay, bu raqam 1992 yilgi ko'rsatkichdan pastroq bo'lib qolmoqda.

2001 yilda sanoat ishlab chiqarish tashqi savdo munosabatlarining oldingi darajasining yarmiga yetgan. Serbiya Demokratik partiyasi, har qanday muhim ishlab chiqarish muhitini, hukumat idorasi va davlat muassasasini nazorat qiladi. Xususiylashtirish 1999 yilda boshlangan bo'lsa-da, 2001 yildan boshlab 138 ta strategik korxonaning 7 tasi xorijiy investorlarga sotilgan. 2011 yilda kiyim-kechak, mebel va charm buyumlarini eksport qilishda katta yutuqlar qo'lga kiritildi. 2016 yilda qurilish sektorining o'sishiga erishildi. Mamlakatda shaharsozlik loyihasi tubdan isloh qilinib infratuzilmani takomillashtirish bo'yicha qurilish va qayta tiklash loyihalar amalga oshirildi.

4.11.1-rasm. Bosniya va Gersegovina sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi.)⁴⁰⁸

Bosniya va Gersegovina sanoat ishlab chiqarishi o'tgan yilga nisbatan 4,9 foizga o'sib, 2017 yil dekabr oyida 0,6 foizga pasaydi. Elektr va gaz yetkazib berish hajmi kamaydi (-3,1 foiz, -7,9 foiz). Bundan tashqari, ishlab chiqarish (noyabr oyida 7 foizga nisbatan 1 foiz), konchilikda (0,6 foizga nisbatan 10 foiz) ishlab chiqarish sekinroq sur'atlarda o'sdi. Umuman olganda, 2017 yilda sanoat ishlab chiqarishi 3,1 foizga o'sdi. Bosna va Gertsegovinadagi sanoat ishlab chiqarish 2007 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 2,88 foizni tashkil etib, 2008 yil dekabr oyida 28,80 foizni tashkil etdi. Bu

⁴⁰⁸ <https://tradingeconomics.com/bosnia-and-herzegovina/industrial-production>

ko'rsatkich 2009 yil dekabr oyida 17,90 foizni tashkil etgan edi.

4.11.6. Xizmatlar sohasi

Moliya

Mamlakatda Ogayo shtatining akkreditivlari pul-kredit siyosati va valyutani eksporti bo'yicha yagona vakolatlariga ega bo'lgan katta avtonom markaziy bank tashkil etildi. Milliy valyuta konvertatsiya markasi yevroga almashtirildi. Urushdan so'ng, moliyaviy konsolidatsiya kuchliroq bo'lib, ko'pchilik banklar endi xususiylashtirildi. Xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar XXI asrning boshida sezilarli darajada kirib keldi. Murakkab huquqiy va me'yoriy bazalar, shaffof biznes tartib-qoidalari va zaif sud tizimi xorijiy sarmoyadorlar jiddiy to'siqlarga duch keldi. Bosniya va Gertsegovinaning eng yirik savdo hamkorlari Xorvatiya, Serbiya, Italiya va Germaniya.

Xizmat ko'rsatish sohasi mamlakat YaIMning yarmidan ko'pini tashkil qiladi, chakana savdo va restoranlar muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mamlakatning boy madaniy merosi obyektlarini, ajoyib tog'larni va akvamarin daryolarini jalb qilish orqali sayyohlikni qayta tiklash uchun keng ko'lamlı investitsion loyihalar amalga oshirilmoqda.

Nufuzli banklari

- ✓ BiH
- ✓ Raiffeisen Bank Ltd.
- ✓ Nova Banka
- ✓ Intesa Sanpaolo Bank
- ✓ Sparkasse Bank Ltd.
- ✓ Sberbank BH Ltd.⁴⁰⁹

4.11.7. Tashqi savdo munosabatlari

Bosniya va Gersegovina iqtisodiyoti 2017 yilning uchinchi choragida 2,3 foizga o'sdi va o'tgan davrga nisbatan 0,6 foiz qisqarishdan iborat bo'ldi. Ichki iste'mol xarajatlari (2-chorakda 1,5 foizdan 2 foiz), yalpi kapitalning shakllanishi (-2,5 foizdan 1,1 foiz) va davlat xarajatlari (1,8 foizdan 1,3 foiz) o'zgargani kuzatildi. Bundan tashqari, rael tashqi talab hajmi ijobiy bo'ldi, chunki eksport 9,6 foizga (2 chorakda 7,3 foizga) oshib, import esa 5,8 foizga (2 chorakdagi 8 foizga) pasaygan. Har chorakda yalpi ichki mahsulotning o'sishi 1,6 foizni tashkil etdi. Bosniya va Gersegovinadagi Yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 2004 yildagi 2017 yilga nisbatan 1,56 foizni tashkil etdi. Bu holat 2016 yilning uchinchi choragida 10,60 foizni tashkil etdi va 2009 yilning to'rtinchi choragida esa 6,70 foizni tashkil etgan edi.

⁴⁰⁹ <http://www.sarajevotimes.com/nine-banks-bih-among-100-largest-south-east-europe/>

4.11.2-jadval. Bosniya va Gertsegovina YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁴¹⁰

Bosniya va Gertsegovina eksporti 2017 yilning dekabr oyida \$ 5.327 mlrd. AQSh dollari, 953783,000 BAM dan 1052199,000 BAMgacha oshdi. 2000 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 504417,000 BAM teng bo'lib, 2018 yil yanvar oyida esa 1052199,000 BAMdan yuqori ko'rsatkichga erishdi. 2000 yilning aprelida eng past ko'rsatkichi qayd etilib 136035,000 BAMni tashkil etdi.

4.11.2-jadval

Bosniya va Gertsegovina tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$ 5.327 mlrd (2017)	Import (USD)	\$ 9.130 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	metallar, kiyim-kechak, yog'och mahsulotlari	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashina va uskunalar, kimyoviy moddalar, yoqilg'i, oziq-ovqat mahsulotlari
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Xitoy 22.2% Hindiston 9.9% Turkey 8.4% Yaponiya 4.5% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Birlashgan Arab Amirligi 39.6% Xitoy 22.4% Janubiy Koreya 4.7% Turkiya 4.6%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Bosniya va Gertsegovina importi 2017 yil dekabrda 10.120 mlrd. AQSh dollari miqdorida 1473513,000 BAMdan 1758676,000 BAMga oshdi. Bosniya va Gertsegovinadagi import 2000 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 1070479,0 BAMga teng bo'lib, 2018 yil yanvar oyida esa 1758676,000 BAMdan yuqori bo'ldi. 2000 yilning oktabriga kelib 453237,000 BAMni tashkil qildi.

Bosniya va Gertsegovina iqtisodiyoti 2017 yilning uchinchi choragida 2,3 foizga

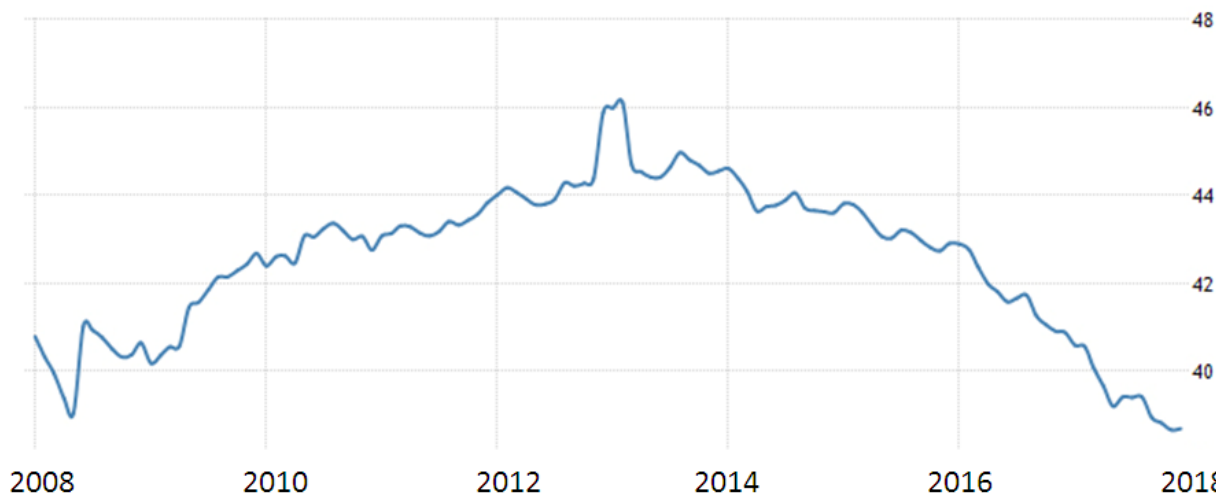
⁴¹⁰ <https://tradingeconomics.com/bosnia-and-herzegovina/gdp-growth-annual>

o'sdi va o'tgan davrga nisbatan 0,6 foiz pasayganini ko'rish mumkin. Ichki iste'mol xarajatlari (2-chorakda 1,5 foizdan 2 foizga), yalpi kapitalning shakllanishi (2,5 foizdan 1,1 foizga) va davlat xarajatlari esa (1,8 foizdan 1,3 foizga) o'zgargani kuzatildi. Har chorakda yalpi ichki mahsulotning o'sishi 1,6 foizni tashkil etdi. Bosniya va Gersegovinadagi Yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 2004 yildan 2017 yil oralig'ida 1,56 foizni tashkil etdi, bu esa 2016 yilning uchinchi choragida 10,6 foizni tashkil etgan bo'lib, 2009 yilning to'rtinchi choragida 6,7 foizni tashkil etgan.

4.11.8. Ishchi kuchi resurslari

Ishchi kuchining asosiy qismi ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi bilan shug'ullansa, keyinchalik xizmat ko'rsatish sohasi ham yetakchilik qilib bormoqda. Kasba uyushmalari urushdan keyingi davrda milliy iqtisodiyotda katta qismlarga bo'linib faoliyati yuritishi keskin zaiflashdi.

2017-yilda Bosniya va Gertsegovinadagi aholi soni 3,5 million kishini tashkil etgan. 1960 yilda Bosniya va Gertsegovinadagi 3,2 million aholisi mavjud edi. Bosniya va Gertsegovinadagi ish bilan ta'minlanganlar soni 2018 yil iyun oyida 802,718 kishini tashkil etgan. Bosniya va Gertsegovinadagi ish bilan ta'minlanganlar soni 2007 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 708,328 kishini tashkil etib, 2018 yil iyun oyida 806,031 kishiga yetgan. Eng past daraja 2013 yil fevralida qayd etilgan bo'lib, 648354 kishidan kam bo'lgan⁴¹¹.

4.11.3-rasm. Bosniya va Gersegovina ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴¹²

Bosniya va Gertsegovinadagi ishsizlar soni 2017 yil dekabrda 475,750 kishidan 2017 yilning noyabr oyigacha 475,084 kishiga kamaydi. Bosniya va Gertsegovinadagi ishsizlar 2007 va 2017 yillar oralig'ida o'rtacha 523,791 kishini tashkil etib, 2014 yilning yanvar oyida esa 557,474 kishiga yetgan. Past rekord saraja 2017 yil dekabrda qayd etilib 475,084 kishini tashkil etgan.

⁴¹¹ <https://tradingeconomics.com/bosnia-and-herzegovina/employed-persons>

⁴¹² <https://tradingeconomics.com/bosnia-and-herzegovina/unemployment-rate>

Bosniya va Gertsegovinadagi ish bilan band bo'lganlarning soni 2017 yil dekabrda 757,202 kishiga kamaydi. 2017 yil noyabr oyiga kelib 754,817 kishiga yetdi. 2007 yildan 2017 yil oralig'ida o'rtacha 704,270 kishiga teng bo'lib, 2008 yil may oyida esa 771,544 kishi darajasiga yetgan. 2013 yil fevralda 648,354 kishidan kam bo'lgan.

4.11.9. Soliq tizimi

Bosniya va Gertsegovina avtonomlari, Serbiya (Bosniya Serbiya Respublikasi), Bosniya va Gertsegovina Federatsiyasi turli soliq siyosatiga ega. Har ikkala hududda ham daromad solig'i stavkasi nisbatan past. Boshqa soliqlar korporativ soliq, mol-mulk solig'i va qo'shilgan qiymat solig'ini o'z ichiga oladi. Bosniya va Gertsegovinadagi tashkilotlar solig'i stavkasi 10 foizni tashkil etadi. Bosniya va Gertsegovinadagi xususiy daromad solig'i stavkasi 10 foizni tashkil etadi. 2004 yildan boshlab 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 9.33 foizni tashkil etdi va 2006 yilda 10 foizdan yuqori bo'lgan bo'lsa 2005 yilda 5 foizga yetib record ko'rsatkichga erishgan. Bosniya va Gertsegovinadagi savdo solig'i stavkasi 17 foizni tashkil etadi.

4.11.10. Transport

Bosniya va Gertsegovinadagi transport tizimi uchun asosiy to'siq doimgidek tog 'topografiyasidir. Bundan tashqari, transport infratuzilmasining aksariyati qismi hududdagi urushlarda kata zarar ko'rgan. Avstriya-Vengriya boshqaruvi (1878-1918) asosida boshlangan temir yo'l tizimi Saraybosnoni shimolga, Zagreb (Xorvatiya) va Belgrad (Serbiya) bilan birlashtiradi. Yana bir yo'nalish Saraybosnodan Mostarga, so'ngra esa Xorvatiyaning Adriatik sohilida joylashgan Ploje shahriga to'g'ri keladi. Biroq, bir necha yo'nalish to'g'ridan-to'g'ri va natija sifatida o'zgaruvchan sifatli yo'llar yo'lovchi va yuk tashish uchun afzal yo'l tizimi hisoblanmoqda. Havo xizmatlari Saraybosnani Belgrad va Zagreb kabi boshqa Bolqon poytaxtlari shuningdek, boshqa Yevropa va xalqaro yo'nalishlar tizimiga bog'laydi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Frigosped international transport
- ✓ Delta transportni sistem - dts bosnia and herzegovina
- ✓ Tehnosped, novi grad
- ✓ Poljo-sementi
- ✓ Delta Cargo
- ✓ Ceva logistics⁴¹³

Telekommunikatsiya

Bosniya va Gertsegovina fuqarolarning telekommunikatsiya vositalaridan foydalanishi munosabati bilan ortda qolishiga qaramasdan, XXI asrning birinchi o'n yilligida uyali aloqa abonentlari soni sezilarli darajada oshdi. Shu davr ichida

⁴¹³ <https://www.europages.co.uk/companies/bosnia%20and%20herzegovina/transport.html>

Internetdan foydalanuvchilar soni kengaydi. Radio, televideniya, xalqaro navigatsiyalar hamda boshqa masofadan turib axborot almashniqlar mamlakatning IT sohasidagi ulkan salohiyatini rivojlantirmoqda.

4.11.11. Infrastruktura

Bosniya hukumati Bosniya va Gertsegovinadagi Osijek-Saraevo-Ploche yo‘nalishi bo‘ylab o‘tadigan 350 km uzunlikdagi "Yo‘lak" 5c qurilishi uchun xalqaro tender e‘lon qildi. Ushbu yo‘lak bo‘ylab avtomobil yo‘llari B & Hning eng muhim yo‘lidir va Markaziy Yevropa va Janubiy Adriatik o‘rtasida eng qisqa aloqa yo‘li hisoblanadi. Mamlakatning markaziy qismida, Shimoliy-Janubiy yo‘nalishida, Donji Svilajdan, Xorvatiyaning Ploče portidan, shimoldan Bosna va Neretva daryolaridan keyin B&H chegarasigacha cho‘zilgan hududlarda harakatlar juda serqatnov. Bugungi kunga qadar Bosniya va Gersegovada 93 km avtomobil yo‘li qurib bitkazildi va 127 km qurilishi davom etmoqda. (Aprel 2017)

Sarayevoda xalqaro aeroportni yillik 10% o‘sishi hisobiga yo‘lovchilar terminalining kengaytirilishi, taksilar va apronlarni modernizatsiya qilish hamda kengaytirish ishlari 2016 yilning kuzidan boshlab amalga oshirilmoqda. Mavjud terminal 7000 kvadrat metrqa kengaytiriladi. Yangilangan aeroport, shuningdek, to‘g‘ridan-to‘g‘ri savdo markazi Sarayevoda aeroportiga ulanadi, sayyohlar va sayohatchilarga so‘nggi daqiqagacha xarid qilish uchun vaqtni tejash oson bo‘ladi.

Sarayevo

Saraybosna sanoati hozirda tamaki mahsulotlari, mebel, paypoq, avtomobil va aloqa uskunalari o‘z ichiga oladi. Sarayevoda joylashgan kompaniyalar B&H Airlines, BH Telecom, Bosnalijek, Energopetrol, Sarajevo Tobacco Factory va Sarajevska Pivara Saraybosna kuchli sayyohlik sohasiga ega va Lonely Planet tomonidan 2006 yilda "Dunyodagi eng yaxshi shaharlar" deb topildi. Sportga bog‘liq turizmi 1984 yilgi Qishki Olimpiya o‘yinlari, ayniqsa yaqin atrofdagi tog‘lardagi toshlar Bjelašnica, Igman, Jahorina, Trebević va Treskavica. Sarayevoda 600 yillik tarixga ega bo‘lgan G‘arbiy va Sharqiy imperiyalar ham oz ta'sirini ko‘rsatmoqda.

Bugungi kunda Sarayevo mintaqadagi eng tez rivojlanayotgan shaharlardandir. Bosmal shahar markazi, BBI markazi va Bolqonning eng baland osmono‘par binosi bo‘lgan Avaz Twist minorasi turli yangi zamonaviy binolardan qolishmaydigan arxitekturada qurilgan. Sarayevoda va Kakanj shahri o‘rtasida yakunlangan yangi avtomagistral (2006-2011) yakunlandi. Aholining, sayyohlik va aeroport transportining o‘sishi hisobiga shaharda xizmat ko‘rsatish shoxobchasi jadal rivojlanmoqda va turli tadbirkorlik faoliyat sub'ektlaridan yangi investorlarni jalb qilishmoqda.

Sarayevoda Janubiy-Sharqiy Yevropadagi eng mashhur savdo infratuzilmalaridan biri mavjud. Saraybosna shahar markazi 2014 yilda Janubi-Sharqiy Yevropaning eng yirik xarid qilish markazlaridan biriga aylandi. Saraybosna aeroport markazi to‘g‘ridan-to‘g‘ri yangi aerovokzalga ulangan bo‘lib, jahon brendlarini o‘ turli xil tovar, mahsulotlar va xizmatlarni taklif qiladi.

Mostar

Mostar iqtisodiyoti sayyohlik, alyuminiy va metall sanoati, bank xizmatlari va telekommunikatsiya sohalariga katta ahamiyat beradi. Shahar, mamlakatning eng yirik korporatsiyalari joylashgan hudud hisoblanadi. Sarayevo bilan birga Bosniya-Gertsegovinadagi eng yirik moliya markazi bo'lib, mamlakatning uchta eng yirik banklaridan ikkitasi Mostarda joylashgan. Bosniya-Gertsegovinada uchta milliy elektr, pochta va telekommunikatsion xizmat ko'rsatish shirkatlari mavjud. Ushbu banklar va alyuminiy zavodi shaharda umumiy iqtisodiy faoliyatning 50 %ni tashkil qiladi.

Aluminiy

Bu shahar viloyat, shuningdek, mamlakatdagi eng nufuzli kompaniyalar joylashgub hududdan biri. Hozirgi ishlab chiqarish quvvati bilan bog'liq holda yillik eksport 150 million AQSh dollaridan oshadi. Aluminiy kompaniyasining biznes bilan shug'ullanadigan sheriklari dunyodagi mashhur kompaniyalardir, ulardan eng muhimi: Venture Coke Company L.L.C. (Venco-Conoco), Shveysariyadan Glencore International AG, Debis International trading GmbH, Germaniyadan Daimler-Chrysler va VAW Alumina Technologie GmbH, Norvegiyaning HYOAA, Italiyadan Fiat va Xorvatiyalik TLM-Sibenik. Faqat Mostar hududi Aluminiydan yiliga 40 million yevro daromad oladi.

Prijedor

Prijedor, Bosniya va Gertsegovinadagi oltinchi katta shahar hisoblanadi. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan shahar, turli soha, xizmat va ta'lim muassasalariga ega. Shaharning yirik Yevropa poytaxtlariga yaqin joylashgan shahar geografik joylashuvi bu mamlakatdagi muhim sanoat va savdo markazlariga aylandi. Rivojlangan moliya sektori, 11 ta xalqaro banklar, 5 ta mikroredit tashkilotlari va rivojlanish asoslari mavjud. Shaharning buyuk iqtisodiy salohiyati Zagreb, Belgrad, Budapesht va Vena shaharlariga yaqin bo'lgan strategik geografik joylashuv bo'lib Bosniya va Gertsegovinada iqtisodiy rivojlanish uchun eng yaxshi iqlimlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Shahar atrofidagi qishloq xo'jaligi yerlari, shahar sanoatida xomashyo va yuqori malakali aholining o'sishi hududni yanada rivojlantirishda bo'lgan yagona iqtisodiy siyosatni ta'minlaydi.

4.11.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Mamlakatda 2016 yil hisobi bo'yicha o'sish ko'rsatkichi 3,1 foizni tashkil etdi. Bu rasmiy ma'lumotlarni nazarda tutgan holda 0,1 foiz darajaga pastdir. Iste'mol hajmining o'sishining asosiy omili bo'lib qolmoqda. Sanoat ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi sohasidagi band aholi 80% ni tashkil etadi. Garchi mehnat bozorida sezilarli rivojlanib ishsizlik darajasi pasayib borayotgan bo'lsada, yoshlar orasida ishsizlik darajasi yuqoriligicha saqlanib qolmoqda. Ishsizlik darajasi 2016 yilda 25,4% dan 2017 yilning birinchi yarmida 20,5% gacha pasaygan. 2017 yilda yoshlar o'rtasida ishsizlik darajasi 54,3 foizdan 45,8 foizga kamaydi. Bu ijobiy natijalar 2017

yilda kam ta'minlanganlik darajasini qisqartirishga aylandi⁴¹⁴.

2017 yilgi deflyatsiya yakuniga yetdi. 2016 yilda iste'mol narxlari indeksining o'rtacha yillik miqdori 0,8% kamaydi. Chunki, global energetika resurslari bahosining pastligi umumiy narxlarga ijobiy ta'sir qildi. Biroq, global energiya bozorida uzoq vaqt davom etgan qish va tobora ortib borayotgan salohiyat 2016 yil dekabridan keyin o'zgacha rivojlanish ko'rinishini aks etdi. Keyinchalik esa, import qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlari narxlarining ko'tarilishiga olib kelib, 2017 yil iyunida 1,1% ga oshdi. Nominal ish haqining cheklangan o'sishini hisobga olganda, yuqori iste'molchi narxlar real daromadlarning pasayishiga olib keldi.

2015-yilda kuchli moliyaviy konsolidatsiya yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,6 foiz fiskal profitsit bilan ta'minlandi. Shunga qaramay, 2016 va 2017 yillar mobaynida moliyaviy hisob-kitoblarning daromadlari YaIMga nisbatan 0,6 foiz kamomadga erishildi. Bu esa, ijtimoiy xarajatlarning ko'payishi va kapital sarf-xarajatlarining qisqarishi bilan asoslandi. Mamlakatga so'ngi ajratilgan Jahon Banki qarzlari barqarorlikni ta'minlash, davlat qarzi YaIMning 40 foizidan bir oz yuqori bo'lgan o'rta darajada qarzdor davlat ekanligini tasdiqlaydi.

Iqtisodiy oshkoralik

Islohotlar dasturini to'xtatishi mumkin bo'lgan siyosiy noaniqliklar o'rta muddatli istiqbol uchun eng yuqori xavf hisoblanadi. Ichki talabning o'sib borishi bilan qo'llab-quvvatlanadigan iqtisodiy o'sish 2016 yilda 3,1% dan 2019 yilgacha 3,5% gacha ko'tarilishi nazarda tutilgan. Bu BH uchun 2037 yilga kelib Yevropa Ittifoqining daromad darajasiga erishish uchun zarur bo'lgan 6% o'sishga nisbatan ancha past demakdir. Yevropa Ittifoqi a'zolari bo'lgan boshqa o'tish davri iqtisodiyotlari bilan hamkorlikni keskin rivojlantirishi lozim.

Kambag'allik va ishsizlik bilan bog'liq ravishda, iqtisodiy o'sish qashshoqlik kamaytirishni aylantirish uchun mehnat bozorini kengaytirish borasida muhim hamkorliklar hozirda amaliyotda bir qancha xalqaro grant hamda loyihalar bilan faol. FSB va RSda yangi mehnat qonunlarini joriy qilish, shuningdek, birinchi martabali ish izlovchilarni qo'llab-quvvatlash sxemalarini joriy qilish 2020 yilda ish bilan ta'minlanganlikning yaxshilangan natijalarini qo'llab-quvvatlashi kutilmoqda.

Umuman olganda, o'rta muddatli istiqbolda ham byudjet va tashqi tanqisligi 2019 yilgacha davom etadi va muvozanatlashtirilgan byudjet tuzilmaviy islohotlar dasturlari hamda obro'sini to'kis taqqoslash bilan rivojlanishga yordam beradi. Moliyaviy konsolidatsiya agar sarf-xarajalar bo'yicha omillar ko'rib chiqilmasa, xususan, katta ijtimoiy to'lov qonunchiligiga muvofiq yuqori maqsadli ijtimoiy yordam ko'rsatilmasa, albatta samarali bo'lmaydi.

Rivojlanish strategiyasi

2016-2020 yillar uchun WBG Country Partnership Framework iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga qaratilgan islohotlarni amalga oshirishni jadallashtirish uchun tahlil, maslahat va moliyalashtirishni ta'minlaydi. Ushbu yangi strategiyani ishlab chiqish uchun, mamlakatning iqtisodiy o'sishi va farovonligi yo'lida yuzaga kelgan qiyinchiliklarni aniqlash, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yechimlarni aniqlash uchun

⁴¹⁴ <https://www.worldbank.org/en/country/bosniaandherzegovina/overview#2>

muntazam diagnostik tahlil qilishni asosiy maqsad qilib olgan.

Jahon Banki Guruhi Bosniya va Gersegovina bilan strategik asosda uch asosiy yoʻnalishda keng islohotlarni qoʻllab-quvvatlaydi:

- ✓ Davlat sektorining samaradorligi oshirish;
- ✓ Xususiy sektorning jadal rivojlanishi uchun sharoitlar yaratish;
- ✓ Tabiiy zilzilalarga chidamli boʻlish;

Bosniya va Gersegovinaning asosiy iqtisodiy muammosi, iqtisodiy modelining muvozanati: davlat siyosati va ragʻbatlantirish, xususiy sektorga zarur malakali ish kuchi bilan taʼminlash hisoblanadi. Shu bilan birga, iqtisodiy muvozanatni bartaraf etishda mamlakat kelajakda oʻsishning barqarorligi va inklyuzivligini taʼminlashi kerak⁴¹⁵.

Bosniya va Gertsegovinadagi qayta tiklash

2014 yil may oyida Bosniya va Gersegovinada misli koʻrilmagan yomgʻir 1 milliondan ziyod odamga (25 foiz aholiga) taʼsir koʻrsatdi va natijada yuzaga kelgan ogʻir suv toshqini oqibatida yuzaga kelgan zarar va yoʻqotishlar mamlakat yalpi ichki mahsulotining qariyb 15 foiziga teng boldi.

Qishloq xoʻjaligida ishchilarning beshdan bir qismi ishlayotgan mamlakatda daryo suvlari yangi ekin maydonlariga zarar yetkazdi. 81 kichik fermerlar turmush darajasini keskin buzdi. Jahon banki mamlakat organlari tomonidan boshqariladigan va Yevropa Ittifoqi va Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ham qoʻllab-quvvatlanadigan muntazam tibbiyot ehtiyojlarini baholashda ishtirok etdi. Baholash oqibatida zarar koʻrgan hududlarda infratuzilma va xizmatlar uchun samarali reabilitatsiya choralarini ishlab chiqish uchun asos yaratildi. Inqirozga javoban, Bank tezkor ravishda inqirozga qarshi javob berish oynasidan 100 million AQSh dollari miqdorida mablagʻ ajratib, favqulodda mahsulotlarni moliyaviy qoʻllab-quvvatlash.

Loyihaning asosiy natijalari

Garchi tadbirkorlikni tartibga solish Markaziy Yevropadagi aksariyat mamlakatlarda boʻlgani kabi solishtirma qattiq qoʻllik boʻlsada, mamlakatdagi urushdan keyin koʻplab muammolar hamda iqtisodiy taraqqiyotni rivojlantirishda juda murakkab byurokratiya tizimi, kompleks tartib-qoidalar boʻyicha kamchiliklarni bartaraf etish davlat organlari tomonidan ijobiy loyiha natijalari hisoblanmoqda.

4.11. 13. Doing Business

4.11.3-jadval

Bosniya va Gertsegovinaning Doing Business koʻrsatkichi (2018 y.)

Bosniya va Gertsegovina, Easy of Doing Business 2018
DTF

Busines boshlashning osonligi (1-190)	86	Vaqt (kun)	125
Bisnezni boshlash (daraja)	175	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	357.7
DTF bali (0-100)	65.91	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	12	oshkoraligi (0-8)	6

⁴¹⁵ <https://www.worldbank.org/en/country/bosniaandherzegovina/overview#5>

Vaqt (kun)	65		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %) 7.7		Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	97
Minimum capital	12.0	DTF bali (0-100)	61.57
		Jarayonlar (soni)	7
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	166	Vaqt (kun)	24
DTF bali (0-100)	51.77	Qiyamat (mulk qiymati %)	5.7
Jarayonlar (soni)	16	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	12.5
Vaqt (kun)	193		
Qiymati (ombor qiymati %)	17.5	Soliq to'lash(daraja)	137
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	13.0	DTF bali (0-100)	60.43
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	33
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	122	Vaqt (bir yil uchun soatda)	411
DTF bali (0-100)	60.18	Umumiy soliq va ajratmalar (foйда%)	23.7
Jarayonlar (soni)	8		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 156-bet.

4.11.14. Turizm

Bosniya va Gertsegovina turizm sanoati mamlakat iqtisodiyotida tez rivojlanayotgan sohadir. Sayyohlik muhiti muntazam ravishda faol sayyohlik (Promotion) tizimi bilan rivojlanmoqda. Mamlakatda 1995 yildan 2000 yilgacha bo'lgan davrda sayyohlar soni o'rtacha 24 foizga o'sdi. 2007 yilga kelib Yevropa mintaqasining mustahkam rivojlanishi Janubiy va O'rta Yer dengizi havzasining kuchli ta'siriga (7%)ga to'g'ri keladi. 2013 yilda Butunjahon Iqtisodiy Forumi o'zining Sayohat va Turizm Rivojlanishi bo'yicha Hisobotida Bosniya va Gertsegovina sayyohlarga nisbatan dunyodagi sakkizinchi do'st hamroh bo'lganini e'lon qildi.

2015 yilda Bosniya va Gertsegovina 1 mln. kishidan oshib ketdi va 2016 yilga kelib, 1.128.530 kishiga (11,6%) qayd etildi. Sayyohlarning 67,6% va kechki turar joylarning 69% xorijiy davlatlardan kelganlar hisobiga to'g'ri kelmoqda. Jahon sayyohlik tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, Bosniya va Gertsegovina 1995 yildan 2020 yilgacha dunyodagi turizmning uchinchi eng yuqori o'sish ko'rsatkichiga ega bo'ladi. 2016 yilda asosiy yuboruvchi davlatlar Xorvatiya (11%) Serbiya (8,9%), Turkiya (10,7%), Sloveniya (6,5%) va Italiya (5,4%) kelayotganlar soni 6,5%). Bundan tashqari, har yili 1 milliondan ziyod kishi Medugorjega tashrif buyuradi.

Lonely Planet sayohati qo'llanma seriyasi Saraybosnoni dunyodagi 43-chi eng yaxshi shahar deb atadi. 2009 yil dekabr oyida Saraybosnoni 2010-yilda ilk o'nta shaharlardan biri sifatida tanitdi. Sarayevo, Dubrovnik 59-o'rin, Ljubljana 84, Bled-90, Zagreb-125 va Belgrad-143 larda, Saraybosna, Afina, Gretsiya ortidagi Bolqon yarim orolida eng yaxshi shaharni egallab kelmoqda.

Saroyevoda turizm yo'nalishlari asosan, tarixiy, diniy va madaniy jihatlariga qaratilgan. So'nggi yillarda sarmoyalar chakana savdo sohasida qimmatbaho taklif bilan mashhur bo'lgan xarid qilish shahari bo'ldi. U 1984 yilgi Qishki Olimpiya o'yinlariga mezbonlik qildi, u o'sha vaqtda eng katta qishki o'yinlar (sportchilar va ommaviy axborot vositalari jihatidan) maskani hsoblandi.

Mamlakat, Bjelašnica, Igman va Jahorina kabi olimpiya tog'lar bilan mukammal hudud sifatida o'z obro'siga qayta tiklamoqda. 2017 yilda Bosniya va Gertsegovinadagi 1,307,319 sayyoh tashrif buyurgan. Bu esa sayyohlik sohasida 13,7 foizga o'sish kuzatilib, o'tgan yilga nisbatan 12,3 foizga o'sdi. Bundan tashqari, sayyohlarning 71,5% xorijiy davlatlardan kelgan.

Turistik joylar

Bosniya va Gertsegovina sayyohlik boshqarmasi mehmonlarning eng jozibador foydalari quyidagilardir: 1) xalqning ruhi. 2) Mamlakat bo'ylab shaharlararo avtobuslar bilan sayohat. 3) atrofdagi tabiat obyektlari bo'lgan yirik shaharlarni bir kun ichida osongina sayr qilish imkoniyatiga ega.

Noyob joylari

Saraybosna "Olimpiya shahri", Bosniya-Gertsegovina iqtisodiy, ilmiy, madaniy, Yevropa Quddus deb nomlangan siyosiy va savdo markazi, Mostar, "Neretva shahri", "Sunshine shahri", YuNESKOning Stari ko'p va qadimgi shahri, Višegrad, YuNESKOning Mehmed Paša Sokolovich ko'prigi sayti; Kastel qal'asi va Ferhadiya masjidi kabi turli xil madaniy yodgorliklarga ega "Yashil Siti" Banja Luqa; Bihać va Una daryosi va Una daryosi, Una milliy bog'i hududi; Bosniya qirollarining Jajj shahri, Yugoslaviya poydevori va mashhur shalolalar shahri;

Qishki sport turlari

1984 yilgi qishki Olimpiya o'yinlarida Bjelašnica, Jahorina va Igman tog'lari tosh o'yinlarini o'tkazdi. Ular Bosniya-Gertsegovinadagi eng mashhur tosh tog'lari hisoblanadi. Jahorina ayollar tog' chang'isi musobaqalari maydoniga aylandi. Erkaklarning alpin tadbirlari Bjelašnica shahrida bo'lib o'tdi. Igmanda The Malo Polije hududida toshning sakrashi va Skandinaviya musobaqalarining toshlarni sakrash qismi bo'lib o'tadi. Veliko Polje shu paytgacha Skandinaviya musobaqasining biatlon, kross-kayak va tosh chang'isi qismini o'tkazdi. Sarayevo 2017 yilda Yevropa Yoshlar Olimpiadasiga mezbonlik qildi va shu bilan birga, zamonaviy arxitektura va ajoyib turar-joy hududlarini yaratish uchun Bjelašnica va Jahorina shaharlarida ushbu tadbir amalga oshirildi.

Adriatik dengizi

Neum, Bosniya va Gertsegovinadagi yagona qirg'oq shahar hisoblanadi. U 24.5 km (15 mln.) Qirg'oqni tashkil etadi va mamlakatning Adriatik dengizi uchun yagona imkoniyatidir. Neumda tik tepaliklar, qumli sayohlar va bir necha yirik sayyohlik mehmonxonalar mavjud. Narxlar qo'shni Xorvatiyaga qaraganda ancha past bo'lib, sayyohlar bilan juda gavjumdir. Sayyohlik va uning savdo-sotiq olib borishi mintaqaning iqtisodiyotiga yetakchilik qiladi. Neum sayyohlar uchun 5000 dan ziyod turar joy, qolganlari esa villalarda va xususiy turar-joylarda joylashgan. Neum turizmi asosan qirg'oq mintaqasiga asoslanadi. Neumning orqasida joylashgan ichki hududi boy arxeologik tarixga ega va betakror yovvoyi tabiatga ega qishloq xo'jalik turizmini rivojlantirishga kirishmoqda.

Milliy bayramlari

Yangi yil bayrami, 1-2 yanvar; Mehnat kunlari, 1-2 may; 27 iyul; 25-noyabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Hotel Montana Palace
- ✓ Solun Hotel & SPA
- ✓ Skopje Marriott Hotel
- ✓ Alexandar Square Boutique Hotel
- ✓ Hotel De KOKA
- ✓ Hotel Super 8⁴¹⁶

4.11.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Bosniya va Gersogovina mamlakati o‘rtasida diplomatik aloqalar 1996-yil 14-may kuni o‘rnatilgan⁴¹⁷. 2018-yil 10-fevraldan boshlab turizm vizalarini rasmiylashtirishning soddalashtirilgan tartibi quyidagi davlatlar fuqarolari uchun joriy etilgan⁴¹⁸.

Nazorat savollari

1. Polsha iqtisodiyotining o‘ziga xos xususiyatlarini ifodalab bering.
2. Vengriya iqtisodiyoti tasniflab bering.
3. Rumuniya iqtisodiyotidagi yetakchi sohalarni izohlab bering.
4. Xorvatiya iqtisodiyoti barcha tamoqlarini tasniflab bering.
5. Serbiya iqtisodiyotidagi yetakchi sohalarni tahlil qiling.
6. Makedoniya iqtisodiyotining ustunlik va kamchilik xususiyatlarini ifodalang.

⁴¹⁶ https://www.tripadvisor.com/hotels-g295109-republic_of_macedonia-hotels.html

⁴¹⁷ <http://geografiya.uz/bilasizmi/784-ozbekiston-respublikasi-bilan-diplomatik-aloha-ornatgan-mamlakatlar-royxati.html>

⁴¹⁸ <http://www.uzembassy.az/?id=23&xid=2826&lang=1>

5-BOB. SHARQIY YEVROPA MAMLAKATLARI IQTISODIYOTI

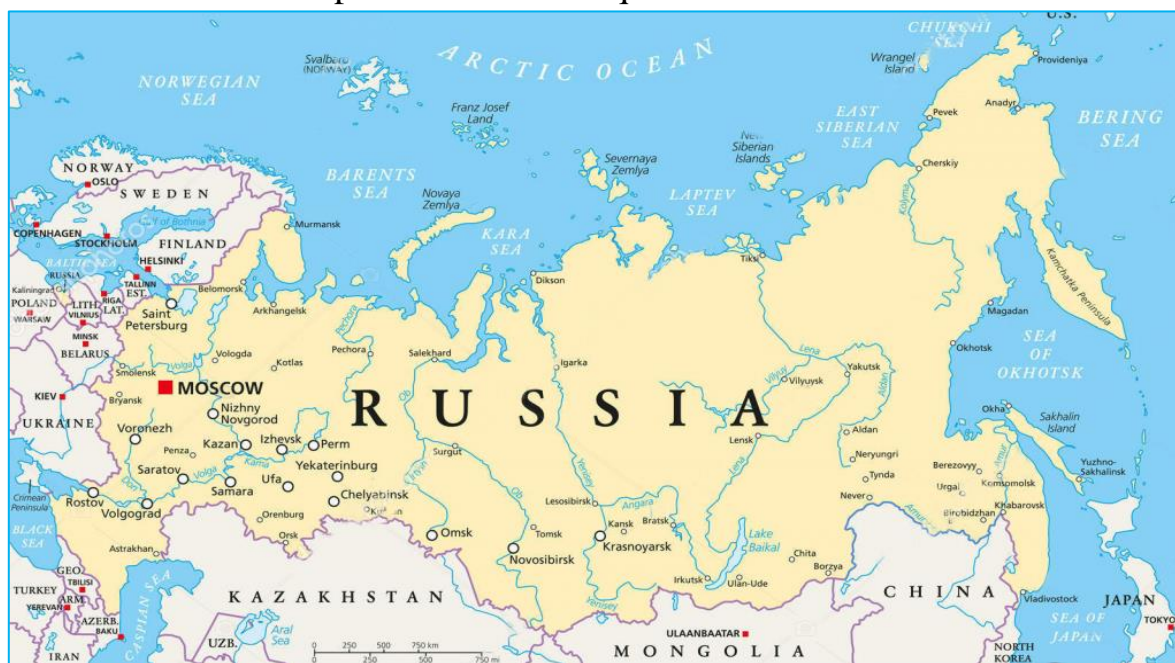
5.1. ROSSIYA FEDERATSIYASI

REJA:

- 5.1.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.1.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.1.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 5.1.4. Energetika
- 5.1.5. Sanoati
- 5.1.6. Xizmatlar sohasi
- 5.1.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 5.1.8. Ishchi kuchi resurslari
- 5.1.9. Soliq tizimi
- 5.1.10. Transport
- 5.1.11. Qurilish
- 5.1.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.1.13. Doing Business
- 5.1.14. Turizm
- 5.1.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

55°45'N 37°37'E; UTC+3,
Russian ruble (RUB)
MOSKVA

5.1.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Rossiya nominal YaIM hajmi 1,720 trln. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 11,950 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo

iqtisodiyotining 11 orinida turadigan mamlakat⁴¹⁹. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 1,974 trln. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁴²⁰. Rossiya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁴²¹.

Sharqiy Yevropadan shimoliy Osiyo hududlarigacha keng yoyilgan ulkan hudud hisoblanadigan Rossiya Federatsiyasi jahon iqtisodiyotida o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, geografik jihatdan shimoliy qutbning aksariyat qismida joylashgan Arktika, bepoyon o'rmonlar, Tundra, Sibir, Tayga, sersuv ko'llar, daryolar, dengizlar, tog'adirlar, serhosil yer maydonlari; qishloq xo'jalik sohasida rekord natijalar qayd etgan, sanoatning barcha tarmoqlarida muhim o'zgarishlar kashf etgan mamlakat hisoblanadi. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasidagi barqaror o'sish, ilm-fan yutuqlari, (kosmosni zabt etish), quyosh va yadro fizikasi, oliy matematika, kimyo-biologiya, tibbiyot, farmatsevtika, arxitektura, energetika, innovatsion texnologiyalar, injenerlik, tog'-kon metallargiya, harbiy soha, logistika, aviatsiya, kosmonavtika, telekommunikatsiya, kinomotografiya, milliy bozor ko'laminig juda-juda kattaligi, ko'plab portlar va erkin iqtisodiy zonalari hamda 14 mamlakat bilan chegaradosh mamlakat hamdir.

Ikkinchi jahon urushidan ulkan zarar ko'rgan mamlakat sharqiy va g'arbiy Yevropada tinchlikni ta'minlashga katta hissa qo'shgan. Imperator Romanovlar oilasini qulatib sotsializm qurish maqsadida butun imperiya hududida markazdan boshqariladigan, ma'muriy buyruqbozlik asosidagi iqtisodiyotdan ochiq bozor mexanizmasi asosida ishlaydigan o'tish davri iqtisodiyotidir. Kaliningrad-Sharqiy Yevropa-Kavkaz-O'rta Osiyo-Afg'oniston-Saxalin-Kuril orollariga harbiy yurishlar qilgan hozirda, dunyoning juda ko'p mamlakatlari bilan ochiq va shaffof diplomatiya yuritadigan, konstruktiv dialoglar orqali xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan siyosat yuritadigan mamlakat hisoblanadi⁴²².

Sovet Sotsialistik Respublikalari Ittifoqi (Sobiq Ittifoq) deb nomlanuvchi 15 Sovet Respublikasini birlashtirgan ittifoq 1991 yil dekabrda tarqatib yuborilgandan so'ng mustaqil davlatga aylandi.

Davlat tuzumi esa, 1993 yil 12 dekabrda bo'lib o'tgan referendumda Rossiya uchun yangi Konstitutsiyasi qabul qilindi. Konstitutsiya Federal Majlis tomonidan ma'lum bo'lgan ikki palatali qonun chiqaruvchi organi o'rnatadi. Quyi palatada (Davlat Dumasi) 450 ta saylangan deputatlardan iborat bo'lib, 178 a'zodan iborat yuqori palata (Kengash) Rossiyani tashkil etuvchi viloyatlar va muxtor respublikalarning vakillaridan iborat. Prezident to'rt yil muddatga saylanadi.

Prezident qonun chiqaruvchi organ tomonidan ma'qullanishi kerak bo'lgan mahkama va boshqa yuqori lavozimlarni tayinlaydi. Bosh vazir vazir o'rinbosarlarini va markaziy bank raisi lavozimiga tayinlanishi Davlat Dumasi tomonidan tasdiqlanadi. Sudyalari va bosh prokurorlarning tayinlanishi Federatsiya kengashi

⁴¹⁹ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advect/weoworld/rus>

⁴²⁰ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁴²¹ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

⁴²² <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/11975033/Vladimir-Putin-is-Forbes-magazines-most-powerful-person-in-the-world.html>

tomonidan tasdiqlanishi kerak.

Davlat Dumasining byudjet va iqtisodiy siyosatiga nisbatan vakolati bor, ularning aksariyati keyinchalik Federatsiya Kengashi tomonidan tasdiqlanishi kerak. Kengash viloyatlar va avtonom respublikalarga ta'sir ko'rsatadigan masalalar, jumladan, chegaradagi o'zgarishlar va Rossiya Federatsiyasi hududida kuch ishlatish masalalari bo'yicha yurisdiksiyaga ega.

Dunyoning hududiy jihatdan eng katta mamlakat hisoblanib, 11 ta vaqt mintaqasiga ega. Yevropaning eng uzun daryosi ham aynan shu hududda joylashgan. Volga va uning eng katta ko'li bo'lgan Ladoga joylashgan. Rossiyada dunyoning eng chuqur ko'li hisoblanadigan Baykal joylashgan. Mamlakat Shimoliy va Janubiy qutblardan tashqarida dunyoning eng past haroratini qayd etadi. Rossiya iqtisodning strategik sohalorida davlat mulkiga ega bo'lgan yuqori darajali daromad manbaiga ega. 1990 yillarda bozor islohotlari Rossiyaning ko'plab sanoat va qishloq xo'jaligini xususiylashtirdi, energetika va mudofaa bilan bog'liq sohalarda yuzaga keladigan xususiylashtirish muhim iqtisodiy o'zgarishlarni o'zida namoyon etdi. Rossiyaning yirik geografiyasi iqtisodiy faoliyatning muhim omilidir. Ba'zi manbalarda qayd etilishicha Rossiya dunyo tabiiy resurslarning 30 foizidan ko'prog'ini tashkil etadi⁴²³.

5.1.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

XII asrda asos solingan Muskoviyaning Qirolligi 200 yil mobaynida mo'g'ul xonligi (XIII-XV asrlarda) paydo bo'lishiga va atrofdagi boshqa hukmronliklarni asta-sekin egallashga hamda o'zlashtirishga muvaffaq bo'ldi. 17 asrning boshlarida yangi ROMANOV sulolasi bu Sibir bo'ylab Tinch okeangacha bo'lgan kengayish siyosatini davom ettirdi. Pyoter I (1682-1725 yy.) hukmronligi ostida gegemoniya Baltiya dengizigacha uzatildi. Mamlakat imperiyasining nomi ham o'zgartirildi. Sobiq Sovet iqtisodiyoti va jamiyati Stalin boshqaruvidan keyingi o'n yilliklar davomida bosh kotib Mixail Gorbachev (1985-91) kommunizmni modernizatsiya qilish uchun glasnost (qayta konfiguratsiya) va qayta konfiguratsiya qilishni boshlaguncha to'xtab qoldi.

Biroq, uning tashabbuslari g'ayrioddiy tarzda 1991 yil dekabrda kelib sobiq SSSRni Rossiya va boshqa 14 mustaqil respublikaga aylantirdi. Sobiq Ittifoqni inqirozga uchrashi AQShning har bir bosqichi 5 yilga mo'ljallangan 15 yillik loyihasi bo'lib, (Reforma-Perestroyka-Zaversheniya). Bu ulkan tarixiy voqeani amalga oshirishga aynan Mixayel Sergeevich Gorbochyovning hissasi ham bor deb hisoblaydi ekspertlar.

5.1.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Rossiya atrof-muhitining murakkabligi fermerlik uchun foydalaniladigan yerlarning juda oz qismida aks ettirilgan. Qishloq xo'jaligi yerlari mamlakat hududining oltidan bir qismini tashkil etadi. Rossiya qishloq xo'jaligining uchdan bir qismi ekinlar yetishtirish uchun ishlatiladi; qolgan qismini yaylov va o'tloqlar tashkil

⁴²³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>

etadi. Umuman olganda, qishloq xo'jaligi Rossiyaning yalpi ichki mahsulotining 5 foizdan kamroq miqdorni tashkil etadi. Ushbu sektorda jami ishchi kuchining sakkizdan bir qismi ishlaydi.

Rossiya qishloq xo'jaligining asosiy mahsuloti har doimgidek ekin maydonlarining yarmidan ko'prog'ini tashkil etadigan bug'doy, boshli don, arpa, javdar va grechkadan iborat. Ekin maydonining uchdan bir qismidan ko'prog'iga yem-xashak ekiladi. Janubiy tumanlarda jo'xori (makkajo'xori)ga bag'ishlangan. Qolgan qishloq xo'jaligi yerlari shakar lavlagi, zig'ir, kartoshka, poliz ekinlari va boshqa sabzavotlar kabi sanoat ekinlariga bag'ishlangan.

Qora tuproq va iqlimdagi o'zgarish qishloq xo'jaligida mintaqaviy farqlarni keltirib chiqaradi. Rossiyasidagi ekinlarga ajratilgan yerlarning janubiy qismida unumdor qora tuproq mintaqasi qariyb uchdan ikki qismgacha tashkil etadi. G'arbiy va sharqiy Sibir hamda Uzoq Sharqdagi ekinlar ham serhosil daromad keltiradi. Ko'pchilik hududlarda don ekiladigan dalalar hudud yerlarining uchdan ikki qismini egallaydi. Chorvachilik muhim ahamiyatga ega bo'lgan shimoli-g'arbiy va markaziy hududlarda yuzlab fermer xo'jaliklari go'sht va sut mahsulotlari yetkazib beradi. Fermer xo'jaligining intensivligi va erishilgan rentabellik darajasi odatda, mamlakatning Yevropa qismida sovuq Sibirga qaraganda ancha yuqori darajaga ega. Shuningdek, chorvachilik sohasi uchun ham xuddi shunday natija qayd etiladi⁴²⁴.

O'rmonchilik

Rossiya o'rmonchilik bo'yicha dunyodagi eng katta zaxiralarni o'z ichiga oladi va uning yog'ochsozlik, qog'oz, qayta ishlash sanoati alohida muhim hamda strategik ahamiyatga ega. Rossiyaning beshdan ikki qismi o'rmon bilan qoplangan, va mamlakatda butun dunyo miqyosidagi o'rmonlarning beshdan birimi tashkil etadi. Biroq, rus o'rmonlari sovuq, kontinental iqlim tufayli o'sishning juda sekinlashuviga ega. Mamlakat asl o'rmon maydonlarining taxminan uchdan birini yo'qotmoqda. Milliy qonunchilik 1990-yillarning oxirlarida keyingi o'rmonlarni kesishni muvofiqlashtirish uchun islohotlar amalga oshirdi. Shunga qaramay, Rossiya shimoliy Yevropaning so'nggi daxlsiz o'rmon manzaralarini xavf ostiga qo'yishni davom ettirdi. Shu kabi xavf-xatarlar Uralning sharqida ham kuzatildi. O'rmon sanoatida bir millionga yaqin odam ishlaydi. Daraxt turlari betakror ustunlik namoyon etadi; Rossiya dunyodagi yumshoq daraxtlarning beshdan bir qismini yetishtiradi. Mamlakatda ko'plab yog'och mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan dunyodagi yetakchi xalqaro kompaniyalardan bir qanchasi faoliyat yuritmoqda. Ular qog'oz, karton va selluloza eksporti orqali milliy daromadlarga hissa qo'shadi.

Baliqchilik

Baliqchilik sanoati Rossiya iqtisodiyotida muhim rol o'ynaydi. Atlantika va Tinch okeanining muhim resurslariga ega bo'lgan holda, dengiz baliqchiliklari juda yaxshi rivojlangan. Rossiyaning konserva zavod kemalari parki uzoq joylarda katta hajmli sanoat qayta ishlash faoliyatini amalga oshirishi mumkin. Yevropa bo'ylab baliq ovlash portlari - Kaliningrad va Sankt-Peterburg, Boltiq dengizi, Murmansk,

⁴²⁴ <https://www.britannica.com/place/russia/Agriculture-forestry-and-fishing>

Arxangelsk va boshqalar. Rossiya Tinch okeanining asosiy porti Vladivostokdir. Biroq, Saxalin va Kamchatka orollarida aholining juda kam qismi yashaydi. Azov dengizida, Qora va Kaspiy dengizlarida (dunyodagi eng zaychik manbai bo'lgan Kaspiybli baliq ovqati) kichik miqyosdagi baliq ovlari amalga oshiriladi. Lekin, daryo oqimlari va qishloq xo'jaligi oqimi, sanoat chiqindilarining ifloslanishi va kanalizatsiya dezinfatsiyasi baliqchilik sanoatiga keskin zarba bermoqda. Ko'l va daryolarda, jumladan, baliq yetishtirishning muhim jihati bo'lgan ichki suv havzalarida baliqchilik fermalarini juda ko'plab uchratish mumkin⁴²⁵.

Rossiyaning baliq ovlash sanoati dunyodagi boshqa yetakchi qayta ishlab chiqaruvchilar (Yaponiya, Amerika Qo'shma Shtatlari va Xitoy) hajmiga raqobat qiladi. Rossiya konserva baliqlarining taxminan uchdan bir qismini, dunyodagi tirik va muzlatilgan baliqlarning to'rtidan bir qismini ovlaydi. 1990-yillarda baliqchilikni xususiylashtirish siyosati sanoatning kayya hajmda kengayishi natijasida ichki iste'mol uchun ishlab chiqarishdan eksportga yo'naltirilganligini fikrimiz dalilidir.

5.1.1-jadval

Rossiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Shimoliy Osiyodan Shimoliy Tinch okeanigacha (Ural g'arbiy qismi) Yevropadan tortib, Shimoliy Tinch okeanigacha cho'zilgan, Arktik okeani bilan chegaradosh hududlar

Poytaxti	MOSKVA	Budjeti	Daromadlar: \$200,7 mlrd Xarajatlar: \$244,8 mlrd
YaIM	\$1,7 trillion	Global Innovatsion Indeks	45 (38,76)
Oltin valyuta zahirasi	\$418,5 mlrd.	HDI	49 (0,804)
Tashqi qarzi	\$451,5 mlrd.		
Maydoni	17,098,242 km, Ozarbayjon 338 km, Belarus 1,312 km, Xitoy 4,133 km, Estoniya 324 km, Finlyandiya 1 309km Gruziya 894 km, Qozog'iston 7,644km Shimoliy Koreya 18 Latviya 332 km, (Kaliningrad 261km Mongoliya 3,452km Norvegiya 191 km, Polsha 210 km, Ukraina 1,944 km	Sanoati	ko'mir, neft, gaz, kimyo, metallurgiya, samolyotsozlik va kosmik transport vositalari, mudofaa sanoati (radar, raketa ishlab chiqarish, ilg'or elektron komponentlar), kema qurish; yo'l va temir yo'l transporti vositalari; kommunikatsiya uskunalari; qishloq xo'jaligi texnikasi, traktorlar va qurilish uskunalari; elektr energiyasini ishlab chiqarish va uzatish uskunalari; tibbiy va ilmiy vositalar; iste'mol tovarlari, to'qimachilik mahsulotlari, oziq-ovqat mahsulotlari, qo'l san'atlari
Aholisi	142,257,519 kishi	Tabiiy resurslar	neft, tabiiy gaz, ko'mir va ko'plab strategik foydali qazilmalar, noyob er elementlari, yog'och zahiralari, shu

⁴²⁵ <https://www.britannica.com/place/russia/Agriculture-forestry-and-fishing>

			jumladan yirik tabiiy resurs bazasi
Umumiy chegarasi	22,408 km	Qishloq xo'jaligi	Bug'doy, shakar lavlagi, ayçiçek urug'lari, sabzavotlar, mevalar; mol,
Ishsizlik Inflatsiya Soliqlar	5,4% (Iyun 2017) 4,2% 17,3% YaIMda	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 4,7 % Sanoat:32,5% Xizmatlar:62,1%
Gini index BERI Doing Business	38,9 60 (5,83) 40(2018)	Yirik kompaniyalari	Gazprom, Lukoil, Rosneft,Russian Railways,RostecEngineering, Magnit, Surgutneftegaz, Transneft,X5 Retail Group,Inter RAO, Rosseti, Sistema, ,
YAIM darajasi	6 (nominal) 11 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy Hamkorlik	WTO, GECF, CIS, APEC, EURASEC G-20, BRICS, SCO, WTO, UN IBRD, OSCE, UNCTAD, UNIDO,
Davlat boshqaruvi	Prezidentlik federatsiyasi	Jon boshiga YaIM darajasi	\$11,950 (nominal) \$23,875 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

5.1.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Rossiya juda ko'p foydali qazilmalarga boy energetika zahiralari ega. Aksariyat hollarda, zamonaviy sanoat tomonidan talab qilinadigan xomashyolarning deyarli barchasi mavjud. Uning ko'mir zaxiralari, metal rudalar, alyumeniy hamda mis konlari o'zining keng ko'lami bilan dunyoda yetakchi mamlakatligii ifodalaydi. Eng katta maydonlar Sharqiy Sibir va Uzoq Sharqning uzoq Tunguska hamda Lena havzalarida joylashgan bo'lib, ular katta miqdori foydalanilmayapti. Ishlab chiqarishning asosiy qismi Trans-Sibir temir yo'lining janubiy qismida joylashgan. Rossiya ko'mirning taxminan to'rt dan uch qismi Sibirda - Kuznetsk havzasida, beshdan ikki qismi esa Kansk-Achinsk, Cheremxovo va Janubiy Yakut havzalarida hamda ko'plab kichik konlarda qazib olinadi. Yevropa Rossiyasida qattiq (antrasit) ko'mir qazib olish asosan, Sharqiy Donets havzasida va Arcticda Vorkuta atrofida Pechora havzasida amalga oshiriladi.

Gidroenergiyaning ko'p qismi Volga, Kama, Ob, Yenisey, Angara va Zeya daryolaridagi yirik stansiyalardan olinadi. Atom energiya ishlab chiqarish 1986 yil Ukrainada Chernobil halokatigacha tez sur'atlar bilan kengaytirildi. Sibirning elektr energiyasining katta qismi yuqori voltli quvvat sim tarmoq bo'ylab Yevropa hududiga uzatildi. Rossiya yonilg'i energiyasi va elektr energiyasini ishlab chiqarish, iste'mol qilish va eksport qilish kabi eng ilg'or va strategik manzara tasvirlaydi. Ushbu faoliyat Rossiya energetika siyosatini batafsil tasvirlab beradi.

Rossiyada yer yuzidagi har qanday davlatning eng yirik tabiiy gaz zahirasi, ikkinchi ko'mir zahirasi va sakkizinchi yirik neft zaxiralari mavjud. Bu jahonda tasdiqlangan tabiiy zahiralarning 32% (ehtimoliy zaxiralarning 23%), tasdiqlangan neft zahiralarning 12%, kashf etilgan ko'mir zaxirasining 10% (taxminiy zaxiralarning 14%) va tasdiqlangan uran zahiralarning 8%.ni tashkil etadi. Rossiya gaz sektorini asosiy strategik ahamiyatga ega ekanligini yashirmaydi. Tabiiy gazning

asosiy energiya manbai sifatida ulushi butun dunyoga nisbatan ancha yuqori. Rossiya tabiiy gaz ishlab chiqarish hajmining 94 foizini ishlab chiqaradigan "Gazprom" monopoliyasiga tegishli bo'lib, dunyodagi eng yirik tabiiy gaz zaxiralariga ega. Jahon miqyosida "Gazprom" dunyodagi mashhur gaz zaxirasining 25 foizini egallaydi va jahon bo'yicha 16 foizini tashkil etadi.

Rossiyaning yirik neft kompaniyasi "Rosneft", "Lukoil", "TNK-BP", "Surgutneftegaz", "Gazprom neft" va "Tatneft" kompaniyalaridir. Barcha neft magistral quvurlari (Kaspiy quvur liniyasi konsortsiumi bundan mustasno) davlatga qarashli "Transneft" monopoliyasiga tegishli. Neft mahsulotlari quvurlari o'zlarining "Transnefteproduct" sho'ba korxonasiga tegishli. "Transneft" Rossiyaning neftini Osiyo va Tinch okeani mintaqalariga (Xitoy, Yaponiya, Koreya) yetkazib beruvchi Sharqiy Sibir - Tinch okeani neft quvuri qurmoqda.

Rossiya dunyodagi ikkinchi yirik ko'mir zaxirasiga ega bo'lib, 157 milliard tonna zaxiraga ega. Rossiyaning ko'mir zahiralari juda katta keng maydinlarda tarqalgan. Asosiy toshko'mir konlari Pechora va Kuznetsk havzalarida joylashgan. Kansk-Achinsk havzasida qo'ng'ir ko'mirning katta konlari joylashgan. Sibir Lena va Tunguska havzalari katta miqdordagi kashf qilinmagan resurslarni tashkil qilib ularning tijorat maqsadlarida ishlatilishi ehtimol qiyin bo'lishi mumkin.

Gidroenergetika

Gidroenergetika Rossiyaning umumiy elektr energiyasini ishlab chiqarishning qariyb 21 foizini tashkil qiladi. Hozirgi kunda Rossiya 102 GESni qurilgan bo'lib umumiy quvvatning 35 GVtdan oshadi. Rossiyaning "RusHydro" kompaniyasi dunyodagi ikkinchi yirik gidroenergetika ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi.

Quyosh energiyasi

Rossiyaning quyosh energiyasi uchun umumiy salohiyati 2,3 trln.Vtni tashkil etadi. Eng yaxshi quyosh nurlanish salohiyatiga ega mintaqalar Shimoliy Kavkaz, Qora va Kaspiy dengizi hududlari, Sibir va Uzoq Sharqning janubiy qismlari. Ushbu salohiyat katta darajada foydalanilmayapti, lekin quyosh energiyasidan tashqari quyosh energiyasi yoki uzoq hududlarda gibrid ilovalar uchun katta imkoniyatlar mavjud. Biroq, Kislovodskaya SPP (1,5 MVt) yagona quyosh elektr stantsiyasining qurilishi dastur doirasida.

Shamol energiyasi

Rossiya Tinch okeani va Arktika qirg'oqlarida, keng cho'l va tog'li hududlarda yuqori sifatli shamol resurslariga ega. Keng ko'lamlil shamol energetikasi tizimlari Sibir va Uzoq Sharq (Saxalin orolining sharqida, Kamchatka janubida, Chukotka yarim orolida, Vladivostokda), Volga daryosi bo'yidagi cho'llar, shimoliy Kavkaz dashtlari va tog'lari, Kola yarim orolida bu yerda energetika infratuzilmasi hamda yirik sanoat iste'molchilari mavjud.

Konchilik

Rossiyadagi tog'-kon sanoati 2018 yil fevral oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 0,30 foizga oshdi. 2000 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 2,89 foizni tashkil etdi va 2004 yil fevral oyida 10,80 foizni tashkil etdi. 2009 yilning fevrali oyida past ko'rsatkich 7,70 foizni tashkil etdi.

Rossiyada po‘lat ishlab chiqarish yanvar oyida 5,700 ming tonnaga kamaydi. 2017-yil dekabrda 5,930 ming tonnani tashkil etdi. 1992-yildan 2018-yilgacha o‘rtacha 5,160 ming tonna bo‘lib, 2008 yil may oyida 6,804 ming tonnadan yuqori bo‘ldi va past rekord darajada 1998 yilning sentabr oyida qayd etilib 3,130 ming tonnani tashkil etdi.

5.1.5. Sanoat

Rossiyaning sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2018 yilning fevral oyida o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 1,5 foizga oshib, o‘tgan oyning 2,9 foizdan, bozor narxining 2 foizga tushib ketishiga olib keldi. Ishlab chiqarish (yanvar oyida 1,9 foizga nisbatan 1,9 foizga) va xomashyoni qazib olish (0,1 foizga nisbatan 0,3 foiz) bo‘yicha pasayish kuzatildi. Boshqa tomondan, elektr energiyasini ishlab chiqarish va tarqatish 1,8 foizga kamaydi (yanvar oyida -2,2 foizga) va suv va kanalizatsiya taqsimoti 1,4 foizga o‘sdi (yanvar oyida -4,6 foizga). Har oyda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 2 foizga kamaydi. Rossiyada sanoat ishlab chiqarish 2000 yildan 2018 yilga kelib o‘rtacha 3.39 foizni tashkil etdi va 2000 yil aprel oyida 17,70 foizni tashkil etib 2009 yilning yanvar oyiga nisbatan 16,90 foizga o‘sdi.

5.1.1-rasm. Rossiya sanoatining yillar bo‘yicha o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴²⁶

Rossiyada sanoat ishlab chiqarish 2018 yil fevral oyida o‘tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 1,90 foizga oshdi. Rossiyada ishlab chiqarishni ishlab chiqarish 2000 yildan 2018 yilga kelib o‘rtacha 4,15 foizni tashkil etdi va 2000 yil aprel oyida 27,10 foizni tashkil etdi. 2009 yilning yanvar oyida rekord darajada - 28,10 foizni tashkil etdi. 2018 yil fevral oyida o‘tgan oyga nisbatan bu ko‘rsatkich 2 foizga kamaydi. 1999 yildan boshlab 2018 yilga kelib 0,44 foizga o‘sib, 1999 yilning dekabrda 24,40 foizga yuqori bo‘ldi va 2015 yil yanvarida o‘rtacha 26,10 foizni tashkil etdi.

⁴²⁶ <https://tradingeconomics.com/russia/industrial-production>

5.1.6. Xizmatlar sohasi

Moliya

Bugungi kunda Federal Soliq xizmati va Federal Bojxona xizmati tomonidan nazorat qilinadigan valyuta munosabatlari (2004-2016 yillarda Rosfinnandzorning bekor qilinishidan avval Rosfinnandzor - Moliya va byudjet nazorati federal xizmati qo'lda bo'lgan) mamlakatdagi tashqi va ichki savdo munosabatlarini rivojlantirish asosi hisbolanadi. Endilikda yangi tuzilmalar tizimli nazorat qilayotganligi sababli Rossiya milliy va xorijiy valyutalarni nazorat qilish to'g'risidagi qonunlar ko'plab muhim o'zgarishlarga duch keldi.

Rossiya Markaziy bankini ko'pchilik CBR deb tan olgan. Bu milliy valyuta hisoblangan Rossiya Rublning barqarorligini ta'minlash uchun mas'ul bo'lgan yagona organ hisoblanadi. CBR bir qancha vazifalarni o'z ichiga oladi, jumladan:

- ✓ Rublning himoyalanganligini va barqarorligini ta'minlash
- ✓ Valyuta munosabatini nazorat qilishda qarz beruvchi sifatida harakat qilish,
- ✓ Kredit tashkilotlari uchun qayta moliyalashni tashkil etish
- ✓ Bank operatsiyalari uchun hisob-kitob qoidalarini belgilash
- ✓ Milliy to'lov tizimini tartibga solish va nazorat qilish qoidalarini belgilash
- ✓ Davlat byudjeti hisob-kitoblarini yuritish
- ✓ CBR xalqaro zahiralarni boshqarib, moliyaviy tashkilotlarni nazorat qilish va ro'yxatga olish

Sug'urta

2016 yil oxiriga kelib Rossiyada 388 sug'urta faoliyati sub'ekti, 263 ta sug'urta kompaniyasi va 12 ta xalqaro sug'urta kompaniyalari faoliyat yuritgan. Rossiya sug'urta bozorining deyarli barcha asosiy segmentlari 2017 yilning so'ngi choragida ijobiy faoliyat yuritdi. Ba'zi hollarad sug'urta to'lovlari (rus tilida KASCO deb nomlanuvchi) to'liq qoplanmagan. KASCO ning pasayishi, albatta, yangi mashina talabining pasayishi va iste'molchilarning daromadlari hamda kredit qobiliyatining sezilarli darajada qisqarishi tufayli yuz berdi. Yildan yilga yigirma yil ichida yig'ilgan sug'urta mukofotlari hajmi 53,2 mlrd. Rublni yoki 2017 yilning shu choragiga nisbatan 11% ga pasaygan.

Bank sektori

Rossiya bank sektori so'nggi yillarda ijobiy o'sish tendentsiyalarini kuzatdi. 2016 yilda bu ko'rsatkich o'tgan yilga nisbatan 4 barobar oshdi. Kreditlar ajratish sifati yaxshilanganligi sababli 2017 yilda ham moliyaviy transhlar ortdi. Rossiyada 2017 yilning dekabr oyida 674 ta kredit tashkilotlari faoliyat yuritgan (594 ta bank va 80 ta noaniq kredit tashkilotlari). Mamlakatning yirik aktivlari - Rossiya qishloq xo'jaligi banki tashkil qiladi.

Nufuzli banklari

- ✓ Sberbank
- ✓ VTB
- ✓ Gazprombank
- ✓ VTB24
- ✓ Bank Otkritie Financial Corporation

✓ Bank of Moscow⁴²⁷

5.1.7. Tashqi savdo munosabatlari

Rossiya savdo balansi 2017 yil hisobi bo'yicha 15,8 mlrd. AQSh dollariga oshdi. Rossiya Markaziy banki hisobotida keltirilishicha Rossiyaning Savdo balansi 1997 yildan 2015 yilgacha o'rtacha 8338,23 mln. AQSh dollarini tashkil etib, 2016 yil dekabrda esa 20647 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. 1998 yil fevraliga kelib 185 mln. AQSh dollarini tashkil qilgan.

2017 yilda Rossiyaning asosiy eksporti neft va tabiiy gaz (umumiy eksport hajmining 68,4%), rudalar va metallar (5,9%), kimyo mahsulotlari (5,8%), mashina va transport vositalari (6,4%) va oziq-ovqat (4,7%) hisoblanadi. Boshqalar quyidagilarni o'z ichiga oladi: qishloq xo'jalik xomashyolari (2,2%) va to'qimachilik (0,2%)ni tashkil etdi.

Rossiya jahon tovar bozoridagi narxlarning ko'tarilishiga katta darajada bog'liq. Chunki, mamlakat tovar eksportiga qaram bo'lib, jahon bozoridagi o'zgaruvchan tendensiyalar milliy iqtisodiyotga keskin zarba beradi.

2017 yil hisobi bo'yicha Rossiya eksporti \$529 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. Shuningdek, eksport yillik 31,3 foizga o'sib, 2018 yil yanvar oyida 25,43 mlrd. AQSh dollaridan 33,40 mlrd. AQSh dollariga o'sdi. Xorijiy mamlakatlarga eksport hajmi 32,1% ga oshdi va 29,47 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. MDH mamlakatlariga esa 26,2% o'sib, 3,93 mlrd. AQSh dollarini tashkil qildi. 1994-yildan 2018-yilgacha Rossiyada eksport 21,40 mlrd. AQSh dollarini tashkil qildi. Bu ko'rsatkich 2011 yilning dekabrda 50,24 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib 1994 yil yanvar oyida 4,100 mlrd. AQSh dollarini tashkil qilgan.

5.1.2-jadval

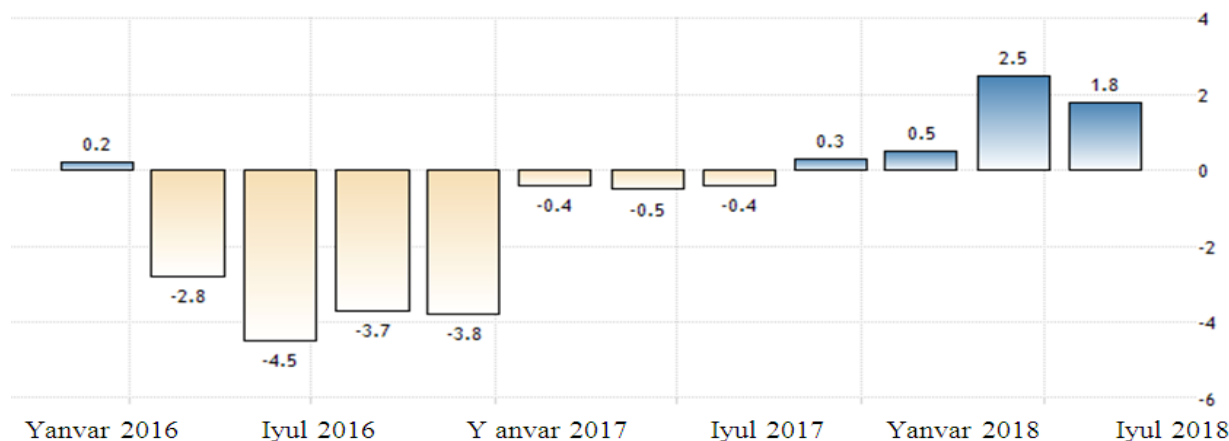
Rossiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$528.9 mlrd (2017)	Import (USD)	\$182.3 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	Neft va neft mahsulotlari, tabiiy gaz, metallar, yog'och va yog'och mahsulotlari, kimyoviy moddalar va turli xil fuqarolik va harbiy ishlab chiqaruvchilar	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	Mashina, transport vositalari, farmatsevtika, plastmassa, yarim tayyor metal, polat, go'sht, meva va yong'oq, optik va tibbiy asbob-uskunalar, temir,
Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 45.8% Xitoy 9.8% Belarusiya 4.9% Turkiya 4.8% Janubiy Koreya 3.5% Boshqalar 31.2%	Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoq 38.2% Xitoy 20.9% AQSh 6.1% Belarusiya 5.2% Yaponiya 3.7% Boshqalar 26%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

⁴²⁷ <https://www.investopedia.com/articles/investing/082015/6-biggest-russian-banks.asp>

Rossiya importi o'tgan yilga nisbatan 20,4 foizga o'sdi va 2018 yil yanvarida 16,41 milliard AQSh dollariga yetdi. Bu o'tgan yili 13,62 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. 2017 yil MDH mamlakatlaridan import 20,7 foizga o'sib 14,49 mlrd. AQSh dollarni tashkil etib umumiy miqdorining 18,7 foizni tashkil etgan. 2018 yil yanvar oyida esa, 1,92 mlrd. AQSh dollarni tashkil etdi. Rossiyada import 1994 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 13,28 mlrd. AQSh dollariga teng bo'lib, 2013 yilning dekabrda 32,48 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi.

5.1.2-rasm. Rossiyaning YalMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁴²⁸

Rossiyaning yalpi ichki mahsuloti 2017 yilning uchinchi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 1,8 foiz o'sib, o'tgan davrda nisbatan 2,5 foizga o'sdi. 2017 yilda iqtisodiyot 2016 yilda 0,2 foiz pasayish bilan taqqoslaganda 1,5 foizga o'sdi. Bu 2014 yildan beri birinchi ijobiy yil bo'ldi. Mamlakatda asosan, tog'-kon sanoati rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1996 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 3,01 foizni tashkil etdi va 1999 yilning to'rtinchi choragida 12,10 foizni tashkil etgan. 2009 yilning ikkinchi choragida rekord daraja kuzatilib - 11,20 foizni tashkil etdi.

5.1.8. Ishchi kuchi resurslari

Rossiyada ish bilan bandlik darajasi yanvar oyida 59,30% gacha kamaydi va 2017 yil dekabr oyida 65,80% ni tashkil qildi. Rossiyada ish bilan ta'minlanish darajasi 2013 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 65,21% ni tashkil etdi. Bu 2016 yil avgust oyida 59,30% ni va 2018 yil yanvar oyida rekord darajada 66,60% ni tashkil etdi. Rossiyada ish bilan band bo'lganlarning soni 2018 yil yanvarida 72.40 milliondan 2017 yilning yanvarida 71.90 milliongacha kamaydi. Rossiyada 1991 yildan 2018 yilgacha ish bilan band aholi soni 68.87 millionni tashkil etib, 1991 yil iyul oyida 74.10 millionga yetgan. 1999 yilning yanvar oyida esa bu ko'rsatkich 60,40 mln. kishini tashkil etgan edi.

Rossiyada ishsizlik darajasi 2018 yil fevral oyida 5 foizga pasayib, o'tgan yilning ayni mavsumida 5,6 foizni tashkil etgan. Ishsizlar soni 423 mingdan 3808

⁴²⁸ <https://tradingeconomics.com/russia/gdp-growth-annual>

minnggacha pasaydi. Rossiyada ishsizlik darajasi 1993 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 7.65 foizni tashkil etdi va 1999 yilning fevral oyida 14.10 foizni tashkil qilgan. 2014 yilning avgust oyida rekord darajadagi 4,80 foizni tashkil etdi.

5.1.3-rasm. Rossiyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴²⁹

2018 yil yanvar oyida Rossiyada ishsizlar soni 3,81 millionni tashkil etdi. Rossiyadagi ishsizlar 1992 yildan 2018 yilgacha o‘rtacha 5.62 millionni tashkil etgan. 1999 yil fevral oyida 10,40 milliondan yuqori ko‘rsatkichlar qayd etilgan. 1992 yil noyabr oyiga kelib 3,60 mln. kishini tashkil qilgan.

5.1.9. Soliq tizimi

Rossiyada tashkilotlar solig‘i stavkasi 20 foizni tashkil etadi. 2001 yilga kelib ushbu stavka o‘rtacha 22,83 foizni tashkil etdi. 2001 yilda bu ko‘rsatkich 43 foizni tashkil etib, 2009 yilda esa 20 foizni tashkil etgan. Rossiyada xususiy daromad solig‘i stavkasi 13 foizni tashkil etadi. Mamlakatda sotuvdan olinadigan soliq stavkasi 18 foizni tashkil etadi.

5.1.10. Transport

Rossiya 2011 yilda dunyo bo‘ylab umumiy uzunligi 87157 kilometr (54157 milya) bo‘lgan, faqat AQSh va Xitoydan keyin dunyodagi uchinchi yirik temir yo‘l tarmog‘iga ega. Buni 86.200 kilometrdan Saxalin orolida 957 km (595 milya) temir liniya bo‘ylab 1,067 mm (3 fut 6 dyuym) tor o‘lchagichdan foydalanilganda 1,520 mm (4 dyuym 11/27/32 dyuym). Elektrlangan temir yo‘l tarmog‘ining deyarli yarmini tashkil etadi. Umumiy uzunligi 40,3 ming kilometrni tashkil qilib temir yo‘l transportining aksariyat tirband qismini tashkil etadi.

2006 yildan boshlab Rossiyada 933 ming km avtomobil yo‘llari mavjud edi, ulardan 755 mingtasi zamonaviy Yevropa standrtidagi asfaltlangan. Ulardan ba'zilari

⁴²⁹<https://tradingeconomics.com/russia/unemployment-rate>

Rossiya federal avtomagistral tizimini tashkil qiladi. Katta maydonga ega bo'lgan yo'llarning zichligi G8 va BRIC mamlakatlarga nisbatan eng pastki ko'rsatkich hisoblanadi.

Rossiya temir yo'l xizmat qilish tizimi 144 davlat ichida 136-o'rinni egallaydi. Tatariston prezidenti Rustam Minnikhanov va yo'llar bo'yicha Davlat Kengashi ishchi guruhi raisi Novosibirsk yig'ilishida federal avtomobil yo'llarining 53 foizi va mintaqaviy yo'llarning 63 foizi tanqisligi hamda vaziyat yomonlashayotganini aytdi. Har yili Rossiyada avtomobillar soni olti foizga ko'paymoqda, biroq, talabga javob beradigan avtomagistral tizimi 2200 kilometrni tashkil etadi. Kreml rahbari buni korrupsiya, nazoratni yo'qligini va 30 yil muqaddam belgilangan standartlarni yangilash zaruriyati bilan aybladi. Rossiya Federatsiyasining Federal Davlat statistika xizmati ma'lumotlariga ko'ra, 2003 yildan 2016 yilgacha bo'lgan davrda yo'llar tarmog'i 519 ming kilometrga oshgan bo'lsa ham, bu asosan, tizimga solinmagan yo'llar hisobiga to'g'ri kelmoqda⁴³⁰.

Rossiya hukumati Dengizchilik Kengashi (Morskaya Kollegiya) ma'lumotlariga ko'ra, 2016 yilda Rossiyaning ichki suv yo'llari orqali 136,6 million tonna yuk tashilgan. O'sha yili Rossiyaning ichki suv yo'llari orqali o'tadigan 53 ta kompaniya yo'lovchilarni tashish bilan shug'ullanib 22,8 million kishini tashkil etgan. Daryo transportida yo'lovchi tashishning umumiy hajmi 841,1 million yo'lovchi-kmni tashkil etgan.

Dengiz va daryo transporti

Rossiyaning yirik dengiz portlari Turkum: Port shaharlari va shaharlari Boltiq bo'yi qirg'og'ida Sankt-Peterburg va Kaliningradni o'z ichiga oladi; Arktika qirg'og'ida Murmansk va Arxangelsk; Tinch okeanidagi Vladivostok, Yujno-Saxalinsk va Petropavlovsk-Kamchatskiylar; Qora dengiz sohillarida Sochi, Novorossiysk va Sevastopol; Kaspiy sohilida Astraxan. Evropaning Rossiyadagi ko'plab daryo kemalari kompaniyalari Volga daryosi, uning kollari va bog'langan kanallari: Moskva (Moskva kanali orqali), Yaroslavl, Kostroma, Nijniy Novgorod, Qozon, Saratov, Volgograd, Astraxan shaharlariga safar qilinadi. Sankt-Peterburg daryosi qayiqlari Volxov daryosida Staraya Ladoga va Velikiy Novgorod, Ladoga ko'li va Moskva (kanallar orqali) harakatlanadi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari⁴³¹

- ✓ Avvalucks
- ✓ Sovtransavto (sta)
- ✓ Mezhtansavto
- ✓ Tbn logistics
- ✓ Aeroplan
- ✓ Pro logistics
- ✓ Wtn⁴³²

⁴³⁰ <https://www.britannica.com/search?query=ru+transport+system>

⁴³¹ https://www.logisticsrussia.com/Logistics_Russia

⁴³² <https://www.privet-russia.com/best-russian-shipping-transport-companies-list/>

5.1.11. Qurilish

2016 yilda Rossiya qurilish sanoati o‘n yildan ortiq vaqt davomida eng qiyin muammlarga duch keldi. Sanoat ishlab chiqarish 2017 yilning uchinchi choragiga nisbatan 0,8% ga pasayish o‘tgan yilgi 18,4% ga kamayishi bilan solishtirganda ancha barqaror o‘tdi. Qurilish firmalari kelgusi oylardagiga nisbatan ancha innovatsiyalar joriy qildi. Eng muvaffaqiyatli qurilish firmalari xodimlarni jalb qilish va yangi qurilish texnikasini sotib olish uchun rejalashtirilgan milliardlab dollarlik shartnoma tuzdi. Ushbu rivojlanish hukumatning qurilish bozoridagi ahamiyatiga alohida urg‘u berdi.

2017 yilning uchinchi choragida Rossiya Federatsiyasida qurilishning YaIM hajmi 1298,40 mln. rublni tashkil etdi. 2017 yilning ikkinchi choragida esa 1082.10 mln. rublni tashkil etdi. 2006 yildan 2016 yilga kelib, 100 barobarga ko‘tarildi. Yalpi ichki mahsulot. 2016 yilning to‘rtinchi choragida 1646,20 mln. Rublga etib, 2003 yilning birinchi choragida esa 216,40 mln. rublni tashkil etgan.

Nufuzli qurilish kompaniyalari

- ✓ PIK Group
- ✓ Glavstroy
- ✓ Morton Group
- ✓ The LSR group
- ✓ The Etalon Group
- ✓ Tashir Group⁴³³

WORLD BANK

5.1.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Rossiya - ulkan, resurslarga boy mamlakat bo‘lib, juda xilma-xildir. Neft narxlari va sanksiyalarning ikkilamchi zarbalari bilan mamlakat barcha cheklovlarga chambarchas bardosh bermoqda. Lekin, uzoq muddatli resessiyadan keyin iqtisodiyot 2015-2016 yillarda 3,1 foiz qisqarishi natijasida 2017 yilda o‘shishga qaytdi. Ushbu o‘shish davom etishi kutilmoqda, o‘shish esa 2017 va 2018 yillarda 1,7% va 2019 yilda 1,8% darajasida bashorat qilinmoqda.

Ushbu o‘shishni uzoq muddatli strukturaviy islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan birgalikdagi sa'y-harakatlar bilan ta'minlash davom etmoqda. Aholi sog'lig'ini yaxshilash, ta'lim olish imkoniyati va sifati ham muhim islohotlar tarkibiga kiritilgan. Barcha darajalarda boshqaruvni kuchaytirish va moliyaviy hamda ekologik barqarorlikni ta'minlash sa'y-harakatlarni qo‘llab-quvvatlashi kerak. Rivojlanish Rossiya uchun barqaror o‘shish ulkan va turli mamlakatlarda birgalikdagi farovonlikning kengayishi yo‘lida rivojlanish uchun juda muhimdir.

Jahon Banki xalqaro dasturi ikkita keng qamrovli mavzu bo‘yicha rivojlanishning asosiy muammolarini ko‘rib chiqadi⁴³⁴:

✓ Makroiqtisodiy va fiskal boshqaruvga, investitsion muhitga, aloqa va moliyaviy integratsiyaga qaratilgan o‘shish hamda raqobatbardoshlik;

⁴³³ <https://www.privet-russia.com/top-10-russian-construction-companies-firms-list/2/>

⁴³⁴ <http://www.worldbank.org/en/country/russia/overview#2>

✓ Inson kapitali, qashshoqlik va birgalikdagi farovonlik, ta'limning tengligi hamda sifati, ko'nikmalari, integratsiyalashgan sog'liqni saqlash, demografik ko'rsatkichlar va mintaqaviy kapital migratsiyasini qamrab oladi.

Rossiya hukumati moliyaviy konsolidatsiya yo'lida qolmoqda. Kam sarf-harajatlar va yuqori daromadlar ortida 2017 yilning dastlabki yetti oyida umumiy hukumat o'tgan yilning shu davridagi 1,8 foiz kamomad bilan solishtirilganda yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,8 foiz miqdorida profitsitni qayd etdi.

2017 yilning birinchi yarmida ishsizlik darajasi biroz pasaygan, inflyatsiya darajasi past bo'lgan. 2019 yilgi umumiy byudjet kamomadi yalpi ichki mahsulotga nisbatan 1,9 foizni tashkil etishi kutilmoqda.

Iqtisodiy nuqtai nazar

Yangi fiskal qoidalar 2019 yilda to'liq kuchga kiradi. Ushbu qoida bo'yicha asosiy xarajatlar neft va gaz daromadlaridan 40 dollarlik barrel neft narxiga (real narxlarda, 2017 yil narxlariga asosan) va bashoratga ko'ra, neft / gaz tushumlari oshishi kutilgan. Neft narxi oshishidan olinadigan daromadlar zaxira jamg'armasi bilan birlashtiriladigan Milliy farovonlik fondi tarkibida jamlanadi.

Jahon Bank global hamkorlikni kuchaytirish sharoitida Rossiya iqtisodiyotini 2018 yillardagi 1,7% va 2019 yilda 1,8% gacha pasayishini bashorat qilgan. Rossiya Moliya vazirligi, Jahon banki bilan hamkorlikda, Rossiyaning to'rtta hududida - Oltoy o'lkasi, Perm o'lkasi, Moskva va Bashkortostan Respublikasida byudjet jarayonida mas'uliyatli fuqarolikni va yanada ko'proq ishtirok etishni rag'batlantirishga qaratilgan tashabbusni sinovdan o'tkazdi. Ushbu tashabbus doirasida oliy o'quv-yurtlari talabalari byudjetga oid masalalarni real jarayonlardagi tajriba asosida rivojlantirmoqda⁴³⁵.

5.1.13. Doing Business

5.1.3-jadval

Rossiyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Rossiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
		<i>DTF</i>	
Busines boshlashning osonligi (1-190)	35	Vaqt (kun)	83
Bisnezni boshlash (daraja)	28	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	41.5
DTF bali (0-100)	93.03	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	4	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	10.01		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %)	1.1	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	12
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	88.72
		Jarayonlar (soni)	4
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	115	Vaqt (kun)	13
DTF bali (0-100)	65.25	Qiymat (mulk qiymati %)	0.2
Jarayonlar (soni)	14.4	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	26.0
Vaqt (kun)	239.4		
Qiymati (ombor qiymati %)	1.3	Soliq to'lash(daraja)	52

⁴³⁵ <http://www.worldbank.org/en/country/russia/overview#3>

Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	10.0	DTF bali (0-100)	79.29
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	7
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	10	Vaqt (bir yil uchun soatda)	168
DTF bali (0-100)	92.81	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	47.5
Jarayonlar (soni)	3		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 195-bet.

5.1.14. Turizm

Mamlakat YuNESKOning 23 ta jahon merosi ro'yxatini o'z ichiga oladi. Shuningdek, yana ko'plab obye'ktlar YuNESKOning vaqtinchalik ro'yxatiga kiritilgan. Rossiyaning issiq subtropik Qoradengiz sohillari ko'plab sayyohlar va ajoyib tabiat bilan mashhur Sochi kabi mashhur sayyohlik kurortlari bilan o'zgacha ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga Sochi Krasnaya Polyana kabi bir qancha yirik markazlari faxr sifatida qarashadi. Shahar 2014-yilgi Qishki Olimpiya o'yinlarining mezboni bo'ldi. Shimoliy Kavkazdagi tog'larda Karachay-Cherkesiya kabi Dombay kabi mashhur tosh markazlari mavjud. Dunyodagi eng chuqur ko'l va ko'lning eng katta suv havzasi bo'lgan Baykal ko'li sayyohlar bilan doim gavjum. Dunyodagi eng qadimgi va chuqurlikdagi bu noyob ko'l kristal toza suvlarga ega hamda tog'lar bilan qoplangan ekzotik manazaralardir. Boshqa mashhur tabiiy joylar orasida Kamchatka vulqonlari va geysirlari, Kareliyaning ko'plab ko'l va granit toshlari bilan, Qor tog'lari bilan Altay, Tog'a daryosi cho'llari, Baliq tog'i uchun Adygea respublikasi, Chechen respublikasi Kezenoyam ko'li va Kareliya respublikasi uchun Ruskeala Kanyon va boshqa juda ko'p maskanlardan iborat.

2017 yilda milliy ovoz berishda tanlangan eng mashhur sayyohlik joylari Rossiyaning "Yetti mo'jizalari" ga Baykal ko'li, Geysers vodiysi, Manpupuner tog' jinslari shallanishi va Elbrus tog'i kiritildi. Rossiyaning eng mashhur milliy bog'lari va sanatoriyasiga Transbaikal milliy bog'i, Oltoy tabiiy rezervati, Lazovskiy tabiat qo'riqxonasi, Kedrovaya tabiat qo'riqxonasi, Samarskaya LUKA milliy bog'i, Smolenskoe poezerye qo'riqxonasi, Kuronskiy gumbaz qo'riqxonasi, Valdai milliy bog'i, Baykal-Lena qo'riqxonasi, Ilmen qo'riqxonasi va boshqalar kiradi.

2016 yildan boshlab Qrimdagi quyidagi sayyohlik yo'nalishlari Rossiya Federatsiyasi tarkibiga kiradi:

✓ Yalta - Ikkinchi jahon urushidan keyingi Yalta tinchlik konferentsiyasi o'tkaziladigan Qora dengizda kurort.

✓ Sevastopol - Qoradengiz sohilidagi federal shahar.

✓ Simferopol - Qrim Respublikasining poytaxti, Salhir daryosida. Bu ishlab chiqarish, savdo va transport markazi, samarali qishloq xo'jalik hududlarida joylashgan.

Rossiyadagi yirik sayyohlik yo'nalishlari orasida qadimiy shaharlarning Oltin uzuklari bo'ylab sayohatlar, Volga kabi yirik daryolar bo'ylab sayohat va mashhur Trans-Sibir temir yo'lining bo'ylab sayohatlari kiradi. Rossiyaning turli mintaqalari va etnik madaniyatlari ko'plab turli xil ovqatlar hamda yodgorliklarni taklif etiladi. Ko'plab milliy an'analarni, jumladan, uos banyasi, Nijniy Novgorod, Xokloma va Matryoshka, Tatar Sobantuy yoki Sibir shamanistik marosimlarini namoyish

qiladilar. MDHga a'zo davlatlar, Lotin Amerikasi mamlakatlarining aksariyat qismi, Isroil va Janubiy Afrika fuqarolari Rossiyada 90 kunlik vizasiz sayohat qilishlari mumkin. Janubiy Koreya fuqarolari 60 kun davomida vizasiz Rossiyaga tashrif buyurishlari mumkin. Bosniya va Gertsegovina, Kuba, Laos, Makao, Makedoniya, Mo'g'uliston, Chernogoriya, Serbiya, Seychellar va Tailanddan kelgan sayyohlar 30 kun davomida vizasiz sayohat qilishlari mumkin. Rossiyaning Uzoq Sharqdagi (Primorye, Saxalin va Kamchatka) uchta viloyatiga tashrif buyurish uchun Xitoy, Yaponiya, Hindiston, Eron, Turkiya, Marokash, Meksika va boshqa mamlakatlarning sayyohlari uchun bepul elektron vizalar joriy qilingan.

Muhim muzeylar

Rossiya Federatsiyasi boy madaniy meroslardan hisoblanga ko'pgina muzeylarga ega. Tretyakov galereyasi, Kreml armiyasi va Moskvadagi Davlat tarix muzeyi, Ermitaj muzeyi, Rossiya muzeyi va Sankt-Peterburgdagi Markaziy dengiz muzeyi, Qozondagi Qozon Kreml, Stalingrad muzeyi va boshqalar kiradi. Rossiya Yasnaya Polyana (LevTolstoy), Mixaylovskoye Muzey qo'riqxonasi, Dostoyevskiy muzeyi, Chaykovskiy Davlat uy muzeyi kabi adabiy va klassik musiqa merosi bilan bog'liq ko'plab muzeylarga ega. Moskva shahridagi Mixail Glinka muzeyi, Ivanovka shahridagi Sergey Rachmaninoff mulk muzeyi, Tambov viloyati, Moskva shahridagi Aleksandr Skriabin kvartirasi muzeyi joylashgan.

Milliy bayramlari

Yangi yil bayrami, 1-2 yanvar; Rojdestvo, 7-yanvar; Ayollar kuni, 8-mart; Bahor va mehnat kuni, 1-2 may; G'alaba kuni, 9-may; Davlat suvereniteti kuni, 12-iyun; Sotsialistik inqilob kuni, 7-noyabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Imeretinskiy Hotel
- ✓ Rossi Boutique Hotel & SPA
- ✓ The State Hermitage Museum Official Hotel
- ✓ Radisson Blu Paradise Resort & Spa, Sochi
- ✓ Hotel National, a Luxury Collection Hotel
- ✓ Hotel Metropol Moscow⁴³⁶

5.1.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston-Rossiya aloqalari uzoq, tarixga ega. Oltin O'rda davlati sohibqiron Amir Temur zarbalari ostida barham topganidan keyin Rus davlati bilan O'rta Osiyo o'rtasida elchilik munosabatlari o'rnatishga harakat boshlandi. Rus davlati ham Buxoro va Xiva xonliklari bilan aloqalardan manfaatdor edi. 16-asrning 2-yarmi, 17-18 asrlarda ikki o'rtada diplomatok va savdosotiq aloqalari faollashgan. Rossiya yilnomalarida ko'rsatilishicha, Buxoro amirligi, Xiva, Qo'qon xonliklaridan elchilar savdosotiqni ko'paytirish taklifi bilan Peterburgga borgan. 19-asrning 60-yillaridan

⁴³⁶ <https://www.tripadvisor.com/Hotels-g294459-Russia-Hotels.html>

Oʻrta Osiyo Rossiya tomonidan bosib olingach, bu yerlar Rossiyaning xomashyo manbai boʻlib qoldi. Oʻrta Osiyodan paxta, ipak va boshqa yuborish va bu yerga sanoat mollari keltirish yoʻlga qoʻyildi. 1917 yil oktabr toʻntarishidan keyin Oʻzbekiston - Rossiya aloqalari sobiq Sovet hukumati siyosati doirasida yagona iqtisodiyot rejasiga binoan, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va kooperatsiyalash yoʻlida amalga oshiriddi.

1992 yil 20 mart kuni ikki davlat oʻrtasida diplomatiya munosabatlari oʻrnatilgan. Oʻtgan yillar mobaynida strategik sheriklik va ittifoqchilik tamoyillariga asoslangan Oʻzbekiston - Rossiya doʻstona hamkorligining shakllanishi va rivojlanishi katta yoʻlni bosib oʻtdi. Har ikki davlat BMT, ShHT, MDH va boshqa tuzilmalar doirasida yaqin hamkorlikni kengaytirmoqda. Oʻzbekiston biz uchun mintaqadagi eng ustuvor sheriklardan biri va bizning munosabatlarimiz alohidadir, - deya bayonot bergan edi Rossiya Prezidenti Vladimir Putin oʻzining 2012 yil 4 iyun kuni Toshkentga buyurgan tashrifi chogʻida. - Biz mamlakatning qanday imkoniyatlarga ega ekanligini juda yaxshi bilamiz va munosabatlarimizni uning salohiyatiga hamda xalqlarimiz oʻrtasidagi tarixiy aloqalarning chuqur ildizlariga muvofiq ravishda quramiz.

Oʻzbekiston va Rossiya oʻrtasida Iqtisodiy hamkorlik boʻyicha hukumatlararo komissiyaning faoliyati ikki tomonlama amaliy aloqalar taraqqiyotida muhim oʻrin tutadi. Shuning munosabati bilan mazkur komissiyaning 2012 yil 13 dekabr kuni Toshkentda boʻlib oʻtgan 14 - majlisi yakunlarini alohida taʼkidlab oʻtish joizdir. Chunki, mazkur majlis natijalari tomonlarning iqtisodiy aloqalarni har tomonlama rivojlantirishga, savdo-iqtisodiyot, yoqilgʻi energetika, transport-kommunikatsiya, ilmiy-texnika sohalaridagi istiqbolli yoʻnalishlarni belgilab olishga boʻlgan oʻzaro manfaatdorligini yana bir karra yaqqol tasdiqladi. Gumanitar va madaniy aloqalar rivoji ikki tomonlama hamkorlikning yana bir yoʻnalishi hisoblanadi. Bu boradagi hamkorlikning asosini “Madaniyat, fan va texnika, taʼlim, sogʻliqni saqlash, axborot, sport va turizm sohalaridagi hamkorlik toʻgʻrisida”gi Hukumatlararo bitim hamda Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi bilan Rossiya Federatsiyasi Madaniyat vazirligi oʻrtasida imzolangan “Madaniyat sohasida hamkorlik toʻgʻrisida”gi Bitim tashkil etadiki, ular yildan-yilga yangi amaliy mazmun bilan boyib bormoqda.

Respublikamizda Rus madaniyat markazi faoliyat koʻrsatayotir. U 19 ta viloyat va shahar jamoatchilik madaniy-maʼrifiy birlashmalarini oʻz atrofida birlashtirgan. Oʻzbekistonda rus tilida asosiy taʼlim olish va mutaxassislik boʻyicha oʻqishni davom ettirish uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan. Yurtimizda 800 dan ortiq rus va oʻzbek tillarida taʼlim beradigan maktablar faoliyat koʻrsatayotgan boʻlib, mamlakatimizning deyarli barcha oliy oʻquv yurtlarida rus tilida tahsil olinadi. Soʻnggi yillarda taʼlim, sogʻliqni saqlash, ilm-fan va texnika sohalaridagi oʻzaro manfaatli aloqalar ham muvaffaqiyatli rivoj topmoqda. Yurtimizda G. Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot akademiyasi, M. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti va I.Gubkin nomidagi Rossiya davlat neft va gaz universitetining filiallari ochilgan. Shuni komil ishonch bilan qayd etish mumkinki, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti

Islom Karimovning joriy yil 14-15 aprel kunlari Rossiya Federatsiyasiga buyurajak rasmiy tashrifi ikki tomonlama o‘zaro manfaatli hamkorlikning yanada rivojlanishi va mustahkamlanishiga yangi turtki beradi⁴³⁷.

2017 yil 6 aprel kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Rossiya Federatsiyasiga davlat tashrifi yakunlari bo‘yicha qator hujjatlar imzolandi. Muzokaralar yakunida siyosiy, savdo-iqtisodiy, sarmoyaviy, harbiy-texnikaviy, migratsiya sohalari, shuningdek mintaqalararo hamkorlik, turizm va sog‘liqni saqlashga oid umumiy qiymati 16 milliard dollar bo‘lgan 55 hujjat imzolandi. Jumladan, Rossiya va O‘zbekiston hukumatlari O‘zbekiston fuqarolarini Rossiyada vaqtinchalik mehnat qilishga uyushgan holda jalb etish bo‘yicha kelishuv imzolagan. Shuningdek, birgalikda migratsiya sohasida mutasaddi organlar vakolatxonalarini ta‘sis etish, sog‘liqni saqlash, tibbiy ta‘lim va fan sohasida, turizm sohasida o‘zaro hamkorlik bo‘yicha kelishuvlar imzolangan.⁴³⁸

2017 yil 1 dekabr kuni poytaxtimizdagi “O‘zekspomarkaz” majmuida “O‘zbekiston va Rossiya: strategik sheriklikning 25 yili” mavzuida tarixiy-hujjatli ko‘rgazma ochildi. Tadbirda so‘zga chiqqan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisining birinchi o‘rinbosari S. Safoev, Rossiya Federatsiyasi Federal Yig‘ilishi Federasiya Kengashi Raisining o‘rinbosari I. Umaxonov, Rossiya Federatsiyasining mamlakatimizdagi Favqulodda va muxtor elchisi V. Tyurdenev, O‘zbekiston Respublikasi xalq artisti G. Melnikova hamda boshqalar O‘zbekiston-Rossiya munosabatlari strategik sheriklik tamoyillari asosida izchil rivojlanib borayotganini ta‘kidladi. Keng qamrovli siyosiy muloqotlar, savdo-iqtisodiy hamkorlik munosabatlari kengayayapti, ilmiy-texnikaviy, madaniy-gumanitar aloqalar tobora chuqurlashmoqda. Mamlakatlarimiz mintaqaviy va xalqaro ahamiyatga ega dolzarb -masalalar yuzasidan faol hamkorlik qilib kelmoqda. O‘zbekiston - Rossiya munosabatlarida savdo-iqtisodiy aloqalar asosiy o‘rin tutadi. 2013 - 2017 yillarga mo‘ljallangan iqtisodiy hamkorlik dasturi, 2015 - 2019 yillarda iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va chuqurlashtirishning asosiy yo‘nalishlariga oid hukumatlararo bitimga muvofiq bu sohadagi aloqalar jadal taraqqiy etayapti.

Ko‘rgazmada namoyish qilinayotgan ettita mavzudagi 300 ga yaqin tarixiy hujjatlarda ana shu natijalar o‘z ifodasini topgan. Qayd etish kerakki, ushbu tashrif O‘zbekiston — Rossiya o‘rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqishda muhim o‘ringa ega bo‘ldi. Chunonchi, tashrif asnosida erishilgan kelishuvlar, imzolangan 16 milliard AQSh dollarilik 50 dan ortiq hujjatlar O‘zbekiston hamda Rossiya taraqqiyotiga, ikki mamlakat xalqlari farovonligini yanada yuksaltirishga xizmat qilayapti. 2017 yil 29 mart kuni O‘zbekiston bosh vaziri Abdulla Aripov seshanba kuni Moskvada Rossiya hukumati rahbari Dmitriy Medvedov bilan uchrashdi. Abdulla Aripovga O‘zbekistonning qator vazirlik va mahkamalari rahbarlari hamrohlik qilmoqda. Muzokaralar O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning aprel oyi avvalida rejalashtirilgan Rossiyaga davlat tashrifiga

⁴³⁷ <http://www.naesmi.uz/uz/site/page.html?id=5865>

⁴³⁸ <https://kun.uz/uz/news/2017/04/06/uzbekiston-va-rossia-urtasida-imzolangan-uzzatlar-rujhati>

tayyorgarlik ko‘rish doirasida o‘tkazildi. Ikki davlat rahbarlari turli yo‘nalishlar, birinchi navbatda savdo-iqtisodiy sohadagi hamkorlik bo‘yicha ulkan hujjatlar to‘plamini imzolashlari. 2016-yil yakunlariga ko‘ra ikki davlat o‘rtasidagi tovar ayirboshlash 4,2 mlrd. AQSh dollari tashkil etdi⁴³⁹.

5.2. UKRAINA

REJA:

- 5.2.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.2.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 5.2.4. Energetika
- 5.2.5. Sanoati
- 5.2.6. To‘g‘-kon metallurgiya
- 5.2.7. Xizmatlar sohasi
- 5.2.8. Tashqi savdo munosabatlari
- 5.2.9. Ishchi kuchi resurslari
- 5.2.10. Soliq tizimi
- 5.2.11. Transport
- 5.2.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.2.13. Doing Business
- 5.2.14. Turizm
- 5.2.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

50°27'N, 30°30'E; UTC+2,
Ukraina Grivni (UkrG)
KIYEV

Ukraina 1996 yil iyun oyida qabul qilingan Konstitutsiya bilan boshqariladigan parlament va prezidentlik tizimga tayanadi. Ukraina parlamenti "Rada" deb nomlangan 450 o‘rinli bitta palatadan tashkil topgan; a‘zolari to‘rt yillik muddatga xizmat qiladi. Bosh vazir va vazirlar kengashi prezident tomonidan tayinlanadi va Oliy Kengash tomonidan tasdiqlanadi. Parlament saylovlari 1998 martda va 2002 yili ham mart oyida o‘tkazilgan.

5.2.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko‘ra Ukraina nominal YaIM hajmi 119,134 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari

⁴³⁹ <https://www.gazeta.uz/oz/2017/03/29/rossiya/>

bo'yicha XV ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 2,820 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 61 orinida turadigan mamlakat⁴⁴⁰. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 176,2 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda. Ukraina 2008 yil 16 mayda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁴⁴¹.

Ukraina, sharqiy Yevropada joylashgan mamlakat bo'lib sobiqda Rossiyadan ikkinchi taraqqiy etgan iqtisodiyot hisoblanadi. Poytaxt Kiyev shahri bo'lib, Dinyeper daryosi shimolida joylashgan. Mamlakat milliy iqtisodiyoti boshqa sobiq ittifoq davlatlari singari ma'muriy buyruqbozlikdan ochiq bozor iqtisodiyotiga o'tib borayotgan mamlakat hisoblanadi. XXI asrning oxirida iqtisodiyot Rossiya bilan aloqalarning kengayishi natijasida qisman o'sib bordi. XXI asrning boshlarida ko'plab yosh ukrainaliklar, xususan, qishloq aholisi chet ellarda ishlashga intildi. Garchi bunday tashqi migratsiya ba'zan, Ukraina hududida mahalliy ishchilarning yetishmasligi sabab bo'lgan bo'lsa, xalq diasporasidan mamlakatga xalqaro pul o'tkazmalari mamlakat yalpi ichki mahsulotining 4 foizini tashkil etdi.

1991 yil 24 avgustda Ukraina sobiq Ittifoqidan mustaqillikka erishdi. Davlat boshqaruv tizimi tubdan isloh qilinib demokratik tamoyillaraga asoslanadi. Ukrainaning mustaqillikka erishgan dastlabki prezidentlik saylovlari 26 iyun va 10 iyulda ikki bosqichda bo'lib o'tdi. Ushbu saylovda sobiq Leonid Kravchuk 1999 yil noyabr oyida qayta saylangan sobiq bosh vazir Leonid Kuchma tomonidan mag'lubiyatga uchradi. Mamlakatda Prezident besh yil muddatga saylanadi.

5.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Ukraina X va XIV asrlarda Yevropaning eng yirik va qudratli mamlakat bo'lgan birinchi sharqiy slavyan davlatining markazi bo'lgan Kyiv Rus hisoblanadi. Ichki janglarda va mo'g'ul bosqinlarida zaiflashgan Kyiv Rus davlati Litvaning Buyuk Duchyasiga va keyinchalik Polsha-Litva Hamdo'stligiga qo'shildi. Kiyev Ruslarining madaniy va diniy merosi keyingi asrlarda Ukraina millatchiligi uchun zamin yaratdi. Yangi Ukraina davlati, Qozoq Hetmanati, 17-asrning o'rtalarida Polshaga qarshi qo'zg'olondan keyin paydo bo'lgan. Moskalilarning doimiy bosimiga qaramasdan, Getmanat (Zaporojye) avtonom bo'lishga muvaffaq bo'ldi. XVIII asrning ikkinchi qismida Ukraina etnografik hududining aksariyati Rossiya imperiyasi tomonidan boshqarilar edi⁴⁴².

1990-yillardagi iqtisodiy inqiroz qashshoqlikning nisbatan yuqori darajasiga olib keldi. Ammo, 2001 yillarda iqtisodiy o'sishning yettita yillik natijasi o'laroq, aksariyat fuqarolarning turmush darajasi oshdi. Jahon Banki hisobotida ko'ra, "So'nggi yillarda Ukraina o'tish iqtisodiyotining qashshoqlikdagi keskin pasayishidan birini qayd etdi"⁴⁴³.

Mamlakat iqtisodiyoti keyingi yillarda katta miqdorda mahsulot ishlab chiqarish

⁴⁴⁰ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/ukr>

⁴⁴¹ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

⁴⁴² <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>

⁴⁴³ World Bank Annual report, 2007.

darajasining pasayishi va yuqori inflyatsiyaga olib keldi. Ukraina 1990 yillar boshida giperinflyatsiyani moliyaviy bozorlarga kirishning kamligi va davlat xarajatlarini moliyalashtirish uchun keng miqyosli pul kengayishi tufayli keskin kamayib borayotgani bilan izohladi.

Economist jurnali, 2011-2012 yillardagi Ukrainaning iqtisodiy inqirozining yalpi ichki inqirozi darajasini solishtirib ko'rdi. Ukraina 2014-2015 yillarda 8-9 foizga qisqardi. Shuningdek, Ukrainaning barcha hududlari iqtisodiy inqirozdan ta'sir ko'rmaganligi qayd etilgan.

5.2.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Qisman unumdor tuproqlar va qulay iqlim tufayli Ukrainaning o'simlik mahsulotlari yetishtirish juda yuqori hosildorlik ta'minlaydi. Bug'doy va kartoshka yetishtirish Yevropada eng yuqori ko'rsatkichlardan biri bo'lib, u dunyodagi eng yirik qand lavlagisi va kungaboqar yog'i yetishtiruvchilar orasida yetakchi hisoblanadi. Ukraina chorvachilik sektori ekin maydonlarining samarali hosildorligi ammo, uning umumiy mahsuldorlik hajmi boshqa Yevropa mamlakatlaridan ancha yuqori ko'rsatkichga ega Dunyoning unumdor qora tuproqlarining katta qismi Ukraina o'rmon-dasht hududlarida joylashgan. Bu tuproqlar shaker lavlagi, muhim sanoat ekinlari va bug'doyni yetishtirish uchun juda mos keladi.

Ukrainada bug'doy bilan bir qatorda, arpa, jo'xori (makkajo'xori, yem-xashak uchun), dukkakli don ekinlar, shuningdek, javdarilar eng asosiy qishloq xo'jalik ekinlar hisoblanadi. Kartoshka asosan hudud shimolida va Karpat qirg'oqlaridagi sovuq hududlarda sermahsul hosil beradi. Pista urug'i, asosan yog' ekinlari dasht hududida keng tarqalgan bo'lib, unda loviya, xantal, zig'ir, kenevir yetishtiriladi. Janubiy dashtlarda, ayniqsa, sug'oriladigan hududlarda pomidor, qalampir va qovun yetishtiriladi. Qishloq xo'jaligida bog'dorchilik Kiev, Xarkov, Dnepropetrovsk, Zaporizhyya va Donets kabi yirik shaharlarning tashqarisida joylashgan yer maydonlarida ekiladi. Mevachilik Ukrainada ayniqsa, o'rmon-dasht hududlarida yetishtirilib vinochilik Ukrainaning janubiy qismida, xususan, Transcarpathiada juda yaxshi yo'lga qo'yilgan.

Qishloq xo'jalik mahsulotlari uchun Yevropa Ittifoqi alohida yo'nalish sifatida qaralib, dunyodagi makkajo'xorining uchinchi yirik eksportchisi hisoblanadi. 2016-yilda Ukraina eng yirik importyori Xitoy bilan shartnoma imzoladi. Xitoyga har yili qariyb 3 million tonna jo'xori yetkazib berish uchun shartnoma imzoladi, bu bitimga Xitoydan Ukrainaga 3,4 mlrd. AQSh dollarida valyuta tushumiga erishilgan.

2017 yilda Ukraina don ekinlarining rekord hajmi 64 mln. tonnani tashkil qiladi. Ukraina bo'ylab rivojlangan qoramolchilik tarmog'i sut konsentratsiyasi asosan o'rmon-dashtlarda, ayniqsa yirik shaharlarning atrofida kengaytirilmoqda. Polissya va Karpat tog'oldi hududlarida bo'lgani kabi, mol go'shti tabiiy yaylovlar hamda pichanzorlar uchun ham keng tarqalgan. Qoramollar va echkilar Karpat tog'larida hamda janubiy cho'l qismlarida o'stiriladi. Tovuqlar va g'ozlar Ukrainada go'sht va tuxum yetishtirish uchun boqiladi, ammo katta miqdordagi broyler va tuxum qo'yuvchi amaliyotlar yirik shaharlarga yaqin joylashgan. Asalarichilik Ukraina

barcha hududlarida tarqalgan bo‘lib, asalari mumi yetishtirish uchun saqlanadi; ipak qurtining rivojlanib borishi Transcarpathia-da amalga oshmoqda.

Sobiq Ittifoq davrida dehqonchilik hamda fermer xo‘jaliklari dalada yetishtirish va keng miqyosli chorvachilik, parrandachilik ishlari rivojlangan bo‘lsada, xususiy uy xo‘jaliklari tomonidan kichik bog‘dorchilik, bog‘dorchilik va chorva mollarini ko‘paytirish ishlari davom ettirildi.

5.2.1-jadval

Ukraina iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Sharqiy Yevropa, Qoradengiz bilan chegaradosh, Polsha, Ruminiya, Moldova va sharqda Rossiya bilan chegaradosh hudud			
Poytaxti	KIYEV	Budjeti	Daromadlar: \$30,64 mlrd Xarajatlar: \$32,71 mlrd
YaIM	\$119,134 mlrd.	Global Innovatsion Indeks	50 (37,62)
Oltin zahirasi	\$21,8 mlrd.	HDI	84 (0,743)
Tashqi qarzi	\$125,3 mlrd.	Tabiiy resurslar	temir javhari, ko‘mir, marganets, tabiiy gaz, neft, tuz, oltingugurt, grafit, titanium, magniy, kaolin, nikel, simob,
Maydoni	603,550 kv km	Qishloq xo‘jaligi	don, shakar ko‘kasi, ayçiçek urug‘lari, sabzavotlar; mol, sut
Aholisi	3,474,121 kishi	Sanoati tarkibi	ko‘mir, elektr energiyasi, qora va rangli metallar, mashinasozlik va transport uskunalari, kimyoviy moddalar, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash
Umumiy chegarasi uzunligi	5,618 km Belarusiya 1,111 km Vengriya 128 km Moldova 1,202 km Polsha 535 km Ruminiya 601 km Rossiya 1,944 km Slovakiya 97 km	YaIM tarkibi	Qishloq xo‘jaligi: 13,8 % Sanoat:27,3% Xizmatlar:59,5%
Ishsizlik	1,5%	Yirik kompaniyalari	Metinvest, ISD, DTEK, Arcelor Mittal Krivoy Rog, Ukrnafta, Donetskstal, Ukratnafta, Zaporizhstal, Fozzy Group, Gaztek, WOG,Osthem
Inflatsiya	13,7%	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EBRD, GUAM, IMF, OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO, UNFICYP, UNIDO, UNWTO, WTO
Soliqlar	34,2% YaIMda	Jon boshiga YaIM darajasi	\$2,820 (nominal) \$8,305 (PPP)
Gini index	76 (2018)		
BERI	72 (5,27)		
Doing Business	72 (2018)		
YAIM darajasi	61(nominal) 49(PPP)		
Davlat boshqaruvi	Fuqarolik huquqiy tizim		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma‘lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Ukraina qishloq xo‘jaligi YAIM tarkibida 2017 yilning to‘rtinchi choragida 53,798 mlrd. UAHga kamaydi. Bu ko‘rsatkich 2010 yildan 2017 yil oralig‘ida

oʻrtacha 24,815 mlrd. UAHni tashkil etgan boʻlsa, 2014 yilning uchinchi choragida esa, 55,379 mlrd. UAH bilan qoplandi. 2010 yilning birinchi choragida eng past rekord daraja qayd etilib 6,803 mlrd. UAHni tashkil qilgan.

Oʻrmonchilik

Ukraina oʻrmonlarining katta qismi davlat oʻrmon fondi agentligi tomonidan boshqariladi. 1986 yilda sodir boʻlgan Chernobil halokatiga qaramasdan, mamlakatning oʻsib borayotgan oʻsimliklarini yaxshilashga urinishlar qiyinlashtirilsada, Ukrainaning iqtisodiy jihatdan samarali oʻrmonli hududlari mustaqillikka erishgan.

XXI asrning boshlarida Qora dengiz sohilari va Azov dengizi Ukrainaning asosiy baliq ovlash kengaytirildi. Baliqchilik uchun asosiy daryolar orasida Dinyeper, Tuna, Dnestr, Janubiy Buh va Donets mavjud. Ogʻir sanoatning rivojlanishi natijasida dengiz suvlari ifloslanish oqibatida baliqchilik kamayib bormoqda.

5.2.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Ukraina yuqori konsentratsiyalarda bir-birini toʻldiruvchi mineral resurslarga ega. Kremenchuk, Bilozerka, Mariupol va Kerch atroflarida joylashgan boy temir zahiralari Ukraina yirik temir-poʻlat sanoatining asosini tashkil etadi. Dunyodagi marganetsli rudalarning eng boy hududlaridan biri Nikopol yaqinida joylashgan. Koksga ishlatiladigan bitum va antrasit koʻmir Donets havzasida qazib olinadi.

Ukrainadagi tabiiy gaz, neft va koʻmir qazib oladigan uchta asosiy soha 19-asr oxiri 20-asrning boshidan buyon Dinyeper-Donets va Dombas-Lugansk hududlariga toʻgʻri keladi. Ikkinchi jahon urushidan keyin Ukraina tabiiy gazini qazib olish 1960 yillarning boshlarida sobiq Ittifoqining umumiy ishlab chiqarishining uchdan bir qismini tashkil etgan. Tabiiy gaz qazib olish 1975 yildan keyin kamayib bordi. Ukrainaning neft zahirasining kamayishi oqibatida respublikani ushbu yoqilgʻilarni import qilishga majbur boʻlmoqda.

Ukrainada neft va tabiiy gazni ekspluatatsiya qilish keng truboprovod tizimini yaratishni talab qildi. Viloyatdagi dastlabki tabiiy gaz quvurlaridan biri 1920-yillarda Dashavani Lvivga, keyin esa Kiyevni bogʻlab turdi. Sobiq Ittifoqining 1960 yillarning oxiri va 70-yillarning boshlarida yirik gaz eksportiga boʻlgan siyosati natijasida Ukraina boʻylab ikkita magistral quvur yotqizilib gʻarbiy Yevropaga gaz yetkazib berish loyihasi amalga oshirildi. Ukraina energetik ehtiyojlari uchun juda koʻp qayta tiklanadigan va atom energiyasiga bogʻliq. Gidrotexnika davlatlarining elektr energiyasini ishlab chiqarishning 10 foizidan kamrogʻini tashkil etadi. Koʻmir qazib olish muhim ahamiyatga ega boʻlsada, Ukraina oʻzining ichgi energiya talablarini qondirish uchun import qilingan neft va tabiiy gazga tayanadi. Issiqlik elektr stantsiyalari mamlakatning Donets havzasi va Dinyeper hududlarida joylashgan.

5.2.5. Sanoat

Sanoat ishlab chiqarish Ukraina iqtisodiyotining juda muhim sektori hisoblanadi. Qora metallar, transport uskunalari va boshqa turdagi ogʻir texnika, turli xil kimyoviy moddalar, oziq-ovqat mahsulotlari va boshqa mahsulotlar sanoatning

asosiy tarkibi hisoblanadi. Temir va po‘lat quvurlar ishlab chiqarish asosan mamlakat sanoatining yuragi bo‘lgan Donets havzasida ishlab chiqariladi. Mamlakat og‘ir sanoati avtomobillar, boshqa texnikalar, temir yo‘l lokomotivlari va yuk vagonlar, dengiz kemalari, gidroelektrik va issiqlik bug' hamda gaz turbinalari, elektr generatorlarini ishlab chiqaradi. Bundan tashqari, uy-joy qurilishi va sanoat qurilishida yuk ko‘tarish, tashish uskunalari va qurilish ishlari uchun boshqa texnika anjomlari ishlab chiqaradi. Odatda Xarkov, Odessa, Lvov va Xersonda topilgan o‘nlab zavodlar ham qishloq xo‘jaligi asbob-uskunalarni keng ishlab chiqarish bilan shug‘ullanadi. Ukrainadagi zavodlar dengiz kemalari, shu jumladan, samolyotlar, og‘ir butlovchi va ta‘mirlovchi texnikalar ishlab chiqaradi.

Ukrainaning kimyo sanoati mahsulotlari asosan Kiev, Sumy, Fastiv va Korosten shaharlarida joylashgan zavodlarda ishlab chiqariladi. Koks mahsulotlarini ishlab chiqarish, mineral o‘g‘itlar, sulfat kislota, sintetik tolalar, kaustik soda, neft kimyosi, organik kimyoviy moddalar va pestitsidlar ishlab chiqarishni o‘z ichiga oladi.

Avtomobilsozlik

Ukraina avtomobil ishlab chiqaruvchilari dizel lokomotivlari, traktorlar, yuk mashinalari, avtobuslar, avtomobillar va tramvaylarni ishlab chiqaradi. Ukrainada 12 ta avtomobil ishlab chiqaruvchisi ZAZ, LuAZ, Bogdan, KrAZ, Eurocar, Electron, LAZ kabi konsernlar mavjud.

ZAZ (Zaporozhia avtomobilsozlik zavodi) Ukraina asosiy avtomobil ishlab chiqaruvchisi bo‘lib, janubiy-sharqiy Zaporizhiya shahrida joylashgan. Ukrainada avtomashinalarni ishlab chiqarish 1959 yilda boshlangan. 1960 yildan 1994 yilgacha Zaporizhiya shaharlarida 3,422,444 Zaporozhets avtomobillari va Melitopolda havo sovutishli motorlar ishlab chiqarilgan. 2011-2012 yillar mobaynida Zaporozhiya avtomobilsozlik zavodi ikkita yangi rusumdagi avtomobilni, ZAZ Forza va ZAZ Vida kompaniyasini muntazam ravishda ishlab chiqarmoqda. LAZ Ukrainadagi yirik avtobus ishlab chiqaruvchilardan biridir. Shahar avtobuslari, avtobuslar, trolleybuslar va maxsus avtobuslar ishlab chiqaradi. "Electrontrans" kompaniyasi Lvivdagi zamonaviy shahar elektr transportini ishlab chiqish va ixtisoslashgan to‘liq tirajli - tramvaylar, trolleybuslar, elektr avtobuslari ehtiyot qismlar ishlab chiqaradigan korxonalar hisoblanadi. 2013-yilda "Electrotrans" past qavatli tramvaylarni ishlab chiqara boshladi.

Aviatsiya

Ukraina aviatsiya texnikasi ishlab chiqarishning to‘liq tizimiga ega dunyodagi to‘qqiz mamlakatdan biridir. Bundan tashqari, Ukraina yo‘lovchi va yuk samolyotlarini loyihalash va ishlab chiqarish bilan birga samolyotlarni ta'mirlash korxonalari, jumladan, harbiy samolyot va vertolyotlarni qayta ishlash bilan shug‘ullanadigan kompaniyalari ham mavjud. 2007 yil mart oyida Ukraina Vazirlar Mahkamasi davlat aviatsiyalari sanoat Vazirligi tomonidan boshqariladigan «Ukraina Aviatsiyasi» (SACAU) hisoblanadi. An-148 rusumidagi samolyot ishlab chiqarish 2009 yildan buyon esa 35 rusumda Ukrainaning eng istiqbolli loyihalaridan biridir. Samolyot Antonov ilmiy-ishlab chiqarish kompleksi loyihalash byurosi tomonidan ishlab chiqilgan (Antonov ANTK).

Kemasozlik

Mykolayiv Maxsus Iqtisodiy Zonasida Damen Tersanesi Okean, Chornomorskyi (Qora) Kema Qurilish Zavodi, 61 Kommunist Shipbuilding Zavodi va Veselka (Rainbow) bo'yoq va izolyatsiya kabi korxonalar birinchi navbatda samaradorlik hamda sifatni oshirishga qaratilgan investitsiya loyihalarini amalga oshirmoqda. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish orqali eksportga yo'naltirilgan kema qurilishini kengaytirilgan.

Yangi muhandislik ishlanmalari va Ukraina dizaynerlarining yuqori salohiyati raqobatbardosh narxlar bilan yuqori sifatli kemalarni qurish imkonini bermoqda. Ukrainada 49 ta kema quruvchi kompaniya ro'yxatdan o'tgan. Ular kema turlarini keng ko'lamda qurish imkoniyatiga ega: kuchli motorlar, barjalar, datchiklar (quruq yuk kemalari), tankerlar, suyultirilgan gaz tashuvchilar va boshqalar. Ukraina Yevropaning 10 ta kema quruvchi davlatlaridan biri hisoblanadi.

Ukraina oziq-ovqat sanoatining eng muhim mahsulotlaridan biri shakar hisoblanadi. O'simlik yog'ini, asosan, kungaboqar urug'idan ishlab chiqarish muhim ahamiyatga ega. Boshqa qayta ishlangan mahsulotlar tarkibiga go'sht, don, meva va sut mahsulotlari kiradi. Mahalliy baliqni qayta ishlash sanoati Odessadagi kabi qirg'oq shaharlarida joylashgan. keladi. Massandra Yalta yaqinida joylashgan Zartarafiya sharob hududi hisoblanadi. Ukraina, shuningdek, aroq, pivo va boshqa ichimliklar ishlab chiqarish bo'yicha ulkan salohiyatga ega.

Ukraina sanoat ishlab chiqarish YaIM tarkibida 2017 yilning birinchi choragida 25,362 mlrd. UAHni tashkil etdi. 2017 yilning to'rtinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 30,615 mlrd. UAHni qayd etgan. Ukrainada sanoat ishlab chiqarish YaIM tarkibida 2010 yilda 2019-yilgacha o'rtacha 30,969 mlrd. UAHni tashkil etgan bo'lsa, 2010 yilning to'rtinchi choragida bu ko'rsatkich 41,074 mlrd. UAHni tashkil etdi. 2015 yilning birinchi choragiga kelib, rekord darajada past bo'lgan 22,049 mlrd. UAHni tashkil qildi.

5.2.6. To'g'-kon metallurgiya

Ukraina zahiralari miqdori jihatidan dunyoning eng muhim mineral ishlab chiqaruvchi davlatlaridan biri sanaladi. Taxminan 8000 ta alohida konning mavjudligi, taxminan 90 ga yaqin turli foydali qazilmalar mavjud bo'lib, ulardan 20 tasi iqtisodiy ahamiyatga ega. Ma'lum bo'lgan barcha konlarning yarmi ekspluatatsiya qilinmoqda. Ukraina ko'mir zahiralari 47,1 mlrd. tonnani tashkil qiladi. Yoqilg'i sifatida yiliga 100 million tonnaga yaqin ko'mir uchun ichki talab, uning 85 foizi mahalliy ishlab chiqarish tomonidan qondiriladi.

Ukraina kon qazishmasidan YaIM 2017 yilning to'rtinchi choragida 11975 UAH millionga ko'tarildi. 2017 yilning uchinchi choragida 11645 UAH milliondan oshdi. Ukrainada YaIM 2010 yilda o'rtacha 14685.13 UAH millionni, 2011 yilning to'rtinchi choragida 17972 UAH million va 2017 yilning birinchi choragida rekord darajadagi 10800 UAH million tashkil etdi.

5.2.1-rasm. Ukraina sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴⁴⁴

Ukrainada sanoat ishlab chiqarishning yillik o'sish darajasi o'tgan shu davriga nisbatan 3,6 foizga o'sib, 2018 yil fevralida 1,9 foizni tashkil etdi. Mahsulot ishlab chiqarish pasaydi (yanvar oyida 9,7 foizdan 3,4 foizga) va kommunal xizmatlar uchun pasayish (8,1 foizdan 3,8 foizga) qayd etildi. Shu bilan birga, ruda qazib olish va konchilik ishlariga yo'naltirilgan mahsulotlar (0,2 foizdan 2,3 foizga) kamaydi. Oyluk ishlab chiqarish hajmi 3,5 foizga kamaydi. Ukrainada sanoat ishlab chiqarish 2000-yildan 2018-yilgacha 1,34 foizga o'sib, 2010 yil aprel oyida 17,60 foizni tashkil etgan va 2009 yilning yanvar oyiga nisbatan 33,80 foizga o'sgan.

5.2.7. Xizmatlar sohasi

Xizmat ko'rsatish sohalari iqtisodiyotning muhim qismini tashkil qiladi; Ularning qiymati Ukraina YaIMning yarmidan ko'pini tashkil qiladi. Yetakchi xizmat ko'rsatish tarmoqlari orasida transport va aloqa bilan shug'ullanadiganlar mavjud. Ukraina, shuningdek, transport xizmatlari bilan bog'liq xaqqaro xizmatlarni ham amalga oshiradi. Turizm janubiy qirg'og'ida uzoq vaqt xizmat ko'rsatish sohasi hisoblanadi. Go'zal muhit va iliq iqlim dam oluvchilarni hamda sog'liqni saqlash sohasidagi sayyohlarni asrdan ortiq vaqt davomida jalb qilmoqda. Mamlakatning eng odatiy bo'lmagan sayyohlik hududi Chernobil fojiasidan zarar ko'rgan hududlarida samaradorlik ancha past. 2011-yildan boshlab, Ukraina hukumati tashrif buyurganlarni tashlab yuborilgan Prypyat shahriga va "4-birlik" reaktori atrofidagi "istisnosiz hududga" borishga ruxsat berdi.

Ukrainada xizmatlarning yalpi ichki mahsuloti tarkibidagi ulushi 2017 yilning to'rtinchi choragida 2017 yilda 32,72 mlrd. UAHdan ortib, 34,04 mlrd UAHga yetdi. Ukrainada xizmatlarning yalpi hajmi 2010 yildan 2017 yilga kelib 36,72 mlrd. UAHdan oshib, 43,98 mlrd UAHni qayd etdi. 2012 yilning ikkinchi choragida eng pastki ko'rsatkich 27,97 mlrd. UAHni tashkil etdi.

⁴⁴⁴ <https://tradingeconomics.com/ukraine/industrial-production>

Moliya

Ukraina Milliy banki mamlakatning markaziy banki hisoblanadi. 1996 yilda joriy etilgan milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash uchun qat'iy isloholarni boshladi. Bir nechta tijorat banklari kompaniyalar va jismoniy shaxslarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatadi, qimmatbaho qog'ozlar Ukraina fond birjalarida erkin sotila boshladi. Mustaqillikdan beri chet el investitsiyalarini rag'batlantiruvchi qonunlar qabul qilindi, ammo, murakkab biznes-qoidalar va korrupsion muammolar investitsion jozibadorlik darajasini nisbatan past darajada ushlab turdi. Tarixiy jihatdan, Ukraina Grivnası 2017 yil fevral oyida 33.50 dan yuqori bo'lgan va 2008 yilning iyun oyida 4.45 ball bilan rekord daraja qayd etgan edi.

Nufuzli banklari

- ✓ PrivatBank
- ✓ Oschadbank
- ✓ Ukreximbank
- ✓ Raiffeisen Bank Aval
- ✓ Ukgasbank
- ✓ First Ukrainian International Bank⁴⁴⁵

5.2.8. Tashqi savdo munosabatlari

Rossiya Ukrainaning eng muhim savdo hamkori bo'lib qolmoqda. Ukraina, shuningdek, Germaniya, Italiya, Polsha va boshqa Yevropa Ittifoqi davlatlari bilan savdo hajmini sezilarli darajada oshirmoqda. Qo'shimcha savdo hamkorlariga Xitoy, Turkiya va AQSh kiradi. Rossiya, Ukraina neft, neft mahsulotlari va tabiiy gaz, mato, poyabzal, matbaa va boshqa ko'plab mahsulotlarni import qiladi. Mashina, transport vositalari va kimyoviy moddalar ham import, ham eksport qilinadi.

Dengiz orqali Ukraina don, shakar, temir javhari, ko'mir va marganetsni eksport qiladi. Yaqin vaqtgacha Rossiya (Ukrainaning yirik savdo sherigi bo'lib, eksportning 25,7% va 2016 yilda importning 32,4%) 2015 yilda eksportning 24,9% va importning 30,9% Yevropa Ittifoqi hissasiga to'g'ri keldi.

2017 yilda Ukraina eksporti 35,9% MDH mamlakatlariga, shu jumladan, Ukrainadan tashqari sakkiz mamlakatga eksport qilindi. Bir vaqtning o'zida yigirma sakkiztagacha bo'lgan Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga eksport 26,6% tashkil etdi. 2015 yilga kelib, Yevropa Ittifoqi Ukrainaning savdo sherigi bo'lib, uning savdosining uchdan bir qismini tashkil etgan. 2015-yilda Ukrainaning Rossiyaga eksport qilish hajmi 12,7% ga qisqardi.

5.2.2-jadval

Ukraina tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$44,9mlrd (2017)	Import (USD)	\$44,5mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha	rangli metallar va rangli metallar, yoqilg'i va neft	Tovarlar bo'yicha	energiya (asosan tabiiy gaz), mashina va uskunalar,

⁴⁴⁵ <https://www.worldatlas.com/articles/the-largest-banks-in-ukraine.html>

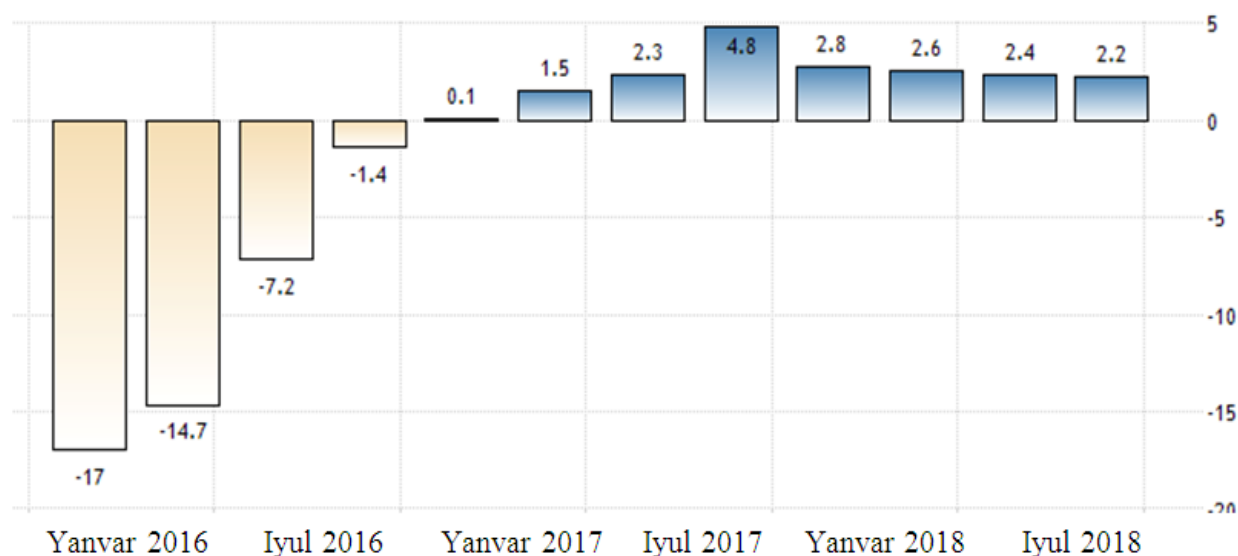
eksport tarkibi	mahsulotlari, kimyo, mashinasozlik va transport uskunalari, oziq-ovqat	import tarkibi	kimyoviy moddalar
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Rossiya (9.9%) Misr (6,2%) Polsha (6.1%) Turkiya (5.7%) Italiya (5.3%) Hindiston (5.2%) 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Rossiya (13.1%) Xitoy (12%) Germaniya (11%) Belarusiya (7.1%) Polsha (6.9%)

Manba: countrysmeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

2014 yilda Ukraina Rossiyadan 23,3 foiz miqdorida mahsulot import qildi. 2017 yilda Ukrainaning Rossiyaga eksport qilish hajmi 9.9 foizni tashkil etdi. 2017 yilda Ukraina eksportining 40 foizi Yevropa Ittifoqiga, 15 foizi esa MDH mamlakatlariga to'g'ri keldi. Umuman, Ukraina 2017 yilda o'z eksportini 20 foizga oshirdi. Importning o'sishi eksport o'sish sur'atlaridan tezroq bo'ldi.

Ukraina eksporti yanvarda 3,724 mlrd. AQSh dollarini tashkil qildi. 2017yil dekabrda esa, 3,780 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. 2001-yildan 2018-yilgacha Ukrainada eksport 3,697 mlrd. AQSh dollari tashkil qilgan bo'lsa, 2008 yilning iyul oyiga kelib, 7,616 mlrd. AQSh dollari tashkil etgan. 2002 yil yanvar oyida esa, eng past ko'rsatkich bilan 1,215 mlrd. AQSH dollarini tashkil etgan.

Ukraina importi yanvar oyida 4,0 mlrd. AQSh dollarini tashkil etib, 2017 yil dekabr oyida esa 4,90 mlrd. AQSh dollarini tashkil qildi. Ukrainada import 2001 yildan 2018 yil oralig'ida o'rtacha 4,20 mlrd. AQSh dollari tashkil qilgan. 2008 yil iyul oyida esa bu ko'rsatkich 8,82 mlrd. AQSh dollari tashkil etdi. 2002 yil yanvar oyida eng past rekord darajada qayd etilib, 1,02 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi.

5.2.2-rasm. Ukraina YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁴⁴⁶

⁴⁴⁶ <https://tradingeconomics.com/ukraine/gdp-growth-annual>

Ukraina iqtisodiyoti 2017- yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 2,2 foizga o'sdi, bu avvalgi chorakdagi 1,8 foiz miqdorida, biroq 2,4 foizdan past bo'lgan. Qurilish uchun mahsulot ishlab chiqarish hajmi kamaydi (3 chorakda 27,9 foizdan 22,9 foizga); oziq-ovqat (4,6 foizdan 1,2 foiz); transport, omborxonalar, pochta va kurerlik faoliyati (5,4 foizdan 3,3 foizgacha). Shuningdek, qishloq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi va baliqchilik (0,1 foizdan 6,4 foiz), elektr energiyasi, gaz, bug' va konditsionat yetkazib berish (8,9 foizga nisbatan) kamaydi (3,9 foizga nisbatan 9,8 foizga) 4,9 foiz) va suv ta'minoti (5,9 foizdan 6,4 foizgacha) o'zgardi.

Boshqa tomondan, ishlab chiqarish (5 foizdan 6,1 foizgacha), ulgurji va chakana tovar aylanmasi (5,1 foizdan 7,9 foiz) va ta'lim sohasi uchun (7,5 foizdan -1,7 foizga) kamaydi. 2017 yil oxiriga kelib, iqtisodiyot 2016 yilda 2,4 foizni tashkil etganidan keyin 2,5 foizga o'sdi. Ukrainada Yalpi Ichki Mahsulot o'sish sur'ati 2000 yildagi 2017 yilga nisbatan o'rtacha 2,54 foizni tashkil etdi. 2004 yilning uchinchi choragida 14,30 foizni tashkil etdi va 2009 yilning birinchi choragida 19,60 foizni tashkil etdi.

5.2.9. Ishchi kuchi resurslari

Hozirda xizmat ko'rsatish Ukrainadagi ish bilan band aholining ko'pchiligi ta'minlaydi. Mamlakatda ko'plab ishchilar qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sektorlarida ham band. Ayollarning deyarli yarmi iqtisodiy jihatdan faol; Barcha ishchilarning yarmidan ko'pi kasaba uyushmalariga a'zo bo'lib, ularning ko'pchiligi katta mehnat federatsiyasiga to'g'ri keladi.

2017- yilning uchinchi choragida Ukrainada ish bilan bandlik darajasi 65,10 foizni tashkil qildi. 2017 yilning ikkinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 65,10 foizni tashkil etgan. 2005 yildan 2017 yilgacha ish bilan bandlik o'rtacha darajasi 65,67 foizni tashkil etib, 2008 yil uchinchi choragida 68,10 foizni tashkil etdi. 2017 yilning birinchi choragida rekord darajadagi 63,30 foizni tashkil etgan.

2017 yilning uchinchi choragida Ukrainada ish bilan band bo'lganlar soni 15658.10 mingdan 2017 yilning ikkinchi choragida 15745 ming kishiga yetdi. 2005 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 17963.09 ming kishiga tenglashib, 2008 yilning uchinchi choragi 19465,90 ming kishidan 2017 yilning birinchi choragida past rekord darajada 15226.10 ming kishini tashkil etdi.

5.2.3-rasm. Ukraina ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴⁴⁷

Ukrainadagi ishsizlik darajasi 2017 yilning uchinchi choragida o'tgan yilning xuddi shu davridagi 8,8 foizdan 8,9 foizgacha o'sdi. Ishsizlar soni 7,7 ming kishiga ko'paydi va 1611 ming kishi ish bilan ta'minlandi 95,6 ming kishi kamayib, 16,428 ming kishiga yetdi. Shu bilan birga, iqtisodiy faollik darajasi 62,7 foizdan 62,6 foizgacha tushdi. Ukraina ishsizlik darajasi 2003 va 2017 yillar oralig'ida o'rtacha 8,53 foizni tashkil etdi. 2014 yilning to'rtinchi choragida 10,60 foizni tashkil etdi va 2013 yilning uchinchi choragida rekord darajadagi 6,30 foizni tashkil etdi.

Ukraina ishsizlar soni 2018 yil fevralida 38,890 mingdan 2018 yil yanvariga qadar 37,890 ming kishidan oshdi. 1992 yildan boshlab 2018 yilgacha Ukrainada ishsizlar soni 59,237 mingni tashkil etib, 2000 yilning aprelida 1,234 ming kishidan yuqori bo'lgan va 1992 yil yanvar oyida 10 ming kishidan kam natija qayd etildi.

5.2.10. Soliq tizimi

Ukraina hukumati daromadlarini korporativ va xususiy daromad solig'ini hisobiga to'ldiradi. Shuningdek, qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'ini yig'adi. Xalqaro moliya mutaxassislari tomonidan tanqid qilinib shaffof deb tan olingan soliq tizimini soddalashtirish va takomillashtirish maqsadida Ukraina qonunchilari 2010 yil dekabr oyida yangi yagona soliq kodeksini qabul qildi. 2011-yilda amalga oshirilgan yangi kod, investitsiyalar, daromadlarni to'plashni yanada samaraliroq qilish va maqsadli sanoat tarmoqlarida o'sishni ta'minlashga qaratildi.

Ukrainadagi korporativ solig'i stavkasi 18 foizni tashkil qiladi. 2001 yilda 2018 yilga nisbatan 23,61 foizni tashkil etib, 2002 yilda 30 foizni tashkil etdi. 2014 yilda rekord darajadagi ko'rsatkich 18 foizni tashkil etdi. Ukrainadagi Shaxsiy daromad solig'i stavkasi 18 foizni tashkil qiladi. Ushbu solig'i stavkasi 2004 yilda 2018 yilga nisbatan 16,07 foizni tashkil etdi, bu esa 2015 yilga kelib 20 foizdan yuqori bo'lib, 2005 yilda 13 foizni tashkil etgan. Ukrainadagi savdo bo'yicha soliq stavkasi 20

⁴⁴⁷ <https://tradingeconomics.com/ukraine/unemployment-rate>

foizni tashkil etadi.

5.2.11. Transport

Ukrainaning aksariyat qismi yassi relyefli tashish yo'llardan iborat. Yevropa standartlariga binoan, mamlakatning serqatnovchi yo'l tarmog'ining tirbandlik darajasi past hisoblanadi. Asphalt qoplamali yo'llar barcha viloyatlar va yirik sanoat markazlarini birlashtiradi. Kiev bilan Moskva o'rtasidagi aloqalar, Odessa-Kiev-St. Peterburg, Moskva-Xarkov-Simferopol, Uzhhorod-Lviv-Rivne-Kiev va Kiev-Xarkov-Rostov-na-Donu (Rossiya) muhim ahamiyat kasb etadi.

Temir yo'lining eng og'ir kontsentratsiyasi Donets havzasida va Dinyeper daryosining yaqinida, ayniqsa g'arbiy sohilida joylashgan. Eng yirik temir yo'l markazlari - Xarkov, Kiev, Dnepropetrovsk, Baxmach, Yasinuvata, Debaltsev, Lvov, Kovel va Kupyansk-Vuzlovy.

Odessada, Illichivskda, Mykolayivda, Xersonda, Feodosiyada, Kerchda va Mariupolda Ukrainaning Qora va Azov dengizidagi portlari mamlakat logistika tizimini rivojlantiradi. Dengiz logistikasi asosan, Dinyeper va uning ko'llari (Pripet va Desna), janubiy Buh va boshqa Yevropa davlatlari bilan savdo qilishda muhim bo'lgan Tuna hududigacha cho'zilgan. Izmayil portidagi Tuna chaqiruviga kemalar yuk va yo'lovchi tashish uchun to'xtaydi. Belorussiyadagi Dnieper-Bug kanali orqali Ukrainaning ichki suv yo'llari Polshaning Vistula daryo havzasiga va Boltiq dengiziga birlashtiriladi. Dinyeperni uzluksiz chuqur suv oqimiga aylantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar gidroelektr stantsiyalarda yirik suv omborlarini yaratishga yordam berdi. Dneprdagi eng yirik portlar - Kiev, Dnepropetrovsk, Zaporozhyya va Xerson hisoblandi.

Ukraina transportidan YaIM 2017 yilning to'rtinchi choragida 21795 UAH mln.dan pasaydi. 2017-yilning uchinchi choragida 21795 UAH mln.ni tashkil etdi. Atom energetikasi transportdan Ukrainada o'rtacha 20992.56 UAH mln, 2010 yildan 2017 yilgacha, 24464 UAH mln.ni tashkil etgan. 2015 yilning birinchi choragida esa eng pastki rekord ko'rsatkich 16741 UAH millionni tashkil etgan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Big
- ✓ Fiege
- ✓ Helper
- ✓ Kaalbye
- ✓ Nortop⁴⁴⁸

Ukrainada YaIM tarkibida transportdan tushadigan daromad 2018 yilning birinchi choragida 18,65 mlrd.UAHni tashkil qildi. 2017 yilning to'rtinchi choragida bu ko'rsatkich 21,67 mlrd. UAHni qayd etgan bo'lsa, 2011 yilning to'rtinchi choragida 20,92 mlrd. UAHni tashkil qildi. 2010 yildan 2018 yilgacha bo'lgan vaqt oralig'ida, 24,46 UAHni tashkil qilib, eng past ko'rsatkich 2015 yilning birinchi choragida 16,741 mlrd. UAH tashkil qilgan⁴⁴⁹.

⁴⁴⁸ http://www.logisticsukraine.net/Logistics_Ukraine

⁴⁴⁹ <https://tradingeconomics.com/ukraine/gdp-from-transport>

Telekommunikatsiya

Internet tezligi bo'yicha Ukraina dunyo davlatlari orasida sakkizinchi o'rinni egallab, o'rtacha yuklab olish tezligi 1,190 kbit/s. Hozirda Ukrainada beshta milliy (Ukrtelecom, Vega Telecom, Datagroup, Ukrnet, Volia) va mobil internet - MTS, Kyivstar, PEOPLEnet, Utel va Intertelecom milliy operatorlari - Internetga ulanishning (DSL, ADSL, XDSL) Internet provayderlari faoliyat ko'rsatmoqda. Har bir viloyat markazi va yirik tuman markazida mahalliy provayderlar va uy tarmog'i mavjud. 2011 yilda Ukrainada Internet xizmatidan tushgan daromad 4,75 mlrd AQSh dollarini tashkil etadi. Ukrainada 16 milliondan ortiq odam Internetga ulanish imkoniga ega bo'lib, 2017 yilda 26.5 millionga yetdi. Kievda aholining 90 foizi Internetga ulanish imkoniga ega edi. Mobil uyali telefon tizimini kengaytirish sekinlashdi.

5.2.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Mamlakatda 2014 yildan boshlab amalga oshirilayotgan asosiy islohotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: moslashuvchan ayirboshlash kursiga o'tish, energiya tariflari va ijtimoiy yordamni isloh qilish, davlat xaridlarini yanada oshkora qilish, tadbirkorlik faoliyatini soddalashtirish, bank sektorini barqarorlashtirish va qayta tuzish, sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish dasturini qabul qilish, davlat amaldorlari uchun korruptsiyaga qarshi agentliklar va aktivlarni oshkor qilishni tashkil etish, shuningdek, islohotlarga qarshi kurashishda davom etadigan kuchli manfaatdor tomonlar bilan kurashishdan iborat⁴⁵⁰.

Jahon Banki yaqinda Ukraina uchun 2017 yil 21-sonli Davlat hamkorligi doirasini (CPF) tasdiqladi, bu mamlakatning barcha aholi uchun foyda keltiradigan uzoq muddatli iqtisodiy tiklanishiga erishishga qaratilgan sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlaydi. Yangi CPF bozorlar samarali ishlashini ta'minlash, moliyaviy barqarorlik uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish va aholi uchun xizmat ko'rsatishni yaxshilashga qaratilgan.

Jahon Banki sarmoyaviy loyihalari mintaqaviy isitish, suv va sanitariya, sog'liqni saqlash va ijtimoiy muhofaza, shuningdek, elektr uzatish tarmoqlari va yo'llar kabi davlat infratuzilmasi kabi asosiy davlat xizmatlarini takomillashtirishga qaratilgan. Bank shuningdek, kompleks tizimli islohotlarni shakllantirish va amalga oshirishda siyosiy maslahat va texnik ko'mak orqali Ukrainani qo'llab-quvvatlaydi. Hamkorlikda bitimlari uchun ochiq bozorni yaratish Ukrainaga qishloq xo'jaligi eksporti uchun katta salohiyatga ega bo'lish imkonini beradi. Davlat banklarini boshqarishni kuchaytirish va samarasiz kreditlarni (TGAlar) hal qilishni tartibga solish bo'yicha chora-tadbirlarni joriy etish orqali xususiy sektorni kreditlash tizimini bosqichma-bosqich yangilash imkonini beradi.

So'nggi uch yil davomida Ukraina keskin siyosiy, xavfsizlik va iqtisodiy muammolarga duch keldi. Shunga qaramasdan mamlakat Jahon Banki bilan ko'p tomonlama aloqalarni kuchaytirdi. E-deklaratsiyalarning dastlabki to'liqini paytida

⁴⁵⁰ <http://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overview#2>

100000dan ortiq mansabdor shaxslar o‘zlarining mol-mulklarini ro‘yxatdan o‘tkazib, jami pul mablag‘lari va bank hisoblari shaklida 1 milliard AQSH dollarga yaqin miqdorda mablag‘ yig‘ildi.

Ukraina uchun bir IMF transhining ekvivalentiga yaqin. Agar bu pul 100 grivnasi (Ukraina valyutasi) da e‘lon qilingan bo‘lsa, naqd 684 kvadrat maydonni qamrab olib, balandligi 16 milga yetadi va 259 tonnani tashkil qiladi.

E-deklaratsiyada siyosatchilar va ular vakillik qilayotgan fuqarolar o‘rtasida katta farq bor. Ba‘zi rasmiylar millionlab dollar naqd e‘lon qilishgan bo‘lsa, boshqalari esa, o‘rtacha oylik ish haqi 200 AQSh dollaridan oshib ketganiga qaramasdan, hashamatli avtomobillar, qimmatbaho shveysariyalik soatlar, olmos buyumlari va katta yer uchastkalari parklariga egalik qilishni e‘lon qilganlar. Bayonnomalar nafaqat Ukraina oliy darajadagi ma‘murlari tomonidan, balki butun mamlakat bo‘ylab muntazam rasmiy shaxslar tomonidan ham amalga oshirildi⁴⁵¹.

5.2.13. Doing Business

5.2.3-jadval

Ukrainaning Doing Business ko‘rsatkichi (2018 y.)

<i>Ukraina, Easy of Doing Business 2018</i>			
<i>DTF</i>			
Business boshlashning osonligi (1-190)	76	Vaqt (kun)	281
Bisnezni boshlash (daraja)	52	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	525.2
DTF bali (0-100)	91.05	Tariflar indeksining ishonchliligi va oshkoraligi (0-8)	6
Jarayonlar (soni)	6		
Vaqt (kun)	6.5		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %) 0.8		Mulkni ro‘yxatdan o‘tkazish (daraja)	64
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	69.61
		Jarayonlar (soni)	7
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	35	Vaqt (kun)	17
DTF bali (0-100)	75.81	Qiymat (mulk qiymati %)	1.8
Jarayonlar (soni)	10	Yer ma‘muriyati sifat indeksi (0-30)	14.5
Vaqt (kun)	76		
Qiymati (ombor qiymati %)	3.1	Soliq to‘lash(daraja)	43
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	8.0	DTF bali (0-100)	80.77
		To‘lovlar (bir yil uchun soni)	5
Elektr energiya ta‘minoti (daraja)	128	Vaqt (bir yil uchun soatda)	327.5
DTF bali (0-100)	58.80	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	37.8
Jarayonlar (soni)	5		

Manba :Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 208-bet.

5.2.14. Turizmi

Ukraina Yevropaning eng mashhur 8-turistik shahri bo‘lib, 2014 yilda 24 million kishi tashrif buyurgan. Ukraina har yili 20 milliondan ortiq xorijiy sayyohlarni jalb qiladi (2017 yilda 25 million kishi). Ammo 2014 yildan beri bu 10 millionga kamaydi. Mehmonlar birinchi navbatda Sharqiy Yevropadan, shuningdek,

⁴⁵¹ <http://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overview#4>

G'arbiy Yevropadan, Turkiya va Isroildan keladi.

Ukraina Markaziy va Sharqiy Yevropa, shimol va janub o'rtasida chorrahada joylashgan. U Rossiya bilan chegaradosh va Turkiyadan uzoq emas. Tosh tog' tizmalari - tosh, piyoda sayr qilish, baliq ovlash uchun Karpat tog'lari mavjud. Qoradengiz qirg'og'ida dam olish uchun mashhur yozgi makon. Ukraina mahalliy sharoblari, qadimgi qoldiqlar, tarixiy bog'lar, pravoslavlar, katolik va protestant cherkovlari, shuningdek, bir necha masjid va ibodatxonalar mavjud. Mamlakat poytaxti Kievning Sankt-Peterya va keng bulvarlar singari ko'plab noyob tuzilmalari mavjud. Boshqa shaharlar ham, masalan, port shahar Odesa va g'arbda Lvivning qadimiy shaharlari sayyohlar bilan mashhur.

Asosiy shaharlar

Kiev - Dnepr daryosi bo'yidagi Ukrainaning tarixiy poytaxti. Qadimiy cherkovlar, keng bulvarlar, chiroyli manzaralar va turli xil madaniy obyektlar shahar ko'rki hisoblanadi. Chernihiv - Ukrainaning eng qadimgi shaharlaridan biri bo'lgan Kiev shahrining antik shahri, O'rta asr me'morchiligiga ega. Bu hududda Yevropaning eng qadimgi turar-joylari ham topilgan. Perejaslav - "Tirik muzey", Ukrainadagi eng katta tarix va etnografiya zaxirasi. 20 dan ortiq turli muzeylar mavjud, shaharda turli ko'rgazma o'tkaziladi.

Vinnitsa - Podilliyaning tarixiy mintaqasidagi eng yirik shahar. Vinnitsa shahrida Festivalny oroli yaqinidagi Janubiy Bug daryosida qurilgan Yevropadagi eng katta suzuvchi buloq mavjud.

G'arbiy Ukraina:

Mamlakat g'arbiy qismida Lviv - qadimgi shahar, O'rta asr shaharlari va noyob me'moriy Polsha, Avstriya ta'sirlari bilan uyg'unlashgan. Ushbu maskan Ukraina me'morchiligi va madaniyatiga oid eng ko'p sayyohlik yo'nalishi hisoblanadi.

Ivano-Frankivsk - Ukrainada yashovchi eng yaxshi shahar deb tan olingan G'arbiy Ukrainaning shahri.

Chernovtsi - Bukovina poytaxti Avstriya imperiyasining bir qismi bo'lgani (1918-yilgacha bo'lgan) uchun Markaziy Yevropa uslubida Bolqonning atmosferasini va nozik klassik Habsburg arxitekturasini ifoda etadi.

Uzhhorod - Ukrainaning eng qadimgi shaharlaridan biri bo'lgan Transcarpathia poytaxti, Karpat tog'iga yaqin joylashganligi sababli sayyohlarni o'ziga tortadi.

Manzaralari

Karpat tog'lari - chang'i va yurish imkoniyatlari bilan ta'sirli tog' manzaralari, sovuq va issiq buloqlar bilan qoplangan. Tosh vokzallari: Bukovel, Slavske, Verkhovyna, Vorokta ajoyib sayyohlar maskani hisoblanadi.

- ✓ Hoverla - Ukraina eng baland tog' - piyoda sayr qilish.
- ✓ Azov qirg'og'i - suzish kurortlari.
- ✓ Dnieper - kruizlar.
- ✓ Dnestr - qayiq, qayiq suzib.
- ✓ Shatsk ko'llari - suzish, lager, piyoda sayr qilish..
- ✓ Sofiyivskiy parki, Uman, Ukraina.
- ✓ Ukraina sharsharasi - ekoturizm.

Milliy bayramlari

Yangi yil bayrami, 1-2 yanvar; Rojdestvo, 7-yanvar; Ayollar kuni, 8-mart; Bahor va mehnat kuni, 1-2 may; G'alaba kuni, 9-may; Ukraina Mustaqillik kuni, 24-avgust.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Opera Hotel
- ✓ Resort & Spa Hotel NEMO
- ✓ 11 Mirrors Design Hotel
- ✓ Londonskaya Hotel
- ✓ Premier Palace Hotel
- ✓ La Gioconda Boutique Hotel⁴⁵²

5.2.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Ukraina mamlakati o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 25-avgust kuni o'rnatilgan. Ukraina ham O'zbekiston Respublikasining yetakchi tashqi iqtisodiy sheriklaridan sanaladi. O'zbekiston bilan Ukraina o'rtasidagi ikki tomonlama munosabatlar mustahkam huquqiy asosga ega bo'lib, turli sohalardagi hamkorlikni tartibga soluvchi 142 shartnoma, bitim va boshqa hujjatlardan iborat. 1991-yildan buyon O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Ukrainaga 6 marotaba tashrif buyurgan va Ukraina Prezidenti O'zbekistonga 4 marotaba tashrif buyurgan. O'zaro tovar aylanmasi hajmi 2016-yil yakunlari bo'yicha qariyb 254,1 million AQSh dollarini tashkil etdi⁴⁵³.

O'zbekiston Ukrainada ishlab chiqarilgan mahsulotlarga qo'shimcha import solig'ini bekor qildi. O'zbekiston Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi matbuot xizmatiga ko'ra, bu haqdagi qaror Vazirlar Mahkamasida 2016 yil 18 fevral kuni qabul qilingan. Ukraina va boshqa davlat maxsulotlariga O'zbekiston tomoni o'tgan yilning fevralidan buyon qo'shimcha 5-10 foizlik soliq import solig'i solib kelayotgan edi. Ukrainadagi voqealar tufayli G'arb Rossiyaga qarshi kuchli sanksiyalar kiritdi keyin, Rossiya ham bunga javoban, G'arbdan va Ukrainadan qishloq xo'jalik mahsulotlari sotib olishni to'xtatdi.

Rossiya sanksiyalari ortidan Ukraina O'zbekistonga oziq-ovqat maxsulotlari eksportini ikki baravar oshirishini bildirgandi.

2018 yil 18 may kuni xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik va madaniy-ma'rifiy aloqalar jamiyati binosida "O'zbekiston - Ukraina" do'stlik jamiyati raisi TTESI rektori, texnika fanlari doktori, professor Q.Jumaniyazov bilan Ukraina Respublikasining O'zbekistondagi favqulotda muxtor elchisi Yuriy Savchinka bilan uchrashuv bo'lib o'tdi. Shuningdek, uchrashuvda "Slavutich" nomli Ukraina milliy madaniy markazi Kengashi raisi V.F.Boyko, O'zbekiston horijiy mamlakatlar bilan do'stlik va madaniy-ma'rifiy aloqalar jamiyatlari Kengashi kotibiyati rahbari Z.X.Abidov, "O'zbekiston -

⁴⁵² <https://www.tripadvisor.com/TravelersChoice-Hotels-cTop-g>

⁴⁵³ <https://mfa.uz/uz/cooperation/countries/197/>

Ukraina” do‘stlik jamiyati ijrochi direktori A.A.Ismailov, do‘stlik jamiyati a‘zosi K.Otajonov va boshqalar ishtirok etdi.

2018 yil 21 iyul kuni Toshkentda xalqaro avtomobil tashuvlari masalalari yuzasidan O‘zbekiston-Ukraina Qo‘shma komissiyasining birinchi yig‘ilishi bo‘lib o‘tdi. Mazkur komissiya O‘zbekiston Respublikasi Hukumati va Ukraina Respublikasi Hukumati o‘rtasida 1993-yil 20-fevralda imzolangan xalqaro avtomobil tashuvlari to‘g‘risidagi Bitimning 22-moddasiga muvofiq tashkil qilingan. Komissiya yig‘ilishida mamlakatimiz tomonidan O‘zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi, Tashqi ishlar vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Respublika yo‘l jamg‘armasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi vakillari, mehmonlar tomonidan esa Ukraina Respublikasi Infratuzilmalar vazirligining Avtomobil transporti departamenti va xalqaro hamkorlik departamenti, Yer usti transporti xavfsizligi bo‘yicha Davlat inspeksiyasi, Ukraina xalqaro avtotashuvchilar yushmasi, Ukraina Respublikasining O‘zbekiston Respublikasidagi elchixonasi vakillari qatnashdilar⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ <http://naesmi.uz/uz/site/page.html?id=3973>

5.3. BELARUS

REJA:

- 5.3.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.3.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 5.3.4. Energetika
- 5.3.5. To'g'-kon metallurgiya
- 5.3.6. Sanoati
- 5.3.7. Xizmatlar sohasi
- 5.3.8. Tashqi savdo munosabatlari
- 5.3.9. Ishchi kuchi resurslari
- 5.3.10. Soliq tizimi
- 5.3.11. Transport
- 5.3.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.3.13. Doing Business
- 5.3.14. Turizm
- 5.3.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

53°55'N 27°33'E; UTC+2,
Belarusian ruble (BYN)
MINSK

1993 yil may oyida Konstitutsiya loyihasi parlamentning o'n ikkinchi majlisiga taqdim etilib, 153 moddan iborat yangi Konstitutsiyani qabul qildi. 1994 yil o'rtalarigacha Belarus sobiq Ittifoqi respublikasi bo'lib, prezidentlik bo'lmagan. Oliy Sovet raisi davlat boshlig'i sifatida qabul qilindi, ammo, hokimiyat Bosh vazir boshchiligidagi Vazirlar Kengashi qo'lida qoldi.

5.3.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Belorussiya nominal YaIM hajmi 59,246 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 6,300 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 99 orinida turadigan mamlakat⁴⁵⁵. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 73,110 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁴⁵⁶.

Belorussiya iqtisodiyoti 2017 yilda 175,9 milliard AQSh dollarga yoki aholi jon boshiga 18,6 ming AQSh dollarga teng bo'lib, YaIMda xarid qilish qobiliyatiga

⁴⁵⁵ <http://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD/LVA>

⁴⁵⁶ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

asosan esa 72-o'rinda turadi. Belarus mamlakati bozor mexanizmlariga asoslangan o'tish davri iqtisodiyotiga ega mamlakat. Unga Rossiya Federatsiyasi va G'arbiy Yevropa mamlakatlari o'rtasidagi tashqi savdo, ijtimoiy, gumanitar, energetika, transport va boshqa sohalarda vositachi mamlakat sifatida xalqaro hamjimiya tomonidan ulkan ishonch bildirilgan.

Mamlakat milliy iqtisodiyoti mustaqillikka erishgunga qadar samarasiz va subsidiyalariga bog'liq bo'lgan keng qishloq xo'jaligi bazasiga tayangan edi. 1991-1994 yillarda kapitalistik islohotlarning dastlabki inqirozidan so'ng kichik davlat korxonalarini va ayrim xizmat ko'rsatish sohasi xususiylashtirish, xususiy mulkchilik institutlarini yaratish va tadbirkorlikni rivojlantirishni o'z ichiga olgan milliy dastur Belorussiyaning iqtisodiy rivojlanishi juda sekinlashtirdi. Barcha sanoatning qariyb 80 foizi davlat qo'li ostida bo'lib xorijiy hamda xususiy investitsiyalarning yo'qligi yoki davlatga qarashli bo'lgan xususiy investitsiyalarni jalb qilishni istamasligi tufayli to'sqinlik qilmoqda.

Milliy davlat tizimi sohasida izchil islohotlar qilindi. 1994 yil 19 iyulda Belarusda prezidentlik saylovlari bo'lib o'tdi. Aleksandr Lukashenko 80,1 foiz ovoz olgan. U kommunistik tuzumni tozalash uchun islohotlarni boshladi. Biroq, kommunistik rahbariyat Lukashenko demokrat emas, balki siyosiy yoki iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish uchun rejalarini mavjud emas deb fikrladi. 1996 yil noyabrda Lukashenko o'zining vakolatlarini kengaytirish uchun plebissitni qo'lga kiritdi. U yangi konstitutsiyani parlamentga tarqatish uchun prezident vakolatlarini beradigan qonunga imzo qo'ydi va yangi ikki palatali Milliy Assambleya tashkil qilish uchun 64 kishilik yuqori palataga, Respublika Kengashiga va 110 a'zoga ega bo'lgan quyi palataga, Vakillar Palatasini joriy qildi. Barcha qonunchilar to'rt yillik muddatga xizmat qiladi. Prezidentning muddati 2001 yilga qadar uzaytirildi. Lukashenko 2001 yilda qayta saylandi va navbatdagi prezident saylovi 2006 yil sentyabr oyida bo'lib o'tdi.

5.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Mamlakat iqtisodiyoti Rossiya federatsiyasi bilan chambarchas bo'g'liq bo'lib inqiroz gacha markazdan boshqarilgan. Hududda tog'-kon metallurgiya, transport va sanoatning boshqa yetakchi sohalari Ittifoqning mehnat taqsimoti dasturi asosida ishlagan. Ikinchi Jahon urushidan so'ng mamlakatda sanoatni diversifikatsiya qilish boshlangan. Iste'mol tovarlarining akasriyat qismi markazdan yetkazib berilgan bir paytda mamlakat milliy boyliklari, tog'-kon rudalari, ko'mir juda katta hajmda o'zlashtirila boshlandi.

1991-1995 yillarda xalq xo'jaligining barcha tarmoqlariga sobiq Ittifoq qulashi sababli chuqur iqtisodiy inqiroz ta'sir ko'rsatdi. Dastlab ushbu voqea an'anaviy iqtisodiy jarayonlarning tugashiga, sobiq Ittifoq respublikalari korxonalarining iqtisodiy salohiyatining keskin pasayishiga olib keldi. Ular Belarus mahsulotlarining asosiy iste'molchilari bo'lgan, Ittifoq harbiylarining moliyalashtirilishi to'xtatildi. Belorussiya sanoatining sezilarli ulushini, narxni liberallashtirishning zarari va birinchi navbatda, xom-ashyo hamda energiya resurslari bahosini o'sishini

ta'minlovchi tarmoqlar tashkil etdi⁴⁵⁷.

Bundan tashqari, Belarus sobiq Ittifoqi respublikalari kabi boshqa mamlakatlar bilan munosabatlarning bozor tizimi uchun mamlakat instituti va jamiyatiga umumiy tayyorgarlikning yetishmasligi bilan ajralib turdi. Xom-ashyo va energiya resurslari narxlarining keskin o'sishi iqtisodiyotning salohiyati va sifati pastligi bilan texnologik nochorligini ko'rsatdi. Mahalliy mahsulotlarning zaif raqobatbardoshligi, huquqiy davlatlararo cheklovlar, marketing va moliyaviy boshqaruv qobiliyatlarining yo'qligi mamlakat xo'jalik sub'ektlariga an'anaviy bozorlarda yangi talabni qondirish orqali talabning pasayishiga to'sqinlik qildi.

Chernobil AESidagi Ukraina chegara bo'ylab tarqalgan yirik atom falokati (1986 yil 26 aprel) Belorussiya uchun dahshatli ta'sir ko'rsatdi; radioaktivlik tarqalishi natijasida mamlakatning katta qismida qishloq xo'jaligi barbod bo'ldi va ko'plab qishloqlar tashlandiq holatga akeldi. Qayta joylashtirish va jiddiy tibbiy xarajatlar uzoq vaqtga cho'zildi.

1996 yildan 2000 yilgacha bo'lgan muddat, shuningdek, 1998 va 1999 yillarda Rossiyaning moliyaviy va iqtisodiy inqirozi natijasida sezilarli darajada qiyinchiliklarga uchradi. Bu asosan, narxlarning keskin o'sishi va milliy valyutaning devalvatsiyasi, Rossiya va boshqa MDH mamlakatlari bilan savdoning pasayishi, korxonalararo qarzdorlikning o'sishi va mamlakat to'lov balansining umuman yomonlashuviga olib keldi. Valyuta bozoridagi keskin taranglik 1998 va 1999 yillarda iqtisodiyotni beqarorlashtiruvchi asosiy omil bo'ldi. 1999 yilda iste'mol narxlari 294 foizga o'sdi.

2014-yilda Belorusiya Rossiya Federatsiyasi bilan savdo munosabatlari ishlash imkoniyatiga ega bo'lmasada, Yevropa Ittifoqi bilan yanada yaqinroq aloqada bo'lish uchun hamkorlikni kengaytirdi. Belorussiya neftni xomashyosining katta bo'lmagan zaxiralariga ega.

5.3.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Ishchi kuchining o'ndan bir qismini tashkil etuvchi ammo, YaIMning past ulushini tashkil etadigan Belorusiya qishloq xo'jaligi sektori katta jamoa va fermer xo'jaliklari tomonidan boshqariladi. Sobiq Ittifoq davrida mulkdorlar uchun shaxsiy uy-joylarga ruxsat berildi, ammo mustaqillikka erishgandan so'ng sezilarli darajada oshdi. XXI asrning boshlarida xususiy lashtirilgan yoki davlat tomonidan boshqariladigan kompaniyalarga ko'plab kolxozlar sotila boshladi.

Mamlakatning ko'pchiligi dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanib, zig'irpoyani yetishtirishda tarixiy ahamiyatga ega. (Sovet Ittifoqi davrida Belorussiyalik S.S.R. USA ning umumiy miqdorining to'rt dan bir qismini ishlab chiqardi.) Kartoshka, shakar lavlagi, arpa, bug'doy, javdar va jo'xori (makkajo'xori) boshqa muhim dala ekinlari hisoblanib, ularning katta qismi hayvon yemi uchun ishlatiladi. Chorvachilik va parrandachilik asosiy tarmoq hisoblanadi. 19-asrning oxiridan boshlab, botqoqli past tekisliklarning sezilarli hududlari suv bilan to'ldirilgan yerlarning yem-xashak ekinlari uchun ishlatilgan. Belorussiyaning qariyb

⁴⁵⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bo.html>

beshdan ikki qismi o‘rmonlar bilan qoplangan, ular yog‘och va qog‘oz mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun ekspluatatsiya qilinadi. Mamlakatdagi baliqchilik sanoatining katta qismi dengiz mahsulotlari yetishtirish va eksportga yo‘naltirish bilan shug‘ullanadi.

Belorussiya qishloq xo‘jaligi YaIM tarkibida 2017 yilning to‘rtinchi choragida 2,40 mlrd. BYR ga kamaydi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, bu ko‘rsatkich 4,39 mlrd. BYNni tashkil etgan. 2010 yildan 2017 yilgacha bo‘lgan davr oralig‘ida o‘rtacha 1,22 mlrd. BYRni tashkil qilgan bo‘lsa, 2014 yil uchinchi choragida 4,39 mlrd. BYNni tashkil etdi. 2010 yilning birinchi choragida eng past darajadagi 103,60 mln. BYR qayd etilgan.

5.3.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Belorussiya odatda mineral resurslarga ega emas. Hukumat xom-ashyo bazasini rivojlantirishni tezlashtirishga harakat qilmoqda biroq, Belorussiya milliy energetika tizimi Rossiyaga qaram bo‘lib qolmoqda. 1960-yillarda respublikaning janubi-sharqiy qismida, Rechitsa yaqinida neft konlari topildi. Ishlab chiqarish 1975 yilda eng yuqori cho‘qqiga chiqdi. 90-yillarga kelib bu tarmoqda barqaror o‘sinh umumiy miqdorning to‘rtidan bir qismiga to‘g‘ri keldi.

Mamlakatning eng qimmat foydali qazilmalariga mineral o‘g‘itlar kimyo sanoati uchun ishlatiladi. 1960 yillardan boshlab Minskning janubida topilgan yangi Soligorsk koni mineral o‘g‘itlarni ishlab chiqarish markazi atrofida ekspluatatsiya qilingan kaliy tuzlari dunyodagi eng katta zaxiralardan biri hisoblandi. Mamlakat shuningdek, Pripet cho‘qqilarida juda ko‘p bo‘lgan torf ishlab chiqarish bo‘yicha dunyodagi yetakchi hisoblanib yonilg‘i sifatida ishlatiladi. Qayta tiklanadigan boshqa minerallar orasida uglevodorodlar mavjud. Ularning muhim qismi Mozyr yaqinida 1980-yillarda ochilgan.

Deyarli barcha elektr quvvati quvur nefti va tabiiy gaz yordamida issiqlik elektr stantsiyalarida ishlab chiqariladi; biroq mahalliy resurslardan ham foydalanish hisobiga bir qator past quvvatli gidroelektrostantsiyalar ishlab turibdi. XXI asrning boshlarida Belorussiya o‘zining birinchi atom stansiyasini qurishni boshladi. Zavodning Litva chegarasidan 24 km uzoqlikdagi qurilisi aholi tomonidan qattiq e‘tiroz bildirdi.

Belorussiya Yevropa Ittifoqining INOGATE energetika dasturining hamkori hisoblanib, u to‘rtta asosiy mavzuni o‘z ichiga oladi: energetika xavfsizligini oshirish, a‘zo davlatlarning energetika bozorlarini Yevropa Ittifoqining ichki energiya bozori tamoyillari asosida yaqinlashtirish, barqaror energetikani rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash, umumiy va mintaqaviy energetika loyihalari uchun sarmoyalarni jalb qilish.

Neft

Ko‘pgina neft xomashyosi va tabiiy gazni Rossiyadan jahonin bozorida narxlardan sezilarli darajada import qiladi. Belorussiya, keyinchalik Rossiya neftini qayta ishlash va uni bozor narxlarida sotish orqali eksportdan daromad oladi. 2006 yil

oxirida Rossiya Belorussiyaga neft va gaz eksportiga subsidiyalarni qaytarib olish jarayonini boshladi.

Mamlakatda neft va gazni qidirish, qidirish va qazib olish bilan bog'liq barcha faoliyatni "Belneftekhim" davlat kompaniyasi o'z sho'ba korxonasi, "Belorusneft" unitar korxonasi orqali amalga oshiradi. "Belorusneft" neft mahsulotining taxminan 50 foizini eksport qiladi. Belorussiya hududida joylashgan neft zahiralari bitta neft-gaz havzasida joylashgan bo'lib, taxminan 30.000 km² (12.000 kv. m) ni tashkil etuvchi Pripyat depressiyasiga tegishli. 2017 yilda Belorussiyaning o'z ishlab chiqarishida mahalliy neft iste'molining taxminan 30% ni tashkil etadi. Shuning uchun Hukumat mamlakatlar boshqa hududida neft va gaz resurslaridan foydalanish yo'llarini izlamoqda. Belorussiyadagi neftni qayta ishlash zavodlariga xomashyo yetkazib berilishi qayta ishlangan mahsulotlar ichki bozorda sotiladi.

Belorussiyada 1991 yilda "Glavtransneft" da ikkita davlat neft kompaniyasi faoliyat ko'rsatmoqda. Gomel neft tashish korxonasi (RUP Gomeltransneft Druzha) shimoli-g'arbiy va janubi-g'arbiy yo'nalishdagi quvurlarni hamda Novopolotsk neft transport korxonasini (NRUPTN "Drujba") shimoliy (Belarus-Litva) yo'nalishida joylashgan. Yangi imkoniyatlarni yaratish rejalariga oid barcha qarorlar ushbu davlat kompaniyalari tomonidan qabul qilinadi.

5.3.1-jadval

Belorussiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Sharqiy Yevropa, Polshaning sharqiy qismidagi hudud

Poytaxti	MINSK	Budjeti	Daromadlar: \$200,7 mlrd Xarajatlar: \$244,8 mlrd
YaIM	\$59,246 mlrd.	Global Innovatsion Indeks	88 (29,98)
Oltin valyuta zahirasi	\$5,059 mlrd.	HDI	52 (0,796)
Tashqi qarzi	\$38,75 mlrd.	Tabiiy resurslar	neft, tabiiy gaz, ko'mir, noyob yer elementlari, yog'ochsozlik, konchilik
Maydoni	207,600 kv km	Qishloq xo'jaligi	don, kartoshka, sabzavot, shakar lavlagi, zig'ir; mol, sut
Aholisi	9,549,747 kishi	Sanoati tarkibi	metall kesish dastgohlari, traktorlar, yuk mashinalari, tuproqshunoslar, mototsikllar, sintetik tolalar, o'g'itlar, to'qimachilik, muzlatgichlar, kir yuvish mashinalari va maishiy texnika
Umumiy chegarasi uzunligi	3,642 km Latviya 161 km Litva 640 km Polsha 418 km Rossiya 1,312 km Ukraina 1,111 km	YaIM	Qishloq xo'jaligi: 8,1 % Sanoat:39,6% Xizmatlar:52,3%
Ishsizlik	1%	Yirik kompaniyalari	Awem, BelaPAN, Belavia, BelAZ, Belshina, Byelorussian Steel Works, Minsk Motorcycle, Minsk Kristall, Mozyr Oil Refinery, Olivaria Brewery
Inflatsiya	21,8%	Xalqaro	CIS, EBRD, UN, UNCTAD,
Soliqlar	23,2% YaIMda		
Gini index	27,0		
BERI	75 (5,07)		
Doing Business	38 (2018)		
YAIM	79 (nominal)		

darajasi	71(PPP)	iqtisodiy hamkorlik	UNESCO, UNIDO, UNIFIL, UNWTO, WIPO, WTO (kuzatuvchi)
Davlat boshqaruvi	Prezidentlik respublikasi	Jon boshiga YaIM darajasi	\$6,300 (nominal) \$17,000 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Neft mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi korxonalarining faoliyati "Tabiiy monopoliyalar to'g'risida"gi qonunga muvofiq tartibga solinadi. Tabiiy monopoliyalar to'g'risidagi qonun quvurlarda neft transporti operatorlarini tabiiy monopoliyalar deb hisoblaydi.

Tabiiy gaz

Belorussiyada ishlatiladigan tabiiy gazning deyarli barchasi Rossiyadan import qilinadi (iste'molning qariyb 99 foizi). Mahalliy gaz narxi hukumat tomonidan tartibga solinmoqda va ko'p hollarda real talabning faqat bir qismini qoplaydi. Belarusiyada iste'molchilariga tabiiy gaz yetkazib berishni ta'minlaydigan yaxshi rivojlangan gaz transporti va gaz taqsimlash tarmoqlari mavjud. Hozirda faoliyat ko'rsatayotgan "Beltransgaz" OAJ 100% davlat aksiyadorlik jamiyati asosiy tabiiy gaz quvurlari tizimiga ega. 2002 yil noyabr oyida Belarus parlamenti "Beltransgaz" ni xususiylashtirishga ruxsat beruvchi qonunni qabul qildi. "Gazprom" bilan 2016 yilda "Beltransgaz" OAJning 50% aksiyalarini 2,5 mlrd. Dollarga sotib olish to'g'risida kelishuvga erishildi.

5.3.5. Tog'-kon metallurgiya

Belorussiyada temir konlari, rangli metall rudalari, dolomit, kaliy (o'g'itlarni ishlab chiqarish uchun), tosh tuzi, fosforitlar, refrakter gil, qum, shisha ishlab chiqarish uchun kvarts va turli minerallar qazib olinadi. Belorussiyada sanoat olmos, titanium, mis, qo'rg'oshin, simob, boksit, nikel, vanadiy va amber konlari mavjud. Belorussiya tog' non sanoatida ishlab chiqarish 2018 yilning birinchi ikki oyida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 1,9 foizga oshdi. Belorussiyada kon qazib olish hajmi 2010 yilga nisbatan 3,81 foizni tashkil etdi, bu esa 2014 yilning sentabr oyida 42,80 foizga, 2015 yilning avgustida esa 8,70 foizga kamaygan.

5.3.6. Sanoat

Belarus sanoat tarmog'i milliy iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan bo'lib, yalpi ichki mahsulotning to'rtidan bir qismini tashkil etadi. Bu ko'rsatkichning asosini minerallar va uglevodorodlarni qayta ishlash muhim rol o'ynaydi. Soligorskda shahrida kaliy o'g'itlarini ishlab chiqarish bo'yicha yirik korxonalar joylashgan. Polatsk mintaqasida va janubdagi Mozirda neftni qayta ishlash zavodlari mavjud.

Og'ir sanoat Belarusda juda yaxshi rivojlangan. Og'ir yuk avtomobillari, xususan, yuk mashinalari va traktorlar Minsk, Jodzina va Milyovda ishlab chiqariladi. Boshqa muhandislik mahsulotlariga metallga ishlov berish uskunalari kabi dastgohlar

kiradi. Yengil sanoatda ishlab chiqarish asosan, 1970 va 1980-yillar mobaynida radio, televizor, soatsozlik, velosiped, kompyuter kabi iste'mol tovarlari ishlab chiqildi. Boshqa kichik tarmoqlarda mahsulot ishlab chiqarish mahalliy iste'mol uchun yo'naltirilgan. Ular yog'ochni qayta ishlash, mebel ishlab chiqarish, mato va qog'oz tayyorlash, to'qimachilik va kiyim-kechak ishlab chiqarish hamda oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlashni o'z ichiga oladi.

Belorussiya BelAZ, MZKT, MoAZ, Neman singari mahalliy avtomobil ishlab chiqaruvchilari konsernlarga ega. Belarusda ishlab chiqarilgan avtomobillarning ko'pchiligi eksportga yo'naltirilgan. Belorussiya mamlakatda xorijiy avtomobilsozlik kompaniyalari va zavodlar bilan hamkorlik qilmoqda. Jumladan, "MAZ" va "MAN" nemis kompaniyasi 1997 yildan buyon yirik investitsion loyihalarni amalga oshirgan. Eng so'nggi hamkorlik "General Motors" va Belorussiya "Unison SP ZAO" o'rtasida o'rnatilgan bo'lib ular asosan, Rossiya va MDH bozorlari uchun Cadillac Escalade ishlab chiqaradi.

5.3.1-rasm. Belorussiya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴⁵⁸

Belorussiyada sanoat ishlab chiqarish 2018 yil fevral oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 10,90 foizga oshdi. 2009 yil aprel oyidan 2018 yilgacha vaqt oralig'ida 2.47 foizni tashkil etdi. 2011 yil aprel oyida bu ko'rsatkich 12,70 foizni tashkil etib, 2015 yil may oyida esa, 7,70 foizni tashkil etgan. Belarusda sanoat ishlab chiqarish 2018 yil fevral oyida o'tgan oyga nisbatan 2,40 foizga kamaydi. 2010 yil 2018 yilga nisbatan 0,58 foizni tashkil etib, 2012 yilning mart oyida 22,10 foizni tashkil etdi. 2011 yilning yanvar oyida rekord darajadagi ko'rsatkich 29,80 foizni tashkil etdi.

Xususiylashtirish

1991 yilda dastlabki 40 ta korxonada davlat mulki tarkibini qayta tuzib chiqish boshlandi. 1993 yil 19 yanvarda Belarus Respublikasida "Mulknini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida" gi qonun qabul qilindi va bu Belarusda keng miqyosli xususiylashtirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi kerak edi. 1993 yil 8 may kuni parlamentga qilgan murojaatida Prezident Lukashenko korxonalarini qisman

⁴⁵⁸ <https://tradingeconomics.com/belarus/industrial-production>

xususiylashtirish rejalarini e'lon qildi. Uning so'zlariga ko'ra, "korxonaga xususiylashtirilishi uchun potentsial xaridor prezidentga emas, balki korxonaga borishi kerak, va xususiylashuvning amalga oshirilishi yoki qilmasligi to'g'risida qaror qabul qilishi kerak bo'lgan ishchi jamoa, mahalliy hokimiyat organlari, keyinchalik idoralar va keyin hukumat tomonidan barcha chora-tadbirlar amalga oshirilishi kerak bo'ldi.

5.3.7. Xizmatlar sohasi

Xizmat ko'rsatish sohasi yalpi ichki mahsulotning 52% tashkil etadi va ishcaholining katta qismini ish bilan ta'minlaydi. XXI asrning boshlarida bank, aloqa va ko'chmas mulk savdosining o'sish sur'atlari sezilarli darajada rivojlandi. Belorussiyada turizm sohasi qo'shni mamlakatlarga qaraganda kamroq rivojlangan bo'lishiga qaramasdan, XXI asrning boshlarida sayyohlik faoliyatidan olingan daromad 13% ga o'sdi. Belovezhskaya maskani eng ko'p tashrif buyuradigan joylardan biri bo'lib, sayyohlik xo'jaligida oilaviy turlar ommalashib bormoqda. Tez-tez tashrif buyurilgan yana bir maskan Brest hisoblanadi. U 1941-yilda natsistlarni bosib olgan Sovet askarlari tomonidan qurilgan jasoratli mudofaa uchun Qahramon Qal'asi deb nomlanadigan inshootdir.

Belarusda Xizmatlar 2017 yilning to'rtinchi choragida 13207,50 mln. BYRga oshdi. 2017-yilgi uchinchi chorakda esa bu ko'rsatkich 12464,50 mln. BYRni tashkil etdi. Belarusiyadagi xizmatlar sohasi 2010 yildan 2017-yilgacha vaqt otalig'ida o'rtacha 7806,53 mln. RYRni tashkil etdi. 2010 yilning birinchi choragida. esa rekord daraja qayd etib 1568,70 mln. BYRni tashkil etdi.

Moliya

Mustaqil mamlakatda Belarusiya Milliy banki va ko'plab tijorat banklari tashkil topgan bo'lib, ularning aksariyati aktsiyadorlik yoki cheklangan-mas'uliyatli muassasalardan iborat ikki bosqichli tizimga aylandi. Respublika o'z valyutasini, ya'ni Belarus rubelini 1992 yilda joriy etdi. O'sha yili qimmatli qog'ozlar bozori va fond birjasi ham xalqaro hisob-kitoblar va milliy valyuta bozori uchun tashkil etildi. O'tgan savdo sessiyasida milliy valyuta USD/BYR 23 mart juma kuni 1.9565 dan 0,0110 ga yoki 0,56% ga kamaydi va 1,9455 ga yetdi. Tarixiy jihatdan, Belarusiya valyutasi 2016 yil fevral oyida 2,29 barobarga oshdi va 2001 yil yanvar oyida 0,12ni tashkil qildi.

Bank xizmatlari

Davlat banklari bank sektorining 75 foizini tashkil qiladi. Belarus hukumati banklarning kredit faoliyatini qo'llab-quvvatlash va foizlarni kamaytirish orqali pul-kreditni rag'batlantirish kabi o'sishni rag'batlantirish uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshiradi; soliqni rag'batlantirishni ta'minlash (birinchi darajadagi ish haqi stavkasini oshirish natijasida barcha to'lov stavkalari); xorijiy kreditlarni importga bo'lgan yuqori talab sharoitida valyuta bozorining barqarorligini saqlash uchun jalb qilish; milliy valyuta kursining tebranishi kabilardir.

Bank tizimida oltita tijorat banki, sobiq davlatga qarashli to'rtta "Belagroprombank" (qishloq xo'jaligi sektori), "Promstroibank" (sanoat sektori),

"Vneshekonombank" (tashqi savdo), "Belarusbank" (jamg'arma banki), ikkita universal bank (Priorbank va Belbisbank) faoliyat yuritadi. Sobiq davlat maxsus ixtisoslashtirilgan banklar tizimining qarzdorlikning 80 foizidan ortig'ini, milliy valyutadagi depozitlarning 70 foizidan ortig'ini va qayta moliyalashtiriladigan barcha kreditlarni o'z ichiga oladi. Ko'pgina tijorat banklari hukumatning bevosita va shaxsiy ta'siriga duch keladilar. Chunki, vazirliklar darajasida ko'plab mansabdor shaxslar bank rahbarlari va boshqaruvchilari sifatida ishtirok etdilar. Tijorat banklari davlat moliyaviy resurslarini yo'naltirish orqali markaziy bankning agentlari sifatida faoliyat yuritadilar. Shuning uchun, Belarus Markaziy Banki ko'pincha texnik funksiyalarni amalga oshiradi. Chunki, Prezident va hukumat qarorlar bilan butun bank tizimining faoliyatiga aralashmoqda.

Nufuzli banklari

- ✓ Belarusbank
- ✓ Belagroprombank
- ✓ Belgazprombank
- ✓ Paritet Bank
- ✓ Priorbank
- ✓ BPS-Sberbank⁴⁵⁹

5.3.8. Tashqi savdo munosabatlari

2001-2005 yillar mobaynida milliy iqtisodiyot barqaror va dinamik o'sishda davom etdi. YaIM o'rtacha 7,4 foizga o'sdi va 2015 yilda 9,2 foizni tashkil etdi. Bu o'sish, asosan, 2016 yilda 10,4 foizdan yuqori bo'lgan bo'lsa, yiliga o'rtacha 9,7 foizdan ko'p o'sgan sanoat sohasi mahsuli bo'ldi. Belarus savdo balansi 2018 yilning yanvar oyida 112.70 million AQSh dollarini tashkil etgan. Bu o'tgan oyda 586.5 mln. AQSh dollarini tashkil qilgan edi. 2003-yildan 2018-yilgacha o'rtacha 286,69 mln. AQSh dollarini tashkil etib, 2012 yil mart oyida esa, 466,70 mln. AQSh dollarini tashkil etgan. 2010 yilning noyabriga kelib bu kor'satkich 1,414 mlrd. AQSh dollarini tashkil qilgan.

Belarusiyada eksport yanvar oyida 2452,20 mln. AQSh dollarga kamaydi. 2017 yilning dekabr oyida 2775,90 mln. AQSh dollarni tashkil etdi. Belorusiya eksporti 2017 yilga o'rtacha 52 mlrd. AQSh dollarini tashkil etib, 2012 yil mart oyida 4571,90 mln. AQSh dollarga o'sgan.

5.3.2-jadval

Belarusiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$52mlrd (2017)	Import (USD)	\$49mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	mashina va uskunalar, mineral mahsulotlar, kimyoviy moddalar, metallar, to'qimachilik, oziq-ovqat mahsulotlari	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mineral moddalar, mashina va uskunalar, kimyoviy moddalar, oziq-ovqat mahsulotlari, metallar

⁴⁵⁹ https://www.google.com/search?hl=ru-NL&ei=JTNsW9eJE8LcwAK_WACw&q=major+banks+of+belarus

Asosiy hamkorlar	Asosiy hamkorlar
Rossiya 42.2%	Rossiya 54.6%
Ukraina 11.3%	Germaniya 6.0%
Buyuk Britaniya 8.2%	Xitoy 5.8%
Gollandiya 4.8%	Ukraina 4.1%
Germaniya 4.6%	

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Belarusda import yanvar oyida 2564,90 mln. AQSH dollarga kamaydi. 2017 yil dekabr oyida 3362,40 mln. AQSH dollarini tashkil etdi. Belorussiya importi 2000 yildan 2018 yilga o'rtacha 2167,66 mln. AQSH dollarga tashkil qildi va 2011 yilning mart oyida 4325,60 mln. AQSH dollardan yuqori bo'ldi. Record darajada past bo'lgan ko'rsatkich 2000 yil yanvar oyida qayd etilib 449,30 mln. AQSH dollarini tashkil etgan. Ushbu sahifada Birlashgan Arab Amirliklarining COMTRADE xalqaro savdo-sotiq bo'yicha ma'lumotlar bazasiga muvofiq, Belorussiya import toifasiga ko'ra, AQSh dollarida jadval ko'rsatilgan.

5.3.2-rasm. Belarusiya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁴⁶⁰

Belarusda yalpi ichki mahsulot (YaIM) 2017 yil 4-choragida o'tgan yilning shu choragiga nisbatan 4,30 foizga oshdi. 2011 yilning ikkinchi choragidan buyon eng yuqori o'sish sur'ati kuzatilgan. Belorussiyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 2011 yildagi 2017 yilga nisbatan 0,89 foizni tashkil etdi va 2011 yilning ikkinchi choragida 11,05 foizni tashkil etdi. Past rekord daraja 2015 yilning to'rtinchi choragida qayd etilib 4,40 foizni tashkil etdi.

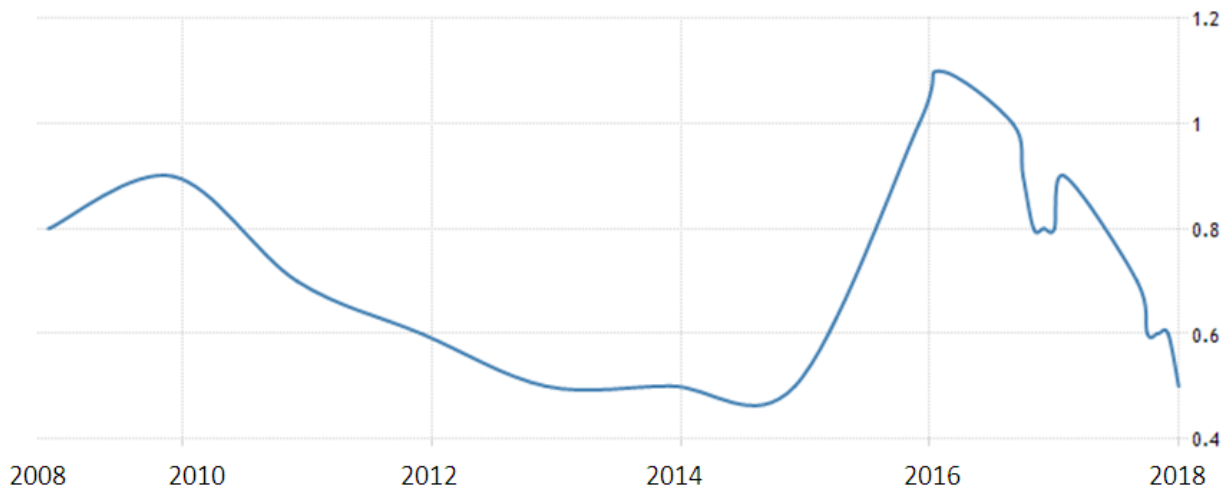
YaIM hajmi 2017 yil to'rtinchi choragida 2017 yilning ikkinchi choragiga nisbatan mos ravishda 876 million BYRdan 854 million BYRgacha pasaydi. Belorussiya davlat idorasi tomonidan 2010 yildan boshlab 2017 yilga kelib 562.41 mln. BYRni tashkil etdi. 2016 yilning to'rtinchi choragida esa, o'rtacha 923.60 mln. BYR, 2010 yilning birinchi choragida rekord darajadagi 131,30 million BYRni tashkil etdi.

⁴⁶⁰ <https://tradingeconomics.com/belarus/gdp-growth-annual>

5.3.9. Ishchi kuchi resurslari

Belorussiya ishchi kuchining aksariyati xizmatlar yoki tog'-kon sanoati sohasida ishlaydi. Belorussiya istalgan mamlakatda ishlaydigan ayollarning eng yuqori foiziga ega bo'lib, ayollar ta'lim, sog'liqni saqlash, aloqa, ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi sohalarida asosiy rol o'ynaydi. Belorussiyaning aksariyat xodimlari kasaba uyushma a'zolaridir. Unda o'nlab kasaba uyushmalari bor va ularning aksariyati kasaba uyushmalari ustidan nazorat qiluvchi organlar - Belarus kasaba uyushmalari federatsiyasiga bo'ysunadi.

Belarusda ish bilan band bo'lganlar soni 2018 yil iyulida 4332,70 ming kishiga yetdi. 2018 yil iyun oyida esa, 4328.10 ming kishini tashkil etdi. Belarusiyada ish bilan band bo'lganlarning soni 2003 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 4491,74 ming kishidan iborat bo'lib, 2011 yil mart oyida 4690,40 ming kishidan yuqori bo'lgan va 2004 yilning yanvarida oyida 4296,70 ming kishini qayd etgan⁴⁶¹.

5.3.3-rasm. Belorussiyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴⁶²

Belorussiyada ishsizlik darajasi 2018 yil 1 yanvar holatiga ko'ra 0,5 foizni tashkil etdi. Belorussiyada ishsizlik darajasi 1995 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 1,36 foizni tashkil etdi va 1996 yil dekabr oyida 4 foizdan yuqori bo'ldi. 2012 yil dekabr oyida rekord darajada 0,50 foizni tashkil etdi. Belarusda ishsizlar soni 2017 yil yanvar oyida 23.50 mingdan 2017 yil yanvarida 23.30 minggacha kamaydi. Belorussiyada ishsizlar soni 2003 yildan 2018 yilgacha 52.72 ming kishiga teng bo'lib, 2003 yil aprelda 146.10 ming kishiga yetgan. 2013 yil oktyabr oyida 21 mingdan kam kishini tashkil etgan.

⁴⁶¹ <https://tradingeconomics.com/belarus/employed-persons>

⁴⁶² <https://tradingeconomics.com/belarus/unemployment-rate>

5.3.10. Soliq tizimi

XXI asrning boshlarida Belorussiya soliq tizimi yanada ko'proq Yevropa standartlariga mos kelishi uchun soddalashtirildi. Jismoniy shaxslarga olinadigan soliqlar: daromad solig'i, ijtimoiy ta'minot soliqi va mol-mulk solig'idir. Tadbirkorlik solig'i uchun korporativ daromad solig'i, ijtimoiy ta'minot solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, ekologik soliqlar (tabiiy resurslardan foydalanish uchun) va mol-mulk solig'i kiradi. Belarusiyada tashkilotlar solig'i stavkasi 18 foizni tashkil qiladi. 2006 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 20.77 foizni tashkil etdi va bu 2007 yilda 24 foizdan yuqori bo'lgan.

Belarusda Shaxsiy daromad solig'i stavkasi 13 foizni tashkil qiladi. Bu solig'i stavkasi 2004 yildagi 2018 yilga nisbatan 18,27 foizni tashkil etdi va 2005 yilda 30 foizdan yuqori bo'lgan bo;ib 2009 yilda past darajadagi 12 foizga yetgan. Belarusda savdo bo'yicha soliq stavkasi 20 foizni tashkil etadi. 2006 yildan 2018 yilga kelib 19,38 foizni tashkil etib, 2010 yilda 20 foizdan yuqori bo'lgan.

5.3.11. Transport

Belorusiya yaxshi temir yo'l tarmog'iga ega, u mamlakatni kesib o'tadigan yirik mintaqalararo temir yo'llari boshqaradi: Berlin-Moskva o'rtasida sharq-g'arb; Sankt-Peterburg va Kiev o'rtasidagi shimoliy-janub (Ukraina); va Boltiqbo'yi davlatlari va Ukrainaning shimoli-janubi-sharqiy qismida joylashgan. Mamlakatning asosiy magistrali g'arbda Brest shahriga Minsk va sharqda Rossiya chegarasini birlashtiradi. Shuningdek, poytaxt va barcha viloyat markazlari o'rtasida yaxshi aloqalar mavjud. Ko'p tarmoqli avtobuslar mamlakat bo'ylab faoliyat ko'rsatadi. Minsk shahriga avtobuslar, ko'chalar va Minsk metrosu deb nomlanadigan yer osti temir yo'lini o'z ichiga olgan keng miqyosli ommaviy tranzit tizimi xizmat ko'rsatadi. Minskning aviya xizmatlar ham yaxshi yo'lg aqo'yilgan. Minsk-2 deb nomlangan aeroport shaharning sharqiy qismidan 40 km uzoqlikda joylashgan. U 1982 yilda ochilgan bo'lib, 1989 yilda xalqaro xizmat ko'rsatishni boshlagan. Shahar ichida joylashgan kichik samolyotlar uchun ichki aeroport Belorussiya va Moskva viloyatlariga xizmat ko'rsatmoqda.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Bpm-pack llc
- ✓ Amekro
- ✓ Emons
- ✓ Legion-express llc
- ✓ Smart spedition
- ✓ Ltdvektorkom⁴⁶³

5.3.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Mamlakatda iqtisodiy o'sish kambag'allik darajasidan past bo'lgan uy xo'jaliklari sonining kamayganligi 40% aholi daromadlarini ko'payishiga olib

WORLD BANK

⁴⁶³ <https://www.europages.co.uk/companies/Belarus/logistics.html>

keldi. Bunday o'sishdan tushgan mablag' aholiga kommunal subsidiyalar, real ish haqi o'sishi va to'laqonli bandlik orqali qayta taqsimlandi. Afsuski, Belorussiyaning o'tgan yutuqlariga erishishga yordam beradigan omillar endi ahamiyat kasb eta olmaydi. Endi investitsion loyihalardan samalarali foydalanish orqali amalga oshirish mumkin. Rossiya yonilg'isini subsidiyalash kamroq qimmatlashdi va qarzdorlikning yuqori ko'rsatkichlarini kamayishiga olib keldi. Endilikda, aholi yashash darajasini yaxshilash yuqori samaradorlikka erishish hisobiga bo'lishi kerak⁴⁶⁴.

Loyihalar

Jahon Banki tomonidan qo'llab-quvvatlangan dasturlar transport infratuzilmasi, suv ta'minoti, chiqindilarni boshqarish, energiya samaradorligi va davlat xizmatlari uchun muhim natijalarga erishdi. Masalan, Minsk bilan Bobrujsk o'rtasida 53 kilometr yo'l ikki dan to'rt qatorli avtomobil yo'li shakllantirilib foydalanuvchilarga transport xarajatlarini kamaytiradi va yo'l-transport hodisalarini kamaytiradi. Grodnoda zamonaviy mexanik chiqindilarni ajratish zavodi qurilgan. Bundan tashqari, Belarus, barcha hududlardagi ijtimoiy soha obyektlarining 1000 ta binosida o'quvchilar, o'qituvchilar, shifokorlar va bemorlar hozirda yangilangan hamda sifatli kommunal xizmatlar ko'rsatilmoqda.

Boshqa kutilgan natijalar:

✓ 2019 yilga qadar mamlakatning 20 ta tumanida yashovchi 324 ming kishi toza va ishonchli suv xo'jaligi xizmatlariga ulanadi.

✓ 2019 yilgacha 243 ming kishi issiqlik va elektr energiyasini ishlab chiqarishda energiya samaradorligidan foydalanadi.

✓ Zamonaviy gaz turbinasidan 145 megavatt qo'shimcha elektr quvvati o'rnatilmoqda, 2020 yilga borib, loyiha uchastkalarida issiqlik va elektr energiyasini ishlab chiqarish 18-35 foizga oshiriladi.

✓ 13 shaharda yashovchi 79 ming nafar Belarus xalqi 2019 yilgacha issiqlik va elektr energiyasini ishlab chiqarishda qayta tiklanadigan biomassadan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ushbu shaharlarda issiqlik ta'minoti qiymati o'rtacha 63 foizga kamayishi kutilmoqda.

✓ Minsk va Grodno shaharlarida 154 kilometrlik yo'l qurilishi 2019 yilgacha ko'tariladi.

✓ 4,5 million gektar maydonda muhofaza qilinadigan tabiiy hududlardan tashqarida o'rmonlar 2020 yilgacha biologik xilma-xillik sifatida boshqariladi.

✓ Iqtisodiy o'sish kambag'allik chegarasidan past bo'lgan uy xo'jaliklari sonining sezilarli pasayishi hamda eng past 40% aholi daromadlarini ko'payishiga olib keldi. Bunday o'sishdan tushgan mablag' aholiga kommunal subsidiyalar, real ish haqi o'sishi va to'laqonli bandlik orqali qayta taqsimlandi.

✓ 2017 yil aprel oyida Belarus va Rossiya o'rtasida tabiiy gaz narxi va neftni yetkazib berish to'g'risidagi kelishuv Yevroosiyo Stabilizatsiya va taraqqiyot jamg'armasining (EFSD) umumiy qiymati 600 mln. AQSh dollari miqdoridagi ikkita tranzitni va ikkita tranzit evaziga ikki avtomashinani 800 mln. AQSh dollari va 600

⁴⁶⁴ <http://www.worldbank.org/en/country/belarus/overview#2>

mln. Dollarni tashkil etadi, loyiha besh va o‘n yil muddatga mo‘ljallangan⁴⁶⁵.

Iqtisodiy nuqtai nazar

2017 yilda keskin tiklanishiga qaramasdan, o‘rta muddatli iqtisodiy o‘shish zaifligicha qolishi bashorat qilinmoqda. 2017 yilda 1,8% va 2018 yilda 2,1% gacha 2020 yilga kelib 2.5% yillik o‘shishni ta‘minlaydigan tashqi sharoitning yaxshilanishi kutilmoqda. O‘tgan ikki yil davomida Belorussiya yo‘l muhandislik-texnik markazi Jahon Bank bilan birlashib, "Roadlab" deb nomlangan smartfonlar ishlab chiqardi. Ushbu tajribaning muvaffaqiyati boshqa mintaqalarda Jahon Banki dasturlarida loyiha ta‘minotni sifatida qabul qilishga olib keldi.

5.3.13. Doing Business

5.3.3-jadval

Belorusiyaning Doing Business ko‘rsatkichi (2018 y.)

<i>Belorusiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
		<i>DTF</i>	
Business boshlashning osonligi (1-190)	38	Vaqt (kun)	105
Bisnezni boshlash (daraja)	30	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	110
DTF bali (0-100)	92.91	Tariflar indeksining ishonchliligi va oshkoraligi (0-8)	8
Jarayonlar (soni)	5		
Vaqt (kun)	5		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %) 0.6		Mulkni ro‘yxatdan o‘tkazish (daraja)	5
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	92.19
		Jarayonlar (soni)	2
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	22	Vaqt (kun)	3
DTF bali (0-100)	78.34	Qiymat (mulk qiymati %)	0.0
Jarayonlar (soni)	16	Yer ma‘muriyati sifat indeksi (0-30)	23.5
Vaqt (kun)	115		
Qiymati (ombor qiymati %)	0.7	Soliq to‘lash(daraja)	96
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	13.0	DTF bali (0-100)	70.81
		To‘lovlar (bir yil uchun soni)	7
Elektr energiya ta‘minoti (daraja)	25	Vaqt (bir yil uchun soatda)	184
DTF bali (0-100)	86.04	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	52.9
Jarayonlar (soni)	4		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 154-bet.

5.3.14. Turizmi

Mamlakatga Rossiyadan kelgan sayyohlar umumiy miqdorning katta qismini tashkil etadi. Rossiya va Belorussiya o‘rtasidagi chegara birlashma davlat siyosati doirasida hech qanday nazorat qilinmasligi ushbu ko‘rsatkichni yanada ishirishga asos bo‘ladi. Shu sababli, Belarusning kirish turizmi asosiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha aniq statistik ma‘lumot yo‘q. Belorussiyaning sog‘lomlashtirish oromgohlari va sanatoriylari nisbatan past narxlar tufayli rus sayyohlari bilan gavjumdir.

⁴⁶⁵ <http://www.worldbank.org/en/country/belarus/overview#3>

Belorussiyada sanatoriy hamda sog'lomlashtirish muassasalari va boshqa ixtisoslashtirilgan turar joylarining jami soni 334 tani tashkil etadi. 2016 yilda chet el sayyohlari soni 7,464,2 mingni tashkil qildi. Mamlakatda 783ta sayyohlik agentliklari (2010 yilda) mavjud bo'lib, ular xorijiy fuqarolarning kam sonli qismini va Belarusiyaliklarning jo'nab ketishiga xizmat qiladi. Bu shuningdek, Belorussiyada sayyohlikning ahamiyatsizligi haqidagi keng fikrlarga olib keladi. Sayohat agentliklarining aksariyati xususiy, ulardan 50% dan ortig'i Minskda joylashgan. Xalqaro sayyohlik sohasidagi asosiy hamkorlar - Germaniya, Polsha, Buyuk Britaniya, Turkiya, Chexiya, Slovakiya, Bolgariya, Shvetsiya va Niderlandiya davlatlari. Xorijiy sayyohlik daromadlari har bir turist uchun 200 AQSh dollaridan kamroqdir.

Eksportning umumiy hajmida turizm hajmi 1% ni tashkil etadi. Mehmonlar orasida eng ommaboplar: Minsk shahri - tashrif buyuruvchilarning 40%; Grodno viloyati - 32%; Brest viloyati - 22%, Vitebsk oblasti - 5%. 2017 yilda mehmonxona soni 256 tadan 359 gacha o'sdi 2014-yilda rejalashtirilgan Muz-Xokkey bo'yicha jahon chempionatiga ko'ra Minskda yangi mehmonxona qurildi. Lekin mehmonxonalarning o'rtacha narxi 40% dan oshmaydi. 2016 yilda sayyohlik va dam olish maskanidagi xodimlar soni 9 900 kishini tashkil etdi. Durbanda (Janubiy Afrika) bo'lib o'tgan Jahon merosi qo'mitasining yig'ilishi Nesvizdagi Radziwill oilasining Me'mori, turar-joy va madaniy majmuasini Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritishni ma'qulladi.

Minsk

Belorussiyaning poytaxti tashrif buyuruvchilarga turfa olam dasturini taklif qiladi. Mustaqillik maydoniga 7 gektarda joylashgan Yevropaning eng katta kvadratlaridan biri va ajoyib suv favvorolari hamda raqs chiroqlarini olish uchun kechqurun sayr qilish mukammal hisoblanadi. Shahardagi asosiy diqqatga sazovor joy sifatida faoliyat yuritadigan Mustaqillik avenyu, kafe, restoran, xarid qilish imkoniyati, klublar va musiqiy tadbirlari mavjud. Minsk ham o'zining bog' va ko'kalamzorlari bilan mashhur, shuning uchun Gorky markaziy bolalar bog'iga sayohatchilar safari, shuningdek, shaharni ajoyib maskanlarini g'ildirakli sayohat qilish bilan o'tkazib yubormaslik kerak. Milliy tarix muzeyida Belarus tarixiga kirib, Milliy san'at muzeyidagi madaniy yodgorliklarga kirish maroqlidir va juda qadimiy tarixni bayon qiladi.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Pravoslav Rojdestvo, 7 yanvar; Xalqaro xotin-qizlar kuni, 8-mart; Mehnat kuni, 1 may; G'alaba kuni, 9-may; Mustaqillik kuni, 27-iyul; 2 noyabr - Xotira va qadrlash kuni; Rojdestvo, 25 dekabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Renaissance Minsk Hotel.
- ✓ DoubleTree by Hilton Hotel Minsk.
- ✓ VIP Apartment Minsk.
- ✓ Minsk Marriott Hotel.
- ✓ Victoria Hotel and SPA.

✓ Crowne Plaza Minsk⁴⁶⁶

5.3.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Belarus o‘rtasida diplomatik aloqalar 1993-yil 21-yanvar kuni o‘rnatilgan. O‘zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligida 1994-yil 22-dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Hukumati hamda Belarus Respublikasi Hukumati o‘rtasida xalqaro avtomobil qatnovi to‘g‘risida tuzilgan Bitimning 19-moddasiga binoan, xalqaro avtomobil qatnovi bo‘yicha O‘zbek-Belarus Qo‘shma komissiyasining navbatdagi yig‘ilishi bo‘lib o‘tdi. O‘zbekiston delegatsiyasiga O‘zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi boshlig‘ining o‘rinbosari Shoolim Shovahobov, Belarus delegatsiyasiga – Belarus Respublikasi Transport va kommunikatsiyalar vazirligining avtomobil va shahar yo‘lovchi transporti boshqarmasi boshlig‘i Sergey Dubin rahbarlik qildilar⁴⁶⁷. O‘zbekiston Respublikasi bilan Belarus Respublikasi o‘rtasida diplomatik munosabatlar o‘rnatilganiga 2018-yil 21-yanvar kuni 25 yil to‘lishi munosabati bilan davlat rahbarlari bir-birlarini qutladilar⁴⁶⁸.

2018 yil 11 iyul kuni Toshkent shahridagi “Turkiston” mehmonxonasining konferensiyalar zalida O‘zbekiston va Belarus Ichki ishlar vazirliklari vakillari ishtirokida uchrashuv bo‘lib o‘tdi. Uchrashuvda tomonlar umumjinoyat hatti-harakatlariga qarshi kurashish va qidiruv ishlarini olib borish, terrorizm, ekstremizm va noqonuniy migratsiyaga qarshi kurashish, narko xavf-xatarlarni bartaraf etish borasida o‘zaro hamkorlikning bugungi holati va kelgusidagi istiqbollari muhokama qildi. Muvofiqlashtiruvchi ishchi guruh rahbarlari tomonidan 2018—2019-yillarda O‘zbekiston va Belarus Ichki ishlar vazirliklarining o‘zaro hamkorliklari to‘g‘risidagi hujjat imzolandi⁴⁶⁹.

Belarus Respublikasining O‘zbekistondagi Elchisi Igor Sokol O‘zbekiston Tashqi iqtisodiy aloqalar, invyestitsiya va savdo vazirining birinchi o‘rinbosari Akmal Kamolov bilan uchrashdi. Toshkentdagi Belarus elchixonasi matbuot xizmatiga asoslanib, Regnum axborot agentligining xabar qilishicha, muloqot chog‘ida ikki tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlikning hozirgi ahvoli va istiqbollari, shuningdek, O‘zbekistondan Belarusga paxta yetkazib berish bilan bog‘liq masalalar muhokama qilingan. Hozirga qadar O‘zbekiston va Belarus o‘rtasida davlatlar va hukumatlararo 24 ta shartnoma, idoralararo va xalqaro 11 tadan hujjat imzolangan. Belarus O‘zbekistonning muhim savdo hamkorlaridan biri hisoblanadi. 2010 yilda ikki davlat o‘rtasidagi mahsulot ayirboshlash 136,2 million AQSh dollarini tashkil qilgan.

2018 yil 13 iyun Belarus prezidenti Aleksandr Lukashenko rasmiy tashrif bilan

⁴⁶⁶ <https://www.hotels.com/de118894-qu4/luxury-hotels-minsk-belarus/>

⁴⁶⁷ http://autotrans.uz/uz/press_center/news/autotrans/ozbek-belarus-qoshma-komissiyasi-yigilishi/

⁴⁶⁸ <http://uza.uz/uz/politics/o-zbekiston-va-belarus-o-rtasida-diplomatik-munosabatlar-o-r-22-01-2018?sphrase>

⁴⁶⁹ <https://daryo.uz/2018/07/11/ozbekiston-va-belarus-ichki-ishlar-vazirliklari-ozaro-hamkorlik-togrisidagi-hujjat>

Toshkentga keldi. Belarus Prezidenti ikki tomonlama aloqalarni ijobiy baholab, mamlakat rahbarlari rasmiy tashrif doirasida uchrashishdan oldin hamkorlik bo'yicha muayyan poydevor yaratib olishga kelishib olganini aytdi.

5.4. MOLDOVA

REJA:

- 5.4.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.4.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.4.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 5.4.4. Energetika
- 5.4.5. Sanoati
- 5.4.6. Xizmatlar sohasi
- 5.4.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 5.4.8. Ishchi kuchi resurslari
- 5.4.9. Soliq tizimi
- 5.4.10. Transport
- 5.4.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.4.12. Doing Business
- 5.4.13. Turizm
- 5.4.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

47°0'N 28°55'E; UTC+2,
Moldovan leu (MDL)

KISHINYOV

1994 yil 27 fevralda Moldovaning mustaqillikka erishgan birinchi parlament saylovi bo'lib o'tdi. Parlament 101 o'rinli yagona palatadan iborat bo'lib, a'zolari mutanosib vakillik asosida to'rt yil muddatga saylanadi. 2000 yilgacha prezident bevosita saylandi. Ammo, 2000 yil iyuldan boshlab prezident parlament tomonidan to'rt yil muddatga saylanadi va ketma-ket ikki muddatga xizmat qilishi mumkin. Prezident parlament bilan maslahatlashib, lavozimini egallaydi. Vazirlar palatasi parlament tomonidan ma'qullangan holda bosh vazir tomonidan saylanadi. 1994 yil iyulda Konstitutsiya va qonun so'z, matbuot, yig'ilish hamda din erkinligini ta'minlaydi; Ammo, qonun diniy guruhlar hukumat tomonidan ro'yxatga olinishini talab qiladi

5.4.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Moldova nominal YaIM hajmi 9,202 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 2,600 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo

iqtisodiyotining 144 orinida turadigan mamlakat⁴⁷⁰. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 14,400 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁴⁷¹. Moldova 2006 yil 26 iyulda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁴⁷².

Mamlakat bozor menanizmlariga asoslangan o'tish davri iqtisodiyoti hisoblanadi. So'nggi yutuqlarga qaramay, Moldova Respublikasi, Nikaragua va Albaniyaning yarmiga teng aholi jon boshiga ega bo'lgan Yevropadagi eng qashshoq mamlakatdir. Mo'tadil iqlim va samarali dehqonchilik bilan Moldova iqtisodiyoti meva, sabzavot, sharob va tamaki mahsulotlarini o'z ichiga olgan qishloq xo'jaligi ixtisoslashgan. Moldova Yevropada, Rossiyada va boshqa sobiq Ittifoqi davlatlarida ishlayotgan qariyb bir million Moldovadan yiliga 1,12 milliard AQSh dollarlik pul o'tkazmalariga bog'liq.

Moldovaning Qora dengizga yaqinligi u yengil va quyoshli iqlimi beradi. Unumdor tuproqlarda bug'doy, makkajo'xori, arpa, tamaki, shakar lavlagi va soya ekinlari ekiladi. Chorvachilikda go'sht va sut yetishtirish, shuningdek, asalarichilik keng ommalashgan. Moldovaning eng mashhur mahsuloti markaziy va janubiy viloyatlarda keng va yaxshi rivojlangan uzumzorlardan iborat. Jahon miqyosidagi sharobdan tashqari, Moldovada likyor va qizil sharob ishlab chiqariladi. Shuningdek, u o'zining yong'oq, olma va boshqa mevalar bilan ham tanilgan. Bu qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash uchun mos keluvchi mevalar hisoblanadi. Ushbu soha mamlakat YaIMning qariyb 40 foizini tashkil etadi.

5.4.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Moldovada sanoat sohasi diversifikatsiya qilindi, qishloq xo'jaligining barcha tarmoqlari modernizatsiya qilindi, transport va qurilish sanoatizamonaviy standartlarda qayta tiklandi. Mustaqillikka erishgandan so'ng, hukumat asta-sekin bozor iqtisodiyotiga o'tishni boshlagan va ko'plab davlat korxonalarini asosan jamoatchilikka egalik qilish haqidagi hujjatlarni tarqatish yo'li bilan xususiylashtirishga qaratilgan dasturni bosqichma-bosqich amalga oshirdi. Korruptsiya darajasining yuqoriligi, xorijiy investitsiyalarning yetishmasligi va boshqa iqtisodiy bosimlarning mavjudligi tufayli bu o'tish sekinlik bilan erishildi.

Hukumat ko'plab narxlarni liberallashtirdi va asosiy iste'mol tovarlari bo'yicha subsidiyalarni bosqichma-bosqich joriy etdi. 1993 yil mart oyida boshlangan milliy dastur butun uy-joylarning 80 foizini, qariyb 2000 kichik, o'rta va yirik korxonalarini xususiylashtirdi. Boshqa muvaffaqiyatlar esa 2000 yilda tugallangan Amerika yordam dasturi "Pamint" ("yer") natijasida Moldovaning deyarli barcha qishloq xo'jaligi yerlarini davlatdan xususiylashtirishni o'z ichiga oldi. Iqtisodiy tarmoqlarda o'sish kuzatila boshlandi. Moliyaviy munosabatlar izchil tizimga solindi. 1995 yil iyun oyida xalqaro va milliy valyuta operatsiyalari uchun fond bozori ochildi⁴⁷³.

⁴⁷⁰ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/>

⁴⁷¹ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁴⁷² https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseM

⁴⁷³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/md.html>

5.4.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Mamlakatdagi yerlarning yarmidan ko'pi vaqtinchalik ekinlarni yetishtirish uchun ishlatiladi. Mavjud yerlarining o'ndan bir qismi doimiy ekinlarni uchun ishlatiladi (bir marta ekilgan, ammo har yillik hosildan keyin qayta tiklanmaydigan). Qishloq xo'jaligi zamonaviy uslubda mexanizatsiyalashgan bo'lib, deyarli barcha qishloq xo'jaligi ishlarini mashinalar amalga oshiradi. Moldovalik fermerlarning ko'pchiligiga eksportga mo'ljallangan ekinlar uchun katta yer maydonlari ajratmoqda.

Uzumchilik, meva-sabzavotchilik va boshqa ixtisoslashtirilgan fermer xo'jaliklari dehqonchilik mahsulotlarining to'rt dan bir qismini tashkil etadi. Uzum, Moldova Respublikasining eng muhim sanoat mahsuloti bo'lib, janubiy va markaziy mintaqalarda joylashgan eng yirik tokzorlardir shular jumlasidan. Ko'pchilik bog'lar shimoliy va sharqiy Moldovada joylashgan. Ayniqsa, janubiy-g'arbiy mintaqalarda eng katta plantatsiyalarga ega bo'lgan bo'lsada, respublikaning barcha hududlarida hosildor ekinlar yetishtiriladi. Moldova shimolida shakar lavlagi kata hajmda yetishtiriladi. Mamlakat turli sifat va navlarda tamaki ishlab chiqaruvchisi ham hisoblanadi. Sabzavotlar asosan janubi-sharqda yetishtiriladi. Bosh ekin sifatida bug'doy va makkajo'xori hisoblanadi. Bug'doy respublikaning o'z ehtiyojlari uchun ishlatiladi, jo'xori esa urug' hosili sifatida eksport qilinadi. Donning katta qismi shimolda yetishtiriladi. Chorvachilda qo'y va pattandavhilik ham muhim ahamiyatga ega.

5.4.1-jadval

Moldova iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Sharqiy Yevropa, Ruminiya shimolidagi hudud

Poytaxti	KISHINYOV	Budjeti	Daromadlar: \$200,7 mlrd
YaIM	\$9,202 mlrd.		Xarajatlar: \$244,8 mlrd
Oltin		Global	
valyuta	\$2,3 mlrd.	Innovatsion	54 (36,84)
zahirasi		Indeks	
Tashqi	\$6,503 mlrd.	HDI	107 (0,699)
qarzi			
Maydoni	33,851 kv km	Tabiiy	neft, tabiiy gaz, ko'mir va ko'plab
		resurslar	strategik foydali qazilmalar, noyob er
			elementlari, yog'och zahiralari, shu
			jumladan yirik tabiiy resurs bazasi
Aholisi	3,474,121 kishi	Qishloq	sabzavot, meva, uzum, don, shakar
		xo'jaligi	ko'kasi, tamaki; mol, sut; vinochilik
Umumiy	1,885 km		shakar, o'simlik yog'i, oziq-ovqat
chegarasi	Ukraina 1,202 km	Sanoati tarkibi	mahsulotlarini, uy xo'jaligi
uzunligi	Ruminiya 683 km		texnikalari; drenaj uskunalari, sanoat
			texnikasi
Ishsizlik	4,2%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 14,3 %
Inflatsiya	6,4%		Sanoat: 20,9%
Soliqlar	15% YaIM da		Xizmatlar: 64,9%

Gini index BERI Doing Business	28,5 73 (5,17) 44 (2018)	Yirik kompaniyalari	Glorinal, Lukoil-Moldova,HR-Expert, Tirex-Petrol, Tomaili-Agro Petrom-Moldova, Moldovagaz, Red Union Fenosa, Chisinau-Gaz
YAIM darajasi	144 (nominal) 143 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	UN, WTO, GUAM, CEFTA, IMF, OSCE, UNIDO, WIPO, UNWTO UNCTAD, UNESCO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika	Jon boshiga YaIM darajasi	\$1,907 (nominal) \$5,340 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Daraxtlarning tartibsiz kesilish darajasining yuqoriligi Moldovaning o'rmon xo'jaligiga katta ta'sir ko'rsatdi. Mamlakatdagi o'rmonlarning qariyb uchdan ikki qismi yog'och yetkazib berish uchun, qolganlari esa milliy qo'riqxonalar sifatida saqlanadi. Shunga tufayli o'rmon resurslarining yetishmovchiligi mavjud va Moldova Rossiyadan yog'ochni mahsulotlarini import qiladi. Moldovada yog'och asosan, energiya uchun ishlatiladi - mamlakat o'rmonlaridan yiqilgan yog'ochning yarmidan ko'pi ham aynan shu maqsadda ishlatiladi. Yog'och ta'minotining qolgan qismi qurilish uchun, mebel va boshqa iste'mol tovarlari ishlab chiqarishda, qadoqlashda ishlatiladi. Barcha o'rmonlar davlat tasarrufida saqlanadi.

Moldova ko'llari va daryolarida mavjud baliqlarning asosiy turlari - karas, som, karb, lasos, beluga hisoblanadi. 1990-yillarning o'rtalarida mamlakatda baliq yetishtirish kamaydi; undan keyin baliqchilikni qayta ishlash korxonalarining ko'pchiligi xususiylashtirildi va import qilinadigan baliq miqdori mahalliy tutqichdan sezilarli darajada oshdi. Baliqlarni import qilish, qayta ishlash va konservalashda o'nlab xorijiy kompaniyalar faoliyat ko'rsatmoqda. 1991 yildan keyin dengiz mahsulotlari yetishtirish ko'p jihatdan xususiylashtirildi, suv havzasi egaliklari mahalliy hokimiyat organlariga o'tkazilib, baliqlarni fermer xo'jaligi uchun suv havzalarini ijaraga berish boshladi⁴⁷⁴.

5.4.4. Tabiiy resurslar va Energiya

Moldovaning eng katta boyliklari uning unumdor tuprog'i va uning iqlimi bo'lib, ularning ikkalasi ham mamlakatning qishloq xo'jaligi salohiyatiga hissa qo'shmoqda. Boshqa tabiiy resurslar orasida mamlakatning janubiy qismida joylashgan linyitning cheklangan miqdori va Moldova bo'ylab joylashgan fosforit hamda gips konlaridir. Tabiiy gaz konlari mamlakat janubida ham topilgan. Moldovada elektr energiya ishlab chiqarish va iste'molini samarali taqsimlash bo'yicha davlat korxonasi mavjud. Moldovada qazib olinadigan resurslarining katta miqdordagi neft, ko'mir, tabiiy gaz va boshqa energiya manbalarini import qilishga majbur bo'lmoqda. Qayta tiklanadigan energiya, asosan, elektr energiyasi ishlab chiqarish yoki isitish uchun ishlatiladi. Qayta tiklanadigan energetikaning 2020 yilga mo'ljallangan yalpi

⁴⁷⁴ ⁴⁷⁴ <https://www.britannica.com/place/moldova/Agriculture-forestry-and-fishing>

energiya iste'molida 20%ni tashkil etadi.

Moldova boshlang'ich energiyani tashkil etish to'g'risidagi shartnomani kuzatuvchisi hisoblanadi. Yevropa Komissiyasi 2015 yilda Moldova bilan a'zolik muzokaralarini davom ettirishi kerak edi. 2016 yil dekabr oyida Energetika Hamkorlik Kengashi Vazirlar Kengashiga qo'shilishga qaror qildi. Keyinchalik bu bitim Moldovaning gazdan foydalanish qonuniga o'zgartirish kiritishga majbur qildi. Moldova 2016 yil mart oyida Energetika Hamjamiyatiga to'liq a'zo sifatida qo'shilgan. Moldova boshqa shartnoma tomonlari bilan birga quyidagi vazifalar va majburiyatlarga ega:

- ✓ Mamlakatning milliy qonunchiligiga ma'muriy kengashni kengaytirish;
- ✓ Tarmoq energiya bozori operatsiyalari uchun mexanizmi yaratish;
- ✓ Yagona energiya bozorini yaratish;

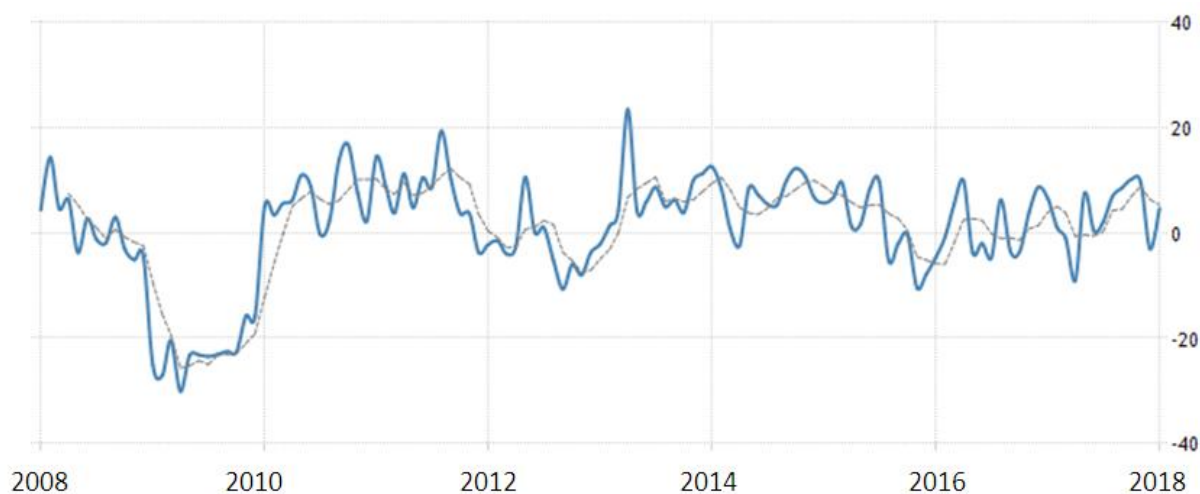
Energiya Hamjamiyati a'zolarining kommunistik ma'muriyati taxminan 25 ta qonun hujjatlarini o'z ichiga oladi. Unga elektr energiyasi, gaz, neft, atrof-muhit, energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalari va statistika sifatida Yevropa Ittifoqining asosiy qonun hujjatlari kiradi. Shartnomada Yevropa Ittifoqining raqobat siyosatining asosiy tamoyillari ham qo'llanilishi ko'zda tutilgan. O'zgartirish va ijro etish muddati shartnoma yoki Vazirlar Kengashining qarori bilan belgilanadi.

Moldova Yevropa Ittifoqi ichki energiya bozorining tamoyillari asosida energiya xavfsizligini mustahkamlash, a'zo davlatlarning energetika bozorlarini yaqinlashtirish, barqaror energetikani rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash va energetika loyihalari uchun sarmoyalarni jalb qilish kabi to'rtta asosiy mavzusi bo'lgan Yevropa Ittifoqi INOGATE energetika dasturining hamkor davlatidir.

5.4.5. Sanoat

Sobiqt Ittifoq parchalanib ketgach, Moldova o'z ishlab chiqarish sektorining katta qismini yo'qotdi. Bu qisman bozor iqtisodiga o'tishning iqtisodiy shoki va Moldova sobiq Ittifoqi va uning integratsiyalangan iqtisodiyotidan ajralib chiqa olish darajasiga bog'liq edi. Bundan tashqari, mamlakat sanoatining asosiy qismini Transdniestriya hududida joylashtirildi. Biroq, Pridnestriya mamlakatning qolgan qismidan ajratilgani tufayli mintaqada ishlab chiqarish o'z salohiyatiga mutanosib kelmagan.

Moldaviya iqtisodiyotining sanoat sektori, asosan, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlashga, mashinasozlik, energetika, iste'mol tovarlari va qurilish materiallari sanoati rivojlangan holda jamlangan. Oziq-ovqat sanoati ko'plab sohalarga ega; shakarni qayta ishlash, sharob tayyorlash, konservalash, yog' mahsulotlaridan efir moylarini ishlab chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Moldova sharob, shampän va brendi muhim eksportchisi hisoblanadi. Mahalliy ehtiyojlar uchun respublikada go'sht, sut yetishtiriladi va un, qandolat mahsulotlari ishlab chiqariladi.

5.4.1-rasm. Moldova sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴⁷⁵

Moldovada sanoat ishlab chiqarish o'tgan yilning shu davriga nisbatan 3 foizga pasayib, 2018 yil yanvar oyida esa, 4,7 foizga o'sdi. Ishlab chiqarish va konchilik (2017 yilning dekabr oyida 24,2% dan 28,5% ga) va ishlab chiqarish (1,4% dan 13,5%) kamaydi. Boshqa sohalardan kommunal xizmatlar darajasi (8,1 foizdan 11,9 foizgacha) pasayib ketdi.

Har oyda sanoat ishlab chiqarishi o'tgan oyda 0,3 foizga o'sib, 25,7 foizga kamaydi. Moldovada sanoat ishlab chiqarish 2004 yildagi 2018 yilga nisbatan 1,16 foizni tashkil etgan. Bu o'tgan yilning aprel oyida 23,5 foizga o'sgan va 2009 yilning aprelida 30,1 foizni tashkil qilgan.

5.4.6. Xizmatlar sohasi

Xizmat ko'rsatish sohasi Moldova yalpi ichki mahsulotining 65%ni tashkil qiladi. Chakana savdo sektorining aksariyat qismi poytaxtda joylashgan. Turizm Moldovadagi qishloqlarda mahalliy madaniyat, an'anaviy festivallar va mamlakatning ko'pgina monastrlari xalqaro mehmonlarga katta qiziqish uyg'otmoqda; zamonaviy stanfartga mos keluvchi mehmonxonalarining va transport infratuzilmasining yuqoriligi tufayli mamlakat xorijiy investorlarning investitsion jozibadorligini ta'minlamoqda. Mamlakatda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar miqdori 2017 yilning ikkinchi choragida 30,95 mln.AQSh dollarini tashkil etdi. Moldaviya Respublikasiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 1995 yildan 2017 yilgacha 45,55 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. 2008 yilning uchinchi choragida 244,77 mln. AQSh dollarini, 2013 yilning to'rtinchi choragida esa 20,53 mln. AQSh dollari ko'rsatkichi qayd etilgan.

Moliya

Moldovada valyuta zahiralari fevralda 2,8 mlrd. AQSh dollari miqdorida kamaydi. Mamlakatda valyuta zahiralari 1999 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 1,24

⁴⁷⁵ <https://tradingeconomics.com/moldova/industrial-production>

mlrd. AQSh dollari bo'lib, 2018 yil yanvarida 2,88 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. Moldaviyaning Milliy banki 1 mart kuni o'zining foiz stavkasi 6,5 foiz darajasida ushlab turdi. Birjadan tashqari kreditlar va kechaga foiz stavkalari mos ravishda 9,5 foiz va 3,5 foiz darajasida saqlanib qoldi. Moliyachilar pul-kredit siyosatini ijobiy sur'atlar bilan oshirishni kutmoqdalar, bu esa joriy moliya siyosati va yuqori pul o'tkazmalari bilan birgalikda 2018 yilda 3,5 foizga yaqin iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Shu bilan birga, inflyatsiya pasayishining davom etishi ham kutilmoqda. Moldovadagi foiz stavkasi 2001 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 10,88 foizni tashkil etdi va 2001 yil yanvar oyida 21 foizga o'sib, 2013 yilning aprel oyida 3,50 foizni tashkil etdi.

Nufuzli banklari

- ✓ Banca de Economii
- ✓ Banca Sociala
- ✓ Mobiasbanca
- ✓ Moldova Agroindbank
- ✓ UNIBANK
- ✓ Victoriabank⁴⁷⁶

5.4.7. Tashqi savdo munosabatlari

Hukumatning Yevropa Ittifoqiga integratsiyalashuvining maqsadlari bozorga yo'naltirilgan taraqqiyotga olib keldi. Moldaviya hukumati tomonidan 2009 yildan beri qabul qilingan iqtisodiy siyosat va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko'paytirish va YeIning savdo imtiyozlarini olishiga qarab, 2014 yilda iqtisodiy o'sish kutilganidan ko'ra Moldovada yaxshiroq natija ko'rsatdi. 2014 yil kuzida mamlakat milliy mahsulotlarini dunyodagi eng yirik bozorga birlashtiradigan Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlik bitimini va chuqur hamda keng qamrovli erkin savdo bitimini imzoladi.

Shunga qaramay, 2016 yil oxirida Moldovalik banklarning 1 milliard AQSh dollarlik aktivlarni yo'qotib qo'yuvchi iqtisodiyotga katta zarba berdi. Banklarni qutqarish inflyatsiya bosimini kuchaytirib, leyuning arzonlashuviga olib keldi. Moldovaning o'sishi ham endemik korruptsiya va Rossiyaning Moldova qishloq xo'jalik mahsulotlarini import qilishni taqiqlashiga to'sqinlik qildi. Hukumat barqarorlikni tiklash va mazmunli islohotlarni amalga oshirishga urinishi bank va fiskal siyosatni yaxshilashga qaratilgan 179 million AQSh dollarlik uch yillik XVF (IMF) dasturining tasdiqlanishiga yetakladi.

Moldovada barqaror erkin bozor iqtisodiyotini rivojlantirishda erishilgan yutuqlar davom etmoqda. Mamlakat yalpi ichki mahsulotining 2016 yildagi ijobiy beshinchi yildagi o'sishini saqlab qoldi, yil yakunida real YaIMning o'sishi 8 foizni tashkil etdi. Bu o'sish, 2000 yilgacha Moldovalik mustaqillikka erishilgandan beri yalpi ichki mahsulotning ijobiy o'sishi uchun faqatgina bir yilni tashkil etganini hisobga oladigan bo'lsak, juda ta'sirli. 2004 yilda byudjetni ijro etish ham katta taassurot qoldirdi, chunki amaldagi konsolidatsiyalangan byudjet daromadlari ko'p

⁴⁷⁶ <http://banksdaily.com/world/Moldova>

yillar mobaynidagi bashoratlari 1,4% dan oshdi.

5.4.2-jadval

Moldova tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$2.425 mlrd (2017)	Import (USD)	\$4.831mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	oziq-ovqat mahsulotlari, to'qimachilik, mashinalar	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mineral moddalar va yoqilg'i, mashina va uskunalar, kimyoviy moddalar, to'qimachilik
Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 65.1% Rossiya 11.4% Belarusiya 5.1% Turkiya 3% Ukraina 2.4% Boshqalar 12.9%	Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 49.1% Rossiya 13.3% Xitoy 9.8% Ukraina 9.5% Turkiya 6.8% Boshqalar 11.5%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

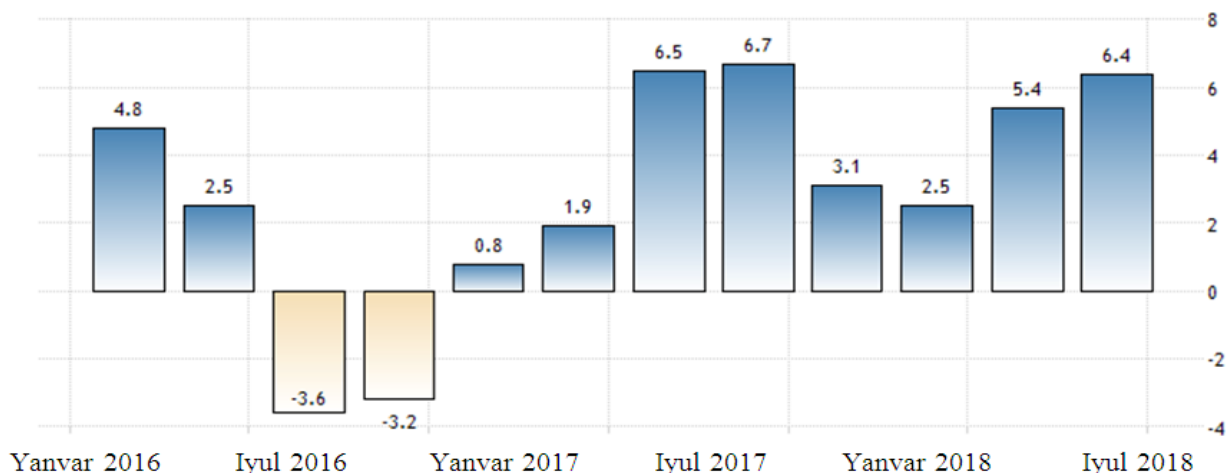
Mamlakatda 2017 yil hisobi bo'yicha eksport \$2.425 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. Moldovada eksport yanvar oyida 220,50 mln. AQSh dollarini tashkil etib, 2017-yil dekabrda 233,20 AQSh dollarini tashkil qildi. Moldovada eksport 2005-yildan 2018-yilgacha o'rtacha 150,96 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. 2017-yil noyabrda 272.10 mln AQSh dollarini tashkil etgan. 2006 yil aprel oyida rekord darajada 61.90 million AQSh dollarini tashkil etdi⁴⁷⁷.

Mamlakatning 2017 yil hisobi bo'yicha import darajasi \$4.831mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. 2017 yil dekabr oyida 471,50 mln. AQSh dollaridan 374,30 mln AQSH dollarigacha pasaydi. Moldovada import 2005 yil dekabridan 2018 yilga o'rtacha 351,17 mln. AQSh dollari bo'lib, 2013 yilning dekabrda 554,90 mln. AQSh dollarini tashkil etgan. 2005 yil yanvar oyida rekord darajada past bo'lgan 111,10 million AQSh dollarini tashkil etgan⁴⁷⁸.

Moldaviya 2017 yilning to'rtinchi choragida 110,33 mln. AQSh dollari miqdorida kapital va moliya hisobi bo'yicha profitsitni qayd etdi. Moldovada kapital oqimlari 1995 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 73.20 mln. AQSh dollari bo'lib, 2008 yilning to'rtinchi choragida 448.87 mln. AQSH dollarini tashkil etgan. 2013 yilning to'rtinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 163.37 mln. AQSH dollarini tashkil qildi.

⁴⁷⁷ <https://tradingeconomics.com/moldova/exports>

⁴⁷⁸ <https://tradingeconomics.com/moldova/imports>

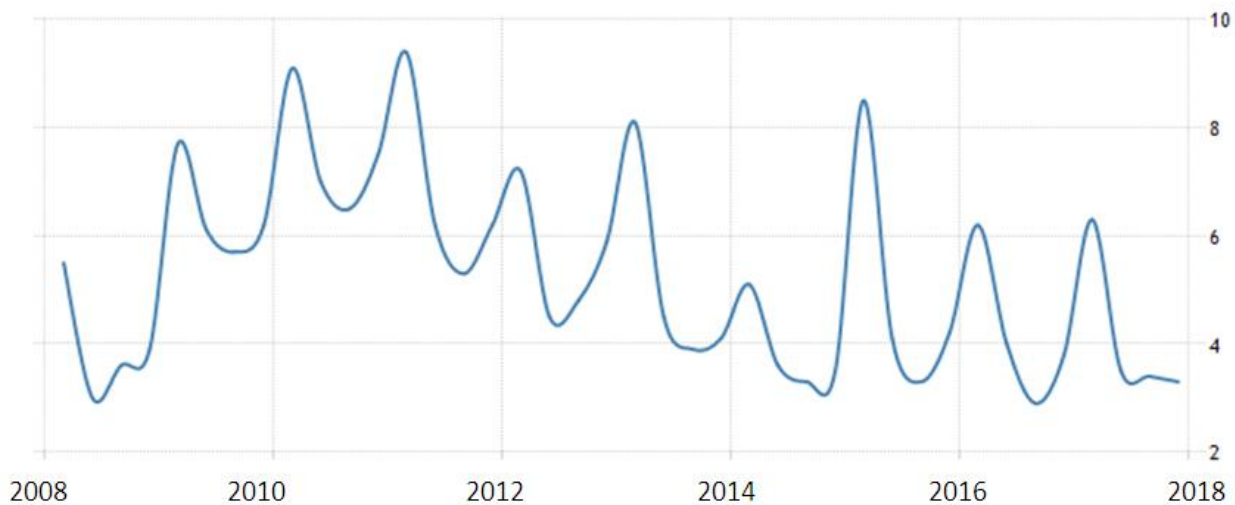
5.4.2-rasm. Moldova YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁴⁷⁹

Moldova iqtisodiyoti 2017 yilning so'nggi choragida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 5,4 foizga o'sib, 6,4 foizni tashkil etdi. Bu asosan uy xo'jaligi iste'moli (4,2 foiz) va barqaror investitsiyalar (1,2 foiz) bilan bog'liq. Boshqa tomondan, real savdo hajmi importga salbiy ta'sir ko'rsatdi (2,7 foiz), import esa eksportga nisbatan yuqori bo'ldi. Har chorakda iqtisodiyot 1,3 foizni tashkil etdi. 2017 yil yakunlari bo'yicha YaIM o'sishi 4,5 foizga o'sdi, bu 2016 yilda 4,3 foizdan yuqori bo'ldi. Moldovada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1996 yildan 2017 yilga kelib o'rtacha 3,17 foizni tashkil etdi. 2013 yilning uchinchi choragida 12,90 foizni tashkil etdi. 1996 yilning uchinchi choragida 7,40 foizni tashkil etdi.

5.4.8. Ishchi kuchi resurslari

Mustaqillikdan keying inflyatsiya va iqtisodiy inqiroz bosimlari keng tarqalgan ishsizlikning qisqarishiga sabab bo'ldi. Natijada, Moldovaliklarning aksariyat aholisi o'z oilalarini ta'minlash uchun kurashishga majbur bo'ldi. Mamlakatning ko'p qismida, ayniqsa qishloq joylarida, hayotning zaruriy ehtiyojlarini sotib olish orqali emas, balki barter qilish orqali amalga oshirdilar. Fermerlar oziq-ovqat do'konlariga o'z mahsulotlarini yetkazib berishga moyil bo'lib qoldilar.

⁴⁷⁹ <https://tradingeconomics.com/moldova/gdp-growth-annual>

5.4.3-rasm. Moldovada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴⁸⁰

2017 yilning to'rtinchi choragida ish bilan bandlik darajasi 39,21% ga kamaydi. 2017 yilning uchinchi choragida esa 42,40% ni tashkil etgan. 2000 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 43,62% ni tashkil etdi va 2000 yilning ikkinchi choragida 56,70% ko'rsatkich qayd etildan. 2012 yilning birinchi choragida rekord darajadagi ko'rsatkich 34,30 foizni tashkil etdi. 2017 yilning to'rtinchi choragida Moldovada ish bilan band bo'lganlar soni 1169,90 ming kishiga kamaydi. 2017 yilning uchinchi choragida 1264,10 ming kishini, 2000 yildan 2017 yilgacha oralig'ida o'rtacha 1272,31 ming kishini tashkil etib, 1568,30 ming kishi 2000 yilning uchinchi choragi uchun va 2010 yilning birinchi choragida rekord darajadagi past bo'lgan ko'rsatkich 1022,60 ming kishini tashkil qilgan.

2017 yilning to'rtinchi choragida Moldovada ish bilan band bo'lganlar soni 1,169 ming kishiga kamaydi. 2017 yilning uchinchi choragida esa 1,264 ming kishini tashkil etdi. Moldovada ish bilan band 2000 yilda 2017 yilgacha o'rtacha 1,272 mingni tashkil etdi. 2000 yilning uchinchi choragi esa 1,568 ming kishi va 2010 yilning birinchi choragida rekord darajada past bo'lgan 1,022 ming kishini tashkil etdi.

2017 yilning to'rtinchi choragida Moldovada ishsizlar soni 40,30 ming kishiga kamaydi. 2017 yilning uchinchi choragida 44,60 ming kishini tashkil qildi. 2017 yilgacha Moldaviya ishsizlar soni 84,74 ming kishiga teng bo'lib, 169,60 ming kishidan eng yuqori yilning uchinchi choragida past rekord darajada 38,70 ming kishini tashkil etdi.

5.4.9. Soliq tizimi

Moldovada tashkilotlar solig'i stavkasi 12 foizni tashkil etadi. Moldovada tashkilotlar solig'i stavkasi 2004 yildagi 2018 yilga nisbatan o'rtacha 10,13 foizni tashkil etdi va 2004 yilda 20 foizdan yuqori bo'lgan. 2008 yilda bu soliq stavkasi 0

⁴⁸⁰ <https://tradingeconomics.com/moldova/unemployment-rate>

foizga yetgan rekord darajaga etgan. Moldovada shaxsiy daromad solig'i foizi 18 foizni tashkil qiladi. Mamlakatda shaxsiy daromad solig'i stavkasi 2006 yilda 2018 yilga nisbatan o'rtacha 18,31 foizni tashkil etdi va 2007 yilda 20 foizdan yuqori bo'lib 2008 yilda ushbu ko'rsatkich 18 foizga yetgan. Moldovada sotish stavkasi (sales tax) 20 foizni tashkil etadi⁴⁸¹.

5.4.10. Transport

Temir yo'l va avtomobil transporti respublikaning transport tizimining asosidir. Temir yo'l tarmog'ida ikkita asosiy yo'nalish mavjud: biri Tiraspol, Kishinyov va Ungheni, ikkinchisi esa Tiraspol va Reni bilan bog'liq. Kiruvchi yuk tarkibiga ko'mir, neft mahsulotlari, temir va rangli metallar, yog'och, mineral o'g'itlar, mashina va uskunalar kiradi. Avtotransport odatda Moldaviya hududida, deyarli barcha asfaltlangan, lekin, ta'mirlash kerak bo'lgan yo'l tarmog'i orqali yuklar tashilmoqda. Daryo transporti mahalliy ahamiyatga ega, havo transporti esa boshqa davlatlar bilan Moldova. Respublikaning asosiy aeroporti Chisinau shahrida joylashgan.

Moldovada transportning asosiy vositasi 1,138 km (707 mln.) Va avtomobil yo'llari tizimi (12 730 km yoki 7,910 ml. tashkil qiladi. Moldovaning yagona xalqaro havo yo'llari Chisinau xalqaro aeroporti hisoblanadi. Tuna daryosining Giurgiulesti terminali kichik dengiz kemalariga xizmat qiladi. Pastroq Prut va Nistru daryolarida yuk tashish transport tizimida kundalik ahamiyat kasb etadi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Sabal trans srl
- ✓ B&b logistics
- ✓ Politrans logist
- ✓ Srl "riatec"
- ✓ Cargo-partner srl
- ✓ Broker logistic⁴⁸²

5.4.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

Moldova - kichik daromadli iqtisodiyot mamlakat. Yevropadagi eng qashshoq mamlakat hisoblanib, 2000 yil boshidan beri qashshoqlikni kamaytirish va inklyuziv o'sishni rag'batlantirish borasida sezilarli muvaffaqiyatlarga erishdi. Iqtisodiyot yiliga o'rtacha 5 foizga o'sib, iste'mol va pul o'tkazmalari bilan ta'minlandi. Hozirda Moldova boshqa muhim muammolarga duch kelmoqda. Katta miqdordagi emigratsiya tug'ilishning kamayishi bilan birga aholini o'sish darajasi kamayib bormoqda. Moldovada qarish tezligini pasaytirib, nafaqa tizimiga bosim o'tkazib, mamlakatning uzoq muddatli raqobatbardoshligini cheklamoqda⁴⁸³.

Milliy Rivojlanish Strategiyasi 14-17 yoshgacha bo'lgan Mamlakatlar Hamkorligi Strategiyasining natijalarini hisobga olib, "Sistematik Country

⁴⁸¹ <https://tradingeconomics.com/moldova/corporate-tax-rate>

⁴⁸² <https://www.europages.co.uk/companies/Moldova/logistics.html>

⁴⁸³ <http://www.worldbank.org/en/country/moldova/overview#2>

Diagnosics" ning uchta ustuvor yoʻnalishini oʻz ichiga oladi:

- ✓ huquqiy davlatni mustahkamlash va iqtisodiy institutlarda javobgarlikni kuchaytirish;

- ✓ davlat xizmatlarining inklyuziv imkoniyatlarini va samaradorligini va sifatini yaxshilash;

- ✓ kasb-hunarga qobiliyatli ta'lim olish, oʻqitish sifati va ahamiyatini oshirish;

Jahon Banki, Birlashgan Qirollik "Good Governance Trust Fund" tomonidan moliyalashtirilgan texnik yordam orqali Moldovada SOE tarmog'ini keng qamrovli tashhislashni amalga oshirdi. Bu SOE koʻrsatkichini va xizmatlar sifatini bevosita ijobiy taʼsir koʻrsatadigan boshqaruv muammolarini aniqladi. Diagnostika potentsial islohotlar uchun yoʻl xaritasini ishlab chiqish uchun asos boʻlmoqda.

2017-yil avgustida Markaziy bank yana foiz stavkasini 7 foizga qisqartirdi, ammo iqtisodiyotga kreditlar doimiy ravishda ajratilmoqda. Ikkinchisi, depozitlarni tiklash bilan birga, koʻp miqdorda likvidlikka olib keladi. Natijada, Markaziy bank zahira mablagʻlariga nisbati rekord darajadagi 40% ga oshdi. 2017 yilda ma'muriy baholarning oʻsishi inflyatsiya darajasi iyul oyida toʻrtinchi ketma-ketlikda 5% (+/- 1,5%) maqsad pul mablagʻlaridan yuqori boʻldi.

Boshlangʻich koʻrinishdagi salbiy darajadagi xatarlar moliyaviy va energetika sektorlarini qayta tuzish hamda davlat moliyasining samaradorligini oshirishni hisobga olgan holda, iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan muhim islohotlarni amalga oshirish pasayishini oʻz ichiga oladi. Moldovaning Yevropa Ittifoqi va Mustaqil Davlatlar Hamdoʻstligi (MDH) singari asosiy sheriklari kutganidan koʻra kuchliroq boʻlib, mamlakat iqtisodiyotiga taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Loyihalarni moliyalashtirish tizimini kuchaytirdi, bu esa imtiyozlarni qayta ishlash muddatini 30 kundan 14 kungacha kamaytiradi. Bundan tashqari, loyiha ijtimoiy yordam tizimida firibgarlik va xatoliklarni nazorat qilish uchun ijtimoiy inspeksiyaning tashkil etishni qoʻllab-quvvatladi. Foyda olishni monitoring qilish uchun riskka asoslangan yondashuvni joriy qilganidan soʻng agentlik 2016 yilda firibgarlik va xatolarni aniqlash darajasini 83% ga erishildi.

Ijtimoiy yordam tizimini oʻzgartirish juda istisno edi. Hozirgi vaqtda u bosqichma-bosqich pasaytirishni maqsad qilinyapdi. Alohida shaxs yoki oilaning haqiqiy ehtiyojlarini baholaydigan va ushbu mezonlar boʻyicha ularga yordam beradigan shaffof tizim ijtimoiy hayot darajasi uchun foyda keltirmoqda.

5.4.12. Doing Business

5.4.3-jadval

Moldovaning Doing Business koʻrsatkichi (2018 y.)

<i>Moldova, Easy of Doing Business 2018</i>			
<i>DTF</i>			
Busines boshlashning osonligi (1-190)	44	Vaqt (kun)	87
Bisnezni boshlash (daraja)	23	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	721.4
DTF bali (0-100)	93.76	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	4	oshkoraligi (0-8)	7

Vaqt (kun)	5		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %)	5.6	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	20
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	82.60
		Jarayonlar (soni)	5
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	165	Vaqt (kun)	5.5
DTF bali (0-100)	51.98	Qiymat (mulk qiymati %)	1.1
Jarayonlar (soni)	28	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	22.0
Vaqt (kun)	276		
Qiymati (ombor qiymati %)	1.6	Soliq to'lash(daraja)	32
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	12.0	DTF bali (0-100)	84.55
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	10
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	80	Vaqt (bir yil uchun soatda)	181
DTF bali (0-100)	74.65	Umumiy soliq va ajratmalar (foйда%)	40.5
Jarayonlar (soni)	6		

Manba :Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 186-bet.

5.4.13. Turizm

Moldova Respublikasida sayyohlik mamlakatning tabiiy landshaftlariga va uning tarixiga qaratilgan. Mamlakat bo'ylab sayyohlarga vinochilik safarlari taklif etiladi. Yo'l bo'ylaridagi bog'lari orasida Cricova, Purcari, Ciurnai, Romanesti, Cojushna, Milestii Mici mavjud. 2017 yilda Moldovaga yiliga 2,9 million sayyoh tashrif buyurgan.

2007 yil yanvar oyidan Moldovada AQSH, Kanada, Yaponiya va Shveysariya uchun vizasiz tartib o'rnatildi, bu esa chet ellik sayyohlarning safarlarini yanada osonlashtiradi. Moldova hududi asrlar mobaynida sayohatchilar, tadqiqotchilar tomonidan ziyorat qilingan. Dunyoning bu burchagiga sayohatlarini yozib qoldirganlarning har biri bu yerning boy va betakror tabiati, uning tog 'yoki cho'l landshaftlari, turli xil flora va fauna, tuproq unumdorligi, qulay iqlim, ko'p sonli favqulotda daryolar, mehmondo'st odamlarini e'tirof etadi. Bu yerning mevalari alohida taxsinga sazovor. Moldova Turk fuqarolariga vizasiz mamlakatga kirishga ruxsat beradi.

Diddatga sazovor joylari

- ✓ Capriana monastiri - bu Moldova shahrining eng qadimgi monastirlaridan biri bo'lib, Cafriana shahrida joylashgan;
- ✓ Markaziy Chişinău;
- ✓ Hâncu monastiri;
- ✓ Muzeul Memoriei Neamului - Kishinevdagi Bessarabiya va Shimoliy Bukovinadagi Sovet bosqinining qurbonlariga bag'ishlangan muzeydir va mintaqada antikommunistik qarshilikni xotirlaydi;
- ✓ Moldova milliy tarixi muzeyi - Markaziy Chişinău muzeyi;
- ✓ Noul Neamţ monastiri - Chischaniyda joylashgan butun erkaklar Moldovalik pravoslav monastiri;
- ✓ Qadimgi Orhei - tarixiy va arxeologik majmua, Trebujeniyada joylashgan
- ✓ Saharna monastiri;
- ✓ Soroca Fort-Moldova tarixiy qal'asi, bugungi kunda Sorokaning shahri;

Milliy bayramlari

1 yanvar Yangi yil bayrami, 7-8 yanvar Klikyu pei Vechi (pravoslav Rojdestvo), 23-fevral Qurolli Kuchlarimiz va huquq-tartibot idoralari faxriylari kuni, 1-Martisor (bahorning birinchi kuni), 8-mart Xalqaro xotin-qizlar kuni, Aprel / may Pravoslav Pasxa, aprel / may, Xotira bayrami, 1 may Mehnat kuni (Moldova), 9 may - G'olib va esdalik kuni, 1 iyun - Xalqaro bolalarni himoya qilish kuni, Mustaqillik kuni (Moldova), 3 sentyabr - Moldova milliy armiyasi kuni 25 Kristo Pe stil Nou (G'arbiy Rojdestvo) bayrami.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Bristol Central Park Hotel
- ✓ Radisson Blu Leograd Hotel
- ✓ City Park Hotel
- ✓ Hotel Russia
- ✓ Thomas Albert Hotel
- ✓ Hotel Complex Prezident⁴⁸⁴

5.4.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Moldova o'rtasida diplomatik aloqalar 1994-yil 23-avgust kuni o'rnatilgan. 2018-yilning 15-iyun kuni O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi delegatsiyasi Kishinyov shahrida bo'lib o'tgan TIV rahbarlari o'rinbosarlari darajasidagi O'zbekiston-Moldova siyosiy maslahatlashuvlarida ishtirok etdi. Moldova Respublikasi Tashqi ishlar va Yevropa bilan integratsiya vazirligi davlat kotibi Tatyana Molchan boshchiligidagi Moldova delegatsiyasi bilan birgalikda ikki tomonlama munosabatlar, jumladan siyosiy, savdo-iqtisodiy, investitsion va madaniy-gumanitar hamkorlik kabi yo'nalishlardagi aloqalarning muhim masalalari batafsil muhokama qilindi.

Uchrashuv doirasida so'nggi yillarda asosan BMT Bosh Assambleyasi kun tartibi bilan cheklanib qolgan O'zbekiston va Moldova o'rtasidagi hamkorlikni faollashtirish muhimligi ta'kidlandi. Savdo, qishloq xo'jaligi, turizm sohasidagi kooperatsiya hamda ikki davlat ta'lim muassasalari o'rtasidagi akademik almashinuvni kengaytirish uchun ulkan salohiyat mavjudligi qayd etildi. Uchrashuvda hamkorlikni kengaytirish bo'yicha O'zbekiston-Moldova Hukumatlararo komissiyasining navbatdagi majlisini o'tkazish masalasi ko'tarildi. Ushbu shakldagi so'nggi uchrashuv 16 yil oldin Toshkent shahrida o'tkazilgan edi. O'zbekiston va Moldova tashqi siyosat idoralari delegatsiyalari tomonlarni qiziqtirgan boshqa masalalarni ham ko'rib chiqdilar⁴⁸⁵.

⁴⁸⁴ <https://www.tripadvisor.com/Hotels-g294455-Moldova-Hotels.html>

⁴⁸⁵ <https://kun.uz/uz/news/2018/06/18/uzbekiston-moldova-ukumatlararo-komissiasi-mazlisi-utkazilisi-mumkin>

5.5. GRUZIYA

REJA:

- 5.5.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.5.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.5.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 5.5.4. Energetika
- 5.5.5. Sanoati
- 5.5.6. Xizmatlar sohasi
- 5.5.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 5.5.8. Ishchi kuchi resurslari
- 5.5.9. Soliq tizimi
- 5.5.10. Transport
- 5.5.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.5.12. Doing Business
- 5.5.13. Turizmi
- 5.5.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

41°43'N 44°47'E, UTC+4,
Gruziya lari (GEL)
TIBILISI

1995 yilgacha Gruziya 1921 yilgi Konstitutsiyaga asosan boshqarildi. Shvardnadze yangi konstitutsiyani qabul qilishga undadi, prezidentga qo'shimcha vakolatlar berdi. Yangi konstitutsiya 1995 yil avgustida qonun chiqaruvchi tomonidan ma'qullangan. Yangi konstitutsiyaga ijroiya va qonun chiqaruvchi hokimiyatlarning muvozanatini yanada adolatli tasdiqlanib, kuchli prezidentlik tizimi qayta tikladi.

5.5.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Gruziya nominal YaIM hajmi 16,142 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 4,370 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 120 orinida turadigan mamlakat⁴⁸⁶. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 23,980 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁴⁸⁷. Gruziya 2000 yil 14 iyunda Butunjahon Savdo Tashkilotiga

⁴⁸⁶ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advect/weoworld/>

⁴⁸⁷ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

a'zo bo'lgan⁴⁸⁸.

Gruziya iqtisodiyoti yaxshi rivojlanayotgan sanoat bazasi bilan bir qatorda xizmatlar sohasini diversifikatsiya qilgan bozor mexanizmlariga asoslagan o'tish davri iqtisodiyoti hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsulotining qariyb 10 foizini tashkil etadi. Sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlari har birida ishchi kuchining beshdan ikki qismi ishlaydi. Gruziyaning asosiy iqtisodiy faoliyati uzum, sitrus mevalari va finduk kabi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish; kichik korxonalarda spirtli va alkogolsiz ichimliklar; sanoatda marganets, mis va oltin qazib olish; metallar, mashinalar va kimyoviy moddalar ishlab chiqarishga yo'naltirilgan. Mamlakat tabiiy gaz va neft mahsulotlarining deyarli barcha ehtiyojlarini qondiradi. Ayni paytda uning energiya ehtiyojlarini ta'minlaydigan gidroenergetika tizimi mavjud.

Mamlakat davlat tizmini tubdan isloh qildi. Yangi milliy qonunchilik asosida boshqaruv yanada demokratik tamoyillar bilan uyg'unlashdi. Konstitutsiyaga asosan, Prezident 5 yil muddatga saylanadi. Konstitutsiya bir mandatli saylov okruglari (85 o'rin) va partiyalar ro'yxatlari (150 o'rin) tomonidan saylanadigan bitta qonun chiqaruvchi, 235 a'zodan iborat qonun chiqaruvchi organi tashkil qiladi. Qonun chiqaruvchilar 4 yil muddatga xizmat qiladi. Hukumat vazirlari davlat boshlig'ining yordamchisi bo'lgan prezidentga javobgar. 1999 yil dekabrda Shevardnadze davlat vaziri uchun "bosh vazirga teng" kuchlarni kengaytirdi. Spikerning konstitutsiyaviy vakolatlari - prezidentning voz kechishi yoki o'lib ketgan taqdirda veksellarni imzolash va prezidentlik lavozimiga tayinlanishdan iborat.

Qonunchilik palatalari so'nggi kunlarda 31 oktyabr va 14 noyabrda bo'lib o'tgan edi. Saylov uchastkalari (150 o'rin) va bitta deputatlik okruglari (73 o'rin, separatchilar Abxaziya tumanlaridan vakillar tomonidan yig'ilgan o'n ikkita a'zo o'z o'rinlarini saqlab qo'yishga ruxsat berildi) tomonidan ovoz berishdi. O'ttiz ikki partiya va bloklar ro'yxatga olindi. Uch partiya partiyalar ro'yxatida joy olish uchun zarur bo'lgan kamida 7% ovoz olgan (yangi minimal 1999 yil iyulda tasdiqlangan).

5.5.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

20-asrgacha Gruziya keng ko'lamli agrar iqtisodiyotga ega edi. Gruziyaning zamonaviy iqtisodiyoti an'anaviy ravishda Qoradengiz iqlimi atrofida sitrus mevalar, choy va uzum yetishtirish; yengil sanoatda to'qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan yirik tarmoq sohasiga ega.

Gruziya 1990-yillardagi keskin iqtisodiy pasayish davrini boshdan kechirdi, yuqori darajadagi inflyatsiya va yuqori byudjet taqchilligi davrida soliqlar to'lanishidan qat'i nazar, mamlakatda ushbu ko'rsatkich 6,2 foizga oshdi. Ushbu davrda xalqaro moliya institutlari Gruziya byudjetni tahlil qilib zararlarni baholashda muhim rol o'ynagan.

Hukumat AQSh va xalqaro tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan katta moliyaviy yordam tufayli iqtisodiy barqarorlikni saqlab qoldi. YETTB

⁴⁸⁸ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseG

tahlilchilarining fikriga ko'ra, chet elda ishlaydigan ishchilarning xalqaro moliyaviy ko'mak va pul o'tkazmalari o'rta muddatda joriy hisob-kitoblar tanqisligini qoplaydi. XVF hukumatning iqtisodiy siyosatini ijobiy baholadi va yzoq muddatli hamkorlik taklif qildi⁴⁸⁹.

5.5.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Gruziya iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyati shundaki, qishloq xo'jaligi yerlari ham qisqa muddatga ijaraga beriladi. Ekin maydonlarining hosildorligi ancha yuqori. Shu bilan birga choy va sitrus mevalari kabi mehnat talab qiladigan (yuqori daromadli) ekinlarni yetishtirish qishloq xo'jaligidagi ba'zi unumsiz hosildorlik yerlari mahsulotini kompensatsiya qiluvchi omil hisoblanadi.

Shakar lavlagi va tamaki boshqa tijorat ekinlari orasida yuqori ahamiyat kasb etadi. Parfyumeriya sanoati uchun asosiy yog'lar (geranium, gul va yasmin) ham ishlab chiqariladi. Bug'doyni o'z ichiga olgan donli ekinlar muhim ahamiyatga ega, ammo ushbu mahsulot mamlakat ichki talabi uchun yetarli miqdor bo'lmaganligi uchun import qilinadi. Shaharlarda sabzavot va poliz mahsulotlari ancha turlari yetishtirildi⁴⁹⁰.

Chorvachilikni rivojlantirish turli xil yoz va qishki yaylovlarning turfaligi bilan belgilanadi. Qo'y va echkilar, qoramollar va qo'ychilik yaxshi yo'lga qo'yilgan. Asalarichilik va parrandachilikning zamonaviy samarali texnologiyalari joriy etilgan. Qora dengizda baliqchilik sanoati keng ko'lamda ishlaydi.

2017 yilda Gruziya 52 mamlakatda umumiy miqdori 59 million AQSh dollarini va 32 mamlakatda umumiy miqdori 72.5 million AQSH dollaridan iborat spirtli ichimliklarni sotdi. Mamlakat vinolar va spirtli ichimliklar eksport bo'yicha dunyodagi o'nlikka kiradi. Gruziya milliy vino agentligiga ko'ra, gurjiston sharobini eksport qilish tarkibi va hajmi oshib bormoqda. Oziq-ovqat mahsulotlari Gruziya eksportining taxminan 6 foizini tashkil etdi va umumiy qiymati 130 million AQSH dollari miqdoridagi 10 ta eng yaxshi eksport tovarlari ro'yxatiga kiradi. Yong'oqlar 53 mamlakatga eksport qilindi. 2017 yilning to'rtinchi choragida YaIMning 479.10 milliard yevro darajasiga ko'tarildi. 2017 yilning uchinchi choragida 464.60 million yevroni tashkil qildi. Gruziya qishloq xo'jaligi 2003-2007 yillarda o'rtacha 432.32 million yevro tashkil qilgan bo'lsa 2003 yilning ikkinchi choragida 549,30 million yevroga teng bo'lgan. 2009 yilning birinchi choragida past rekord darajada bo'lib 316,90 million yevroni tashkil etgan.

5.5.4. Tabiiy resurslari va Energetika

So'nggi yillarda Gruziya o'z elektroenergetika tarmog'ini to'la-to'kis takomillashtirdi va hozirda u bozorlarga erkin va ochiq kirish imkoniyati mavjud. Gruziya katta hajmdagi gidroenergetik quvvatga ega bo'lib uning energiya ta'minoti va siyosatining tobora muhim tarkibiy qismi bo'lib kelgan. Mamlakatning topografiyasi va gidroenergetika ko'pligi Kavkaz mintaqasidagi gidroelektr

⁴⁸⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>

⁴⁹⁰ ⁴⁹⁰ <https://www.britannica.com/place/georgia/Agriculture-forestry-and-fishing>

stantsiyalariga bp'yicha ustunlikka ega. Gruziya energetika vazirligi mamlakat hududida juda katta miqdorda suv resurslari zaxirasiga boyligini e'tirof etmoqda. So'nggi yillarda Gruziya mintaqada elektr energiyasining asosiy eksportchisi bo'lib, 2016 yilda 1,9 milliard kilovatt-soat elektr energiyasi eksport qilgan. Gurjistonning gidroelektrostantsiyalari mamlakat hududida ishlab chiqarilgan elektr energiyasining 80-85 foizini tashkil qiladi. Qolgan 15-20 foizini issiqlik energiyasi stantsiyalari zimmasiga to'g'ri keladi. Energetika va tabiiy resurslar vazirligining ma'lumotlariga ko'ra, hozircha Gruziya gidroenergetika salohiyatining atigi 18 foizini ishlatmoqda.

5.5.1-jadval

Gruziya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Janubi-g'arbiy qismda, Qora dengiz bilan chegaradosh, Turkiya bilan Rossiya o'rtasida, Kavkazning shimoliy qismida hududi			
Poytaxti	TIBILISI	Budjeti	Daromadlar: \$4,088 mlrd Xarajatlar: \$4,648 mlrd
YaIM	\$16,142 mlrd.	Global Innovatsion Indeks	68 (34,39)
Oltin zahirasi	\$2,945 mlrd.	HDI	70 (0,769)
Tashqi qarzi	\$14,15 mlrd.	Tabiiy resurslar	neft, tabiiy gaz, temir javhari, rangli metallar, boksit
Maydoni	69,700 kv km	Qishloq xo'jaligi	tsitrus, uzum, choy, findiq, sabzavotlar; chorvachilik
Aholisi	4,926,330 kishi	Sanoati tarkibi	metallurgiya, metallurgiya, mashinasozlik, elektrotexnika, konchilik (marganets, mis, oltin), kimyoviy moddalar, yog'och mahsulotlari, sharob.
Umumiy chegarasi uzunligi	1,814 km Armaniston 219 km, Ozarbayjon 428 km, Rossiya 894 km, Turkiya 273 km	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 9,3 % Sanoat:22,8% Xizmatlar:67,2%
Ishsizlik	12,4%	Yirik kompaniyalari	Badagoni, Geocell, JSC RMG Copper, Georgian Industrial Group, Kutaisi Auto Mechanical Plant, MagtiCom, Rustavi Steel, Sky Georgia, Telasi,
Inflatsiya	6%	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	WTO, GUAM, BSEC, EBRD, UN, UNCTAD, UNESCO, WTO, UNIDO, UNWTO, WIPO, WMO,
Soliqlar	28%	Jon boshiga YaIM darajasi	\$9,891 (PPP)
Gini index	36,5		
BERI	79 (4,58)		
Doing Business	9 (2018)		
YAIM darajasi	120 (Nominal) 116 (PPP)		
Davlat boshqaruvi	Fuqarolik huquqiy tizim		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocsm.com, statista.com) asosida.

Gruziyaning gidroenergetikaga bo'lgan ishonchi mamlakatni iqlimiy o'zgarishlarga moyildir. Bu esa meva-sabzavot yetishmovchiligini ta'minlash uchun importni talab qiladi. Gruziya hali ham mavjud gidroenergetika inshootlarini barpo etish, shuningdek, yangi gidroelektrostantsiyalarni qurish orqali gidroenergetika

quvvatini oshirish uchun salohiyatga ega. Gruziyadagi elektr tarmoqlarini Rossiya, Turkiya, Armaniston va Ozarbayjonga ulaydigan elektr uzatish liniyalari mavjud. 2009-yilda Gruziya energetika vaziri Aleksandr Xetaguriy Gruziya Inguri gidroelektrostantsiyasini 10 yildan beri birgalikda boshqarishi uchun Rossiya energetika kompaniyasi Inter RAO bilan imzolangan bitimi uchun janjal qo'zg'adi. Xetagurining taklifi zavoddan foydalanish uchun Gruziya taxminan 9 mln KWT energiya talab qildi. Inguri GESi mamlakat elektr energiyasining qariyb 40-50 foizini ta'minlayotgani va Abxaziya hududining ma'muriy chegarasida joylashgani sababli ziddiyatlar kuchayib bormoqda.

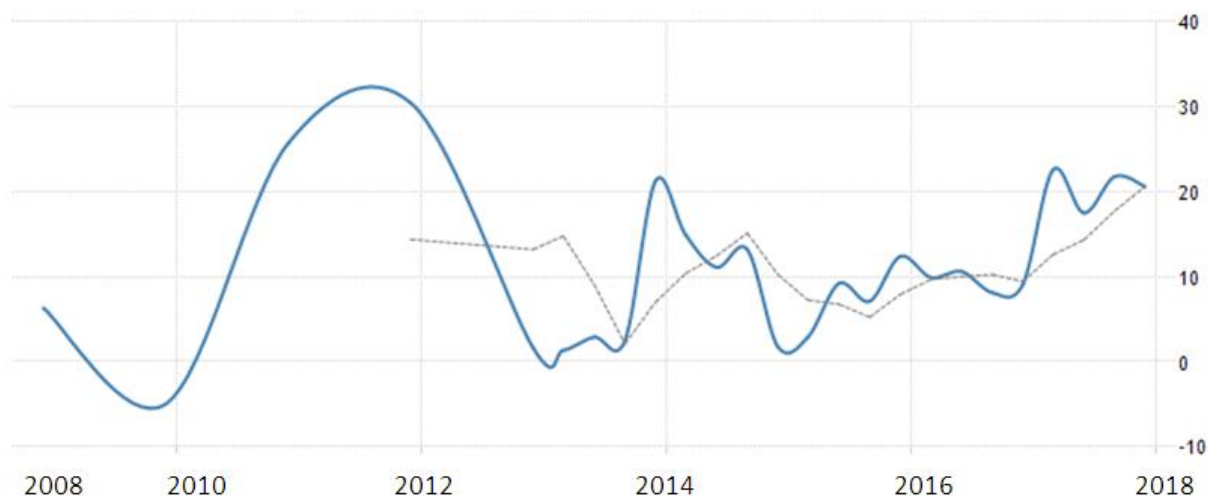
Gruziya tabiiy gaz iste'moli 2017 yilda 1,8 milliard kubometrni tashkil qildi. Tabiiy gaz Rossiya tomonidan Gruziyaga yetkazib berilardi. Biroq so'nggi yillarda Gruziya Hidroenergetika ishlab chiqarishining o'sishi va Ozarbayjondan tabiiy gaz manbalarining mavjudligi tufayli Gruziya Rossiyadan importga qaramligini bartaraf etdi. Bundan tashqari, Armanistonning barcha Rossiya gaz eksporti Gruziya quvur tarmog'idan o'tadi. Gruziya ushbu gazning 10 foizini tranzit to'lovi sifatida oladi.

Gruziya energetik xavfsizligini oshirish maqsadida a'zo davlatlarning energetika bozorlarini Yevropa Ittifoqining ichki energiya bozori tamoyillari asosida yaqinlashtirilishi. Gruziya barqaror energetikani rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash va energetika loyihalari uchun sarmoyalarni jalb qilish kabi to'rtta asosiy mavzusi bo'lgan Yevropa Ittifoqi INOGATE energetika dasturining hamkor davlatidir.

Gruziyaning ikki hududi ko'mir zaxiralariga (ayniqsa, Tkvarch'eli va Tqibuli), neft (Kazeti) va oq marmargacha bo'lgan turli xil resurslarga ega. Chiat'ura mangan konlari Hindiston, Braziliya va Gana aholisi yashash sifati bilan raqobatlashmoqda. Hidroelektrik maqsadlar uchun eng chuqur va kuchli daryolar Rioni va uning kollari Inguri, Kodori va Bzyb hisoblanadi. Bunday g'arbiy daryolar umumiy quvvatning uchdan to'rt qismini tashkil etadi, sharqiy Kür, Aragvi, Alazani va Xrami qolgan qismini hisobga oladi. Qoradengiz ostidagi Batumi va Poti yaqinidagi neft konlari joylashgan.

5.5.5. Sanoat

Gruziyada ishlab chiqilgan yoqilg'i-energetika jamg'armasi sanoatlashtirish uchun asos bo'lib xizmat qildi. Rioni va Suxumi majmualari, shu jumladan ko'plab gidrotexnika inshootlari ko'mir va tabiiy gaz bilan jihozlangan ko'plab stansiyalar qurildi. Hozirda ular yagona bo'lgan energiya tizimiga ulangan. Ko'mir sanoati qayta tiklanadigan Tqibuli konlarida joylashgan eng qadimiy minerallarni qazib olish sanoati hisoblanadi. Tqvarch'eli va Akhaltsikheda joylashgan zaxiralarni qazib olish ko'paytirmoqda. Talmodan marmargacha bo'lgan marganets va metall bo'lmagan minerallar sobiq Ittifoqining barcha mamlakatlarida turli tarmoqlarni ta'minlagan. Poytaxt yaqinida joylashgan Rust'avi metallurgiya zavodi 1956 yilda dastlabki po'latni ishlab chiqardi. Rossiya, Ukraina va boshqa mamlakatlarda uning laminatlangan temir va choksiz quvurlar ishlab chiqariladigan katta bozorlari mavjud. Zestaponiy ikkinchi yirik metallurgiya markazi hisoblanadi.

5.5.1-rasm. Gruziya sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁴⁹¹

2017 yilning to'rtinchi choragida Gruziyada sanoat ishlab chiqarish o'tgan yilning shu davriga nisbatan 21,8 foizga kamayib, 20,6 foizga o'sdi. Elektr, gaz, ko'mir yetkazib berish (17,6 foizdan 9,8 foizni) va suvni yetkazib beradigan kanalizatsiya, chiqindilarni boshqarish va qayta tiklash faoliyati (4 foizdan 6 foizga) o'sish kuzatildi. Shu bilan birga, qazib olish va konchilik ishlarida (10,2 foizdan 29,1 foizga) ko'rsatkich kuzatildi. Gruziyada sanoatda ishlab chiqarish 2000 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 13.16 foizni tashkil etdi. Bu o'tgan yilning to'rtinchi choragida 35,1 foizni tashkil etgan bo'lib, 2009 yilning to'rtinchi choragida rekord daraja - 5 foizni tashkil etgan.

Gruziya kimyo sanoati mineral o'g'itlar, sintetik materiallar, tolalar va farmatsevtika mahsulotlari ishlab chiqaradi. Mahalliy xomashyodan foydalanib, qurilish sanoati mamlakatni sement, shiftli va ko'plab prefabrik beton konstruktsiyalar hamda butlovchi qismlar bilan ta'minlaydi. Mashinasozlik sanoati temir yo'l lokomotivlaridan, og'ir transport vositalari, mexanik uskunalari va nozik sanoat jihozlarigacha ishlab chiqaradi. Ixtisoslashgan mahsulotlarga mamlakat o'simliklari uchun choy-yig'uvchi mashinalar va uskunalari kiradi. Sanoat ishlab chiqarish katta shaharlarda joylashgan.

5.5.6. Xizmatlar sohasi

Gruziya xizmatlar sohasida YaIM tarkibida 2017 yilning to'rtinchi choragida 470,6 million GELni tashkil qildi. 2017 yilning uchinchi choragida 382,8 million GEL daromad keltirilgan. Gruziyada xizmatlarning YaIMdagi hajmi 2003 yildan 2017 yilga o'rtacha 235,29 million GELni tashkil etgan. 2017 yilning to'rtinchi choragida 470,60 million GELga yetgan. 2003 yilning birinchi choragida rekord darajadagi 78,20 GELni tashkil qilgan.

To'gridan-to'gri investitsiyalar

⁴⁹¹ <https://tradingeconomics.com/georgia/industrial-production>

Gruziyaga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 2017 yilning to'rtinchi choragida 497,40 mln.AQSH dollarini tashkil qildi. 2005 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 318,53 mln. AQSh dollarini tashkil etdi va 2014 yilning uchinchi choragida esa 740,6 mln AQSH dollaridan yuqori bo'ldi. 2005 yilning uchinchi choragida past rekord darajada 79,6 mln. AQSh dollari tashkil qildi.

Nufuzli banklari

- ✓ TBC Bank
- ✓ Bank of Georgia
- ✓ Liberty Bank (Georgia)
- ✓ Cartu Bank
- ✓ ProCredit Bank
- ✓ Silk Road Bank⁴⁹²

5.5.7. Tashqi savdo munosabatlari

2014 yildan boshlab Gruziya Yevropa Ittifoqining erkin savdo hududiga a'zo bo'ldi va mintaqaning yirik savdo sherigiga aylandi. Gruziyaning umumiy savdo aylanmasining to'rtidan bir qismi aynan ushbu hudud hissasiga to'g'ri kelmoqda. Yevropa Ittifoqining savdo bitimidan so'ng 2015 yilda ikki tomonlama tovar ayirboshlash hajmining o'sishi qayd etildi. Rossiya va Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi bilan savdo-iqtisodiy aloqalar 22% ni tashkil qildi. 2016 yilga kelib, Gruziyaning asosiy eksporti: mis rudalari va konsentratlar, ferro eritmalar, dori-darmonlar, azotli o'g'itlar, neft xomashyosi, mineral suvlar, sharob,denatatsiz etil spirti va spirlarni tashkil qilgan.

Gruziyaning geografik joylashuvi muhim siyosiy ahamiyat kasb etganligi tufayli TRACECA xalqaro dasturining asosiy a'zolaridan biri hisoblanadi. Yevropa va Osiyo o'rtasida joylashganligi bois, yaqin kelajakda mamlakat zamonaviy Ipak yo'lining o'tish davri markaziga aylanishi kerak. 2015-yilning 11-martida Gruziya matbuoti Xitoy va Gruziya kompaniyalari Anakliadagi chuqur suv portini rivojlantirish bo'yicha Pekinda kelishuvga erishilganini e'lon qildi. Bu TRACECA yo'nalishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Port 1000 gektardan ziyod maydonlarida quriladi va chuqur dengiz kanyoniga ega bo'ladi. Keyinchalik, AQShda joylashgan SSA Marine, Anaklia rivojlanish konsortsiumi bilan 2017 yil 1 avgustda shartnoma tuzib, Gruziya Anaklia chuqurlikdagi dengiz portining konteyner terminaliga investitsiya qilish va foydalanish uchun tanladi.

5.5.2-jadval

Gruziya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$3.533mlrd (2017)	Import (USD)	\$7.846mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	Avtoulovlar, ferro-qotishmalar, mineral yoki kimyoviy o'g'itlar, yong'oq, temir, oltin, mis rudalari,	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	Yog 'moylari, yonilg'i quyish vositalari, gazlar, dori-darmon, bug'doy, telefonlar, shakar,

⁴⁹² <https://www.internations.org/tbilisi-expats/forum/best-bank-in-georgia-1852416>

	spirtli ichimliklar, yangi uzum sharobi		sigaretalar, Avtomatik qayta ishlash mashinalari
Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 27% Rossiya 9.8% Turkiya 8.2% Xitoy 8% Ozarbayjon 7.3% Boshqalar 39.7%	Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 30.3% Turkiya 18.7% Rossiya 9.3% Xitoy 7.6% Ozarbayjon 6.8% Boshqalar 27.2%

Manba: countrysmeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Gruziya eksporti bir yil avval 25 foizga o'sib, 2018 yil fevral oyida 223,7 million AQSh dollarga ko'tarildi. 1995 yildan 2016 yilgacha Gruziya eksportining o'rtacha miqdori 311,74 mln. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib past rekord darajada bo'lgan 7,09 million AQSh dollari 1995 yil mart oyida kuzatilgan. Eksport jarayonida asosan, yevropa Ittifoqi, Rossiya va Xitoy mamlakatlari bilan tashqi savdo munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan.

Gruziya importi bir yil avval 8,7 foizga oshdi va 2018 yil fevral oyida 640 million AQSh dollarga yetdi. Gruziyada import 1995 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 324,66 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. 2016 yil sentyabr oyida 1473,42 mln. AQSh dollarini tashkil etdi va past rekord bo'lgan 14,82 mln. AQSh dollari 1995 yil aprel oyida kuzatildi. Importning asosiy yo'nalishlari sifatida esa, Yevro Ittifoqi mamlakatlari, Turkiya hamda Rossiya Federatsiyasi hisobiga to'g'ri kelmoqda⁴⁹³.

5.5.2-rasm. Gruziya YaIMning yillik o'sish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁴⁹⁴

Gruziya iqtisodiyoti 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning xuddi shu davridagi 2,8 foizga nisbatan o'sish bilan taqqoslaganda 5,4 foizni tashkil etdi. Bu

⁴⁹³ <https://tradingeconomics.com/georgia/indicators>

⁴⁹⁴ <https://tradingeconomics.com/georgia/gdp-growth-annual>

2014 yilning uchinchi choragidan boshlab asosan ishlab chiqarish bilan bog'liq (iqtisodiyotning o'sish sur'atlari 0,2 foizdan 9,4 foizga, 2016 yilning 4 choragida). qurilish (6,2 foizdan 9,5 foizgacha); transport (0,7 foizdan 10,6 foizga); tog'-kon sanoati (12,1 foizdan 6,1 foizga); mehmonxonalar va restoranlar (14,2 foizdan 9,2 foizgacha); ulgurji va chakana tovar aylanmasi (3,1 foizdan 6,9 foizga); moliyaviy vositachilik, sug'urta xizmatlari (10,5 foizdan 15,4 foizga); davlat boshqaruvi (0,4 foizdan 2,8 foiz), sog'liqni saqlash va ijtimoiy faoliyat (3,1 foizdan 3,9 foizga), ko'chmas mulk, lizing va tadbirkorlik faoliyati (7,5 foizdan 5 foiz) o'zgardi. 2017 yil oxirida iqtisodiyot 2016 yilda 2,8 foizga o'sishi bilan solishtirganda 5 foizga o'sdi. Gruziyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 2006 yildagi 2017 yilga nisbatan 4,21 foizni tashkil etdi va 2007 yilning to'rtinchi choragida 12,30 foizni tashkil etdi. 2009 yilning ikkinchi choragida esa 9 foizni tashkil etdi.

5.5.8. Ishchi kuchi resurslari

2017 yilning to'rtinchi choragida Gruziyada ish bilan band bo'lganlar soni 660.1 ming kishiga yetdi. 2017 yilning uchinchi choragida esa 643,9 ming kishini tashkil etdi. 2006 yilda 2017 yilga kelib o'rtacha 447,17 ming kishini tashkil etdi va 2017 yilning uchinchi choragi past rekord daraja 310,9 ming kishini tashkil etdi.

5.5.3-rasm. Gruziya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁴⁹⁵

Gruziya ishsizlik darajasi o'tgan yilgi 12 foizdan 2016 yilda 11,8 foizgacha pasaydi va 2003 yildan buyon eng past darajaga tushib qoldi. Ishsizlar soni 6,5 ming kishiga kamayib, umumiy miqdorda 235,1 ming kishiga qisqardi. Ish bilan bandlik esa 16,6 mingdan 1763,3 mingga pasaydi. Ish kuchining bandlik darajasi 2015 yilda 67,8 foizdan 61,5 foizgacha pasaydi. Gruziyada ishsizlik darajasi 1998 yilda 2016 yilgacha bo'lgan davrda oralig'da o'rtacha 13.39 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2009 yilda 16,9 foizni tashkil etib 2000 yilda 10,3 foizni tashkil etdi.

⁴⁹⁵ <https://tradingeconomics.com/georgia/unemployment-rate>

5.5.9. Soliq tizimi

Gruziyadagi korporativ soliq stavkasi 16 foizni tashkil etadi. Gruziyadagi korporativ solig'i stavkasi 2004 yilga kelib 16,33 foizni tashkil etdi. 2005 yilda 20 foizdan yuqori bo'lgan va 2008 yilda rekord darajadagi 15 foizni tashkil etgan etdi. Gurjistonda shaxsiy daromad solig'i stavkasi 20 foizni tashkil etadi. Gurjistonda shaxsiy daromad solig'i stavkasi 2004 yilda 2018 yilga nisbatan 18,73 foizni tashkil etib va 2008 yilda 25 foizdan yuqori bo'lgan. 2005 yilda 12 foizni tashkil etgan. Gruziyadagi savdo bo'yicha soliq stavkasi 18 foizni tashkil etadi.

5.5.10. Transport

Gruziyada tirbandlik transport tizimi mavjud bo'lib, yuklarning aksariyati yuk mashinasi bilan amalga oshiriladi. Temir yo'llar tizimi ham muhim ahamiyatga ega. Tbilisi va Qoradengiz orqali Suxumi- Batumi bilan Kaspiy dengizi orqali bog'lanadi. Batumi neft quvurini Ozarbayjon, Boku bilan bog'laydi; ikki tabiiy gaz quvurlari Bokudan Tiflisgacha, so'ngra shimolga Rossiyaga cho'zilgan. Batumi, Poti va So'xumi portlari butun Zakavkaziya uchun katta iqtisodiy ahamiyatga ega. Mamlakatning xalqaro aeroporti Tbilisida joylashgan bo'lib milliy avia kompaniya hisoblanadi.

2018 yilning to'rtinchi choragida Gruziya transporti YaIM tarkibida 510,40 mln. GELlik xizmat ko'rsatdi. 2017 yilning birinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 450,10 mln. GELni tashkil qildi. Gruziya YaIMda transport hissasi 2003 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 360,51 mln. GELni qayd etgan bo'lsa, 2017 yilning to'rtinchi choragiga kelib bu miqdor 511,40 mln. GELni tashkil qildi. 2005 yilning birinchi choragida esa rekord darajadagi past ko'rsatkich bilan 191,40 mln. GEL qayd etilgan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Gianti logistics
- ✓ Logistics solutions
- ✓ Supernova trans llc
- ✓ Logixment georgia ltd
- ✓ Espresso ltd
- ✓ Intellego ltd⁴⁹⁶

5.5.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Mamlakat milliy iqtisodiyoti o'rtacha 4,5% ga oshirish ko'zda tutilgan bo'lib, past darajadagi risklar saqlanib qolmoqda. Xalqaro valyuta jamg'armasi tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan dasturga muvofiq, 2017 yilda byudjet taqchilligi katta investitsiya sarf-xarajatlari hisobidan YaIMning 4,1 foiz darajasida qolishi kutilmoqda. Kambag'allik darajasi 2006 yildagi 35% dan 2015 yilda 21% gacha pasaydi. Kambag'allik darajasi 2020 yilgacha kamayib, 20,9% ni

⁴⁹⁶ <https://www.europages.co.uk/companies/Georgia/transport.html>

tashkil etishi koʻzda tutilgan⁴⁹⁷.

Jahon Banki Gruziya hukumati moliyaviy sektorni barqarorlashtirishga, kichik va oʻrta korxonalar uchun moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga hamda chuqur inklyuziv moliyaviy tizimni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan yirik tarkibiy moliya sektori islohotlari bilan faol ravishda qoʻllab-quvvatlamogʻda. Joriy kelishuv Xalqaro valyuta jamgʻarmasi (XVF) - Jahon Banki moliya sektorini baholash dasturi (FSAP) 2014 tavsiyalari bilan muvofiqlashtirildi.

Gruziya Milliy Banki (NBG) 2017 yilning olti oyi davomida (50 tayanch ball bilan) inflyatsiya kutilayotgan inflyatsiya darajasini koʻtarish uchun pul-kredit siyosatini ikki barobar oshirdi. Avgust oyi oxiriga kelib yillik inflyatsiya 5,7% gacha oʻsdi va bu aksariyat hollarda yuqori aksiz soligʻi taʼsirini aks ettiradi. Milliy Bank bu taʼsirni 2019 yil boshida tugatishini mamlakatdagi inflyatsiya shu yilning oxirigacha barqaror darajasiga qaytarilishi bilan asoslamoqda.

Ehtiyotkorlik bilan bank nazorati moliyaviy sektorning barqarorligini mustahkamladi. Barcha sektorlarda samarali oʻsish kuzatildi 2017 yil oxiridan eʼtiboran Bankning aktivlari 3 foizga oʻsib, kapitalning 20 foizdan ortigʻi daromad keltirdi. Hukumat joriy xarajatlarni cheklashni ham oʻz zimmasiga oldi. Ushbu chora-tadbirlar natijasida 2017-2020 yillarda byudjet kamomadining qisqarishi kutilmoqda, ammo, 2017 yilda esa, XVF (IMF) tomonidan qoʻllab-quvvatlanadigan dasturga muvofiq byudjet kamomadining Yalpi ichki mahsulotda 4,1% ga erishildi.

Loyihalar

- ✓ Sugʻorish va yer maydonlarini rivojlantirish loyihasi;
- ✓ Qishloq xoʻjaligi aholisining 50 foizidan koʻprogʻini ish bilan taʼminlayotgani va eksportning 25 foizigacha boʻlgan hissasini qoʻshib hisoblaganda eksportni ragʻbatlantirish;

Qishloq xoʻjaligining YaIMdagi ulushi 1999 yilda 25% dan 2016 yilda 8% gacha kamaygan boʻlsada, soʻnggi yillarda yana koʻpayish boshlandi. 2014 yilda tasdiqlangan 50 mln. AQSh dollari miqdorida IDA krediti hisobiga Irrigatsiya va yerdan foydalanish siyosatini rivojlantirish loyihasi Hukumatning 2020 yilga moʻljallangan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot strategiyasining ikkita ustuvor yoʻnalishlarini koʻrib chiqadi:

- ✓ fermerlar va qishloq xoʻjaligi korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, xususan, bozorni rivojlantirish;

- ✓ sugʻorishni yaxshilashga qaratilgan qishloq xoʻjaligi infratuzilmasini takomillashtirish⁴⁹⁸.

⁴⁹⁷ <http://www.worldbank.org/en/country/georgia/overview#2>

⁴⁹⁸ <http://www.worldbank.org/en/country/georgia/overview#2>

5.5.12. Doing Business

5.5.3-jadval

Gruziyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Gruziya, Easy of Doing Business 2018</i>			
			<i>DTF</i>
Business boshlashning osonligi (1-190)	9	Vaqt (kun)	71
Bisnezni boshlash (daraja)	4	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	176,8
DTF bali (0-100)	97,84	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	2	oshkoraligi (0-8)	5
Vaqt (kun)	2		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %)	2,5	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	4
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	92,85
		Jarayonlar (soni)	1
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	29	Vaqt (kun)	1
DTF bali (0-100)	77,57	Qiymat (mulk qiymati %)	0,0
Jarayonlar (soni)	11	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	21,5
Vaqt (kun)	63		
Qiymati (ombor qiymati %)	0,3	Soliq to'lash(daraja)	22
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	7,0	DTF bali (0-100)	87,14
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	5
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	30	Vaqt (bir yil uchun soatda)	269
DTF bali (0-100)	84,32	Umumiy soliq va ajratmalar (foйда%)	16.4
Jarayonlar (soni)	3		

Manba :Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 169-bet.

5.5.13. Turizmi

Gruziya turizmi milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida xalqaro turizm tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan sanoatdir. 2016 yilda 158,5 ming kishi ish bilan ta'minlangan. Yalpi ichki mahsulotning 6,7 foizini tashkil etib 1,94 milliard dollar daromad keltirgan. 2016-yilgi sayyohlar soni 2 720 970 kishini rekord darajaga yetdi. 2017 yilda xalqaro sayyohlar soni yanada ortib, 3,478,932 kishiga yetdi. Kutilayotgan yillik daromad 2,73 mlrd. AQSh dollarini tashkil etadi. Gruziyadagi chet ellik mehmonlarning xarajatlari to'lovlar balansiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Gruziyaning xizmat ko'rsatish sohasidan tushgan daromadlarining taxminan 64,3 foizini tashkil qildi. Xalqaro sayyohlar mamlakatda o'rtacha 6,5 kun qoladilar.

Gruziya turizmni targ'ib qilish vazifasi yuklatilgan rasmiy organ Gruziya milliy turizm idorasi (GNTA) hisoblanadi. 2016-yilda GNTA 21 ta xalqaro va ichki turizm yarmarkasida ishtirok etdi. Ushbu kompaniya 16 maqsadli bozorda marketing tadqiqotlarini o'tkazgan va 99 ta matbuot tanishuv safarlarini uyushtirdi.

Turar joy

2017-yil avgust holatiga ko'ra, GNTA ma'lumotlar bazasida jami 65 656 ta turar joylar mavjud bo'lib, jami 1945 tasi yuqori standartli joylardir. Eng ko'p yotar joyiga ega bo'lgan hududlar Tbilisi - 17796 (27,1%) va Adjara - 12,126 (18,5%), eng ko'p

tarqalgan turar-joy mehmonxonalar (41123 to‘shak), oilaviy mehmonxonalar (11,374 ta yotoq) dan iborat. 2017-yilda kombinatsiyalangan yotoqli 3,894 ta 60 ta yangi mehmonxona ochildi. 2017 yildan 2020 yilgacha bo‘lgan davrda jami 196 ta mehmonxona ochilishi rejalashtirilgan. Gruziyada faoliyat ko‘rsatadigan tarmoqli mehmonxonalar quyidagilardir: Courtyard by Marriott, Mercure, Millennium Hotel Xilton Hotels & Resorts, Holiday Inn, Sheraton va Radisson Hotels mehmonxonalaridir.

Diqqatga sazovor joylar

Tbilisi:

Old Tbilisi • Narikala • Rustaveli avenyu va Freedom Square • Funikular • «Quruq ko‘prik» • Agmashenebeli prospekti • Gimnastika Simon Janashia muzeyi • Gruziya san'at muzeyi • Gabriadze teatri • Muqaddas Trinity sobori • Etnografiya muzeyi • Tbilisi botanika bog'i • Lisi ko‘li Rika parki • Sioni sobori • Anchiskhati bazilikasi • Chardin ko‘chasi • Mtatsminda parki;

Gori qal'asi • Maryam sobori • Tarixi-etnografiya muzeyi • Jozef Stalin davlat muzeyi • Harbiy nishon muzeyi • Gorijvari (dam olish maskani) • Uplissixe • Ateni darasi • Qishloq bog'i • Ruisi temir yo‘llari • Urbnisi sobori.

Borjomi: Moviy saroy "Firuza" • Mineral suv parki • Borjomi mahalliy muzeyi • Gogia qal'asi • Peter qal'asi • Likani saroyi • Borjomi-Kharagauli milliy bog'i • Timotesubani monastiri - Muqaddas dafn cherkovi • Yashil monastir • Kvabiskeviy Bashorat cherkovi ;

Batum: Ajariya qirg'oqlari • Eski Batumi • Batumi bulvari • Batumi botanika bog'i • Dolphinarium • Piazza Batumi • "Argo" ko‘ngilochar markazi va Batum kabel avtomobili • Gonio qal'asi • Makhuntseti shalolasi • Skhalta monastiri • Mirmala milliy bog'i;

Gruziya dunyodagi eng qadimgi sharob mintaqalaridan biri bo‘lib, vinochilik mamlakat madaniyatiga chuqur singib ketgan. Gruziyada 8000 yil davomida uzum va vinochilik bilan bog‘liq eng qadimiy arxeologik qoldiqlar topilgan. Bugungi kunda mamlakatda 500 dan ortiq uzum navlari mavjud. Gruziyada sharob ishlab chiqaruvchi 18 ta brend bor: Tsinandali, Napareuli, Atenuri, Kindzmarauli, Axasheni, Muxuzoniy, Xvanchkara shular jumlasidan.

Ekoturizm

Gruziya hududining 41% o‘rmonlar bilan qoplangan bo‘lib, mamlakat hududining 25% himoyalangan milliy parklarda iborat. Gruziyadagi qo‘riqlanadigan hududlar turli xil xizmatlarni taklif etadi: qayiq safarlari, qushlarni kuzatish, ekologik ta'lim, 18 ta piyoda sayr qilish, otda sayr qilish, velosiped, safari turizmi, baliq ovlash. Gruziya 5601 turdagi jonivorlarga ega bo‘lib, ular orasida 648 turdagi jonzotlar (butun dunyoda topilgan turlarning 1% dan ortig‘i) mavjud bo‘lib, ularning ko‘pchiligi xonakilashtirilgan.

2017 yilda Gruziyaning qo‘riqlanadigan hududlariga 342 477 xorijiy va 45697 nafar Gruziya fuqarolari tashrif buyurgan. Prometeyus Mağarası, Kazbegi Milliy Parki va Sataplia Managed Reserve kabi eng mashhur joylari alohida ahamiyatlidir.

Milliy bayramlari

1 yanvar Yangi yil bayrami, 2 yanvar Yangi yilning ikkinchi kuni, 7-yanvar, Rim pravoslav cherkovi, 3 mart - Onalar kuni, 8-mart Xalqaro xotin-qizlar kuni, 9-aprel Milliy birdamlik kuni, 9 may Fashizm ustidan g'alaba kuni, 12 may Sankt-Andrey Birinchi, 26 may kuni Mustaqillik kuni, 28 avgust Muqaddas Maryamning kuni (RA), 23 noyabr Avliyo Jorj kuni.

Nufuzli mehmonxonolari

- ✓ Radisson Blu Iveria Hotel
- ✓ The Biltmore Hotel Tbilisi
- ✓ Hotels & Preference Hualing Tbilisi
- ✓ Tbilisi Marriott Hotel
- ✓ Ambassadori Tbilisi Hotel
- ✓ IOTA Hotel Tbilisi⁴⁹⁹

5.5.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Gruziya o'rtasida diplomatik aloqalar 1994-yil 19-avgust kuni o'rnatilgan. Ikki mamlakat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy hujjat – 1995 yilning 4-sentabrida O'zbekiston va Gruziya o'rtasida imzolangan do'stlik va hamkorlik to'g'risidagi kelishuv hisoblanadi. Ikki tomonlama savdo-iqtisodiy munosabatlarni iqtisodiy hamkorlik bo'yicha o'zbek-gruzin Qo'shma komisiyasi tartibga soladi. 2014 yilning 20- oktabrida Toshkent shahrida mazkur komisiyaning navbatdagi yetinchi yig'ilishi bo'lib o'tdi. 2016-yil yakunlari bo'icha ikki davlat o'rtasidagi umumiy tovar aylanmasi hajmi 90,8 million AQSh dollarini tashkil etdi

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017 yil 20 sentabr kuni Nyu-York shahrida Gruziya Bosh vaziri Georgiy Kvirikashvilini qabul qildi. Gruziya O'zbekistonning Kavkaz mintaqasidagi muhim hamkoridir. Mamlakatlarimiz o'rtasida savdo-iqtisodiy, investitsiyaviy, transport-kommunikatsiya va madaniy-gumanitar sohalaridagi aloqalar izchil rivojlanmoqda. Joriy yilning o'tgan 8 oyida o'zaro tovar ayirboshlash hajmi 20 foiz oshgan. Uchrashuvda tovar ayirboshlash hajmini yanada oshirish va nomenklaturasini kengaytirish, savdo-sanoat palatalari o'rtasidagi aloqalarni faollashtirish, savdo uylari tashkil etish va qo'shma ko'rgazmalar o'tkazish masalalari muhokama qilindi.

O'zbekiston Gruziyaga avtomobillar, to'qimachilik va elektr texnikasi mahsulotlari eksport qilish, Gruziya yo'llari orqali jahon bozoriga chiqishdan manfaatdor. Gruziya mamlakatimizdan meva-sabzavotlar xarid qilishi, vinochilik sohasida qo'shma korxonalar tashkil etishi mumkin. Xalqlarimiz o'rtasida do'stlik va o'zaro hurmat qaror topgan. O'zbekistonda gruzin millatiga mansub fuqarolarimiz

⁴⁹⁹http://www.luxuryhotelsguides.com/?ufi=900047975&gclid=Cj0KCQjwzK_bBRDDARIsAFQF7zN8mJLd93xCywDALsvZFOumZNGkWXGf54oTX1NeIBIG_GYHwQrBv2caAlOWEALw_wcB

⁵⁰⁰<https://mfj.uz/uz/cooperation/countries/197/>

mamlakatimiz hayotida faol ishtirok etmoqda. Bu madaniy-gumanitar aloqalar rivojiga mustahkam asos bo‘lmoqda. Joriy yilning may oyida mamlakatimizda Gruziya madaniyati va kinosi kunlari muvaffaqiyatli o‘tdi⁵⁰¹.

5.6. ARMANISTON

REJA:

- 5.6.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.6.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.6.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 5.6.4. Energetika
- 5.6.5. Sanoati
- 5.6.6. Xizmatlar sohasi
- 5.6.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 5.6.8. Ishchi kuchi resurslari
- 5.6.9. Soliq tizimi
- 5.6.10. Transport
- 5.6.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.6.12. Doing Business
- 5.6.13. Turizm
- 5.6.14. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

40°11'N 44°31'E; UTC+4,
Armenian dram
YEREVAN

Armaniston 1995 yil 5 iyul kuni referendum orqali post sovet konstitutsiyasini 68 foiz ovoz bilan qabul qildi. Ter-Petrosyan boshchiligidagi komissiya Konstitutsiya loyhasini ishlab chiqdi. Bu hokimiyatning zaif qonunchilik tizimi bilan kuchli prezidentlik tizimini ta'minlad. Prezidentga hokimiyatning bosh vaziri, sudyalarni hamda prokuraturani tayinlash huquqini beradi.

5.6.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko‘ra Armaniston nominal YaIM hajmi 12,031 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo‘yicha XVF ma'lumotiga ko‘ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo‘yicha esa 4,032 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo

⁵⁰¹ <https://kun.uz/uz/news/2017/09/20/savkat-mirzиеv-gruzia-bos-vazirini-kabul-kildi>

iqtisodiyotining 135 orinida turadigan mamlakat⁵⁰². Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 16,220 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁵⁰³. Armaniston 2003 yil 5 fevralda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁵⁰⁴.

Mustaqillikka qadar Armaniston iqtisodiyoti asosan kimyo sanoati, elektronika mahsulotlar, mashinalar, qayta ishlangan oziq-ovqat mahsulotlari, sintetik kauchuk va to'qimachilikka asoslangan bo'lib tashqi omillarga juda bog'liq edi. 1991 yilda sobiq Ittifoqning parchalanishiga qadar qishloq xo'jaligi real mahsulotining 20 foizini va ish bilan ta'minlanganlikning 10 foizini tashkil qilgan. Armaniston konlarida mis, rux, oltin va qo'rg'oshin qazib olingan. Energiyani ko'p qismi import qilingan yoqilg'i bilan, shu jumladan, Rossiya gazidan va atom energetikasi yoqilg'isidan foydalaniladi. Asosiy energiya manbai – gidroenergetika hisoblanadi. Kichik miqdorda ko'mir, gaz va neft konlari hali ham samarali ishlab turibdi.

Armaniston iqtisodiyoti qishloq xo'jaligi sanoat bilan uzviy bog'langan; ushbu soha muhim ahamiyatga ega bo'lib, yalpi ichki mahsulotning qariyb beshdan ikki qismini tashkil etadi va ishchi kuchining beshdan bir qismini ish bilan ta'minlamoqda. Sanoat energiya va xom-ashyoning importiga juda bog'liq bo'lib qolgan. Armaniston mashinasozlik, to'qimachilik va boshqa ishlab chiqarilgan mahsulotlarni qardosh respublikalarga xom-ashyo hamda energiya yetkazib beradi. Armaniston, Ozarbayjon va Turkiya chegaralari 1991 yildan 1993 yilgacha yopilgan edi. Chunki, Armaniston Ozarbayjon bilan bo'linadigan Tog'li Qorabog' mintaqasi bo'yicha davom etayotgan nizo natijasida bu ikki ochiq savdo chegarasi vaqtinchalik foydalanishda bo'lmadi.

5.6.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

20-asrning boshlarida hozirgi Armaniston hududi mis, kon-metallurgiya sanoati va konyak ishlab chiqarish bilan deyarli rivojlanmagan qishloq xo'jaligi yaqqol ustunlik qilgan hududi bo'lgan. Mustaqillikka erishgandan so'ng, Armaniston bozor iqtisodiyoti uchun institutsional va huquqiy asos yaratish uchun bir qator tizimli islohotlarni amalga oshirdi. Islohotlar sanoat va qishloq xo'jaligini sezilarli darajada xususiylashtirish, soliq va moliyaviy tizimlarni qayta tuzish va narxni liberallashtirishni o'z ichiga oladigan o'tish davri iqtisodiyotini shakllantira boshladi.

Davom etilayotgan taraqqiyot hukumatning makroiqtisodiy boshqaruvni mustahkamlash qobiliyatiga, jumladan, daromadlarni yig'ish, investitsion muhitni yaxshilash va xususiylashtirishni jadallashtirishga bog'liq bo'ldi. 1994 yil iyun oyida liberal xorijiy sarmoyalar to'g'risidagi qonun va 1997 yilda xususiylashtirish to'g'risidagi qonun qabul qilindi. Shuningdek, davlat mulkini xususiylashtirish dasturiga amaliyotga kiritildi.

Hukumat Jahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lish yo'lida muhim qadamlar qo'ydi. 1994 yilga kelib esa, Armaniston hukumati XVF (IMF) homiyligidagi iqtisodiy liberalizatsiya dasturini ishga tushirdi. Bu 1995-2005 yillar oralig'ida ijobiy

⁵⁰² <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworldarm/>

⁵⁰³ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁵⁰⁴ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm#collapseG

o'sish sur'atlariga olib keldi. Armaniston 2003 yil yanvar oyida Jahon Savdo Tashkilotiga (WTO) qo'shildi. Armanistonda ham inflyatsiya darajasi pasaydi, valyutani barqarorlashtirishga, kichik va o'rta korxonalarni xususiylashtirishga muvaffaq bo'ldi. Iqtisodiy rivojlanish bilan bir qatorda, Armanistonda ishsizlik darajasi yuqori darajada saqlanib turibdi.

Armaniston 1992 yil may oyida Xalqaro valyuta jamg'armasiga va sentyabr oyida Jahon Bankiga qabul qilingan edi. Bir yil o'tgach, hukumat bu tashkilotlarga moliyaviy yordam ko'rsatayotganidan shikoyat qildi va qo'shimcha narxlar liberalizatsiyasi, tashqi savdo bilan bog'liq barcha tariflarni, kvotalarni va cheklovlarni olib tashlashga yo'naltirish loyihalar amaliyotga tadbiiq etildi. Armaniston iqtisodiyoti davlatga qarashli shaxslar asosiy tovarlar va oziq-ovqat mahsulotlarini olib kirish hamda taqsimlash bo'yicha haqiqiy monopoliyalardan foydalandilar. Soliqlarni to'lamaslik uchun daromadlarni yashirish, majburiyatlarni hisobga olmasliklari bilan milliy iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatdilar⁵⁰⁵.

5.6.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Armaniston qishloq xo'jaligi sektori katta qiyinchiliklarga duch keldi. Ekin yerlari juda kam; ekiladigan yerlar (yaylovlar, bog'lar va uzumzorlar) umumiy maydonning kamida beshdan ikki qismini egallaydi. Chorvachilik uchun ajratilgan ekiladigan yaylovlar hududning to'rtidan bir qismiga yaqin bo'lib, katta maydonni qoplaydi. Tog' hududlarida joylashgan qishloq xo'jaligi ekinzorlari, bog'lari, uzumzorlar va yaylovlarning mozaikasini tashkil qiladi. Shuningdek, Ararat ovqati, Shirak cho'li va Sevan havzasining janubiy qismida haydaladigan yerlarning xo'jalikning muhim samarasini ta'minlaydi.

Past balandlikdagi quyoshli Ararat tog'i va shimoliy-sharqiy daryolar vodiysidagi o'stiriladigan uzumlarning keng sug'oriladigan yerlari sifatli uzum va mevalar zamonaviy Yevropa Ittifoqi bozorlarini ta'minlab beradi. Zahira ko'llari, suv omborlari va nasos stantsiyalari qurilib sug'orish kanallari qazildi. Jami ekin maydonlarining yarmidan ko'pi sug'oriladigan yerlarga aylandi. 3300 futlik balandlikda chorvachilik bilan, shug'ullanadigan dehqonchilik; donli ekinlar yetishtiriladi va tog'-adirlarda qoramol boqiladi, parrandachilikning yuqori o'sish darajasiga erishilmoqda. Mamlakatning issiq qismlarida esa tamaki va kartoshka yetishtiriladi⁵⁰⁶.

Ko'plab mevali daraxtlar orasida shaftoli va o'rik eng keng tarqalgan. Olma, gilos, mazzalar (shirin gilos) va armutlar sovuq iqlimli hududlarida yetishtiriladi va bu sohada yong'oq, finduk, bodom, anor va anjir mevalari hamda sabzavotlar yetishtiriladi. Ararat tog'ida yetishtiriladigan paxta va shakar lavlagi kabi qimmatli ekinlar bilan ta'minlanmoqda. Donli ekinlar maydoni keskin qisqartirildi. Chorvachilikning asosiy qismi mol va qo'y go'shtlari, sut mahsulotlari yetishtiriladi. Shuningdek, pillachilik va asalariqchilik bilan shug'ullanuvchi fermer xo'jaliklar salmog'i oshib bormoqda.

⁵⁰⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gg.html>

⁵⁰⁶ <https://www.britannica.com/place/armenia/Agriculture-forestry-and-fishing>

Armaniston qishloq xo'jaligi YaIM tarkibidadan 2017 yilning to'rtinchi choragida 282,516 mlrd. AMDga kamaydi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 336,115 mlrd. AMDni tashkil etgan. Mamlakatning ushbu sohadagi YaIM ulushi 2012 yildan 2017-yil oralig'ida 213,770 mlrd. AMDni tashkil etgan bo'lsa, 2015 yilning uchinchi choragiga kelib esa, 468,357 mlrd. AMDni tashkil etgan. 2018 yilning birinchi choragida 53,672 mlrd. AMDni tashkil etib, 2017 yilning to'rtinchi choragida bu ko'rsatkich 282,516 mlrd. AMDni qayd etgan. 2017 yilning birinchi choragida past rekord darajada bo'lgan bu ko'rsatkich 50,030 mlrd. AMDni tashkil etgan⁵⁰⁷.

5.6.1-jadval

Armaniston iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

G'arbiy Osiyo, Turkiya g'arbi va Ozarbayjon o'rtasida; geosiyosiy jihatdan Yevropada, Yaqin Sharq hududi

Poytaxti	YEREVAN	Budjeti	Daromadlar: \$30,64 mlrd Xarajatlar: \$32,71 mlrd
YaIM	\$ 12,031 mlrd.	Global Innovatsion Indeks	59 (35,65)
Oltin valyuta zahirasi	\$2,242 mlrd.	HDI	84 (0,743)
Tashqi qarzi	\$9,17 mlrd.	Tabiiy resurslar	kichik oltin, mis, molibden, sink, boksit konlari
Maydoni	29,743 kv km	Qishloq xo'jaligi	mevalar (ayniqsa uzum va o'rik), sabzavotlar; chorvachilik
Aholisi	3,045,191 kishi	Sanoati tarkibi	konchilik, brilliantni qayta ishlash, metallurgiya, zarb va presslash mashinalari, elektr motorlar, ipak mato, kimyoviy moddalar, yuk mashinalari, mikroelektronika, zargarlik
Umumiy chegarasi uzunligi	1,570 km, Azerbaijan 996 km Turkey 311 km Georgia 219 km Iran 44 km	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 36,3% Sanoat: 17% Xizmatlar: 46,7%
Ishsizlik	18,9%	Yirik kompaniyalari	Ararat Cement, ErAZ, HayPost, Hetq Online, Kotayk Brewery, Multi Group Stone, Rusal Armenal, Toto Gaming,
Inflatsiya	0,4%	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	CIS, EBRD, IMF, WTO, OSCE, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, UNIFIL, UNWTO, UN
Soliqlar	23%	Jon boshiga YaIM darajasi	\$3,520 (nominal) \$8,492 (PPP)
Gini index	30,3		
BERI	78 (4,59)		
Doing Business	47 (2018)		
YAIM darajasi	135 (nominal) 131 (PPP)		
Davlat boshqaruvi	Parlamentar demokratiya		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

⁵⁰⁷ <https://tradingeconomics.com/armenia/gdp-from-agriculture>

5.6.4. Tabiiy resurslari va Energetika

Sanoatlashtirishning dastlabki bosqichida gidravlik salohiyatidan foydalanib, quvvat bazasini yaratish hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan. Elektrni ishlab chiqarish sanoat va shaharlar uchun iste'mol erkinligini ta'minlashga qaratilgan. "Sevan-Hrazdan" gidroelektrostansiyalar majmuasi nafaqat "Hrazdan" suv havzalaridan, balki Sevan ko'lidan ham foydalangan birinchi navbatdagi investitsion loyihadir. Ushbu loyiha qishloq xo'jaligini elektrlashtirish imkonini berdi va ko'plab tarmoqlarni qurish va kengaytirishga yordam berdi. 1960 va 1970-yillarda issiqlik elektr stansiyalari va yadroviy energiya stansiyalari ishlash tizimi modernizatsiya qilindi. 1988 yilgi zilziladan so'ng Armanistonning yagona atom stansiyasi yopildi. Biroq, Ozarbayjondan Armanistonga gaz yetkazib berishni tizimi faoliyati to'xtatildi.

Yeron-Armaniston neft quvuri loyihasi

Arman va Eron hukumati yillar davomida Eron neft mahsulotlarini mamlakatga yetkazib beradigan neft quvurini (Eron-Armaniston tabiiy gaz quvuridan farqli) muhokama qilmoqda; 2011 yil boshidan buyon qurilish uchun aniq sana belgilanmagan. Armaniston energetika vaziri Armen Movsisian zimmasiga yuklatilgan bo'lib, qurilishi ikki yil davom etadi. Ushbu investitsion loyiha Armanistonga 100 million AQSh dollarga tushadi. Eron 365 kilometrlik neft quvurning 2014 yilda ishga tushirgan. Eron gaz quvuri orqali Armanistonga kuniga 1,5 million litr benzin yoqilg'isi va dizel yonilg'isini eksport qilishga erishdi. Armanistonning qayta ishlangan neft mahsulotlariga bo'lgan yillik talabi 400 ming tonnani tashkil etmoqda.

Tabiiy gaz

Tabiiy gaz Armanistonning umumiy energiya iste'molining aksariyat qismini tashkil etib, 50%ga yetgan. Mamlakat energetika tarmog'ining deyarli 80 foizini nazorat qiladigan Rossiyadan barcha tabiiy gaz yoqilg'isini import qiladi. Gazprom Armanistonda ham tabiiy gaz import va uni tarsimlash borasida monopoliyaga ega.

Elektr energetika

Armaniston tarkibida 11 ta elektr stansiyasi va 17 220 kV podstansiyalar mavjud. Armaniston Milliy elektr uzatish tarmog'ining Global Energetika tarmog'i institutining modernizatsiya qilingan keng tarmoqli investitsion loyihalari hisoblanadi. Rossiyaning "Yunayted Energy Systems" kompaniyasi Armaniston elektr tarmoqlarining 70 foizini egallaydi. Bu esa Armaniston elektr tarmog'iga egalik qiladigan kata quvvatli boshqaruv tizimidir.

AES

Mamlakatda qayta tiklanadigan energiya manbalarining ko'pligiga qaramasdan, Armaniston hukumati bugungi kunda 1000 MVt yoki 1,200 MVt yangi atom stantsiyasini qurish masalasini muhokama qilmoqda. (taxxminan 4 mlrd. AQSh Dollar). Energetika va tabiiy manbalar vaziri o'rinbosari Areg Galstyan yangi atom stantsiyasi qurilishi 2016 yilda to'liq quvvat bilan ishlashini aytgan edi. Yangi AES 2017 yilda foydalanishga topshirildi.

GES

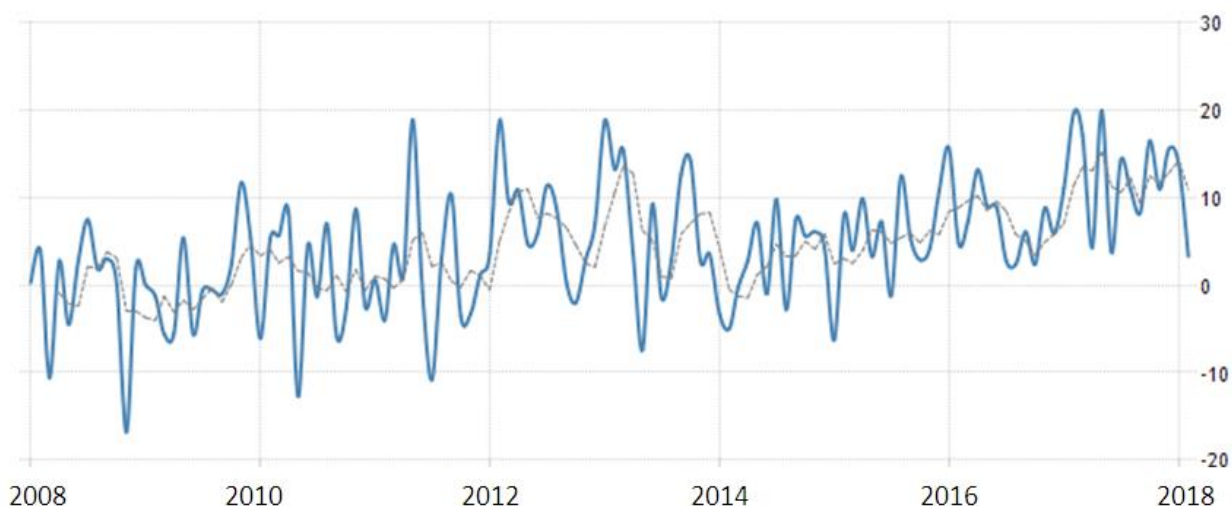
Mamlakatdagi GESlar 1,038 MVt quvvatga ega. Armanistonning iqtisodiy jihatdan asoslangan gidroenergetika salohiyati yiliga 3,600 GVt / soatni tashkil qiladi. Ushbu miqdordan yiliga 1500 GVt / yil (yoki iqtisodiy jihatdan oqilona suv ta'minoti salohiyatining qariyb 42 foizi) ishlab chiqilgan. Armanistonda 9 ta gidroelektrostantsiyalar mavjud, ular birgalikda mahalliy elektr energiyasining 33 foizini tashkil qiladi. Sevan-Hrazdan va Vorotan suv havzalari shular jumlasidandir.

5.6.5. Sanoat

Mashinasozlik, elektroenergetika, elektronika, kimyoviy va tog'-kon sanoati Armanistonning og'ir sanoatida muhim o'rinni egallaydi. yengil va oziq-ovqat sanoati ham ancha rivojlangan. Yerevan, Gyumri va Vanadzor mashinasozlik shaharlaridir. Kimyo sanoati markazlari - Yerevan, Vanadzor va Alaverdi. Qo'ng'on va Kajaranga rangli metallurgiya - mis, molibden va boshqa rudalarni qazib olish va sotish, misni eritish, qimmatbaho va nodir metallar qazib olishni o'z ichiga oladi. Oziq-ovqat sanoati ichki talablarga hamda Yevropa Ittifoqi standartlari asosida ishlaydi. Eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ko'lami va tarkibi kengayib bormoqda. Eng ilg'or tarmoqlar uzumni birlamchi qayta ishlashga va yuqori sifatli konyak, oq sharob, konservalangan mevalar va sabzavotlarni eksport qilish bilan shug'ullanadi.

Yengil sanoat – zamonaviy innovatsiyalar – jun, ipak va paxtadan tayyorlangan matolarni ishlab chiqarishga ixtisoslashgan; trikotaj mahsulotlari va kiyim; gilamlar va poyabzal asosiy sanoat mahsuli hisoblanadi. Yerevan asosan, Armaniston sanoati milliy iqtisodiyotning deyarli beshdan uch qismini tashkil etadigan asosiy sektor hisoblanadi. Gumri va Vanadzor hozirgi kunda yirik sanoat markazlari hududida rivojlanish barqarordir.

2015 yil davomida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi nisbatan ijobiy bo'ldi. 2015 yil yanvar-sentyabr oylarida o'rtacha 10,9 foiz o'sishi ta'minlandi. Bu tovarlarga nisbatan global talabning yuqoriligi bilan asoslanmoqda. Milliy statistika xizmati ma'lumotlariga ko'ra 2007 yil yanvar-avgust oylarida Armaniston sanoat sektori mamlakat yalpi ichki mahsulotining eng yirik ulushiga aylandi. Ammo, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi yiliga 1,7 foizga o'sib borayotganligi kuzatilmoqda. 2005 yilda Armaniston sanoat ishlab chiqarishi (jumladan, elektr energiyasi) YaIMning qariyb 30 foizini tashkil etdi.

5.6.1-rasm. Armaniston sanoatining yillar bo'yicha o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁵⁰⁸

Armanistonda sanoat ishlab chiqarishning yillik o'sish darajasi 2018 yil fevral oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 3,30 foizga oshdi. 1999 yildan 2018 yil oralig'ida Armanistonda sanoat ishlab chiqarish o'rtacha 2.65 foizni tashkil etgan. 1999 yil yanvar oyida esa bu miqdor 31,70 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2000 yil iyun oyida 20,90 foizni tashkil etgan.

Armaniston sanoat ishlab chiqarish YaIM tarkibida 2017 yilning to'rtinchi choragida 46,88 mlrd. AMDni tashkil etdi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, 42,29 mlrd. AMDni tashkil etdi. Yalpi ichki mahsulotda sanoat 2012 yildan boshlab 2017 yilga kelib 32,281 mlrd. AMDdan oshib, 2014 yilning birinchi choragida past rekord darajada 19,325 mln.AMDni tashkil etdi.

Armanistonda konchilik 2017 yil dekabrda o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 22,80 foizga o'sdi. Armanistonda qazib olish hajmi 2011 yildagi 2017 yilga nisbatan o'rtacha 14,15 foizni tashkil etdi va 2015 yilning noyabrda 91 foizni tashkil etdi. 2014 yilning iyunida 25 foizni tashkil etdi.

5.6.6. Xizmatlar sohasi

Armaniston xizmatlar sohasi YaIMda 2017 yilning to'rtinchi choragida 23,93 mlrd. AMDni tashkil etdi. 2017 yilning uchinchi choragida bu ko'rsatkich 27,17 mlrd. AMDni tashkil etgan bo'lsa, mamlakatda xizmatlarning YaIMdagi hajmi 2012 yildan 2017 yilga o'rtacha 13,79 mlrd. AMDni tashkil etdi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, 27,17 mlrd. AMDni tashkil etdi. 2012 yilning birinchi choragida esa, rekord darajada 5,29 mlrd. AMDni tashkil etgan.

Moliya

Armaniston moliya bozorining eng yirik tarmog'i - bu moliya tizimining aktivlarining qariyb 90 foizini tashkil etuvchi bank sektori. Arman moliya bozorining

⁵⁰⁸ <https://tradingeconomics.com/armenia/industrial-production>

boshqa futbolchilari orasida 32 ta kredit tashkilotlari (100 ta filiallar), 9 sug'urta kompaniyasi va 3 sug'urta brokerlik kompaniyalari, 126 lombard, 226 almashtirish shaxobchasi, 6 pul o'tkazuvchi kompaniya va 4 ta to'lov vositalarini qayta ishlash hamda hisobga olish, to'lov hujjatlari, 9 ta investitsiya kompaniyalari mavjud.

Bank tizimiga Armaniston Respublikasi Markaziy banki, 21 tijorat banki (479 ta filial) va 1 ta rivojlanish banki kiradi. U asosan, uchta qonun bilan tartibga solinadi:

✓ "Armaniston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida";

✓ "Banklar va bank faoliyati to'g'risida";

✓ "Banklar, kredit tashkilotlari, investitsiya kompaniyalari, investitsiyalar fondi menejerlari va Sug'urta kompaniyalari ".

Armanistonning moliyaviy tizimi global tarmoqqa qo'shilmaydi. Armaniston Markaziy banking moliyaviy tizim monitoringi va tahlillari bo'limi boshlig'i (Vahe Vardanyan) ma'lumotlariga ko'ra, arman banklari xorijiy bozorlarda, xususan, kapital bozorlarida aktivlar ulushiga ega emaslar. Ular deyarli sotib olingan qimmatli qog'ozlar mavjud emas (sekulyarlangan paketlar deb ataladi). Shu sababli, Armaniston 2008 yilning sentyabr oyida likvidligi inqirozidan deyarli befarq edi. Arman banklarining aktivlari juda past va yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 25 foizini tashkil etadi.

Armanistonning geografik izolyatsiyasi, kichik eksport bazasi va muhim biznes sohalaridagi keng tarqalgan monopoliyalar, bu global tovar bozorida va Rossiyada iqtisodiy qiyinchiliklarning yomonlashuviga ayniqsa sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Armaniston asosan Rossiya tijorat va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Chunki, asosan, energetika sektorida Armanistonning eng asosiy infratuzilmasi Rossiya egalik qiladi va boshqariladi. Rossiyada ishlayotgan aholining pul o'tkazmalari YaIMning 7-8 foizigacha tashkil qiladi. Armaniston 2015 yil yanvar oyida Rossiyaning Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqiga qo'shildi, lekin Yevropa Ittifoqi bilan iqtisodiy aloqalarni kengaytirishga qiziqish bildirdi. 2017 yil mart oyida Yevropa Ittifoqi-Armaniston keng ko'lamlil va kengaytirilgan hamkorlik to'g'risidagi bitim imzolandi. Armanistonning oshgan davlat qarzlari Yerevanni fiskal siyosatini kuchaytirishga yo'naltirmoqda. Qarz 2017 yil mart oyidan boshlab milliy qonunchilikka binoan YaIMga nisbatan oshib bormoqda.

Nufuzli banklari

✓ ACBA-Credit Agricole Bank

✓ HSBC Bank

✓ Ameriabank CJSC

✓ BTA investBank

✓ ProCredit Bank

✓ Prometey Bank⁵⁰⁹

5.6.7. Tashqi savdo munosabatlari

⁵⁰⁹ <http://www.armbanks.am/en/2017/01/27/105265/>

Armaniston kimyoviy moddalar, rangli metallar, mashinalar, nozik asboblari, to'qimachilik, kiyim-kechak, sharob va oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilmoqda. Ko'mir, neft mahsulotlariga qo'shimcha ravishda qora metall, yog'och va qog'oz mahsulotlari, don, go'sht, sut, sariyog' hamda iste'mol tovarlari kiradi. Armanistonning asosiy import va eksport qilish yo'nalishlari - bu Rossiya; Boshqa savdo hamkorlari orasida Ukraina, Belorussiya, Gruziya, Eron, Suriya va Markaziy Osiyo mamlakatlari ham bor. 2017-yilda Armaniston 2,243 milliard AQSh dollarlik mahsulot eksport qildi, Bu ko'rsatkich 2016 yilga nisbatan 25,2 foizgacha o'sgan.

2018 yil iyul oyidan boshlab Armaniston eksporti o'tgan yilning shu davriga nisbatan 0,3% ga o'sib, 191,9 mln. dollarni tashkil etdi. 2018 yilning birinchi yarmini hisobga olgan holda savdo hajmi 17,3% ga o'sib, 1,363 mlrd. AQSh dollarini tashkil qildi. 2003 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda Armanistonda eksport 106,84 mln. AQSh dollarini tashkil qildi. Bu esa, 2017 yil dekabrda 231,90 mln. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2009 yilning yanvar oyida esa rekord darajadagi ko'rsatkich 34,21 mln. AQSh dollarini tashkil etgan.

2018 yilning iyul oyida Armanistonga import qilish hajmi o'tgan yilning shu davriga nisbatan 22,4 foiz o'sib, 413,3 million AQSh dollarga yetgan. 2018 yilning birinchi yetti oyi natijalariga ko'ra xaridlar 32,1 foizga o'sib, 2,276 mlrd. AQSh dollarga yetgan. 2003 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda Armanistonda import o'rtacha 277,97 mln. AQSh dollarini tashkil qilib, u har yili 482,90 mln. AQSh dollarini qayd etgan. 2004 yilning yanvar oyida esa bu ko'rsatkich 78,72 mln. AQSh dollarini tashkil qildi.

5.6.2-jadval

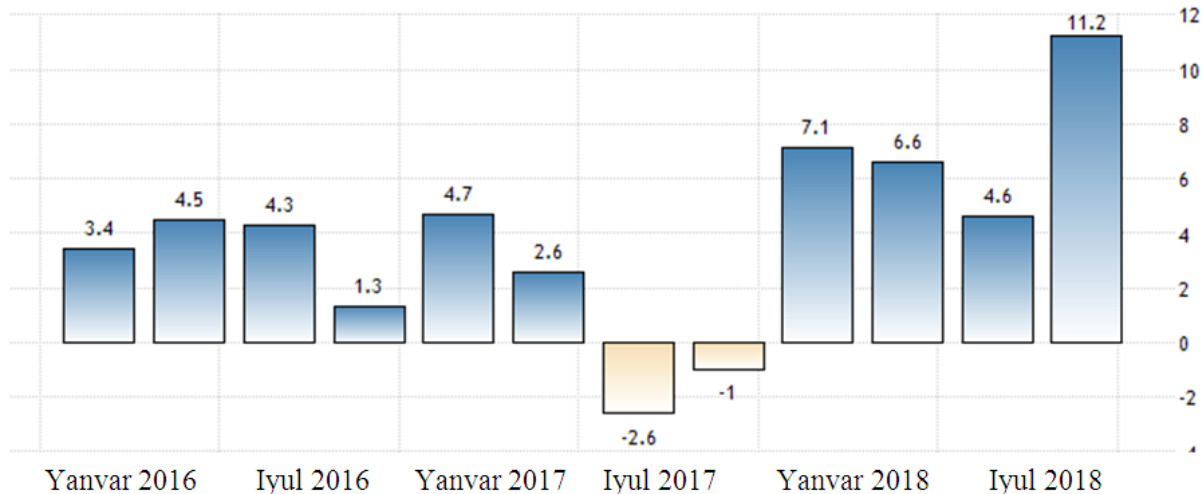
Armaniston tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$2,24 mlrd. (2017)	Import (USD)	\$4,18 mlrd. (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	ishlov berilmagan mis, cho'kindi temir, rangli metallar, oltin, olmos, mineral mahsulotlar, oziq-ovqat mahsulotlari, konyak, sigaretalar, energiya	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	Yog' moylari, yonilg'i quyish vositalari, gazlar, dori-darmon, bug'doy, telefonlar, shakar, sigaretalar, Avtomatik qayta ishlash mashinalari
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Rossiya 15,2% Xitoy 11,1% Germaniya 9,8% Iroq 8,8% Gruziya 7,8% Kanada 7,6% Bolgariya 5,3% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Rossiya 29,1% Xitoy 9,7% Germaniya 6,2% Eron 6,1% Italiya 4,6% Turkiya 4,2%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

2011 yil boshida savdo Xitoy mollari importidan ustun turdi va Armaniston tashqi savdosining qariyb 10 foizini tashkil qiladi. Xitoy-Armaniston savdosining

hajmi 2010 yil yanvar-noyabr oylarida 55% ga o'sib, 390 mln. AQSh dollariga yetdi. Armaniston Xitoyga tovarlar eksport mutlaq darajada kam bo'lsada o'sha davrga nisbatan deyarli ikki barobarga oshdi.

5.6.2-rasm. Armaniston YaIMning yillar oralig'ida o'zgarish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁵¹⁰

Boshqa sohalarda, qazib olinadigan rudalar (8,5 foizi 3 chorakka nisbatan 32,6 foiz), elektr, gaz va bug' berish tizimi (15 foizga nisbatan 9,9 foiz) va ulgurji va chakana tovar aylanmasi (22,1 foizga nisbatan 8,1 foizga) o'sdi. Armanistonda yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1998 yilda 2018 yilga nisbatan o'rtacha 7,30 foizni tashkil etdi. 2006 yil ikkinchi choragida 19,10 foizni tashkil etdi va 2009 yilning uchinchi choragida 19,70 foizni tashkil etdi.

Armaniston iqtisodiyoti avvalgi chorakka nisbatan 4,6 foizga yuqoriligi bilan 2017 yilning to'rtinchi choragida 11,2 foizga o'sdi. Bu 2008 yilning sentyabr oyidan boshlab eng yuqori o'sish sur'ati bo'ldi. Farmatsevtika mahsulotlari uchun mahsulot ishlab chiqarish tezroq o'sdi (uchinchi chorakdagi 10 foizga nisbatan 20,3 foiz); ishlab chiqarish (4,8 foizga nisbatan 19,3 foiz); qurilishda (13,1% va 8,3% ga); transport (24,1 foiz va 7,5 foiz); qishloq xo'jaligiga (8,2 foizga - 12,4 foizga) kamaydi.

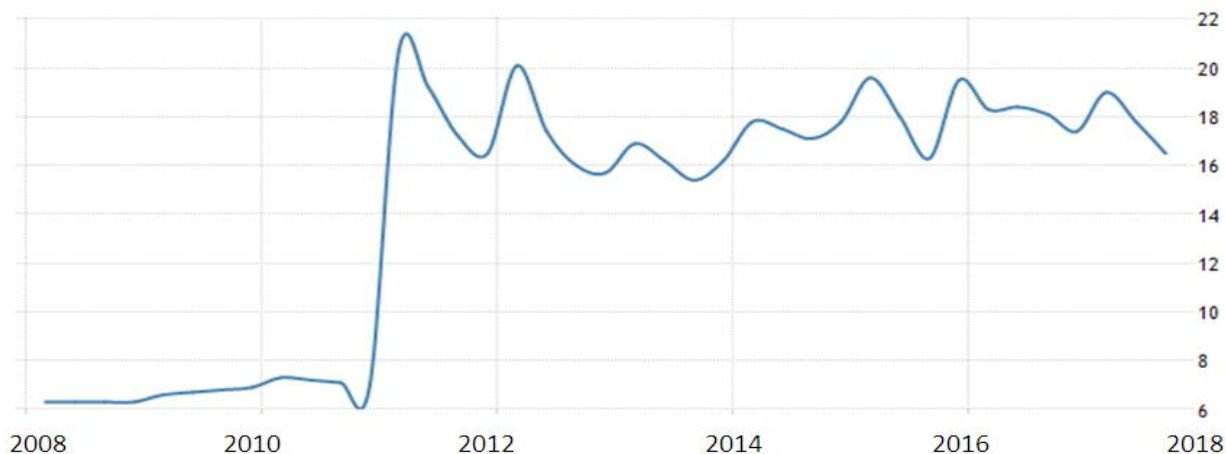
5.6.8. Ishchi kuchi resurslari

Armanistonda ish bilan bandlar soni 2017 yil yanvar oyida 846 ming kishidan 2017 yilning yanvarida 651 ming kishigacha kamaydi. 2007 yildan boshlab 2018 yilgacha bo'lgan davrda Armanistonda ishlaydigan aholi o'rtacha 847.59 ming kishini tashkil qilib, 2014 yilning dekabr oyida esa 1365 mingdan yuqori bo'ldi. 2014 yil yanvar oyida rekord ko'rsatkich 391 ming kishidan kam natija qayd etildi.

2017 yilning uchinchi choragida Armanistonda mehnatga qobiliyatli ishtirok etish darajasi 2017 yil 3-choragida 60,5 foizdan 63,4 foizgacha o'sdi. Armanistonda

⁵¹⁰ <https://tradingeconomics.com/armenia/gdp-growth-annual>

ishchi kuchining jalb qilinish darajasi 2011 - 2017 yillar oralig'ida mos ravishda o'rtacha 62,42 foizni va 65,90 foizni tashkil etdi. 2011 yilning uchinchi choragi va 2017 yilning birinchi choragida past rekord darajalar 58 foizi atroflarida qayd etildi. Armanistonda ishsizlar soni 2018 yil yanvar oyida 70,2 ming kishidan 2017 yilga qadar 69,8 ming kishigacha kamaydi. 2003 yildan boshlab 2018 yilgacha bo'lgan davrda Armanistonda ishsizlar soni 82,26 ming kishiga ortib, 2003 yilning fevral oyida 128 ming kishidan yuqori bo'lgan. 2013 yilning noyabriga kelib 55,6 ming kishidan kamaygan.

5.6.3-rasm. Armanistonda ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁵¹¹

Armanistonda ishsizlik darajasi 2017 yilning uchinchi choragida o'tgan chorakdagi 17,8 foizdan 16,5 foizga tushdi. 2015 yilning uchinchi choragidan buyon ishsizlik darajasi eng past ko'rsatkich bo'ldi, chunki ishsizlarning soni 21,7 ming kishiga kamaydi va 204,2 ming kishiga kamayib ularning soni 8,7 mingdan 1,03 millionga kamaydi. Ish kuchi bandlik darajasi ikkinchi chorakdagi 60,5 foizdan 63,4 foizgacha o'sdi. Armanistonda ishsizlik darajasi 1998 va 2017 yillar oralig'ida o'rtacha 11,86 foizni tashkil etdi va 2011 yilning birinchi choragida 20,70 foizni tashkil etdi. 2008 yilning birinchi choragida rekord darajadagi ko'rsatkich 6,3 foizni tashkil etdi.

5.6.9. Soliq tizimi

Armanistonda korporativ soliq stavkasi 20 foizni tashkil etadi. Armanistonda shaxsiy daromad solig'i stavkasi 36 foizni tashkil qiladi. Armanistonda shaxsiy daromad solig'i darajasi 2003 yildan 2018 yilga nisbatan 25,63 foizni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2014 yilda 36 foizdan yuqori bo'lib, 2004 yilda esa 20 foizni tashkil etgan. Armanistonda savdo soliq darajasi 20 foizni tashkil etadi. Armanistonda aholining ijtimoiy himoyalani darajasi 0 foizga teng. Armanistonda 2011 - 2018 yillar oralig'ida aholining ijtimoiy himoyalani darajasi o'rtacha 16,63 foizni tashkil

⁵¹¹ <https://tradingeconomics.com/armenia/unemployment-rate>

etib, 2012 yilda 23 foizni tashkil etgan. 2017 yilda rekord darajadagi past ko'rsatkichga erishgan.

5.6.10. Transport

Mamlakatdagi tog'li yerlar har qanday turdagi quruqlik transport yo'llarini qurish uchun jiddiy to'siq hisoblanishidan qat'iy nazar, shahar va mintaqalar o'rtasidagi masofa yaxshi yo'lga qo'yilgan. Shimolda Tbilisiga va sharqda Bokuga olib boradigan temir yo'l tizimi Armanistonning shimoliy, g'arbiy va janubiy viloyatlaridan o'tadi. Biroq, 1989 yilda Bokudagi temir yo'l aloqasi yopildi. Yerevan shahri Sevan havzasi bilan bir qatorda Hrazdan daryosi bo'ylab harakatlanishni yo'lga qo'ydi. Yirik sanoat markazlarida ko'p tarmoqli temir yo'llar platformalari joylashtirilgan. Yo'l tarmoqlari ancha zichroq. Yerevan asosiy markaz sifatida temir yo'l logistikasidan ko'p hajmdagi yuklarni tashiydi; avtobuslar shaharlar va qishloqlar o'rtasida sayohatning asosiy shakli bo'lib qolmoqda.

Havo yo'nalishlari Moskva va ko'plab Rossiya shaharlariga hamda xalqaro shaharlarga, jumladan Afina, Parij va Tehran bilan bog'langan. Aviakompaniya Moskva, Sankt-Peterburg va boshqa joylarga yangi meva va uzum yetkazib beradi. Gaz quvurlari Ozarbayjon va Gruziya gaz konlari bilan Armanistonni bir-biriga bog'lab turadi. Ozarbayjon quvurlari 1989 yilda yopilgan bo'lsada, Gruziya quvur yo'nalishi muntazam ravishda uzilishlarga duch kelmoqda.

Mamlakat chegarasining yopilishi yoki yo'l transport hodisalari sababli mamlakat transport tizimida o'zgarishlar kuzatiladi. Shu tufayli yangi loyihalar asosida taxminan 370 km tarmoqli yo'l to'liq ishga tushirilgan: Yerevan-Gruziya chegarasi, Yerevan-Erasx yo'lovchi yo'nalishi va Yerevan-Ozarbayjon / Vardenis uchastkalari yo'l tizimlaridir. Asosiy Yerevan-Gyumri-Airum (Gruziya chegarasi) yo'nalishining katta qismida salbiy holat kuzatilmoqda. Jahon Banki 72 km yo'lni qayta tikladi, qolgan 107 km hali ham montaj ishlari ketmoqda. Bundan tashqari, 41 ta ko'prik (8 tasi katta) mavjud rekonstruksiya muhtoj. Janubiy Armanistonda tog'-kon sanoati rivojlangan transport xizmatlari bozoriga aega. Chunki, portlar Qoradengizga yuklarni yetkazishga ixtisoslashgan. Biroq, Armanistonning qo'shnilari bilan chegaralari yopiq bo'lib, Armaniston orqali yuklarni tashish uchun katta xarajatlar kelib chiqarmoqda. Kavkazdagi raqobatbardosh imkoniyatlar bilan mintaqaviy transport tizimi isloh qilinmoqda. Armaniston orqali tranzit yo'llarini rivojlantirishga qaror qiindi, bu esa qisqaroq aloqa va tezroq xizmat ko'rsatish imkonini beradi.

Modernizatsiya mavjud temir yo'l infratuzilmasi ushbu strategiyaning muhim qismidir. Intermodal logistika tarmog'i samarali taqsimotning zamonaviy ko'rinishlaridir. Hozirgi vaqtda qariyb 30 ming konteyner (ularning 70 foizi uzunligi 40 fut) Gruziyaning Qoradengizdagi Poti porti orqali har yili import qilinadi. Temir yo'l transport ularning qariyb 30% ni tashkil qiladi. Yiliga 800 ming tonna qiymatga ega xalqaro konteynerlar import qilinishi mumkin. Turk chegarasi qayta ochish, Turkiya orqali yuk tashish uchun yangi imkoniyatlar paydo bo'lishi, Yevropaning

qolgan qismida va undan tashqaridagi transit xizmatga ijobiy ta'sir qiladi.

Qoradengiz bandargohlariga qaraganda O'rta yer dengizi uzoq muddatli istiqbollidir. Katta raqobat bo'lishi mumkin bo'lgan O'rta yer dengizi hududida tariflarni tushirish va xizmat ko'rsatish tizimiga innovatsiyalarni jalb qilish hozirgi zamon raqobatbardosh logistikaning mutloq ustinligi bo'lib qolmoqda. Turk temir yo'llar Yevropa bo'ylab o'lchash vositasidan foydalanadi. Shuning uchun ko'pgina konteynerlar quruqlik transportidan foydalanadi. Armanistonning shimoli-g'arbiy qismida joylashgan Gyumri to'g'ridan-to'g'ri Turk poezdlariga joylashtirildi.

Armanistonning uch asosiy aeroporti bor: Zvartnots, Shirak va Erebuni. Zvartnots (yoki Yerevan) Xalqaro aeroport mamlakatning asosiy darvozasi hisoblanadi. Armani Xalqaro aeroportlar "Zvartnots" aeroportlarini boshqaradi.

Armaniston transport xizmatining YaIMdagi ulushi 2017 yilning to'rtinchi choragida 42,69 mlrd. AMDni tashkil qildi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, 41,00 mlrd. AMDni tashkil qildi. Armanistonda yalpi yuk tashishdan boshlab, 2012 yildan 2017 yilga o'rtacha 33,60 mlrd. AMDni tashkil etdi. 2014 yilning uchinchi choragida 42,96 mlrd. AMDni va 2013 yilning birinchi choragiga kelib, rekord darajada past ko'rsatkich 24,52 mln. AMDn tashkil qilgan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Mira trans llc
- ✓ Anriva -trans llc
- ✓ Armenia sati tour
- ✓ Happy tour llc
- ✓ Discover armenia
- ✓ One way tour⁵¹²

5.6.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

WORLD BANK

Jahon Banki Guruhi samarali davlat investitsiyalari uchun boshqa rivojlanish bo'yicha hamkorlarning resurslaridan foydalanish uchun mamlakat bilimlarini va amaliyot tajribasini almashish uchun tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. SSIPning hozirgi maqsadi - 426 ta maktab xavfsizligini oshirish - mamlakat maktablarining 31%ni tashkil etadi. Armaniston tabiiy ofatlar xavfini boshqarishning bir qismi sifatida Dasturi (NDRMP) loyihasi taqdim etilgan. Jahon Banki ushbu harakatni maktablarni qayta qurish va rekonstruksiya qilish bo'yicha texnik yo'riqnomalar ishlab chiqish hamda davlat amaldorlari, muhandislar va xususiy pudratchilarga ta'lim berish orqali qo'llab-quvvatladi. Hukumat ushbu yangi yo'riqnomalardan foydalanib, Armaniston me'yoriy hujjatlarini yangilashga qaror qildi⁵¹³.

2015 va 2016 yillarda yuqori darajadagi byudjet defitsiti 4,5 va 6,0 foizni tashkil etgan holda, tegishli organlar 2017 yil byudjeti hisobidan konsolidatsiyalashni faqat 2,7 foiz darajadagi defitsitga qaratdi. Moliyaviy holat 2017 yilning birinchi yarmida

⁵¹² <https://www.europages.co.uk/companies/Armenia/transport%20%20&%20%20related%20services.html>

⁵¹³ <http://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview#2>

barqarorlashdi va byudjet tanqisligini kamroq bashorat darajasida ushlab turishga yordam berdi.

2017 yilgi va o'rta muddatli istiqbolda o'sish va kambag'allik darajasini qisqartirish istiqbollari ijobiy. Ammo, sezilarli noaniqliklarga olib kelishi mumkin chunki, tashqi va ichki siyosiy jihatdan sezilarli darajada o'zgarishlar. 2018 yil aprel oyida bo'lib o'tadigan prezidentlik saylovlari (yangi hukumatning shakllanishi), Rossiyaga nisbatan yangi G'arb sanksiyalari va Eron bilan hali aniq bo'lmagan holat 2017 yilda umumiy hisobda 4,5 foizga o'sishi kutilyapti.

Armanistonning 2014-2025 yillarga mo'ljallangan rivojlanish strategiyasi raqobatbardoshlik va innovatsiyalarni mamlakatning ta'limga asoslangan iqtisodiyotga aylantirishning muhim bosqichi sifatida ko'rinmoqda. E-Jamiyat va Rivojlanish uchun Innovatsiyalar (EIC) loyihasi Armaniston aholisining Internetga kirib borishi va kompyuterlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish hamda chuqurlashtirishga, shuningdek, korxonalar innovatsiyalarini rivojlantirishga, mamlakatda axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirishga yordam berishi imkoniyatlarini nazarda tutadi. 2010 yilda Armaniston aholisining atigi 15 foizi internetga ega edi. 2015 yilga kelib, loyihani amalga oshirish yakuniga yetgach, bu ko'rsatkich 58,2% ga yetdi va o'sishda barqaror davom etmoqda.

5.6.12. Doing Business

5.6.3-jadval

Armanistonning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Armaniston, Easy of Doing Business 2018</i>			
		<i>DTF</i>	
Business boshlashning osonligi (1-190)	47	Vaqt (kun)	127
Bisnezni boshlash (daraja)	15	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	78,9
DTF bali (0-100)	94,47	Tariflar indeksining ishonchliligi va oshkoraligi (0-8)	5
Jarayonlar (soni)	4		
Vaqt (kun)	4,5		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %)	0.9	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	13
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	87,78
		Jarayonlar (soni)	3
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	89	Vaqt (kun)	7
DTF bali (0-100)	67,99	Qiymat (mulk qiymati %)	0,2
Jarayonlar (soni)	19	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	21,5
Vaqt (kun)	98		
Qiymati (ombor qiymati %)	0,9	Soliq to'lash(daraja)	87
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	8,0	DTF bali (0-100)	72,48
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	14
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	66	Vaqt (bir yil uchun soatda)	313
DTF bali (0-100)	78,53	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	18,5
Jarayonlar (soni)	3		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 151-bet.

Mamlakat bo'ylab uzoq masofali 344 ta qishloq Wi-Fi orqali internetdan foydalanish imkoniyatini kengaytirdi. Turar-joyli uy xo'jaliklarining 41 foizi keng

polosali tarmoqlarga ega bo'ldi. "Kompyuter uchun hamma narsa" dasturi orqali kompyuterlar/ITC qurilmalarini xarid qilish uchun 37171 kishiga kredilar ajratildi. "Raqamli fuqaroning" dasturi orqali Hukumat 2016 yilga kelib Armaniston aholisining uchdan bir qismiga 1 mln.dan ortiq foydalanuvchi identifikatsiyalash guvohnomasini bergan bo'lsa, Sertifikatlash organini yaratish orqali Internet xavfsizligini ta'minlash bo'yicha protseduralarni / mexanizmlarni kuchaytirildi.

5.6.13. Turizm

Armanistonda sayyohlar soni yil sayin ortib bormoqda. Yarim milliondan ortiq kishilarni (asosan, diasporadan etnik armanlar) ortda qoldirgan Armanistonda turizm 1990-yillardan beri muhim ahamiyat kasb etadi. Armaniston Iqtisodiyot vazirligi xabar berishicha, sayyohlarning aksariyati MDH, xususan, Rossiya va Gruziya, Yevropa Ittifoqi davlatlari, Eron va Qo'shma Shtatlardan kelgan. Armanistonning hududi kichikroq bo'lsada, YuNESKOning to'rtta dunyo merosi ro'yxatga olingan.

Yerevan shahrida "Yoshlar saroyi", "Dvin", "Shirak" kabi yangi mehmonxonalar qurildi. Dilyan, Tsaghkadzor, Sevan, Arzni va Jermuk yozgi dam olishning mashhur kurortlari zamonaviy tarzda qurilgan. Ushbu shaharlarda mehmonxonalar va dam olish maskanlari barpo etildi. Bundan tashqari, Armanistonda ikki barobar ko'proq arman temir yo'llari qurilgan bo'lib, yuzlab kilometr yangi tizimda avtomobil yo'llari qurilgan. 20-asrning ikkinchi yarmida Berd, Stepanavan, Tashir, Gyumri, Sisian, Jermuk, Goris, Qo'ng'on va Megri shaharlaridagi "Erebuni" va "Zvartnots" xalqaro aeroportlari, shuningdek mahalliy aeroportlar doimiy tarzda ishlab turibdi.

2016 yilda 135 mehmonxona, 102 ta lager, 31 ta dam olish uyi, 19 ta sayyohlik bazasi – 98500 kishiga xizmat ko'rsatgan. 2012 yildan boshlab Armanistonda yangi mehmonxona qurildi, qadimgi shaharlar qayta ta'mirlandi. "Tufenkian" mehmonxonalari (Yerevan, Tsapatagh, Dzoraget va Dilijan), "Milliy", "Parij" mehmonxonalari Yerevan shahrida qurilgan, "Nairi" va "Silachi" mehmonxonalari qayta ochildi. Tsaghkadzorda "Gishtimir" va "Marriott" mehmonxonalari ochdi va 2013 yilda "Hyatt" ikki mehmonxonani - Jermuk va Yerevan shaharlarida ochdi. Tsaghkadzorda "Golden Palace", keyinchalik yana ikki mehmonxona - Opera Suite mehmonxonasi va "Radisson Blu" ochildi. Bu esa 4 yoki 5 yulduzli eng yaxshi mehmonxonalar sifatida baholangan.

Armanistonga tashrif buyuruvchilar soni festival va xalqaro musobaqalar tufayli ham oshib bormoqda. Har yili yozda "Oltin Apricot" festivali, Pan-arman o'yinlari har to'rt yilda bir marta, shuningdek, Frantsfoniya davlatlarining uchrashuvlari Yerevan shahrida o'tkaziladi. 2011 yil "Junior Eurovision Song Contest" Armanistonda tashkil etildi. Madaniyat vazirligi tomonidan uyushtirilgan "Uyga kel" dasturi tufayli minglab maktab o'quvchilari va talabalar Vatanga tashrif buyurdilar. 2016 yilga nisbatan sayyohlar soni 70 mingga oshdi. Ularning 19,2 foizi Rossiya, 18,2 foizi Eron, 10,3 foizi AQSh hissasiga to'g'ri keladi. Ulardan 58 foizi Armanistonga (asosan "Zvartnots" aeroporti), 34 foizini avtomobillar (asosan, Mogri, Eron va Bagratashen, Gruziya) va 8 foizi shaxsiy avtomobillarda tashrif buyurganlar.

Armanistonda sayyohlar kelishi 2017 yilning to'rtinchi choragida 2017-yilning 3-choragiga nisbatana 83054 mingdan 62997 minggacha kamaydi. 2001 yildan 2017 yilga kelib Armanistondagi sayyohlar soni o'rtacha 42873.69 mingni tashkil etib, 2014 yilning to'rtinchi choragida 164663 ming kishiga yetdi va 2002 yilning birinchi choragida past rekord darajada bo'lgan 511 ming kishini qayd etdi.

Sport turizmi

Armaniston sport va ekstremal faoliyat bilan shug'ullanadigan sayyohlar uchun turli xil takliflarni taqdim etadi - tog 'cho'qqisi tog 'cho'qqisi, piyoda yamaç paraşütü, zipline va balon safarlari, Armaniston ham, mustaqil va tandem reyslar uchun ham qulay sharoitga ega. Armaniston tog'li hududining balandligi tufayli mamlakatda turli xil mikro iqlimlar mavjud bo'lib, havo parashutlari uchun mukammal sharoitlar yaratilgan. Paragliding birinchi qatnovlari 1996 yilda Armanistonning "Kichik aviatsiya klubi" a'zolari tomonidan o'tkazildi. Keyinchalik, 2008 yilda Arman Paragliding Sport Federatsiyasi tashkil etildi va uning a'zolari bugungi kunda paragliding kurslarini tashkil etishadi. Shuningdek, Armanistonda to'rtta jahon meroslari mavjud:

- ✓ Dvin shahrining arxeologik sayti;
- ✓ Ererukning bazilikasi va arxeologik manzili;
- ✓ Tatev va Tatavining monastirlari, Noravank monastiri;
- ✓ Yuqori Amagou vodiysi.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1-2 yanvar; Rojdestvo, 6 yanvar; Pasxa, 1-4 aprel; 24 aprel kuni genotsid qurbonlarini xotirlagan kun; Tinchlik kuni, 9 may; Birinchi Armaniston Respublikasi deklaratsiyasining yubileyi (1918 yil), 28 may; Jamoat bayrami, 21-sentabr; Zilzila qurbonlarini xotirlash kuni, 7 dekabr, Yangi yil, 31 dekabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Allure Aroma Mocawa by Karisma
- ✓ Isa Victory Hotel Boutique
- ✓ Armenia Hotel
- ✓ Hotel Zuldemayda
- ✓ La Floresta Hotel Campestre
- ✓ Hotel Casa de Campo El Delirio⁵¹⁴

5.6.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Armaniston o'rtasida diplomatik aloqalar 1995-yil 27-oktyabr kuni o'rnatilgan. 2017yil 6 noyabr kuni O'zbekiston va Armaniston bosh vazirlari diplomatik vakolatxonalar ochish va to'g'ridan-to'g'ri havo aloqasini o'rnatishni muhokama qildi. Muzokaralarda iqtisodiy hamkorlik bo'yicha hukumatlararo komissiya tashkil etishning muhimligi qayd etildi. Bundan tashqari, diplomatik vakolatxonalar ochish hamda Toshkent va Yerevan o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri havo aloqasini o'rnatish

⁵¹⁴[cj0kccqjwzk_bbrddarisafqf7zpx8mcfkcx7qssaqlnmkurqx8xnrcz2rbvj0q6_h7srbsuexmey0aalmddeal](https://www.cj0kccqjwzk_bbrddarisafqf7zpx8mcfkcx7qssaqlnmkurqx8xnrcz2rbvj0q6_h7srbsuexmey0aalmddeal)

muhokama qilindi. Hukumat rahbarlari turizm sohasida o‘zaro aloqalarni rivojlantirish imkoniyatlarini ham muhokama etishdi⁵¹⁵.

2017-yilning 7-aprel kuni O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri Abdulaziz Kamilov Toshkentga MDH TIVKning navbatdagi yig‘ilishida ishtirok etish uchun kelgan Armaniston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri Edvard Nalbandyan bilan uchrashdi. Suhbat chog‘ida O‘zbekiston-Armaniston munosabatlarining hozirgi holati, turli sohalardagi aloqalar, jumladan MDH va boshqa xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar doirasidagi o‘zaro hamkorlikning ustuvor yo‘nalishlari yuzasidan fikr almashildi. Uchrashuvda O‘zbekiston va Armanistonning mavjud salohiyatini namoyon qilish nuqtayi-nazaridan savdo-iqtisodiy sohada hamkorlikni rivojlantirishning amaliy masalalariga alohida e‘tibor qaratildi⁵¹⁶.

2018 yil 2 mart kuni Armaniston parlamenti Respublika partiyasidan nomzod Armen Sarkisyan mamlakat prezidenti sifatida saylandi. Yangi davlat rahbari o‘z lavozimiga 9 aprel sanasida kirishadi. O‘z navbatida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Armen Sarkisyan Armaniston Prezidenti lavozimiga saylangani bilan tabrikladi. Shavkat Mirziyoyev o‘z qutlovida o‘zaro hurmat va anglashuv tamoyillariga asoslangan O‘zbekiston-Armaniston munosabatlari bundan buyon ham xalqlarimiz manfaatlarini yo‘lida izchil mustahkamlanib borishiga ishonch bildirdi⁵¹⁷.

5.7. OZARBAYJON

REJA:

- 5.7.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.7.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.7.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik
- 5.7.4. Energetika
- 5.7.5. Sanoati
- 5.7.6. Xizmatlar sohasi
- 5.7.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 5.7.8. Ishchi kuchi resurslari
- 5.7.9. Soliq tizimi
- 5.7.10. Transport
- 5.7.11. Kommunikatsiya
- 5.7.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.7.13. Doing Business
- 5.7.14. Turizm
- 5.7.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

40°25'N 49°50'E; UTC+4,
Manat (AZN)
BAKU

⁵¹⁵ <https://www.gazeta.uz/oz/2017/11/06/armaniston/>

⁵¹⁶ <http://ddsmfa.uz/uz/armaniston-tashqi-ishlar-vaziri-bilan-uchrashuv>

⁵¹⁷ http://ombudsman.uz/uz/press_center/news/world/armanistonning-yangi-prezidenti-saylandi/

2002 yil 24 avgust oyida o'tkazilgan referendumga qadar Konstitutsiya 105-moddasi bo'yicha parlament spikeri prezident vazifasini o'z zimmasiga oldi. 1995 yil noyabr oyida o'tkazilgan saylovlarda 25 kishidan iborat partiyalar saylovchilar ro'yxatiga ovoz berish yo'li bilan va 100 nafar saylov uchastkasida ovoz berishdi. 1995 yil noyabrda o'tkazilgan referendumda konstitutsiya 91,9% saylovchilar tomonidan ma'qullangan. Prezident 125 kishilik yangi qonun chiqaruvchi (milliy meclis) tuzdi.

5.7.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Ozarbayjon nominal YaIM hajmi 45.483 mlrd. AQSh dollari, XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 4,058 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 88 orinidagi mamlakat⁵¹⁸. Ushbu kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 59.32 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁵¹⁹.

Ozarbayjon o'tish davri iqtisodiyoti bo'lib keng ko'lamlı neftga ixtisoslashgan (Boku-Tbilisi-Jayhun quvurining qurilishi yakunlangan) mamlakat. Ozarbayjon bozor islohotlari bilan cheklangan holda taraqqiyotga erishdi. Davlat va xususiy sektorning keng tarqalgan korrupsiya tizimli iqtisodiy samaradorlikni uzoq muddatli o'sishi xususan, energetika sektorlariga kata ta'sir o'tkazdi. Biroq, hukumat korrupsiyaga qarshi kurash maqsadida bojxona tizimi va "ASAN" yagona oyna konsepsiyasi davlat xizmatlarini joriy qilish orqali erishdi.

Boshqa bir qator to'siqlar Ozarbayjonning iqtisodiy taraqqiyotiga, jumladan, energetika sohasiga ko'proq xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga va Armaniston bilan Tog'li Qorabog' mintaqasida davom etayotgan nizolarga to'sqinlik qilmoqda. Hozirda Rossiya va boshqa sobiq ittifoq respublikalari bilan savdo qilish muhim ahamiyatga ega bo'lib, Ozarbayjon Turkiya va Yevropa bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni kengaytirmoqda. Asosan, qishloq xo'jaligi sohasida, masalan, Ko'rfaz hamkorlik kengashiga a'zo davlatlar bilan neft va gaz eksporti uchun yangi bozorlarda strategic sherikchilikni kengaytirmoqda. AQSh bilan tashqi savdo munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan.

⁵¹⁸ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/aze>

⁵¹⁹ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

5.7.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Ozarbayjon iqtisodiyotining so‘nggi besh yil mobaynida iqtisodiy o‘shishiga yordam beruvchi paxta, tabiiy gaz va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan neft eng muhim mahsulot bo‘lib qolmoqda. BP (British Petroleum) tomonidan boshqarilayotgan ABOC konsortsiumida yirik xalqaro neft kompaniyalari tomonidan Ozarbayjon neftiga 60 milliard AQSh dollardan ortiq mablag investitsiya qilingan. Ozarbayjon Xalqaro Operatsion Kompaniyasi bilan ushbu PSAsning birinchi navbatdagi neftni qazib olish 1997 yil noyabrda boshlangan va bugungi kunda 500.000 b/d ni tashkil etmoqda. Ozarbayjon turli neft kompaniyalari bilan 21 ta mahsulot taqsimotiga oid bitimlar imzoladi. Kaspiy neftini O‘rta Yer dengiziga Boku orqali Tbilisi-Tbilisi-Jeyhan, Turkiyadan (Boku-Tbilisi-Jayhun quvurlari) orqali tashiladi. 2010 yilda Ozarbayjon Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarga 9,46 milliard yevro miqdoridagi eng yirik sakkizta neft yetkazib beruvchi mamlakat hisoblandi. 2016 yilda Ozarbayjonga xorijiy investitsiyalar miqdori 24 milliard dollarni tashkil etdi, bu 2010 yilga nisbatan 61 foizga ko‘pdir. Ozarbayjonning iqtisodiy rivojlanish vaziri Shahin Mustafayevning aytishicha, 2015 yilda 15,7 milliard AQSh dollar mablag’ nodavlat sektoriga investitsiya kiritilgan⁵²⁰.

5.7.3. Qishloq va o‘rmon xo‘jaligi, baliqchilik

XX asrning ikkinchi yarmida Ozarbayjonning qishloq xo‘jaligi sezilarli darajada rivojlandi. Mamlakat umumiy maydonining deyarli yarmi qishloq xo‘jaligiga yaroqli bo‘lib, bularning beshdan ikki qismiga dehqonchilik qilinadi. Asosan, donli ekinlar, serhosil paxta xomashyosi esa ikkinchi eng muhim mahsulotdir. Uzunmichilik uchun qulay shart-sharoitlar esa vino sanoatining rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Ozarbayjonda yetishtiriladigan uzum navlarining ko‘pchiligi turli xil mashhur brendlar ostida sharob ishlab chiqarilib, deyarli hammasi eksport qilinadi. Boshqa ekinlar orasida sabzavot (ayniqsa erta navlar), mevalar, yong‘oq va finduk hosillarida salmoqli daromad olinadi. Ayniqsa, Shakiy, Zaqatala va Goychay shaharlarining atrofidagi ba’zi tumanlar an’anaviy tarzda ipak qurti yetishtirish bilan shug‘ullanishadi.

Oziq-ovqat sektorida yuqori hajm Ozarbayjonning chorvachilikka sohasiga to‘g‘ri kelib asosan, go‘sht va sut mahsulotlarini yetishtirish tashkil etadi. Kaspiy dengizi baliqlariturufayli mamlakat baliqchilik sanoati alohida ahamiyatga ega. Sturgeon roe xalqaro miqyosda mashhur ikra hisoblanadi. Biroq, Kaspiy suvining ifloslanishi natijasida, Sturgeon zahiralari kamayib bromoqda. Ikra ishlab chiqaruvchi va eksport qiluvchi kompaniyalar o‘z faoliyatlarini diversifikatsiya qilishmoqda. Ozarbayjonning baliqchilik sanoati bugungi kunda zamonaviy navigatsion tizimda ishlaydi. Asosan tirik baliqlarni qayta ishlash hamda ularni konservalashning Yevropa Ittifoqi oziqovqat standarti asosida amalga oshirmoqda.

2017 yilning uchinchi choragida Ozarbayjon qishloq xo‘jaligi YaIM tarkibida

⁵²⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/azr.html>

655 mln.AQSh dollariga oshdi. 2017 yilning 2-choragida esa, 410,20 mln. AQSh dollarini tashkil etgan.YaIM 2012 yilda 2017 yilga nisbatan o'rtacha 365,06 mln.AQSh dollaridan 605 mln.AQSh dollariga o'sdi. 2012 yilning birinchi choragida past rekord darajada 142,10 mln. AQSh dollari qayd etilgan.

5.7.4. Tabiiy resurslari va Energetika

20-asr boshida Ozarbayjon neftni qayta ishlash bo'yicha dunyodagi yetakchi o'rinni egallab, hududda bir qancha qayta ishlash zavodlari joylashgan. 1901 yilda masalan, Ozarbayjon 11,4 million tonna neft qazib olingan. Bu AQShdan ko'ra ko'proq miqdor bo'lib, dunyo hajmining yarmidan ko'pini tashkil etgan. XX asrga kelib esa, Ozarbayjonning neft qazib olishdagi roli kamaydi, chunki sanoat AQShning boshqa mintaqalarida va dunyodagi boshqa mamlakatlarda rivojlana boshladi. 1990 yillarda Kaspiy dengizidagi yirik neft konlarini ekspluatatsiya qilishda Ozarbayjonda siyosiy beqarorlik, butun mintaqadagi etnik nizolar, Kaspiy konlariga oid Rossiya talablari va yangi quvurlarni joylashtirish bo'yicha kelishmovchiliklar murakkablashib bordi.

1840-yillardan beri Bokuda neft quduqlari faoliyat ko'rsatmoqda. XXI asrning boshlarida deyarli barcha neft qazib olish Kaspiy dengizidagi qirg'oqlardan olinadi. Ozarbayjon neftga ega sobiq Ittifoqi respublikalaridan (Rossiya, Qozog'iston va Turkmaniston bilan birga) to'rt respublikadan biri bo'lgan. So'nggi yillarda, ayniqsa, ayrim neft quduqlari zahira kamayib borishi Boku'da tabiiy gaz qazib olishni yanada zamonaviy yondashuvlarini talab qilmoqda. 2014 yil oxirida tasdiqlangan zahiralari 1,12 trln. kubometrni tashkil etgan. 2017 yilda tabiiy gaz qazib olish 19.29 milliard kub metrni tashkil etdi. Ukraina va Eron Ozarbayjon orqali Sharqiy Yevropaga boradigan tabiiy gaz quvurini transit sifatida foydalanish imkoniyatlarini o'rganib chiqmoqda. G'arb neft kompaniyalari sobiq Ittifoq ekspluatatsiyasiga ta'sir qilmagan chuqur suvli hududlarda neft konlarini qidirib topishi sababli Ozarbayjon neft qidirish va qazib olish uchun dunyodagi eng muhim nuqtalardan biri hisoblanadi.

2016 yil 10 martda Ozarbayjon energetika vaziri Natiq Aliyevning aytishicha, Ozarbayjon Janubiy gaz koridorini to'ldirish uchun yetarli gaz zaxiralariga ega. SGCni Ozarbayjondan 10 milliard kub metr gazni Gruziya va Turkiya orqali Yevropaga yo'naltirish maqsadidagi kelishilgan energiya loyihasi bitimi sifatida e'tirof etilmoqda.

2016 yilda aniq elektr energiyasi ishlab chiqarish 23,32 mlrd. kvt soatni tashkil qildi. Elektr energiyasini iste'mol qilish esa 13,57 mlrd. kvt soatga baholandi. 2011 yil boshida o'rnatilgan umumiy quvvati 6,392 mln. kvt soatni tashkil etdi. Sakkizta termal zavod quvvati 80 foizdan ko'proqni ta'minlamoqda, qolganlari esa 5 gidroelektr stantsiyasidan keladi. Asosiy stansiya (har ikkisi ham termik) Ali Bayramli (1,100 MVt) va Mingechaur (2,100 MVt) yaqinida joylashgan.

Gidrotexnika inshootlari

- ✓ Mingechevir gidroelektrostantsiyasi - 402 MVt,
- ✓ Sarsang gidroelektrostantsiyasi - 50 MVt,

- ✓ Shamqir gidroelektrostantsiyasi - 380 MVt,
- ✓ Yenikend gidrotexnika inshooti - 150 MVt,

Ozarbayjonning uchdan ikki qismi neft va tabiiy gaz bilan boydir. Ozarbayjon Davlat neft kompaniyasi (SOCAR) va Amoko, BP, Exxon Mobil, LUKOYL va Statoil kompaniyalari o'rtasida 13 ta neft kompaniyasi o'rtasida 30 yillik shartnoma imzolandi. Bu esa mamlakatning energiya resurslarining istiqbolda kata foyda keltirishini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, Ozarbayjon Davlat neft jamg'armasi makroiqtisodiy barqarorlik, neft daromadlarini boshqarishda ochiqlik hamda kelajak avlodlar uchun resurslarni ta'minlash uchun byudjetdan tashqari jamg'armasi sifatida tashkil etilgan. SOCAR shirkati "Azeriqaz" 2021 yilgacha mamlakatni to'liq gaz bilan ta'minlashni rejalashtirmoqda.

5.7.1-jadval

Ozarbayjon iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

G'arbiy Osiyo, Kaspiy dengizi bilan chegaradosh, Eron va Rossiya o'rtasida, Kavkaz mintaqasining shimolidagi kichik hudud

Poytaxti	BAKU	Budjeti	Daromadlar: \$30,64 mlrd.
YaIM	\$45,483 mld.		Xarajatlar: \$32,71 mlrd.
Oltin		Global	
valyuta	\$8,886 mld.	Innovatsion	82 (30.58)
zahirasi		Indeks	
Tashqi	\$16,62 mld.	HDI	78 (0.759)
qarzi			
Maydoni	86,600 kv km	Tabiiy	neft, tabiiy gaz, temir javhari, rangli metallar, boksit
		resurslar	
Aholisi	9,961,396 kishi	Qishloq	meva, sabzavot, don, guruch, uzum, choy, paxta, tamaki; qoramol, qo'ylar, echkilar
		xo'jaligi	
Umumiy	2,468 km		neft va tabiiy gaz, neft mahsulotlari, po'lat, temir, sement; kimyoviy moddalar; neft kimyosi; to'qimachilik, paxta; oziq-ovqat mahsulotlari
chegarasi	Armaniston 996 km	Sanoati tarkibi	
uzunligi	Jorjiya 428 km		
	Eron 689 km		
	Rossiya 338 km		
	Turkiya 17 km		
Ishsizlik	5,3%	YaIM	Qishloq xo'jaligi: 6 %
Inflatsiya	32,1%	tarkibi	Sanoat:51,7%
Soliqlar	25,1%		Xizmatlar:42,3%
Gini index	31,8	Yirik	AF Holding, AF Hotel, Azersu,
BERI	65 (2018)	kompaniyalari	Akkord Industry, Azerbaijanfilm,
Doing			Azercell,Azerenerji,Gazelli AzMeCo,
Business	73		Azpetrol, Bakcell, Inter Glass
YAIM	88 (Nominal)	Xalqaro	EBRD,CIS, ECO, GUAM, WTO, MF,
darajasi	73 (PPP)	iqtisodiy	UN, UNCTAD, UNESCO, UNHCR,
		hamkorlik	UNIDO, UNWTO, WTO (kuzatuvchi)
Davlat	Prezidentlik	Jon boshiga	\$4,100
boshqaruvi	respublikasi	YaIM darajasi	

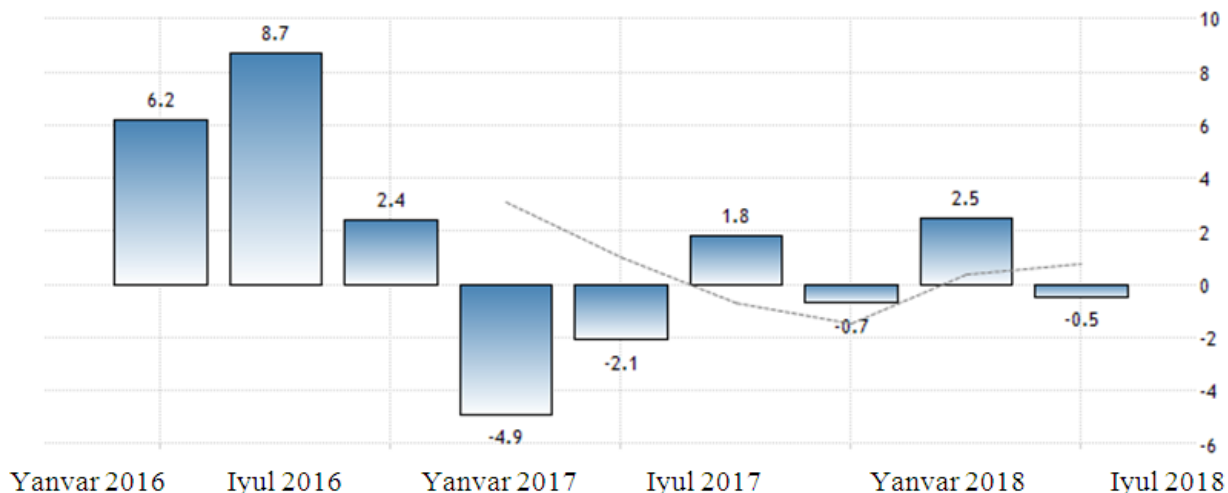
Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

5.7.5. Sanoat

Ozarbayjonning yirik sanoat bazasi mavjud bo'lib, og'ir sanoatning yetakchi tarmoqlari to'g'kon metallurgiya va kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish hisoblanadi. Mineral o'g'itlar, benzin yonilg'isi, kerosin, gerbitsid, sanoat moylari, sintetik kauchuk va plastmassalar ishlab chiqaruvchi qayta ishlash sanoati tarmoqlari yaxshi rivojlangan. Sumqayt ushbu sanoatning asosiy markazi sanalib qora metallurgiyaga ixtisoslashgan. Mamlakatning ishlab chiqarish sanoati XX asrning oxirida sezilarli darajada o'sdi. Ozarbayjon neft-gaz sanoati, barcha turdagi elektr jihozlari, ko'plab uy jihoz va asbob-uskunalar ishlab chiqaradi. Ushbu turdagi sanoat asosan Boku, Ganja va Mingachevir hududlarida joylashgan. Boshqa tabiiy resurslar - oltin, kumush, temir, mis, titan, xrom, marganets, kobalt, molibden, murakkab ma'dan va antimon kabi minerallarni qayta ishlash iqtisodiy taraqqiyotning samarasi sifatida shakllangan. Boshqa muhim tarmoqlarga sement, o'g'it, po'lat, kimyo, avtomobilsozlik va turli xil mashinalar kiradi.

Ozarbayjonda mis rudalari, alyuminiy qazib olishda ishlatiladigan nefelin syenitlari, umumiy tuz va turli xil qurilish materiallari, jumladan marn, ohaktosh va marmar qazib oladi. Kichkintoy Kavkaz mintaqasi, mamlakatning oltin, kumush, titanium, xrom, marganets, kobalt, murakkab ma'dan va surma qayata ishlanadi.

Yengil sanoat korxonalarini paxta va yungdan to'qimachilik, trikotaj, an'anaviy maishiy buyumlar va yodgorlik, poyabzal hamda boshqa iste'mol tovarlarini o'z ichiga oladi. Shayki, Xankandi, Ganja, Mingachevir va Boku - bu sanoatning asosiy markazlaridan hisoblanadi. Oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarini butun respublika bo'ylab teng ravishda taqsimlanadi.

5.7.1-rasm. Ozarbayjon sanoatining yillar mobaynida o'zgarishi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁵²¹

⁵²¹ <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/industrial-production>

2016 yilda Ozarbayjonda sanoat ishlab chiqarish o'tgan yilga nisbatan 0,50 foizga kamaydi. 1990 yildan 2016 yilga qadar bu ko'rsatkich 0,85 foizni tashkil etdi. 2006 yilda esa 36,60 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1992 yilda bu miqdor 30,40 foizni tashkil qilgan. 2017 yilning uchinchi choragida Ozarbayjonda ishlab chiqarilgan YaIMdagi ulushi 2017 yilning uchinchi choragida 350.40 million AZN dan 2017 yilning ikkinchi choragida 290.60 million AZN ga kamaydi. Ozarbayjonda YaIM 2012 va 2017 yillar oralig'ida o'rtacha 295,36 million AZN ga o'zgargan. 2017 yilning birinchi choragida 226,60 million AZN ni tashkil qildi.

5.7.6. Xizmatlar sohasi

2017 yilning uchinchi choragida Ozarbayjonda xizmatlarning YaIM hajmi 581,60 mln.AQSh dollariga kamaydi. 2017 yil 3-choragida esa 600,90 mln.AQSh dollarini tashkil etgan. Ozarbayjonda xizmatlardan YaIM 2012 yildan 2017 yil oralig'ida o'rtacha 515,83 mln.AQSh dollarini tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 674,60 mln.AQSh dollarini, 2012 yilning birinchi choragida esa past rekord darajada bo'lib 374,80 mln.AQSh dollarini tashkil etgan.

Bank

Ozarbayjonda 47 bank va 631 bank filiali faoliyat ko'rsatmoqda. Banklarning biri davlat kapitali, 23 xorijiy kapital ishtirokida tashkil etilgan. Shu bilan birga respublikada banklar bilan birga 98 ta bankdan tashqari kredit tashkilotlari faoliyat yuritmoqda. Aholining real pul daromadlarining o'sishi, bank tizimiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, kreditorlar va deponentlarning manfaatlarini himoya qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish, xususan, "Depozitlarni sug'urtalash jamg'armasi" ni ochish aholi omonatlari hajmining tez sur'atlar bilan o'sib borayotganligini ko'rsatuvchi mezonlar bo'ldi. 2010 yil 1 apreldagi holatga ko'ra aholi banklarining depozitlari 2,4 mlrd. AQSh dollarini tashkil etib ularning 33,3 foizini uzoq muddatli depozitlar tashkil etadi.

2017 yilning 4 choragida Ozarbayjon YaIMda xizmatlarning ulushi 512 mln. AZN ni tashkil qildi. 2018 yil 1-choragida esa, 710 mln. AZN ni qayd etdi. Ozarbayjondagi xizmatlari YaIM tarkibida 2012 yildan 2018 yil oralig'ida o'rtacha 523.11 mln. AZN ni tashkil qilgan bo'lsa, 2017 yilning to'rtinchi choragida esa bu ko'rsatkich 701mln. AZN ga yetgan bo'lsa, 2012 yilning birinchi choragida esa, 374,80 mln. AZN ni qayd etib past rekord daraja qayd etgan⁵²².

Nufuzli banklari

- ✓ Amrahbank
- ✓ AtaBank
- ✓ AtraBank
- ✓ Azer-Turk Bank
- ✓ Azerdemiryolbank JSC

⁵²² <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/gdp-from-services>

✓ Azerigaz Bank⁵²³

5.7.7. Tashqi savdo munosabatlari

Ozarbayjon ximikatlar, mashinalar, oziq-ovqat (ayniqsa, uzum va boshqa mevasabzavotlar), ichimliklar, neft va tabiiy gaz, temir, po‘lat, rangli metallar hamda boshqa mahsulotlarni eksport qiladi; uning importi temir, po‘lat, mashina, oziq-ovqat, ichimliklar, xususan, go‘sh va sutdir. Ozarbayjonning asosiy savdo hamkorlari - Rossiya, Turkiya, Eron va Ukraina; Gruziya, Belarus, Buyuk Britaniya va Markaziy Osiyo respublikalari bilan savdo aloqalari mavjud. Tog'li Qorabog'dagi mojaro tufayli Ozarbayjon Armaniston bilan savdo aloqalari to‘xtatilgan.

Yevropa Ittifoqi-Ozarbayjon savdo aloqalari

Yevropa-Ozarbayjon savdo aloqalari 1991 yilda imzolangan va 1999 yildan buyon amal qiladigan tarif imtiyozlarini o‘z ichiga olmaydi. Yevropa Ittifoqi Yevropa qo‘shnichilik siyosati va uning Sharqiy hamkorlik dasturi hajmi bo‘yicha Ozarbayjonning savdo siyosatini qo‘llab-quvvatlaydi. 2006 yilda savdo-iqtisodiy munosabatlarida katta islohotlar rejasi qayati ashakllantirildi. Xorijiy hamkorlik natijasida Ozarbayjonda savdoga ko‘maklashish borasida kata hajmli kelishuvlarga erishildi.

Yevropa Ittifoqi Ozarbayjonning asosiy eksport-import sheriklaridan biri hisoblanadi. 2017 yil hisobotlarga ko‘ra, Ozarbayjonning umumiy savdo hajmining 42,4% ni tashkil etadi. Yevropa Ittifoqi asosan Ozarbayjondan mineral yoqilg‘i, kimyoviy, oziq-ovqat va jonli hayvonlarni import qiladi va Ozarbayjonga mashina, transport uskunalari, kimyoviy moddalar hamda oziq-ovqat mahsulotlari eksport qiladi. Dunyoning eng yirik xalqaro iqtisodiy tashkiloti bo‘lgan Butunjahon Savdo Tashkiloti mamlakatlar o‘rtasidagi savdo aloqalarini tartibga solmoqda.

Ozarbayjon 1997 yilda Butunjahon Savdo Tashkiloti (WTO) a'ziligiga ariza berdi. Hozirda ushbu yo‘nalishda muzokaralar davom etmoqda. Yevropa Ittifoqi Ozarbayjonga JST a'ziligiga tayyorlashga yordam bermoqda. 2017 yilning to‘rtinchi choragida Ozarbayjonda eksport hajmi 4,6 mlrd AQSh dollarini tashkil etib umumiy hisobda 25.38 mlrd. AQSh dollarini tashkil qildi. 2017 yilning uchinchi choragida 3,6 mlrd. AQSh dollari tashkil qildi. Ozarbayjonga eksport 1998-1997 yillarda o‘rtacha 3,8 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi va ikkinchi chorakda 9,9 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. 1998 yilning birinchi choragida rekord darajadagi 1,29 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi.

5.7.2-jadval

Ozarbayjon tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo‘nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$25,38 mlrd. (2017)	Import (USD)	\$24,9 mlrd. (2017)
Tovarlar bo‘yicha	neft va gaz, mashinasozlik, paxta va oziq-ovqat	Tovarlar bo‘yicha	neft va gaz, mashinasozlik, paxta va oziq-ovqat

⁵²³ <https://www.ecbs.org/banks/azerbaijan/>

eksport tarkibi	mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan.	import tarkibi	mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan.
Asosiy hamkorlar	 Italiya 26,3% Germaniya 13,2% Indoneziya 7% Fransiya 6,8% Chexiya 6%	Asosiy hamkorlar	 Rossiya 19,9%, Turkiya 16,5%, Buyuk Britaniya 8,6% Germaniya 6,6% Italiya 6,3%, AQSh 4,1%

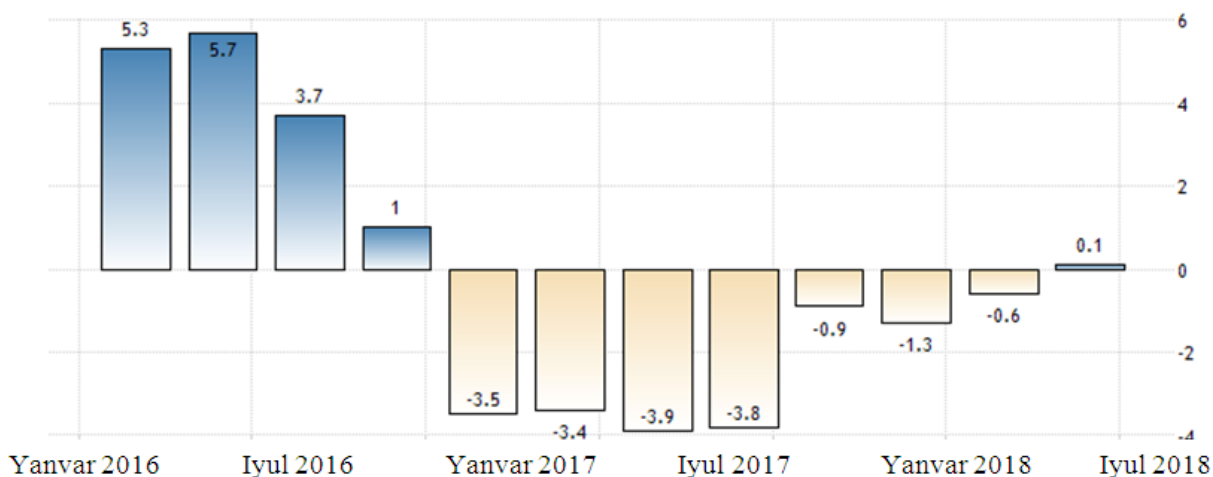
Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

2017 yilning to'rtinchi choragida Ozarbayjonda importi 24,9 mlrd. AQSh dollarini tashkil etib, 2,39 mlrd. AQSh dollariga kamaydi. 2017 yilning uchinchi choragida 2,75 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. Ozarbayjonda import 1998-1997 yillarda oraliq'ida o'rtacha 1,48 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi va to'rtinchi chorakda esa 3,12 mlrd. dollardan yuqori bo'ldi. 1999 yilning birinchi choragida 3,12 mlrd. AQSh dollari miqdorida past rekord darajada bo'ldi.

Buyuk Britaniya-Ozarbayjon savdo aloqalari

2016 yilda Buyuk Britaniyaning Ozarbayjonga eksporti 730 million funt sterlingga teng bo'ldi. Bu ko'rsatkich Buyuk Britaniyani Ozarbayjonda eng yirik sarmoyadorlardan biridir. Ozarbayjonda 450 ga yaqin Buyuk Britaniya shirkati faoliyat yuritadi. Buyuk Britaniya kompaniyalari nafaqat neft va gaz balki. qurilishni boshqarish, dizayn, chakana savdo va ta'lim sohalarida muvaffaqiyatli hamkorlik qiladi.

Uzoq muddatli istiqbol jahon neft bahosiga, Ozarbayjonning o'sib borayotgan gaz qazib olish uchun eksport yo'llarini kengaytirish qobiliyatiga, biznes muhitini yaxshilash va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish imkoniyatlariga bog'liq. 2016 yil oxirida Prezident qishloq xo'jaligi, logistika va sayyohlikni yanada rivojlanish uchun muhim bo'agan tarmoqlarini qayta modernizatsiya qilish hamda xorijiy investitiyalar uchun jozibdorlikni oshirishni taklif qimoqda. Mamlakatning YaIMning yillar mobaynida o'zgarishi quyidagi rasmda ifodalangan.

5.7.2-rasm. Ozarbayjon YaIMning yillar oraliq'ida o'zgarish darajasi

(2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁵²⁴

2017 yilda Ozarbayjon yalpi ichki mahsuloti 0,1 foizga o'sdi va 2016 yilda 3,8 foizga kamaydi. Ozarbayjonda yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 2001 yildan 2017 yilga nisbatan o'rtacha 9,31 foizni tashkil etdi. 2006 yilning birinchi choragida 40,40 foizni va uchinchi choragida esa 3,90 foizni tashkil etdi.

5.7.8. Ishchi kuchi resurslari

Ozarbayjonda ish bilan band bo'lganlar soni 2016 yilda 4759,9 ming kishiga ortdi va 2015 yilga kelib, 4671,6 ming kishidan oshdi. 1990 yildan 2016 yilgacha Ozarbayjonda ish bilan band bo'lganlarning o'rtacha soni 4759,9 ming kishiga yetdi va 1995 yilda bu ko'rsatkich 3613 ming kishidan past bo'lgan.

5.7.3-rasm. Ozarbayjonda ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁵²⁵

Ozarbayjonda ishsizlik darajasi 2016 yilda 4.1 foizdan 5 foizgacha ko'tarildi. Ozarbayjonda ishsizlik darajasi 1991 yildan 2016 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 6.37 foizni tashkil etdi. 2000 yilda 11,8 foizni, 1996 yilda esa, past rekord darajadagi ko'rsatkich 4.5 foizni tashkil etdi. Ozarbayjonda ishsizlar soni 2016 yilda 243,7 mingdan 2015 yilgacha 252,8 ming kishiga yetdi. 2000 yildan 2016 yilgacha davrda o'rta hisobda 514,7 mingga yetdi. 2013 yilda 236,6 ming kishini tashkil etdi.

5.7.9. Soliq tizimi

Ozarbayjonda korporativ soliq stavkasi 20 foizni tashkil qiladi. 2004 yilda 2018 yilga nisbatan 21,27 foizni tashkil etdi. 2004 yilga nisbatan bu ko'rsatkich 25 foizga yetdi. 2010 yilda boshida 20 foizni tashkil etdi.

Ozarbayjonda shaxsiy daromad solig'i stavkasi 25 foizni tashkil etadi. 2006

⁵²⁴ <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/gdp-growth-annual>

⁵²⁵ <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/unemployment-rate>

yilda 2018 yilga nisbatan 29,62 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2007 yilda 35 foizni tashkil etgan bo'lib, 2013 yilda 25 foizni tashkil etgan. Ozarbayjonda savdo solig'i 18 foizni tashkil etadi.

5.7.10. Transport

Ozarbayjonning Buyuk Ipak yo'li va Janubiy-Shimoliy Koridor kabi yirik xalqaro avtomobil yo'llarining chorrahasida joylashgan qulayligi transport sektori mamlakat iqtisodiyoti uchun strategik muhimligini ta'kidlaydi. Mamlakatda transport sohasi yo'llar, temir yo'llar, aviatsiya va dengiz transportini o'z ichiga oladi. Ozarbayjon xalqaro savdo munosabatlarida xomashyoni va tovarlar tashishda muhim iqtisodiy markazdir. 2006 yil may oyida Boku-Tbilisi-Jayhon quvuri (BTC) ishga tushirildi va Ozarbayjon, Gruziya va Turkiya hududlari orqali 1774 kilometrdan ortiq masofani transit yo'nalish sifatida tiklandi.

BTC loyihasi yiliga 50 million tonna neft xomashyosini tashish uchun mo'ljallangan bo'lin Kaspiydagi neft konlaridan jahon bozorlariga olib chiqadigan keng ko'lamli koridor hisoblanmoqda. Ozarbayjon, Gruziya va Turkiya hududlari bo'ylab cho'zilgan Janubiy Kavkaz quvurlari 2006 yil oxirida ishga tushirildi va dengiz gaz konidan Yevropa bozoriga qo'shimcha gaz yetkazib berishni taklif qildi. 2017 yilgi ma'lumotlarga ko'ra 296 milliard kub metr tabiiy gaz qazib olinmoqda. Ozarbayjon Yevropa Ittifoqi tomonidan qo'llab-quvvatlangan Buyuk Ipak yo'li loyihasida katta rol o'ynaydi.

2002 yilda Ozarbayjon hukumati Transport vazirligi tomonidan keng ko'lamli siyosat va tartibga solish funksiyalari bilan tashkil etilgan. Xuddi shu yili mamlakat Yo'l harakati to'g'risidagi Vena konvensiyasiga a'zo bo'ldi. Eng ustuvor ahamiyatga ega: transport tarmog'ini modernizatsiya qilish va transport xizmatlarini mamlakatning asosiy qiyosiy afzalliklaridan biriga aylantirish, bu iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini rivojlantirishga yuqori darajada yordam beradi.

2012-yilda Qars-Tbilisi-Boku temir yo'li qurilishi Xitoy va Qozog'iston temir yo'llarini sharqda TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia), Turkiyaning Marmarey bilan g'arbiy Yevropa temir yo'l tarmog'iga bog'lash orqali Osiyo va Yvropaning transporti bilan ta'minlashni nazarda tutadi. 2010 yilda keng o'lchovli temir yo'llar 2 918 km (1,813 mln.)ga va 1,278 km (794 mln.) qismi elektrlashtirilgan temir yo'llarni kengaytirdi. 2010 yilda 35 aeroport qayd etilib koplal xalqaro aeroportlar mavjud.

2017 yil 30 oktyabrda BTKning ochilish marosimida Ozarbayjon, Turkiya va Gruziya rahbarlarining ishtirokida bo'lib o'tdi. Yevropa Ittifoqi Ozarbayjon daryolarining yangi temir yo'lning ishga tushirilishini ma'qullab, uni yangi biznes va savdo imkoniyatlarini ta'minlaydigan korridor sifatida baholadi. Tashiladigan asosiy tovarlar - neft mahsulotlari, qurilish materiallari, yog'och va donni tashkil etadi. Katta temir yo'l liniyasi Kura vodiysini kesib o'tib, Gruziya bilan Boku, T'bilisi va Batumi bog'laydi.

Avtotransport tizimi yuk va yo'lovchilar tashish uchun keng qo'llaniladi. Yo'llar mamlakatning turli qismlarini birlashtiradi va ko'pincha uzoqdan tog'li tumanlar,

ma'muriy markazlar va yirik shaharlar o'rtasidagi quruqlik aloqalarining yagona vositasidir. Boku, Kaspiy dengizida, neft, yog'och, don va paxta kabi tovarlar bilan ishlaydigan zich dengiz portidir. Boku va Turkmanboshi o'rtasidagi (shuningdek, Kaspiy dengizi, Turkmaniston) feribot aloqasi Ozarbayjon orqali o'tadigan yuklarni sezilarli darajada oshiradi.

2017 yilning uchinchi choragida Ozarbayjon transportning YaIM hajmi 905,7 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. 2017 yilning ikkinchi choragida esa, 751,6 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. Ozarbayjon transportidan YaIM 2012 yildan 2017 yilgacha o'rtacha miqdorda 705,08 mln. AQSh dollarini, 2012 yilning birinchi choragida rekord darajadagi eng past ko'rsatkich 515,8 mln. AQSh dollarini tashkil etgan.

Erkin iqtisodiy hududlar

Absheron hududi Absheron yarim orolini va sharqiy Ozarbayjonning bir necha kichik hududlarini o'z ichiga oladi. Uning geografik qulay joylashuvi natijasida Ozarbayjon va Shimoliy Kavkaz hamda Markaziy Osiyo bilan Zakavkazyani bir-biri bilan bog'laydigan yuk tashish yo'nalishlarini kesib o'tadi. Yo'llar respublikaning har bir burchagiga yarim orol orqali o'tib boriladi. Kaspiy dengizining qirg'og'ida bo'lsada, Absheron mintaqasi Ozarbayjonning eng serdaromad qismlaridan biri bo'lib qolmoqda. Uning asosiy tabiiy boyliklari - neft, tabiiy gaz, yodobromidli suvlar va qurilish hamda sement ishlab chiqarishda qo'llaniladigan ohaktoshdan iborat.

Janubiy Ozarbayjonning Länkaran viloyati o'zining betakror tabiati bilan ajralib turadi; choy, feijoa (mevali buta), guruch, uzum, tamaki va sitrus daraxtlari kabi iliq iqlimli ekinlar bu yerda o'sadi. Viloyat shuningdek, bahor va qishki sabzavotlarni yetishtiradi. Länkaran, Astara va Masalli shaharlari kichik bo'lib, mahalliy sanoat ko'pincha qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bilan birga, rang-barang gilamlar ishlab chiqaradi.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Caspian Freight Services
- ✓ LV Shipping
- ✓ BM Logistics
- ✓ KASPAR
- ✓ AZTRANSLINE
- ✓ International Truck Transport⁵²⁶

5.7.11. Kommunikatsiya

XXI asrda Ozarbayjonning ilm-fan va texnologiya sohasidagi vaziyatni yaxshilashga yordam bergan yangi neft va gaz loyihalari hukumat tomonidan modernizatsiya va innovatsiya qilishga qaratilgan islohotlar boshlagan. Hukumat axborot texnologiyalari va aloqa sanoati daromadlari o'sib borishi hamda neft qazib olish bilan taqqoslana olishi mumkinligini taxmin qilmoqda.

⁵²⁶<https://www.google.com/search?hl=ruNL&biw=931&bih=576&ei=N0xsW466MobywAKPx4DICw&q=major+transportation+companies+of+azerbaijan&.0>

Ozərbayjon yirik va barqaror o‘sib borayotgan Internet tarmog‘iga ega. Asosan, jahon moliyaviy inqirozi oqibatida Mamlakat telekommunikatsiya sohasini rivojlantirishda ham yangicha yondashuvlarni taqozo etdi. Aloqa va axborot texnologiyalari vazirligi (MCIT), shuningdek, "Aztelekom" kompaniyasining roli orqali operator bo‘lib, hududdagi tizimni tartibga soluvchi muassasa ham hisoblanadi. Jamoat telefonlari mahalliy qo‘ng‘iroqlar uchun ishlatilishi mumkin va telefon stantsiyasidan yoki ayrim do‘konlar hamda kioskalardan token sotib olishni talab qiladi. 2016 yilda 2.9 mln. asosiy telefon liniyasi va 2,565,000 internet foydalanuvchisi mavjud bo‘lgan. "Azercell", "Bakcell", "Azerfon" ("Nar Mobile"), "Aztrank", "Catel" mobil aloqa operatorlari va bitta CDMA - beshta GSM provayderlari mavjud.

5.7.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Ozərbayjon iqtisodiyoti neft narxining pasayishiga, yuqori inflyatsiyaga va moliya sektoridagi inqirozdan kelib chiqadigan muhim muammolarga qaramasdan, o‘rta muddatli rivojlanish strategiyasini qayta belgilash jarayonida. Ozərbayjon tranzit va savdo-alloqalarini rivojlantirish uchun mintaqaviy hamkorlikni amalga oshirmoqda. Xususan, mamlakat Sharq-G‘arb va Shimoliy-Janubiy transport koridorlarining homiylaridan biridir⁵²⁷.

Ozərbayjon uchun 2015-2020 yillarga mo‘ljallangan Mamlakat sheriklik tuzilmasi (JFK) 2015 yil 21 iyulda Boshqaruv Kengashi tomonidan tasdiqlangan. Jahon Banki Guruhining (WBG) Ozərbayjonni barqaror, qamrab oluvchi va xususiy sektorning rivojlantirishga oid bir qancha loyihalarida hamkordir. Hozirgi kunda CPF kelgusi uch yilga mo‘ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirmoqda. Bundan tashqari, Bankning boshqa hamkorlardan moliyaviy va katalizator sifatida ishtirok etishi, Yevropa Komissiyasi, YTTB (EBRD) va Yevropa investitsiya banki (EIB) bilan birgalikda SGCni rivojlantirishda. Shuningdek, AIIB bilan yangi, tezkor rivojlanayotgan hamkorlikni mustahkamlash makroiqtisodiy barqarorlik va ishsizlikni oldini olishga qaratilgan. AIIB va Jahon Banki o‘rtasida moliyalashtirish bo‘yicha asosiy bitimga muvofiq ustuvor infratuzilma loyihalarini amaliyotga tadbiiq etilmoqda.

2017 yil iyun oyida yillik inflyatsiya 13,9 foiz darajasida saqlanib qoldi. Bu asosan elektr energiyasi, suv va gaz uchun ma‘muriy nazorat qilinadigan tariflarning ortishi hamda mahalliy oziq-ovqat narxlarida kuzatilmoqda. Inflyatsiya bosimiga qaramay, Ozərbayjon markaziy banki likvidlikni kamaytirish operatsiyalarini kengaytirish hisobiga 2017 yilning birinchi yarmida pul-kredit siyosati pozitsiyasini mustahkamlashga davom etmoqda⁵²⁸.

Iqtisodiyot 2018 yildan boshlab neft qazib olishni qo‘llab-quvvatlab, jahonning eng yirik gaz konlaridan biri bo‘lgan "Shoh Dengiz" gaz konini o‘zlashtirish bilan qo‘llab-quvvatlanishi kerak. Muddatli kreditlarning o‘sishi va zaif tadbirkorlik muhiti

⁵²⁷ <http://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan/overview#2>

⁵²⁸ <http://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan/overview#3>

tufayli nooziq-ovqat mahsulotlarining narxi sekinlik bilan o'sishda davom etdi. Ushbu loyiha asosida 52 ming gektar maydonni qamrab olgan va 48 ming suvdan foydalanuvchilarga foydasi bo'lgan 22 ta SFUni qayta tiklash ishlari olib borildi. Natijada, o'rtacha rentabellikda 23% ga ortib, sug'oriladigan dehqonchilikdan tushgan 5000 gektardan ortiq yer maydonlari o'zlashtirildi. Hududda meva va sabzavotlar kabi yuqori sifatli ekinlar ekish hajmi yanada kengaytirildi.

Ushbu loyihani suv resurslaridan foydalanuvchilarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish uyushmasi (WUAP) ishlab chiqadi. Yangi loyiha doirasida 27 rayonda (viloyatlarda) 910 ming gektar sug'oriladigan maydonni qamrab oladigan 379 ta SFUda taxminan 770 ming suvdan foydalanuvchilar va fermerlar loyihaning institutsional salohiyatini oshirish orqali foyda olishga qaratilgan. 34 ta SFUda suvdan foydalanuvchilar soni Sug'orish tarmoqlarini rekonstruksiyasidan 15 ta tumanda 85 ming gektar sug'oriladigan yer maydonlari qishloq xo'jaligida juda katta ahamiyatga ega bo'lmoqda.

5.7.13. Doing Business

5.7.3-jadval

Ozarbayjonning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

Ozarbayjon, Easy of Doing Business 2018
DTF

Business boshlashning osonligi (1-190)	57	Vaqt (kun)	69
Bisnezni boshlash (daraja)	18	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	141,4
DTF bali (0-100)	94,36	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	4	oshkoraligi (0-8)	5
Vaqt (kun)	4.5		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %)	1,8	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	21
Minimum capital	0.0	DTF bali (0-100)	82,07
		Jarayonlar (soni)	3
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	161	Vaqt (kun)	5,5
DTF bali (0-100)	54,90	Qiymat (mulk qiymati %)	0,2
Jarayonlar (soni)	21	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	14,5
Vaqt (kun)	242		
Qiymati (ombor qiymati %)	68	Soliq to'lash(daraja)	35
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	12,0	DTF bali (0-100)	84,21
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	6
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	102	Vaqt (bir yil uchun soatda)	195
DTF bali (0-100)	67,98	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	39,8
Jarayonlar (soni)	7		

Manba :Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 152-bet.

5.7.14. Turizm

Ozarbayjon tarixiy, madaniy va tabiiy merosi butun dunyodan tashrif buyuruvchilarni o'ziga jalb qiladi. Noyob tabiat, mineralli maskanlar, dunyodagi yagona neft koni - naftalin, noyob me'morchilik, noyob madaniyat, oshxonalar va boshqalar fikrimiz dalilidir. Ozarbayjon turizm sanoati mamlakatda barcha sayyohlik

turlarini shakllantirishga qaratgan: biznes, sport, tibbiy, bilim, ovchilik, ekzotik, plyaj va hatto gastronomik turlardir. Ozarbayjon - jahon iqlim zonalarining 11-qismidan 9 tasi kuzatiladi. Mamlakat iqlimi yozgi va qishki ta'tillarni tashkil qilish imkonini beradi. Ozarbayjonga ekologik ekskursiyalar juda keng tarqalgan bo'lib, ular tabiat qo'riqxonalariga sayohat, trekking yo'nalishlarini qamrab olgan. Midday qumli sayohlarni sho'ng'in qilish uchun imkoniyat yaratadi va suzish mavsumi may oyida boshlanadi. Ozarbayjonda sayyohlik sektori kundan-kunga rivojlanib, iqtisodiyotning eng muhim tarmoqlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Jahon sayyohlik va sayyohlik kengashi tomonidan tayyorlangan hisobotga ko'ra, Ozarbayjon 2010-2016 yillarda tashrif buyuruvchilar eksportining eng yuqori o'sishini ko'rgan o'n mamlakat qatoriga kiradi. Shuningdek, Ozarbayjon eng tez rivojlanayotgan sayyohlik va sayyohlik iqtisodiyoti orasida birinchi o'rinni (46,1%) egallaydi. 2017 yilda sayyohlar soni 20 foizga oshdi va 2 691 998 kishiga yetgan.

Ozarbayjonning Boku shahri turli davrlarga oid tarixiy va me'moriy yodgorliklarga ega. 2000 yil dekabr oyida Boku shahrining qadimiy shaharchasi, jumladan, Shirvanshahlar saroyi va Qiz minorasi Ozarbayjonda YuNESKO tomonidan Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. Bokudagi shahar yoki "Ichiki Shahar" dasturi 50 dan ortiq tarixiy va me'moriy yodgorliklariga mezbonlik qiladi. Shirvanshahlar saroyi, Qiz minorasi va Sinig gala (yoriq minora) bugungi kungacha saqlanib qolgan yodgorliklar qatoriga kiradi.

Bokudagi boshqa qiziqarli ko'rinish - Abxeron yarim orolidagi Suraxani qishlog'ining janubi-g'arbiy qismida, Boku shahridan 30 km uzoqlikda joylashgan "Ateşgah" ma'bad. Ateşgah 17-18-asrlarda qurilgan yong'in ma'bad. Ma'badning markaziy tosh ibodatxonasi tabiiy gaz cho'ntagida joylashgan. Mavjud qurilish taxminan mil. avv. 1713 yilda qurilgan va markaziy tosh tokining binosi 1810 yilda Savdo Kanchanagaran tomonidan moliyalashtirilgan. Absheron yarimoroli tabiiy moyli yong'inlar bilan bir qatorda tabiiy ravishda yerdan chiqadigan neft bilan mashhur. Zardushtiylik Ozarbayjonda uzoq tarixga ega bo'lib, Abareron yerlari tabiiy yong'inlar tufayli zardushtiylik tomonidan muqaddas bo'lishi uchun asoslidir.

Gobustan Rok san'ati madaniy landshafti

Bokudagi eng qadimiy va hayajonli yodgorliklardan biri - toshbo'ron qilish uchun dunyoga mashhur Gobustandır. Gobustan qoyatosh madaniyatining madaniy manzili 1966 yilda mintaqada qadimiy oymalar, palma vulqonlar va gaz toshlarini saqlab qolish maqsadida mintaqaning milliy tarixiy obidasi deb e'lon qilingan. Gobustan arxeologik yodgorliklarga juda boy. zaxirada 5.000 dan 40.000 yil davr oralig'idagi 6000 dan ortiq tosh gravitatsiyasi mavjud. Ushbu sayt, shuningdek, Yuqori Paleolit davridan o'rta asrlarga qadar viloyat aholisining intensiv yashash tarzini aks ettiradigan g'orlarni, turar-joylarni va ko'milgan qoldiqlarni o'z ichiga oladi. 537 gektar maydonni egallagan bu hududlar Gobustanning yanada himoyalangan qismidir.

Mardakan qasrlari

Bokuning Mardakan qishlog'ida ikki qadimiy minoralar mavjud. To'rt qavatli shaklga ega bo'lgan inshoot 12-asrda Shirvanshah Mekhehrin o'g'li Ahsitan

tomonidan qurilgan. Bu minora Ahsitanning dushmanlari ustidan g'alabasi munosabati bilan qurilgan. Minora balandligi 22 metrga teng.

Tog'li sayyohlik

Tog' turizmi - Ozarbayjonda sayyohlikning eng ommalashgan shaklidan biridir. Bu mamlakatning Gusar va Gabala viloyatlarida ikki yirik tog'li dam olish maskanlari, "Tufandag" va "Shahdag" komplekslari zamonaviy mehmonxonalar ko'rishini aks ettirdi. Ushbu mehmonxonalarda chang'i sporti uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Ushbu dam olish maskanlari dengiz sathidan 2500-3000 metr balandlikda joylashgan bo'lib snowboard uchun imkoniyatlarni taqdim etadi.

Shahdag qishki-yozgi sayyohlik majmuasi

Shahidag tog' dam olish qishlog'i (4243 m.), Ozarbayjonning birinchi tog' kurort markazi, Gusar viloyati markazidan 32 km uzoqlikda joylashgan bo'lib eng go'zal hududlardan biri hisoblanadi. Sayyohlar hashamatli sayyohlik markazida turli xil dam olish joylarida xususiy uylar, mehmonxonalar, qishloqlar va hatto yozda chodirlarda tunash uchun ham tanlovni amalga oshiriladi. Qishki tadbirlar aeroskiing, qor mototsiklining, otda rag'batlantiruvchi, qor ko'chkisi, quvurlar va bolalar uchun qor parkini o'z ichiga oladi.

Ozarbayjonda sakkizta milliy park mavjud.

Muzeylar

Muzeylarning aksariyati Ozarbayjonning yirik shaharlari - Boku, Ganja, Naxchivon, Sumgayit, Lankaran, Mingachevir va Shakiy shaharlarida joylashgan. Ulardan ba'zilari quyidagilardir:

- ✓ Geologiya muzeyi
- ✓ Qishloq xo'jaligi muzeyi
- ✓ Rustam Mustafoyev nomidagi san'at muzeyi
- ✓ Rasm galereyasi
- ✓ Din tarixi muzeyi
- ✓ Ozarbayjon miniatyura san'ati markazi
- ✓ Gobustan tarixiy-badiiy qo'riqxonasi

Milliy bayramlari

Yangi yil 1 yanvar; Xalqaro xotin-qizlar kuni, 8-mart; Navro'z Bayrami (Bahor bayrami), 22 mart; Respublika kuni, 28 may; Qurolli Kuchlar kuni, 9-oktabr; Davlat suvereniteti kuni, 18-oktabr; Milliy yangilanish kuni, 17 noyabr; Umumjahon Ozarbayjonning hamjihatlik kuni, 31 dekabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Four Seasons Hotel Baku
- ✓ JW Marriott Absheron Baku Hotel
- ✓ Fairmont Baku, Flame Towers
- ✓ Hilton Baku
- ✓ Pullman Baku
- ✓ Boulevard Hotel Baku Autograph Collection

5.7.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Ozarbayjon o‘rtasida diplomatik aloqalar 1995-yil 2-oktyabr kuni o‘rnatilgan. 1991-yildan buyon O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Ozarbayjonga 3 marotaba va Ozarbayjon Prezidenti O‘zbekistonga 3 marotaba tashrif buyurgan. Mazkur tashriflar chog‘ida ikki davlat o‘rtasidagi hamkorlik munosabatlarini sifat jihatdan yanada yuqori pog‘onaga ko‘tarishga xizmat qiladigan muhim kelishuvlarga erishildi. Xususan, atrof-muhitni muhofaza qilish, informatsion va kommunikatsion texnologiyalar, temir yo‘l transporti, soliq, maxfiy ma‘lumotlar daxlsizligini ta‘minlash sohalarida hamkorlikka oid, shuningdek, gumanitar, savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy aloqalarni rivojlantirishra doir qator hujjatlar imzolandi. O‘zaro tovar aylanmasi hajmi 2016-yil yakunlari bo‘yicha 21,2 million AQSh dollarini tashkil etdi.

2018 yil O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 12-aprel kuni Ozarbayjon Respublikasi Prezidenti Ilhom Aliyev bilan telefon orqali muloqot qildi. Ko‘p asrlik do‘stlik va strategik sheriklikka asoslangan O‘zbekiston va Ozarbayjon munosabatlari izchil rivojlanayotgani va mustahkamlanib borayotgani chuqur mamnuniyat bilan qayd etildi.

O‘zaro savdo hajmi barqaror yuksak sur‘atlar bilan o‘smoqda, ikki mamlakat yetakchi kompaniyalari ishtirokida iqtisodiyot tarmoqlari, jumladan, neft-gaz majmuida istiqbolli kooperatsiya loyihalari ishlab chiqilmoqda.

Yangi «Boku – Tbilisi – Axalkalaki – Kars» temir yo‘l magistrali, shubhasiz, butun mintaqada savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish va tranzit salohiyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qilishi alohida ta‘kidlandi. Faol madaniy-gumanitar almashinuvlar davom etmoqda, qo‘shma tadbirlar muntazam o‘tkazilmoqda. Davlatlar rahbarlari, shuningdek, O‘zbekiston – Ozarbayjon ko‘p qirrali hamkorligi, mintaqaviy va xalqaro ahamiyatga molik dolzarb masalalar yuzasidan fikr almashdilar⁵²⁹.

2010 yil 27 сентябр kuni Ozarbayjon Prezidenti Ilhom Aliyev iqtisodiy va madaniy sohadagi hamkorliklarini yanada kengaytirish maqsadida O‘zbekistonga rasmiy safarini boshladi. Bu ozar rahbarining O‘zbekistonga ikkinchi tashrifidir. O‘zbekiston, ayniqsa, Baku-Tbilisi-Kars temir yo‘li loyihasiga katta qiziqish bildirib keladi. Chunki yangi loyiha Osiyodan kelayotgan yuklarni Ovro‘poga eltishda nihoyatda qo‘l keladi. Bu esa, O‘zbekistonning eksport salohiyatini kuchaytirishga yaxshigina qo‘l kelishi mumkin. Tomonlarning, bundan tashqari, energiya, savdo-sotiq va qishloq xo‘jaligi sohasida ham hamkorlikni kuchaytirish masalasiga e‘tibor qaralar. Tomonlar asosan sanoat, to‘qimachilik, qurilish va yoqilg‘i sohasida oldi-berdi qilib kelishadi. Muzokaralar chog‘ida iqtisodiy hamkorlikka oid besh yilga mo‘ljallangan kelishuvning ham imzolanishi kutilmoqda. O‘zbekistonda 40 mingdan ortiq ozarbayjonlik istiqomat qiladi va qator ozariy madaniyat markazlari faoliyat

⁵²⁹ <https://mfa.uz/uz/press/news/2018/04/14473>

olib bormoqda.⁵³⁰

Ozarbayjon Respublikasi Prezidenti Haydar Aliyev 1997 yilning 18-19 iyunida Toshkentda rasmiy tashrif bilan bo'ldi. Uchrashuv davomida Ozarbayjon Prezidenti, o'zaro munosabatlar, barcha sohalardagi mustahkam hamkorlik O'zbekiston uchun ham, Ozarbayjon uchun ham zarur ekanini qayd qildi. Tashrif doirasida, Ozarbayjon va O'zbekiston o'rtasida davlatlararo va hukumatlararo hujjatlar imzolandi. Ushbu hujjatlar orasida O'zbekiston Respublikasi va Ozarbayjon Respublikasi orasida har tomonlama hamkorlikni yanada rivojlantirish, sherikchilik munosabatlarini mustahkamlash to'g'risidagi Deklaratsiya katta ahamiyatga ega.

Bu hujjatlar har ikki mamlakatlar o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish uchun mustahkam, fundamental huquqiy-shartnomaviy asos yaratadilar. Ozarbayjon va O'zbekiston orasidagi hamkorlik bo'yicha hukumatlararo aralash komissiya tuzish to'g'risida kelishib olindi. Hujjatlarni imzolash marosimidagi chiqishida Ozarbayjon Respublikasi Prezidenti quyidagilarni qayd qildi: "Bizlar Ozarbayjonda O'zbekiston bilan mustahkam sherikchilik aloqalarini o'rnatishni istaymiz va, ushbu aloqalar yo'lga qo'yilishi, rivojlanishlari va mustahkam bo'lishlari uchun, barcha tadbirlarni amalga oshiramiz". O'sha kunning o'zida, Ozarbayjon davlatining Markaziy Osiyodagi birinchi elchixonasining – Ozarbayjon Respublikasining Toshkentdagi elchixonasi binosining ochilishi marosimi bo'lib o'tdi⁵³¹.

2018 yil 20 fevral kuni O'zbekiston Savdo-sanoat palatasida Ozarbayjon va mahalliy tadbirkorlar ishtirokida biznes-forum bo'lib o'tdi. Tadbirda 20 dan ortiq ozarbayjonlik yirik kompaniya vakillari ishtirok etdi. O'zbekistonda Ozarbayjon Respublikasi sarmoyasi ishtirokida 84 korxonada faoliyat yuritmoqda. Ozarbayjonda esa O'zbekistonning 2 korxonasi tashkil etilgan. Bular "O'zbekiston havo yo'llari" MAK va "O'zavtosanoat" dilerlik markazidir. Biznes-forum doirasida O'zbekiston Savdo-sanoat palatasi va Ozarbayjon Respublikasi tadbirkorlar milliy konfederatsiyasi o'rtasida hamkorlik bitimi imzolandi. Shundan so'ng O'zbekiston Savdo-sanoat palatasi raisi A.Ikramov va Ozarbayjon Respublikasi tadbirkorlar milliy konfederatsiyasi prezidenti Mamed Musayev ishtirokida matbuot anjumani tashkil etildi⁵³².

⁵³⁰ https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan/2010/09/100927_uzbek_azeri_visit_new.shtml

⁵³¹ <http://lib.aliyevheritage.org/uz/38205122.html>

⁵³² <http://uza.uz/uz/business/o-zbekiston-ozarboyjon-tadbirkorlikda-yangi-hamkorlik-20-02-2018>

5.8. LATVIYA

REJA:

- 5.8.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.8.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.8.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 5.8.4. Energetika
- 5.8.5. Sanoati
- 5.8.6. Xizmatlar sohasi
- 5.8.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 5.8.8. Ishchi kuchi resurslari
- 5.8.9. Soliq tizimi
- 5.8.10. Transport
- 5.8.11. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.8.12. Doing Business
- 5.8.13. Turizm
- 5.8.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

57 00 N, 25 00 E; UTC+2
Euro (EUR)
RIGA

1990 yilgi vaqtinchalik mustaqillik deklaratsiyasi 1922 yilda konstitutsiyasini qayta tikladi. 1990-1993 yillarda Latviya o'tish davrida bo'lgan va Oliy Kengash tomonidan hokimiyat qayata tiklanagan. Yangi Saeima (parlament) 100 deputati bilan bitta palatadan iborat. Partiya parlamentda joy olish uchun milliy ovozlarning kamida 5 foizini olishlari kerak. Hokimiyatning ijro etuvchi bo'limi prezident, bosh vazir va mahkamadan iborat.

5.8.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Latviya nominal YaIM hajmi 35.917 mlrd. AQSh dollari, XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 18,047 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 99 orinidagi mamlakat⁵³³. Ushbu kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 49.45 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁵³⁴. Latviya 1999 yil 10 fevralda Butunjahon

⁵³³ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppc@weo/oemdc/advec/weoworld/lva>

⁵³⁴ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁵³⁵.

Latviya kichik ko'lamli va ochiq iqtisodiyot bo'lib, eksport Yalpi Ichki Mahsulotning yarmidan ortig'ini tashkil etadi. Uning qulay geografik joylashuvi hududda transport va xizmatlar sohasining ustunlikka egaligi, qishloq xo'jaligi, yog'ochni qayta ishlash va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, mashinasozlik hamda elektronika sanoati yuqori darajada rivojlangan. Hozirda korrupsiya to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun to'siq bo'lib qolmoqda. Latviyada tug'ilishning pastligi va aholi sonining qisqarishi uning uzoq muddatli iqtisodiy taraqqiyoti uchun asosiy muammo bo'lib hisoblanadi. Latviya Shimoliy Yevropada eng tez rivojlanayotgan mamlakat hamda Yevropa Ittifoqning yagona bozori tarkibiga kiradigan iqtisodiyotdir.

5.8.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Asrlar davomida Hanseziya va Germaniya ta'siri ostida, so'ngra urushlar mustaqillik davrida Latviya geografik joylashuvini Sharqiy-G'arbning muhim savdo sherigi va markazi sifatida qaralgan. Sanoat mahalliy bozorlarga xizmat qilib, yog'ochsozlik, qog'oz va qishloq xo'jaligi mahsulotlari esa Latviyaning asosiy eksportiga aylandi. Aksincha, Rossiya imperiyasi va sobiq Ittifoqi davrida Latviya milliy iqtisodiyotini mintaqaviy bozorlar bilan birlashtirmoqchi bo'lganlar. Bu mamlakatlarning yirik ichki sanoat rivojiga kata ta'sir ko'rsatdi.

19-asrning ikkinchi yarmida Latviyada sanoatlashish boshlandi va 20-asrning oxiriga kelib mamlakat Boltiqbo'yi davlatlarining eng yirik sanoatiga aylandi. Latviyaning 1991 yilda mustaqillikka erishgandan so'ng, mamlakat bozor iqtisodiyotiga o'tishi natijasida muhim o'zgarishlar ro'y berdi. 1990-yillarning o'rtalarida boshlangan iqtisodiyotni diversifikatsiya qilindi. XXI asrning boshlarida Latviyadagi sanoat markazlari xususiylashtirishga erishildi⁵³⁶.

2008 yil o'rtalarigacha Latviya Yevropada eng tez rivojlanayotgan iqtisodiyotga ega edi. 2003 yilda yalpi ichki mahsulotning o'sishi 7,5 foizni, inflyatsiya 2,9 foizni tashkil etdi. Sobiq Ittifoq davrining markaziy rejalashtirilgan tizimi erkin bozor tamoyillariga asoslangan tizimga almashtirildi. 2005 yilda yalpi ichki mahsulotda xususiy sektorning ulushi 70 foizni tashkil etdi. Yengil sanoat va Riga mintaqaviy moliyaviy hamda tijorat markazi sifatida paydo bo'lishi davlatning sanoat sektori, qishloq xo'jaligining qisqarishiga sabab bo'ldi. Rasmiy ishsizlik darajasi 7% -10% gacha saqlanib qoldi.

Latviya iqtisodiyoti 2008 yilning ikkinchi yarmida kreditlashdagi spekulyatsiyadan uzoq muddatli va ko'chmas mulk qiymatlarining real bo'lmagan inflyatsiyasidan so'ng barqaror moliyaviy bosqichiga o'tdi. Masalan, 2007 yil uchun milliy daromadlar taqchilligi yiliga yalpi ichki mahsulotning 22 foizidan ko'pini tashkil etgan bo'lsa, inflyatsiya 10 foizga o'sdi. 2009 yilga kelib ishsizlik 23 foizga

⁵³⁵ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

⁵³⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lat.html>

oshdi va Yevropa Ittifoqida eng yuqori ko'rsatkich bo'ldi. 2010 yildan buyon iqtisodiy ahvol yaxshilandi, Latviyada XVFNing (IMF) boshqaruvchi direktori Kristin Lagardning kuchli o'sishi bashoratlarini ko'rsatgan muvaffaqiyat sifatida baholandi. Latviya iqtisodiyoti 2015 yilda 6,5 foizga, 2016 yilda esa 6,6 foizga o'sdi. Ishsizlik darajasi yuqoriligicha qolmoqda, YaIM inqirozga bo'lgan darajada pastligicha qolmoqda.

5.8.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Latviyada qishloq xo'jaligi erlarining taxminan uchdan bir qismi ekinlarni etishtirish uchun ishlatiladi va qariyb o'ndan bir qismi chorva uchun yaylovga bag'ishlanadi. Ekinlardan g'alla (javdari) eng muhim hisoblanadi. Bug'doy, jo'xori, zig'ir va arpa ham muhim ahamiyatga ega. Kartoshka, piyoz, sabzi va shakar lavlagi eksport uchun mo'ljallangan asosiy ekinlar hisoblanadi.

1947-1950 yillarda qishloq xo'jaligini jamoalashtirish amalga oshirildi. Mustaqillikgacha asosan, (don ekinlarini yetishtirish va aralash ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan) va fermer xo'jaliklari (odatda, ma'lum bir ekinni yetishtirish va qayta ishlashga ixtisoslashgan) mavjud edi. Dekollektivizatsiya siyosati yangi mustaqil hukumatning taraqqiyot dasturining birlamchi loyihalariga aylandi. Sobiq Ittifoq davrida Latviya qishloq xo'jaligi mahsulotlarini import qiluvchi kichik iqtisodiyot bo'lgan. Mustaqillikka erishilgandan so'ngi xususiyashtirish siyosati ishlab chiqarishning yuqori darajasiga va qishloq xo'jalik tovarlar savdosining ijobiy balansiga olib keldi. Ammo, bozor iqtisodiyotiga qaratilgan islohotlar va talab etilgan zarur texnologiyalar 90-yillarning boshida yalpi ichki mahsulotning (YaIM) kichik ulushini ta'minladi. XXI asrning boshlarida qishloq xo'jaligi to'liq xususiyashtirildi⁵³⁷.

Latviyaning baliqchilik sanoati yalpi ichki mahsulotning atigi bir foiziga to'g'ri keladi. Baliq mahsulotlari eksporti milliy iqtisodiyot uchun muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, baliq ovlash sporti Latviyaning ichki suv havzalarida kuzatiladi. Boltiqbo'yi baliqlari ko'p miqdorda oqsil moddasi sifatida tan olingan. Ichki suvlarda topilgan baliqlarning eng ko'p uchraydigan turlari - bu karas, beluga, karp va lamprey. Latviya qishloq xo'jaligidan 2017 yil 4-choragida 171,991 mln.yevrogacha kamaydi. 2017-yilning uchinchi choragida 273,556 mln. Yevroni tashkil etdi. Latviya YaIM qishloq xo'jaligidan 1995 -2017 yil oralig'ida o'rtacha 162,583 mln. yevroni tashkil etadi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, 273,556 mln.yevroni, 1996 yilning birinchi choragiga kelib, 75,089 mln.yevro darajani tashkil etdi.

5.8.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Latviyada mavjud asosiy foydali qazilmalar dolomit, ohaktosh, gips va gildir. Kurzeme yarim orolida neft resurslari topilgan va ko'p tarmoqli zaxiralarni qidirish ishlari olib borilgan. Latviya G'arbiy Dvina daryosida gidroelektrostantsiyalarga ega.

⁵³⁷ <https://www.britannica.com/place/latvia/Agriculture-forestry-and-fishing>

Shunga qaramay, mamlakat import qilinadigan energiya manbalariga juda bog'liq. Elektr energiyasi asosan Estoniya va Litva tomonidan yetkazib beriladi. Neft mahsulotlari Rossiya va Litva tomonidan yetkazib beriladi. 21-asrning boshidan boshlab Latviya o'zining tashqi energiya manbalarga bog'liqligini kamaytirish uchun o'zining ichki energiya manbalarini diversifikatsiya qilishga erishdi.

5.8.1-jadval

Latviya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Sharqiy Yevropa, Estoniya va Litva o'rtasida joylashgan hudud

Poytaxti	RIGA	Budjeti	Daromadlar: \$10,07 mlrd Xarajatlar: \$10,06 mlrd
YaIM	\$35,915 mlrd.	Global Innovatsion Indeks	33 (44,61)
Oltin valyuta zahirasi	\$3,595 mlrd.	HDI	44 (0,830)
Tashqi qarzi	\$40,02 mlrd.	Tabiiy resurslar	ohaktosh, gil, kvarts qum, gips qumi va dolomit kabi yuqori sifatli sement, shisha va keramika, temir ruda
Maydoni	64,589 kv km	Qishloq xo'jaligi	don, baliq, kartoshka, shakar lavlagi, sabzavot, mol, sut, tuxum, pishloq;
Aholisi	1,944,643 kishi	Sanoati tarkibi	qayta ishlangan mevalar, qayta ishlangan yog'och mahsulotlari, to'qimachilik, qayta ishlangan metallar, farmatsevtika, temir yo'l vagonlari, sintetik tolalar, elektronika
Umumiy chegarasi uzunligi	1,370 km Belarus 161 km Estoniya 333 km Litva 544 km Rossiya 332 km	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 3,2 % Sanoat: 21,9% Xizmatlar: 74,9%
Ishsizlik	9,1%	Yirik kompaniyalari	Financials, AirBaltic, Cēsu Alus, Dartz, Diena, Elko Grupa, Ford-Vairogs, Forticom, Grindeks, Inversija, Just5, Laima, Latvenergo, Rigatta, Rimi Baltic, Russo-Balt, SAF
Inflatsiya	3%	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EBRD, IMF, OSCE, UN, UNCTAD, IBRD, WTO UNESCO, UNHCR, UNWTO, WIPO, WMO,
Soliqlar	13,6% YaIMda	Jon boshiga YaIM darajasi	\$13,729 (nominal) \$26,031.0 (PPP)
Gini index BERI	35.2 44 (6,17)		
Doing Business	16 (2018)		
YAIM darajasi	99 (nominal) 106 (PPP)		
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika		

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Latviyada qayta tiklanadigan elektr energiyasini ishlab chiqarish, kvota tizimi va tenderlar elementlarini o'z ichiga olgan kompleks qo'llab-quvvatlash tizimi orqali rag'batlantiriladi. Mavjud iste'mol tariflari 2020 yil 1 yanvargacha korruptsiyaga qarshi to'liq kurashish va 2007 yildan buyon amalga oshirilayotgan shaffoflikning

pastligiga bog'liqdir. Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan energiya ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlovchi mavjud davlat mexanizmlari qayta baholanib, islohotlar yanada takomillashtirilmoqda. Subsidiyalangan elektr energiyasini ishlab chiqaruvchilarni qattiq nazorat qilish, Yevropa Ittifoqi loyihalarini amalga oshirish uchun nazoratni kuchaytirish va cheklash muddatlari joriy etildi. Shu bilan birga, 2014 yil yanvar oyida subsidiyalangan elektr energiyasini ishlab chiqaruvchilar uchun yangi soliq joriy etildi.

Soliqni qayta tiklanadigan energiya manbalaridan yoki issiqlik stantsiyalaridan elektr energiyasini ishlab chiqarishga moliyaviy yordam ko'rsatadigan kompaniyalar to'laydi. 2014 yil 1 yanvardan boshlab RES-E tarmoqni aniq o'lchash hisobiga amalga oshiriladi. 2016-2020 yillarga mo'ljallangan Energetikani rivojlantirish yo'riqnomasiga ko'ra, 2018 yilgacha elektr energiyasini ishlab chiqarish bo'yicha yangi milliy qo'llab-quvvatlash mexanizmi ishlab chiqilishi kerak. Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan isitish yoki sovutish maqsadida foydalanish turli soliq imtiyozlari orqali ta'minlanadi. Bundan tashqari, transport sohasida qayta tiklanadigan energiya manbalari uchun mavjud bo'lgan yagona rag'bat soliq tartibga solish mexanizmi hisoblanadi.

5.8.5. Sanoat

Latviyada sanoatda ishlab chiqarish o'tgan yilning shu davriga nisbatan 5,5 foizga, 2018 yil yanvarida 4,2 foizga o'sdi. Ishlab chiqarishda qazib olish (yanvar oyida 0,5% va dekabr oyida 14,4%) va ishlab chiqarish (4,4% va 7,7%) asta-sekin o'sdi. Shu bilan birga, elektroenergiya va gazni yetkazib berish bo'yicha xarajatlar kamaydi (4,2% ga -1,5%). Ishlab chiqarish sanoati sohasida qog'oz va qog'oz mahsulotlari (dekabr oyida 0,12% ga nisbatan 12,2% ga) va elektrotexnika (15% va 8,9%) o'rtasida katta o'sish kuzatildi. Aksincha, teri va unga tegishli mahsulotlar (59,3% ga nisbatan 95,5% ga), rezina va plastmassa mahsulotlari (14,4% ga nisbatan 23,9%) va tayyor metall mahsulotlari (6,3% dan 12,9% ga) katta yo'qotishlar qayd etildi. Bundan tashqari, ichimliklar uchun qayta ishlab chiqarish (dekabrda 8,4% ga nisbatan - 11,6%), to'qimachilik (3,4% va 12,3%), matbuotni bosib chiqarish va takror ishlab chiqarish (-3,9% va 21,9%), mashinalar va uskunalar (-6,4% 41,2%). 2017 yil Dekabr oyida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 1,6 foizga kamaydi. Latviyada sanoat ishlab chiqarish 2001 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 4.24% ni tashkil etdi. 2010 yilning oktyabr oyida 23.30% gacha oshdi va 2009 yilning fevral oyi holatiga ko'ra -26.70% ga o'zgardii.

Latviyada tog'-kon sanoati 2017 yil noyabr oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 24,30 foizga oshdi. 2001 yildan 2017 yilga vaqt oralig'ida o'rtacha 7,19 foizni tashkil etdi. 2003 yilning mart oyida 124,40 foizni tashkil etgan va 2009 yilning fevral oyidagi eng past darajadagi ko'rsatkichdan -35,60 foizga o'sgan.

5.8.1-rasm. Latviya sanoatining yillar oralig'ida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁵³⁸

Latviyada sanoat ishlab chiqarish 2017 yil noyabrda o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 9,10 foizga oshdi. Latviyada ishlab chiqarishni o'zlashtirish 1997 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 3.72 foizni tashkil etdi va 2010 yil oktyabr oyida 27,70 foizga o'sib, 2009 yilning fevralida esa, 31,20 foizni tashkil etdi. Latviyada sanoat ishlab chiqarish YaIM tarkibida 2018 yilning birinchi choragida 589,203 mln. yevroni tashkil qildi. 2017-yilning to'rtinchi choragida esa bu ko'rsatkich 696,872 mln. yevroni qayd etgan bo'lsa, 1995-1998 yillarda o'rtacha 537,252 mln. yevroni tashkil qilgan. 2017 yilning ikkinchi choragida bu ko'rsatkich 728,373 mln. yevroga yetgan bo'lib, 1995 yilning ikkinchi choragida esa, rekord daraja 333,666 mln. yevroni ashkil qildi⁵³⁹.

5.8.6. Xizmatlar sohasi

XXI asrning boshlariga kelib xizmat ko'rsatish sohasi Latviya yalpi ichki mahsulotining eng katta ulushiga to'g'ri kelib 75%ni tashkil qilgan. Mamlakat ish kuchining beshdan ikki qismini ish bilan ta'minlaydi. 1990-yillarning boshlarida deyarli mavjud bo'lmagan Latviyaning turistik infratuzilmasi YaIMga nisbatan kam ulushga ega. Asosiy turistik joylar orasida 1997 yilda YuNESKOning Jahon merosi sayti deb nomlangan Riga tarixiy markazi bor; mamlakatning chiroyli qal'alari va monastirlari; qirg'oq va ko'llar shular jumlasidandir. 2000-yillarning boshlarida turistik turar-joylar sifatini yaxshilashga erishildi. Lekin, Latviyaning infratuzilmasi hali ham tashrif buyuruvchilarning oqimi bilan ta'minlash uchun yetarli darajada emas.

Latviyada xizmatlardan 2017 yilning to'rtinchi choragida 869,222 mln. yevrogacha kamaydi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, 918,082 mln. yevroni

⁵³⁸ <https://tradingeconomics.com/latvia/industrial-production>

⁵³⁹ <https://tradingeconomics.com/latvia/gdp-from-manufacturing>

tashkil etgan. YaIM tarkibi bo'yicha Latviya xizmatlar sohasida 1995 yildan 2017 yilga o'rtacha 534,172 mln. yevro qayd etgan. 2017 yilning uchinchi choragiga kelib, bu 918,082 mln. yevroni tashkil etdi. 1996 yilning birinchi choragida rekord daraja 181,772 mln. yevroni tashkil qildi.

Moliya

Latviyaning tijorat bank sektori asosan, Skandinaviya banklaridan tashkil topgan bo'lib, ijobiy natijalar qayd etgan. Latviyaning norezident depozitlari 2015 yil oxiridan boshlab pul aylanish standartlariga mos kelmasligi sababli tobora pasayib bormoqda. Latviyaning moliyaviy regulyatori Moliya va Sarmoya bozori komissiyasi (FCMC) Latviyaning "Trasta Komerbanka" bankining amaldagi litsenziyasini 2016 yil mart oyida bekor qilishni va takomillashgan pul-kredit tizimini joriy qilish to'g'risidagi da'volardan so'ng mamlakat markaziy banki boshqa Latviya banklariga qarshi qonuniy talablarga javob bermasligi uchun yuqori darajada jarimaga tortdi.

Tijorat banklari uchun me'yoriy asos Yevropa Ittifoqi direktiflarining barcha asosiy talablarini o'z ichiga oladi. Birlashtirilgan kapital va moliyaviy bozorlar regulyatori tashkil etildi. Mavjud bo'lgan bank qonunchiligi buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarda (xalqaro buxgalteriya standartlari qat'iy rioya qilinishi shart), eng kam boshlang'ich kapital talablari, kapitalning yetarlilik talablari, katta risklar, ichki kreditlash bo'yicha cheklashlar, ochiq valyuta pozitsiyalari va qarzdorlikni kamaytirish to'g'risidagi qoidalarni o'z ichiga oladi. Qarzdorlikka qarshi qonunchilik va omonatlar kafolati to'g'risidagi qonun qabul qilindi. Bosh prokuratura nazorati ostida mustaqil pul-kredit bo'limi faoliyat yuritadi. Kapital yetarliligi va qarzni yo'qotish to'g'risidagi qoidalar kabi ba'zi bank qoidalari Yevropa Ittifoqi talablarini to'la-to'kis bajarmoqda.

2018 yil yanvar oyida Latviyaga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar miqdori 39 mln. yevroga oshdi. Latviyada 2000 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar miqdori o'rtacha 50,11 mln. yevroni tashkil etib, 2017 yil sentyabr oyida bu ko'rsatkich 324 mln. yevroni tashkil etgan.

Latviya YaIM transport sohasidan 2017 yil 4-choragida 522,863 mln. yevroni tashkil qildi. 2017-yilning uchinchi choragida esa, 552,777 mln. yevroni tashkil etadi. 1995 yildan 2017 yilgacha bu ko'rsatkich 430,267 mln. yevroni tashkil etgan bo'lsa, 2008 yilning to'rtinchi choragida bu raqam 592,489 mln. yevroni va 1995 yilning to'rtinchi choragida esa, past rekord darajadagi 228,683 mln. yevroni tashkil qildi.

Nufuzli banklari

- ✓ Swedbank
- ✓ SEB banka
- ✓ ABLV
- ✓ Rietumu
- ✓ Nordea Bank Finland
- ✓ DNB⁵⁴⁰

5.8.7. Tashqi savdo munosabatlari

⁵⁴⁰ <http://www.baltic-legal.com/banking-in-latvia-top-banks-eng.htm>

Latviya iqtisodiyoti 2017 yilning to'rtinchi choragida 4,2 foizga o'sdi va bu avvalgi yilga nisbatan 5,8 foizga yuqoridir. Sekin o'sishi asosan: ishlab chiqarish (6,9 foizga nisbatan 3 chorakda 8,4 foizga); qurilishda (21 foizdan 25 foizgacha); transport (5,6% va 9,5%); davlat boshqaruvi (3 foiz va 4,2 foiz) va ta'lim (3,6 foizga nisbatan 6,5 foiz). Shuningdek, moliya va sug'urta sohasida (-26 foizga -12,9 foiz); ko'chmas mulk faoliyati (3 foizga nisbatan -2,4 foiz) va konchilik hamda kommunal xizmatlar (-1,2 foizga nisbatan 14,9 foiz) ko'rsatkich qayd etdi. Uchinchi chorakda YaIM 1,5 foizdan 0,3 foizga o'sdi. 2017-yilda yalpi ichki mahsulot 4,5 foizga o'sdi va 2016-yilda bu ko'rsatkich 2,2 foizni tashkil etdi. 1996 yildan 2017 yilga nisbatan o'rtacha 4.19 foizni tashkil etdi. 2007 yilning birinchi choragida 14,10 foizni tashkil etdi.

5.8.2-jadval

Latviya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$ 5,394 mlrd. (2017)	Import (USD)	\$ 6,622 mlrd. (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	yog'och va yog'och mahsulotlari, ko'mir, elektr jihozlari va elektr jihozlari, transport vositalari va ularning qismlari, mineral mahsulotlar	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mashinalar va uskunalar, iste'mol tovarlari, kimyoviy moddalar, yoqilg'i, transport vositalari
Asosiy hamkorlar	 Litva 17,20% Estonia 12,12% Rossia 8,06% Germaniya 7,35% Shvetsiya 6,46%	Asosiy hamkorlar	 Litva 18,78% Germaniya 10,95% Polsha 9,52% Estonia 7,7% Rossia 7,09%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Latviya eksporti 2018 yilning yanvar oyida 95% ga ortib, 18,1% ni tashkil etdi. Yog'och va yog'och buyumlari savdosi (9,4%); mashina, mexanik asbob-uskunalar va elektr jihozlari (42,7%); mineral mahsulotlar (34,6%); (42,3%) va oziq-ovqat mahsulotlarini (17,8%) tashkil etdi. 2017 yil yakunlari bo'yicha mamlakat eksport hajmi 5.394 mlrd. AQSh dollarini tashkil qildi. Asosiy eksport sheriklari Litva (jami eksportning 15,7%), Estoniya (12,2%), Germaniya (7,3%) va Shvetsiya (6,5%)ni tashkil etadi. Latviya eksporti 1993 yildan 2018 yilgacha oraliqda o'rtacha 409,65 mln.yevroga teng bo'lib, 2017 yil noyabrida 1,101 mln.yevroga o'sgan. 1994 yilning yanvar oyida esa 53,10 mln. yevroni tashkil qildi.

Latviya importi 2018 yil yanvar oyida 1,088 mln. yevroga teng bo'lib, mashinasozlik, mexanik asbob-uskuna va elektrotexnika uskunalarini xarid qilish bilan bog'liq ravishda 7,9% ga o'sdi(32%); transport vositalari va uskunalarini (15%); mineral mahsulotlar (18,5%); (39,6%) va oziq-ovqat mahsulotlarini (22,6%) tashkil etdi. 2017 yil yakunlari bo'yicha mamlakat import darajasi 6.622 mlrd. AQSh dollarini tashkil etdi. Asosiy import sheriklari Litva (jami importning 18%),

Germaniya (10,1%), Polsha (9,5%) va Estoniya (7,7%). Latviya import 1993-1998 yillar oralig'ida o'rtacha 574,26 mln. yevroga tenglashdi. Bu esa 2017 yil avgustida 1291,26 mln.yevroni tashkil etdi. 1993 yilning sentabr oyida bu miqdor 52,50 mln. yevroni tashkil qilgan edi.

5.8.2-rasm. Latviya YaIMning yillar oralig'ida o'zgarish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁵⁴¹

Latviya iqtisodiyoti 2017 yilning to'rtinchi choragida 4,2 foizga o'sdi va bu avvalgi yilga nisbatan 5,8 foizga oshgan. Sekin o'sishi asosan: ishlab chiqarish (6,9 foizga nisbatan 3 chorakdan 8,4 foizga); qurilishda (21 foizdan 25 foizgacha); transport (5,6% va 9,5%); davlat boshqaruvi (3 foiz va 4,2 foiz) va ta'lim (3,6 foizga nisbatan 6,5 foiz). Shuningdek, moliya va sug'urta sohalarida (-26 foizga -12,9 foiz); ko'chmas mulk faoliyati (3 foizga nisbatan -2,4 foiz) va konchilik hamda kommunal xizmatlar (-1,2 foizga nisbatan 14,9 foiz). Uchinchi chorakda YaIM 1,5 foizdan 0,3 foizga o'sdi. 2017-yilda yalpi ichki mahsulot 4,5 foizga o'sdi va 2016-yilga nisbatan 2,2 foizni tashkil etdi.

5.8.8. Ishchi kuchi resurslari

2017 yilning uchinchi choragida Latviyada ish bilan bandlik darajasi 63,60 foizgacha o'sdi. 2017 yil 2-choragida 62,60 foizni tashkil etdi. 2002 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davr oralig'ida o'rtacha 57,50 foizni tashkil etdi va 2017 yilning uchinchi choragiga kelib 63,60 foizni tashkil etdi. 2010 yilning birinchi choragida past rekord darajadagi ko'rsatkich 50,80 foizni tashkil etdi.

⁵⁴¹ <https://tradingeconomics.com/latvia/gdp-growth-annual>

5.8.3-rasm. Latviyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o‘zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁵⁴²

2017 yilning to‘rtinchi choragida Latviyada ishsizlar soni 8,1 foizgacha pasaydi, bu o‘tgan yilgi 8,5 foizdan. 2008 yilning uchinchi choragidan buyon ishsizlik darajasi eng past ko‘rsatkich bo‘lib qolmoqda, chunki ishsizlar soni 4,4 mingdan 79,7 mingga kamaydi, ish bilan bandlar soni 902,2 ming kishidan 0,7 ming kishiga tushdi. Shunday bo‘lsada, Latviya ishsizligi darajasi Boltiqbo‘yi davlatlari orasida eng yuqori (Estoniyada 5,3 foiz va Litvada 6,7 foiz). 2017 yilga kelib ishsizlik darajasi 8,7 foizni tashkil etdi. Latviyada ishsizlik darajasi 2002 va 2017 yillar oralig‘ida o‘rtacha 11.63 foizni tashkil etdi. Bu 2010 yilning birinchi choragida 21,30 foizni tashkil etgan va 2007 yilning to‘rtinchi choragida esa, yuqori darajadagi ko‘rsatkichdan 5,30 foizgacha o‘sgan.

5.8.9. Soliq tizimi

Latviyada korporativ solig‘i stavkasi 15 foizni tashkil etadi. Latviyada korporativ solig‘i stavkasi 1995 yilda 2018 yilga nisbatan o‘rtacha 18,67 foizni tashkil etdi va 1996 yilda 29 foizni tashkil etgan. 2002 yilda rekord darajadagi 15 foizga yetgan. Latviyada shaxsiy daromad solig‘i stavkasi 20 foizni tashkil qiladi. 1995 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 24,29 foizni tashkil etdi. Bu ko‘rsatkich 2010 yilda 26 foizni tashkil etgan. 2017 yilda 20 foizni tashkil etgan.

Latviyada sotuvdan tushadigan soliq stavkasi 21 foizni tashkil qiladi. Bu ko‘rsatkich 2000 yilda 2018 yilgacha bo‘lgan davrda 19.63 foizni tashkil etdi. Bu esa 2011 yilda 22 foizni tashkil etgan bo‘lib 2001 yilda 18 foizni tashkil etgan.

5.8.10. Transport

Latviyaning qulay geografik joylashuvi va mo‘tadil iqlimi yil bo‘yi yuk tashish

⁵⁴² <https://tradingeconomics.com/latvia/unemployment-rate>

imkonini beradi. Katta portlardan Riga, Ventspils va Liepaja shaharlarida joylashgan bo'lib, qirg'oq bo'ylab bir necha kichikroq portlar mavjud. Sharqiy-g'arbiy temir yo'laklari Latviya hududidan yuklarni asosiy portlariga olib o'tishni osonlashtiradi. Rigada Yevropa Ittifoqi standartidagi xalqaro aeroport mavjud.

Latviyada transport xizmatlaridan 2017 yil 4-choragida 522,863 mln. yevrogacha kamaydi.

2017-yilning uchinchi choragida 552,777 mln.yevroni tashkil etdi. 1995 yilda Latviya transport xizmati bo'yicha YaIM o'rtacha 430,267 mln.yevroni tashkil etdi. 2008 yilning to'rtinchi choragida bu ko'rsatkich 592,489 mln.yevroni va 1995 yilning to'rtinchi choragida past rekord darajadagi 228,683 mln.yevroni tashkil qildi.

Temir yo'l

Latviya temir yo'llari asosiy davlat kompaniyasi hisoblanadi. Milliy kompaniyalar yo'lovchi xizmatlarini amalga oshiradilar, shuningdek, yuklarning katta qismi xalqaro va mintaqaviy yo'nalishlar bo'yicha tashiydilar, yuk poezdlari esa mavjud yo'lovchi tashish tarmog'ida ishlaydi hamda yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish uchun bir qator maxsus express yo'nalishlar mavjud. Bundan tashqari, Rossiyadan va Polshadan qurilgan Gulben va Alyuxne hududlarida harakatlanadigan temir yo'l mavjud. Ikki shahar o'rtasida 33 km yo'nalishida uchta tor o'lchamli temir yo'l xizmat ko'rsatadi.

Aeroport

Riga xalqaro aeroporti har yili 5 milliondan ortiq yo'lovchiga xizmat ko'rsatadigan Latviyada yagona yirik aeroportdir. Bu Boltiqbo'yi mamlakatlari ichida eng yirik aeroportdir. Dunyoning 30 davlatidan 80 dan ortiq yo'nalishlarga to'g'ridan-to'g'ri reyslarni amalga oshiradi. Shu jumladan, "O'zbekiston havo yo'llari" yil bo'yi Nyu-York-JFK yo'nalishidagi transatlantik parvozni amalga oshirishda ushbu hududda vaqtincha qo'nib parvozni davom ettiradi. Bundan tashqari, AirBaltic kompaniyasi ham ushbu asosiy transit markazdan keng foydalanadi. AirBaltic shuningdek, Liepāja xalqaro aeroporti va Ventspils xalqaro aeroportidan ham foydalanadi. 2017 yilda ushbu yo'nalishda faoliyat to'xtatildi. Keyinchalik esa, AirBaltic Riga-dan Liepajagacha reyslarni yana qayta ishga tushirgan.

Portlar

Mamlakatning asosiy portlari Riga (Riga yo'lovchi terminallari Freeport), Ventspils (Ventspilsning erkin porti) va Liepaja (Port Liepaja) da joylashgan. Ko'p tranzit yuklar ushbu transport portlaridan foydalanadi. Yuklar hamjining yarmi neft xomashyosi va neft mahsulotlari hisoblanadi.

Telekommunikatsiya

Latviyaning telekommunikatsiya sektori qisman xususiylashtirilgan. Internet foydalanuvchilari soni 1990 yillar oxiridan 2000-yillarning o'rtasida sezilarli darajada oshdi; biroq Yevropa Ittifoqi uchun o'rtacha ko'rsatkichdan ancha past. Latviyada uyali telefondan foydalanish statsionar telefondan foydalanishga qaraganda ancha yuqori bo'lib yiliga o'rtacha 11.2 foizga o'smoqda.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

✓ Ge group (cargo)

- ✓ Osa cargo
- ✓ Sia n logistiks
- ✓ Mobile-a transporta firma
- ✓ Dtm service sia
- ✓ Transocean⁵⁴³

WORLD BANK

5.8.11. Jahon Banki bilan hamkorlik

Latviyada xususiylashtirish loyihalari deyarli yakunlangan. Davlatning barcha kichik va o'rta korxonalarini oldindan xususiylashtirildi. Siyosiy jihatdan yirik davlat kompaniyalarining kam qismini davlat tasarrufida qoldirildi. Xususan, mamlakatning asosiy energiya va kommunal xo'jaligi "Latvennergo" davlatga tegishli bo'lib, uni xususiylashtirish rejalari yo'q. Hukumat, shuningdek Ventspils Nafta neft tranzit kompaniyasi va mamlakatning asosiy Lattelecom telekom kompaniyasida ozchilik ulushini egallab turibdi, ammo, yaqin kelajakda uning aktsiyalaridan voz kechishni rejalashtirmoqda⁵⁴⁴.

Latviyadagi xorijiy investitsiyalar shimoliy-markaziy Yevropadagi darajalar bilan solishtirganda hali-hanuz pastroq darajada. Yerni sotish, shu jumladan, chet ellar tadbirkorlariga sotishni kengaytirishga qaratilgan qonun 1997 yilda qabul qilingan. 1999 yilda 127 mln. AQSh dollari miqdorida sarmoya kiritgan edi. 2016 yil Latviyaning to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 10,2% ga oshgan. Aynan shu yili Qo'shma Shtatlar 58,2 mln. AQSh dollarida investitsion loyihalarni moliyalashtirdi. Latviyaga tovarlar va xizmatlar eksportini rag'batlantirish maqsadida Jahon Savdo Tashkiloti, OECD va Yevropa Ittifoqi kabi G'arbdagi iqtisodiy institutlarga qo'shilishni istagan Latviya 1995 yilda Yevropa Ittifoqi bilan 4 yillik o'tish davri milliy dasturi shartnoma imzoladi. Latviya va AQSh investitsiyalar, savdo va intellektual mulkni himoya qilish hamda ikki tomonlama soliqqa tortishning oldini olish bo'yicha shartnoma tuzdilar.

5.8.12. Doing Business

5.8.3-jadval

Latviyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Latviya, Easy of Doing Business 2018</i>			
		<i>DTF</i>	
Busines boshlashning osonligi (1-190)	57	Vaqt (kun)	69
Bisnezni boshlash (daraja)	18	Qiyamati (jon boshiga tushad. capital)	141,4
DTF bali (0-100)	94,36	Tariflar indeksining ishonchliligi va oshkoraligi (0-8)	5
Jarayonlar (soni)	4		
Vaqt (kun)	4,5		
Qiyamati (jon boshiga tushad. capital %)	1,8	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	21
Minimum capital	0,0	DTF bali (0-100)	82,07

⁵⁴³ <https://www.europages.co.uk/companies/Latvia/road%20transport.html>

⁵⁴⁴ <http://www.worldbank.org/en/country/latvia/overview#2>

		Jarayonlar (soni)	3
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	161	Vaqt (kun)	5,5
DTF bali (0-100)	54,90	Qiymat (mulk qiymati %)	0,2
Jarayonlar (soni)	21	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	14,5
Vaqt (kun)	242		
Qiymati (ombor qiymati %)	68	Soliq to'lash(daraja)	35
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	12,0	DTF bali (0-100)	84,21
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	6
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	102	Vaqt (bir yil uchun soatda)	195
DTF bali (0-100)	67,98	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	39,8
Jarayonlar (soni)	7		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 180-bet.

Yevropa Ittifoqining iqtisodiy o'sishi sur'at va tarkibi nuqtai nazaridan tobora mustahkam. Mamlakat hozirgi kunda Yevropa iqtisodiyoti qayta tiklanishning beshinchi fazasiga kirdi va hozirgi kunda barcha Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarga yetib bormoqda. Xususiy iste'mol, o'sishning asosiy omili bo'lib qolmoqda. Rivojlanishning ikkinchi ustuniga aylangan investitsiyalarning istiqbollari ham yaxshi chunki, investitsiyalarni tiklash juda qulay moliyalashtirish shartlaridan va korporativ rentabellikni yaxshilashda davom etmoqda. Xususiy sektorga kreditni yo'naltirish jarayoni davom etmoqda. Bundan tashqari, mahalliy savdo tobora ko'proq xalqaro savdoga biriktirilishiga ko'maklashmoqda.

5.8.13. Turizm

Bugungi kunda sayyohlik Latviyaning eng jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biridir. Ushbu o'sish so'nggi bir necha yil davomida barqarorlashdi va Latviya hukumati Yevropa Ittifoqi Ochiq Osmon loyihasi va Riga xalqaro aeroportiga qo'shimcha yo'lovchilarni jalb qilish uchun havo kemalari uchun rag'batlantiruvchi siyosatini amalga oshirdi. 2017 yilda Riga aeroportida 6.3 million yo'lovchiga xizmat qildi.

2014 yil uchun Yevropa Madaniyat saroyi maqomini olish va 2015 yil birinchi yarmida Yevropa Ittifoqi Kengashining raisi sifatida faoliyat yuritayotgan Latviya har yili yangi sayyohlarni jalb etib, global sayyohlik hududlari bo'lib kelmoqda. Garchi yangi sayyohlik turar-joylar soni sezilarli darajada oshgan bo'lsada, bozorda qo'shimcha xalqaro zanjirli boshqaruv tizimi mavjud bo'lishidan foyda ko'radi. Accor Hotels va Kempinski Hotels kabi jahon brendlari Latviya bozoriga kirishga erishdilar.

Sport va ochiq havoda faoliyat

Aholi zichligi pastligi sababli, Latviyaning katta qismlari o'rmonlar va suv-botqoq yerlari bilan qoplangan. Mamlakatda ko'plab milliy bog'lar va tabiat qo'riqxonalari mavjud. Ulardan eng kattasi Gauja vodiysidagi o'rmonli hamda Gauja milliy bog'i. Slitere milliy bog'ida Riga Ko'rfazining Baltika dengizi bilan chegaralangan Cape Kolka ajoyib plajiga ega. Latviya qushlarni kuzatish uchun juda

mashhur mintaqa hisoblanadi. Qadimgi bog'larda qisqa piyoda sayr qilishdan tortib, bir necha kunlik lagerga va qayiq safarlariga qadar barcha qiyinchilik darajalarida trekking imkoniyatlari ham mavjud. Daraxtlar qizil va sariq rangga aylanganda turli ranglarini kuzatish uchun kuzda sayr qilish uchun mashhurdir. Bunday faoliyatning eng mashhur joylari Sigulda va Vidzemes Augstienedir.

Plyaj faoliyati

Latviyaning Yevropadagi eng uzun qumli plyajlaridan biri joylashgan. Iyul va avgust oylarida suv toza bo'lib suzishga yetarli darajada issiq holatda bo'ladi. Dengizda oqim juda sekin. Eng yaxshi tabiiy plyaj lipayadan Janubi tomonga cho'zilgan qirg'oq sanaladi, chunki u toza suv, yorqin qum va juda ko'p odamlar bilan ochiq dengiz (qirg'oq emas) sohilidir, chunki bu aholi yashaydigan joyga yaqin emas. Barqaror havo harorati 30° C bo'lganida, suvning harorati 20° C atrofida bu esa, intensiv quyosh nurini qabul qilganda juda tetiklantiruvchi quvvatga ega. Sayyohlarning suzgandan so'ng yuvishinishlari shart emas, chunki tuz darajasi me'yoridan ancha past darajada.

Xarid qilish

Latviya yagona pul birligi sifatida(€) ushbu umumiy Yvropa pullaridan foydalanadigan boshqa 24 mamlakat bilan bir xil moliyaviy tizimga ega. Ushbu 24 mamlakat: Avstriya, Belgiya, Kipr, Estoniya, Finlyandiya, Fransiya, Germaniya, Gretsiya, Irlandiya, Italiya, Latviya, Litva, Lyuksemburg, Malta, Niderlandiya, Portugaliya, Slovakiya, Sloveniya va Ispaniya (rasmiy yevro a'zolari Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar), shuningdek, Andorra, Kosovo, Monako, Chernogoriya, San-Marino va Vatikanni Yevro hududi ishlarida va Yevropa Ittifoqi a'zolikiga ega bo'lmagan holda ishlatishadi. Ushbu mamlakatlarda jami 330 milliondan ziyod aholi yashaydi.

Taomlar

Mamlakat ko'p miqdorda non, sut mahsulotlari, muzqaymoq, shirinliklar (Laima tomonidan tayyorlangan shirinliklar) va boshqa yeguliklarni taklif qiladi. Riga, Liepaja va boshqa shahar hamda shaharlarning ochiq bozorlarida mahalliy mevalar, sabzavotlar va qo'ziqorinlar yangi tanlangan yovvoyi qulupnay yoki o'rmonlardan yong'oq, yoki ba'zi bir katta qulupnay, olma pirogi va to'g'ridan-to'g'ri bog'dan yangi uzulgn mevalarni taklif qiladi. Bu asosan, yoz va kuz mavsumida mavjud.

Latviya taomlari qishloq madaniyatidan kelib chiqadi va Latviyaning dengiz sohilida o'sadigan ekinlarga, mo'tadil iqlimga asoslangan. Choy, bug'doy, yulaf, no'xat, lavlagi va kartoshka; sosiska va boshqa mol go'shti mahsulotlari eng ko'p ishlatiladigan, fūme va xom baliqning ko'plab turlari keng iste'mol qilinadi. Ko'p turdagi oziq-ovqatlar, ayniqsa, pishloq va non bilan alohida xushbo'ylik tarqatadi. Fūme gouda o'xshash pishloq, ammo yumshoq, eng arzon va eng mazali. Latviyadagi jo'xori noni og'ir va gulli hamda no'xat sho'rvasi, kartoshka va shnitzel kabi latviya taomlari bilan yaxshi iste'mol qilinadi. Katta shaharlarda joylashgan restoranlarda odatda sopol idishlarda ovqat pishiriladi.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Muqaddas juma; Yoz maktabi festivali, 23-24 iyun; Milliy

bayram kuni, Respublikani e'lon qilish, 18 noyabr; Rojdestvo, 25-26 dekabr; Yangi yil arafasi, 31 dekabr.

Nufuzli mehmonxonalar

- ✓ Light House Jurmala
- ✓ Royal Casino SPA & Hotel Resort
- ✓ Hotel Bergs
- ✓ Dome Hotel & Spa - Relais & Châteaux
- ✓ Liepupe Manor
- ✓ Pullman Riga Old Town⁵⁴⁵

5.8.14. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Latviya o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 3-noyabr kuni o'rnatilgan. Latviya Elchixonasi Toshkentda 1992 yilda ochilgan. O'zbekiston Elchixonasi esa Latviya poytaxti Rigada 1995 yilda ish boshlagan. O'zbekiston Latviyaning Markaziy Osiyo hududidagi muhim va asosiy hamkorlaridan biri hisoblanadi. 2013 yilning mayida Latviya Tashqi ishlar vaziri Edgars Rinkevichs tashrif buyurdi. Uzluksiz tarzda Tashqi ishlar vazirliklarining siyosiy konsultatsiyalari o'tkazilib turiladi va bundan tashqari iqtisodiy masalalar bo'yicha hukumatlararo komissiyasi yilgilishlari olib boriladi. 2011 yilning 1 yanvaridan 2012 yilning 31 dekabriga qadar Latviya respublikasining O'zbekistondagi Elchixonasi NATO Elchixonasining majburiyatlarini bajargan. 1994 yil noyabr oyida O'zbekistondagi Latviya elchisi va 2002 yilning avgustida tayinlangan Latviyadagi O'zbekiston elchilari paytida o'zaro ikki tomonlama aloqa sifat darajasi bo'yicha yangi bosqichga ko'tarildi. O'zbekistondagi Latviya Respublikasi favqulotda va muhtor elchisi – Edgars Bondars va Latviyadagi O'zbekiston Respublikasining favqulotda va muhtor elchisi – Afzal Ortikov.

1998 yildan Latviya-o'zbek hukumatlararo komissiyasi ish boshlagan. Komissiya vazifalariga mutaxassislar darajasida ikki ikki tomonlama aloqalarning muhim masalalarini ko'rib chiqish va taklif berish kiradi. 2013 yilning 18-19 sentyabr kunlari Toshkent shahrida Komissiyaning navbatdagi 4-yig'ilishi bo'lib o'tdi. Unda transport, ta'lim, turizm, qishloq xo'jaligi va boshqa masalalarga tegishli savollar muhokama qilindi. Ikkii mamlakat o'rtasida iqtisodiy hamkorlikka tegishli masalalarni ko'rib chiquvchi yaxshi huquqiy asoso yaratilgan. Latviyaning oily o'quv yurtlari o'zbek talabalari uchun Evropa Ittifoqi darajasida ta'lim olishni taklif qiladi. Latviyada ta'lim olayotgan chet el talabalarining soni jihatidan O'zbekiston 3 o'rinda turadi. 2013 yilda O'zbekistondan borib tahsil olayotgan talabalar soni 366 kishiga etdi. Oliy o'quv yurtlari ko'plab mutaxassisliklar bo'yicha ta'lim olishni taklif qiladi. Bank va moliya ishi, texnik ta'lim, tibbiyot, aviatsiya va boshqalar shular

⁵⁴⁵ http://www.luxuryhotelsguides.com/?cc1=LV&gclid=Cj0KCQjwzK_bBRDDARIsAFQF7zPZmzGpB-Y9VL8sPzqpFQyNbCggQyCXOZTZKw3_ugHr8kFS5lwWSuIaAnxUEALw_wcB

jumlasidandir⁵⁴⁶.

2014 yil shu yilning 27-29 may kunlari Latviya Respublikasi Prezidenti Andris Berzinsh boshchiligidagi katta delegatsiya O'zbekistonga tashrif buyurdi. Uning doirasida ikki davlat rahbarlarining yuqori darajadagi uchrashuvi, O'zbek-Latviya biznes-forumi, ikki davlat ishbiarmonlari uchun koperatsion birja tashkil etildi. Latviya Iqtisodiyot vaziri Vyacheslavs Dovrovskis - Munosabatlarimiz doimiy xarakter kasb etishida Latviya Savdo sanoat palatasi vakolatxonasining Toshkentda ochilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni ta'kidlashim kerakki, Latviya iqtisodiyotida bugun xususiyl tadbirkorlar katta ulushga ega. Mamlakatda ularning erkin faoliyat yuritishi uchun keng sharoitlar yaratilgan. Erkinlik bilan birga, ularning majburiyatlari ham aniq belgilab berilgan. Hukumat ular tomonidan ilgari suriladigan tashabbuslar, ya'ni chet ellik hamkorlar bilan aloqalarini kengaytirish va biznes g'oyalarni amalga oshirish tashabbuslariga suyanadi. G'oyalar muzokaralar asosida biznes rejalar va aniq loyihalarga aylanganda ularga hukumat tomonidan ko'mak zarur bo'lishi mumkin. Shunda hukumat o'z vakolatlari doirasida ularni qo'llab-quvvatlaydi. Bugungi kunda O'zbekistonda 21 ta, mening mamlakatimida esa 402 ta O'zbek-Latviya kapitali asosida ochilgan korxonalar faoliyat yuritmoqda. Bizning vazifamiz ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, mamlakatda biznes muhitni yaxshilashdan iborat⁵⁴⁷.

2018-yilning 14-aprel kuni O'zbekiston Tashqi savdo vazirligida Latviya Seymi raisi Inara Murnietse boshchiligidagi Latviya delegatsiyasi bilan uchrashuv o'tkazildi. Inari Murnietse so'zlariga ko'ra, Latviya transport-logistika sohasidagi hamkorlikni rivojlantirishga katta e'tibor beradi. Shu munosabat bilan Latviya delegatsiyasi tomonidan ikki mamlakat poytaxtlari o'rtasida aviaparvozlar sonini ko'paytirish masalasini ko'rib chiqish taklif etildi. O'z navbatida, o'zbek tomoni yuk tashish tariflari, shu jumladan temir yo'l transporti orqali tashish uchun chegirmalar taqdim etish masalasini ko'rib chiqishni taklif qildi. «Latviya, O'zbekistonning muhim hamkori bo'lib, uning geografik joylashuvi va rivojlangan transport infratuzilmasi hisobiga Respublikamizning tashqi savdosida muhim rol o'ynaydi. Mavjud transport koridor, Latviyaning Riga va Liepaya shaharlari portlariga chiqishga imkon beruvchi mavjud transport koridori har ikki yo'nalishda yuk tashish hajmini yanada oshirish uchun sezilarli salohiyatga ega. Ikki mamlakat transport tizimlari orqali tovarlarni tranzit qilish uchun tariflarni optimallashtirish, O'zbekiston va Latviya hududlari bo'ylab yuk tashish hajmini sezilarli darajada oshiradi».

Tomonlar, iqtisodiy, sanoat va ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo'yicha ikki tomonlama hukumatlararo komissiya majlisidan oldin, savollarni ko'rib chiqish maqsadga muvofiqligini tasdiqlashdi. Ta'kidlash joizki, HK ikki davlat o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Latviya tomoni, komissiyaning kelgusidagi majlisi tartibini Latviya Respublikasi atrof-muhitni muhofaza qilish va mintaqaviy rivojlanish vaziri K. Gerxardsning O'zbekistonga tashrifi doirasida

⁵⁴⁶ <http://www.mfa.gov.lv/uz/uzbekistan/latviya-o-zbekiston-aloqalari>

⁵⁴⁷ <https://uzreport.news/economy/ozbekiston-bilan-latviya-ortasidagi-savdo-iqtisodiy-hamkorlik-aloqalari-kengaymoqda>

muhokama qilinishi haqida ma'lumot berdi. Hukumatlararo muzokaralardan tashqari, Latviya parlamenti a'zolari ikki mamlakat ishbilarmon doiralarining to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni o'rnatishga imkon beruvchi O'zbekiston-Latviya biznes-kengashini tashkil etishni taklif qildilar. Uchrashuv doirasida Latviya delegatsiyasi O'zbekiston Respublikasining Boltiqbo'yi mintaqasida savdo-iqtisodiy manfaatlarini ilgari surishga tayyor ekanini ta'kidladi. Xususan, ayrim masalalarni muhokama qilish uchun Latviya Respublikasi faol ishtirok etadigan «Shimoliy-Boltiqbo'yi Sakkizligi» (NB-8) maydonidan foydalanish taklif etildi.

Uchrashuv doirasida Latviya tomonidan Farg'onada "Turizm, mehmonxona va restoran xizmatlari" yo'nalishi bo'yicha Axborot tizimlarini boshqarish oliy maktabi filialini ochish va shuningdek, kata tajriba to'plashga ulgurgan elektron hukumat va yashil texnologiyalar sohalarida hamkorlik qilishda qiziqish bildirildi⁵⁴⁸.

5.9. LITVA

REJA:

- 5.9.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.9.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.9.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 5.9.4. Energetika
- 5.9.5. Sanoati
- 5.9.6. Xizmatlar sohasi
- 5.9.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 5.9.8. Ishchi kuchi resurslari
- 5.9.9. Soliq tizimi
- 5.9.10. Transport
- 5.9.11. Kommunikatsiya
- 5.9.12. Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.9.13. Doing Business
- 5.9.14. Turizm
- 5.9.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

56 00 N, 24 00 E; UTC+2
Euro (EUR)
VILNIYUS

⁵⁴⁸<https://mft.uz/uz/news/ozbekiston-respublikasi-tashqi-savdo-vazirligida-latviya-seymi-raisi-bilan-uchrashuv-bolib-otdi>

1992 yil 25 oktyabrda Litvaning saylovchilari yangi konstitutsiyani ma'qulladilar. Bu Konstitutsiya 141 a'zoga ega bo'lgan yagona qonun chiqaruvchi (Seimas) va xalq tomonidan saylangan prezidentga vakolat berdi. Seimas a'zolari to'rt yil muddatga saylanadi va prezident bevosita besh yillik muddatga saylanadi. Bosh vazirni prezident tayinlaydi; boshqa barcha vazirlar bosh vazir tomonidan tayinlanadi va prezident tomonidan tayinlanadi

5.9.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Litva nominal YaIM hajmi 54.352 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 19.053 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 82 orinidagi mamlakat⁵⁴⁹. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 73.99 mlrd. AQSh dollari bashorat qilinmoqda. Latviya 2001 yil 31 mayda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁵⁵⁰.

Litva rejali va markazlashgan iqtisodiy tizimdan erkin bozor iqtisodiyotiga o'tish davrini boshidan kechirmoqda. Makroiqtisodiy muvozanatlash siyosati, shu jumladan, ko'plab davlat korxonalarini xususiylashtirish va valyuta siyosatini liberallashtirish ochiq va tez o'sib borayotgan iqtisodiyotning o'sishiga hamda ichki iste'mol talablarini qondirishga erishila boshlandi. Chet el investitsiyalari va YeI uzoq muddatli kapital mablag'lari hisobiga milliy iqtisodiyoy diversifikatsiya qilindi. Mamlakat 2004 yil may oyida Yevropa Ittifoqi va 2015 yil yanvar oyida esa yevro zonasiga qo'shilgan. Litva OECD ga a'zo bo'lish yo'l xaritasini 2015 yil iyul oyida yakunlash uchun ish olib borgan. 2017 yilda OECD Rüşveti bo'yicha ishchi guruhiga a'zo bo'ldi. Bu esa kichik bir mamlakat uchun jahon iqtisodiyoti tizimiga yanada integratsiyalashuvi uchun OECD ga kirish jarayoni yanada muhim qadam bo'ldi.

5.9.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

1990- yillar o'rtalarida boshlangan islohotlar mamlakatni ochiq va tez o'sib borayotgan iqtisodiyotga aylantira boshladi. Jahon savdo munosabatlari va xorijiy investitsiyalar uchun mamlakat ochiq va erkinlashtirilgan. Litva endi yuqori

⁵⁴⁹ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppc@weo/oemdc/advec/weoworld/lva>

⁵⁵⁰ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

darajadagi tadbirkorlik va moliyaviy erkinlikka ega bo'la boshladi. Litva milliy iqtisodiyoti Yevropa uchun tartibga solish nisbatan shaffof va samarali bo'lib, xorijiy va mahalliy kapital bilan bir xil valyuta kredit munosabatlariga asoslanadi. Moliya sektori ilg'or, mintaqaviy tarzda integratsiyalashgan va ozgina zo'ra ravonlik qoidalariga bo'ysunadi.

Litvaning eng muhim islohotlaridan biri davlat mulklarini xususiylashtirish bo'ldi. Xususiylashtirishning birinchi bosqichi 1991-1995 yillarda amalga oshirildi. Fuqarolarga nominal qiymati 3,1 milliard yevro miqdoridagi investitsiya shartnomalari berildi va ular davlat aktivlarni sotishda ishtirok etishga imkon berdi. 1995 yilning oktyabriga qadar ular quyidagi tarzda foydalanilgan: aktsiyalarni sotib olish uchun 65%; Turar joylar uchun 19%; Qishloq xo'jaligi uchun 5%; va 7% ishlatilmagan. Umumiy hisob-kitob qiymatida 2,0 mlrd. yevro miqdorida davlat kapitalini tashkil etilgan 5,700 dan ortiq korxonalar to'rtta boshlang'ich xususiylashtirish usullari bo'yicha sotildi:

- ✓ aktsiya takliflari;
- ✓ auktsionlar;
- ✓ eng yaxshi biznes rejalari tanlovlari;
- ✓ valyuta savdosi;

Ikkinchi bosqich 1995 yilda xususiylashtirish usullarini yanada kengaytirishni ta'minlaydigan va kvotasiz savdo jarayonida qatnashishga imkon beradigan yangi qonunni tasdiqlash orqali boshlandi. 1996 va 1998 yillar mobaynida 526 ta korxonalar 0,7 mlrd.yevrodan ko'proqqa sotilgan. Islohotlar oldidan davlat sektori umuman iqtisodiyotda monopol edi. Ushbu islohotlar xususiylashtirishning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 2000 yilda 70 foizdan, 2011 yilda esa 80 foizga o'sishini ta'minladi⁵⁵¹.

2015 yil 1 yanvar kuni Litva Yevroni qabul qilgan 19-davlat bo'ldi. Yevroga valyutasiga qo'shilish Litva Bankini litaning qiymatini himoya qilishdan qutqaradi va "bu Yevropa Markaziy Banki (ECB) qarorlarini qabul qilishda Litvaning ham takliflari hisobga olinishi shuningdek, uning yagona rezolyutsiyasi fondi va arzonroq qarz olish imkoniyatlarini" kengaytirdi.

Litvaliklar bank kartalaridan farqli ravishda naqd puldan foydalanish afzalligini ta'kidlab, uni yuqori darajada qabul qilinishiga umid qilishardi. Bu tizim mamlakatning katta norasmiy iqtisodiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin edi. EMB (ECB) ma'lumotlariga ko'ra, litvaliklar estoniyaliklar yoki latviyaliklar kabi naqd puldan ikki barobar ko'proq mablag sarflashadi va bu naqd pulni qarama-qarshi pul sifatida foydalanishadi. Chunki, tijorat banklarida muddatli depozitlar bo'yicha foiz stavkalari juda past edi.

5.9.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

1991- yildan buyon qishloq xo'jaligini rivojlantirish yer melioratsiyasi va botqoqlarni drenajlash sxemalari bilan chambarchas bog'liq. XXI asrning boshlarida qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsulotga nisbatan kam ulushni tashkil etdi va iqtisodiy

⁵⁵¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lth.html>

faol aholining o'ndan bir qismini ish bilan ta'minladi. Asosiy tendentsiyalar go'sht va sut yetishtirish, zig'ir, shakar lavlagi, kartoshka va sabzavotlar yetishtirishga qaratilgan. Jami ishlab chiqarishning katta qismi yem-xashak ekinlari, g'alla (arpa va javdar) hamda dukkakli ekinlardan tashkil topgan; qolgan qismi kartoshkani boshqa turlari va eksportbop sabzavotlardan iborat. Chorvachilikda sut chorvali va qora molchilik alohida e'tibor beradigan qishloq xo'jaligining yetakchi tarmog'i hisoblanadi. Ko'plab ekinlarni yetishtirish mexanizatsiyalashgan, ammo kuzgi hosil paytida katta miqdorda qo'l mehnati talab etiladi.

Litva uzoq vaqt davomida oziq-ovqat mahsulotlarining kichik hajmda bo'lsada, aniq va ishonchli eksportchisi bo'lgan. 1990 yillar boshida fermerlikni xususiylashtirish barcha sobiq kolxoz va markazlashgan xo'jaliklarini tugatish to'g'risidagi qaror bilan boshlandi. Ayrim xususiy fermer xo'jaliklari mustaqillikka erishgandan so'ng darhol paydo bo'ldi, ammo, bu jarayon keyinchalik sekinlasha boshladi. Loyihalarni moliyalashtirish bo'yicha muammolar mavjud emasligiga qaramasdan, kichik fermer xo'jaliklariga mos jihozlar yetarli darajada ta'minlash murakkab edi. 90-yillarning oxirida xususiy fermer xo'jaliklari davlat fermalaridan ko'paydi. Ushbu fermer xo'jaliklarining aksariyati ixtisoslashtirilmagan va ekinlar hamda chorvachilikka asoslangan aralash ishlab chiqarishga jalb qilingan edi⁵⁵².

Litva uchun qishloq xo'jaligi sektori hali ham muhim ahamiyatga ega. Chunki, ushbu sektor umumiy ish kuchining qariyb 3.3 foizini tashkil qilib oziq-ovqat sanoatida hosilni qayta ishlash uchun muhimdir. 2008 yilda umumiy ekin maydoni 1,8 million hektarni tashkil etgan. Bug'doy va tritikale fermer xo'jaliklarining eng mashhur mahsulotidir. 1990-yillarga nisbatan chorva va parrandalar soni ikki baravar kamaydi. 2017 yil boshida Litvada yirik qoramol soni 1023 mingtani, sog'in sigirlar soni 685 mingni, parrandalar soni esa, 14.3 millionni tashkil etdi.

Litva oziq-ovqat iste'moli darajasi keskin rivojlandi; 1992 yildan 2008 yilgacha bo'lgan davrda sabzavotlarni iste'mol qilish kishi boshiga 86% ga oshgan bo'lsa, va go'sht va go'sht mahsulotlarini iste'mol qilish 23% ga oshdi. Aholi jon boshiga yiliga 96 kg go'sht mahsulotlari to'g'ri keldi. Sut va sut mahsulotlari iste'moli aholi jon boshiga 268 kg gacha yetdi, non va don mahsulotlari iste'moli esa aholi jon boshiga 114 kilogrammgacha kamaydi.

5.9.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Litva foydali qazilmalar zahirasi ega, jumladan, sulfat, ayniqsa gips; tebeşir va bo'rboy marl; ohaktoshlar; dolomit; turli xil qum, gil va shag'al; ba'zi temir javhari va fosforitlar; mineral suvlar. Sanoatbop daraxt hisoblangan amber Boltiq dengizining qirg'og'ida joylashgan. Neft resurslari offshor hududlarda aniqlangan. 2003 yilda modernizatsiya qilingan Ma'zeikiiai neftni qayta ishlash zavodi hozirgi kunda kata salohiyatda ishlamoqda. 1999 yilda Boltiq dengizi bo'yida Būteningda xom neft terminali ochildi. Būtinge orqali eksport qilinadigan barcha neft Rossiyadan keladi.

⁵⁵² <https://www.britannica.com/place/lithuania/Agriculture-forestry-and-fishing>

Litva daryolarida elektr energiyasi ishlab chiqarish imkoniyati mavjud. Asosiy elektr stansiyalari Neman daryosida gidroelektrik stantsiyani va Elektrenai shaharchasida termal stantsiyani o'z ichiga oladi. 1961 yildan keyin mamlakatning energetika tizimi shimoliy-g'arbiy shtatda xizmat qilgan yagona tizimning bir qismiga aylandi. 2004 yilda Litva Yevropa Ittifoqiga kirib, Litviniyadagi Ignalina atom zavodini yopishga rozi bo'ldi. Bu stantsiya mamlakatning yagona atom elektr stantsiyasidan bo'lgan eng yirik elektr quvvati hisoblanib 2009 yilda o'z faoliyatini to'xtatgan. Kommunal soha Litva tarkibida yalpi qo'shilgan qiymatning 3 foizidan ko'proq qismini tashkil qiladi. Elektr energiyasi ishlab chiqarish 2016 yilda 16 milliard kilovatt-soatdan oshdi, iste'mol esa 11.2 milliard kilovatt-soatdan oshdi. Ortiqcha elektr energiyasi eksport qilinadi.

5.9.1-jadval

Litva iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Sharqiy Yevropa, Latviya va Rossiya o'rtasida,
Boltiq dengizi bilan chegaradosh hudud

Poytaxti	VILNIUS	Budjeti	Daromadlar: \$ 14,73 mlrd Xarajatlar: \$14,62mlrd
YaIM	\$54,352 mlrd.	Global Innovatsion Indeks	40 (41,17)
Oltin valyuta zahirasi	\$2,602 mlrd.	HDI	37 (0,848)
Tashqi qarzi	\$34,48 mlrd.		
Maydoni	6500,3 kv km	Tabiiy resurslar	ohaktosh, dolomit, yogochsozlik, gidroenergetika, ekin maydonlari
Aholisi	2,823,859 kishi	Qishloq xo'jaligi	don, kartoshka, shakar lavlagi, qora molchilik, sut, tuxum, pishloq, baliq
Umumiy chegarasi uzunligi	1,549 km Belarus 640 km Latviya 544 km Polsha 104 km Rossiya (Kaliningrad)261 km	Sanoati tarkibi	metall-kesuvchi stanoklar, elektr motorlar, televizor, muzlatkichlar, neft qayta ishlash, kemasozlik, mebel, to'qimachilik, oziq-ovqat mahsulotlar, mineral o'g'itlar, qishloq xo'jaligi mashinalari, optik uskunalar, lazer tex.
Ishsizlik	7%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 3,3 % Sanoat:28,7% Xizmatlar:68,1%
Inflatsiya	3,5%		
Soliqlar	14,7% YaIM da	Yirik kompaniyalari	Basic materials, Alita, Apranga, Aurela, Aviavilsa, Baltik vairas, Čili, DOT LT, Ekspla, Gubernija, Kalnapilis, Lietuvos Dujos, Stumbras, Taurus, Teo LT, ŽIA valda
Gini index	37,7		
BERI	40 (6,33)		
Easy of Doing Business	16 (2018)		
YAIM darajasi	82 o'rinni (nominal) 86 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EBRD, IBRD, IMF, OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO, UNHCR, UNWTO, WIPO, WMO, WTO
Davlat boshqaruvi	Yarim prezidentlik respublika	Jon boshiga YaIM darajasi	\$ 19,350 (nominal) \$ 31,850 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Visaginasdagi yangi atom stansiyasi taklif qilindi ammo, loyihaning maqomi saylovchilar tomonidan referendumda rad etilganidan keyin dastur to'xtatildi. 2015 yil isitish energiyasini yetkazib berish oxirgi o'n yillikda (1998-2008) modernizatsiya qilindi. Issiqlik energiyasi tizimidagi texnologik yo'qotish 2000 yilda 26,2% dan 2008 yilda 16,7% gacha kamaygan. Atmosfera ifloslanishining miqdori uchdan bir qismga qisqardi. Issiqlik energiyasini ishlab chiqarish uchun yoqilg'i balansidagi qayta tiklanadigan energiya manbalarining ulushi qariyb 20 foizga oshdi.

5.9.5. Sanoat

Ikkinchi Jahon urushidan so'ng mamlakatning mashinasozlik, kema qurilishi, elektronika, elektr va radiotexnika, kimyo, tsement va baliqchilik sanoatlari kapital ta'mirlandi. Oziq-ovqat va yengil sanoatning turli sohalari kabi an'anaviy tarmoqlar ham kengayib bordi. 1991 yilda mustaqillikka erishgandan so'ng, to'qimachilik, kimyo va oziq-ovqat sanoatlari yangi bozor sharoitlariga moslashtirildi va keng qamrovli diversifikatsiya qilindi. Aloqa uskunalari ishlab chiqarish ustun iqtisodiy faoliyatga aylandi. 1990-yillarning oxiriga kelib, Litva ishlab chiqarish sektorining ko'p qismi xususiylashtirildi. Hozirgi kunda Litva iqtisodiy siyosati sanoat ishlab chiqarishni davlat tomonidan rag'batlantirish orqali rivojlantirmoqda.

Mebel ishlab chiqarishda 50 ming kishidan ortiq ishchi ishlaydi va so'nggi ikki yil ichida ushbu ko'rsatkich uch barobarga o'sdi. Ushbu sohadagi eng yirik kompaniyalar Litvada yog'ochni qayta ishlash korxonalaridan biri bo'lgan IKEA korporatsiyasi bilan hamkorlik qilmoqda. Avtomobilsozlik va muhandislik sohasidagi kompaniyalar nisbatan past, ammo, raqobatbardosh narxlarda kichik va nostandart buyurtmalar uchun moslashuvchan xizmatlarni taklif qilmoqda. Ushbu sektorda ishlaydigan xodimlar aholining qariyb uch foizini tashkil etadi. Kengaytirilgan innovatsion kompyuter texnologiyalar sohasida jami investitsiyalarning 5,6 foiz to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarga to'g'ri keladi.

Litvada sanoat ishlab chiqarishi 2018 yilning fevral oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 5,6 foizga pasaydi. Sanoat faoliyatining eng sekin o'sishi 2016 yilning noyabr oyida kuzatildi. Sanoat ishlab chiqarish (yanvar oyida 5,8% dan 1,6%), suv ta'minoti kanalizatsiyasi, chiqindilarni boshqarish va qayta tiklash (1,5% dan 5,2% gacha) va 23,7% o'tgan oyga nisbatan 22,7 foiz nisbatida ko'paydi. Boshqa tarmoqlarda ya'ni, elektr, gaz, bug' energiyasi ta'minoti sohasida tezroq o'sish kuzatildi (3,3 foizdan 7,2 foizga).

5.9.1-rasm. Litva sanoatining yillar oralig'ida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁵⁵³

2018 yil mavsumiy nuqtai nazaridan oylik ravishda sanoat ishlab chiqarishi yanvar oyida 0,9 foizga pasayganidan so'ng iyun oyida 3,9 foizni tashkil etdi. Litva sanoat ishlab chiqarishi 1999 yil fevralidan boshlab 2018 yilga kelib o'rtacha 3,87 foizni tashkil etdi. 2003 yil fevral oyida 40 foizdan yuqori bo'lgan hamda 2009 yilning aprel oyida 26,10 foizni tashkil qilgan. Litva ishlab chiqarish 1999 yildan boshlab 2018 yilga o'rtacha 4,58 foizni tashkil etdi. 2003 yil fevral oyida 37,70 foizni tashkil etdi hamda 1999 yilning noyabrda 34,10 foizni tashkil etdi.

5.9.6. Xizmatlar sohasi

21-asrning boshlarida xizmat ko'rsatish sektori Litva iqtisodining eng yirik komponenti bo'lib, umumiy ish kuchining yarmini ish bilan ta'minlagan va yillik YaIMning beshdan ikki qismini tashkil qilgan. Sayyohlik muhim ahamiyatga ega. Eng muhim kichik tarmoqlardan biri axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) hisoblanadi. 37 ming nafarga yaqin xodim 2 mingdan ortiq AKT kompaniyalari uchun ishlaydi. AKT butun XDTning 9,5% ini tashkil qiladi. Boltiqbo'yi mamlakatlarining eng yirik 20 IT-kompaniyasidan 11 tasi Litva IT tarkibiga kiradi. Litva IT-xizmatlarining 42 foizini 2016 yilning birinchi choragida eksport qildi. Xalqaro hamkorlik xizmatlar va biznes jarayonlarini outsorsing qilish eng istiqbolli sohalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot kompaniyasi "Datamonitor" 2020 yilga borib 66% kadrlar o'sishini bashorat qildi. Litvaning o'z biznes faoliyatini amalga oshirgan kompaniyalar Barclays, CITCO Group, MIRROR, Pricewaterhouse Coopers, Anthill va Ernst & Youngni o'z ichiga oladi.

Moliya

Moliya sektori asosan ichki bozorga yo'naltirilgan. Litva markaziy banki sakkizta xorijiy bank filiallaridan litsenziya bergan. Banklarning aksariyati asosan skandinaviyalik xalqaro kompaniyalarga tegishli. Moliya sektori o'tgan o'n yil ichida

⁵⁵³ <https://tradingeconomics.com/lithuanian/industrial-production>

barqaror o‘shish ko‘rsatdi. Bank aktivlari 2000 yilda yalpi ichki mahsulotdan 3,2 mlrd. yevroni yoki 25,5% ni tashkil etib ularning yarmi kredit portfelidan tashkil topgan.

2016 yil boshiga kelib bank aktivlari 31,0 mlrd. yevroga yoki YaIMga nisbatan 83,8% gacha o‘tdi. Kredit aktivlari portfeli 24,1 mlrd. yevroga yetdi. Kreditning YaIMga nisbati 64% ni tashkil etdi. Depozitlarning o‘shishi kreditlardagidek tez emas edi. 2008 yil oxirida kredit portfeli deyarli ikki barobarga o‘tdi. Mamlakt tashqi moliyalashtirishga yuqori darajada bog‘liq bo‘lib qoldi. Kredit portfelidagi pasayish o‘tgan yil davomida qayd etilgan, shuning uchun depozitlar bo‘yicha kreditlar sekin darajaga qaytadi.

Mamlakat, Yevropa Ittifoqining asosiy moliyaviy markazlari sifatida o‘z o‘rnini kengaytirishga intilib, Germaniya va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda bir yilgacha kutish davri bilan solishtirganda, uch oy mobaynida Yevropaning amaldagi litsenziyalarini yangilab berish taklifi bilan chiqdi.

Tog‘ridan-tog‘ri investitsiyalar

Litvada to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar 2017 yilning ikkinchi choragida 137,49 mln. yevroga oshdi. Litva xorijiy investitsiyalarining hajmi 2004 yildagi 2017-yilgacha o‘rtacha 177,37 mln. yevroni tashkil etdi. 2006 yilning to‘rtinchi choragida esa 814,55 mln. yevro, 2016 yilning birinchi choragiga kelib - 393,82 mln. yevroni tashkil etdi.

Nufuzli banklari

- ✓ Citadele Bank
- ✓ Danske Bank
- ✓ DNB bank
- ✓ Handelsbanken
- ✓ Medicinos Bankas
- ✓ Nordea Bank⁵⁵⁴

5.9.7. Tashqi savdo munosabatlari

Litvaning asosiy savdo hamkorlari orasida Rossiya, Latviya, Germaniya, Polsha va Estoniya bor. Import tarkibi neft xomashyosi, mashina, oziq-ovqat mahsulotlari, kimyo mahsulotlari va metallardir. Litva neft, oziq-ovqat, mashinasozlik, to‘qimachilik va transport uskunalarini (asosan, avtomobil qismlari) qayta ishlaydi. Litva iqtisodiyoti juda ochiq va xalqaro savdo muhim ahamiyatga ega. Natijada, Litva uchun tashqi savdoning YaIMga nisbati 100% dan oshdi.

Yevropa Ittifoqi Litvaning eng yirik savdo sherigi bo‘lib, 2015 yilda umumiy importning 67% va umumiy eksportning 61,3% ni tashkil etadi. Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi Litvada eng ko‘p savdo qiladigan ikkinchi iqtisodiy ittifoqdir. Bu davrda import 25 foiz, eksport esa 23,9 foizni tashkil qiladi. Neft, gaz va metallni o‘z ichiga olgan mahsulotlarning ko‘pchiligi asosan, Rossiyadan olib kelinishiga majbur. Ammo, so‘nggi yillarda Litvaning energiyaga qaramligi Norvegiya va AQSh kabi boshqa mamlakatlarga o‘tdi.

⁵⁵⁴ <http://www.baltic-legal.com/banking-in-lithuania-list-of-banks-eng.htm>

Mineral o'g'itlar importining 25 foizini va eksportning 18 foizini tashkil etadi, asosan, Polina konserning PKN Orlenga tegishli bo'lgan, yiliga 9 million tonna qayta ishlash quvvatiga ega ORLEN Lietuva neftni qayta ishlash zavodining mavjud. Orlen Lietuva Litva tashqarisidagi 3,5 milliard yevro yaqin mahsulotni sotdi. Litva eksportining umumiy hajmi 2017 yilda 24 milliard yevroga yetdi.

Litva eksporti o'tgan yilning shu davriga nisbatan 11,5 foizga o'sib, 2,1 mlrd. yevroni tashkil qildi. Bu asosan yer osti transport vositalarini sotish (49,1%), don (2%) va elektr texnika va uskunalar hamda ularning butlovchi qismlari (19,6%)ni tashkil qiladi. Litva asosan, Rossiya (13%), Latviya (9,3%), Polsha (8,6%) va Germaniya (7,6%) eksport qildi. Oylik ravishda eksport 11 foizga kamaydi. Litva eksporti 1994 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 1012.10 mln.yevroni tashkil qildi. Bu esa 2017 yil noyabrida 2495.10 mln. yevrodan yuqori bo'lishi va 1994 yil oktyabr oyida rekord darajadagi 135.50 mln. yevroni tashkil qilgan.

5.9.2-jadval

Litva tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$28 mlrd (2017)	Import (USD)	\$31 mlrd (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	mineral moddalar, mashina va uskunalar, kimyo, to'qimachilik, oziq-ovqat mahsulotlari, plastmassalar	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	mineral moddalar, mashina va uskunalar, transport uskunolari, kimyoviy moddalar, to'qimachilik va kiyim-kechak, metallar
Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 61% Rossiya 13% Polsha (8.6%) Litviya (9.3%) Germaniya (7.6%)	Asosiy hamkorlar	 Yevropa Ittifoqi 70% Rossiya 15.1% Germaniya 12.5 % Polsha 11% Latviya 7.7%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Litva importi yiliga 13,9 foizga o'sib, 2,5 milliard yevroga etdi. Bu asosan, elektr texnika va uskunolari hamda uning qismlari (29,7%), neft xomashyosi (18,6%) va quruq transport vositalari (29,9%) sotib olingan. Litva asosan Rossiya (15,1%), Germaniya (12,5%), Polsha (11%) va Latviyada (7,7%) import qilingan. Oylik miqyosda import 2,9 foizga kamaydi. Litvada import 1994 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 1207.68 mln. yevroni tashkil etdi. Bu esa, 2017 yil noyabrida 2689,90 mln.yevroni tashkil etgan bo'lib, 1994 yilning oktyabrida 153,20 mln.yevroni tashkil qildi.

Ba'zi tarmoqlarning aksariyati eksport bozorlariga yo'naltirilgan. Raqobatbardosh mahsulotlarni yoki xizmatlar logistikasi; biotexnologiya sanoati eksporti 80 foizni tashkil etadi; plastmassa eksporti 52%; lazer texnologiyalari eksporti 86%; metallni qayta ishlash, mashinasozlik va elektrotexnika eksporti 64%; mebel va yog'ochni qayta ishlovchi mahsulot eksporti 55%; to'qimachilik va kiyim-keyin eksporti 76%; oziq-ovqat sanoati eksporti 36%ni tashkil qildi.

5.9.2-rasm. Litva YaIMning yillar oralig'ida o'zgarish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁵⁵⁵

Litva iqtisodiyoti yillik o'sish darajasi 2017 yilning to'rtinchi choragida oldindan o'qishga muvofiq yiliga nisbatan 3,9 foizni tashkil etdi. 2017 yil yakunlariga ko'ra, yalpi ichki mahsulot 3,8 foizga o'sdi. 2016 yilda bu ko'rsatkich 2,3 foizga o'sib, 1996 yildan 2017 yilgacha vaqt oralig'ida 4.33 foizni tashkil etdi. 2007 yilning uchinchi choragida yillik o'sish 12,30 foizni tashkil etib, 2009 yilning ikkinchi choragida esa 15,70 foizni tashkil etdi.

5.9.8. Ishchi kuchi resurslari

Litvaliklarning ish haqi, odatda, boshqa Yevropa Ittifoqi mamlakatlaridagi ishchilarga nisbatan past darajada bo'lgan. Shu sababli yuqori daromad soliq tufayli ko'plab Litva fuqarolari 2004 yilda Yevropa Ittifoqiga qo'shilganidan keyin boshqa Yevropa mamlakatlarida ishlashni xohlashdi (Buyuk Britaniya, Shvetsiya, Norvegiya, Germaniya). Ushbu muhojirlarning ba'zilari 2007 yilda qaytib kela boshladilar. Lekin, hukumat daromad solig'i va eng kam ish haqini oshirdi. Litva ayollarining yarmidan ko'pi iqtisodiy sektorlarda juda faol. Kasaba uyushmasiga a'zo bo'lish darajasi past darajada. Chunki, mehnatga layoqatli konfederatsiyalarida a'zolar ishchilarning atigi 10 foizi tashkil etadi. Litvada ishsizlik darajasi 2018 yil yanvarida 9 foizdan fevral oyida 0.6 foizga o'sdi. Litvada ishsizlik darajasi 1995 va 2018 yillar oralig'ida o'rtacha 8,47 foizni tashkil etdi. 2010 yilning iyul oyida 15,30 foizni tashkil etgan va 2007 yil iyun oyida past rekord darajadagi 2,70 foizga yetgan.

⁵⁵⁵<https://tradingeconomics.com/lithuanian/gdp-growth-annual>

5.9.3-rasm. Litvada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi) ⁵⁵⁶

Litvada ishsizlik darajasi may oyida 2018 yil aprel oyida 8,60% dan 8,10 gacha kamaydi. Litvada ishsizlik darajasi 1995 yildan 2018 yilga kelib o'rtacha 8,47 foizga o'sib, 2010 yil iyul oyida 15,30% gacha va 2007 yil iyun oyida esa, pastki rekord daraja 2,70% ni tashkil etdi.

5.9.9. Soliq tizimi

Litvaning korporativ soliq to'lovi stavkasi 15 foizni tashkil etadi. 2006 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 15.38 foizni tashkil etdi va 2009 yilda 20 foizdan yuqori bo'lgan. 2007 yilda esa 15 foizni tashkil etgan edi. Litvada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 15 foizni tashkil qiladi. 1994 yilda 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 24,96 foizni tashkil etdi, bu esa 1995 yilda 33 foizni tashkil etgani hamda 2009 yilda rekord darajada past bo'lgan 15 foizni tashkil etdi. Litvada savdo soliq darajasi 21 foizni tashkil etadi. 2000 yilda 2018 yilga nisbatan 19.47 foizni tashkil etgan, bu esa 2010 yilda 21 foizdan yuqori bo'lgan. 2001 yilda 18 foizga yetgan rekord past darajani qayd etgan.

5.9.10. Transport

Litva Sharq va G'arb o'rtasidagi transport koridorining bir qismini tashkil etadi. 1996 yildan buyon avtomobil yo'llari orqali olib o'tiladigan tovarlar hajmi besh barobar ortdi. Avtomobil yo'llarining umumiy uzunligi 80 ming km dan ortiq bo'lib, ularning 90 foizi zamonaviy asphalt yotqizilgan. Baltica Magistral yo'li Shengen kelishuviga a'zo bo'lish Polsha va Latviyaga chegarani kesib o'tishga imkon beradi.

Litvaning temir yo'l transporti uzoq masofaviy yo'lovchi va yuk xizmatlari bilan ta'minlanadi. Temir yo'llarda yiliga taxminan 50 million tonna yuk va 7 million yo'lovchi tashiladi. Temir yo'llar Litvani Rossiya, Belorussiya, Latviya, Polsha va Germaniya bilan bog'laydi. Bundan tashqari, Rossiya va Kaliningrad viloyati

⁵⁵⁶ <https://tradingeconomics.com/lithuanian/unemployment-rate>

o'rtasidagi asosiy tranzit yo'l Litva orqali o'tadi. "Litva temir yo'llari" OAJ Litva orqali olib o'tiladigan yuklarning qariyb 44 foizini tashiydi. Bu boshqa Yevropa Ittifoqi davlatlariga nisbatan yuqori ko'rsatkich bo'lib, temir yo'l transporti yuklari umumiy hajmining 10 foizini tashkil etadi.

Dengiz transporti orqali yo'lovchi tashish

Litvaning g'arbiy qismida Klaipeda muzliksiz dengiz porti joylashgan. Liman dengiz yer va temir yo'llarini sharq hamda g'arbni bog'laydigan muhim mintaqaviy transport markazidir. Har yili taxminan 7000 ta kemani va 30 million tonna yukni tashiydi. Port yirik tonajli kemalarni qabul qiladi. Litva hududida 600 mingdan ziyod zamonaviy logistika va omborxonalar mavjud. Vilnyusda 2016 yilning uchinchi choragida bir nechta yangi loyihalar amalga oshirilgandan so'ng Vilnyusda zamonaviy omborxonalar yetkazib berish hajmi qariyb 17 foizga oshib, bugungi kunda 334,4 ming gektar ijara maydonini tashkil qilmoqda. Kaunas ikkinchi o'rinda (taxminan 200.000 m²) va Klaipeda uchinchi (122.500 m²). 2009 yil boshidan beri Vilnyus, Kaunas va Klaipeda shaharlarida omborxonalar uchun narxlar 20-25 foizga pasaydi va hozirgi ijara darajasi 2003 yildagi darajasiga yetdi.

Litvaning geografik joylashuvi tranzit rivojlanish uchun qulay shart-sharoitlar yaratdi. Litva temir yo'llari tarmog'i transportning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Litva poytaxti - shimoliy-janubiy yo'lida Skandinaviyani markaziy Yevropani, shuningdek, Litva Yevropaning qolgan qismini bog'laydigan sharq-g'arbiy yo'nalishni bog'laydigan ikkita yirik temir yo'l marshrutlari orqali amalga oshiriladi. Bundan tashqari, mustaqillikka erishganidan keyin Litva Boltiq qirg'og'ida Rossiya Federatsiyasi hududi Kaliningrad viloyatiga juda muhim ko'prik bo'lib kelmoqda. Rossiya va Kaliningrad hududi o'rtasida yirik temir yo'l marshruti Litva orqali o'tadi.

Dengiz transporti orqali logistika muhim ahamiyatga ega. Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgandan beri yuk tashish tez sur'atlarda o'sib bormoqda. Klaipeda - mamlakatning eng katta va eng muhim porti joylashgan. Kaunas - asosiy ichki port bo'lib, mamlakat bo'ylab yil davomida navigatsiya qilinadigan yuzlab kilometr suv yo'llari ichki tashish uchun ishlatiladi.

Litva Vilnyus, Kaunas va Palanga shaharlarida xalqaro aeroportlarga ega. Vilnius ko'plab xorijiy shaharlar bilan bog'langan asosiy havo tashish markazi hisoblanadi. Mustaqil Litva havo yo'llari 1991 yilda ishga tushirilgan.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari (Tallinn, Riga, Klaipeda, Vilnius, Minsk, Kiev, St. Petersburg)

- ✓ Transmeja, uab
- ✓ Licatrans, uab
- ✓ Sky company
- ✓ Homeway lt
- ✓ Delta logistics group
- ✓ Bellville rodair international baltic⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ <https://www.europages.co.uk/companies/Lithuania/transport%20company.html>

5.9.11. Kommunikatsiya

Litva telekommunikatsiya sohasi ham xususiylashtirilgan. Litvada telefondan foydalanish tezligi kamaydi, biroq yangi texnologiyalar tezda aholi yashash tarziga aylandi. Mobil telefonlarning kirib kelishi darajasi Yevropa Ittifoqida eng yuqori ko'rsatkichlardan biri bo'lib, ko'plab litvaliklar mobil telefonlari orqali Internetga kirish imkoniga ega bo'ldilar. Uy xo'jaliklarining uchdan ikki qismi keng polosali internetga ulanish imkoniga ega bo'lib, yuklab olish tezligi, ayniqsa, shaharlarda - Yevropada eng tezkor aloqa tizimi hisoblanadi.

Litva keng tarqalgan radio, televideniye tarmoqlariga ega. Litvaning milliy radio-televideniyesi, Litva jamoat tarqatuvchisi 3 ta telekanalni, shu jumladan sun'iy yo'ldosh kanalini va 3 ta radio stantsiyani faoliyat ko'rsatmoqda. Xususiy mulkka ega bo'lgan teleradiokanallar va radiostantsiyalar ko'plab milliy, mintaqaviy va mahalliy kanallarni e'fira uzatadi. Favqulodda statsionar aloqa tarmog'i 625 ming xonadon va biznes faoliyatini birlashtiradi (2005 yilda bu ko'rsatkich 845 ming kishidan past bo'lgan). Shahar tarmog'idagi obunani va foydalanishni qisqartirish mobil telefon xizmatlarining mavjudligi bilan bog'liq. Litvada mobil telefonlarning penetratsion darajasi (2016 yilda har 100 aholiga 151 ta) dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri bo'ldi. 2013 yilda uchta uyali aloqa xizmatlarini ko'rsatuvchi provayderlar faoliyat boshladi. Ular orasida uchta eng katta - BITE Lietuva, Omnitel va Tele2 – mahallaiy uyali aloqa tarmoqlarini boshqargan.

Litva chakana internet sektori raqobatbardoshdir. 100 dan ortiq xizmat ko'rsatuvchi provayderlar o'z faoliyatlarini innovatsion tarzda modernizatsiya qilib bormoqda. NEC, Cisco Engineering, NT&T xalqaro korporatsiyalar standartlari o'rnatilgan. Litvada chakana internet aloqasi Yevropaning eng arzon narxlarda qatorida bo'lgan; Biroq, internet penetratsion darajasi (2016 yilda internetdan foydalanadigan uy xo'jaliklarining 72 foizi) boshqa Yevropa Ittifoqi davlatlari - Estoniya (79%), Latviya (70%) va Polsha (69%) ga qaraganda pastroq darajada bo'ldi. Litva internetga ulanish tezligi Speedtest.net saytida foydalanuvchi tomonidan tayyorlangan testlarga asoslangan dunyodagi eng tezkorlar orasida yetakchi hisoblanadi.

5.9.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Litva bilan Jahon Banki or'tasida bir qancha hamkorlik loyihalari amalga oshirilgan. Investitsion dastur qarorgohi Bryusselda joylashgan va 2012 yilda tashkil etilganidan buyon Yevroittifoqning turli Yevropa komissiyasi direktorlarining 29 million yevro miqdoridagi moliyaviy mablag'lari hissasiga to'g'ri kelgan. Ishonch fondi Yevropa Ittifoqi - Jahon Banki Guruhi Asosiy Shartnomasi asosida boshqariladi, bu ikki sherik o'rtasidagi hamkorlikni boshqaruvchi vositadir.

WORLD BANK

5.9.13. Doing Business

5.9.3-jadval

Litvaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

Litva, Easy of Doing Business 2018
DTF

Business boshlashning osonligi (1-190)	16	Vaqt (kun)	85
Bisnezni boshlash (daraja)	27	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	42,0
DTF bali (0-100)	93,05	Tariflar indeksining ishonchliligi va oshkoraligi (0-8)	8
Jarayonlar (soni)	4		
Vaqt (kun)	5,5		
Qiymati (jon boshiga tushad. capital %) 0.6		Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	3
Minimum capital	19,3	DTF bali (0-100)	92,94
		Jarayonlar (soni)	3
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	12	Vaqt (kun)	3,5
DTF bali (0-100)	81,43	Qiymat (mulk qiymati %)	0,8
Jarayonlar (soni)	13	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	28,5
Vaqt (kun)	75		
Qiymati (ombor qiymati %)	0,3	Soliq to'lash(daraja)	18
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	11,0	DTF bali (0-100)	87,81
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	11
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	33	Vaqt (bir yil uchun soatda)	109.3
DTF bali (0-100)	84.25	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	42.7
Jarayonlar (soni)	5		

Manba :Jahon Banki Guruhining hisoboti,A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 181-bet.

Ular daromad va ish bilan ta'minlaydigan siyosatning potentsial egalari bo'lgan alohida guruhlarini aniqlash uchun batafsil mehnat bozori, demografik va ijtimoiy sharoitlarni o'rganadilar. Mehnat bozori tahlilini va qashshoqlik profilini tahlil qilishni asoslab beruvchi tahlil, qashshoqlik / farovonlik holati va mehnat bozori ko'rsatkichlari orqali aholi turmush tarzini yanada ko'tarishga qaratilgan.

5.9.14. Turizm

Litvaning diqqatga sazovor joylari orasida Vlnūs, Kaunas, Klaipeda va Kediniai kabi tarixiy markazlarda, shuningdek, Kernavening sobiq poytaxtlarida Barok, Uyg'onish va Gothic tarzidagi uylar hamda tarixiy qal'alar mavjud. Trakay o'rta asrlardan kelib sharqiy Litva Kernave arxeologik hududi qal'alarni, turar-joylarni va boshqa tarixiy obidalarni o'z ichiga oladi. Bu obida 2004 yilda YuNESKOning Umumjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. 2000 yilda Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan qishloqning ko'llari va o'rmonlari hamda Boltiq bo'yi qirg'oqlari bilan qoplangan "Curonian Spit" mashhur dam olish joylari hisoblanadi. Litva qo'shni mamlakatlar va ko'plab sayyohlarni jalb qiladi. 2017-yilda 2,8 million sayyohni tashkil etib, ulardan 1,7 millioni boshqa mamlakatlardan kelgan.

Yuneskoning jahon meros obyektlari

- ✓ Kernave - "Litva troyanlari" deb nomlangan arxeologik sayt.
- ✓ Curonian Spit
- ✓ Dafn darvozasi (Vilnius);

- ✓ Xo‘rov tepaligidagi (Samogitiya);
- ✓ Žemaičių Kalvarija, (Samogitiya);
- ✓ Šiluva.

Litva chet ellik mehmonlarni doimiy ravishda ko‘paytirmoqda. 2006 yilning birinchi yarim yilligida (Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar va EFTA a'zo-davlatlari bundan mustasno) mehmonlar soni 2005 yilga nisbatan 11,1 foizga oshdi va 985,7 ming kishiga yetdi. Litva asosan Rossiya, Germaniya, Polsha, Latviya, Belorussiya, Buyuk Britaniya, Estoniya va Finlyandiyadan kelgan xorijiy mehmonlarni jalb qiladi. Druskininkai va Birštonas kurortlari 2016 yilda ishchilarni 2014 yilga nisbatan 50 foizga ko‘paydi; Neringa va Palanga shaharlarida istiqomat qilayotganlar soni 27 foizga oshgan. Mehmonxona va turar-joylarda qolgan mehmonlarning aksariyati Germaniya, Polsha, Latviya, Buyuk Britaniya, Rossiya va Finlyandiyadan tashrif buyurmoqda.

2016 yil yanvar-sentyabr oylarida Litva mehmonxonalari 2005 yilga nisbatan ishbilarmonlarning 13,7 foiz o‘sishini qayd etildi. Ularning 51 foizi xorijiy mehmonlar (qariyb 751ming kishi). Ular orasida, Druskininkai bir nechta xorijlik ishg'olchilar Palangada 25,7 foiz va 31.5 foizga o‘tdi. Xorijiy mehmonlarning qariyb yarmi poytaxtda joylashgan bo‘lib, Vilnyusda 10,6 foizga o‘sgan. 2005 yilga qaraganda ikki barobar ko‘p xorijliklar Birštonas sanatoriyasida qolgan. 2013 yilda 2,2 million sayyoh, ulardan 1,2 millioni boshqa mamlakatlardan kelgan bo‘lib, bu 2016 yildan boshlab 16,5 foizga ko‘paygan.

Asossiy shaharlar

- ✓ Vilnyus - Litva poytaxti
- ✓ Kaunas - funksionalizm me'morchiligi bilan Litvaning vaqtinchalik poytaxti
- ✓ Klaipėda - jozibador eski shahar va nemis madaniyati merosi dengiz porti
- ✓ Panevėžys - Aukštaitijaning poytaxti
- ✓ Šiauliai - yaqinlar tepaligidan mashhur
- ✓ Kėdainiai - Litva poytaxtida mashhur Renaissance me'morchiligi yodgorliklari bilan

Milliy bog'lar

- ✓ Aukštaitija milliy bog'i
- ✓ Zemaitija milliy bog'i
- ✓ Kuršių Nerija National Park
- ✓ Dzūkija milliy bog'i
- ✓ Trakay tarixiy milliy bog'i

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Litva davlatining qayta tiklash kuni, 16 fevral; Muqaddas juma; Litva poytaxti Mindaugasining tantanali yilligi, 6 iyul; Umid va motam kuni, 1 noyabr; Rojdestvo, 25-26 dekabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Vanagupe Spa Resort
- ✓ Kempinski Hotel Cathedral Square
- ✓ SPA VILNIUS Druskininkai

- ✓ Prie Juros Pas Reginą
- ✓ Senoji Palanga
- ✓ SPA VILNIUS Anykščiai⁵⁵⁸
- ✓

5.9.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Litva o‘rtasida diplomatik aloqalar 1998-yil 22-oktyabr kuni o‘rnatilgan. 2014-yilning 23-sentabrida O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligida O‘zbekiston-Litva siyosiy maslahatlashuvlarning navbatdagi raundi bo‘lib o‘tdi. Ushbu maslahatlashuvlarda qatnashish uchun Toshkent shahriga Litva Respublikasi tashqi ishlar vaziri o‘rinbosari Rolandas Krishunas boshchiligidagi delegatsiyasi keldi. Tomonlar siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar va boshqa sohalaridagi masalalarni ikki tomonlama aloqalar doirasida, shu jumladan O‘zbekiston-Yevropa Ittifoqi shaklida batafsil ko‘rib chiqdilar.

Har ikki davlatda ham ko‘p qirrali hamkorlikni kengaytirishga katta e‘tibor qaratilishi hamda muhim xalqaro va mintaqaviy masalalar yuzasidan muloqotni muntazam davom etishidan manfaatdor ekanligi ta’kidlab o‘tiladi.

Toshkent shahrida iqtisodiy hamkorlik bo‘yicha ikki tomonlama Hukumatlararo komissiyasining navbatdagi majlisini kelishilgan vaqtda o‘tkazilishi o‘zaro manfaatli savdoni kengaytirish hamda “Navoiy” erkin iqtisodiy industrial zonasi, “Angren” maxsus industrial zonasi kabi xorij investorlari uchun bojxona va soliq imtiyozlari amal qilayotgan hududlarda qo‘shma ishlab chiqarish loyihalarini tadbiiq qilishga ko‘maklashishiga ishonch bildirildi. Uchrashuvda tomonlar O‘zbekiston va Litva ilmiy muassasalari va o‘quv yurtlari, madaniyat va san’at arboblari hamda jamoat tashkilotlari o‘rtasidagi aloqalarni qo‘llab-quvvatlash muhimligini ta’kidladilar. Tashqi siyosat idoralari vakillari xalqaro dolzarb masalalar bo‘yicha ham fikr almashishdi. Siyosiy maslahatlashuvlarda Litva Elchisi Renatas Norkus ishtiriok etdi⁵⁵⁹

⁵⁵⁸ <https://www.booking.com/country/lt.en-gb.html>

⁵⁵⁹ <https://mfa.uz/uz/press/news/2014/09/2442/>

5.10. ESTONIYA

REJA:

- 5.10.1 Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 5.10.2 Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 5.10.3 Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 5.10.4 Tabiiy resurslari va Energetika
- 5.10.5 Tog'-kon metallurgiya
- 5.10.6 Sanoati
- 5.10.7 Xizmatlar sohasi
- 5.10.8 Tashqi savdo munosabatlari
- 5.10.9 Ishchi kuchi resurslari
- 5.10.10 Soliq tizimi
- 5.10.11 Transport
- 5.10.12 Jahon Banki bilan hamkorlik
- 5.10.13 Doing Business
- 5.10.14 Turizm
- 5.10.15 O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

59 00 N, 26 00 E; UTC+2,
Euro (EUR)
TALLIN

Estoniya 1992 yil 28 iyun kuni yangi Konstitutsiyasini qabul qilinib, parlamentar demokratiya deb e'lon qilindi. Parlament "Riigikogu" nomi bilan tanilgan va 101 a'zosiga ega. Parlament a'zolari to'rt yillik muddatga xizmat qiladi. Prezident (besh yillik muddatga saylangan), Bosh vazir va Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyatni tashkil qiladi. Prezident davlat boshlig'i, bosh vazir esa hukumat boshlig'i.

5.10.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Estoniya nominal YaIM hajmi 30.821 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 23.061 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 101 orinidagi mamlakat⁵⁶⁰. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 43.96 mlrd. AQSh dollari bashorat

⁵⁶⁰ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppdc@weo/oemdc/advec/weoworld/lva>

qilinmoqda⁵⁶¹. Latviya 1999 yil 13 noyabr Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁵⁶².

Estoniya mamlakati bozor mexanizmlariga o'tish davri iqtisodiyoti bo'lib, barqaror kengiyib borayotgan bozorlarga ega. Estoniyaga Finlyandiya va Shvetsiya iqtisodiyotidagi o'zgarishlar katta ta'sir ko'rsatmoqda. Mamlakat milliy iqtisodiyoti tashqi iqtisodiy shoklarga qarshi yaxshi himoyalangan tarzda rivojlanmoqda. Estoniyaning navbatdagi hukumati erkin bozorni munosabatlarini, iqtisodiy islohotlarni qo'llab-quvvatlovchi va byudjet muvozanatini ta'minlash maqsadida Yevropa Ittifoqidagi moliyaviy qarzning YaIMga nisbatan kamaytiradigan fiskal siyosatni amalga oshirdi.

5.10.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Estoniya 1980-yillar oxirida va 1991-yillar boshida mustaqil kapitalistik iqtisodga aylanganidan keyin jahon iqtisodiyotiga intibratsiyalashdi. 1994 yilda dunyodagi dastlabki davlatlardan biri sifatida to'g'ri soliqni qabul qilindi. 1990-yillarning ikkinchi yarmida Estoniya Markaziy va Sharqiy Yevropadagi boshqa mamlakatlarga qaraganda aholi jon boshiga ko'proq xorijiy investitsiyalarni jalb etdi. Mamlakat tezda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan milliy daromad o'rtacha 34,8% dan 2007 yilda 65% gacha o'zgardi.

Estoniya Markaziy Yevropa mamlakatlariga o'xshab Jahon Banki tomonidan yuqori daromadli mamlakat deb baholanmoqda. Estoniya hukumati yevroni rasmiy valyuta sifatida qabul qilishi va 2004 yil oxirida Estoniyalik yevro tanga dizaynini nihoyasiga yetkazishga qaror qilgan. Mamlakatda yuqori inflyatsiya davom etishi bozor iqtisodiyotiga kirib boorish mezonlarini ilgari surish imkonini bermadi. Yevro hududiga qo'shilguncha Estoniya krooni yevroga almashtirildi.

Davlatga qarashli korxonalarining xususiylashtirilishi deyarli to'liq amalga oshirildi. Faqat portlar va asosiy stansiyalar hukumat qo'lida qolmoqda. Mamlakat monetary siyosati muvozanatlashtirilgan byudjetni talab qilib, intellektual mulk qonunlari himoyasi Yevropadagi ziddiyatiga mos keladi. Natijada samarali bankrotlik to'g'risidagi qonun hujjatlari kuchga kirdi va xususiy mulkka ega bo'lgan tadbirkorlik faoliyatlari tizimli rivojlanishni ta'minladi. Chet ellik shaxslar bank aksiyalarini sotib olish yoki ko'pchilikka ega bo'lish huquqiga ega emaslar. Shunga qaramasdan, Estoniya iqtisodiyotining uzoq muddatli istiqbollari Yevropada eng umidli istiqbol hisoblanadi⁵⁶³.

2010 yilda Estoniya YaIMning real o'sishi 8,0% ni tashkil etdi. CEPII tomonidan keltirilgan prognozlarga ko'ra, 2025 yilga kelib, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YaIM Shvetsiya, Finlyandiya, Daniya va Norvegiya iqtisodlari darajasiga ko'tarilishi mumkin. Xuddi shu prognozlarga ko'ra, 2050 yilga kelib, Estoniya Lyuksemburgdan keyin Yevropa Ittifoqining eng samarali mamlakatiga aylanishi mumkin. Shu tariqa Estoniya dunyodagi eng samarali beshta mamlakatga qo'shilishi

⁵⁶¹ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁵⁶² https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

⁵⁶³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/est.html>

mumkin.

5.10.3. Qishloq xo'jaligi, o'rmonxo'jaligi va baliqchilik

Sobiq Ittifoqi davrida Estoniyaning qishloq xo'jaligi jamoalashtirildi. 1945 yilda mavjud bo'lgan 120 mingga yaqin kichik dehqon xo'jaliklarining o'rniga 1990-yillar mobaynida 190 ta jsmos fermer xo'jaliklari va 130 dan ortiq davlat xo'jaliklari mavjud edi. Birinchi yil ichida Estoniya Latviya yoki Litva kabi ikki barobar ko'p xususiy fermer xo'jaliklarga ega edi. Qishloq xo'jaligi - Estoniyaning muhim oziq-ovqat sanoatining asosidir. Yetakchi mahsulotlarga kartoshka, arpa va pichan kiradi. Chorvadorlikda qoramol boqish muhim ahamiyat kasb etadi⁵⁶⁴.

Yog'ochsozlik va yog'ochni qayta ishlash Estoniyaning eng qadimgi sanoati sanaladi. Mamlakatdagi yog'och mahsulotlariga qog'oz, pulpa, kontrplak, matolar va mebel kiradi. Asosiy ishlab chiqarish markazlari: Tallinn, Tartu, Narva, Pärnu, Kehra, Kuressaare Estoniyada qariyb 274 million kub metr yog'ochga ega bo'lib, o'rmonlar 1,8 million gektarni tashkil etadi. 1999 yilda sanoat mahsulotining taxminan 11 foizini hisobga oladigan bo'lsak, o'rmon bilan bog'liq tarmoqlar 2016 yillarda o'sib borganligi tufayli turfa mebellar va yog'ochni eksport qilish kengayib bormoqda.

5.10.1-jadval

Estoniya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Sharqiy Yevropa, Latviya va Rossiya o'rtasida, Finlyandiya ko'rfazida joylashgan Boltiq dengizi bilan chegaradosh hudud

Poytaxti	TALLIN	Budjeti	Daromadlar: \$ 9,414 mlrd. Xarajatlar: \$ 9,351 mlrd.
YaIM	\$30,821 mlrd.	Global Innovatsion Index	25 (50,93)
Oltin valyuta zahirasi	\$389,8 mln.	HDI	30 0,865
Tash qarzi	\$19,05 mlrd.	Tabiiy resurslar	unumli tuproq elementlari, boksit, loy, ohaktosh, dolomit, o'rmonchilik,
Maydoni	45,228 kv km	Qishloq xo'jaligi	don, kartoshka, sabzavotlar; chorvachilik va sut mahsulotlari, baliq
Aholisi	1,251,581 kishi	Sanoati tarkibi	oziq-ovqat, muhandislik, elektronika, yog'och va yog'och mahsulotlari, to'qimachilik; axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya
Umumiy chegarasi	657 km Latviya 333 km Rossiya 324 km	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 3,1 % Sanoat:20,2% Xizmatlar:76,7%
Ishsizlik	8,4%	Yirik kompaniyalari	Airest, Alexela, Aqris, Avies, Asper
Inflatsiya	3,8%		Biotech, Baltika Group, AS Starman,
Soliqlar	38% YaIMda		BLRT Grupp, Copterline, Eesti Gaas, Elering, Elron, Enefit Solutions,
Gini index	34,2		
BERI	6,17		
Easy of Doing	12		

⁵⁶⁴ ⁵⁶⁴ <https://www.britannica.com/place/estonia/Agriculture-forestry-and-fishing>

Business			Enimex, Fortumo, GoRail, Kalev,
YAIM darajasi	101 (nominal) 111 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	EBRD, IBRD, IMF, OSCE, UN, UNCTAD, UNESCO, UNHCR, UNWTO, WIPO, WMO, WTO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar respublika	Jon boshiga YAIM darajasi	\$23,061 (Nominal)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Baliqchilik

Sobiq Ittifoqi nazorati ostida bo'lgan baliqchilik sanoati mamlakat iqtisodiyotiga kata hissa qo'shish imkoniyatini kengaytirib borgan. 230 dengiz kemasi, shu jumladan, 90 ta okean kemalari baliqchilik sanoatini rivojlantirish xalqaro dengiz suvlarida keng tarqalgan. Estoniya oziq-ovqat sanoati eksportining katta qismi baliq va baliq mahsulotlaridan iborat bo'lmoqda.

2017 yilning to'rtinchi choragida qishloq xo'jaligi YaIM tarkibida 155.87 mln.yevro miqdorda mahsulot hissa qo'shdi. 2017 yilning uchinchi choragida esa, 148.32 million yevroni tashkil qildi. Estoniya YaIM tarkibidagi qishloq xo'jaligi, 1995 yildan 2017 yilga kelib o'rtacha 94.44 mln.yevro darajasiga chiqib, 188.39 mln. yevroga yetgan. 1996 yilning birinchi choragida esa, bu ko'rsatkich past rekord darajada bo'lib 49.55 mln. yevroni tashkil etgan.

5.10.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Mamlakatning eng muhim minerallaridan birini yetkazib beradigan mamlakat Eron bo'lib, Estoniya sanoatidagi muhim energiya bo'lgan neft slanetsidir. Torflarning zahiralari va ishlab chiqarilishi ham katta ahamiyatga ega bo'lib, yuqori sifatli fosforit, ohaktosh, dolomit, mramor va gilning katta konlari qayta ishlash sanoatini rivojlanmoqda.

Elektr energiyasini ishlab chiqarish Estoniya iqtisodiyoti, ham atrofidagi mintaqada katta ahamiyatga ega. Estoniya Latviya va Rossiyaning shimoli-g'arbiy qismlarining energiyaga bo'lgan talabini ta'minlamoqda. Mamlakatda ishlab chiqarilgan elektr energiyasining aksariyat qismi neft slanetsi bilan ishlaydigan issiqlik elektr stantsiyalari tomonidan ishlab chiqariladi. Narva yaqinidagi ikkita zavod Boltiqbo'yi davlatlari uchun ishlab chiqarilgan elektr energiyasining 28 foizini tashkil etadi. Elektroenergetika singari yirik slanetsni qayta ishlash sanoati ham Estoniya ishbilarmonlarining eng kata investitsion loyihalari hisoblanadi.

Ko'p miqdorda yonilg'i uchun gazdan foydalaniladi. Ularning kata qismi Kohtla-Jarvadan Sankt-Peterburggacha cho'zilgan quvurlar orqali yetkazib beriladi. Biroq, Narva stansiyasidan neft slanetsini qazib olish va oltingugurt dioksidi chiqindilaridan yer osti suvlari ifloslanishining atrof-muhitga ta'siri haqida tashvish kun sayin ortib bormoqda. Xuddi shunday fosforitlarni qazib olish sanoati ham atrof-muhitga tegishli muammolarga aylandi. Neft slanetsi Estoniyaning elektr ehtiyojining

qariyb 9 foizini qondiradi, muqobil energiya (torf, yog'och va biomass) qolgan qismini ta'minlaydi. Ko'mir o'rniga elektr energiyasi Narva yonidagi eng yirik ko'mir konlari hisobiobga to'g'ri keladi. Neft slanetsi mamlakatning asosiy energiyasining 70 foizini ta'minlamoqda.

Estoniyadagi shamol energetikasi 2017 yil hisoboti bo'yicha 58,1 megavattni tashkil etadi. Hozirda, qariyb 399 megavattlik loyihalar samarali ishlab turmoqda. Estoniya energetika liberalizatsiyasi Nordic energiya bozorida orqada qolmoqda. YEI bilan qo'shilish bo'yicha muzokaralar jarayonida Estoniya 2009 yildan oldin bozorning kamida 35 foizini va 2013 yilgacha iste'molning 77 foizini tashkil etadi. Estoniyaning Rossiya energetika bozorlaridan foydalanishi juda katta tashvishlantirmoqda.

5.10.5. Tog'-kon metallurgiya

Tog'-kon sanoati YaIMning 3 foizini tashkil qiladi. Xomashyoni slanets, torf va gil, ohaktosh, qum va shag'al kabi sanoat foydali qazilmalar kiradi. 1950-yillarning boshlarida sobiq Ittifoq mamlakatni shimoli-sharqiy qismida atrof mihitga juda kata zarar yetkazadigan sanoat maskanlari faoliyati kengaytirildi. Sharqiy-Virumaa shahrida neft slanetsi sanoati tufayli bir kishi uchun oltingugurt dioksid emissiyasi deyarli Chexiya Respublikasidek yuqori daajada yo'lga qo'yilgan. Sharon dengiz suvi ma'lum joylarda, asosan, sharqiy hududlari kata hajmda ifloslangan. Hukumat ifloslanishni kamaytirish yo'llarini izlamoqda. 2016 yilda chiqindilar 1980 yilga nisbatan 80 foizga kamroq bo'lgan.

Estoniya tog'-konida sanoati YaIM tarkibidagi ulushi 2017 yilning birinchi choragida 79.70 mln. yevroga oshdi. 2017 yilning to'rtinchi choragida esa, bu ko'rsatkich 76.67 mln. yevroni tashkil qildi. Estoniya konlarida YaIM tarkibida 1995 yildan 2018 yilga o'rtacha 38.91 mln. yevro darajasiga yetdi. 2017 yilning uchinchi choragida rekord daraja qayd etib 18,85 mln. yevroni tashkil etdi.

5.10.6. Sanoat

Estoniya sanoat ham bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida liberallashtirilib barcha tarmoqlari innovatsion tarzda diversifikatsiyalangan. Eski tuzim hisobiga qimmatroq bo'lgan xomashyo endi jahon bozoridagi barqaror narxlarda sotib olinmoqda. Import qilingan xomashyodan tashqari, Estoniya sanoatida qurilish sanoati uchun asosiy materiallarni, jumladan, sement, devor bloklari va slanets kul yoki temir betondan tayyorlangan panellarni ta'minlovchi mahalliy resurslardan foydalanmoqda. Ushbu sohaning asosiy markazlari - Tallinn, Kunda, Tartu va Aseri hisoblanadi. Sanoatdagi ish kuchining asosiy qismi oziq-ovqat va o'rmon xo'jaligi, mashinasozlik va energiya ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi.

Kimyoviy va tog'-kon sanoati, muhim ish beruvchilaridan biri bu baliqchilik sanoati hisoblanadi. Boshqa tarmoqlarda esa, Estoniya axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya sanoati 20-asrning oxirida gullab-yashnadi. Iste'mol tovarlari

sanoati sohasida to'qimachilik rivojlangan, ammo, XXI asrning boshlarida umumiy eksport hajmining kamayishiga olib keldi. Shunday bo'lsada, Boltiqbo'yi davlatlarida ishlab chiqarilgan paxta matolari ko'pchiligi Estoniyada ishlab chiqariladi. Mamlakatda jun, ipak, zig'ir, trikotaj va to'quv mahsulotlari va poyafzal ishlab chiqarilmoqda.

5.10.1-rasm. Estoniya sanoatining yillar oralig'ida o'zgarish darajasi (2008-2018 yil birinchi choragi) ⁵⁶⁵

Estoniyada sanoat ishlab chiqarish 2017 yil dekabr oyida o'tgan yilning ayni shu mavsumiga nisbatan 7 foizga oshdi. 1999 yildan boshlab 2017 yilga kelib esa, o'rtacha 6,42 foizni tashkil etdi. 2010 yil oktyabr oyida bu ko'rsatkich 39,20 foizni tashkil etib, 2009 yilning aprel oyida 34,30 foizni tashkil etdi. Estoniya sanoat ishlab chiqarishi darajasi YaIM tarkibida 2018 yil yanvar oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 7,6 foizga oshdi. 2001 yil oktyabr oyidan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 5,82 foizni tashkil etib, 2010 yil oktyabr oyida 37,10 foizni tashkil etgan. 2009 yilning aprelida esa bu ko'rsatkich 33 foizni tashkil etdi.

5.10.7. Xizmatlar sohasi

XXI asrning boshlarida xizmat ko'rsatish sektori Estoniya iqtisodiyotining eng katta tarkibiy qismi bo'lib, ishchi kuchining uchdan ikki qismini ish bilan ta'minlab, yillik YaIMning uchdan ikki qismini tashkil etgan. Mustaqillikdan keyin xorijiy sayyohlik, birinchi navbatda, Finlyandiyalik sayyohlar kelsihi asosan, yoz oylarida barqaror o'sdi. 2017 yilning to'rtinchi choragida 65,45 mln. yevrodan 2017 yilning to'rtinchi choragida 58,28 mln.yevrogacha kamaydi. Estoniya xizmatlaridan YaIM 1995 yildan 2017 yilg vaqt oralig'ida o'rtacha 43,99 mln. yevroni tashkil etdi va bu ko'rsatkich 2013 yilning uchinchi choragida 69,51 mln. yevro va 1995 yilning birinchi choragida esa past rekord darajadagi 19,45 million yevroni tashkil qildi.

Moliya

⁵⁶⁵<https://tradingeconomics.com/estonia/industrial-production>

Mustaqillikka erishgandan so'ng, Estoniya valyutasi sifatida Rossiya rublidan foydalanishni davom ettirdi. 1992 yil iyun oyidan boshlab respublika o'z valyutasini, ya'ni kroonni 2011 yil yanvar oyida yevroga almashtirdi. Respublika bank tizimi markazida Estoniya banki (Sovet davridan oldingi va 1990 yilda qayta tiklangan) hisoblanadi. Bir qator tijorat banklaridan tashqari, davlat tasarrufidagi bank ham mavjud va Estoniya investitsiya banki xususiy kompaniyalar uchun moliyalashni taklif qilmoqda. Shvetsiya va Finlyandiya 21-asrning boshlarida tashqi investitsiyaning to'rtidan uch qismini ta'minlovchi eng yirik xorijiy investorlar hisoblanadi. Xalqaro hisob-kitoblar va valyuta munosabatlarini amalga oshirish maqsadida Tallinda fond birjasi ishga tushirildi.

2018 yil 26 mart dushanba kuni avvalgi savdo sessiyasidagi EUR/USD kursi 1,2351 dan 0,01% ga o'sdi. O'tgan davr mobaynida EUR / USD kursi 1973 yil iyul oyida 1,87 ga, 1985 yilning fevralida esa 0,7 ga teng bo'lgan. Oldingi pul birligining ayirboshlash tizimini o'rtacha hisoblangan taqdirda, tarixiy qadriyatlarga mos ravishda milliy iqtisodiyot ancha orqaga ketishi mumkin. Bu esa Markaziy Bank makroiqtisodiy regulatorlarni barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlab beruvchi tizimni takomillashtirmoguncha qat'iy nazoratda ekanini ta'kidlaydi.

Nufuzli banklari

- ✓ SEB Bank
- ✓ Luminor Bank
- ✓ LHV Bank
- ✓ Danske Bank A/S
- ✓ Coop Bank
- ✓ OP Corporate Bank⁵⁶⁶

5.10.8. Tashqi savdo munosabatlari

Kroonun joriy qilinishi dastlab Rossiya va Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlariga qaratilgan tashqi savdo faoliyatini barqarorlashtirishga yordam berdi ammo, keyinchalik Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarni ham qamrab oldi. Estoniya asosiy savdo hamkorlari Finlyandiya, Shvetsiya, Germaniya, Rossiya va Latviya hisoblanadi. Eksportga asososan mashina va uskunalar, yog'och, to'qimachilik, metall va metall buyumlar, qayta ishlangan oziq-ovqat mahsulotlari kiradi. Asosiy import tarkibiga esa mashinalar va uskunalar, transport vositalari, kimyoviy moddalar kiradi. Yevropaning qolgan qismiga Estoniya orqali katta miqdorda neft yetkazib beradi.

Estoniya eksport hajmini 33%, yog'och va qog'oz (yillik eksportning 15%), to'qimachilik (har yili eksportning 14%), oziq-ovqat mahsulotlari (yillik eksportning 8%), mebel (7%), metall va kimyoviy mahsulotlari hisobiga oshib bomoqda. Estoniya ham yiliga 1,562 million megavatt soat elektr energiyasini eksport qiladi. Estoniya mashinasozlik va asbob-uskunalar (har yili importning 33,5%), kimyo mahsulotlari (har yili importning 11,6%), to'qimachilik (har yili importning 10,3%), oziq-ovqat mahsulotlari (har yili importning 9,4%), (Har yili importning 8,9%) tashkil qiladi.

⁵⁶⁶ <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/careers/companies/top-banks-in-estonia/>

Estoniya bir vaqtning o'zida har yili 200 ming megavatt elektr energiyasini import ham qiladi.

Estoniya eksporti 2018 yil yanvar oyida o'tgan yilning shu davriga nisbatan 9 foizga o'sib, 1.03 mlrd. yevroni tashkil qildi. Chunki, transport vositalari, mexanik asboblari va mineral mahsulotlar eng ko'p sotilgan tovarlar tizimiga kirdi. Eng katta eksport o'sishi Finlyandiyaga qilingan (27 mln. yevrogacha); Kanada (15 mln. yvro) va Latviya (14 mln. yevrogacha). Estoniya eksporti 1993 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davr oralig'ida o'rtacha 538,25 million yevroni tashkil qildi. Bu holat 2017 yil mart oyida 1178.61 million yevroni tashkil etgan. 1993 yilning fevral oyida esa 32.11 million yevroga yetgan.

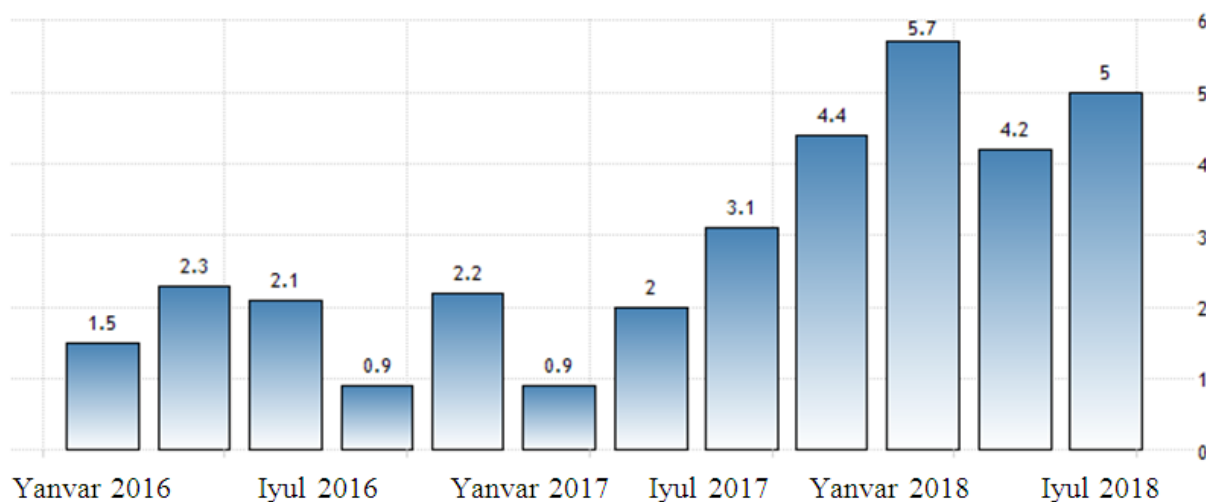
5.10.2-jadval

Estoniya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$ 12,8 mlrd. (2017)	Import (USD)	\$ 14,7 mlrd. (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	Elektr uskunalari, yog'och va yog'ochdan tayyorlangan buyumlar, mineral mahsulotlar, qishloq xo'jalik mahsulotlari, mexanik asboblari	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	Elektr uskunalari, transport uskunalari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, mineral mahsulotlar, mexanik asbob-uskunalari
Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Finlandiya 16% Kanada 16% Shvetsiya 14% Latvia 9% Rossiya 7% Germaniya 7% Boshqalar 31% 	Asosiy hamkorlar	<ul style="list-style-type: none"> Finlandiya 14% Polsha 12% Germaniya 11% Litviya 9% Shevtsiya 9% Latvia 8% Boshqalar 37%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Estoniya importi 2018 yil yanvar oyida 8 foizga kamayib, 1,24 milliard yevroni tashkil qildi. Chunki, transport vositalari uchun xaridlar eng ko'p miqdorni tashkil etdi. Eng katta import qisqarishi Finlyandiya bo'lib, (203 mln. yevroga tushib ketgan) tashkil etdi; Litva (37 mln. yevro) va Polsha (23 mln. yevroga kamaygan). Estoniyadan import 1993 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 655,13 mln. yevroni tashkil etgan. Bu esa, 2017 yil yanvar oyida 1346,91 million yevroni tashkil etgan edi. 1993 yilning yanvar oyida bu miqdor 30,63 million yevroni tashkil qildi.

5.10.2-rasm. Estoniya YaIMning yillar oralig'ida o'zgarish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi) ⁵⁶⁷

Estoniya iqtisodiyoti o'tgan yilning shu davriga nisbatan 4,2 foizga o'sib, 2017 yil 4-choragida 5 foizga o'sdi. Davlat xarajatlarining o'sishi uchinchi chorakda 0,9 foizdan 1,5 foizgacha ko'payib, uy xo'jaliklari iste'moli 2,6 foizga (3 chorakka nisbatan 3,5 foizga) va barqaror investitsiyalar hajmi 5,8 foizga (uchinchi chorakda - 13,2 foizga) oshdi. Shu bilan birga, tashqi talab salbiy tomonga ta'sir ko'rsatdi, chunki, import 4,2 foizga o'sdi (uchinchi chorakda - 4,4 foiz) va eksport 3,4 foizga (uchinchi chorakda - 1,5 foiz) o'sdi. Ishlab chiqarish sohasida iqtisodiy o'sishning asosiy ishtirokchilari axborot va kommunikatsiya, kasbiy, ilmiy-texnikaviy va ishlab chiqarish sohalari sanalmoqda. 2017 yilni hisobga olgan holda iqtisodiyot 2016 yilda 2,1 foizga nisbatan 4,9 foizga o'sdi. Estoniyada YaIMning yillik o'sish sur'ati 1996 yildan 2017 yilga nisbatan o'rtacha 4.20 foizni tashkil etdi. 1997 yilning to'rtinchi choragida 13.20 foizni tashkil etgan bo'lsa, past record daraja 2009 yilning uchinchi choragida 19,30%ni tashkil etdi.

5.10.9. Ishchi kuchi resurslari

Estoniya aholisining soni 2017 yilning to'rtinchi choragida ish bilan band bo'lganlar soni 667,40 ming kishiga oshdi. 2017 yilning uchinchi choragida 666,60 ming kishi tashkil etdi. Estoniyadagi ishchilar 1989 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 648,79 ming kishini tashkil qilib, bu ko'rsatkich har yilga nisbatan o'rtacha 839,10 ming kishini tashkil qilgan. 2010 yilning birinchi choragida rekord darajada past bo'lgan 551,60 ming kishi qayd etilgan.

2017 yilning to'rtinchi choragida ish bilan bandlik darajasi 68.40 foizni tashkil etdi. 2017 yilning uchinchi choragida 68.30 foizni tashkil etdi. Estoniyada ish bilan bandlik darajasi 1989 yildan 2017 yilga kelib o'rtacha 62.03 foizni tashkil etdi va 1989 yilning ikkinchi choragida 76.50 foizni tashkil etgan. 2000 yilning birinchi

⁵⁶⁷ <https://tradingeconomics.com/estonia/gdp-growth-annual>

choragida rekord darajadagi past ko'rsatkich 53,10 foizni tashkil qilgan.

Estoniya ishsizlik darajasi 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning shu davridagi nisbatan mos ravishda 6,6 foizdan 5,3 foizga pasaydi. Ish bilan bandlar soni esa 29,2 ming kishiga ortdi va ushbu yilga nisbatan 667,4 ming kishiga yetdi. Bundan tashqari, bandlik darajasi 2,6 foiz darajaga o'sib, umumiy miqdorda 72,2 foizni tashkil etdi.

5.10.3-rasm. Estoniya ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi) ⁵⁶⁸

2017 yilni hisobga olganda, ishsizlik darajasi 2018 yilda 6,8 foizga nisbatan 5,8 foizni tashkil qildi. Estoniya ishsizlik darajasi 1989 yildan 2017 yilga o'rtacha 8,36 foizni tashkil etdi va 2010 yilning birinchi choragiga kelib 19,50 foizga yuqori bo'ldi. 1989 yilning ikkinchi choragida esa 0,50 foizni tashkil etgan.

5.10.10. Soliq tizimi

Estoniyadagi korporativ soliq stavkasi 20 foizni tashkil qiladi. 1995 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 23,17 foizni tashkil etgan bo'lib, 1996 yilda bu ko'rsatkich 26 foizni tashkil etdi. 2015 yilda 20 foizni tashkil etdi. Estoniyada shaxsiy daromad solig'i stavkasi 20 foizni tashkil qiladi. 1994 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 23,28 foizni tashkil etdi va 1995 yilda 26 foizdan yuqori hamda 2015 yilda 20 foizni tashkil etgan. Estoniyadagi xarid stavkasi 20 foizni tashkil etadi. Estoniyada sotishdan tushgan soliq stavkasi 2000 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 19,05 foizni tashkil etdi, bu esa o'tgan yilgi 20 foizdan yuqori hamda 2001 yilda 18 foizni tashkil qilgan.

5.10.11. Transport

Mamlaktning transport infratuzilmasi o'ziga xosligi bilan hududda alohida aamiyat kasb etadi. Sankt-Peterburg va Latviya poytaxti Riga bilan Tallin magistral yo'llari bog'laydi. Respublikaning yuklarining aksariyat qismi abtomobil yo'llari bilan olib ketiladi, biroq, kata hajmi yuklar temir yo'l va dengiz orqali tashiladi.

⁵⁶⁸ <https://tradingeconomics.com/estonia/unemployment-rate>

Estoniyaning asosiy temiryoʻl liniyalari Tallinni Tartu va Narvan bilan bogʻlaydi. Tallinn va Narva shahridagi yana bir ichki port yaqinidagi uchta savdo nuqtasi mavjud. Estoniya davlat shirkatiga va davlatga tegishli boʻlgan aviakompaniyaga ega. Daryo transporti mahalliy yuklarni tashishdek alohida ahamiyatga ega. Temir yoʻl transportida yuk tashish sektori ustunlikka ega boʻlib, barcha yuk tashish maxsulotlarining 70%i mahalliy va xalqaro darajadan iborat. Yoʻl transporti barcha yoʻlovchilarning 90% dan ortigʻini hisobga olgan holda yoʻlovchi sektorida ustunlikka ega. 5 asosiy yuk porti oson navigatsion kirish, chuqur suvlar va yaxshi muzlik sharoitlarida ham barqaror xizmat koʻrsata oladigan holatda.

Estoniyada 12 aeroport va 1 vertolyotlar uchishi uchun maxsus hudud mavjud. Mamlakatning asosiy aeroporti Tallinnda joylashgan, ammo, Tartu va Pärnu aeroportlari ham hozirda xalqaro munosabatlarda juda faol boʻlmoqda. Lennart Mary Tallinn aeroporti 2017 yilda 2.31 million yoʻlovchi va 28,145 tonna yuk (yillik yuk hajmi 119,7 foiz) bilan Estoniyaning eng yirik aeroportidir. SAS, Finnair, Lufthansa, Gishtimir, EasyJet va Nordic Aviation Group kabi xalqaro reyslar 27 yoʻnalish boʻyicha toʻgʻridan-toʻgʻri parvozlarni amalga oshirmoqda.

21-asrning boshlarida uyali telefondan foydalanish Estoniyada juda ommalashgan sohaga aylandi. Estoniyaliklar, masalan, litvaliklar, boshqa koʻplab Yevropa davlatlari fuqarolariga qaraganda uyali telefonlarga ega boʻlish ehtimoli koʻproq edi. Boshqa tomondan, Estoniyaliklar oʻzlarining yevropalik qoʻshnilaridan koʻra shaxsiy kompyuterga ega boʻlishdan koʻra kamroq edi.

Mamlakat ishchilarining taxminan 7,5 foizi transport tizimida ishlaydi hamda YaIMning 10 foizidan koʻproq qismini tashkil qiladi. Hozirgi kunda Yalpi ichki mahsulotdagi transit ulushi muammoli vaziyatga aylanmoqda. Ammo, koʻpchilik Rossiyaning ushbu hududda monopoliya oʻrnatishga urinayotgani bilan izohlamogda.

2017 yilning toʻrtinchi choragida mamlakat transport xizmatlaridan YaIM tarkibidagi ulushi 313,68 mln. yevro va 2018 yilning 1-choragida 325,52 mln. yevroni tashkil qildi. 1995 yildan 2018 yilgacha bu koʻrsatkich oʻrtacha 273,02 mln. yevroni tashkil etdi, 1995 yilning toʻrtinchi choragida Estoniya YaIM tarkibida transport ulushi 376,30 mln. yevroni tashkil qildi. 2007 yilning ikkinchi choragida rekord daraja qayd etilib 149,74 mln. yevroni tashkil etdi⁵⁶⁹.

Nufuzli transport va logistika kompaniyalari

- ✓ United carriers company
- ✓ Ets logistics
- ✓ Rtlg ltd
- ✓ Linde auto
- ✓ Atv transpordi
- ✓ Esteve Terminal⁵⁷⁰

⁵⁶⁹ <https://tradingeconomics.com/estonia/gdp-from-transport>

⁵⁷⁰ <https://translate.google.com/#en/uz/united%20carriers%20company%20%0aets%20logistics%0artlg%20ltd%0alinde%20auto%0aatv%20transpordi%20%0aesteve%20terminal>

5.10.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Yevropa Ittifoqining iqtisodiy o'sishi sur'at va tarkibi nuqtai nazaridan tobora mustahkam bo'lib bormoqda. Estoniya bilan Yevropa iqtisodiyoti qayta tiklanishning beshinchi davriga kirdi. Xususiyl iste'mol, o'sishning asosiy omili bo'lib qolmoqda. Rivojlanishning ikkinchi ustuniga aylangan investitsiyalarning istiqbollari ham yaxshi, chunki investitsiyalarni tiklash juda qulay moliyalashtirish shartlaridan va korporativ rentabellikni yaxshilashda davom etmoqda. Mamlakatda Jahon Banki tomonidan xususiyl sektorga ajratilgan kreditni qaytarish jarayoni davom etmoqda. Bundan tashqari, jahon savdo-iqtisodiy munosabatlarda mamlakatga to'liq ishonch bildirilmoqda. Bank milliy iqtisodiyotdagi mavsumli monitoringlardan so'ng ta'lim, energetika, transport, yo'l qurilish, tibbiyot va atrof muhit muammolari yuzasida ko'plab loyihalarni moliyalashtirdi⁵⁷¹.

Mehnat bozori takomillashib bormoqda, garchi hozirda u juda qaltis bo'lib qolgan bo'lsada. Aholi bandlik darajasi muntazam ravishda tizimli o'rgani b borilmoqda. Inflatdsiya mamlakat monetary siyosa uchun to'liq barqarorlashtirishga erishilgan.

Yevropa Ittifoqi 2020 mehnat bozorining istisnolari portfeli

Yevropada 2020 Ishonch Fondi tomonidan moliyalashtirilayotgan Jahon banki, OECD bilan birgalikda, Yevropa Ittifoqiga a'zo 7 davlatda ishsizlar va nafaol aholini profilaktika qilishning yangi usulini taklif etish va maqsadli siyosat takliflarini ishlab chiqish uchun Mehnat bozorlarini tartibga solish bo'yicha texnologik kartasin iishlab chiqdi. Ular ishsiz aholini daromad va ish bilan ta'minlaydigan siyosatning potentsial egalari bo'lgan alohida guruhlarni aniqlash uchun batafsil mehnat bozorini innovatsion tarzda tizimga solish, demografik va ijtimoiy sharoitlarni o'rganadilar. Mehnat bozori tahlilini va qashshoqlik profilini tahlil qilishni asoslab beruvchi tahlil, farovonlik holati va mehnat bozori ko'rsatkichlari orqali fuqarolarga erkin ish sharoitlarin iyaratishga qaratilgan.

5.10.13. Doing Business

5.10.3-jadval

Estoniyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

Estonia, Easy of Doing Business 2018
DTF

Busines boshlashning osonligi (1-190)	12	Vaqt (kun)	91
Bisnezni boshlash (daraja)	12	Qiymati (jon boshiga tushad. capital)	168.8
DTF bali (0-100)	92,15	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	3	oshkoraligi (0-8)	8
Vaqt (kun)	3,5		

⁵⁷¹ <http://www.worldbank.org/en/country/estonia/overview#2>

Qiymati (jon boshiga tushad. capital %)	1,2	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	91,02
Minimum capital	16,0	Jarayonlar (soni)	3
		Vaqt (kun)	17,5
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	8	Qiymat (mulk qiymati %)	0,5
DTF bali (0-100)	82,50	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	27,5
Jarayonlar (soni)	10		
Vaqt (kun)	103	Soliq to'lash(daraja)	14
Qiymati (ombor qiymati %)	0,2	DTF bali (0-100)	89,56
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	11,0	To'lovlar (bir yil uchun soni)	8
		Vaqt (bir yil uchun soatda)	50,0
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	41	Umumiy soliq va ajratmalar (foyda%)	48,7
DTF bali (0-100)	83,21		
Jarayonlar (soni)	5		

Manba : Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 167-bet.

5.10.14. Turizm

Hozirgi vaqtda Estoniya sayyohlar uchun jozibador bo'lgan tinchlik, tabiat va beg'uborlikni anglatadi. Tabiiyki, mamlakat sayyohlar va tabiatni sevuvchilar bilan juda mashhur bo'lib bormoqda. Finlyandiya ko'rfazidagi sayyohlar uchun yaratilgan turmush tarsi deyarli murakkab emas.

Tallin Estoniya sayyohlar uchun eng katta markaz hisoblanadi. Ko'plab diqqatga sazovor joylar bilan tarixiy qadimiy shahar Yevropaning eng buyuk o'rta asrlardagi yodgorliklaridan bir nechtasi ushbu hududda joylashgan. Shu bilan birga, o'sib borayotgan iqtisodiy jihatdan mamlakatdagi yagona transport aloqasi va uning mehmonlariga ko'plab xalqaro hamda mintaqaviy transport aloqalarini taqdim etmoqda. U mamlakatning qolgan qismida ancha sekinlik bilan oshib bormoqda. Haqiqatan ham, Pärnu, Tartu yoki qishki sport kurorti sifatida mashhur bo'lgan Otepää shahridagi obidalar xalqaro miqyosda mashhur bo'lib kelmoqda. Lekin Estoniyani mumtoz sayyohlik davlati deb hisoblash xato bo'lar edi. Faqat ushbu mamlakat Boltiq bo'yi sohillarida kelgusi yillar mamlakatning qanday rivojlanishi haqida ma'lumot bera oladi.

Samolyot

Tallin Estoniya asosiy xalqaro shaeroport hisoblanadi. London, Parij, Frankfurt, Bryussel va Amsterdam kabi shaharlardagi barcha yirik Skandinaviya (Stokgolm, Kopengagen va Oslo) va Boltiq (Riga va Vilnius) shaharlariga to'g'ridan-to'g'ri reyslar amalga oshiriladi. Praga va Varshava singari shaharlarda qisqa muddatli tizim ishlaydi.

Poezd

Poyezd stantsiyalariga shahar markazidan kirish mumkin, yoki aksincha, №2 tramvayda - "Balti jaam" to'xtash joyidan foydalaniladi. Platformalar va poezdlar zamonaviy va tariflar oqilona narxlarda joriy etilgan. Elron poezdlarida bepul Wi-Fi mavjud.

Avtobus

Moskva, Sankt-Peterburg, Kiev, Kaliningrad, Varshava va butun yirik Boltiq va Olmon shaharlaridan juda yaxshi va arzon transport aloqasi hisoblanadi. Eng

ommabop muntazam servis provayderi - Luxexpress Group , boshqalari - Ekolines (24) va Hansabuss (Xansabuss) hisoblanadi.

Qayiq

Feribot qatnovlari Tallinni Shvetsiya (Stokgolm), Finlyandiya (Xelsinki, Mariehamn) va yoz oylarida Germaniya (Rostock) bilan bog'laydi. Tallin-Xelsinki Yevropadagi eng yirik qidiruv tizimlaridan biri bo'lib, kuniga 20 ta feribot o'tish punkti va qariyb 30 ta turli tez qayiq hamda gidroelektr o'tish punktlariga ega (ular qish mavsumida ishlamaydi). Kichkina xalqaro yo'nalishlarga Latviya Ventspils porti va Saaremaa oroli va Paldiski-Kapellskar (Shvetsiya) orasidagi ikki xil operatorlar bilan yaqin aloqada ta'minlangan.

Orollar va Sohillar

Estoniya 1500 dan ortiq orollarga ega. Tabiat aslida noqulay va uzoq masofali piyoda sayr qilish plyaj tajribasi taklif etadi. Jamoatchilikning ko'pchiligi qumli bo'lib, yozda o'rtacha suv harorati 18 darajani tashkil qiladi. Ichki suvlar va ba'zi sayoz bo'layotgan suvlar yana issiqroq.

Eng katta orol Kuressaare shahrida saqlanib qolgan va yaxshi tiklangan o'rta asrlardagi Saaremaa oroli mavjud bo'lib, qal'a bilan o'ralgan. Saaremaa uchun tosh devorlari, uyingizda tomlari, ishlaydigan shamol tegirmonlari va uyda tayyorlangan pivo farq qiladi. Hiiumaa, boshqa tomondan, o'zining chiroqlari, buzilmagan tabiati, Xros tepaligida va uning aholisining hazil hissi bilan mashhurdir. Har ikki orolda ham aeroport mavjud, shuning uchun ular tezda Tallindan kela oladilar.

Boshqa muhim orollar orasida Kihnu, Ruhnu, Muhu va Vormsi bor. Ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega. Boshqa Estoniya orollarining aksariyati madaniy ahamiyatga ega emas, lekin, qushlarni kuzatib borish, kanon, yelkanlar, baliq ovlash va hokazolarni jalb qilish mumkin.

Iyul va avgust oylarida Estoniya poytaxtidagi Pärnu asosiy diqqatga sazovor joy juda gavjum bo'ladi. Sohil bo'yida noyob sayohlarni jalb qiladigan ko'plab sayohlar bor. Narva-Jõesuu (sharqda)dan Tallinga boradigan sayohatlar qirg'oq bo'ylab kashf qilish uchun ajoyib maskan hisoblanadi. Mashhur joylardan ba'zilari Toila, Võsu, Käsnu va Kaberneeme hisoblanadi.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Mustaqillik kuni, 24-fevral; Muqaddas juma, 14-aprel; Mehnat kuni, 1 may; G'alaba kuni, Vonnu jangining yubileyi 1919, 23 iyun; Yoz maktabi kuni, 24-iyun; Rojdestvo, 25-26 dekabr.

Nufuzli mehmonxonalari

- ✓ Noorus Spa Hotel
- ✓ Hedon SPA & HOTEL.
- ✓ St. Petersburg Hotel
- ✓ Savoy Boutique Hotel
- ✓ KAU Manor
- ✓ Hotel Telegraaf⁵⁷²

⁵⁷² <https://www.visitestonia.com/en/...estonia/original-unique-and-luxurious-hotels-in-estoni...>

5.10.15. O‘zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O‘zbekiston Respublikasi bilan Estoniya o‘rtasida diplomatik aloqalar 1994-yil 25-oktyabr kuni o‘rnatilgan. 2018-yil 10-fevraldan boshlab turizm vizalarini rasmiylashtirishning soddalashtirilgan tartibiga Estoniya davlati fuqarolari uchun ham joriy etilgan. 2010 yil 1 noyabrda Estoniya Bosh vaziri Andrus Ansip yetakchiligida O‘zbekistonga uch kunlik safar boshlagan delegatsiya bugun O‘zbekiston parlamenti a‘zolari bilan uchrashdi. Estoniya Tashqi ishlar vazirligining ushbu delegatsiya tarkibida bo‘lgan matbuot vakili Leyni Ketrin muzokarlarda o‘rtadagi 16 yillik aloqani yangi bosqichga ko‘tarish masalalari muhokama qilinganini aytdi.

Davlatlar o‘rtasidagi diplomatik aloqalar o‘rnatilganiga 16 yil bo‘ldi va biz hozir o‘zaro iqtisodiy hamda boshqa sohalardagi hamkorlikni kuchaytirishga asos bo‘ladigan muhim kelishuvlarga erishish maqsadida muzokaralar o‘tkazdi. Unga ko‘ra, prezident Islom Karimov va Bosh vaziri Shavkat Mirziyoyev bilan uchrashuvlar safarning keyingi kunlariga belgilangan. Estoniya Bosh vaziri safari davomida o‘zbek rasmiylari bilan Afg‘onistondagi vaziyatning Markaziy Osiyo mintaqasiga ta‘siri masalalarini ham muhokama qilindi⁵⁷³.

Ikki mamlakat o‘rtasidagi xalqaro hamkorlik bo‘limi “Elektron hukumat” tizimini rivojlantirishga doir xorijiy tashkilotlar va tuzilmalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish rejalari va shartnomalarini tayyorlash va zamonaviy informatsion texnologiyalarni joriy qilish bo‘yicha ilg‘or xalqaro tajribalarni o‘rganish bilan shug‘ullanadi. Jumladan quyidagi xalqaro tashkilotlar va chet el tuzilmalari bilan faol hamkorlikda faoliyat olib boradi: Admevara (Estoniya) kompaniyasi bilan hamkorlikda ishlar olib borildi⁵⁷⁴.

Nazorat savollari

1. Rossiya iqtisodiyotining asosiy yo‘nalishlarini tasniflab bering.
2. Ukraina iqtisodiyotining yetakchi sektorlari tavsiflab bering.
3. Belarusiya iqtisodiyotining o‘ziga xos tomonlarini izohlab bering.
4. Moldova iqtisodiyotining asosiy tarmoqlarini tasniflab bering
5. Ozarbayjon iqtisodiyotidagi yetakchi sohalarni tahlil qiling.
6. Estoniya iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalarini izohlab bering.

⁵⁷³ <https://www.ozodlik.org/a/2207394.html>

⁵⁷⁴ https://www.eugovernment.uz/uz/about_center/international_cooperation/

VI-BOB. AVSTRALIYA VA OKEANIYA MAMLAKATLARI IQTISODIYOTI

6.1. AVSTRALIYA

REJA:

- 6.1.1 Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 6.1.2 Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 6.1.3 Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 6.1.4 Tabiiy resurslari va Energetika
- 6.1.5 Tog'-kon metallurgiya
- 6.1.6 Sanoati
- 6.1.7 Xizmatlar sohasi
- 6.1.8 Tashqi savdo munosabatlari
- 6.1.9 Ishchi kuchi resurslari
- 6.1.10 Soliq tizimi
- 6.1.11 Transport
- 6.1.12 Jahon Banki bilan hamkorlik
- 6.1.13 Doing Business
- 6.1.14 Turizm
- 6.1.15 O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

27 00 S,133 00E; UTC+10
Australian Dollar (AUD)
KANBERRA

Federal hukumat Avstraliya 1901 yil 1 yanvarda oltita sobiq Britaniya koloniyalaridan tashkil topgan bo'lib, keyinchalik davlatlarga aylandi. Konstitutsiya ingliz parlament amaliyoti an'analarini AQSh federal tizimining muhim elementlari bilan birlashtiradi. Federal hukumatning vakolatlari cheklangan. Hukumat gubernator va Avstraliya parlamenti vakili bo'lgan Britaniya suverenitetidan iborat. 2001 yil iyun oyida 1996 yildan buyon lavozimni egallagan Ruhoniy doktor Piter Jon Hollshunterni o'rini yangi Bosh Shtab boshlig'i Sir Uilyam Deanni egalladi.

6.1.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi

hisobotiga ko'ra Avstraliya nominal YaIM hajmi 1.500 trl. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa, 59,660 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 14 orinidagi mamlakat⁵⁷⁵. Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 1.958 trl. AQSh dollari bashorat qilinmoqda⁵⁷⁶. Avstraliya 1995 yil 1 yanvarida Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁵⁷⁷.

Avstraliya iqtisodi tashqi manfaatlar - birinchi navbatda Buyuk Britaniya, keyin Qo'shma Shtatlar va Yaponiya tomonidan, keyinchalik esa yirik xalqaro kompaniyalar tomonidan boshqarildi. Avstraliya korporativ, moliyaviy, siyosiy va byurokratik madaniyatlar, butun dunyo miqyosidagi globallashuv va mamlakat milliy iqtisodiyotini tartibga solish, yanada ratsionalistik rivojlanishga qat'iy rioya qiladi.

6.1.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

1980-yillarning boshlarida Avstraliyada shakllangan iqtisodiy liberaliashtirish jarayoni janubi-sharqiy Osiya qit'asida qudratli davlatning paydo bo'lishi bilan ahamiyatlidir. 1983-yilda bosh vazir Bob Xakening tashabbusi bilan xazinachi Pol Keating boshqargan moliyaviy siyosat Avstraliya dollarlarini suzib yuruvchi kursga o'tganligi milliy iqtisodiyotga juda katta turtki bo'ldi.

1990-yillarning boshlarida tushkunlik Dow Jones Industrial Averagingning 22,6%ga tushishiga sabab bo'lgan misli ko'rilmagan miqdorda fond bozorloarining inqirozga uchrashi natijasida 1987 yil oktyabr oyi qora dushanba kunidan keyin tezlik bilan qimmatbaho qog'ozlar bozorida narxlar pasayishi boshlandi. 1929 yilgi fond birjasidagi zarardan kattaroq bo'lgan bu qulash jahonning yirik iqtisodiyoti mamlakatlari tomonidan samarali boshqarildi va fond bozori tezda tiklandi. Biroq, Shimoliy Amerikada aqlsiz jamg'armalar va kreditlar sohasi kamayib borar edi. Bu esa, oxir-oqibat, millionlab amerikaliklarning farovonligiga putur yetkazadigan kredit inqiroziga olib keldi. Ushbu turg'unlik ko'plab mamlakatlarga Qo'shma Shtatlar, jumladan, Avstraliya bilan chambarchas bog'liq bo'ldi⁵⁷⁸. O'sha davrda bosh vazir bo'lgan Pol Keating "Avstraliyada bo'lishi kerak bo'lgan iqtisodiy inqiroz" deb nomlangan kitobi nashr qilindi. Bu davrida YaIM - 1,7 foizga, ish bilan ta'minlanish - 3,4 foizga, ishsizlik darajasi esa - 10,8 foizga pasayib ketdi. Shu bilan birga, retsessiya uzoq muddatli inflyatsiya darajasini pasaytirishga yordam berdi va Avstraliya 90-yillardan boshlab hozirgi kungacha inflyatsiyaning past darajasini saqlab qoldi.

So'nggi o'n yilliklarda Avstraliya 1980-yillarda qabul qilingan iqtisodiy islohotlar va jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlangan mintaqalaridan birida joylashganligi sababli, xalqaro miqyosda raqobatbardosh, rivojlangan bozor iqtisodiyotiga aylanib bordi. Uzoq muddatli risklar orasida qolgan infratuzilmaga

⁵⁷⁵ <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdpc@weo/oemdc/advec/weoworld/lva>

⁵⁷⁶ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁵⁷⁷ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

⁵⁷⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geosaust.html>

bosim sifatida sel, qurg'oqchilik kabi ekologik muammolar o'z ta'sirini o'tkazishi sezila boshladi. Avstraliya yer yuzidagi eng issiq va qurg'oq qit'a hisoblanadi. U mintaqada iqlim o'zgarishi bilanoq juda katta muammoga aylanib boradi. National Geographic kanalining bergan ilmiy-ommabop ko'rsatuvlaridan shuni anglash mumkinki, mamlakat haqiqatan juda issiq va qaxshatli qurg'oqchilikni boshidan o'tkazadi.

Ayniqsa, may oylaridan boshlab juda katta ko'lamda o'rmonlarning yonishi natijasida issiqlik havoga ko'tariladi va Musson (Mavsum) shamoli natijasida katta anamaliya issiqlik Hind okeanidan katta miqdorda to'yingan bo'lutlarni Hindistonda o'rtacha 40 kundan beri kutilgan yoz yomg'irini baxsh etar ekan⁵⁷⁹. Endi bir hisob-kitob qilsak, Avstraliyadagi iqlimiy o'zgarishlar butun Hindiston va uning atrofidagi mamlakatlarga juda katta miqdorda o'z ta'sirini o'tkazadi. Avstraliya dunyodagi eng go'zal tabiatli mamlakat bo'lib, biologik xilma-xillikning 10 foizini tashkil qiladi. Betakror ko'plab flora va faunasi, hayvonot dunyosi; kengru, toshbaqa, krokadil, akula va turli-tuman qushlar dunyosi mavjud.

6.1.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Avstraliya tuproqlarining aksariyat qismi jahon qishloq xo'jalik standartlari bo'yicha quruq yoki unumsizdir. Boshqa yirik mamlakatlarning (masalan, Qo'shma Shtatlarning paxta va kornadasi) katta intensiv dehqonchilik hududlari bilan solishtiradigan boy, moslashuvchan tuproqlari mavjud emas. Kimyoviy minerallar odatda keng tarqalgan bo'lib, katta hajmda fosfat va ko'plab boshqa oziqa moddalari ushbu tarmoqda o'rtacha samaradorlikni ta'minlab beradi.

Yillik o'rtacha yog'ingarchilik taxminan 18 dyuymni tashkil etadi (460 mm), materikning uchdan bir qismida, asosan ichki qismida, 10 dyuymdan (250 mm) kamroq bo'ladi. Avstraliyaning katta hududlarida bug'lanishning miqdori juda yuqori bo'lib, milliy miqdordan 2 millimetr (50 millimetr) ko'rsatkich tabiiy o'zgarishlarga hissa qo'shadi. Mamlakatning asosiy daryosi Murray-Darling, shu jumladan, barcha daryolarining birlashtirilishi, Xitoyning Yangtze daryosining deyarli yarmi ekvivalenti bo'lib, Missisipi va Ganga daryolariga qaraganda ancha yuqori bo'lgan⁵⁸⁰.

Bundan tashqari, keng mintaqaviy tafovutlar mavjud. Aholisi ko'p bo'lgan shimoliy hududlarda Timor dengizi va Karpentaria ko'rfazidagi suv oqimining umumiy miqdori yarim milliard kubmetrni tashkil etadi. Shimoliy tropik hududlar esa taxminan uchdan ikki qismga to'g'ri keladi. Mamlakatning tabiiy resurslari turfa xil bo'lib milliy iqtisodiyotda sanoatning keng rivojlashini ta'minlaydi. Yer osti suvlari mamlakatning beshdan uch qismida joylashgan bo'lib, quruqlikning ko'p qismini o'z ichiga oladi. Buyuk Artezan dunyodagi eng katta suv havzasi hisoblanib, materikning beshdan bir qismi uchun obi-hayot xavfsizligini ta'minlaydi.

Boshqa muhim ekinlar orasida paxta (bug'doydan keyin ikkinchi ekin), guruch,

⁵⁷⁹ *Aby Rayhon Al-Beruniy, Qadigi Xalqlardan qolgan yodgorliklar, 287 -bet*

⁵⁸⁰ <https://www.britannica.com/place/australia/Agriculture-forestry-and-fishing>

tamaki, mo'tadil va tropik mevalar, makkajo'xori, moyli o'simliklar va boshqa ko'plab mahsulotlarni o'z ichiga oladi. Mahalliy va tashqi bozorlar uchun turli mashhur brendlarda sharob ishlab chiqarish an'ana tusini olgan. Iqtisodiyotning barcha sektorlari 1990-yillardan boshlab katta hajmdagi o'sishga erishdilar. O'n yil davomida vino sanoati uchun uzum yetishtirish 23 foizga ko'payib. Vino eksportining deyarli yarmi Birlashgan Qirollikka yo'naltiriladi. Boshqa yirik bozorlar qatoriga AQSh, Yangi Zelandiya, Kanada va Germaniya kiradi.

2017 yilning to'rtinchi choragida Avstraliyaning qishloq xo'jaligi YaIM tarkibida 10,793 mlrd. AUDni tashkil qildi. (2017 yilning uchinchi choragida 11,195 mlrd. AUDga teng bo'lgan). Avstraliyadagi qishloq xo'jaligi yalpi mahsulot dagi hajmi 1974 yildan 2017 yilg oralig'ida o'rtacha 7,27 mlrd. AUD ni tashkil etib, 2017 yilning birinchi choragida esa, 12,183 mlrd. AUDni va 1983 yilning ikkinchi choragiga kelib, eng past rekord darajada bo'lgan 3,635 mlrd. AUDni tashkil etdi.

O'rmonchilik

XXI asrning boshlarida rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, Avstraliya hududining beshdan bir qismi tabiiy o'rmonlar bo'lib, ularning qariyb uchdan bir qismi xususiy lashtirilgan. Mahalliy o'rmonlarning ko'pchiligi yog'och ishlab chiqarish uchun ixtisoslashmagan. Jamoat joylarining ko'pchiligi milliy bog'lar va boshqa diqqatga sazovor ko'ngil ochar maskanlar uchun ajratilgan. Umumiy o'rmonlarning beshdan bir qismi yog'ochsozlik sanoati uchun mo'ljallanagan. Asosiy tijorat maqsadidagi o'rmonlar okean qirg'oqlarida shuningdek, Tasmanya qirg'oqlari bo'ylab janubi-sharqiy materik va g'arbiy sohillarda yomg'irli hududlarda joylashgan. Daraxtning asosiy turlari - evkalipt bo'lib, ular mustahkam kuch va chidamlili yog'och hisoblangan turli xil tropik daraxtlaridir. Ikkinchi Jahon urushidan keyin bir nechta hudud yog'och xomashyosi uchun jadal rivojlantirildi. O'rmon mahsulotlari qisman Yaponiyaga ham eksport qilingan. Ushbu faoliyatlarga 1970-1980 yillardagi siyosiy masalalarda o'z ta'sirini kuchaytirgan atrof-muhitni himoya qilish harakati bilan qarshilik ko'rsatildi⁵⁸¹.

Baliqchilik

Avstraliyaning keng dengiz ekotizimi qit'aning qirg'oq bo'yi issiq suvlarida uchraydi; xalqaro oziq-ovqat standartlari bo'yicha ularning mahsuldorligi past hisoblanadi. 2016 yilda 200 metr masofa (370 km) avstraliyalik baliq ovlash zonasi xorijiy sayyohlar uchun dam olish maskanli sifatida e'lon qilindi. Osiyo va janubiy yevropalik immigrantlar oqimi mahalliy baliqchilik bozorni kengaytirganligi natijasida dengiz va chuchuk suvlarining beshdan bir qismida tijorat maqsadida foydalanilgan. Eng qimmatbaho eksport (asosan, Yaponiya va boshqa Sharqiy Osiyo mamlakatlariga) qisqichbaqalar, lobsters (dengiz kerevitlari), abalon, orkinos va boshqa fin baliqlari tashkil etadi.

6.1.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Australia Ltd (ASX: ERA) Avstraliya energetika resurslari kompaniyasi

⁵⁸¹ <https://www.britannica.com/place/australia/Agriculture-forestry-and-fishing>

mamlakatning eng yirik jamoat shirkati hisoblanadi. "Rio Tinto Group" sho'ba korxonasi bo'lib, u kompaniyaning 68,4 foiziga egalik qiladi. Qolgan qismi Avstraliya qimmatli qog'ozlar birjasida sotiladi. Rahbari Peter MakMahon va Boshqaruvchi Andrea Sutton. ERA Shimoliy Maydondagi Ranger Uran ma'dani orqali dunyodagi eng yirik ishlab chiqaruvchilaridan biridir. Ranger shtatining Shimoliy Maydondagi Darvindan 260 km narida joylashgan Jabiru yaqinida joylashgan. ERA dunyo bo'ylab uranni sotish va qayta ishlash bo'yicha katta tajribaga ega bo'lgan Rio Tinto Urani bilan tuzilgan shartnoma orqali mahsulotni Osiyo, Yevropa va Shimoliy Amerikaga sotadi. Avstraliya uranini faqat tinch maqsadlar uchun ishlatilishini ta'minlash uchun qat'iy xavfsizlik choralari va yadro qurolini tarqatmaslik bo'yicha BMT konvensiyalariga to'liq bo'ysunadi.

ERA jahonning atom energetikasi bozorini 30 yildan ortiq ishonchli ta'minlab kelmoqda. Ranger koni Avstraliyada eng uzoq davom etgan uran koni hisoblanadi. ERA uran rudalarini qazib olish va qayta ishlash sohasida sanoatning yetakchi ko'nikmalari hamda tajribasiga ega. Jahonda ma'lum bo'lgan uran resurslarining 31 foizini tashkil etadigan, ammo, mamlakatda atom energiyasini ishlab chiqaradigan stansiyalar yo'qligi bilan ajralib turadi.

Avstraliya so'nggi yillarda jahon atom elektrostansiyasiga muhim yetkazib beruvchi sifatida e'tiborni kuchaytirmoqda. 35 yildan oshiq vaqt mobaynida va 120 ming tonnadan ortiq uran oksidi ishlab chiqarilgandan so'ng, 2016 yil noyabrda Ranger konida ochiq qazilmalarni qazib olish to'xtatildi. Xalqaro atom energiyasi agentligi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, u dunyoning 31 mamlakatida joylashgan 444 atom elektr stansiyasiga reurs yetkazib berib, global energiyaning 11 foizini tashkil tar ekan. Los-Anjeles, Chikago, Toronto, Parij, Moskva va Seul singari yirik shaharlar atom energetikasini sarflab elektr energiyasi ishlab chiqaradi. Bu esa milliy iqtisodiyotning deyarli barcha sektorlari uchun zarur bo'lgan energiya manbasi hisoblanadi.

6.1.1-jadval

Avstraliya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Okeaniya, Hind okeani va Janubiy Tinch okeanidagi hudud

Poytaxti	KANBERRA	Budjeti	Daromadlar: \$432,4 billion Xarajatlar: \$457,7 billion
YaIM	\$1,5 trln.	Global Innovatsion Indeks	23 (51,83)
Oltin valyuta zahirasi	\$60,3 mlrd.	HDI	24 (0,893)
Tashqi qarzi	\$1,67 trillion	Tabiiy resurslar	oltin, kumush, uran, nikel, volfram, nodir tuproq elementlari, mineral qum, qo'rg'oshin, sink, olmos, tabiiy gaz, neft
Maydoni	7,741,220 kv km	Qishloq xo'jaligi	bug'doy, arpa, shakar, meva; qoramollar, qo'ylar, parrandalar
Aholisi	23,232,413 kishi		

	Sidney 4,505 Melburn 4,203 Brisben 2,202 Perton 1,861 Adelaidada 1,256	Sanoati	kon, sanoat va transport uskunalari, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash, kimyoviy moddalar, po'lat
Ishsizlik	5,5%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 3,6 % Sanoat: 26,5% Xizmatlar: 69,9%
Inflatsiya	1,8%		
Soliqlar	33,2%		
Gini index	0,333	Yirik kompaniyalari	Commonwealth Bank, BHP Billiton, Westpac Banking Group, ANZ, National Australia Bank, Wesfarmers, Telstra, Woolworths, NAB, Rio Tinto,
BERI	5 (8,29)		
Doing Business	14		
YAIM jon boshiga	14 (nominal) 20 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	APEC, G20, OECD, WTO, UNCTAD, UNWTO, OECD, OPCW, OSCE
Davlat boshqaruvi	Parlamentar demokratiya	Aholi jon boshiga YaIM	\$51,850 (nominal) \$48,899 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersltd.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocosm.com, statista.com) asosida.

Avstraliya hukumati yaqinda Birlashgan Arab Amirliklari, Hindiston va Ukraina bilan energetika sohasida aloqalarini rivojlantirish bo'icha shartnomalarni imzolagan. Bu esa atom energiyasini ta'minlaydigan elektr energiyasini ishlab chiqarish qobiliyatiga ega bo'lgan qiziqishning ortib borayotganligini ko'rsatadi.

Gidrotexnika inshooti juda o'zgaruvchan daryo va asosan yuqori darajadagi topografiya bilan chegaralanadi. Tasmanyada gidroenergetika tizimi yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lib, orol-davlatning mo'tadil qismi va mo'l-ko'l suv zahiralardan muvofiqlashtirilgan tarzda foydalanish imkonini kengaytirmoqda. Materanda bir nechta maqsadli suv omborlari, jumladan, jahonga mashhur Snowy Tog'lari tizmasi, Yangi Janubiy Uels va Viktoriyaga xizmat ko'rsatadigan gidroenergetika va irrigatsiya kompleksi hamda Queensland Burdeken-Suv to'g'onlari qurildi. Avstraliya elektr energiyasining to'rtidan biri qazilma yoqilg'idan olinadi. Bu elektr energiyasining katta qismi Avstraliya avtokonserlari zahiralarga ega bo'lgan issiqlik stantsiyalari tomonidan ishlab chiqariladi. Buyuk ko'mir eksportchilaridan biri bo'lgan kompaniyalar Avstraliyaning iqlimiy o'zgarishini cheklash uchun katta imkoniyatlarga ega.

6.1.5. Tog'-kon metallurgiya

Tog'-kon sanoati Avstraliya iqtisodiyotiga juda katt aahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, xorijiy mulkchilik va nazoratning yuqori darajasi atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Zahiralarni bartaraf etadigan qazib olishning tez sur'atlar bilan kengayib borishi hamda Avstraliyada qayta ishlash sanoatining umume'tirof etilganidan so'ng beparvosizlikka yo'l qo'yilmoqda. Xususan, karbonat angidrid kabi issiqxona gazlarini ishlab chiqaradigan quyosh energetikasi yoqilg'ilarni yoqish bilan bog'liq tashvishlar ko'mir sanoati muxolifatini juda katta sarosimga solmoqda.

Kvinslendning yirik ko‘mir qazib olish operatsiyalarida mexanizatsiyalangan ochiq texnologiyalar katta samara bermoqda. Yer osti konchiliklari esa uzoq vaqtdan beri mavjud bo‘lgan Yangi Janubiy Uels ko‘mir sanoatida ustunlik qilib kelmoqda. G‘arbiy Avstraliyaning temir rudalari va Viktoriyaning linyit (qo‘ng‘ir ko‘mir) konlari ham hozirda keng foydalanishda.

Eng iqtisodiy jihatdan muhim mineral zahiralari G‘arbiy Avstraliya (temir ruda, nikel, boksit, olmos, oltin, mineral qum va tabiiy gaz) hisoblanadi. Queensland (boksit, bitumli qorako‘mir, qo‘rg‘oshin, mineral qum, rux va kumush), Yangi Janubiy Uels (bitumli ko‘mir, qo‘rg‘oshin, rux, kumush va mineral qumlar) va Viktoriya (liniyit va offshore neft va tabiiy gaz) mavjud.

Avstraliya neft xomashyosi qazib olish bilan o‘z-o‘zini ta‘minlashga qodir emas. Ammo, ehtiyojlarining bir qismini qoplashga erishmoqda. O‘rta muddatli istiqbolda ichki va eksport talablariga javob beradigan ko‘mir hamda tabiiy gaz zahiralari qayta ishlash yanada kengaytirilishi nazarda tutilgan. Ko‘mür qazib sanoati kelajakda yana uch asrdan ko‘proq vaqt mobaynida davom etishi taxmin qilinmoqda. Ammo, 21-asrning o‘rtalarida tabiiy gaz konlarining kamayishi kutilmoqda. Avstraliya temir rudalarini qayta ishlash sanoati ko‘lamining kattaligi bilan temir mahsulotlari ishlab chiqaruvchi dunyoning eng takomillashgani markazlaridan hisobkanadi. Mamlakatda rudalar qisman ichki temir va po‘lat sanoati sohasida ishlatilib asosan, Yaponiya, Tayvan va Janubiy Koreyaga eksport qilinadi. G‘arbiy Avstraliyaning Hamersli viloyatidagi temir konlarida milliardlab tonna ruda mavjud. Yuqori sifatli konlarning eng keng tarqalgan turi - Tom Price tog‘i, Mount Whaleback, Mount Newman va Robe River hududlari hisoblanadi. Tasmanyanning Savage daryosi konlari 20-asrning oxirlarida ham rivojlangan edi.

Ko‘mir asosan, Queensland, Yangi Janubiy Uels va Viktoriyada qazib olinadi. Avstraliyada ishlab chiqarilgan ko‘mirning 54 foizi, asosan, Sharqiy Osiyoga eksport qilinadi. 2000 yillarda 258,5 million tonna ko‘mir qazib olingan va 193,6 million tonna eksport qilindi. Ko‘mir yoqilg‘isi Avstraliya elektr energiyasini ishlab chiqarishda qariyb 85 foizini tashkil etadi. 2008-2009 yillarida 487 million tonna ko‘mir qazib olindi, 261 million tonna eksport qilindi. Avstriya dunyodagi yetakchi ko‘mir eksportchisi hisoblanadi. "Argyle" shirkati dunyodagi eng katta olmos koni bo‘lib, 2017 yilda 13,7 million karat mahsulot ishlab chiqarib 500 million AQSh dollarni tashkil etgan. Argyle dunyoning eng qimmatbaho pushti va qizil olmoslarini ishlab chiqarish bilan mashhur.

2017 yilning to‘rtinchi choragida Avstraliyalik tog‘-kon sanoati yalpi ichki mahsulot tarkibida 25,384 mlrd. AUDni tashkil qildi. 2017 yilning uchinchi choragida esa bu ko‘rsatkich 25,051 mlrd. AUDni tashkil etdi. Avstraliya tog‘-kon metallurgiya YaIMdagi ulushi 1974 yildan 2017 yil oralig‘ida o‘rtacha 10,90 mlrd. AUDni tashkil etib, 2017 yilning to‘rtinchi choragida esa 25,384 mlrd. AUDni tashkil etgan. 1974 yilning uchinchi choragida Avstraliyadagi tog‘-kon sanoati 3,793 mlrd. AUDni tashkil etgan bo‘lsa, 2017 yil dekabrda o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 1,10 foizga oshdi. Avstraliyada tog‘-kon metallurgiya sanoat ishlab chiqarish 1978 yildan 2017 yilg‘ oralig‘ida o‘rtacha 22 foizga va 1987 yilning to‘rtinchi choragiga

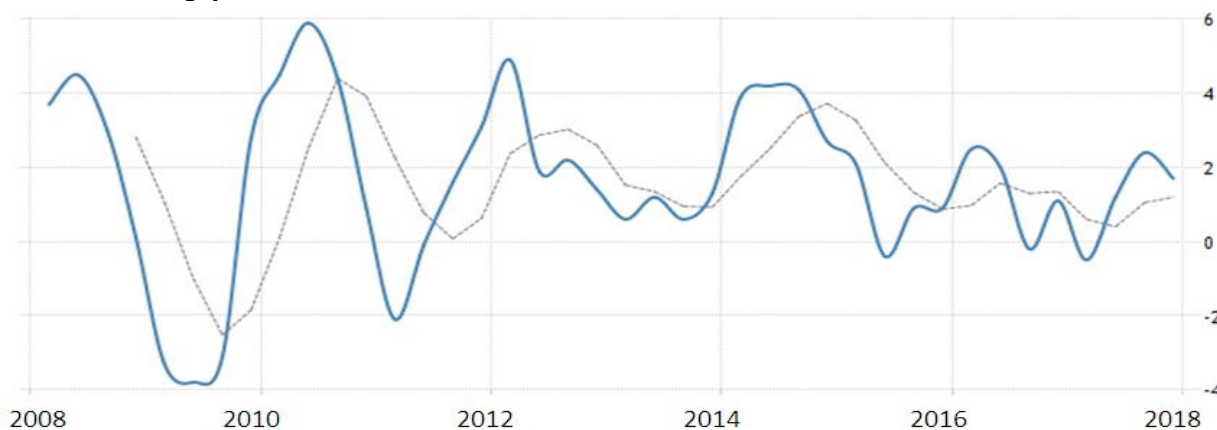
nisbatan 25,60 foizga o‘sgan.

6.1.6. Sanoat

Ko‘plab uzoq muddatli mustamlaka mamlakatlarda bo‘lgani kabi, Avstraliyaning eng qadimgi ishlab chiqarish sanoati ichki bozorni oziq-ovqat, uy-joy va kiyim-kechak bilan ta‘minlash uchun rivojlantirilgan. Ikkinchi jahon urushi tugaganidan so‘ng, ishlab chiqarish 1959-1960 yillarda YaIMning to‘rtinchi qismini tashkil etdi. Fabrikalardagi turli xil yangi faoliyatlar ham xuddi shu davrda kuchayib 1960 yillarga qadar davom etdi. Ushbu yuksak sohadagi innovatsiyalar ishlab chiqarish sanoati hozirida ishchi kuchining sakkizdan bir qismini ish bilan ta‘minladi. Avstraliyaning yalpi ichki mahsulotiga 18 foizini tashkil etadi. Chet el investitsiyalari 1950 yildan keyin barqaror ravishda oshdi; xorijiy manfaatlar ishlab chiqarish sektorining qariyb uchdan bir qismini nazorat qila boshladi.

Yaponiya va AQSh korporatsiyalari avtomobilsozlik sanoatida mashhur bo‘lib, unda montaj va to‘liq ishlab chiqarish zavodlari mavjud. Avtotransport vositasi ishlab chiqarilishi har bir qit‘ada asosiy ishbiarmonlik manbai bo‘lib, yangi investitsion loyihalar moliyalashtirilmoqda. Sanoatning ko‘plab kichik ishlab chiqaruvchilari ham o‘z faoliyatlarini muntazam diversifikatsiya qilib bordilar. Boshqa yirik ishlab chiqarish sanoati oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki; bosmaxona faoliyati va nashriyotchilik; neftni qayta ishlash; to‘qimachilik, maishiy texnika, yog‘och va qog‘oz mahsulotlarini ishlab chiqarishni o‘z ichiga oladi. Ishlab chiqarishning uchdan ikki qismi yangi Janubiy Uels va Viktoriya shaharlarida joylashgan. Hozirgi kunda sanoatning YaIMdagi ulushi 26,5 foizni tashkil etmoqda.

2017 yilning to‘rtinchi choragida Avstraliyada sanoat ishlab chiqarish YaIM ulushi 25,955 mln. AUDga oshdi. 2018 yil 1-choragida esa, bu ko‘rsatkich 25,344 mln. AUDni tashkil qildi. Avstraliyada ishlab chiqarilgan yalpi mahsulot 1974 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha 22,641 mln. AUDni tashkil etib, 29,315 mln. AUDni qayd etdi. 1975 yilning birinchi choragiga kelib esa, rekord darajadagi 15,564 mln. AUDni qayd etdi.

6.1.1- Avstraliya sanoatining yillar oralig‘ida o‘zgarish darajasi (2008-2018 yil birinchi choragi) ⁵⁸²

⁵⁸² <https://tradingeconomics.com/australia/industrial-production>

Avstraliyada sanoat ishlab chiqarish 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning xuddi shu choragiga nisbatan 1,70 foizga oshdi. 1975 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davr oralig'ida esa o'rtacha 2,14 foizni tashkil etdi. Avstraliyada sanoat ishlab chiqarish hajmi 2017 yil dekabr oyida o'tgan yilning ayni mavsumiga nisbatan 2,40 foizga o'sdi. Avstraliyada ishlab chiqarishni o'zlashtirish 1978 yildan 2017 yil oralig'ida o'rtacha 1,11 foizni tashkil etdi.

6.1.7. Xizmatlar sohasi

Mamlakatda ishlab chiqarishni kamaytirish jarayonida transport va chakana savdo kabi an'anaviy xizmatlar 1980 yillar oxiridagi iqtisodiy inqiroz chuqurlashgunga qadar ancha barqaror ekanligini isbotladi. Umuman olganda, xizmatlar sohasi (moliya, transport va savdo) Avstraliyaning yalpi ichki mahsulotiga beshdan to'rt qismini tashkil etadi va umumiy ish kuchining to'rtidan uch qismni ish bilan ta'minlaydi.

Moliya

Avstraliyaning Markaziy banki va Zahira banki mamlakat valyuta munosabatlarini tashkil etadigan hamda tartibga soladigan muassasa hisoblanadi. Uning qonuniy vazifalari iqtisodiyotni bank tizimi orqali pul-kredit siyosatini qo'llashni, ya'ni mamlakat valyutasining barqarorligini ta'minlashga, to'liq ish bilan ta'minlanishga, shuningdek, Avstraliya xalqining farovonligini oshirish qaratilgan. Mamlakat umumiy bank tizimi iqtisodiyotda inflyatsiya bosimini pasaytirish, pul-kredit cheklovlarini yengib o'tishi kutilmoqda.

Avstraliyaning to'rt yirik banki 2016 yil aprel oyi holatiga ko'ra "Dunyodagi eng xavfsiz banklar" qatoriga kiritilgan. Avstraliyaning ushbu banklari "Katta To'rtlik" deb nomlanadi. 1991 yildan 2013 yilgacha avstraliyalik firmalar ishtirokida umumiy qiymati 2,040 milliard AQSh dollariga teng 36,720 kontrakt va xaridlar e'lon qilindi. 2016 yilda 107 milliard AQSh dollariga teng bo'lgan 1515 ta bitim e'lon qilindi, bu 2012 yilga nisbatan raqamlar (18%) va qiymat esa (11%) darajasida pasayish bo'ldi. Avstraliyalik kompaniyalar ishtirokidagi eng katta xaridlar yoki derivativlar 2007 yil Wesfarmers tomonidan Coles Group kompaniyasini sotib olgan.

Bank tizimi

XXI asrning boshlarida mamlakatda 50 ga yaqin bank faoliyat ko'rsatgan bo'lsada, jami bank aktivlarining yarmidan ko'pi to'rtta yetakchi muassasalar - Avstraliya va Yangi Zelandiya Bank Guruhi, Avstraliya Hamkorlik Banki, Milliy Avstraliya Banki va Westpac bank korporatsiyasi hissasiga to'g'ri keladi. Shuningdek, ko'plab kredit uyushmalari, kredit kooperativlari va qisman banklar turli moliya kompaniyalari va investitsion korporatsiyalari, ayrim xorijiy banklar faoliyat yuritadigan qurilish jamiyatlari mavjud.. Qimmatli qog'ozlar hozirgi kunda butun bir elektron tizim orqali oltita davlat birjalarini birlashtirish uchun tashkil qilingan Avstraliya fond birjasi Limited (ASX) tomonidan savdoga qo'yilmoqda.

Mamlakatning eng yirik banklari:

✓ Commonwealth Bank. (New Zealand, Fiji, Asia, US, UK)

- ✓ Australia and New Zealand Banking Group (ANZ)
- ✓ National Australian Bank (NAB)
- ✓ Westpac Bank
- ✓ Bank of Queensland
- ✓ Macquarie Bank
- ✓ Bendigo Bank.
- ✓ AMP Bank Ltd.⁵⁸³

6.1.8. Tashqi savdo munosabatlari

20-asrning ikkinchi yarmida Avstraliya tashqi-savdo munosabatlari Yevropa va Shimoliy Amerikadan Yaponiyaga va boshqa Sharqiy Osiyo bozorlariga aylandi. Hozirgi vaqtda 128 milliard AQSh dollarlik hududiy franchayzing kompaniyalari G'arbiy Avstraliya va Kvinslenddan kelgan yangi sarmoyadorlar bilan yillar davomida hamkorlik qilib kelmoqda. 19-asrning oxirida Avstraliya dunyoning qolgan qismiga nisbatan iqtisodiy qudrati uning yalpi ichki mahsulotida aks ettirilgan. Biroq, Avstraliyaning aholisi 20-asrda jadal sur'atlarda o'sib borgani uchun, AQSh va Norvegiya kabi mamlakatlarga nisbatan YaIM aholi jon boshiga tushgan milliy daromad yuqori ko'rsatkichda ekanini ta'minladi.

Avstraliya iqtisodiyoti OECDga a'zo boshqa mamlakatlarga qaraganda nominal darajada barqaror o'sib borayotgan iqtisodiyot ekanini va 20 yildan ortiq davom etgan iqtisodiy o'sish inson taraqqiyoti indeksida (HDI) yaqqol ko'rinadi. Avstraliyaning Zahira Bankiga ko'ra, Avstraliyada jon boshiga to'g'ri keladigan YaIM o'sishi Yangi Zelandiya, AQSh, Kanada va Niderlandiyaga nisbatan yuqori daraja qayd etmoqda.

Avstraliya xalqaro savdo munosabatlari uchun ochiq va shaffof iqtisodiy siyosat qo'llaydi. Mamlakatning savdo balansi 2007 yilga qadar tarkibiy kamomad bilan tavsiflangan edi. Strukturaviy ravishda tashqi savdo aloqalari Xitoyning iqtisodiy salohiyatiga, jahon xomashyo bahosiga va Avstraliya dollari qiymatiga juda bog'liq. 2017-yilda Avstraliya 229,7 milliard AQSh dollarga teng mahsulot eksport qildi (eksport Avstraliya yalpi ichki mahsulotining taxminan 18,6 foizini tashkil etdi). Avstraliyaning eng qimmat eksport mahsulotlari - temir rudasi va kontsentratlar, ko'mir, neft mahsulotlaridir. Shuningdek, go'sht (umumiy eksportning 4%) va don (2,9%) eksport qilindi. 221,4 milliard AQSH dollari miqdorida importn qiladigan Avstraliyada, 2017 yilda 8,4 milliard dollarlik savdo hajmiko'paytirildi. Asosiy import tarkibiga avtomobillar, ayniqsa, avtomobil ehtiyot qismlari yoki aksessuarlar bo'ldi. Avstraliyaning asosiy mijozlari - Xitoy (29,6%), Yaponiya (10,3%), Janubiy Koreya (5,5%) va Hindiston (4,4%); import Xitoy, AQSh, Germaniya va Tailanddan hisoblandi.

⁵⁸³<https://www.google.com/search?ei=7znnw7pyg8ir6asdq7didg&q=list+of+australiabanks&oq=list+ofaustralia>

6.1.2-jadval

Avstraliya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	\$190,2 mlrd. (2017)	Import (USD)	\$196,1 mlrd. (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	temir rudasi, ko'mir, neft, oltin, sintetik resurslar, bug'doy, mol go'shti, jun, qo'y va echki go'shti	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	avtomobillar, neft, avtomatlashtirilgan ma'lumotlarni qayta ishlash uskunalari, dori-darmonlar, oziq-ovqat mahsulotlari
Asosiy hamkorlar	 Xitoy 31,6% Yaponiya 13,9% Evropa Ittifoqi 7,5% Janubiy Koreya 6,7% AQSh 4,6% Boshqalar 35,6%	Asosiy hamkorlar	 Xitoy 23,4% Evropa Ittifoqi 19,3% AQSh 11,5% Yaponiya 7,7% Tayland 5,7% Boshqalar 32,5%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Avstraliya eksporti, avvalgi oyga nisbatan 4 foizga o'sib, 2018 yilning yanvar oyida 33,92 mlrd. AUDni tashkil etdi. Bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 2 foizga ko'p demakdir. Nooziq-ovqat tovarlari savdosi 4 foizga o'sib, 20,9 mlrd. AUDni tashkil qilgan. Ayni paytda valyuta munosabatlari 54 foizni tashkil etib, 2,2 mlrd. AUDni tashkil etdi. Bundan tashqari, xizmatlar sohasiga kreditlar ajratish 3 foizni tashkil etdi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti 8 foizga kamaydi, savdoga qo'yilgan mahsulotlarning sof eksporti esa 17 foizga kamaydi va 43 mln. AUDni tashkil etdi. Eksport 1971 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 10,639,74 mlrd. AUDni tashkil qilib, 2016-yil dekabr oyida 34,559 mlrd. AUDni qayd etdi.

Avstraliya importi 2018 yil yanvarida o'tgan oyga nisbatan 2 foizga kamayib, 32,87 mlrd. AUDni tashkil etdi. Ushbu pasayish asosan, iste'mol tovarlarini sotib olishda 7 foizga qisqarish bilan izohlanadi (8,40 milliard AUD). Bundan tashqari, oraliq va boshqa tovarlarni xarid qilish 1 foizga kamayib, 10,62 mlrd. AUDni tashkil etdi. Investitsiyalar 1 foizga 6,08 mlrd. AUDni tashkil etgan bo'lsa, nomoddiy qarzlilar 19 foizni tashkil etib, 41 mln. AUDni tashkil etdi. Avstraliyada import 1971 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 11,187 mln. AUDni tashkil qildi. (2017 yil dekabr oyida 33,676 mlrd. AUDdan yuqori). 1972 yil may oyida esa, rekord darajadagi 393 mln. AUDni tashkil qildi.

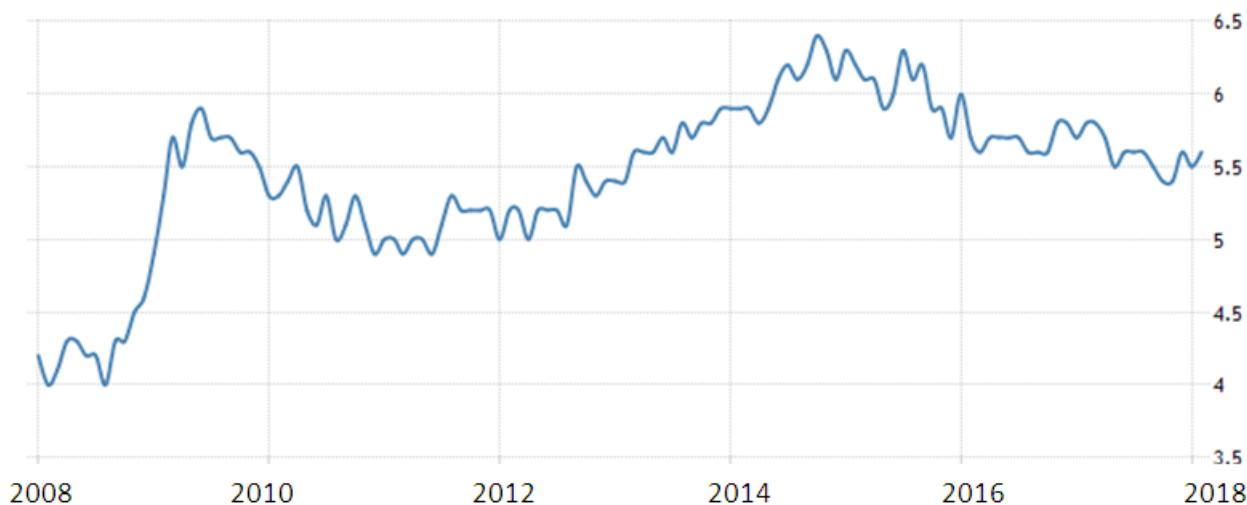
6.1.2-rasm. Avstraliya YaIMning yillar oralig'ida o'zgarish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi)⁵⁸⁴

Avstraliya yalpi ichki mahsulot (YaIM) 2017 yilning to'rtinchi choragida o'tgan yilning ayni choragiga nisbatan 2,40 foizga oshdi. Yillik o'sish sur'ati esa 1960 yildan 2017 yilga kelib o'rtacha 3,47 foizni tashkil etdi. 1967 yilning birinchi choragida 9 foizga oshgan bo'lsa, 1983 yilning ikkinchi choragida -3,50 foizni tashkil etgan. Avstraliya iqtisodiyoti 2017 yil dekabr oyining choragida 0,4 foizga o'sdi. Bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan eng past darajadagi o'sish bo'ldi, chunki, ijobiy hissa asosan yakuniy iste'mol xarajatlaridan kelib chiqib, uy-joy qurilishi va sof savdo hajmining pasayishiga ta'sir ko'rsatdi. O'tgan yilning to'rtinchi choragiga nisbatan iqtisodiyot 2,4 foiz darajaga o'sdi va o'tgan chorakka nisbatan 2,9 foiz darajaga ko'tarildi. Avstraliyada yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'ati 1959 yildan 2017 yilga nisbatan 0,85 foizni tashkil etdi.

6.1.9. Ishchi kuchi resurslari

Avstraliyada ish bilan bandlik darajasi yanvar oyida 62 foizni tashkil qildi va 2017 yil dekabrda 62 foizni tashkil etdi. 1978 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 58,89 foizni tashkil etdi. 2018 yil yanvar oyida 12462.97 ming kishidan 2018 yil fevral oyida 12480.48 ming kishiga ortdi. Avstraliyada ishlaydiganlarning soni 1978 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 8802.12 ming kishiga teng bo'lib, 2018 yil fevralda 12480.48 ming kishidan yuqori bo'ldi.

⁵⁸⁴ <https://tradingeconomics.com/australia/gdp-growth-annual>

6.1.3-rasm. Avstraliyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil birinchi choragi)⁵⁸⁵

Avstraliyada ishsizlar soni 2018 yil fevral oyida 725,22 ming kishidan 2018 yil yanvariga qadar 734,08 ming kishiga yetdi. Avstraliyada ishsizlar soni 1978 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 630,77 ming kishiga teng bo'lib, 1992 yilning dekabr oyida 958,38 ming kishidan yuqori bo'ldi. 1981 yil iyun oyida 363,52 ming kishidan kam bo'lgan rekord daraja qayd etilgan.

Avstraliya ishsizlik nisbati, 2018 yilning mart oyida, xuddi o'tgan oyda bo'lgani kabi 5,4% tashkil etdi. Ishsizlar soni o'tgan yilning noyabridan buyon past darajadagi darajada saqlanib qoldi, chunki iqtisodiyotda 50,9 ming ish o'rni qo'shib, ishsizlar soni esa 1,100 kishiga kamaydi. Avstraliyada ishsizlik darajasi 1978 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 6.87 foizni tashkil etdi. 1992 yil dekabr oyida esa 11,20 foizni tashkil etib 2008 yil fevral oyida rekord darajadagi 4 foizni tashkil etdi.

6.1.10. Soliq tizimi

Avstraliyada soliq federal, shtat va mahalliy hukumat darajasida undiriladi. Federal hukumat shaxsiy daromad solig'i va biznes soliqlaridan daromadlarni oshiradi. Boshqa soliqlar mol va xizmatlar solig'i (umumiy xizmat solig'i), aksizlar va bojxona to'lovlarini o'z ichiga oladi. Davlat uchun federal hukumat daromad manbai hisoblanadi. Davlatning federal soliqqa tortish daromadidan markaziyashtirilgan sarf-xarajatlarga javob beradigan qaramliklari natijasida, Avstraliyada vertikal moliyaviy muvozanat amaliyotda ishlaydi. Avstraliyada tashkilotlar solig'i stavkasi 30 foizni tashkil etadi. 1981 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 35,50 foizni tashkil etdi va 1986 yilda 49 foizni tashkil etgan. 2002 yilda 30 foizni tashkil qilgan. Avstraliyada Shaxsiy daromad solig'i stavkasi 45 foizni tashkil etadi. Ushbu soliq 2003 yildan 2018 yilga nisbatan 45,50 foizni tashkil etdi, bu esa 2004 yilda 47 foizdan yuqori stavka qayd etgan bo'lsa 2007 yilda 45 foizni tashkil etgan. Avstraliyada savdo soliq darajasi 10 foizni tashkil etadi.

⁵⁸⁵ <https://tradingeconomics.com/australia/unemployment-rate>

6.1.11. Transport

Avstraliya hududining kattaligi va nisbatan kam aholisi tufayli transport har doim qimmat bo'lib, ish kuchining juda katta qismini o'zlashtirgan. Bundan tashqari, yo'l va temir yo'l transportining asosiy yo'nalishlari 19-asrning ikkinchi yarmida Avstraliyada alohida savdo koloniyalari to'planganda, ularning har biri Buyuk Britaniyaga savdo qilgan. Transport tizimi asosiy savdo nuqtalaridan chiqaradigan yo'llar va temir yo'llar bilan savdo qilish uchun mo'ljallangan. 1970 yilgacha Sidneydan sharqiy sohil bo'ylab poezdlarni almashtirmasdan g'arbdagi Perthgacha poezdda boorish imkoniyatlari yaratildi. Havo, temir yo'l va suv transporti xizmatlari davlat tomonidan 1980 yillarga qadar tugatilgan bo'lib, xususiylashtirishga erishilgan.

Avstraliya deyarli butunlay ichki suv transport yo'llaridan mahrum. Murray-Darling tizimi 19-asrda yangi Janubiy Uels va Viktoriya mintaqalari qirg'oqlaridan jun va boshqa mahsulotlarni tashish uchun foydalanilgan. Daryolardagi o'zgaruvchan tovarlar bunday yuk tashishlarga keskin xavfli va ishonchsizlik bildirdi. Tez orada temir yo'llar tizimi ishga tushirildi. 1990-yillarda port obyektlari ham xususiylashtirilib, asosiylari sharqiy sohilda joylashgan edi. Keyinchalik Port Hedland, temir javhari tarkibida ixtisoslashtirildi. Melbourne, Fremantle, Nyukasl, Brisben, Hay kabinetga, Port-Uolkott, Gladstone, Port Kembla va Port-Adelaide. Avstraliya kompaniyalari qirg'oq davlatlararo savdosida virtual monopoliyani saqlab qolishdi. Lekin, xalqaro yuk tashish deyarli barcha xorijiy kompaniyalar nazorat ostida. Avstraliya transport tizimi o'zining ko'p turligi bilan ajralib turadi. Yo'lovchi temir yo'l transporti poytaxtning yirik shaharlarida keng tarqalgan. Avstraliya tog'-kon sanoati o'z mahsulotini yetkazib berish uchun temir yo'l tizimini juda yaxshi rivojlantirgan.

Avstraliya eksport portlari

Avstraliya dunyodagi eng yuqori avtomobillarga egalik darajasiga ega. Aholi boshiga nisbatan Yevropaga uch-to'rt barobar ko'proq, Osiyodan yetti marotaba ko'pdir. Avstraliya dunyodagi aholi jon boshiga yoqilg'i iste'moli bo'yicha uchinchi eng yuqori ko'rsatkichga ega. 2016-yilgi ma'lumotlarga ko'ra Melburn Avstraliyada eng ko'p avtomobilga harakatlanadigan shahar hisoblandi. Sidneyga qaraganda shaharga kuniga 110 mingdan ortiq avtoullov kiradi. Pert, Adelaide va Brisbane orasidagi masofa yaqinligi tufayli shaharlarining barchasi dunyodagi ushbu toifadagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi (avtomobilga qaramlik). Avstraliyada avtoullov (yoki shunga o'xshash vosita) bilan bo'lgan yurish masofa AQSh va Kanadadan oshib ketadigan dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichdir.

Katta temir yo'l

Sidney, Melburn, Brisben, Pert va Adelaide shaharlarida keng tarqalgan shahar temir yo'l tarmoqlari mavjud. Avstraliya temiryo'li odatda Sidney va Melburn tizimlarida, ayniqsa, ularning yer osti yo'llari bilan juda yuqori chastotalarda ishlaydigan ikki tomonlama kunlik xizmatlar bilan ishlaydi. Sidney Trains mamlakatda kuniga qariyb 1 million kishiga eng kuchli tizimini boshqaruvli xizmatni ta'minlaydi. Metro Trains Melbourne ko'proq sayohatlar bilan bo'lsa ham katta

yo'lovchi oqimiga xizmat ko'rsatadi.

Tramvaylar

Tramvaylar ko'plab avstraliya shaharlarda tarixan foydalangan. Ularning aksariyati 1970 yillargacha yopilib, ko'proq ommaviy avtomobil egalari ularni keraksiz holga keltirishi mumkinligiga ishonishgan. Melburn bundan katta istisno bo'lib, bugungi kunda dunyodagi eng katta tramvay tarmog'iga ega. Adelaide shuningdek, bir tramvay xizmati - Hindelshdan CBD orqali Glenelg Plajiga boradigan Glenelg tramvayini saqlab qolingan. Tramvaylar Ballarat, Bendigo, Brisben, Broken Hill, Fremantle, Geelong, Hobart, Kargoornie, Launceston, Maitland, Nyukasl, Pert, Rokhampton, Sorrento, Sidney va St. Kildan kabi bir qator yirik shaharlarda xizmat qiladi. 1997 yilda Sidneyda zamonaviy temir yo'l tizimi ishga tushirildi, bu esa temir yo'l liniyasining foydalanilmagan uchastkasini hozirgi paytda Dulwich Hillning qismiga aylantirildi. Sidneyda ikkinchi CBD va Janubiy Sharqiy Yengil Temir yo'l liniyasi qurilishi davom etmoqda va 2019 yilda ishga tushishi rejalashtirilgan. 2014 yilda Gold Coastda yengil temir yo'l tizimi ochildi. 2018-19-yilgi Nyukasl va boshqa yengil relsli tizimlar ochilishi rejalashtirilgan.

Tez yurar poyezdlar

Avstraliyaning yirik shaharlarida tezkor transit tizimlar mavjud emas. Sidneyning shimoli-g'arbida joylashgan haydovchisiz tezkor tranzit liniyasi qurilish bosqichida. Dastlabki ishlar Sidney Markaziy biznes hududi va janubi-g'arbiy qismida katta hajmli kengaytirish ishlari olib borilmoqda. Brisben shahar kengashining ichki shaharning avtobuslarga bo'yicha mavjud to'siqlar muammosini bartaraf etishga yordam berish uchun mo'ljallangan Brisbane Metro loyihasi boshlangan. U yuqori chastotali va yuqori tezlikli metro xizmatlarini taqdim etadi. Biroq, ular yangi infratuzilmani yaratishdan farqli o'laroq eski tizimni modernizatsiya qilish orqali ham xizmatlar ko'rsatmoqda. Sidney, Melburn, Brisben va Pert shahar butunlay yer osti bo'ylab harakatlanadigan, ayniqsa, shahar markazlarida tezkor transport harakatini ta'minladigan loyihalar moliyalashtirilib ishga tushirilmoqda.

Shaharlararo jamoat transporti tarmoqlari

Multi-modal tarmoqlarsiz faqat Avstraliyaning poytaxti Kanberra va Darwin avtobuslariga to'liq ishonadi. Kanberrada mavjud avtobuslar bilan bog'laydigan yengil temir yo'l liniyasini qurilib 2018-yil boshida ishga tushirildi.

Shaharlararo temir yo'l transporti

Temir yo'l tarmog'i juda kata ko'lamli bo'lib, umumiy uzunligi 33819 km (2540 km elektrlashtirilgan) yo'lni o'z ichiga oladi: 3 719 km kengligida, 15,422 km standartlik o'lchov, 14,506 km gabarit va 172 km ikkitomonlama o'lchagich. Temir yo'l transporti mustamlakachilik davrlarida turli vaqtlarda boshlangan. Xususiylar temir yo'llari dastlabki bosqichlarni faoliyat boshlab uzoq ulkan va kam ta'minlangan qit'alarda muvaffaqiyat qozonish uchun kurashdi hamda keyinchalik davlat temir yo'l boshqarmalari ustunlikka erishdi.

Davlatlararo temir yo'l transporti xizmatlari

Buyuk Janubiy yo'lda uchta poezd yo'nalishi mavjud: Hind-Tinch okeani (Sidney-Adelaida-Pert), Gan (Adelaide-Elis Springs-Darvin) va The Overland

(Melburn-Adelaide). NSW Brisben, Kanberra va Melburndan Sidneyga NSW TrainLink. Ganni Elis Springsdan Darvingacha uzaytirish 2004 yildan beri tugaganligi sababli, Avstraliyaning barcha markaziy shaharlarida birinchi marotaba standart metodika bilan bog'langan.

Konchilik temir yo'llari

Oltita yirik temir yo'llari Avstraliya shimoli-g'arbiy qismida joylashgan platformali portlariga ega. Atrof kata cho'llik bo'lgani uchun ushbu temir yo'llardan boshqa hech qanday transport tizimi mavjud emas. Bu yo'nalishli standart o'lchovdir va eng murakkab AQSh standartlariga asoslangan. Har bir yo'nalish BHP, Rio Tinto, Fortescue Metals Group va Hancock Prospecting kompaniyalari tomonidan boshqariladi va tartibga solinadi. Geraldtonning shimolida joylashgan Oakaji portiga xizmat ko'rsatish uchun umumiy temir yo'l taklif qilindi. Ammo, bu loyiha temir yo'l xizmati narxining pasayishi natijasida vaqtinchalik bekor qilindi.

Avstraliyaning eng yirik aeroportlari:

- ✓ Sidney aeroporti Sidney, Yangi Janubiy Uels SYD
- ✓ Melbourn aeroporti Melbourn, Victoria MEL
- ✓ Brisben aeroporti Brisben, Queensland BNE
- ✓ Pert aeroporti Perth, G'arbiy Avstraliya PER
- ✓ Adelaide aeroporti Adelaide, Janubiy Avstraliya ADL

Suv yo'llari

1850 va 1940 yillar mobaynida Merrey-Darling havzasida, xususan, jun va bug'doyni Echuca, Mannum va Goolwa kabi daryo portlariga ko'chirish uchun kengroq foydalanilgan. Shu bilan birga, ichki suv yo'llari sathi juda ishonchsizdir va daryolar yilning ko'p qismiga suvga to'yinmaydi. Ushbu o'zgaruvchanlikni bartaraf etish uchun dambalar tizimi yaratilgan bo'lib bug' mashinalari temir yo'l transporti bilan raqobatlasha olmadi. Ichki suv yo'llarida harakatlanish hozirda katta miqdorda xususiy kompaniyalar hissasiga to'g'ri kelmoqda.

Portlar

- ✓ **Umumiy:** Adelaide, Brisben, Cairns, Darwin, Fremantle, Geelong, Gladstone, Port Linkoln, Mackay, Melbourne, Nyukasl, Portlend, Sidney, Townsville.
- ✓ **Temir ruda:** Dampi, Port Hedland, Geraldton, Esperance, Port Linkoln.
- ✓ **Tasmanya:** Burnie, Devonport, Launceston, Hobart.

Tijorat dengiz kemalari

2006-yilda Avstraliya avtotransporti dunyoning 1000 talik reyting bo'yicha 53 kema ro'yxatdan o'tgan. Avstraliyalik portlar o'rtasida avtoulavlarning yuklarini tashish uchun xorijiy ro'yxatdan o'tgan kemalarga ruxsatga beriladi. Masalan, bitta yo'lovchi ruxsatnomasi (SVP) yoki kemalarga beriladigan doimiy Constant Voyage Permit (CVP) beriladi. 1996 yildan 2016 yilgacha ruxsatnomalar soni qariyb 390 foizga oshdi. So'nggi yillarda Avstraliyada ro'yxatga olingan va bayroqli kemalarning soni 1996 yilda 75 ta kemadan 2014 yilda 40 dan kamroqqa, 2017 yilga kelib esa 46ga yaqinlashgan. Avstraliya atrofida ko'plab aeroportlar mavjud. 2016 yildagi ma'lumotlarga qaraganda aeroportlar soni 458 taga yetgan.

Eng yirik transport va logistika kompaniyalari

- ✓ Aurizon
- ✓ Pacific National
- ✓ Australia Post
- ✓ Linfox
- ✓ Brambles Limited
- ✓ QUBE⁵⁸⁶

6.1.12. Jahon Banki bilan hamkorlik

Avstraliya Jahon Banki Hamkorlik Fondi 2011 yil 2 oktabrda imzolangan. Hamkorlik doirasi Avstraliya va Jahon Banki Guruhlari o'rtasida xalqaro rivojlanish va qashshoqlikni kamaytirish bo'yicha umumiy majburiyatlarga asoslangan mustahkam va o'sib borayotgan munosabatlar olib borilmoqda. Jahon bankining Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasiga (IDA) va Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankiga (XTTB) so'nggi MRTni to'ldirish davriyligi (2014-16) bo'yicha Avstraliyani quyidagicha moliyalashtiradi:

- ✓ Moliyaviy xizmatlar ko'rsatadigan 11,4 mln. Kishi / mikro va kichik va o'rta korxonalar;

- ✓ Sug'orish xizmatlari 3,01 million hektarni tashkil etdi;
- ✓ 90,5 ming km yo'l qurildi yoki reabilitatsiya qilindi;
- ✓ 4.03 million fermer tomonidan qabul qilingan qishloq xo'jaligi texnologiyasi yaxshilandi; va 5,003 megavatt elektr energiyasi va 2,486 megavatt qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarildi.

- ✓ 29 davlatda davlat xizmatlarini va davlat boshqaruv tizimlarini takomillashtirish;

- ✓ 29 davlatda soliq siyosati va boshqaruv tizimlarini kuchaytirish;
- ✓ 16 mamlakatda ta'minot tizimini kuchaytirish;
- ✓ 59 mamlakatda davlat moliyaviy boshqaruv tizimlarini kuchaytirish;
- ✓ Har yili 44 million tonna karbonat angidrid ekvivalentini kamaytirishni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus iqlimiy vositalar ishlatilgan⁵⁸⁷.

Avstraliyaning Jahon Banki Guruhiga a'zolik va moliyaviy yordami Avstraliya uchun siyosat va ustuvorliklarga ta'sir ko'rsatish imkoniyatini beradi. Avstraliya hukumati Jahon bankining Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasiga (IDA) ajratgan mablag'lar hisobidan Hind-Tinch okeani mintaqasida iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. IDA jamg'armasi dunyodagi eng imtiyozli moliyalashtirishning eng katta qismi bo'lib, 74 nafar kam daromadli mamlakatlarga grantlar va imtiyozli kreditlar ajratmoqda. U Avstraliyaning yordam dasturining ustuvorliklari bilan chambarchas bog'liq: xususiy sektorni rivojlantirishni rag'batlantirish; ayollarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish; samarali boshqaruv; nozik vaziyatlarni qo'llab-quvvatlash; iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish.

Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) rivojlanayotgan mamlakatlarga xususiy

⁵⁸⁶ <https://anz.businesschief.com/top10/2436/top-10-australian-transport-logistics-companies>

⁵⁸⁷ <http://www.worldbank.org/en/country/australia/overview#2>

sektor investitsiyalarini rag'batlantirish uchun kreditlar, kapital va maslahat xizmatlarini ko'rsatadi. Ko'p tomonlama investitsiyalarni kafolatlash agentligi (MIGA) investorlar va kreditorlar uchun siyosiy xavflarni sug'urtalashni taklif qiladi. Investitsiyaviy bahslarni hal qilish xalqaro markazi (ICSID) investitsiyaviy nizolarni hal qilish va hakomlik qilish uchun xalqaro imkoniyatlarni taqdim etadi.

6.1.13. Doing Business

6.1.3-jadval

Avstraliyaning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

Avstraliya, Easy of Doing Business 2018
DTF

Business boshlashning osonligi (1-190)	14	Vaqt (kun)	75
Bisnezni boshlash (daraja)	7	Qiymati (jon boshiga tushadigan capital)	12,4
DTF bali (0-100)	96,47	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	3	oshkoraligi (0-8)	7
Vaqt (kun)	2,5		
Qiymati (jon boshiga tushadigan capital %)	0,7	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	51
Minimum capital	0,0	DTF bali (0-100)	74,17
		Jarayonlar (soni)	5
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	6	Vaqt (kun)	47
DTF bali (0-100)	84,39	Qiymat (mulk qiymati %)	4,5
Jarayonlar (soni)	11	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	5,2
Vaqt (kun)	121		
Qiymati (ombor qiymati %)	0,9	Soliq to'lash(daraja)	26
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	14,0	DTF bali (0-100)	85,62
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	11
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	47	Vaqt (bir yil uchun soatda)	105
DTF bali (0-100)	82,31	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	47,5
Jarayonlar (soni)	5		

Manba: Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 151-bet.

6.1.14. Turizm

Avstraliya turizmi Braziliya Amazonkasi kabi, betakror ko'plab alohida e'tibor tortadigan, tabiatan uyg'unlik baxsh etadigan boy hayvonot, o'simlik, qushlar, suv hayvonlari, iqlimi bilan UNWTO tomonidan dunyo reytinginig yuqori pog'onalarida turadi. 2010-2011yil hisobi bo'yicha, Avstraliya iqtisodiyotiga kuniga 94,8 mln. AQSh dollariga teng miqdorda daromad topilgan. Turizm sohasi Avstraliyaning yalpi ichki mahsulotining 2,5 foizini, milliy iqtisodiyotga 35 milliard AQSh dollarni tashkil qildi. Ichki turizm 2010-2011 yilida rekord darajada kelgan sayyohlar soni ro'yxatga olindi. Mamlakatga 5.9 million kishi qisqa muddatli tashrif buyurganlar.

Turizm 2013-2014 yillarda Avstraliyaning umumiy eksport daromadining 9,0% ni tashkil etdi. 2014-2015 yilida sayyohlik Avstraliya yalpi ichki mahsulotining 3,0% ni tashkil etdi va mamlakat iqtisodiyotiga 47,5 mlrd. AQSh dollarida daromad keltirdi. Ichki sayyohlik tizimi muhim tarkibiy qismi hisoblanib, turizmning umumiy yalpi ichki mahsulotining 73 foizini tashkil qiladi. 2015 yilga taqriban 7,4 million kishi tashrif buyurgan. Avstraliyada 2014-2015 yillar mobaynida 580,8 ming kishi, ishchi

kuchining 5 foizi xizmat qildi.

Asosiy sayyohlik joylari

Hervey ko'rfazi baliqlarni tomosha qilish uchun keng imkoniyatlarga ega mashhur sayyohlik shahobidir, garchi baliqlarni ko'rish uchun Avstraliyaning qirg'og'ida joylashgan boshqa joylar ko'p. Fraser orolining (K'gari) orolida 1840 km² da dunyodagi eng katta qum oroli hisoblanadi. Bundan tashqari u Queenslandning eng katta orolidir. Fraser orolining aholisi 5000 yil davomida yashab kelmoqda. Orolida tropik o'rmonlar, evkalipt o'rmonlari, mangrove o'rmonlari, devor va hijob botqoqlari, qum tepalari va qirg'oq baxshlari mavjud.

Buyuk Bariyer tog'i

Buyuk Bariyer tog'i har yili ikki millionga yaqin mehmonlarni jalb etadi. Buyuk Bariyer Reef Marin Parkidagi lagerga ruxsat berish va barcha dengiz turizmi uchun ruxsatnomalarni o'z ichiga olgan jozibador boshqaruv hozirgi kunga qadar sayyohlar uchun juda kam miqdorda ta'sir ko'rsatdi. Uluru, Kakadu milliy bog'i va Fraser orolining asosiy tabiiy joylardir. Uluru 2013 yilgi Qantas Avstraliya Turizm mukofotlarini qo'lga kiritdi va Avstraliyaning eng yaxshi sayyohlik markaziga aylandi.

Sidney opera teatri

Ko'p turistlarga murojaat qilgan yana bir diqqatga sazovor joy Sidney opera teatri. Xarid qilish va kazinolar boy xitoyliklar uchun katta ahamiyatga ega. Sharob, mahalliy madaniyat va tabiat turizmi ham rivojlangan. 2000 yilgi Sidney Olimpiadasi o'yinlari davomida Sidneyda 362 ming mahalliy va 110 ming nafarga yaqin xalqaro mehmonlar keldi. Bundan tashqari, 4 milliardga yaqin odam dunyo bo'ylab o'yinlarni tomosha qildi. 2003 yilgi Rugbi jahon kubogi Avstraliyaga 65000 nafar xalqaro sayyohni jalb qildi. Maktablar haftaligi - noyabr oyining oxirida 12-sinf bitiruvchilarining yillik bayramidir, ularning aksariyati Oltin Sohil bo'ylab sayohat qilishadi.

Muzeylar

Sidneyda bir qancha muzeylar joylashgan. Avstraliya muzeyi Avstraliyada eng qadimiy muzey bo'lib, ayniqsa tabiiy tarix va antropologiya sohalarida mashhur. Sidney muzeyi Avstraliyaning birinchi Hukumat uyida joylashgan va uning doimiy hamda vaqtinchalik ko'rgazmalari shahar tarixi haqida ma'lumot beradi. Powerhouse Muzeyi ilm-fan va texnologiya sohasida ixtisoslashgan bo'lib, uning ekspozitsiyalari dunyodagi eng qadimiy bug 'motorini o'z ichiga oladi. Avstraliya milliy dengiz muzeyi Avstraliya dengizchilik tarixiga e'tibor qaratmoqda. "Circular Quay" da joylashgan Zamonaviy san'at muzeyi yaqinda 58 million dollarga yaqinlashdi.

Taronga hayvonot bog'i

Taronga - Sidney shahridagi shahar hayvonot bog'i, rasmiy ravishda 1916 yil 7 oktyabrda ochilgan. Mosman shahridagi Sidney Limanining qirg'og'ida joylashgan. Taronga reproduktiv dasturlar bo'yicha Dubbo ning "G'arbiy Ovlari" hayvonot bog'iga bog'liq. Taronga hayvonot bog'ida 28,7 gektar maydonda 2600dan ortiq hayvonlar yashaydi, bu uning eng katta turlaridan biri bo'lib, u ko'plab yopiq pavilon va ochiq ko'rgazmalarga ega bo'lgan sakkizta zoogeografik mintaqaga bo'lingan.

Taronga hayvonot bog'ida 340 turdagi hayvon turlari mavjud bo'lib, ular turli xil eksponatlarga ega. Moviy tog'lar milliy bog'i Avstraliyaning eng mashhur bog'laridan biridir. Moviy Tog'lardagi sayyohlarning ko'pchiligi Milliy Parkni Wentworth Falls va Blackheath orasidagi ko'p kuzatuvchilardan biri deb biladi va ularning aksariyati hech qachon parkda qadam qo'yagan.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Avstraliya kuni, dushanba kuni o'tgan dushanba; Anzak kuni, 25 aprel; Qirolicha tug'ilgan kuni, iyun oyining ikkinchi dushanba kuni; Rojdestvo, 25 dekabr; Boksing kuni, 26 dekabr. Ko'p davlat bayramlari ham kuzatilmogda. Harakatlanuvchi diniy bayramlar orasida Muqaddas Juma, Pasxa bayrami⁵⁸⁸.

Avstraliyada sayyohlar kelishi 2018 yil may oyida 609,500 kishidan iyun oyiga kelib 646,700 kishigacha ko'tarildi. Avstraliyalik sayyohlar 1976 yildan 2018-yilgacha o'rtacha 319,396 kishini tashkil etib, 2017-yil dekabrda eng ko'p 1,01 mln. kishi va 1976 yil iyun oyida esa, 30,100 kishini qayd etdi.

Mehmonxonalar

- ✓ Emirates One&Only Wolgan Valley
- ✓ Lizard Island Resort
- ✓ Spicers Peak Lodge
- ✓ Park Hyatt Sydney
- ✓ Jamala Wildlife Lodge
- ✓ Niramaya Villas and Spa⁵⁸⁹

6.1.15. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Avstraliya o'rtasida diplomatik aloqalar 1991-yil 26-dekabr kuni o'rnatilgan. Birinchi rasmiy aloqalar 1991-yil 17-18- noyabrda Avstraliya Tashqi ishlar va savdo vaziri G.Evansning O'zbekistonga tashrifidan boshlangan. 2017-yil 2-martida Avstraliyaning O'zbekiston Respublikasidagi Favqulodda va Muxtor Elchisi (qarorgohi Moskva shahrida) P.Martin Tesh O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar Vaziri A.Kamilovga ishonch yorlig'i nusxasini topshirdi.

Tomonlarning o'zaro munosabatlarni jadallashtirishida ikki davlat Tashqi ishlar vazirliklari o'rtasida olib borilayotgan siyosiy maslahatlashuvlar katta turtki bo'lmoqda. Ularning so'nggisi, 2012-yilning aprelida Toshkentda o'tkazildi. 2016-yilda Tomonlar Diplomatik aloqalarning yo'lga qo'yilganligi 25 yilligi munosabati bilan tabrik xatlari almashishdi. Davlat statistika qo'mitasi bergan ma'lumotga ko'ra davlatlar o'rtasidagi o'zaro savdo aylanmasi ko'rsatkichlari 2017-yil yakuni bo'yicha \$1620,2 mingni tashkil qilgan. O'zbekistonda Avstraliyalik investorlar ishtirokida 6ta korxonalar faoliyat ko'rsatayapti. Shulardan 3 qo'shma korxonalar va 3 tasi 100% xorijiy

⁵⁸⁸ <http://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Australia/holiday.html>

⁵⁸⁹ [tp://www.luxuryhotelsguides.com/?cc1=au&gclid=eaiaiqobchmi5m6upw3aivkwach20yqereayasaagjswfd_b](http://www.luxuryhotelsguides.com/?cc1=au&gclid=eaiaiqobchmi5m6upw3aivkwach20yqereayasaagjswfd_b)

sarmoya ishtirokida faoliyat yuritmoqda. O‘zbekiston-Avstraliya munosabatlarini rivojlantirishning hozirgi holati va ustuvor yo‘nalishlari, shuningdek, BMT va boshqa xalqaro tuzilmalar doirasidagi hamkorlik masalalari muhokama qilindi. Uchrashuvda mavjud imkoniyatlardan to‘liq foydalanish maqsadida turli sohalardagi hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun yangi marralarni birgalikda belgilash imkonini beruvchi vazirliklararo siyosiy maslahatlashuvlarni o‘tkazish amaliyotini davom ettirishdan tomonlar manfaatdor ekanligi tasdiqlandi. Muzokaralar chog‘ida savdo-iqtisodiy va investitsion aloqalarni kengaytirish, o‘zaro manfaatli loyihalarni birgalikda amalga oshirish istiqbollari alohida e‘tibor qaratildi⁵⁹⁰.

2018 yil 16 iyun kuni O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri o‘rinbosari Aziz Abduhakimov boshchiligidagi delegatsiya Parijda Avstraliya dipmissiasi bilan uchrashuv o‘tkazdi. Suhbatda O‘zbekiston hayotining barcha jabhalarida amalga oshirilayotgan islohotlar, shuningdek mamlakatning amaldagi rahbariyati O‘zbekistonni rivojlantirish va xalq farovonligini oshirishga doir dolzarb masalalarni hal qilishda yuritayotgan ochiq siyosiy kurs va yangicha qarashlar bilan tanishtirildi. Uchrashuvlarda bugunga kelib mamlakatning madaniy-tarixiy merosini himoya qilish, tarixiy obektlarni saqlab qolishga doir ko‘rilayotgan choralar, shuningdek turistik salohiyatni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilayotgani ta‘kidlandi.

Xorijiy diplomatlar YuNeSKO doirasida madaniy-gumanitar aloqalar, xususan kommunikatsiyalar, ta‘lim va ilm-fan sohasidagi aloqalarni mustahkamlashga alohida qiziqish bildirishdi. Ular hamkorlik aloqalarini kengaytirish va tomonlar o‘rtasida qo‘shma loyihalarni amalga oshirishda har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga tayyor ekanliklarini ma‘lum qilishdi. Shuningdek muntazam uchrashuvlar, turli darajadagi aloqalar xalqaro tashkilotlar doirasida hamkorlikni o‘zaro manfaatli asosda samarali rivojlantirish, ishchi doiralar, ilmiy-ta‘limiy muassasalar vakillari hamda madaniyat va san‘at arboblari o‘rtasidagi almashinuvlarni kengaytirish imkonini berishi ta‘kidlandi⁵⁹¹.

⁵⁹⁰ <https://mfa.uz/uz/cooperation/countries/199/>

⁵⁹¹ <https://kun.uz/uz/news/2018/06/16/bos-vazir-urinbosari-avstraliya-va-kuba-dipmissialari-rabarlari-bilan-ucrasdi>

6.2. YANGI ZELANDIYA

REJA:

- 6.2.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot
- 6.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 6.2.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik
- 6.2.4. Energetika
- 6.2.5. Sanoati
- 6.2.6. Xizmatlar sohasi
- 6.2.7. Tashqi savdo munosabatlari
- 6.2.8. Ishchi kuchi resurslari
- 6.2.9. Soliq tizimi
- 6.2.10. Transport
- 6.2.11. Doing Business
- 6.2.12. Turizm
- 6.2.13. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

41 00 S, 174 00 E; UTC+12
New Zealand dollar (NZD)
WELLINGTON

Yangi Zelandiya Birlashgan Qirollik singari, konstitutsiyaviy monarxiya, davlat boshlig'i toj vakili, besh yil muddatga tayinlangan general-gubernator. Hukumat Buyuk Britaniyadan demokratik modellashtirilgan. Bir palatali Qonunchilik, Vakillar palatasi, uch yilga teng universal saylov huquqi bilan saylangan bo'lib 120 a'zoga ega. 1992 yilgi sentyabrda referendumda saylovchilarning qariyb 85 foizi Germaniyada qo'llanilgan oddiy aralashma tizimiga asoslangan Yakuniy tasdiqlash 1993 yilgi umumxalq saylovlari doirasida o'tkaziladigan ikkinchi referendumda va 1996 yilgi saylovlarda teng ovoz berish tizimi joriy qilingan. 1962 yilga Bitmga muvofiq ombudsman lavozimi qabul qilingan.

6.2.1. Mamlakat haqida umumiy ma'lumot

“Statistics Time” xalqaro reyting kompaniyasi 2018 yil ikkinchi choragi hisobotiga ko'ra Yangi Zelandiya nominal YaIM hajmi 220,888 mlrd. AQSh dollari, 2017 yil yakunlari bo'yicha XVF ma'lumotiga ko'ra aholi jon boshiga tushadigan milliy daromad bo'yicha esa 44,66 AQSh dollarini tashkil etib, hozirda dunyo iqtisodiyotining 53 orinida turadigan mamlakat⁵⁹². Ushbu reyting kompaniya tomonidan mamlakatning 2023 yilga borib YaIM hajmi 300,1 mlrd. AQSh dollari

⁵⁹² <http://www.imf.org/external/datamapper/ngdppc@weo/oemdc/advec/weoworld/lva>

bashorat qilinmoqda⁵⁹³. Yangi Zelandiya 1995 yil 1 yanvarda Butunjahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lgan⁵⁹⁴.

Mamlakatning o'ziga xoslaigi shundan iboratki, Maori Aotearoa, Janubiy Tinch okeanidagi orol davlati, Polineziyaning janubi-g'arbiy qismida, jahon bozorlaridan deyarli uzilgan, aholi yashash tarzining judayam yuqoriligi va yashash uchun eng so'nggi hududlardan biri bo'lib, Avstraliyaning eng yaqin qo'shnisi, taxminan 1600 km janubi-sharqda joylashgan. Mamlakat ikki asosiy orolni - shimoliy va janubiy orollardan iborat bo'lib, ularning ba'zilar asosiy guruhdan yuzlab kilometr uzoqlikda joylashgan. Poytaxt Vellington va Ouklandning eng yirik shaharlari; ikkalasi ham Shimoliy orolida joylashgan. Yangi Zelandiya Tinch okeanining Tokelau orollari guruhini boshqaradi va Antarktida qit'asining bir qismini da'vo qiladi.

Mamlakat milliy iqtisodiyoti Avstraliya bilan juda yaqin savdo-iqtisodiy munosabatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, "Ijtimoiy taraqqiyot indeksi" bo'yicha dunyoda birinchi o'rinda turadi. Unda asosiy insoniy ehtiyojlar, farovonlik asoslari va fuqarolar uchun qulay imkoniyatlar yaratilgan. 1970-yilgi inqirozidan oldin G'arbiy Yevropaning boshqa ko'plab davlatlardan ustun bo'lgan Yangi Zelandiya daromadlari nisbiy darajada pasaydi. Natijada, qashshoqlikda yashayotgan Yangi Zelandiyaliklarning soni ortdi va daromadlardagi tengsizliklar keskin o'sdi.

So'nggi 30 yil mobaynida iqtisodiyot OECD da eng ko'p tartibga solinadigan, eng erkin bozorga asoslangan iqtisodga ega bo'lgan mamlakatlardan biriga aylandi. Tuproq unumdorligi va yaxshi rivojlangan sharoitlari murakkab fermerlik usullari va ilg'or qishloq xo'jaligi texnologiyalari bilan birgalikda o'rmonchilik va bog'dorchilik faoliyati uchun ideal muhit yaratildi. Yangi tovarlar tarkibi bo'yicha eksportning deyarli yarmi va dunyodagi yetakchi besh sut eksportchi mamlakatidan biriga aylandi.

Birlamchi ishlab chiqarishni to'ldirish va xizmat ko'rsatish sohasining ulkan hajmlari yuksak texnologiyali tarqqiyot imkoniyatlarini kengaytirdi. Mamlakatda sayyohlik, kinematografiya va vinochilik ham muhim ahamiyatga ega. Bu tashqi ko'rinishdagi, xalqaro miqyosda raqobatbardosh iqtisodiyot bo'lib, eksporti yalpi ichki mahsulotning qariyb 30 foizini tashkil etadi. Inflyatsiya darajasining pastligi, narx-navoning barqarorligini ta'minlashda Markaziy Bank hisoblangan Zaxira Banki tomonidan boshqariladigan samarali pul-kredit siyosati mahsulidir. Uzoq muddatli moslashuvchan suzib yurivchi valyuta kursi hukumron bo'lib pul olib kelish yoki olib chiqib ketish bo'yicha hech qanday valyuta nazorati yoki cheklovlar mavjud emas⁵⁹⁵.

Asosiy kapital bozori - NZX deb nomlanuvchi Yangi Zelandiya birjasi hisoblanadi. 2017 yilning noyabr oyi holatiga ko'ra, NZX umumiy bozor kapitallashuvi 101,1 mlrd. AQSh dollar bo'lgan 258 ta qimmatli qog'ozlarga ega edi. Pul birligi "Kivi dollar" deb nomlanmagan Yangi Zelandiya dollaridir; u Tinch okeani orolining beshta hududida ham keng tarqalgan. Yangi Zelandiya dollari dunyodagi eng ko'p sotilgan faol valyutadan hisoblanadi.

⁵⁹³ <http://statisticstimes.com/economy/countries-by-projected-gdp.php>

⁵⁹⁴ https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/new_zealand_e.htm

⁵⁹⁵ <https://www.newzealandnow.govt.nz/investing-in-nz/economic-overview>

6.2.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Yangi Zelandiyani Yevropaliklar egallashi va mustamlaka qilishdan oldin, Moroni mahalliy qabila yashovchilarning kichik uy-xo'jalik iqtisodiyotiga ega edi. 1790-yillardan boshlab, Yangi Zelandiya atrofidagi suvliklarga Britaniya, Fransiya va Amerika baliqchilik va savdo kemalari tashrif buyurgan. Ularning ekipajlari maori oziq-ovqat, suv, yog'och, zig'ir, qurol va metall asboblarni o'z ichiga olgan Yevropa mahsulotlarini sotishgan. 1840 yil Yangi Zelandiyada xorijlik kompaniya egalarining noqonuniy va rasmiy kelishuv rejaları mamlakatni mustamlaka sifatida tashkil etgan Waitangi Shartnomasi imzolanishi ortida turganlardan biri edi. Mozorlar 1860-yillargacha oziq-ovqat uchun Maoriga qaram bo'lib qolishdi. O'shandan buyon muhojirlar fermada o'z-o'zini ta'minlashga kirishdi va 1861 yilda Oltin Vasvasasi (Otago Gold Rush)ga olib keladigan Markaziy Otauning Gabriel-Gulli shahrida topilgan oltin, shu jumladan, turli xil minerallarni qazish ishlarini boshladi. Bu konmaydonlari ochilgan joylarda yashash uchun turar-joylar kengaytirildi. 1880-yillarda Dunedin mamlakatdagi eng boy shahar bo'lib, asosan, oltin shov-shuvlari hisobiga sekinlik bilan rivojlana boshlanadi⁵⁹⁶.

Ko'p yillar davomida Yangi Zelandiya iqtisodiyoti go'sht va sut kabi qishloq xo'jaligi mahsulotlariga ixtisoslashgan edi. Ushbu mahsulotlar Yangi Zelandiyadagi dastlabki va eng qimmatbaho eksport manbaiga aylandi. Bu esa, iqtisodiyotning 1850 yildan 1970 yillarga qadar muvaffaqiyatga erishishiga asos bo'ldi. Misol uchun, 1920 yildan 1930 yillarga qadar sut eksporti kvotasi odatda Yangi Zelandiyaning umumiy eksportining 35 foizini va bir necha yillar ichida qariyb 45 foizni tashkil qildi. 1951 yilda Yangi Zelandiya qo'ychilikda namoyon bo'lgan ushbu asosiy mahsulotlarga bo'lgan talab yuqoriligi sababli, 70 yil davomida dunyodagi eng yuqori jun eksport qiluvchi standartlardan biriga erishdi.

Bu farovonlik 1955 yilgacha davom etdi va u yerda Angliya Yangi Zelandiya eksportining narxini kafolatlashni to'xtatdi. O'shandan beri, Yangi Zelandiya qabul qilingan ochiq bozor erkinligini ta'minlandi. Natijada, 1950-1960 yillar davomida mamlakatning turmush darajasining o'sishi eksport sektori mamlakatning o'sib borayotgan iste'mol ehtiyojlarini qondirish uchun talab qilinadigan import qilinadigan tovarlar darajasiga endi pul to'lay olmasligi sababli siljiy boshladi.

1960-yillarda ushbu an'anaviy eksport bahosi pasayib ketdi va 1973 yilda Yangi Zelandiya Yevropa Iqtisodiy Hamjamiyatiga a'zo bo'lganida Buyuk Britaniya bilan imtiyozli savdo pozitsiyasini yo'qotdi. Natijada, 1970-1990 yillarda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan Yangi Zelandiya yalpi ichki mahsuloti sotib olish quvvati uchun tuzatilgan bo'lib, OECD o'rtacha ko'rsatkichining 115% dan 80% ni tashkil qildi.

20-asrning o'rtalariga kelib, fermer xo'jaliklar Yangi Zelandiya eksportining 90% dan ortiqini tashkil qildi hamda bularning 65 foizi 1950-yillarda Buyuk Britaniyaga yo'naltirilgan edi. Kafolatlangan narxlar bilan xavfsiz bozorga ega bo'lish, shuningdek, Yangi Zelandiyaga boshqa davlatlardan import qilinadigan tovarlar bo'yicha yuqori tariflarni joriy etish imkonini berdi. Zo'r import nazorati mahalliy ishlab chiqaruvchilarga o'xshash mahsulotlarni mahalliy sanoat

⁵⁹⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/nz.html>

markazlarida ishlab chiqarishga imkonini berdi. Yangi Zelandiyada mavjud bo'lgan ish o'rinlarini kengaytirdi, sanoatning barcha tarmoqlari tubdan modernizatsiya qilindi. Hozirda innovatsion taraqqiyot loyihasi asosida xizmat ko'rsatish sektori ham jadal rivojlanib bormoqda.

6.2.3. Qishloq va o'rmon xo'jaligi, baliqchilik

Yangi Zelandiya qishloq xo'jaligi bazasi nisbatan murakkab iqtisodiy siyosatni talab qildi. Katta miqdorda qo'y-echkilar va yirik sut ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan yuqori samarali dehqonchilik xo'jaliklari iqlim sharoitini yaxshilash, yerning meleorativ holatini yanda yaxshilashga (jumladan, Yevropa daraxtlarini kiritish va import qilinadigan o'g'itlarni muntazam qo'llash) katta investitsiyalar hamda yuqori malakali fermer xo'jaliklar kapitalning eng yuqori nisbatlaridan biri sanaladigan dunyoning istalgan burchagida fermer xo'jaligida mehnat qilgan malakali tadbirkorlaj jalb qilindi.

Fermer xo'jaliklari moliya, savdo, transport, qurilish ayniqsa, sariyog', pishloq va muzlatilgan qo'zichoq tana go'shtini hamda ularning yung mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan ko'plab xizmatlarni qo'llab-quvvatlashni talab qildi. Mahalliy fermer-dehqonlar asosan, sut yetkazib berishlari muhim majburiyat bo'lib qoldi. Ammo, o'rmon xo'jaligi (qog'oz va boshqa yog'och mahsulotlarini ishlab chiqarish), bog'dorchilik, baliq ovlash, dehqonchilik va sanoat ishlab chiqarish kabi boshqa tarmoqlar ancha muvozanatli iqtisodiyotni yaratdi. Bog'dorchilik ham rivojlanib, ko'plab Yangi Zelandiya sharoblari dunyoning eng yaxshi pog'onalariga ko'tarildi⁵⁹⁷.

6.2.1-jadval

Yangi Zelandiya iqtisodiyotining umumiy tavsifi (2017 y.)

Okeaniya, janubiy Tinch okeanidagi orollar, Avstraliyaning janubi-sharqiy qismidagi hudud

Poytaxti	VELLINGTON	Budjeti	Daromadlar: \$68,45 mlrd. Xarajatlar: \$66,86 mlrd.
YaIM	\$220,888 mlrd.	Global Innovatsion Indeks	21 (52,87)
Oltin valyuta zahirasi	\$18,32 mlrd.	HDI	19 (0,915)
Tashqi qarzi	\$88,08 mlrd.	Tabiiy resurslar	tabiiy gaz, temir javhari, qum, ko'mir, yog'och, gidroenergetika, oltin, ohaktosh
Maydoni	268,838 kv km	Qishloq xo'jaligi	sut mahsulotlari, qo'ylar, mol go'shti, parrandachilik, meva, sabzavotlar, sharob, dengiz mahsulotlari, bug'doy
Aholisi	4,510,327 kishi Oakland 1,344 Wellington 3,000	Sanoati	qishloq xo'jaligi, o'rmonchilik, baliq, yog'ochsozlik, tog'-kon, qurilish, moliyaviy xizmatlar, ko'chmas mulk xizmatlari, turizm

⁵⁹⁷ <https://www.britannica.com/place/newzealand/Agriculture-forestry-and-fishing>

Ishsizlik	5,7%	YaIM tarkibi	Qishloq xo'jaligi: 3,9 %
Inflation	1%		Sanoat: 26,3%
Soliqlar	36,4%		Xizmatlar: 69,8%
Gini index	0.32	Yirik kompaniyalari	Fletcher Building Limited, Progressive Enterprises Ltd, Fonterra Co-Operative Group Ltd, New Zealand Defence Force, The Warehouse Group Limited, New
BERI	8 (8,18)		
Doing Business	1 (2018)		
YAIM darajasi	53 (nominal) 67 (PPP)	Xalqaro iqtisodiy hamkorlik	APEC, WTO, OECD, UN, UNCTAD, UNIDO
Davlat boshqaruvi	Parlamentar demokratiya	Aholi jon boshiga YaIM	\$44,640 (nominal) \$48,899 (PPP)

Manba: Xalqaro tashkilotlarning rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari (ciaworldfactbook.com, britannica.com, countrymattersld.com, statisticstimes.com, un.org, worldatlas.com, focus-economics.com, imf.org, metrocsm.com, statista.com) asosida.

6.2.4. Tabiiy resurslar va Energetika

Yangi Zelandiyada metall va metal bo'lmagan ko'pgina minerallar uchraydi. Lekin, ulardan ko'pchiligi tijorat maqsadlarida ekspluatatsiya qilish uchun yetarli miqdorni tashkil etadi. Mustamlakachilik avj olgan davrda katta hajmda eksport bo'lgan oltin; hali ham yuqori hajmda qazib olinadigan ko'mir va maishiy maqsadlarda foydalanish uchun ishlatiladigan temir rudalar fikrimiz dalilidir. Hozirda, mamlakatda tabiiy gaz konlari aniqlangan. Bunga qo'shimcha ravishda, mamlakatga mos keluvchi qurilish materiallari import qilinadi.

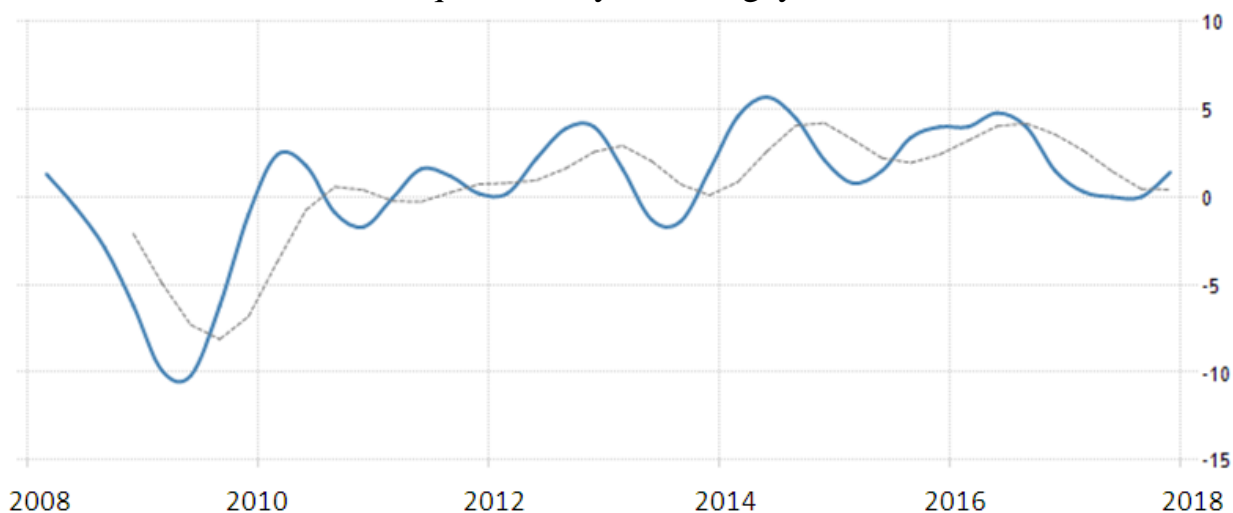
Yangi Zelandiya energetika tizimi qazilma yoqilg'i, gidroenergetika, shamol va geotermik energiya kabi qayta tiklanadigan manbalardan hosil qilinmoqda Mamlakat o'zining yirik gidroenergetika salohiyatidan juda katta miqdorda foydalandi va gidroenergetika uzoq vaqt davomida mamlakat milliy iqtisodiyoti hokimiligining asosiy qismini ta'minladi. Biroq, talab oshgani sayin, bu nisbat biroz qisqarib bormoqda.

Yangi Zelandiya elektr tarmog'i Kuk bo'g'ozi orqali (Tasmaniya) to'g'ridan-to'g'ri suv osti kabellari orqali yetkazib beriladi. Ular Janubiy Amerikadagi ortiqcha gidroelektr energiyasini Shimoliy Koreyaning sanoat va aholi ehtiyojlarini ta'minlash uchun ikkita asosiy orolni bog'laydi. Bundan tashqari, hukumat va xususiy manfaatlar o'rtasidagi hamkorlik tabiiy gaz zahiralari loyihalarini ishlab chiqdi va qayta ishlash zavodlarini qurdi. Neft zahiralari uchun bir nechta muvaffaqiyatli ofshor burg'ulash ishlari olib borildi.

Qayta tiklanadigan energiya manbalarining 70% ulushi Yangi Zelandiyani energiya ishlab chiqarish jihatidan eng barqaror iqtisodiyotlardan biriga aylantirdi. Yangi Zelandiya elektr ishlab chiqarish va iste'mol qilish o'rtasidagi geografik muvozanatni buzadi. Eng katta elektr ishlab chiqarish Janubiy orolda va Markaziy Shimoliy orolda ancha past darajada joylashgan bo'lsada, asosiy talab (o'sishda davom etmoqda) shimoliy Nors orolda, xususan, Oukland viloyatida shakllangan. Mamlakatdagi Elektr Tashkiloti (EA) tomonidan boshqariladigan elektr energetika tizimi sanoat ishtirok kodeksi tomonidan tartibga solinadi.

6.2.5. Sanoat

19-asrda ham Yangi Zelandiyadagi nisbiy geografik qaramlik mamlakatda qishloq xo'jaligi texnikalarini ishlab chiqarish, ta'mirlash, kemasozlik, asbob-uskunalar ishlab chiqish, pivo tayyorlash va yog'ichni qayta ishlash sohasida mutanosib ravishda katta sanoat ish kuchlarini talab qildi. 1880-yillardan keyin qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash zavolari bu raqamlarni yanada oshirdi. Biroq, I va II Jahon urushlarida vaqtinchalik kuchsizlantirilgan mamlakat ilgari import qilingan ko'plab mahsulotlarni mahalliy sanoat markazlarida ishlab chiqarishni rag'batlantirdi. Birinchi Jahon urushidan so'ng 1970-yillarning boshlariga qadar ishlab chiqarish sanoati to'la ish bilan ta'minlash uchun import-litsenziya to'lovlari bilan himoyalangan. Ikkinchi Jahon urushidan keyin 20-asrning oxirlarida hukumatlar zaiflashgan bo'lsada, mamlakatni iqtisodiy jihatdan himoya qiluvchi siyosatlar qabul qilindi. Avtomobilsozlik va elektrotexnika jihozlarini yig'ish kabi ko'p mehnat talab qiladigan ishlab chiqish faoliyati jahon bozorlaeida raqobatlasha olmadi. Ushbu sektorlar aholini ish bilan ta'minlagan bo'lsada, yalpi ichki mahsulotning hissasi sifatida muhim ahamiyat kasb etdi. Yirik sanoat korxonalarini ofshor hududlarda ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirdilar.

6.2.1-rasm. Yangi Zelandiyada sanoatining yillar oralig'ida o'zgarish darajasi (2008-2018 yil birinchi choragi) ⁵⁹⁸

Yangi Zelandiya sanoatda ishlab chiqarilgan YaIMning miqdori 2017 yilning to'rtinchi choragida (2016-yilning to'rtinchi choragida 5,943 mlrd. NZD) 5,936 mlrd. NZD ga kamaydi. 1987 va 2017 yillar oralig'ida o'rtacha 5,238 mlrd. NZDga teng bo'ldi. Yillik o'sish darajasi esa 2018 yilda 2 foizni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich 2014 yil martida eng yuqori natija qayd etgan bo'lib, 6,1 foizni tashkil qilgan. Mamlakatda yillik o'sish darajasi 2009 yil avgustida 12 foiz natija qayd etgan. 2018 yil birinchi chorgiga kelib sanoat yillik o'sish darajasi 8.3 foizni tashkil qildi.

⁵⁹⁸<https://tradingeconomics.com/newzealand/industrial-production>

6.2.6. Xizmatlar sohasi

Mamlakatda xizmat ko'rsatish sektori juda katta ish bilan band sohalar uyg'unligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Vellingtonda davlat sektorining bosh idoralari joylashgan. Turizm ham iqtisodiyotining muhim qismi hisoblanadi.

Moliya

Yangi Zelandiya zahira banki 1934 yilning 1 avgustida Yangi Zelandiya markaziy banki sifatida tashkil etilgan. O'sha vaqtga qadar Yangi Zelandiya pul-kredit siyosati Birlashgan Qirollikda o'rnatilgandi va Yangi Zelandiya Poundsi xususiy banklar tomonidan muomalaga chiqarildi. Yangi markaziy bank Yangi Zelandiya hukumatining pul-kredit siyosatini birinchi marta nazorat qilishiga imkon berdi. Yangi Zelandiya 1967 yilda Yangi Zelandiya dollari kiritilgunga qadar o'z funtini ingliz funtiga ayrboshlab, sterling hududining bir qismiga aylandi. Shuningdek, dollar o'rniga Avstraliya dollari joriy etildi.

Mamlakatda yillar mobaynida bir qancha yirik davlat va xorijiy savdo tijorat banklari paydo bo'ldi. Bugungi kunda barcha banklar Zahira bankda ro'yxatga olinishi kerak va mamlakatning milliy valyutasi Yangi Zelandiya dollarini qabul qilishi kerak.

1980-yillarning boshlarida moliya sektori tartibga solish yo'li bilan o'zgartirildi. Hukumat turli moliyaviy institutlarning xizmatlari bo'yicha cheklovlarni yengillashtirdi va tijorat banklari imtiyozli imkoniyatlarini yo'qotdi. Kapital bozori yangi, ko'pincha chet el bank tizimiga xos bo'lgan xususiy muassasalar va boshqa bir necha barqaror valyutalarga nisbatan erkin valuiya munosabatlarini yaratish bilan raqobatbardosh bo'ldi. Ko'plab tartibga solinmagan moliyaviy institutlar milliy va global iqtisodiy siyosatga nisbatan zaiflashgan va moliyaviy bozorlarni yanada tartibga solishga qaratilgan bosim kuchayib bordi.

Yangi Zelandiya YaIM tarkibida xizmatlar 2018 yilning birinchi choragida 40,801 mlrd. NZDni tashkil qildi. 2017 yilning to'rtinchi choragida esa bu ko'rsatkich 40,529 mlrd NZDni qayd etdi. 1987 va 2018 yillar oralig'ida o'rtacha 26,582 mlrd. NZDni tashkil qilgan bo'lsa, 2018 yilning birinchi choragida esa, 40,801 mlrd. NZDni qayd etib, eng past rekord daraja bo'lgan natija 16,800 mlrd. NZDni bilan 1987 yilning ikkinchi choragida kuzatildi⁵⁹⁹.

Mamlakatning yirik banklari

- ✓ National Australia Bank
- ✓ ANZ Bank New Zealand
- ✓ New Zealand ASB Bank
- ✓ Commonwealth Bank
- ✓ Kiwibank New Zealand Post
- ✓ Co-operative Bank⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ <https://tradingeconomics.com/new-zealand/gdp-from-services>

⁶⁰⁰ <https://nzbanks.com/popular-new-zealand-banks>

6.2.7. Tashqi savdo munosabatlari

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari - asosan, go'sht, sut mahsulotlari, meva va sabzavotlar - Yangi Zelandiyaning yirik eksporti; neft, yog'och va qog'oz mahsulotlari ham muhim ahamiyatga ega. Asosiy import neft mahsulotlari va qayta ishlangan neft, mashina va transport vositalari hisoblanadi. Yangi Zelandiyaning asosiy savdo hamkorlari Avstraliya, Xitoy, AQSh va Yaponiya hisoblanadi. Savdo bitimlarining ketma-ketligi 1983 yilda imzolangan Avstraliya va Yangi Zelandiya bilan yaqinroq iqtisodiy aloqalar to'g'risidagi bitimning asosini tashkil etdi. Ushbu bitim ikki mamlakat o'rtasida savdo-iqtisodiy kvotalarini bartaraf etdi va iqtisodiyotini integratsiyalashishga ilk qadam sifatida namoyon bo'ldi. Yangi Zelandiya ham Xitoy bilan erkin savdo shartnomasiga ega. Avstraliya bilan Yangi Zelandiya birgalikda Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari assotsiatsiyasi (ASEAN) bilan erkin savdo uyushmasini tuzishda yetakchi mamlakatlar hisoblanadi.

Yangi Zelandiyaning jahon bozorlaridan uzoq masofalarda joylashganligi uning global bozorlarda raqobatlash imkoniyatini sezilarli darajada qiyinlashtiradi. Avstraliya, Yangi Zelandiyaning eng yaqin qo'shnisi hamda eng yirik savdo hamkori hisoblanadi. Mamlakat Okeaniyaning 14 mamlakati bilan erkin savdo aloqlarini samarali yo'lga qo'ygan. 2013 yilda Yangi Zelandiyaning asosiy savdo hamkorlari Avstraliya, Xitoy, Amerika Qo'shma Shtatlari, Yaponiya, Singapur va Buyuk Britaniya bo'ldi. 2014 yil mart oyida Yangi Zelandiyadan eksport qilinadigan tovarlarning umumiy qiymati 2001 yilda 30 milliard AQSh dollardan birinchi marta 50 milliard AQSh dollariga oshdi. Yangi Zelandiya Savdo bo'yicha Korxonasi (NZTE) boshqa mamlakatlarga tovarlar va xizmatlarni eksport qilishni xohlovchi Yangi Zelandiya kompaniyalariga strategik maslahat va ko'mak beradi.

Yangi Zelandiya eksporti 2017 yilda 37.75 mlrd. AQSh dollarini tashkil etib o'tgan yilning shu davriga nisbatan 11 foizga oshdi. Go'sht va sut mahsulotlari (13 foiz), asosan, qo'y go'shti (21 foiz) sotildi. Yog'och va yog'ochdan tayyorlangan buyumlar (19 foiz), asosan ishlov berilmaydigan jurnallar (22 foiz); sut kukuni, sariyog' va pishloq (5,3 foiz), asosan yog' (28 foiz); baliq, qisqichbaqasimonlar va mollyuskalar (31 foiz)ni tashkil etdi. Eksportning asosiy yo'nalishi orasida Xitoy (15 foiz), Avstraliya (21 foiz), AQSh (9.2 foiz), Yevropa Ittifoqi (12 foiz) va Yaponiya (23 foiz) eksport qilindi⁶⁰¹.

6.2.1-jadval

Yangi Zelandiya tashqi savdosi tovarlar tarkibi va yo'nalishlari (2017 y.)

Eksport		Import	
Eksport (USD)	NZ\$61,72 2mlrd. (2017)	Import (USD)	NZ\$59,076 mlrd. (2017)
Tovarlar bo'yicha eksport tarkibi	Sut mahsulotlari, go'sht, yung va yog'och mahsulotlari, baliq, texnika	Tovarlar bo'yicha import tarkibi	Mashinalar va jihozlar, transport vositalari va samolyotlar, neft, elektronika, to'qimachilik, plastmassalar

⁶⁰¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/nz.html>

Asosiy hamkorlar	Asosiy hamkorlar
 Avstraliya 21,0% Xitoy 15,0% AQSh 9,2% Yaponiya 7,0%	 Xitoy 17,0% Avstraliya 12,3% AQSh 11,7% Yaponiya 6,7% Germaniya 4,8% Sjanubiy Korea 4,5% Malaysiya 4,3%

Manba: countrymeters.info/ru, ciaworldfactbook, focus-economics.com rasmiy ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmalari.

Yangi Zelandiya eksporti o'tgan yilga nisbatan 4,6 foizga o'sdi va 2018 yil iyun oyida 4,909 mlrd.NZDda kamaydi. O'tgan oyda bu ko'rsatkich 9,1 foizga oshdi. Bu so'nggi 16 oy ichida ikkinchi eng past o'sish sur'ati bo'ldi. May oyiga nisbatan sekin o'sishi asosan go'sht va go'sht mahsulotlari (9,3 foiz va 17,2 foiz) va yog'och va yog'och buyumlari (9,5 foiz va 26,1 foiz) bilan izohlanadi. Eksportning yirik sheriklari orasida Xitoy (6,2 foiz va 27,3 foiz), Yevropa Ittifoqi (6,8 foiz va 16,7 foiz), Avstraliya (3,8 foiz va 12,3 foiz) bug'doyini yo'qotdi. Aksincha, AQShga eksport may oyida 0,6 foizga tushib ketganidan keyin 2018 yil uchinchi choragida 9,5 foizga kamaydi. Yangi Zelandiyada eksport 1951 yildan 2018 yilg oralig'ida o'rtacha 1,342,97 mlrd. NZDga teng bo'lib, 1957-yil dekabrda 5,508,34 mlrd.NZDdan yuqori natija qayd etgan. 1954-yil avgust oyida esa, 19,68 mlrd. NZD ga yetgan.

Yangi Zelandiya importi 2017 yil 38.74 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, o'tgan yilning shu davriga nisbatan 4,6 foizga o'sdi. Mexanik mashina va uskunalar importga (10 foizga) o'sdi, undan keyin oziq-ovqat, chiqindilar va ozuqayemlar (70,3 foiz), asosan palma yog'i (109 foiz), elektr texnika va uskunalar (13 foiz) o'sdi. Importning eng yirik sheriklari orasida Xitoy (17 foiz), YeI (11 foiz), Avstraliya (12.3 foiz) va AQSh (11.7 foiz)ni tashkil etdi. Boshqa tomondan, Yaponiya importi avtomobillar, ehtiyot qismlar va aksessuarlar (-65 foiz), avtomobillar (67 foiz) va yuk avtomobillari va avtoulovlar (73 foiz) ga tushganligi tufayli 50 foizga kamaydi. Yangi Zelandiya importi 1960 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 1,589,03 mlrd. NZDni tashkil qilib, 2017 yil noyabr oyida 5,835,58 mltd. NZDdan yuqori bo'ldi. 1962 yil aprel oyidada rekord darajada past ko'rsatkich 37,85 mlrd. NZDni yashkil etdi. Yangi Zelandiya importi 2018 yil iyun oyida 5,022 mlrd. NZDni tashkil etib, nisbatan 12,9% ga oshdi.

Yangi Zelandiyada yalpi ichki mahsulot 2018 yilning birinchi choragida o'tgan yilning mos davriga nisbatan 2,9 foizga o'sib, bozorning kutilayotgan natijalariga mos ravishda 2,7 foizga o'sdi. Bu yilning oxirgi choragidan boshlab eng past o'sish sur'ati bo'ldi. To'rtinchi chorakka nisbatan pasayish asosan asosiy faoliyat (2,1 foiz), kommunal xizmatlar (0,8 foiz) va konchilik (0,2 foiz) pasayish bilan izohlanadi. Bunga qaramasdan qurilish ishlari (2,4 foizga nisbatan 1,2 foiz) va ishlab chiqarish (2,1 foizga nisbatan 2,0 foizga) o'sishi kuzatildi. Har chorakda yalpi ichki mahsulotning o'tgan chorakdagi 0,6 foizdan pasti 0.5 foizga oshdi. Yangi Zelandiyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1988 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 2.61 foizni tashkil etdi va 1993 yilning uchinchi choragida 7,30 foizni tashkil etdi. 2009 yilning birinchi choragida 2,50 foizni tashkil etdi.

6.2.2-rasm. Yangi Zelandiya YaIMning yillar oralig'ida o'zgarish darajasi (2016-2018 yil ikkinchi choragi) ⁶⁰²

Yangi Zelandiyada yalpi ichki mahsulot (YaIM) 2018 yilning birinchi choragida o'tgan yilning mos davriga nisbatan 2,9 foizga o'sib, bozorning kutilayotgan natijalariga mos ravishda 2,7 foizga o'sdi. Bu yilning oxirgi choragidan boshlab eng past o'sish sur'ati bo'ldi. To'rtinchi chorakka nisbatan pasayish asosan asosiy faoliyat (2,1 foiz), kommunal xizmatlar (0,8 foiz) va konchilik (0,2 foiz) qisqarishi bilan izohlanadi. Bunga qaramasdan qurilish ishlari (2,4 foizga nisbatan 1,2 foiz) va ishlab chiqarish (2,1 foizga nisbatan 2,0 foizga) o'sishi kuzatildi.

Har chorakda yalpi ichki mahsulotning o'tgan chorakdagi 0,6 foizdan past 0,5 foizga oshdi. Yangi Zelandiyada yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati 1988 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 2,61 foizni tashkil etdi va 1993 yilning uchinchi choragida 7,30 foizni tashkil etdi va 2009 yilning birinchi choragida 2,50 foizni tashkil etdi.

6.2.8. Ishchi kuchi resurslari

Yangi Zelandiya ishchi kuchi 19-asrning oxiridan boshlab kuchli kasaba uyushmalari hisobi ishlash sharoitlari takomillashib bordi. Avstraliya kabi, Yangi Zelandiya majburiy arbitraj tizimini rivojlantirib hukumatning katta roli saqlanib qolindi. Biroq, 1960 yillarning oxiridan boshlab davlat siyosati odatda maosh va narxlarga nisbatan davlat tomonidan o'rnatilgan muzlatish davrida kasaba uyushmalari hamda ish beruvchilar o'rtasida ruxsatsiz savdolashadigan shartlar asosida faoliyat yuritish tizimi o'zgarib bordi. Biroq, Yangi Zelandiya va Avstraliya mehnat bozorlari o'rtasida mustahkam aloqalar, ayniqsa, malakali hunarmandchilik va professional kasb-hunarlarini taqiqlash siyosati ancha vaqt davom etdi. Majburiy kasaba uyushmasi a'zolarini tugatgan Mehnat shartnomalari to'g'risidagi qonun (1991) qabul qilingandan so'ng, ittifoq a'zolarining soni sezilarli darajada kamaydi.

⁶⁰²<https://tradingeconomics.com/newzealand/gdp-growth-annual>

6.2.3. Yangi Zelandiyada ishsizlik darajasining yillar mobaynida o'zgarishi (2008-2018 yil ikkinchi choragi)

Yangi Zelandiyada ish bilan ta'minlanganlar soni 2018 yilning ikkinchi choragida 2,618 mln. kishi, 2018 yilning birinchi choragida 2,631mln. kishiga yetdi. 1986 yilda 1,930 mln kishini tashkil etib, 2018 yilga kelib o'rtacha, 2,631 mln. Kishiga yetdi. 1991 yilning to'rtinchi choragida rekord darajadagi 1,499 mln. kishini tashkil qildi. Yangi Zelandiyada ish bilan bandlik darajasi 2018 yilning 2-choragida 67,7 foizni tashkil qildi. 2018 yilning birinchi choragida 67,7 foizni tashkil etdi. 1986 yildan 2018 yil oralig'ida esa, 62,52 foizga yetib, bu ko'rsatkich uchinchi chorakda 67,80 foizni tashkil etdi. 1991 yilning uchinchi choragida rekord darajada past bo'lib 56,40 foizni tashkil etdi.

Yangi Zelandiyadagi ishsizlar soni 2018 yilning ikkinchi choragida 124 ming kishimi, 2018 yilning birinchi choragida esa 120 ming kishidan oshdi. 1986 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 121.35 ming kishini tashkil etgan. 1991 yilning uchinchi choragi va 1987 yilning birinchi choragida rekord pastki ko'rsatkich qayd etilib o'rtacha 69 ming kishini tashkil etgan.

Yangi Zelandiyadagi ishsizlik darajasi 2018 yilning ikkinchi choragida 4,5 foizgacha o'sdi va o'tgan yilgi to'qqiz yillik eng past ko'rsatkich 4,4 foizni tashkil etdi. Ishsizlik darajasi tushib ketgan beshinchi chorakda ishsizlar soni 4 mingdan 124 mingga, ish bilan bandlik esa 13 mingdan 2,631 millionga oshdi. Ish kuchiga qatnashish darajasi ikkinchi chorakda 10 foizga oshdi va 70,9 foizni tashkil etdi. Yangi Zelandiyada ishsizlik darajasi 1985 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 6,05 foizni tashkil etdi va bu ko'rsatkich oxirgi uchinchi chorakda 11,20 foizni tashkil etdi. 2007 yilning to'rtinchi choragida rekord darajada 3,30 foizni tashkil etdi⁶⁰³.

Yangi Zelandiyada to'laqonli ish bilan bandlik 2018 yilning ikkinchi choragida 2,064 mln. kishi va 2018 yilning boshida 2,093 mln. kishiga yetdi. 1986-1998 yillar oralig'ida o'rtacha 1513,50 ming kishini tashkil etdi. 1992 yilning birinchi choragida rekord darajadagi past ko'rsatkich 1,177 mln. kishini tashkil qilgan.

⁶⁰³ <https://tradingeconomics.com/new-zealand/unemployment-rate>

6.2.9. Soliq tizimi

Yangi Zelandiyadagi milliy daromadga nisbatan soliqqa tortish boshqa rivojlangan mamlakatlar bilan solishtirganda ancha yuqori bo'lmada, to'g'ridan-to'g'ri soliqqa tortish an'anaviy tarzda odatiy holga asoslangan. 1986 yilda mahsulot va xizmatlarga qo'shilgan qiymat solig'ining kiritilishi soliq revolyutsiyasini ifodalaydi, chunki u daromad solig'i stavkalarining pasayishi va kam ta'minlangan oilalarga davlat to'lovlarini ko'paytirish bilan bog'liq. 2017 yil mobaynida daromad solig'i bo'yicha tushumlar 2,46 mlrd. AQSh dollari miqdorida undirilgan.

Yangi Zelandiyadagi korporativ solig'i stavkasi 28 foizni tashkil etadi. Bu soliq 1981 yildan 2018 yil vaqt oralig'ida o'rtacha 33,95 foizni tashkil etdi. 1986 yilga kelib 48 foizni tashkil etgan bu soliq stavkasi 1988 yilda 28 foizni tashkil qilgan. Yangi Zelandiyadagi shaxsiy daromad solig'i stavkasi 33 foizni tashkil qiladi. Ushbu soliq 2004 yildan boshlab 2018 yilga kelib 35,50 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2005 yilda 39 foizdan yuqori kor'satkich qayd etib, 2011 yilda 33 foizni tashkil etgan. Yangi Zelandiyadagi savdo bo'yicha soliq stavkasi 15 foizni tashkil etadi. 2006 yildan 2018 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha bu soliq o'rtacha 14,04 foizni, 2011 yilda esa, 15 foizni tashkil etdi. 2007 yilda rekord darajada 12,5 foizni tashkil etdi.

6.2.10. Transport

Yangi Zelandiya transport tizimi uning tog'li joylari va nisbatan kichik aholisi hamda uzoq qirg'oq bo'yida joylashganligi doimiy ravishda katta qiyinchiliklarga duch keldi. Yevrupaliklar kelmasidan oldin, daryolar yoki qirg'oq bo'ylab suv kemalari harakatlanar edi. Keyinchalik, Yevropa transport va temir yo'llari transport vositalari va odamlar tashish tizimini samarali yo'lga qo'ydi. Mamlakat uchun bu o'zgarishlab inqilob darajasida namoyon bo'ldi.

Davlat avtomagistrallari tarmog'i Yangi Zelandiya shahar markazlarini bog'laydigan asosiy yo'l infratuzilmasi hisoblanadi. U Yangi Zelandiya Transport Agentligi tomonidan boshqariladi. Kichikroq shaharlardagi yo'llarning aksariyatini shahar yoki tuman kengashlari boshqarmoqda, biroq, ba'zi joylar Yangi Zelandiya qo'riqlash boshqarmasi yoki port va aeroport idoralari kabi boshqa idoralarning nazoratida bo'ladi. Yangi Zelandiyada chap qo'l qoidasi amal qiladi.

Avtomagistral

Yangi Zelandiya shimoliy orolida 10895 km (6770 milya) va Janubiy orolda 4211 km (3,058 milya) bo'lgan davlat avtoulovi tarmog'iga ega. Ulardan 170 km (110 ml) avtomobil yo'llari. Ushbu bog'langan va asfaltlanmagan 82,000 km (51,000 milya) mahalliy hokimlik yo'llari hozirda modernizatsiya qilinmoqda. Davlat avtostrassalari barcha Yangi Zelandiya yo'llarining 50 foizini egallaydi. Ochiq yo'llarda belgilangan maksimal tezlik chegarasi shaharlarda 100 km / soat (62 milya), avtomobillar va mototsikllar uchun 50 km / soat (31 milya) dan oshmasligi kerak. Waikato va Bay of Plenty-ning 31 km (19 mi) yo'nalishi avtomagistral va otoban yo'llari 110 km / soat tezlikka ega (68 milya). Xususiy yer egalari o'zlarining tezlik chegaralarini belgilashi mumkin.

Yo‘l tizimi hatto qishloq tumanlarida ham yaxshi tashkil etilgan. Og‘ir yo‘l foydalanuvchilari yo‘l solig‘ini (Road User Charges) to‘lashlari kerak bo‘ladi. Yangi Zelandiyada avtotransportning eng qadrlı hisoblagichlaridan biri 1925 yilda 82 mingga teng edi. 1939 yilda Ikkinchi jahon urushi arafasida 170 mingga yetdi, 1953 yilda 425 mingga yetdi va 1971 yilda 1 000 mingga yetdi. Bugungi kunda Yangi Zelandiya avtomobil parki (2017 yil dekabr holatiga) 4.1 mln.ni tashkil etadi. Yengil yo‘lovchi vositalari; 507 mingtasi yengil tijorat transporti, 137 mingtasi og‘ir yuk mashinalari, 10 mingtasi avtobus, 160 mingtasi mototsikl va mopedlarni tashkil etadi. Yangi Zelandiya avtomobilining o‘rtacha yoshi (2016 yil oxiriga kelib) 14,8 yil, yuk mashinalarida esa 17,1 yil.

Yo‘lovchilar xizmati

Avtobus xizmatlari Yangi Zelandiya shaharlarida jamoat transporti xizmatlarining asosiy tarkibiy qismini tashkil etadi. Mamlakatda shahar tashqarisidagi transport vositalarining eshikdan eshiklararo transport xizmatiga ulangan avtobus yoki taksi koordinatorlik tarmog‘i mavjud. Birinchi keng tarqalgan avtotransportga xizmat ko‘rsatish avtomobili deb atalgan taksi taqdim etildi; Aard muhim bo‘lgan birinchi provayderi bo‘lib, uzoq vaqt davomida Xudson Super-Olti murabbiyi faoliyat yuritdi. 1920-yilgacha AARD Shimoliy Hududning aksariyat qismini qamrab oldi. Aard 1928-yilda Yangi Zelandiya temir yo‘llari tomonidan sotib olingan. Yangi Zelandiya temir yo‘llar korporatsiyasining avtotransporti 1991 yilda "InterCity" deb nomlangan uzoq masofali biznesi xususiylashtirildi. Newmans Coachlines degan kompaniya tashkil etilib xizmatlar tizimi yanada erkinlashtirildi⁶⁰⁴.

Temir yo‘l

Yangi Zelandiyada 3,898 km temir yo‘l liniyasi mavjud bo‘lib, uning rels orasi 1.077 mm bo‘lgan. Buning 506 km elektrlashtirilgan. Milliy tarmog‘iga "Yangi Zelandiya temir yo‘llari" korporatsiyasi "KiwiRail" davlat korxonasi egalik qiladi. Milliy tarmoq uchta magistral yo‘nalish, yettita ikkilamchi magistral yo‘nalish va 1950 yillardagi eng yuqori cho‘qqisida, to‘qsonga yaqin liniyalardan iborat. 1982-1993 yillar orasida temir yo‘l tarmog‘i korporatsiya, qayta tuzish, kichraytirish, chiziqli va stansiya yopish va xususiylashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan kapital ta‘mirlandi. 1993 yilda tarmoq xususiylashtirildi va 2003 yilga qadar milliy tarmoq avval "Yangi Zelandiya Rail Limited" ning tranzit temirlariga tegishli edi. Hukumat, Toll Holdings 2003 yilda tranzit ta‘minotini sotib olganda milliy temir yo‘l tarmog‘ini nazorat qilishni o‘z zimmasiga oldi. 2008 yil may oyida Hukumat Toll NZ temir yo‘l va feribot operatsiyalarini \$ 665 mln.ga sotib oldi va KiwiRail operatsion kompaniyasi deb o‘zgartirildi.⁶⁰⁵

Havo yo‘llari

Mamlakatda besh ta xalqaro aeroport mavjud. Air New Zealand, 53% davlatga tegishli bo‘lib milliy aviyakompaniya hisoblanadi. Airways Yangi Zelandiya boshqa davlatga qarashli korxonaga bo‘lib, havo yo‘llari harakatini nazorat qilish va aloqa bilan ta‘minlaydi.

⁶⁰⁴ <https://www.britannica.com/search?query=nz+transport+system>

⁶⁰⁵ <https://www.newzealandnow.govt.nz/live-in-new-zealand/getting-started/transport>

Suv transporti

Yangi Zelandiya xalqaro va qirg'oq yuklarining suvda tashish bo'yicha uzoq tarixiga ega. Yangi Zelandiyada 1,609 km ichki suv yo'llari mavjud; Biroq, bu ular uchun katta ahamiyatga ega emas.

✓ **Konteyner portlari:** Oukland portlari (Oukland), Tauranga porti (Tauranga), Napier, Vellington, Nelson, Littelton (Kristchurch), Timaru, Port Chalmers (Dunedin), Bluff.

✓ **Boshqa portlar:** Whangarei, Devonport (Oukland), Gisborne, Nyu-Plymouth, Whanganui, Picton, Westport, Greymouth.

✓ **Freshwater:** Rotorua (Leyk Rotorua), Taupo (Taupo ko'li), Queenstown va Kingston (Vakatipu ko'li), Te Anau va Manapouri (Leyk Manapouri).

Yangi Zelandiyada transport xizmatlarining YaIMdagi hajmi 2018 yilning birinchi choragida 2,815 mlrd. NZDni tashkil qildi. 2016 yil oxirida bu ko'rsatkich 2,826 mlrd. NZDni qayd etgan. Yangi Zelandiyada transport xizmatlarining yalpi hajmi 1987 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 1,765 mlrd. NZDni tashkil qilgan. 1987 yilning ikkinchi choragida esa, bu past rekord 941 mln. NZDni qayd etgan⁶⁰⁶.

Mamlakatning eng yirik Transport va Logistika kompaniyalari:

CHH Lodestar, DHL New Zealand, Freightways Ltd, Hapag Lloyd Container Line, KiwiRail Limited, Mondiale Freight Services Ltd⁶⁰⁷.

6.2.11. Doing Business

6.2.3-jadval

Yangi Zelandiya ning Doing Business ko'rsatkichi (2018 y.)

<i>Yangi Zelandiya, Easy of Doing Business 2018</i>			
			<i>DTF</i>
Busines boshlashning osonligi (1-190)	1	Vaqt (kun)	58
Bisnezni boshlash (daraja)	1	Qiymati (jon boshiga tushadigan capital)	72,4
DTF bali (0-100)	99,96	Tariflar indeksining ishonchliligi va	
Jarayonlar (soni)	1	oshkoraligi (0-8)	7
Vaqt (kun)	0,5		
Qiymati (jon boshiga tushadigan capital %)	0,3	Mulkni ro'yxatdan o'tkazish (daraja)	1
Minimum capital	0,0	DTF bali (0-100)	94,47
		Jarayonlar (soni)	2
Qurilish uchun ruhsat olish (darajasi)	3	Vaqt (kun)	1
DTF bali (0-100)	86,36	Qiymat (mulk qiymati %)	0,1
Jarayonlar (soni)	11	Yer ma'muriyati sifat indeksi (0-30)	26,0
Vaqt (kun)	93		
Qiymati (ombor qiymati %)	2,3	Soliq to'lash(daraja)	9
Qurilishda sifat nazorati indeksi (0-15)	15,0	DTF bali (0-100)	91,08
		To'lovlar (bir yil uchun soni)	7
Elektr energiya ta'minoti (daraja)	37	Vaqt (bir yil uchun soatda)	140
DTF bali (0-100)	83,97	Umumiy soliq va ajratmalar (foydadan %)	34,5
Jarayonlar (soni)	5		

Manba: Jahon Banki Guruhining hisoboti, A World Bank Group Flagship Report, Doing Business 2018, 151-bet.

⁶⁰⁶ <https://tradingeconomics.com/new-zealand/gdp-from-transport>

⁶⁰⁷ <http://www.indexnz.com/top/business-and-economy/services/logistics>

6.2.12. Turizm

Turizm Yangi Zelandiyada muhim sohasi bo'lib, 2016 yilda mamlakat YaIMning 12,9 milliard AQSh dollarini to'g'ridan-to'g'ri jalb qilish bilan bir qatorda 188 mingta to'liq hajmli ish o'rinlarini (Yangi Zelandiya ishchilarining qariyb 7,5 foizini) bevosita ish bilan ta'minladi. Turizm Yalpi ichki mahsulotning yana 4,3% (yoki 9,8 mlrd. AQSh dollari) boshqa sektorlari bilan bevosita hissa qo'shmoqda. Xalqaro turizm xarajatlari Yangi Zelandiyaning eksport daromadlarining 17,1% ni tashkil etdi (qariyb 12 milliard AQSh dollari). Xalqaro va ichki turizm har yili Yangi Zelandiya iqtisodiyotiga 34 milliard AQSH dollari miqdorida mablag'aj daromad keltirmoqda.

Yangi Zelandiya "toza, yashil" sarguzasht o'yin maydoni (Nyu-Zelandning asosiy marketing shiori, 100% sof Yangi Zelandiya) milliy tur dasturlari hisoblanadi. Masalan, Milford Sound, Abel Tasman milliy parki yoki Tongariro Alpine O'zaro o'tish, Bungee jumping yoki balina tomoshasi kabi faoliyatlar, odatda, turistik diqqatga sazovor joylarni ifodalaydi. Aksariyat hollarda shaxsiy va kichik guruhlariga mo'ljallangan safarbar tashkil etiladi. Yangi Zelandiyadagi sayyohlarning eng ko'p soni (taxminan 45%) Avstraliyadan kelgan hisoblanadi.

Havo yo'li bo'ylab uzoq masofalardagi transport alternativasi yo'qligi sababli, mamlakat bo'ylab sayohat qilishning ommabop usuli (masalan, Oklenddan Napierga borib, 400 km masofani soatiga soatiga bir soatcha oladi yoki avtobusda yetti soat) yo'lovchi poezdlari Odil-Vellington, Picton-Christchurch va Christchurch-Greymouth bilan chegaralanadi. Asosiy shaharlar (Oukland, Vellington, Christchurch, Dunedin, Queenstown) bilan bog'lovchi magistral yo'nalishlardan tashqarida, raqobat yo'qligi sababli avialaynerlar Avstraliya bo'ylab sayohatga ko'proq xarajat qilishlari mumkin. Ichki sayyohlik Yangi Zelandiya iqtisodiyotiga 14 mlrd. AQSH dollari miqdorida mablag' daromad keltiradi.

Muzeylar

- ✓ Adam Art Gallery
- ✓ City Gallery Wellington
- ✓ The Colonial Cottage Museum
- ✓ New Zealand Māori Arts and Crafts Institute
- ✓ New Zealand Rugby Museum
- ✓ Wellington and Manawatu Railway Trust⁶⁰⁸

Mamlakatning ko'plab mehmonlari Avstraliyadan, Buyuk Britaniyadan, AQShdan va Xitoydan tashrif buyuradi. 1990-yillarning oxiridan boshlab, xalqaro talabalar, xususan, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya, Hindiston va Saudiya Arabistoni til maktablari, universitetlar va politexnika bo'yicha o'qiyotgan o'quvchilar soni sezilarli darajada ko'paydi.

Milliy bayramlari

Yangi yil, 1 yanvar; Waitangi kuni, 6 fevral; Anzak kuni, 25 aprel; Qirolicha tug'ilgan kuni, iyun oyining birinchi dushanba kuni; Mehnat kuni, oktyabr oyining 4-

⁶⁰⁸http://naesmi.uz/uz/site/page.html?%2fuz%2fsite%2fpage_html=&id=8450

kuni; Rojdestvo kuni, 25 dekabr; Boksing kuni, 26 dekabr. Harakatlanuvchi bayramlar Muqaddas Juma va Pasxa bayrami, Har bir viloyatning o'z yubiley kunida bayrami bor.

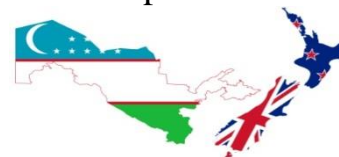
Yangi Zelandiyada bo'lgan xorijiy mehmonlarning soni yiliga 3600 yoki 1,4 foizga o'sdi va o'tgan yilning shu davriga nisbatan 250,5 mingga etgan. Eng katta o'zgarish Avstraliyada (3,600 yoki 3,0 foiz), Buyuk Britaniya (2,800 yoki 24,9 foiz) AQSh) (900 yoki 6,0 foiz) va Koreya (500 yoki 9,1 foiz). Bundan tashqari, Vyetnamdan tashrif buyuruvchilar 300 ga oshdi (yoki 45,2 foiz), Argentina esa 400 kishiga (yoki 31,0 foizga) tushdi. Yangi Zelandiyadagi sayyohlar kelishi 1921 yildan 2018 yilgacha o'rtacha 61,542 kishini tashkil qildi. Bu 2017 yil dekabrda 513,349 kishi va 1942 yilning aprelida esa, 40 kishi yetgan rekord daraja qayd etgan⁶⁰⁹.

Mehmonxonalar

- ✓ The Lodge at Kauri Cliffs
- ✓ Huka Lodge
- ✓ Matakauri Lodge
- ✓ Wharekauhau Country Estate
- ✓ The Kinloch Club
- ✓ Hapuku Lodge & Tree Houses⁶¹⁰

6.2.13. O'zbekiston Respublikasi bilan aloqalari

O'zbekiston Respublikasi bilan Yangi Zelandiya o'rtasida diplomatik aloqalar 1992-yil 11-mart kuni o'rnatilgan. 2013 yil 14 iyun kuni O'zbekiston tashqi ishlar vazirligida Yangi Zelandiya Bosh vazirining mahsus vakili Jim Boldjer boshchiligidagi delegatsiya bilan uchrashuv bo'lib o'tdi.

Uchrashuvda O'zbekiston-Yangi Zelandiya o'rtasidagi aloqalarning dolzarb jihatlari ko'rib chiqildi. BMT doirasidagi o'zaro munosabatlar muhokama qilindi. Tomonlar siyosiy, savdo-iqtisodiy va madaniy-gumanitar sohalarida amaliy hamkorlikni rivojlantirishdan manfaatdor ekanliklarini ta'kidladilar⁶¹¹.

2018-yilning 25-iyun kuni Tashqi ishlar vazirligida Yangi Zelandiya favqulodda va muxtor elchisi Ien Aleksandr Hill bilan uchrashuv bo'lib o'tdi. Suhbat chog'ida O'zbekiston — Yangi Zelandiya kun tartibidagi dolzarb masalalarga va uni kengaytirish istiqbollari asosiy e'tibor qaratildi. Hamkorlikning deyarli barcha sohalarida ikki tomonlama munosabatlarni rivojlantirish uchun foydalanilmagan ulkan salohiyat mavjudligi qayd etildi. "Ikki mamlakatning geografik jihatdan olisligiga qaramasdan savdo-iqtisodiy, investitsiya, madaniy-gumanitar, xususan qishloq xo'jaligi, muqobil elektr energiyasi, turizm, fan-ta'lim sohalarida Yangi Zelandiyaning ilg'or tajribasini jalb qilgan holda o'zaro manfaatli aloqalarni kengaytirishdan ikki tomon ham birdek manfaatdor ekanligi ta'kidlandi va uning aniq istiqbollari mavjudligi qayd etildi. Uchrashuvda hamkorlikning ishonchli me'yoriy-

⁶⁰⁹ <https://tradingeconomics.com/new-zealand/tourist-arrivals>

⁶¹⁰ https://www.tripadvisor.com/attractions-g255104-activities-c49-new_zealand.html

⁶¹¹ http://naesmi.uz/uz/site/page.html?%2fuz%2fsite%2fpage_html=&id=8450

huquqiy bazasini yaratish, jumladan savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik, investitsiyani o‘zaro himoya qilish va rag‘batlantirish, ikki marta soliqa tortmaslik va boshqa sohalarida bitimlar tayyorlash va imzolash yuzasidan takliflar ko‘rib chiqildi⁶¹².

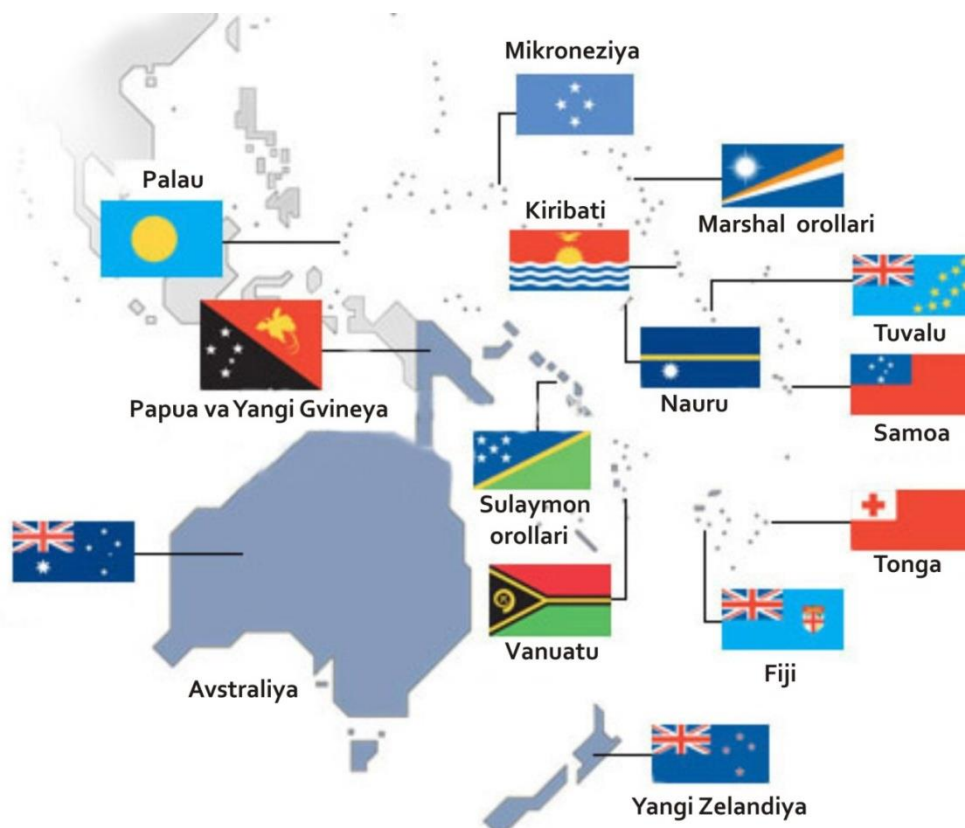
6.3. OKEANIYA

REJA:

- 6.3.1. Mintaqa haqida umumiy ma'lumot
- 6.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi
- 6.3.3. Immigratsiya
- 6.3.4. Qishloq xo‘jaligi va baliqchilik
- 6.3.5. Tog‘ - kon metallurgiya
- 6.3.6. Okeaniya mamlakatlari YaIM darajasi
- 6.3.7. Savdo bloklari
- 6.3.8. Tashqi savdo munosabatlari
- 6.3.9. O‘zaro savdo aloqalari
- 6.3.10. Iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari
- 6.3.11. Atrof-muhit muammolari
- 6.3.12. Xalqaro yordam va xayriya tadbirlari
- 6.3.13. Turizm

41 00 S, 174 00 E; UTC+12
New Zealand dollar (NZD)

⁶¹²<https://daryo.uz/2018/06/25/tivda-ozbekiston-yangi-zelandiya-ortasidagi-hamkorlik-istiqbollari-muhokama-indi/>

6.3.1. Mintaqa haqida umumiy ma'lumot

Okeaniya Tinch okeanining katta qismi bo'ylab yoyilgan orollar uchun umumiy nom bo'lib, keng ma'noda Osiyo va Amerika o'rtasidagi butun bir mintaqani qamrab oladi. Okeaniya hududi Indoneziya, Tayvan va Filippin mamlakatlari atrofida joylashgan bo'lib, xalqlari va madaniyati tarixiy jihatdan Osiyo materigi mamlakatlari yashash tarziga yaqinroqdir. Jumladan, Bonin orollari, ya'ni Yaponiyaning siyosiy jihatdan ajralmas qismi; Gavayi orollari (AQSh); Klipperton oroli (Fransiya); Xuan Fernandez orollari (Chili); Kempbell orollari (Yangi Zelandiyaga); Kokos orollari (Avstraliya). Shuningdek, ushbu hudud Ryukyu, Kuril, Aleut orollari va Yaponiya arxipelagani o'z ichiga olmaydi. Okeaniya iqtisodiyoti 14 dan ortiq alohida mamlakat va ular bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiyotni o'z ichiga oladi. Bular Yangi Zelandiya, Niue, Palau, Papua-Yangi Gvineya, Samoa, Sulaymon orollari, Tonga, Tokelau, Tuvalu, Vanuatu, Vallis va Futuna Federativ Shtatlari, Kuk orollari, Fransiya Polineziyasi, Kiribati, Marshall orollaridir.

Ushbu hudud aholisi hozirgi kunda 6,2 millionga yaqin bo'lib, bular Janubiy Tinch okeanida, Osiyo va Amerika o'rtasida chegaralangan 30 ming orollarda yashaydi. Aholining yillik o'sishi 2,2 foizni tashkil etadi. Bu esa dunyoda eng yuqori ko'rsatkichlardan biri bo'lib, yuqori tug'ilish stavkalari va o'lim darajasining o'ta pastligi bilan ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Papua-Yangi Gvineya, Sulaymon orollari va Vanuatu kabi bir qancha yirik davlatlar aholisi tezkor o'sishini boshdan kechirmoqda. Biroq, ayrim kichik mamlakatlar uchun doimiy immigratsiya aholi sonining yuqori o'sish sur'atlariga ega bo'lishida muhim omil bo'lmoqda. Aholi zichligi esa juda katta farq qilib, juda kichik orol davlatlari uchun ushbu ko'rsatkich yanada yuqori darajada.

Bu hudud Avstraliyaning rivojlangan va global raqobatbardosh moliya bozoridan ajralib turadigan qo'shni mamlakatlarning ko'pchiligiga qaraganda pastroq rivojlangan turli xil milliy iqtisodlarga ega. Garchi, Avstraliya iqtisodiyoti mintaqadagi eng katta va taraqqiy etgan iqtisodiyot hisoblansada, Yangi Zelandiya mintaqadagi dunyo mamlakatlari bilan ko'p tomonlama aloqalarni yo'lga qo'ygan yagona davlat hisoblanadi. Hududda Kiribati va Tuvalu kabi davlatlar, shu jumladan, Palau, Fiji va Tonga kabi o'rta darajadagi orollar iqtisodiyotini ham o'z ichiga oladi.

Okeaniya dastlab XVI asrdan boshlab yevropaliklar tomonidan o'rganilgan. Portugaliyalik sayyohlar 1512 va 1526 yillar oralig'ida Tanimbar orollari, Karolin orollari va Papua-Yangi Gvineyaning ayrim qismlariga yetib kelishgan. XVIII asrda birinchi sayohati bilan Gavayi orollariga asos solgan Jeyms Kuk Taitiga yo'l oladi va Avstraliyaning sharqiy qirg'og'iga yetib keladi. Ikkinchi jahon urushi davrlarida Tinch okeani hududlrida asosan, Amerika Qo'shma Shtatlari va uning ittifoqdoshi Avstraliya, Yaponiyaliklar o'rtasida katta voqealar yuz beradi.

6.3.2. Iqtisodiy rivojlanish tarixi

Okeaniya an'anaviy ravishda to'rt qismga bo'linadi:

- ✓ Avstraliya (Avstraliya va Yangi Zelandiya)
- ✓ Melaneziya
- ✓ Mikroneziya
- ✓ Polineziya

Yaqin o'tmishda, Avstraliyadan tashqari mintaqalarda hech kim yashamagan. 12 million orol aholisi yashagan va ko'pgina mahalliy madaniyatlar G'arb dunyosining turli qismlaridan kirib kelgan okeaniyalik bo'lmagan guruhlar bilan jadal aloqa o'rnatgan. (Mintaqadagi san'at, adabiyot, arxitektura, musiqa va raqs alohida ahamiyat kasb etadi.)

Boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar bilan taqqoslaganda, Tinch okean orollari davlatlari ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarda sezilarli yutuqlarga erishgan. Ushbu mamlakatlarning ko'pchiligi umumiy savodxonligi, yuqori boshlang'ich maktabga qabul qilish stavkalariga yaqinlashdi va ko'proq umr ko'rish davomiyligi (odatda 60 yoshgacha) va chaqaloqlar o'limini kamaytirishga muvaffaq bo'ldi. Bu, xususan, katta Melaneziya davlatlari - Papua-Yangi Gvineya, Solomon orollari va ozroq darajada Vanuatu uchun to'g'ri keladi - bu mintaqaning qolgan qismidan ancha past. Ushbu mamlakatlar uchun kattalar savodxonlik darajasi 50 foizni tashkil etadi; boshlang'ich maktabni 60-70 foiz atrofida; Papua-Yangi Gvineya va Solomon orollari uchun o'rtacha umr ko'rish 55 yoshni tashkil etadi.

Tinch okean orollari mamlakatlari iqtisodiy o'sishga intilayotgan ko'plab qiyin muammolarga duch kelishmoqda. Eng tanish bo'lganlar orasida asosiy savdo markazlarida bir muncha to'siqlar mavjud; kichik hudud (Papua-Yangi Gvineya bundan mustasno); tashqi kuchlar va tabiiy ofatlarga; ichki bozorlarda raqobatning haddan tashqari balandligi asosiy omil hisoblanadi. Boshqa asosiy cheklolar - rivojlanish sarmoyasi va kadrlar salohiyatining yetishmasligi; cheklangan rivojlanish imkoniyatlari; infratuzilma obyektlarining yetishmasligi kabi muammolar kichik orol davlatlari orasida ushbu yo'nalishlarda islohotlar olib borishni taqozo etdi.

Mintaqaviy hamkorlik Janubiy hududlarda Tinch okeani va Janubiy Tinch okeani forumi hamda Janubiy Tinch okeani komissiyasi boshchiligidagi tashkilotlarda nisbatan rivojlangan, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hamkorlik uchun forum tashkil etadi. Savdo-iqtisodiy sohalarda mintaqaviy hamkorlik, jumladan, baliqchilik, logistika, atrof-muhit, axborot almashuvi va zamonaviy ta'lim sohasiga juda kata e'tibor qaratilgan. Mintaqa, dunyodagi eng yuqori yordamga muhtoj hudud sifatida moliyaviy va texnik yordamni ta'minlash maqsadida ko'plab ikki hamda ko'p tomonlama donorlar bilan kuchli aloqalar o'rnatilmoqda. An'anaviy sheriklar (birinchi navbatda Avstraliya, Yangi Zelandiya va Fransiya) bilan savdo-sotiq kanallari yaxshi tashkil etilgan bo'lsada, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi bilan iqtisodiy aloqalar cheklangan.

6.3.3. Immigratsiya

Okeaniya eng ko'p miqdordagi immigratsiya darajasiga ega bo'lgan tinch okeanidagi orolli hududlardir. Bu yerlarda 1945 yildan beri 2 milliondan ortiq kishi istiqomat qiladi. 1970-yillarning oxiridan boshlab, Osiyo va boshqa Yevropa davlatlaridan immigratsiya miqdori sezilarli darajada oshdi va Okeaniya hududini ko'p millatli mamlakatga aylantirdi.

Yevropadan Yangi Zelandiyaga ko'chish 1840 yilda Vaytangi Shartnomasi imzolanganidan so'ng katta oqimga erishildi. Keyingi immigratsiya asosan ingliz mustamlaka orollari, asosan Yevropa, Tinch okeani, Amerika va Osiyodan kelgan. (51,6 foiz), shu jumladan, mamlakatning Tinch okeani aholisining 72 foizini, Osiyo aholisining 64 foizini, Yaqin Sharq va Afrika aholisining 56 foizini tashkil qiladi. 1899 yilga kelib, deyarli 13000 portugal immigrantlar kelgan; Puerto-Rikoning shakar sanoati ikkita bo'rondan so'ng vayron bo'lishi ushbu hududga immigratsiya boshlanishiva dunyo miqyosida shakar yetishmovchiligi Gavayidan shakarga bo'lgan katta talabni keltirib chiqardi.

2001 va 2007 yillar orasida okeaniya siyosatidan boshpana izlovchilarni Tinch okeani mamlakatlaridan Nauruga joylashgan. Avstraliya, Yangi Zelandiya va boshqa davlatlar 2003 yildan 2017 yilgacha Sulaymon orollari hududiy yordamga muhtoj hisoblanadi.

6.3.4. Qishloq xo'jaligi va baliqchilik

Qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslar Okeaniya umumiy ish o'rinlarining atigi 5% dan 10% ni tashkil etsada, hudud eksport samaradorligiga sezilarli hissa qo'shib kelmoqda. Bu ko'p tarmoqli qishloq xo'jaligi iqtisodiyotiga ega bo'lgan pastroq rivojlangan Tinch okeani orollar davlatlari xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etib kelmoqda. Tinch okeanining ko'plab mamlakatlarida (Avstraliya va Yangi Zelandiyadan tashqari) asosiy sanoat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash hisoblanadi. Masalan, Vanuatu aholisining 80% va Fiji aholisining 70% qishloq xo'jaligida ishlaydi. Hududda yetishtirilgan asosiy mahsulotlar don yoki hindiston yong'og'i hisoblanadi. Yog'och, mol go'shti, palma yog'i, kakao, shakar va zanjin ham Tinch okeanining tropikasida keng tarqalgan mahsulotlardir. Baliqchilik Tinch okeanining ko'plab kichik mamlakatlari uchun ko'p hajmli sanoatni ta'minlaydi. Biroq, ko'plab baliq ovlash joylari boshqa yirik davlatlar, masalan, Yaponiya tomonidan ekspluatatsiya qilinadi. Qo'rg'oshin, rux, nikel va oltin kabi tabiiy resurslar Sulaymon orollarida qazib olinadi. Okeaniyaning eng yirik eksport bozorlari orasida Yaponiya, Xitoy, AQSh, Hindiston, Janubiy Koreya va Yevropa Ittifoqi turadi⁶¹³.

O'rmonchilikda daraxtlar va boshqa o'simliklarni yetishtirish Okeaniyaning qit'a orollarida muhim iqtisodiy faoliyat hisoblanadi. 2017 yilda Avstraliyaning o'rmon sanoati 2.1 milliard AQSh dollarga teng mahsulot ishlab chiqaradi. Uning asosiy o'rmon mahsulotlari yog'och panellar, qog'oz va yog'och jihozlari hisoblanadi. Avstraliyaning o'rmon sanoati daraxtzor plantatsiyalarining rivojlanishidan foyda ko'radi, bu tabiiy

⁶¹³ <https://www.britannica.com/place/Oceania/Agriculture-forestry-and-fishing>

oʻrmonlarga qaraganda 14 barobar koʻp daraxtni tashkil etadi. Oʻsimliklar hududda yigʻilgan oʻrmon sanoatining uchdan ikki qismini taʼminlaydi. Ushbu oʻsimliklarni Efkalipt va Monterey qaragʻay kabi tez oʻsadigan daraxtlar egallaydi.

Yogʻoch sanoati Papua-Yangi Gvineya iqtisodiyoti uchun ham juda muhimdir. Mamlakatning noyob oʻrmon xoʻjaligi dasturi mavjud boʻlib, mamlakatning asosiy eksport qilinadigan daraxt turlari - okalipt, gulli va qaragʻay hisoblanadi. Okeaniyaning boshqa orollaridagi mamlakatlar asosan, qishloq xoʻjaligi, baliq ovlash va togʻ-kon sanoati sohalariga ixtisoslashgan. Tabiiy resurslar yetishmasligi va rivojlanish uchun joy yoʻqligi sababli sanoat juda kam rivojlanmoqda. Afsuski, import qisman eksportga sarmoya kiritishga moyil boʻlib, kichik mamlakatlarning aksariyatini byudjet defitsiti bilan chegaralanib qolmoqda.

Mahalliy va xorijiy isteʼmol uchun qariyb 600 xil dengiz mahsulotlari sotiladi. "Wild-catch" dengiz mahsulotlari umumiy dengiz miqdorning uchdan ikki qismini tashkil qiladi. Qoʻrqinchli dengiz oshxonasi, marvarid, va qisqichbaqalar umumiy dengiz mahsulotlari eksportining 1,3 milliard AQSh dollarini tashkil etadi. Papua-Yangi Gvineyada savdo qisqichbaqasi, dengiz bodringi, orkinos, lobster va boshqa baliqlarni tashkil etadi. Ushbu hududda qishloq xoʻjaligi asosan tropik mevalar masalan, banan va qahva baʼzi orollarning asosiy eksporti hisoblanadi. Vanilla, kakao va zanjabil kabi ziravorlar oʻsimliklar ham katta miqdorda yetishtiriladi.

6.3.5. Togʻ - kon metallurgiya

Okeaniya iqtisodiyotida togʻ-kon sanoati kichik miqdordagi ahamiyat kasb etib, togʻ jinslarini va boshqa minerallarni eksport qilishadi. Tinch okeanining qariga faqat hozirgi vaqtda neft uchun tadqiqotlar olib borilmoqda. Biroq, tadqiqot maʼlum hududlarda joylashgan marganets rudalarini qazib olishda samara bermoqda. Qoʻrgʻoshin, rux, nikel va oltin kabi tabiiy resurslar mintaqaning gʻarbiy qismi boʻlmish Sulaymon orollarida qazib olinadi. Yangi Gvineyadagi qitʼa orollari muhim mineral va metal konlarini tashkil etib koʻmir, kumush, temir, ohaktosh muhim qazib oluvchisi hisoblanadi. Papua-Yangi Gvineya konlaridan olinadigan daromadlarning 72 foizi mineral konlarini oʻz ichiga oladi va togʻ-kon sanoati mamlakatning eng yirik ish bilan taʼminlash tarmogʻi hisoblanadi. Uning eksporti - mis, oltin va neft mahsulotlaridir. Mamlakat suv hududlari ham dunyoning birinchi ofshor togʻ-kon loyihasi hisoblanadi. Kanadalik ofshor neftni burgʻilash texnologiyasidan foydalanish okean ostida bir km dan oshiqroq chuqurlikda mis, oltin, qoʻrgʻoshin, kumush va rux qazib olishi bilan ahamiyatlidir. Konlarda qazib olish jarayoni Papua-Yangi Gvineya uchun iqtisodiy xavfsizlik masalalari, ayni paytda atrof-muhitning tanazzuliga olib kelmoqda.

Misol uchun, "OK Tedi" koni mis va oltin qazib chiqaradi. Bundan tashqari, "OK Tedi" daryosi tizimiga oqadigan 80 ming tonna chiqindi jinslar va 120 ming tonna zaharli moddalar chiqindi holatida qayta ishlanadi. Ushbu daryodagi baliqchilik, shuningdek, daryo boʻyidagi qishloq xoʻjaligi infratuzilmasi juda kata miqdorda talofat koʻrmoqda. "Ok Tedi ekologik falokati" shirkati atrof-muhitga taʼsirini oʻz joniga qasd qilganligini tasdiqlaydigan minglab Papua-Yangi Gvineya

konchilik kompaniyalariga qarshi da'vo arizasi bilan yakunlandi. Bir jamoa, Yonggom, konchilik shirkatidan \$28,6 mln. AQSh dollarlik badalga erishdi. Yana bir mahalliy guruh Ningerum esa 4 mlrd. AQSh dollari badal to'ldi. Tinch okeani orollari mineral resurslariga boy bo'lgan hudud hisoblanadi. Yangi Kaledoniya dunyodagi nikel zahiralarning 10 foizini tashkil qiladi va dunyoda beshinchi yirik metall ishlab chiqaruvchi hisoblanadi. Fidiyaning ikkinchi yirik eksporti - oltin qazib olish sanoati mamlakatdagi asosiy tarmog'i hisoblanadi.

Oltin tizma (Gold Ridge) - Gidalkanal, Sulaymon orollari, poytaxt Goniara shahridan taxminan 30 km sharqda joylashgan. Gold Ridge koni Ross Mining NL tomonidan boshqarildi. 1998 va 2000 yillarda "Delta Gold Ltd" kompaniyasiga qarashli bo'lib, fuqarolar o'tasida tartibsizliklari sababli konda faoliyat to'xtalishiga kelishilgan edi. 2003 yilda "Solomons Gold" kompaniyasi tomonidan siyosiy xavfni sug'urtalovchilar tomonidan sotib olingan. "Allied Gold" 2010 yilda kompaniyani sotib oldi va keyinchalik kon ishlarini qayta tikladi.

2012 yilning avgust oyi oxirida "Allied Gold" aktivlari "St. Barbara Limited" (Avstraliya), "Gold Ridge Mining Limited" shirkati tomonidan sotib olingan. "Gold Ridge" koni Solomon orollaridagi ishlaydigan yagona koni bo'lib, mamlakat yalpi ichki mahsulotining qariyb 20 foizini tashkil etdi.

2014 yil aprel oyida "St. Barbara" suv toshqini oqibatida "Gold Ridge" konini yopishga majbur bo'ldi. St. Barbara ishchilarini Solomon orollari hukumati tomonidan mamlakatga qayta kirishga ruxsat berildi.

6.3.6. Okeaniya mamlakatlari YaIM darajasi

Fiji

Fiji yalpi ichki mahsulot yillik o'sish darahasi o'tgan yilda 0,4 foizni tashkil qilib, 2017-yilda 4,2 foizga oshdi. Davlat boshqaruvi va mudofaa tomonidan ishlab chiqilgan ko'rsatkichlar yaxshilanmoqda; ishlab chiqarish; qurilish; ulgurji va chakana savdoni, moliya va sug'urta faoliyati sohalarini qamrab oladi. Fijidagi YaIMning yillik o'sish sur'ati 1971 yildan 2016 yilgacha bo'lgan davrda o'rtacha 2,59 foizni tashkil etdi, bu esa 1973 yilda 12,70 foizni tashkil etgan. 1987 yilda bu ko'rsatkich -6,40 foizni tashkil etgan.

Kiribati

Kiribatidagi yalpi ichki mahsulot (YaIM) 2017 yilda 0,20 milliard AQSh dollariga teng bo'ldi. Kiribati yalpi ichki mahsuloti jahon iqtisodiyotining 0,01 foizidan kamrog'ini tashkil etadi. Kiribatiyada YaIM 1970 va 2017 yillar oralig'ida o'rtacha 0,08 milliard AQSh dollarini tashkil etdi va bu holat 2017 yilda 0,24 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. 1970 yilda esa, 0,01 milliard AQSh dollarini tashkil etdi.

Yangi Kaledoniya

Yangi Kaledoniyada yalpi ichki mahsulot yillik o'sish darajasi o'tgan yilga nisbatan 0,60 foizga oshdi. 1998 yildan 2016 yilga kelib o'rtacha 3,06 foizni tashkil etib, 2010 yilda bu ko'rsatkich 6,90 foizni tashkil etgan. 2008 yilda bu ko'rsatkich 0,60 foizni tashkil etdi.

Papua-Yangi Gvineya

Papua-Yangi Gvineya yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish darajasi 2017-yilda o'tgan yilga nisbatan 2,20 foizga o'sdi. 1995 yildagi 2017 yilga nisbatan o'rtacha 4.03 foizni tashkil etib, 2014 yilda bu ko'rsatkich 13,30 foizni tashkil etgan. 1997 yilga kelib bu ko'rsatkich 6,34 foizni tashkil etdi.

Sulaymon orollari

Solomon orollari yalpi ichki mahsuloti 2017 yilda 1,30 milliard AQSh dollariga teng bo'ldi. Solomon orollari yalpi ichki mahsuloti jahon iqtisodiyotining 0,01 foizidan kamrog'ini tashkil etadi. Solomon orollari yalpi ichki mahsuloti 1967 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 0,41 milliard AQSh dollarini tashkil etib, 2017 yilda 1,30 milliard AQSh dollaridan yuqori va 1968 yilda rekord darajadagi 0,03 milliard dollarga etgan.

Tonga

Tonga yalpi ichki mahsuloti 2017 yilda 0,43 milliard AQSh dollariga teng bo'ldi. Tonga yalpi ichki mahsuloti jahon iqtisodiyotining 0,01 foizidan kamrog'ini tashkil etadi. Tonga'dagi YaIM 1975 yildan 2017 yilgacha o'rtacha 0.20 milliard AQSh dollarini tashkil etdi va 2012 yilda 0,47 milliard AQSh dollaridan yuqori bo'ldi va 1976 yilda rekord darajadagi 0,03 milliard dollar bo'ldi.

Vanuatu

Vanuatu yalpi ichki mahsulot 2017 yilda 0,86 milliard AQSh dollariga teng bo'ldi. Vanuatu yalpi ichki mahsuloti jahon iqtisodiyotining 0,01 foizidan kamrog'ini tashkil etadi. Vanuatu 1979 dan 2017 yilgacha o'rtacha 0,36 milliard AQSh dollari bo'lib, 2017-yilda eng yuqori darajasini 0.86 milliard AQSh dollari va 1981-yilda 0.10 milliard AQSh dollari darajasida rekord darajaga yetkazdi⁶¹⁴.

6.3.7. Savdo Bloklari

Okeaniya mintaqasidagi eng kichik mamlakatlar Avstraliya, Yangi Zelandiya va AQSh bilan tashqi savdo munosabatlarin amalga oshiradi. Avstraliya va Yangi Zelandiya Yaqin Iqtisodiy Munosabatlar (Closer Economic Relations) savdo tuzilmasi tashkil etilgan. Avstraliya va Yangi Zelandiya boshqa mamlakatlar bilan birgalikda Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) va kelajakda Sharqiy Osiyo sammitiga a'zo bo'ladigan East Asia Summit (EAS) savdo bloklariga a'zo bo'lishi ko'zda tutilmoqda. Tashqi savdo munosabatlarida keng ko'lamlı banklar xizmati muhim ahamiuy kasb etadi. Hududda quyidagi banklar mavjud:

Papua Yangi Guinea

- ✓ Bank South Pacific
- ✓ ANZ Bank Papua New Guinea
- ✓ Westpac Bank Papua New Guinea
- ✓ Maybank Papua New Guinea
- ✓ National Development Bank of Papua New Guinea
- ✓ Nationwide Micro Bank

Sulaymon orollari

⁶¹⁴ <https://tradingeconomics.com/vanuatu/gdp>

- ✓ Bank of South Pacific
- ✓ ANZ Solomon Islands
- ✓ National Bank of Solomon Islands
- ✓ Westpac Solomon Islands
- ✓ Bank of the South Pacific
- ✓ Development Bank of Solomon Islands⁶¹⁵

6.3.8. Tashqi savdo munosabatlari

Okeaniya mamlakatlaridagi savdo tuzilmalari eksport yoʻnalishlarining pasatligi va importga yuqori darajada bogʻliqlik bilan tavsiflanadi. Hozirgi kunda eksportga qayta ishlangan va qayta ishlanmagan tabiiy resurslarga asoslangan mahsulotlar hissasiga toʻgʻri kelmoqda. Kichkina orol mamlakatlari orasida eksport mahsuloti don va don mahsulotlari kabi anʼanaviy mahsulotlar bilan deyarli cheklangan. Biroq, Fiji va Gʻarbiy Samoada nisbatan kata hajmda sanoat ishlab chiqarish operatsiyalari mavjud boʻlib, valyuta daromadlari, bandlik va yalpi ichki mahsulotga sezilarli darajada hissa qoʻshmoqda. Mamlakatlarda asosiy eksport sanoat tovarlari boʻlib hududdagi davlatlari oʻrtasidagi savdo hajmining juda pastligi bilan ifodalanmoqda. Mamlakat buyudjetini asosan tovarlarni tashish bilan bogʻliq operatsiyalar hisobiga toʻgʻri kelmoqda. Okeaniyaning eng katta eksport yoʻnalishlariga Yaponiya, Xitoy, AQSh va Janubiy Koreya kiradi.

Taʼkidlanganidek, ushbu hududda importga qaramlik darajasi juda yuqori va bu ayniqsa qishloq xoʻjaligi hamda sanoat ishlab chiqarish salohiyatiga ega boʻlmagan kichik orol davlatlari (masalan, Tuvalu va Kiribati) uchun katta ahamiyatga ega. Mashina va transport uskunalari, yoqilgʻi, oziq-ovqat mahsulotlari va ishlab chiqarilgan tovarlar toʻrtta toifaga ajratiladi. Bu guruhlar odatda mintaqaning umumiy importining 70 foizini tashkil qilmoqda. Avstraliya, Fransiya, AQSh, Yaponiya va Yangi Zelandiya tomonidan yetkazib beriladigan yetakchi taʼminot manbai hisoblanadi. Okeaniyada deyarli barcha mamlakatlar uchun import talabi soʻnggi paytlarda oʻsgani keskin sezilmoqda.

Okeaniya mamlakatlari deyarli istisnosiz, soʻnggi bir necha oʻn yilliklar davomida butun dunyo bilan savdo balansining sezilarli darajada kamligi qayd etilgan. Boshqa tomondan, eksportdan tushadigan daromad olish imkoniyatlariga nisbatan import talabi yuqori. Mintaqa boʻyicha soʻnggi 2017 yilgi savdo statistikasi shuni koʻrsatmoqdaki, eksport (shu jumladan qayta eksport qilish) 16,7 milliard dollar (yoki aholi jon boshiga 3100 dollar) importiga nisbatan 11,0 milliard AQSh dollarini (aholi jon boshiga 2670 dollarni) tashkil etmoqda, natijada mintaqaviy savdo defitsiti jami eksport daromadining 63 foiziga teng boʻlgan 6,2 milliard dollarni tashkil etmoqda. Bu kabi kamomadlarni bartaraf etish uchun ushbu mamlakatlar asosan valyuta bozorining nodavlat aktivlariga, asosan xizmatlar, xususiy transfertlar, migrantlar pullari, rasmiy rivojlanish yordami va kapital oqimlari koʻrinishida asoslangan. Savdo hisoblarining asosiy xususiyati Naurudan tashqari barcha Janubiy

⁶¹⁵ <http://www.bk.mufg.jp/global/globalnetwork/asiaoceania/index.html>

Tinch okean orollari mamlakatlarining savdo tanqisligini qayd etildi.

Ishlab chiqarilgan mahsulotlar faqat bir necha hollarda eksporti bilan asosan Fidji va G'arbiy Samoada cheklanib qolmoqda. So'nggi bir necha yil ichida Fidji eksportga yo'naltirilgan kiyim-kechak ishlab chiqarish sanoatini tiklashga muvaffaq bo'ldi va hozirgi kunda tayyor mahsulotlar eksporti saomog'I oshib bormoqda. Fidji orollarda asosan konditer mahsulotlari, bo'yoq, pivo va sement mahsulotlarni eksport qilishda muvaffaqiyat qozonmoqda. G'arbiy Samoada eksport qilish uchun avtomobil yarim o'tkazgichlari ishlab chiqarish so'nggi paytlarda yetakchi eksport obyektiga aylandi. Tonga - eksklyuziv eksport sanoati sifatida qovoq va vanilaning rivojlanishi bilan ajralib turadi. Kuk orollarida marvarid sanoati rivojlanishi va G'arbiy Samoada avtomobil qismlarini ishlab chiqarish boshqa misollarni keltirib chiqaradi. Umuman olganda, tashqi savdo aloqalari eksportni rivojlantirish va muhim tarmoqlararo diversifikatsiyani ta'minlash muammolari ushbu mamlakatlar uchun asosiy muammo bo'lib qolmoqda.

Hududning asosiy Transport va Logistika kompaniyalari

- ✓ Kerry Logistics
- ✓ Nippon Express -Global Logistics Company
- ✓ Yusen Logistics
- ✓ Yang Kee Logistics⁶¹⁶

6. 3.9. O'zaro savdo aloqalari

Ichki mintaqaviy savdo aloqalari juda kam miqdorda bo'lib so'nggi o'n yil ichida ko'p tomonlama shartnoma va kelishuvlarga erishilgan. 2016 yilgi savdo ma'lumotlariga ko'ra, mintaqaviy eksport (importga teng), jumladan, re-eksport 822 mln. AQSh dollarini tashkil etdi, bu mintaqaviy eksportning qariyb 25 foizi (\$ 78,0 mlrd). Mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni mintaqaviy eksport qilish uchun mos keladigan ko'rsatkichlar 872 mln. AQSh dollarni tashkil etmoqda. Fidji butunlay mintaqada eksportning (shu jumladan, re-eksport) 70 foizini Sulaymon orollari, Fransiya Polineziyasi, Papua-Yangi Gvineya va G'arbiy Samoa orollariga to'g'ri kelmoqda. (Qayta eksportning 66% Fijidir). Biroq, mintaqaviy qayta sanoat korxonalarida qayta ishlash uchun baliq mahsulotlarini o'z ichiga oluvchi ustun re-eksport elementidan tashqari, asosiy mahsulotlardan shakardir. Fidjidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarni G'arbdan Amerika Samoasiga yo'naltirilmoqda.

Okeaniya mamlakatlarida o'tgan davrda o'zaro savdo-iqtisodiy aloqalar kengaytirishga katta qiziqish bildirmoqdalar. Bu esa, Janubiy Tinch okeani orollar a'zolari orasida, hududlararo savdo-sotiqni to'lov balansini mustahkamlash va iqtisodiy o'sishni ta'minlashning mumkin mexanizmi hamda mintaqaviy hamkorlik jarayonini yanada rivojlantirishga yordam berishga qaratilgan. Biroq, hududlararo savdo imkoniyatlarining bir necha tadbirlariga qaramasdan, hech qanday yirik yutuqlarga erishilmadi. Taraqqiyot bir qator cheklovlar bilan to'sqinlik qildi, shu jumladan, orol davlatlarining iqtisodiy tuzilmalari va ular qo'llab-quvvatlayotgan eksport tarkibi bir-biriga o'xshashdir. Masalan: don, banan va turli xil ildiz va

⁶¹⁶ <https://www.logasiamag.com/2017/10/yang-kee-logistics-major-oceania-logistics-company/>

sabzavot ekinlari kabi an'anaviy mahsulotlar eksport qilish. Boshqa yetakchi notarif cheklovlar va to'siqlar bu orol davlatlari orasida ko'pincha katta masofalar ko'rinishida hamda alohida mustamlakachi orol davlatlari o'rtasida maxsus savdo transport vositalarini qat'iyligi sabab qilinmoqda. Tashqi yordam katta ahamiyatga ega bo'lgan elementni o'z ichiga olgan bo'lsa, u ham ushbu mamlakatlar o'rtasida savdo qilish imkoniyatlarini qisqartirishni taqozo qilmoqda.

2016 yilda re-eksport 650 mln. AQSh dollarini tashkil etdi, bu mintaqaning umumiy eksportining 31,2% yoki importning 11,7% ni tashkil etdi. Fidji 60 foizdan ziyod qayta eksport qiladi. Fidji o'zining asosiy mavqei va uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan entropik maqomiga, ayniqsa Tonga, Amerika hamda G'arbiy Samoa, Kiribati, Tuvalu kabi qo'shnilariga nisbatan qarzdor mamlakat hisoblanadi. Fiji re-eksportining katta qismi transport va havo yo'llari uchun neftni taqsimlash sohasiga qaratgan. Sulaymon orollari va Papua-Yangi Gvineya uchun esa qayta eksport qilishning tarkibi hamda yo'nalishi asosan, qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifatida qolmoqda. Frantsuz Polineziyasi uchun re-eksport asosan, Fransiyadan import qilinadigan tovarlar tarkibi bilan bog'liq bo'lmoqda.

So'nggi yillarda ichki mintaqaviy savdo aloqalarini kengaytirishga qiziqish biroz pasaydi. Janubiy Tinch okeani Kotibiyati bu borada muvofiqlashtiruvchi rol o'ynashga tayyor ekanligi, ammo, amalda savdo kengayish salohiyati juda katta bo'lgan yirik sanoat bozorlar bilan mustahkam savdo aloqalarini rivojlantirishga ko'proq e'tibor berish kerakligi asos qilinmoqda. Bunday urg'u 1970-yillarda qabul qilingan Janubiy Afrika Tinch okeani mintaqasi savdo-iqtisodiy hamkorlik to'g'risidagi bitim yoki SPARTECA tashabbusi va Forum orollari mahsulotlarini Avstraliyaning Yangi Zelandiya bozorlarida mahsulotlarga nisbatan o'zaro imtiyozli kirishni ta'minlashga qaratilgan. Tinch okeani orollari mamlakatlari o'rtasida maxsus savdo tuzilmalari misollari kam va asosan Fiji, bir qator qo'shnilar bilan shakar savdosini muvofiqlashtirish va Tuvalu mamlakatlardan hunarmandchilik uchun imtiyozlarni joriy qilish hisobiga milliy bozorlarga kirish kutilmoqda.

6.3.10. Iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari

Okeaniya mintaqasi mamlakatlari milliy rivojlanish dasturlariga murojaat qiladigan bo'lsak, bu katta va kichik ko'rsatkich bo'lmish iqtisodiy o'sish hamda rivojlanish maqsadlariga erishish uchun mavjud bo'lgan islohotlarni amalga oshirish orqali tashqi savdo hajmini kengaytirishga qaratilgan. Ishlab chiqarishning eksportga yo'naltirilganligi savdo taraqqiyoti deb atalmish vosita sifatida rol o'ynash uchun muhim rivojlanish strategiyasi qabul qilingan. Ushbu dasturning ijrosi sifatida tashqi bozorlarga kirishdan olinadigan foyda asosida amalga oshiriladi; savdo-iqtisodiy aloqalarning turli xil tashqi ta'sirlaridan, shu jumladan, ta'lim va tarmoqlararo aloqalar ta'sirini kamaytirish orqali mahsulotning ixtisoslashuvi hamda undan kam bo'lgan xarajatlarga erishish imkoniyatini berishini ta'minlashga qaratilgan. Eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish zaruriyati, masalan, mehnat bozoridagi tartibga solish va davlat sektorini isloh qilish yo'li bilan yanada ochiq hamda samarali iqtisodiy tuzilmalarga erishishga qaratilgan sa'y-harakatlarda muhim

omil hisoblanmoqda.

Ushbu mamlakatlarning aksariyati eksport mahsulotlarini rag'batlantirish vositasi sifatida eksportga yo'naltirilgan korxonalar uchun maxsus investitsiyalarni jalb qilish uchun o'z rivojlanish dasturlari yo'llaridan ketishmoqdi. Ular qatoriga soliq imtiyozlari, daromad solig'i, xom-ashyo va uskunalar bo'yicha import bojlarini to'lashdan ozod qilish, tezkor amortizatsiya to'lovlari kiradi. Ular odatda imtiyozlarning boshqa to'g'ridan-to'g'ri shakllariga, masalan, ijaraga beriladigan rentabellikdagi yer va zavod maydoniga, subsidiyalangan kreditlar, maxsus ta'lim sxemalariga kirish hamda reklama marketing tomonlarida moliyaviy ko'mak orqali taqdim etiladi.

Eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni kengaytirish uchun Fidji tomonidan taqdim etiladigan eksport imtiyozlari ayniqsa, kiyim-kechaklarni eksport liberalallashtirish o'z samarasini ko'rsatmoqda. Bularga soliq imtiyozlari hududi yoki fabrika sifatida belgilangan ishlab chiqarish operatsiyalarini bajarish huquqiga ega bo'lgan qator soliq imtiyozlari berilishi kiradi. Bunday imtiyozlarga 15 yilgacha bo'lgan soliq ta'tillari, xomashyo va tarkibiy qismlardan boj to'lovisiz import qilish hamda aktsiz solig'idan ozod qilish kiradi. Boshqa muhim misollardan biri G'arbiy Samoa bo'lib, boshqa moliyaviy vositalar bilan bir qatorda katta eksport faoliyati uchun 15 yilga qadar soliq ta'tilini ta'minlaydi. (So'nggi paytlarda avtomobil qismlarini yig'ish operatsiyalari tashkil etilganda hukumat nafaqat katta soliq imtiyozlarini taqdim etibgina qolmay, balki investor uchun binolar qurib bermoqda.) Shu sababli, eksport yo'nalishi ko'plab Okeaniya mamlakatlarining o'sish strategiyasiga mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Bu ko'plab soliq imtiyozlari va preferensiyalar berish orqali to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan.

Hududda eksport salohiyati past sohalar

Sanoat ishlab chiqarish mahsulotlarini eksport qilish kichik orolli iqtisodiyotlar katta xavf va noaniqliklarga duch kelmoqda. Muhim bir xavf - eksport shirkatining ushbu orol davlatlari nazorati ostida bo'lmagan turib tashqi omillardan kelib chiqadigan vaziyatlar paydo bo'lishi bilan izohlanadi. Eksport jarayonning bir necha sabablari, shu jumladan yirik eksport mahsulotlariga bo'lgan jahon talabining keskin pasayishi, an'anaviy bozorni yo'qotish yoki yangilanib bo'lmaydigan resurslarni sarflash kabi bir necha sabablarga ko'ra pasayib ketishi kuzatilmoqda. Bundan tashqari, eksport faoliyati ham baliqchilik va o'rmon xo'jaligi kabi muhim tabiiy resurslarni maqsadsiz ekspluatatsiya qilish orqali kamayishi kuzatilmoqda.

Katta hajmdagi eksport shirkatlarining qulashi aholining iqtisodiy hayotiga zarar yetkazmoqda. Bu esa, inson turmush darajasiga va iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyot darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Savdo aloqalari bilan barqaror bo'lgan aholi darajasi sezilarli kamaygan. Boshqa taniqli holatlar G'arbiy Samoadan Yangi Zelandiyaga Banana eksportining Janubiy Amerika yetkazib beruvchilarining raqobati natijasida to'xtatilishi; Kuk orollari dan Yangi Zelandiyaga meva sharbatini boshqa yetkazib beruvchilarning bosimi ortib borishi sababli eksport qilish sekinlashmoqda. Mintaqadagi noqulay tashqi ta'sirlar natijasida inqirozga uchragan

sanoatining eksport salohiyati difersifikatsiya qilish bilan istiqbolda rejali dasturlar asosida islohotlar amalga oshirilmoqda.

Resurslarni maqsadli yo‘naltirish

Hudud iqtisodiyotida boshqa xavf-xatarlar o‘rmon sanoati va tabiiy resurslarga asoslangan mahsulotlarning savdosi bilan bog‘liq. Papua-Yangi Gvineya, Fidji va Solomon orollari o‘rmon xo‘jaligi resurslari bilan yaxshi ta‘minlangan va rivojlanish uchun xorijiy kompaniyalarga, xususan, Osiyo mamlakatlariga katta yordam bermoqda. Biroq, deyarli har doimgidek, xorijiy kompaniyalarning jalb etilishi resurslarni ekspluatatsiya qilishning jiddiy muammolariga olib keldi, bu esa mezbon mamlakatga juda kam foyda keltirmoqda. Ayrim hollarda, ushbu kompaniyalar o‘z hukumatlari tomonidan Janubiy Tinch okeani mintaqasida o‘zlarining o‘rmon resurslarini saqlab qolish uchun yetkazib berishga kirishish uchun operatsiyalarni yo‘lga qo‘yishga chaqirilgan. Ushbu kompaniyalarning aksariyati orol davlatlariga to‘lanadigan tshumlar, soliq va boshqa moliyaviy majburiyatlarni kamaytirishga qaratilgan. Bundan tashqari, investrolar resurslarning barqarorligini hisobga olmaganida, uzoq muddatli o‘sish istiqbollari putur etkazmoqda. Atrof-muhitga masalari yuzasidan ham jiddiy zarar etkazilgan - tuproq eroziyasi, daryolar va suv to‘plash joylarining zaifligiga olib kelgan. Faqatgina tijorat maqsadida Papua-Yangi Gvineya, Fiji va Solomon orollari uchun taraqqiyot dasturlar orqali daromadni yo‘qotish yiliga 360 million AQSh dollarga baholanmoqda.

Iqtisodiy va ekologik sabablarga ko‘ra, Okeaniya mamlakatlariga o‘rmon xo‘jaligi resurslarini haddan tashqari ekspluatatsiya hamda barqarorlikni yo‘qotishdan himoya qilish uchun zarur choralar ko‘rish zarur. O‘rmon xo‘jaligini xorijdan ekspluatatsiya qilish doirasidagi katta tashvish bir qator orol davlatlarini, xususan, Sulaymon orollari va G‘arbiy Samoani majburlab eksport qilishni taqiqladi. Tovar savdogarlarining eksport faoliyatini ehtiyotkorlik bilan nazorat qilish va resurslarni barqarorligini ta‘minlashning muhim tushunchasini o‘zida aks ettiradigan o‘rmon xo‘jaligini boshqarish rejaları va dasturlarini ishlab chiqish bo‘yicha sa‘y-harakatlar amaliyotga tadbiiq etilyapdi.

Okeaniya davlatlari Erkin Iqtisodiy Hududlar yurisdiksiyasi ostida keng dengiz zahiralarni boshqarish huquqiga erishmoqdalar. Ayniqsa, Fiji va Sulaymon orollari eksportni daromadga sezilarli hissa qo‘shadigan katta miqdorda baliqchilik sanoati yanada rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan ushbu hududlar iqtisodiy barqarorlikka erishish dasturi ishlab chiqilgan. Amerika Samoasi esa, yirik baliqlarni qayta ishlash markazi hisoblanadi. Baliqchilik sohasidagi mintaqaviy hamkorlik asosan Janubiy Tinch okeani baliqchilik agentligining faoliyati orqali amalga oshirmoqda. Biroq, orol davlatlari o‘zlarining dengiz resurslaridan to‘la-to‘kis foydalana olmaydilar va buning oqibatida daromad hajmi keskin oshmoqda. Chet ellik baliq ovlash kemalari tomonidan noqonuniy baliq ovlash jiddiy muammolari hozrji kunda qat‘iy tartib solingan. Samarali kuzatuv va boshqarish mexanizmlarining ta‘minlanishi, shuningdek, tungi navigatsiya uskunalari hududda zamonaviy texnologiyalarni jalb qilish qilish orqali samaradorlikka erishilmoqda. Ko‘rinib turibdiki, agar ushbu mamlakatlar resurslardan ko‘proq foyda olishlari kerak bo‘lsa,

mintaqaviy hamkorlik yanada ko'p tomonlama samarali bo'ladi. Bunday hamkorlik ayniqsa kuzatuv tizimini takomillashtirish, uning hajmini va miqdoriy ko'rsatkichlarini baholash, muzokaralar o'tkazish imkoniyatlarini kuchaytirish va texnik axborot almashinuvini rag'batlantirishga nisbatan muhim ahamiyatga ega hisoblanmoqda.

6.3.11. Atrof-muhit muammolari

Okeaniya mamlakatlari orasida savdo jarayonini o'sish jarayonining ajralmas qismi sifatida yanada kengaytirish tabiiy muhit uchun katta oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bu odatdagidek, yuqori savdo munosabatlaridan kelib chiqqan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning nisbati va eksport uchun resursga ixtisoslashgan mahsulotlarga bo'lgan yuqori darajadagi talab bilan asoslanmoqda. Katta yer hududiga ega bo'lgan mamlakatlar bilan solishtirganda, ekologik resurslar va tizimlar hududlarda shunchaki cheklangan bo'lib ular to'g'ridan-to'g'ri halokatli bo'lishga moyildir. Ushbu yaqin o'zaro bog'liqlik osonlik bilan ko'zga tashlanadi. Masalan, og'ir suv toshqini, tuproq eroziyasi va qirg'oqbo'yi hasharotlarning yo'qolib ketishi natijasida qumliklar hamda botqoqlarining mo'rt ekosistemalarini yo'qolisiga olib kelmoqda.

Atrof-muhit muammolarining asosiy manbai, suvliklarning ifloslanishiga qarshi samarali bo'lgan chiqindini nobud qilish tizimining zaifligidir. Shu sababli ushbu orol davlatlari o'z tabiiy muhitini xalqaro savdoning xavfli va halokatli jihatlariga qarshi himoya qilish uchun zarur chora-tadbirlar amalga oshiradi. Tabiiy resurslarni eksport qilish va tegishli tijorat maqsadlarida rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar ayniqsa, ijtimoiy va iqtisodiy farovonlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi bilan asoslanmoqda. Qishloq xo'jaligi sohasida eksport hajmining o'sishi tabiiy resurs va atrof-muhitga katta zarar yetkazishi mumkin. Bu esa, qishloq xo'jaligini hududlarini suv havzalariga aylantirish, kimyoviy moddalarni haddan tashqari ishlatish va texnologiyalardan samarasiz foydalanish natijasida yuzaga kelmoqda. Eksportga yo'naltirilgan sanoatlashgan siyosat chiqindilarni qayta ishlash, qumlik va botqoq hududlariga chiqarib tashlaydigan ifloslantiruvchi tarmoqlarni paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Baliqchilik va dam olish maskanlariga olib kelishi mumkin bo'lgan zarar darajasi juda yuqori. Tashqi –savdo aloqalarining muqarrar ravishda kengayishi bu mamlakatlarning qattiq chiqindilar, xavfli chiqindilar va boshqa biologik buziladigan moddalarni o'z ichiga olgan import miqdorini ko'paytirishga to'g'ri kelmoqda. Bu chiqindilarni ekologik va gigienik jihatdan sog'lom tarzda yo'q qilish muammosini keltirib chiqarmoqda. kam ta'minlangan inson omili mamlakatlar uchun jiddiy muammoga aylangan.

6.3.12. Xalqaro yordam va xayriya tadbirlari

Okeaniya mamlakatlari Avstraliya va Yangi Zelandiya eng rivojlangan davlatlar bo'lib xalqaro iqtisodiy munosabatlarda asosiy donorlardir. Ushbu ikki boy mamlakat mintaqani rivojlanish uchun tashqi yordamga tayanadigan past rivojlangan davlatlar

bilan hamkorlik qilishga olib keladi. 2016-2017 moliyaviy yilida Avstraliya 4,100 milliard AQSh dollarlik rasmiy rivojlanish yordamini taqdim etdi, ulardan 2,800 milliard AQSh dollari AusAID tomonidan boshqariladi.

6.3.13. Turizm

Turizm Okeaniyada ko'p mamlakatlar uchun katta daromad manbai hisoblanib sayyohlarning aksaiyati Avstraliya, Yangi Zelandiya, Yaponiya, Buyuk Britaniya va Qo'shma Shtatlardan tashrif buyuradi. Fidji o'z sayyohlik zonalariga har yili qariyb yarim million kishini jalb qiladi. Bu 1995 yildan buyon Fiji iqtisodiyotiga 6 milliard AQSh dollari miqdorda kapital oqimini kuzatilgan. Biroq, Fiji orollarining hukumati sayyohlik sanoati ichidagi ko'rinmas iqtisod tufayli bu raqamlarni juda kam deb hisoblaydi. Sayyohlarga xalqaro talablarga javob beradigan mehmonxona xizmatlari ko'rsatiladi.

Ba'zi mamlakatlar uchun keluvchilar soni aeroportda keladigan mehmonlarga, qolganlari esa mehmonxonada joylashgan sayyohlar bilan cheklanib qoladi. Ba'zi mamlakatlarda esa chet elda yashovchi fuqarolarning qabul qilingan sayyohlar haqidagi ma'lumotlar soniga emas, balki kelganlarning sonini anglatadi. Shunday qilib, muayyan davr mobaynida bir mamlakatga bir necha bor sayohat qilgan kishi har safar yangi borar hisoblanadilar.

Bunday istiqbollari hududda xizmatlar savdosining yanada rivojlantirishda asos bo'ladi. Okeaniya orollarining deyarli barcha davlatlari qiziqarli madaniyatlar, orollarning tabiiy go'zalligi, nisbatan zarar yetkazilmagan tabiiy muhitlar mavjudligi kabi ko'plab ahamiyatli xususiyatlarga ega. Okeaniyaning deyarli barcha davlatlari turizmni rivojlantirish va uning rivojlanish salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun sa'y-harakatlarni amalga oshirib kelmoqda. Fiji, Fransiya Polineziyasi, Kuk orollari, Vanuatu va AQSh bilan bog'liq bo'lgan davlatlar eng ko'p muvaffaqiyatga erishganlar.

Fidjidagi Kuk orollari va Fransiya Polineziyasi sayyohligi rivojlanish uchun katta islohotlarni amalga oshirdi. Sayyohlarning asosiy qismi AQSh, Avstraliya, Yevropa, Yangi Zelandiya va Yaponiya mamlakatlariga to'g'ri keladi. Fidji, Papua-Yangi Gvineya, G'arbiy Samoa va Tonga singari ko'pgina Tinch okean orollari mamlakatlari turizmni rivojlantirishga yondashuvlarida ehtiyotkorlik bilan harakat qilishdi. Ushbu mamlakatlar rivojlanish strategiyalarini belgilashda mahalliy madaniyatga salbiy ta'sirni kamaytirish uchun nazorat ostida turizmni rivojlantirishni afzal ko'rdilar. Shuningdek, ular tabiiy muhitga zarar yetkazadigan turizm yondashuvlaridan kamaytirish kerakligi taklif etilmoqda. So'nggi yillarda ekoturizmga asoslangan rivojlanish strategiyalari ushbu mamlakatlar o'rtasida katta qiziqishlar uyg'otdmoqda.

Xususan, kichik mamlakatlar qatorida mavjud cheklovlarni bartaraf etish va ushbu sanoatning o'sish salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun juda ko'p ishlar qilinishi kerak. Umumiy ehtiyoj - asosiy infratuzilmani takomillashtirish va turar joy, tegishli xizmatlarni takomillashtirishga ko'proq resurslarni yo'naltirishdan iborat. Xorijlik reklama beruvchilar, transport xizmatlarini qo'llab-quvvatlash va

xodimlarini yangilash zarurati ham muhimdir. Mamlakatga tashrif buyuruvchilar uchun aviakompaniyalarning yuqori narxlardagi va kam havo xizmati jiddiy muammo bo'lib qolmoqda.

Fiji sayyohlar kelishi 2018-yil may oyida 63,535 kishidan aprel oyida 67,290 kishiga ko'tarildi. Fidjiyadagi sayyohlar kelishi 1994-yildan 2018-yilgacha o'rtacha 150,006 kishini tashkil qiladi. 2011-yil dekabr oyiida esa, bu ko'rsatkich 675,050 kishini va 2013-yilning fevral oyiida 35,484 kishi bilan eng past ko'rsatkichga erishdi.

Papua-Yangi Gvineyada

Papua-Yangi Gvineyada sayyohlik nafaqat sanoat, balki madaniyat, bozorlar, festivallar, yurish, baliq ovlash va noyob o'simlik va hayvonot dunyosini qamrab oluvchi sayyohlar uchun qiziqarli joylar mavjud. Papua-Yangi Gvineya har yili ko'p sonli mehmonlarni qabul qiladi, bu esa 2017 yilda taxminan 189,500 ta xalqaro reysga to'g'ri keladi. 1883 yil aprelda Jeyms Berns va Robert Filp "Burns Philp & Company Limited" deb nomlangan savdo bo'yicha sheriklikni boshladilar. Ular 1884 yilda Yangi Gvineyaga xalqaro turizm xizmatini taklif qiladigan birinchi kompaniya bo'lib, "Yangi Gvineya Ekskursiyasi" Payshanba orolidan besh haftalik safardan iborat va "Janubiy Tinch okeanidagi sayyohlik safarlarining rasmiy boshlanishi" deb tasvirlangan. Keyinchalik kompaniya "Picturesque Travel" nomli kitob nashr etdi. 1914-yil Berns Filp sayyohlik boshqarmasi Lord Howe va Norfolk oroli bo'ylab reklama safarlarini yo'lga qo'ydi. Port Moresby mehmonxonasini sotib olish xuddi shu yili sodir bo'ldi. Papua mehmonxonasi bir necha yil o'tgach sotib olindi. Berns Filp "Tinch okeanidagi urush boshlangunga qadar" Melanesiyaga yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish sohasida yakka tartibda monopoliyaga aylandi.

Madaniyat

Papua-Yangi Gvineya mamlakatda 800 dan ortiq tillar mavjudligi uchun hudud turli xil madaniyatga boy. Madaniy ifoda uslubi - o'ymakorlik, raqs, qo'shiq, bezak, me'morlik va boshqa ko'plab narsalar butun mamlakat bo'ylab bir-biridan juda katta farq qiladi.

Hiri Moale festivali

Turistlar uchun ochilgan jamoat festivallari orasida Goroka-May qahvaxona festivali- iyulda o'tkazilgan milliy festivali, Hagen shousi- avgustda, Goroka shousi - sentyabrda, Port Moresby va Hiri Moale festivali - sentyabr, Laego-Morobe Show, Alotauda Kundu va Kano festivallari – noyabr oylarida o'tkaziladi.

Bozorlar

Bozorlar sayyohlar uchun juda yaxshi maskan hisoblendi. Mahalliy ovqatlar bilan bir qatorda, ko'pincha boshqa xalqlar taomlari san'at va qo'l san'atlari namoyish etilib o'rtacha qimmat bo'lmagan narxlarda sotiladi. Ko'rsatilgan shoularning ba'zilari an'anaviy va zamonaviy xizmatlar hissasiga to'g'ri keladi. Ko'proq sayyohlik yo'naltirilgan bozorlar odatda yirik shaharlarda oyiga bir marta o'tkaziladi.

Suzish

Hududda dunyodagi eng yaxshi tizimiga ega bo'lgan sho'ng'in joylaridan biri hisoblanadi. Ko'p sonli riflar bilan bir qatorda, kkinchi Jahon Urushi kemalari va

samolyotlari bilan ko‘plab halokatga uchragan. Eng yaxshi sho‘ng‘in joylari West New Britain/Kimbe ko‘rfazida, Kavieng, Madang, Alotau, Tufi va East New Britain/Rabaul, Port Moresby, shuningdek, ajoyib sho‘ng‘in taklif etadi.

Surfing

Surfing butun yil davomida yoqimli bo‘lishi mumkin. Janubiy tomonida Hula Beach (Port Moresby shtatidan 100 km), Milne ko‘rfazi, Bougainville va Sharqiy New Britain kabi joylar iyun va sentyabr oylari oralig‘ida bemalol bo‘lishi mumkin. Bemaqsad mavsum aprel oyining o‘rtalariga to‘g‘ri keladi va Vanimoda Madang, Wewak va Kavieng kabi katta sayohatchilar joylariga to‘g‘ri keladi.

Piyoda sayr qilish

Papua-Yangi Gvineyada eng mashhur sayr qilish yo‘li Avstraliya va Yaponiyadagi Ikkinchi jahon urushi jangiga bag‘ishlangan Kokoda Trak hududi hisoblanadi. Boshqa mashhur joylardan Papua-Yangi Gvineyadagi eng baland tog‘ Vilgelm hisoblanadi.

Okeaniyaning eng mashhur mehmonxonalari

- ✓ Hotel Escale
- ✓ Hotel Oceania
- ✓ pornichet la baule
- ✓ Sunview Hostel
- ✓ Smugglers Cove Beach Hotel
- ✓ Beach Escape Villas
- ✓ Namuka Bay Resort ⁶¹⁷
- ✓ Hotel San Bruno ⁶¹⁸

Nazorat savollari

1. Avstraliya iqtisodiyotining rivojlangan mamlakatlar qatoridan orin olishining asosiy sabablari qanday?
2. Avstraliya iqtisodiyotida eng katta ulushga ega bolgan sohalarni izohlab bering.
3. Avstraliya va Okeaniya mamlakatlar ortasidagi ozaro integratsion aloqalarni ifodalab bering?
4. Yangi Zelandiyo iqtisodiyotidagi yetakchi tarmoqlarni izohlab bering?
5. Yangi Zelandiya iqtisodiyotining Okeaniya mintaqasidagi rolini asoslab bering.
6. Okeaniya mamlakatlari iqtisodiyotini izohlab bering.
7. Orol mamlakatlarning jahon iqtisodiyotidagi rolini tahlil qiling.

⁶¹⁷https://www.oceaniahotels.co.uk/?utm_source=rtn%20media,%20ppc%20&utm_medium=buying&utm_campaign=affiliation

⁶¹⁸<https://translate.google.com/#en/uz/hotel%20escale%0ahotel%20oceania%0apornichet%20la%20baule%0asunview>

XULOSA

Har bir mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishiga turli omillar, jumladan, iqtisodiy-geografik joylashuvi, iqtisodiy, moliyaviy, tabiiy va mehnat resurslari, investitsion, innovatsion, intellektual va infratuzilamviy salohiyati, iqtisodiyotning ochiqlik darajasi va bozor mexanizmlarining joriy etilishi holati, mintaqaviy va xalqaro integratsiya jarayonidagi ishtiroki darajasi, resurslar, tovarlar va aktivlarning xalqaro harakati hamda ular bilan bog'liq eksport-import operatsiyalari, mintaqaviy va xalqaro iqtisodiy-moliyaviy tashkilotlar va bloklardagi faoliyati samaradorligi kabilar, shuningdek, iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarning ilg'or tajribalaridan foydalanish darajasi o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Shunga ko'ra, bugungi kunda dunyodagi mavjud 233 ta davlatlarning har biri o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, yo'nalishi va tajribalariga ega. Biroq, ular tarkibida o'z iqtisodiy rivojlanish sur'atlari, jadal va samarali iqtisodiy va boshqa yo'nalishdagi islohotlari natijalari bilan dunyo mamlakatlarini lol qoldirayotgan davlatlar ham mavjudligi ularning bu jarayonda bosib o'tgan yo'llari, rivojlanish bosqichlari, tajribalari va yutuqlari bu kabi davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini izchil hamda muntazam o'rganib borishga bo'lgan qiziqishlarni kuchaytirmoqda. Zero, bugungi tezkor o'zgarishlar va globallashtirish sharoitida bunday imkoniyatlarni qo'ldan boy bermay kelayotgan, qisqa tarixiy vaqt ichida mamlakatni yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlariga olib chiqishga muvaffaq bo'lgan davlatlardan ham ko'plab misollar keltirish mumkin.

Shunga ko'ra, xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotini o'rganish bugungi kunda har bir davlat va uning fuqarolari uchun, mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar uchun ham juda zarur va foydali hisoblanadi.

Mazkur darslik xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotini ularning o'ziga xos rivojlanish bosqichlari, yo'nalishlari, ichki va tashqi imkoniyatlari, xorijiy davlatlar, mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalari, xalqaro mehnat taqsimotidagi ixtisoslashuvi va unga ta'sir etuvchi omillar, zamonaviy iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuvi va unda tarmoq hamda hududiy yondashuv kabilar statistik, qiyosiy, nazariy, bashoratlash, induksiya va deduktsiya kabi yondashuvlar asosida keng tahlil etilgan.

Darslikda keltirilgan ma'lumotlar bir necha o'nlab rasmiy ma'lumotlar saytlaridan, jumladan, xalqaro tashkilotlarning nashr etgan hisobotlari va tadqiqotlari natijalari aks etgan saytlardan keng, o'rinli, samarali foydalanildi. Jumladan, Jahon baki, Xalqaro valuyta fondi, Xalqaro statistika fondining va boshqa mingdan ortiq rasmiy veb saytlar ma'lumotlariga asoslanildi.

O'z navbatida, Katta yettitalik va Katta yigirmatalik davlatlar iqtisodiyoti, ularning dunyo mintaqalaridagi iqtisodiy-ijtimoiy loyiha va davlat dasturlaridagi hamkorliklari, mamlakatlar o'rtasidagi xalqaro hamkorlik, strategik sherikchilik va diplomatik munosabatlar hamda aynan O'zbekiston Respublikasining ushbu integratsiyalashuv jarayonidagi ishtiroki alohida o'rganib chiqilgan va yoritib berilgan.

Darslikda mamlakatlarni hududlarga bo'lib o'rganishda ularning geografik jihatdan umumiylik taraflari, xalqaro ixtisoslashuv munosabatlari va umumiy

resurslardan oqilona foydalanishdagi shart-sharoitlari ham alohida o'rganilgan bo'lib, mintaqaga oid umumiy resurslar, jumladan, suv resurslaridan turli maqsadlarda foydalanish, tabiiy va qazilma resurslarning zahiralari hamda ulardan foydalanish holati iqtisodiyotning sanoatlashuviga uyg'unligi jihatidan ham yoritib berilgan. Bu jarayonda iqtisodiyotning rivojlanib borishi bilan birga xizmatlar ko'rsatish sohasining taraqqiy etish darajalariga bo'lgan qarashlar va o'zaro bog'liqlik o'rganib chiqilgan.

Shuningdek, globallasuv sharoitida iqtisodiyotning xalqaro integratsiyasiga yirik kompaniyalar va xoldinglar, transmilliy kompaniyalarnig ta'siri va hissasi bilan bog'liq jihatlar ham o'rganilib, yoritib berilgan.

Eng muhimi, dadrslik xalqaro reyting kompaniyalari, xalqaro ilmiy tadqiqot institutlari va markazlari, xalqaro fondlar, xalqaro tashkilotlar, xalqaro birlashmalarning so'nggi 2017-2018 yil yakunlari bo'yicha yillik hisobotlari hamda BMTning 17 ta tashkiloti ma'lumotlari asosida o'rganib chiqilgan mamlakatlar iqtisodiyoti va ularning tarmoqlariga oid rasmiy manabalari asosida boyitilgan bo'lib, undagi tizimlangan mualliflik ishlanmalari asosida ishlab chiqilgan jadvallar, diagrammalar va gistogrammlar har bir mamlakat milliy iqtisodiyotini to'liq va atroflicha o'rnashiga xizmat qiladi.

O'rganilayotgan har bir mamlakatning har yili Jahon banki tomonidan e'lon qilinadigan "Doing Business" indeksleri har bir mamlakat uchun alohida tartibda soddalashtirilgan ko'rinishda statistik jadval sifatida keltirib o'tilgan. Bunda o'rganilayotgan har bir mamlakatning xorijiy investitsiyalarni jalb qilish hajmini yanada oshirishga xizmat qiluvchi asosiy omillariga alohida e'tibor qaratilgan.

Bundan tashqari, bugungi kunda har bir mamlakat iqtisodiyotida o'z o'rnini va ahamiyatini oshirib borayotgan mamlakatning turizm salohiyati, oqimi, yo'nalishlari, infratuzilmasi, xizmatlari kabilar ham atroflicha yoritib o'tilgan.

Umuman olganda, «Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti» kitobi unda organilgan mamlakatlarning imkoniyatlari, iqtisodiy ustinliklari, ixtisoslashuvi, yutuqlari asosida shakllangan boy ilmiy-texnikaviy salohiyatlari va tajribalaridan mamlakatimiz hududlari hamda tarmoqlarini yanada rivojlantirishda maqsadli, faol va samarali foydalanish bo'yicha zamonaviy bilim, ko'nikma, malakalarni to'plashga xizmat qilishi bilan juda ahamiyatli hisoblanadi.

ILOVALAR**1-Ilova****BMTning 6 prinsipal organi**

General Assembly	Umumiy Kengash
Security Council	Xavfsizlik Kengashi
Economic and Social Council	Iqtisodiy va Ijtimoiy Kengash
Secretariat	Sekretariyat
International Court of Justice	Xalqaro Arbitraj Sud
United Nations Trusteeship Council	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Vasiylik Kengashi

2-Ilova**BMTning tarkibiy tuzilishi**

FAO	Food and Agriculture Organization	Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti
AEA	International Atomic Energy Agency	Xalqaro Atom Energetika Agentligi
ICAO	International Civil Aviation Organization	Xalqaro Fuqaro Aviatsiyasi Tashkiloti
IFAD	International Fund for Agricultural Development	Xalqaro Qishloq Xo'jaligini Rivojlantirish Jamg'armasi
ILO	International Labour Organization	Xalqaro Mehnat Tashkiloti
IMO	International Maritime Organization	Xalqaro Dengiz Tashkiloti
IMF	International Monetary Fund	Xalqaro Valyuta Jamg'armasi
ITU	International Telecommunication Union	Xalqaro Telekomunikatsiya Ittifoqi
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization	Birlashgan Millatlar Tashkiloti Ta'lim, Fan va Madaniyat Tashkiloti
UNIDO	United Nations Industrial Development Organization	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Sanoatni Rivojlantirish Tashkiloti
UNWTO	World Tourism Organization	Jahon Sayyohlik Tashkiloti
UPU	Universal Postal Union	Umumjahon Pochta Ittifoqi
WBG	World Bank Group	Jahon Banki Guruhi
WFP	World Food Programme	Jahon Oziq-Ovqat Dasturi
WHO	World Health Organization	Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti
WIPO	World Intellectual Property Organization	Jahon Intellektual Mulk Tashkiloti
WMO	World Meteorological Organization	Jahon Meteorologiya Tashkiloti

3-Ilova**BMTning yangi mingyillik taraqqiyot dasturi**

Goal 1:	Eradicate extreme poverty and hunger	Kambag'allik va ocharchilikni bartaraf etish	B M Tn in g Iqt iso di y va Ijt
Goal 2:	Achieve universal primary education	Boshlang'ich umumiy ta'limga erishish	
Goal 3:	Promote gender equality and empower women	Gender tengligini rag'batlantirish va ayollarning huquq hamda imknoiyatlarini kengaytirish	
Goal 4:	Reduce child mortality rates	Bolalar o'limini kamaytirish	
Goal 5:	Improve maternal health	Onalar salomatligini yaxshilash	
Goal 6:	Combat HIV / AIDS, malaria, and other diseases	OIV / OITS, bezgak va boshqa kasalliklarga qarshi kurashish	
Goal 7:	Ensure environmental sustainability	Ekologik barqarorlikni ta'minlash	
Goal 8:	Develop a global partnership for development	Rivojlanish uchun global hamkorlikni rivojlantirish	

imoiy masalalar bo'yicha departamenti tomonidan chop etilgan Butunjahon iqtisodiy ahvoli va rivojlanish istiqbollari (WESP-World Economic Situation and Prospects) hisoboti asosida⁶¹⁹

4-Ilova**Rivojlangan mamlakatlar**

Yevropa				
Yevropa Ittifoqi	Yevropa Ittifoqining yangi a'zolari	Yevropaning boshqa mamlakatlari	Boshqa mamlakatlar	Asosiy rivojlangan mamlakatlar
Yevropa Ittifoqi-15	Bolgariya	Islandiya	Avstraliya	Kanada
Avstriya	Xorvatiya	Norvegiya	Kanada	Yaponiya
Belgiya	Kipr	Shveysariya	Yaponiya	Fransiya
Daniya	Chexiya		Yangi Zelandiya	Germaniya
Finlandiya	Respublikasi		Qo'shma Shtatlar	Italiya
Fransiya	Estoniya			Birlashgan
Gretsiya	Vengriya			Qirolik
Germaniya	Latviya			Qo'shma Shtatlar
Irlandiya	Litva			
Italiya	Malta			
Lyuksemburg	Polsha			
Gollandiya	Ruminiya			
Portugaliya	Slovakiya			
Ispaniya	Sloveniya			
Shvetsiya				
Birlashgan Qirollik				

5-Ilova**O'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlari**

Sharqiy Yevropa mamlakatlari	Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi va Gruzija	
Albaniya	Armaniston	Moldova Respublikasi
Bosniya va Gertsegovina	Ozarbayjon	Rossiya Federatsiyasi
Chernogoriya	Belarus	Tojikiston
Serbiya	Gruzija	Turkmaniston
Sobiq Yugoslaviya Respublikasi	Qozog'iston	Ukraina
	Qirg'iziston	O'zbekiston

⁶¹⁹ http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2014wesp_country_classification

Hududlar bo'yicha rivojlanayotgan mamlakatlar

Afrika		Osiyo	Lotin Amerika va Karib dengizi
Shimoliy Afrika	Janubiy Afrika	Sharqiy Osiyo	Karib dengizi
Jazoir	Angola	Brunei Darussalam	Barbados
Misr	Botswana	Xitoy	Kuba
Libyab	Lesoto	Gongkong SARC	Dominika
Mavritaniya	Malavi	Indoneziya	Guyana
Marokash	Mavrikiy	Malayziya	Gaiti
Sudan	Mozambik	Myanma	Yamayka
Tunis	Namibiya	Papua-Yangi Gvineya	Trinidad va Tobago
	Janubiy Afrika	Koreya Respublikasi	
Markaziy Afrika	Zambiya	Singapur	Meksika va
Kamerun		Tayvan	Markaziy Amerika
Markaziy Afrika	G'arbiy Afrika	Tailand	Kosta-Rika
Respublikasi	Benin	Vetnam	Salvador
Chad	Burkina Faso		Gvatemalada
Kongo	Cabo-Verde	Janubiy Osiyo	Gonduras
Ekvatorial Gvineya	Cote d'Ivoire	Bangladesh	Meksika
Gabon	Gambiya	Hindiston	Nikaragua
San-Tome va	Gana	Eron (IIR)	Panama
Principe	Gvineya	Nepal	
	Gvineya-Bissau	Pokiston	Janubiy Amerika
Sharqiy Afrika	Liberiya	Shri-Lanka	Argentina
Burundi	Mali		Boliviya
Komorlar	Nige	G'arbiy Osiyo	Braziliya
Kongo Demokratik	Senegal	Bahrayn	Chili
Respublikasi	Nigeriya	Iroq	Kolumbiya
Djibouti	Sierra Leon	Isroil	Ekvador
Eritreya	Togo	Iordaniya	Paragvay
Efiopiya		Quvayt	Peru
Keniya		Livan	Urugvay
Madagaskar		Ummon	Venesuela
Ruandada		Qatar	
Somali		Saudiya Arabistoni	
Uganda		Suriya	
Tanzaniya		Turkiya	
		Birlashgan Arab	
		Amirliklari	

7-IIova

Bozorlari kengayib borayotgan mamlakatlar (emerging markets)

	Afrika	Sharqiy Osiyo	Janubiy Osiyo
Angola	Madagaskar	Kambodja	Afg'oniston
Benin	Malavi	Kiribati	Bangladesh
Burkina Faso	Mali	Laos	Butan
Burundi	Mavritaniya	Myanma	Nepal
Markaziy Afrika Respublikasi	Mozambik	Samoa	
Chad	Niger	Sulaymon orollari	
Komorlar	Ruandada	Timor Leste	
Demokratik Respublikasi	San-Tome va Prinsipe	Tuvalua	
Kongo	Senegal	Vanuatu	
Djibouti	Sierra Leon		
Ekvatorial Gvineya	Somali		
Eritreya	Janubiy Sudana		
Efiopiya	Sudan		
Gambiya	Bormoq		
Gvineya	Uganda		
Gvineya-Bissau	Birlashgan Qirollik		
Lesoto	Tanzaniyadan		
Liberiya			

8-IIova

Iqtisodiyoti ancha qoloq mamlakatlar

Heavily indebted poor countries (HIPC)	
Afg'oniston	Gonduras
Benin	Liberiya
Boliviya	Madagaskar
Burkina Faso	Malavi
Burundi	Mali
Kamerun	Mavritaniya
Markaziy Afrika Respublikasi	Mozambik
Kongo	Nikaragua
Côte D'Ivoire	Niger
Kongo Demokratik Respublikasi	San-Tome va Prinsipe
Efiopiya	Senegal
Gambiya	Sierra Leon
Gana	Togo
Gvineya	Uganda
Gvineya-Bissau	Tanzaniyalik Birlashgan Qirollik
Guyana	Zambiya
Gaiti	Gonduras
Eritriye	Chad
	Sudan
	Somali

9-Ilova

Rivojlanayotgan kichik orol mamlakatlari

Birlashgan Millatlar Tashkiloti a'zolari		BMTga a'zo bo'lmaganlar
Antigua va Barbuda	Marshall orollari	Samoa (AQSh)
Bahamas	Mavrikiy	Anguilla
Bahrayn	Nauru	Aruba
Barbados	Palau	Bermuda
Beliz	Papua-Yangi Gvineya	Britaniya Virjiniya orollari
Cabo-Verde	Sent-Kits va Nevis	Kayman orollari
Komorlar	Sent. Lucia	Shimoliy Irlandiya
Kuba	Sent-Vinsent va Grenadinlar	Marianas
Dominika	Samoa	Kuk orollari
Dominik Respublikasi	San-Tom va Prinsip	Curacao
Federatsiya Shtatlari	Seyshel orollari	Fransiya Polineziyasi
Mikroneziya	Singapur	Guadeloupe
Fidji	Sulaymon orollari	Guam
Grenada	Surinam	Martinique
Gvineya-Bissau	Timor-Leste	Montserrat
Guyana	Tonga	Yangi Kaledoniya
Gaiti	Trinidad va Tobago	Niue
Yamayka	Tuvalu	Puerto-Riko
Kiribati		Turklar va Kaykos orollari

10-Ilova

Quruqlik bilan o'ralgan mamlakatlar

Landlocked countries		
Afg'oniston	Lesoto	Mo'g'uliston
Armaniston	Malavi	Nepal
Ozarbayjon	Amerika Samoasi	Niger
Butan	Anguilla	Paragvay
Boliviya (ko'payish holati)	Aruba	Ruandada
Botsvana	Bermuda	Janubiy Sudan
Burkina Faso	Britaniya Virjiniya orollari	Svazilend
Burundi	Kayman orollari	Tojikiston
Markaziy Afrika Respublikasi	Shimoliy Irlandiya	Makedoniya
Chad	Marianas	Turkmaniston
Efiopiya	Kuk orollari	Uganda
Qozog'iston	Curacao	O'zbekiston (ikki martalab)
Qirg'iston	Fransiya Polineziyasi	Lixtenshteyn (ikki martalab)

11-Ilova

Daromad darajasi bo'yicha davlatlarning tasnifi (2018-2019y.)⁶²⁰

Daromad darajasi	AQSh dollarida
Kam daromad	<995
Past o'rtacha daromad	<996-3.895

⁶²⁰ <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2018-2019>

Oʻrtacha yuqori daromad <3.896-12.055
Yuqori daromad <12.055

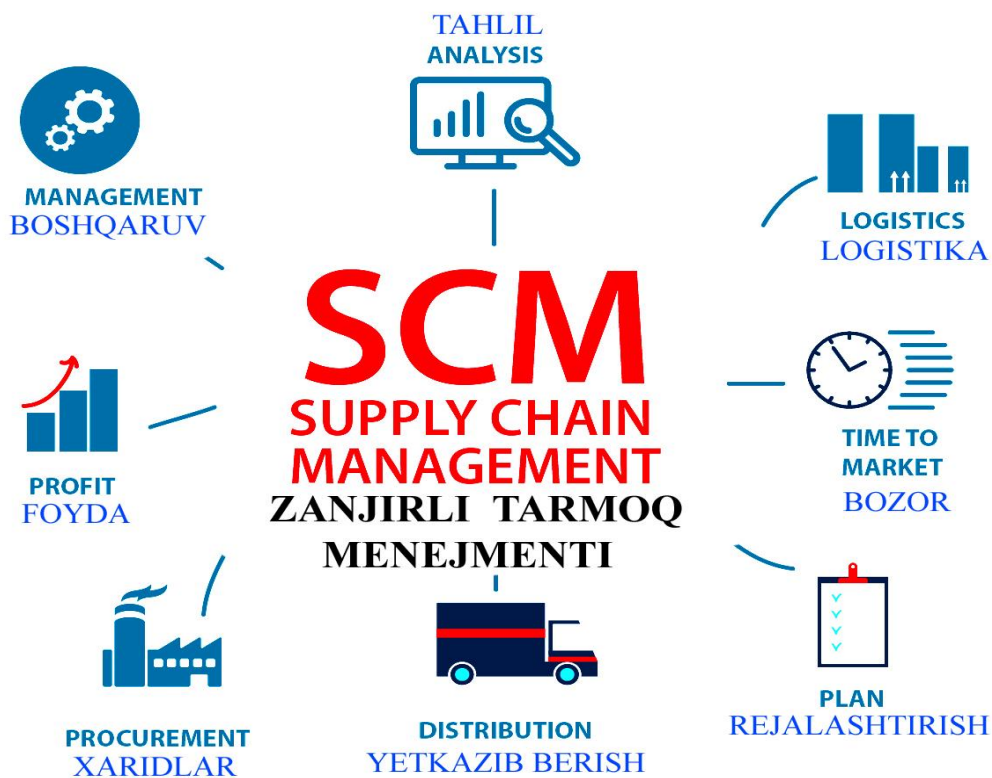
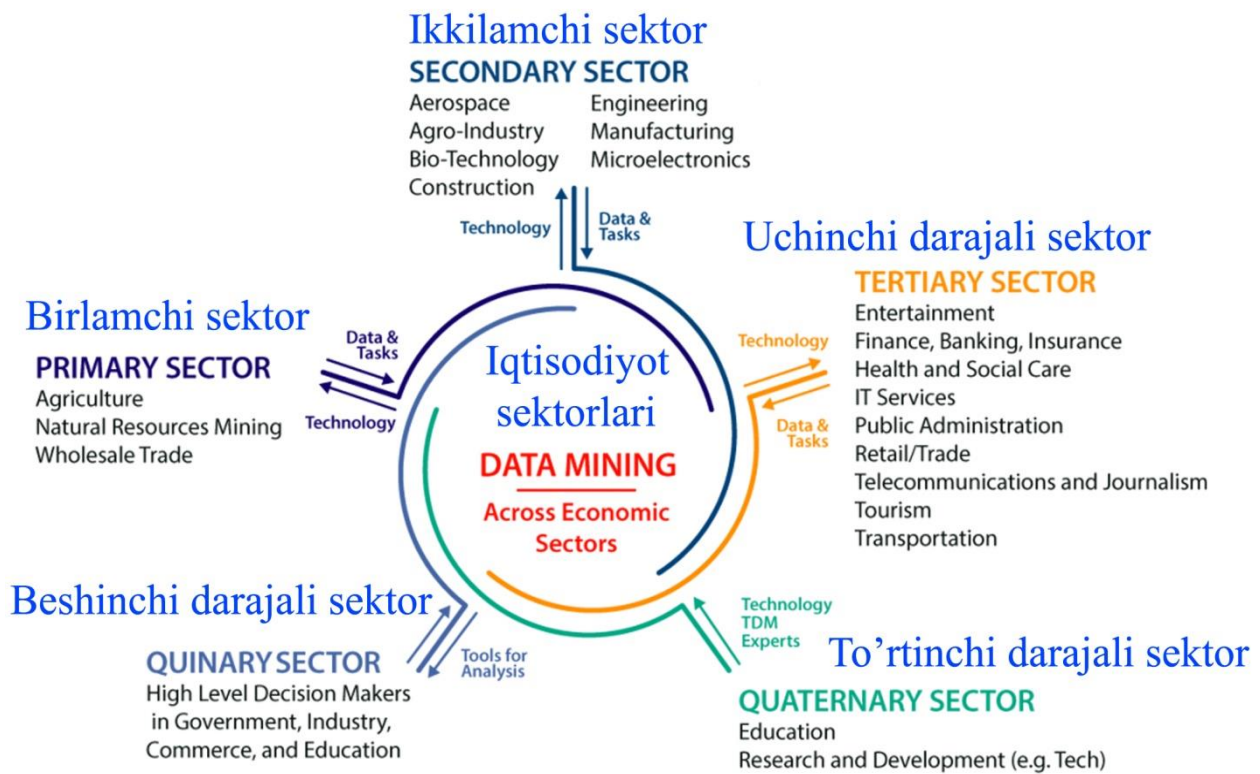
12-Ilova

Iqtisodiy qisqartma atamalar

Acronym	Ingliz tilida izohi	Oʻzbekcha izohi
ADB	Asian Development Bank	Osiyo taraqqiyot banki
AFTA	Asian Free Trade Area	Osiyo erkin savdo hududi
ALADI	Spanish abbreviation for Latin American Integration Association	Ispan tilida Lotin Amerika integratsiyalashuvi assotsiatsiyasi
APEC	Asia Pacific Economic Cooperation forum	Osiyo Tinch okeani iqtisodiy hamkorlik forumi
ASA	American Statistical Association	Amerika statistika assotsiatsiyasi
ASEAN	Association of South-East Asian Nations	Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlari uyushmasi
AWB	Air-Way-Bill	Havo yoʻl xati
B2B	Business-to-Business	Biznesdan Biznesga
B2C	Business-to-Customer	Biznesdan mijozga
BENELUX	A customs union between Belgium, the Netherlands and luxembourg	Belgiya, Niderlandiya va lyuksemburg oʻrtasidagi bojxona ittifoqi
BIT	Bilateral investment treaties	Ikki tomonlama investitsion kelishuv
BL	Bill of Lading	Yuk xati
BOP	Balance of Payment	Toʻlovlar balansi
BRICS	Brazil, Russia, India, China, South Africa	BRIKS, Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika
CACM	Central American Common Market	Markaziy Amerika umumiy bozori
CARICOM	Caribbean Common Market	Karib dengizi havzasi umumiy bozori
CETA	Comprehensive Economic and Trade Agreement	Koʻp tomonlama iqtisodiy va savdo shartnomasi
CIS	Commonwealth of Independent States	Mustaqil Davlatlar Hamdoʻstligi
CU	Customs Union	Bojxona ittifoqi
EAEU	<u>Eurasian Economic Union</u>	Yevrosiyo iqtisodiy ittifoqi
EBRD	European Bank for Reconstruction and Development	Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki
EEA	European Economic Area	Yevropa Iqtisodiy Hududi
EFTA	European Free Trade Association	Yevropa erkin savdo uyushmasi
e-Government	electronic Government	Elektron hukumat
EJ	The Economic Journal	Iqtisodiy jurnal
EU	European Union	Yevropa Ittifoqi
FDI	Foreign Direct Investment	Toʻgridan-toʻgri investitsiyalar
FEZ	Free economic zone	Erkin iqtisodiy hudud
FIZ	Free industrial zone	Erkin sanoat hududi
Free PORT	Erkin port	Erkin port
FRS	Fedral Reserve System	Fedral Zaxira Tizimi
FTZ	Free trade zone	Erkin savdo zonasi
FYF	Full Year Forecast	Toʻliq yillik bashorat
G7	Global 7 (Seven leading Industris)	Rivojlangan 7 lik mamlakatlar

G20	Global 20	Rivojlangan 20 lik mamlakatlar
G77	Global 77 (Developing Countries)	Rivojlangan 77 lik mamlakatlar
GAAT	General Agreement on Tariffs and Trade	Tarif va savdo to'g'risidagi bosh bitim
GATS	General Agreement on Trade in Services	Xizmatlar savdosi bo'yicha bosh bitim
GDP	Gross Domestic Product	Yalpi ichki mahsulot
GII	Global innovation index	Global innovatsion indeks
GNP	Gross National Product	Yalpi milliy mahsulot
GTCJ	Global Trade and Customs Journal	Global savdo va bojxona jurnali
HDI	Human Development Index	Inson taraqqiyoti indeksi
HSBC	<u>The Hongkong and Shanghai Banking Corporation</u>	Hongkong va Shanghai Banking Corporation
IDA	International Development Association	Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi
IFC	International Financial Corporation	Xalqaro moliya korporatsiyasi
IMF	International Monetary Fund	Xalqaro valyuta jamg'armasi
IPO	Initial Public Offering	Ommaga birinchi taklif
ISO	International Organization for Standardization	Xalqaro standartlashtirish tashkiloti
IT	Information Technology	Informatsion texnologiya
JIT	Just in time	Ayni vaqtda
JV	Joint venture	Qo'shma korxonona
LC	Letter of credit	Akkreditiv
LDC	Least Developed Countries	Kam rivojlangan mamlakatlar
LLC	Limited Liability Company	Mas'uliyati cheklangan jamiyat
Ltd.	Limited Company	Cheklangan korxonona
MERCOSUR	Southern Common Market	Janubiy umumiy bozori
MGMT	Management	Menejment
MNB	Multynational Banks	Transmilliy Banklar
MNC	Multynational Companies	Transmilliy kompaniyalar
n.e.s.	not elsewhere specified	boshqa joyda ko'rsatilmagan
n.i.e.	not included elsewhere	boshqa joyga qo'shilmadi
NAFTA	North American Free Trade Agreement	Shimoliy Amerika erkin savdo bitimi
NATO	The North Atlantic Treaty Organization	Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti
NGO	Non-Governmental-Organization	Nodavlat tashkilot
NYSE	– New York Stock Exchange	Nyu-York fond birjasi
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development	Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti
OECS	Organisation of Eastern Caribbean States	Sharqiy Karib havzalarining tashkiloti
OFC	Offshore Financial Centers	Offshore moliyaviy markazlari
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe	Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti
P&L	Profit and Loss	Foyda va zarar
para.	Paragraph	Paragraf
PPP	Purchasing Power Parity	Xarid qilish qobiliyati pariteti
PRC	People's Republic of China	Xitoy Xalq Respublikasi

QC	Quality control or Quality costs	Sifat nazorat yoki sifat narxi
R&D	Research and Development	Tadqiqot va rivojlantirish Loyihalari
RC	Retail Company	Chakana savdo kompaniyasi
S&M	Sales & Marketing	Savdo va marketing
SB	Small business	Kichik biznes
SCM	Supply Chain Management	Ta'minot ulanmasi boshqaruvi
SCO	Shanghai Cooperation Organisation	Shanxay hamkorlik tashkiloti
SDR	Special Drawing Rights (IMF)	Maxsus olish huquqi (XVF)
SEZ	Special Economic Zones	Maxsus iqtisodiy zonalar
TAFTA	Transatlantic Free Trade Area	Transatlantik erkin savdo hududi
TBC	To Be Completed	Bajarilishi kerak
TIEA	Tax Information Exchange Agreements	Soliq ma'lumotlar almashinuvi to'g'risidagi bitimlar
TISA	Trade in Services Agreement	Xizmat kelishuvi savdosi
TPP	Trans-Pacific Partnership	Trans-Tinch okeani hamkorligi
TQ	Tariff-Quota (WTO)	Tarif-kvota (WTO)
TTIP	Transatlantic Trade and Investment Partnership	Transatlantik Savdo va Investitsiya Hamkorligi
UBS	Universal Bank of Swiss	Shveysariya Banki
UNCITRAL	United Nations Centre for International Trade Law	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro Savdo huquqi markazi
UNDP	United Nations Development Program	Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development	Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va Taraqqiyot Konferentsiyasi
UNIDO	United Nations Industrial Development Organization	Birlashgan Millatlar Tashkilotining sanoatni rivojlantirish tashkiloti
VAT	Value-Added Tax	Qo'shilgan qiymat solig'i
WBG	World Bank Group	Jahon Banki Guruhi
WESP	World Economic Situation and Prospects	Jahondagi iqtisodiy vaziyat va istiqbollari
WTO	World Trade Organization	Jahon savdo tashkiloti

15-Ilova

Xalqaro valyuta jamg'armasi Jahon iqtisodiy rivojlanishi
International Monetary Fund World Economic Outlook (April - 2018)

Mamlakatlar	GDP Nominal (milliard AQSh dollari)					GDP PPP (milliard AQSh dollari)				
	2018	ulushi	№	2023	o'rin	2018	ulushi	№	2023	o'rin
AQSh	20,412.	23.3	1	24,537	1	20,412.8	15.1	2	24,537	2
Xitoy	14,092.	16.1	2	21,574	2	25,238.5	18.7	1	37,067	1
Yaponiya	5,167.0	5.90	3	5,962	3	5,619.49	4.16	4	6,358	4
Germaniya	4,211.6	4.81	4	5,272	4	4,373.95	3.24	5	5,171	5
Birlashgan Qirollik	2,936.2	3.36	5	3,477	7	3,028.56	2.24	9	3,598	9
Fransiya	2,925.0	3.34	6	3,586	6	2,960.25	2.19	10	3,544	10
Hindiston	2,848.2	3.25	7	4,663	5	10,385.4	7.69	3	16,785	3
Italiya	2,181.9	2.49	8	2,554	9	2,399.82	1.78	12	2,755	13
Braziliya	2,138.9	2.44	9	2,717	8	3,388.96	2.51	8	4,168	8
Kanada	1,798.5	2.06	10	2,434	10	1,847.08	1.37	16	2,216	18
Rossiya	1,719.9	1.97	11	1,974	12	4,168.88	3.09	6	4,933	7
Koreya	1,693.2	1.94	12	2,155	11	2,138.24	1.58	14	2,693	14
Ispaniya	1,506.4	1.72	13	1,875	14	1,864.10	1.38	15	2,240	17
Avstraliya	1,500.2	1.71	14	1,958	13	1,312.53	0.972	19	1,653	21
Meksika	1,212.8	1.39	15	1,586	15	2,571.68	1.91	11	3,267	11
Indoneziya	1,074.9	1.23	16	1,549	16	3,492.20	2.59	7	5,033	6
Gollandiya	945.327	1.08	17	1,168	18	966.742	0.716	27	1,176	29
kurka	909.885	1.04	18	1,224	17	2,320.64	1.72	13	3,053	12
Saudiya Arabistoni	748.003	0.855	19	866.0	21	1,844.75	1.37	17	2,250	16
Shveysariya	741.688	0.848	20	929.3	19	541.346	0.401	40	649.2	41
Argentina	625.921	0.715	21	831.7	22	959.528	0.711	28	1,235	28
Polsha	614.190	0.702	22	793.2	23	1,193.11	0.884	23	1,517	23
Tayvan	613.295	0.701	23	659.6	26	1,234.86	0.915	22	1,498	24
Shvetsiya	600.771	0.687	24	745.0	24	546.530	0.405	39	663.5	39
Belgiya	562.229	0.643	25	685.8	25	550.664	0.408	38	652.6	40
Tailand	483.739	0.553	26	649.9	27	1,310.57	0.971	20	1,721	20
Avstriya	477.672	0.546	27	595.4	28	461.432	0.342	45	548.5	47
Norvegiya	443.252	0.507	28	520.6	31	396.919	0.294	48	479.6	51
Eron	418.875	0.479	29	472.3	36	1,749.42	1.30	18	2,356	15
BAA	411.827	0.471	30	515.4	32	716.173	0.531	33	916.0	34
Nigeriya	408.612	0.467	31	873.9	20	1,168.39	0.866	24	1,417	26
Irlandiya	385.142	0.440	32	505.6	33	381.720	0.283	50	491.9	50
Isroil	373.751	0.427	33	482.1	35	334.328	0.248	53	428.3	53
Janubiy Afrika	370.887	0.424	34	455.8	39	794.706	0.589	30	954.1	33
Daniya	369.760	0.423	35	465.4	38	299.166	0.222	60	359.3	61
Malayziya	364.919	0.417	36	568.0	29	1,002.06	0.742	26	1,397	27
Gongkong	364.782	0.417	37	489.8	34	482.101	0.357	43	616.3	43
Singapur	349.659	0.400	38	437.8	41	554.855	0.411	37	694.4	37
Filippin	332.449	0.380	39	523.0	30	955.219	0.708	29	1,466	25
Kolumbiya	327.978	0.375	40	435.0	42	750.276	0.556	32	980.4	32
Pokiston	324.733	0.371	41	471.4	37	1,141.21	0.845	25	1,594	22
Finlandiya	289.557	0.331	42	356.8	47	255.976	0.190	62	301.8	64
Bangladesh	285.817	0.327	43	444.2	40	751.949	0.557	31	1,159	30

Chili	280.269	0.320	44	359.8	45	476.815	0.353	44	610.5	44
	GDP Nominal (milliard AQSh dollari)					GDP PPP (milliard AQSh dollari)				
Mamlakatlar	2018	ulushi	№	2023	o'rin	2018	ulushi	№	2023	o'rin
Misr	253.248	0.289	45	367.6	44	1,292.74	0.958	21	1,887	19
Chexiya	251.577	0.288	46	358.2	46	397.727	0.295	47	497.0	49
Portugaliya	248.891	0.284	47	301.8	50	328.252	0.243	55	386.2	57
Ruminiya	245.590	0.281	48	350.6	48	517.505	0.383	41	664.9	38
Vetnam	240.779	0.275	49	373.8	43	705.774	0.523	34	1,062	31
Peru	231.567	0.265	50	311.2	49	450.148	0.333	46	599.2	45
Gretsiya	226.774	0.259	51	274.2	53	311.647	0.231	57	371.2	59
Iroq	223.258	0.255	52	289.8	52	694.653	0.515	35	883.9	35
Yangi Zel.	220.888	0.252	53	300.1	51	198.516	0.147	67	249.5	71
Jazoir	197.629	0.226	54	250.6	55	666.960	0.494	36	783.8	36
Qatar	183.807	0.210	55	228.7	56	357.338	0.265	52	449.0	52
Qozog'iston	179.250	0.205	56	254.1	54	503.893	0.373	42	645.6	42
Vengriya	163.541	0.187	57	212.2	57	306.787	0.227	58	381.0	58
Quvayt	135.305	0.155	58	173.8	59	301.916	0.224	59	397.3	56
Marokash	120.997	0.138	59	167.9	60	314.742	0.233	56	428.1	54
Angola	119.428	0.136	60	153.7	62	198.821	0.147	66	265.5	66
Ukraina	119.134	0.136	61	176.2	58	389.198	0.288	49	512.5	48
Slovakiya	111.483	0.127	62	153.7	61	190.778	0.141	70	251.6	70
Ekvador	106.621	0.122	63	124.2	66	201.976	0.150	65	243.0	72
Venesuela	100.845	0.115	64	73.97	82	330.984	0.245	54	320.1	63
Puerto-Riko	97.353	0.111	65	98.27	71	119.314	0.088	80	125.7	87
Shri-Lanka	93.454	0.107	66	130.2	64	292.311	0.217	61	405.6	55
Keniya	88.271	0.101	67	133.4	63	175.978	0.130	75	261.7	67
Efiopiya	85.664	0.0979	68	129.0	65	222.258	0.165	64	360.3	60
Ummon	82.620	0.0944	69	98.21	72	194.820	0.144	69	242.6	73
Gvatemala	82.356	0.0941	70	111.5	68	145.514	0.108	77	191.2	78
Dominik	80.413	0.0919	71	105.5	69	186.048	0.138	72	260.6	68
Lyuksembur	72.461	0.0828	72	97.65	73	66.914	0.049	104	86.28	104
Myanma	70.715	0.0808	73	112.0	67	359.374	0.266	51	560.8	46
Panama	66.711	0.0762	74	98.33	70	112.204	0.083	82	161.7	81
Bolgariya	64.781	0.0740	75	82.94	75	162.568	0.120	76	205.6	77
Urugvay	63.370	0.0724	76	82.36	76	82.641	0.061	94	105.3	95
Kosta-Rika	61.287	0.0700	77	80.79	77	88.844	0.065	92	116.0	91
Xorvatiya	61.056	0.0698	78	73.94	83	106.548	0.078	84	131.4	86
Belarus	59.246	0.0677	79	73.11	84	188.138	0.139	71	229.1	75
Sloveniya	56.933	0.0651	80	74.60	79	75.604	0.056	97	94.24	101
Tanzaniya	56.664	0.0648	81	86.26	74	176.465	0.131	74	267.5	65
Litva	54.352	0.0621	82	73.99	81	96.261	0.071	86	120.9	88
Makao SAR	53.754	0.0614	83	71.58	85	78.530	0.058	95	109.1	94
Livan	53.620	0.0613	84	68.29	86	91.013	0.067	90	112.9	92
Gana	51.619	0.0590	85	74.15	80	145.387	0.108	78	206.7	76
Serbiya	48.279	0.0552	86	67.83	87	111.622	0.082	83	148.5	83
Cote d'Ivoire	48.142	0.0550	87	74.91	78	106.412	0.078	85	161.7	82
Ozarbayjon	45.483	0.0520	88	59.32	92	179.276	0.133	73	229.5	74
Liviya	43.636	0.0499	89	65.11	89	76.684	0.056	96	90.48	103
Kongo DR	42.644	0.0487	90	52.10	95	72.638	0.053	102	98.85	98
Iordaniya	42.553	0.0486	91	55.60	94	93.399	0.069	89	118.5	89
Turkmanisto	42.353	0.0484	92	67.71	88	112.393	0.083	81	162.0	80
Sudan	41.676	0.0476	93	48.96	98	198.356	0.147	68	254.8	69

Mamlakatlar	GDP Nominal (milliard AQSh dollari)					GDP PPP (milliard AQSh dollari)				
	2018	ulushi	№	2023	o'rin	2018	ulushi	№	2023	o'rin
Tunis	40.298	0.0461	95	51.84	96	141.816	0.105	79	186.1	79
O'zbekiston	40.259	0.0460	96	61.15	90	238.997	0.177	63	346.4	62
Kamerun	39.074	0.0447	97	56.09	93	94.540	0.070	88	133.0	85
Bahrayn	37.841	0.0432	98	45.56	99	74.215	0.055	98	91.21	102
Latviya	35.915	0.0410	99	49.45	97	57.336	0.042	106	73.84	106
Paragvay	32.291	0.0369	100	44.79	100	72.999	0.054	100	97.48	99
Estoniya	30.821	0.0352	101	43.96	101	44.177	0.032	111	56.25	118
Salvador	29.407	0.0336	102	36.48	105	59.626	0.044	105	73.11	107
Islandiya	29.109	0.0333	103	35.71	106	18.606	0.013	148	23.42	149
Uganda	27.616	0.0316	104	43.43	102	95.434	0.070	87	144.3	84
Nepal	27.278	0.0312	105	37.43	103	84.365	0.062	93	111.9	93
Papua-Yangi Gvineya	26.312	0.0301	106	33.25	109	31.929	0.023	128	40.82	132
Zambiya	26.228	0.0300	107	34.46	107	73.299	0.054	99	100.3	97
Kipr	24.620	0.0281	108	33.34	108	33.460	0.024	126	41.77	128
Kambodja	24.360	0.0278	109	37.17	104	70.242	0.052	103	104.8	96
Gonduras	24.021	0.0275	110	29.33	112	48.882	0.036	108	64.61	110
Trinidad va Tobago	22.158	0.0253	111	28.29	115	44.100	0.032	112	53.59	120
Afg'oniston	21.657	0.0247	112	30.00	111	72.911	0.054	101	97.37	100
Bosniya va Gertsegovin	20.340	0.0232	113	26.99	116	47.097	0.034	110	62.41	112
Senegal	19.722	0.0225	114	31.35	110	47.335	0.035	109	72.57	108
Zimbabve	19.395	0.0222	115	28.36	113	35.565	0.026	124	49.12	125
Botswana	18.620	0.0213	116	23.84	120	41.556	0.030	117	56.28	117
Lao P.D.R.	18.337	0.0210	117	28.32	114	53.752	0.039	107	82.48	105
Mali	17.907	0.0205	118	25.49	117	44.028	0.032	113	60.86	113
Gabon	17.461	0.0200	119	22.11	121	38.582	0.028	122	52.66	122
Gruziya	16.142	0.0184	120	23.98	119	42.407	0.031	116	59.65	115
Albaniya	15.289	0.0175	121	21.19	123	38.154	0.028	123	50.73	124
Yamayka	15.256	0.0174	122	19.13	127	27.062	0.020	138	33.01	140
Malta	14.873	0.0170	123	20.54	125	20.861	0.015	145	27.49	145
Burkina Faso	14.607	0.0167	124	21.52	122	38.794	0.028	120	56.75	116
Nikaragua	14.532	0.0166	125	20.03	126	38.957	0.028	119	53.34	121
Bruney	14.438	0.0165	126	18.79	129	34.637	0.025	125	55.99	119
Mozambik	14.321	0.0164	127	19.08	128	38.679	0.028	121	51.23	123
Yaman	13.840	0.0158	128	24.90	118	39.267	0.029	118	72.04	109
Namibiya	13.298	0.0152	129	17.53	133	27.444	0.020	137	35.80	136
Mavrikiy	13.297	0.0152	130	17.78	131	29.187	0.021	133	39.03	135
Makedoniya FYR	13.085	0.0150	131	17.86	130	32.554	0.024	127	42.11	127
Madagaskar	12.611	0.0144	132	17.78	132	42.705	0.031	114	60.62	114
Mo'g'uliston	12.511	0.0143	133	21.01	124	42.646	0.031	115	64.07	111
Bahamas	12.318	0.0141	134	14.89	140	12.156	0.009	153	14.50	155
Armaniston	12.031	0.0137	135	16.22	136	29.908	0.022	131	39.48	134
Ekvatorial Gvineya	11.544	0.0132	136	13.64	141	28.410	0.021	135	31.24	142
Chad	11.486	0.0131	137	17.07	135	30.232	0.022	129	41.69	129
Benin	11.039	0.0126	138	17.36	134	27.471	0.020	136	41.29	131

Mamlakatlar	GDP Nominal (milliard AQSh dollari)					GDP PPP (milliard AQSh dollari)				
	2018	ulushi	№	2023	o‘rin	2018	ulushi	№	2023	o‘rin
Gvineya	10.854	0.0124	139	15.60	137	28.637	0.021	134	41.34	130
Kongo Respublikasi	10.471	0.0120	140	9.797	149	29.749	0.022	132	33.55	139
Ruandada	9.944	0.0114	141	15.17	138	26.997	0.020	139	42.90	126
Niger	9.869	0.0113	142	15.01	139	23.475	0.017	142	34.42	137
Gaiti	9.417	0.0108	143	11.74	144	20.794	0.015	146	26.24	147
Moldova	9.202	0.0105	144	11.90	143	21.260	0.015	143	28.23	143
Kosovo	8.359	0.0095	145	11.63	145	20.876	0.015	144	27.90	144
Somali	7.781	0.0088	146	10.24	147	19.568	0.014	147	25.29	148
Tojikiston	7.659	0.0087	147	10.39	146	30.188	0.022	130	40.35	133
Qirg'iziston Respublikasi	7.588	0.0086	148	9.824	148	24.276	0.018	140	32.99	141
Malavi	6.746	0.0077	149	9.100	150	23.682	0.017	141	34.00	138
Eritreya	6.721	0.0076	150	12.60	142	9.997	0.007	156	13.42	157
Bormoq	5.590	0.0063	151	8.738	151	13.886	0.010	151	19.90	150
Chernogoriy	5.547	0.0063	152	7.344	154	11.646	0.008	154	14.80	154
Fidji	5.440	0.0062	153	7.447	153	9.158	0.006	157	11.82	159
Mavritaniya	5.435	0.0062	154	7.506	152	18.119	0.013	150	26.72	146
Barbados	5.317	0.0060	155	6.379	158	5.391	0.003	166	6.204	165
Maldiv orollari	4.825	0.0055	156	7.039	157	7.396	0.005	161	10.55	161
Svazilend	4.572	0.0052	157	5.225	161	11.496	0.008	155	13.66	156
Surinam	3.857	0.0044	158	5.325	160	8.822	0.006	158	11.11	160
Sierra Leon	3.824	0.0043	159	5.563	159	12.177	0.009	152	18.48	152
Burundi...	3.805	0.0043	160	7.153	155	8.184	0.006	159	9.210	162
Guyana	3.747	0.0042	161	7.118	156	6.657	0.004	163	16.92	153
Liberiya	3.332	0.0038	162	4.778	162	6.440	0.004	165	9.054	163
Janubiy Sudan	3.194	0.0036	163	3.493	166	18.435	0.013	149	18.64	151
Lesoto	2.920	0.0033	164	3.571	165	7.231	0.005	162	9.023	164
Timor-Leste	2.740	0.0031	165	3.687	164	6.470	0.004	164	5.985	166
Butan	2.547	0.0029	166	4.445	163	7.701	0.005	160	13.37	158
Djibouti	2.187	0.0025	167	3.317	167	3.964	0.002	168	5.866	167
Markaziy Afrika	2.164	0.0024	168	3.115	168	3.587	0.002	170	4.792	170
Cabo-Verde	1.978	0.0022	169	2.652	169	3.983	0.002	167	5.321	169
Beliz	1.912	0.0021	170	2.269	171	3.343	0.002	172	4.010	172
San-Marino	1.809	0.0020	171	2.071	173	2.126	0.001	176	2.491	176
Sent-Luciya	1.755	0.0020	172	2.088	172	2.659	0.001	174	3.225	174
Antigua va Barbuda	1.612	0.0018	173	1.994	175	2.533	0.001	175	3.118	175
Gvineya-Bissau	1.582	0.0018	174	2.387	170	3.385	0.002	171	4.769	171
Seyshel orollari	1.569	0.0017	175	2.039	174	2.873	0.002	173	3.769	173
Solomon orollari	1.377	0.0015	176	1.906	176	1.395	0.001	179	1.762	180
Grenada	1.180	0.0013	177	1.514	177	1.701	0.001	177	2.160	177
Gambiya	1.085	0.0012	178	1.426	178	3.884	0.002	169	5.425	168

Sent-Kits 0.972 0.0011 179 1.241 180 1.617 0.001 178 2.047 178

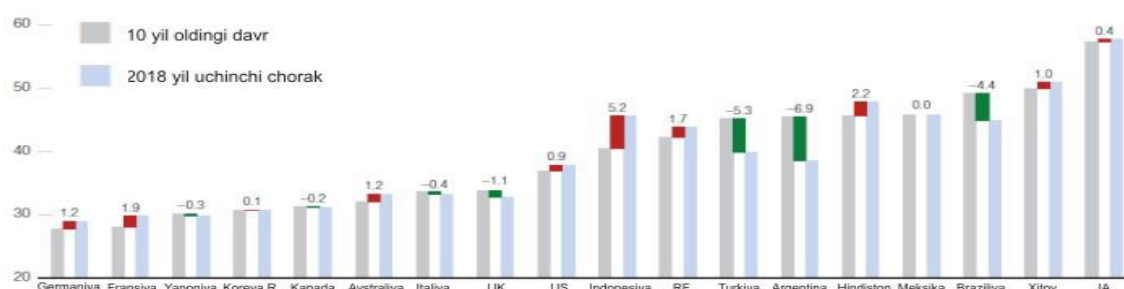
Mamlakatlar	GDP Nominal (milliard AQSh dollari)					GDP PPP (milliard AQSh dollari)				
	2018	ulushi	№	2023	o'rin	2018	ulushi	№	2023	o'rin
Samoa	0.881	0.0010	181	1.110	181	1.188	0.000	182	1.512	182
Sent-Vinsent	0.835	0.0009	182	1.036	182	1.322	0.000	181	1.670	181
Komorlar	0.738	0.0008	183	0.961	183	1.384	0.001	180	1.765	179
Dominika	0.476	0.0005	184	0.673	185	0.672	0.001	185	0.957	185
San-Tomé	0.443	0.0005	185	0.675	184	0.726	0.001	184	1.042	184
Tonga	0.433	0.0004	186	0.528	186	0.620	0.001	186	0.755	186
Mikroneziya	0.335	0.0003	187	0.363	188	0.360	0.001	187	0.409	187
Palau	0.321	0.0003	188	0.399	187	0.300	0.001	188	0.371	188
Kiribati	0.211	0.0002	189	0.252	189	0.237	0.001	189	0.288	189
Marshall orollari	0.205	0.0002	190	0.236	190	0.197	0.001	190	0.234	190
Nauru	0.114	0.0001	191	0.128	191	0.158	0.001	191	0.187	191
Tuvalu	0.043	0.0001	192	0.056	192	0.044	0.001	192	0.055	192
World	87,505			114,353		134,981			178,01	

16-Ilova

17-Ilova

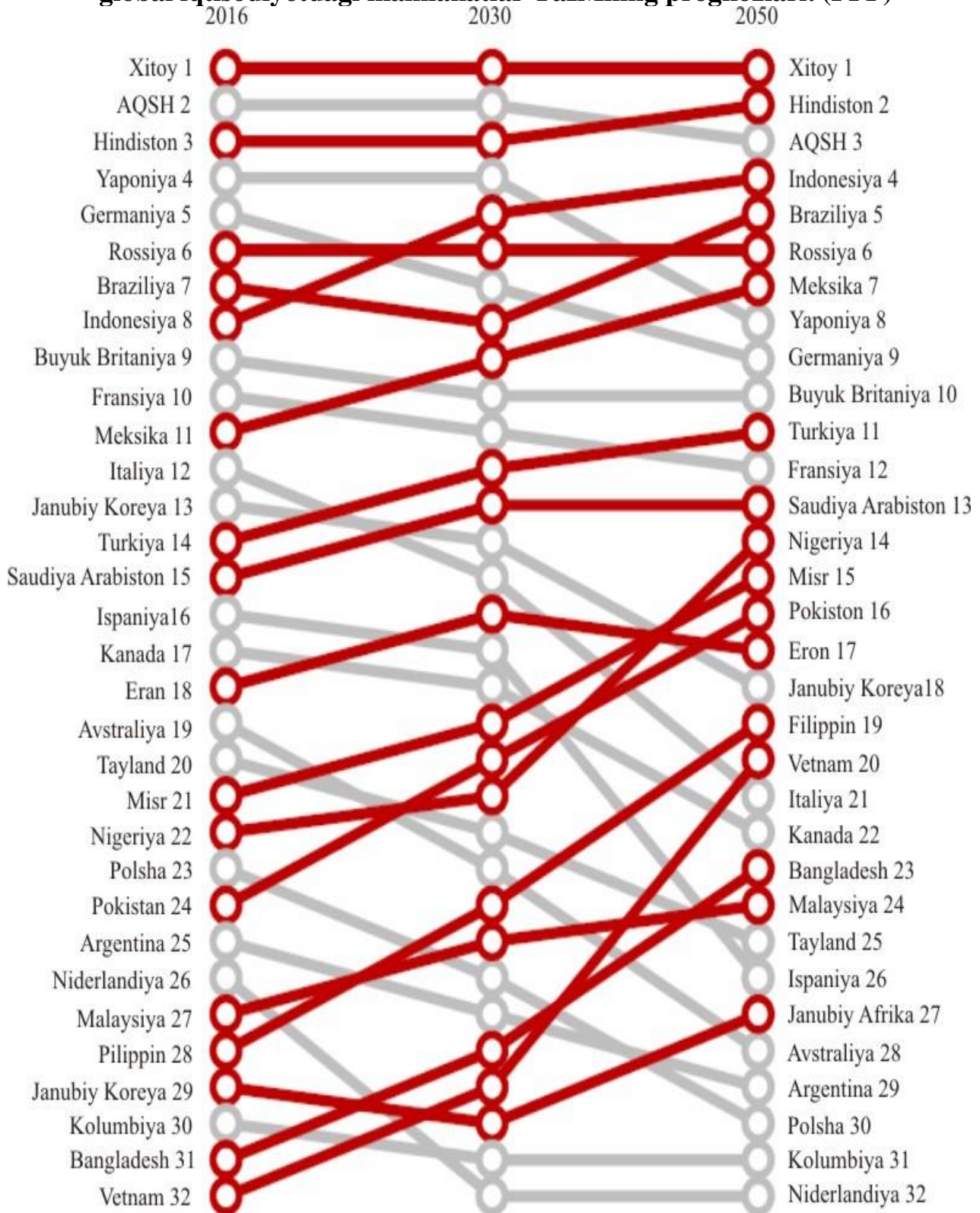
G 20 mamlakatlarning daromadlar tengsizligi. Gini indeksi, 100 birlikda

Manba: SWIID (Standardized World Income Inequality Database), available at <http://fsolt.org/swiid/>.

18-IIova

PricewaterHouseCooper's tadqiqotlari asosida 2030-2050 yillar oralig'ida global iqtisodiyotdagi mamlakatlar YaIMning prognozlari. (PPP)

Manba: The long view: how will the global economic order change by 2050? PwC Page 7 of 72

19-Ilova

Global raqobatbardoshlik indeksi 2017-2018: Innovatsiyalar va Biznes yuritish murakkablik omillari (World Economic Forum 2018)

Mamlakat	Innovatsion omillar		Biznesning barqarorligi		Innovatsiya	
	Reyting	Ball	Reyting	Ball	Reyting	Ball
Albaniya	76	3.55	74	3.90	87	3.20
Jazoir	118	3.13	122	3.32	104	2.94
Argentina	75	3.56	78	3.82	72	3.30
Armaniston	67	3.65	68	3.99	70	3.31
Avstraliya	27	4.68	28	4.85	27	4.52
Avstriya	10	5.30	8	5.58	13	5.03
Ozarbaijon	33	4.22	40	4.44	33	4.00
Bahreyin	43	4.05	36	4.49	45	3.60
Bangladesh	106	3.28	91	3.70	114	2.85
Belgiya	14	5.18	9	5.42	16	4.95
Benin	115	3.16	124	3.30	100	3.03
Butan	78	3.53	77	3.83	79	3.24
Bosniya va G	119	3.09	115	3.47	123	2.72
Botsvana	91	3.44	93	3.69	90	3.19
Braziliya	65	3.66	56	4.12	85	3.21
Brunei	88	3.46	92	3.69	80	3.23
Bolgariya	73	3.57	79	3.82	68	3.32
Burundi	123	3.01	126	3.27	122	2.75
Kombodja	111	3.24	106	3.58	110	2.91
Kamerun	96	3.38	111	3.52	77	3.25
Kanada	24	4.82	23	4.98	23	4.67
Keyp Verde	109	3.26	118	3.44	98	3.08
Chad	134	2.71	135	2.85	129	2.58
Chili	50	3.86	50	4.26	52	3.46
Xitoy	29	4.33	33	4.51	28	4.14
Kolumbiya	64	3.67	64	4.07	73	3.27
Kongo DR	125	2.99	131	3.18	116	2.81
Kostarika	42	4.08	35	4.50	43	3.66
Xorvatiya	99	3.37	82	3.79	106	2.94
Kipr	55	3.79	55	4.15	53	3.42
	32	4.24	30	4.61	36	3.87
Dhniya Resp.	11	5.28	10	5.42	10	5.13
Dominika	105	3.28	85	3.78	120	2.78
Ekvador	110	3.25	105	3.59	111	2.90
Misr	101	3.35	84	3.79	109	2.92
Salvador	120	3.08	104	3.60	130	2.56
Estoniya	35	4.20	45	4.36	30	4.04
Efiopiya	100	3.36	112	3.51	86	3.20
Finlandiya	8	5.48	14	5.26	4	5.69
Fransiya	17	5.07	16	5.25	17	4.89
Gambiya	83	3.50	63	4.07	107	2.93
Gruziya	112	3.23	99	3.67	118	2.79
Germaniya	3	5.65	5	5.65	5	5.65
Gana	60	3.75	60	4.09	57	3.40
Gretsiya	71	3.60	73	3.94	75	3.27
Gvatemala	63	3.70	53	4.20	88	3.20
Gvineya	53	3.82	66	4.06	48	3.57
Gaiti	137	2.36	137	2.64	137	2.08
Gonduras	102	3.34	88	3.75	108	2.93
Gong Kong	18	4.96	11	5.38	26	4.53
Vengriya	79	3.52	96	3.68	62	3.36
Islandiya	26	4.77	27	4.87	24	4.66
Hindiston	30	4.29	39	4.49	29	4.09
Indonesiya	31	4.29	32	4.56	31	4.02
Eron Islom Resp.	81	3.51	97	3.68	66	3.34
Irlandiya	19	4.93	19	5.16	19	4.70
Izroil	7	5.53	15	5.26	3	5.80
Italiya	28	4.45	25	4.92	34	3.98
Yamayka	54	3.81	51	4.26	64	3.35
Yaponiya	6	5.55	3	5.73	8	5.37
Iordaniya	45	3.96	48	4.33	46	3.59
Qozog'iston	95	3.39	108	3.56	84	3.22
Kenya	41	4.10	47	4.35	37	3.85
Koreya Respub.	23	4.85	26	4.91	18	4.78
Quvayt	86	3.47	70	3.97	103	2.97
Qirg'iziston	128	2.97	127	3.26	126	2.68
Laos	85	3.49	89	3.75	81	3.22
Latviya	68	3.65	62	4.07	83	3.22
Livan	52	3.82	52	4.24	58	3.40

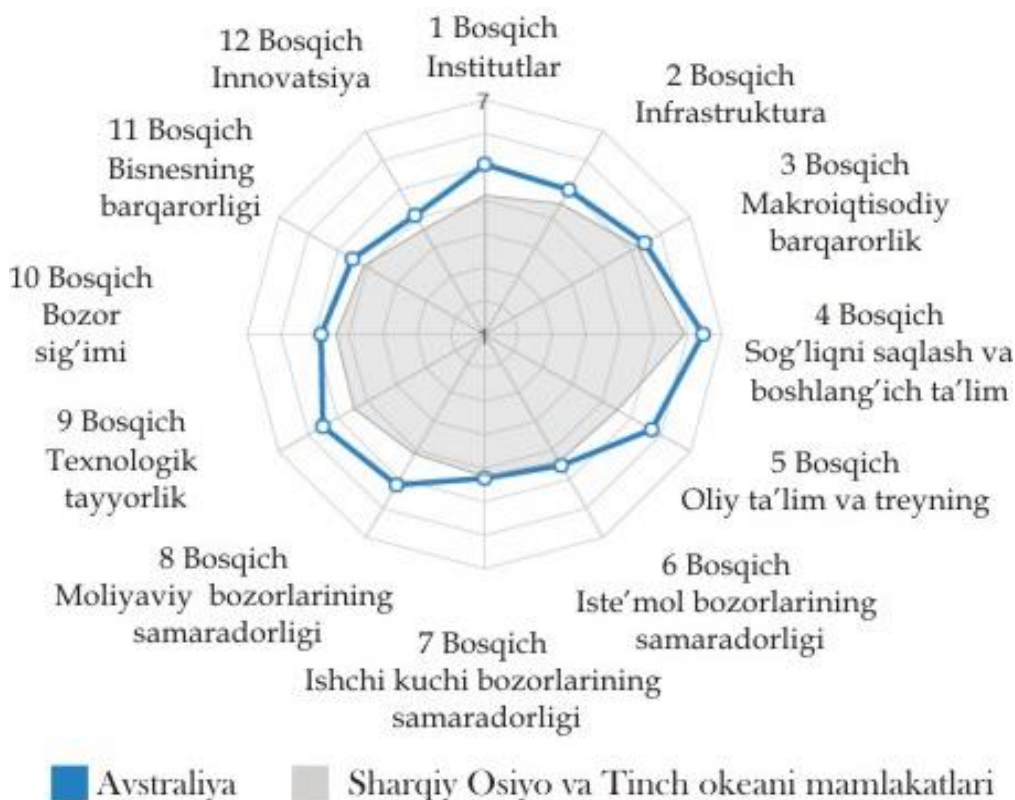
Mamlakat	Innovatsion omillar		Biznesning barqarorligi		Innovatsiya	
	Reyting	Ball	Reyting	Ball	Reyting	Ball
Lesoto	114	3.20	107	3.56	115	2.84
Liberiya	117	3.14	113	3.49	119	2.79
Litva	44	4.04	46	4.35	41	3.73
Luksemburg	16	5.11	17	5.23	15	4.99
Madagaskar	113	3.21	121	3.35	97	3.08
Malavi	126	2.99	125	3.27	124	2.71
Malaysiya	21	4.91	20	5.15	22	4.67
Mali	98	3.37	109	3.55	89	3.20
Malta	34	4.20	31	4.58	38	3.83
Mavritaniya	136	2.52	136	2.71	136	2.32
Mavritus	46	3.93	38	4.49	63	3.36
Meksika	51	3.84	49	4.27	56	3.41
Moldava	124	3.00	120	3.36	128	2.64
Mogoliya	116	3.15	123	3.30	101	2.99
Chernogoriya	92	3.40	101	3.63	91	3.17
Marokash	74	3.56	69	3.99	94	3.14
Mozambik	127	2.98	132	3.16	117	2.80
Namibiya	82	3.51	87	3.77	78	3.24
Nepal	122	3.07	119	3.39	121	2.76
Niderlandiya	4	5.62	4	5.69	6	5.55
Yangi Zelandiya	25	4.81	24	4.93	20	4.69
Nikaragua	132	2.85	129	3.22	133	2.47
Nigeriya	108	3.27	94	3.68	112	2.85
Norvegiya	13	5.19	12	5.37	14	5.01
Ummon	70	3.61	72	3.95	76	3.26
Pokiston	72	3.59	81	3.81	60	3.38
Panama	48	3.89	44	4.37	55	3.42
Paragvay	121	3.08	114	3.49	127	2.67
Peru	103	3.33	80	3.81	113	2.85
Filippin	61	3.72	58	4.10	65	3.35
Polsha	59	3.75	57	4.11	59	3.40
Portugaliya	36	4.18	43	4.37	32	4.00
Qatar	22	4.85	22	5.02	21	4.68
Ruminiya	107	3.28	116	3.47	96	3.08
Rossiya	57	3.76	71	3.97	49	3.55
Rwanda	49	3.87	61	4.09	44	3.65
Saudiya Arabiston	40	4.12	34	4.50	40	3.73
Senegal	69	3.62	86	3.78	51	3.46
Serbiya	104	3.31	110	3.52	95	3.11
Seyshel orollari	93	3.40	76	3.85	105	2.94
Sera Leon	129	2.96	128	3.24	125	2.68
Singapur	12	5.25	18	5.22	9	5.28
Slovakiya	56	3.76	54	4.19	67	3.33
Sloveniya	37	4.18	41	4.38	35	3.98
Janubiy Afrika	39	4.14	37	4.49	39	3.80
Ispaniya	38	4.17	29	4.62	42	3.72
Shri Lanka	58	3.76	59	4.09	54	3.42
Svazilend	130	2.92	117	3.45	135	2.40
Svetsiya	5	5.57	6	5.63	7	5.50
Sveysariya	1	5.86	1	5.89	1	5.82
Tayvan	15	5.12	21	5.13	11	5.11
Tojikiston	62	3.72	75	3.87	47	3.58
Tanzaniya	89	3.45	95	3.66	82	3.22
Tayland	47	3.92	42	4.37	50	3.46
Trinidad va Tab.	80	3.52	65	4.06	102	2.98
Tunis	97	3.37	98	3.67	99	3.07
Turkiya	66	3.65	67	3.99	69	3.31
Uganda	90	3.45	102	3.62	74	3.27
Ukraina	77	3.55	90	3.72	61	3.37
BAA	20	4.93	13	5.28	25	4.58
Buyuk Britaniya	9	5.34	7	5.58	12	5.09
AQSH	2	5.80	2	5.77	2	5.82
Urugvay	87	3.47	83	3.79	93	3.15
Venesuela	133	2.79	133	3.02	131	2.56
Vetnam	84	3.49	100	3.67	71	3.31
Yaman	135	2.68	134	2.94	134	2.42
Zambiya	94	3.39	103	3.62	92	3.17
Zimvabve	131	2.87	130	3.19	132	2.55

Eslatma: Ushbu reyting 137 mamlakat o'rtasida olib borilib, 1-7 darajada baholandi.

Manba: Klaus Schwab, The Global Competitiveness Report, World Economic Forum, Geneva 2017–2018, 332-bet.

20-Ilova

Jahon iqtisodiy forumida keltirilgan mamlakatlarning global raqobatbardoshligini oshirishdagi yangi bosqichlar (Avstraliya misolida)

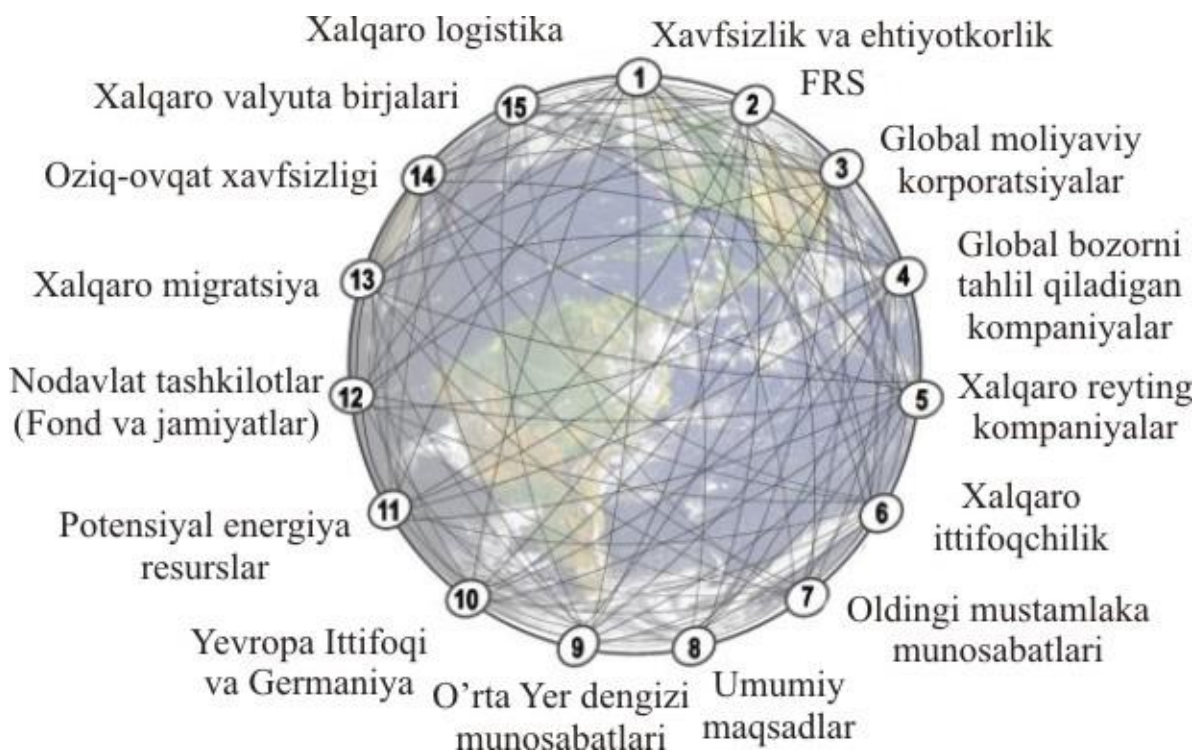
Manba: Klaus Schwab, The Global Competitiveness Report, World Economic Forum, Geneva 2017–2018, 50-bet.

21-Ilova

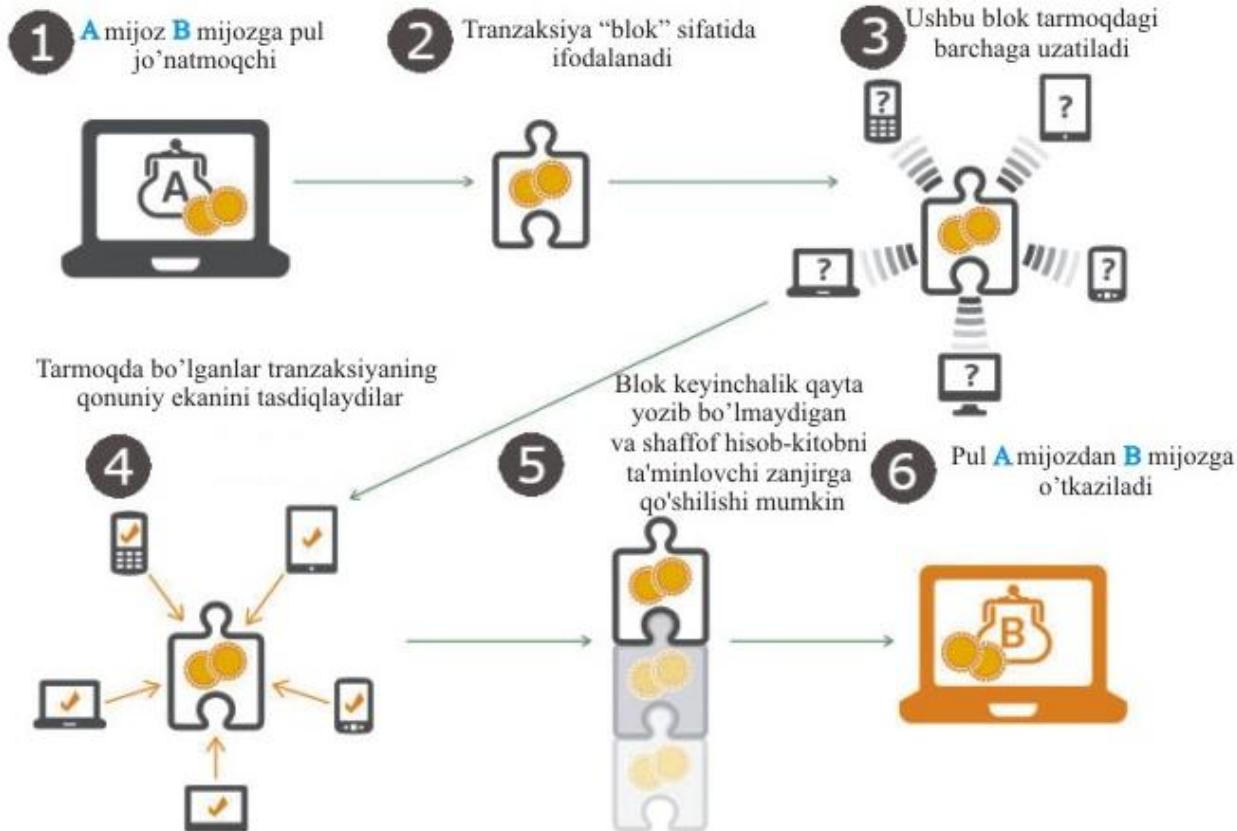
22-Ilova

Xorijiy mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qiluvchi global omillar

23-Ilova

Block Chain tizimining ishlash mexanizmi

GLOSSARIY

“Aqli kishilarning ketib qolishi”	Утечка мозгов	“Brain drain”	mamlakatning intellektual salohiyatli vakillarini chet elda ishga joylashish maqsadida chiqib ketishi.
Aksiya	Акция	Stock	qimmatbaho qog‘oz
Assotsiatsiya	Ассоциация	Association	xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning ixtiyoriy birlashmasi.
Bandlik	Занятость	Employment	mehnatga layoqatli aholining ijtimoiy foydali mehnat bilan mashg‘ul bo‘lishi
Bankrot	Банкрот	Bancrupt	to‘lovlar majburiyatini bajara olmaslik
Bojxona ittifoqi	Таможенный союз	The Customs Union	ikki va undan ortiq davlatlarning bir-biriga va uchinchi mamlakatlarga nisbatan tarif siyosati
Bojxona tarifi	Таможенный тариф	Customs tariff	tovar oqimlarining chegarani kesib o‘tishida davlat tomonidan undiriladigan to‘lov
Bozor	Рынок	The market	Sotuvchi va xaridor o‘rtasidagi mahsulot sotish va xarid qilish bo‘yicha erkin munosabatlar tizimi
Byudjet defitsiti	Бюджетный дефицит	budget deficit	Byudjet xarajatlarining daromadlaridan oshib ketishi
Daromad	Доход	The income	tadbirkorlik yoki boshqa faoliyat natijasida pul yoki natura shaklida olinadigan mablag‘lar
Davlat byudjeti	Госбюджет	State budget	davlat daromadlari va sarflarining moliyaviy rejasi.
Deflyatsiya	Дефляция	Deflation	Inflyatsiya davrida muomaladagi qog‘oz pulni kamaytirish
Demografik portlash	Демографический взрыв	The demographic explosion	Jahonning kam rivojlangan va kambagal mamlakatlarida nazorat qilib bo‘lmaydigan darajada aholi sonining o‘sishi.
Diversifikatsiya	Диверсифицировать	Diversify	Tadbirkorlik faoliyati turini kengaytirish va o‘zgartirish
Eksport	Экспорт	Export	Tovarlarni xorij bozorlarida sotish
embargo	Эмбарго	Embargo	Alohida mamlakat yoki davlatlar guruhi bilan savdoni butunlay ta‘qiqlash.
Erkin iqtisodiy hudud	Зона свободной торговли	Free trade zone	Xorijiy tadbirkorlar uchun soliq imtiyozlari joriy etilgan ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish joylari.
Fond bozori	Фондовый рынок	Stock market	qimmatli qog‘ozlar va boshqa moliyaviy vositalarning oldi-sotdi jarayonlari

Franchayzing	Франчайзинг	Franchising	bir kompaniyaning boshqa yirikroq yoki bosh kompaniyaning savdo markasi, tovar belgisi va boshqa atributlaridan foydalanish.
Inflyatsiya	Инфляции	Inflation rate	ma'lum vaqt ichida narxlar darajasining foizdagi o'zgarishi.
Innovatsion texnologiyalar	Инновационные технологии	Innovative technologies	iqtisodiyotga yangiliklarni tatbiq etish bosqichlarida qo'llaniluvchi usul va vositalar majmui
Investitsion kreditlar	Инвестиционный кредит	Investment credit	ishlab chiqarishni kengaytirish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, modernizastiyalash
Investitsiya	Инвестиция	The investment	Foyda olish maqsadidagi pul qo'yilmalarini yo'naltirish
Investitsiya muhiti	Инвестиционный климат	Инвестиционный климат	Foyda olish jozibadorligi hamda xavf-xatar darajasini belgilab beruvchi omillar
Investor	Инвестор	Investor	Tadbirkorlik faoliyatidagi kapital qo'yilmalarning egasi
Iqtisodiy integratsiya	Экономическая интеграция	Economic integration	Iqtisodiy samaradorlikka erishish maqsadida mamlakatlar, jamiyatlar bilan birlashish
Iqtisodiy ittifoq	Экономический союз	Economic alliance	iqtisodiy integratsiyaning oliy ko'rinishi
Iqtisodiy o'sish	Экономический рост	Economic growth	yalpi ichki mahsulotning aholi jon boshiga o'sishi
Iqtisodiy resurslar	Экономические ресурсы	Economic resources	tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishda foydalaniladiga barcha vositalar
Iqtisodiyot	Экономика	Economy	Resurslardan samarali va havfsiz foydalanish
Ishlab chiqarish	Производство	Manufacture	Mahsulotni ko'zda tutilgan texnologiyalar asosida yaratish
Jahon banki	Всемирный банк	The World Bank	birinchi davlatlararo investitsiya institutidir
Jahon bozori	Мировой рынок	World market	Qit'alararo bozor
Kartel	Картель	Cartel	tashqi savdo assostiastiyasi
Kon'yunktura	Конъюнктура	Conjuncture	bozor mexanizmi sharoitlarida rivojlanishning qonuniyatlari davlat tomonidan tartibga solinishi
Korporatsiya	Корпорация	Corporation	Tadbirkorlik maqsadidagi ilkan masshtabli kompaniyalar
Modernizatsiya	Модернизация	Modernization	takomillashtirish, yaxshilash, yangilash, uni yangi talab va me'yorlarga moslashtirish
Moliya bozori	Финансовый рынок	The financial market	moliya mablag'larini vaqtincha haq to'lab ishlatish yoki ularni yo'naltirish

Moliya-bank tizimi	Финансовая и банковская система	Financial and banking system	Xalqaro institutlar tominidan ishlab chiqilgan siyosat
Preferensiya	Предпочтения	Preferences	korxonalar va ishlab chiqarish turlariga nisbatan beriluvchi imtiyoz, afzallik va ustuvorliklar
Proteksionizm	Протекционизм	Protectionism	davlatning xorij raqobatidan ichki bozorni himoya qilish siyosati
Pul - kredit siyosati	Денежно-кредитная политика	Monetary and Credit Policy	pul muomalasini tashkil etish va barqarorligini ta'minlash uchun amalga oshiriladigan siyosat
Tashqi qarz	Внешний долг	External debt	mamlakatlar moliya-kredit muassasalaridan qarzga olgan moliyaviy mablag'larining hajmi
Tashqi savdo	Внешнеторговый	Foreign trade	bir mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan savdosi
Tashqi savdo siyosati	Политика внешней торговли	Foreign Trade Policy	bir mamlakatni boshqa mamlakatlar bilan olib borayotgan savdosi (eksporti va importi)
Texnologiya	Технология	Technology	tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish to'g'risidagi amaliy bilimlar.
To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar	Прямые инвестиции	Direct investments	foyda olish bilan birgalikda kapital ko'yilayotgan obyekt ustidan nazoratni ta'minlash xuquqini beruvchi kapital
Umumiy bozor	Общий рынок	The total market	erkin ko'chib o'tishi ta'minlanadigan iqtisodiy integratsiya ko'rinishi.
Valyuta	Валюта	Currency	qonun bilan o'rnatilgan pul vositasi bir yoki bir necha yetakchi mamlakatlarning valyutasi
Xalqaro kooperatsiyasi	Международное кооперация	International cooperation	ishlab chiqarish bosqichlarining o'zaro bir-birini muvofiqlashtirish maqsadida milliy iqtisodiy komplekslarning xamkorlik qilishi.
Xalqaro iqtisodiy munosabatlar	Международные экономические отношения	International Economic Relations	mamlakatlar va hududlar o'rtasidagi, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalar ishtirokidagi xo'jalik aloqalari tizimi.
Xalqaro ixtisoslashuv	Международная специализация	International specialization	mamlakatlar o'rtasidagi mehnat taqsimoti ko'rinishi bo'lib, bir sohaning yuqori imkoniyatlarini iqtisodiy faoliyatga jalb qilish.
Xalqaro tashkilotlar	Международные организации	International organizations	BMTning ta'siri ostida kelshilgan maqsad asosida qit'zalararo faoliyat yuritish
Xalqaro tranzit	Международный транзит	International transit	Qit'alararo mamlakatlar hududidan yuklar logistikasi
Xalqaro	Международный	International	BMTga a'zo mamlakatlarga

valyuta jamg'armasi	валютный фонд (МВФ)	Monetary Fund (IMF)	iqtisodiy va texnik-texnologik rivojlantirish maqsadida yordamlar
Xizmat ko'rsatish sohasi	Сектор услуг	Service sector	Tan narxi mavjud bo'lmagan faoliyat turi bo'lib yuqori foyda keltiradi
Yalpi ichki mahsulot	Валовой внутренний продукт	Gross domestic product	mamlakatda bir yilda ishlab chiqarilgan jami pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor qiymati
Yangi industrial mamlakatlar	Новые индустриальные страны	New industrial countries	iqtisodiy jihatdan eng tez rivojlanayotgan Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi davlatlari

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1 Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11.
- 2 Mirziyoyev Sh.M. "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘risida"gi Farmoni. 2017 yil 7-fevral.
- 3 Mirziyoyev Sh.M. “2017 — 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini kelgusida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” F-5024-son Farmoni. 2017 yil 15 avgust.
- 4 Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. - Toshkent:O‘zbekiston,2016.-56 b.
- 5 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi, “Xalq bilan muloqot va inson manfaatli yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturini o‘rganish bo‘yicha ilmiy-uslubiy risola.Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Toshkent, Ma’naviyat.2017,-415 b.
- 6 A.V. Vaxabov, D.A. Xadjibayeva, Sh.X.Xajibakiyev “Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlari”.Toshkent, 2015 y.
- 7 Bail McCulloch, International business, The challenge of global competition. 7 edition, Mcgraw Hill, 1999 y.
- 8 Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, Marc J. Melitz. International Economics, Theory & Policy, Addison-Wesley, 9 edition, 2012, ISBN 10: 0-13-214665-7 ISBN 13: 978-0-13-214665-4
- 9 Paul R. Krugman and Maurice Obstfeld. Developing Countries: Growth, Crisis, and Reform. 2003 Pearson Education, Inc. 22 Chapter.
- 10 2018 International Business Festival. access global opportunities. Liverpool, UK 12-28 june 2018,
- 11 Klaus Schwab, Xavier Sala-i-Martin, The Global Competitiveness Report 2017–2018. World Economic Forum Editor Professor Columbia University, Chief Advisor of The Global Competitiveness Report, World Economic Forum Geneva, 2018.
- 12 Булатова А.С., Волков А.М., Габарта А.А., Галишева Н.В., Мировая экономика и международные экономические отношения. Полный М64 курс: учебник/коллектив авторов; под ред.— 3-изд., стер. – Москва: КНОКУР, 2017. – 916 с. – (Бакалавриат). Авторский коллектив
- 13 Пашковская М.В., Госпорадик Ю.П., Мировая экономика , 4-е изд., перераб. и доп. - М: Университет “Синергия”, 2017. – 768 с.

- (Университетская серия) Авторский коллектив
- 14 Хасбулатов Р.И., Международные экономические отношения: учебник для бакалавров/– М.: Издательство Юрайт, 2017. – 910 с. Серия: Бакалавр. Углублённый курс.
Рецензенты: Паньков В.С., Кулаков М.В.
 - 15 Савина С. А., Дугина Т. А., Высочкина С. А., Внешнеэкономическая деятельность: учебно – методическое пособие для подготовки бакалавров направления 100800.62 «Товароведение» /– Волгоград: ФГБОУ ВПО Волгоградский ГАУ, 2014.
 - 17 Галина Маховика, Елена Павлова. Внешнеэкономическая деятельность: учебный курс. – М.: ЭКСМО, 2017.
 - 18 Прокушев Е. Ф., Костин А. А., Внешнеэкономическая деятельность: учебник и практикум для прикладного бакалавриата / под ред. Е. Ф. Прокушева. – 9 - е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2015. Серия: Бакалавр. Прикладной курс.

INTERNET SAYTLARI:

1. <https://www.britannica.com/>, Britannica Encyclopedia
2. <https://tradingeconomics.com/>, trading economics 20 million indicators
3. <https://countrymattersltd.com/>, Welcome to Country Matters
4. <https://.wikipedia.org/>, Wikipedia
5. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, CIA World Factbook - The World Factbook
6. <https://www.worldatlas.com/aatlas/world.htm>, World Map
7. https://commons.wikimedia.org/wiki/Flag_map_of_the_world, Flag map of the world - Wikimedia Commons
8. <https://.beri.com/>, Business environment risk intelligence
9. <https://3.nccu.edu.tw/~jthuang/Gini.pdf>, GINI index
10. https://en.wikipedia.org/List_of_countries_by_Human_Development_Index, List of countries by Human Development Index
11. <http://russian.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>, Doing Business 2018
12. <https://.worldbank.org/>, World Bank Group - International Development, Poverty, & Sustainability
13. <https://www.globalinnovationindex.org/>, Global Innovation Index | Innovation Feeding the World
14. <http://www.fao.org/home/en/>, Food and Agriculture Organization of the United Nations
15. <https://www.unido.org/>, UNIDO | United Nations Industrial Development Organization
16. <http://www2.unwto.org/ru>, World Tourism Organization UNWTO | Committed to Tourism

17. <https://www.tourism.gov.my/statistics>, Statistics – Tourism
18. <https://www.tourism.gov.my/>
19. <https://travel.state.gov/content/travel/en/us.../tourism-visit>. Tourism & Visit - Bureau of Consular Affairs
20. <https://www.statista.com/topics/962/global-tourism/>, Global tourism industry - Statistics & Facts | Statista
21. <https://www.iea.org/weo2017/>, World Energy Outlook 2017 – IEA
22. <https://.intracen.org/itc/market-info-tools/trade-statistics/>, International trade statistics 2001-2017 – ITC
23. www.un.org/migration//migrationreport/MigrationRe, International Migration Report 2017 - K UN.ORG
24. <https://www.heritage.org/index/country/>, Economy: Population, GDP, Inflation, Business, Trade, FDI
25. <https://www.worldatlas.com/articles/the-economy-of-france.html>
26. <http://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/economy/desktop/index.html>
27. <https://www.focus-economics.com/countries>
28. <https://ig.ft.com/sites/numbers/economies/japan>
29. <https://www.imf.org/>, IMF -- International Monetary Fund Home Page
30. <https://www.youtube.com/user/imf>, YouTube
31. metrocosm.com/about/, About – Metrocosm
32. <https://www.statista.com/statistics/268750/global-gross-domestic-product-gdp/>,
33. <https://www.focus-economics.com/blog/the-largest-economies-in-the-world>, 34. <https://statisticstimes.com/economy>
35. <https://imf.org/external/datamapper>
36. <https://wto.org/English>
37. <https://www.worldbank.org/>
38. <https://nationsencyclopedia.com>
39. <https://www.travelandleisure.com>
40. <https://www.tripadvisor.com/TravelersChoice-Hotels->
41. <https://tophotels.ru/main/>
42. <https://travel.usnews.com/>
43. <https://www.telegraph.co.uk> › Travel › Hotels

VIDEO MATERIALLAR RO‘YXATI:

1. metrocosm.com/ Metrocosm - Data Visualization and Statistical Analysis
2. https://www.youtube.com/results?search_query=UN
3. https://www.youtube.com/results?search_query=World+bank
4. https://www.youtube.com/results?search_query=IMF
5. https://www.youtube.com/watch?v=MhrC2_Hak08
6. https://www.youtube.com/results?search_query=OECD
7. https://youtube.com/results?search_query=britannica
8. [https://youtube.com/This is the World’s Most Expensive](https://youtube.com/This%20is%20the%20World%27s%20Most%20Expensive) | National Geographic

9. <https://www.youtube.com/BBC News Majestic ruling the international trade>
10. <https://www.youtube.com/International Tourism to the Faith and Liberty Discovery Center>
11. https://www.youtube.com/Discovery international tours & travels_co-founder video_30 sec
12. <https://www.youtube.com/international Tourism 'Discovery Amazing Stories>
13. <https://www.youtube.com/History Channel, Rise of Muslim Spain>
14. <https://www.youtube.com/Wall Street trader's NYSE tour>
15. <https://www.youtube.com/Trade war fears dominate IMF and World Bank meetings, Cuban era ends>
16. <https://www.youtube.com/Trump administration finally announces Russia sanctions>

B.A. ISLAMOV, N.S. ISMAILOVA, T.A. HASANOV,
I.T. DANABOYEV, A.S. ZIKRIYOEV

XORIJY MAMLAKATLAR IQTISODIYOTI

Darslik

“IQTISODIYOT” – 2019.

Muharrir
Mirhidoyatova D.

Musahhih
Matxo`jayev A.O.

Litsenziya AI № 240 04.07.2013. Terishga berildi 8.10.19. Bosishga ruxsat etildi 19.10.2019. Qog‘oz bichimi 60x80 1/16. Times garniturası. Ofset bosma. Ofset qog‘ozı. Shartlı bosma tabog‘ı 46,0. Hisob nashr varag‘ı 45,7. Adadı ___ nusxa.

«ZARAFSHON FOTO» XK matbaa bo`limida chop etildi, 100066.
Toshkent sh. Islom Karimov ko`chasi, 49-uy.